

ЎЗБЕК
ТИЛИНИНГ
ИЗОҚЛИ
ЛУҒАТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар)
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Тошкент

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

— бу китобнинг кўчма нусخаси ҳисобланади.
Қўчма нусхада кўчма нусха қилинган. М.
Қўчма нусхада кўчма нусха қилинган.

БЕШИНЧИ ЖИЛД

Шукрона — Ҳ

“ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ”

ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

Директор – Н.Тўхлиев.

Директорнинг биринчи ўринбосари – Д.А.Шораҳмедов.

Директор ўринбосарлари – М.Н.Аминов, А. Ниёзов.

Тил ва адабиёт илмий тахририяти – А. Мадвалиев (мудир), Ҳ. Абдиев, Р. Қиличев (етакчи илмий муҳаррирлар).

Ишлаб чиқариш, харитаграфия ва безак бўлими – И.Р.Ҳодиев (бошлиқ), А. Бурхонов (боирассом), М. Олимов (етакчи техник муҳаррир), А. Ёқубжонов (етакчи илмий программист) Д. Ҳасанова (саҳифаловчи-оператор).

ЎЗБЕКИСТОН

Х – 1000000000

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва ўқувчилари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

Ш

ШУКРОНА [а. + ф. شكرانه – миннатдор(чи)лик, ташаккур; раҳмат айтиш] Қаноат ва мамнунлик, шукур қилиш ифодаси. *Эртасига кампир бу севинч-қувончларнинг шукронасига хотин-халажни йиғиб, мушкулкушоод ўқиттирди. Ғайратий, Довдириш. Кўнглинда икки унсур ҳукмрон экан: бири – тақдири азал шукронаси, бири – қасди жон. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ШУКРОНАЛИК Шукур қилиш, қаноатли ва мамнун ҳолат. *Ҳаёт шохлар орасида нигорон бўлиб ўтирган ёрени кўрди-ю, қалбида оғир чўккан дардлари тарқалгандай, шукроналик билан жилмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Оқила ва фозила аёлларнинг барчасида ажиб тароват, бахтидан шукроналик.. сезилиб туради. Газетадан.*

ШУКУР [а. شكور – «шукр» с. нинг кўпл.] 1 унд. с. Мамнунлик, қаноат ҳиссини билдиради. *Шунга ҳам шукур. - Соғлигингиз қалай? - Шукур, яхши! ■ Бор эканмиз, минг марта шукур.. дея она ёйди дастурхон. Ҳ. Пўлат.*

Шукур қилмоқ Мамнун ва қаноатда бўлмоқ. [Ҳожиона:] *Қизим.. Ҳожионадай тақводор, меҳрибон, бадавлат хотинга келин бўлиш ҳар қандай қизнинг бахтига учрамайди. Шукур қил, болам! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бундай одам ҳар қандай шароитда ҳам шукур қилиб яшайди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.*

2 Шукур (эркаклар исми).

ШУКУҲ [ф. شكوه – улуг(вор)лик, дабдалилик, тантанаворлик; шавкат, савлат] кт. Тантана; улугворлик; салобат. *Ҳар бир жойда байрам шукуҳи. ■ Моҳира пазанда,*

чаққон, саранжомли, режали келин эди. Унинг қутлуғ қадами билан Исоқ ота вақтидаги оиласининг эски шукуҳи қайтиб келгандай бўлди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Уттиз икки баҳор ўтди гулга кўмиб ўлкани, Ҳар бирида минг баҳорнинг шукуҳи бор, ҳусни бор. Уйғун. Кўз илғамас уфқ ҳам.. дала-қир ҳам бугун [Латофатнинг] назарида тамоман ўзга шукуҳ, ўзгача бир нафосат кашф этгандек эди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ШУКУҲЛИ Шукуҳга эга, тантанавор, улугвор; завқ-шавқ бағишловчи. *Ҳа, шукуҳли, руҳли баҳслар Худди қалбим қадар азизлар. М. Шайхзода. Нақадар шукуҳли дала йўллари.. яхлит-яхлит пахта пайкалларида тўп-тўп йигит-қизлар, ёш-яланг, хотин-халаж. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.*

ШУЎ эск. кт. айн. шу. Шу эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман. Муқимий. ■ -Адолатингиздан бизнинг талабимиз шу! – деди [Отабек] ва қўрбошига қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУЎЛОН Камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссиқ овқат. *Шулон шўрва. Шулон пиширмоқ. Шулон тарқатмоқ. ■ Қорин кўп оч, На гўжа бор, шулон шўрва Ва на умоч. Ғ. Фулом. Азимбой ҳам масжид қурдирган, Гадоларга тарқатар шулон. М. Али.*

ШУЎЛҲА с.т. Шелуха. Сигирга шулха бермоқ. *Шулхани қопламоқ. ■ Ҳаммага маълумки, пахтадан турли-туман газлама, ёғ.. шулха олинади. Газетадан.*

ШУМ [а. شوم – бахтсизлик, мусибат; бало, офат] 1 Ёмон фикрдаги; нияти бузуқ; ёмон, ярамас. *Кеча шом вақтида бизниқига*

иккита шум йигит келди. Танийман. Хўжайин ҳалигиларни меҳмонхонага киргизиб, эшикларни тақа-тақ ёнди. Ойбек, Танланган асарлар Хушёр туриб, адашмай, Ҳар шартани сезаман. Душман қаршилик қилса, Шум бошини эзаман. Уйғун. [Гуландом:] Негаки, шумларнинг қўлига тушиб, не балоларга гирифтор бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бахтсизлик ёки ҳалокат келтирувчи, бахтсизликка дучор қилувчи. Шум бўрондан чайқалди денгиз, Кўк ҳам аста томчи ташлади. Э. Қамбаров. [Хосият:] Эрларни қаърига тортди шум уруш, Эрларсиз уй файзи тамом йўқолди. Г. Жўраева.

Шум хабар Кишини гоят хафа қиладиган, жуда қайғули хабар. Собиржон бу аҳволни кўрган кўзларига, бу шум хабарни эшитган қулоқларига сира ишонгиси келмасди. С. Шамсиев, Сепсиз келин.

3 Кўлидан ҳар қандай ёмонлик келадиган; айёр, маккор, кув, қилвир. Шум кампир. ■ -Ҳа, бу жуда ниҳи қайрилган шум халфа, — деди Давлатёр ва Турдивой халфанинг кирдикорини гапириб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Султонов жуда хушёр ва шум эдики, шамол қай томондан келаётганини дарҳол билиб, вазиятга қараб товланарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Ярамас қилиқлар қиладиган, ўта шўх, тўполончи. Ҳалиги шум йигит: жуда гап тополмасанг, бармоғингни мана бундай бифиз қил-да, «кўзингизга кўлимни тиқиб олайми?» дегин, кейин қиз кулиб юборади [деди]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУМЛИК 1 Шум кишига хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. Кўқондаги бир мактабда турк афандидан таълим кўриб, ўша афандидан анчагина шумликларни ўрганган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Уртоқ Умурзоқова, кўриб турибманки, сиз ҳам шумлик қилаётирсиз, марҳамат, жавоб беринг, нима мақсад билан келдингиз? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу саҳройи болалар шумлики билмайди. Ўргатиб-ўргатиб, ишга сола берасиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёмонлик, қайғу-кулфат келтирувчи нарса. Унинг чарчоғи ҳам, уйқуси ҳам қочган, кўнгли бир шумликини сезгандай, кекса, ҳорғин юзини бетоқатлик кўланкаси қоплаган эди. А. Мухтор, Чинор.

ШУМОЁҚ Пойқадами бирор шикастликка, ёмонликка сабаб бўлувчи, фалокат, бахтсизлик келтирувчи. Гул, райҳонга тўлган қирғоғинг Шумоёқлар макони бўлди. Фашист деган одамхўр жаллод Соҳилингдан жой олди, тўлди. Файратий.

ШУМТАКА с.т. Ниҳоятда шўх, тўполончи бола. Ҳозир тўполон кўтаришади, миямни қоқиб, қўлимга беришади бу шумтакалар, эглаб бўлармиди уларни. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қадимнинг одатига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари кўчада бир-бирларини қорға думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ШУМТОЛ Ёғочи қаттиқ, барги патга ўхшаш дарахт. Урмон зоналарида чинор, заранг, шумтол, оқ қайин, дўлана учрайди. Газетадан.

ШУМУРТ Гули оқ, хушбўй бутасимон дарахт ва унинг қора, нордон меваси. Шумуртнинг гуллари оқ, баъзан пушти рангга эга бўлади. Газетадан.

ШУМШАЙМОҚ 1 Бўшашган, жунжиккан, эзгин ҳолатда бўлмоқ. Ичкари ҳовлида кекса Меъмор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди. Мирмуҳсин, Меъмор. [Мингбошининг] Ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортундек новча бўйи пасайди, ўзи эса совуқда қолган етим боладек шумшайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Степан болани кўтариб, тепага чиққанда, ярим яланғоч, шалаббо, совуқдан шумшайган, ҳолдан тойган одамларни кўрди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Бирор нарсадан хафа бўлиб, қовоғини солмоқ, тўрсаймоқ; уялиб тортинган ҳолатда бўлмоқ. Давронов рўпарада шумшайиб турган Ҳозига қараб, унинг кўнглидаги безовталикини сезди. И. Раҳим, Ихлос. Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ШУМШУК 1 Қилмиши, ёмон хатти-ҳаракати билан кишига хунук кўриниб қолган, ёқимсиз ҳолатга тушган; ёқимсиз. Мендан ҳеч ким хабар олмай қўйди. Ҳаммага шумшук кўриниб қолдим. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Вали бултур чўлдан берухсат жўнагани, тўғрироғи, қочворгани маълум бўлгач, таниш-билишлари олдидан шумшук бўлиб, ўз

районига сиғмай қолган. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Тўнсиз қарахт бўлиб келган Муқимий қайнана кўзига жуда шумшук кўринган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Шундай ҳолатга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Э. шумшук, «Домла-имом оч қолса, бозор кезади, сўфи оч қолса, мазор хэзди», деган мақолни эшитганмисан? — деди мулла Мамасолиҳ Худҳуд сўфига. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ШУМШУКЛИК Шумшук ҳолат. Она-сиз етим — шум етим, деганларидек, Умид шумшуклик ҳақоратини ўбдон [обдан] тотган етим эди. Мирмуҳсин, Умид.

ШУМҚАДАМ айн. шумоёқ. -Бир марта шаҳардан сизга ўхшаган бир йигит келиб, қишлоқдаги шумқадамларни тўплаб, мажлис қилган эди, — деди мингбоши. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ШУМҒИЯ **1** бот. Бошқа экинлар илди-зидан озикланадиган текинкўр ёввойи ўт. Дўстим, нафсни ўз ҳолига қўяверсанг, худди шумғияга ўхшаб, тез ўсиб кетар экан. «Муштум». Тухуминг қуригур шумғия қовун-тарвузинг заволи! Н. Сафаров, Наврўз.

2 кўчма Ўз манфаатини кўзлаб, ўзгалар ҳисобига яшовчи шахс; зараркунанда. Йўлимиздаги ғовларни ҳам илди-зид олишига имкон бермай, ўз ўрнида юлиб ташлайлик! Шундагина дилимиз кўзлаган порлоқ манзилга шумғияларсиз етиб борамиз. Газетадан.

ШУНАҚА с.т. Шундай. Шунақа гаплар. Шунақа вақтда. ■ Киприк ҳам шунақа узун бўладими? С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Шунақа, Тўлаган ака, душман отган тошдан жигар отган увада қаттиқ тегади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ШУНАҚАНГИ с.т. **1** Шу каби; шундай. Қишлоқда шунақанги чиройли қизлар кўп. ■ Бўйи етган қизлар йигитнинг мана шунақанги мардини ёқтиради. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маънони кучайтиради; шу даражада, жуда. У шахматга шунақанги муқасидан кетганки, агар Фарғонада бу ўйинга жонини тикадиган одам иккита бўлса, шунинг биттаси Аҳмаджонов. «Гулдаста».

ШУНАҚАСИ с.т. **1** Шунга ўхшаган, мана шу каби; шундай. Қаламнинг шунақаси топиладими?

2 Ўша йўлдан, ўша томондан; йўл-йўлақай. Шунақаси уйга кетамиз. Шунақаси магазинга ҳам кирдик.

3 Шу тариқа, шу йўсинда. Сорахон шу кунни кечқурун ҳам чиқмади ва шунақаси уч кун йўқ бўлиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНГ айн. шумтол. Шунг барги.

ШУНДАЙ **1** кўрс. олам. Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, шунга ўхшаш, шу сингари. Шундай дўст қаерда бор? Шундай вақт келади. Қаққатан шундай бўлиб чиқди. Мен ҳам ёшлигимда шундай эдим. Қаламнинг шундайларидан учтасини танлаб олдим. ■ -Қалай? — деди Сулаймонов трубкани қўйиб, — умрингизда шундай қаймоқ еганмисиз? А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. Унда [Ғуломжонда] шундай нафратнинг туғилиши табиий эди. М. Исмолий, Фарғона т.о. Бу ишлар ичида шундайлари ҳам борки, шошилич қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Маънони кучайтиради; шу қадар, шу даражада; шунақанги. У шундай тез юрар эдики.. У ҳеч қачон шундай аҳволга тушмаган эди. ■ Зангори осмон ҳам шундай тиник, шундай бегуборки, кўзни олади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўғинлари бўртиб турган узун бармоқларини тугун қилиб, пиджагининг чўнтагига шундай қаттиқ тикдикки, чоклари чирсилаб кетди. П. Қодиров, Уч илди-зид.

3 рвш. Айтилган ёки кўзда тутилган бир тартибда, шу зайлда, ана шу тарзда. Хўжаликни шундай бошқариш керак. Сиз ҳам шундай ишласангиз бўлмайдимиз? ■ Ҳақимбойваччадек хушёр йигит қайда?. Боёнларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да. Шундай эмасми, Салимжон? Ойбек, Танланган асарлар. Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарний хизматга чақирилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Шундай бўлса ҳам Шунга қарамай. У касал эди, шундай бўлса ҳам, ишга келди.

4 Куйидагича, тубандагича. Бу хотин тўғрисида мулла Норқўзи шундай фикрда: агар фаришта илгари ўтган бўлса — шунинг онаси, энди туғилса — шунинг боласи бўлади, агар ҳозир ер юзиде бўлса — шу хотиннинг ўзи. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

5 рвш. с.т. Одатдаги каби, одатдаги сингари, одатдагидек; оддий усулда. Ўзимиз шундай гаплашиб ўтирган эдик. ■ Вагондан энг кейин тушган ва милтигини тиғидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб, шошмасдан келатган Аҳмаджон: Строй [саф] бўлмасдан,

шундай кетаверсак бўлмасмикан? — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

6 Тасдиқловчи жавобни билдиради; ҳа, тўғри. - *Врачмисиз? - Шундай.* ■ [Эшон:] Катталарни-чи, катталарни ҳам ўқитасизми? — *Шундай, — деб жавоб берди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 кўм. *взф.* Таъкид, кучайтирув ифода-лайди; худди, нақ. *Ишхонамиз театр биносининг шундай рўпарасида.*

ШУНДАЙИН *шв.* Шундай. *Ўлжа бўлиб кетди шундайин тулпор, Учар қушдан ўтар эди жонивор.* «Муродхон».

ШУНДАЙИЧА Қандай бўлса, худди ўша ҳолатда, ўзгармасдан, ўзгартирилмасдан. *Аҳмаджон бир сақраб, [фашистни] бўйнидан сиқиб олди ва шундайича судраб, пастга олиб тушди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ШУНДАЙЛИГИЧА *айн. шундайича.*

ШУНДОҚ *с.т.* Шундай. *Шундоқ қилиш керак.* ■ *Қанақа уруш бўляпти ўзи? Қачонгача шундоқ давом этади? И. Раҳим, Чин муҳаббат. - Шундоқ, устоз, сиз кўяверинг, — деди Заврак.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Уша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Болохонанинг шундоқ остида, ариқ бўйида буви-си чўнқайиб ўтирарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ШУНИНГДЕК 1 Шунга ўхшаш, шу каби, шу сингари. *Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан.. хўжум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *мод. с.* Бундан ташқари, бунинг устига, шу билан бир қаторда. *У довурак, шунингдек, билимдан киши эди.* ■ - *Шунингдек, раис мажлисни олиб боришда ҳам кўпчиликка ҳурматсизлик қилди.. — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУНЧА 1 *рвш.* Шу қадар, шунчалик, шу даражада. *Шариат, хотинни қаттиқ туттиш керак, дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча гафлатда қолишингизни пойлайди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Ватан агар бўлса бир чаман, Сиз кўйида хандон гўнчалар; Ай, сиз, менинг кичик дўстларим, Ватанингиз севар шунчалар.* З. Диёр.

2 *белг. олам.* Ноаниқ миқдорга ишора қилади; шу миқдорда. *Бир зумда шунча одам йиғилди. Дарров шунча йил ўтиб кетибди.*

Шунча ўйласам ҳам, эсимга келмади. Шунча вақтдан буён қаерда эдинг? ■ - [Ғофир:] Шунча қарзим бор эканми? Мен бунни қандай узаман, бой ота? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ажаб, шунча невараси борми кампирнинг? «Гулдаста». Суюкли бўлсам, шунча балоларга гирифторм этиб, кўча-кўйда саргардон қилиб кўярмиди.. С. Сиёев, Ёруғлик. Кор қилмади шунча илм, этди қанча саргардон. А. Орипов.

ШУНЧАЙКИ *с.т.* Шунчаки. *Саидий гарчи бу сўроқни шунчайики берган бўлса ҳам, Муҳаммадражабнинг жавобидан қаноатланмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНЧАЙИН *с.т.* Шунчаки. *Мабодо Бобур шаҳарга кўшинсиз, шунчайин пойтахтни кўриш учун кирадиган бўлса, Бойсунқур мирзо уни туттириб, йўқ қилиб юбориши мумкин эди.* П. Қодирий, Юлдузли тунлар.

ШУНЧАКИ 1 *рвш.* Жиддий мақсад билан эмас. *У фотография билан шунчаки шугулланади.* ■ *Хафа бўлманг тағин, шунчаки айтаётирман-да.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шунчаки қизиқчилик қилиб алдаган эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Катта аҳамиятга эга бўлмаган; арзимас, оддий. *Шунчаки гап. У шунчаки бир ашулани эди.* ■ *Улар шунчаки актёргина эмас, балки.. вазият талаб қилса, душман билан юзма-юз олишадиган жангчи ҳам эдилар.* Ҳ. Носирова. *Мен ўзбек қизиман. Улар шунчаки одамлар эмас, қасд қилиб, изингиздан тушсан одамлар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ШУНЧАЛИК 1 Шу қадар, шу даражада; шунча. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Асқар ота аввал кўрқди, кейин, жувоннинг от чо-пишини кўриб, шунчалик завқи келдики, отига устма-уст қамчи урганини ўзи ҳам сезмай қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [Қодирқул:] *Ажаб одамсиз-да, домла! Битта савил бошни йўқ қилмоқ шунчалик мушкул эканми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 *айн. шунчаки 1, 2.* Лекин буларни шунчалик айтиб кўйдим-да. *Олдин қилинадиган бошқа иш бор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулсум Элмуроддан хафа эмаслигини, шунчалик ўзининг хўрлиги келиб йиғлаганини билдириш учун қайтиб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шунчалик гап экан, ўзини ҳам диққат қилиб,*

хизматчиларини ҳам ортиқ бўлмас. С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ШУНҚОР 1 Лочинсинмонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш. *Икки шунқор талашса, бир қаргага ем тушар.* Мақол. ■ *Шунқор қанча баланд учмасин, бари бир, ўз уясига қайтади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қарчиғай, лочин, шунқор сингари кичик йиртқич қушлар майда ҳайвонларни овлашга солинган.* «Фан ва турмуш».

2 *кўчма* Мард, жасоратли, ботир шахсга нисбатан кўлланади. *Дала шунқорлари бу ерга [клубга] кино кўриш, янгиликлар билан танишиш учун тўпланганлар.* Э. Охунова, Файзли оқшомлар. *Бахт деган келмайди оддий тугунда, Уни келтиради юртнинг шунқори.* Р. Бобожон. *Тез бориб, шунқорларимга айт, Бобурнинг бошини кесиб келган одамга боши баробарлик олтин бераман!* [деди Шайбонийхон чопарга]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ШУРУП [нем. Schraube – винт] Ёғоч ёки металл деталларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган бурама мих. *Шурупни бураб киритмоқ.*

ШУРУ(Ъ) [а. شروع – киришиш, бошлаш]: **шуру(ъ) қилмоқ** эск. кт. Бирор нарсага киришмоқ; бирор нарсани қила бошламоқ. *Мулла Абдураҳмон бутун камолотини ишга қўйиб, имомат ва хатибликка шурув қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ШУРФ [нем. Schurf] Ер ости бойликларини қидириш ёки тупроқни текшириш учун қовланган, ер юзасига чиқиш йўлига эга бўлган тик ёки қиялама қудуқ. *Ҳазратқулов трасса бўйлаб шурфлар қазилгани, эрта тонгда портлатиш бошланажagini айтди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Онахон тахта зинадан салмоқ билан юриб, котлован шурфига туша бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШУУР [а. شعور – англаш, сезиш, фаҳмлаш; кечинма, ҳис-туйғу; ақл, идрок] кт. Онг, тушунча. *Шоирларда зеҳн ва шуур ўткир, хаёл денгизи эса теран бўлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Майли, ўтмиш ўн йил менга Шуур берди, онг берди.* Ғ. Фулом, Менинг шуури эса зиддиятлар осмонида кезар. С. Азимов, Камалак.

ШУУРИЙ [а. شعورى – ҳис-туйғуга, ақл-идроқка оид] кт. Шуурга, онгга оид, онг

билан боғлиқ. *Чунки мен ҳам ўзга оламларга шуурий саёҳат қиламан.* «Сирли олам».

ШУУРЛИ 1 кт. Маълум тушунчани ўзида мужассамлаштирган; онгли. *Ҳақиқатан ҳам Зебо шуурли, жўшқин юракли бўлиб етишди.* Р. Халилова, Ушалган орзу. *Энг иродали, мақсади аниқ кишилар.. нурли, шуурли жаҳон барпо этдилар.* Зулфия, Чўққилар.

2 ҳўқ. Ақли расо, эсли (ўз қилмишлари учун қонун олдида жавоб бера оладиган).

ШУУРСИЗ кт. 1 Онгсиз ҳолда, гайришуурий. *Йигит тафаккурдан тамом ажралиб, отга шуурсиз мўлтираб турар, тўриқ эса ер тепинар эди.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Навоий индамасдан орқага қайтди.* *Бошқа хонага кириб, қоғоз ва қалам олди-да, шуурсиз равишда фармон ёза бошлади.* Ойбек, Навоий.

2 ҳўқ. Ақлдан озган, руҳий касал (қилган қилмиши учун жавобгарликка тортилмайдиган).

ШУУРСИЗЛИК ҳўқ. Айбдорни жиноий масъулиятдан халос қиладиган руҳий ҳолат. *Шуурсизлик ҳолатида бўлмоқ.*

ШУ-ШУ Ўша вақтдан бери, ўшандан бери. *Шу-шу у келмайди.* *Шу-шу тавба қилганман.* *Шу-шу соғайиб кетдим.* ■ *Шу-шу Раҳим Саидов қачон Қўқонга келмасин, Теракзорга келиб, битта ош қилдирмаса, кўнгли жойига тушмасди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Шу-шу мен мактабга бормай қўйдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ШУЪБА [а. شعبه – соҳа, тармоқ; шохобча; бўлим, филиал] 1 эск. Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида бир қисми, бўлим; идора. *1919 йилдан бошлаб Тошкент мусулмон хотин-қизлар шуъбасига раис бўлиб ишладим.* З. Юсупова, Оловли йиллар. *Шаҳар маориф шуъбасининг вакили шу кўра-ни келиб кўриб, мактаб учун жуда мос, деб кетибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ер шуъбасидан тракторни ҳозирдан сўраб қўйиш керак.* Ҳ. Шамс. Душман.

2 мус. Шашмақом таркибига кирувчи олти мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШУЪЛА [а. شعلة – олов, аланга; машғал] 1 Бирор жисмдан таралувчи нурли энергия; ёруғлик, нур. *Ой шуъласи.* *Хатни чироқ шуъласида ўқимоқ.* ■ *Аммо офтобнинг ўткир шуъласи Кўксингни парчалаб ёрди бемон.* *Тарихнинг музаффар, нурли йўлидан*

Дадил бормоқдалар наслимиз ҳамон. Уйғун. Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловуллаётган ёлқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. Ёлқин. Ҳамон машъала шуъласи кўриниб турган ҳовлидан анча узоқлашгач, бир дарахтнинг панасига ўтирдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

ШУЪЛАЛАНМОҚ *поэт.* Шуъла, нур таратмоқ; ярқирамоқ, барқ урмоқ. Қаердан тушаётгани номаълум бўлган кучли нур остида бу ердаги амакиларнинг кийимлари кўз олгудек шуълаланарди. «Ёшлик». Шуълаланиб, шарқираб ётар Кўк сувларда ой синиқлари. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Унинг тепасида шуълаланиб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб турадиган чироқ. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ШУҒУЛЛАНМОҚ Бирор иш билан овора бўлмоқ; машғул бўлмоқ; иш олиб бормоқ. Гимнастика билан шуғулланмоқ. У энди мусиқа билан шуғуллана бошлади. Талабалар билан шуғулланмоқ. ■ Девонга эрта билан кетиб, кеч қайтадиган отаси ўғлининг нима билан шуғулланаётганидан беҳабар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Киши иш вақтида жамият учун фойдали бўлган ижтимоий меҳнат билан шуғулланади. «Фан ва турмуш».

ШУҲРАТ [а. شهرت — машҳурлик, таниқлилиқ; шон, доврўқ] **1** Катта хизмат, талант, одабийлик ва ш.к. эвазига қозониладиган обрў; донг, доврўқ. Бу артистнинг шуҳрати оламга кетган. Донога иш — шону шуҳрат, Нодонга иш — гаму кулфат. Мақол. ■ Авлод-аждодимиз шуҳрати меҳнат, Меҳнатсиз ҳеч кимса тополмас хурмат. Газетадан. Матхур қизиқчи халқ орасида шуҳрат қозона бошлаган ёш Юсуфжонни кўрмоқчи бўлиб, унга одам юборади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Шуҳрат (эркаклар исми).

ШУҲРАТЛАМОҚ *кам қўлл.* Шуҳрат-эътиборини қайд этмоқ, эътиборда тутмоқ, ўрнига қўймоқ. У фуқаролар урушининг оғир кунларида халқ оммасини руҳлантириб турди.. зиёлиларнинг фронтлардаги ва фронт орқасидаги мислсиз қаҳрамонлигини шуҳратлади. Газетадан.

ШУҲРАТЛИ Шуҳрат қозонган, шуҳрат топган. Олтин пахта ифтихоринг, Шуҳратлидир пахтакоринг. Ё. Мирзо. Инсон ўз меҳ-

нати, ўз ишлари, ўзи яратган нарсалари билан гўзал ва шуҳратлидир. Газетадан.

ШУҲРАТПАРАСТ [а. + ф. شهرت پرست — шуҳрат ишқивози, шуҳрат кетидан қувадиган] Фақат ўз шон-шуҳратини ўйлайдиган ва доим шунга интиладиган. У талантли инженер. Аммо шуҳратпараст — фақат ўзини ўйлайди. Газетадан. Сиз билан бизнинг вазифамиз.. ивгогар, шуҳратпараст, мансабпараст шахсларни сунуриб ташлашдан иборат. О. Ёқубов, Ларза. Калтабин.. шуҳратпараст кўрқоқлар хиёнатга яқин туради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШУҲРАТПАРАСТЛИК Шуҳратпарастга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. Мени безовта қилаётган нарса сизнинг шуҳратингиз эмас, балки шуҳратпарастлигингиз. Уйғун, Сўнги пушаймон. Дарҳақиқат, бир қарашда иноқ, дўсара кўринган Қавомнинг мижозиди шуҳратпарастлик унсурлари йўқ эмасди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ШЧИ [р. ши — карам ва турли ошкўклар солинган шўрва] Карам, шовул каби кўкатлар солиб пишириладиган шўрва. Шчи пиширмоқ. Шчи ичмоқ.

ШЧИТ [р. шит — тепа; тўсиқ, ғов; ҳимоя, бошпана] **1** Бирор зарба, ўқ, учкун ва ш.к. дан сақланиш учун металлдан қилинган ёки бирор қуролга ўрнатилган тўсиқ; ҳимоя қалқони. Замбарак ичити. ■ Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда, ичитнинг тешигидан душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Эгнига комбинезон кийиб, қўлига электросварка ичитини ушлаб турган [Самад аканинг] юзи менга жуда таниш эди. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари.

2 *тех.* Гидротехника иншоотларида: тўғоннинг сув ўтказадиган, сурилиб очиладиган ёки ёпиладиган темир дарвозаси. Энергетика ва автоматика институти ходимлари.. каналлардаги сув сатҳи ва ўтаётган сув миқдорини, ичит ва затворларнинг ҳолатини автоматик аниқловчи.. асбоблар яратди. Газетадан.

3 Намойиш қилиш учун бирор экспонат ўрнатилган ёки сурат солинган катта юпқа тахта. Ёш ишчилар.. газета саҳифаси тасвирланган катта ичитни кўтариб олишган. Газетадан.

4 махс. Бирор асбоб ёки нарса ўрнатилган тахта. *Электр сўчтигининг ичители. Ут ўчирувчи асбоблар ичители.*

ШҮЛП тақл. с. Оғир нарса суюқликка тушганда, шунингдек, сув қирғоққа ёки бошқа нарсага урилганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Водийни иккига бўлиб ўтган катта сой шовуллар, қирғоққа шўлп-шўлп урилиши эшитилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Шўлп этмоқ «Шўлп» деган товуш чиқармоқ. *Боланинг қўлидаги тош шўлп этиб, сувга түшиб кетди.* ■ *Бу лаънати каламушлар бочкага шўлп этиб тушади-да, ёққа беланиб олади.* С. Маҳқамов, Шогирд.

ШҮЛТИ-ШҮРВА с.т. Шўрва-шўлти. *Яхшики Исоқ отанинг боғи бор. Ёзда ўрик-узумга оғизлари тегиб туради. Бўлмаса, шўлти-шўрва билан оёқ чўзиш мумкин.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШҮЛҚ тақл. с. Суюқлик ёпиқ идиш ичида чайқалганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ШҮЛҚИЛЛАМОҚ «Шўлқ-шўлқ» қилмоқ.

ШҮНҒИМОҚ 1 Сув ёки бошқа бир суюқлик ичига кириб ботиб кетмоқ; чўймоқ. *Бир шўнғиб чиқмоқ. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам кети билан шўнғийди.* Мақол. ■ *Сувонжон тол тагидаги камарга шўнғиб.. кетарди-да, анчадан кейин қўлида балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ундаги [ҳовуздаги] зоғора балиқ, чўртан балиқ, лаққа балиқлар гоҳ сув юзига чиқиб, ташланган юналарни ер, гоҳ билтанглаб ўйнаб, шўнғиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Бирор нарса орасига кириб, беркиниб, кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай кетмоқ, кириб кетмоқ; яширинмоқ. *Қоронғиликка шўнғимоқ.* ■ *Бўрон ва тўс-тўполонда заха еган ой.. орқадан этиб келган тўядек каттакон булут тагига шўнғиди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аҳмад Ҳусайн.. бозорга шўнғиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Катта тезлик билан пастга қараб отилмоқ, ниҳоятда тезлик билан ерга томон учмоқ. *Бургут бирдан пастга қараб шўнғиди.* ■ *Самолётлар қора бўрондай тепада гир айланиб, ажалкор қоида ва тартиб билан шўнғийдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 *кўчма* Ўй, хаёл, қайғу каби ҳиссиётларга қаттиқ берилмоқ, чўймоқ. *Шу чоққа-*

ча мўлтайиб, хаёл ичига шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирий, Утган кунлар. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

5 *кўчма* Иш-ҳаракатга, машғулотга қаттиқ киришиб кетмоқ, берилмоқ. *Ҳакимжон ҳеч кимнинг сўзи, таклифини кутиб турмасдан, аввалгидек ишга шўнғиди-кетди.* С. Зуннунова, Олов. *Ўртага чамадон қўйиб, ўйинга шўнғиб кетдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШҮП айн. шўлп. *Шўп этиб сувга тушмоқ.*
ШҮППАЙМОҚ Бошқалардан ажралиб ёлғиз қолмоқ; мунғаймоқ; ўксиб қолмоқ, шумшаймоқ. *Шўппайиб ўтирмоқ.* ■ *Ўртага, икки қўлингизни, кечирасиз, бурнингизга тиқиб, участкада битта ўзингиз шўппайиб қолсангиз, нима қиласиз?* А. Мухтор, Тугилиш. *Бирга ўқишган синфдошлари аллақачон жой-жойларини топишган эди. Қишлоқда ёлғиз Тошхонгина шўппайиб қолди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Етти бола туққанман. Ҳаммасини тупроққа бериб, биргина қизим билан шўппайиб қолганман.* С. Аҳмад, Чевара.

ШҮР 1 [ф. شور — тузли, тузи кўп] 1 Меъёридан ортиқ туз солинган, таъми ўткир (овқат, таом ҳақида). *Шўр овқат. Паловни шўр қилиб қўймоқ. Аччиқ-чучукни шўр қилиб юбормоқ.* ■ [Қодиржон:] *Ҳали ош вақтида, ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан, деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси.

2 Тузланган. *Шўр балиқ. Шўр карам.*

3 Таркибида туз моддаси кўп бўлган, шўр босган. *Шўр денгиз. Шўр кўл. Шўр тупроқ. Шўр сув.* ■ *Айниқса, эрта баҳорда бороналаш шўр ерларда катта фойда беради.* Газетадан.

4 *от* Тупроқ таркибида тузнинг кўплигидан ер бетига ҳосил бўлган туз моддаси. *Ернинг шўрини ювмоқ.* ■ *Ерда ҳали шўр кўп. Сотиболди отам ҳам менинг фикримни тасдиқлаётдилар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Урмонжон.. шўр босган ердан илон изи бўлиб ўтиб, тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчининг сопи билан кўрсатиб: -Канал! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

5 Тернинг уст-бошга тегишидан кийимда ҳосил бўладиган туз, оқ доғ. *Эртаю кеч тош майдалаб.. елкаларини бир элик шўр босган йигитлар [дарвишга:] «Йўлингдан қолма!» дейишибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *От йўрттириб Юсуф Мадёров келиб қолди. У ҳамон темирийўлчи кийимида – эғнида қора китель, тер(и)нинг шўри елкасида оқариб ётарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Шўр пахта Халқ табобатида: оғриқни ёки шишни қайтариш учун намақобга ботириб ишлатиладиган пахта. *Уч-тўрт [марта] оёғимга шўр пахта боғлаб, уйда ётдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Шўр II [ф. شور = иштироб, ғалаён, туғ-паст, бахтсиз, бечора; шўрлик. Қози, муфти – бари бойнинг чокари, Камбағал шўр азалдан хизматкори. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Илоҳим, қурисин подшонинг иши, Кўп бўлди-ку мендай шўрнинг койиши. «Ширин билан Шакар».

2 Азоб-уқубат, кулфат; бахтсизлик. *Худо бандасини яратганда, пешонасига чорақор бўласан, деб ёзмасин.. Э-ҳа, камбағалнинг шўрини асти сўраманг.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Уйласам, ҳар дам ҳамият ўти дилда мавж урар, Солғали душман бошига шўру савдо бораман.* Ҳабибий. *Хоним, тургин шу вағдада ҳақиқат. Турмасанг, солурман шўру киймат.* Ислом шоир.

Вой шўрим с.т. «Энди нима қиламан», «Бу қандай кулфат» каби маъноларни ифодалайди. *Вой шўрим, қўлингга нима қилди? С. Зуннунова, Гулхан. Пешонаси шўр Қисмати ёмон, иқболи паст, бахтсиз. Отасининг ачиқ ҳикоясини эшитган Полвон билан Бекжон ўз пешоналарининг шўр эканига ачиндилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Шўри қуриди* Бахтсизликка йўлиқди, хароб бўлди. *Ҳеч ким унинг сўзини қайтармади, қайтара олмайди-да. Нега десангиз, ким унинг айтганини қилмаса, шўри қурийдиди деяверинг.* А. Муҳиддин, Характеристика. **Шўри курсин** Аҳволига вой, ҳоли ҳароб. -*Улуснинг шўри курсин! – деди Тоҳир. – Касофат подшолар урушмай туролмаса.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Шўрига шўрва тўқилмоқ** Бахтсизликка йўлиқмоқ, иши, аҳволи ёмон бўлмоқ. -*Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликда қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.*

Бўлмаса, шўримизга шўрва тўқилади, – деди Одил Эгамбердиға. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Шўринг қурғур** Бечора, шўрлик. [Фофир домлага:] *Ахир бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Шўрини қуритмоқ** Бахтсизликка дучор қилмоқ, хароб ёки расво қилмоқ. *Бир сартарош йигит ўзини, муаллимман, фалон мактабда дарс бераман, деб гулдек Кариманинг шўрини қуритгани ҳақиқат-ку!* Мирмуҳсин, Умид.

ШўРА I [ф. شورە – шўр ер, захоб ер] Ташландиқ ерларда, экин майдонларида ғовлаб ўсадиган, баргларининг усти ялтироқ, ости қизилган ёввойи ўт. *Ариқнинг нариги ёнида какра, сунурги, шўра, сассиқ-капа, яна аллақандай ёввойи ўтлар ғовлаб ётарди.* А. Мухтор, Опа-сингилар. *Эрта баҳор.. Ёрқиной кўк териб юрибди. Қўлидаги сирланган тоғорани у ердан бу ерга сурар, у ён-бу ёнига эланиб, отқулоқ, исмалоқ, жағ-жағ, момақаймоқ, яллиз, шўра қидирарди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзла.

ШўРА II Токнинг (узуннинг) тўпгули, гунчаси. *Токлар шўра чиқариб қолибди.* ■ *Биринчи хомтоқни ток новдалариди шўра пайдо бўлишига қараб, апрель ойининг охирида.. ўтказиш маъқул.* М. Собиров, Хомтоқ.

ШўРАЖРИҚ Шўр ерларда ўсадиган, бошоқдиларга мансуб кўп йиллик ўсимлик.

ШўРАЗОР [ф. شورەزار – шўр ер, шўрланган тупроқ] Шўра кўп ўсадиган ер, шўра билан қопланган майдон. *Бу ер илгари ташландиқ шўразор эди.* ■ *Маст учун гулзор билан шўразор баравар – янчиб ўтаверадди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Униб гуллар, Ҳабибий, шўразор айланди гулзора, Жаҳонга бўлди ўрناق шавкату шоним каналлардан.* Ҳабибий.

ШўРАК I [ф. شورک] I Тузли, шўр. 2 Баъзи овқат номларини билдирувчи қўшма сўзлар таркибида ишлатилади, мас., *нўхатишўрак.*

ШўРАК II айн. қамроқ. **ШўРАЛАМОҚ I I** Пўст ташламоқ, қуруқшамоқ (баданда, юз-кўзда ҳосил бўладиган енгил тери касаллиги ҳақида.) *Кичкинтойингизнинг юзи шўралаб ёки қуруқлашиб кетмасин десангиз, унинг юзини совуви билан кўп ювманг.* Газетадан.

2 айн. шўрламоқ 1. Боланинг авзойи бадани шўралаб кетибди. ■ Пастдаги икки хонанинг ғишлари захкашликдан шўралаб, оқариб кетган. Мирмуҳсин, Умид. [Рўзимат отанинг] Бор бисотидаги битта чопонининг ҳам бари йиртиқ, дўпписининг жияги шўралаб кетган эди. Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 с.т. Шўра ўсимлиги билан қопланмоқ, шўразорга айланмоқ (ер ҳақида). Қаровсиз қолган дала шўралаб кетади.

ШЎРАЛАМОҚ II Гуллаш олдидан шўра, ғунча ҳосил қилмоқ, шўра чиқармоқ (ток ҳақида). Токлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралапти, ўриқлар-чи, шоху ғўралапти.. Боғ меваси олган билан одош бўлмапти. Ё. Шукуров, Уч савол. Токим шўралади, занги сув очиб, Барглар қўлтиғида ингичка новда. С. Акбарий.

ШЎРВА [ф. شوربا/ شوروا – гуруч, ғўштли суюқ овқат; мастава] Ғўшт, пиёз, картошка ва б. сабзавотлар солиб пишириладиган суюқ овқат. Қайнатма шўрва. Қовурма шўрва. Товуқ шўрва. Шўрва пиширмоқ. Шўрва ичмоқ. Эти – этга, шўрваси – бетга. Мақол. ■ Дастурхон устидаги кosalардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. -Ҳозир сизларга қўлинг ўргилсин қайнатма товуқ шўрва қилиб бераман, – деди Аҳмад. Ф. Мусажонов, Меҳмонда. Бизникилар: «Карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз ғўшти солади», дейишган эди, ғўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Арзонинг шўрваси татимас қ. татимок
2. Пул бўлса, чангалда шўрва Пул, бойлик етарли бўлса, ҳар қандай нарсага эришиш мумкин, деган маънони ифодаловчи мақол. Шўрига шўрва тўкилмоқ қ. шўр 2.

ШЎРВА-ШЎЛТИ Ёвғон суюқ овқатларнинг умумий номи (фақирона овқат ҳақида). Энг бемаза, энг арзон шўрва-шўлтини қайнатиш учун ҳам игна билан қудуқ қазиб керак бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎРДАНАК [шўр I + данак] Намакобга солиб олиб, қулга ўхшаш махсус тупроқда қовуриб тайёрланадиган данак. Султон қогоз халтани тўлдириб харажат қилди: қайноқ патир, шўрданақ, ҳолва. Х. Султонов, Онамнинг юрти. [Уриқнинг] Мағзидан ҳолва

қилиш, намакобга солиб олиш, пўчоғи билан қовуриб, самарқандча шўрданақ тайёрлаш мумкин. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Самарқанднинг шўрданаги, нўхатини ҳам Дунё кезиб тополмайсиз, сўзим чин, иним. Н. Назруллаев.

ШЎРИ(Й)ДА [ф. شوریده – ҳаяжонланган, бесаранжом; жўшқин, эҳтиросли ошиқ; кўзғолон кўтарган] эск. кт. Бечора, шўрлик. Булбули шўрийдани ҳуснинг кўрарга этма зор, Дилни берганман сенга, рухсори олингни кўриб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қайда ғарибу нотавону Шўрийдага меҳрибон Муқимий. С. Абдулла.

ШЎРИШ [ф. شورش – тузи кўплик, шўрланганлик; туғён, ҳаяжон; кўзғолон, исён] I қ. савдо II. Эрталабдан бери бошига тушган шўришларни бир-бир ўйлаб, дунёда шу бугунгичалик абгор бўлмаганлигини эслади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмад мирзонинг номуносиб ҳаракати сабабли Хўқанд, Ахси-кент, Андижон вилояти устига тушадиган шўриш у зотнинг дилига алам берди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ёмон иш; жанжал, ғавғо. -Мени бирон машинада тезда Тошкентга жўрнатинг! Бу қизингиз тушкур бир шўришни бошлаганга ўхшайди, – деди Нафисахон Пўлатжон акага. Мирмуҳсин, Умид. -Ахир нега алдадинг мени, нега яширдинг бу шўришни-а?! – деди Ҳаққул ота. Х. Назир, Сув гадоси – оқпадар.. Бу даҳшат олдида рангимиз сомон! Деб шўриш солибди, лексин йўқ нафи. Миртемир.

ШЎРИШЛИ кам қўлл. Шўриши бор, шўриш келтирувчи. Келиб шўришли бир ўт тушиди жонга, Утиб жондан, туташмоққа жаҳонга. Ҳабибий.

ШЎРЛАМОҚ I Таркибидаги туз моддаси сиртига тепиб, тузли оқ доғлар ҳосил қилмоқ, шўр босмоқ. Пойдевор ғишти захдан шўрлаб кетибди. ■ [Қўлтойнинг] Азбаройи терлаганидан, чакмонининг елкаси шўрлаб-оқариб кетган эди. Газетадан.

2 айн. шўрланмоқ. Ерларимиз шўрлаб кетгани учун яхоб беряпмиз.

ШЎРЛАНМОҚ Таркибида туз моддаси ҳосил бўлмоқ; ортиқ даражада шўр бўлмоқ. Сув ҳам шўрланиб, сифатини йўқотади. Газетадан. Шўрланган тупроқлар қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлигини кескин пасайтириб юбориши ҳаммага маълум. «Фан ва турмуш».

ШҶРЛИ I Таркибида тузи бор, шўр босган. *Шўрли ерларни ювиш.*

ШҶРЛИ II *айн. шўрлик* 2. *Узоқларда жонсиз кўринган, Овуллар ҳам йиғлаб ухлаган. Саҳар туриб шўрли хотинлар, «Тангрим» деган, тўлиб йиғлаган. Ҳ. Олимжон. Қалмоқ келар ўз ҳолидан беҳабар. Келиб, қирғин топмасин-да, шўрлилар. «Алпомиш».*

ШҶРЛИК I Шўр ҳолат, шўр эканлик. *Овқатнинг шўрлиги. ■ Яқинда [Чортоқда] қовланган қудуқдаги сувнинг шўрлик даражаси Қора денгиз сувига жуда ўхшаши. Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.*

ШҶРЛИК II I Толеи паст, бахти қора; бечора. *Отам шўрлик бу мусибатга бардош беролмади, фарзанд доғи чинор қоматини букди, сўнг қулатди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бойвачча ака, отамга шафқат қилинг, у шўрлик жўжабирдек жон, хонадонимизнинг ризқ-рўзи ўтиб турган бир парча еримизга кўз тикманг. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Ачиниш билдиради; бечора. *«Байт» туфайли юз берган кўнгилсизликдан шоир шўрлик хабарсиз эди, албатта. Н. Аминов, Суварак. Опам шўрлик ўша жойда бекиниб ётиб, тонг оттирган экан. С. Нуров, Нарвон.*

3 *айн. шўриш.* Бир кафт тупроқ билан барча фалокат, Барча шўрликлардан чиқмоқ бўлади. Ҳ. Олимжон.

ШҶРО [а. شور / شورى — маслаҳат; кенгаш] *тар.* I Совет ҳокимияти (советлар)нинг 20-аср 20—40-йилларигача ўзбек ва б. туркий тилларда ишлатилган номи (1990 йиллар охирида ўзбек тилида яна қўллана бошлади). *Керенский ҳукумати ағдарилиб, шўролар ҳукумати тузилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Шўролар ҳокимияти бойнинг мол-мулкларини мусодара қилди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.*

2 *Ўша даврларда сайлаб ёки тайинлаб қўйиладиган бошқарув-раҳбарлик, давлат ёки жамоат органи ва у жойлашган жой. Давлат план комиссияси ташкил қилиниб, унга нозирлар шўроси раиси муовини Турсунхўжаевни бошлиқ қилиб тайинлашди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қишлоқ шўроси Учқулоқ қишлоғига жойлашган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ШҶРПЕШОНА [шўр I + пешона] *айн. пешонаси шўр қ. шўр* II. *Бу шўрпешоналарга раҳм қилувчи, уларга кийим-бош бергувчи, улардан ҳол сўрагувчи йўқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ШҶРТАК Бироз шўр, шўрроқ. *Шўртак мағиз. Шўртак қурт. ■ «Дадажоним, меҳрибоним!» Бу сўзлар [Ёркинойнинг] чарос кўзларидан лабига юмалаб тушган шўртак ёшига йўғирилиб чиқди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҶРТАНГ *с.т.* Шўртак. *Туялар ўз ташналигини денгиз суви ва бошқа шўртангроқ сувлар билан қондира алади. «Фан ва турмуш».*

ШҶРТОБ [ф. شورتاب] *айн. шўрхоқ.* *Тупроқнинг шўртоб ҳиди, кўёшининг тафти, эрта баҳорнинг юзларни ялаб қотирувчи шабадаси.. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҶРТУМШУҚ Одамга эл бўлмайдиган, аралашмайдиган; одамови. *Мен тунунтириб кетаман шўртумшукқа; улар бизнинг тилни ўрганишсин. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Даф бўл, фалокат шўртумшук, Тегирмонда туз еган суқ. Ҳамза, Қузғунлар.*

ШҶРТУПРОҚ *айн. шўрхоқ.* *Беда, макка-жўхори каби озуқабоп экинларга авваламбор камҳосилли, шўртупроқ ерлар ажратилган.. Газетадан.*

ШҶРХОҚ [ф. شورخاك — шўр тупроқ, шўр босган ер] Шўр билан қопланган, шўр босган ер. *Тупроқ шўрхоқ бўлганидан, ёзги шамол таъсирида осон кўчиб туради. «Фан ва турмуш». Даштнинг у ер-бу ерида олачалпоқ қор нағалари ётар, уни узоқдан киши оппоқ шўрхоқлардан ажрата олмади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..шўрхоқ ерлардаги ғўзани суғориш учун сувчининг алоҳида усталиги керак. Газетадан.*

ШҶҲ [ф. شوخ — ўйноқи; гўзал севгили] I Вақтини ўйин билан ўтказадиган, ўйинқароқ; тўполончи. *Эртадан кечгача яйлов далада тинмай ўйнаб чарчаган шўх болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди. Ойбек, Танланган асарлар. Шўх болалар кўп, ғилдирагига бирон нарса суқиб ёки ойнасини олиб кетса, йўлда сарсон бўлиб қолмайлик. С. Нуров, Нарвон.*

2 *Ўйин-қулгини, ҳазил-хузулни яхши кўрадиган; хушчақчақ, қувноқ. Шўх қиз. ■ -О, бизнинг йигитлар жуда шўх бўлади, — деди Мухаррам ўтираётиб, — битта намунаси мана, қошингизда турибди. Шўхрат, Шинелли йиллар. Темиржон қишлоқ қизларининг ниҳоятда шўх, ҳазил-мутойиба гапларга чечан бўлишларини кўп эшитган эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Үз қилиқлари, ишваси, ноз-караш-маси билан кишини ўзига мафтун қиладиган; ўйноқи. *Шўх кўзлар.* ■ *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараххум айласун, ул шўхи жонон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

4 кўчма Уйноқлаб тез ҳаракат қиладиган; ўйноқи. *Машина икки томони залворли тоғлар билан ўралган, илон изи бўлиб, шўх оқайтган сой бўйида тўхтади.* Н. Фозилов, Дийдор. *Мулла Фазлиддин уни шўх от устида чавандоз йигитлардай ўтирганидан ҳам таниди-ю, вужуди бирдан қизиб кетгандай бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 кўчма Кишига шодлик бағишлайдиган, ҳазил-мутойиба аралаш, жўшқин; ўйноқи, шўхчан (кўшиқ, ўйин, мусиқа кабилар ҳақида). *Шўх куй. Шўх ўйин.* ■ *Бир-биридан шўх, бир-биридан ўйноқи оҳангларга ёш-яланглар рақсга тушишяпти.* Газетадан. *Фақат ўқтин-ўқтин уруш совуқ нафасини нуркаган кунларда шўх кулгилар фарёд билан аллашиб, даштни зир титратади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ШЎХЛИК 1 Шўх хатти-ҳаракат, хусусият, хислат. *Нотаниш бўлса-да, она-келиндяк Кўксиде яшнаган шу фарзанд-чечак, Қийқириб, талпиниб, орттирди ихлос, Қилигин, шўхлигин севиб қолдим рост.* Ё. Мирзо. *Тўлқинжон.. ҳазил ва шўхликда, ҳар хил*

ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Ножўя одоб-ахлоқ чегарасидан чиқувчи хатти-ҳаракат, тўполон. *Мен қизлик вақтимда у хавфланди, мендан қочишга интилди. Бу яхши бўлди.. Шўхликка берилиб, ўзимни беҳуда шарманда қилган бўлар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎХЧАН 1 айн. шўх. Балки ғамгин бир зотдир у, балки шўхчан бир аёл. А. Орипов. *Муниранинг хатти-ҳаракатларида, шўхчан боқишларида назокат, жозиба бор эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дарё шу ерга келганда анча торайиб, шўхчан оқади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..шўхчан ва босиқ тароналар ижодкорларидан бири — таланти ёш бастакор-созанда Салоҳиддин Тўхтасиновдир.* Газетадан.

2 кўчма Ранги кўзга ташланиб турадиган, очиқ рангли, рангдор (газмол ҳақида). *Шўхчан гулли юмшоқ пойандоз-гилам тўшалган зинапоядан тушаётганларида, Таманно Тўлани. 2 енгидан ушлаб: -Ҳов ана, тоғамлар туриб илар, — деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ШЎХ-ШАТИР Шўхлик билан иш тутадиган, гапирганда ёки бирор иш қилганда истиҳола қилиб ўтирмайдиган. *Шўхшатири «шум бола» бу ерда йўқ эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

Э унд. с. 1 Ажабланиш, таажжуб, хайрат ҳис-туйғусини билдиради (бунда чўзиқ, такрор ҳолда қўлланиши мумкин). *Э, ҳалиям турибсизми, суф сизга-е!* «Гулдаста». *Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!..* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Э-э, отагинам, шундоқ улуғ айёмда йиғлайдими киши?!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кейин билганлик, энди эслаганлик маъносини алоҳида ҳис-туйғу билан ифодалайди. *Нима қилсам жан? Э, бўлди, Нўғой холага ялиниб кўраман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Э, - Мирзакаримбой бутун гавдаси билан бир қўзғалиб қўйди, - жияним Хушрўй-бибининг ўғлиман дегин, баракалла.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Чақриш, мурожаатни билдиради. *Э, э, йиғитча! Қани, бу ёққа келинг-чи!* А. Қаҳҳор, Ўжар.

4 юкл. Баъзи сўзлар билан бирикиб, алоҳида таъкид билдиради. *-Уялинг-е, ойи! - дедилар дадам бир зум хайратда қотиб тургач.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭБ қ. эп.

ЭВ қ. эп.

Эви билан Меъёр-чегара доирасида; йўли билан. *Лекин-чи, яна бир оз семириш ғамида бўлинг. Эви билан, яна семираман деб тарсиллаб кетманг.* «Муштум». *Бой бўлгур, эзмалик ҳам эви билан-да..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЭВАЗ [а. عرض - ўрнини босувчи; ўрнини қоплаш; бадал] **1** Ўрнига, бадалига тўланадиган ёки олинадиган ҳақ, нарса; бадал. *Кувё, эвази нақд бўлмаган оғир меҳнатга тоб бера олмай, Кимсанойни олиб,*

шаҳарга кетиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 (3-ш. эгалик ва ж.к. аффикслари билан – **эвазига**) кўм. вэф. Асос, сабаб каби муносабатни (шундай маънони) билдиради; бадалига. *Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар.. ўша халқлар қони эвазига тикланди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ол, дея тақдиринг бердинг қўлимга, Ох, нима сўрайсан эвазига ёр?* Шуҳрат.

ЭВАКУАЦИЯ [лот. evacuare – бўшатмоқ, холи қилмоқ] **1** Одамлар, ташкилот, корхоналарни, бадний ва б. кадриятларни уруш, табиий офат кабилар хавфидан сақлаш мақсадида бир жойдан бошқа жойга кўчириш. *Икки ҳафта давом этган эвакуация ҳеч қандай талафотсиз тугади.* Газетадан. *Минг-минг ярадорлар билан бир вақтда эвакуация қилинган завод-фабрикаларни қабул қилиб.. жой ҳозирлаш керак эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Жанговар ҳаракатлар бўлаётган жойлардан ярадорлар, асирларни, таъмирга муҳтож ва ортиқча асбоб-ускуна ва ҳарбий техникани фронт ортига жўнатиш.

ЭВАРА Неваранинг боласи (бобога, бувига нисбатан). *Меъморнинг икки невараси ва бир эвараси бор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭВЕН **1** қ. **эвенлар.** *Эвен халқи.*

2 Шу халққа тегишли, мансуб. *Эвен тили.*

ЭВЕНК **1** қ. **эвенклар.** *Эвенк халқи.*

2 Шу халққа тегишли, мансуб. *Эвенк тили.*

ЭВЕНКЛАР Россия Федерациясининг Красноярск ўлкасида ва Сибирнинг бошқа минтақаларида ҳамда Хитойда яшовчи кам сонли халқ.

ЭВЕНЛАР Россия Федерациясининг Саха Республикасида ва Охота денгизи соҳилларида — Магадан ва Камчатка вилоятлари, Хабаровск ўлкасида яшовчи кам сонли халқ.

ЭВИДА *айн. эви билан қ. эв. Сафаров кўз ва қош ишораси билан Самандаровга: «Эвида-да! Бу гаплар, бу муомала ортиқча», дегандай қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ЭВКАЛИПТ [юн. eu — яхши + kaluptos — қопланган, ўралган] Австралияда ўсадиган бўйи баланд, ёғочи қаттиқ ва мустақкам, барглари эфир мойига бой, доим яшил дарахт.

ЭВЛАМОҚ *қ. эпламоқ. Баланддан келатверма. Бир хотинни эвлаб, йўлга солиб ололмадинг.. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳафиза яхши, аммо мана шу ўғлингни эвлаш қийин бўляпти. Мирмуҳсин, Умид.*

ЭВОЛЮЦИОН 1 Эволюцияга оид, узлуксиз тадрижий равишда ривожланган. Эволюцион жараён.

2 Эволюцияни ифодалайдиган, ўрганадиган. Эволюцион таълимот.

ЭВОЛЮЦИЯ [лот. evolutio — авж олдириш, кучайтириш] Узлуксиз тадрижий ривожланиш, ўзгариш; табиат ва жамиятда узлуксиз ва тадрижий равишда давом этадиган ва сифат ўзгаришларига олиб борадиган миқдор ўзгаришлари. Эволюция жараёни. ■ Бош қахрамон эволюцияси ҳам романдан маълум даражада ўрин олган. Газетадан. *Ирсият тўфайли узоқ эволюция давомида пайдо бўлган асосий структуралар.. ҳамма турларда сақланиб қолади.* «Фан ва турмуш».

ЭВОҲ *унд. с. Каттиқ афсус, изтироб, ўкинч билдиради. Оқиздилар, эвоҳ, қирмиз қон. «Гулдаста». У ёлғиз вафони ёлғиз хоҳларди, Эвоҳ, жафо ундан минг карра кўпроқ. Э. Охунова.*

ЭВРИЛМОҚ 1 Айланмоқ, ўгирилмоқ. Чархнинг мангу эврилишидан Еллар кезиб юрипти шодон. А. Исроилов.

2 Бирор мақсадга эришиш учун елиб югурмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Яшаш учун турли усулда эврила бошлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Бундай эврилиш фақат номига эканлигини.. у тушунарди. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.*

ЭВТАНАЗИЯ [юн. eu — яхши + thanatos — ўлим, ўлиш] *тиб.* Беморнинг ўлим олди

азоб-огриқларини енгиллаштириш; тузалиши қийин, огриқ-азобдан қийналаётган беморларнинг ўлимини тезлаштириш.

ЭВФЕМИЗМ [юн. euphemismos < eu — яхши + rheimi — гапираман] Бирор сабабга кўра қўлланиши тақиқланган ёки қўлланиши ноқулай бўлган қўпол, дағал сўз, ибора ўрнига бошқа юмшоқроқ сўз ёки ибора қўллаш. *Мас., чаён сўзи ўрнида эшак, оти йўқ сўз ва иборасининг қўлланиши.*

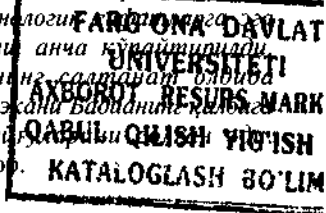
ЭВФОНИЯ [юн. euphonia < eu — яхши + phone — овоз] Оҳангдорлик; нутқда кучли оҳангдорлик туғдирувчи турли фонетик усуллар, ҳолатлар.

ЭГА 1 Уй-жой, мол-мулк ва ш.к. лар қарашли бўлган шахс; хўжайин, соҳиб. *Уй эгаси. Боғнинг эгаси. Чикаси келса, эгаси сабабчи бўлади. Мақол. Эшакка мугуз битса, эгасини сузади. Мақол. Итнинг феъли эгасига маълум. Мақол. ■ Дафтарни эгасига қайтариб юбориш керак эди-да. «Ёшлик». Боланинг топилгани уй эгаларининггина эмас, қўшнилари, ҳаммаҳаллаларнинг ҳам қувончига айланди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Мана шу мулкнинг эгаси Утар бобони биларсиз? Шу зотнинг фарзандиман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 *Юрт, эл каби сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англлатган жойнинг бошқарувчиси, бошлиғи маъносини билдиради. Отажон, сендирсан юртнинг эгаси.. «Равшан». Шунда Чамбилнинг овини овлаб, Чамбилнинг эгаси бўлиб юрганда, Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди. «Ширин билан Шакар».*

3 Шахс ёки нарсада ўзи бирикиб келган сўз англлатган нарсанинг бор, мавжуд эканини билдиради; бор, мавжуд. *Тилсиз бўлиб келдим дунёга, Аммо тилга эгаман энди. «Гулдаста». Барча қулайликларга эга бўлган бинолар қад ростлади. Газетадан.*

4 Мавҳум тушунчаларни билдирувчи айрим сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсанинг шу сўз англлатган белги, хусусият кабига моликлигини билдиради; молик. *Катта аҳамиятга эга Юсуф фазилаатларга эга. ■ ..юксак технологияга эга бўлган чигитни экинча кўрайтирилади. Газетадан. Отасининг салтанат олдида катта ҳурматга эга эгаси Абдианиннинг қалбига ҳам фидойилик туйғулари йилди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

5 Нарсани юзага келтириш, тайёрлаш ва ш.к. жиҳатдан қарашлилигини билдиради. -Йўқ, — деди Ўзбек ойим, — ош эгаси билан ширин.. Ҳа, айтгандек, қудангизниқига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 с.т. (фақат 1-ш. эгалик аффикси билан) Тангри, худо. -Буни яратган эгамнинг ўзи билади, — деди оқсоқол. П. Турсун, Ўқитувчи. Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да. Ойбек, Танланган асарлар.

7 тлш. Икки таркибли гапларда фикрнинг кимга, нимага қарашли эканини аңлатувчи, белгиси кесим томонидан аниқланадиган бош бўлак.

ЭГАЛИ Эгаси бор, эгалланган. Эгали ер. ■ Ўғли борнинг эгалидир қалъаси. «Эрали ва Шерали».

Эгали гап тлш. Эгаси бор, эгаси ифодаланган гап.

ЭГАЛИК 1 Эга бўлган ҳолат, эга эканлик. Эгалигини исбот қилмоқ.

2 Эга бўлиш, шундай ҳуқуқли ҳолат. Молмулкка эгалик.

Эгалик қилмоқ Эга бўлмоқ, (ўзини) эга сифатида тугмоқ, бошқармоқ. Ким эгалик қилар хазна-зарига. «Эрали ва Шерали». -Ўғлимга танноз-сатанг ўқитувчи эмас, уйига эгалик қиладиган хотин керак, — деди қайнота Зебига. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Моликлик. Катта аҳамиятга эгалик. ■ Тошкент фестивалининг жаҳондаги бошқа киноанжуманлардан ўзига хос фарқи унинг ғоят демократик руҳга эгалигидир. Газетадан.

Эгалик категорияси тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига қарашли эканини билдирувчи шакллари ва бу шаклларга хос маънолар бирлиги. **Эгалик шакли** тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирига оидлигини билдирувчи морфологик шакли. **Эгалик қўшимчалари** (ёки аффикслари) тлш. Отнинг эгалик шаклини ясовчи қўшимчалар: -м (укам), -нг (уканг), -си (укаси), -миз (укамиз), -нгиз (укангиз), -лари (укалари).

ЭГАЛЛАМОҚ 1 Эга бўлмоқ, ўзиники қилиб олмақ. Уйдаги асл буюмларни ўзи эгаллаб олади, биз унда нима қиламиз? Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, муғамбир, менга ёмон кўрсатиб, ўзинг эгаллаб олмақчисан шекилли. «Гулдаста». Иш битиб, эшак лойдан

ўтгандан кейин зўравонлар чиқиб, ерларни эгаллаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор жой, сатҳ ва ш.к. ни банд этмоқ, унда жойлашмоқ, ўрнашмоқ. Минбарни.. юқори курс студентлари эгаллади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Хон бошлиқ арқони давлат, дин пешволари тахтиравонни эгаллади. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор сатҳ, юзани қопламоқ. Бутун айвоннинг бўй-этини эгаллайдиган гилам устидаги настак стол одатдагидек безатиб қўйилган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Гўё хотини ўлмагандай, қоп-қора қалин сочлари бутун ёстиқни эгаллаганча ҳамон ёнида ётгандай туюлди Камолитдинга. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Рўпарадаги икки қаватли уйнинг сояси ҳовлининг ярмини эгаллаб олибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Қамрамоқ, қамраб олмақ, чулғамоқ, қоплаб олмақ. Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Саодатхоннинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини ғалати, кинояга ўхшаш табассум эгаллади. С. Зуннунова, Янги директор. Кечаги изғирин шамол ўрнини тўсатдан илиқ майин шабада эгаллади.. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

5 Забт этмоқ, ишғол қилмоқ. Вздогга жанг билан.. муҳим тепаликни эгаллаш вазифаси топширилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ҳамма юксак маррани тезроқ эгаллаш иштиёқда меҳнат қилмоқда. Газетадан.

6 кўчма Билиб, ўрганиб олмақ; ўзлаштирамоқ. Бу йиллар мобайнида у нахтачиликнинг сир-асрорларини пухта эгаллади. Газетадан. Дарс бериш, лекция пайтида аудиторияга жон киритиб юбориш санъатини эгаллади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Болалар.. тўғарақларда иштирок этиб, дам олиш билан бирга, касб-ҳунар эгалламоқдалар. Газетадан.

7 Бирон ўрин, даража ва ш.к. ни қўлга киритмоқ. Мусобақада фигурачиларимиз бешта соғринли ўринни эгаллашди. Газетадан.

8 Бирон даража, мавқе, ўринда бўлмоқ, турмоқ. Маънавий камолот босқичлари ичида ҳушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди. «Саодат». Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЭГАР 1 От-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал. *От эгари.* ■ *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди қ. от. Аммо, «отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди», деганларидек, ҳамма ёқдан мосуво бўлса ҳамки, ҳали ҳавоси баланд. А. Муҳиддин, Характеристика. **Эгар урмоқ** Эгарни улов устига қўйиб маҳкамламоқ. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкам тортиб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эгардан тушмоқ 1)** от-улов устидан тушмоқ. *Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телпақдай учираман.* П. Турсун, Ўқитувчи; **2)** кўчма кибр-ҳавоси пасаймоқ, димоғдан тушмоқ. *Фақат Самадийгина ачитди: -Энди эгардан тушибсиз-да, доҳий.* А. Мухтор, Туғилиш; **3)** лавозимдан бўшамоқ, мавқеини йўқотмоқ. *Оқподшо отдан тушса ҳам, Саид Жалолхон эшон ҳали эгардан тушмаган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Калон-димоғлигинг қолмади-да, полвон! Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Турли машиналарнинг одам ўтирадиган жойи, ўтиргичи. *Велосипед эгари. Трактор эгари.*

ЭГАРЛАМОҚ Эгар урмоқ. *Отингизни эгарлаб беринг, шаҳарга тушиб чиқаман.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЭГАРЛАНМОҚ Эгарламоқ фл. мажҳ. н. *У[от] гоҳ эгарланади, гоҳ ҳовлидаги фойтунга қўйилади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Эгарланган отдай Тайёр, шай ҳолда. *Сен ҳали кўп яшайсан.. Мени-чи, шум ажал нақ остонада эгарланган отдай кўтиб турибди.* Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ЭГАРЛОҒЛИҚ Эгар урилган, эгар уриб қўйилган. *Эрталаб хон саройидан шиғовул эгарлоғлиқ бир от келтириб, таъзим билан элчини арқка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ЭГАРСИМОН Эгар шаклидаги, эгарга ўхшаган. *Эгарсимон тоғ.*

ЭГАРЧИ Эгар ясовчи уста.

ЭГАРЧИЛИК 1 Эгар ясаш касби. *Унинг асл касби эгарчилик бўлиб, қўчқор, эчки шоҳларини кўчамиздаги ариққа ташлаб қўяр эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 тар. Эгарчилар маҳалласи ёки растаси.

ЭГАСИЗ Бирор кимсага қарашли бўлмаган, эгаси йўқ; сабил. *Эгасиз мулк.* ■ *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фақат устига шелуха ортилган эгасиз ёлғиз арава турарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Эгасиз гап тлш. Эгаси бўлмаган (ифодаланмаган) гап (қ. эга 7).

ЭГАСИЗЛИК 1 Эгасиз ҳолат.

2 айн. хўжасизлик. *Хўжасизлик — эгасизлик хавфли ижтимоий иллат.* Газетадан.

ЭГАТ Шудгор ерда экин экиш учун тортилган узун ариқ.

Эгат очмоқ (ёки солмоқ) Ҳайдалган ерда эгатлар ҳосил қилмоқ, ариқ олмоқ. *Маълумки, жами қишлоқ хўжалик ўсимликлари ҳар хил кенгликда олинган эгатлар орқали сўғорилади.* «Фан ва турмуш». *..қишлоқда яшовчи борки, бари теримчига айланган, каттаю кичик эгат оралайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЭГАЧИ 1 Бир ота-онадан туғилган қизлардан каттаси (кичигига нисбатан; тарихан ва баъзи шеваларда ўғил укага нисбатан ҳам қўлланади). *Зайнаб эгачиси Хушруйдан етти ёш чамаси кичик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бобур Самарқандга кетишда ўз онаси ва эгачисига «Ўидаги хужрадан хабар олурсизлар», деб тайинлаб кетган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Аёл кишининг ўзидан катта ёшдаги (шунингдек, хурмат юзасидан кичик ёшдаги) аёлга мурожаат шакли. *-Туриб-туриб, мана шу норасидаларнинг бахтига сизга ўхшаш худо ярлақан эгачим борлигидан қувониб кетаман, — деди Зоҳида Меҳринисога.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳалима уни туғишган эгачисидай иссиқ қабул қилди.* Ж. Абдуллахонов, Гулчехра.

ЭГИЗ Иккаласи бирликда; бирга, қўш. *Уруш билан жудолик ҳам бир-бирига эгиз.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Қариндошим, туғишқоним, Улкан қозоқсан ўзинг, Тонг-отарда эгиз болқар Ўзбек билан юлдузинг.* Ҳ. Фулом. *Бу четда ётган совлиқ.. ҳар йили эгиз туғади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭГИЗ(АК) 1 Бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола. *Эгизак туғилган болалар.* ■ *Зухраҳон Лолахон билан бир онанинг қорнидан талашиб тушган эгизаклардай яқин бўлиб қолишди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 айн. эгиз. Садоқат — асл виждон! Бурча эгизак! У юракка қадрдон, Ҳаётга безак. Ё. Мирзо. Қуёш ва нахта! Булар менинг диёримда эгизак туғилганлар. Шукрулло, Жавохирлар сандиғи. Шодлик билан қайғу айни бир вақтда эгизак бўладиган шундай пайтлар ҳам бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЭГИК 1 Эгилган, қуйи солинган; букик. Эгик бўйин. Қадди эгик одам. ■ Ҳамза ёлғиз эди, у боқарди тик, Унинг тик қомати ҳеч бўлмас эгик. Ж. Жабборов. Ўзингни гуноҳкор деб сезмаганингдан кейин, нега бошинг эгик бўлсин?! И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгилган, қайрилган; эгри, қийшиқ, қийшайган. Каттакон бурнининг учи бир оз эгик. С. Нуров, Нарвон. ..толнинг эгик шохига қўнган қора қарға тинимсиз қағиллаб, қишни чақиради. Ҳ. Фулом, Ташкентликлар.

ЭГИЛИК 1 Яхшилик, фазилат, хислат. Ҳай, ўртоқлар!.. Коллективлик эгилиги бизга аён. Ф. Фулом.

2 Савобли иш; яхши, хайрли иш; эзгулик. Эгиликнинг кечи йўқ. Мақол. ■ Худо ҳожи акамизнинг умрини узун қилиб, болачақасининг эгилигини кўрсатсин.. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Эгиликдан умидини узган Бува отларни тўқайга бошлади. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ЭГИЛМА Эгилган, қайрилма. Онанинг кўзлари унинг чиройли эгилма қошлари ўртасидаги ғам тугунчасига тикилди. Ойбек, Нур қидириб.

ЭГИЛМОҚ 1 Эгмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Бўйни эгилди. Эгилган таёққа суярма, сени ҳам эгади. Мақол. Чивик тутган еридан синмайди, эгилган еридан синади. Мақол.

2 кўчма Бирор ишга қайишмоқ, бўйни ёр бермоқ. Уй ишига ҳам эгилсанг-чи!

3 Таъзим қилмоқ, бошни ҳам қилмоқ. Эгилган бошни қилич кесмас. Мақол. ■ Атрофдаги одамлар бари пулдор.. Уларга эгилсанг, бошингни силайдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Қуллуқ қилмоқ, ўжарликни қўймоқ. Нобакор укангдан ҳеч хабар олятсанми? Қийналиб кетса ҳам, эгилай демайди-я! Й. Шамшаров, Тошқин.

ЭГИЛУВЧАН Яхши эгилиш хусусиятига эга, эгилишга мойил. Майин шабада.. суяги қотмаган гўдакдек эгилувчан ниҳолларни аста тебратади. Газетадан. Сувчилар меҳнатининг ўрнини эгилувчан қувурлар босди. Газетадан.

ЭГИЛУВЧАНЛИК Яхши эгилиш хусусиятига эгалик. Инсон қадимдан асл металллар, уларнинг гўзаллиги, эгилувчанлиги, бошқа металллар билан бирикиш хусусиятига эътиборини қаратган. Газетадан.

ЭГИН (3-ш. бирл. эгни) 1 Орқанинг елка ва бўйин орасидаги устки қисми. Энди эгнимни қисиб турмайин, қандоқ бўлса, буларга бир сўз айтмайин, деб Ёдгор бир сўз айтмайди. «Ёдгор». Ўзи полвон сиёқли.. Ҳар эгни қирдай, қарашни тўқайдаги шердай. «Ойсулув».

2 Киши танаси (гавдаси)нинг кийим кийиладиган уст қисми. Мана ҳозир Мунисхон ётоқхонадан чиқиб келади. Эгнида оқ кўйлак. Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Энгил, кийим-бош. Сувдан чиқдик, шоша-пиша эгнимизни кия бошлагандик, чорвоқ томондан биров кўринди-ю, писиб олди. М. Жўра, Изтироб.

ЭГИН-БОШ с.т. Энгил-бош, кийим-бош. Фуломжонни шаҳарда кўпроқ ажаблантирган нарса шу бўлдики, у мадрасадан кетиб қолгандан бери гадойдилар, тиланчилар, эгни-боши хароблар илгаригидан ҳам кўпайиб кетган эдилар. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЭГМА Эгнб ясалган; эгилган, қайрилган. Эгма трубалар. ■ Сирож эгма кўприкдан ўтиб, кўл ўртасидаги чойхонага кирди. С. Зуннунова. Одамлар орасида.

ЭГМОҚ 1 Тўғри, тик ҳолатидан бирор томонга тортмоқ; қайирмоқ, букмоқ. Дарахт шохини эгмоқ. Новдани икки учидан ушлаб эгмоқ. ■ Дарё томондан ғириллаб эсиб турган шабада йўл бўйидаги ўт-ўланларни эгар, тебратар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Этак тутиб, тик қаддимни эгармишман, Кунга куйиб, мен ҳам нахта терармишман. «Муштум».

2 Ўз измига бўйсундирмоқ, итоат эттирмоқ. Э нодон қиз, Тўлқинжон шунча қизларнинг ичиде сени севиб қолгани учун шодлан! Майли, бари бир эгиб оламан! Ф. Мусяжон, Ҳури. Нима қилса, иш ёқмасларни эги олиш мумкин? «Ўзбекистон кўриклари».

Бош эгмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. Бо зорқул бундай пайтларда бош эгиб, хому ўтирарди. А. Мухтор, Чинор; 2) ўзини итоатли, таъзимда тутмоқ. Полвон ёш болага ўхшайди, кекни билмайди, бош эгиб борса, албатта, кечиради. С. Сиёев, Отлиқ аёл.. жиндек тоқат қилинг, тоқатлига тоғ бо

эгармиш. К. Яшин, Ҳамза; 3) бўйсунмоқ, измидан чиқмаслик. *Жаҳолатга.. шафқат билмас золимларга ҳеч қачон бош эгмайман.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйин эгмоқ** 1) йўлига юрмоқ, айтганига юрмоқ; бўйсунмоқ. *Эски раислар бўйин эгармикин бу ёш жувонга. Ишласа ҳам бир йил ишлайди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) ишга қайишмоқ, кўнмоқ. *Ароқ-хўрликка муккасидан кетган Абдуҷаббор ижтимоий фойдали меҳнатга бўйин эгмай қўйибди.* «Муштум». *Ҳозир шунчалик наст ишга ҳам бўйин эгиш зарурати бор эди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ЭГОВ 1 Қаттиқ буюмни (темир, ёғоч ва ш.к. ни) кесиш, текислаш, ўткирлаш, пардозлаш учун ишлатиладиган, қирадиган тиши пўлатдан ясалган чилангарлик асбоби. *Уч қиррали эгов. Юмалоқ эгов. Ялтоқ эгов. Йирик тишли эгов.* ■ *Кичикроқ эгов билан узангининг юзлари яна эговланиб силлиқланади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *«Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўткир эговга чархлаш керак», деса-я юзсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 кўчма Кишини жондан тўйдирадиган, унинг умрини қисқартирадиган кимса, нарса. *Ичкилик — ақлнинг эгови. Ёмон хотин — умрнинг эгови.* ■ *Ҳамма косиб шундай бўлади, жоним! Косибчилик — умрнинг эгови.* Ойбек, Танланган асралар.

ЭГОВЛАМОҚ 1 Эгов билан ишлов бермоқ, эгов билан силлиқламоқ, ўткирламоқ. *Аррани эговламоқ. Кетмоннинг даммини эговламоқ.* ■ *Пўлат найза ер остида ётарми, Темир найза эговласа ўтарми..* «Ойсулув».

2 кўчма Рухий азоб бермоқ, қийнамоқ, емирмоқ. [Дилбар:] *Ўзингизни ўзингиз эговлаяписиз, Комилжон ака. О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим. Ойим раҳматликнинг умрини уруш даврининг қийинчиликлари билан мана шу оғир кетмон ҳам эговлаган..* П. Қодиров, Юракдаги қуёш. *Кечадан бери миямни эговлаган масалалардан сўз очдим.* Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

ЭГОВЛАНМОҚ 1 Эговламоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эговланган юза. Эговланган пўлат.*

2 кўчма Силлиқланмоқ, сайқал топмоқ. *Бир қолипга тушолмаган дурда-дурда фикрлар эговлансин.* Ф. Фулом.

ЭГОИЗМ [фр. egoisme < лот. ego — мен] қ. худбинлик. ..ўзларининг ғаразли манфаат-

ларини кўзлаб.. яккалик ва эгоизмни зўр бериб авж олдира бердилар. Газетадан.

ЭГОИСТ [фр. egoiste < лот. ego — мен] қ. худбин. *Эгоистлар — ёмон одамлар.. фақат ўзим бўлай дейишади. Ўзларинигина, ўз ҳаётларининг ҳузур-ҳаловатинигина ўйлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭГОИСТИК Худбинликка, эгоизмга оид, худбинлик руҳида бўлган. *Олий мактаблардан чиқаётган баъзи кишилар.. жамият манфаатларини эмас, балки ўзларининг эгоистик, шахсий манфаатларини афзал кўраётганликларидан кўз юмиш мумкин эмас.* Газетадан.

ЭГОИСТЛИК қ. худбинлик. *Эгоистлик қилмоқ.* ■ *..унинг ҳар бир ганида, сўзининг оҳангида ўзини ардоқлаб вояга етказган Аширгул онага нисбатан бемехрлик, эгоистлик ҳислари ошқора сезилиб турарди.* Н. Улуғжонов, Онажонингни унутдингми?

ЭГОЦЕНТРИЗМ [лот. ego — мен + centrum — марказ, ўрта(лик)] Манманлик ва худбинлик (эгоизм)нинг учига чиққан шакли: шахснинг фақат ўз қизиқиш доирасигагина боғланиб қолиши, бошқаларнинг фикри билан ҳисоблашмай, фақат ўз фикрлари ва шахсиятини юқори қўйишидан иборат хислати.

ЭГРИ 1 Тўғри чизик бўйлаб йўналмаган; қийшиқ, қинғир. *Эгри чизик. Эгри қилич. Эгри кўчадан юрсанг ҳам, тўғри юр.* Мақол. ■ *Азим толларнинг эгри шохларидаги шокила-шокила попуқлар йўловчиларни салқинга чақира бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ҳақиқатга зид; нотўғри. *Қийиқ иш қирқ йилдан кейин ҳам маълум бўлади, эгрисини қўйиб, тўғрисини гапираверинг, — деди..* Дўстмуродов. «Муштум». *Энди тўғри танқиддан эгри хулоса чиқариш одадингизни ташланг.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Дўстим, ҳаётга чуқурроқ қарасангиз, тўғри билан эгрини айира биласиз..* Ойбек, Нур қидириб.

3 Хатти-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. жиҳатдан ахлоқ-одоб, қонун-қонда меъёрий талабларига зид бўлган, шундай иш тутадиган; номақбул, ноҳўя, чакки. *Бирорта одам савдо соҳасида ишласа, дарров мияларига эгри фикр келади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Эгри одам соясидан ҳам хавотирланаверар экан.* «Муштум». *Ўзи тўғри бўлмаган одам бошқаларга ҳам эгри кўз билан қарайди.* Газетадан.

ЭГРИ-БУГРИ Эгилган, букилган; кингир-кийшиқ. *..эгри-бугри ариқларни кетмон билан текислай бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эгри-бугри шохлари бутун ҳовлини тутган катта нашвати дарахти тагида бир тўда болалар ўтиришибди.* Ф. Насриддинов, Артист ва режиссёр. *Ҳали кўмилмаган тоқлар эгри-бугри қизғиш танасини яширолмай, иймангандай осилиб ётарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЭГРИЛИК 1 Эгри ҳолат, эгри эканлик. *Деворнинг эгрилиги. Йўлнинг эгрилиги.*

2 Эгри, ножўя иш, хатти-ҳаракат (қ. эгри 3). *Мен домлаликда, эшонликда юравериб, хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ЭДИ тўлиқсиз фл. Феъл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзлар билан бирикиб, ўтган замон ва б. модал маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *Шу мактабда ўқиган эдик. Хабари бўлса келар эди. Бу ерлар илгари чакалақзорлар эди. Хўп десанг, кинога борар эдик.*

ЭЖИКИЛАМОҚ: эжикилаб Майда-чуйдасигача, ҳамма тафсилоти билан, батафсил; синчиклаб. - *Гапир, қани, отанг саломат юрибдими?.. — эжикилаб сўрай бошлади бувим.* Ойбек, Болалик.

ЭЗГИН Рухий эзилган; эзилган, тушқун ифодали. *Тўтиқиз бошини аста кўтариб, кампирнинг ғамгин, эзгин юзига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзларида ёш ҳалқаланди. Ким билсин, бу энг сўнги эзгин ёшлардир?! Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.*

ЭЗГИНЛИК Эзгин, тушқун ҳолат. *Эзгинлик, хўрлик, йўқлик асаби бўш одамларда тажанглик тугдирар, муомалада пардани кўтарарди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЭЗГУ Яхшилик бахш этувчи; эгиллик келтирувчи; хайрли. *Эзгу ният. Эзгу иш. ■ Озодлик ҳайкали қошига бу он Эзгу ўйларимни олиб келдим мен.* Х. Даврон. *Наврўз шамоли хаёлини шундай олиб қочади, эзгу йўлларга чорлайди.* Газетадан.

ЭЗГУЛИК Хайрли, эзгу иш. *Жаҳонга доғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис этмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбинг-

га қулоқ сол. *Эзгулик йўлида қилинган яхшилик умрга сайқал бериб боради.* Газетадан.

ЭЗИБИЧКИ этн. Дуо эзилган, сув ёки чойга чайқаб эзиб ичиладиган, гўё даво бўладиган қоғоз. *Қиз, гўшангада кийилажак юпқа оқ кўйлакни.. ва икки томоннинг кўнглига «фўлмас муҳаббат» солувчи «эзибички»ни бирга қўшиб, рўмолчага тугиб, эртага унутмаслик учун, белгили жойга қўйди.* Ойбек. Танланган асарлар. *Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошингиздаги бало-қазоларни ҳайдайман.* К. Яшин. Ҳамза.

ЭЗИК 1 кам қўлл. Эзилган; уваланган; янчилган. - *Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди.. Данақ чақса, эзигини ўзи еб, бутунини олло йўлига бағишлаган, — деди чол.* А. Муқимов, Қопқон.

2 кўчма Эзилган, жабрланган, абгор бўлган; эзгин. *Алишгансан мени ўғлон боланга. Алашим кўп эзик юракларимда, «Орзигул». Мунг, алам билан учган бу эзик нола тоғтошларнинг қалбини тилгудай бўлди.* Миртемир.

ЭЗИЛИШМОҚ 1 Эзилмоқ фл. бирг. н. **2** с.т. Қониқиб, узоқ гаплашиб ўтирмоқ. *Махдум Анварнинг бирор камбағал билан эзилиб ўтирганини кўрса, ичидан аччиғланиб.. наст ҳамшича настлигини қилади, деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЗИЛМОҚ 1 Эзмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эзилган мева. Эзилиб пишган гуруч. Эзилган халқлар.*

2 Куйинмоқ, ачинмоқ; кийналмоқ, дили хун бўлмоқ; ташвиш тортмоқ. *Рухан эзилмоқ. ■ Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди.* И. Раҳим, Ихлос. - *Кумуш ҳам менинг тепамда ўтириб, эзилиб йиғлар, бутун вужуди қалтирарди, — деди Камолуддин.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ЭЗМА Гапдан оғзи тинмайдиган, кўп гапирадиган; сергап. *Эзма чол. Эзма бўлмоқ. ■ Кўпчилик айтгандек, киши қариса, Эзма, насихатгўй бўлиб қоларкан.* Ғ. Фулом. *Оғзи чарчамайдиган эзма одам керак бунча гапиришга.* Э. Аъзамов, Шайтончалар кўчаси.

ЭЗМАЛАНМОҚ 1 Эзмалик қилмоқ, гапни чўзмоқ. *Бир неча фарсахдан кейин қудуқ келишини олдиндан айтар, қудуқни эзмаланиб тасвирлар, ҳаммаси тўғри чиқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ортиқ эзмаланиб ўл-*

тиришига Эҳсоннинг фурсати йўқ эди. А. Қаҳ-
дор, Сароб.

2 с.т. Жуда секин, имиллаб иш қилмоқ;
ивирсимоқ, ивирсирамоқ, имилламоқ. Эз-
маланмай, тез кийинсанг-чи!

ЭЗМАЛАШМОҚ Эзилиб (эзмалик билан) гаплашмоқ, суҳбатлашмоқ. *Ўз кўли билан Қурбоналига овқат олиб чиқди. У билан ўтган-кетганлардан эзмалашди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЭЗМАЛИК 1 Эзмага хос хислат, эзма эканлик *Мамарасул ака, сураткаш ҳам эзмалигингиздан хабардорга ўхшаб қолди дейман-а?* Уйғун, Сайланма.

2 Ортиқча ва унчалик керак бўлмаган тафсилотларга, майда-чуйдаларга берилиш. *У тўйлардан, азалардан.. эсига маҳкам эзмалаб келган «миш-миш» ларни ҳар вақт эзмалик билан сўйлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭЗМА-ЧУРУК с. т. Ортиқ даражада эзма. *Нима қилиб бу эзма-чурукни судраб юрибсиз, бети қурсин.* С. Аҳмад, Сўнгги нусха.

ЭЗМОҚ 1 Босиб, сиқиб ва б. йўл билан юмшатмоқ, пачақламоқ, янчмоқ ва ҳ.к. *Оёғи билан сигаретани эзмоқ. Анорни эзмоқ. ■ Енида чумоли уясини кўриб, оёғи билан эзди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Чол бошқа чой чақириб, белбоғининг қатидан қуруқ чой олиб, кафтида эзди-да, пиёлага солиб қайтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Эрталаб Шоқосим.. бир ўсимликнинг қовжироқ гулини келтириб, қайноқ сувда эзиб, қизга ичиришни буюрган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Киши аъзоси ёки унинг бирор жойини қаттиқ босим, сиқувга олмоқ. *Оғир юк елкасини эзаяпти. ■ Оёғини қиздириб эзган этигини ечолмай ўтирган Ширмонхон Мақсуда келгандан кейин ўрнидан турди.* С. Зуннунова, Олов. *Манглайни эзиб юборди бу чўян қалтоқ.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Оғир, қийин аҳволга солмоқ, шундай аҳволда сақламоқ. *Узоқ ва машаққатли йўл уларни жуда эзиб ташлаган эди. ■ Халқларни қул қилиб эзиб келган подшо ҳукумати ағдарилди.* Т. Бекмуродов, Унутилмас воқеалар. *Кириб майдонда жавлон урди эрлар, Эзиб душманни ҳайқирмоқда шерлар.* Ҳабибий.

4 Руҳан қийноққа солмоқ; қийнамоқ. *Раҳимжон ака, бўлди, ўзингизни эзманг.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Орага оғир, эзиб*

юбуровчи жимлик чўкди. К. Яшин, Ҳамза. *У билан талашиб-тортишиб ўтириб, ёлғизлигини ҳам унутган экан. Энди танҳолик эза бошлади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

5 Қойилмақом қилиб, жуда таъсирли тарзда ижро қилмоқ (асосан куй, кўшиқ ҳақида). *Шодмон ҳожи олдин дуторда майин эзиб, «Туя бўзлов» машқини чалиб, кейин танбурни олди.* С. Абдулла, Қувғунда. *Бобоси уни қувонтирадиган гап топганидан хурсанд, эзиб ҳикоя қила кетди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

Жағини эзмоқ Уриб мажақламоқ, абжагини чиқармоқ. *Ол қўлингини, жағингини эзиб кўяман!* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Жиғини эзмоқ** қ. жиғ. *Ҳа, Салим, Ҳакимларнинг жиғини эзман, ука.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эзиб ёғмоқ** Майдалаб тўхтовсиз ёғмоқ. *Уч кундан бери ёмғир эзиб ёғар, ҳашарчилар ишга чиқмай, зеркиб қолишган эди.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг. **Юракни (ёки бағирни, қалбни, юрак-бағирни) эзмоқ** Руҳий азоб бермоқ, руҳан қийнамоқ. *Ўғли Турғунбой унинг юрагини эзиб юборди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Ахир менда нима гуноҳки, муштипар онаизорнинг бағрини эзасан.* К. Яшин, Ҳамза. *Совлиқнинг фарёд уриб маърагани юрак-бағрини эзиб юборди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Она хатосин сезди, Тўғри сўз қалбин эзди.* «Муштум».

ЭЗФИЛАМОҚ айн. эзмоқ **1.** Тупроқни эзфиламоқ. *Папиросни эзфиламоқ. Ҳамирни эзфиламоқ. ■ Тошпўлат бир сиқим кесакни олиб, кафтида эзфилади.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ЭЙ унд. с. **1** Мурожаат, чақириқ маъносини билдиради. *-Тўхта, эй тўхта дейман!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эй, буни қара, лайлакнинг уяси.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Ачиниш, эътироз, кўшилмаслик маъноларини ифодалайди. *Эй, ҳаммаси баҳона.. Ойбек, Танланган асарлар. Эй, бас қилинг-эй!* Ҳамза, Танланган асарлар. *Эй, қайқда!* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

-эй юкл. Таъкид, маънони кучайтириш учун хизмат қилади. *Извошларинг шунақа юмшоқми-а? Нақ бахмал тўшакдай, жоннинг ҳузур-эй.* Ойбек, Танланган асарлар. *Оббо ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги қора тупроқ ерларнинг барисини қўлга киргизиб олди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭЙВОҲ айн. эвоҳ.

ЭЙНШТЕЙНИЙ [лот. Einsteinium — машхур физик Альберт Эйнштейн шарафига шундай ном олган] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; сунъий равишда олинган радиоактив металл.

ЭЙФОРИЯ [юн. euphoria < eu — яхши + rheo — бошдан кечираман, ўтказаман]

Объектив ҳолат билан боғлиқ бўлмаган димоғчоғлиқ, ўз-ўзидан, гайриинхтиёрий кўтаринки хурсанд ҳолат (асосан руҳий касалликларда, наркотик моддалар қабул қилганда кузатилади).

ЭКАН *туликсиз фл.* Фейл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзларга бирикиб, кейин билганлик, шарт ва б. модал маъноларни билдиради. *Ҳеч ким эшитмаган экан. Кўшинингиз жуда яхши одам экан. Кўришмоқчи экан, нега келмади? Йўлда давом этар экан, турли хаёлларга борди.*

ЭКВАТОР [лот. aequator < aequare — тенглаштирмақ, баробар қилмақ] Ер шарининг ҳар икки қутбидан тенг масофада жойлашган ва Ернинг айланиш ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда Ерни Шимолий ҳам Жанубий яримшарларга ажратадиган катта айлана, чизиқ. *Географик экватор. Ер экватори.* ■ Кун буйи ўчоқдаги лаҳча чўғдай ловуллаб ёнган экватор кўёшининг тафти ҳам энди хийла босилди. С. Абдуқаҳҳор. Очик дераза тағида. *Экватор номи бу мамлакатнинг экватордан пастда жойлашганлигини кўрсатади. «Фан ва турмуш».*

Осмон экватори Осмон гумбазининг олам ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда осмонни Шимолий ва Жанубий яримшарларга ажратадиган катта доира.

ЭКВАТОРИАЛ I *астр.* Иккита бир-бирига перпендикуляр бўлган ўқ атрофида айланадиган ва ҳар қандай осмон жисмининг осмон экваторига нисбатан вазиятини аниқлашга имкон берадиган линзали ёки кўзгули телескоп.

ЭКВАТОРИАЛ II Экваторга оид, экваторда ёки экваторга яқин жойлашган. *Экваториал минтақа.* ■ Бир нафасда экваториал қоронғилик борлиқни босди-қолди. «Фан ва турмуш».

ЭКВИВАЛЕНТ I [лот. aequivalens, aequivalentis — тенг кучли, тенг қийматли] *от* Бирор нарсага тенг ёки бирор жиҳатдан мос келадиган ва унинг ўрнини боса оладиган

бошқа нарса. *Иссиқликнинг механик эквиваленти. Кимёвий эквивалент.* ■ Ҳар бир ҳикоядан сўнг шу ҳикояда учрайдиган қийин сўзлар ва ибораларнинг ўзбекча эквиваленти лугат тарзида берилган. Газетадан.

ЭКВИВАЛЕНТ II *сфм.* Тенг, тенг бўлган; мос келадиган, ўрнини боса оладиган. *Эквивалент миқдорлар. Эквивалент сўзлар.*

ЭКЗЕМА [лот. eczema — тошма < екзео — қайнаб тошаман] *тиб.* Терининг нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, организмда сурункали инфекция манбаи бўлиши, шунингдек, меъда-ичак касалликлари туфайли организм сезувчанлигининг ортиши билан кечадиган сурункали аллергия касаллиги. *Экзема организмда модда алмашилишининг бузилиши туфайли ҳам пайдо бўлиши мумкин.* Газетадан.

ЭКЗЕМПЛЯР [лот. exemplar — нусха, намуна] *қ.* адад 1, нусха 4. *«Ўтган кунлар» китобидан ўн экземпляр сотиб олдим.*

ЭКЗОТИКА [юн. exotikos — бегона, ўзга ерли] Бир мамлакатга хос бўлиб, узоқдаги бошқа мамлакат халқига қизиқ, ғалати, гайриоддий бўлиб кўринадиган нарсалар, урф-одатлар. *-Қани ўша экзотика? — ҳайратга тушиди хорижий журналист. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари. Экзотика билан миллий руҳни сақлаш орасида катта фарқ бор. Ш. Шомухамедов, Башир таржима ва адабий танқидчилик.*

ЭКИН Ҳосил олиш учун экилган ҳар қандай уруғдан униб-ўсган ўсимлик. *Экин майдони. Экинларни суғормоқ.* ■ Боғларни бир-бирдан айирган деворлар кўринмас; иш-комлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дала ва боғларда битадиган ўсимликларнинг тури, хили. *Фалла экинлари. Полиэкинлари. Техника экинлари.* ■ Унинг [Ботаниканинг] айтишича, қишлоқнинг асосий экинни бўлган шолидан бу йил мўл ҳосил олинган. Ҳ. Фулом, Машъал.

Қора экинлар *шв.* Полиэкинлари. Қора экинлар билан жайдари пахтани ҳали ҳам камайтиришга маслаҳат бераман. Н. Сафаров, Уйғониш.

ЭКИНЗОР Экин экилган, экин билан банд бўлган жой, дала. *Чўлни экинзорга айлантирмақ.* ■ Орқада бепоён водийлар..

экинзорлар, неча-неча обод қишлоқ ва шаҳарлар қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭКИНЛИ Экин экилган. Экинли ер.

ЭКИН-ТИКИН Ҳар хил экин; ҳар хил экинлар; экин экиш; экин экиш ишлари. ..экин-тикинлар йиғиб олингунча биз билан турсин. А. Ҳайитметов, Унсин хола. Тошкент халқи эркин нафас олди, савдо-сотик, экин-тикин ва касб-кор кўтарила бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Авжи экин-тикин даврида ер қақраб, тупроқ тўзиб турди. И. Раҳим, Ижод, маҳорат, жасорат.

ЭКИНЧИ эск. Экин экувчи, деҳқон. Баҳорнинг ҳиди ҳам кела бошлади.. экинчиларнинг ҳам кунни тугди дея беринг. «Муштум».

ЭКИНЧИЛИК эск. Экин экиш, деҳқончилик. Экинчилик қилмоқ.

ЭКИПАЖ I [фр. équipage] От қўшила-диган, одам ташувчи энгил арава; фойтун.

ЭКИПАЖ II [фр. équipage — кема командаси, аслаҳа-анжомлари] Кема, самолёт, танк ва ш.к. ларнинг шахсий таркиби. Самолёт экипажи. ■ Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Исоевнинг танк экипажи жасурлик намунасини кўрсатиб, душман техникасига зарба берди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ЭКЛЕКТИЗМ [юн. eklektikos — танловчи, сайлаб олувчи] флс. Ҳар турли, ҳатто бир-бирига қарама-қарши бўлган фикр, караш, ғоя ва назарияларни бирлаштиришга уриниш, принципсизларча қориштириб юбориш.

ЭКЛЕКТИК Эклектизм тарафдори.

ЭКЛЕКТИК Эклектизмга оид, унга асосланган. Бу бинолар эклектик архитектуранинг намуналарига ўхшаб қолган, давлатга жуда қимматга тушган. А. Бобоҳонов, Истиқболни ўйлаб.

ЭКЛИПТИКА [юн. ekleiptike < ekleipsis — тугилиш (мас., қуёш)] астр. Осмон сферасининг Қуёшнинг кўринма йиллик ҳаракати кўчиб турадиган катта доираси; бу доира Ернинг Қуёш орбитаси бўйлаб ҳаракатини акс эттиради. Осмон сферасида Қуёш маркази йил давомида силжиб борадиган катта айлана эклиптика деб аталади. «Астрономия».

ЭКМА Экиб ўстириладиган. Бизнинг ўлкамизда гулхайрининг битта экма, еттита ёввойи тури бор. Газетадан.

ЭКМОҚ Ўсимлик уруғини, уруғликни ерга ташламоқ, сепмоқ, тикмоқ; ўсимлик тупини, кўчатини ўтқазмоқ. Чигит экмоқ. Картошка экмоқ. Гул экмоқ. Арпа эккан арпа олар, Бугдой эккан бугдой олар. Мақол. Бирни кессанг, ўнни эк! Мақол. Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк! Мақол.

ЭКОЛОГИК Экологияга оид, у билан боғлиқ. Экологик ҳолат. ■ Олимларнинг фикрича, минтақадаги экологик вазиятни яхшилаш учун туб чоралар кўриш талаб этилади. Газетадан.

Экологик система Тирик организмлар ва уларнинг яшаш муҳитларидан ҳосил бўладиган яхлит комплекс.

ЭКОЛОГИЯ [юн. oikos — ватан, уй + logos — фан, таълимот] Биргалликда яшайдиган тирик организмларнинг ўзаро ва теваарак-атрофдаги муҳит билан бўлган муносабатини, шунингдек, одам ва биосфера ўртасидаги ўзаро муносабат масалаларини ўрганувчи фан.

ЭКОНОМИЗМ сиес. 19-асрнинг охири — 20-асрнинг бошларида рус социал-демократиясида пайдо бўлган, ишчилар ҳаракатининг асосий вазифаси фақат иқтисодий талаблар доирасида (меҳнат шароитларини яхшилаш, иш ҳақини ошириш ва б.) кураш олиб боришдан иборат бўлмағи керак, деб даъво қилган оқим.

ЭКОНОМИКА [юн. oikonomike — уй-рўзғор хўжалигини бошқариш санъати] қ. иқтисодиёт. Қуёшли Ўзбекистонимизда фақат пахтачилик эмас, экономиканинг бошқа тармоқлари ва маданият ҳам юксалмоқда. «Фан ва турмуш». Проблемаларни ҳал этиш хўжалик экономикасини юксалтиришнинг гаровидир. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЭКОНОМИСТ I қ. иқтисодиётчи, иқтисодчи. Қишлоқ хўжалиги бўйича экономист. Экономист олим. Экономист инженер. Бош экономист.

2 Экономизм тарафдори.

ЭКОНОМИЯ [юн. oikonomia — хўжаликни бошқариш] I қ. иқтисод I.

2 тар. Капиталистик типдаги йирик помешчик хўжалиги.

ЭКРАН [фр. ecran — тўсиқ, ғов; парда] I Тасвир тушириш учун мосланган сатҳ, юза; парда. Кино экрани. Телевизор экрани. ■ Бу ёруғ уйнинг деразаси худди кино экранига ўхшарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 тех. Турли энергетик нурланишларни ютадиган, қайтарадиган ёки нарса ва кишиларни улардан ҳимоя қиладиган қурилмаларнинг умумий номи. *Буғ қозонининг экрани. Рентген аппаратининг экрани. Радиолампа экрани.*

3 кўчма Кино санъати.

ЭКРАНЛАМОҚ *тех.* Экран билан, ҳимоя тўсиғи билан таъмин қилмоқ; тўсмоқ. *Буғ қозонини экранламоқ.*

ЭКРАНЛАШТИРМОҚ Бадий асарни кинофильмга ёки телефильмга айлантирмоқ, шу асар асосида кинофильм яратмоқ. *Романни экранлаштирмоқ.*

ЭКРАНЛИ Экрани бор, экранга эга бўлган. *Кенг экранли кинотеатр. Экранли радиолампа.*

ЭКС- [лот. ex — келиб чиқиш, манбани ифодаловчи олд кўшимча; -дан] Байналмилал ўзлашма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, 1) бирор жойдан чиқиш, ажралиш, чиқариб олиш (мас., *эксгумация, экстерриториаллик*); 2) аввалги, собиқ (мас., *экс-президент, экс-чемпион*) маъноларини билдиради.

ЭКСГУМАЦИЯ [лот. ex — -дан, ичидан + humus — тупроқ, ер] *тиб. ҳуқ.* Суд-тиббий, криминалистик экспертиза, патологик-анатомик текшириш мақсадида мурдани кўмилган еридан қовлаб олиш.

ЭКСКАВАТОР [ингл. excavator < лот. excavare — тешмоқ, ўймоқ] Ер қовлайдиган ва тупроқни чиқариб ташлайдиган, асосий ишчи қисми ковш бўлган ўзйорар машина. *Бир ковши экскаватор. Экскаватор заводи.* ■ *Зовур қазийган полвон — экскаваторнинг оғир чўмичи фил хартумидай баландга кўтарилиб тушмоқда.* Х. Назир, Чўл ҳавоси.

ЭКСКАВАТОРЧИ Экскаваторни бошқарувчи машинист. *Моҳир экскаваторчи ўзининг баракали меҳнати билан кўпчиликка ўрнак бўлаётир.* Газетадан.

ЭКСКУРС [лот. excursus — (нутқда) четта чиқиш, мавзудан чекиниш] Асосий мавзу орасида шу мавзуга алоқаси бўлган бошқа бир масалага мурожаат қилиш, тўхташ, уни ёритиш. *Муаррихнинг асосий мақсади Хоразм шоҳларининг.. тарихини тиклашдан иборат бўлса-да, у ўз асарини узоқ ўтмишга экскурсия қилишдан бошлайди.* «ЎТА».

ЭКСКУРСАНТ *айн. экскурсиячи.* Павильондаги экспонатларни жуда кўплаб экскурсантлар ўрганмоқдалар. Газетадан.

ЭКСКУРСИЯ [лот. excursio — бирор жойга сафар, саёҳат] 1 Музей, кўрғазма, шаҳар ва ш. к. жойларни кўпчилик бўлиб бориб кўриш, шундай мақсаддаги сафар. *Экскурсияга чиқмоқ. Экскурсия автобуси.* ■ *Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди. С. Кароматов, Олтиқум. Экскурсия вақтида у ўзини жуда эркин тутиб, суҳбатни тарихий воқеаларга боғлаб қизиқарли ўтказди.* Газетадан.

2 Экскурсия қатнашчилари гуруҳи; экскурсантлар. *Экскурсия Самарқанд шаҳрига жўнаб кетди.*

ЭКСКУРСИЯЧИ Экскурсия қатнашчиси.

ЭКСКУРСОВОД [экскурсия + р. водить — бошлаб (бош бўлиб) бормоқ] Экскурсиячиларни бошлаб юрувчи киши, экскурсия раҳбари. *Латофат автобуснинг деразасидан экскурсовод ҳикоя қилиб кетаётган эски черковга қаради.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЭКСПАНСИОНИСТ *айн. экспансиячи.*

ЭКСПАНСИОНИСТИК Экспансияга қаратилган, экспансия руҳидаги. *Экспансионистик сиёсат.*

ЭКСПАНСИЯ [лот. expansio — кенгайтириш, ерини кенгайтириб юбориш] Давлатларнинг, ижтимоий гуруҳлар ёки ташкилотларнинг ўзга ҳудуд ва бозорлар, хомашё манбаларига нисбатан куч ишлатиш ёки бошқа воситалар орқали ўз сиёсий ва иқтисодий таъсир доирасини кенгайтириш йўлидаги ҳаракати.

ЭКСПАНСИЯЧИ Экспансия тарафдори, экспансия сиёсатини юритувчи.

ЭКСПЕДИТОР [лот. expeditor < expedire — юбормоқ, жўнатмоқ] Корхона, муассаса ва ш. к. да мол, товар, газета-журнал, хат-хабарларни тегишли жойларга тарқатиш билан шуғулланувчи ходим. *Урганч район матлубот кооперациясининг экспедитори Қўзи Жумаев фактларни кўздан кечириётиб.. қарсақ чалиб юборди.* Газетадан.

ЭКСПЕДИТОРЛИК Экспедитор иши, вазифаси. *Шундан кейингина у нон ташиб бўйича экспедиторлик лавозимига тайинланган.* Газетадан.

ЭКСПЕДИЦИОН Экспедицияга оид, экспедицияга тааллукли. *Экспедицион асбоб-ускуналар.*

ЭКСПЕДИЦИЯ [лот. *expeditio* – тартибга солиш; сафар, саёҳат < *expedire* – юбормоқ, жўнатмоқ] **1** Маълум турух кишиларнинг бирор мақсад билан (мас., илмий мақсадда) уюштирилган сафари. *Илмий экспедиция.* ■ *Экспедицияга чиқишдан олдин уй эгаси кириб, у ёқ-бу ёқдан гапириб, пировардида, одатича, нолиди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 Шундай сафар қатнашчилари. *Экспедиция манзилга етди.* ■ *Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин кум.

3 Муассасанинг хат-қоғозларни юбориш, тарқатиш билан шуғулланувчи бўлими. *Газета экспедицияси. Экспедиция бошлиғи.*

ЭКСПЕДИЦИЯЧИ Экспедиция қатнашчиси, экспедиция ишлари олиб борувчи шахс. *Экспедициячилар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари.. геологик маълумотларнинг хомаки нусхаларини қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭКСПЕРИМЕНТ [лот. *experimentum* – синов, синаш; тажриба] Аниқлаш, синаш, текшириш мақсадида ўтказиладиган илмий тажриба, синов; синов ишлари. *Биологик эксперимент. Илмий эксперимент.* ■ *Туялар устида олиб борилган эксперимент шунинг кўрсатдики.. улар бир неча ҳафта сувсиз яшай олади.* «Муштум».

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ **1** Экспериментга, эксперимент ўтказишга оид. *Экспериментал иш. Экспериментал метод. Илмий текшириш институтининг экспериментал базаси.*

2 Экспериментга асосланган, *Экспериментал биология. Экспериментал физика.*

ЭКСПЕРИМЕНТЧИ Эксперимент ўтказувчи, эксперимент асосида тадқиқот олиб борувчи.

ЭКСПЕРТ [лот. *expertus* – тажрибали] Суд-тергов органлари, тиббий ёки илмий муассасалар томонидан экспертиза ўтказишга чақирилган шахс, муайян соҳа мутахассиси. *Суд экспертлари. Экспертлар комиссияси.* ■ *Эксперт иштирокида гўр очилди. Ундан йигирма ёшлар чамасидаги ўрта бўли, миқтигина йигитнинг гавдаси*

чиқди. Газетадан. *Экспертлар келиб, барча тафсилотларни аниқламоқчи бўлишди.* М. Ҳакимов, Бир фожианинг сири.

ЭКСПЕРТИЗА [фр. *expertise* < лот. *expertus* – тажрибали; синалган] Қийин ёки чигал масалани ечиш ва ҳал қилиш учун мутахассислар иштирокида уюштирилган текшириш, шундай текшириш ўтказувчи мутахассислар ҳайъати. *Суд-тиббий экспертизаси. Экспертиза ҳулосаси.* ■ *Тошмат ишимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Экспертиза натижаси бўйича тузилган акт унга ўқиб берилди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЭКСПЛУАТАТОР [фр. *exploiteur*] Бошқаларнинг кучидан, меҳнатидан фойдаланувчи мулкдор шахс. *Эксплуаторлар синфи.* ■ *Болтабой қўл кўтарди.. Уша мамлакатларда ҳукумат эксплуататорлар қўлида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭКСПЛУАТАЦИЯ [фр. *exploitation* – ишлатиш, фойдаланиш; фойда олиш < лот. *explicitare* – фойдаланмоқ, ишлатмоқ] **1** Ишлаб чиқариш воситалари эгаларининг ўзгалар меҳнати маҳсулини ўзлаштириб олиши. *Эксплуатацияга асосланган.*

2 Табiiй бойликларни қазиб олиб, улардан фойдаланиш; ер, саноат корхоналари, транспорт воситалари, бинолар ва ш.к. дан фойдаланиш, уларни ишлатиш. *Водопроводни эксплуатацияга тайёрламоқ.* ■ *Мактабни.. эксплуатацияга топшириш учун.. конкрет чоралар кўрилди.* «Муштум».

ЭКСПЛУАТАЦИЯЧИ айн. *эксплуатор.*

ЭКСПОЗИЦИЯ [лот. *expositio* – кўргазма, томоша учун қўйиш; баён қилиш, тавсифлаш; тушунтириш] **1** ад. Бадний асар сюжетининг таркибий қисми бўлиб, унда воқеалар юз берадиган макон ва замон, асар қаҳрамонлари ҳақидаги муаллиф маълумотлари баён қилинади.

2 Мусиқа асарининг асосий мавзуини ёки мавзуларини тасвирловчи бошланғич қисми; муқаддима.

3 махс. Музей, кўргазма ва ш.к. да санъат асарлари, тарихий обидалар ва ш.к. нинг томошабинларга кўрсатиш учун маълум бир системада жойлаштирилиши ва шундай тартибда жойлаштирилган материаллар. *Музей экспозицияси ҳозирги замон талаби*

даражасида тuzилган. Ф. Хусайнова, Қўқон адабиёт музейида.

4 Кино санъатида ва фотографияда: суратга олиш пайтида ёруғлик сезувчи материалларга тушадиган ёруғликнинг миқдори.

ЭКСПОНАТ [лот. exponatus — кўргазмага, томоша учун қўйилган] Музей ва кўргазмаларда намоёйиш қилинадиган, экспозицияга қўйилган нарса. *Музей экспонатлари, Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг экспонатлари.* ■ *Бу табаррук даргоҳда адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи ўн бир мингдан зиёд экспонат мавжуд.* Газетадан.

ЭКСПОНОМЕТР [лот. exponere — қўймоқ, кўрсатмоқ + юн. metreo — ўлчайман] Фото-, кино аппаратида экспозицияни аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб. *Ҳар бир фотоҳаваскор фотоэлектрик экспонOMETРНИ яхши билади.* «Фан ва турмуш».

ЭКСПОРТ [ингл. export < лот. exportare — четга (ташқи бозорга) чиқармоқ] иқт. Сотиш ёки бошқа мақсадларда чет элларга мол ёки капитал чиқариш ва чиқарилган мол, капитал; зид. импорт. *Бир сўз билан айтганда, республикамиз импорт ўлкасидан экспорт ўлкасига айланиб бормоқда.* Газетадан.

Экспорт қилмоқ Чет элга (мол) чиқармоқ. *Ҳозирги кунда завод маҳсулотлари йигирмадан ортиқ хорижий мамлакатларга экспорт қилинмоқда.* Газетадан.

ЭКСПРЕСС [ингл. express < лот. expresseus — кучайтирилган; ифодали, тасвирий] Йўлда кам тўхтайдиган, тез юрадиган поезд, автобус, кема ва ш.к. *Экспресс автобус.*

ЭКСПРОМТ [лот. expromptus — шай ҳолда бўлган; қўл остида тайёр турган] айн. бадиха.

ЭКСПРОПРИАТОР [фр. expropriateur < лот.] Экспроприация қатнашчиси, экспроприация қилувчи, уни амалга оширувчи.

ЭКСПРОПРИАЦИЯ [фр. expropriation < лот. ex — дан + proprius + шахсий, хусусий] сиёс. Давлат органлари томонидан мажбурий равишда (ҳақини тўлаб ёки текин) мулкдан маҳрум қилиш.

ЭКСТАЗ [юн. extasis — завқланиш] Ҳаддан ташқари (жазава даражасида) завқланиш, маҳфия бўлиб қолиш.

ЭКСТЕРН [лот. externus — ташқи, сиртқи; чет, бегона] Ўқув юртида: ўқимасдан,

мустақил тайёрланиб, имтиҳон топширувчи киши. *Мактабни экстерн тариқасида тамомламоқ.*

ЭКСТЕРНАТ Экстерн тариқасида имтиҳондан ўтиб, ўқув юртини тамомлаш.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛ Экстерриториаллик ҳуқуқига эга бўлган.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЛИК [лот. ex — дан, ташқари + territorialis — маълум ҳудудда жойлашган] юр. Халқаро ҳуқуқда: давлатлар томонидан дипломатик вакилларга ўзаро бериладиган ҳуқуқ ва имтиёзлар: шахс ва тураржой дахлсизлиги, маҳаллий судлар томонидан суд қилинмаслик ва ш.к.

ЭКСТРА [лот. extra — меъёрдан юқори, фавқулодда, ўта] Энг яхши, аъло (мол, товар нави ҳақида). *Экстра чой.*

ЭКСТРАДИЦИЯ [фр. extradition < лот. ex — дан, ташқари + traditio — топшириш, бериш] Муайян чет давлат қонунларини бузган шахсни шу давлатга топшириш.

ЭКСТРАКТ [лот. extractus — чиқариб, тортиб, суғуриб олинган] Экстракция йўли билан олинган модда, маҳсул. *Олча экстракти.* ■ *Японияда чуқур сув остида яшовчи акула турларининг жигаридан.. «акулин» деган экстракт олинмоқда.* «Фан ва турмуш».

ЭКСТРАКТИВ Экстракция йўли билан олинган. *Гўшт пиширилаётганда ивиб қолувчи ёки ажралиб чиқувчи моддалар экстрактив моддалар деб аталади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ЭКСТРАКЦИЯ [лот. extractio — чиқармоқ] Спирт, бензол ва ш.к. эритувчи моддалар ёрдамида суюқ ёки қаттиқ моддалар аралашмасидан бирор керакли моддани ажратиб олиш. *Мойни экстракция қилиш. Мой-ёғ комбинатининг экстракция цехи.*

ЭКСТРАСЕНС [лот. extra — дан ташқари, -дан ортиқ + sensitivus — таъсирчан, сезгир] Атроф муҳитни, борлиқни (сезги аъзолари иштирокисиз) идрок қилиш ҳамда ўзга кишилар ва ҳайвонларга таъсир кўрсатишда гайритабiiй қобилиятга эга бўлган шахс.

ЭКСТРЕМИЗМ [лот. extremus — энг охири; ўтакетган, ашаддий; кескин] Сиёсатда ва мафкурада ашаддий, фавқулодда усуллар билан йўл тутишга, кескин чоралар кўришга тарафдорлик.

ЭКСТРЕМИСТ Экстремизм тарафдори, кескин фикр ва чораларни ёқловчи, амалга оширувчи.

ЭКСТРЕМИСТИК Экстремизмга оид, экстремизмга мойил бўлган. *Экстремистик доиралар. Экстремистик талаблар.*

ЭКУВЛИ 1 Экин экилган, экинли. *Экувли ер.*

2 Экин экса бўладиган, деҳқончилик учун яроқли.

ЭКУВСИЗ Экин экилмай қолган, экилмаган. *Экувсиз ер.*

ЭЛ 1 Бир жойнинг одамлари, аҳолиси, халқи; умуман, кўпчилик одам, халойиқ, ҳамма. *У эрининг қилмишидан эл олдида бошини хам қилиб юрарди. Т. Ашуров, Оқ от. Одамларнинг кўз ёшидан, қахридан кўрқмай, эл отаси бўлиб юрганисизга ёқа ушлайман, тақсир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бир юртга, қабилага мансуб одамлар; миллат, халқ. *Қипчоқ эли. Манғит эли. Қардош эллар. ■ Шифокорлик касбини улуғлаш, элга сидқидилдан хизмат қилиш, кишиларнинг дардига даво топиш олийжаноб ишдир. Газетадан.*

3 Юрт, диёр, мамлакат. *Чет эллар. Хар ким элида, ўрдак кўлида. Мақол. ■ Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала. И. Муслим. Шу пайт ҳаёл узоқларга, она элимга олиб кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар. А. Орипов.*

Эл бўлмоқ Кимса билан ўз кишисидек яқин, дўст бўлмоқ; чиқишмоқ. *Асли душман эл бўлмас, Этакни кессанг, енг бўлмас. Мақол. Томчи сел бўлмас, Душман эл бўлмас. Мақол. ■ Бекнинг тўплаган одамлари аллақандай бир-бирига эл бўлмайдиган олчоқ одамлар экан. А. Мухтор, Чинор. Ёвга эл бўлмаган каби ҳеч замон, Ёвни эл қилмади фарғоналиклар. А. Обиджон.*

ЭЛАК Ун элаш учун ишлатиладиган, тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзгор асбоби. *Сим элак. Қалин элак. Элакка кирган хотиннинг эллик оғиз гапи бор. Мақол. ■ Зиёдахон.. элакдаги кепакни оғзи тор халтачага эҳтиёт билан солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Элак бўлмаслик Хизмат қила олмаслик, хизматга ярамаслик. *Қобилжон гап билмайди, гап билмагандан кейин, элга элак бўлмайди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Элакдан*

ўтказмоқ 1) элаб тозаламоқ; эламоқ. Хом ёнғоқ пўстлогини қуритиб, элакдан ўтказиб, хинанинг асилига келинг, деб яна пул топади. С. Аҳмад, Сайланма; 2) обдан текширувлан (синовдан) ўтказмоқ. Бу ернинг табиати шунақа, янги келганларни элагидан ўтказиб олади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛАКИШМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ. *Ҳафиза, негадир, бу гўзал шаҳарда ёлғизликдан зерика бошлади — қўшни қизлар билан элакишолмади. Мирмуҳсин, Умид. Кутиб олгани чиққан мактаб болалари.. бирпасда бир-бирларига элакишиб кетишди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Тегажонлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ. *Мен билан элакишма.*

ЭЛАКЧИ Элак ясовчи уста.

ЭЛАК-ЭЛАК: элак-элак қилмоқ 1 Синчиклаб текширмоқ; бирма-бир қараб, текшириб чиқмоқ. *Иш элак-элак қилинган, Сафаровнинг сири очилди. «Муштум». Шунга асосан комбинатга келган ушлик комиссия Қурбон Ориповни тоза элак-элак қилди. «Муштум».*

2 Элаганга ўхшаш ҳолатга, ҳаракатга солмоқ. *Ҳозиргина қумлар устини аста сийпалаб юрган шамол бирдан кучайиб, борлиқни элак-элак қила бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ЭЛАМОҚ 1 Элакдан ўтказмоқ, элакдан ўтказиб тозаламоқ. *Бостирмада Зиёдахон суфра ёзиб, ун элаб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тўй арафасида кун билан қор ёғди, шундай элаб ёғдики, кўзларни очирмай қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 (фақат бўлишсиз шаклда — **эламаслик**) Ўтибор (аҳамият) бермаслик, назар-писанд қилмаслик. *Зебихон ўзига муносиб йигит изларди. Оёғи тагида ўралашаётганларни писанд қилмас, йўлини тўсиб, йиғлаб, дардини айтадиганларни эламас эди. С. Аҳмад, Уфқ. Хола қўшинисининг гапини сиртдан эламаган бўлса ҳам, аммо ичидан зил кетди. Л. Маҳмудов, Вафо.*

3 кам қўлл. айн. **тебратмоқ**. *Зубайда бошини элаб, «йўқ» ишорасини билдирди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЭЛАНМОҚ 1 Эламоқ 1 фл. мажх. ва ўзл. н. *Эланган ун. ■ Замон тебранган сайин у мислсиз зўр галвирда эланаётган бугдойнинг жиридай четга чиқади. А. Қаҳҳор, Сароб. Ё*

2 шв. Ялинмоқ ёлвормоқ, илтижо қилмоқ. *Пўлат отадай нуроний кексаларнинг эланишлари наҳот сизнинг дилингизни юмшатолмаसा.* К. Яшин, Ҳамза. *Уйига милиционер юбориб.. юрагини пўкиллашиб кўярдим.. Ўзи оёғини қўлига олиб югуриб келарди эланиб!* С. Нуров, Нарвон.

ЭЛАН-ҚАРАН Шошилмай, аста, бафуржа. *Аравага қўшиладиган от, чарчаган эшакдай бошини осилтириб, элан-қаран қадам ташлайди: тап, тап, тап..* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Солиа опа халта-хулталарини ҳужрага жойлаб, элан-қаран уйга кирса, Роҳила конверт ичидаги хатни олиб ўқиб, юм-юм йиғлапти.* А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЭЛАС шв. Сал-пал, сезиларсиз даражада. *Дадақўзининг аянчи товуши қўлоғига элас чалинди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Чеча коридорда туриб, баланд каравотда.. ётган эрини элас таниди.* «Ёшлик».

ЭЛАСЛАБ шв. Фира-шира. *Узоқдаги қоралар кўринади эласлаб.* «Тоҳир ва Зухра».

ЭЛАСТИК I [юн. elastikos – қайишқоқ, эгилувчан] Синтетик толалардан махсус тайёрланган чўзилувчан, эгилувчан, қайишқоқ модда, чўзиб қўйиб юборилганда, тез ўз ҳолига қайтадиган материал, мас., резинка.

ЭЛАСТИК II [юн. elastikos] Қайишқоқ, чўзилувчан, эгилувчан. *Эластик жисмлар. Эластик материал.*

ЭЛАС-ЭЛАС Фира-шира, билинар-билинемас даражада (асосан, кўриш, эшитиш, тасаввур қилиш ҳолатлари ҳақида). *Муқаддам беш-олти қадам орқада турар, қоронғиликда гавдаси элас-элас кўринарди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Номаълум томондан Матлубанинг овози элас-элас эшитилади.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси. *Ҳозир ўша кунларни, худди тушимда кўргандек, элас-элас эслайман.* О. Хусанов, Қамбарнинг камоли.

ЭЛАТ I Кишиларнинг миллат шаклига келмасдан олдинги тарихий бирлиги. *Кўндир мамлакатда элар, элатлар, Қадим ва ноқадим халқлар, миллатлар.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Эл, эл-халқ, қабила. *Қабила бошлиғи Олтиной ўз элатининг тўқ, тинч бўлиши учун ҳаминча қайғураркан.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Дорига тортди, деб қарвонлар айтди,*

Ҳамма элат ўлганини эшитди. «Юсуф ва Аҳмад».

3 Бир жойли ёки бир қабилага, уруққа мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Бу киши менинг элатим.* ■ *Элатлар маҳорка ўраб, ҳузур билан торта бошладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳа, элат, ётоққа ҳаммадан илғари кирадиган одатингиз йўқ эди, нима бўлди?* В. Ғофуров, Вафодор.

4 Юрт, днёр; мамлакат. *Эл севсан киши элатга оқсоқол бўлади.* Мақол. ■ *Мен ўлсам, сеники Жамбил элатим. Ҳарна борим, бари аркон давлатим.* «Равшан». *Борсанг, обод бўлар ўсган элатинг, Авж олади зиёда бун давлатинг.* «Муродхон».

ЭЛАТДОШ айн. элат **3.** *Олтмиш тўртга кирганда қари ёшим, Ғамларга чулғанди қариган бошим, Ўлсам беҳисобдир у элатдошим.* «Эрали ва Шерали».

ЭЛАТЛИК Элатларча ҳамжиҳатлик; элатларга ҳос ўзаро муомала, муносабат, одат. *Баҳромғул пари Авазнинг каттакон ёри, унинг тарзига қараб, ғамгин бўлиб, кўзидан ёши оқиб, элатлик қилиб, бир сўз деди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ЭЛАТЧИЛИК айн. элатлик. *Ойжамол айтди: -Ўз элимизда бир одам «қиз меники», деб эшигимизни шупурган эди. Элатчилик — бировга беролмай, шунга бойланиб турибди.* «Ёлгор».

ЭЛАШИМЛИ Элакдан яхши ўтадиган, элаб бўладиган.

ЭЛБЕГИ эск. Эл, элат бошлиғи, сардор. *Ҳазина эшигин очинг, донолар, Элбегини, подишоларни жийинлар [йиғинлар].* «Юсуф ва Аҳмад».

ЭЛБУРУНДАН с. т. Ҳаммадан бурун, ҳаммадан олдин, биринчи бўлиб, элдан бурун. *Сен элбурундан жом қоқиб, ўз бошингни ўзинг балога қўйма!* Шухрат, Умр поғоналари. *Шуни кўра-била туриб, элбурундан чекинятсан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛБУРУТДАН айн. элбурундан. *Элбурутдан айтмасанг, кейинчалик ўзи ҳам эшитиб қолади, кўникади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Кўзибой элбурутдан тизгинни тутиб, қарвонларча арава қиррасига қийшайиб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭЛДОШ Бир жойли ёки бир элга, қабилага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *Убайдуллаҳўжа аълам шикоятчи бойларнинг.. элдошлари олдида обрў учун*

курашаётганларини англади.. П. Турсун, Ўқитувчи. Мен бу ерга элдош оғайнилари кўрай деб келдим. М. Қўшжонов, Дийдор.

ЭЛЕВАТОР [лот. elevator — (юқорига) кўтарувчи] I Фаллани қабул қилиш, тортиш, қуритиш, элаш, юклаш механизмлари билан жиҳозланган махсус галла омбори. *Тошкент элеватори. Тегирмон элеватори.* ■ *Бизни сули қоплагани элеваторга олиб чиқадиغان бўлиб қолишди.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамонлари.

2 *тех.* Сочилувчан ёки донали юкларни кўтарувчи машина, механизм ёки механизмнинг бир қисми. *Линотип элеватори. Ковшили элеватор.*

3 *тех.* Иситиш системаларида совиб қайтган сувни иссиқ сув билан аралаштириш учун хизмат қиладиган мослама.

ЭЛЕКТР [юн. elektron — қаҳрабо; смола, қатрон] I Электрик зарядларнинг мавжудлиги, ўзаро таъсири ва ҳаракати натижасида рўй берган физик ҳодисалар мажмуи; шу ҳодисалар туфайли юзага келадиган энергия турларидан бири. *Мусбат электр. Манфий электр. Электр токи. Электр қуввати. Электр лампаси. Электр қўнғироқ.*

2 *с. т.* Электр оқими қуввати билан ёнадиган ёриткич ва ундан тарқалувчи нур, ёруғлик. *Қора чироқ ёқмайман, Электрлар турганда, Дангасага тегмайман, Зарбдорлар турганда.* «Қўшиқлар». *Кетмон ушлаган икки мўсафид унинг ёнидаги электр устуни тагида ганлашиб турарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 *сфт.* Электр қуввати билан ишлайдиган. *Сартарошлик ёмон касб эмас. Электр машиналар ҳар қандай ошқовоқдай бошни ҳам бир зумда ишлиб ташлайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭЛЕКТРИК I *айн. электротехник. Кўпгина слесарлар, электриклар олий ўқув юртларида сиртдан билим ола бошладилар.* О. Жуманазаров, Карвон келди.

ЭЛЕКТРИК II Электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган. *Электрик таъсир. Электрик лампа. Электрик тебранишлар.*

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯ [электр + лот. facere — қилмоқ] қ. **Электрлаштириш.**

ЭЛЕКТРИЧКА Электр қуввати билан юрадиган поезд. *Бир ой ичида орттирган ош-*

на-оғайни ҳам электричкагача кузатиб чиқади. Ойдин, Сухбати жонон.

ЭЛЕКТРЛАМОҚ Электр заряди бермоқ, зарядламоқ. *Ўтказгични электрламоқ.*

ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ Электр энергияси билан таъминлаш; ишлаб чиқариш ва бутун хўжаликни электр энергиясидан кенг миқёсда фойдаланишга ўтказиш. *Қишлоқни электрлаштириш. Саноатни электрлаштириш.* ■ *..ўқув дастурлари қишлоқ хўжалигини электрлаштириш бўйича бир-бирига уйғунлаштирилиши мақбулдир.* Газетадан.

ЭЛЕКТРЛИ Электр билан таъминланган. *Қирга кетди куйимиз, Кузда бўлар туйимиз. Жинчиروқни иргитдик, Электрли уйимиз.* «Қўшиқлар».

ЭЛЕКТР(О)- [юн. elektron — қаҳрабо] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган каби маъноларни билдиради.

ЭЛЕКТРОВАЗ [электро.. + р. возить — тортмоқ; судрамоқ; ташимок] Электр кучи билан ишлайдиган локомотив. *Тезда электровозларни ишга туширишга қаратилган зарур тадбирлар кўрилди.* Газетадан.

ЭЛЕКТРОД [электро.. + юн. hodos — йўл] I *физ.* Сууюқлик ёки газга электр ўтказиш учун ишлатиладиган, пластинка, стержень, шар ва ш.к. шаклидаги ўтказгич. *Мусбат электрод. Манфий электрод.* ■ *Агар эритма орқали ток ўтказилса, эритмага туширилган пластинкалар — электродлар газ пуфакчалари билан қоплана бошлайди.* «Кимё».

2 Электр билан пайвандлаш, эритиш ёки кесишда ишлатиладиган деталга электр оқими ўтказадиган мослама. *У электродни яхшилаб ўрнатди-да, детални учқунлар сачратиб пайвандлашга тушди.* Б. Пўлатов, Ихлос.

ЭЛЕКТРОДИНАМИК Электродинамикага оид. *Электродинамик ҳодиса.*

ЭЛЕКТРОДИНАМИКА [электро.. + динамика] Физиканинг ҳаракатланувчи электр зарядлари хоссаларини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАММА [электро.. + кардиограмма] Юрак тепишининг электр

трокардиограф воситасида ёзиб олинган график тасвири.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФ [электро.. + кардиограф] Электрокардиография усулида ишлатиладиган тиббий асбоб.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ [электро.. + кардиография] Юракнинг тегиши натижасида ҳосил бўладиган электр импульсларни график тарзда қайд этиб, юракнинг аҳволини текшириш усули.

ЭЛЕКТРОКИМЁ [электро.. + кимё] Физик кимёнинг моддаларда электр оқими таъсирида содир бўладиган кимёвий ҳодисаларни, шунингдек, кимёвий жараёнлар натижасида электр оқимининг юзага келишини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОЛИЗ [электро.. + юн. lysis — эрувчан, парчаланувчан; ажралувчи] *ким.* Туз ёки кислоталарнинг эритмасидан ўзгармас электр оқими ўтаётганда, эритманинг таркибий қисмларга ажралиш жараёни. *Электролиз цехи. Электролиз усули билан соф металл ҳосил қилмоқ.*

ЭЛЕКТРОЛИТ [электро.. + lysis — эрувчан, парчаланувчан; ажралувчи] *ким.* Электр тоқини ўтказиш ионлар ҳаракати билан амалга ошадиган кимёвий модда.

ЭЛЕКТРОЛИТИК Электролизга оид; электролиз йўли билан олинадиган. *Электролитик жараён. Электролитик мис.*

ЭЛЕКТРОМАГНИТ [электро.. + магнит] Электр оқими ёрдамида магнит майдони ҳосил қиладиган, одатда сим ўралган пўлат ёки темир ўзак шаклидаги мослама; сунъий магнит.

ЭЛЕКТРОМЕТР [электро.. + юн. metreo — ўлчайман] *физ.* Кам зарядли ва кучсиз электр оқимлари потенциалларини ва улардаги тафовутларни ўлчайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОМЕТРИЯ *физ.* Электрга, электр ҳодисаларига оид катталикларни ўлчаш усуллари мажмуи.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИК Электромеханика мутахассиси.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИК Электрик ва механик таъсирга асосланган. *Электромеханик мослама.*

ЭЛЕКТРОМЕХАНИКА [электро.. + механика] Электротехниканинг электр энергияси билан ишлайдиган электр двигателлар, электр машиналар ва механизмларни қуриш ва улардан фойдаланиш

назарияси ва амалиёти билан шугулланадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОМОНТЁР [электро.. + монтёр] Электр тармоқлари ва асбоб-ускуналарини ўрнатиш, ишга солиш ҳамда назорат қилиб туриш билан шугулланувчи ишчи-мутахассис. *..ўқув юртларида электромонтёр, монтажчи ва бошқа касбдаги ишчиларнинг кўпайтирилиши ҳам қишлоқ хўжалигини кадрлар билан таъминлаш масаласини бирмунча ҳал қилган бўлар эди.* Газетадан.

ЭЛЕКТРОМОТОР [электро.. + мотор] Электр мотори, электр двигатели; электр энергиясини механик энергияга айлантирадиган машина.

ЭЛЕКТРОН I [юн. electron — қаҳрабо; смола, қатрон] Энг кичик манфий электр зарядга эга бўлган элементар заррача.

ЭЛЕКТРОН II Магнийга бир оз алюминий, рух ва марганец қўшилишидан ҳосил бўладиган енгил қайишқоқ қотишма.

ЭЛЕКТРОН III 1 Электронга оид (*қ. электрон I*). *Электрон қобиқ.*

2 Электронлар хусусиятидан фойдаланадиган. *Электрон лампа. Электрон ҳисоблаш машинаси.*

ЭЛЕКТРОН IV Электрондан қилинган, электронли (*қ. электрон II*). *Электрон деталь.*

ЭЛЕКТРОНИКА I Фан ва техниканинг турли муҳитларда рўй берадиган электрон ва ион ҳодисаларни ўрганиш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, электрон мосламалар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш билан шугулланадиган соҳаси.

2 Электрон техника, электрон асбоб-ускуналар.

ЭЛЕКТРОНЛИ *айн. электрон IV.*

ЭЛЕКТР(О)ПАЙВАНД I Металларни электр оқими ёрдамида пайвандлаш, бириктириш.

2 айн. электрод 2. *Электропайвандлардан чиқаётган чарс-чарс олов кўзни қамаштиради.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.

ЭЛЕКТР(О)ПАЙВАНДЧИ Электропайванд билан шугулланувчи ишчи-мутахассис. *Тўхтанг, нега кўзларингиз оқиб тушар даражага бориб қопти, электропайвандчимисиз?* Ж. Абдуллахонов, Туфон.

ЭЛЕКТРОСКОП [электро.. + юн. skopeo — қарайман; текшираман] Электр зарядларни аниқлаш ва ўлчаш учун ишлатиладиган содда асбоб.

ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ [электро.. + станция] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган корхона. *Агар сизлар шуни электростанция қилсаларинг, уч колхоз чароғон бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

ЭЛЕКТРОСТАТИК Электростатикага оид, электростатика ҳодисаларидан фойдаланишга асосланган. *Электростатик майдон. Электростатик генератор.*

ЭЛЕКТРОСТАТИКА [электро.. + статика] Физиканинг барқарор, ҳаракатсиз электр зарядларнинг электр майдонини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОТЕРАПИЯ [электро.. + терапия] тиб. Электр оқими, электр ва магнит майдонларини даволаш мақсадларида ишлатиш, қўллаш.

ЭЛЕКТРОТЕХНИК Электротехника мутахассиси.

ЭЛЕКТРОТЕХНИК Электротехникага оид; электр асбоб-ускуна ва машиналарни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш техникасига доир. *Электротехник саннат.*

ЭЛЕКТРОТЕХНИКА [электро.. + техника] 1 Электр энергиясидан амалий мақсадларда фойдаланиш йўллари ва усуллари ҳақидаги фан. *Электротехникадан имтиҳон бермоқ.*

2 Техниканинг электр асбоб-ускуналар ва машиналар ишлаб чиқариш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғланган соҳаси. *Электротехника саннати.*

ЭЛЕКТРЧИ с. т. 1 Электромонтёр.

2 Электротехник.

ЭЛЕМЕНТ [лот. elementum – стихия, дастлабки, бошланғич модда] 1 ким. Кимёвий усуллар билан таркибий қисмларга ажралмайдиган, эркин ҳолатда энг содда модда (ҳозирги вақтда юздан ортиқ элемент маълум). *Нодир элементлар. Радиоактив элементлар.*

2 қ. **унсур** 1. *Иниоот элементлари. Пьесадаги драматизм элементлари.* ■ Масалда сатирик ва юмористик элементлар муҳим ўрин тутди. «ЎТА».

3 қ. **унсур** 3. *Жамиятнинг прогрессив элементлари. Реакцион элементлар.* ■ Бу материал таъсирида кўпгина ички душман элементлар жазосини олди. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

4 Кимёвий реакция ҳисобига электр оқими ҳосил қиладиган энергия манбаи. *Гальвани элементи. Қуруқ элемент.*

ЭЛЕМЕНТАР [лот. elementarius – илк, ибтидоий, дастлабки; бирор нарсанинг асосига тааллуқли] 1 Ибтидоий, бошланғич. *Элементар математика. Элементар маълумот. Агротехниканинг элементар қоидалари.*

2 Содда; жуда осон, оддий. *Элементар масала.*

3 физ. Энг кичик, энг майда. *Элементар зарра.*

ЭЛИК айн. ёғупа. [Мунаввар]. *Оқ рўмолчадаги қизил элик доғларини Йўлдошнинг тумшугининг тағига тутди: -Бу қайси ойимчанинг лабидан юққан? С. Анорбоев, Мехр. Қовоқлар яшил, лабларига қондай элик суртилган. С. Нуоров, Нарвон.*

ЭЛИКИШМОҚ айн. элакишмоқ. *Болалар синфдан синфга ўтган, вояга етган сари бир-бирига эликишиб, ораларидан қил ҳам ўтмайдиган даражада иноқлашиб боришарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

ЭЛИКМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ, иноқлашмоқ. *Биз бора-бора бир-биримизга шу қадар эликиб, ўрганиб қолдикки, асло ажралгимиз келмасди. Т. Жалолов, Олтин қафас.*

2 Эргашмоқ, илакишмоқ. *Рўзимухаммад Зинаидага эликиб, унинг орқасидан гоҳ у хонага чопар, гоҳ бу хонага кирар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ЭЛИМОҚ Уйқу тортгандай, бўшашган ҳолатга тушмоқ. *-Аблаҳ, – деб шивирлади ва булут босиб турган дим ҳавода аста элиб, пинакка кетди. А. Мухтор, Тўғилиш. Бешикдаги Учқун.. Тозагулниг бешикни бир меъёрда равон тебратишига элиди-да, ниҳоят.. кўзларини юмиб, тишиллаш бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЭЛИТ [фр. elite – энг яхши, сара] Сара, энг яхши, сараланган. *Элит уруғлик. Элит қорамол.*

ЭЛИТА [фр. elite – энг яхши, сара] Селекция йўли билан олинган ва келажакда кўпайтириш учун мўлжалланган энг яхши, сараланган уруғ, ўсимлик ёки ҳайвон нави, тури.

Элита хўжалиги Энг яхши уруғлик ёки зотли молларни етиштириш билан шуғулланадиган қишлоқ хўжалик муассасаси, станцияси.

ЭЛИТМОҚ 1 Элимоқ фл. орт. н. *Иссиқ, юмшоқ пахта қоплар, араванинг бешик син-*

гари тебратиши.. кеча уйқудан қолган Ғулом-жонни элитди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хей, дўстим, бу чекишингда мени элитиб кўясан-ку.. Шухрат, Олтин зангламас.

2 кўчма Эс-хушини, ихтиёрини оғдирмоқ, шу ҳолатда ўзига жалб этмоқ. Майнанинг гул баргига ўхшаш тиниқ юзи, қуюқ киприклари остидаги қора кўзлари навкарни элитиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ЭЛЛАМОҚ шв. Қопламоқ, босмоқ, тутмоқ. Холвайтарнинг ҳиди бутун мадрасани элади. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛЛИК I 50 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. Эллик яшар одам. Эллик гектар ер. Оғирлиги эллик килограмм келадиган юк. Беш карра ўн эллик бўлади. Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор. Мақол.

ЭЛЛИК II с. т. 1 Энли, сербар.

2 айн. энли 2. Кўндан қутулган қор тўрт эллик ёғиб, томларни оқартирган эди. Ойбек, Навоий. Стулларни бир эллик чанг босиб кетибди. «Муштум».

ЭЛЛИК III Бирор элга мансуб бўлган. Чет эллик меҳмон.

ЭЛЛИКБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда: қирқ-эллик отлиқ аскар бошлиғи.

2 Ўрта Осиё хонлиқларида кичик амалдор, оқсоқол. Бир кун маҳалламизнинг элликбошиси шаҳарга бориб келиб: -Аканг осилди, ўз кўзим билан кўрдим, - деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЭЛЛИПС [юн. elleipsis – камчилиги, нуқсонли бор, қусурли] мат. Конус ёки цилиндрни унинг ўқига қия бўлган текислик билан қирққанда ҳосил бўладиган ёпиқ эгри чизик ва шундай шаклдаги нарса. Тажриба жараёнида Кеплерда, сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклидан иборат, деган доҳиёна фараз тўғилди. «Фан ва турмуш».

ЭЛЛИПСИС [юн. elleipsis – тушиш, туширилиш] тлш. Нутқ элементининг тушиб қолиши; эллипсис нутқда турли мақсадларда (мас., ихчамлик талаби билан) юз беради. Мас., Яхшилар кўнайсин, ёмон қолмасин гапида «одам» сўзи эллипсисга учраган.

ЭЛЛИПСОИД [юн. elleipsis – камчиликли, нуқсонли + eidos – кўриниш] мат. Эллипснинг ўз ўқларидан бири атрофида айланишидан ҳосил бўладиган ёпиқ геометрик сирт.

ЭЛЛИПТИК [юн. elleiptikos – эллипсга оид] Эллипсга оид; эллипс шаклидаги. Эллиптик шакл. Эллиптик орбита.

ЭЛНАВКАР айн. навкар.

ЭЛОВЛАМОҚ шв. айн. эловсирамоқ. Аламазон атрофга эловлаб боқди. «Шарқ юлдузи».

ЭЛОВСИЗ шв. Эътибор берилмай, эътибордан четда. Кўндан эловсиз ётган Ҳайбатли чайир тўнка. Дадамнинг ҳам кучлари Етмаган экан унга. Қ. Муҳаммадий.

ЭЛОВСИРАМОҚ шв. Уйқусирамоқ, додирамоқ. Бўрибой ёнбошига ағдарилди-да, эловсираб, боққа кўз югуртирди. Х. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЛОМОН шв. Тунги қоровул, соқчи.

ЭЛПАРВАР айн. халқпарвар.

ЭЛСЕВАР I Элни, халқни севадиган, яхши кўрадиган, ватанпарвар.

2 Дўстликни яхши кўрадиган; дўстона. Элсевар ўзбек халқи.

ЭЛТМОҚ I шв. Олиб бормоқ; ташимоқ. Унинг имоси билан Маҳдини залдан олиб чиқиб, ётоқхонага элиб қўйдилар. С. Сиёев, Ёруғлик. ..аяларинга бир лаганда мантисомса, икки чойнак аччиқ чой элиб бер! К. Яшин, Ҳамза. Оила бошлиғи Зуннунхўжа.. Сидиқжон далага уруғлик ва гўнг элиб, ҳосил келтиради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 шв. Сигдирмоқ; кетмоқ. Челақ ўн литр сув элтади. ■ Илгари канал тўғрисида гап бораган, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб уйлаган эди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 қ. элитмоқ 1. Асрорқул келиб ўтирди. Унинг чакка томирлари чиққан, нафас олиши бежо эди.. Чилим элтгандир. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Иссиқ элибди, ука. Энди тузалиб қоласиз. С. Аҳмад, Таъзим. Ўтирдилар бари, ёнбошда парқу, Бошин қўйса, кишини элтар уйқу. М. Алавия, Севинчларим.

Ақлни элтмоқ Ақлни (эс-хушни) олмоқ. Ширин ҳам ойдайин тўлган камоли, Ақлингизни элтар ҳусну жамоли. «Баҳром ва Гуландом».

ЭЛФУРУШ Ўз элини, ватанини сотувчи; ватанфуруш, сотқин. ..мол-мулк тўпловчи элфурушларнинг қадами тинди. А. Мухтор, Азамат водий.

ЭЛЧИ I дип. Бир суверен давлатнинг бошқа бир суверен давлатдаги диплома-

тик вакилларининг энг катта мартабаси, унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Фавқуллода ва мухтор элчи.* ■ Аллақачонлардан бери бу давлатда элчимиз ҳам йўқ. Газетадан.

2 тар. Шоҳ томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши. *Хўжа Абдулло бошлиқ элчилар ундан рад жавоби олиб қайтдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Элчи пошшонинг чуқур маъноли гапига қойил қолиб, таъзим қилди.* «Латифалар».

3 кўчма Дарак берувчи нарса, белги. *Қиш элчиси — қарғалар қағиллай бошлади.* ■ Бинафшалар очилди Баҳор элчиси бўлиб. Ю. Ҳамдам.

4 кам қўлл. Совчи. *Зебихонга элчи кўйиб юрилган вақтларда мингбоши бир сўз деган эмасмиди: Шунини қўлга келтирсам, бор-йўғимни тутаман.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Совчи бўлдим икковинга данакор, Элчи-совчи бўлмайдиқан гуноҳкор.* «Гулихиромон».

5 ҳарб. Урушаётган томонларнинг ўзаро музокара олиб бориш учун юборган вакили. *Элчига ўлим йўқ.* Мақол.

ЭЛЧИЛИК I Элчи иши, вазифа-лавозими.

ЭЛЧИЛИК II Бирор элга, халққа хос расм-русум, тартиб-қондалар. *Хафа бўлмайсиз, элчилик.*

ЭЛЧИХОНА *дип.* I Элчи ёки бошқа биринчи даражали дипломатик вакил томонидан бошқариладиган дипломатик вакиллик. *Париждаги Ўзбекистон элчихонаси. Элчихона ходимлари.*

2 Шу вакиллик жойлашган бино. *Элчихонага бормоқ.*

ЭМ I Чечак ва баъзи бошқа касалликларнинг олдини олиш учун тери орқали юбориладиган зардоб ва уни тери орқали юбориш. *Тирсагидан юқорида олтинга босилган муҳрдек эм изи кўриниб турарди.* Мирмуҳсин, Яширинган куч.

2 Дори, дори-дармон; умуман, шифобахш нарса. *Доктор сақлаб қолди ўлимдан, Эми билан соғайдим отдай.* О. Юнус.

Эм бўлмоқ (ёки тушмоқ) Кор қилмоқ, шифо бўлмоқ. *Дори эм бўлди.* ■ *Мол деган нозик бўлади. Ҳарна кинна эм тушган бўлсин.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЭМАҚДОШ I эск. Ҳамкасб, касбдош. *Одатда, иш юзасидан елкадош бўлиши керак бўлган ўртоқлар бир-бирларини буткул*

танимай, ўз эмақдоши қандай заҳмат чекаётганини билмай меҳнат қилади. Газетадан.

2 эск. Ходим. *Уша вақтларда Қориеқубов группа раҳбари, Ҳамза адабий эмақдош эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 айн. эмиқдош. *Мендан аввал ўлмасин эмақдошим.. Жаллод, шудир сенга айтган нолишим.* «Ширин билан Шакар».

ЭМАҚЛАМОҚ Икки қўл кафти ва икки тизза билан юрмоқ; ўрмаламоқ. *Бола эмақлаб юрибди. Солдатлар эмақлаб бориб, истеҳкомга яқинлашишди.* ■ *Баланд том устида эмақлаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМАЛЬ [фр. email — сир, силлик сирт] I айн. сир II 2, 3. *Эмали кўчган кастрюлька.* ■ *Эмаль ва лок цехларида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати талабга жавоб бермайди.* Газетадан.

2 Тишнинг асосан минерал тузлардан ташкил топган қаттиқ ялтироқ қоламаси. *Эмаль тишни сақлайди.*

ЭМАН Ёғочи оқиш ва жуда қаттиқ, кенг япроқли, жигарранг узунчоқ мевали дарахт; дуб. *Эман дарахтининг эгилгани — сингани, Эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. *Эман стол.*

ЭМАНЗОР Эман дарахтлари билан банд бўлган ер.

ЭМАНСИПАЦИЯ [лот. emancipatio — озод бўлиш, озод қилиш] Озод бўлиш, озод қилиш, қутулиш; озодликка чиқиш, озодликка чиқариш; ҳуқуқий жиҳатдан тенг бўлиш. *Хотин-қизларни озод қилиш, яъни эмансипация деган гап Англияда ҳам, Францияда ҳам... барча мамлакатларда кўндан бери бор.* А. Мухтор, Асарлар.

ЭМАС тўлиқсиз фл. Инкор, рад маъносини билдиради. *Яхши эмас. Борган эмасман. Ҳеч гап эмас. Уша киши эмасмикин?* ■ *Хизматкор — қул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭМБАРГО [исп. embargo — тақиқлаш, ман қилиш] I Чет эл товарларини ёки валюта бойликларини киритиш ёки шундай нарсаларни мамлакатдан олиб чиқиб кетишни давлат томонидан тақиқлаш.

2 Чет давлатга қарашли кемаларнинг мамлакат портларига киришини давлат томонидан тақиқлаш ёки бошқа давлатга қарашли кемалар, юклар, қуро-яроғларни вақтинча тўхтатиб туриш.

ЭМБЛЕМА [юн. *emblemata* — бўртма нақш, безак] **1** Бирор гоё ёки тушунчанинг шартли ёки рамзий белгиси, рамзи. *Оқ каптар — тинчлик эмблемасидир.*

2 Бирор ташкилот, уюшма ва ш.к. нинг хос белгиси. *Ҳозирги ҳолида журнал эмблемаси, назаримда, кўнгилдагидек чиқмаган.* Газетадан.

ЭМБРИОЛОГ Эмбриология олими, му-тахассиси.

ЭМБРИОЛОГИК Эмбриологияга оид.

ЭМБРИОЛОГИЯ [юн. *embryon* — пушт, ҳомила; куртак + *logos* — фан, таълимот] Биологиянинг одам, ҳайвон ва ўсимлик эмбрионлари ўсишини ва ривожланишини ўрганадиган бўлими.

ЭМБРИОН [юн. *embryon* — пушт, ҳомила; куртак] *биол.* Одам, ҳайвон ёки ўсимликнинг илк ривожланиш давридаги ҳолати; пушт. куртак; гумона (бачадондаги); куртак (урудаги). *Товуқларнинг рационида А витамини етишмаса, тухумдаги эмбрионнинг ривожланиши секинлашади ва жўжа очирши узоққа чўзилади. «Ўзбекистон паррандачилиги».*

ЭМГАК *эск. 1 айн. меҳнат. Сен учун дала-нинг чокини сўкдик, Бола ўстиргандек эмгаклар тўкдик.* Миртемир.

2 Заҳмат, қийинчилик. *Эмгак чекмоқ. ■ Утиб бир қанча ойлар, бошлаб эмгак, Яна юрмоққа бошлаб, чекди эмгак. Ҳабибий.*

ЭМГАКЛАМОҚ *кам қўлл. қ. Эмакхламоқ.* Бир куни бойваччалар мени эмгаклатиб, ҳангра, дейишди. Х. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

ЭМГАКЧИ *шв.* Меҳнат қилувчи; меҳнатчи.

ЭМДИ *с. т. Энди. -Энди доиранинг сатҳини ўлчашни ўргатинг, — деди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ЭМИГРАНТ [лот. *emigrans, emigrantis* — кўчувчи, кўчиб кетувчи] Ўз ватанини тарк этиб, бошқа мамлакатга кетиб қолган одам; муҳожир. *Сиёсий эмигрант. ■ Аксарияти эмигрантлардан иборат йўловчилар пароход сатҳига чиқиб, теварак-атрофга кўз ташладилар. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

ЭМИГРАЦИЯ [лот. *emigrare* — кўчиб бормоқ (кетмоқ), кўчмоқ] **1** Бошқа мамлакатга кўчиш, кўчиб кетиш.

2 Шу мамлакатдаги ҳаёт. *Эмиграцияда яшамоқ.*

3 Бошқа мамлакатда яшовчи муҳожирлар, эмигрантлар.

ЭМИ-ДИМИ *этн.* Кинна солиш ва бошқа дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволаш *Эми-дими қилмоқ. ■ Абдурасул тўрт томонга зир югуриб, жийрон қашқани эми-дими қилдиради. Бироқ от от бўлмайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭМИЗАК *айн. эмизгич. Онаси шўрлик кечаси билан ухламай кўтариб, аллалат чиқади. Эмизак билан оғзига сут қуюди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

ЭМИЗГИЧ Бола, қўзичоқ ва ш.к. ни эмизиш учун ишлатиладиган сўргичли идиш *Болага эмизгич билан сут бермоқ. Тойчани эмизгич билан боқмоқ.*

ЭМИЗИК Эмизгичнинг оғизга олиб сўриладиган резинка қисми. *Бузоқ эмар экан тумшуғи билан эмизикни тортиб-тортиб кўяр эди. Н. Назаров, Замон.*

ЭМИЗИКЛИ **1** Бола эмизадиган, эмадиган боласи бор. *Эмизикли хотин. Эмизикли кўйларни парвариш қилиш. ■ Эмизикли оналар оёғига горчицали ванна яхши ёрдам беради.* Газетадан.

2 Эмадиган, кўкракдан ажралмаган Янги туғилган чақалоқ ва эмизикли боласи учун энг тўйимли овқат она сути ҳисобланади. «Фан ва турмуш».

ЭМИКДОШ Бир онани эмишган (ака-ука, ака-сингил, опа-сингил). *Бир синглим бор — менинг билан эмикдош, Синглимга арзимни етказ, ёлғиз ғоз. «Алпомиш». Эмикдош акамга ўхшар юзларинг. «Эрали ва Шерали».*

ЭМИН [а. *امين* — ишончли; пок, соф-дил; хавф-хагарсиз; сақловчи; нозир] *кам қўлл. Хавфсиз, омон, тинч. Деву парининг зиёнидан эмин бўлиш учун ўзингни ўқитиб юр. «Муштум».*

ЭМИН-ЭРКИН Эркин, тинч ҳолатли ўзини бемалол, тортинмай эркин тутган ҳолатда. *Бизнинг бояги эмин-эркин суҳбатимиз барҳам топди.* Газетадан. *Аям ўзини эмин-эркин тутар, бизнинг ортиқчалигимизни сез-дирмасликка ҳаракат қилар эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЭМИССИОН **1** *мл.* Эмиссияга оид (қ. **ЭМИССИЯ** **1**); қимматли қоғозлар, қоғоз пуллар чиқарадиган ва уларни ишга соладиган *Эмиссион банк.*

ЭМИССИОН II физ. Эмиссияга оид (қ. эмиссия II); эмиссия ҳодисаси билан боғлиқ бўлган. Эмиссион жараён.

ЭМИССИЯ I [лот. emissio – чиқариш] м. Пул ва қимматли қоғозларни муомалага чиқариш.

ЭМИССИЯ II [лот. emissio – нур сочиш, ёйилиш, тарқалиш] физ. Қиздирилган ёки ташқи электр ва магнит майдонлар таъсири остидаги jismlar сиртидан зарраларнинг отилиб чиқиши, чиқарилиши. Термоэлектрон эмиссия.

ЭМИШ тўлиқсиз фл. От ва феъл шакллари билан келиб, бевосита ўзи кузатганлик, эшитиб билганлик каби маъноларни билдиради. Тушимда бутун дунёни сув босган эмиш. Эртага меҳмонлар келар эмиш. ■ Султон ҳазратларининг ўзлари ҳам оташнафас шоир эмишлар. Ойбек, Навоий.

ЭМЛАМОҚ I Юқумли касалликларнинг олдини олиш учун одам ёки ҳайвон организмга тери орқали зардоб юбормоқ. Чечакка қарши эмламоқ. Тифга қарши эмламоқ. ■ Қуни билан уйма-уй югуриб касал боқар, мактаб болаларини эмлар, узоқ тоғ қишлоқларига отда бориб, касалларга ёрдам кўрсатар эди. А. Мухтор, Чинор.

2 эск. Кинна, дуо ва бошқа қоқиқ-суқуқлар билан даволамоқ. Саройбон бир қайроқни унга булғаб олиб келиб, Некқадамнинг бошига суртиб, эмлаб: -Бой ака! Қулингизнинг боши тошдан бўлсин, – деди. С. Айний, Қуллар.

ЭММОҚ I Эмчакдан ёки сўрғичдан сут сўриб ичмоқ. Қўзичоқ онасини эммай кўйди. Яхши бузоқ икка онани эмади. Мақол. ■ Эмангни ийдириб эмгин, Бойчибор! «Алпомиш». Оч чақалоқ соғинган маммасини апил-тапил эма бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Ўзига сингдирмоқ, олмоқ. ..ёмғир сувини эмиб тўйган ер эркин-эркин нафас оларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. ..гулларидан асаларилар бол эмаётган мевазор боғлар бошланди. «Гулдаста».

Ит эмган қ. ит 1. Хом сут эмган банда (ёки нисон) Ҳар ким ҳам хато қилиши мумкин, деган маъно билдирувчи ибора. Лекин хом сут эмган банда хатосиз яшай олмас экан. Газетадан.

ЭМОЦИОНАЛ Эмоция жиҳатдан бўлган, эмоцияга оид; эмоция, ҳис-туйғу ифодловчи. Ҳажвий кулги – танқиднинг эмо-

ционал шаклидир. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси. Режиссёр спектаклнинг эмоционал ривожини бошқариш.. учун сахна қисмларидан фойдаланади. Газетадан.

ЭМОЦИОНАЛЛИК Эмоционал белги, хусусият; шундай белги-хусусиятга эгаллик. Санъат бошқа фанлардан эмоционаллик билан ажралиб туради. «Саодат». Давр проблемасининг ўзига хос бадиий талқин этилиши.. тасвир услубининг содда ва эмоционаллик билан роман китобхонлар қалбидан жой олган. О. Тоғаев, Олтин зангламас.

ЭМОЦИЯ [фр. emotion < лот. emovere – ҳаяжонга солмоқ, тўлқинлантирмоқ] Ташқи ва ички кўзгатувчилар таъсири натижасида одам ва ҳайвонларда пайдо бўладиган руҳий кечинма; ҳис, туйғу; ҳис-ҳаяжон; кўзғалиш. Кучли эмоция. Эмоцияга берилмоқ.

ЭМПИРИЗМ [юн. empeiria – тажриба] I флс. Тажрибага асосланган идрокни, яъни ҳиссий идрок ва тажрибани билишнинг бирдан-бир манбаи деб билалдиган ва назариянинг аҳамиятини инкор қиладиган фалсафий таълимот, йўналиш.

2 Назарияни камситиб, фақат амалий ишга, тажрибага берилиш, қуруқ амалиётчилик.

ЭМПИРИК Эмпиризм тарафдори.

ЭМПИРИК I Эмпиризмга оид. Эмпирик фалсафа.

2 Тажрибага асосланган, тажрибадан олинган. Эмпирик формула.

ЭМПИРИОКРИТИК Эмпириокритицизм тарафдори.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [юн. empeiria – тажриба + kritike (techné) – танқидий муҳокама қилиш санъати] флс. Фалсафада 19-аср охирида пайдо бўлган, моддий дунёнинг объективлигини инкор этиб, материяни онгнинг маҳсули деб қарайдиган субъектив-идеалистик оқим.

ЭМРАНМОҚ шв. Бирон қайғули, кўнгилсиз воқеа, хабардан озор чекмоқ; ўртанмоқ. Бошдан давлат кетса, тувғон эмранар. Мақол. ■ Кўргандан эмранди тандаги жоним. «Равшан». Гул кетар бўлса, гулистон эмранар. «Алпомиш».

ЭМУЛЬСИЯ [фр. emulsion < лот. emulgere – соғиб олмоқ (дастлаб ўрганилган эмульсиялардан бири сут бўлган)] I Бир-

бирида деярли эримайдиган икки суюкликнинг бири иккинчисида жуда майда томчилар ҳолида муаллақ сузиб юрадиган арашмаси (мас., ёғ томчиларининг сувдаги қориншмаси эмульсиядир). Экинларга эмульсиялар нуркаш. Станокни эмульсия билан совитиш. ■ Ультратовуш тебранишлари ёрдами билан ҳар хил эмульсиялар ҳосил қилинади. «Физика».

2 Фотоплёнка, фотоқоғоз ёки фотопластинка бетига суртилган ёруғлик сезувчи қатлам.

ЭМФАЗА [юн. emphasis — ифодалилик, тасвирийлик] Нутқда бирор гап ёки унинг бўлақларидан бирини таъкидлаб талаффуз қилиш.

ЭМФИЗЕМА [юн. emphysema — бўртиш, шишиш, қаппайиш] тиб. Киши организми тўқимасида ёки бирор аъзосида ҳавонинг тўпланиб қолиши натижасида шу аъзонинг шишувидан иборат касаллик. Унка эмфиземаси.

ЭМЧАК 1 Аёллар кўкрагидаги ҳар икки сут безлари ва уларнинг ҳар бири. Эмчак учи.

2 Сутэмизувчи ҳайвонлар сут безларининг эмиладиган, соғиладиган учи. ..тирсиллаб турган оппоқ елини сонларига шалопшалоп урилар, ўрта қўлдай йўғон-йўғон тарвақайлаб кетган эмчакларидан йўл-йўлакай сут тиз-тиз тирқирарди. С. Анорбоев, Оқсой.

Эмчакдан ажратмоқ (ёки айирмоқ, чиқармоқ) Гўдакни эмизмай, бошқа овқатлар билан боқа бошламоқ. Эмчакдан ажралган бир неча болага қараб туриш учун.. рўзгордан бир хотин чопиққа чиқмаса ҳақлидир. А. Қодирий, Обид кетмон. Йўқ, бу совлиқларнинг кўзилари ўтга ўрганиши биланоқ эмчакдан ажратаман. С. Анорбоев, Оқсой.

ЭМЧАКДОШ айн. эмчакдош. Қавлим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ. Сир айтишин десам, эмчакдошим йўқ. «Равшан».

ЭМЧИ 1 Эмловчи табиб, врач, ҳамшира. 2 этн. Эми-дими, дуо, қоқиқ-сукуқлар билан даволовчи табиб. Бир ман ўзим қоқимчи, ҳам эмчман, аласчи. Ҳамза.

ЭН 1 Нарсаларнинг кўндаланг йўналишдаги катталиги; кенлиги. Уйнинг бўйи ва эни. Эни бир метр, бўйи икки метр келадиган гилам. ■ Энига йигирма олчин жой олган ўн беш даричали каттакон чорхари уй ичида эллик чоғли бек йигитлари гул-

хан солиб ўтирар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бўйра эни Бир бўйра ҳажмига тенг ўлчов бирлигини (ҳажми) билдиради. ..уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўрт бўйра эни келадиган ҳовлисига ўн хилга яқин экин экади. «Муштум». **Икки эн** Икки бўлак нарсадан энига улаб қилинган. Икки эн кўрна. Эн (ёки энига) тортмоқ Кенгаймоқ, йўғонлашмоқ. Умурзоқ ота нўстлоғи эн тортиб, танаси ковак бўлиб кетган кекса толга суяниб ўтирибди. Ҳ. Фулом, Машъал. У [Давронов] семириб, юзлари қизариб кетган, новча бўйи энига тортган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир кийимлик газлама. Аҳмад ўзи учун бир жоди, бир тарғил сигир, бир кийимлик эн олди. Газетадан.

3 Белги, тамга (адаштирмаслик учун қорамол ёки қўй қулоғида ҳосил қилинган кесик).

Эн солмоқ Молнинг ёки қўйнинг қулогини кесиб, кертик қилиб қўймоқ.

ЭНА шв. Она. Кейин бораман дедим, энам: -Қўй уша ўқишингни. Биззи зотда олим чиқмаган сира, — деди. С. Нуоров, Нарвон.

ЭНАГА Кимсанинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин. Икки энага сарполарини кўтариб, Зухра орқасидан кириб келдилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Келишувга биноян, Йигитали қизчани ҳар куни соат бирлардан кейин янги энага қўлига келтириб берадиган бўлди. Д. Нурий, Осмон устунни.

ЭНАМОҚ шв. айн. эн солмоқ қ. эн 3.

ЭНАҒАР шв. Онағар. Юрган йўлинг баланд тоғдир, энағар! Ошиқни биз билан ўйна, баччағар! «Гўрўғли».

ЭНГ Белгининг юқори, ортиқ даражасини билдирувчи сўз. Энг чиройли. Энг баланд. Энг муҳими. ■ Халқ кўзида бу — энг қора, энг мудҳиш, энг зolim маҳкама эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамодқори эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭНГАК айн. ияк. Ётоқхона олдига келганимизда, қулоқчинини энгагидан боғлаб олган бир бола қаршимиздан чиқиб қолди. Ў. Умарбеков, Шонли авлод. Икки-уч қадам илгарилаб, ўнг қўли билан энгагини силаб туриб ўйланиб қолди. С. Кароматов, Олтин қум.

Энгак қоқмоқ Кўрсатиш, ишора қилиш мақсадида ияги билан им қоқмоқ, шу мақсадда иягини ҳаракатлантирмоқ. Саидғози.. *ёнида турган Зубайданинг тирсагидан ушлаб, олдимга туш, дегандай энгак қоқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭНГАШМОҚ 1 Белни букиб, тананинг юқори қисмини қуйи солмоқ; эгилмоқ. *Ғуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Энгашиб, палакларни титиб қарасанг, тугунак, сапча, хонаклар қийғос..* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Оғмоқ, қийшаймоқ. *Минора энгашиб қолибди.* ■ *Арава миниб келган Тожибой от устида, девордан энгашиб тушган гилос шохини қайириб турганида, Лутфихон чиқиб қолди.* С. Аҳмад, Муҳаббат.

ЭНГИЛ айн. **кийим.** *Энига энгил битмаган шўрпешона, тўпори, қашшоқ дехқон..* К. Яшин, Ҳамза. *Болам, устингдаги ҳарбий кийимни ечиб, бошқаларини кийиб ол, ўзим сенга бирам чиройли энгиллар олиб қўйганман.* Газетадан.

ЭНГИЛ-БОШ Бир сindra кийим ва пойабзал; уст-бош. *Энгил-боши бут.* ■ *..бирин-кетин энгил-бошлари шалаббо ишончли йигитлар жам бўлдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭНДИ *рви.* **1** Сўз бораётган пайтда; ҳозир. *Энди дераза ортидан тол новдалари қудратли чинор каби тебраниб турарди назарида.* С. Кароматов, Олтин қум. *Навзамбилло! Танканинг ойнаси бўлишини энди эшитиб турибман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Сўз бораётган пайтдан кейин, бундан буён. *Мана, энди саройдан бутунлай этак силкиди-ю.. унут бўлаётган эски дўконга келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен сизнинг кўрпачангизга кўп ўтирганман, энди менга ортиқча тақаллуфизининг ҳожати йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима деясан? — Рост, Мунис энди йўқ.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 (*урғу биринчи бўғинда*) Ҳаракат-ҳодисанинг ҳозиргина юз бериши, бошланишини, юз берганига (бўлганига) ҳали ҳеч қанча вақт бўлмаганини билдиради. -Э, энди одамнинг бадани қизувди-да, - деб қўл

силтади. С. Сиёев, Ёруғлик. *Энди дераза ёнига етганида, куйга худди торларнинг ўзидай тиниқ бир овоз қўшилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Болани энди ерга қўймоқчи бўлиб турганда, Сабоғул етиб келди.* С. Кароматов, Олтин қум.

4 Ҳаракат-ҳодисаларнинг давомлилиги, кетма-кетлигида сўнгисини, навбатдагисини билдиради. *Тўғри топдинг, худонинг суюкли бандаси.. Мен шоир Авазман. Энди мандан тингла, йигит!* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Ахир нега кетмаслигингиз керак? — Шерали энди шахдамроқ гапира бошлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

5 юкл. *взф.* Маънони кучайтиради. таъкидлайди. *Нега энди уларнинг бошларига тикилган балоларни, кулфатларни даф қилмаймиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Билмадим энди. Бир суриштириб кўриш керак, ёши нечада экан?* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Қани энди Хоҳиш-истакни кучайтириб ифодалайди. *Қани энди ҳаётдаги саноксиз эҳтимолларнинг барисига жавоб топиш мумкин бўлса.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қани энди бунинг уддасидан чиқсанг.* Т. Ашуоров, Оқ от.

ЭНДИГИ 1 Сўз бораётган пайтдаги, вақтдаги; шу пайтга тегишли; ҳозирги. *Мен энди дунёдан ўтаётган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сўз бораётган пайтдан кейин ёки ўша пайт ҳозир бўладиган; навбатдаги, бундан кейингиси. *Эндиги хатни ниҳоятда эҳтиёт билан, нусхага қараб ёздиршини кўнглидан ўтказди-да.. Содиққа деди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭНДИЛИКДА Ҳозир, ҳозирги вақтда; бугунги кунда; ҳозир ва бундан кейинги вақтларда. *Эндиликда она замин жавоҳиротларидан 92 турдаги минерал хомашёлар олинмоқда.* Газетадан. *Эндиликда биз, ёзувчилар ана шу талаблар асосида ижод қилмоғимиз керак.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ЭНДОКРИНОЛОГ Эндокринология мутахассиси, шу соҳадаги олим ёки шифокор.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ [юн. endon — ички, ичида + krino — ажратаман + logos — фан, таълимот] *физиол. тиб.* Эндокрин система аъзоларининг тузилиши ва вазифа-

ларини, ишлаб чиқарадиган гормонларини, шунингдек, уларнинг фаолияти бузилиши туфайли келиб чиқадиган касалликлар, уларнинг диагностикаси, даволаш усуллари ва олдини олишни ўрганадиган клиник тиббиёт соҳаси.

ЭНДОСКОПИЯ [юн. endon – ички, ичида + skopeo – кўраман, қарайман] тиб. Махсус асбоб – эндоскоп ёрдамида бевосита кўриш орқали организмнинг ички ковак аъзоларини, тана бўшлиқларини ҳамда найчасимон тузилмаларини ўрганиш, текшириш усули.

ЭНДШПИЛЬ [нем. Endspiel < Ende – охир, ниҳоя + Spiel – ўйин] Шахмат ёки шашка партиясининг охириги қисми; қиёсланг: **дебют**. Пийёдали эндшпилларни ўрганиш мураккаб ҳисоблар юритишни осонлаштиради, шахмат ҳаваскорларининг ўйин маҳоратини оширади. М. Муҳиддинов, Пийёдали эндшпиллар.

ЭНЕОЛИТ [лот. aeneus – мис, бронза + юн. lithos – тош] Неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда дастлабки мис асбоблар пайдо бўла бошлаган). Калтаминор маданиятининг ёдгорликлари неолит ва энеолитга.. оид бўлиб, жуда ҳам кенг территорияга тарқалган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сирри.

ЭНЕРГЕТИК Энергетика мутахассиси. Ёш энергетиклар ҳам уларга тенглашиб.. астойдил меҳнат қилмоқдалар. Газетадан.

ЭНЕРГЕТИК Энергетикага оид; турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган. Энергетик ресурслар. Қишлоқ хўжалигининг энергетик базаси. ■ Нефть ва газ бизнинг асримизда энг зарурий энергетик хомашё бўлиб қолди. «Фан ва турмуш».

ЭНЕРГЕТИКА [юн. energeia – ҳаракат, фаолият] Фан, техника, саноат ва умуман халқ хўжалигининг турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш, узатиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган соҳаси. Қишлоқ хўжалиги энергетикаси. Мамлакат энергетикаси. ■ Энергетика – ишлаб чиқаришнинг техника даражасини ошириш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи. Эндилликда Андигон вилояти қудратли энергетика базасига эга. Газетадан.

ЭНЕРГИЯ [юн. energeia – ҳаракат, фаолият] Материянинг асосий хоссаларидан бири, материянинг ҳаракатланиши, иш бажара олиш қобилиятининг мезони; кувват. Механик энергия. Атом энергияси. ■ Инсон организмнинг яшаши учун маълум даражада энергия зарур. «Фан ва турмуш». Фарҳод ГЭСи Тошкент энергия системасига уланди. «Ўзбекистон кўриклари».

ЭНЕРГОБЛОК [энергия + блок 4] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган станциянинг ҳар бир мустақил қисми. Навоий ГРЭСида ҳар бири 25 минг киловатт кувватли иккита дастлабки энергоблок фойдаланишга топширилди. Газетадан.

ЭНИШ шв. 1 Энмоқ фл. ҳар. н. Тоғдан эниш.

2 Пастлик, чуқурлик. Қурбон салласини ечиб қимирлатди ва энишга сакраб тушиб кетди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Бир оздан сўнг Эрناзар полвон неварасини энишдан чиқаверишда кўрди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЭНКАЙМОҚ Энгашмоқ, букчаймоқ, куйи солинмоқ. Энкайган чол. Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка еткунча, Энкайганга энкайгин бошинг ерга теккунча. Мақол. ■ [Гулнор] Узун гўзал сочларини осилтириб, энкайиб, уйни супура бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Энди тарқалаётган оломон тўхтади, ерда энкайиб ётган девонага қаради. К. Яшин, Ҳамза. Ориқ.. кийимлари жулдур деҳқонлар омон ортида энкайиб, ҳорғин ер ҳайдайдилар. Ойбек, Нур қидириб.

ЭНКА-ТЕНКА: энка-тенкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) айн. энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) қ энка-тинка. Савол устига савол ёғдира бериб, энка-тенкамни қуритади. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Эшигининг тагига одам тўплай бериб, ўзининг ҳал энка-тенкасини чиқариб юбордик. Шухрат Жаннат қидирганлар.

ЭНКА-ТИНКА: энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) Жуда безовта қилмоқ ҳолдан тойдирмоқ. Кузак оёқлаган кезлар йиғим-терим кишиларнинг энка-тинкасин қуритиб юборади. «Ёшлик». Шанба кун Қўтирдала томонда кўтарилган чанг одамларнинг энка-тинкасини чиқариб юборди Мирмуҳсин, Чўри.

ЭНЛАМОҚ 1 Энини ўлчамоқ. Атласи энлаб кўрди.

2 Сатҳини, юзасини қохламоқ. *Фабрикадан чиқайтган гиламлар уйни энлаб, чўғдай ёниб турса, қайси кўз қувонмайди.* Г. Нуриллаев, Гўзаллик оламида. *У очик кўкрагини энлаб турган оппоқ соқолини панжалари билан таради.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЭНЛИ 1 Кенг; сербар. *Энли камар. Энли газлама.* ■ Унинг энли қошлари чимирилди, кўзларига ташвиш, жиддият чўкди. С. Анорбоев, Оқсой. *Терак бўйи келадиган девор жуда энли эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бармоқ кенглигидаги. *Пўлат икки энли келмайдиган тор пешонасини тириштирди.* «Гунча». Бўсагани тўрт энли тунроқ қохлаган. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭНЛИК 1 айн. энли 1. *Козим белидаги энлик камарини ечиб, портфелини кўлига олди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 айн. энли 2. *Шайхнинг чап юзида икки энлик чандиқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 айн. энлик. *Ҳаёт одатдагича пардозсиз эди. Кўзларида на сурма, бетларида на энлик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭНМОҚ шв. 1 Паст (қуйи) томон йўналмоқ; тушмоқ. *Тарлон пастга знаётганда, олд оёқлари букилиб, йиқилиб кетайин деди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Келинчак чорраҳадан ўтиб, паст кўчага энлиб кетди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Собир.. йигитча ортидан пастга энаркан, оёғи тортмаётганини ҳис этди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Тегмоқ, кўнмоқ, ўтирмақ. *..тўлқин зарралари соҳил устида учиб, садақайрағочларнинг яланғоч шох-бутоқларига энади.* Й. Шамшаров, Тошқин. *..лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортди аёл.* Н. Қиличев, Устун.

3 Пайдо бўлмоқ, кирмоқ. *Қозигига мол боғланган хонадонга барака энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мезон шамолини еган сапчаларга ҳам шира энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мама-саид эрмисан эрдай бўлиб, вужудига куч энлиб.. бахт қушининг бошига кўнмоқчи бўлаётганидан ўзида йўқ шод.* Т. Сулаймон, Интизор.

ЭНСА Одам бошининг орқа пастки қисми; энса суяги. *Чойхоначи дўпписини пешонасига суриб, энсасини қашиди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Энсаси қотмоқ Ёқимсиз гап, иш, хатти-ҳаракат, ҳолат ва ш.к. дан гаши, ғазаби кўзғамоқ; аччиғланмоқ. *Ойимнинг гапларига бувимнинг энсаси қотибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Элмурод] *Мурзиннинг бу томонга келаётганини кўрди-ю, энсаси қотиб, қиздан йироқлашди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *У қилиб юрган ишларни кўрган одамлар энсаси қотар, бир тамагир.. расво эканлигидан ғазабланардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭНСАҚОТАР Энсани қотирадиган; ёқимсиз, бемаза. *Энсақотар гап.*

ЭНСИЗ Эни унча катта бўлмаган; камбар, тор. *Энсиз мато. Энсиз тахта. Энсиз тош йўл.* ■ *Энида тўқ зангори кўйлак, нозик белига энсиз тилла камар боғлаган.* С. Сиёев, Аваз.

ЭНТАК-ТЕНТАК Пойма-пой, тутуруқсиз. *-Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди, - деди Шум бола.* Ғ. Фулом, Шум бола.

Энтак-тентак юрмоқ (ёки қадам босмоқ) Нотекис қадам ташлаб юра бошламоқ, зўрга бир-икки одим ташлаб юрмоқ, атак-чечак қилмоқ.

ЭНТИКМОҚ 1 айн. хўрсинмоқ. *Давлатёр қаттиқ энтикиб олди: -Йўқ, гаплашиш жуда қийин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумуш кўзини юмди-да, энтикиб қўйди, А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ҳаво етишмаётгандек қийналиб, тез-тез нафас олмоқ, нафаси оғзига тикилмоқ. *Наримон узоқ жойдан чопиб келган одамдай энтикар, бўғиқ овоз билан гапирар, кўзлари олазарак бўлиб, атрофга қарарди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Орқадан бировнинг бўғиқ нафаси, энтикиб ҳансирагани эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 Жуда иштиёқида бўлмоқ; орзиқмоқ. *Тезроқ уйга етиб бориб, Жамил Каримович сўзларини эрига бирма-бир айтиб беришга энтикарди.* Мирмуҳсин, Нукура. *Биз баъзида хом-хатала шеър ёзиб.. газетада босиб чиқаришга энтикамиз.* Газетадан. *Лекин у барқ уриб, мангу очиладиган фурсат қачон келишини энтикиб кутарди.* Шухрат, Жаннат қилдирганлар.

ЭНТОМОЛОГ Энтомология мутахассиси. *Очилнинг группасига ёзилган энтомолог ҳовлиқмароқ эканми, ваҳима қилиб юборди: сариқ офат [чигиртка] Каспийдан Тянь-Шан-*

гача минглаб километр масофани эгаллаганмиш. А. Мухтор, Чинор.

ЭНТОМОЛОГИЯ [юн. entomon – ҳашарот + logos – фан, таълимот] Зоологиянинг ҳашаротларни ўрганувчи бўлими.

ЭНЦЕФАЛИТ [юн. enkephalos – мия + лот. itis – яллиғланишни билдирувчи кўшимча] тиб. Бош миянинг яллиғланиши.

ЭНЦЕФАЛОГРАММА [юн. enkephalos – мия + лот. grapho – ёзаман] тиб. Бош мияни рентгенографик текшириш усули.

ЭНЦИКЛОПЕДИК Энциклопедияга оид; энциклопедия доирасидаги; ҳамма илм-фанларни ўз ичига оладиган; қомусий. *Энциклопедик лугат. Энциклопедик билимга эга бўлган одам.*

ЭНЦИКЛОПЕДИСТ [фр. encyclopediste < юн. enkyklios paideytes – кенг фанлар доираси бўйича мураббий] 1 тар. 18-асрда яшаган, илм-фаннинг кўп соҳаларини эгаллаган илғор француз олимлари, файласуфлари, ёзувчилари ва публицистлари гуруҳига мансуб киши (бу гуруҳ 1751–1780 йилларда «Энциклопедия» тузган ва нашр этган).

2 Энциклопедия тузиш ишлари мутахассиси; энциклопедиячи, қомусчи. *Бизда энциклопедист ихтисосини севадиган таланти ёшлар ишлайди. И. Мўминов, Ўлкамиз кўзгуси.*

3 айн. **энциклопедик, қомусий.** *Машҳур энциклопедист олим Абу Али ибн Синонинг бизгача етиб келган тиббий рисолалари, «Тиб қонунлари»дан ташқари, 31 тага етади. Газетадан.*

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ [фр. encyclopedie < юн. enkyklopeidia – кенг билимлар доираси] Илм-фаннинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор соҳа бўйича кенг, тўлиқ маълумот берадиган лугат тарзидаги илмий ёки илмий-оммабоп нашр, тўплам; қомус. *Ўзбекистон миллий энциклопедияси.*

Жонли энциклопедия Ҳамма фанларга оид маълумотларга эга бўлган киши.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЧИ қ. **энциклопедист** 1, 2.

ЭНЧИ Ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол. *Унинг Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. «Алпомиш». Менинг ўзимнинг энчи отим ҳам Бойчибордан кам эмас. «Ёдгор».*

ЭП кам қўл. Бажариш, уддалаш қоғлияти. *-Айтмоқчи, – деди Тешабой бири жонланиб, – Фулом қорини тушира қолсиз қалай бўлади, эни ҳам тузук. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Эп билмоқ Ўзига маъқул, муносиб билмоқ (асосан бўлишсиз шаклда қўлланад). *Анвар вағда бериб қўйишни эп билмаганидан сўзсиз ўтирар эди. А. Қодирий, М. робдан чаён. Индамай хонага кириб кетиш. Файрат ўзига эп билмади. М. Ҳазратқул. Журъат. Эп бўлмоқ. Маъқул, ўринли билмоқ, тўғри келмоқ. Сизга бундай бепои гаплар эп бўлмайди. Т. Мурод, От кишна оқшом. Ўзига эп бўлса қизим, Зўрлик қил тортиб олсин. «Баҳром ва Гуландом».*

келмоқ Маъқул бўлмоқ, тўғри келмоқ. *Ту, маннинг тўй қоида-расмини яхши биласизга эп келгудай тўйни олиб бора бери «Бўтакўз». Шу йўлларнинг қайси бири маъқ. Қайси бири эп келади? Қайси бирини қилсиз ўзимга хайрият бўлади? Чўлпон, Кеча кундуз. Эп кўрмоқ айн. эп билмоқ. Ҳот ортиқча ади-бади айтиб ўтиришни эп келмади. М. Ҳазратқулов, Журъат. Тўтиқ отаси ҳар қанча ёмон бўлганда ҳам, юз нафрат ёғдиришни ўзига эп кўрмади.*

Исмоилий, Фарғона т. о. **Эпга келмоқ** Дуруст, маъқул ҳолатга келмоқ; яхши бўлмоқ. *Автобуслар тушин тартибга, Тўхтар жолар келсин бир эпга. Ў. Рашид. Танбеҳ билма эпга келмаганларни идорага ёзиб топирадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Эп олмоқ (ёки солмоқ) Мақбул, дуруст ҳолатга келтирмоқ. Поёнсиз қирларнинг.. уларни димоғига искатган даво ислари, ёқим ҳидлари ҳар қандай ишдан чиқаёзган ҳагасини озгина бўлса ҳам эпга ола биладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эпни келмоқ Удидан чиқмоқ; машқини олмоқ; ўрганмоқ. эплай оладиган бўлмоқ. *Отда юришга эп келиб қолгандай эди – энди оғмаяпти ҳа сурилмаяпти ҳам. С. Анорбоев, Меҳр. Эпни қилмоқ* Йўл топа олмоқ, иложини қилмоқ. *Нимаики керак бўлса.. айтишаверсин. орада эпини қилолмасам, шаҳар бор, хўп М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳволимиз сираван.. – Бир эпини қилса бўлади. Ойб. Танланган асарлар.**

ЭПАШАНГ Лапашанг, лаванг. *..мар майдонларни халқимиз чин юракдан тартиқлайди, фурсатни қўлдан бераётганлар*

нўноқ, эпашанларга ўзининг нафратини билдиради. Газетадан.

ЭПАҚА: эпқага келмоқ (ёки тушмоқ) айн. эпга келмоқ қ. эп. Хўжалик эпқага келди. Бола шўхлигини ташлаб, анча эпқага келиб қолди. ■ Бир неча вақт ўтгандан кейин Фиёс эпқага тушиб, ҳақгўй, тўғри бўлиб қолди. Ф. Мусажонов, Ғамхўр. **Эпқага солмоқ** (ёки келтирмоқ, олмоқ) айн. эпга олмоқ (ёки солмоқ) қ. эп. Хўжаликни эпқага келтирмоқ. ■ Хуллас, мулла Обидни бошда эпқага олиш, одамшаванда қилиш Тиктепа меҳнаткашлари учун арзонга тушмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Йўқ, кейин танқид қила-қила, эпқага келтирдик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЭПАҚАЛИ 1 айн. эпли 1. Эпқали бола.

2 Эпқага келадиған, белгили тартиб, талаб чегарасидаги, жўяли. Лолахон эпқали сўз топши ҳаракатида эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Энди Абдурахмон ўзининг.. истиқболида ҳам эпқали бир ҳол тасаввур қилолмас эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЭПИГРАММА [юн. epigramma – уст(идаги) ёзув; кичик ҳажмли шеър] 1 Ҳайкал, ёдгорлик, бино, совға устига ёзилган ва унинг мазмун-моҳиятини тушунтирадиған ёзув.

2 ад. Кичик ҳажмли, ўткир (аччиқ) ҳажвий шеър. Унинг ҳажвий ҳикоялари, шеърини фельетонлари, эпиграмма ва комедияларини китобхонларимиз яхши билишади. О. Шарафиддинов, Ижод самараси.

ЭПИГРАФ [юн. epigraphe – уст(идаги) ёзув] 1 айн. эпиграмма 1.

2 Бутун адабий асар ёки асар қисмининг бошида берилган ва унинг мазмунини ифодалайдиған цитата, ибора, мақол ва ш.к. «Дўстлик» сўзи учрашувларимизнинг дебочаси, адабий кечаларимизнинг эпиграфи, ҳафталигимизнинг лейтмотивидир. Газетадан.

ЭПИГРАФИКА [юн. epigraphe – уст(идаги) ёзув] Тош тахталар, қояларда, металл, сопол ва б. буюмларда ўйиб қолдирилган қадимий ёзувларни ўрганувчи кўшимча (ёрдамчи) тарих-филология фани.

ЭПИДЕМИК Эпидемияга оид, эпидемия характерида бўлган, ялли, кенг тарқалган ёки тарқаладиған. Эпидемик касаллик.

ЭПИДЕМИОЛОГ Эпидемиология мутахассиси.

ЭПИДЕМИОЛОГИК Эпидемиологияга оид. Касалликларнинг эпидемиологик таснифи.

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ [эпидемия + юн. logos – фан, таълимот] Тиббиётнинг юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ва тарқалиш йўллариини ҳамда уларга қарши кураш, уларнинг олдини олиш чораларини ўрганадиған бўлими.

ЭПИДЕМИЯ [юн. epidemia – ялли, кенг тарқалган (касаллик)] Юқумли касалликларнинг муайян ҳудуд учун ғайриодатий тарзда ялли, кенг тарқалиши. *Вабо эпидемияси.* ■ Шу сабабли гриппи эпидемияси асосан шаҳар аҳолиси орасида кўп учрайди. Газетадан.

ЭПИЗОД [юн. epeisodion – кўшилган, уланган нарса, кўшимча] 1 Айрим ҳаётий воқеа, ҳодиса. *Кураш йилларидаги эпизодлар.* У жанг майдонидаги бир эпизодни сўзлаб берди. ■ Мен бўлиб ўтган воқеалардан икки эпизодни ҳикоя қилиб бермоқчиман. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Адабий асарда, пьеса, кинофильм ва ш.к. да маълум даражада тугал мазмунга эга бўлган парча, воқеа. *Расмда тасвирланган эпизод.* «Алтомиш» дostonидаги эпизодлар. ■ *Аттанг, – деди бир ордан сўнг, – сценарийнинг энг яхши эпизодларидан биттаси шу эди.* «Муштум».

ЭПИЗОДИК 1 Гоҳ-гоҳ бўлиб турадиған, кам бўладиган, тасодифий. Эпизодик муваффақиятлар. ■ IX-XIV асрлар ёдгорликларида бу ҳодисанинг, эпизодик бўлса ҳам, мавжудлиги ҳаммага аёндыр. «ЎТА».

2 Айрим эпизодларда учрайдиған, кўринадиган, қатнашадиған. Эпизодик роль. Эпизодик персонаж.

3 Эпизод тарзидаги (қ. эпизод 2). *У экранда кичик бир эпизодик лавҳа яратади, лекин томошабин қалбида эса катта тугён уйғотади.* Газетадан.

ЭПИЗОТИЯ [юн. ери – устида, ёнида, кейин + зооп – ҳайвон, жонивор] Ҳайвонларда бирор юқумли касалликнинг муайян ҳудуд учун ғайриодатий тарзда кенг тарқалиши; ўлат.

ЭПИК [юн. epikos – эпосга хос, ҳикояга, қиссага оид] ад. Эпосга оид, эпосда бўладиган, эпосда тасвирланган. Эпик қаҳрамон. ■ *Аммо тарихий романда эпик воқелик, эпик образ ўтмишдан олинади.* «ЎТА». *Масал – ҳажми унча катта бўлмаган.. мустақил сюжетга эга бўлган эпик асардыр.* «ЎТА».

ЭПИКРИЗ [юн. ері — устида; кейин + krisis — қарор, тўхтам: сўнгги, ҳал қилувчи натижа] *тиб.* Касаллик тарихи охирида ёзилладиган асосий ва хулосавий маълумотлар: касалликнинг бошланиши, кечиши, ташхиси, асосий даво чоралари ва натижаси ҳамда келажакда касаллик қайтарилшининг олдини олиш бўйича шифокор тавсияларининг қисқача баёни.

ЭПИЛЕПСИЯ [юн. epilepsy — тутқаноқ] *тиб.* Тутқаноқ касаллиги; қуёнчиқ. *Эпилепсия касаллигида бирдан бутун гавдада қалтироқ пайдо бўлади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЭПИЛОГ [юн. epilogos — хотима < ері — кейин(ги) + logos — сўз, нутқ] Адабий асарнинг хотимаси, асар қаҳрамонларининг асарда тасвирланган асосий воқеалардан кейинги тақдири ҳақидаги қисм, хотима; *зид. пролог.* Романнинг эпилоги. ■ *Операда прологдан эпиллоггача иштирок этадиган яна бир қаҳрамон мавжуд.* Т. Жумаев, Ойжамол.

ЭПИТЕЛИАЛ Эпителийга оид; эпителий хужайраларидан иборат бўлган.

Эпителиал тўқима *айн. эпителий 1.*

ЭПИТЕЛИЙ [юн. ері — юқорида, устида, ёнида + thele — бўртиқ, гудда; эмчак учи] **1 биол.** Кўп хужайрали организмларнинг баданини, ундаги бўшлиқларнинг ички-ташқи деворларини қопловчи тўқималар.

2 бот. Баъзи ўсимликларнинг бўшлиқларини қоплаган юпқа деворли хужайралар қатлами (бу хужайралар мой, қатрон, эфир моддалари ажратиб чиқаради).

ЭПИТЕТ [юн. epitheton — қўшилган, илова қилинган] *ад.* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш.к. нинг сифат-фазилатларини яққол, жонли тасвирлаш ёки тасвирли қилиб кўрсатиш учун уларнинг номига қўшиб ишлатиладиган сифатловчи сўз. *Аёвсиз қоралов, фош этиш кучига эга бўлган «мазлумкуш» эпитети авторнинг объектга нисбатан кескин.. позициясини жуда равшан ифодалайди.* «ЎТА».

ЭПИЦЕНТР [юн. ері — устида, юқорида + лот. centrum — марказ] Ернинг зилзила, портлаш ва ш.к. ўчоғи, марказидаги устки қисми. *Зилзила кучи эпицентрда етти баллга етди.* ■ *Эпицентр — зилзила маркази бўлган бу маҳалла гўё бульдозерлар кириб чиққан кўрғонга ўхшаб ётарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ЭПКИН 1 Шамол, сув ва ш.к. нинг оқими, шу оқимдаги таъсири, уриниши. *Шабада.. саратон яйловининг бошни айлантирадиган эпкинни олиб келади.* А. Мухтор, Чинор. *Эпкинга бардош беролмай, сув тагида бир-бирига урилайтган катта тошларнинг гулдур-гулдури кишини ваҳимага солади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Хирмончилар эпкин туриб қолса, кечалари ҳам дон шопириб чиқишарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Шу пайт унинг кўзи кечки эпкинда силкинаётган супа ёқасидаги бўйчан майсага тушиб қолди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Умуман, нарсанинг йўналиши, йўналишдаги уриниш кучи. *Бу зиддиятларнинг эпкинни ўша биринчи учрашувдаёқ эсган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЭПЛАМА кам қўлл. Эплаб-сеплаб қилинган, бир амаллаб ясалган; ясама. *Эплама ош. Эплама курси.* ■ *Эртага ҳамманинг бола-чақаси янги энгил кийиб, кўчага чиқса-ю, унинг болалари эплама қилиб туришса, хунук-да! Қ. Кенжа, Нотаниш гул. ..у яхши кўриб қолган «қиз»нинг афт-ангори, ясама сўзларини, эплама ҳуснини кўз олдимга келтирсам, кўнглим ағдариладиган бўлди.* «Муштум».

ЭПЛАМОҚ 1 Уддаламоқ, уддасидан чиқмоқ. *Ишни эпламоқ. Сен раис бўлсанг, эплайсан.* ■ *Бирон бошқа хунарниги бошини тутса ҳам эплаб кетарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сенлар ҳали битта ўқинини ҳам эплотмай юрибсанлар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Тўғри, меъерий ҳолга олмоқ, шундаёқ ҳолда тутмоқ. *Гулнор бошига илган камзулни жўрттага эплай олмаган бўлиб, юзини бир зумгина йўлчига кўрсатиб олди.* Ойбек Танланган асарлар. *Аввал битта хотинни эплаб, кейин бошқасига қўл чўз!* А. Қаҳҳор Кўшчинор чироқлари.

3 Йўл-амалини қилмоқ, эпини қилмоқ. *Эскини эплагунча эсинг кетар.* Мақол. *О бўлса, эплаб кўр, Кўп бўлса, сеплаб кўр.* Мақол. ■ *..бир ўспирин укаси бор экан, бу ҳал бировда ишлар экан, ўзини эплаб кетади* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЛАШТИРМОҚ Эпини қилмоқ, амалламоқ. *Кечаси Ажиниёз чолни кўярда қўймай уйғотиб, ярим ишигагина майни зўрға эплаштириб, тонгда кампирниксига келди.* А. Мухтор, Чинор. - *Тихирлик билан ҳайто*

вур кўнди, отаси! — ёлғонни эплаштирди шўрлик она. Ойбек, Нур қидириб.

ЭПЛИ 1 Қўлидан иш келадиган, уддали, шудли. [Ҳамқишлоқлари:] Бу келинимиз ҳам сепли, ҳам эпли чиқди, барака топсин! — дейишарди. Ф. Усмонова, Она қалби.

2 кам қўлл. айн. **эпақали 2**.

ЭПОПЕЯ [юн. еророіа — эпик шеърят; қўшиқлар, ривоятлар тўплами] **1** ад. Тарихий воқеалар тасвир этилган, эпик жанрдаги йирик асар. Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпоеяси.

2 Мардонавор, жасуруна ишлар билан боғлиқ давомли воқеа-ҳодисалар. Қахрамонлик эпоеяси.

ЭПОС [юн. ерос — сўз, нутқ; ҳикоя; қўшиқ] **1** Бадий адабиётнинг лирика ва драмадан ажралиб турадиган, баён тарзидаги учинчи тури. Воқеаларни кенг ҳикоя қилишга асосланган адабий асарлар гуруҳи эпик тур ёки эпос деб аталади. «Адабиёт назарияси».

2 Халқ оғзаки ижодиётида қахрамонлик ва қахрамонлар ҳақидаги достонлар мажмуи. Қахрамонлик эпоси. Қирғиз халқининг «Манас» эпоси.

ЭПОХА [юн. еросхе — тўхташ; тўхтаб қолиш] геол. Геологик даврнинг тоғ жинслари ҳосил бўлган муайян бир қисми. Тош тузи уюмлари энг қадимги геологик эпохаларда бўлган денгиз сувларининг қуриб қолишидан вужудга келгандир. «Кимё».

ЭПСИЗ Ҳеч нарсани эплай олмайдиган; ношуд, лапашанг. Ҳа.. пича ғижим рўмол олувдик, эпчиллар илиниб, эпсизлар қуруқ қолди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЭПСИЗЛИК Удалаш қобилиятига эга эмаслик; лапашанглик, ношудлик. Баъзан уларга ҳасад қилса, баъзан ўзининг эпсизлигидан ғазабланарди ҳам. Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон.

ЭПЧИЛ 1 Ишни тез ва уддабуронлик билан бажариш қобилиятига эга; уддабурон. Бизда хушёр савдогарлар, эпчил бойлар бор, улар кўпаймоқда. Ойбек, Танланган асарлар. Қорачадан келган, эпчил Маҳкамбой ака маслаҳат ошлари тепасида тургани учун, ҳар бир тўй ва маърака рисоладагидек ўтарди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 Тез, чаққон ҳаракатли; шундай ҳаракат билан. Эпчил бир йигит дарҳол киноаппаратини филофидан чиқариб, махсумни

суратга ола бошлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳамма Назир ота каби шиддаткор, Гўё овга чиққан эпчил, зўр бургут. Р. Бобожон. Кейин эпчил ўрнидан туриб, электр устарада соқолини қиртишлади. Ф. Мусажонов, Қалб амри. Уктам.. чиройли саман отига эпчил минди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЧИЛЛИК Эпчил иш тутиш, ҳаракатланиш қобилияти; шундай ҳаракатнинг ўзи. Жангларда ботириқдан кўра қувлик, моҳирлик, эпчиллик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Унинг ҳар бир ҳаракатидан ҳарбийларга хос кескинлик.. ҳамда эпчиллик сезилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. Сўнгра эпчиллик билан Бойчиборга минди-ю, Олтинсойга қараб йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЭР 1 Эркак жинсига мансуб киши; эркак. Эр сийлаган ерда азиз. Мақол. Анғизли ерда от ўлмас, Ийрли ерда эр ўлмас. Мақол.

2 Хотин киши билан никоҳ аҳдида бўлган эркак киши; қаллиқ (ўз хотинига нисбатан). Эрга бермоқ. Эрга тегмоқ. Эр қилмоқ. Эрдан чиқмоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ. Мақол. Яхши хотин эрни эр қилади, ёмон хотин — ер (қилади). Мақол. ■ Қизимнинг кўнглини ол, эридан чиқариб, сенга бераман. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

3 Мард, олийжаноб, жасур киши. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, От бошига иш тушса, сувлуқ билан сув ичар. Мақол. Эр йигит майдонда билинар. Мақол. ■ Эр йигит энаси ғариб ўларми, Энам деб, мастонга кўнгиб берарми? «Рустамхон».

ЭРА [лот. аега — бошланғич берилган сон, сана] **1** Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи. Мусулмонлар эраси — ҳижрий йил ҳисоби Муҳаммад пайғамбар Маккадан Мадинага ҳижрат қилган вақтдан ҳисобланади. Христианларнинг милодий йил ҳисоби Исо пайғамбар (Иисус Христос) туғилган кундан бошланади. ■ Йиллар ҳисобининг бошланган вақти календарь эраси деб аталади. «Астрономия».

2 Қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан (аввалгиларидан) тубдан фарқ қиладиган давр. Космик эра.

3 геол. Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган муддат. Палеозой эраси. Кайнозой эраси.

ЭРАМ [а. ارام — Шарқ мифологиясида: Яманда подшоҳ Шаддод томонидан бунёд этилган афсонавий боғ]: **боғи эрам ёки эрам боғи қ. боғ I I**. *Бир ёнда хаёлий эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг ватаним. А. Орипов. Боғи эрам менинг ёлғиз бошимга нима ҳам керак? Кўпчиликка бўлсин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭРАН-ҚАРАН *айн. элан-қаран. [Бола-нинг] Қадам олиши эран-қаран.. заранг таёғи чағир тошларга тесиб, енгил сакрайди. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил. Улар эран-қаран ўринларидан туришди. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тудадан икки киши ажралиб, эран-қаран унинг ортидан юрдилар. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

ЭРБИЙ [лот. Erbium < Швециядаги Иттербю (Ytterby) қишлоғи номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; ялтироқ металл.

ЭРГАНАК *шв. Ўтов (чодир)нинг эшиги.*

ЭРГАШ I Эргашувчи, эргашиб борувчи, эргашиб юрувчи.

Эргаш бўлақлар *эск. тлш. Иккинчи даражали бўлақлар. Эргаш гап тлш. Эргашган қўшма гаптаги бош гапга эргашиб, бош гапни ёки унинг бирор бўлагини изоҳлаб келган гап.*

2 Эргаш (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭРГАШИШ I Эргашмоқ *фл. ҳар. н. Би-*

ровга эргашши.

2 тлш. Тобе бўлақлар (бош гап билан эргаш гап ёки гап бўлақлари уртасидаги тобелик муносабати). *Тенг эргашиш.*

ЭРГАШМОҚ I Орқасидан бормок, изма-из юрмоқ, кетгани бормок. *Ҳаммалари Бамсэронининг орқасидан эргашиб, кучага соя каби унга эргашиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бирга бориш учун хархаша қилмоқ, интилмоқ (болалар ҳақида). *Бола онасига эргашиб, ийглаб қолди. — Поданининг тову-шини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб, ҳарикчи Буюк ҳам мазғаб юборди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш, ҳаракатда кимнингдир кетидан (унинг бошчилигида) бирга ҳаракат қилмоқ. *Кимдир.. Ҳамзанинг кўшиқларидан бирини бошлаб юборди. Қолганлар эса унга эргашишди. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Иш-фаолиятида кимнингдир йўлини тутмоқ, унга таклид қилмоқ. *Кўп юрганга эргашиш, кўп билганга эргашиш. Мақол. — Олдин Камолиддин маҳдум, унга эргашиб Асаф қори хихилаб кулди. М. Исмоилий, Фарғон т.о. Янгилик голиб чиқди. Ш. Холмирзаева тобора кўпроқ одамлар эргашиш бошлади. Газетадан.*

5 тлш. Эргашиш муносабатида бўлмағу тобе бўлмоқ. *Ганнинг бошқа бўлақлари: буйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келгс бўлақлар бош бўлақлар дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги.*

Эргашган қўшма гап Ўзаро эргаштирувчи боғловчилар ёрдами билан (баъзан боғловчисиз) боғланиб, эргаш ва бош гапда тузилган қўшма гап.

ЭРДОНЧА *шв. Тирранча, тирмизак. Эди саккиз-тўққиз яшар эрдончалар напар, куёв-куёв, ўпич-ўпич ўйнайди. Ҳамз Танланган асарлар.*

ЭРИМОҚ I Иссиқ таъсири натижаси қаттиқлигини йўқотмоқ, суюқ ҳолга ўтма юмшамок. *Эриган нўлат. Эриган чўян. Эриган сарийғ. — Ерлар эриб, ҳамма ёқ шилшилт лой, кўрғон кунгураларидаги қирлар буғга айланиб, кўкка кўтарилмоқ эдилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

2 кўчма Жисмонан бўшашган, «эрига ҳолатга тушмоқ. *Йўл тартиб — чарчаб к*

раётгану рдам эмасми, сояда эриб, кўшуну бориб, ухлаб қолди. «Ёдгор». Тезқармоққа, эриб қолди кетганидан, Билими кўйи солди. Ойбек, О. в. шабакалар. Билим кўйи вуҷуди эригандай бўлди; кўкрагининг аллақаеридан шув этиб кўтарилган бир нима томоғида лим-лип этди-ю, кўзига ёш олди.

А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.
3 Иссиқлик ёки бошқа таъсир натижасида парчаланиб йўқ бўлмоқ, бошқа жисмга айланмоқ. *Мавжларга оқ капалаклардек кўнаётган қор учқунлари шу ондаёқ жимжит эрибди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Азлақаерда қарға қорлар эриб кетганидан зорланиб қағиллайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Тўз эдикки, эриб кетамизми? — Эриб-ку кетмаймиз.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳаҳ шумтакалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўча Парчаланиб йўққа айланмоқ; йўқ бўлмоқ. *Сулв эсини йиғиб қараса, Эримбет жойида эриб кетгандай ғойиб бўлибди, ҳеч қаерда йўқ. А. Мухтор. Қорақалпоқ қиссаси. Агар йигит-қизни ҳақиқий севги бир-бирига боғласа, уни ҳеч қандай куч узолмайди, оилада юз берадиган баъзи бир келишмовчиликлар, хафаликлар ҳам севги-муҳаббат ҳароратида эриб кетаверади. А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.*

5 кўча Рухан илиқлик, ёқимлилиқ ҳисси уйғонмоқ, хуш ёқмоқ; шундай ҳолатга тушмоқ. *Яхши гапларни тинглаб, эриб ўтирган Нукра аввал ялт этиб Жалил Каримовичга қаради. Мирмуҳсин, Нукра. Бола кампирнинг сўзларини тушунмаса ҳам, унинг иссиқ оналик меҳридан эриди-да, қувончидан сакраб ўрнидан туриб, кампирни кучоқлаб олди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

6 Мойиллик, меҳр, ҳиммат ҳисси уйғонмоқ; меҳри товланмоқ. *Ҳозир бўлинг, ўртоқ ефрейтор, гўзал қизлар ҳам анойи эмас, салгина гапга эриб кетавермайди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

7 кўча с.т. Харид қилинган нарса, янгилик, муваффақият ва ш.к. учун зиёфат қилиб бермоқ; сийламоқ, ювмоқ. *Нимага бу ерда турибмиз? Ошхонага олиб кириб, бир эрийин энди санга, жонгинам! Ж. Абдуллахонов, Тўфон. -Яримта эмас, ўнта яримтага эрийман! - капитан шундай деди-да.. кўлидан хатни юлиб олди. О. Ёқубов, Излайман. ..бугун сал эрисангиз бўларди, охириги ойда ўқиган лекцияларингизга 4,5 минг сўм ёзиб кўйдим. «Муштум».*

ЭРИНМОҚ Ҳафсаласизлик қилмоқ, ҳафсаласи келмаслик, майли бўлмаслик. *Ганижон қайтиб келгани эринди-ю, кета берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Кунига совун ишлатишига эринадиган одам бугун узоқ совунлаб ювинди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни эришибгина китоб муқоваси билан елпийди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ЭРИНЧАК Эриниш хусусиятига эга, ишга эринадиган, кучсиз; ҳафсаласиз. *Эринчак бола. Эринчак икки ишлар, охири бармогин тишлар. Мақол. Эринчакнинг иши битмас. Мақол.*

ЭРИНЧАКЛИК Эриниш хислатига эгаллик, эринчак бўлиш; эриниш, эринган ҳолат. *Ҳорғинлик ва олов шу вақтда унда*

эринчакликни кучайтирган эди. Ойбек, Кўёш қораймас. Сувонжон уйқу аримаган кўзларини ишқаб, эринчаклик билан эшикка қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЭРИНЧОҚ айн. эринчак.

ЭРИТКИЧ тех. 1 Металларни эритиш учун ишлатиладиган қурилма, печь.

2 Эритма ҳосил қилувчи, эритувчи суюқлик. *Намакоб тайёрлаш учун эриткич - сув ишлатилади. Ацетон - бўёқларни эритувчи яхши эриткичлардан биридир.*

ЭРИТМА 1 Бир ёки бир неча модданинг суюқликда жуда майда қисмларга (молекудаларга) ажралган ҳолдаги қоришмаси. *Сувдаги туз эритмаси. Тўйинган эритма. ■ Олма мевасига саккиз процентли кальций хлор эритмаси билан ишлов берилса, ундаги замбуруғларнинг ривожланиши тўхтайдди. «Фан ва турмуш».*

Қаттиқ эритма айн. қотишма.

2 тех. Металл эритиш печида бир йўла олинадиган металл миқдори, эритилган маҳсулот. *Пулат эритиш жараёни қарийб уч соат қисқартирилди. Ҳозирда ҳар бир печдан суткасига тўрт марта эритма олинапти. Газетадан.*

ЭРИТРОЦИТЛАР [юн. erythros - қизил + kutos - ҳужайра] Қизил қон таначалари; таркибида қонга қизил ранг берувчи гемоглобин моддаси бўлади.

ЭРИТУВЧИ 1 Эритмоқ фл. сфдш. *Юракни эритувчи гап.*

2 айн. эриткич 2. *Сув жуда кўп турли қаттиқ, суюқ, газсимон моддалар учун эритувчидир.*

3 Металлургия саноатининг ишчиси. *Пулат эритувчилар.*

ЭРИШ I 1 Эринмоқ фл. ҳар. н.

2 Иссиқлик таъсирида қаттиқ моддаларнинг суюқ ҳолга ўтиш ҳодисаси, жараёни. *Музнинг эриши. Металлнинг эриши. Эриш температураси. ■ Инсон қадимдан асл металллар, уларнинг.. бошқа металллар билан бирикиш хусусиятига эътиборини қаратган. Газетадан.*

ЭРИШ II Асл, одатдаги ҳолга тўғри келмайдиган; ғалати. *Кўзга эриш кўринмоқ. Қулоққа эриш эшитилмоқ. ■ Бу ўтириш бугун Юсуповга жуда эриш, йўқ, ғоят оғир, қийин туюлди. М. Ҳазраткулов, Журъат.*

ЭРИШМОҚ Муваффақ бўлмоқ, қўлга киритмоқ. *Мақсадга эришмоқ. Яхши нати-*

жага эришмоқ. *Галабага эришмоқ.* ■ *Биз қанча яхши жанг қилсак, зафарга ҳам шунча тез эришамиз. Ойбек, Кўёш қораймас. Ёш авлод тарбиясида юқори самарага эришиши учун бир қатор шарт-шароитлар барқарор бўлиши лозим. Газетадан.*

ЭРК 1 Кишининг ёки кишиларнинг ўз хоҳиши билан иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқи; ихтиёр, майл. *Ҳар кимнинг эрки ўзида. Ўз эркига қўйиб бермоқ. Эркини бўғмоқ. Қўлингга, тилингга эрк берма.* ■ *Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик; эркинлик. *Эрк учун курашмоқ.* ■ *Халққа эрк учун, нон учун, маданият учун курашга отилмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

Эрк бермоқ Ихтиёрни ўзига қўйиб қўймоқ; йўл қўймоқ. *Инсофсизга эрк берсанг, эли талар.* Мақол. ■ *Абдиев нафси билан бирга қўлига ҳам эрк бериб қўйганга ўхшайди.* «Муштум». *У ҳеч қачон ҳаяжонга ҳам эрк бермас эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЭРКА 1 Меҳр, суйиш ҳисси билан муносабатда бўлинадиган; суюкли. *Эрка қизча билан меҳрибон отанинг ўртасига раҳна солиш жоҳиллик.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Булғорнинг эркаси, болам, йўл бўлсин..* «Эрали ва Шерали». *Сайр этайлик, кел, бирга, эркам, Рози кетсин биздан умрбод — Шодлик учун яралган олам.* Э. Воҳидов, Мухаббатнома.

2 Кўнглига келган ишни қилиш учун ихтиёр бериб қўйилган, талтайтириб юборилган, тантиқ. *Эрка тутса онаси, талтаяди боласи.* Мақол. ■ *Мунис тенгқурларига ўхшамасди: жуда эрка эди, сержаҳл эди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Фахриддин эрка ўсган тантиқ бола бўлгани учун Нисо буви: -Ҳа, ишқилиб, икковининг жони омон бўлсин, — деб қўя қолар эди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

3 Эркалик, суюмтилик ифодаловчи. *-Ёлғончи экансиз, — деди у яна эрка товушида.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гулнор чиройли ва эрка табассум билан, хўп дегандай, бошини қимирлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Эрка (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭРКАК 1 айн. эр **1, 2.** Эркак жинси. *Эркаклар костюми.* ■ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А.

Қодирий, Ўтган кунлар. *Билмадим, хотин тортингани учун эркак тегишигиси келадими, эркак тегишадиган бўлгани учун хотин тортинадими?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Эр жинсидаги ҳайвон, жонивор. *Эркак мушук. Эркак қўй. Эркак гоз.* ■ *Хотиниқиз туғди, деб хафа бўлма, шернинг эркак ва урғочиси баравар.* «Ёшлик».

Эркак новда Мевали дарахт, ўсимликнинг яхши ҳосил бермайдиган, ҳосилга яроқсиз новдаси. *Энсаси қотиб, узун би эркак новдани шартта қайчилаб, шиддан билан суғуриб олди. Шу беҳосил новда Соди, тўнкага ўхшаб кетди.* Шўхрат, Жаннат қидирганлар. **Эркак сабзи** Ўзаги ёғочдай қотган, ишлатишга деярли яроқсиз сабзи эркаклаган сабзи. *-Пули бор-ку ейди, пул йўқ-чи, — баланд овоз билан сўради, эрка сабзига ўхшаган бир эски чопон.* К. Яшин: Ҳамза. **Эркак супурги шв.** Ёввойи ҳолд ўсадиган ўсимлик ва ундан тайёрланадиган дағал супурги.

ЭРКАКЛАМОҚ Етилган, яроқли вақт ўтиб қотмоқ, яроқсиз ёки деярли яроқсиз ҳолга келмоқ, яхши ҳосил бермайдиган бўлиб ўсмоқ (баъзи ўсимлик ва уларнинг меваси ҳақида). *Эркаклаган сабзи.* ■ *Эркаклаб кетган пиёздек бу новча «ёш бел оғзидан ҳеч қачон ширин гап чиқмаган.. Миқ муҳсин, Меъмор. Мана бу йўғон, бўғинлар бир-биридан узоқ новда эркаклаб кетган, у шартта олиб ташлаш керак.* М. Осим, Ти сиз гувоҳ.

ЭРКАКЛАШМОҚ Эркакка хос хатти ҳаракат, қилиқ, хусусият кабиларга эи бўлмоқ. *[Меҳринисо] Ўзиям эркаклашиб келган. Эри билан баб-баравар дам торти босқон урармиш.* Р. Файзий, Ҳазрати инсо. *Биз ўзимизни йўқотиб, эркаклашиб кетди Эркаклар эса тобора заифлашиб боряпт С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЭРКАКЛИК Эркакларга хос нарсе белги-хусусият, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Қа дайди паривашининг оловли жозибаси, ҳус малоҳати унинг эркаклик қонига ўт ташл юборган эди.* К. Яшин, Ҳамза. *-Хотинлари — деди бой, — менда эркакликдан бирор наса қолмаганини биладилар, уйланишимдан ул учун бирон зарар йўқ.* С. Айний, Қуллар.

ЭРКАКЧА Эркакларники каби, эркаларга ўхшаб. *Кимдир тез-тез гапирди, д.*

эркакча, дам хотинча сўзлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эркакларга хос, эркаклар учун белгиланган. *Эркакча кийим. Эркакча ўйин.* ■ *Олдинда эркакча тўн ва бўрк кийган, белига камар боғлаб, ханжар осган Хонзода бегим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЭРКАКЧАЛИШ 1 Эркакларга ўхшаган, эркаксимон. *Эртаги кун нима қилади бу эркакчалиш секретарда?! С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Эркакларча, эркакча. *Фақат чолгина Комиланинг «эркакчалиш қилиқлари»ни ёқтирмайди, йигит бўлса, каллакесар бўларди, деб юради.* А. Мухтор, Чинор.

ЭРКАКЧИЛИК айн. эркаклик.

ЭРКАКШОДА Эркакларга ўхшаш хатти-ҳаракатли. *Шаддод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора зvenoга бошиқ бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЭРКАКУТ бот. Бошоқдиларга мансуб, чўлларда ўсадиган, баъзи турлари экиладиган кўп йиллик озуқабоп ўтсимон ўсимлик.

ЭРКАЛАМОҚ 1 Меҳр билан силаб-суйпамоқ, суймоқ. - *Ухла, ухла, айланай пловон боладан! — эркалаб боланинг бошини силади Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уни ёлғиз дadasигина эмас, бутун қишлоқ эркалар, ҳеч киши унга қаттиқ гапирмас эди.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Отабек*] *Услаб кетар экан, ўзини гоҳ қонга беланиб ётган ҳолда, гоҳ Кумушни эркалаб турган ҳолда кўрар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Кўнглига қараб, эрка қилиб ўстирмоқ; эрка, тантиқ қилиб юбормоқ.

ЭРКАЛИК 1 Эркага хос хусусият, хислат. *Эркалатган сари эркалиги ошади.*

2 Эрка одамларга хос қилиқ, иш, хатти-ҳаракат; ноз, эркаланиш. *Қизча бирдан Бектемир тиззасига бошини кўйиб, эркалик, ялинчоқлик билан деди: - Нон бер. Егим келяпти.* Ойбек, Кўёш қораймас.

Эркалик қилмоқ 1) ўзини эркаларча тутмоқ, эркаланмоқ; 2) ҳадди сиғиб, бирор ишни қилмоқ, шу ишни қилишга ботинмоқ. *Бирор нарса етмаса, эркалик қилиб, олдига бораверамиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Эрка бўлган вақт, шароит. *Минг бора розиман она юртимдан, Кўрди у эркалик чоғларимни ҳам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Эркаликда ўсган Отабекка бу хўрлик тур-*

мушдан биринчи зарба эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЭРКАН эск. айн. экан.

ЭРКАТОЙ Эркалик қилиш хоҳиш-ихтиёрини қозонган, шундай эрк-ихтиёрга эга. *Бу эр-хотинга.. тантиқ, эркатой қизлари яйраб-яшинаса бас!* Газетадан. *Қамар раис олдин секретарнинг эркатойи эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭРКИН 1 Ҳар қандай тўсиқ, гов, монелик ва ш.к. дан холи бўлган, эрк-ихтиёри ўзида бўлган. *Эркин ҳаёт.* ■ *Наҳот чайқовчи ўзини шунча эркин сезса!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *У энди эркин куш, боши оққан томонга учуши мумкин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Қийналмай, қийинчиликсиз, бемалол. *Машқларни эркин бажармоқ. Эркин ҳаракат қилмоқ.* ■ *Ўрта Осиё халқлари тилларида эркин сўзлайдиган Александр Васильевич Сидоров билимдон киши эди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Очиқ-ойдин, бемалол тарзда. *Мазкур китобда фуқаро ҳуқуқи ҳақида бирмунча эркин фикрлар айтилганини сарой аҳли, жумладан, аҳли фузало билар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қисиниш, тортинишдан холи ҳолда; бемалол. *Улар билан кўндан танишдек эркин гаплашиб кетдим.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Солижон энди Тошпўлатов билан ийманиб эмас, эркин, ўртоғи билан гаплашаётгандай бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Аҳмаднинг ўзини эркин тутиши Толиб аканинг сал жиғига тегди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

5 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий мустақилликка эга бўлган, озод, ҳур.

6 Эркин (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Эркин нафас олмоқ Сиқилиш, танглик ҳолатидан қутулмоқ, эркин ҳолатли бўлмоқ. *Аҳмад кўчага чиқиб, сал эркин нафас олди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ш.** *Ҳамроев бойлар кўлида эркин нафас олишни, одамдек яшашни орзу қиларди.* Газетадан.

Эркин шеър ад. Қофияси бўлмаган шеър.

ЭРКИНЛИК 1 Бирор жиҳатдан чекланиш, таъйиқ ва ш.к. дан холилик; кишининг ўз истаги бўйича иш тутиши. *Бул ерга келиб, эркинликнинг лаззатини ҳис этаётирман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Уша куну оналар, кампирлар қиз ва невараларига эркинлик беришган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Эркин ҳаёт, шароит. Эркинликда яшамок.

3 Озодлик, мустақиллик; хуррият, эрк. Эркинлик учун кураш. ■ Вақтли ҳукумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза.

ЭРКЛИ Ҳз эрки ўзида бўлган; озод, хур. Эрки юрт. ■ Мен эркиман, қувноқ қиз, Бахт чоғуси қўлимда. Ғайратий.

ЭРКПАРВАР Эркининг барқарорлиги учун курашувчи, уни ардоқловчи. Покистон халқи тинчлик тарафдоридир, аммо лига ва давлат эркпарвар халқимизни бўғмоқчи. Ойбек, Нур қидириб.

ЭРКСЕВАР Озодлик, эркинликни севувчи. Эрксевар халқ. ■ Тан бердим эрксевар шу капалакка, Деразам қанотин очиб юбордим. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭРКСИЗ Ҳз эрки ўзида бўлмаган, озодликдан маҳрум; эрки йўқ, ҳақ-ҳуқуқсиз, тобе. Эрксизга эрк бермоқ. ■ Замоннинг зайли шу бўлса, ўзим эрксиз, кучсиз бир бечора бўлсам, нима қилай ахир, жон қизим! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Булар тағ-томири билан йўқ қилинмаса, халқ эрксиз яшай беради. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЭРКСИЗЛИК 1 Эрксиз ҳолат, ўз эрки ўзида эмаслик.

2 Тобеликдаги ҳаёт, шароит, ҳақ-ҳуқуқсизлик.

ЭРЛИ Эри бор, эрга теккан, эри билан яшаб турган. Эрли хотин. ■ Уйнашдан айниб, эрли бўлмоқчиман, мулла ака. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЭРЛИК 1 Эрга ҳос ҳолат, эр эканлик (қ. эр II).

2 Мардлик, мардонаворлик, қаҳрамонлик, жасорат. Ҳар ким бу кунги урушдаги ўзининг эрликлари билан, қўлга туширган олтин камари.. ва бошқа ўлжалари билан мақтанади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 айн. эркаклик **2**.

ЭРМАК 1 Вақтни кўнгилчоғлик билан ёки зерикмай ўтказиш учун хизмат қилдиган нарса, машғулот. Болалар эрмаги. Бекорчиликка эрмак. Эрмак — эрмак. ■ Овқатдан кейин эрмак учун ўзининг ҳам ўзга шоирларнинг муаммоларидан бир нечасини ўқиб, яширилган исмларни топишни илтимос қилди. Ойбек, Навоий.

2 Кўнгилга тасалли берадиган, овутади-ган нарса, хамса, овунчоқ, юланчиқ. На-

зокатнинг бирдан-бир машғулоти ва эр дутор эди. Ш. Рашидов, Бўрондан ку Ёлғизликнинг дастлабки кунларида у эрмаги фақат Тўлқин билан Учқун бўлди Фулом, Машғал.

3 Масхара, кулги, мазах бўлган ким нарса. Қизлар Салимаҳонни эрмак қи. кулишиб ўтирганларида, Хадичаҳон келди. Н. Фозилов, Оқим.

Эрмак қилмоқ 1) эрмак учун бирор нарса билан машғул бўлмоқ. Муҳаммад Жаурина-урина, ниҳоят, уйқуга кетди. Аҳ Хусайн у-бу китобларни эрмак қилди. Ой Нур қидириб. Ана, ҳар кун эрмак қи турадиган дўмбирасининг дастаси қалқули орасидан чиқиб ётибди. Н. Фози Дийдор; **2)** масхара қилмоқ, устидан мак, кулги қилмоқ. Қиз эрмак қилаёт, дек, орқасига қараб қичқирди: -Ҳой, Ақ ўртоғинг келдилар, бу ёққа чиқ. С. Аҳ Тоғ афсонаси. Сайфи бўлса, ҳадеб тил чиқариб, мени эрмак қилади. С. Аҳмад, С ланма.

ЭРМАКЛАМОҚ кам қўл. айн. эр қилмоқ **1, 2**. қ. эрмак. Самоварчи келти қўйган чойни мен ҳам майдалаб эрмак бошладим. Ҳамза, Танланган асарлар. «Се ўқишни ким қўйибди», деб эрмаклаган эди? П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭРМАКТАЛАБ Эрмак қилиш иштиёда бўлган, эрмак истовчи. Йўловчилар эрмакталаб халқ камдан-кам бўлади. С. мад, Хотин.

ЭРМАКЧИ Эрмак қилувчи, кимсе мазах, масхара қилувчи одам. Девонан ўпкаси ишиб кетди, эрмакчилар унинг югига галма-гал ўт ёқар эдилар. А. Қодирий Ўтган кунлар.

ЭРМАН Мураккабгулдошлар оиласи мансуб кўп йиллик, тўп бўлиб ўсадиган (унинг ҳидли майда сарғиш-яшил, как барглари дори тайёрлаш учун ишлатилади..қоя пойларида эса сап-сарик эрман гулла тўлқини мавж уради. А. Ибодинов, «Лат фат» дўқонидаги қатл.

ЭРМАНА айн. эрман. Эрманали уйда ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас. Мақол

ЭРМИШ эск. айн. эмиш.

ЭРМОҚ эск. айн. эмоқ.

ЭРОВУЛ тар. Отлиқ разведкачи, лац карнинг олдинги қисмларидаки илгарчи бўрувчи отлиқ аскар.

ЭРОЗИЯ [лат. erosio — ўйиш, шилиш, емириш] 1 геол. Тупроқнинг, тоғ жинсларининг оқар сувлар ёки шамол таъсирида емирилиши, нураши. Саҳродаги қудуқлар атрофида ўсимликлар пайҳон қилинганлиги сабабли, у жойларда шамол эрозияси жуда кучли бўлади. П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

Тупроқ эрозияси Тупроқнинг энг семиз устки қатламининг сув ва шамол таъсирида нураб ориқлаши. Бодом илдизи сертармоқ бўлгани сабабли, тупроқ эрозиясига қаришлик қилади. «Фан ва турмуш».

2 тех. Металл буюмлар сиртининг газ ёки сув оқими, шунингдек, электр заряди таъсирида аста-секин емирилиши.

3 тиб. Тери шиллик пардасининг ёки эпителийнинг яллиғланиши (шилиниши ва яраланиши).

ЭРОНИЙ [а. ایرانی — Эронга, эрон халқига мансуб; эронлик] 1 Эрон халқига мансуб шахс; эронлик. Эронийлар жанговар қийқириқлар билан жазавога тушиб келишарди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Эрон халқига тегишли; Эронда ишлаган. Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний гиламлар.. император ҳазратларига пешкаш қилинади. С. Сиёев, Аваз.

ЭРОНЛИК Эрон халқига мансуб шахс; эроний.

ЭРОНЛИКЛАР 1 Эронда яшовчи халқлар; Эрон халқи.

2 Она тили эрон тиллари гуруҳига мансуб бўлган кишилар (форс, афғон, тожик ва б.).

ЭРОНШУНОС [ф. ایران — Эрон, эроний + شناس — ўрганувчи] Эроншунослик бўйича мутахассис, олим.

ЭРОНШУНОСЛИК Эроний халқларнинг (форс, тожик, афғон ва б. халқларнинг) тиллари, адабиёти ва маданиятини ўрганадиган фанлар мажмуи. Шарқишунослик факультетининг эроншунослик бўлими.

ЭРРАЙИМ Текин даромаддан босартусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулки, бойлиги устидан каттаконлик қилувчи одам; зўравон; валлакат. Иккита эррайимнинг лунжига тугун солиш билан овра бўлиб қолдик.. Иккаласи ҳам хўжайин, бутун Пархонада ном чиқарган зўравонлар эди.. «Шарқ юлдузи». Яллагичликнинг пулидан

эргинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим бўлиб юрибди. Ғ. Фулом, Шум бола.

ЭРРАЙИМЛИК Эррайим одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; валлакатлик. — Сен менга нега эррайимлик қиялсан! — деди жаҳл билан Умарали. — раис раислигида, самоварчи самоварчилигида турсин. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЭРСА эск. айн. эса.

ЭРСИЗ Эри йўқ, эрга тегмаган ёки бева. Эрсиз хотин. Уйнашга ишониб эрсиз қолмоқ. Мақол. ■ Моҳира ойим таънага тил очади: — Энди дунёдан эрсиз ўтасан, қизим! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРСИРАМОҚ Эр истаб, эр талаб бўлиб қолмоқ; куйикмоқ. Бу ҳийлакор қиз, жуда қув қиз. Мени севмайди юракдан. У ёлғиз эрсираб қолган. Унга ўйин керак. Ойбек, Танланган асарлар. [Шарофат:] Мен эрсираб келибманми?.. Эрсираган бўлсам, бўйни йўғон сон мингта! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭРТА 1 рвш. Белгили, одатдаги, меъерий вақтдан анча ёки бирмунча олдин, барвақт, вақтли. Эрта турмоқ. Эрта бориб, кеч қайтмоқ. Эрта қариган киши. Бу йил қиш эрта келди. Экинни эрта эккан ҳосилини эрта ўрар. Мақол. Ҳаракатинг эрта бўлса, кузда эрта ўрарсан. Мақол. ■ Раёно сув салқинида бугун ҳам эрта ухлаб қолди. И. Раҳим, Ихлос.

2 Вақт, фасл билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, шу вақт, фаслнинг энг (эндигина) бошланиш вақтини билдиради. Эрта тонгданоқ ишга йўл оларкан.. қалбади ажиб ҳислар мавж ура бошлади. Газетадан. Икромжон, эрта баҳор Найманга кўчиб чиқётганларида, Азизхонга ёзилган хатга қўл қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Эрта наҳор чоғида, денгизнинг ёқимли оромбахши майин шамоли эсиб турганда.. Каспий ажиб жилавагар кўринарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кесим взф. Бирор иш-ҳаракатни бажариш, амалга оширишга ҳали вақт борлигини, вақти келмаганлигини билдиради. Уйга боришни истамади, лекин гапга боришга ҳали вақт эрта эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳали ётмоққа вақт эрта эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 от Тундан кунга ўтиш вақти, тонгдан сўнгги пайт; эрталаб. Носвой йўқ, эртадан бери хумориман. Ойбек, Танланган асарлар. Нима қилибди юрагимга? Менга ўхшаб эр-

тадан кечгача уйда ўтиринг-чи. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 *от* Келаси кун, сўз бораётган кундан кейинги кун. Бу воқеанинг эртаси. Эсарнинг эртаси кўп. Мақол. Бугун бўлмаса, эрта. Бугунми, эртами, ўқишни бошлаймиз. ■ Сизлар чиқинглар.. иш бўлмаса, ётинглар, эрта вақтлроқ туриб, ёвонга гўнг ташийсизлар. С. Айний, Куллар. Директоримиз эрта бор, индин бор, деб ишни чўзиб юбордилар. «Муштум».

Эрта билан Эрталаб. Шаҳид бўлган сарбозларни эртага эрта билан шу ерга кўмишни айтган карвонбоши.. *отга қамчи босиб, Хўқанд сари чопди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эрта бир кун** Иш-ҳаракат, ҳодисанинг келгусига оидлиги, келгусида бўлишини билдиради. Кимлар эса бугун қолиб, *Эрта бир кун забундир.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. **Эрта кунда** Умуман; ҳар вақт, доим. *Эрта кунда жанжал.* ■ *Ҳиммат-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ўлгудек бахил.* «Муштум».

ЭРТАГА Сўз бораётган кундан кейинги кун. *Эртага борамиз. Бугунги ишни эртага қўйма.* Мақол. ■ *Эртага эрталаб бизни машина келиб олиб кетишини тушунтирдим.* С. Кароматов, Олтин қум.

ЭРТАГИ 1 Эртага бўладиган; эртанги. *Эртаги мажлис. Эртаги иш. Эртаги думбадан бу кунги шалҳак яши.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол. ■ *Эртаги машгулотлари ёдига тушиб, «Ётиш керак!» деди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқа хилларга қараганда олдинроқ етиладиган, пишадиган; эртапишар, чиллаки. *..эртаги, ўртанги ва кечки сабзавот, картошка, полиз ва резавор экинлари экин режаси тўла бажарилган.* Газетадан.

Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги Эртақнинг бошланишида айтиладиган ибора. *-Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги.. — деб бошлади бобом эртақни.* Ойбек, Болалик.

ЭРТАК 1 Халқ оғзаки поэтик ижодининг асосий жанрларидан бири; тўқима ва уйдирмага асосланган, сеҳрли-саргузашт ва маиший мазмундаги эпик бадий асар; чўпчак. *Эртақ айтмоқ.* ■ *Бир ариқда сут, иккинчи ариқда шарбат — эртақларда бўлади!* С. Анорбоев, Оқсой. *Илмий фантастик асарлар билан адабий эртақлар ўзаро яқин алоқададир.* «Фан ва турмуш».

2 Ҳикоя, қисса, воқеа. *Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғиз Тиктепа қишлоғидагина эмас, теваарак қишлоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги, экиндаги муваффақияти оғиздан оғизга юриб кетди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭРТАКЧИ Эртаққа уста одам, эртақ айтувчи.

ЭРТАЛАБ Куннинг бошида, тонг отгандан кейин, эрта билан. *Эрталаб йўлга чиқдик.* Улар эрталаб бизниқига келишиди. ■ *У бу хабарни эртага эрталаб қайси йўсин билан бекка билдириш йўларини ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРТАЛАБКИ Эрталаб бўладиган, эрта билан амалга ошириладиган, қилинадиган; бошланадиган, юз берадиган. *Эрталабки чой Эрталабки воқеа. Эрталабки қуёш нури Эрталабки гимнастика. Эрталабки туман Эрталабки поезд. Эрталабки иш кўнгили.* қилар хуш. Мақол.

ЭРТАЛИК 1 Эрта билан ўтказиладиган йиғилиш (кўпинча болалар учун). *Навоийг бағишланган эрталик. Байрам шарафиг боғчада эрталик ўтказмоқ.*

2 Эртаги кунга оид; эртага бўладиган. *Кунлик ишга яқун ясалиб, эрталик вазифалар белгилаб олинди.* Газетадан.

ЭРТАМАТАН *шв.* Эрта билан, эрталаб. *-Кўп вайсамай, ечини ёт, эртаматан кўзингни очолмай қоласан тагин, — деди че Мардоновга.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ЭРТА-МЕРТАН *шв.* Эрта билан, эрталаб. *Эрта-мертан жўнаб кетсам, говғум ётарларда келиб қоларман.* «Муродхон».

ЭРТАН *шв. 1* Эрталаб. *Оқшом палов, эртан чой.* «Равшан».

2 Эртага. *Шоҳим, бу мардуднинг тили кесмасангиз, эртан сизга атаб ҳажв билмоқдан тоймас.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭРТАНГИ 1 Эртага бўладиган, эртас кун амалга ошириладиган, рўй берадиган. *Эртанги кун. Эртанги мажлис. Эртанги ишга бугун режа туз.* Мақол. ■ *Бу кунги фода гўшт бўлса, эртангиси нуқул мой бўлианиқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эрталабки, эрталаб бўладиган. *Да турхон ёзилиб, эртанги нонушта учун далаб қўйилган чой олиб келинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Қани, марҳамат, эртан*

насиба, — деди нотаниш киши бизни анжирга таклиф қилиб. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Келаси. бўлгуси. У [юнаг] ҳам доим руҳини кўтариб, эртанги яхши кун билан овуларди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт. Эртанги раис ҳам, боғбону пахтакор ҳам ўқувчилар! «Ўзбекистон кўриқлари».

4 қ. эртаги 2. Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол тангиган хотинлар, чамаси, эртанги карам экишарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЭРУВ 1 ЭРИМОҚ фл. ҳар. н. Эрув вақтида ярим белдан лой кечиги тўғри келадиган кўчаларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 айн. **эрувгарчилик**.

ЭРУВГАРЧИЛИК Қиш ёки илк баҳор кунлари ҳаво исиб, қор-муз эрийдиган жараён, вақт. Бу сойнинг сув миқдори тоғдаги эрувгарчилик ва ёгин-сочинга боғлиқ. С. Кароматов, Олтин қум. Гўё кўклам эрувгарчилигида дарё музи кўчгандай қасир-қусур бошланиб, кетидан.. қаттиқ гумбурлаш бошланди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЭРУВЧАН Яхши эриш хусусиятига эга.

ЭРУВЧАНЛИК Молданинг эриш қобилияти, хоссаси. *Металларнинг эрувчанлиги.* ■ Газларнинг сувда эрувчанлиги температуранинг кўтарилиши билан камаяди. «Кимё» дарслиги.

ЭРУВЧИЛИК айн. **эрувгарчилик**.

ЭРУДИЦИЯ [лот. eruditio — ўқимишлилик, билимдонлик; билим, маълумот] Бирор соҳада кенг маълумотга эгаллик, билимдонлик. *Очилнинг нутқи, эрудияси яхши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЭРУР эск. Тўлиқсиз феълнинг сифатдош шакли, боғлама вазифасини бажаради; =дир. *Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман.* Муқимий.

ЭС 1 Одамнинг билиш, фикр юритиш қобилияти; ақл, онг, мия. *Эси наст. Эси бутун. Эсинг борми (жойидами, ўзингдами)? Эсинг борида эл тани, Кучинг борида ер тани.* Мақол.

Эси кетган айн. эсини еган. Эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади. «Қанотли сўзлар». **Эси кетди 1)** бирор ишнинг, гап-сўзнинг жуда иштиёқ билан, берилиб, давомли тарзда бажарилиши, айтилишини билдиради. *Дорим билан тузалиб кетганлар мени «доктор она», деб эслари кетишади.* М.

Исмоилий, Фарғона т. о. *Кимсан ҳам уч кундан бери нормани ошириб бажаряпти. Прораби мақтаб эси кетяпти.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) бирор иш билан қаттиқ, ҳолдан тойиш даражасида машғул бўлишни, ҳолдан тойиш даражасига келишни билдиради. *Эсини ямагунча эсинг кетади.* Мақол. ■ *Нозанин қиз.. нуқул илгариги бошлиқнинг бу кабинетни безатгунча эси кетганлиги ҳақида гапирарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Эси кирар-чиқар бўлмоқ** Фикрлаш қобилияти бузилмоқ, бир меъёрда фикрлаш олмаслик. *Абдуллахон мағрурликка берилганиданми ёинки қартайиб, эси кирар-чиқар бўлиб қолганиданми, Россия подшоҳининг соғлигини сўрашни унутиб қўйди.* М. Осим, Элчилар. **Эси (ёки эсдан) оғмоқ** Эс-хушини йўқотиш даражасига тушмоқ. *Менинг бу ҳангамалардан эсим оғиб қолаётган эди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Чарос билан охириги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига.. ўзиям ҳайрон бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Эсим курсин** Бирор нарса эсга келмаганда ёки адашилганда айтиладиган ибора. -*Вой, эсим курсин!* — Зулайҳо.. стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олдига сурди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Эсини еган, эсингни едингми** Ақл билан иш қилмаган, нотўғри, номақбул иш қилаётган одамга нисбатан қўлланади. *Бу ишга эсини еган одам аралашади.* ■ *Эсингни едингми, оч!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Эсини танимоқ** Эс-хушли бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Ҳали эсимни таниб, биров менинг шахтимни ҳам, илтимосимни ҳам қайтармаган..** Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Эсини топмоқ** Маълум ёшга етгач ёки бирор воқеа-ҳодисадан кейин ақли кирмоқ, ақли ва тўғри мулоҳаза юритадиган бўлиб қолмоқ.

2 Ёдда сақлаш, қайта тиклаш қобилияти; ёд, хотира. *Эсида бор. Эсимда йўқ. Эсида қолмади. Эсдан чиқармоқ. Эсда тутмоқ (сақламоқ).*

Эсга олмоқ 1) эсламоқ, эсга туширмоқ. *Хола Тошкентга кўчиб келгандан бери эсга олмаган Фарғонасини эслади шу кун.* «Гулдаста»; 2) ўйламоқ, ҳисобга олмоқ. *Ёрмат.. бошлаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаер-*

да, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди. Ойбек, Танланган асарлар. **Эсга солмоқ** (ёки туширмоқ) Эслатмоқ, хотирга келтирмоқ. *Шаҳзоданинг эри.. беши халта олтини йўқолган судхўр ҳиндини эсимга соляптими?* К. Яшин, Ҳамза. **Эси чиқиб кетмоқ** Ниҳоятда кўркүвга тушмоқ; кўркүмоқ. *Қаерлардадир даҳшатли бақирик.. эси чиқиб кетган хотинларнинг хунук фарёди эшитиларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Эсига келмоқ** 1) эсида бўлмоқ, ўйламоқ. *Ҳой Шоди, бу кўмир эсингга келадими ўзи, уйда тирноқдай ҳам кўмир қолгани йўқ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) хотирасига келмоқ, ёдига тушмоқ. *Кейин бир воқеа эсига тушиб, мийиғида кулиб кўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эсига тушмоқ** Хотиринда тикланмоқ. *Навбат Акмалга келганда, тўсатдан Эшмат ака воқеаси эсига тушиб, юраги шув этди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ЭСА 1 Боғлама вазифасини бажаради; бўлса. *..бурни бир оз беўхшовроқ эса-да, лекин унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шаҳс, нарса, ҳодисалар кетма-кетлигида ўзи бирикиб келган сўз билдирган шаҳс, нарса ёки ҳодисани бошқаларига нисбатлаб, ажратиб қайд этади. *Мен эса уни овунтиришга, юпатишга уринардим.* «Гулдаста». *Қирқинчи йиллардан кейин эса умуман геологлар бормаган.* С. Кароматов, Олтин кум. *Мисрда рўй берган мана бу воқеа эса ҳаммасидан ошиб тушади.* «Фан ва турмуш». *Ундан нарида эса «устод» Мирсалимов чада бўғизланган кўйдек пихиллаб хуррак отарди.* «Гулдаста».

3 шв. Ундай бўлса, у ҳолда. *Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи.* «Равшан». *Чойхоначи юзига фотиҳа тортиб насихат қилди: -Эса, бундайин ўтирма..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭСАЙМОҚ шв. Эси кирмоқ, эс-хушли бўлмоқ. *-Қизим бўйига етган, эсайган, ўз эрки ўзида, чақириб сўранглар! - дебди.* «Эртаклар».

ЭСАНКИРАМОҚ Довдирамоқ, ганги-моқ, саросимага тушмоқ, саросимада қолмоқ; эсини йўқотмоқ. *Қийинчиликлар олдида эсанкирамаслик.* *Ютуқлардан эсанкирамоқ.* ■ *Укасининг мантиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Имтиҳонда оғир савола*

дуч келгандай эсанкирадим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭСАР шв. Эси паст, тентактоб, овсар. *Эсарнинг эртаси кўп.* Мақол. ■ *Бир ўғлим эсар, бир қизим майиб тугилди.* Газетадан.

ЭСВОС Эси пастроқ, эси кирали-чиқали, чала жинни.

ЭСДАЛИК 1 Эса қолган таассурот, хотира. *Отам шу мавзуда ўз эсдаликларидан бир воқеани нақл қилди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Асқар Аминовичнинг гаплари кўнглининг энг чуқурида ётган эсдаликларини яна кўзгаб, хаёлини ағдар-тўнтар қилиб юборган эди.* О. Ёқубов, Излайман.

Эсдалик дафтари 1) таассуротларни ёзиб қолдириш учун қўйилган дафтар (мас., музейда, кўрғазмада); 2) хотиралар ёзиб бориладиган кундалик дафтар. *Чанг босиб ётган эсдалик дафтаримни яқинда эски китоблар орасидан топиб олдим.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Хотира рамзи ёки хотира бўлиб қолган нарса; ёдгорлик. *Бободан қолган эсдалик.* *Эсдалик совгалар.* ■ *Бу жойларни расмга олиб кўйсангиз, яхши бўларди.* *Ҳаммамизга эсдалик бўлиб қоларди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Халқимиз, авлодларга эсдалик бўлсин, деб чинор экади.* Газетадан.

ЭСИЗ 1 унд. с. Ачиниш, афсусланишни билдиради; аттанг, афсус. *Шундай қилиб, ёзининг бутун кўркамлиги иш билан ўрта кетди.* *Эсиз-эсиз.* Ф. Гулом, Тирилган мура. *Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина..* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

2 мод. с. Афсус(ки). *Алишер! Чинданам шерсиз. Буюк шер. Фақат кўндир, эсиз, кўп душманингиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 Увол, хайф. *Эсиз шунча меҳнат. Қўшинга берсам - эсиз ошим, уйда турса - сасир ошим.* Мақол. ■ *Э, хотинчалиш бўлмай ўл, эсизгина буй-баст!* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЭСИРИК эск. Маст, маст-аласт.

ЭСИРИКМОҚ эск. Маст бўлмоқ, кайф қилмоқ.

ЭСИРМОҚ кам қўлл. айн. **эсирикмоқ.**

ЭСКАДРА [фр. escadre] **1** Бир ёки бир неча турдаги ҳарбий кемаларнинг йирик оператив-тактик қўшилмаси. *Миноносцавр эскадраси.*

2 Айрим хорижий мамлакатлар ҳарбий ҳаво кучларида самолётлар ва ракеталарнинг тактик қўшилмаси.

ЭСКАДРИЛЬЯ [фр. escadrille] Бир неча звено ёки отряддан иборат, асосан ҳарбий ҳаво флоти (10 тадан 30 тагача самолёт, вертолёт) бўлинмаси. *Бомбардимончилар эскадрильяси.* ■ *Штурман Жерар — француз.* У «Нормандия-Неман» эскадрильясида менинг ҳалок бўлган акам билан бирга хизмат қилган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ЭСКАДРОН [фр. escadron] 20-аср ўрталаригача мавжуд бўлган, бир неча взводдан иборат отлич аскарлар бўлинмаси. *Жанговар эскадрон.* ■ *Ҳов узокдан тўзон кўтарилди. Туёқ товуши! Эскадрон чопар.* А. Мухтор.

ЭСКАЛАТОР [ингл. escalator — ҳаракатланувчи зинапоя < лот. scala — нарвон, зинапоя] Метро, катта магазин ва ш.к. да одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушириш учун хизмат қиладиган, узлуксиз ҳаракатланувчи поғоналардан иборат қия зина. *Метро эскалатори.* ■ *Энг қувончлиси 3-қаватгача эскалаторда чиқасиз.* Газетадан.

ЭСКАЛАЦИЯ [ингл. escalation — зина билан юқорига кўтариллиш] Бирор нарса ёки ҳодисанинг аста-секин тадрижий равишда кучайиб, зўрайиб, кўпайиб бориши ёки бирор нарсани аста-секин зўрайтириш, кучайтириш, кўпайтириш.

ЭСКАРМОҚ эск. Эсламоқ.

ЭСКАРТИШ эск. 1 Эскартмоқ фл. ҳар. н. 2 айн. эскартма.

ЭСКАРТМА эск. айн. эслатма.

ЭСКАРТМОҚ кам қўлл. Эскартма бермоқ, эслатмоқ.

ЭСКИ 1 Янгилик сифати кетган, яроқлилик даражасини маълум даражада йўқотган. *Эски чопон. Эски этик. Эски кўрпа. Эски кийимнинг иссиғи йўқ.* Мақол. *Олтин, кумушининг эскиси бўлмас.* Мақол. *Янгини эски сақлар.* Мақол. ■ *Қозиққа осилган, чанг босган эски дўппидан бошқа ҳеч нима йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжон қайтиб келганида.. ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Кўҳна, кўп вақтлардан бери маълум бўлган, кўп вақтдан бери турган (янгисига нисбатан). *Тошкентнинг эски ва янги шаҳарларида тўнлаб [тўни билан] сотувчи ик-*

ки газлама дўкони.. унга қарайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Довон ошмаймиз. Айланма йўл билан олиб келиб, эски изига соламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ўтган вақтга оид, аввалдан маълум; ўтган. *Эски йил.* ■ *Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. [Абдишукур] *Энг сўнги хабарлар билан эски хабарларни аралаштириб, бирмунча маълумот берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аввал ҳам бўлган, эскидан маълум. *Авазнинг эски қадрдони.. Ҳасан қайғичи хон амалдорлари ҳақида ичагузди ҳангомалар айтарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нима бўларди, домламиз Латиф Боқизоданинг эски дарди кўзгади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Латофатхон.. эски танишдай, Саодатхонни гапга сола бошлади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Эски усулдаги; эскича. *Тўйнинг таърифини эшитдим. Эски тўйга боргани номус қиламан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бу маҳалланинг шумтака эркак болалари «келин чимчилаш» деган эски одатга жуда риоя қилишар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Бундан (ҳозиргидан) олдинги; аввалги, собиқ. *Эски директор.*

7 Истеъмолдан чиққан, эскирган ёки бекор қилинган. *Эски алифбо. Эски пул.* ■ *Зийдахон баъзан эски сўзларга тили келишмай ва баъзи жумлаларни маъносига мос келмайдиган оҳангда ўқиб, тингловчиларга уқтира олмагани учун, ҳикоянинг давомини Иброҳимовнинг ўзи ўқиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 Кўпни кўрган, ҳаёт тажрибаларига эга бўлган, кўпдан маълум. *Сув мутахассиси, жуда эски мироблардан, ирригациянинг пири.* Газетадан. *Юрган жойи неча тоғу дашт экан, Эски киши кўп одамга бош экан.* «Юсуф ва Аҳмад».

Эски гап 1) маълум гап, ҳаммага маълум нарса, воқеа. *Эски гапни кўй.. Хоҳлайди, хоҳламай қайёққа борарди.* С. Аҳмад, Сайланма; 2) ҳадеб такрорланадиган иш. *Ҳали ҳам эски гапми? Ҳей, менга қара, бола! Нега урасан Қўзибойни? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эски тос, эски ҳаммом* Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ҳеч қандай ўзгариш йўқ.

ЭСКИДАН Аллақачонлардан бери, узок вақтлардан буён; азалдан, қадимдан. *Улар*

эскидан қалин оғайни. Эскидан қолган эртақ. ■ Бу ерда эскидан пахта экилади. «Ўзбекистон кўриклари».

ЭСКИДУЗ Эски оёқ кийимларини ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИЗ [фр. esquisse – хомаки нарса] Бадий асар, иншоот, механизмнинг ёки унинг бирор қисмининг дастлабки, хомаки, қоралама нусхаси, чизмаси ёки режаси. *Портретнинг эскизи. Эскиз чизмоқ. ■ Блокнотларнинг бирида Акромжоннинг қалам билан чизган эскизлари, этюдлари бор эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. Композициянинг бир неча вариантлари эскизларини яратдим.* Газетадан.

ЭСКИЛИК 1 Эски ҳолат, эски эканлик. *Кийим тоза бўлса, эскилиги билинмайди. ■ Мойлагани билан, бари бир, эски эскилигини қилиб, йиртиғи билиниб турибди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Ўтмишга, эски замонларга мансуб, урфдан чиққан, ҳозирги (янги) шароит талабларига жавоб бермайдиган, унга зид урф-одат, расм-русум, тартиб ва ш.к. *Эскилик сарқити. Эскиликдан юз ўгирмоқ. ■ Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди. С. Анорбоев, Оқсой. Уйимизнинг орқаси қалин терак, ёр-ёр. Совчи деган эскилик кимга керак, ёр-ёр. «Кўшиқлар».*

ЭСКИМО [фр. esquimau – эскимос халқи номидан] Шоколад қобиққа ўралган музқаймоқ. *Тарелкадаги эскимо секин-секин камая борди. Н. Назаров, Замон.*

ЭСКИМОС қ. эскимослар. Эскимос аёл.

ЭСКИМОСЛАР Осиёнинг шарқи-шимоли, Шимолий Америка ва Гренландияда яшовчи халқ.

ЭСКИМОҚ айн. эскирмоқ. *Кийган тўннинг эскийди, кийдирганинг эскимас. Мақол. ■ Вино қанча эскиса, мазаси шунча ошади. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ЭСКИРМОҚ 1 Ишлатилиб, тугилиб эски бўлмоқ, тўзимоқ ёки яроқсиз ҳолга келмоқ. *Эскирган тўн. Эскирган машина. ■ Телмирчининг икки хонадан иборат уйи эскириб кетган ва настқам эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлар эскириб, ранги хиралашган. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Давр талабларига мос келмайдиган бўлиб қолмоқ; истеъмолдан чиқмоқ, урфдан, модадан қолмоқ. *Эскирган дарслик.*

Эскирган сўз. ■ Чўлнинг, йиллар ўтса эскирмаган тартиб-қоидалари бор.. чў халқи.. унга бўйсунди. Газетадан.

3 Яшаш, фаолият муддати узаймоқ, ла эскирган сари эр-хотин олтин ва гавга айланиб боради. Газетадан.

ЭСКИ-ТУСКИ Ҳар хил эски, яроқсиз нарсалар, лаш-луш, қақир-қукурлар. *.. лидаги хоналарнинг.. деразаларига эски тускилар тутиб қўйилган. Мирмуҳсин, ниқиш. [Майрамхон] Эски-туски телтерсақларни бир симдан ўтказиб, боқийиб юрар эди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ЭСКИФУРУШ Эски-туски нарсалар олиб сотувчи. *Устида увада чопон, бунзорда ёлғиз эскифурушлар олиши мум Ойбек, Танланган асарлар.*

ЭСКИЧА Эски, илгариги вақтга мабўлган, илгариги одат, расм, тартиб ва га мос келадиган; қадимгича. *Эскича Эскича усул. Эскича гап. Эскича кийим Эскича ишламоқ. ■ Бу гапингиз нотқори, сизнинг илмингиз эскича илм. А. ҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кам қўл. Аввалгидек. *У онасини киноясини кулгилик билан кечириб, янча аразда қола берадир. А. Қодирий, кунлар. ..юқорига чиқишга қистаса кавушини ечмай, эскича ўтира берди. А. дирий, Ўтган кунлар.*

ЭСКИЧАСИГА Эски урф-одатлари равишда; қадимгича, бурунгидек. *Янги га айтганда, мен қизингизни хоҳлама эскичасига керак бўлса – уч талоқ қў А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЭСКИЧИ айн. эскифуруш.

ЭСКУДО [исп.-порт. escudo – герб] жорий қилингунга қадар Португалия асосий пул бирлиги.

ЭСЛАМОҚ 1 Ёлида тутмоқ, хаёлид казмоқ, эсга олмоқ. *Унинг ишхонасига си билан бир марта борган, йўлни эслаган эди. С. Юнусов, Қутилмаган хазини*

2 Эсига келмоқ (келтирмоқ), эсига хотирасида тикламоқ. *Мен уни қаерда кўргандайман. Эслолмайман. С. нунова, Янги директор. Қизнинг кулчига, лаби устидаги чиройли холиг тушиб, Навоийнинг бир байтини ногоди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЭСЛАТМА 1 Матннинг алоҳид талаб қилган ерига берилган тушунт

Эслатмалар ҳам оғзаки, ҳам ёзма тарзда бўлиши мумкин. Китобнинг охирида берилган эслатмалар.

2 Огоҳлантириш мазмундаги, алоҳида қайд этувчи сўз, жумла; шундай мазмунли қоғоз, хат. Яна янги буйруқ, анкет(а), курсатма, «Бажарилсин!» деган қаттиқ эслатма. Ҳаммасида «чорва» деган сўзлар бор. А. Пўлат, Тасадуқ.

ЭСЛАТМОҚ 1 Эсламоқ 1 фл. орт. н. Ваъдани эслатмоқ. Ўтган гапни эслатмоқ.

2 Ўхшашлиги билан ёки муайян боғлиқлик, қиёслаш орқали эсга туширмоқ, хотирага келтирмоқ. Унинг эҳтиёткорлиги «Синамаган отнинг сиртидан ўтма» деган халқ мақолини эслатди. ■ Йўлдош Ойнисага кўп жиҳатдан Тоштемирни эслатади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЭСЛИ Ақл-ҳуши жойида, ақли бутун. Эсли қиз. ■ Бу болани, эсли деб, уйда қолдириб кетган эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Акрам қилни қирқ ёрган эсли йиғитлардан эмасми.. С. Анорбоев, Оқсой.

ЭСЛИ-ҲУШЛИ айн. эс-ҳушли.

ЭСМИНЕЦ [р. «эскадренный миноносец» бирикмасининг қисқарган шакли] Эскадра миноносечи. Битта эсминец пулига тўрт минг оила уй-жой қуриб олса бўлади. А. Мухтор, Тугилиш.

ЭСМОҚ 1 Ҳаво оқими тарзида юрмоқ, урмоқ, ўтмоқ (шамол ҳақида). Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи. Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўт-ўлан исларини келтириб урар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Юзага келмоқ, юз бермоқ, пайдо бўлмоқ. Эшик очилиб, Жўра кўрингач, Каримовда кичкинагина кўрқинч ҳолати эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЭСНАМОҚ Ихтиёрсиз ҳолда оғизни очиб, чуқур нафас олиб чиқармоқ; ҳомуза тортмоқ. Оғзини катта очиб эснамоқ. ■ Олди одамлар уйқу босиб, кафтларига эснай бошлаган эдилар. С. Аҳмад, Уфқ, Анзират хола.. оғзини катта очиб эснади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭСНАШ 1 Эснамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. эсноқ.

ЭСНОҚ Эснаш ҳолати; ҳомуза. Вақт ўтиши билан бойлик мавзуси уни зериктира бошлади, келган эсноқни юта олмай, ҳомуза тортди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Эсноқ босмоқ Эснаш ҳолати хуруж қилмоқ. Мени.. қўлимга қалам-қоғоз олдим дегунча эсноқ босади. «Муштум».

ЭСОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. Эсон-мисиз? ■ Масковдан нима олиб келай сенга? — Ўзингиз эсон қайтсангиз, бас. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эсон (эркаклар исми).

ЭСОНЛАШМОҚ Ҳол-аҳвол сўрашмоқ; саломлашмоқ, сўрашмоқ. Мен билан ийманibroқ, бош қимирлатиб эсонлашиб қўя қолди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ЭСОНЛИК Эсон, соғ-саломат ҳолат. Эсонликда давлат учун ҳам ема. Пўлкан шоир. Эсонлик бандога бир фаниматдир.. «Ойсулув». Соҳиб қори рюмкани қўлига олиб.. «Эсонлик бўлсин, тинчлик бўлсин», деб чўкиштирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭСОН-ОМОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. Ҳамма эсон-омон. Эсон-омон бориб келинг.

2 кўчма Бирор қор-қолсиз, ниятдагидек. Райҳонбиби ишнинг эсон-омон битганидан енгил тортди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭСОНЧИЛИК с.т. Эсонлик, эсон-омонлик, эсон-соғлик. Эсончилик бўлса — кўришармиз.

ЭСПАНДЕР [лот. expandere — кенг очмоқ, кермоқ; чўзмоқ] Ўзаро бир неча резина чилвир ёки пружина билан бириктирилган иккита тутқич (даста)дан иборат, уни чўзиш билан қўл, кўкрак ва елка мускуллари чиниқтириладиган спорт анжومي.

ЭСПЕРАНТО [эсперанточа esperanto — ишонувчан] Варшавалик кўз шифокори ва таржимон Л. Заменгоф томонидан 1887 йилда яратилган сунъий халқаро тил (сўз асослари кенг тарқалган европа тилларидан олинган, лотин алифбосидан фойдаланади).

ЭССЕ [фр. essai — тажриба, машқ; хомаки нарса] ад. Адабий, фалсафий, ижтимоий, публицистик ва б. мавзуларда ёзилган, муаммолар систематик илмий тарзда эмас, балки эркин шаклда талқин қилинадиган насрий асар.

ЭССЕНЦИЯ [лот. essentia — энг муҳим, асосий; негиз, моҳият] Бирор модданинг ўткир, қуюқ эритмаси ёки дамламаси (ишлатишдан олдин суюлтирилади). Сирка эссенцияси.

ЭССИЗ 1 с.т. Эсиз. Нодонга сўзлаган эссиз сўзим, Ўликка йиғлаган эссиз кўзим. Мақол. ■ Эссиз, эссиз.. халқ олдида тикка қи-

либ қўйиб, суд қилинмади-да! П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭССИЗ II I Эс-хуши ўзида эмас. *Мухаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, эссиз, хушсиз қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хотираси суст, ҳеч нарсани эслаб қололмайдиган.

ЭСТАКАДА [фр. estacade — қозиқларга ўрнатилган кўприк] *махс.* Транспорт воситалари ва пиёдалар ўтиши, алоқа линиялари, турли мақсадларга мўлжалланган қуруллар ўтказиш, юклаш-тушириш ишларини амалга ошириш учун ер юзасидан маълум баландликда, дарёлар ва сойлар устида қуриладиган, бир неча устунлар устига ўрнатилган тўсинсимон конструкциялардан иборат кўприксимон иншоот. *Эстакадага гувуллаб кириб келган самосваллар суюқ бетонни бадяларга билқиллатиб тўкарди.* А. Мухтор, Тугилнш.

ЭСТАФЕТА [фр. estafette — чопар, хабарчи < итал. staffa — узанги] I Енгил атлетика, сувда сузиш, чанги спорти кабиларда кўпинча тўрт кишидан иборат спорт жамоаси белгиланган масофани бир-бири билан алмашиб ва бир-бирига рамзий таёқчани узатиб босиб ўтишдан иборат пойга мусобақаси. *Чанғичилар эстафетаси.* ■ *Эстафетада қўлига калтакча тегиши билан бирдан чопишни тезлатган чопқирдек, Содиқ автоматни илиб олган замон ўт очди.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

2 Шундай мусобақада қўлдан қўлга узатиладиган нарса (одатда ёғоч таёқча). *Эстафета биринчи этапдан бошлаб, то охириги этапгача қўлма-қўл узатилади.* ■ *Бизнинг штангачиларимиз мерганлар қўлидан олган эстафетани муваффақиятли олиб бордилар.* Газетадан.

3 кўчма Авлоддан авлодга ёки отадан болага ўтадиган фикр, ният, орзу, анъана ва ш.к. *Бу орзу [сув орзуси] бамисоли эстафета каби отадан ўғилга, ўғилдан набирага.. авлоддан авлодга ўтиб келмоқда.* Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи.

ЭСТАФЕТАЧИ Эстафета қатнашчиси. *..гуллар билан безанган майдонлар учради, саф тортган болалар, майкасида номери бор эстафетачи қизлар ўтиб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

ЭСТЕТ [юн. aisthetes — ҳис қилувчи] Санъат ва адабиёт асарларига эстетизм

нуқтаи назаридан ёндашадиган, санъатнинг фақат ташқи шаклларигагина эътибор берадиган одам, эстетизм тарафдори (қ. **эстетизм**).

ЭСТЕТИЗМ I Санъатда мазмунни ва ғоявийликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ташқи шаклларга берилиш.

2 Эстетика талабларига жавоб берадиган нарсаларни, гўзалликни, нафис санъатни, етук бадий шаклларни севиш.

ЭСТЕТИК Эстетикага оид; эстетика талабларига мос келадиган. *Эстетик дид. Эстетик завқ. Эстетик тарбия.*

ЭСТЕТИКА [юн. aisthetikos — ҳиссий идрокка (билишга) оид] I Нафис санъат ва бадий ижодиётни, табиат ва турмушдаги гўзалликнинг моҳияти ва шакллари, инсон ва олам ўртасидаги қадриятлар муносабатини ўрганувчи фалсафий фан.

2 Бирор нарсанинг гўзаллиги, нафосати, латофати. *Техника эстетикаси.*

ЭСТОН I Эстония Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ(миллат)нинг номи. *Эстон халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Эстон тили.*

ЭСТОНЛАР Эстония халқи; угро-финн халқлари гуруҳига кирадиган халқ.

ЭСТОНЧА I Эстон халқи, тили, адабиётига ва маданиятига оид. *Эстонча рақс. Эстонча кийим.*

2 Эстон тили. *Эстонча(ни) биласизми? Эстонча сўзлашмоқ.*

ЭСТРАДА [фр. estrade < estrado — тахта супа, минбар] I Артистлар ва оркестр концерт-томошалари учун белгиланган сахна, баланд жой, супа. *Эстрадага чиқмоқ.*

2 Оммавий сахна санъатининг ашула, рақс, акробатика, бадий ўқиш, кичик-кичик драматик ва кулгили асарлар ва ш.к. ни ўз ичига олган бир тури ҳамда шулар асосида ташкил этилган концерт-томошалар. *Ўзбек давлат эстрадаси. Эстрада оркестри.*

ЭСХОНА: эсхонаси чиқиб (ёки ўйнаб) кетмоқ Жуда ҳам қўрқиб кетмоқ, қаттиқ қўрқмоқ. *Чиндан ҳам ўғлининг шарпасини эшитиб, даҳлизда пайдо бўлган онасининг эсхонаси чиқиб кетди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Эсхонаси тескари бўлмоқ айн. эсхонаси чиқиб кетмоқ. Бай-бай, қўрққанымдан эсхонам тескари бўлиб кетаёзди-я!* К. Яшин, Ҳамза.

ЭС-ЭС: эс-эс билмоқ (ёки эсламоқ) Элас-элас билмоқ, гира-шира эсламоқ, ноаниқ, зўрға хотирага келтирмоқ. *Отамни эс-эс биламан.* ■ *Йўлдош Рашидни эс-эс эсларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭС-ХУШ 1 Эс ва хуш, ақл, мия. *Унинг эс-хуши жойида эмас.*

2 Фикр-зикр, ўй-хаёллар. *Нуринисанинг эс-хуши — эрга тегиш.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерда уч-тўрт кундан буён.. эс-хушим сизда.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭТ 1 айн. **гўшт 2, 3.** *Мол эти. Қуй эти. Хом эт. Шафтоли эти. Эти қизил қовун. Насия еманг этни, қизартиради бетни.* Мақол. ■ *Сиз мана шу пулга гузардан бир чорак эт келтириб, шўрва қилиб берсангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Одамнинг бадани; одам баданининг юмшоқ жойи, мушаклари. *Эти увишмоқ.* Сўз суякдан, таёқ этдан ўтади. Мақол. ■ *Қизлардан уч-тўрттаси Нозикни таъқиб этди ва шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* А. Қодирий, Мехробан чаён.

Бир парча эт Ҳали ҳеч нарсани билмайдиган, янги туғилган чақалоқ ҳақида. *Онажон! Бир парча эт эдим, Сен қилдинг одам.* Д. Файзий. **Бир қоп эт** 1) жуда семиз, турганбитгани гўшт; 2) ҳеч нарса қила олмайдиган, ҳаракатсиз одам ҳақида. *Умидсиз одам — бир қоп эт.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Эт билан тирноқ** Бир-биридан ажралмайдиган, ўзаро жуда боғлиқ. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Эт олдирмоқ** Озмоқ. *Онажонининг анча эт олдириб қўйганини кўрган ўғли Ҳамидулла ҳам тунлари навбатчилик қиларди.* М. Қўшоқов, Катта хирмон жилғаси. **Эт олмоқ** (ёки солмоқ) Семирмоқ. *Жониворлар мен йўғимда салкам ўн килодан эт олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Булар эт солиб, танбаллашиб қолишган, уларни ишлашга мажбур қилиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш. **Эти суягига** (ёки устухонига) ёпишмоқ Жуда озиб кетмоқ; суяги чиқмоқ. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди.. пешонасида ажинлар пайдо бўлди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Самоварчи эти суягига ёпишган.. гирт кўса одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эти узилмоқ** Қаттиқ қалтис ейишдан мушаклари чўзилиб қолмоқ. *Кампир чўн-*

қайиб, ўғлининг оёғини кўздан кечирди, аста ушлаб кўрди — ҳартугул чиқмаган экан, эти узилган бўлса керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Эти ўлмоқ** 1) бадани сезмайдиган бўлиб қолмоқ; 2) одатланиб, кўникиб қолмоқ. *Отабой бунақа нўписаларни эшитавериб, эти ўлиб қолганидан, писанд қилмади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Этига** (ёки баданига) сув юқтирмаслик Ўзига гап тегизмасликка, ўз иззат-ҳурмати, обрў-эътиборини сақлаб қолишга ҳаракат қилмоқ. *У этига сув юқтирмасликка уринди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. **Этидан тушмоқ** Озмоқ, этини йўқотмоқ. *Чолнинг кўзига ранги учиб.. бир қават этидан тушгандай кўринди.* «Шарқ юлдузи». **Этини ташламоқ** айн. **этидан тушмоқ.** *Мингбоши келувчига олайиб қаради.. Соли соевуқ бирдан икки энлик этини ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭТАЖ [фр. etage — қават; поғона < лот. staticum — туриш] айн. **қават 2.** *Квартираимиз тўртинчи этажда.*

ЭТАЖЕРКА [фр. etagere — тиргак, ус-тунча; пештахта < лот. staticum — туриш] Китоб териб қўйиш учун мосланган, бир неча қават тоқчали мебель тури. *Пулатжон этажеркадаги қатор китобларга бир кўз ташлаб олди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭТАЖЛИ айн. **қаватли.** *Кўп этажли уйлар.*

ЭТАК 1 Кийимнинг пастки, осилиб тушиб турадиган кенг қисми. *Қўйлакнинг этаги.* Тўннинг этаги ■ *У гилваталик қўлини этаги барига артиб, Меъмор билан омонлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ота-бола чопонларининг этақларини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўчма Баъзи нарсаларнинг этакка ўхшаш осилган пастки қисми. *Қуёш қишлоқ устидан этагини йиғиб олган, кеч қира бошлаган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Бир кун ҳамма ёқни рутубатли туман чулғайди, бир кун тунд борлиқ узра булут этагини судраб ўтади.* Газетадан

3 Матодан пахта териш учун махсус тикилган, бир томони бўйинга осиб, бир томони белга боғлаб олинадиган буюм. *Бир этак пахта.* ■ *Қўли этак билан чаноққа худди бўзчининг моқисидай бориб келяпти.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Звено аъзолари сентябрнинг ўрталарида этак боғлаб, теримга тушдилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 тар. Сургунга олиб кетилаётган кишилар тўдаси, уларнинг йўлдаги қўниш жойи ва сургун жойигача бўлган йўл. *Икки ҳафтадан кейин Содиқни этап рўйхатиغا тиркадилар.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

Этап қилмоқ Этап билан сургунга юбормоқ.

4 *спрт.* Югуриш мусобақалари, пойга ва эстафета йўлининг айрим қисми. *Биринчи этапни биринчи бўлиб француз спортчиси ўтди.*

ЭТДОР кам қўл. 1 Этли, семиз, тўла, гўштдор. *Ҳожидан хола узукни этдор синчамоғига ўтказа туриб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эти қалин, серзат, этли. *Этдор шафтоли.*

ЭТИК Этикага оид; этика талабларига мос келадиган, ахлоқ меъёрларига жавоб берадиган; ахлоқий, маънавий. *Этик таълимот. Ахлоқнинг этик меъёрлари.*

ЭТИК Болдирни бекитиб турадиган узун қўнжли, пошналар пойабзал. *Амиркон этик. Ағдарма этик. Қирза этик. Хром этик. Этик мойи. Этик қўнжи. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар.* Мақол. ■ *Йўлчи этиги билан унинг [бойваччанинг] думбасига яна бир тенди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Икки оёғини бир этикка тиқмоқ (ёки сукмоқ) қ. оёқ 1.

ЭТИКА [лот. ethica < юн. ethos — урф-одат, хулқ-атвор] 1 Ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллариини ўрганувчи фалсафий таълимот.

2 Бирор синф, ижтимоий гуруҳ ёки бирор касб эгаларига хос одоб-ахлоқ, унинг меъёрлари ва қоидалари мажмуи. *Тасаввуф этикаси. Касб этикаси.*

ЭТИКДЎЗ Этик тикувчи уста, касиб. *Этикдўз сомсапазлик қилса, хўрандаларнинг шўрига шўрва тўкилади, деган нақл бор.* «Муштум».

ЭТИКЕТ 1 [фр. etiquette — одоб-ахлоқ; маросим тартиби] Бирор жамиятда, ижтимоий гуруҳ ва ш.к. да қабул қилинган ўзаро муомала, одоб-ахлоқ; маросим тартиби, қоидалари. *Сарой аҳлига хос этикет. Дипломатик этикет.*

ЭТИКЕТ 2 кам қўл. айн. **ЭТИКЕТКА.**

ЭТИКЕТКА [фр. etiquette — ёрлик < etiquette — ёрлик ёпиштирмақ] айн. ёрлик 2.

Раис энгашиб, булоқдан этикеткаси йўқ шишани олди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭТИКЧИ айн. **ЭТИКДЎЗ.** *Бой тикувчини сўкиб, қолипланган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди. Этикчи бошини ҳам қилиб, бу ҳамлани рад қилди.* С. Айний, Қулар.

ЭТИМОЛОГИК Этимологияга оид. *Этимологик белги. Этимологик луғат.*

ЭТИМОЛОГИЯ [юн. etymon — ҳақиқат, ҳақиқий маъно + logos — фан, таълимот] 1 Тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқишини, манбаини ўрганадиган бўлими.

2 Сўзнинг манбаи, келиб чиқиши. «*Пул*» сўзининг *этимологияси.*

ЭТИОЛОГИЯ [юн. aitia — сабаб + logos — фан, таълимот] Касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, шарт-шароитлари ҳақидаги таълимот.

ЭТЛИ 1 Этдор, семиз, тўла. *Этли бола.* ■ *Этлироқ йигитларнинг яттак елкаларидан бирмунча тер нишонлари кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Эти қалин, гўштдор; ейишли. *Этли шафтоли.*

ЭТМОҚ I ёрд. фл. «Қилмоқ», «айламоқ» маъноларида қўшма феъл яшаш учун хизмат қилади. *Мас., давом этмоқ, ташкил этмоқ, касб этмоқ, лип этиб чиқмоқ, тап этиб тушмоқ, шув этмоқ, ялт этмоқ.*

ЭТМОҚ II шв. Айтмоқ, *Меҳмонга этмоқ.*

ЭТНИК [юн. ethnikos — қабилага, халққа алоқадор] Келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид, мансуб, хос бўлган. *Аҳолининг этник таркиби.* ■ *Бу халқ ва миллатларнинг ўз тили.. ўзининг этник хусусиятлари бўлиб, ўлкамизда ягона дўстлик ва қардошлик оиласини ташкил этади.* Газетадан.

ЭТНОГЕНЕЗ [юн. ethnos — халқ + genesis — келиб чиқиш] Муайян халқнинг келиб чиқиши, насл-насаби, пайдо бўлиши.

ЭТНОГРАФ Этнография мутахассиси. *..тарихчилар, этнографлар, археологлар..* *Ўрта Осиёни ўрганиш билан шуғулланадилар.* Газетадан.

ЭТНОГРАФИК Этнографияга оид. *Этнографик материал. Этнографик очерк.* ■ *Ўзбекистон кашта санъати ва этнографик асарларда.. «зардевор»нинг «сардевор» шаклидаги талаффузи учрамади.* «ЎТА».

ЭТНОГРАФИЯ [юн. ethnos — қабила, халқ + grapho — ёзаман] 1 Тарих фанининг

эффект берадиган; унумли, фойдали. *Эффектив чоралар. Эффектив таъсир. Маблагдан эффектив фойдаланмоқ.*

ЭФФЕКТИЛИ 1 *айн. эффектив.*

2 Кучли таъсир кўрсатадиган, эффекти бор. *Эффектли кўриниш. Эффектли усул.*

ЭХИНОКОКК [лот. echinos — типратикан + kokkos — дон, уруғ: шарсимон бактерия] *тиб.* Ит, мушук, бўри ичакларида бўладиган, уруғи уй ҳайвонлари орқали одамга ўтса, мия, ўпка, жигар ва б. ички аъзоларга жойлашиб, ўсиб, гумбакка айланиб, оғир касаликка, ҳатто ўлимга ҳам сабаб бўладиган тасмасимон гижжа. *Қизингизнинг ўпкасига эхинококк тушган, аҳволи анча оғир.* Ё. Шукуров, Хирург.

ЭХИНОКОККОЗ Одам ва ҳайвонларда эхинококклар кўзгатадиган гижжа касаллиги.

ЭЧКЕМАР 1 *зоол.* Калтакесақларнинг бўйи 1,5 метргача етадиган, турли жониворлар билан овқатланадиган энг катта тури. *Карасам, дўла болишдек баҳайбат бир махлуқ — эчкемар, ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

2 *қ.х.* Узумнинг бир хили; қизил, ҳусайнига ўхшаш ўрташир хўраки узум.

ЭЧКИ Кувур шохлилар оиласига мансуб, кавш қайтарувчи жуфт туёқли сут-эмизувчи ҳайвон. *Хонаки эчки. Тоғ эчкиси. Эчки сути. Эчки жуни. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. ■ *Эчкиларга ҳамма ҳайрон: нега Орифнинг эчкиси бир туққанда, иккита туғар экан-у, колхознинг эчкилари нуқул биттадан туғар экан.* А. Қаҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЭЧКИЧИ Эчки боқувчи, етиштирувчи чорвадор.

ЭЧКИЧИЛИК 1 Эчки боқиш иши, касби.

2 Чорвачиликнинг эчкиларни боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи.

ЭЧКИЭМАР *айн. эчкемар.*

ЭШ 1 Ўртоқ, ҳамдам, йўлдош, шерик. *Кўп ўтмай, янги шаҳардаги бошланғич мактабга муаллим бўлиб кирди, билимли рус, қозоқ йигитларидан дўст-эш орттирди.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳасратига қулоқ сол, ҳасратига бўлгил эш.* Т. Тўла. *Кўпинча бу ҳазил-хузулларда улар бир-бирига эш бўлишарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 *шв.* Жуфт. *Бир эш маҳси.*

3 *шв.* Бола туғилгандан кейин тушадиган қобиқнинг қолдиғи; йўлдош.

4 Эш (эркаклар исми).

ЭШАК 1 Якка туёқлиларга мансуб, қулоқлари узун, сутэмизувчи, отдан кичик иш ҳайвони. *Эшак мингanning оёғи тинмас.* Мақол. ■ *Бобоқул ҳам юкларини эшагига ортиб бўлган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қишлоқ деҳқонлари кўккон араваларда, эшак араваларда ўрик, тут, терак саржинлари.. юклар бормоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Бефаҳм, ҳеч нарсага қизиқмайдиган одам ҳақида. *Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак.* Мақол.

3 (*талаффузда кўпинча эшшак*) Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради.

4 Тўрт ёки кўп оёқли узун скамейка, ўтиргич. *Мулла Обид жавоб ўрнига қўл силтаб, Берди татар ўтирган ёғоч эшакнинг иккинчи бошига келиб ўтиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 *шв.* Чаён.

6 *с.т.* Харак. *Дутор эшаги.*

7 *с.т.* Гимнастика машқлари учун белгиланган тўрт оёқли узун, усти чарм билан қопланган мослама; козёл.

Кўп гап эшакка юк Ортиқча гап-сўзнинг фойдасизлиги ҳақида айтиладиган ибора. *Мулла минган эшакдай* Жуда итоатли, ювош. *Қамоқда эзилса, мулла минган эшакдай, бўйинини солиб, бир кунмас-бир кун балки чиқиб келар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭШАКВОЙ 1 *фольк.* Халқ эртақларининг эшак образли қаҳрамони, персонажи (одада бу образда ўжарлик, аҳмоқлик хусусиятлари мужассамланади).

2 *сўж.* Тентак, аҳмоқ (кўпинча болаларга нисбатан айтилади).

ЭШАКЕМ, эшакеми *с.т.* Терига, баъзан шиллиқ қаватларга катта-кичик пуфакчали тошмалар тошиши, қаттиқ қичишиш билан кечадиган касаллик; организмнинг аллергия реакцияси. *Эшонойимларнинг битта-яримтасига эшакеми тошдимикан деган хаёллар билан бориб.. бир кишининг эшагини бир соатга ижарага олиб келтирдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЭШАКМИЯ *бот.* Дуккаклиларга мансуб, уруғи заҳарли кўп йиллик ёввойи ўт. *Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (эшакмия ва*

бошқаларда) захарли алкалоидлар мавжуд. «Фан ва турмуш». У вақтларда бу ерга сув чиқмаганда, эшакмиядан бўлак ўсимлик ҳам ўсмасди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЭШАКҚУРТ зоол. Тенгоёкли қисқичбақасимонлар туркумига мансуб, тўқ бинафша рангли, бир неча жуфт оёқли умуртқасиз жонивор.

Димоғидан эшакқурт ёғилмоқ қ. димоғ 3. Маъсуманинг эри димоғидан эшакқурт ёғилладиган, серзарда бойвачча эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшакқурт ёғилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЭШВОЙ Ўзбек халқ ашула ва куйларидан бирининг номи. *Сухбатимга кўзи шахло, қоши ўқ-ёй истарам, Бошига парку, тингламоққа савти эшвой истарам.* «Муштум».

ЭШДОШ Эшларни бир. жуфт.

Эшдош ундошлар тлш. Бир жуфтликни ташкил қиладиган ундошлар (мас., п ва б, т ва д.)

ЭШЕЛОН [фр. echelon < echelle — зина, зинапоя; шкала] 1 ҳарб. Махсус юк, техника, артиллерия, танк ва қўшинлар ортилган поезд ёки автоколонна. *Ҳарбий эшелон.* ■ Бизлар бир эшелон солдат, бепоён даштга тушиб, саёзгина дарё бўйида чодир тикиб ётардик. О. Ёқубов, Излайман.

2 ҳарб. Кетма-кет саф тортган, биринкетин жангга солинадиган қўшинларнинг навбатдаги гуруҳи. *Биринчи эшелон.* ■ Авиаразведканинг маълумотига қараганда, душман биз тарафга иккинчи эшелонини бурган. Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Бир хил юк ортилган, бир мақсад билан жўнатилган поезд ёки автомобиллар қатори. *Пахта ортган эшелонлар кетма-кет ўтмоқда.* ■ Станциядан телефон қилишди. Эшелон келибди. Юкларни эртадан қолдирмай ташиб олмасак, штрафга кирар эмиш. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭШИК 1 Уй, хона, бино ёки ҳовлининг кираверишида ўрнатилладиган, очиб-ёпиб туриладиган қурилиш буюми. *Икки табақали эшик. Уймакор эшик. Кабинет эшиги. Кўча эшиги. Ҳовли эшиги. Эшикни очмоқ. Эшикни тақиллатмоқ. Меҳмон келар эшикдан, Ризқи келар тешикдан.* Мақол. ■ Дилдор шарт ўрнидан турди-ю, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Умуман, одам, жонивор, нарсалар жойлашадиган қурилма, мосламаларнинг кириб-чиқиладиган, очилиб-ёпиладиган қисми. *Машинанинг эшиги. Самолётнинг эшиги. Қафаснинг эшиги.* ■ Автобуснинг эшиги овозсиз очилди: — Марҳамат, чиқинглар. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Бу ўртада соат эшиги очилиб, какку куш чиқди-да: «Какку! Какку!», деб яна кириб кетди. У. Исмоилов, Сайланма.

3 шв. Ҳовли, уй-жой; хонадон. [Мирзакаримбой:] Эшигимда жуда кўп одамлар ишлаган. Ойбек, Танланган асарлар. — Эшигини топа олдингизми? — Топдим. Айтганингиздек, унинг эшигини Тошкентда ҳар ким билар экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Эшик супурмоқ 1) ҳовли супурмоқ; 2) хизматкор бўлиб ишламоқ, хизматкорлик ишларини бажармоқ. *Эшигини супурсин буюқмондон, Бўлсин барча қилганига пушаймон.* Х. Олимжон. [Жамила:] Мен сизни ўла-ўлгунча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз, чўрингиз бўлиб, эшигингизни супурай. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ташқари, ташқи майдон, кўча. *Эшик совуқ.*

Эшикка чиқмоқ 1) уйдан, хонадан ташқарига, ҳовлига чиқмоқ. *Кўрпача ёзиб, уни ўтқизгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Назарбой эшикка чиқиб қараса, бу чодирдан бошқа чодирлар кўп, одамлар сон-саноқсиз.* «Ой-сулув»; 2) ҳожатга чиқмоқ, ёзилгани чиқмоқ, ёзилмоқ.

5 кўчма Бир мақсадга, ерга етишиш эришиш йўли, имконият йўли. *Бахт эшиг кўриниб турибди.* Х. Фулом, Машғал. *Барч орзулар эшиги деярли ёпиқ эди.* Н. Сафаров Жасоратнинг туғилиши.

Эшик оға (ёки оғаси) Ўрта Осиё хонликларида хон саройидаги бош хизматкор олий ҳукмдорнинг турли қабул маросимларини ўтказиш ишларига мутасадди бўлган шахс. *Эшик оға кириб, арқони давлатнинг ҳозир бўлганини билдиргач, Ҳусайн Бой қаро киришга ижозат берди.* Ойбек, Навоий **Эшик қоқмоқ** 1) эшикни тақиллатмоқ; 2) бирор вақт, фурсатнинг яқинлашиб, кели турганини билдирувчи ибора. *Баҳор эши қоқяпти.* ■ Айниқса, эшик қоқиб ёз келди ю, ҳаёл тўрт ёққа сочилиб, вақт етишма қолди. Х. Назир, Ёнар дарё.

ЭШИЛМОҚ 1 **Эшмоқ** 1 1 фл. ўзл ва мажҳ. н. *От белига торта берди сайислар Ипакдан эшилган майин айшди.* «Ойсулув».

2 *кўчма* Кокил каби таралмоқ, ипакдай майин осилиб сочилмоқ. *Қора зулфинг эшилгандир тол-тол.* «Муродхон». *Кахрабодек сап-сарик сабзи унинг пичоғи остида ипак сингари эшилиб, таралиб чиқар эди.* А. Мухтор, Чинор.

3 *кўчма* Мулойим ҳаракат, ҳолат касб этмоқ (шахс ҳақида). - *Тўхтагиз!* - *деди жувон ноз билан эшиларкан.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Бунақа пайтда оғзимиздан бол томиб, ўзимиз ҳам эшилиб кетамиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ЭШИТИШ 1 **Эшитмоқ** фл. ҳар. н. *Ҳикояни эшитиш асноси имомда бир ғижиниши вазияти бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Одам ва ҳайвонларнинг эшитув аъзоси ва эшитув анализатори орқали товуш тўлқинларини қабул қилиш хусусияти.

ЭШИТМОҚ 1 Товушни эшитиш аъзоси орқали қабул қилмоқ; қулоғига кирмоқ, чалинмоқ. *Кимнингдир инграганини эшитди. Отнинг кишнаганини эшитди.* ■ *Саодатхоннинг оёқ шартасини эшитиб, секин кўзларини юмди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Отасининг хуррагини эшитиб, кўнгли равшан тортиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Диққат-эътибор билан, маъно, мазмунини ҳам англаш, ўзлаштириш мақсадида қулоқ бермоқ; тингламоқ. *У Меъморнинг гапларини эътироз билдирмай эшитар, бош қимирлатиб тасдиқларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўз умримда кўп одамларни кўрганман, кўпларнинг саргузаштларини эшитганман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ, эшитиб билмоқ. *Достон битибди, деб эшитдик, ога. Қачон ўқийсиз?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, опанг эшитиб қолса, адабингни беришини.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Гап эшитмоқ Сўкиш, қарғиш ва ш.к. мазмундаги танбеҳ олмоқ. *Қилар ишни қилган Писмиқ-ку, мана энди мен гап эшитяман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭШИТТИРИШ 1 **Эшиттирмоқ** фл. ҳар. н.

2 Радио ёки телевидение орқали товушни узатиш, юбориш; радио ёки телевидение орқали узатиладиган концерт, маъруза ва

ш.к. Болалар учун эшиттириш. *Эшиттиришлар дастури. Бугунги эшиттиришимиз тамом бўлди.*

ЭШИТУВЧИ 1 **Эшитмоқ** фл. сфдш.

2 айн. **тингловчи.** *Радио эшитувчилар.* ■ *..ўйлаб қараса, ҳақиқатан ҳам яхши агитатор бўлиш учун аввало тингловчилардан кўпроқ нарса билиши, кўпроқ тажрибага эга бўлиши керак экан.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЭШКАК Қайиқни (баъзан кемани ҳам) ҳаракатга келтириш ва бошқариш учун хизмат қиладиган узун дастали ёғоч курак. *..туну кун бақириқ-чақириқ, узун эшакларнинг бетиним шалоплагани, кемачиларнинг сўкингани эшитилиб турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Эшкак эшмоқ (ёки **тормоқ**) Эшкакни сувга уриб, қайиқни ҳаракатга келтирмоқ. *Ишчи ёшларимиз байдарка ва канозда эшкак эшиш.. билан шуғулланишни ёқтирадилар.* Газетадан. *У тезроқ соҳилга чиқиб олиш учун жон-жаҳди билан эшкак тортишга тушди.* «Ёшлик».

ЭШКАКЛИ Эшқаги, эшкаклари бўлган. *Саккиз эшкакли қайиқ.*

ЭШКАКЧИ 1 Одам ва юкларни дарёдан ўтказишни ўзига касб қилиб олган киши; қайиқчи. *Қайиқ соҳилга чиққач, эшкакчи қайиқни толнинг поясига боғлайди.* А. Эшонов, Ҳикоялар.

2 Эшкак урувчи, эшкак тортиб, қайиқни ҳайдайдиган киши; қайиқ ҳайдовчиси. *Бизнинг қайиқда моҳир эшкакчи бўлмаган одам ортиқча юк.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

ЭШКИЛ-КИШАН Занжир, кишан. *Бир гуноҳкорни ёки гуноҳкор саналган бир кишини тутиб келтирадилар, уни қамаб, оёғига эшкил-кишан ёки кунда урадилар.* С. Айний, Жаллодлар.

ЭШЛИК 1 Эшга хос ҳолат, эш эканлик.

2 Эшларга хос муомала, муносабат; дўстлик, ўртоқлик муносабатлари. *Эшлик қилмоқ.* ■ *Қулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик, Ўргатибдир Кўканчага жувозкашлик.* Ф. Фулом.

ЭШМА Эшиб ясалган, чийратма, пишиқ. *Эшма ип.*

ЭШМОҚ 1 1 Айлантириб, бураб, товлаб пишиқ қилмоқ; пишитмоқ, чийрамоқ; йигирмоқ. *Қамиш эшмоқ. Белбоғни эшиб боғламоқ. Арқон эшмоқ.* ■ *Мен ҳам тек тур-*

масдим: пахтани чиғириқдан чиқарар, кала-ва ўрар, пахта савар, ҳатто пилта ҳам эшиб берардим. Ё. Шукуров, Қасос. Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришга ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

1 кўчма ўринга қўймоқ, ўринлатмоқ, қойил қилмоқ, қиймоқ. *Гапни эшади-да. ■ Гоҳо Юсуф амаким қўлига дуторини оларди-да, шундай эшиб чалардики, юрагимизни сув қилиб юборарди. У. Икромов, Унутилмас хотиралар.*

Ип эшолмайди қ. ип.

ЭШМОҚ **II** айн. эшкак эшмоқ қ. эшкак. *Лаби чўччайган кичкинагина санитар қиз эшкак эшарди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ЭШОН [ф. айшан — 3-ш. кўпликдаги шахс олмоши: улар; мулла, шайх] Диндорлар орасида маълум обрў қозонган рухоний, дин пешвоси. *Бу эшон биров билан сўзлашганда, ўзини худди кимга қайси жаннатдан ўрин бериш тўғрисида худо билан сўзлашиб келгандай тутарди. А. Қаҳҳор, Тўй.*

ЭШОНЗОДА [ф. айшанзода — эшоннинг боласи] Отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан таркаган шахс, эшон боласи, авлоди. *-Узимиз тошкентлик бўламиз, эшонзодаларданмиз, мадраса кўрган муллоий забардастлардан бўламиз, — деди домла. Ғ. Фулом, Шум бола.*

ЭШОНОЙИМ (тўғриси эшон ойим) қ. ойим **2**.

ЭШОНПАРАСТ [ф. айшанпараст — эшонни хурматловчи] Эшонларга қўл берган, уларга сизинувчи, ўтакетган диндор киши.

ЭЪЗОЗ [а. اعزاز — иззат, хурмат; меҳр, илтифот] хурмат-эътибор ҳис-сезгиси ва унинг ифодаси; эҳтиром. *Отага қўйилган ҳайкал, районнинг унинг номидалиги — бу эъозлар Отага халқнинг меҳр-оқибатини билдиради. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Эъоз қилмоқ (ёки этмоқ) айн. эъозламоқ. *Хурлик деб тўкилган бу қон рангини Юрак-юрагимдан қилгумдир эъоз. Ж. Жабборов. Ҳар лаҳза фирибгарлик бобида бўлиб шоввоз, Ростгўйликни тарк айлаб, ёлгонни этдим эъоз. «Муштум».*

2 Эъоз (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭЪЗОЗЛАМОҚ Меҳр-эътибор билан муносабатда бўлмоқ, эъоз этмоқ. *Дарҳақиқат, инсон тафаккур эта бошлаган даврлардан бери.. энг азиз зотни — онани*

эъозлайди. «Фан ва турмуш». Ерга алоҳида меҳр-муҳаббат қўйиб, уни эъозлашни расм қилиб олган халқ Фарғонани харобачиликдан сақлаб қолди. Газетадан.

ЭЪЗОЗЛИ Эъозлашга лойиқ, эъозга сазовор; хурматли. *Эъозли меҳнат. Эъозли меҳмон. Эъозли муҳаббат.*

ЭЪЛОН [а. اعلان — кўпчиликка маълум қилиш, билдириш; хабарнома] Кўпчиликка етказилиши зарур бўлган хабар, янгилик, буйруқ, фармон; шундай хабар ёзилган қоғоз, ҳужжат, билдириш. *Газетадаги эълон. Эълон ёзмоқ. Эълон тахтаси. ■ Турли хил эълонлар ёпиштириб ташланган доска рўпарасидаги қоровулхонага югуриб бордим. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

Эълон қилмоқ **1)** ҳаммага маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Мажлис ҳақида эълон қилмоқ; 2)* тантанали суратда билдирмоқ, ..кеча яқин тўполон босилгач, Ҳорун бўзчини Маймана ҳокими деб эълон қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор; **3)** бермоқ, билдирмоқ. *Ҳайфсан эълон қилмоқ. ■ Армия кунда командир Элмуродга ташаккур ҳам эълон қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар; 4)* босилмоқ, берилмоқ (матбуотда). *Турсуной ҳақидаги очерким.. газетада эълон қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЭЪЛОННОМА [эълон + нома] Ёзма эълон, билдириш; мурожаатнома. *Урмон-жон.. бу эълонномани ўқиб, аввал хит бўлди, кейин кулгиси қистади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ЭЪТИБОР [а. اعتبار — хурмат, иззат-икром; ҳисобга, назарга олиш; обрў, нуфуз] **1** Бирор кимса ёки нарсага қаратилган диққат-назар, фикр, ёд. *Эътиборини жалб қилмоқ. Эътибор билан разм солмоқ. ■ Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир уй меҳмоннинг эътибори жаажжигина Азизжонда. Газетадан.*

Эътибор бермоқ Диққат-эътиборни қаратмоқ, эътиборини йўналтирмоқ. *Бойвачанинг орқасида от қўйиб келаётган одамга эътибор беринг. К. Яшин, Ҳамза. Эътибор қилмоқ айн. эътибор бермоқ. Мастон унга эътибор қилмай, отнинг очик қолган кўзларига қаради. А. Қаҳҳор, Мастон. Эътиборга олмоқ. Ҳисобга олмоқ, назарда тутмоқ. Сен айтган икки нарса шмага маълум эканлигини эътиборга олсак, сен ўтказадиган тажрибанинг*

асосий вазифаси мана шу саволга жавоб бериш. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ўзга томонидан бўлган ҳурмат ҳисси; қозонилган ҳурмат; обрў, нуфуз. *Эътибори кетди. Эътибори йўқолди.* ■ Низомиддиннинг кўз олдида бу нотаниш одамнинг эътибори янада ошди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Гарчанд баъзи жойда топдим эътибор, Кўксимда нелардир таратур зиё.* А. Орипов.

Эътибор қозонмоқ (ёки топмоқ) Обрў-ҳурматга эга бўлмоқ, яхши ном чиқармоқ. [Ҳожи] *Нормуҳаммад қушибеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент чаманзор — Бутун халқ олдида топди эътибор.* Х. Расул. **Эътиборга тушмоқ** Кишилар эътиборини тортиб, ўзига жалб қилмоқ. *Кейинчалик устод Қавом эътиборига тушиб, унинг тавсияси билан Мирзодан иш олган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эътибордан қолмоқ** Кўпчилиكنинг диққат-эътиборини йўқотмоқ. *Агар юлғичликни ташламасангиз, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Мушгум». **Эътибори билан** Жиҳат(и)дан, кўра. *Бадий таржима моҳият эътибори билан халқлар ўртасида олтин кўприқдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

3 Эътибор (хотин-қизлар исми).

ЭЪТИБОРАН [a. اعتبار — ҳурмат ёки ишонч юзасидан; =дан бошлаб, ҳисоблаб] кўм. (ч.к. билан) Пайт ёки макон (жой) билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, пайт, макон муносабатини ифодалайди. *Ёнғокдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ота-она фарзандини туғилган кунидан эътиборан парваришлаб, ювиб-тараб.. катта қилади.* Газетадан.

ЭЪТИБОРЛИ 1 Эътибори, обрўси, нуфузи бўлган, сўзи ўтадиган; нуфузли, ишончли, мўътабар. *Қишлоқнинг эътиборли кишилари.* ■ *Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан кувёни қутлаб, бахт ва тотувлик, ували-жували бўлишни тилади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Эътиборга лойиқ; арзирли. *Шайх Ҳамзага бир ўқрайиб қаради-ю, лекин эътиборли гап айтишга ўзида куч тополмади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭЪТИБОРСИЗ 1 Назар-писанд қилмайдиган, бепарво; менсимайдиган. *Мен бу диссертация деб худбин бўлиб кетдим, сенга*

эътиборсиз бўла бошладим. А. Муҳтор, Чинор. *Анвар ўлтирар экан, эътиборсиз қўл силтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Назар-эътибордан қолган, обрўсини йўқотган, нуфузи йўқ, обрўсиз. *Эл олдида эътиборсиз бўлиб қолмоқ.*

ЭЪТИБОРСИЗЛИК Эътиборсиз муносабат, эътиборсиз бўлиш, эътиборсиз ҳолат; бепарволик. *Қораилон ўз орқасида ўғил болача кийиниб, тик турган Бадиани пайқамади.* Бу Қораилоннинг биринчи эътиборсизлиги эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭЪТИДОЛ [a. اعتدال — хушқоматлик, адиллик; мўътадиллик, ўрта даража; бир текисдалик, мутаносиблик] эск. кт. Бир текисдаги, мўътадил ҳолат, мувозанат. *Анварнинг кўнглидаги қоронғилик ҳам кучайди, юрак уриши эътидолдан чиқиб, ўғри кишидек атрофга қарана бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЪТИМОД [a. اعتماد — таянч, суяниш; ишониш, ишонч] 1 Самимий, тўғри, одил деб ҳисоблаб, қаттиқ ишониш, шунга асосланган ишонч. *Агар ҳақиқатни айтилса, хон ўзидан бошқа ҳеч кимга эътимод қилмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Кўз тутилган, ишонилган кимсадан кутилган, унга боғланган умид, ишонч. *Биз келажакка ишонган улуғ халқмиз. Шунинг учун ҳам ёшларга эътимодимиз катта.* ■ *Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун эътимодини шу кенжа ўғилга қўйган.* Ҳ. Назир, Ўтлар тугашганда.

ЭЪТИМОДЛИ Эътимод қилса, ишонса бўладиган; ишончли. *Ҳусайн Бойқаро.. эътимодли саркардалар билан қуршалган ҳолда борар эди.* Ойбек, Навоий.

ЭЪТИМОДНОМА [эътимод + нома] эск. Ишонч ёрлиғи, ваколатнома, ваколат ҳақидаги расмий ҳужжат. *Элчи эътимодномасини топширди.*

ЭЪТИРОЗ [a. اعتراض — йўлни тўсиб қўйиш; қарши ҳаракат; қаршилик, келишмаслик] Бирор нарса, таклиф, иш-ҳаракат ва ш.к. га қарши фикр; қаршилик, норозилик. *Қатъий эътироз.* Бу таклифга эътироз борми? *Эътироз билдирмоқ.* *Эътироз қилмоқ.* ■ *Муҳаммад Расул хўжайиннинг кайфи ўзгаргани учун ўйлаган эътирозини айтишга ботинмай турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бемаслаҳат ҳеч кимнинг фикрига эътироз билдирмайди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭЪТИРОЗЛАНМОҚ кам қўл. Эътироз билдирмоқ. -Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликнинг унча кераги йўқ, - деди Ҳомид эътирозланиб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭЪТИРОЗСИЗ Эътироз билдирмай ёки билдирилмай; сўзсиз. Эътирозсиз «хўп» деди. Кун тартиби эътирозсиз қабул қилинди.

ЭЪТИРОФ [a. اعتراف - таниш, тан олиш; икром бўлиш, бўйнига олиш; тавба] Бирор гап, фикр, иш-ҳаракат ва ш.к. ни тўғри, ҳақиқат деб билиш, қабул қилиш. Ҳақиқатни эътироф қилмоқ. ■ У бу эътирофни кўзлари билан, термилиб боқишлари билан жуда аниқ билдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Эътироф этмоқ (ёки қилмоқ) Тан олиб тасдиқламоқ. «Кошинга шошадиган еримиз йўқ», деб корфармо жаноблари хато қилганлар, буни эътироф этамиз. Мирмуҳсин, Меймор. .Миродиқнинг тадбирли ва оқил бир шахс эканлигини эътироф қилиб, унинг бутун талаб ва тадбирларини тўғри топдилар. У. Исмоилов, Сайланма.

ЭЪТИҚОД [a. اعتقاد - ишонч, ишониш; кўнгилда тасдиқлаш; имон, маслак] 1 Каттиқ ишонч, дилдан эътироф этилувчи тушунча, нуқтаи назар, қараш. Эътиқодга кўра, чинор мингга кирган соати ўзидан-ўзи ёниб кетиши керак экан. А. Мухтор, Чинор. Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бирор кимсага ёки нарсага бўлган ишонч; ишонч ва ихлос билан қараш. Жўрабой отанинг командир йигитга эътиқоди ўн чандон ошди. Ҳ. Фулом, Машъал. Омон отада билимга, илғор усулларга эътиқод жуда баланд. Ҳ. Назир, Маёқ сари.

3 Худоба ёки умуман бирор гайритабиий кучга ишониш; имон. У ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозни ҳам қанда қилмайди, рўзани ҳам. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Эътиқод қўймоқ Эътиқод билан муносабатда бўлмоқ, боғланмоқ. Ерни севган, унга эътиқод қўйган деҳқон мўл ҳосил учун курашини эрта куздан бошлайди. Газетадан. Сиз у билан синашта эмассиз-ку, эътиқод қўйишингизни қаранг. С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

ЭЪТИҚОДЛИ Ўз эътиқодига эга, эътиқодлида мустаҳкам. Эътиқодли кишилар.

ЭЪТИҚОДСИЗ Эътиқоди йўқ, эътиқод қўймайдиган.

ЭЪТИҚОДСИЗЛИК Эътиқоди йўқлиги эътиқод қўймаслик. Эътиқод Али Қушчи инсон ва олим сифатида улуғласа, эътиқодсизлик мавлоно Муҳиддинни тубан жарига иргитади. «ЎТА».

ЭҲ унд.с. 1 Завқ-шавқни, қувонч шодликни билдиради. -Эҳ! - деб юбса Сангин ўз ўйидан ўзи завқланиб. А. Мухтор Тугилиш. Ям-яшил ўтов ичра ясаб хужра, Қўйсанг агар патефон. Эҳ.. ра тижон. Ҳ. Салоҳ.

2 Афсусланиш, ачиниш, ўкинч пушаймонни билдиради. Эҳ, бу дунё иши-я! На хотин! На кулба! Ш. Тошма Эрк қуши. Эҳ, аттанг, орзулар учди ҳа Я. Қурбон, Меҳрим ва қаҳрим.

ЭҲА унд.с. Ажабланиш, таажжуб қувонч, шодликни билдиради. Эҳа, олиб дингизми, ниҳоят! ■ Эҳа, сиз ҳали холларнинг гапини кўтариб келдингизми бу Қиҳ-қиҳ, э омон бўлинг-э! П. Турсун, тувчи.

ЭҲЕ айн. эҳа.

ЭҲЗОН [a. احزان - хафалик, маъюс қайғуриш, гамга ботиш]: кулбаи эҳзон / Ғамхона, ғам-ҳасрат уйи, қайғу ҳукми ган кулба. Бир боқмаганин ҳоли паришо сўзлаб, Бир келмаганин кулбаи эҳзо. айтинг. Ҳ. Фулом, Машъал.

ЭҲРОМ I [a. احرام - мусулмонлар ҳаж даврида муқаддас ҳудудга кириш эҳром кийиши] 1 Маккага ҳаж сафар отланган кишиларнинг маълум вақт мида баъзи нарсалардан фойдалани (мас., атир сепиш, соқол-мўйлов, ти олиш ва б. дан) ўзини тийиши.

2 Ҳажга борувчиларнинг махсус кийими: нина тегизилмаган икки парча қуроқ газлама (мас., бўз)дан иборат бири бўйин ва чап елкага, иккинчиси дан пастга ўралади.

ЭҲРОМ II [a. اهرام - «пирамида» с. нинг кўпл.] 1 айн. пирамида 1, 2.

Миср эҳромлари Қадимги Миср аввларининг пирамида шаклида қуркатта тош сағаналари. Мисрнинг кўкўп ромларини Қай куч қилди кекса Па йўлдош. Зулфия.

2 Пирамида шаклидаги бино, инмасжид, мақбара. Замонлар губори

бутун загфарон тошлари қорая бошлаган Чашмаи Аюб эҳроми соясида эски шаҳар бозори жойлашган эди. О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

ЭҲСОН [a. احسان — яхшилик, самимийлик, мурувват; бирор нарсага ҳада қилиш; хайр-садақа] 1 Хайрли, савобли иш, кори хайр; эзгулик. Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан (қочар). Мақол. ■ Ёғи йўқ, қаймоғи йўқ чойи қурсин, Хайри йўқ, эҳсони йўқ бойи қурсин. «Фольклор».

2 дин. Худо йўлига бериладиган зиёфат, хайр-садақа, хайр-саховат, хайр-эҳсон, худойи. Кошки ул хайри эҳсон бергувчи зотлар берадиган бир парча читларини миннатсиз, озорсиз берсалар. К. Яшин, Ҳамза. Юзини соқол босиб кетган қаландар эҳсонни тезда кашкулга жойлаб.. узоқ дуо қилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Умуман, ҳада, инъом. Эҳсон бермоқ. ■ [Машиқ] Отабекдан катта-катта эҳсонлар кўргани учун, вақтнинг кечлигига ҳам эътибор қилмай, кирган эди. А. Қодирӣ, Утган кунлар. Ёзининг эҳсони, олинглар, азиз меҳмонлар! Ойбек, Улуғ йўл.

4 Эҳсон (эркаклар исми).

ЭҲСОНЛИ 1 Хайрли, савобли ишларга доим тайёр, шундай ишларни кўп қилиб турадиган.

2 дин. Кўп хайр-эҳсон, худойи қилиб турувчи; художўй.

3 Саховатли, қўли очик.

ЭҲТИДО [a. افتداء — тўғри йўлни қидириб топиб олиш ва шу бўйича йўналиш, бориш] Тўғри йўл билан бориш; оғмаслик.

ЭҲТИЁЖ [a. احتياج — муҳтожлик; зарурият, талаб, ҳожат] Бирор нарсага бўлган талаб; ҳожат, зарурат, зарурият, муҳтожлик. Эҳтиёж сезмоқ. Маданий-маиший эҳтиёжларни қондирмоқ. Ортиқча изоҳга эҳтиёж йўқ. Унинг пулга эҳтиёжи йўқ. ■ Бора-бора чўл сахрога айланди, одамлар ва отларнинг сувга эҳтиёжи оша борди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Кўзларим айлар ҳамиша Арзи муҳтожлик сенга, Айт-чи, жоним, борми сенда Кўз ёшимга эҳтиёж? Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЭҲТИЁТ [a. احتياط — сақланиш, эҳтиёткорлик; захира] Номмақбул нарса, таъсир ва ш.к. дан сақлаш (сақланиш), унга йўл қўймасликка қаратилган чора, тадбир; хатти-ҳаракат. Ҳовлисида ёки эшигига яқин

очиқроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана қовланган. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭҲТИЁТ БЎЛМОҚ 1) эҳтиёт чораларини кўриб иш тутмоқ, эҳтиёт ҳолатни сақламоқ. Ирода билан эҳтиёт бўлиб сўзлашиш.. кераклигини тушунарди Аҳмад. Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) огоҳлик, зийраклик билан, авайлаб сақламоқ. Укаларингга эҳтиёт бўл, доим кўз-қулоқ бўлиб тур. Эҳтиёт тутмоқ айн. эҳтиёт қилмоқ, эҳтиётламоқ.

..ўзингни эҳтиёт тут. Эҳтиёт қилмоқ 1) эҳтиёт чораларини кўриб сақламоқ, эҳтиётламоқ. Қиз — биллур қадаҳ, эҳтиёт қилмасанг, қўлингдан тушиб кетади. Шухрат, Шинелли йиллар; 2) тежамок, тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қилмоқ. Уқни эҳтиёт қил! Мўлжални аниқ ол! Ҳ. Фулом, Машъал; 3) авайлаб сақламоқ, бекитиб қўймоқ. Ҳужжатларни эҳтиёт қилмоқ. ■

Йигитлар тилло тангаларни кафтларига қўйиб томоша қилишди. Ундан кейин эҳтиёт қилиб, ёнларига солиб қўйишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эҳтиётни шарт Ҳар эҳтимолга қарши; эҳтиётдан. Сайфий, эҳтиётни шарт дегандай, қўйнига беш-олти газал қистириб келган. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭҲТИЁТДАН Эҳтиёт юзасидан, ҳар эҳтимолга қарши. Абдиларнинг бу томондан эшиги бўлмаса ҳам, Омил эҳтиётдан кузатиб турди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Пайти келганда Йўлчи бойларга.. қарши сўзлаб, мардикор бермасликка ундаб, эҳтиётдан яна қичқириб қўяди: -Сара нон! Ойбек, Танланган асарлар.

ЭҲТИЁТКОР [a. + ф. احتياطكار — эҳтиётли, эҳтиёткорлик билан иш қиладиган] 1 Олдиндан эҳтиёт чоралари кўриб, эҳтиёт бўлиб, олди-кетини ўйлаб иш қиладиган, эҳтиёткорона иш тутадиган. Эҳтиёткор одам. ■ Ҳа, Рустамбек ҳар ишда эҳтиёткор. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қиладиган, исрофгарчиликка йўл қўймайдиган; тежамкор, режали. Эҳтиёткор бичиқчилар.

ЭҲТИЁТКОРЛИК Эҳтиётлик билан, эҳтиёт чораларини кўриб иш тутиш; мулоҳазакорлик. Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди.. айёр, муғамбир.. у юраксиз эмас, балки ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЭХТИЁТКОРОНА [a. + ф. احتياطكارانه — охиринаи ўйлаб, мулоҳазакорлик билан, эҳтиёт қилган ҳолда] Эҳтиёткорлик билан, эҳтиётлик билан, эҳтиёт бўлиб ёки эҳтиёт қилиб. *Эҳтиёткорона иш тутмоқ. Эҳтиёткорона муомала қилмоқ.*

ЭХТИЁТЛАМОҚ Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиёт қилмоқ. *Хужжатларни эҳтиётлаб қўй. Ярани эҳтиётлаб боғламоқ. ■ Каникулда ишлаб топган пулига олган бир сидирга уст-бошини беш йил эҳтиётлаб кийди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. У балиқларни эҳтиётлаб, хашак устига қўйди-да.. яна нари кетди. Н. Фозилов, Дийдор.*

ЭХТИЁТЛИК айн. эҳтиёткорлик. *Саудий ҳаддан ошиб кетди. Ундан эҳтиётлик талаб қилган Ёқубжон билан уришиб, уни «сотқин» деди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЭХТИЁТСИЗ 1 Эҳтиёт бўлмай ёки эҳтиёт қилмай иш тутувчи; тadbирсиз. *Эҳтиётсиз бола. ■ Элмурод кечаси эшикка эҳтиётсиз чиқди-ю, шамоллаб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кам қўлл. Эҳтиёт қилмай, пала-партиш сарф қилувчи; режасиз, исрофгар.

ЭХТИЁТСИЗЛИК Эҳтиётсиз ҳолда иш тутиш; бепарволик, мулоҳазасизлик. *Бахтсиз ҳодисалар, кўнгилсиз воқеалар кўпинча эҳтиётсизлик оқибатида юз беради. Газетадан.*

ЭХТИЁТЧАН кам қўлл. айн. эҳтиёткор **1**.

ЭХТИМОЛ [a. احتمال — бардош бериш; чидамлилиқ; эҳтимоллик, мумкинлик] **1** Рўёбга чиқиш, амалга ошиш, юз бериш имконияти; мумкинлик. *Қани энди, ҳаётдаги саноқсиз эҳтимолларнинг барчасига жавоб топиш мумкин бўлса. С. Кароматов, Олтин қум. Уни энг қаттиқ қўрқитган нарса — бу суратнинг босқинчилар қўлига тушиб қолиши эҳтимоли эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 мод. с. Балки, =са керак, бўлиши мумкин. *Унинг келиши эҳтимол. ■ Шерба ўшанда ҳол сўраб, эҳтимол, хато қилганди. С. Анорбоев, Оқсой. Эҳтимол, хон табии истаган пайтда топиш осон бўлсин, д шундай қилгандир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Ҳар эҳтимолга қарши Эҳтимол юзасида Бели синган сарбоз.. ҳар эҳтимолга қариерда ётган ўтқир қилччи олди. Мирмуҳсин Меъмор.

ЭХТИМОЛКИ мод. с. айн. эҳтимол **2**.

ЭХТИРОМ [a. احترام — ҳурматлаш; зат-ҳурмат] Юксак ҳурмат, иззат-икро Эҳтиром қилмоқ. *Эҳтиром билан сал бермоқ. Зўр эҳтиром билан тилга олмоқ. Улуғ шоир ҳайкали пойига меҳр-муҳаббат чуқур эҳтиром рамзи сифатида гулл қўйилмоқда. Газетадан.*

ЭХТИРОС [a. احترام — кучли интигилиш; зўр талаб] Зўр ҳис-туйғу, зашавқ; жўшқинлик. *Эҳтирос билан гапирм ■ Эҳтирос тугён урганда, ақл чирхиралашади. Т. Жалолов, Олтин қафас. вишганларнинг қалblари ширин-ширин тпингани-толпинган. Кўзларидаги маст эҳтирос тумани оша бир-бирларини кўдилар, холос. А. Мухтор, Чинор. Алимар кўндан буён шу қадар эҳтирос билан кламаган эди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмай*

ЭХТИРОСЛИ 1 Эҳтиросга тўлган, сшин. *Эҳтиросли публицист.*

2 Эҳтиросни ифодалайдиган, эҳтиакс этувчи; жўшқин. *Эҳтиросли сўзлар. Унинг чўзинчоқ оқиш юзи ҳам эҳтирс кўзлари.. сингари ички кечинмаларини узлу, акс эттиради. П. Қодиров, Уч иллиз.*

ЭХТИРОССИЗ Эҳтироси йўқ, эъросдан холи, ҳиссиз. *Муаллиф шегърликкаси қондаларини бузиш билан бирга, тироссиз, мавҳум фикрларга ўралашиб ган. Газетадан.*

-ю (унлилардан кейин) 1 юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. *Шу ҳам иш бўлди-ю!* *Ўзи кап-катта бола-ю, қилаётган ишини қара!* ■ [Мозорни бузишаётганда] *Мачитнинг катта домлаларию райисполкомлари [райижроком раиси]. ўша ерда бўлишди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Буни қамаган мингбоши-ю, бу ҳезалак махсум мендам домангир.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 бркт. боғл. Уюшиқ бўлақлар ва гапларни бир-бирига боғлаш, бириктириш учун хизмат қилади. *Кечаю кундуз ишладик.* ■ [Ғуломжон] *Мадрасада айтган гапларим учун қасос олаятти, деб ўйлади-ю, мингбошига бориб арз қилди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Дадаси уни четлаб ўтди-ю, уч қадамча нарига бориб, қўлидаги зонтигини очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг хаёлига янги фикр келди-ю, ҳозирча институтга боришдан воз кечди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 зидл. боғл. Зид маъноли эргаш гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Ўқийди-ю, мазмунига тушунмайди.* *Ишни бошлади-ю, битирмади.* ■ *Эшитди-ю, нима тўғрисида сўз бораётганини фаҳмламайди.* А. Умар, Мухтор. *Буни Убайдулла ака тўйдан кейин билди.* *Билди-ю, хуноб бўлмади.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЮАНЬ [хит.] Хитой Халқ Республикасининг асосий пул бирлиги.

ЮБИЛЕЙ [лат. jubilaеus < қад. ях. jubel — қўй шоҳи] Бирор шахснинг туғилган кунни ёки бирор ташкилот, муассаса ва ш.к.нинг муайян йиллиги муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Шоирнинг*

80 йиллик юбилеи. Университетнинг 50 йиллик юбилеи. Юбилей йили. ■ *Шу кунларда шахримизнинг улкан тўйи — шонли юбилейини муносиб нишонлашга катта тараддуд кўриляпти.* Газетадан. *Юбилей комиссиясининг раиси — бош инженир Умрзоқ минбарга чиқди.* С. Аҳмад, Поччажон.

ЮБИЛЯР Юбилейи нишонланаётган шахс, ташкилот, муассаса ва ш.к. *Нотиқ ўз сўзининг асосий қисмини юбилярнинг илмий-ижодий фаолиятини чуқур таҳлил қилишга бағишлади.* «ЎТА». *Қуёш ўзининг саҳий нурларини аямасдан юбиляр республикамизга сочмоқда.* Газетадан.

ЮБКА [р. юбка < пол. jura — аёллар кўйлаги < а. جبّة — ип газламадан қилинган кенг енгли кийим] Хотин-қизларнинг белдан пастки уст кийими, шунингдек, аёллар европача кўйлагининг белдан пастки қисми. *Шерсть юбка. Калта юбка.* ■ У [Фотима] *енгларига чиройли қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юбка ва белгача тушадиган свитердан иборат комплект кенг тарқалди.* Газетадан.

ЮБОРМОҚ 1 Нарса ёки кимсани бирор томонга ёки жойга йўлламоқ, жўнатмоқ. *Хат юбормоқ. Совға юбормоқ. Пул юбормоқ. Вакил юбормоқ. Беморни касалхонага юбормоқ.* ■ *Сиз, шаҳанишоҳ, ўша соати музаффарни тайин айлаб, биз қулларига хабар юборсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шоҳрух.. вилояту ўлкаларга кўпроқ ўз ўғилларини юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Куймоқ, киритмоқ. *Врач беморнинг венасига дори юборди.*

3 кўм. фл. вэф. -(и)б шаклли етакчи феъл билан қўлланиб, ҳаракатнинг тугал, кучли тарзда, қўққисдан бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Қизитиб юборди. Қичқириб юборди. Қўрқитиб юборди. Йиқитиб юборди. Унутиб юборди.*

Жаҳаннамга юбормоқ Нобуд қилмоқ, ўлдирмоқ. - *Пашша талаятими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз, қорачам! — пашшаларни эзиб давом этди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЮВИБ-ТАРАМОҚ Ювинтириб, тараб парвариш қилмоқ, шу жиҳатдан аҳволига қарамоқ. *Ота-она фарзандини туғилган кундан эътиборан парваришлаб, ювиб-тараб, эркалаб-суйиб катта қилади. Газетадан. Қўшнилари савоб учун Малакнинг сочини боқиб, ювиб-тараб кўярди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.*

ЮВИНДИ I Ювмоқ фл. ўзл. н., ўтг. зам., 3-ш. бирл. шакли. *Муздек сувга ювинди.*

ЮВИНДИ II I Қозон-товоқ, идишларни ювишдан чиққан, таом қолдиқлари аралаш сув. *Бора-бора Тўрткўзнинг увуллашлари аста-секин камайиб, ўзи эса ҳамма чиқариб берган ювиндиларни ичавериб, салда семириб кетди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ювиндиларни сигир-бузоқларга беради. Ойдин, Ҳикоялар.*

2 кўчма Худди ювинди каби, жуда сифатсиз суяқ овқат, сарқит. *Эшигида ювиндисига зор бўлган полвоннинг давлатини бир кўрсин, куйиб ўлсин! С. Аҳмад, Кадрдон далалар.*

3 Ювиш, ювинишлардан чиққан сув. *Паст-баланд қурилган хоналардан оққан ювинди сувлар пишиқ гиштлардан равоқсимон шаклда ясалган тазар [канализация қувири] орқали чуқур обреза [қир ўрага] келиб қуйилган. Газетадан.*

ЮВИНДИХЎР Бировларнинг ювиндиси, сарқити эвазига хизматини қиладиган шахс. *Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? Энди ювиндиҳўр бўлиб қолдингми? Ў. Ҳошимов, Қалбнингга қулоқ сол. Уртоқларинг сени, сен ювиндиҳўрни ҳамқишлоғимиз дегани ор қилишади!. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮВИНМОҚ Бутун аъзоларини ёки маълум қисминини ювиб тозаламоқ. *Ваннада ювинмоқ. Душда ювинмоқ. ■ У ечиниб, энди ювинаётган эди, эшик тақиллади. А. Қаҳҳор,*

Қўшчинор чироқлари. Фуломжон буларнинг ҳаммасини кўтариб, ҳовлига ювингани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮВМОҚ I Сув (баъзан спирт, керосин ва ш.к.) билан ишқаб тоза қилмоқ, кирини кетказмоқ. *Бетни ювмоқ. Қўлни совун билан ювмоқ. Идишларни ювмоқ. Ярани спирт билан ювмоқ. Узумни ювиб емоқ. ■ Тўртинчи қозонни ювди-ю, қопқоғини ёлиб, кириб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ариқ бўйига ўтириб, помидор, бодринг ва пиёз ювди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. [Эрали] Отларни.. ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди. «Эрали ва Шерали».*

Кир ювмоқ Кир бўлган кийим ҳамда дастурхон, сочиқ, чойшаб каби рўзгор буюмларини кир кетказувчи воситалар (совун ва ш.к.) билан сувда ишқаб тозаламоқ, [Ойимхон] *Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқага бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Оқизиб олиб кетмоқ, ўпириб ёки ўйиб кетмоқ. *Ёмғир девор сувоқларини ювиб кетди. ■ Сув нов остини ювиб кетяпти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Аму оқар қирғоқни ювиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб. Файратий.*

3 қ.х. Тупроқ шўрини кетказиш мақсадида далага сув қўймоқ; яхоб бермоқ. *Шўр ерларни қишда уч-тўрт марталаб ювдик. ■ Бу ерни текислашга ҳам, шўрини ювишга ҳам эҳтиёж йўқ. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

4 с.т. Эришилган ғалаба, муваффақият ёки бирор яхши нарсанинг қўлга киритилишини зиёфат билан нишонламоқ. - *Оғайнилари, энди.. кечирасизлар, — деди Сангин плашининг чўнтагидан яримта ароқ чиқариб, — бу келганларинг ҳисоб эмас, кватиранни алоҳида ювамиз. А. Мухтор, Туғилиш. Бобо амаким ҳам олтинчи йиллик тўйларини қилиб беришлари керак. Пенсияни ювмасалар бўлмайди. И. Раҳим, Тақдир.*

Ҳуноҳини (ёки айбини, доғини ва ш.к.) ювмоқ Эзгу иш, яхшилик, ибратли хатти-ҳаракат ва ш.к. билан ўзини оқламоқ; гуноҳидан холи бўладиган иш қилмоқ. *Маҳдумнинг бу сўзи юқоридаги ҳуноҳини ювгандай бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Кир*

ювди қ. кирювди. Қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ (ёки тикмоқ) Бирор кимса ёки нарсадан кўнгли совимоқ, ҳафсаласи пир бўлмоқ. *Офтоб ойим эридан ҳам қўлини ювиб, қўлтиғига урган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮВОШ I сфт. Шўхлик қилмайдиган, тинч ёки жим юрадиган; беозор. *Ювош бола.* *Ювош от.* ■ *Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳоқими Салимсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек зolimни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дадам жуда ювош, ширинсўз чол эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагингиз дарё-да, ойи! Ёки синфга нуқул ювош, ақлларини териб олганмисиз-а!* Ҳ. Назир, Опахонимиз.

2 рвш. Беозор тарзда. *Зайнаб ювошигина кулиб, қизариб, чамадончасини кўча ўртасига қўйди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қамчи жаҳлидан тушиб, Мавлон акага яхши шоғирлардек ювош боқди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЮВОШЛАМОҚ Ювош бўлиб қолмоқ, аччиғидан тушмоқ. *Бу от анча ювошланиб қолди.* ■ *-Чик, яқинроқ ўтир, гап кўп, — деди ювошланиб чол.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮВОШЛАШМОҚ айн. ювошланмоқ. *От ювошлашди.*

ЮВОШЛИК Ювош хислатга эгалик; беозорлик. *Озгин, лекин бақувват уста Замоннинг ювошлиги.. меҳнатсеварлиги солдатларга ёқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг тўғрилиги, ювошлиги Норбувининг онасига ёқиб қолиб, ўз қизини «арзон-гаровга» тўй қилиб берди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЮВУҚЛИ Ювилган, тозаланган, тоза. *Ювуқли идишлар.* *Ювуқли кир.* *Косалар ювуқлими?*

ЮВУҚСИЗ I Ювилмаган, кир, ифлос. *Ювуқсиз идиш.* *Ювуқсиз сочиқ.* *Қўли ювуқсиз бола.* ■ *У кишининг [Бобоҳоннинг] зарбидан кўрққан баъзи муллаваччалар.. бетлари ювуқсиз ҳолда дарсларини такрор қила бошлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ерўчоқ олдида даста-даста ювуқсиз лаганлар ётарди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *-Кир-чири ювуқсиз қолмасин, вақти бемаҳал иссиқ томоқсиз қийналмасин, деб раҳмим келганидан теккандим бунга, — деди Сабоҳон.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 кўчма Ҳаром-ҳаришни фарқ қилмайдиган; нопок. *Мана шунақа ювуқсизларнинг гапига ишониб, йўқ нарса учун билмасдан*

хафа бўлиб юрадим! Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

ЮВҒУЧИ Мурдани ювиб кафанловчи шахс; ғассол, мурдашўй. *Наби ака Қодиржоннинг иягини малла бўз белбоғи билан боғлаб, ювғучи Салоҳиддинхўжа ва Мамажон гўрковнинг уйига қараб жўнади.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

ЮГАН I От, эшак каби уй ҳайвонларини бошқариш учун улар бошига солинадиган, сувлик, тизгин ва қайиш тасмалардан ясалган абзал. *Ойқиз бўлса.. бир қўли билан юганни ушлаб, отни бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Отларни оғилга боғладилар, юганларининг сувлиқларини чиқариб, олдиларига кўк беда солдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮГАН II Гули сариқ, баланд ўсадиган кўп йиллик ўт.

ЮГАНЛАМОҚ I От, эшак каби уй ҳайвонларининг бошига юган солмоқ, юган урмоқ. *Тойни юганламоқ.* ■ [Эрали] *Отларни ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди.* «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Ўз измига бўйсундирмоқ, бошқармоқ. *Асов дарёларни юганламоқ.* ■ *Яйдоқ бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик.* Ф. Фулом.

ЮГАНЛИ Югани бор; юганланган. *Юганли от.* ■ *Ҳукмдорнинг бир чоқари Ибн Синога зар ёқали тўн кийгизиб, кумуш юганли арабий отни кўндаланг қилди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЮГУРГИЛАМОҚ с.т. Тез-тез югурмоқ, чопқилламоқ. *Йигитлар югургилаган боланинг орқасидан кичкина кўчага қайрилишди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ёрмат билан Нормат югургилаб, суюнчига чиқиб кетишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮГУРДАК I Бировга хизмат қилиб турадиган шахс; хизматкор, малай. *У [Йўлчи] сўрамаса ҳам, чойхоначининг югурдаги чой қўйиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ибодилла, бой боласи бўлгани билан, отасининг югурдаги, холос.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ёрдамчи, дастёр. *Мана, ойим, сизга яна бир дастёр — югурдак топиб келдим.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

3 эск. Бирор идоранинг хат-хабарларини тегишли кишиларга ёки муассасаларга ташувчи ходим; хат ташувчи. *Мадраимни сельсовет [қишлоқ кенгаши]нинг ўша вақт-*

даги раиси районга олиб бориб, ижроқўм югурдаги қилиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 салб. Бировнинг буйруғини ёки топшириғини хушомадгўйлик билан бажарувчи; лаганбардор, малай. Амалдорларнинг югурдаклари кўча-кўйларда одам ўлдиршига киришдилар. С. Айний, Жаллодлар.

5 айн. югурик 2. Югурдак оёққа кавуш топилар. Мақол. ■ Гулшан дегани шаккокроқ, тили югурдак, ўзи зийрак-туйғун.. эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРДАКЛИК Югурдак иши, вази-фаси. Йўлдаги азоб-уқубат, дастёрлик, югурдакликдан тинкаси қуриган Дўсмат ака Кобулга етганда, қаттиқ касал бўлиб, тўсатдан вафот этди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. Кўчада қолган.. бировнинг хизматида югурдаклик қилувчи болалар озмунча эмасди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЮГУРИК 1 Тез югурадиган, чопадиган; чопқир, чопағон. Кепак еган от югурик бўлмас. Мақол. ■ Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин, боёқиш Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолганди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳаёт мисли бир югурик дарё, оқадикетади, сурган кайфу сафонгиз қолади, — қув кўзларини сузиб илжайди Эшонхон. Ойбек, Улуғ йўл. Икков миниб тулпор отти, Чопмоққа ҳаваси кетди, Кимнинг оти югурик, деб. «Зрали ва Шерали».

2 Илдам, тез ҳаракат қиладиган; чаққон, тез (оёқ, қўл, тил ҳақида). Югурик бармоқлар. Югурик оёқ. Қўл югуриги — ошга, Тил югуриги — бошга. Мақол. ■ У [Абдишукур] болалик чоғида дадаси билан бирга янги шаҳарда резавор сотиб юргандаёқ, русчага тили югурик бўлиб қолган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ақли югурик Бирор масалани тез тўшунадиган, тез ҳал қила оладиган; фаҳмли. -Не-не ақли югурик донишлар жон бермаган бу йўлни солгунча.. — деди бува. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЮГУРИШ 1 Югурмоқ фл. ҳар. н. Сиз лоп деса, ола қоп олиб югуриш ўрнига, ана шунақа иғвогарларни тутиб беришларингиз керак. С. Аҳмад, Хукм.

2 сирт. Йирик ва илдам қадам билан югурмоқга тўмон тез ҳаракат қилиш; чопиш. Қис-

қа масофага югуриш. Узоқ масофага югуриш. Югуриш мусобақаси.

3 с.т. Бирор ишни амалга ошириш ёки рўёбга чиқариш учун уриниш, югуриб-елиш, ҳаракат қилиш. Шунча югуришлар бекорга кетди. Унинг югуришларидан бирор натижа чиқмади.

ЮГУРМОҚ 1 Ирғишлаб, бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. Бор кучи билан югурмоқ. Бола югуриб, тепаликка чиқди. ■ Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сирт. Югуриш билан шуғулланмоқ; югуришда қатнашмоқ. Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлчаларда майкачан қизлар югуришарди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 кўчма Бирор иш ёки мақсадни амалга ошириш учун ҳаракат қилмоқ; ҳаракатида бўлмоқ, уринмоқ. Уқишнинг кетидан югурмоқ. Югурганники эмас, буюрганники. Мақол. ■ Раис Умурзоқ отага ўхшаш обрўли, тажрибакор пахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Бирор жой, томонга ошиғич, тез ҳаракатда бўлмоқ, йўл олмоқ. Бугун Гавҳарнинг телеграммасини олиш билан вокзалга югурди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бу Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 кўчма Тезлик билан ҳаракатланмоқ (сув, шамол кабиларнинг ҳаракати ҳақида). Қишлоқ ўртасидан ўтадиган икки со. тошлардан тошларга урилиб, кўпириб, узоқ пахта далаларига қараб югуради. Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. Мирзачўлнинг оч бағригиз Югурганда Сирдарё Уйлаганми эди шундас Чаманлар яратишини. Т. Тўла.

6 кўчма Пайдо бўлмоқ, намоён бўлмоқ кўринмоқ (бирор хусусият, белги, ҳол; ва ш.к. ҳақида). Унинг юзига қон югурди. ■ [Ибн Сино] Назари сатрлар оралаб йўгаларкан, ер остидан хазина топган кишидек, қўллари аста титрайди, юзига ғала

табассум югуради. М. Осим, Китобга ихлос. Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар хуснига хусн кўшиди, кўзлари чарақлаб кетди. Ойдин, Асл ёр. Энди ҳар шаквининг ҳам юзига жиддият югурди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРТИРМОҚ 1 Югурмоқ фл. орт. н. Бир оз шамоллаб юргани учун касалхонага одам югуртирди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ҳаракатлантирмоқ, юритмоқ. Бир эрта уйғониб, калламга қўл югуртирсам, сочларим остида яра-чақа уч берибди. «Ёшлик». Пахтакорлар эгаларга сув югуртириб, жўякларни юмшатиб олдилар. «Ўзбекистон кўриқлари».

Ақл югуртирмоқ Ақлни ишлатмоқ. ..эшитганларингиздан кўпининг моҳиятига ақл югуртириб кўрмаган бўлишингиз мумкин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кўз югуртирмоқ** Қараб чиқмоқ, кўздан ўтказмоқ. У кўшдан қўли билан кўзини тўсиб.. болаларга кўз югуртириб чиқди. С. Зуннунова, Янги директор. -Шоирман денг?! — қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртирди. Н. Фозилов, Шонли авлод.

3 Сиртига бирор нарса бермоқ; юритмоқ; таъминламоқ. Узукка олтин суви югуртирмоқ. ■ Дўппининг олдин ипак югуртирилган гуллари ўрнида турли ипаклар билан тикилган мукамал гуллар пайдо бўлган сайин, у ўз ишидан завқланарди. К. Яшин, Ҳамза.

ЮГУРТМОҚ айн. югуртирмоқ. Тозилар югуртиб, тоққа чиқардим.. «Муродхон». Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сартарош.. секин «бисмилло!» деганича, устарани Миркаримнинг бошидан чаққон югурта кетди. Ойбек, Болалик. Йўлчи атрофга кўз югуртиб, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮГУР-ЮГУР Бирор оғир ва шошилиниқ ишни амалга ошириш вақтида юз берадиган оворагарчилик, ҳовлиқиб у ёқдан бу ёққа чопиш; чоп-чоп. Шунча югур-югурдан ҳеч қандай натижа чиқмади. ■ Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуклар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат.

ЮЗ 1 1 Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; бет. Чўзиқ юз. Қизил юз. Кулча юз. Юзини ювмоқ. ■ Бошқа-

лар бўлса, Ниёз қушбегининг сўзидан кейин.. ҳожининг юзига тикилган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради. Ойбек, Танланган асарлар. Канизак.. дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўгирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Инсон бетининг у ёки бу томони; ёноқ. Раъно супага оёқ солиштириб ўтириб олди. Кампир уни кўриб, аввал ўзини йўқотиб қўйди, кейин бўйнидан қучиб, у юздан, бу юздан ўнди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт. Унинг юзларида, дудоқларида йигитнинг юрагини эритувчи бир табассум ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. ..бу йигитнинг сурати.. унг юзидаги қора холи Шаҳзодага уйқу бермай қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор нарсанинг устки томони, юзаси; сирт, сатҳ. Қир юзини лолалар қоплаган. Кўк юзини булут босди. Ойнинг юзида ҳам доғ бор. Мақол. ■ Мана, икки ойнинг ичида яйдоқ дала юзи ям-яшил гўза ниҳоллари билан қопланди. Газетадан. Деразаларга урилган ёмғир парчалари ойна юзини ювиб.. пастга оқарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. ..унинг қор юзида жимираб ўйнаши кўзни қамаштирарди. Ҳ. Шамс, Душман.

4 Айрим нарсаларнинг у ёки бу томони, тарафи, қирғоғи. Кўчанинг икки юзида қатор уйлар. ■ -Дарёнинг бул юзида қолиб, ул юзидаги ёрига етолмай қақшаган бадбахт ошиқ иўри бошимда, — деди Фуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мусулмонқул Чирчиқ бўйига келиб етганда, қушбеги бошлиқ Тошкент йигитлари ҳам сувнинг бериги юзида кутиб турган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Обрў, эътибор; юз-хотир. Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар. Мақол. ■ [Юсуфбек ҳожи:] Ҳар ҳолда ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Кесиш ёки чопиш асбобларининг тиғи. Пичоқнинг юзи. Болтанинг юзи. ■ Гўрков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайирибди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 мат. Текислик ёки сиртнинг чизиқлар билан ўралган қисми; сатҳ. Доиранинг юзи. Учбурчак юзи.

Ер юзи 1) ернинг юзаси, сирти. Мама-тов билан Бобоёровлар бригадасида шудгор қилиш ўрнига фақат ер юзи тирмаланган,

холос. «Муштум»; 2) бутун олам; дунё, жаҳон. Тошкент ер юзининг турли жойларидаги биродарлашган шаҳарлар билан мустаҳкам дўстлик алоқаларини ўрнатган. Газетадан. **Ер юзини кўрмоқ** Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ. - Бунинг ўз оти ўзи билан. Етти ойда ер юзини кўрди. Еттивой бўлади-да, — дебдилар [бувим]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ёруғ юз билан** Ҳеч қандай камчилик ёки айбсиз ҳолда. Баракали юк билан декадага отланиб, Яшин ёруғ юз билан хушнуд қадам ташлади. «Муштум». **Юз амри ширин** Бет бетга тушиб турганда, юз-хотирга бориш, бирор иш, хатти-ҳаракатдан ўзини тийишни билдирувчи ибора. - Тўғри, юз амри ширин-да! — Турсун ака жаҳа билан эшикни ётиб чиқиб кетди. «Муштум». **Юз бермоқ** Юзага келмоқ; бўлмоқ. Бу шу қадар тез юз бердики, Ҳафиз ҳам, унинг ёнида турган одамлар ҳам йиқилганидагина кўриб қолишди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Асосий қурилиш ишлари кенг қулоч оттирилган бўлса, нега бундай ҳол юз бериши мумкин?! «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз кўрар этн.** Никоҳнинг эртаси куни кўрманана билан келин кўриш маросими. **Юз кўрсатмоқ** Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. Ҳаёл гирдобидида чўмилиб ётар, Унда юз кўрсатар яшнаган сароб. Р. Парфи, Кўзлар. **Юз очмоқ** Намоён бўлмоқ, ўзини кўрсатмоқ. Янги бир китобни варақлагандай, Кунлар ўтади-ю, юз очар баҳор. Ё. Мирзо. Машина кўп юрмай, дўнгликдан ўтди-ю, тамомила бўлак манзара юз берди. «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз тутмоқ** Ўзи бирикиб келган сўз англатган нарса, ҳаракат, ҳолат сари йўналишни билдиради. Инқирозга юз тутмоқ. ■ Гулханий феодализм тузумининг тушкунликка юз тутган бир даврида Қўқон хонлигида яшади ва ижод этди. «ЎТА». Юракларни қаттиқ уйнатган ҳовлиқини дамлари ўтди, энди нафас ўнгланишига қараб юз тутди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юз ўтирмоқ** 1) айн. юзини ўтирмоқ. - Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир, — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) алоқани узмоқ; кечмоқ. Агар яна бир оғиз сўз айтсанг, мен сендан юз ўтираман! Мирмуҳсин, Меъмор. Қариндошларимиз ҳам дамдамдан юз ўтиришган. Пиякиста дейишади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Юзи ёруғ** Ишфаолият, хатти-ҳаракатида камчилиги ёки айби йўқ ҳолатли. Хирмонимиз баракали бўл-

са, давлатимиз, халқимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади. Газетадан. Эшитдим. Ҳайтовур, бечора қизнинг юзи ёруғ бўлди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи йўқ** Орномуси, уяти йўқ; бетсиз. Шу тобда Мирбадал кўзимга кўринармиди-я. Юзи йўқ экан! Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи чидамаслик** Орияти йўл қўймаслик. Ҳадеб ишдан жавоб сўраб келаверишига юзим чидамай қолди. «Муштум». Содикжон бойвачча «уч таноб ер, катакдек чорбоғ»ни анчадан бери кўз остига олиб юрар, лекин буни Пўлат отага айтишига юзи чидамай келарди. К. Яшин, Ҳамза. **Юзи шувут қ. шувут.** Энди юзи шувут, нима қилишини билмай ўтирибди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. **Юзи қора** Айбдор, гуноҳдор ҳолатли. ..ўз жони ва икки боласини деб, икки лочинни тутиб берса, юзи қора бўлиб, эл ичида қандай бош кўтариб юради кейин. К. Яшин, Ҳамза. **Юзи курсин** Нафрат, ҳазар ифодаловчи ибора. Ёмоннинг юзи курсин. **Юзига айтмоқ** Шаҳсан ўзига очик, рўйирост айтмоқ. У. мажлисларда кимнинг айби бўлса, шартта юзига айтаверарди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳозир ўзлари бўлганда, юзларига айттар эдим. Яхшиси, халақит бермасинлар. Н. Сафаров. **Юзига ёпиқ** Қулф ёки бошқа нарса билан маҳкамланмай беркитиб (ёпиб) қўйилган (эшик, дераза кабилар ҳақида). Бурчақда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун бошига қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетли эшиклар юзларига ёпиқ ҳолда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзига ёпмоқ** (ёки бекитмоқ) Қулфламай ёки бошқа нарса билан маҳкам (очилмайдиган) қилмай беркитмоқ (ёпмоқ). Ювош ғийқиллатмасликка ҳаракат қилиб, деразани юзига ёпиб қўйди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. ..тувоқни ёпиб, қўча эшикни юзига бекитди-да, сунага чиқиб, омонатгина ёнбошлади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Юзига оёқ қўймоқ** (ёки тирамоқ) қ. оёқ. **Юзига солмоқ** Таъна, миннат тарзида ўзича гапирмоқ. Уни юз-хотир қилмай, золимлигини дангал юзига солишди. К. Яшин, Ҳамза. Ваҳолонки, одамлар эсида сақлаб юраркан. Йигиб юриб, юзинга соларкан. И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Юзига қарамаслик** (ёки бормаслик) Ўзгага бериш, сарфлаш ва ш.к. да аяб, ҳисоблашиб ўтирмаслик. Барака топ, айланай, йигит деган шунақа мард бўлса.

Беш сўм, ўн сўмнинг юзига қарамаса! О. Ёқубов, Тилла узук. Булар бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қармай, чойга, нонга.. ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. Ғ. Фулом, Шум бола. **Юзини ерга қаратмоқ** Юзи шувут ҳолга солмоқ, ор-номусдан хижолатли ҳолга туширмоқ. *Ватаннинг амри шу, бурчингни бажар, Охири юзимни ерга қаратма!* Ғайратий. *Ҳасан аканинг юзини ерга қаратадиган бўлдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Юзини кўрмоқ** Ҳзи бирикиб келган сўз англаган нарса, жой ва ш.к. да пайдо бўлмоқ, кўринмоқ маъносини билдиради. *Дунё юзини кўрмоқ.* ■ *Лермонтовнинг рус драматургиясининг ажойиб дурдоналари ҳисобланган саҳна асарлари фақат бир неча ўн йилдан кейингина саҳна юзини кўрди.* Газетадан. **Юзини ўтирмоқ** 1) юзини бошқа томонга бурмоқ. -*Сизнинг олдинизда ечинайми? -Уялсангиз, мен юзимни ўгириб туррай.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) айни юз ўтирмоқ. *Авом улардан юзини ўгирган..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Фақат кечагина юзини ўгириб олган бу ситамкор бахт Мадумар оиласига тўлиб-тошиб, қучоқ очиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қайси юз билан** Уялмай-нетмай, қандай қилиб. *Энди қайси юз билан халққа қараймиз? О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Ундоқ бўлса, бу ерга қайси юз билан келади? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЗ II снқ. сон I 100 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Юз қадам. Юз сўм. Юз дона қилам. Бундан юз йил илгари. Юз даражали термометр. Юздан бир қисм. Юзгача санамоқ. Мингни юзга бўлмоқ.* ■ *Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам пул, юз. сўм ҳам пул. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с.т. Кўп, кўп марта. *Мард бир ўйлар, номард юз ўйлар. Мақол.* ■ *Адолат юз изтиробда тўлганган қалбини енгди-ю, бошини кутарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни Мирзакаримбой ҳикоя қила бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮЗА I Бирор нарсанинг усти, устки қисми, юзи, бети; сирт, сатҳ. *Силлиқ юза. Сув юзаси.* ■ *Юзадан ярим метргача нам тупроқ, ярим метрдан кейин ботқоқ кўчади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўшилари-нинг баланд иморатлари ҳовли юзасига ан-*

даккина офтоб туширарди, холос. Мирмуҳсин, Умид.

2 **Атрофи очик, яланг; баҳаво.** *Ҳожи уларнинг олдига — юзага чиққач, Офтоб ойим салом бериб, рўмоли билан томоқ остларини ўраб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Мана шу ёқ бир оз юзага ўхшайди, — деб аравакаш от бошини кўчанинг ўнг тарафига бурди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 **рвш.** Ер юзасига яқин, чуқур эмас. *Қизилқумнинг айрим ерларида тупроқ жуда юза ковланар, кўпинча агрегатлар харсане тошларга дуч келиб, таққа тўхтаб қоларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Кўпчилик майдонларимизда ер ости сувлари юза жойлашган.* Газетадан.

Юзага келмоқ 1) пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ; яралмоқ. *Камишкапада деворлари ганч сувоқ қилиб оқланган, қизил тунука томли бир бино юзага келди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) содир бўлмоқ, рўй бермоқ, келиб чиқмоқ. *Орада зиддият юзага келди.*

■ *Автобус ичида одамлар зич, ҳаво дим.. нафасни бўғадиган вазият юзага келган эди.* Газетадан.

Юзага чиқмоқ 1) сиртида пайдо бўлмоқ, сиртга чиқмоқ. *Уларнинг ҳам жасадди кум орасида ётади-да, бир кунни шамол бўлиб, уларнинг ҳам суяклари юзага чиқиб қолади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ер остида ётмасдан Юзага чиқсин конлар.* Қ. Муҳаммадий; 2) пайдо бўлмоқ, вужудга келмоқ; маълум бўлмоқ. *Атом энергияси ядро ичида яшириниб ётади ва фақат ўша ядро ёрилгандагина юзага чиқади.* «Фан ва турмуш»; 3) рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ. *Киши ҳақ бўлса, жонини ҳақиқат йўлида фидо қилса, унинг эзгу иши юзага чиқади.* Н. Сафаров, Олов излар. *..лекин, ука, ер олганимдан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 4) ўзига хос мавж билан маълум бўлмоқ, эътибор қозонмоқ; кўринмоқ. *Албатта, ҳақ жойида қарор топади, биз яна юзага чиқамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЮЗАКИ Асосли ва жиддий бўлмаган, енгил-елпи. *Дастлабки юзаки таассурот остида ўйламасдан дағал гапирди чоғи.* А. Мухтор, Туғилиш. *Акс ҳолда, ўқувчининг билими юзаки бўлиб қолаверади.* Газетадан. *Қурилиш бошқармаси бу ишга юзаки қараётганини танқид қилди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ЮЗАКИЧИЛИК Масалага енгил-елпи қараш, жиддий эътибор билан иш тутмаслик. Баъзи қурилиш раҳбарлари планинг бажарилишига берилиб кетиб, юзакчилик, қалбакичиликка йўл қўймоқдалар. «Муштум». Бу соҳада ҳамон юзакчилик, расмиятчилик давом этаётгани каби фактларга энди тоқат қилиб бўлмайди. Газетадан.

ЮЗАСИДАН кўм. Оидлик, сабаб каби муносабатларни ифодалайди: учун, ҳақида, бўйича. *Одоб юзасидан. Давлатга жун сотиш юзасидан олинган мажбурият бажарилди. Муҳокама қилинган масала юзасидан қарор қабул қилинди.* ■ *Ҳовлисида ёки эшигига яқин очикроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана қовланган. Шухрат, Шинелли йиллар. Ахир, хизмат юзасидан чақирди — борди. Бир пиёла чойга таклиф этди.. йўқ демади. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Валихон ҳурмат юзасидан таъзим қилиб, унга ҳалиги қоғозни узатди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЮЗБОШИ тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида (18-19-асрларда): юзта отлиқ аскарга кўмондонлик қилувчи ҳарбий бошлиқ. Сарбозларнинг юзбошилари катта ойлик олардилар. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Қишлоқ ёки маҳалла оқсоқоли. *Миршаб ва юзбошилар фуқарога юқоридан қараб, дағал муомала қилар ва ўшқириб гапирардилар. М. Муҳаммаджонов. Турмуш уринишлари. [Ўғрилари] Юзбошини галати қилишибди: бир сандиқ тилласи бор экан, олиб чиқиб, олдига қўйишибди, «Еганингча егин, қолганини олиб кетамиз», дейишибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЗКЎРДИ этн. Никоҳнинг эртаси кунни кўрмана билан келин кўриш, шунингдек, янги чақалоқни кўриш (кўрсатиш) маросими. *Жасура туғилган йили, чақалоқ баҳона юзкўрди, яраш-яраш қилиб биринчи марта хотини билан қишлоққа борган эди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

ЮЗЛАНМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсага юзини қаратмоқ, унга томон ўғирилмоқ, қарамоқ. *Нормурод Шомуродов қандайдир тараддуд билан меҳмонга юзланди. О. Ёқубов, Диёнат. Директор бир неча варақ қоғозни стол устига қўйиб, залга юзланди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Ҳамма ўша томонга юзланди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Рўбарў (юзма-юз) бўлмоқ. *Бу ланининг кетидан келиб, ҳовлида турган Нимиддин билан Бадиа Зулфиқорга юзланиш. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Бирор томонга қараб юрмоқ, йўлмоқ. *Бундан икки ой илгари, йигирма ёшда [Тўғонбек] Ҳиротга юзланди. Ой Навоий. Омади кетган немиснинг шаи қайтиб, шарқдан юз ўгириб, гарбга то юзланиб кетди. Н. Сафаров, Оловли из*

4 Юз бермоқ, келиб чиқмоқ. *Мен шу кунларда сознинг овози эшитилса Қўрқаманки, беҳудлик юзланмаса!.. С. дулла, Қувғунда.*

ЮЗЛАШМОҚ Бир-бирга рўпарамоқ, юзма-юз келмоқ, учрашмоқ. *Ҳамид ўйлаб турмади, юзидаги совуқ бир ўзга ичида: -Майли, башарти юзлашмоққари келганда ҳам, мен ҳозир, — деди. А. дирий, Ўтган кунлар. Бўлмаса, ҳақа қилинг, Қодирбек Мансуровни чақирти мен билан юзлашсин. М. Қориев, Ой кечалар.*

ЮЗЛИ Аниқловчи орқали ифодале белгили (тахлит, тусдаги) юзга эга. *Юзли. Қизил юзли.* ■ *Бу икки киши иккинчиси узун бўйли, қора чўтир юзлғир кўзли.. ўттиз беш ёшларда б. кўримсиз бир киши эди. А. Қодирий, кунлар.*

ЮЗЛИК кам қўлл. Юзга тутила нарса (рўмол, тўр ва ш.к.). *Келиннинг рўмоллари хотинлар ўртасида талаш Ойбек, Танланган асарлар.*

ЮЗМА-ЮЗ рвш. Қарама-қарши, рбетма-бет; тўқнаш. *Юзма-юз ўтирмак ма-юз келмоқ. Юзма-юз қилмоқ.* ■ *юзма-юз келиб, бундай кўрс, бундай гапларни ҳеч вақт айтган эмас эди. М. моиллий, Фарғона т. о. Улар столнинг томонида бир-бирларига юзма-юз ўтирдилар. Х. Тўхтабоев, Шонли авл*

2 Бевосита алоқада, дуч ҳолатда; *ти. Меъмор билан юзма-юз гаплашмириб, бундай қарорга келиб бўлмайди. муҳсин, Меъмор. ..асосий эътибор б марта таржима билан юзма-юз кел олий мактаб талабаларига сўз санъа бу соҳасига оид зарур билим беришг тилди. Ф. Саломов, Таржима назар кириш. Шабон Очилова келинчақлиги*

ловда. Танги, ўзгар табиат билан юзма-юз яшайди. «Саодат».

ЮЗМОҚ шв. Сузмоқ. Дарёда юзган қайиқми. Пўлкан шоир.

ЮЗПАНА: юзпана қилмоқ Бирор нарса билан юзини беркитмоқ, пана қилмоқ. Рўмоли билан юзпана қилиб, Гулнора келади. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЮЗСИЗ Раъй-андишани билмайдиган, ор-номуссиз, уятсиз. *Юзсиз одам. Ўзи юзсиз – сўзи тузсиз.* Мақол. ■ *Эрим, деб тўққан онангдан кечасанми, юзсиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Юзсиз калиш Одатда этик ёки ботинка билан кийиладиган юзи қисқа калиш.

ЮЗСИЗЛИК Юзсизга хос иш, хатти-ҳаракат. *Юзсизлик қилмоқ.* ■ *Шербек йигитнинг юзсизлигидан нафратланди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Моҳира ойим бу юзсизликдан ер ёрилса, ерга киргундек бўлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗТА 1 Юз дона, юз нафар. *Юзта дафтар. Юзта одам.*

2 с.т. Юз грамм (ичкилик ҳақида). *Қани, юр, юзта-юзта отамиз, онангнинг хурмати..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЮЗТАЛИК 1 Юз дондан иборат. *Юзталиқ папирос.*

2 Қиймати юз сўмга тенг, юз сўмлик (пул, облигация ҳақида). *Тўртта юзталиқ.* ■ *..мен мактабнинг юзини эмас, «юзталиқ» ларни кўриб турибман.* «Муштум».

ЮЗТУБАН Юзини пастга қаратиб. *..секин эшикни очиб, ҳужрага қаради, юзтубан ётган Ҳамзанинг бошига борди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шарт қўймоқчи, юзтубан тиз чўктирмоқчи.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Юзтубан кетмоқ 1) юз ўгириб йўналмоқ. *..томон (қараб) кетмоқ. Амирзодалар хунхорликлар, бемаъни ишлар қилиб қўйиб, салтанат таназзулга юзтубан кетаётганида, бу айбни бошқа бир одамга тўнкаб, «фарзин» айирбошлашадилар..* Мирмуҳсин, Меъмор; **2)** тубанликка (пасткашлик, разилликка) юз тутмоқ. *..истиқболлари учун курашаётган халқларнинг умумий ишига қўшаётган жуда катта ҳиссамизни чиппакка чиқаришига уринар эканлар, бу уларнинг юзтубан кетганликларини кўрсатади.* Газетадан.

ЮЗ-ХОТИР Андиша, риоя. *-Сўзга чиққандан кейин ҳеч кимни юз-хотир қилмай, дадил танқид қилавериш, камчиликларни*

очиб ташлаш керак, – деди Ҳўжаев. А. Муҳиддин, Юзга айтганинг захри йуқ. Эринг юз-хотирини қилмайдиган хотин пирга ҳам дўст бўлмайди. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

ЮЗХОТИРЧИЛИК Ҳурмат, андиша юзасидан иш тутиш. *Юзхотирчилик, келишувчиликни безгакдан ҳам ёмон кўраман.* «Муштум».

ЮК 1 Бир ердан иккинчи ерга кўтариб, ташиб борилиши лозим бўлган оғирлик. *Оғир юк. Қўл юки. Юк ортмоқ. Юкни туширмоқ. Юки оғир эшак илдам юради.* Мақол. ■ *Тешабой араваларга юк ортаётган қаролларга меҳмонхона айвонидан қараб турган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бой шаҳарга бир оз юк туширган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишини уринтириб қўядиган, ташвишга соладиган ортиқча нарса; ташвиш, даҳмаза. *-Бахтим курсин – узоққа чўзилмади, қайтага укам, синглим менга юк бўлиб тушди: ҳар иккаласини боқишим керак, – деди Гулсара. М. Жўра, Изтироб. Моҳидилнинг.. бошида ғалати ўйлар, фикрлар тўлқин ура бошлади.. Борди-ю, тузал-маса-чи? Бу ердагиларга оғир юк бўлиб қолмасмикан тагин?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 с.т. Қориндаги бола; ҳомила. *Эрталаб доду фарёд билан юкимдан бўшадим [деди Ҳожи хола].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳижичоқ хола алланима бало қилиб, болани туширди-ю, онанинг бошига етди. Мавсума юкидан озод бўлгач, оёғини судраб, аранг уйига етиб келди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

4 Диний эътиқодга кўра, азиз-авлиёларни ранжитиш туфайли юз берадиган касаллик. *-Агарда! – деди кўз ёши қилиб Холжон хола, – азизлар юки босса ё ажиналар чалиб кетса, гуноҳим сизнинг бўйингизда.* Файратий, Довдираш. *Нимжон бўлиб қолган бола қаттиқ иситмалаб, ёмон аҳволга тушгач, бола шайтонлабди, унга юк тушибди, «домлага ўқит», деб қўйишмайди..* Газетадан.

Юки ерда қолмайди Иши битмай қолмайди. *Сизнинг қанотингиз остида бўлсам, юким ерда қолмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўпчилик бор жойда юкингиз ерда қолмайди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЮККАШ 1 айн. **юкчи** 1. Юккаш бўлиб ишламоқ.

2 айн. **юкчи** 2. Юккаш автомобиль. Юккаш кема.

ЮКЛАМА тлш. Мустақил бўлак ёки гапга турли қўшимча маъно бериш, шунингдек, турли грамматик муносабатларни ифодалаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз ёки қўшимча, мас. *наҳотки, холос, -чи, -ми*.

ЮКЛАМОҚ 1 Юк ортмоқ. Машинага гишт юкламоқ. Эшакка ўтин юкламоқ. ■ Шу ерда аравага шох юклаётган Абдусамад қори дарров йўргалаб чиқиб, жувонни гапга солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Вазифа ёки иш топширма, зиммасига қўймоқ; ортмоқ. Ўз ишини бировга юклаб қўйди. ■ Ҳамма ишни ўринбосаримга юклаб қўйдим. «Муштум». Ойнисага янги цех мудирлигини юклаб тўғри қилганига қаноат ҳосил қилди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЮКЛИ 1 Юк ортилган, юки бор. Юкли машина. ■ Ўн икки қопқадан ўн икки йўлга Жўнаб кетар экан юкли карвонлар. М. Шайхзода. Тешабой юкли аравалар ёнида қўл қовуштириб турган қаролларга қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 с.т. Ҳомиладор, ҳомиласи бор. Юкли хотин. ■ Пулимиз йўқлиги етмай, саргардон сарғайганимиз етмай, бунинг устига юкли бўлиб қолганим иккимизни қайғудан қайғуга отарди, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮКСАК кт. 1 Баланд, юқори. Юксак бино. ■ Сенинг режанг билан юксак тоғларнинг Ушатдик, қўзғатдик зўр бардошини. Ғайратий. Фақат юқори синф шоғирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Ойбек, Нур қидириб.

2 кўчма Юқори даражадаги, олий. Юксак унвон. Юксак мартаба. Юксак малакали мутахассислар. Юксак ҳурмат. ■ Бу юксак инсонийлик барқарор экан, бизни ҳеч қандай душман енголмайди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ЮКСАКЛИК 1 Юксак ҳолат. Уйнинг юксаклиги. ■ Бурчакда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетли эшик-

лар юзларига ёпиқ ҳолда эди. А. Қодир Ўттан кунлар.

2 Ер сатҳидан жуда юқоридаги бўш баландлик; осмон. Ой юксакликка кўрилган, бепоён пахтазор кумуш нур ичи чайқалади. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сў

ЮКСАЛИШ 1 Юксалмоқ фл. ҳар. н. Ҳмонимизнинг юксалишида илгор теримларнинг ҳиссаси катта. Газетадан.

2 Тараққий этиш, ўсиш, юксак дарага эришиш. Маданий юксалиш. ■ Юксалишимизнинг мезони ҳам, чароғбони ҳам биродарлигимиз, шу қардошлигимиз, шу у дўстлигимиздир. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлиқлари.

ЮКСАЛМОҚ 1 Баланд кўтарила бermoқ, юқори томон ўрламоқ. Ҳамманинг кўзоқдаги, осмонни ютмоқчидек қутур юксалган даҳшатли ёнғинда эди. Ойбек, Қўқораймас. Чўққиларга кетсам юксалиб, Пасда қолиб кетар адирлар. У. Қўчқоров.

2 кўчма Ўсмоқ, ривожланмоқ; камолга эришмоқ. Маданиятимиз тобора юксалмоқда. ■ Асосий вазифалардан бири ёш эвакдор ёзувчиларнинг ижодий юксалиши ёрдам беришдир. Н. Сафаров, Оловли изл.

ЮКУНМОҚ кам қўлл. 1 Ўтиниб (бс эгиб, тиз чўкиб) мурожаат қилмоқ, илтиқилмоқ, ёлвормоқ. Ўртага она тушди. Қўларидан ёшларини куйиб, юкуниб, эрга ялнар, фақат инсоф, адолат тилар эди. Ойбек Нур қидириб.

2 Таъзим қилмоқ. Шайхулислом юкуни қоғозни хон қўлидан олиб, унга кўз югуртлар экан, қолганлар ташвишга тушдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Шаҳзодалар бориб, юкуниб, айри-айри кўришдилар подшоҳнинг узатилган қўлини камоли эҳтир билан ўпдилар. Ойбек, Навоий.

ЮКЧИ 1 Юк ташиш, ортиш, тушири билан шуғулланувчи ишчи. Степан душм қўлига ўтиб кетган кичик бир пароходга юк бўлиб кирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссас Ҳўжабеков кўни билан елкасидан беш пудл қоп тушмаган юкчидай, эшикнинг кесакиси суянди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юк ташишга мўлжалланган, юк ташийдиган. Юкчи самолёт. Юкчи такси. ■ -Йўқ, бу эмас, — деб қўйди Акбар ака, узоллашаётган кумуш рангли самолётни кузати экан, — Халилжонники юкчи. С. Акбаров Отанинг хаёллари.

ЮЛДУЗ 1 Кизиган газ (плазма)лардан таркиб топган, табиатига кўра Куёшга ўхшайдиган, кечаси нур сочувчи нуқта бўлиб кўринадиган осмон жисми. *Ёруғ юлдуз. Хира юлдуз. Кутб юлдузи. Юлдузлар туркуми.* ■ *Оқшом чўкди Тошкент қўйнига, Милтиллашиб кўкларда юлдуз. Х. Салоҳ. Бу ерга қуёш оғди – салқин тушади, кечалари, тепамизда юлдуз тўла осмон. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.*

2 Бир неча ўткир учли геометрик шакл ҳамда шундай шаклга эга бўлган нарса. *Беш учли юлдуз. Юлдузнинг шаклини чизмоқ. Арчанинг тепасига юлдуз ўрнатмоқ.*

3 кўчма Машҳур бўлиб танилган, шуҳрат қозонган шахс ҳақида. *Кино юлдузлари.* ■ *Донғи кетган теримчи ва шуҳрат юлдузидан, Лафзи ҳалол, юзи оқ Фарғонанинг қизидан. Уйғун. Йиғилганларни қизиқтирган нарса ўзбек адабиёти ва санъатининг юлдузлари, ўзбек жангчилари бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 Юлдуз (хотин-қизлар исми).

Юлдуз кўрмай жон берди Узоқ турмади, барҳам топди, йўқ бўлиб кетди, ғойиб бўлди. **Юлдуз санаб ётмоқ айн. тоқи санаб ётмоқ қ. тоқи.** **Юлдузи иссиқ айн. истараси иссиқ қ. истара.** *У [Умид].. рўпарасидаги юлдузи иссиқ қиздан асло кўз узмасди. Мирмуҳсин, Умид. Юлдузи (юлдузига) тўғри келди* Характери, феъл-атвори бир-бирига мос тушди; севишди. *-Мен жиддий сўраяпман, нега Исомиддинов билан юлдузларинг тўғри келмаяпти? Бирор сир борми? – деди Норбуви Каримовга. Х. Шамс, Душман. Аброр билан Чиннихоннинг юлдузи юлдузига тўғри келиб қолгани ҳеч кимга сир эмас. П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. Юлдуз-ни бенарвон урадиган (одам) қ. бенарвон.*

ЮЛДУЗЛИ 1 Юлдузлар кўриниб турган, юлдузи бор. *Юлдузли кеча. Юлдузли осмон.* ■ *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Юлдуз сурати солинган, юлдуз тамгали. *Беш юлдузли коньяк.*

ЮЛДУЗСИМОН Юлдуз шакли, юлдузга ўхшаган, юлдузнамо. *Юлдузсимон шакл.*

ЮЛДУЗЧА 1 Юлдуз с. кичр. Қизил юлдузча. ■ *Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар билан ёнган қора, ажиб, чиройли кўлклар ташлайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *плгрф.* Юлдузнамо босмаҳона белгиси. *Китобдаги изоҳлар юлдузчалар билан кўрсатилган.*

ЮЛДУЗШУНОС Юлдузлар ҳаракати ва уларнинг хусусиятларини текширувчи олим; мунажжим. *Бу фожиадан [Улугбек ўлиmidан] Улугбекнинг энг яқин шогирди, юлдузшунос Али Қушчи ҳам кечқурун.. оғоҳ бўлди. С. Нуров, Туман тарқалди.*

ЮЛИШМОҚ 1 **Юлмоқ** фл. бирг. н. *Болалар ёввойи ўтларни юлишди.*

2 Бир-бири билан уришмоқ, бир-бирини юлмоқ, юмдаламоқ (аёллар ҳақида). *Икки кундош ўйни холи топиб, тағин юлишманглар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу гапни фар ҳам кўтара олмас, тикка юлишар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЛМОҚ 1 Силтов билан тортиб узиб ёки суғуриб олмоқ. *Сочини юлмоқ. Товуқ патларини юлмоқ. Ортиқча гўзаларни юлиб ташламоқ.* ■ *Ота.. семиз, бўяб қўйгандай қизил ўтти юлиб олди. С. Анорбоев, Оқсой. Ўз ёнида гўмай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ука – жигар, тош отай деса, жигарчилик, отмай деса, хон турипти; ниҳоят, тўнидан увада юлиб отибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Тирнаб жароҳатламоқ, тимдаламоқ. *Бировнинг бетини юлмоқ.* ■ *-У-у ҳаракат қилдим, тендим, урдим, юлдим, тирнадим – бўлмади, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сочин ёйиб, бетин юлиб, йўлга кирди чаққон бўлиб. «Муродхон».*

3 кўчма Бирор шахс ёки халқ мулкидан ўмармоқ, юлқиб олмоқ. *Юлғич юлиб тўймайди. Мақол.* ■ *[Бой:] Нонтепкилик қилма! Шу соқолим билан ёлғон гапирманми? Юлсам, сендай гадодан юламанми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Амалдорлар эса турли йўллар билан камбағал халқнинг бор-будини юлиб олар эдилар. «ЎТА».*

4 кўчма Ажратиб олмоқ. *Афсуски, факт ва далиллар, кўпинча, умумий контекстан юлиб олиб таҳлил қилинади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Ҳури ўз хаёлидан ўзи чўчиб, бошини ёстиқдан юлиб олди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 кўчма Бирор нарса ҳисобидан чегириб қолмоқ; тежамоқ. *Агар сизлар мана шу йўл билан бутун бир мавсумда ўн меҳнат куни-*

ни пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

Гапини оғзидан юлмоқ Кимсани гапидан тўхтатмоқ. *Одамнинг гапини оғзидан юлиб олманг, киши гапини айтиб бўлгунча сабр қилинг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮЛУҚ Юлиб ташланган, юлиб олинган, узилган. *Пати юлуқ хўроз.*

Думи юлуқ 1) думсиз. *Думи юлуқ товуқ;* 2) кўчма калта дум; чўлтоқ. *-Эй, бебош бола, сочи калта, думи юлуқ бир сатангга уйланиб олибсан-у, онанг беҳабар, — деди Каромат.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук; 3) тўлиқ бўлмаган, яқунсиз, яқунига етмаган. *..гапини ё боши йўқ, ё бели майиб, ё думи юлуқ бўлиб қолади.* «ЎТА».

ЮЛҚИЛАМОҚ 1 Ҳалеб юлқимоқ, такрор-такрор юлқимоқ. *Камолитдин иягини тиззасига тираб, нарироқда карракларнинг учини юлқилаб еяётган нортуюга, унинг ғамгин кўзларига тикилади.* С. Нуров, Сув кўшиғи. [Хури] *Телбаларча онасини юлқилай бошлади.* Н. Фозилов, Оқим.

2 айн. **юлмоқ 3.** *Торт-торт қилиб, тушум пуллардан юлқилаб, серхархаша жиғилдонини тинчитиб юрган Эргашев.. шофёрларнинг мушугини пишт деёлгани ҳам йўқ.* «Муштум». *Комбинатдан юлқилаган моллари туфайли гарданига тушган қарзлари бостибости бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.* А. Муҳиддинов, Ҳадя.

ЮЛҚИМОҚ 1 Тортқилаб узиб олмоқ, силтаб тортмоқ, юлиб ташламоқ, юлмоқ. *Муаллимимиз телтагимни юлқиб олиб, деразадан отиб юборди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир маҳал аллақандай куч мени зарб билан юлқиб ўрнимдан турғазди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 айн. **юлқиламоқ.** *Юнг юлқимоқ.* ■ *Фуломжон бир сиқим пахтани қўлида юлқиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Умар юзини енгил шабадага тутиб хаёл суради. Ел майин сочларини юлқиб уйнайди.* «Ўзбекистон кўриклари».

3 айн. **юлмоқ 3.** *Ҳар маош тарқатганда, ўқитувчилардан 5-6 сўмдан юлқиб қолиши ҳам ҳолва экан.* «Муштум». *..у сўнги уч-тўрт йилнинг ўзидагина ҳар кимлардан минг сўмлардан кўпроқ пулни юлқиган.* «Муштум».

ЮЛҒИЧ Шаҳс ёки жамоат мулкини (ҳақини) ўмариш, юлишга мойил, шундай

иш билан шуғулланувчи шахс. *Бундай сердабдаба тўйларни оддий меҳнат аҳллари эмас, балки айрим юлғичларгина қилишяпти.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. *Назорат бўш бўлган жойда юлғичларнинг пичоғи мойда, дейишади.* «Муштум».

ЮЛҒИЧЛИК Юлғичга хос иш, ҳаттиҳаракат; юлиш иши, юлиш (қ. **юлмоқ 3**). *Юлғичлик кайфиятларига қарши кураш.* ■ *Унинг гаплари ва ҳаракатларида юлғичлик ниятининг асорати ҳам сезилмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Агар юлғичликни ташламасангиз, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Муштум».

ЮЛҒУН Гули майда, оқиш, майда баргли бута. *Узоқ-узоқларда.. саксовул, туранғи юлғун ва янтоқ кўзга ташланиб турардики буларнинг ҳаммаси саҳро қуёшининг сахи нурига чўмганди.* Ш. Рашидов, Бўрондай кучли.

ЮЛҒУНЗОР Юлғун кўп ўсадиган ер майдон. *Арава тебраниб, ғижирлаб, катта кичик қумтепалар, юлғунзорлар орасида ўтиб, бепоён кўриққа чиқди.* А. Қаҳҳор, Кўш чинор чироқлари.

ЮМАЛАМОҚ 1 Айланиб, ғилдираб кетмоқ; думаламоқ. *Ғўла юмалаб кетди.* ■ *Бир чойшаб анор ҳар томонга юмалаб кетди бир нечаси обреза тушди.* А. Қаҳҳор, Ано! *Юсуфжон ҳазил қилиб, боланинг қўлида барабанини тушириб юборган эди, бола ҳа баландликдан барабан билан кетма-ке юмалаб кетди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизи *..йиқилганда то адирнинг этагигача юмал кетишига кўзи етар эди.* А. Қаҳҳор, Масто

2 с.т. *Йиқилмоқ, қуламоқ.* *Бир ўқ бил душман отдан юмалади.* ■ *Жангчиларим узоқда дам юмалаб, дам туриб қочаётг фашистларни ўқ билан қулатиб.. югуриши Ойбек, Қуёш қораймас. Ниҳоят, икковим бараварига пастга юмалаб тушдик.* М. Қриев, Ойдин кечалар.

3 с.т. *Ерга қулаган, чўзилган, ағнаг ҳолда бўлмоқ.* *Жангчиларнинг кўпи овқаланишни ҳам унутиб, қалин пичан усти юмалаб, ухлаб қолишди.* Ойбек, Қуёш раймас. *Фуломжон ўз ерига қайтди. Гувелар бири қорнини қучоқлаб, иккинчиси еда беҳуш юмалаб ётарди.* М. Исмоилий Фарғона т. о.

4 **Тўкилмоқ, оқмоқ** (кўз ёши ҳақил *Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу те*

ди. Юзларидан томчилар юмалади. Ойбек, Куёш қораймас.

5 *позт*. Оғмоқ, ботишга яқинлашмоқ (куёш ҳақида). *Куёш юмалаб кетди футбол тўпидай, Лолаларга кўмилди уфқ қонқаси*. Ғ. Ғулом.

Бир юмалаб Ҳийла-найранг билан тез амалга оширилган тадбир ҳақида. *Кампир бир юмалаб илонга айланди. «Эртақлар»*. ..бир юмалаб яна ўша дўсти *Отажоновнинг соясида ҳозирги ишлаб турган мактабига директор бўлиб тайинланди. «Муштум»*.

ЮМАЛАНМОҚ *айн. юмаламоқ*. Соқолли солдат от остида қолди, униси отдан учиб, юмалаб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қизча ялт этиб қаради — унинг лўпни юзларидан томчилар юмаланарди. Ойбек, Куёш қораймас. *Қора Аҳмад ярим юмаланиб, остида қолган кўлини бўшашиб чиқарди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮМАЛОҚ I Шар шаклига ўхшаш, шунга яқин шакли; думалоқ. *Юмалоқ ёнғоқ. Юмалоқ қанд. Юмалоқ тарвуз*. ■ *Ундан [эшикдан] ёш боланинг, сочлари типратикан игналаридай юмалоқ боши кўринди*. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юмалоқланган нарса; думалоқ нарса; шар. *Қор юмалоғи*. ■ [Болалар] *Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалатиб-думалатиб, ўз буйларидан баланд, катта курра ясаганлар*. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Доира, тўғарак шаклидаги. *Юмалоқ стол. Юмалоқ майдон*. ■ *Ойсулув.. шошиб бориб, тоқчадан юмалоқ ойнани олди*. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Жуда семиз, бақалоқ, гирдиғум (одам ҳақида). *Йўлчи ўзидан бир неча қадам нарида хўмрайиб, ҳаммага разм солган шоп мўйлов, юмалоқ сариқ полиция бошлиғини кўриб қолди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Паст буйли, япалоқ юзли, ғўладек юмалоқ Бозоровнинг лапанглаб югуриши Норматнинг кўзига узоқдан гўё тўнғак думалагандек бўлиб кўринди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз вазифасида; дона, пачка. *Бир юмалоқ печенье. Уч юмалоқ чой*. ■ *Бўлмаса, бир юмалоқ қанд билан бир пиёла чой олиб чиқинг*. А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳаёт ерга қараб ўтирган эди, секин юзини кўтарди, кўзларидан икки юмалоқ гавҳар қулади*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Юмалоқ хат *с.т. айн. имзосиз хат қ. имзосиз*. *Юмалоқ хат ёзишни касб этган туҳматчи иғвогарларнинг касби кармонкесар киссавурлардан ҳам тубандир*. Р. Усмонов, Одобнома.

ЮМАЛОҚ-ЁСТИҚ: юмалоқ-ёстиқ қилмоқ *Тезда ва чалакам-чатти бажармоқ. Мана шу йўсинда Паркент қишлоғида уч кунда ўттиз пора қурғонни юмалоқ-ёстиқ қилиб туширдик*. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *-Кўриб турибсан-ку, сен билан тезроқ дийдор кўришай деб, командировкани чала-чулна, юмалоқ-ёстиқ қилиб қайтиб келдим, — деди Темир Роҳатга*. Б. Раҳмонов, Ўзи бошқа-ю, сўзи бошқа. *Бу мактабда ҳам иккита латифа айтиб, дарсни юмалоқ-ёстиқ қилади-ю, интернетга чопади. «Муштум»*.

ЮМАЛОҚЛАМОҚ Юмалоқ қилмоқ, юмалоқ ҳолга олмоқ. *Дастурхонни юмалоқламоқ*. ■ [Салима] *Қордан бир чангал олиб, шоша-пиша юмалоқлади*. М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Хотин паранжи-чимматини юмалоқлаб, дераза олдида турган стол устига кўйди*. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЮМАЛОҚЛИК Юмалоқ ҳолатга эғалик. *Ернинг юмалоқлиги. Соққанинг юмалоқлиги*.

ЮМАЛОҚ-ЯССИ *айн. юмалоқ-ёстиқ*. *Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим, руслар билан қўл бериб хайрлашдим-да, вагондан тушдим*. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЮМДАЛАМОҚ Чанг солиб тирнамоқ, тимдалаб юлмоқ. *Ширмонхон чорпоядан сакраб тушиб, Адолатни юмдалай кетди*. С. Зуннунова, Гулхан. *Баъзилар ҳамон юзларини юмдалаб дод солаётган аёлга тасалли беришарди*. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЮММА: юмма таламоқ *Ғазаб билан ташланиб, ёпишиб жанжал қилмоқ. Комила ҳар куни гузарга чиқиб, кўпчиликнинг ўртасида, «Ёш умримни хазон қилдинг!» деб уни юмма талар, гапга нўноқ Кўзибойнинг дилини сиёҳ қилишини кўймас эди*. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *-Анави Тожиҳон бор-ку, — дея кўпириб гапира бошлади Иқбол сатанг, — тақачининг қўшниси-чи, бирам юмма талаб берса бўладими*. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЮММА-ЮММА: юмма-юмма йиғламоқ *айн. юм-юм йиғламоқ қ. юм-юм*.

ЮММОҚ Кўзни, оғизни ва ш.к. ни қисиб, сиқиб беркитмоқ. *Ашула бошланганда, домлалар кўзларини юмиб, чайқала бошладилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Исмат соқов оғзини юмганича «хувв» деб кулди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўз очиб юмгунча Бир лаҳзада, бир зумда. *«Исфандиёр хон бўлибди!» деган сўзлар кўз очиб юмгунча шаҳарга тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз юммаслик** Ухламаслик. *-Даҳшат! — деди меҳмон, — туни билан кўзимни юммай чиқдим.* «Муштум». **Кўз юммоқ** 1) билиб туриб, ўзини билмасликка солмоқ; яширмоқ. *Янги ер очиб тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма оламдан ўтмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *Кошки эди сўнг қўлингда, Эркаланиб берсам жон. Сўнги нигоҳ сенда қолса, Мен кўз юмсам беармон.* Зулфия. **Оғзингни юм** Оғзингни очма, гапирма, жим бўл. *Оғзингни юм, бўлмаса, кекирдагингни узиб оламан.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЮМОР [ингл. humor — хулқ, феъл-атвор, кайфият < лат. humor — намлик, ҳўллик] 1 Камчиликлар, айрим воқеа ва ҳодисаларни кулгили қилиб, ҳазиломуз тасвирлай билиш, уларни бегараз ҳажв қилиш. *Бутун ҳаракатлари юморга бой бўлган Наби Раҳимов яратган ҳар бир образ фавқулодда ҳаётийлиги.. билан қалбларни мафтун этади.* Х. Тўхтабоев, Саҳнамиз юлдузи.

2 Шу йўсинда ёзилган адабий асар. *Сатира ва юмор. Муқимий юморлари.*

ЮМОРИСТ [ингл. humorist — юморчи] Юмористик асарлар ёзувчи адиб.

ЮМОРИСТИК Юморга асосланган; кулгили. *Юмористик ҳикоя.* ■ *Масалда сатирик ва юмористик элементлар муҳим ўрин тутади.* «ЎТА».

ЮМРОН айн. юмронқозик. *Бир юмрон ҳадеб ғўза уватидаги ковакдан тупроқ чиқариб ташлаяпти.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМРОНҚОЗИҚ Ер остидаги инларда яшаб, экинларга зарар келтирувчи, тийинлар оиласига мансуб кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон. *Онда-сонда чўл сичқонлари, юмронқозиклар ўрмалаб, йўлни кесиб ўтиб қолади.* М. Мансуров, Ёмби.

ЮМУРТҚА шв. Тухум.

ЮМУШ (кўпроқ оддий сўзлашувга хос) 1 Иш, хизмат; меҳнат. *Оғир юмуш. Рўз юмушлари.* ■ *Қайната билан қайнанани уйдаги юмушлари ҳар кун эрталабдан кечкига келинга ибратли ва инсофли хотин қанча бўлиши тўғрисида насиҳат қилиш эди.* Рашидов, Қудратли тўлқин. *Елкага бағир офтоби тегиб, деҳқоннинг юмуши кўпайиб қолган.* С. Маҳкамов, Катта рудда.

2 Вазифа, топшириқ. *Паст баҳо ашраф алма, Пок юзингга доғ солма. Уйингга бер юмуш, Лозимдир ёзиб қўйиш.* Қ. Муҳаммадий. *Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ойбек меҳмонларни танчага ўтқазиб, фотухадан сўнг Ҳасаналидан сўради: -Баъзи юмушлар буюрсам.. [Ҳасанали:] Буюрингиз, ўғал.* А. Қодирӣ, Утган кунлар.

ЮМУШКОР кам қўлл. Меҳнатқаш; ишчан. *Юмушкор йигит.* ■ *Қаюм Йўлдош ювош, юмушқ сўзлигидан юмушкор, тўн одамдек кўринган эди.* «Муштум».

ЮМУШЛИ Иш, юмуш билан машғул иш билан банд, ишли. *Юмушли одам.*

ЮМУШСИЗ Ишсиз, иш қилмайдиган. *Юмушсиз одам. Бир кун ҳам юмушсиз бўлмайман.*

ЮМУШЧИ с.т. Бирор иш билан машғулланувчи, бирор вазифани бажарувчи ишчи, хизматчи. *Ҳар ёқда питирлаб юзларча юмушчилар, навкарлар уни эшик кўзга ташлатмас эди.* Ойбек, Навоӣй.

ЮМУҚ Очиқ эмас, юмилган (кўз, оқмаҳкам); қисик. *Кўзи юмуқ киши.* ■ *Гап ўзи, жаноб? — сўради яна бир чўққи қол, чўтир, бир кўзи юмуқ дўкандор, яна кўзини чақчайтиришга тиришиб.* Ойбек Нур қидириб. *Қўрбошининг чап кўзи юмлекин ўнг кўзида аллақандай ёмон ўт ётурарди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЮМШАЛМОҚ кам қўлл. айн. юмшаман. *..кескинлик юмшалиши ўрнига кучайиб келмасмикин, деб қўрқаман.* Газетадан.

ЮМШАМОҚ 1 Юмшоқ ҳолга келтириб майинлашмоқ. *Мум юмшади. Азот билан ўғитланган ер юмшайди.* ■ *У [Йўлчи] бу га олдин сув бериб, ер юмшайдигандан сўнг кўлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни қотмаслик.. учун метин жойини ковлай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асфальт йўл бўлса мумдек юмшадиган.. Мирмуҳсин, Ум*

2 кўча Ҳовридан, ғазабдан тушмоқ; андиша, шафқат йўлига ўтмоқ; эримоқ. Аразлаб турган Зиёдахон Шербекнинг гапига юмшаб: -Болаликдаги шўхлигингиз ҳалиям қолмабди, — деди. С. Анорбоев, Оқсой. Аммо ясовул бир қизнинг ялиниб-ёлворишидан юмшайдиган кишилардан эмас. С. Айний, Дохунда. Кампир неварасининг порлаб турган кўзларига тикилиб, бир оз юмшади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар.

3 кўча Пасаймоқ, сусаймоқ, бўшашмоқ (совуқ, вазият ва ш.к. ҳақида). Кескинлик анча юмшади. ■ Совуқ бир оз юмшаб тушган, кўёш очик ҳавода ҳаракат этмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёниги тешила бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сўзингиз тўғри, иним.. қумда ҳаво қизик бўлишига қарамай, нафас олиш қулай. Асаблар ҳам юмшаб, киши кайфияти кўтарилади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЮМШАРМОҚ айн. юмшамоқ. У [Жонфигон] ўпкасини туюлмай, йиғлаб юборди, Малоҳат уни ҳеч қачон бу аҳволда кўрмаган бўлса керак, юмшарди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ЮМШАТИШ 1 Юмшатмоқ фл. ҳар. н. Терини юмшатиш. ■ Алиқул харидорларнинг бирига новот солинган чой, бирига чилим тақлиф этиб, кўнглини юмшатишига жуда моҳир эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чол, чармни кўва билан асабий равишда дўқиллатиб уриб, савдогарни яна юмшатишига тиришди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ.х. Ерни юза ҳайдаш, чопик қилиш. Ерни ҳайдаш олдидан юмшатиш. Ғўза тупларни остини юмшатиш.

ЮМШАТИШ БЕЛГИСИ тли. «ь» ҳарфининг номи.

ЮМШАТМОҚ 1 Юмшамоқ фл. орт. н. Терини юмшатмоқ. ■ Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган. П. Қодиров, Уч илдиз. [Ғофир:] Ахир, бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оҳу зорлари кўнглингизни юмшатмайдими? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 қ.х. Чопиш, ҳайдаш йўли билан тупроқни юмшоқ, ғовак ҳолга келтирмоқ. Ўзимга ажратилган ерни ҳам юмшатиб, ҳам экиб олдим. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Ишладинг,

юмшатдинг ёмби тупроқни, Ўзини кўрсатди шу асл пардоз. Ғайратий.

ЮМШОҚ 1 Қўл тегса ботадиган, осон эзиладиган; мулойим, майин. Юмшоқ ёстиқ. Юмшоқ пат. Юмшоқ хамир. ■ Уй тўрида, юмшоқ кўрна устида қарғашойи қўйлакли бир хотин.. ётар эди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о. У бештиёр тўшакдай юмшоқ майсазорга ўтириб қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. Нормат Адолатнинг юмшоқ қўли, нозик бармоқларини кафти билан силади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Осонликча турли шаклга кирадиган, ишлов берилиши осон, бўш. Юмшоқ ёғон. Юмшоқ металл. Юмшоқ сим.

3 Чайналиши, ейилиши осон; майин, мулойим (овқат ҳақида). Юмшоқ шавла. ■ Мана, йигитча, юмшоқ нон ҳам олиб чиқдим. Ҳ. Фулом, Машғал. Шу йигит менга уч ҳафта қаради, бир бурда нон топса, юмшоқ жойини менга бериб боқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 кўча Бировга қаттиқ гапирмайдиган, дағаллик қилмайдиган; мулойим. Мунаввар «ўта интеллигент», юмшоқ бир одамга дағаллик қилиб, озор берганига ўксинди. С. Анорбоев, Меҳр. Кампир кўпни кўрган, аччиқ-чучукини татиган, юмшоққина хотин эди. С. Аҳмад, Ота. Табиатан юмшоқ, кўнгличан одам, ёлғиз фарзандини уришишига тили бормасди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

Кўнгли юмшоқ ёки юмшоқ кўнглил Бировнинг гапига тез ишонадиган, тез кўнадиган; кўнгличан, раҳмдил. Очил қанчалик тез ва кўнгли юмшоқ бўлса, Маҳкам шунчалик вазмин эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

5 Ёқимли таъсирга эга; мулойим. Авжи қиш вақти бўлса ҳам, ерда сира қор йўқ, ҳаво худди баҳордай юмшоқ эди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳозир унинг ҳорғин юзидаги юмшоқ жилмайиш бирдан сўнди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. -Бирор соат ҳам ухлаганим йўқ, — деди-да, «сабабини ўзим ҳам билмайман», дегандек юмшоқ кулиб қўйди. Шухрат, Шинелли йиллар.

6 Озор етказмайдиган; енгил. Юмшоқ жазо. ■ Қутурмай ҳам нима қилсин, чай-қовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердими, насиҳат қилдими? А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

Юмшоқ супурги қ. супурги.

ЮМШОҚЛАНМОҚ с.т. Юмшамоқ.

ЮМШОҚЛИК Бўш, юмшоқ ҳолатга эгалик; мулойимлик. -*Аяжон, — деди Адолат юмшоқлик билан, — клубдан сира кўрқманг.. У ерда эркак киши бўлмайди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Кларкнинг юзида ғайрирасмий вақтларда камдан-кам кўринадиган юмшоқлик бор эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЮМ-ЮМ: юм-юм ёш Мўл-мўл, дувуллаб тўкилган ёш. Тўтихон мунғайиб ўтирар, оқшомлари ҳам кўзларига уйқу ўрнига юм-юм ёш келарди. Н. Аминов, Тилло табассумлар. *Гавҳарнинг кўзидан юм-юм ёш оқар.. йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **ЮМ-ЮМ йиғламоқ** Мўл-мўл ёш тўкиб йиғламоқ. *Меҳриниса Ботирни бағрига босиб, юм-юм йиғлайверди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дадам келиб, ўзини каравотга отди, мени кучоқлаганича, юм-юм йиғлади.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮНГ с.т. Жун. Туя юнги. *Юнг савамоқ.* *Юнг рўмол.* ■ *Юнглари қирқилиб, енгил бўлган кўй-кўзилар дикир-дикир сакрашадди.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Айиқдай бесўнақай, юнглари хурпайган оқ ит конверт тишлаб келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЮНГЛИ Юнги бор, юнги ўсган. *Рагно томорқада думбаси селкилаган, жингалак юнгли кўзичасига майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар.

ЮНДИ с.т. Ювинди. *Заҳар солмоқ бўлса тотли ошинга, Мажақла, ҳаттоки бермагил юнди.* Файратий.

ЮНДИХҲҮР с.т. Ювиндихҳўр. *Муштум-зўрнинг юндихҳўри домла, имом.* Ф. Фулом.

ЮНКЕР [нем. Junker — йирик ер эгаси] 1 *Феодал Пруссияда йирик ер эгаси, дворян; умуман, немис помешчиги.*

2 *Чор Россиясида офицерлар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртининг ўқувчиси. Юнкерлар мактаби.*

3 19-асрнинг 60-йилларигача Россияда маълум муддат ҳарбий хизмат қилиб, имтиҳон топширгандан кейин офицер унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлган дворян боласи.

ЮНОН айн. грек. Қадимги юнон фойласуфлари

ЮПАНМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтамоқ овуномоқ (гўдак ҳақида). *Болалик экан, янкийим дарагини эшитиб, юпаниб қолдим.* И. Раҳим, Оловкор. *Бир ярим яшар чамасида бола гоҳ йиғлар, гоҳ юпаниб, онани эмард.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

2 *Таскин топмоқ; овуномоқ. Холмурод одамлар орасида бир оз юпанди.* П. Турсу ўқитувчи. *Уйланмай ёши ўтиб кетаётг ўғлининг гоҳи қизлар ҳақидаги гаплари Ш рофат холага ҳамма вақт сирли бир қувс бағишлар эди. Ҳозир ҳам шу фикр бил юпаниб.. ўз ишлари билан овора бўлди.* Мухтор, Чинор.

ЮПАНЧ 1 Юпантирувчи, овунтирув сезги, ҳис-туйғу; тасалли, таскин. *Бу твушлар, бу портлашлар унинг асабини не дир бузмади. Қайтага қандайдир ҳалов юпанч бераётганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Ж1 житлик. *Қозоқ халқи ўз мунг-зорини, қуво билан юпанчини, орзу ва муддаосини ў билан ифодалаб келди.* Газетадан.

2 *Юпантирувчи нарса, шахс; овунч Кундузи шу дарахт, кечаси парёстиқ ур юпанчи.* С. Нуров, Ёстиқ. *Кечалари ю тўла осмонга тикилиб, тунни тонга у қушлар наъмасидан, сувлар шилдираши кўнгли алақандай юпанч изларди.* С. Аҳ Уфқ. У [Моҳидил] *онасини ниҳоятда се бир зумгина ажрашни истамас, юпанчи қувончи ҳам — шу она.* Ж. Абдуллахои Тўфон.

ЮПАНЧИҚ айн. юпанч 2. *Бола — у бирдан-бир юпанчиғи.* ■ *Қани, дунё кўринганда, кўнглимни кўтарувчи юпан ларим? Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси. физ ўғлимнинг жуфти, ўғлим йўғида ю чигим бўлар, деб ўйловдим, — деди Н опоқи Солия опага.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тс боев, Оташ қалбли қиз.

ЮПАНЧЛИ Кишини юпатадиган, тадиган; таскин ва осойишталик бағ лайдиган. *Сўйламади юпанчли сўзлар, О даги дўстлар сингари; Аммо енгил то, нафасим, Назаримда, ғам кетди нари.* фия.

ЮПАТГУЛИК Таскин бера олади юпатадиган, овунтирадиган. *Онаси боласининг, бахти қора жигаргўшаси кўзларида шу зору муштоқлик оловини к лекин уни юпатгулик.. сўз тополмагай дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона

ЮПАТМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтатмоқ; овутмоқ. *Болани юпатмоқ.* ■ «Муз тоғ»-лардан чиқарди Бир алла сози — Ёш гўдакни юпатган Она овози. Ҳ. Олимжон.

2 Қайғу-аламини енгиллатишга уринмоқ, таскин бермоқ. *Қудратни юпатиш учун деди: -Жон болам, бекорга диққат бўлаверма! Мана, кўпи кетиб, ози қолибди-ку..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мени ғалаба ва халқимизнинг бахти юптади.* Уйғун. *Хуршид аясини юпатиб, кўнглини овлашга ҳарчанд уринса ҳам, оловдек ёниб турган она тафтидан тушмади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарға.

ЮПАТҚИЧ *айн. юпанч.* Исмоил аканинг кўлида унинг кўнгили юпатқичи, бирдан-бир суянчиги.. *наий бор эди.* Туйғун, Найчининг калби.

ЮПИТЕР I [лат. Jūpiter — қадимги Рим мифологиясида: олий маъбуд, бош худо] (Ю — катта) *астр.* Кўёш системасидаги энг катта, Кўёшдан узоклиги бўйича бешинчи сайёра; Муштарий.

ЮПИТЕР II Кинога олиш маҳалида ишлатиладиган жуда кучли электр ёритувчи асбобларнинг умумий номи.

ЮПУН I Танани яхши иситмайдиган, юпқа, енгил-елпи (кийим ҳақида). *Юпун чопон.* ■ *Қиш совуқ ва лойгарчилик келди. Менинг устим юпун, кавушимнинг бир жағи йиртилган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Камолнинг] *Соқол-мўйлови ўсган, кийим-боши юпунгина.* Ҳ. Назир, Кўк-терақ шабадаси. *Йўқчиликдан бўлса керак, ҳар қалай, Дўст ёшлигида юпун кийинарди..* М. Жўра, Изтироб.

2 Уст-боши хароб, камбағал; қашшоқ. *Кир, юпун одамлар ҳансираб, каловланиб, букилиб боришарди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Меҳнат аҳли юпун, яланғоч, Чапатиға бўлдилар муҳтож.* Ғайратий.

3 кўчма Қийинчиликда қолган; ночор, хароб. *Болалик, ғариб ва юпун кунлардан бери дўст бўлган Охунбобоевнинг ишончига лойиқ иш қилолдимми, кексайганимда беобрў, шарманда бўлиб қоламанми?!* С. Аҳмад, Қалдрон далалар. *Хароб, юпун, таланган қишлоқнинг изтироббахш манзараси гўё Полвоннинг кўксига ўз дардини кўярди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ЮПҚА I Қалин эмас, кўндалангига ингичка; нозик. *Юпқа газлама. Юпқа тери.*

Юпқа қоғоз. Юпқа тунука. Юпқа шиша. ■ *У бир лаҳзада косани тушириб, юпқа пўстлоқ ичидан шираси томиб кетгудек бўлиб турган шафтолига кўл урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Туламат мўйлов юпқа лас чопон устидан қават-қават боғланган қийиқчаларга кўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Зич ёки қалин эмас, сийрак (туман, тутун, булут ва ш.к. ҳақида). *Дарё устини юпқа туман қоплаган.* ■ *Қор-ёмғирда бўкиб ётган ерлардан юпқагина буғ кўтарилди.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Уфқдан кўтарилган кўёш чанг ва тутун орасидан юпқа булут боғган тўлин ойдаи кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 от Хамирни чалпақка ўхшатиб ёйиб, устига ёғда қоғурилган қийма, сабзи солиб, қозонда пишириладиган таом; чўзма. *Юпқа пиширмоқ.* ■ *Ўқишда толиқиб қолмасин, деб доим сомсами, уч-тўртта юпқами пишириб кўяман.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

4 кўчма Фақирона; бой бўлмаган, оз миқдорда. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди.* С. Сиёев, Аваз.

Сояси юпқа қ. соя. Териси юпқа қ. тери. **Юпқа томоқ** Нозик ва чиройли бўйинли қиз ёки жувон ҳақида.

ЮПҚАЛАНМОҚ *айн. юпқалашмоқ.*

ЮПҚАЛАШМОҚ Юпқа бўлиб қолмоқ; юпқа тортмоқ. [Унсиннинг] *Бошида эски, тўзиган қизил шол рўмол, эгнида пахтаси юпқа солинган ёки ювила-ювила юпқалашган калтагина қора лас камзул, этаклари гижимланган, ранги айниган чит кўйлак.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮПҚАРМОҚ *кам кўлл. айн. юпқалашмоқ.*

ЮРАК I *анат.* Одам ва ҳайвонлар кўкрак қафаси ичида жойлашган, уларнинг қон айланиш системасидаги мускул қопчиққа ўхшаш марказий аъзо. *Соғлом юрак. Юракнинг уриши. Юрак касаллиги. Юрак клапани.* ■ *Юрак бир-бири билан тушашмайдиган икки қисмдан иборат бўлиб, бу қисмлар бир-биридан яхлит тўсиқ билан ажралган.* «Анатомия». *Юрак — зарур нарса. Юрак бақувват бўлса, иш ҳам унумли бўлади, киши чарчамайди.* Уйғун, Сўнгги пушаймон. [Кумушининг] *Ҳарорати кучли, юрак уриши фавқулодда тез эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўча Кишининг ҳис-сезгиси, руҳи, кечинмаларининг рамзий маркази, улар сақланадиган жой; қалб, дил. *Пахтазорда бўлиб ўтган жанжал Ойқиз юрагида чуқур из қолдирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қисман у [Зебо] ҳақли эди. Зотан асрлар фожиаси ва қувончи бўлган муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асл кўринади.* Уйғун, Навбаҳор. *Аҳмад ўртадаги адоватни унутиб, юрагини очди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Юрагидагини дангал тўкиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 Кўрқмаслик, жасорат ва ш.к. рамзи. *Оббо сиз-е, ҳали шу юрак билан юрибсизми.. «Муштум».* Мен унинг Утапбой қушбегига қилган муомаласини эшитиб, юрагинга балли, деган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Юраги ачимоқ (ёки ачишмоқ) Ачинмоқ, куйинмоқ. *Отабекни бу аҳволда кўриб, Қумушининг юраги ачиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..ўсиши мужмал, аллақандай касалсимон гўзаларни кўрар, юраги ачишар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Юраги бетламаслик** Журъат қилмаслик, ботина олмаслик. *Шундан-шунга чопиб келиб, мактаб директорига учрагани юрагим бетламади.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Юраги ёрилмоқ** 1) ниҳоятда кўрқмоқ. *Унинг ваҳимасидан юрагим ёрилай деди;* 2) жуда диққат бўлмоқ. *..баъзи вақт, йўлчиной, юрагим тарс ёрилгудай бўлади, дунё кўзимга қоронғи кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги жиз этмоқ** Қалбида кескин ҳолда ёқимли ҳис-туйғу кўзгалмоқ, шундай ҳисни туймоқ. *Эрталаб бу сўзлар гашини келтирган эди, ҳозир ҳам юрагини жиз эттиролмади.* О. Ёқубов, Излайман. **Юраги жиг этмоқ** 1) айн. юраги жиз этмоқ. *Шунда кўзлар кўзга тўқнашди, Фуломжоннинг юраги жиг этиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) айн. юраги шув этмоқ. *..ҳар куни саломга кирадиган бўлиб қолди. Ҳар кирганда, «сўйиб келмадимикан», деб юрагим жиг этиб кетади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Юраги зир этмоқ** Кўркув, безовталиқ ҳиссини туймоқ. *Тантибойваччанинг юраги зир этиб кетди. Асабийланиб, ўзгарган товуш билан бобиллади..* Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги йўқ**

Кўрқоқ, юраксиз. **Юраги кенг қ. кенг.** *Юрагиниз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келмаганига ҳайронман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги куймоқ** 1) жуда ташна бўлмоқ. *Иссиқда узок йўл босиб, юрагим куйди;* 2) қаттиқ куйинмоқ. *Юраклари куйиб кетиб Темурхон, Во болам, деб майиб нордай йиғлайди.* «Ҳасанхон». **Юраги орзиқмоқ қ. орзиқмоқ.** **Юраги орқасига тортимоқ** Қаттиқ чўчишдан кўркув ҳолатига тушмоқ. *Сарой мулозимини кўргач, унинг юраги орқасига тортиб, эти сесканиб кетган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Юраги пўкилламоқ** Кўркувда бўлмоқ; чўчимок, *Ҳар йили жийда гули вақтида, «Сой тошиб, йўл бекиладиган бўлди», деб юракларимиз пўкиллаб туради.* «Муштум». *Юраги яна пўкиллади.* «Тошкентнинг тўрт даҳаси» танийдиган давлатманд бу кишининг олдига қандай киради? Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги сиқилмоқ** Диққат бўлмоқ, диққати ошмоқ. *..орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, Бухорода юраги сиқилиб, «ёлғизлик» азобини тарта бошлади.* Мирмуҳсин. Меймор. **Юраги така-пука бўлмоқ** Ваҳима, кўркув, хавотир ҳолатида бўлмоқ; безовталанмоқ. *Шу капаларга яқинлашган сайин Сидиқжоннинг юраги така-пука бўла бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги типирчиламоқ** Тезлашиш ҳаракатида, иштиёқида бўлмоқ. *Азиза юраги типирчилаб кийинди.* Ў. Ҳошимов. Қалбингга қулоқ сол. **Юраги тор** Арзимас нарсага сиқилаверадиган, тажанглиги тутадиган. *Анзираг ҳола ҳам юраги торгина бир кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қиладиган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги тошмоқ** Ғам, ҳасрат, ҳаяжон ва ш.к. ичига сигмай кетган ҳолат. *Баъзан юраги тошиб, бутун дардини Унсинга очишни истайди..* Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги тутдай тўкилмоқ** Интизорликда изтироб чекмоқ, дили бексаранжом бўлмоқ. *Худди биров: «Э, ўл-а, шунақа-да, чиройли йигитни кўрсанг, юрагинг тутдай тўкилади» — деб таъна қилаётгандай қизарди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Юраги увушмоқ** Маънос, эзгин ҳолатни туймоқ. *Мана шуни ўйласам, аллақандай бўлиб кетаман, юрагим увушади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юраги чиқмоқ** 1) ниҳоятда кўрқмоқ; эси чиқмоқ. *-От опқонди, — деди*

Бадиа. -Юрагимиз чиқиб кетди-ку! Мирмуҳсин, Меъмор; 2) ниҳоятда тўлқинланмоқ. Бу хабарни эшитиб, хурсандликдан юраги чиқиб кетди. **Юраги чопмоқ** Ишонч билан ботинмоқ. Аммо адреси тайинсиз бу келинга ҳам юрак чопмай турибди. «Муштум». **Юраги шув этмоқ** (ёки **шиғ этмоқ**, **шувулламоқ**, **шиғилламоқ**) Чўчиш, қўркув ҳис этмоқ. Баширжоннинг юраги шув этиб, кайфи учди. Н. Аминов, Суварак. *Бир одамнинг тўнқарилиб ётганини кўрди. Юраги шиғ этиб, орқасига тортиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Саодатхоннинг юраги шувуллаб кетди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Биров Кумриниса, деса кампирнинг юраги шиғиллаб кетади.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. **Юраги ўйнамоқ** 1) юраги тез ва кучли урмоқ. *Отини қутидорнинг йўлагига етаклар экан, негадир юраги ўйнаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма ваҳима босмоқ, қўрқмоқ, ҳовлиқмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: Борди-ю шу бўлса-чи.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ваҳима қилаверманлар, юрагим ўйнаб кетяпти..* Мирмуҳсин, Меъмор. **Юраги қинидан чиқмоқ** Ниҳоятда ҳаяжонли, талвасали ҳолатга тушмоқ. *..Марғилон дарвозасидан қириши билан унинг ҳоли ўзгара бошлади, юраги қинидан чиқар даражада..* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги қон** Жуда диққат, хуноб ҳолатли. *Эртадан бери тўпти, қийиқча, жияк тика бериб, юраги қон бўлган қизлар..* Ойдин, Ҳикоялар. **Юрагига ситмаслик** Маъкул келмаслик, ёқмаслик. *Юрагимга ситмайди, ситмайди юрагимга ҳеч нарса!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Юрагига қўл солмоқ** Синаш, билиш мақсадида бир гапсўз айтмоқ. *Бир куни у шу артелдаги Масъуда деган қизнинг юрагига қўл солиб кўрди.* «Муштум». **Юрагида қирн йўқ** Бировга ёмонликни раво кўрмайдиган, дили пок, дали-ғули. **Юрагини бўшатмоқ** Бор дардини тўкиб солмоқ. *Ўрмонжон кўп ҳам тўлиб-тошиб юрган экан, юрагини роса бўшатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Юрагини ёрмоқ** 1) бировни қаттиқ қўрқитмоқ, чўчитмоқ. *Чернецов жангчилар олдидан узоқлашгач, Эмин Норматга: -Нега юрагимни ёрган эдингиз, комиссар индамади-ку, - деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) айн. **юрагини очмоқ.** **Юрагини очмоқ** Дилидагини маълум

қилмоқ, айтмоқ. *Албатта, у ўз юрагини ҳеч кимга оча олмаган.* *Дардини ўз ичига ютган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар полвон ҳам юрагини очди - ёлғизгина қизчасини соғинганини.. сўзлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Юрагини тирнамоқ** Безовта ҳолатга солмоқ. *Ўзини қаяққа қўйишини билмай, юрагини тирнаган кечинмалари.. билан ҳовлида кезди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини чангалламоқ** Бирор нарса ҳақида ўта ташвишланмоқ, қўрқмоқ. *Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ётиб, кириб кетди.* *Энди бўш саҳну, унинг этагида юрагини чангаллаб ўтирган Фуломжонгина қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Юрагини эзмоқ** Рухий азоб бермоқ. *Кумушининг бу ҳоли бечора онанинг юрагини эзар, юз хил васвасаларга солар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрагини ҳовучлаб** Қўрқа-писа, безиллаган ҳолатда. *Доим ойим бечора юракларини ҳовучлаб ўтирардилар.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Юрак олдиarmoқ** Қўрқиб, чўчиб қолмоқ. *Бир дўққа шунчалик юрак олдирибсиз, яшанг-е, раис ака!* С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак тепиши** Юрак фаолиятининг тезлашиш ёки заифлашиш ҳолати. *Жаннат она эшикни очиб, уйга кирганда, у оҳистагина замбил остидан чиқди, унинг юрак тепиши ҳали ҳам шиддатли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрак ютиб** Тап тортмай, қўрқмай. *Наҳот сиз.. бу ишга бош қўшиб, юрак ютиб, менинг остонамга келсангиз?* К. Яшин, Ҳамза. **Юрак ўйноғи** Юрақнинг безовта бўлиши. *Бир куни уйда ётиб, яхши уйқуси келмай, юрак ўйноғиси қўзиб чиққан экан.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Эъзозхоннинг юрак ўйноғи ҳадеганда босила бермади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 кўчма Бирор нарсанинг асоси, маркази. *Ахир Пекин шаҳри янги халқ Хитойининг.. қудратли ва улкан мамлакатнинг юраги-ку.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда. *Ҳа, улар Тошкент темир йўл устахонаси Туркистонда қўзғолоннинг юраги эканини тушундилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

5 с.т. Қорин, ошқозон. Унинг юраги фиксимлаб оғрияпти.

Юрак буруқ айн. юракбуруғ. Соғлиқни сақлаш бўлиmidан чўноқлар ўртасида юрак буруққа қарши профилактика ўтказиш тўғрисида кўрсатма бор. С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак оғриғи** с.т. 1) ич бузилиши, қорин оғриғи; 2) кўчма қатъиятсиз, мужмал.

ЮРАКБУРУҒ с.т. айн. ичбуруғ. - Қимор-боз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдик, лекин биттаси ҳам турмади. Бирини қизамиқ, бирини кўкйўтал, кичигини юракбуруғ олиб кетди, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРАКДОШ поэт. Фикр-ёди, ўйи, мақсади бир хил бўлган; ҳамнафас, дўст. Замондош дўстларим чиндан юракдош. Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош. С. Абдулла.

ЮРАКЗАДА Юрагини олдирган, чўчиб қолган. Балки улар — бу томондаги қушлар ҳали юракзада бўлишмаган. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Колхозчилар сўнги йилларда нобон раисларни кўравериб, юракзада бўлиб қолган эдилар. Й. Шамшаров, Юксалиш.

ЮРАКЛИ 1 Юрагида ўти бор; кўрқмас, жасур. Юракли йигит. ■ Зебихон опангиз сизни жуда мақтади. Юракли қиз экан, деди. С. Зуннунова, Гулхан. Амирбек.. эли, ҳимматли, юракли эди.. «Юсуф ва Аҳмад».

2 Ўзи боғланиб келган сўз билдирган (шундай белгили) юракка эгаликни билдиради. Йўлчи шу топда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо арслон юракли Отабек ҳам бадбахтни шундоғ янчиб ташладик, бу жуда оз кишилар қўлидан келадиган ишдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАКСИЗ Бирор нарсага ботинолмайдиган; кўрқок. Юраксиз бола. ■ -Жудани юраксиз одамсиз-да, Юсуфбек, — деди муфти. А. Ҳакимов, Иллон издан. Ёнбошлар ётганлар туриб, ўнгланиб ўтирдилар, баъзи юраксизлар орқа-ўнгларига қараб ҳам олдилар. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮРАКСИЗЛИК Юраги дов бермаслик, кўрқоқлик. Эҳтиёткорлик юраксизлик эмас. ■ Ҳошим муштумини кўрсатди-ю, аммо туширишга келганда юраксизлик қилди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ҳали унчалик оғир гап ўтгани йўқ, юраксизлик қилиб, бу машинани ташлаб кетса, ўшанда шарманда бўлади. Й. Шамшаров, Довруқ.

ЮРАКСИНМОҚ кам қўлл. Юраги бетламақ, ботинмоқ. [Офтоб ойим] Кумушга оғиз очишга юраксина олмай, азобланар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАМОЛ 1 шв. Тез юрадиган, юришга моҳир; юрағон. Юрамол от.

2 айн. юримсак.

ЮРАҒОН Яхши, тез юрадиган. Жонивор жуда юрағон чиқиб қолди. Узангига оёқ қўйганимдан бери бирон марта «чуҳ» деганим йўқ. М. Хайруллаев, Мехр кўзда.

ЮРГИЗИЛМОҚ Юргизмоқ фл. мажҳ. н. Машина аранг юргизилди. Динга қарши ташвиқот юргизилди.

ЮРГИЗМОҚ 1 Юрмоқ 1, 2, 4, 7, 10, 12, 13 фл. орт. н. Тракторни юргизмоқ. Соатни юргизмоқ. ■ [Йўлчи] Гулбоғчадаги 1 пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб.. ширин ўйларга ботган ҳолда кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маълум иш олиб бормоқ, бирор иш ёки фаолият билан шуғулланмоқ. У [Абдишукур] ўзини энг «кўзи очик ва янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усули жаҳид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Алексей - хўжайиннинг заводини юргизадиган уста. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Бирор нарса билан чизмоқ, бўймоқ. Тушъ устидан қизил қалам юргизмоқ. Пиёла четларига тилла суви юргизмоқ. ■ Қошининг ўз қораси қаноатлантирмади шекилли, устидан қора қалам юргизди. Ойдин. Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

[Бировнинг] Бошида тегирмон тоши юргизмоқ қ. тегирмон. Кўз юргизмоқ Қараб чиқмоқ, назар ташламоқ. Йўлчи атрофга кўз юргизиб, сўнг мулоимлик билан жавоб берди. Ойбек. Танланган асарлар. Фл. юргизмоқ қ. фикр 1. Ўз сўзига юргизмоқ Ў айтганини қилдирмоқ, ўз томонига оғдирмоқ. Ёв тинч ётмас.. [баъзиларни] алдаб-сулдаб, ўз йўлига юргизмоқда. Ф. Фулом, Шум бола.

ЮРГИЛИК: юргилиги қолмади Элга кўшила олмай қолди, эл ичида юролмай қолди. Фикр қилиб ўйладим, ҳуб бўлмади. Оқтош элда юргилигим қолмади. «Муродхон». Ер босиб, кўз очиб юргилигим қолмади. Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ЮРИДИК [лот. juridicus — суд ва судловга оид] Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид; ҳуқуқий. Юридик консултация. Юридик факультет. Юридик жавобгарлик.

Юридик шахс Турли мулкчиликка асосланган, мустақил иш юритувчи, қонунга кўра фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари субъекти бўлган корхона, ташкилот, муассаса.

ЮРИМСАК с.т. 1 Кўп юришни, масалан, меҳмондорчиликни яхши кўрадиган (аёллар ҳақида). *Юримсак жувон.*

2 Тез тарқаладиган, оғиздан оғизга кўчарадиган. *Бу юримсак миш-мишларнинг айримлари кулоғига етиб келди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ЮРИСДИКЦИЯ [лот. *jurisdictio* – суд қилиш, суд жараёни] 1 Ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш, судлов ишларини олиб бориш ҳуқуқи.

2 Муайян давлат органи ваколатлари доирасидаги ҳуқуқ соҳаси.

ЮРИСКОНСУЛЪТ [лот. *juris consultus* – ҳуқуқшунос; ҳуқуқ маслаҳатчиси] Бирор муассасанинг ҳуқуқий масалалар бўйича доимий маслаҳатчиси; шу муассаса манфаатларини суд ва б. ташкилотларда ҳимоя қилувчи шахс. *Нашириётнинг юрис-консулти.*

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [лот. *jurisprudentia* – ҳуқуқшунослик] Ҳуқуқ тўғрисидаги фанларнинг, ҳуқуқ нормаларининг амалий сурагда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимлар мажмуи.

ЮРИСТ [лот. *jurista* – ҳуқуқшунос] Юридик маълумотга эга бўлган шахс; ҳуқуқ соҳасининг амалий вакили. *Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮРИСТЛИК 1 Юрист иши, вазифаси. *Юристлик қилмоқ.*

2 Юристларга, ҳуқуқшуносларга ҳос. Унинг эғиди ёқасига юристлик белгилари тақилган оқ каламенка китель, бошида фуражка. О. Ёкубов, Ларза.

ЮРИТИЛМОҚ 1 **Юритмоқ** фл. мажҳ. н. *Машина бугун юритирадими? ■ Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуроднинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ..деб айтилмоқ ёки аталмоқ. *Предмети билдирувчи сўзлар от деб юритиради.*

ЮРИТМОҚ айн. **юрғизмоқ.** [Шоқосим] Яна жувозни юришиб.. қичқирди. Ойбек, Танланган асарлар. *Бу икки [қиши] қогозга михлангандек гап-сўзсиз савағич қаламни қирр-қирр қогоз устида юришиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Фикр юритмоқ** қ. **фикр 1.**

ЮРИШ 1 **Юрмоқ** фл. ҳар. н. *Поезднинг юриши. Соатнинг юриши. ■ Йигит уни мўъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди: «Ҳаёт, Ҳаётим!» деб юборди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳмондорчилик, кино, театр, сафар ва ш.к. га бориш; сайр қилиш, томоша қилиш. *Юришни яхши кўрадиган хотин. ■ Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 **ҳарб.** Душманга, ёвга қарши қўшин тортиш, жангга отланиш. *Юриш қилмоқ. ■ Рота командири старший лейтенант Годин шу ергача бўлган юришга яқун ясади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор кимсага қарши ёки бирор мақсадга эришиш учун ташкилий равишда кўтарилиш, оммавий ҳаракат. *Эртасига муштумзўр хўжаликларни тугатиш учун юриш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шахмат, қарта каби ўйинларда ўйновчининг навбатдаги ҳаракати, талбири. *Бу юриш ютқишққа олиб боради. Юриш кимдан? Юриш мендан. Филни юриш.*

6 с.т. **Ҳаёт кечириб, яшаш.** -*Ана гап!* – деди Султонали, – балки умр бўйи шу вазифада қолиб кетарсиз. *Шу ҳолда бутун умр хотинсиз юриш.. хах-хах!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ўз юртимда кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хохламайман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 айн. **юриш-туриш.** *Бир оздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди: -Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап? Янги кийим кийган етимчадай кўзларинг така-пука, юришларинг инчунин бежо? Ойбек, Танланган асарлар. Бу юриши ўз бошига балоди(р), Бировнинг қўлида тайин ўлади.* Фозил Йўлдош ўғли.

Кун юриш томон с.т. Жануб. *Қишлоқнинг кун юриш томони.*

ЮРИШЛИ 1 Тез ва яхши юрадиган. *Юришли айғир. ■ Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам.. бу отда боришни ўзига эн кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сайр ёки томоша қилса арзийдиган. *Йўқса, жоним, юринг. Янги шаҳарга чиқайлик, кечкурун юришли жойлар бор.. айланиб келамиз.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРИШМОҚ 1 Юрмоқ фл. бирг. н. Улар анча жойгача пиёда юришди. ■ Жангчилар кийим-бошларини ечиб чиқишар, исимоқ учун у ёқдан бу ёққа юришар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Болалар ҳали ҳам кўчада тўполон қилиб юришарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Авжланиш, равнақ томон юз тутмоқ. *Иш юришмаса, буламиқ дандон синдирар.* Мақол. ■ Ҳавога устун каби кўтарилган чанг-тўзон, қий-чув овозлар ишнинг юришиб кетганидан далолат берар эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Бу ишда фақат менинг омадим юришмади. Э. Раинов, Ажаб қишлоқ.

Ҳаво (ёки кун) юришиб кетди Ҳаво очилиб, кун исиб қолди. Ҳаво юришиб кетгунча анча траншея қазиб оламиз. И. Раҳим, Ихлос.

ЮРИШ-ТУРИШ Иш, хатти-ҳаракат ва ш.к. да ўзини тутиш ҳолати, аҳволи. *Унинг юзи-кўзи ва юриш-туришида бошқа жангчиларникидан фарқ қиладиган бирор нарса йўқ эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. У Шакархоннинг ҳозирги юриш-туришидан шубҳаланган эди, шубҳаси тўғри чиқди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Рост, бу ўғлингиз сергайрат ва зеҳнли эканлиги юриш-туриши, вазоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Уларнинг гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига тамом бегона туйилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮРМОҚ 1 Қадам ташлаб олға босмоқ, қадамлаб жилмоқ, Тез юрмоқ. Секин юрмоқ. Оқсаб юрмоқ. *От юрмай тураверди. Юрган — дарё, ўтирган — бўйра.* Мақол. ■ Кампир юганда, ҳеч қанақа овоз чиқмасди.. Оёғи худди пардек ерга беозор тегарди. С. Аҳмад, Ота. *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Чол от жилловини силтади. Отлар юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Маълум йўналишда ҳаракат қилмоқ, бир жойдан бошқа жойга жилмоқ, бормоқ ёки кетмоқ (асосан транспорт воситаси ҳақида). *Машина чап томонга юрди. Трактор бедазорга қараб юрди. Катта арава қай*

йўлдан юрса, кичик арава ҳам шу йўлда юради. Мақол. ■ *Шаҳарда кўнкани илгари от сургар эди. Мана энди кўнка отси юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поез бир неча соат йўл юргандан кейин ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Умуман, бир жойдан жилмоқ, силжимоқ (сузмоқ, судралмоқ, ўрмаламоқ ва ш.к.). *Ҳовузчада ўнтача балиқ юрипти.* Дастурхон устида чумоли юрипти. *Қурновдадан юриб, гулга етди.*

4 Кезиш, айланиш, саёҳат ва ш.к. да бўлмоқ. *Шаҳарма-шаҳар юрмоқ. Эшикми эшик юрмоқ.* ■ *Йўл билмасанг, йўл сўраг юргандан, Гап билмасанг, гап сўрагин билгандан.* Н. Назаров, Замон. *Андижоннинг савин ичганмон, Шарбат десам, қилмайми хато. Пахтазорин кезганман роса, Қиларида юрганман ҳатто!* Ё. Мирзо.

5 Ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Жияним йил бизникида юрди. Руслар орасида юртил ўргандим.* ■ *Жамоа сизнинг бу ёқла да юрганингизни ҳали билмайди [деди Шарофат Сидиқжонга].* А. Қаҳҳор, Кўшчин чироқлари. [Мирзакаримбой:] *Ешим ермишда. Эллик йил мол қайғусида юрдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Тошкент юрарман, аммо кўз ўнгимда сизнинг ҳакалингиз!* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

6 Иш-фаолият ва ш.к. да бирга бўлмас Ёмон билан юрдим — қолдим уятга, Яхши билан юрдим — етдим муродга. Мақол. *Нод билан юрма, номусингни букма.* Мақол. ■ *Бирга ишлайди, бирга юради, бирга турас бир-бирига жуда муносиб.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мен далада ҳар кун қиллар, келинчақлар орасида юрардим. Ёш бўсам ҳам, севганим бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Қатнамоқ. *Марказдан қишлоғимизга автобус юради.*

8 Давом этмоқ (ўзи бирикиб келган с билдирган ҳолатда). *Эсон-омон юрибсизларми.* ■ *Сиз шу йўсинда юра берсангиз, эрта-инд йўлдан ажраласиз.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Маърифатхон воқеасини эшитганис бери унинг қабрини зиёрат қилиш нияти юрган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Хомидни бундай ишлари бор эканидан хабарс юрганимизга ҳайрон қоламан.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

9 Шахмат, қарта, домино каби ўйинларда ўз навбатида, навбати келганда ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ; юриш қилмоқ. Пиёдадан юрмоқ. Тузни юрмоқ.

10 Ҳаракатга келмоқ, ишлаб турмоқ, ишламоқ (механизмлар ҳақида). Соатим яхши юрляпти. Машина кечгача юриб турди. ■ *Ҳа, айтгандай, бу орада.. «трактор чўчқанинг ёғи билан юрар эмиш», «гўристондан товуш чиқипти», деган гаплар чиқиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

11 с.т. Сўйган ёр билан вақт ўтказмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ. [Дилнавоз:] *Уша кунни Журанинг юрадиган қизи Бибигул менинг атлас кўйлагим билан ҳаворанг дуррачамни олган эди.* С. Кароматов. *Бир томчи қон. Биласиз-ку, иш кўп. Ҳар хил мажлислар ҳам кўп. Шулар билан юрсам, у мени хотинлар билан юрган, деб гўмон қилади.* Ойдин, Қўнгли тўлдими, яхши йигит. *Айт, қачондан буён юрдинг.. Тиғи парронга учрагур! Йўлчи билан қачон топшидинг?* Ойбек, Танланган асарлар.

12 Рози бўлмоқ, кўнмоқ, унамоқ. У бировнинг айтганига юрадиган одаммас. ■ *Тўғри, ихтиёр ўзларида, лекин сизга маслаҳат соладилар, маслаҳатингизга юрадиларда, яхши маслаҳат берсангиз, юрмайдиларми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Оз бўлса ҳам, пешона терим билан топаман, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

Йўлига юрмоқ Бировнинг айтганини қилмоқ, айтганини бажо келтирмоқ. *Нурматжон, «Бу очик аёллардан чиққан гап, қиз шуларнинг йўлига юрган бўлса, жазосини тортсин», деб жўрттага иккинчи оғиз очмади.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Ё мен бошлаган йўлга юрсан, ё жонингдан умидингни узасан.* С. Аҳмад, Хукм.

13 Ёйилиб кетмоқ, ёйилмоқ; тарқалмоқ (гап-сўз, хабар ҳақида). *Эл оғзида юрган миш-мишлар.* ■ *«Кечадан бери бир ярим минги қирилган!» деган хабар юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 кўм. фл. өзф. -(и)б кўшимчали равишдошга бирикиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдиради. *Томоша қилиб юрмоқ. Нима қилиб юрибсиз? Мен ўғлимни ахтариб юрибман.* ■ *Низомиддиновнинг кўлидаги папиросидан сизиб чиқаётган тутун уй ичида ҳалқа-ҳалқа бўлиб сузиб юрибди.* С. Аҳмад, Хукм.

15 (3-ш. буйр. м. шаклида – юр) Бирор томонга жўнаш, кетишга ундашни билдиради. *Юр, кеч қоламиз!* ■ *Ҳа, баракалла, жумбоқ ўша ерда ечилади, юринглар!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бош кўтариб юрмоқ қ. бош.

ЮРТ 1 Маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой; ўлка, мамлакат, ватан. *Туғилиб ўсган юртим. Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл.* Мақол. ■ *Баҳор! Ўзига хос ёқимли виқор билан юрт узра одим ташлайди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ; эл; аҳоли. *Юрт нуфласа, шамол туради.* Мақол. ■ *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-ку.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Юрт сўрамоқ Юртни, мамлакатни бошқармоқ, ҳукмдорлик қилмоқ, ҳоким бўлмоқ. *Агарда менинг юрт сўрамоққа ва шу восита билан бойлик орттирмоққа орзум бўлса, бошқалардан ҳам кўра ўз ўғлимга – сенга маълум бўлмасиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Билим юрти Ўрта махсус ўқув, таълим-тарбия муассасаси. *Педагогика билим юрти.* ■ *Муборакхон билим юртида ўқиб юрган найтларидаёқ тарбиячи бўлиб ишлай бошлаган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ўқув юрти** Умуман, ўқув муассасаси. *Олий ўқув юрти.*

ЮРТБОШИ 1 Эл-юрт бошлиғи, сардори, ҳукмдор; оқсоқол.

2 Мустақил Ўзбекистонда: Президентга нисбатан ҳурмат маъносида қўлланади. *Юртбошимизнинг нутқида кўтарилган ҳар бир масаланинг мазмун-моҳиятини жамоатчиликка атрофлича тушунтиришда университет жамоаси.. олдида турган вазифалар муҳокама этилди.* Газетадан. *Юртбошимиз бошлаган шарафли ишга бутун бир халқ қўшилди, юрагида ўти бор инсонлар Президент атрофида бирлашдилар. «Мулоқот».* *Юртбошимиз алоҳида таъкидлаб ўтганидек, янги давлат барпо этишда миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбияланган.. янги авлод кадрларни тайёрлаш масаласи муҳим принципал ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга.* Газетадан.

ЮРТГАРЧИЛИК Юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одат ва ш.к. *-Ҳар ҳолда [ароқлар] кўздан йироқ турга-*

ни яхши, юртгарчилик-да, яна бирон киши. — ярим чин, ярим ҳазил аралаш гапирди Халлоқбердиев. Т. Тўла, Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари.

ЮРТДОШ Бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан). Қудратнинг ҳам жанговар хизматида юртдош ёру дўстларининг хизматидай арзигулик бўлса. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Юртдошлар армияга чақирилувчиларни кузатгани шу ерга келдилар.* Газетадан.

ЮРТФУРУШ Ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи; ватанфуруш, хонин. *Ора-мизда йўқ бизнинг Юртфуруш, қўрқоқ!* Шуҳрат, Мангулик.

ЮРТЧИЛИК айн. юртгарчилик. *Ахир, юртчилик, қарашиб туришим керак-ку.* Уйғун.

ЮРУВСИЗ айн. юруқсиз. *Ошна, сен мени юрувсиз қилдинг.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ЮРУМ шв. Бирор иш, нарса, гап-сўз ва ш.к. нинг тартиб билан давом этиши, йўналиши, бориши, оқими. *Ишимизнинг юрими шундай бўлди.* ■ *Ҳожи хола, қўлидан тушган косани сундирмай ушлаб қолган кишидай, гап юрумани тўғрилаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРУМСАК айн. юримсак. *Унақа юрум-сак бўлма, тентираш қизларга ярашмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРУҚ шв. айн. юриш 2.

ЮРУҚСИЗ: юруқсиз бўлмоқ Бош кўтариб юролмайдиган бўлмоқ. *Шарманда бўлдим, тенгқурларим орасида юруқсиз бўлдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ўзингни икки нафедан тий. Акс ҳолда, эл-юрт олдида юруқсиз бўлиб қоласан.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар. **Юруқсиз қилмоқ** Бош кўтариб юролмайдиган қилмоқ. *Ҳали қўлингдан от ўғирлаш ҳам келадими, қон ют-кур! Мени элда юруқсиз қилдинг-ку!* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЮРҒУСИЗ айн. юруқсиз. *Ёмонга яқин юрсанг, қораси юқар. Каримга яқин юриб, юртга юрғусиз қилдинг!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮСТИЦИЯ [лат. justitia — адолат, одиллик; қонунийлик] 1 Олий суд; суд органлари фаолияти; суд, адлия.

2 Суд муассасалари тизими; суд идораси.

ЮТ 1 Дон-галла унмаган йил; очарчилик, қаҳатчилик.

2 Чорва очарчилиги; ўлат. *Увоқ мол кўтарам бўлиб, ют бошланди. Асабий тилишилар кетди; ахир қилиб кетган моллар учун кимдир жавоб бериши керак-ку.* Анорбоев, Оқсой.

ЮТАМОҚ айн. ютоқмоқ.

ЮТИНМОҚ 1 Томоққа яқин суяқдан ютмоқ, ютгандек ҳаракат қилмоқ. *қулт этиб ютинди. Уйчан кўзларини ниқадаб, тикилиб қолди.* Ҳ. Ҳошимов, Кўп Лоланинг кўзига ёш келди, лекин йиғлам Қуруқ ютиниб, кўз ёшини қайтариб юбс. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 Ичкиси, егиси келиб, томоғида юҳаракатини қилмоқ. *Чойхоначи келт қўйган чойни қайтараётган эди, димоғиз ҳиди урилиб, ютинди.* Ш. Холмирзаев, Ўтиқ отилди. *Меливой ҳақиқатда чўлл экан, ютиниб, пиёлага қаради.* Ф. Муснов, Нозик масала.

ЮТИШМОҚ 1 Ютмоқ 1 фл. бир Беморлар иккитадан дори ютишди. ■ ломжонлар у ерга этиб боргунча қирқийишқ кўчаларда.. роса тузу тупроқ юнди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮТИШМОҚ 2 Ютмоқ фл. бирг. галги ўйинда фарғоналик қизлар ютишди.

ЮТМОҚ 1 1 Бўғиз мускуллари кўндалда оғиздаги бирор нарсани томоқда қазмоқ; ичмоқ; емоқ. *Дори ютмоқ. Сўмоқ. Дўстинг учун захар ют.* Мақол. *Куним — ўзимники, чайнаганим — гумон.* қол. ■ *Эр бечора худди қаттиқ ётга салдек майни қулт-қулт ютибди.* Т. Обюсуфжон қизиқ. *Эйтибор опа.. иштахлан толқон ямлаб ютаётган Тўлқинжо тим қора жингалак сочини силади.* Ҳ. Ф. Машғал.

2 Ичига тортмоқ, сўрмоқ. *Папирос тини ютмоқ.* ■ *Болалигидан савағич этиб ютиб, қирққа кирмай, ўпкаси тегилган оталар, бўзчи тақдирини била болаларига ҳамон шу касбни мерос қилар эдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар

3 кўчма Бирор нима дейишдан тиймоқ, ошкор қилмаслик. *Эргаш акаги шахтидан тушди.. нимадир демоқ гапини ютди.* Н. Сафаров, Қаҳрамон туғилиши. *Тўсатдан келиб қолган Фот кўриб, йигитлар нафратларини ютди.*

Турсун, Ўқитувчи. *Гамни ютди, ютди аламини. Дард қуритди кўздаги намни.* Э. Раҳим. [Бибиқатча] *Ғира-шира тонгда изтиробини ичига ютиб, қўрадан чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. -*Маҳкам ака, — деди Гавҳар, — кўнглингизга келган ҳамма нарсани айтинг, ўтган йилдагидай ичингизга ютиб юрманг.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Ўз қаърига тортмоқ, йўқ қилмоқ. *Нега худонинг қаҳри келмас экан? Нега бу аблаҳ бойни ер ютиб юбормасикин-а?* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Уруш она ардоқлаб тарбиялаган фарзандларни балодай ютади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Хода ютгандай Ҳеч нарсага эгилмай, қайишмай, ғўдайган ҳолдаги шахсга нисбатан қўлланади. *Худододбек отининг жилловини ушлаганча, хода ютгандек ғўдайиб турар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, шумоёқ, нима қилиб турибсан хода ютгандай.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ютаман дейди** Жуда ваҳимали, кўрқинчли (бўш уй ёки ҳовли ҳақида). *Хуеуллаб қолган уйда ёлғиз яшаи қийин. Ҳовли ютаман дейди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Катта уй, ҳамма ёқ сукунат, нақ ютиб юборай дейди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қон ютмоқ** Ниҳоятда азоб чекмоқ, хуноб бўлмоқ. *Дехқон ерига чиғирқдан сув чиқариш учун навбат етгунча қон ютарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮТМОҚ II I Бирор иш, мусобақа, спорт ва ш.к. да ғалабага эришмоқ, муваффақият қозонмоқ. *Шахмат ўйинида ютмоқ. Қурашда ютиб чиқмоқ.* ■ *Арслон деган бир йигит курашда тенгқурларини ютди.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз. *Табрик қиламан, бригадангиз бу чопиқда ҳам ютиб чиқди.* Уйгун, Ҳаёт кўшиғи.

2 Лотерея, қимор ва ш.к. ўйинда пул ёки бирор нарсани қўлга киритмоқ. *Заёмга ютмоқ. Лотерея билетига машина ютиб олди.* ■ *Эрим ютган пулларни, қимматбахо буюмларни бирга олиб жўнадим, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Фойдаланмоқ, наф кўрмоқ. *Бу ишдан мен ҳеч нарса ютмайман.* ■ *Душман ўз кучларининг ичкарилиқдаги позициясига мустаҳкам урнашиб олиши учун вақтдан ютиши пайида эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Хўп, хатни одамларга кўрсатарсиз, улар хотиним чккиталигини биларлар.. Бундан сиз нима ютасиз?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЮТОҚ I Ғоят сувсираган, чанқоқ. *Ютоқ дала, оч дала, Оч даладан қоч дала.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи. *У [Яйра] қўли маликка, бир вақтлардаги ютоқ, сангин қўлга тикилиб турарди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

2 айн. ютоқи.

ЮТОҚИ Очкўз, ебтўймас.

ЮТОҚМОҚ I Ниҳоятда сувсамоқ, чанқамоқ. *Очил акалар яна ярим тунда қайтишиди. Ҳаммалари кела солиб, ютоқиб сув ичишиди-да, таппа ташлаб, тошдек қотишиди.* А. Мухтор, Чинор. *Кампир.. манний крупа билан шакар солиб сут пиширди. Уни шишага солиб берган эди, бола худди она кўкрагига ютоқиб ёпишгандай, икки қўли билан идишни чангаллаб, миқ-миқ шимира кетди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

2 Ғоят очқамоқ, очлик ҳис этмоқ. *Умида.. қўлидаги зоғора нонни ютоқиб кавшарди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

3 Умуман, бирор нарсага ўта талаб бўлмоқ, эҳтиёж сезмоқ. *Деразани очиб ташлайлик, Уй ютоқиб олади нафас.* У. Кўчқоров, Арслон каби тутоқиб, Дев сингари ютоқиб. 3. Диёр. *Бобур ютоқиб, олдинга интилди.. навкарлар қуришовини ёриб чиққанда, юзига шабада тегиб, хиёл енгиллашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЮТУМ I Ичишдаги ҳар бир ютиш, томоқдан ўтказиш. *У, чанқовдан оғилни бузиб чиқиб, дуч келган ариқни очкўзлик билан симирган буқачадай, катта ютумлар билан ичаверди.* Ойбек, Навоий.

2 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз; қултум, хўплам. *Бир ютум сув.* ■ *Почамир билан Жума тоға бир четдан ҳовузга яқинлашдилар; лойқаланган сувдан бир-икки ютум олиб ичдилар.* Фитрат, Қиёмат.

3 Ютиш, ичишдаги таъм; ютиш, ичим. *Ютуми яхши вино.*

ЮТУҚ I Иш, фаолиятда эришилган муваффақият; ғалаба. *Илм-фан ютуқлари.* ■ *Мен.. ўзбек халқининг пахтачилик соҳасида бу йил эришган катта ютуғини кўриб, беҳад қувондим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ютуқлар замирида доимо катта меҳнат, изланиш ўрин олган бўлади.* Газетадан. -*Ҳа-да, ишни бўшаштирмай, ураверайлик, битта тош жилдирсак ҳам, ютуғимиз, — деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Заём, лотерея каби ўйинлар тиражида қўлга киритиладиган, ютиб олинмаган нарса. *Заёмга беш минг сўм ютуқ чиқди. Ютуқни олмоқ.* ■ *Жўравой билетларни қўлга олгач, мажбурлаб берилган лотереяга кўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнг. да қандайдир умид учқунни йилт этди.* Газетадан.

3 Баҳс, беллашув кабиларда эришилган ғалаба ва шу ғалаба учун берил(ади)ган нарса. *Йирик-йирик мусобақаларда ажойиб ютуқларни қўлга киритган.* ■ -*Енгилдим.. -Енгилган бўлсангиз, ютуғимни беринг.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЮТУҚЛИ Ютуқ чиқиши мумкин бўлган, ютуқ чиқадиган. *Ютуқли заём.*

ЮТУҚСИЗ Ютуқ чиқмайдиган, ютуқ чиқиши мумкин бўлмаган. *Ютуқсиз иш.*

ЮТҚИЗИШ айн. **ютқизиқ.** Вақтдан ютқизиш. ■ *Гоҳо ютқизишида, гоҳо ютуқда Бир-бирин англари олиқ-сотикда.* М. Шайхзода. [*Қамбар:*] *Хўжайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди, толеи йўқ-да. Шу бу йил ютқизишдан боши чиқмай қолди. Нуқул бой беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮТҚИЗИҚ Бирор соҳада юз берган муваффақиятсизлик, зарар кўриш; зиён. *Бу шахмат партиясини мен ютқизиқ деб билман.*

ЮТҚИЗИҚСИЗ Бирор соҳада зарар келтирмайдиган. *Ютқизиқсиз иш. Ютқизиқсиз ўйин.*

ЮТҚИЗМОҚ I **Ютмоқ I** фл. орт. н. Бола шу овқатни ҳам хархашасиз ютқизмади.

ЮТҚИЗМОҚ II **Ютмоқ II** фл. орт. н. *Ғапимга кирсанг, ютқизмайсан. Чемпион шахматда олти партияни ютқизиб қўйди. Футболчиларимиз бу гал ҳам ютқизмадилар. Ошиқ ўйнаб, бор-йўғини ютқизиб қўйибди. Жаҳлни кечиктирган ютар, ишни кечиктирган ютқизар.* Мақол. ■ *Тўқилган шоналарни тўлатиб олмасак, ютқизиб қўямиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮТҚИНМОҚ айн. **ютқинмоқ.** *Ютқиниб олган ўпишларнинг йўқотдим салмоғин.* Ғ. Ғулум.

ЮҚ I Бирор нарсада қолган асар, қолдиқ. *Сут юқи. Қаймоқ юқи. Ун юқи халта. Қатиқ тўқилса, юқи қолади, Айрон тўқилса, неси қолади.* Мақол. ■ *Лабларига сутга тўғралган нон юқи ёпишган чинни идишлар, пиёлалар ҳам йиғиштириб олинмабди.* Ж.

Абдуллахонов, Тўфон. *Ойим келганларини ҳовлидаги қон юқларини кўриб, кўрқиб кетдилар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечакли Қосимбек мўйловига теккан қимиз юқларни кафти билан артиб, сўз бошлади. П. Ҳидиров, Юлдузли тунлар.

2 (3-ш. бирл. шаклида — **юқи**) Ўзи ёрикиб келган сўз англагган нарсага эгал (шу нарса текканлик) маъносини билдиради; юқли. *Ёғ юқи сув ичида қозонсопиб ётарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғи Хотини кириб, қўллари хамир юқи бўлгандан, тушиб кетган енгини шимариб қўйни сўради. Ҳ. Икромов, Булутли тонг. *Ах афт-ангори кир, қўллари мой юқи.* Ҳ. Ҳазрат, Сўнмас чақмоқлар.

Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди қ. чап Юқ (ҳам) бўлмайди Ниҳоятда оз, кам. -*Ажонини фидо қилиб ишласа-ю, унга ким юқ бўлмайдиган овқат берса, — деди Анвар Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Юқ бўлган Танасига сингмоқ. Совлиқнинг егани ў. юқ бўлади: кузгача семиради.* С. Анорбон Оқсой.

ЮҚА шв. айн. **юпқа I.**

ЮҚМА кам қўлл. айн. **юқумли.** Юқ касал.

ЮҚМОҚ I Бирор нарсдан ёпиш тегмоқ. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқ Емонга яқин юрсанг, балоси юқар.* Мақол. ■ *У [Турсун] йўлни ҳам жуда тал юрарди, шунча йўл юриб, почасининг мизига гард юққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сигиллар. *Унинг тупроқ юққан юзларид қолдириб, тўхтовсиз ёш оқарди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

2 Бировга ўтмоқ (асосан касаллик қида). *Грипп — юқадиган касаллик. Ме касалим сенга ҳам юқмасин.*

3 **кўчма** Ўз таъсирига олмоқ, тал қилмоқ, бошқага ўтмоқ. *Эшон ҳам, оти ҳам иккиюзлама, ёлғончи ва сассиқ гап олар эди, уларнинг бу одатлари болаларига юққан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эҳти Элмуроднинг шодлиги унга юққандир.* Шу. Шинелли йиллар.

Гап юқмайди Гап қор қилмайди, гап қулоғига олмайди. *Унча-мунча гап м юқмайди-да. Чунки терим нўст ташлаб, чармга айланиб кетган.* М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.

4 (асосан инкор шаклида) Яхши ҳазм бўлмақ, танасига сингимоқ. *Ўғирлик ош баданга юқмас. Мақол.* ■ *Бир еринг санчиб, бошинг айланиб турса, еган-ичганинг юқмас экан. «Муштум».*

Сув юқмас, сувюқмас Гап таъсир қилмайдиган, безбет. - *Бошлиғимиз феълига сира тушуниб етмадим. Ўзиям хўп сув юқмас экан-да. Кишига сира эл бўлай демайди-я.. — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.*

ЮҚОРИ 1 Бирор нарсанинг энг устки қисмида жойлашган; тепадаги, баланддаги, устки. *Бинонинг юқори қавати. Булутнинг энг юқори қатламлари.* ■ [Мулладўст:] *Пастки жағи юқори жағи билан эртадан кечгача муштлигани-муштлигани. Ҳамза, Майсаранинг иши. [Қиз] Белини қизил камар билан шундай сиқиб боғлабдики, икки бўлак одамга ўхшайди. Агар жиндек эгилса, юқориси тушиб кетадигандек. С. Аҳмад, Мўтти. Заврак билан Зулфиқор юқоридан гишт теришарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Бинонинг ёки бирор иншоотнинг устки қавати; болохона. *Қори ўрнидан турди, бошқа ҳеч нарса демай, бошини қўйи солганича, битта-битта қадам босиб, юқорига чиқиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 Бирор ерга нисбатан баланд ўрнашган жойлар; баланд томон; баландлик. *Аҳмаджон.. ҳеч нарсага қарамай, полизма-полиз юқорига қараб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. — Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади, — деди [Амин бува]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Катта ер юқоридан, шу ердан бир соат мўлроқ юрасиз, у ерда нуқул пахта унади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ер, шахс ёки нарса устидаги бўшлиқ; тепа. *Қуюқ тутун юқорига ўрляпти.* ■ *Қайтиши ҳамон юқоридан учиб ўтган бирикки мошак қушнинг «чев-чев» деган товушини эшитиб, кўкка қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шар дақиқа сайин катталашар, юқорига кўтарилар эди. Газетадан. Олатасир бошланди, юқоридан дўлдек ёғилатган ўқдан душман ўзига келди. Газетадан.*

5 Хонанинг эшикка нисбатан қарама-қарши томони; одатда хурматли кишилар ўтирадиган томони; тўр. *Сидиқжон пойгакка бир оз силжиб, уни [Зуннунхўжани] тўр-*

га таклиф қилди: — Қани.. юқорига. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқорига ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Миқдор, сифат ва ш.к. жиҳатдан меъёрдан, мавжуд ҳолатдан ортиқ, ортиқ даражали. *Юқори баҳо. Юқори босим (тиб., физ.) Юқори маданият. Юқори малака. Юқори сифатли моллар. Юқори нав пахта. Юқори ҳарорат. Юқори ҳосил.* ■ *Қиш бўлишига қарамай, ҳавонинг тафти юқори, осмон мусаффо. Газетадан. Мактаб ислоҳоти ўқитувчилик касбининг обрў-эътиборини юқори кўтарди. Газетадан.*

7 Нисбатан устун. [Отабек] *Унинг ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқоридан эканини ўйлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йирик заминдорлар, сармоядорлар учун ўз манфаати, ўз фойдасидан юқори нарса йўқ. Ойбек, Нур қидириб. Бизнинг жамиятимизда инсон нурдек покиза, нондек азиз, у ҳар қандай бойликдан юқори туради. Газетадан.*

8 с.т. Вазифа, мавқе ва ш.к. жиҳатдан юқори, етакчи бўлган (ташкилот, орган ва б.). *Юқоридан олинган буйруққа биноан иш кўрмоқ. Юқоридан берилган топшириқ. Юқоридан келган вакиллар.* ■ - *Қани.. ҳа, ундан кейин ўртоқлар, — деб яна изоҳ берди Алимқул, — қўл қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, наstdан ҳам бизга тегиб қолаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Сизга кичик офицер унвонини бериш ҳақида юқорига ёзма хабар берганмиз.. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

9 Ўқувчилари ўқиш муддатини битиришга яқинлашиб қолган, ўқиш муддатининг сўнгги йилларидаги (синф, курс ва ш.к. ҳақида). *Юқори курс талабалари.* ■ *Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Ойбек, Нур қидириб.*

10 (ў.-п. к. шаклида — юқорида). Воқеалар баёнининг олд (юқори) қисмида. *Юқоридан биз ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даража таништирган эдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЮҚОРИГИ Бирор жой ёки нарсанинг юқори, устки қисмига жойлашган. *Мудофелар қўрғоннинг энг юқориги поғонасида*

ўзларининг турли тус ва бичиқдаги кийимлари билан.. қўрғон кунгурасига суюниб, бошларини қуёшга бериб ўтирардилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек чамадончасини юқориги полкага қўйди-да, ўзи наст-ки полкага, янги ҳамроҳлари қаршисига ечинмасданоқ ўтира қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚОРИЛАМОҚ Тепа томонга, юқорига кўтарилмоқ, юқорилашмоқ. *Самолёт тобора юқорилаб кетди. Юқорилаб учмоқ.* ■ Юқорилаганимиз сари арчалар ҳам сийраклаша боради. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ЮҚОРИЛАНМОҚ кам қўлл. айн. юқорилашмоқ 4. *Азизбекни қўлга тушириб бериш билан қипчоқлар хузурида ҳам Юсуфбек ҳожининг қадрү қиймати юқориланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЮҚОРИЛАШМОҚ Юқориламоқ фл. бирг. н. *Улар тобора юқорилашди.*

2 айн. юқориламоқ. *Шар юқорилаша бориб, кўздан йўқолди.*

3 кўчма Авжига чиқмоқ; кучаймоқ. *Касалнинг иссиғи юқорилашиб кетди.* ■ Орадан ўн беш дақиқа чамаси фурсат ўтиб, товушлар бир оз юқорилашиб келмакка бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма Юқори даражадаги лавозимни эгалламоқ; мартабаси ва обрўси орта бормоқ. *Ҳали ёш йигитсиз.. мансаб поясида балки юқорилашурсиз. Ойбек, Навоий.*

ЮҚОРИЛИК 1 Юқори ҳолат, юқори эканлик. *Баҳонинг юқорилиги. Иссиқлик даражасининг юқорилиги. Мансабнинг юқорилиги.* ■ *Ўзбек ойимнинг бўлса олатурган келинига эътиמודи юқорилигидан ўйлаб-нетиб турмади.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Нисбатан юқори, баланд жой; тепалик. *Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўчанинг нариги томони яна юқорилик бўлиб, унда 159-полк анчадан буён туради. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ЮҚТИРМОҚ Юқмоқ фл. орт. н. *Озода киши эгнига гард юқтирмайди. Касаллик юқтириб олмоқ.* ■ [Муаттар:] *Вой, вой.. Қоракуяни қаердан юқтирдинг?* Н. Сафаров. Шарқ тонги.

Сиртга сув юқтирмаслик қ. сирт.

ЮҚУВЧАН Осонлик билан, тез юқадиган. *Грипп юқувчан касалликдир.*

ЮҚУМЛИ 1 Юқиш хусусиятига эга; юқадиган (касаллик ҳақида). *Юқумли касаллик.* ■ *Бу чора ҳар хил юқумли касалликларнинг тарқалишига йўл қўймасликни таъминлайди. Газетадан.*

2 кўчма Умуман, юқадиган нарса ҳақида; юқиш хусусиятига эга. *Ёмон одат юқумли бўлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Рисолатнинг кулгиси шу қадар ёқимли ва «юқумли» эдики, бошқалар ҳам беихтиёр жилмайишди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ЮҚУМСИЗ Бошқаларга юқмайдиган, юқумли эмас. *Юқумсиз касаллик.*

ЮҚУМСИЗЛАНТИРМОҚ Юқишнинг олдини олмоқ, юқмайдиган қилмоқ. *Касалликни юқумсизлантирмоқ. Уруғликни юқумсизлантирмоқ.*

ЮҚУМЧИЛ кам қўлл. айн. юқумли. *Юқумчил касаллик.* ■ *Касалини билмадик. Юқумчил бўлса, тагин юқмасин. А. Қаҳҳор, Сароб. Бу фалокатли юқумчил дард эрур инсон учун.. Ҳабибий.*

ЮҚ-ЮРУН айн. юқ. *Мендан ғалла олсалар ҳам, қолган юқ-юрунлари билан ўзимни очликдан сақлай оламан. С. Айний, Дохунда.*

ЮҒУРМА Бадий асарлар йиғиндиси, мажмуа; тўплам.

ЮҶО 1 Барча жониворларни аралаш еб, ютиб юборадиган афсонавий махлуқ.

2 кўчма Ебтўймас, очофат. *Мавжуд қонун-қоидаларни топташ эвазига бўлса ҳам, кўпроқ бойлик орттириш пайига тушган юҳолар ҳам йўқ эмас. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл. Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди: пахтани пахтада ютади, мевани — мевада. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

-я юкл. (унлилардан кейин) айн. -а. Таъкид, таажжуб каби маъноларни билдиради. -Саксонта қовунга-я! Уч сўм! — деҳқон тескари бурилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тавба! Шу кичкинагина орзуси ҳам ушалмади-я! Р. Раҳмонов, Келин. -Раҳимжон, — деди Эҳсон чой маҳалида, — рафиқангиз кирмайди-я! Шунақа уятчанми? А. Қаҳҳор, Сароб. У шу сўзларни айтди-ю, юраги шув этиб кетди: онаси жеркиб ташласа-я! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Фирромлик қилишмасо майли-я. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳай-ҳай, жонивор сув муздек. Баданга мойдай ёқади-я. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин талмовсирайди-я бу хотин. Р. Раҳмонов, Келин.

ЯГАНА [ф. *ياگانا* — якка, битта, биргина] қ.х. Экин тупининг яхши ривожланиши учун ёш вақтида ортикчасини юлиб ташлаш, керакли микдорда қолдириш, сийраклатиш. Ғуза қаторларини ягана қилмоқ. ■ Бу пахта семиргани қўядими! Чигит ташлайсан — эгиласан, ягана, ўтоқ, чопиқ қиласан — эгиласан.. терасан — эгиласан. С. Нуров, Нарвон. Илгари чопиқ, яганаю чеканка ҳам ўқувчиларсиз битмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЯГНАЛАМОҚ қ.х. Яганалаш ишини бажармоқ; ягана қилмоқ. Ғузани яганалаш, озиклантириш.. ишлари уюшқоқлик билан ўтказилмоқда. Газетадан.

ЯГНАЧИ қ.х. Яганалаш ишини бажарувчи.

ЯГОНА [ф. *ياگانا* — якка, битта, биргина] 1 Бор-йўғи битта, якка-ёлғиз; бирдан-бир, биттаю битта. Оиланинг ягона фарзанди.

■ Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин эди. Ойбек, Танланган асарлар. «Эшак» деб аталадиган уч кишилик ягона, оёқлари тарвайган скамейкада Абдурауф билан Ойимхон ўтиришибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Фарбий Буг дарёси устидаги ягона кўприк.. Тез бориб, уни албатта эгаллаш зарур эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бошқа тенги йўқ, биттаю битта ҳисобланувчи. У ўттиз хунарда ягона. Ойбек, Навоний. Ҳа, Нажмиддин Бухорий ҳазратлари билан отангиз устод Қавом ҳазратларини Хуросону Мовароуннаҳрда ягона, десак хато бўлмайди. Мирмуҳсин, Меймор.

3 Ҳамма учун умумий, бирлашган, бирдан-бир. Ягона давлат нархлари. ■ Ўзбекистонда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари ягона оила бўлиб яшамоқдалар. Газетадан.

4 кам қўлл. юкл. Фақат, биргина. Ширин афсоналар айтиб юлдузлар, Ёнига чорлайди мени ягона. Р. Парфи.

ЯДРО [р. ядро < юн. *hadros* — куч, қувват; кучли, мустаҳкам] 1 спорт. Итқитиш учун ишлатиладиган думалоқ оғир спорт қуроли. Спортчи ядрони 20 метрга иргитди.

2 махс. Бирор нарсанинг ички марказий қисми; ўзаги, мағзи. Ернинг ядроси. Атом ядроси. Ядронинг бўлиниши. ■ Ядро эса ҳужайрадаги барча жараёнларни бошқариб турадиган марказдир. «Фан ва турмуш»

3 кўчма Бирор жамоа, гуруҳ, ташкилот ва ш.к. нинг асосий қисми, муҳим қисми; таянч. Шу сабабли миллий тил ономасти-

каси ва топонимикаси фондининг асосий — ядро қисмини халқ шеваларидаги ономастик материаллар ташкил этади. «УТА».

4 айн. ядровий. Ядро уруши. Ядро қуроли. ■ Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган айни пайтда халқаро бирдамлик тантанаси улкан аҳамиятга эгадир. Газетадан.

ЯДРОВИЙ Ядрога, атом ядросида рўй берадиган жараёнларга оид, ядро қуроли билан бўладиган. Ядровий қурол. Ядровий уруш. Ядровий физика. Ядровий фалокат.

ЯЁВ с.т. айн. пиёда. Икковга биров бо-толмас, отликқа яёв етолмас. Мақол. ■ Водийларни яёв кезганда, Бир ажиб ҳис бор эди манда. Ҳ. Олимжон. Марднинг иши элда шундай бўларми? Отидан айрилиб, яёв қоларми? «Алпомиш». Зиёдиланинг тахминича, Комил дарёдан ўтган, Қумқишлоқ гузаригача яёв келган. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЯЁВЛАМОҚ фольк. Пиёда юрмоқ. Яёв-лаб чиқдинми ўсган элингдан? «Муродхон».

ЯЗДОН {ф. یزدان — худо, тангри} Худо, тангри. Ҳазрати шери яздон, йигитлар пири Ҳазрати Али камарбандини боғласинлар. Ҳ. Фулом, Шум бола.

ЯЗНА шв. Почча. Ўстамбой язнасининг кетмонини ҳам узоқ ишлатолмай, ўзи олиб келган расмий кетмонни ишлатишига мажбур бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Райим язнамиз сал фирром куёвлардан чиқиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЯЙДОВ айн. яйдоқ 1. Олисларда яйдов отлар кишнайд.

ЯЙДОҚ 1 Эгар-жабдуқсиз, яланғоч (от ҳақида). Яйдоқ отни етаклаб олган баланд бўйли хушмўйлов йигит анҳор томонга ўтиб кетди. С. Аҳмад, Кадрон далалар. Ярим соатдан кейин ҳалиги йигит, яйдоқ от устида ўқдай учиб ўтди. А. Мухтор, Опасингиллар. Йигитлар отларни яйдоқ миниб, уй анжомларини тепаликларга ташимоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 кўчма Ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз, дов-дарахтсиз; яп-яланғоч. Яйдоқ чўл. ■ Яйдоқ Бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик. Ҳ. Фулом. Тўрткўл десам, Нукус қалғам соғинтирар, Чимбойдаги яйдоқ далам соғинтирар. С. Акбарий.

3 кўчма Ҳеч нарсаси йўқ; қашшоқ. Буни ҳайданг, сира қўйманг, Иши савдою харид,

Олти кунда ҳаммани Яйдоғу яксон қиладир. Ҳамза.

ЯЙЛАМОҚ фольк. Ёйилмоқ, ёйилиб ўтлаб юрмоқ. Отинг яйлаб бу чорбоғда юрибди. Қанча бир гулларни нобуд қилибди. «Нурали».

ЯЙЛОВ Чорва моллари эркин ўтлайдиган, ёйилиб боқиладиган кенг дала, майдон; ўтлоқ. Моллар билан ёз яйловда бўла-миз, Қиш совуқда ферма билан келамиз. Фозил Йўлдош ўели. Мисрбойнинг яйловда минг лаб зотли йилқиси, от заводи, шаҳарма шаҳар юриб от сотувчи аспжаллоб одамлар бор. С. Абдулла, Ўғрини қароқчи урибди.

ЯЙЛОҚ шв. айн. яйлов. Булар ҳам кели Урганчининг Боғотида яйлоқ тепанинг усти чодир тикиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЯЙРАМОҚ 1 Ўзини эркин ҳис қилга ўйнаб-қулган ҳолатда бўлмоқ; ёзилмоқ, мақилмоқ. Дунёга келгандан кейин юр, кул, 1 ра, кўр, маишат қил. Шухрат, Шинел йиллар. Боёқиш хотинлар ҳам бир яй келсин-да. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсадан гоят мамнун бўлм хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Гўдакдай яй кетди. ■ Розик мўйловини бураб, ти тишини йилтиратиб, яйраб, илжайиб рарди. С. Аҳмад, Хукм.

ЯЙРАТМОҚ 1 Яйрамоқ фл. орт. н бахт Паризод дилини яйратар, чехрасини гул яшнатарди. Х. Аҳророва, Орифнинг лати. Саидгани. овқатни зўр иштаҳа б еди. Иссиқ овқат танасини яйратди. Н. Ҳ фий, Хатдаги доғ.

2 Ҳайвон ва паррандаларни кенг донга ёйиб юбориб ўтлатмоқ, сайр қилмоқ. Қўйларни яйратмоқ.

ЯЙРАШМОҚ Яйрамоқ фл. бир Болалар боғчада ўйнаб-қулиб яйрашади Бир оз яйрашамизми, деб келган эдил ерда ҳам тинчлик бермадингиз! Н. Саф Ҳаёт мактаби.

ЯК {ф. یك — бир, битта, якка, ягона кўлл. Бир, якка, ягона. Олма, анорингги ли, Як дона холингга балли. Ҳамза, М ранинг иши.

Як жылов қилмоқ Жилловнинг би монини тортмоқ; шу тарзда от бо ўнгга ёки сўлга бурмоқ. Шумлик қилсан лар ютиб ўлсанг-чи, Икки кўллаб як қиб бурсанг-чи. «Алпомиш».

ЯКАН 1 бот. Зах ва серсоя ер тўқайларда тола-тола бўлиб ўсадиг

ёки кўп йиллик ўсимлик (толаси пишиқ бўлганлигидан, одатда, боғдорчиликда ток боғлаш учун ишлатилади) Якан ўрмоқ. *Токни якан билан боғламоқ.* ■ *Кулнинг савёз жойларида одам бўйи қамишлар, яканлар ўсиб.. ётарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 жарг. Пул. *Эсинг борида этагингни ёп, деган машхур нақлга амал қилмасак бўлмас. Бир ёқдан яканнинг қўри қочяпти.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ганни айланторманг. Ёғлиқ жой. Якан катта бўлади!.* «Муштум».

ЯКАНДОЗ [ф. يكانداز — бир хил, тенг; ўхшаш] Узун бир қават кўрпача. *Тошхон тахмондан якандоз олиб тушади.* Р. Раҳмонов, Келин. - *Мингбоши мени юқорига — икки қават якандозга таклиф қилди, — деди Шокарим.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ЯКАНЧИ Эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; ёймачи. *Шаҳарнинг Ожар кўчасидаги узун тор бозор ҳам ўзига хос, қизиқ.. Мискар-куллолчилар ҳам, яканчилар ҳам.. маддоҳлар ҳам — ҳаммаси шунда.* Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ЯКБОРА [ф. يكباره — бирдан, тўсатдан; бир йўла; тамомила, бутунлай] кт. Ҳамма барабар, бир вақтнинг ўзида, бир йўла, ёппасига. *Якбора ҳамма ўрнидан турди.* ■ *Якбора «Агар эртага уруш бўлса» деган ашулани айтмоққа бошладик.* М. Муҳамедов, Машқ.

ЯКДИЛ [ф. يكدل — ҳамжиҳат(лик), бир хил фикрли(лик)] Фикри, мақсади бир, бир хил; иноқ, аҳил, ҳамнафас. - *Қурилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил.. — деди Ўктам.* Ойбек, О.в. шабадалар. - *Жамоа, Асқар оқсоқол қандай одам эди? - Раҳматли яхши одам эди.. Якдил бу жавоб оқсоқол умрининг ўзига хос яқуни, ўзига хос баҳси эди.* «Ёшлик».

ЯКДИЛЛИК Якдил ҳолат, бир жон-бир тан бўлиш. *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб. *Конференция охирида унинг қатнашчилари якдиллик билан тавсиялар қабул қилдилар.* «ЎТА».

ЯҚДОНА [ф. يكدانه — якка, ягона; севимли, арзанда] 1 Донаси йирик, боши сийрак узум тури. *..Яқдона узумнинг олтин доналарини оғзига бир-бир отиб..* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кам қўлл. Бир донагина; якка, ягона. У [Патила] ҳеч кўрмагандай, яна бир карра

Ҳафизанинг лаби остидаги яқдона холига, кўзларига рашк билан қараб қўйди. Мирмуҳсин, Умид.

ЯККА [ф. يَكَّة — бир, битта; ягона, ноёб; тенги, ўхшаш иўқ; ёлғиз] 1 айн. **ягона 1.** *Якка туп ўрик. Якка ўзим келаман. Якка бортли костюм.* ■ *Мунисхон онанинг якка қизи эди.* С. Зуннунова, Меҳнат ва турмуш. *Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от туюқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-юлт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Якка кифт бўлиб Бир кифтини олдин чиқариб, бир кифти билан. *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Яккаю ягона 1)** бирдан-бир, ёлғиз, ягона; 2) кўчма энг яхши, тенги иўқ, мисли кўрилмаган. *Бу ҳофиз бутун оламга танилган яккаю ягона овоз.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳеч кимсиз; ёлғиз, кимсасиз. *Зайнаб қолди бечора якка.. На бир сирдош, на-да бир йўлдош.* Ҳ. Олимжон. *Нима бўлса ҳам яккаман.. Кўза кунда эмас, кунда синади.* «Ойсулув». *Бир қояда гариллаб чақиради, Добили ярқиллаб, бир одам якка.* «Нурали».

3 айн. ягона 2. *Эзгулик бобида фақат у якка, Фақат у барчага тенг ва баробар.* А. Орипов.

4 Бошқаларга кўшилмасдан, ўзи алоҳида бўлган. *Якка ҳунарманд. Якка дехқон.* ■ *Ганнинг боши шуки, ўша сен пул қистаб борганда, у Ҳайдар ҳожидан ажраб, ўзи якка дўкон очиш ҳаракатида юрган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Якка хўжалик эск. Колхоз ёки совхозга кирмаган, жамоа хўжалигига кўшилмаган хонадон, оила. *Билиб кўйинг, якка хўжаликнинг колхозга бирлашиши муқаррар.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

4 кўм. өзф. кам қўлл. *Фақат. Ёлғиз мени ўйла интизор, Ўйларингда мен яшай якка.* Р. Парфи.

ЯККАБОШ Ҳеч кими иўқ, сўққабош, кимсасиз, ёлғиз. *Яккабош йигит.* ■ *Отанасидан айрилиб, яккабош саргардон бўлиб юрганидан буён, бирон одам у билан одам қатори гаплашмаган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯККАБОПЧИЛИК Бошқаларга қўшил-маслик, ўзи ёлғиз, якка тартибда ҳаракат қилиш.

ЯККА-ДУККА Унда-бунда, сийрак. *Якка-дукка сочлари силлиқ таралган.* ■ *Сўл томонда.. якка-дукка дарахтлардан нари азим дарё оқариб кўринади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *У ер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-дукка итлар хуригани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯККА-ЁЛГИЗ 1 Биттагина, фақат битта, яккаю ягона, ягона. *Батальонда якка-ёлғиз бўлган қизни ўқитиш яхши эмаслигини имкони борича ётиғи билан гапириб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқалардан ажралган ҳолда; ёлғиз. *Якка-ёлғиз қорайган уйлар.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЯККАЛАМОҚ Бир ўзини бошқалардан ажратиб қўймоқ, ёлғиз қолдирмоқ; ажратиб ташламоқ, ёлғизламоқ. *..шафқатсиз, беомон тақдир ёшлигидан қийноққа солди. Севгилис Зубайдадан жудо қилиб, яккалаб қўйди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЯККАЛИК Якка ҳолат, якка бўлиш. *Уватларни увалатиб, Яккалик чекин бузиб [жамоа хўжалигининг] Учинчи қўши чиқди.* Ғ. Фулом.

ЯККАМА-ЯККА Бир киши билан бир киши, бир кишига қарши бир киши; биттага битта. *Яккама-якка суҳбат.* ■ *[Рус-там] Яккама-якка жанларда сак уругининг душманларидан кўп баҳодирларни ер тишлатган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Хон, вазири акбар билан яккама-якка суҳбатлашгани чўчигандек, ҳамиша аъёнларини икки биқинига йиғиб ўтиради.* С. Сиёев, Аваз.

ЯККАМ-ДУККАМ айн. **якка-дукка.** *Узоқдаги тунроқ йўлдан ўтаётган яккам-дуккам.. аравалар кўринади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Жонизоқ отанинг яккам-дуккам бир тутамгина соқоли титраб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯККАМОХОВ Эл-юртга қўшила олмайдиган, жамоатдан ажралиб қолган. *Одамови, яккамохов бўлиб яшайди.* «Гулдаста».

Яккамохов қилиб қўймоқ Эл-юртга қўшмай, жамоатдан ажратиб, ёлғизлаб қўймоқ. *Бу одати учун [Қоплонбекни] болалар «яккамохов» қилиб қўйса, ойисининг қутисидан ҳовуч-ҳовуч мевалар ўғирлаб чиқиб,*

улашарди-да, «ярашиб» оларди. Ш. Жаннат қидирганлар.

ЯККАХОН [ф. *يگه خوان* – ёлғиз, б. куйловчи] **1** Якка ижро этувчи (қўш солист. *Яккахон ашулачилар танлов* Утиб санъатда Юсуф Андижоний, ийнинг севиқли яккахони. Ҳабибий. *лар хорида яккахон бўлиб, Баралла ян. сенинг овозинг.* Уйғун.

2 Бир ўзи, ёлғиз. *Яккахон бедана тини чорлаб питниллади.* Т. Мурод, Қ. Қуюқ дарахтлар шоҳида макон т. яккахон булбул бирам ёқимли хониш дики.. иложсиз тўхтаб, хўзур қилиб лайсан киши. Р. Раҳмонов, Восил ак:

ЯККАЧЎП [ф. *يگه چوب* – битта, тахта, хода] Ариқ ёки анҳор устидан учун қўйилган узун хода. *Йигит ўғи қараган эди, яккачўп устида қошига қилиб ўсма қўйиб олган, кўкракбурми лакли қизни кўрди.* С. Аҳмад, Муҳаббагаҳон ўзимни катта дарё устига таган яккачўп олдидан чиқиб қолгандек қилдим. Шукрулло, Жавоҳирлар санг

ЯККАШ [ф. *يگش* – якка, ягона ўзи, ёлғиз] *реш. с.т.* **1** Нуқул, ҳамиша; Бир, кўнгли бўшгина аёл эса Абдул кўзини узолмай, яккаш йиларди. Ф. монов, Қора ният. *Ҳар баҳорга чиқ яккаш: «Бахтим борми?» дея сўрайм.* Олимжон.

2 кам қўлл. айн. **якка 1.** *Дарё бир жоми. Ойдаи хуснда яккаш.* С. Акбарий ким дер илми толиб, Халойиқни ўмасанг, Қалам билан яккаш қолиб, Қонни сўйлатмасанг. Б. Бойқобиллов.

ЯККА-ЯРИМ Оз миқдорда, б. яримта. *Катта ҳовлида якка-ярим налар от қашлаб, жул-жубба ямаб, ижюрар.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Дамай.. якка-ярим чакиллаб турган ёмғириди челақлаб қуйгандек шаррос қуя к.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

ЯККАҚЎЛ Оила-рўзгор ишида а. (касбий) ишни фақат ўзи бажарад биргалашадиган кишиси йўқ. *Яккақ. сиб.* ■ *Жамоадан.. баъзи яккақўл ўр. деҳқонлар бу ишга [ёппа колхозлашиш. вал совуққонлик билан қараб, у қадақ. шилик кўрсатмаган эдилар.* Ҳ. Шамс, ман.

ЯККАҲОЛ: яккаҳол деҳқон эск. Жамоага қўшилмай, ўзига алоҳида, хўжалиги алоҳида бўлган деҳқон. *Олахўжа ён-верига қараб, кўзи тушган ўрта деҳқон ва ҳатто яккаҳол деҳқонларни ҳам Абдураҳулга қарши гижгисжлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯКОРЬ [р. якорь < қад. исландча ankari < лот. ансога – лангар, якорь] тех. Электр машинанинг айланма ҳаракат қиладиган қисми. *Генератор якори.*

ЯКРҲҲЯ [ф. يکرويه – самимий, очиқ, тўғри: «бир юзлама», бир томонлама] кам қўлл. Бир томонига пардоз берилган, бир томонлама. *Якрўя газлама. Якрўя рўмол.*

ЯКСОН [ф. يکسان – тенг, бир хил, ўхшаш] эск. кт. Бир, бирга, бирликда. *Кимники инсон десанг, инсон эмас. Шаклда ҳам феълда яксон эмас. Алишер Навоий. О, она табиат! Сен билан яксонман.. Жоним ширинлиги.. тириклиги сендан.* А. Мухтор.

Яксон бўлмоқ ёки ер билан яксон бўлмоқ Бутунлай йўқ бўлмоқ, тугатилмоқ (бузиб, емириб ва ҳ.). *Чангал солган бало яксон бўлди. Ойбек, О.в.шабадалар. Иккинчи, учинчи бомба хаталарга тушди. Бир неча уй ер билан яксон бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. (Ер билан) яксон қилмоқ (ёки этмоқ) Бутунлай йўқ қилмоқ, тугатмоқ. Уруш Украинанинг не не асрий гўзал ва шинам шаҳар ва қишлоқлари, нодир маданий ёдгорликларини яксон қилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Белоруссиянинг шаҳар, қишлоқлари ер билан яксон қилинган эди. Лекин тезда шаҳарлар тикланиб олди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЯКСОНЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **яксон қилмоқ қ. яксон.**

2 Пайҳон қилмоқ.

ЯКТАК [ф. يکتا – бир қават, астарсиз кийим] Узун, кўкрак олди очиқ, эркаклар кўйлаги. Бўз *яктак қичитар, Яхши хотин тинчитар.* Мақол. ■ *Яктак ва чопонининг очиқ ёқасидан кўриниб турган кенг кўкраги совуқ таъсиридан қизарган эди. Ҳ. Шамс, Душман. Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни яктак этаги билан юзидан сидириб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Яктак тўн шв. айн. яктак. *Оёғига кўн этик, зенига чий алакдан яктак тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯКТАКЧАН Фақат яктак кийган, яктак билан. *Куз кириб, ҳаво салқинланганига*

қарамай, Тешабой ташқарисида ятакчан, сарпойчан юрган эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯКТАН [ф. يکتان – яккаю ягона; ёлғиз, ноёб] Фикри, мақсади бир хил, бир тан-бир жон; ҳамжиҳат, аҳил. [Тантибойвачча:] *Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктадан бўлиб ишласангиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЯКТО [ф. يکتا – бир, биргина, ёлғиз; тенги, ўхшаш ийўқ] кт. кам қўлл. Ҳеч ким, ҳеч нарса тенглашолмайдиган, тенги йўқ, мисли кўрилмаган; ягона. *Ёш Ниёзни севибди бир қиз – Қизларнинг энг яктоси ёлғиз. Ҳ. Пўлат. [Ўзбек ойим Зайнабни] Чиройлилиқда танҳо, ақллиқда якто топиб.. ўғлига «хотин бу бўлибдир!» деган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мен ёр, дедим.. Мана мен, деб шеърдан боқди якто юрак. У. Азим.*

ЯКУН [а. يکون – сўнг, охири; натижа] 1 Бирон нарсанинг охири, тугаш, охирига етиш қисми. *Мусобақа якунида ғолибларни шарафлаш маросими бўлди.* Газетадан.

2 Хулоса, натижа. *Ўқув йилининг якунлари. Мунозараларнинг якуни. Ишнинг якуни.* ■ *Ҳар бир туп гўзани ўстирдинг силаб, Етмоқ ниятида порлоқ якунга. Э. Раҳим. Сенинг севгинг ҳам, менинг ошам ҳам, бутун халқимиз бахти ҳам шу урушнинг якунига боғлиқ. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Якун топмоқ Натижаланмоқ, натижага етмоқ; охирига етмоқ; йўқ бўлмоқ. *Мазмунки, олам-олам зўр бойлик топди якун. Файратий. Якун ясамоқ* Хулоса чиқармоқ, якунламоқ. *Умматали уйқудан ногоҳ уйғотилган кишидек гангиб турар экан, майор аниқроқ қилиб якун ясади: -Терговингиз тугади. Бугундан бошлаб озодсиз! Шухрат, Жаннат қилдирганлар.*

ЯКУНЛАМОҚ 1 Хулоса, натижа чиқармоқ, хулосаламоқ. *Маош олмаса ҳам, кеча-кундуз ўтириб, тажрибаларини якунлади. Натижасини директорга ёзиб берди. С. Нуров, Нарвон. Мусобақа ишимизга юқори суръат ва сифат бағишламоқда. Мусобақани ҳар кун якунлаймиз. «Ўзбекистон кўриклари».*

2 Муайян натижа ёки хулоса билан адо этмоқ, тамомламоқ. *Ўқув йилини юқори кўрсаткичлар билан якунламоқ.* ■ *Фабрика квартал ишлаб чиқаришини муваффақият билан якунлаганини, маҳсулот сифати кў-*

тарилганини гоҳ илжайиб, гоҳ писанда қилиб ўқиб берди. С. Аҳмад, Сайланма.

ЯКШАНБА [ф. يکشنبه — бир(инчи) шанба; ҳафта куни] Ҳафтанинг сўнгги, еттинчи куни; умумий дам олиш куни; бозор куни.

ЯКШАНБАЛИК Бир якшанба куни жамоа бўлиб, ихтиёрий равишда бажариладиган ижтимоий иш. *Якшанбалик қатнашчилари барвақт тўпланишди.* ■ *Якшанбалик куни ҳаммамиз машина залини тартибга келтирдик.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЯКҚАЛАМ [ф. + а. يک قلم — қалами, ёзуви бир: бутунича, бутунлай, тўлиқ; бирдан]: **якқалам қилмоқ** (ёки **этмоқ**, **айламоқ**) *эск. кт.* Ялписига қўлга олмоқ; бирлаштирмоқ. *Турк назмида чу мен тортиб алам, Айладим ул мамлакатни якқалам.* Алишер Навоий. *Самарқанд кечмишин айлаб якқалам, Бир мактуб йўладим Сизга сўнгида.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

ЯЛАБ-ЮЛҚАМОҚ 1 Кўп яламоқ, кўп ялаб тозаламоқ (баъзи ҳайвонлар ҳақида). *Говмиш бузоғини ялаб-юлқади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 *кўчма* Ниҳоятда яхшилаб тозаламоқ (хона, ҳовли, асбоб кабиларни). *Нозимахон.. атрофни чинни-чироқ қилиб ялаб-юлқаш билан овора.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

3 Ўта эъзоз билан, айланиб-ўргилиб, жуда эътибор билан қарамоқ, шундай муносабатда бўлмоқ. *Куддан ёлчиган қайнона уни ялаб-юлқарди. Тўй-ҳашамларга, лозимандаларга олиб борарди.* С. Аҳмад, Ҳикоялар. «Маликам, гўзалим, жоним», деб ялаб-юлқашларингиз ёлгон экан-да.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЯЛАКАТ: **ялакати мағиз** Баъзан бир дانا ичида ҳосил бўладиган иккита мағиз, эгизак мағиз, кўш мағиз. *Анорхон билан Собир юмшоқ ва илиқ қанорлар орасига ялакати мағиздай ўрнашиб олиб, суҳбатлашар эдилар.* Ойбек, О.в.шабалалар.

ЯЛАМ Бир, икки каби санок сонлар билан қўлланиб, нарсани шу сон билдирган миқдорда, шунча ялашлик маъносини билдиради. *Бир ялам асал. Икки ялам қаймоқ.*

ЯЛАМА: **ялама туз** Йирик, майдаланмаган туз (чорва ҳайвонларига ялатиш учун ишлатилади).

ЯЛАМОҚ 1 Ейиш ёки мазасини тотиш мақсадида бирор нарсага тилини тегизмоқ; тил воситасида оғизга олмоқ. *Асал яламоқ.*

Бол ушлаган бармоғини ялайди. Мақол. Табиб косадан бармоғига бир оз илашти ялади ва дарров туфлаб ташлади: -Эй ичибди! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ў бўшагач, Йўлчи қўлини тортиди. Қамбаганга бармоқларини ишқаб ялади. Ой Танланган асарлар. Камолхонов.. қошиқ юқни ялаб, узоқ тамини олди — ҳақиқ қатиққа ўхшайди. А. Қаҳҳор, Икки ёр бир бутун.

2 Тозалаш, ҳўллаш ва ш.к. мақсадлини суртмоқ. *Янги бўшанган совлиқ кўни яларди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Ниҳоят, га гапира қақраган лабларини тили билан Лутфинисо жим бўлди.* Ойбек, Танл асарлар.

3 *кўчма* Тегиб, урилиб таъсир қ (шамол, совуқ, иссиқ ва ш.к. ҳақида) *булут. Изғирин бет ялайди. Шухрат нелли йиллар. Юзни, кўзни, баданни шамол ялайди. Й. Муқимов, Шарофат кетидан юравериб, офтоб ялаган буг юзлари бир оз тўлишгандай.. Н. Фс Дийдор.*

4 Ўз йўналишида нарсанинг сиймини узиб, юлқиб кетмоқ (шамол, ш.к. ҳақида). *Пойориқнинг ёқасида таларни сел сал қиялаб ялаб кетибди.* И. Мирзаев, Тўйбошилар. *Шамол қ учириб, тепаликларни ялаб кетган муҳсин, Меъмор. Чап тирсаги ачишиди: ўқ ялаб кетган бўлиши мумкин.* лом, Тошкентликлар.

Ёғ (ёки **мой**) **тушса** (ёки **томса**) **дай қ. ёғ.** **Илонинг ёғини ялаган қ. ёғ** (ёки **товонини**) **яламоқ** Бирор шаганбардорлик қилмоқ. *Ўзидан кучининг товонини ялаб, ўзидан ожиз хўрлаш, рийкорлик.. С. Сиёев, Аваз.*

ЯЛАМСИҚ Очкўз, ебтўймас, *Яламсиқ бола.*

ЯЛАМУР *шв.* Яламсиқ. *Яламур бўлса, иштаҳаси очилиб, ҳаш-паш хашакни тугатишибди.* «Муштум» бузарлик қилиб юрган бу яламурлар дикорлари фош этилди. «Муштум»

ЯЛАНГ 1 **Дов-дарахтсиз**, и очик, бўш. *Яланг ер. Яланг майб қир.* ■ *Ҳамманлар ҳам яланг дилганмисизлар?* Шухрат, Шинелар. *Атроф яланг, қум саҳроси. П тов, Эрк куши. Қумли дўнгликнинг.*

гиз томон пасайиб, кети яланг текисликка туташади. «Фан ва турмуш».

2 айн. яланглик. Аҳмаджон синчиклаб қараса, эҳе.. шунча одам кеча кечаси қаерда экан? Ялангларга, йўлқаларга одам сифтишмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. - *Меҳмонларни кутиб ол, қизим. Мана бу ерга жой қил, — деди.. Абдували ота, чайла ёнидаги ялангни кўрсатиб.* Ҳ. Иброҳимов, Оддий кечада.

3 Кийимсиз, яланғоч. *Эғнида бир энги тирсақдан, бир бари тамоман йўқ илматешик бўз яқтак.. бош-оёғи яланг.. чолни кўриб, Фуломжоннинг юраги эзилиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эғнида отигина қолган жулдур яқтак, йиртиқ иштон, оёқлари яланг..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Бир қават, энгил, юпқа кийимда. *Ой-нисанинг юраги уриб, совуққа яланг чиққандай, эти увишиб кетди: Уруш!* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

5 айн. яланг қават 2. *Шоирнинг устида яланг қўнғир мовут чакмон.* Ойбек, Навоий.

6 Қиндан чиқарилган; яланғоч. *Қирқ азамат, бўл ҳа-бўл деб, Қилич яланг келаётир.* «Хушкелди».

Яланг қават 1) бир толадан иборат, бир қават. *Яланг қават ип; 2)* фақат аврадан иборат, астарсиз. *Яланг қават тўни тағидан икки қўлини орқасидан ўтказиб, қадам санаб бораётган Маҳкам тақачи кўринди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯЛАНГ II Ҳамма вақт; ҳамиша, доим, нуқул. *Яланг кулади. Яланг бир хил овқат пиширади. Сиз билан яланг шу ерда учрашиб қоламиз. ■ Катта амалда ишлайдиган одамларнинг болалари ёмон ўқишса ҳам, яланг аъло баҳо қўяди..* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЯЛАНГЛАМОҚ айн. яланғочламоқ 2. *Райимбек додхоҳ қилич яланглаб, сипоҳилар олдида оломонга қараб югурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯЛАНГЛИК Дов-дарахтсиз кенг, иморат қурилмаган; очик, бўш ер; текислик. *Кенг ва совуқ ялангликда пахта ташийдиган ўн гилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Шомга яқин колхозчилар правление олдидаги ялангликка тўпланишди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Серёжа тонг ёришаётган пайтда ўрмон ичидаги ялангликни кесиб ўтди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЯЛАНГТЎШ I Кўкраги (тўши) очик. *Хўмрайган ялангтўш чоллар, бурнининг суви оқиб йиғламсираган бола-бақралар..* Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Жўра мингбошининг мусодара бўлган ҳовлиси яқтакчопон кийган ялангтўш деҳқонларга лиқ тўлди.* Р. Раҳмон, Изидан гул унган.

2 Кўкраги кенг, яғриндор; мард, жасур. *Ялангтўш йигит. Ялангтўш, ижодкор мағрур ўзбекман — Меҳнатим туфайли кўрсатдим жамол!* Шўҳрат. *Гулчеҳранинг ашуласи ялангтўш ва серяғрин одамлар баданини жимирлатар эди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Қирқ беш ёшидагидай мош-биринч соқол, Барваста, меҳрибон, ялангтўш, танти.* Ҳ. Фулом.

3 кўчма Сатҳи, бағри бўш; яланг. *Ялангтўш ерлар оппоқ қорларни «тиш»га босиб шимяпти.* Ш. Убайдуллаев, Қишлоқ улугларари. *Картани ялангтўш қилиб юборганимиз чакки бўлмади-а.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди. *Хайр, қоронғи чангалзорлар, зумрад далалар, ялангтўш тоғлар.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

ЯЛАНМОҚ Яламоқ фл. ўзл. н. *Тўлқин гоҳ-гоҳ қирғоққа сапчийди, ости яланиб, илдизи очилиб қолган дарахтларни кўнориб, юлиб-юлиқиб кетади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Ит нонни ютди-ю, ердаги увоқларини ялаб, миннатдор бўлиб, боллага тикилди, тилини чиқариб, яланиб тураверди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ичи ялаимоқ Ичи сидирилмоқ, очқамоқ. [Кампир:] *Бай-бай-ей, чолим бечора, ичи яланиб, оч келди-я..* Ойбек, Улуғ йўл.

ЯЛАНСИМОҚ Ёғли, кучли овқатга эҳтиёж сезмоқ, талаб бўлмоқ; ёвғонсирамоқ.

ЯЛАНҒОЧ I Кийим киймаган, уст-бошсиз, кийимсиз. *Яланғоч гўдак. ■ Нон қадрини оч билар, Кийим қадрини — яланғоч.* Газетадан. *Фосих афанди, музга яланғоч ўтириб олгандай, сесканиб тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг оёқ яланг, ярим яланғоч шўх болалари.. шовқин-сурон билан ўйнашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Баргсиз, барги йўқ; барги тўкилган. *Сув ёқалаб ўсган яланғоч дарахтларнинг бутоқ-новдаларида совуқ шамол шувуллайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қуёш новча теракларнинг яланғоч новдаларини чўғдек қизартириб, адир орқасига чўкди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Дов-дарахтсиз, иморатсиз, гиёҳсиз; яланг. Яланғоч ер янги чўмилтирилган чақалоқдай буғланади. П. Қодиров, Уч илдиз.

4 *кўчма* Устига бирор нарса тўшалмаган; палоссиз. Нури олдинроқ юриб, саҳни яланғоч, эни бир бўйра қадар айвонга яқинлашган.. катта пахмоқ кучук ўрнидан турди. Ойбек, Танланган асарлар. Мендан бошқа одам турмайди шекилли, каравотлар яланғоч, матраслар йиғиштирилмаган. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *кўчма* Кийишга кийими йўқ; уст-боши хароб; камбағал, қашшоқ. *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да, шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Қинсиз, филофсиз; қин, филофдан чиқарилган (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Хон Ҳасаннинг қиличи қўлида яланғоч.. «Ҳасанхон». Бир қўлида яланғоч наган, бир қўлида фонарь. «Гулдаста».*

ЯЛАНҒОЧЛАМОҚ 1 Уст-бошини бутунлай ечиб олмоқ, яланғоч қилмоқ, ечинтирмоқ. *Болани яланғочламоқ.* ■ *Йигит белигача яланғочланиб олганидан хижолат бўлиб, қизга гуноҳкорона кўз ташлади.* Э. Самандаров, Тангри қудуғи.

2 Эгар-жабдуғини, абзалини ечиб олмоқ. *Отни яланғочламоқ.* ■ *Аваз қараса, кўса Чўлтоқни яланғочлаб, офтобга ўзини солиб ётибди. «Авазхон».*

3 Шох-шаббасини, шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; очмоқ. *Йўлчи катта тўнкани яланғочлаб, илдизларини, йўғон томирларини б. та билан уриб, ердан айирар экан, ўзидан у. беш-йигирма қадам нарида турган бир қизга кўзи тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қинидан, филофидан чиқармоқ, уриш, чопиш ёки отишга шайламоқ (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Қилич(ни) яланғочламоқ.* ■ *Илгари очикчасига пичоқ яланғочлаб юрганлар энди пичоғини енг ичига олган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Майна маузерни яланғочлаб, йўлда тўхтатган эски извош ёнида от бошини тортиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 Шипшийдан қилмоқ, бўшатмоқ. *Уйни яланғочламоқ.*

ЯЛАНҒОЧЛИК 1 Яланғоч ҳолат. *Биз, санъаткорлар, яланғоч хотиннинг суратига*

қарар эканмиз, хотиннинг яланғочлиги эмас, унинг тасвир қилинишидан завқ ола А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кийими йўқлик. *Очлик кўчага чиқа Яланғочлик уйга киритар.* Мақол.

3 Қашшоқлик, очлик, муҳтожлик. *булар [пулни] ўз билгиларича бермайди Қишлоқда ўз жиянларининг оч, яланғочлиги билса керак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯЛАТМА Жуда юпқа қилиб солин Тўнга ялатма қилиб пахта солинди.

ЯЛИНМОҚ Утиниб, илтимос бўлиб сўрамоқ, илтимос қилмоқ; ёлвормоқ, қаттиқроқ йиғлаб юборди *Шоқоси.* йиғи аралаш *Ёрматга ялинди:* -Энди жайиндан бир оз пул қарз келтириб бер Ойбек, Танланган асарлар. [*Гофир:*] *бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса кимингга бормайман, мингбошингга з майман, халққа арз қиламан, халққа! Ҳ Бой ила хизматчи.*

ЯЛИНЧОҚ 1 Ялиниш ҳис-хусус кучли, ялинаверадиган. *Ялинчоқ бол Бу ерга келганларнинг ҳаммаси ялинчоқ гўй бўлиб қолганликлари сабабли, ш адвокат ҳам бу «дуо»ларга парво қилиди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

2 Ялиниш ифодали. У [*Шаҳзода*] насининг қўлини қисиб, ёлғиз қолдири таятганидан кечирим сўрагандек, ял назар билан унга бир тикилди-да, од орасига шўнғиди. С. Зуннунова, Гўдак -*Бир илтимос, тўрт қаторгина, — деб чоқ овозда такрорлади у.* Н. Аминов, рақ.

ЯЛИНЧОҚЛИК Ҳадеб ялинавер шундай олатга, хислатга эгалик, ялин хос хатти-ҳаракат. *Танзила бу сўзлар қадар мулойимлик, ялинчоқлик билан дики, Шерали беихтиёр тўхтаб, қиз ўғирилди.* С. Кароматов, Олтин қум. *ялинчоқлик билан Шоқирга: «Ҳапир, деб турган бўлишига қарамай, у гапчи Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ЯЛЛА [ф. *يلا*] (ялати, яллалли) — ёчлик; хурсандчилик, айшу ишрат чиги оҳ уриш] 1 Рақс билан ижро этилган энгил ва шўх кўшиқ, ашула. *Уйнаши тўйлашиб, айтиб қўшиқлар, яллалар, ли аҳду никоҳни келди меҳмонлар Ҳабибий. Ичкари ҳовлида эса бой э*

ларининг дотор чалиб, ялла айтаётганлари эшитилар эди. С. Аҳмад, Оқпадар. Араваларда, отларда, пиеда кетиб бораётган ёшу яланг, қарию қартанлар суюнчлари ичларига сиғмай, ялла айтишади.. кулишади. М. Исмонлий, Фарғона т. о. *Базм авжсида*. Халқ ҳофизлари Ж. Султонов, М. Узоқов, Ҳалимаҳоним ялласига Мукаррамаҳоним ва Тамараҳонимлар рақсга тушарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ялла қилмоқ 1) енгил ва шўх кўшиқ айтмоқ. *Урмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврандан топди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) кўчма вақтини ўйин-кулги билан ўтказмоқ, беғам ва бепарво юрмоқ. *Алла, жоним, алла, ҳозир ишлашга палла, Йиғимтеримларни олиб, сўнгра қиламиз ялла.* «Кўшиқлар».

ЯЛЛА-БЕПАРВО Ҳеч нарса ташвишини қилмайдиган; беғам. *Ялла-бепарво одам.*

ЯЛЛАЧИ Тўй-томошаларда кўшиқ айтиб, ўйинга тушиб юришни касб қилиб олган шахс (асосан аёллар ҳақида). *Тошкентнинг донг чиқарган яллчилари шўх, жонли кўшиқ — «Олмача, анорингга балли. Боғу бустонингга балли»ни куйлаб, гулхан теварасида рақс этадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯЛЛАҚАМОҚ с.т. Ёрлақамоқ, Дамирнинг стипендияси яллақаганда уч-тўрт кунга етарди. «Шарқ юлдузи». *От кишинайди аллақайда, Турсун турди аши-тапил.* -Худо ўзи яллақайди, — деди момо, гўё кафил. Т. Тўла.

ЯЛЛИҒ 1 Аланга, ёлқин. Лампаннинг кучсизгина яллиғи шабадада лип-лип этиб, айвон олдинигина ёритиб турди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Сал ўтмай душман мудофаасининг уфқида устма-уст яллиғ кўтарилди, кейин гумбурлаш эшитилди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бирор иссиқлик манбаидан уфурувчи ҳарорат; тафт. *Саратон жазирамасида тандирдек қизиган ернинг яллиғи гушиллаб юзга урилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Тандирдан чиқаётган яллиғ унинг ҳам бетларини қизартириб юборган.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Тафт, ҳарорат. *Кўчорнинг ҳазин куйи, юрагининг яллиғи теккан сўзлари [Шербек] қулоғига аниқ эшитилаётгандек туюлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Қизариш, шишиш. *Томоғининг яллиғи батамом қайтганини кўриб, профессор унга томоқ безини олдириш учун ўз клиникасига йўланма берди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЯЛЛИҒЛАМОҚ айн. яллиғланмоқ. *Кўмир яллиғлади. Печка яллиғлади. Чипқон яллиғлаб турибди.*

ЯЛЛИҒЛАНИШ 1 Яллиғланмоқ фл. ҳар. н.

2 Организмнинг зарарланган (лат еган, жароҳатланган..) жойида қизиш, қизариш, шишишдан иборат оғриқли жараён. *Ичак яллиғланиши. Ўпка яллиғланиши.* ■ -Доктор назоратида, кунлар ўтган сари жароҳатдаги яллиғланиш қайтиб, оёғим ердан енгил кўчадиган бўлиб қолди, — деди Ҳамро. Н. Сафаров, Тирилган одам.

ЯЛЛИҒЛАНМОҚ 1 Аланга чиқармоқ, тарқатмоқ; алангаланмоқ. *Аллоннинг мойли кўзи қоронғида Сулувни қидирар, ўчоқда олов яллиғланганда уни топиб, билагига, тўшига тармашар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Дарвоза олдида турганлардан бири.. мисдай яллиғланиб турган куёш айланасига ишора қилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Чўғдай қизариб турмоқ, ёнаётгандай кўринмоқ. *Лекин машғала ёлқинидан қизарган парда ҳамма томондан яллиғланиб кўриниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қизиб, қизариб шишмоқ.

Яраси (ёки жароҳати) яллиғланди 1) яраси, жароҳати газак олди; 2) кўчма дардалами зўрайди. *Бугун унинг [Адолатнинг] бутун эски жароҳатлари яллиғланадиган кун, у бунга тайёр бўлиб, жинчироққа тикилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЯЛЛО 1 айн. ялла. *Девсифат киши ялосини тўхтатди-ю, жамоатга қараб ҳайқирди.* М. Исмонлий, Фарғона т. о. -*Савлатингга, ғайратингга қойилман!* — деган яллони айтиб қўяди, гўё бу билан ўзининг муваффақиятига жар солади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўйин-кулги, хурсандчилик. *Биласизку ишимни. Ҳамма вақт ялло, ўзим хон, кўланкам майдон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ялло қилиб юрмоқ Ҳеч бир иш қилмай, ҳеч нарсага қарамай, вақтини ўйин-кулги, хурсандчилик билан ўтказмоқ. *[Ҳолмирза] Валининг анчадан бери хотинини ташлаб қўйиб, касалманд онасига сув ҳам томиз-*

май, боши оққан томонда ялло қилиб юрганини эшитганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЯЛМОН *шв.* Каламуш.

ЯЛМОҒИЗ 1 *миф.* Халқ оғзаки поэтик ижодида кенг тарқалган, ўта хунук қари кампир сифатида тасвирланадиган, дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлуқ; жодугар. *Ялмоғиз кампир.* ■ Кунботарда бир ёвуз Дев бор эмиш, ялмоғиз. Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Ҳамма нарсани еб-ютадиган, қуритадиган; юҳо. *Долларга топинган ялмоғизларнинг Қонли хуружига чек қўйинг тезроқ.* Уйғун. *Бу ялмоғиз қашшоқликнинг захарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯЛОВ *кт.* Байроқ, туғ. *Зафар яловини олиб келишингизга ишончим комил, дўстим Абдурахмон. С. Кароматов, Бир томчи қон. Ҳазрат, яловни кўтариб олсакми? Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. . . баланд пештоқда қўндирилган сербар-узун ялов саросима оғушидаги меҳмонларни хушвақтлик билан ичкарига чорлади. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.*

ЯЛОВБАРДОР *кт. 1* Байроқ кўтариб борувчи; байроқдор. [*Моҳидил*] Ҳақиқий яловбардор сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб, икки қанотни баб-баравар жангга бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Бирор соҳада ёки ишда бошқаларни бошлаб борувчи илғор шахс. *Усмон Носир ўз сафдошлари. . . билан адабиётимизнинг олдинги сафларида яловбардор бўлди.* Т. Тўла, Фавқуллодда талант соҳиб.

ЯЛОВДОР *айн.* яловбардор.

ЯЛОВКАШ *эск. айн.* яловбардор.

ЯЛОҚ 1 *Ит,* мушук каби ҳайвонларнинг овқат ейиши учун белгиланган идиш. *Ит ялоғи.* ■ Ҳалиги тўртта ит сурувдан нарироқда тилларини чапиллатиб, ялоқдан овқат ичмоқда. С. Анорбоев, Оқсой. *Ўша кун у [ит] ҳовлига қайтиб, ялоқдаги ювиндини шалоплатиб ичди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 *Оғзи кенг (баъзи идишлар ҳақида). Тоғора, жом, шунақа оғзи ялоқ идишларда у ер-бу ерга сув қўй. . .* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Усубали ёғоч ялоқда сув келтириб ичирди, юзига сув сенди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *айн.* ялоқи. *Ўтқа, жигар, буйрак, тс Ҳаммадан ҳам Ҳамид ялоқ. «Бойчечак».*

4 *шв.* Чуғурчуқ, қораялоқ.

ЯЛОҚИ Кишиларнинг сарқити би кун кечирадиган; ювиндихўр, текинхўр *ўша маккор ялоқи эшон кетидан юриб, каромат кўрдинг? Ҳ. Назир, Сув гадо оқпадар. . . Ташвишим сенга тушмай қолсин. Тегсам ҳам, сендақа ялоқига майман. Ойбек, Танланган асарлар. Бу таҳам ялоқилардан унинг ўлса ўлиги оқ Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЯЛОҚХЎР *айн.* ялоқи. *Аммо чормати ва унинг маҳаллий ялоқхўрлари. . . бу ишларига тиш-тирноқлари билан ичкишиди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЯЛПАЙМОҚ 1 Ёйилиб япалоқда япалоқ бўлмоқ. *Болга зарби билан ялпайди.* ■ *Темирнинг бир учи ял кулчадай бўлади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 (-б, -иб *қўшимчали рвди.* шакл **ялпайиб**) Ўзини эркин, «ёйилиб» ҳолда. *Бир хил иигитлар от устида ял ияги титраб, ўзи қалтираятти.* «Ну Лулининг эркасидай ялпайиб ётавера» Н. Аминов, Суварак. *Салласининг ран кетган. . . заҳил юзли бақалоқ мулла на ялпайиб ўтирибди.* С. Сиёев, Аваз.

ЯЛПАНГЛАМОҚ *шв.* Ялинмоқ, я ёлвормоқ; лаганбардорлик қилмоқ *ўзининг унга муштоқ эканини билдир ўзини ерга урмайди, ялпангламайди.* 1 диров, Уч илдиэ.

ЯЛПИ 1 Ҳаммага тегишли, умуми ни сафарбарлик. ■ *Баъзан жамоа ҳам ялпи мажлисларини шу ерда ўтди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Аззоси бўлди Ялпи ҳаётнинг, Ишга солди, ростлаган қанотни.* Файратий.

2 Ҳаммасини қўшиб ҳисоблаган тунича; ҳамма, умумий. *Бирлашма к планини ялпи маҳсулот бўйича анча бажарди.* «Ёшлик» *. . . йиним-терим ял яқин ўтмишда бўлганидек, ялпи н бўйича эмас, балки олинган толанин ти бўйича баҳоланади.* Газетадан.

3 *айн.* ялписига. *Халқни ялпи к керак. Ойбек, О. в. шабадалар. Сарбе ни ўқ узиб келмоқдалар.* «Шарқ юли

ЯЛПИЗ Тиббиёт, атторлик в овқат саноатида ишлатиладиган, хушбўй кўп йиллик ўтсимон ўсимо

войи ялпиз. ■ Рисолат отин.. боғдан бир этак кўкат: кашнич, жамбил, райхон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кўк шўрвага уринди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЯЛПИЗЛАМОҚ 1 Ялпиз солмоқ (суюқ таомга). *Маставани ялпизламоқ.*

2 кўчма Ўзини оқлашга, айбини ювишга уринмоқ; ҳолатни юмшатиш, текислашга уринмоқ. -*Хайр, қариллик курсин, қизим, хафа бўлма, майли, қаҳрамонча иш тут, — деб ялпизлай бошлади Зокир ота Зебога. А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси. Унинг кўзлари катта очилиб, бутун умидлари пучга чиққан одамдай, бўшашиб ўтириб қолди, уни бу аҳволда кўриб, шошиб қолдим, кейин ялпизлашга тушдим. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ЯЛПИСИГА айн. **ёппасига.** -*Лекин, ука, Туркистон ўлкаси қоронғида, ҳаммамиз ялписига саводсизмиз, бунинг чорасини излаш керак, — деди Умарали чойдан хўшлаб. Ойбек, Улуғ йўл. Ялписига пахтага муккасидан кетиш оқибатида яйловлар, мева-сабзавотлар экиладиган майдонлар камайиб кетган. Газетадан.*

ЯЛПОҚ Ясси, ёйиқ, япалоқ. *Халилийнинг рапидадек ялпоқ, қорамтир бетига кулги ёйилди. Газетадан. Назар ялпоқ куракни кўлига олиб, илжайганча, Ҳайдарга қараб им қоқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ЯЛПОҚЛАМОҚ Уриб ёки босиб, ясси, ялпоқ ҳолга келтирмоқ, япалоқламоқ. *Металл парчани ялпоқламоқ.*

ЯЛПОҚЛАНМОҚ 1 Ялпоқламоқ фл. мажх. н.

2 кўчма кам кўл. Ёлвормоқ. *Букун тагин йигиси ошиб тушди. Ҳайтовур, ялиниб, ялпоқланиб, аранг ҳаммомга юбордик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЯЛТ тақл. с. Бир маротаба, қўққисдан юз берган (кўринган) нурни (ёруғликни) билдиради.

Ялт этиб 1) кутилмаганда, бирдан нур чиқариб, ярқираб; ялтираб, товланиб. *Чироқ ялт этиб ёнди. Чақмоқ ялт этиб сўнди;* 2) кўчма кутилмаганда, кескин, бирдан. *Маҳбуба ялт этиб юзимга қаради. О. Ёқубов, Тилла узук. Ниҳоят, хаёлига ялт этиб бир фикр келиб қолди. «Гулдаста». Ялт этмоқ* Бирдан нур пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Қоронғиликда бир нарса ялт этди. ■ Ой нурида ялт этар-у, Ҳуштак чалар ҳавода. Ҳ. Даврон.*

ЯЛТИЛЛАМОҚ с.т. Ялтирамоқ. *Скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтиллади. П. Қодиров, Уч илдиш. Деворлар оқланган, поллар ойнадай ялтиллаб, бўёқ ҳиди анқиб турарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ЯЛТИРАМОҚ Ялт-ялт қилмоқ, ярқирамоқ. *Шамширдек ялтираган чақин чўлнинг олисларигача ёритади. С. Аҳмад, Уфқ. Кенг яйловда тўшалиб ётган қор уюмлари.. ой шуъласида ялтираб туради. О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. Қум зарралари қуёш нурида товланиб ялтирарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ЯЛТИРБОШ 1 с.т. Сочи тўкилиб кетган, сийқабош, тепакал. *Ҳамро Раҳимов тўладан келган, ўрта буй, ялтирбош, бугдойранг, қирқ ёшлардан ошган киши эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 бот. Асосан қумли чўлларда ўсадиган, барглари қуёшда ялтираб кўринадиган бир йиллик бегона ўт. *Офтоб тигида эрта тонгдан шомгача силкиниб, ярқираб товланган ялтирбош, ялтироқ тусини ўзгартиб, қизғимтир нурга кўмишди. Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.*

ЯЛТИРОҚ 1 Ялт-ялт қиладиган, шу даражада тиниқ. *Ялтироқ ишша. Ялтироқ танга. Ялтироқ нарса олтин бўлавермайди. Мақол. ■ Икки қулоғига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак таққан бир қиз кирди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Элмуроднинг назарида, бу ялтироқ кўзларда бутун бир алам ёниб турганга ўхшади. П. Турсун, Ўқитувчи. Пичоқнинг қора сопи ялтилар эди, тиги эса қотиб қолган қон билан ўз ялтироғини йўқотган. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 кўчма Бўёқли, бежама, юзаки. *У [Машҳадий] султонларни, бекларни пучак, лекин кўз қамаштиргич ялтироқ сўзлар билан мадҳ этмоққа моҳир. Ойбек, Навоий. Чунки сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Усти (ёки сирти) ялтироқ — ичи қалтироқ қ. уст. *Сирти ялтироқ — ичи қалтироқ бу уйлардаги камчиликларни бартараф этиш илжинида устаси фаранг қурувчилар бошлиғига учрайвериб, оёқларимизда дармон қолмади. «Муштум».*

ЯЛТОҚ Лаганбардор, хушомадгўй; тил-ёғламачи. *Садр ялтоқ кейинги кунларда ти-*

лини шу қадар ширин қилган эдики. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯЛТОҚЛАНМОҚ Лаганбардор бўлмоқ, хушомадгўйлик қилмоқ. Раиснинг эрталаб менга ялтоқланиб, «акаларча» меҳрибонлик қилишларидан мақсади эса оғриқнинг олдини олиш, босиб келаётган тошқинни тўсиб қолиш экан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Карима опа.. гуноҳкор кишидай, ялтоқлана бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯЛТОҚЛИК Ялтоқ шахсга хос хатти-ҳаракат. У ўрнидан андак қўзғалди ва ялтоқлик билан ўзини оқлай бошлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯЛТ-ЮЛТ тақл.с. «Ялт» ва шунга яқин нур, ёруғликни билдиради. Осмонда юлдузлар минг-минг, лиқ тўла.. Бир хили баъзида учади бирдан, Чақмоқлар сингари ялт-юлт ўйноқлаб. Қ. Муҳаммадий, Ялт-юлт қуёш кузак чечакларидаги, қахрабо чиройга фарқ чинор баргларидаги шабнам — марварид доналарини симириб улгурмаган ҳам эдики.. С. Азимов, Икки дил — икки олам.

Ялт-юлт қилмоқ Ялт-юлт нур чиқармоқ, таратмоқ. Пиёлалар ўн икки шамлик кумуш қандил ёруғида ялт-юлт қилар эди. М. Осим, Элчилар. ..қишлоқ тепасида ялт-юлт қилиб чақмоқ чақди-ю, бир оздан кейин момақалдироқ гумбуради. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЯЛЧИМОҚ шв. Ёлчимоқ, Чучварани хом санама, мандан ялчиб алимент ололмайсан! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЯЛ-ЯЛ Нур сочиб; товланиб; жиловланиб. Атлас кўйлақлар машғалдек ёнарди ял-ял. Шукрулло, Икки ҳикоя. Бўстон, устида ял-ял учиб ўтаётган сунъий ер йўлдошига қарар, юраги дук-дук урарди. Ш. Тошматов, Тонглаги кўланка. -Эртага ҳаво очиқ келар экан, — деб кўйди Ҳайитбой ота, ял-ял товланаётган шафаққа тикилиб. Газетадан.

ЯЛҚАМСИҚ Бирор ишга астойдил ёпишмайдиган, ялқовлик билан ҳаракат қилмайдиган; эринчок. Ялқамсиқ одам.

ЯЛҚОВ 1 Ишлашни ёқтирмайдиган; ишەқмас; дангаса. Ялқов ва фирром ё кўли эри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайман. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлма ялқов, оч кўзингни, орқада қолмоқ уят. Ҳабибий. Улар [болалар] ялқов, йиғлоқи, серуйқу эдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 зоол. Марказий ва Жанубий Америка тарқалган, дарахтда яшайдиган, кам ракат кичик сутэмизувчи ҳайвон.

ЯЛҚОВЛАНМОҚ 1 Бирор ишни багиси келмай турмоқ, ялқовлик билан ракат қилмоқ. [Нури] Худди меҳмонга кетакаббур келиндек, ялқовланиб [ҳовл кезди. Ойбек, Танланган асарлар. Кучукин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб яна ётди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. ялқовлашмоқ. Чунки Махдум таб ишида ялқовланиб, Анварга суянибди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Шу учун ялқовланиб кетган бу яшишамагур қатини ҳам олиб келиб бериш керак. А. Ҳотир, Кумуш тола.

ЯЛҚОВЛАШМОҚ Бутунлай ялқовлиб қолмоқ, ялқовлик касб этмоқ. Ялқовлашиб кетибсан, оғайни..

ЯЛҚОВЛИК Ялқовга хос хислат, ҳаракат; кайфият. Ялқовликнинг охирилик. Мақол. Меҳнат кишини боқар, ялқовлик ўтга ёқар. Мақол. ■ Башорат хола қаршисида уй ишига ялқовлиги билан онасини хуноб қилаётган енгилтак Олимжон эмас, балки оғир табиатли, мўмин бир бола тургандай эди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

Ялқовлик қилмоқ Ялқов ҳолатида бўлмоқ, дангасалик қилмоқ. Бош тортиб ўқишдан, қилсанг ялқовлик, Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан. Фозил Йўлдош ўғли.

ЯЛҒАРС шв. Йирик, беўхшов, кўпол. Жўра ошнасининг ялғарс гавдаси, шоп мўйловига нафратли кўзларини узоқ қадаб турди. Ҳ. Назир, Онаизор.

ЯЛҲАК шв. Соддадил, хуштабиат, хушфеъл; ёқимли. Ялҳак аёл. Ялҳак бола. ■ Норқўзи бува.. Шавкатжон билан Низомжоннинг ниҳоятда билимдон, ялҳак, шалдиршулдур, лекин қизлардай майин йигитлар эканини.. сўзлаб берди. А. Муқимов, Ғалати одамлар. Устанинг.. очиқ, ялҳак муомаласидан, тўғриси, эриб кетдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЯЛҲАКЛИК Ялҳакка хос хатти-ҳаракат; соддадиллик; хушфеъллик. [Кумуш] Юзини четга бурди: -Ялҳакликни кўйинг! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯМАБ-ЯСҚАБ Йиртиқ, узук, камтик ва ш.к. жойларни бутлаб, яроқли ҳолга келтириб. Кампир эса кўйлақ-иштонимни ямаб-ясқаб берди. Ғайратий, Ёшлигимиз. Ғайрат

қилиб тешик новни Ямаб-яқаб тузатмаслар. Ш. Раҳмон. *Асли, алмисоқдан қолган бу шалоқ араванинг соғ жойи йўқ.. Бердибой у ёқ-бу ёғини ямаб-яқаб, бозор-ўчаргаю, қозон-товоқ орасида миниб юрар эди.* «Гулдаста».

ЯМАМОҚ Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойини бутунламоқ; уламоқ, ямоқ солмоқ. *Ботинкани ямамоқ. Ямасанг, янги бўлар, янгининг тенги бўлар.* Мақол. ■ *Йўлчибой ўлгурни яхши дейишарди, ўзим ҳам яхши кўрардим. Кирини ювдим, ямоғини ямадим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯМАШМОҚ I Ямамоқ фл. бирг. н. *Балиқчилар кун бўйи елкан ва тўрларни ямашиди.*

2 *кўчма* Кўшилмоқ, бирлашмоқ. *Бир-бирига ямашган бинолар.* ■ *Кўча-кўчаларга тушиб, Кўпаяверди ямашиб..* «Гулшанбоғ».

ЯМЛАМОҚ I Чайнамай, оғиз ичида айлантирмоқ, милки билан эзмоқ. *Овқатни ямлаб ютмоқ.* ■ *-Икки юз таноб!* — дея Полвонга қаради нон ямлаётган Иброҳим ота. Ж. Шарипов, Хоразм. *Эйтибор опа.. ёнида иштаҳа билан толқон ялаб ютаётган Тўлқиннинг тимқора сочини силади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Янга охурдаги емини ямлаб ютаётган сизирга қаради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Лаб, милклар орасига олмоқ. *Абдуқодир қаттиқ ғазабланди, бир неча минут тутақиб, дағал қизғини мўйловининг учини ямлаб, бошини тебратди.* Ойбек, Нур қидриб. *Ойшабону бошламоқчи бўлган гапдан чолнинг ҳам хабари бўлса керак, соқолининг учини ямлаб туриб, бир ижирғанди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санобар газетанинг бир четини ямлаганча, хаёл суриб қолди.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.

3 *кўчма* Домига тортмоқ; ютмоқ. *Олов ёниб, ямлайди ўтин, Декча тинмай биқирлар, тошар.* З. Обидов. *Орқасида қора кул қолдириб ўт-аланга юмалайди, янтоқларни ямлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..машина лентани тортиб ямлай бошлайди, кейин пилта ўраб чиқаради.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

Гапни (ёки сўзни) ямламоқ Гапни (фикр-ни) тўла ва аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ, чайналмоқ. *-Гапни ямламанг, — деди Ўктам ҳосилотга тикилиб.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У сўзини ямлаб, ўғлига қараб кўйди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. **Икки**

ямлаб, бир ютмоқ Чайнамай ютиб юбормоқ, йўқ қилиб юбормоқ. *Лайлаквой: -Ҳақ саломинг бўлмаса, икки ямлаб, бир ютардим.* «Эртақлар». **Ямламай ютадиган салб.** *Ўрин-латадиган, қойил қиладиган. -Вой Тўламан тушмагур-эй, ёлғонни ямламай ютасан-а! — ичаги узилгудек қотарди кекса ўроқчи.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯМЛАНМОҚ I Ямламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Лекин у.. заҳар-заққумга тўлган илон оғзида бир-икки ямланиб, суякларни мажақланган чумчуқдай бир нарсага ўхшарди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Гапни очиқ-аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ; чайнамоқ. *-Чекканим ғанимат, — деди Али тажсанг ямланиб, сўлагини оқи-зиб.* Ойбек, Қуёш қораймас. *..домла, гапнинг учини йўқотиб кўйдими ё фикридаги ошкор зиддиятдан хижолат тортдим, ямланиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯМОҚ I Бирор нарсанинг йиртилган, тешилган, узилган жойини ямаш, бутунлаш учун мўлжалланган бир парча мато, чарм ва ш.к. *Шимининг тиззаси билан ўнг чўнтагининг тагига ямоқ солинган эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Плансиз, муваққат уйлар, зар либосга бўз ямоқ сингари, қалъа хуснини бузиб турибди.* Газетадан.

2 Ямоқ солинган, ямоқли жой. *Шерали, жилла бўлмаса, битта ямоқни бекитмоқчи бўлиб, кўйлагини шимининг устидан туширди.* С. Кароматов, Олтин қум. *У отасининг чанг босган бўйнига, чопонининг елкасидаги ямоқларга назар солди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Ямаш талаб этадиган, ямаладиган нарсаси, буюм. *У энди вақтининг кўпини ҳар ким келтирган ямоқларни ямаш билан ўтказиб бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ямаш, ямашга оид. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол бошиди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

5 Ямоқ солинган, ямаб тикилган; ямалган, ямоқли. *Ямоқ кўрпа. Ямоқ тўн. Ямоқ этик.* ■ *Айвон устунига суяниб турган олабула ямоқ чопонли бир бола келиб, унинг олдига тушди: -Қани, юринг, мулака!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тиззаси ямоқ шимни торлик қилиб қолгунча кийиб юрди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

6 *кўчма* Тузалган яранинг изи, чандиқ. *Юзнинг ямоғи.* ■ *Меҳмоннинг бошида қан-*

дайди тиртиқ, ямоқ доғлар, соч чиқмаган жойлар ҳам бор эди. У. Исмоилов, Сайланма.

7 кўча Кам-кўстни, камчиликни тўлдирган нарса. Ёмонга ёмон бўл, Яхшига ямоқ бўл. Мақол. ■ Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯМОҚЧИ Оёқ кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи касиб. Уста Абдурахмон: -Ҳа, Розик ямоқчининг қизлари ўқиб, шаҳар сўрармиди!.. - деб уришиб берди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. Дукчи ёнида ямоқчи касиблар, бирор кимса тиртиқ маҳсими, чурук чорикми кўтариб келармикан, деган умид билан сарғайиб ўтирар эдилар. Ойбек, Улуғ йўл.

ЯМОҚЧИЛИК Ямоқчи иши, касби. -У шаҳардами? Ямоқчиликни билар эканми? - деди Нури. Ойбек, Танланган асарлар. Болтабой қотиб-қотиб кулди-да.. ямоқчилик қилаётган Маллавоё акани кўрсатди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯМОҚ-ЯСҚОҚ 1 Ямалган-чатилган; эски, чурук. Ямоқ-ясқоқ кўрпалар. ■ Ямоқ-ясқоқ олача яктақлар. Ойбек, Навоий.

2 Ямаш, тикиш, тузатиш ишлари. -Онам яқин ва узоқ маҳалладаги ўзига тўқ кишилар уйига бориб, кир ювиб, ямоқ-ясқоқ қилиб, бизларни боқингизга киришди, - деди Пулат. Ғайратий, Унугилмас кунлар.

ЯНА 1 Аввал бўлган иш-ҳаракат, нарсасиз-қодисанинг такрор юз беришини, бошланиши ва давом этишини билдиради; такрор ҳолда; қайтадан, тагин. Ёмғир яна ёға бошлади. ■ Лектор.. хатга қараб, жаҳл билан яна бир марта «Уртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди. А. Қаҳҳор, Куюшқон. Уста Фарфи уни яна бир қат кўздан кечириб олгач, чўккалашини бузиб, чордана қуриб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аваз дўконда яна бирпас китоб мутолаа қилиб ўтирди. С. Сиёев, Ёруғлик. Сентябрь тонготарига яқин қолди, яна синфларда ўқувчиларнинг шодон овози жараанглайди. Газетадан.

2 Бундан ташқари, бунинг устига. Яна бир сават нон бор. ■ Чойни ичинг, яна олиб чиқаман. Ойбек, Танланган асарлар. Масаланинг яна бир нозик томони бор. Бўғоз совлиқни узоқ ётқизиб бўлмайди: бола ташлайди. Газетадан. Уртоқ Бақоев яна бир пиёла чой сўради. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, сўмлик қоғоз ва бир сўлкавоё кўшиб, йташлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 (одатда «бир», «бирор» сўзи билан) Илгаригилардан бошқа; бошқаянги, бошқа. Яна бир масала чиқиб Яна бирор гап йўқми? ■ Хон мактуби бир жойида шеър битган эди: «Ма марқандни сенсиз нетайин..» П. Қо Юлдузли тунлар. -Қариган чоғида хўй яламай домла ҳам ўлсин! - деди яна ё Қаҳҳор, Тўйла аза.

4 айн. янада. Шунинг учун кўрбс бояги шубҳаси яна кучайди. А. Қодирган кунлар. Ашула ниҳоясига етди бир зумдан кейин яна айна товуш қилди. Аммо ўзга мақомда, яна ч. мавжеланишлар, жилвалар билан, яна қаттиқроқ сеҳрловчи ингичка малар ва ранглар билан.. Ойбек, Таасарлар.

5 юкл. Таъкид билдиради; тагин. . лик қилиб юрмагин! Э. Раймов, Ажлоқ. Сиз ҳам, эски муаллимга ўхша қолманг яна! П. Турсун, Ўқитувчи. ... да ўтир, ўткинчилар яна бир нарс кетмасин! Ойбек, Танланган асар

ЯНАГИ Бундан кейин келадиласи, навбатдаги. Янаги ҳафта. Я фар. ■ Янаги йил баҳорда икки отпускани бир қилиб.. борамиз. П. Ўқитувчи.

ЯНАДА Белгининг аввалги нисбатан кучли, ортиқ эканини бўлишини билдиради; яна ҳам. Аб устозига етиб олиши учун техник пухта эгаллаб олиши лозим эди. «Ў: кўриқлари». Ҳовлининг ичкарисифайз эди. Н. Аминов, Суварак.

ЯНВАРЬ [лот. januarius < Jan маъбуди номи (Янус)дан] Янгичсобида, яъни Григорий тақвими дан иборат биринчи ойнинг ном

ЯНГА 1 Аканинг хотини (уғилга нисбатан); келинони. -Л олиб бораман, - дейди акаси била «Гулдаста». «Янгамнинг ошини мган акамнинг масаллиғи», демоқчи Сафаров, Жасоратнинг давоми.

2 Ёши ўзига нисбатан катта ёга (ўзга аёлга) нисбатан қўллана

зорда бир кўринг Санам янга кучини. «Шарқ юлдузи». Сотувчи телпакни олиб, бир пуфлади-ю, чўзди: -Марҳамат. Олинг, амаки, янгам кувонади.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 этн. Никоҳнинг иккинчи куни кечаси келин билан куёв хизматида қолувчи икки хотиндан бири. Янгалар келинни ичкари киритиб, тўй эгалари рўпарасига турғизишди. Сўзамол янга маросимни бошлади. Р. Раҳмонов, Келин. Янгалар Кумушни қизларга топшириб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГИ I I Илгари бўлмаган, энди юзага келган (келаётган, келадиган). Янги ариқ. Янги технология. Янги девор. Янги завод. Янги йўл. Янги илмий йўналиш. Янги корхона. Янги уй. Янги шаҳар. Янги нав. ■ Тинчлик-омонлик бўлса, бир кун келиб, янги данғил-лама иморатлар солиб ҳам, ҳозиргидай, «шунчалик гап экан-ку», деймиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У дўстларига туюв кунги янги шеърини маъқул қилолганига қувонарди. С. Сиёев, Ёруғлик. У Мирмуродовни ҳар кўрганда: -Янгиси борми, эшитайлик, - деб сўрайдиган бўлди. «Гулдаста».

2 Ҳали тугилмаган ёки жуда кам ишлатилган, асл ҳолатини йўқотмаган; зид. эскн. Янги кийим. Янги машина. ■ Душанба кунги янги банорас тўн ва янги яшил бахмал дўптимни кийиб, идорага бордим. «Гулдаста».

3 Иш-фаолияти, ҳаёти энди бошланган, бошланганига ҳали кўп бўлмаган; янги қилинган. Бу шидда у янги, ёрдам бериш керак. ■ У - янги ҳисобчимиз Оқпўлат аканинг яккаю ягона арзанда ўғли. С. Сиёев, Ёруғлик. Сатторқул янги раис бўлса ҳам, шошмасдан кўкламни тизгинлаб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ниҳоят, отаси ўз муддаосига етди - қизини янги куёвга топшириб тинчланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзаро навбатда аввалгисидан кейингиси; навбатдагиси, эндигиси. Янги директор. Янги лавозим. ■ Билим масканларида янги ўқув йили бошланди. Газетадан. Ҳа, тонгни қаршилаб олса-да такрор, Янги деб атайди ҳар кунни одам. А. Орипов.

5 Шу йил, шу мавсумга тегшли; шу йилга оид; дастлабки. Шўрвага янги картошка солинди. Янги бугдойнинг нони. ■ Янги ҳосилни пешма-пеш қабул қилиш ва ундан

сифатли тола ажратиб олишга ҳам пухта ҳозирлик кўрилди. Газетадан.

ЯНГИ II (урғу олдинги бўғинда) рвш. Яқиндагина, ҳозиргина У янги шу ерда эди. Тандирдан янги узилган нонлар. ■ Янги бўшанган совлиқ кўзисини ялайди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ЯНГИДАН рвш. Қайтадан, қайта бошдан, бошқатдан, янгитдан. Мақолани янгидан таҳрир қилиш керак. ■ Гўё бўлиб ўтган можаро янгидан бошланиб, энди Абдурашул даъвогар буладиганга ўхшар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кўм-кўк осмон ҳудди артилган шишадек тиниқ. Гўё олам янгидан яратилган. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИЛАМОҚ I Айнан бир нарсанинг эскисини янгисига алмаштирмақ, янги қилмоқ. Соат пружинасини янгилamoқ. ■ Зеби қайната ва қайнанага вақтида чилим тутиши, чилимнинг сувини тез-тез янгилab, сархонасини тозалашни лозим эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Меҳриниса, эри идорага бориб келаман, деб чиқиб кетгач, дастурхонни йиғиб, самоварнинг кулини қоқди, сув тўлдириб, оловини янгилadi. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Борини бошқаси билан алмаштирмақ; ўзгартирмоқ. Кафедра мудирини янгилamoқ. Иш жойини янгилamoқ. ■ Ношуд раисни янгилash зарур бўлиб қолганида, балогардон бизнинг Абдуллажон отага ёпишиб оладилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалгиси (эскиси) ҳам тургани ҳолда янгисини олмоқ. Кийимларини янгилamoқ. ■ Ҳулласи калом, ишларим чакки эмас, дўптим яримта. Фақат менда бир армон бор. У ҳам бўлса, хотинни янгилab олсам. «Муштум».

Ярасини (ёки дардини) янгилamoқ Тузалган, битган (йўқ бўлган) ғам-ташвиш, нохушликни, дардни қайта кўзгамоқ. ..унинг ярасини янгилab қўйишдан кўрқиб, ярим йўлгача индамай борди. К. Яшин, Ҳамза. Нотиқлар орасида эски дардимни янгилagan молдован ёзувчиси Павел Петрович Бацу бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЯНГИЛИК I Янги ҳолат, янги эканлик. Кийимнинг янгилigi. Раҳбарнинг янгилigi.

2 Илгари маълум бўлмаган, яқиндагина пайдо бўлган нарса ёки ҳодиса; янги хабар, маълумот. Фан ва техника янгилликлари. ■ Кандай қилиб бўларди, иш унумини ошира-

диган янгиллик уйлаб чиқдингиз-ку, яна бир янгиллик киритсангиз, анча одам бўшаб қолиши табиий. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Зорқишлоқда ҳар куни бир янгиллик, ҳар куни бир мўъжиза юз берарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Сизнинг ана шу янгиллик тарафдори эканингизга ҳамма қойил. Ж. Шарипов, Саодат. Акрам Адолатни яхши кўради. Қани, марҳамат этиб, мана бу янгилликни эшитинг-чи, ёқармикан сизга. С. Анорбоев, Оқсой. Сайфулла кун сайин бир янгиллик топиб келарди: -Домла Тоҳирни, Мансурга кўтартириб қўйиб, қамчи билан қўймичига ҳўн савалади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНГИТДАН с.т. Янгидан. Иш янгитдан бошланди. ■ Ўша пайтларда янгитдан расм бўлган примус, занжирга тош бойланган осма соатларни Максим бемалол тузата оларди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИТТА шв. Ҳозиргина, янгигина; яқиндагина. Сидиқжон янгитта чиқиб кетибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Омон-эсон мен ҳам янгитта келдим. Фозил Йўлдош ўғли.

ЯНГИЧА 1 рвш. Илгаригиларга ўхшамаган ҳолда, янги усудла, янги тартибда. Биз янгича ишлаймиз, янгича яшаймиз. ■ Янги супурги янгича супуради, деб тўғри айтарканлар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. У бутунлай янгича кийинган: оёғида фарчи сариқ ботинка, эғнида кулранг костюм, сочини жуда силлиқлаб, орқасига тараган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сфт. Илгаригиларга ўхшамайдиган, янги урф бўлган. Янгича турмуш. Янгича кийиниш. Янгича муносабат. ■ Абдишукурнинг тили қичиб, янгича тўй ҳақида.. муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча илиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. [Абдусамодқори:] Мен бир оз эскича ўқиганман, янгичага ҳали машқим роса бўлган эмас. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЯНГИЧАСИГА рвш. Янги йўл, янги усул билан, янги урф-одатларга мос равишда. [Сидиқжон:] Қуллуқ!. Биз ит бўлсак, бўйнимиздаги тилла занжирингиз ўзингизга, янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса – уч талоқ кўйдим! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЯНГЛИШ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қоидага тўғри келмайдиган ҳолда; нотўғри, ха-

то. Янглиш гапирмоқ. Янглиш ёзмақ. Янглиш ҳисобламоқ. Янглиш хулоса. ■ Одамлар бирма-бир патнис олдига келиб: «Номингиз, фамилиянгиз, жойингиз, молингиз» каби сўроқларга, гўё янглиш айтиб қўйишдан кўрққандай, ўйланиб жавоб қайтара бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Танқиднинг чиққани ҳам, газетанинг янглиш келтирилгани ҳам рост. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 Хато иш; хатолик. Агрономиядаги янглиш гоҳо дўл, сел, бўрон, қурғоқчиликдан ҳам катта зарар етказиши мумкин ҳужаликка. С. Нуров, Нарвон.

ЯНГЛИШМОҚ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қонун-қоидага хилоф иш тутмоқ; хат қилмоқ, адашмоқ. Ҳисобда янглишмоқ. Ёҳовлига янглишиб кириб қолибман. ■ -Жийним сўзларидан янглишиб кетсалар, ним бўладир? -Нега янглишсинлар, улар билганларидан ортиқни, албатта, сўзламаслар. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда нотўғри йўл тутмоқ. Мен бола-чақали одам, янглиши йўлдан озиб, сизга уйланган эканман, ник ҳимдан чиқдингиз, мени кутманг. Ойбек, Танланган асарлар. Якка қолган Саодс қадрининг поймол этилганидан, янглиши нидан тўйиб-тўйиб йиғлади. «Ёшлик».

ЯНГЛИҒ кўм. эск. Сингари, каби. Ла янглиғ. Олов янглиғ. Шер янглиғ кураш. ■ Рангим сомон янглиғ дард ила гамды Жудолдан тушган ҳажру аламдан. Ҳаза. Негаки мен ўзимнинг севган ва муҳабб қўйган эримдан бунча уятсизлик, бу янглиғ вафосизлик кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГРАМОҚ Кучли овоз таратмаси жаранглаб ёйилмоқ, жарангламоқ. За «ура» садолари янгради. ■ Яна узун ваҳшатли жанг карнайи янгради. Мирсин, Темур Малик. Гала-говур ичида алкимнинг баланд овози янгради. М. Исмли, Фарғона т. о.

ЯНГРОҚ Янграб эшитиладиган, янги чиқадиган; янграган. Янгроқ қўшиқ. Марям тирсиллаган олма сингари, кул кумушдек янгроқ, сапчиб турадиган қиз эди. А. Мухтор, Чинор. Юксаларкан, римиз янгроқ куйи, Эркин руҳим ўзга кўкучолмас. Файратий. Алиохун.. янгроқ ово.

баланд кўйиб, бирдан куйлаб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯНМОҚ Айбситувчи гап-сўз айтмоқ. Сардоров, шахсан берган кўрсатмасини вақтида бажармай, комиссия олдидан уятга қолдиргани учун, раисни яниб кўйган. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Солиной қулоғини секин олиб келса, кексалар ҳадеб икковини янишайтган экан. Ж. Шарипов, Саодат.

ЯНТОҚ Чўлларда ўсадиган, дуккаклиларга мансуб, тиканли кўп йиллик бегона ўт. Туяга янтоқ керак бўлса, бўйинини чўзади. Мақол.

ЯНТОҚЗОР Янтоқ ўсган, янтоқ билан қопланган ер.

ЯНЧМОҚ 1 Ўрилган галла бошоқларини босиб, уриб, эзиб, донни ажратиб олмақ. Бугдой янчмоқ. Шоли янчмоқ. Янчиш машинаси.

2 Зарб билан уриб эзмоқ; майдаламоқ, кукунга айлантормоқ. Мурч янчмоқ. Толқон янчмоқ. ■ Чу, десанг тоғларни чоғлар димоғи, Тошини янчар пўлат, асил туёғи. «Равшан». Илонни қуйруғидан эмас, бошидан янчидилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, эзиб ташламоқ. Ел ортиқча бир қазаб устида эди, ер юзидаги тиккайган нарсани букиб-янчиб ташламоқчи бўлгандек пишқирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янчиб ўтар ҳар бир танка бало тоғини, Самолётлар ёғдиради самодан олов. Файратий.

ЯПАЛОҚ Ялпайган, ялпоқ, ясси. Япалоқ темир. Япалоқ тош. Япалоқ юз. ■ Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ фишт билан кўтарилган.. қадимий айвонда ўтириб.. хомчўт қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Азмиддин Талъатбекнинг серташвиш юзига, япалоқ бурнидаги тиг изига, совуқ кўзларига қараб, уйга толди. Ҳ. Фулом, Машғал.

Ёмоннинг кучи япалоққа етар Ўзидан кичик ёки кучсизга озор берувчи кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ЯПАЛОҚЛАМОҚ Япалоқ қилмоқ, ялпоқламоқ. Михнинг учини япалоқламоқ.

ЯПАЛОҚКУШ Бойўғли, бойқуш.

ЯПАСҚИ Паст бўйли, пастак, пакана. Япасқи одам. Япасқи сигир. Япасқи дарахтлар. ■ Анча-мунча юрилгач, чап тарафдаги ясси тоғлар этагида япасқи битта оқ уй кўринди. Файратий, Узоқдаги ёр. Япасқи олмаларнинг ёмғирда чўмилган ҳўл барг-

лари гўё «ҳой, уятсиз» деб шивирлар ва юзларига шаппатилар эди. С. Анорбоев, Оқсой. Йўлдошбойнинг япасқиси ҳам ҳозир унча қамчи талаб қилмайди, жийрондан қолишмай одимлаб боради. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯПАСҚИЛАМОҚ айн. ялпоқламоқ. Абгор бу одам дўпписи жиягини ҳимариб, тарелкасимон япасқилаб, ўтган-кетганлардан.. садақа сўрайди. Н. Ёқубов, Жон.

ЯПОН 1 Япония асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқнинг номи. Япон халқи.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. Япон тили. Япон йигити.

ЯПОНИАР Японияда аҳолининг асосий қисмини ташкил этадиган халқ, Япониянинг туб аҳолиси.

ЯПОНЧА 1 Японияга, япон халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. Японча рақс. Японча кўшиқ. Японча ёзув.

2 Япон тили. Сиз японча(ни) биласизми? Японча гапирмоқ.

ЯПРОҚ 1 Ўсимликларнинг ҳаводан озикланиш ва газ алмашиниш учун хизмат қилувчи, одатда юпқа варақча шаклидаги асосий вегетатив аъзоларидан бири; барг. Яши япроқлар. Кузги япроқ. Гуллар япроқ чикарди. Дарахт — япроғи билан кўркам, одам — меҳнати билан. Мақол. ■ Ҳадемай карнайгуллар.. ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Куздан дарак берувчи саргайган япроқлар йўл устида, ариқ бўйида ётарди. Ж. Шарипов, Саодат.

2 Бир бўлак юпқа нарса ҳақида. Бир япроқ қази. ■ Ҳолвафуруш.. токчадаги қалин бир китобни очиб, унинг орасидан бир неча япроқ яп-янги, шалди роқ қоғоз олиб.. узатди. Ойбек, Навоий.

ЯПРОҚЛАМОҚ 1 Барг чикармоқ, япроқ ёзмоқ. Баҳор келиб, дарахтлар япроқлай бошлади.

2 Юпқа-юпқа қилиб кесмоқ, парракламоқ. Гўшти япроқламоқ. Япроқлаб кесмоқ. ■ У қазини ҳар япроқлаганда, пилани бўшатган кишининг оғзига ўзи солиб кўяди. С. Аҳмад, Сайланма. Оқсоч рюмка билан унга керак бўладиган закуска [газак] ҳам олиб келди: япроқланиб, бетига шакар сепилган лимон, қовурилган хурмо мағзи. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЯРА 1 тиб. Тери ёки шиллиқ парданинг, шунингдек, тери ости тўқималарининг турли сабабларга кўра нобуд бўлган қисми кўчиб, унинг ўрнида ҳосил бўладиган нуқсон.

2 Тиг, зарб ва ш.к. таъсирида ҳосил бўладиган шикаст; жароҳат. *Ёмон яра. Тиг яраси. Ярани даволамоқ.* — У... грамма осколқаси унғ оёғини ёриб юборган, оқон деворига суяниб типирчилаётган солдат ёнига бориб, ярасини боғлай бошлади. А. Убайдуллаев, Қонли издан. Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучли қайғу, руҳий азоб, алам берувчи нарса; шикаст. *Тиг яраси тузаллади, тил яраси тузалмайди.* Мақол. — *Фуломжон Эрбўтани калака қилиш учун эмас, ўз қалбида фасод боғлаб ўтган боласизлик ярасига малҳам босиш учун ўйнашиб эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баъзан [Гулнорнинг] юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ақли кирди. Болалигида қалбида бўртган алам яраси йилдан-йилга йиринг боғлаб, фасод йиға бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

Яра устига чипқон Дард устига дард, қайғу-алам устига яна оғирроғи. *Бир маломат шубҳаси ҳали юрагидан кетмай туриб, буниси яра устига чипқон бўлма-син.* Р. Раҳмонов, Келин. **Ярасига тегмоқ** Бирор гап-сўз, хатти-ҳаракат билан кимсанинг унутилаёзган ғам-аламини, дардини янгиламоқ. **Ярасига туз сепмоқ қ. сепмоқ.** **Ярасини ёрмоқ** Дардини айтмоқ, дилидагини ошқор қилмоқ. *Азизбек, халққа ташаккур айтиб, ярасини ёрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Яраси енгил** Қийин эмас, осон; ҳеч гап эмас.

ЯРАДОР Жароҳат олган, жароҳати бор; ярали. *Ярадор солдат. Енгил ярадор. Оғир ярадор.* — *Улган, ярадор бўлганларга қарамай, кўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тошбўрон»ни кучайтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қайилма атрофидаги оқонларда ҳам уч киши ярадор бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳадемай шу батальондан ярадорлар кела бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЯРАЛАМОҚ кам қўлл. Яра, жароҳат етказмоқ. *Елкасини яралади.* — *Дилингни яралаб, дунёни кўзинга қоронғи қилиб кўнди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ЯРАЛИ 1 Бирор жойига яра чиққан. яраси бор; ярадор. *Ярали киши. Юзи ярали. Қўли ярали.*

2 кўчма Қаттиқ руҳий азоб берувчи ҳолатли, руҳиятида шундай азоб берувчи нарса бор. *Кўнгли ярали одам.* — *Зайнабнинг ҳам юраги ярали эди, унинг тўйи яқинлашган вақтда, севиқли куёв йигит икки кунгича хасталаниб ўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯРАЛМОҚ Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Ҳамма нарса севишиб куйлар, Яралгандек олам севинчдан.* Р. Парфи. *Қайта ярадимми бу кўҳна дунё.* «Гулдаста».

ЯРАМАЙДИ 1 Ярамоқ фл. ҳоз.-кел. зам. шакли. *Булар ҳеч нарсага ярамайди. Чап кўли ишга ярамайди.*

2 Дуруст эмас, маъқул эмас. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярамайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунақа оёғости қилиш ярамайди.* «Гулдаста». *Биз қишлоқларни обод қилиш билан хотиржам бўлиб қолишимиз ярамайди.* «Гулдаста».

ЯРАМАС 1 Ярамоқ фл. сфлш. Бўйнидан бойланган ит овга ярамас. Мақол.

2 Ахлоқ-одоб, қоида, тартиб меъёрларига тўғри келмайдиган; бўлмағур. *Кайф таъсирида шундай ярамас ишлар қилинадики, терининг қалинлигига қарамай, титрашга тўғри келади.* Газетадан. *Хуш, тарбия ўчоғида қачонгача бу ярамас ҳолат давом этади.* «Муштум»

3 Иши, феъл-атвори ахлоқ-одоб меъёрларига тўғри келмайдиган; ахлоқан нобол, бузуқ. *Шубҳаю бад олиш, ярамас кимсаларнинг фитнаси бизни подшо қаҳрига гирифтор қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, қанақа ярамас боласан, туш томдан. Ҳе, ахлоқсиз!* С. Аҳмад, Сайланма.

4 Шундай хулқ, ҳислатга эга бўлган шахсга нисбатли ҳақорат учун қўлланади. *Тўхта, деялман сенга, ярамас! Ҳозир мушукдай деразадан отиб юбораман!* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кўзимга кўринма, ярамас.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЯРАМАСЛИК 1 Ярамас иш, хатти-ҳаракат. *Балки улар бўлганида, бу ярамасликка йўл қўйилмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Шунча кишининг илтимосини ерда қолдириши — ўзи ярамаслик. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Ярамас, ярамайдиган эканлик. *Сенинг.. ярамаслигинг ана шу сўзларингдан билиниб турипти. С. Айний, Қуллар. Раҳматулла Обидий домлаликка ярамаслиги кўп ўртоқларга маълум бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЯРАМОҚ I Истеъмол учун, ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун мумкин, яроқли бўлмоқ. *Бу сув ичишга ярайдими? Қурилишга ярайдиган ёғоч. Бу этиклар кийишга ярамайди.*

2 Бирон ишни бажаришга лойиқ бўлмоқ, ишлатишга хизмат қила олмоқ. *Бу асбобларнинг кўпи ишга ярамайди. ■ Мурғоб отлари кумга ярамайди.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Бирор ишга яроқли бўлмоқ, қўлидан келмоқ, бажара олмоқ. *Самоварчиликка яраятими, ахир? А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Қора йигит столда ётган бир даста пул, тилла соатни олиб, хотинига отди: -Биз бунақа соат олиб беришга ярамаймизми? С. Аҳмад, Сайланма.*

4 Бирор талаб, эҳтиёж учун керак бўлмоқ; асқатмоқ, иш бермоқ. *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди. Коримга ярайдими бир кун, дер экан. Ойбек, Танланган асарлар. Кўп бўлмаса, озроқ бўлар: рўзғорга, невараларга яраб турса бўлдида. С. Нуров, Нарвон. Яхши ҳам Назиржон бор экан, шу бечора кунимга яраб турибди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЯРАТГАН I Яратмоқ фл. сфдш. *Ахир, мени тўраларнинг тўраси қилиб яратган худо нажот қўлини чўзади. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Худо, тангри. *Дардмандларга шифо топиб беради, Таваккални яратганга қилади. «Баҳром ва Гуландом». Яратгандан ҳам айланай. Бандасини доим бир томондан қисиб қўяди-да! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ЯРАТМОҚ I Ярамоқ фл. орт. н. *Бирор кунига яратмоқ.*

ЯРАТМОҚ II Вужудга келтирмоқ, бунёд этмоқ, барпо қилмоқ. *Пахтадан хирмон яратмоқ. Шароит яратмоқ. Имкон яратмоқ. Боғлар яратмоқ. ■ Худо бутун жониворларни яратиб бўлиб, ҳар қайсисига умр*

улашадиган бўлибди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қирқ кун канал қазиб, водийнинг белига белбоғ бўладиган азим дарё яратдилар. «Ўзбекистон қуриқлари».

ЯРАТУВЧИ I Яратмоқ фл. сфдш. *Тарих яратувчилар. ■ Қуртдан гул, гулдан баҳор, япроқдан асал Яратувчи моҳир боғбон йўқдир онадан ўзга. Ё. Мирзо.*

2 дин. *Худо, оллоҳ, тангри.*

ЯРАТУВЧИЛИК Яратиш, бунёд этиш, вужудга келтириш. *..давримиз кишининг буюк яратувчилик жасоратини улуғлаш ижодий интеллигенциямизнинг шарафли вазифасидир. Газетадан. Зиммага олинган улғувор марраларни эгаллаш орзусида яшил яйловларда яратувчилик меҳнати жўш урмоқда. Газетадан.*

ЯРА-ЧАҚА Кўп ва турли яралар. *Булар орасида яра-чақаси камроғи Барот полвон. М. Исмоний, Фарғона т. о. Ҳожи табиб.. яра-чақани малҳам билан доволашини айтди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЯРАШ I Ярамоқ фл. ҳар. н. *Дўст оғир кунда яраши керак. ■ Ҳамишраликка яраш ҳам гапми? А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

2 Уруш-жанжални тўхтатиш; ярашиш. *Бу жанжал яраш билан тугади. Яраш аҳди тузилди. ■ Иккала ҳукмдор яраш битими тузибдилар.. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Олдин уришиб, кейин ярашадиганлар, одатда, бир майизни иккига бўлиб ейдиган жуда қалин дўст бўлиб кетишади.. Қани, Нусратжон, тушинг, Аҳмаджоннинг яраш ошини еб келайлик бўлмаса. С. Нуров, Нарвон. Бу сайлов миллий яраш сиёсати, янги сиёсий йўлнинг ғалабасидир. Газетадан.*

3 Яраш (эркаклар исми).

ЯРАША I (ж.к. билан) кўм. *Мос келадиган, мувофиқ, лойиқ. Кучига яраша. Сўзига яраша. Эшагига яраша тушови. Мақол. ■ Аҳли растага ва бойваччаларга яраша дурустгина кийинади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўйда ўзингиз бош бўласиз, худо хоҳласа.. Аввал ўзига яраша бир қиз топилсин. П. Турсун, Ўқитувчи. -Бизда илғорлар ишига яраша ҳурматдалигини яхши биласан, — деди Йўлдош Саидга. А. Мухтор, Чинор.*

2 Қиёс, нисбатлаш билан инкор мазмунини ифодалаш учун хизмат қилади. *Беш фарзандим бор. Дарслиги етишмаганига яраша дафтари бўлсайди. Газетадан.*

Ўзига яраша Фақат ўзига тегишли бўлган; ўзига хос. *Зиёбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Бундай тунда яёв кетишининг ҳам ўзига яраша гаити бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЯРАШИШ 1 Ярашмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. яраш 2.

ЯРАШИҚ Мос келадиган, муносиб, ярашадиган; мос. *Юбилей йилига ярашиқ ишлар. Ярашиқ кийим. Исми жисмига ярашиқ. Давримизга ярашиқ одатлар.* ■ *Ҳа, эгаси ҳам номига ярашиқ эди [деди Сафарали].* М. Исмоилий, Қарс икки кўлдан. [Комилжоннинг] *Бежирим лаблари ҳам ўзига ярашиқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали у замонамизга ярашиқ кўп образлар яратиб, томошабинларни беҳад мамнун этади.* В. Саъдулла, Саҳнамиз фаҳри.

ЯРАШИҚЛИ айн. **ярашиқ**, *Қора шириндан келган бу қизнинг лаблари қалин ва ярашиқли эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯРАШМОҚ I Ўзаро уриш-жанжални тўхтатмоқ, урушиқсиз ҳолатга ўтмоқ. [Кумуш:] *Мен ҳали урушиқлик ҳолдаман, ярашганим йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа олифта бўлса, келмасин эди! Ярашгани келганми? Уй кўргани келганми?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Соли сингиллари билан ярашди. Уртада узилиб қолган алоқа тикланди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯРАШМОҚ II 1 Кўриниш, қад-қомаг ва ш.к. жиҳатдан чиройини очадиган бўлиб турмоқ; ёқимлилиқ, кўркамлик бахш этмоқ. *Бу либос сизга жуда ҳам ярашибди.* ■ *..Оппоқ соқоли хуш қомастига жуда ярашган, ярашганига эмас, балки унга аллақандай салобат бахш этиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унга ҳарбий кийим жуда ҳам ярашган ва бутунлай ўзгартириб юборган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гул ҳам ярашганга ярашар экан. Сизга ярашмабди.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

2 Муносиб тушмоқ (кишининг иш-ҳаракат, қилиқ-қилмишлари ҳақида). *Бахиллик иқтидорсиз одамларга ярашади.* С. Сиёев, Аваз. *..ўзини кўрган кишининг кўзи қувнайди, шўхлиги, кўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади.* К. Яшин, Ҳамза. *Фуломжон севги васвасасига учганини, шаънига ярашмаган қилиқ қилганини энди англади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯРАҚ тақл.с. Жуда ёруғ, ялтироқ ва аксини билдиради.

Ярақ-ярақ қилмоқ Шундай нур чиқмоқ, акслантирмоқ. *Ҳаммаси яп-янги.. тобда ярақ-ярақ қилади.* Ҳ. Назир, Бир: гўза.

ЯРАҚЛАМОҚ I Ярақ-ярақ қилмоқ, тирамоқ. *Бепоеън қор даласи олмос к ярақлайди.* ■ *Бухоро устида энди кўрилган офтоб, мансабдорларнинг камар ўрнаштирилган рангли тошиларга ту ярақларди.* Ф. Расул, Адолат. *Ҳозиргина гир ёғиб ўтгани учун, дов-дарахт яроқ ярақлайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Ёруғ-равшан бўлиб кетмоқ, порлаб равшан кўринмоқ. *Чироқ ёниши билан ярақлаб кетди.*

ЯРИМ I Бирор нарсанинг икки қисмидан биттаси, иккидан бир бўлган иккидан бири. *Йилнинг ярми. Ноннинг I Қишининг ярми тугади. Ишининг ярми би* ■ *Ёни-верги билан кўшилиб, бир тане мўл ер қўлга киради. Кейин яхшилаб чоп Ярмига сабзи, ярмига картошка эк.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ой ҳам қорс да ичидан ярим юзини очиб, ер юзига л лаб кўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бутуннинг иккидан бирига тенг дор; 0,5. *Ярим йил. Ярим литр ёғ. метр лас. Ярим килограмм шоколад. соат суҳбат.*

3 Бир нарсанинг ўртаси, ўрта *Йўлнинг ярмига етганда, машина бу қолди. У ярим кечада етиб келди. Бу т ярмига аранг чиқдик.* ■ *Холисанинг I овози эшитилди: -Ярим кеча бўлди-!* Нуров, Нарвон. *Вақт ярим тундан эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Тўлиқ эмас, нотўлиқ; чала. *Ярим фоф. Ярим қоронғилик. Ярим жиддий ҳазил.* ■ *Унинг оғзи ярим очиқ, сари. лови юпқа лабининг икки чеккасида либ турарди.* Н. Аминов, Суварак. *Ар ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари ҳ ган бир йигит ҳам ўтирди.* Ойбек қидириб.

5 Икки хил нарса, модда, ҳодиса дан ташкил топган, аралаш. *Ярим жуф Ярим ипак шоҳи.*

Кўнгли ярим айн. кўнгли яримта қ. Ярим подшо (ёки пошшо) с.т. та ҳукуматининг Ўрта Осиёни бошқари

тайинлаган, катта маъмурий имтиёзларга эга бўлган ҳокими; губернатор. Қишлоқда «Бу одамларни сўроқ қилгани ярим пошшонинг ўзи келар эмиш», деган овоза тарқалди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЯРИМАВТОМАТ Бирор туркум ишни киши иштирокисиз ўзи мустақил бажара олмайдиган, тўла автоматлашмаган механизм.

ЯРИМ-ЁРТИ *рвш.* Охирига етказилмаган ҳолда; чала. *Ишни ярим-ёрти қилиб ташлаб кетишдан ёмони йўқ. Бироқ кўпчилик бир овоздан экспедицияни давом эттиришни маъқуллашди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Бўлган воқеани Ҳафиза бувисига ярим-ёрти айтиб берди, кампир таҳоратини ҳам унутиб, бақрайиб ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Умид.*

ЯРИМЖОН Куч-қувватдан кетган; заиф, нимжон. *У [маҳбус] яримжон гавдасини деворга тираб.. узун бармоқлари билан тасбеҳ ўғирарди. А. Ҳакимов, Илон изилан.*

ЯРИМЛАМОҚ Ярмига ёки ўртасига етмоқ; ярми кетиб, ярми қолмоқ, ярим бўлиб қолмоқ. *Ҳовуз суви яримлаб қолди.*

■ *Шу тариқа қиш ҳам яримлади. С. Аҳмад. Уфқ. [Дастурхонда] Бир шиша ароқ бўшатишган, иккинчиси яримлаган, нон билан мевадан бошқа егулик нарса кўринмасди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Дарс яримлаганда, ўқитувчи бирдан қулоқ солиб қолди.. Аллакимнинг пишиллаётгани баралла эшитилди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.*

ЯРИМОРОЛ *геогр.* Ҳар учала томони сув билан ўралган ва фақат бир томондан қуруқликка туташган орол.

ЯРИМТА 1 Бутуннинг иккидан бир қисми, қоқ ярми. *Яримта нон. Яримта тарвуз.* ■ *Йигит елқадан қопчасини ечиб, яримта гиштдай нон, икки катта чақмоқ қанд, бир қаричча йўғон қолбасани олди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 с.т. Ярим литр ичкилиги бор бутилка; яримталиқ. *Маннон каттакон бархан салқинида ёнбошлаб ётар, «яримта»ни бўшатай деб қолган эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Олой бозоридан мастава масаллиқ харид қилишди. Зойиржон яримта ароқ олди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Дўпписи яримта қ. дўппи. Кўнгли яримта қ. кўнгли.

ЯРИМТАКИ *шв.* Ярми синиқ, ярми ейилган, яримта бўлиб қолган. *Яримтаки келиш. Яримтаки гишт.*

ЯРИМТАЛИК 1 Яримга тенг, ярим ҳолатли.

2 айн. яримта 2.

ЯРИМТА-ЮРИМТА Бутун эмас; яримта ва ундан кичик (синиқ) нарсалар. *Яримта-юримта гишталар.*

ЯРИМФАБРИКАТ Чала тайёрланган, яна, сўнгги марта қайта ишланиши керак бўлган маҳсулот.

ЯРИМЧИЛИК *шв. эск.* Ҳосилни тенг бўлиб олиш шarti билан шерикчиликка қилинган деҳқончилик. *Тўранинг «илтифоти» билан Иброҳим ота янги очилган ердан икки танобчасини ижарага — яримчиликка олди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ЯРИМЎТКАЗГИЧЛАР Одатий (хонаки) температурада электр ўтказувчанлиги металлларга қараганда кам, диэлектрикларга қараганда кўп бўлган моддалар.

ЯРЛАҚАМОҚ *айн. ёрлақамоқ. Ўтган йил, худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЯРМАРКА {нем. Jahrmарkt — йиллик савдо < Jahr — йил + Markt — савдо} **1** Айни бир жойда ва бир вақтда мунтазам ўтказиладиган катта савдо, бозор. *Фабриканинг ранго-ранг сўзаналари.. дўппиларини.. жуда кўп халқаро ярмаркаларда кўриб, ўзбек халқининг ажойиб санъатига таҳсин ўқишади. Г. Нуруллаева, Гўзаллик оламида.*

2 Савдо ва саноат ташкилотлари, тижоратчилар, ишлаб чиқарувчилар, матлуботчиларнинг асосан кўрғазмага қўйилган товарларни улгуржи сотиш ва сотиб олиш мақсадида даврий равишда ўтказиладиган йиғини, қурултойи. *Бу йил ўнинчи майдан ўн бешинчи майгача республикамиз пойтахтида.. улгуржи китоб ярмаркаси ўтказиладиган бўлди. Газетадан.*

ЯРОҚЛИ 1 Муайян талабларга жавоб берадиган, бирор нарсага ёки бирор мақсадда ишлатса бўладиган; ярайдиган. *Экишга яроқли ер. Ичишга яроқли сув. Яроқли асбоб-ускуналаримиз бор.* ■ *Текширув натижаси тупроқнинг дамба учун яроқли эканини кўрсатиб турибди-ю, лекин у бари бир лаборатория хулосаси эмас-да. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Бирор ишни қилиш қўлидан келадиган, бажара оладиган, бажаришга ярайдиган; лаёқатли. *Ишга яроқли кишилар.* ■ *Бибинургина бу ердаги ўзга меҳмонлар орасида таржимонликка яроқли эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Яқинда уни [Эркинни] ҳарбий комиссарлик чақириб, комиссиядан ўтказибди, врачлар уни хизматга яроқли топшибди.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

ЯРОҚСИЗ 1 Бирор талабга жавоб беролмайдиган, бирор мақсадда ишлатиб бўлмайдиган, бирор нарсага ярамайдиган. *Ишга яроқсиз материал.* *Экишга яроқсиз уруғ.* *Яроқсиз асбоб.* *Кучат вақтида экилмаса, яроқсиз бўлиб қолади.* ■ 300 килограмм нон, хом-хатала пиширилганлиги учун, яроқсизга чиқарилди. Газетадан.

2 Бирор иш бажаришга қурбсиз; лаёқатсиз. *Авзамнинг ишга яроқсиз бўлиб қолганини билган хўжайинлари аллақачон унинг думини туккан.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Комиссия уни армия хизматида яроқсиз деб топди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЯРОҒ Хужум ёки ҳимоя қилиш учун ишлатиладиган асбоб; қурол, аслаҳа. *Ботирнинг мушти ҳам яроғ.* Мақол. ■ *Тинтув вақтида уйингиздан яроғ чиқса, бекорга ўлиб кетасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эр йигитни шердил қилади нўлат Яроғи ярқиллаб турса қўлида.* «Муродхон».

ЯРОҒЛАНМОҚ Қуролни қўлга олмоқ, қуролланмоқ. *Яроғланган йигитлар ирғиб туриб, кўчага чиқиб кетдилар.* С. Айний, Қуллар. *Барча яроғланганлар урушга ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒЛИ Қўлида қуроли, яроғи бор, қуролланган; қуролли. *Ёвга чиқсанг, яроғли чиқ, ёлғиз чиқма, ҳамроҳли чиқ.* Мақол. ■ *Ховли ўртасида буларни бир тўда яроғли кишилар ўраб олдилар.* С. Айний, Қуллар. *Қушбеги яроғли йигитларни қайтишга буюриб, гуноҳкорларни ювошигина қилиб, ўз олдида чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒСИЗ Яроғи, қуроли, аслаҳаси йўқ; қуролсиз. *Яроғсиз одам.* *Яроғсиз отряд.*

ЯРОҒСИЗЛАНМОҚ Қурол-асбобларни ташламоқ, қуролсизланмоқ.

ЯРОҒСОЗ Қурол-асбоб ясовчи уста.

ЯРОҒСОЗЛИК Қурол-асбоб ясаш. *Яроғсозлик устахонаси.* *Яроғсозлик заводи.*

ЯРОҒХОНА Қурол-асбоб, ўқ-дори саланадиган жой; арсенал.

ЯРУС [лот. arcus – букик жой, гум меҳроб] Томоша залидаги ўрта ёки юз қаватлардан бири.

ЯРҚ тақл.с. Бирдан юз берган ёру аксини билдиради.

Ярқ этмоқ Шундай нур юз берифодаланмоқ. *Баҳор келди, Тун бағриде этгандай бўлди нур.* Э. Воҳидов.

ЯРҚИЛЛАМОҚ айн **ярқирамоқ**. *Ўзи ярқиллаган кенг сарой, Одам тушса, томоша қилгудай.* «Рустам». *Белида ярлар кескир нўлати.* «Маликан айёр».

ЯРҚИРАМОҚ Нур сочиб, порлабмоқ, ярқ-ярқ қилмоқ. *Осмонда тўл ярқираб турибди.* ■ *Отабек ярқираб келган қуёшга қаради.* А. Қодирий, кунлар. *Одатда Мирзакаримбой ўтиган меҳмонхонанинг деразаларида чирс қираб эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *матвойнинг қўлидаги ўткир болтас, тобда ярқираб кетар эди.* Ж. Шар Саодат. *Янтоқлар қорайиб, чақмоқ т ойдинда ярқираб турибди.* И. Раҳим муҳаббат.

Пешонаси ярқираган Омади келган ти очилган, бахтли.

ЯРҚИРОҚ 1 Нур сочиб, порлаб наб турадиган; ярқ-ярқ қиладиган. *Я, юлдузлар.* ■ *Тип-тиниқ зангори ося юзи оптоқ, ҳаддан ташқари ярқироқ қў Турсун, Ўқитувчи.*

2 айн. **ялтироқ**. *Ярқироқ шиша.* *Я идиш.* ■ *Ўзлари тўйма-тўй юришини роқ чопонлар кийишини яхши кўрадилс бек, Танланган асарлар.* Чиннидай я ҳаётдай тоза. Ю. Ҳамдам.

ЯРҒИЧОҚ шв. Ёргичоқ. *Миришаб қулнинг уйига саҳарлаб борса, бечор чоқда бугдой тортаётган экан.* Ш мирзаев, Қил кўприк.

ЯРҒОҚ 1 Жунни тўкилган, ош (тери ҳақида). *Шу пайт эгнига яроғдан камзул кийган, камарига қилч е осган наMAT қалпоқли бир паҳлавон келиб, отнинг жиловини ушлади.* М Аждолларимиз қиссаси. *Онаси садғочнинг соясига нўстакнинг яроғини лаб берган эди.* Н. Қобил, Бугдой пь етмаганлар.

2 Туки (жуни) тўкилган, тўкилиб ялтираб қолган. Умиримда кўрмаган бир одам келди.. бошида жуни тўкилиб кетган ярғоқ телмак, оёғида чорчи.. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Шу чоқ уларнинг тепасида барваस्ताқомат, қизғин ярғоқ боши чироқ нурида ялт-юлт қилаётган дароз бир йигит пайдо бўлди. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ЯСАДОҚ шв. Ясамол, ясоғлик. -Бизни-кидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли, ясадоқ уй экан, - деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯСАМА 1 Қўлда ясалган; хонаки. Ясама ничоқча. Ясама радиоприёмник. Ясама стол.

2 Асли ўзиники эмас, тайёрланган; но-табий, сунъий. Ясама тиш. ■ -Сизга бир оғиз сўз айтиб қўйишимни буюрдилар, - деди ясама соқол-мўйлов ёпиштириб олган Қара Қоплон.. К. Яшин. Ҳамза.

3 Ҳақиқий бўлмаган; ғайритабий. Ясама кулги. Ясама ноз. Ясама табассум. ■ Боя жуда самимий туюлган хушчақчақлиги эса энди қандайдир ясама бўлиб кўринди Жабборга. О. Ёқубов, Учрашув. Буларнинг ҳаммаси укўвсиз ёш артист томонидан биринчи мартаба биринчи репетицияда бажаришган ролдай ясама чиқди. А. Қаҳҳор, Сароб. Асарнинг ясама сюжети, сунъий тили Набижонни ранжитди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

4 айн. қалбаки. Газеталаримиз баланд-парвоз, сунъий ва ясама материалларга мутлақо ўрин бермасликлари зарур. Газетадан. ..йигилишларнинг ҳаммасини ўтказиш мумкин бўлмаганлиги учун, ясама қарорлар ёзиб қўйиш билангина чекланилмоқда. Газетадан.

5 тли. Ясовчи қўшимчалар воситасида ҳосил қилинган, ясалган. Ясама от. Ясама сифат. Ясама равиш. Ясама феъл. ■ Содда терминлар ўз ўрни билан иккига бўлинади: туб ва ясама терминлар. «ЎТА».

ЯСАМАЛИК Ясама, сунъий ҳолат. Яхши дид.. ҳар қандай қалбакилик ва ясамаликдан нафратланишга даъват этади. Й. Абдуллаев, Дид-фаросат - фазилат. Дадамат аканинг сўзлашида.. ясамаликдан нишон ҳам йўқ. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ЯСАМОҚ 1 Иш-фаолият, ўйин ва ш.к. га оид нарса (курол, буюм кабилар) тайёрламоқ, ишламоқ. Ҳуштак ясамоқ. Арава ясамоқ. Дутор ясамоқ. Тандир ясамоқ. Кет-

мон ясамоқ. ■ Сизлар учун ясадик жажжи уйчалар. И. Муслим. Деҳқончилик машиналарин бу ясаб, Пўлатга зўрлик қиб, йўлга солади. Фозил Йўлдош ўғли. Уроз.. ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобожоним қўғирчоқлар ясаб берарди.. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 айн. тузамоқ. Шолча устига эса кўр-началарни солиб, дастурхон тузабди. «Эртаклар». Жондор вагончи шу уйга ёпишган иккинчи бир кичик уйдан патнис ясаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳосил қилмоқ (кўриниш, шакл ва ш.к. ҳақида). Юксак дарахтларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган. Ойбек, Кўёш қораймас. Катта майдонда юзлаб аравалар давра ясаган. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 Безатмоқ, ясантормоқ. Нима учун ҳамма ёқни палаклар, сўзаналар билан ясадинглар? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 с.т. Пиширмоқ, тайёрламоқ. Куркадан иккитасини сўй, бир қобили қилиб димлама яса. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Лолахон, бошлаб битта палов ясай қол. С. Зуннунова, Янги директор.

6 с.т. кам қўл. Ўзи бирикиб келган сўз билдирган иш-ҳаракатни қилмоқ, амалга оширмоқ маъносини билдиради. Бу ҳодиса ўзбек халқи ҳаётида туб бурилиш ясади. ■ Чўлга қариш бир атака ясайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Қумуш сўё Зайнаб устига ҳужум ясайдигандек ҳурнайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 с.т. Гап-сўз ва ш.к. билан бошламоқ, адабини бермоқ. Қуруқ аравани олиб қочаверган эди, кўпчилик олдида роса ясади. «Ёшлик».

Пашшадан фил ясамоқ айн. пашшани фил қилмоқ қ. пашша. Яқун ясамоқ қ. яқун.

ЯСАНМОҚ 1 Ясан-тусан нарсалари билан безанмоқ. Тўйга борадиган хотинлардек ясанмоқ. Кўча ясанган одамлар билан тўлган. ■ У жуда ясанган, билаклариди қўш-қўш олтин билагузуклар, бармоқлариди бриллиант кўзли узуклар. Ойбек, Танланган асарлар. Ойша хола менинг ясаниб олганимни пайқади шекилли, сўраб қолди: -Бир ёққа бормоқчимсиз, ўғлим? О. Ёқубов, Тилла узук.

2 кўчма Гўзал, яшнаган кўриниш касб этмоқ; гўзаллик, чиройга бурканмоқ. Кўёш-

нинг зар кокили билан Ясанибди кенг пахтазоринг. Файратий. Олам бирданига ясанди-ю, чамандек яшнаб, нурга кўмилди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЯСАН-ТУСАН 1 Янги кийим, турли тақинчоқ, безак кабилар билан ясаниш, безаниш. -Эрга тегаётган Гулсум деган ўртоғим-у, ўсма-тасма, ясан-тусанни биз қилдик, - деди Меҳри она. А. Эшонов, Дутор. Ғўладай юм-юмалоқ, семиз бўлса ҳам, ясан-тусанни жойига қўйган.. аёл ичкари кириб келди. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Ясанган-тусанган. Парк оқшомда ясан-тусан одамлар, ранг-баранг чироқлар.. билан тўлиб, жуда катта кўринар экан шекилли, кундузи офтобда алланечук кичрайиб қолганга ўхшарди. П. Қодиров, Уч илдиз. Олдинги «Волга»нинг ойнасидан ясан-тусан аёлларнинг шодон чеҳралари.. кўринди. С. Нуров, Нарвон.

ЯСАНЧОҚ кам қўл. Ясан-тусан ҳолатли, ясан-тусанга берилган. Мармар зина-пояларнинг учтасини бир қилиб чопқиллаб тушишлар, ясанчоқ, серган қизларнинг чулдирари.. бари, бари йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ЯСАТИҚ айн. ясатиғлиқ.

ЯСАТИҒЛИҚ 1 Ясатиш жиҳозлари билан безатиб, жиҳозлаб қўйилган; ясатилган. Ясатиғлиқ хона. Ясатиғлиқ от. ■ Кундузлари Тошхон ясатиғлиқ уйда ёлғиз қолар. Р. Раҳмонов, Келин.

2 айн. ясоғлиқ. [Ёрқиной] Куёв йигит билан ясатиғлиқ стол ёнига келиб ўтирганларидан бери, ичиш у ёқда турсин, туз ҳам тотгани йўқ. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. [Салима] Меҳринисанинг «қўйинг, овора бўлманг», деб жаврашига қарамай, дастурхон ёзди, ясатиғлиқ патнисни қўйди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯСАТМОҚ 1 Ясамоқ фл. орт. н. Устага китоб жавони ясатмоқ. ■ Иссиқ кунларда салқинлаш, малика хонимлар билан ишрат қуриш учун «боғи эрам» ясатдик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Чиройли буюм, безак ва ш.к. билан жиҳозламоқ. Отни ясатмоқ. Болаларни байрамга ясатдик. ■ Мен бориб, Тўпанисо опамга айтмай, у ёқ-бу ёқдан нарса топиб, уйини ясатайлик. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 айн. ясамоқ **2**. Чой қайнатиб, столни ясата бошладим. Газетадан.

ЯСЛАНМОҚ айн. ястанмоқ. Отабек диди чиқариб ясланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизнинг чеҳраси ёришди. «Хайрия деди-ю, трубкани ишиб, мамнун ҳолда туга ясланди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЯСЛИ [р. ясли, ясля - охур; бола муассасаси] Уч ёшгача бўлган гўдаклар сақлаб боқувчи тарбиявий муассаса. Келар далада, неваралар боғчада ва ясл ховли жимжит. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯСМИН [ф. ياسمين] қ. ёсуман **1**. Биз ёқаларида нилуфарлардай очилиб, ясминдай гуллаб турган бир юракни кўрдикк Мисрнинг қалбидир. С. Акбарий, Севинч тирилган юрак.

ЯСМИҚ Дуккаклилар оиласига маъусимлик ва унинг дони. Ясмиқ шавла.

ЯСОВ эск. Саф, қатор. Улар энди чининг «ясовингни сақла!» деб бақире қулоқ солмай.. ўзлари олдин ўтишга кат қилардилар. С. Айний, Эсдалиқла

Ясов торгмоқ эск. Сафга тизилмоқ торгмоқ. Ҳой, кўрғон устидаги азамат Ҳозир бўлингиз, ясов тортингиз, бекдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ёруғида мўғуллар ясов тортаётган э М. Осим, Ўтпор.

ЯСОВУЛ тар. Ўрта Осиё хонлидаврида: юқори мансабдаги амалдохизмат қилувчи қуролли соқчи, п. Тоҳир хонга қараб югурди, ясовулла орқасидан келиб, бўйнига сиртмоқ тбоғладилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухр

ЯСОВУЛБОШИ тар. Ясовулла лиги. Подшо доно вазирлари, ясовуларига подшо ўтирган жойга «ўтири деб жой кўрсатди. «Юсуф ва Аҳмад

ЯСОВУЛХОНА тар. Ясовуллачилар ва қурол-яроғ турадиган би махсус хона. У ясовулхонага киргирда ўтирган азиз дўсти Ашир ме кўриб, ўпкасини босиб олди. Ж. Ш. Хоразм.

ЯСОВЧИ 1 Ясамоқ фл. сфли ясовчи. Гувала ясовчи. Пул ясовчи.

2 тлш. Сўз ясалиш асосига қиянги сўз ҳосил қиладиган. Сўз яшимчалар (мас, ишчи сўзидаги -чи часи). Феъл ясовчи қўшимчалар (мас сўзидаги -ла қўшимчаси).

3 мат. Айланма сирт ҳосил қилдиқ. Конус ясовчиси.

ЯСОҚ *тар.* 1 Қонунлар мажмуи; қонун. Чингизхон ясоғи. Хоразм хонлиги жазо қонунлари ясоғи. ■ Уфадаги Мадрасаи олияда шогирдларга ҳар кун би соат, жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Жазо. Сийсат учун майдонда ясоққа етказиш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин! — деди Узун Ҳасан. «Ясоққа етказиш» халойиқ олдиди бошини олиш, деган гап эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЯСОҒЛИҚ Ноз-неъматлар билан тuzалган; безатилган. Ясоғлиқ хона. Ясоғлиқ стол. Ясоғлиқ патнис. ■ Хизматкор чол дарҳол дастурхон ёзиб, даҳлиздан ясоғлиқ баркаш олиб кирди. М. Осим, Ўтрор. Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлиқ уйларда ўтиришади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯССИ 1 Юза, ёйиқ, ялпоқ. Ясси тарелка. Ясси қайиқ. ■ Акрамхон йигитни зимдан кузатди: кенг юзи заҳил, кўзлари нурсиз, бурни ясси, қулоғи остидаги ямоғида тиг ўрни сезилиб турарди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Ўнқир-чўнқирсиз, текис; юза. Бригада ерининг бир бўлаги ясси тепаликдан иборат эди. Туйғун, Йўлдош акани эслаб. Мана, айланма йўллар ҳам орқада қолди. Яғриндор ясси қир бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯССИЛАМОҚ Бирор нарсани уриб ёймоқ, япалоқламоқ. Уста темирни чўққа солиб болғалайди, чўзади, яссилайди. Ойбек, Болалик.

ЯССИЛИК 1 Ясси эканлик, ясси ҳолат. Тошнинг яссилиги. Ликопчанинг яссилиги. Ерининг яссилиги.

2 Ясси, текис ер сатҳи. Таллимаржон йўл устидаги кичик, кўримсизгина шаҳарча бўлиб, тақир ва яссиликларга жойлашган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЯСТАНМОҚ 1 Оёқ-қўлни узатиб, ётган ёки ўтирган ҳолда ўзини эркин тутмоқ; ясланмоқ. Кампир диванда ястаниб ётарди. ■ Майсага ястаниб ётган Сувонжон Нигорага ён томондан келиб қўшилган жилганинг лабини кўрсатди. С. Анорбоев, Оқсой. Мана букун қулинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангинг келади. Ойбек, О.в.шабадалар. Қўли креслонинг ён суянчигига ястанган Латифжоннинг иссиқ

билагига.. тегай-тегай деб турарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Ернинг маълум сатҳини қоплаб, эгаллаб ётмоқ, чўзилиб ёйилиб ётмоқ. Нариги томонда эса, кун нурида қизиган оқ-сарик қумлар ястаниб ётарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Буларнинг орқасида шакар-қамиш, каноп, жўхори ва ҳар нав сабзавотлар билан қопланган кўм-кўк далалар ястанган. Ойбек, Нур қидириб.

ЯСҚОҚ қ. ямоқ-ясқоқ.

ЯТИМА [а. يتيمه — ота-онасиз қиз] кт. Етим қиз. Ятима қизлар оғзидан биринчи марта эшитган.. шу бир калима сўз унинг қалбини меҳр билан тўлдириб, тўлқинлантириб юборди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХ [ф. يخ — муз] айн. муз. Яхда тойғанмоқ. Айронга ях солмоқ. ■ Ариқ бўйларига атайлаб гўё Яхдан маржон ясаб тақибди биров. Т. Тўла. Бизнинг чашмамизнинг сувиданам ширин-а.. кўринглар, ях! К. Яшин, Ҳамза.

Ях бўлиб (ёки яхман деб) туриб олмоқ. Бирор маслаҳат, йўл-йўриққа кўнмасдан ўжарлик қилмоқ, безрайиб туравермоқ. — Мен салкам 30 йилдан буён пахтанинг ичидаман. Менга машинанг керак эмас, — деди-ю, яхман деб туриб олди [Ҳожибой ака]. Газетадан.

ЯХАКИЖОН шв. Муз қириндисига шинни кўшиб тайёрланган ширинлик. Бағзан шиннидан яхакижон қиларди. М. Қориев, Ойдин кечалар. ..ҳайитлик пулларига обакидандон, нўхатшўрак, яхакижон олиб, мазза қилиб ейишади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХДАЙ айн. муздай. Бор, ариқдан яхдай лой олиб сурт.. С. Нуров, Нарвон. Ма, ич, яхдай экан. С. Нуров, Нарвон.

ЯХДОН [ф. يخدان — музхона; музли сув солинадиган идиш; чарм сандиқ] эск. Устига гул ва баҳя тикилган қизил чарм сандиқ. Бойга Зубайда эмас, Аҳмадохуннинг қашқар саройи, яхдондаги олтинлари керак!. К. Яшин, Ҳамза.

ЯХЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ, музламоқ. Ана, айтмадимми, бутун қилган ишинг шунақа. Қишда сабзи яхлаб қолиши билан иши йўқ. Ойдин, Ўзи монанд. Қиш чиллада ўрик гуллабди-ю, Саратонда яхлаб қопти сув! Ойбек.

2 с.т. Қаттиқ совуқ емоқ, совқотмоқ; совиб қолмоқ. *Оёқ-қўлим яхлаб кетди. Чой яхлаб қолибди.*

ЯХЛИТ 1 Қисмларга бўлинмаган; бир бутун ҳолда(ги). *Яхлит муз массаси. Яхлит ойнали деразалар. Яхлит найкал.* ■ *Яхлит картадаги чигитлар бир текисда униб чиққан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Нутқимиз яхлит бир оқимдан иборат бўлмай, балки мазмун билан боғлиқ ҳолда бўлиниб-бўлиниб туради. «ЎТА». Бир танишим меҳнат отпускасини ҳеч вақт яхлит олмасди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.*

2 Ягона бир, бир умумий; ягона. *Халқ хўжалигининг яхлит давлат режаси.* ■ *Султон Жўранинг «Қалдирғоч» эртак-достонида.. тинчлик барча эл-элатларнинг осойишталиги ва бахтли тақдирини белгиловчи энг асосий омил, деган яхлит ғоя илгари сурилади. «Фан ва турмуш»*

3 Йирик (катта) қисмдан иборат; йирик. *Муз қатламларига урилиб, яхлит-яхлит муз парчаларини баландга иргитаётган снаряд ва бомбаларнинг гумбурлаши тобора даҳшатли. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Элчиев ҳам жамғармасидан яхлитини кўтариб, бозор-ўчар тараддудига тушди. Э. Аъзамов, Жавоб.*

4 Касрсиз, бутун, йирик. *Яхлит рақамлар.*

ЯХЛИТЛАМОҚ Майда бўлақларни бир бутун ҳолга келтирмоқ; йирикламоқ. *Пулни яхлитламоқ. Рақамларни яхлитламоқ.*

ЯХЛИТЛИК Яхлит ҳолга эгалик. *Обид Жалилов образнинг бадий яхлитлиги учун унинг бошқа қиёфасини тўғри ва ҳаққоний ифодалаш қанчалик муҳим эканлигини яхши тушунади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

ЯХМАЛАК [ф. *يخماله* – силлик, текис муз; музда сирпаниб ўйнаш] Муз билан қопланган; тойғаноқ, сирпанчиқ. *Болалар чана учишган бўлса керак, анҳор устидаги кўприк яхмалак бўлиб кетибди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Яхмалак отмоқ Муз устида сирпаниб ўйнамоқ. *Менинг бирга ошиқ ўйнаб, яхмалак отиб ўсган бир оғайним бор. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.*

ЯХНА [ф. *يخنى* – гўштли қайнатма шўрва; пишириб совитилган гўшт] Тайёрлаб совитиб қўйилган; совуқ, муздай. *Қори муллаваччаларнинг йўл учун пишириб олган яхна*

гўштларидан оз-моз еб, қувватга кир қолдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш урнишлари. Олис йўл босиб, чўл қувиб келётган «улуғ»лар ҳам шу чойхонага қўни битта яхна кўк чой ичмасдан ўтолмаслар. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. Дастур ёзилиб, бир лаган яхна эт, бир лаган кўмоқ келтирилди. Ойбек, Навоий.

ЯХОБ [ф. *يخ آب* – музли сув; ўта соғ сув] 1 қ.х. Ҳосилдорликни ошириш, ювиш, ерни зарарли ҳашаротлардан ташлаш учун экин майдонига қишда, э баҳорда қўйиладиган сув; қавс суви. *Ҳамай ерларга яхоб суви бериш палласи бўланади. Шўрни ювиш турибди олдимиз. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

Яхоб бермоқ Яхоб (суви) оқизмоқ, я сувига бостирмоқ. *Ер ҳайда, совуқ ту дегунча машиналарнинг ремонтини бош ерга яхоб бер.. Ж. Абдуллахонов, Хоназ Боғлар ва тоқзорларга қишда яхоб бериши жуда яхши натижалар беради. Газдан.*

2 шв. Музли сув; муздай сув.

ЯХТА [ингл. *yacht* < голл. *yacht* < *jage* ҳайдамоқ, бошқармоқ] 1 *спрт.* Катт; енгил, елканли ёки елкан-моторли сикайиғи.

2 Саёҳат ва спорт ишлари учун мўлланган, унча катта бўлмаган кема.

ЯХТАК с.т. Ятак.

ЯХТАЧИ қ. яхтсмен.

ЯХТСМЕН [ингл. *yachtsman* – яхта довчи] Асосан яхтада елканли спорт бўшугуланувчи спортчи.

ЯХШИ 1 Ижобий сифатга эга бўл бирор талабга тўла жавоб берадиган, кич ёқадиган, маъқул бўладиган. *Яхши к Яхши от. Яхши баҳо. Яхши гап. Яхши Яхши тилаклар Яхши емоқ. Яхши киз Ўзини яхши тутмоқ. Яхши сўз – жон о Ёмон сўз – бош қозиғи. Мақол. Яхши о ер, ёмон – бошини. Мақол. Яхшига ё ёмондан қоч. Мақол. Яхши билан юр етарсан муродга, Ёмон билан юрсанг, қ сан уятга. Мақол. ■ [Кумуш] Кунданга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегонал борганини яхши англай эди. А. Қодирий ган кунлар. Яхши гапириб ҳам кўрди, гапириб ҳам кўрди, фойдаси бўлмад Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари. Гулноҳ яхши ўйланг, ихтиёр сизда. Ойбек, Таи*

ган асарлар. *Яхшининг юзида зулук ҳам хол бўлиб кўринади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Яхши кўрмоқ 1) бирор нарсани, кишини ёқтирмақ, маъқул кўрмақ. *Сухбатни яхши кўради. Озода кийинини яхши кўраман.* ■ *Бу камбағал хаста йигитни Йўлчи яхши кўрор, аҳволига кўнглидан қайғурар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. 2) муҳаббат қўймоқ, севмоқ. *Бир-бирини яхши кўрмақ.* ■ *-Ростини айт, муаллим болани яхши кўрасанми? — деб сўради Тожибой кўққисдан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зулфиқор устоднинг қизини ниҳоятда яхши кўриб қолганини дўстига айтиб қўйган эди.* Мирмуҳсин. Меъмор.

2 мод. с. Розилик, маъқуллаш маъноси-ни билдиради; хўп бўлади, дуруст, маъқул. *Яхши, ҳозир етиб бораман. Яхши, мен яна уйлаб кўраман.* ■ [Юсуфбек ҳожи:] *Яхши. Ваъда ҳам берайин, аммо сен унашмай тур!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Оқсоқол] *Ўрнидан турди ва қаттиқ овоз билан: -Яхши.. Бу кишига ҳам «форма»дан берасан, — деди ва шошганича чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИКИ мод. с. Ўзи таркибида бўлган гап билдирган нарса, ҳодиса бошқа бир иш, ҳодисанинг юз бериши ёки юз бермаслигига сабаб эканини қайд этади; хайрият, хайриятки. *Яхшики, бизнинг можаролардан қайин отам жуда сийрак хабардор бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯХШИЛАБ 1 **Яхшиламоқ** фл. рвдш.

2 Аъло даражада, бекам-кўст, жуда боплаб. *Яхшилаб ёзмоқ. Бу гапларни яхшилаб тушуниб ол! Яхшилаб дам олмоқ. Яхшилаб текширинг.* ■ *Кумушининг кўнглини яхшилаб очинглар, қизлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёрмат челақ билан аравага жуда кўп сув сепди, яхшилаб супурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Боплабсизлар. Яхшилаб таъзирини бериш керак, токи бошқаларга ибрат бўласин! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг сифатини, ҳолатини юқори даражага кўтармоқ, илгаригидан яхшироқ ҳолга келтирмақ; тузатмоқ. *Ёзувни яхшиламоқ. Ишларни яхшиламоқ. Меҳнат интизомини яхшиламоқ. Экин навларини яхшиламоқ.* ■ *Ўғли уйлангандан кейин рўзғорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қилибди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яхши сифатлар билан баҳоламоқ, гапирмоқ. *У сизни доим яхшилаб юради. Бировни орқасидан ёмонлаш ўрнига яхшилаган маъқул.*

ЯХШИЛАНМОҚ **Яхшиламоқ** фл. ўзл. ва мажх.н. *Иш сифати яхшиланди. Йўллар яхшиланди. Касалнинг аҳволи яхшиланди.* ■ *Гулнор ҳозир Нурининг меҳрибончилигига севинди, Эрга тегиб, феъли анча яхшиланибди шекилли, деб ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯХШИЛИК 1 Яхши хислат, хулқ-атвор кабиларга эгалик. *Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилиги ё ёмонлиги ҳақида, ё бўлмаса, турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тошкентга қайтишда мени ҳам олиб жўнадилар. Чунки яхшилигимни, тўғри, ҳалол ишлаганимни билар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ихтиёрий равишда бирор кишининг манфаатини кўзлаб иш тутиш, бирор манфаат етказиш; меҳрибонлик; хайрли иш, эзгулик. *Яхшилик қилмоқ. Яхшиликни унутма. Сизга яхшилик хоҳлайман. Яхшиликнинг кечи йўқ. Матал. Ёмондан яхшилик кутма. Мақол. Яхши одамнинг яхшилиги тегар тор ерда, Ёмон одамнинг зарари тегар ҳар ерда. Мақол. ■ Яхши одамлар ҳамма жойда топилади. Лекин бу бечораларнинг қўлларидан бировга яхшилик қилиш келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, худди шундай! Лекин мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман. Бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Яхши эканлик.

ЯХШИЛИКЧА рвш. Бирор кўнглисиз ҳодиса юз бермасдан яхшилик билан, уриш-жанжалсиз. *Яхшиликча бу ердан жўнаб қол.* ■ *-Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телпақдай учираман, — деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет! Яхшиликча жойингни топ!* Ф. Фулом, Шум бола. *Ана шунақа-да, ака, биз бир-биримиз билан яхшиликча гаплаша олмаимиз.* Ё. Хаётов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЯХШИСИ мод.с. Энг қулайи, мувофиғи, маъқул бўлгани, тўғриси. *Яхшиси, менинг маслаҳатимга киринг.* ■ *Сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа деманг,*

яхшииси, соқолим кўксимга тўқилсин, деб қўя қолинг. С. Аҳмад, Хукм.

ЯХШИЯМ [асли яхши ҳам] с.т. Яхшики. Яхшиям, ўзи келмабди.

ЯША 1 Яшамоқ фл. 2-ш. буйруқ шакли. Узоқ яша.

2 унд. с. Мақтов-маъқуллашни билдиради; балли, баракалла. *Яшанг, ўғлим, кам бўлманг!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЯШАВОР с.т. айн. **яша 2.** -*Яшавор!* – Тўла ўртоғининг юпун пальто тагидан суяги туртиб чиққан елкасига попиллатиб урди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯШАМОҚ 1 Маълум муҳлат умр кўрмоқ; ҳаёт кечирмоқ; тирик юрмоқ. *Кўп яшаган билмас, Кўпни кўрган билар.* Мақол. ■ *Маллахондан бери яшайман, болам, не-не хонларнинг, не-не бекларнинг отларини кўрганман. Не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп уқубатлар кечирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор йўсинда ҳаёт кечирмоқ, бирор тарзда тирикчилик ўтказмоқ; умргузаронлик қилмоқ. *Азобда яшамоқ. Ёлғиз яшамоқ. Ота-онасиз яшамоқ. Роҳатланиб яшамоқ. Тутқунликда яшамоқ. Қул бўлиб яшамоқ. Тиз чўкиб яшагунча, тик туриб ўлган яхши.* Мақол. ■ *Масалан, тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Содиқлар ўз овқатларини ҳам ўтказолмаган ҳолда фақирликда яшаб, йил сайин менга оз-моз ерларидан сотиб, тириклик қилар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳаётини бирор жойда ўтказмоқ; бирор жойда истиқомат қилмоқ, турмоқ. *Шаҳарда яшамоқ. Қишлоқда яшамоқ. Мусофирчиликда яшамоқ. Чет элда яшамоқ.* ■ *Мана ҳозир уч кундан бери бу ерда, опасининг боғида яшайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу қишлоқларда, кўрғончаларда одам яшаганлиги, хурсандчилик, тўй-томоша қилганлиги узоқ ўтмиши тўғрисидаги эртақдай туйилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [Абдишукур] *Бу ерда бир татар савдогарнинг хизматига ўтиб, Қозонга кетди. Қозонда уч йил яшади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор кимса билан бир жойда бирга (яқини, қариндоши, эри ёки хотини сифатида) истиқомат қилмоқ. *Мен билан яшай-*

диган кампир бозорчи хотин эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Биз икков ёшлиқдан бирга яшаб келамиз, орамизда махфий сирларимиз йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мана, уч ойга яқиндир, Нуриниса ўзи кўрмаган, билмаган, ҳатто исмини тўй арафасида келинойисидан эшитган эри билан яшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *Кўчма* Мавжуд бўлиб турмоқ, бор бўлмоқ, сақланмоқ. *Манеу яшар шухратимизшонимиз.* ■ *Бир неча юз йиллардан бери яшаб, фавқулодда зўрайиб кетган «Хўжа Маъоз» мазорининг чакалаги бу қоронғиликки бир манба каби эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғазаб ичра ўртаб инсонни, Қирғоғи тўқилган қонни Юволмайди! Яшайди бу қон Унутилмас бу кураш, қурбон.* Э. Раҳим.

ЯШАР Саноқ сонлар ёки «ўрта» сўз билан қўлланиб, одам ёки ҳайвоннинг ш сўз билдирган ёшда эканини билдиради ёшли. *Ярим яшар бола. Уч яшар қиз. Олтмиш яшар чол. Ўрта яшар хотин. Беш яш от. Икки яшар тана. Бу гапни етти яшадан етмиш яшаргача ҳамма билади.* ■ *Устанинг шогирди – ўн тўрт яшар Йўлдо – дераза олдида ўтирарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир кун Қудрат сув сеп тургани устига ўздан бир яшар катк бўласи ичкаридан ёғоч от миниб чиқиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯШАРМОҚ қ. ёшармоқ. *Шаҳримиз кундан-кунга яшармоқда.* ■ *Ўз элига сод киши яшаради, Ишласа, иш суръатини ошаради.* «Кўшиқлар». *Сув шимиб яшарайт, гўзалар яйрарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат

ЯШАШ 1 Яшамоқ фл. ҳар. н. *Бу тоқан тоқ, жони темирдан инсоннинг тузалиб тишини, яшашини, узоқ умр кўришини ун ўздан ҳам кўпроқ тилар эдим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳаёт тарзи, турмуш, тирикчилик. *Яшайди. Яшаши қандай?*

ЯШИК [р. яшик < яск – корзина] На солиш, сақлаш учун фойдаланиладиг одатда тўрт бурчак шаклидаги буюм. Ё яшик. *Темир яшик. Снаряд яшиклари. яшиги.* ■ *Маҳалланинг баъзи бир ўспирлари пичоқ билан қонни ё яшикларни теи чўнтақларига кўрқа-ниса мева солади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИЛ 1 Сарик билан кўк ранг ўлтидаги, барг ёки майса рангига эга 6

ган ранг. Яшил баргли ўсимликлар. Яшилларда. Яшил бўёқ. ■ Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртада қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Эркин қушлар дарахтларнинг қуюқ яшили ичидан жонли найларини тинликка қуярди. Ойбек, Навоий.

2 Яшил рангли ёш майсалар ва ўсимликлар билан қопланган. Яшил водий. Яшил дала. Яшил қирлар. ■ Ўнроқда, яшил тепа устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ЯШИЛЛАНМОҚ Яшил тусга кирмоқ, яшил барг, майса ва ш.к. билан қопланмоқ. Сал кун ўтмай баҳор жалалари бошланади. Қамишзорлар яшиллаанади, қирларда лалақизғалдоқлар гулхани ёнади. С. Аҳмад, Уфқ. Соҳилдаги қатор кулранг жийдалар таги, илон изи сўқмоқ ҳам яшилланди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Ҳаким сувчининг даштга эккан маккажўхориси бир қарич бўлиб яшиллаанади. Газетадан.

ЯШИЛЛИК 1 Яшил ҳолат, яшил рангли ҳолат. Ҳовлида жаладан кейинги манзара бошқача: дарахтлар яшиллиги яна ортган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Яшил ранг. Яшиллик югурган дарахтларнинг учларида илк баҳор қўёшининг олтин шувалари товланарди. С. Зуннуова, Гулхан.

ЯШИН 1 Атмосферада булутлараро ёки булутлар билан ер сирти орасида пайдо бўладиган жуда кучли оний электр учқуни; чақмоқ. Яшиннинг кўкимтир ёруғида рўпарадаги уйлар ва ёмғирдан жимир-жимир бўлиб ётган ҳовли бир кўринди-ю, кўздан йўқолди. П. Қодиров, Уч илди. Бир ерда туриб қолсак, совқотиб ёки яшин уриб ўлишимиз аниқдир. С. Айний, Қуллар.

2 Яшин (эркаклар исми)

ЯШИНМАЧОҚ шв. Бекинмачоқ, Яшинмачоқ уйнашмоқда гулзорда Бир барно қиз билан жиддий бўз ўғлон. Р. Бекниёз. Болаларни излади. Бу, яшинмачоқ ўйини бўлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЯШИН-ТОПАЛОҚ шв. Бекинмачоқ. [Каримов:] Ҳаяллаб ўтиришининг ўрни йўқ, ука, биз ҳоким эканмиз, истаганимизни амалга оширамиз. Етар энди «яшин-топалоқ» ўйи-

ни, энди улар билан астойдил гаплашмоқ керак. Ҳ. Шамс, Душман.

ЯШИРИН 1 сфм. Бошқаларга маълум бўлмаган, бошқалардан сир тутилган; махфий. Яширин йўл. Яширин гап. Яширин қочмоқ. ■ ..йўл-йўлакай унга бу яширин тўғарак ҳақида баъзи гапларни айтиб берди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ҳали маълум бўлмаган, белги бермаган. Грпп билан касалланишининг яширин даври икки-уч кун бўлиб, кейин ўткир даври бошланади. «Саодат».

3 Аниқ ифодага эга бўлмаган. Айниқса, нутқий вазият, шароитга қараб қаҳрамонлар тилидан айтилган яширин маъноли сўзлар, луқмалар драма тилида алоҳида ўрин тутади. «ЎТА». Бу хушҳол ва очиқкўнгиел аёлда кўзга яққол ташланмайдиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди. Ф. Музажонов, Ҳиммат.

4 Ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. Сизни кутиб турар оппоқ нахтанинг Бағрида яширин қанча сирли ранг. А. Орипов. Бу томонда бор экан яширин сўқмоқ йўллар. «Ёшлик».

5 айн. яшириқча. У ўтирганларга яширин бир назар ташларди. Газетадан.

ЯШИРИНМОҚ 1 Яширмоқ фл. ўзл. н. Овчи дарахт орқасига яширинди. ■ Гулнор кўрпанинг бир чеккасини бошига тортиб яширинди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кўздан холи, номаълум ҳолда бўлмоқ. Инсон унинг [тоғнинг] метин бағрида яширинган хазиналарга қўл солган. С. Аҳмад, Тоғларда. Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЯШИРИНЧА рвш. Бошқаларга билдирмасдан, сездирмасдан, махфий равишда; пинҳона. Яширинча термилмоқ. Яширинча кўз қисмоқ. Яширинча иш тутмоқ. Яширинча қараш. ■ Мастура секингина йўрғалаб, уйга борди-да, онасидан яширинча бир сиким чувилган пахтани қўйнига тиқиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нури палак остида, ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар.. баъзан ялачиларга яширинча мўралаб қўяр эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИРИҚ айн. яширинча. Бир вақтлар Нурининг ўртага отган тухмати орқасида Гулсунбиби эри Ёрматдан яшириқ қизининг

феъли-атворини, юриш-туришини очик ва бекитиқ равишда узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИРИҚЛИК шв. айн. яшириш. *Ширин сўз билан бола ичида яшириқлик ҳамма нарсани билиб олиш мумкин. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.*

ЯШИРИҚЧА айн. яширича. [Шарофат хола] Айниқса, ўғлининг ундан яшириқча ича бошлаганини пайқагач, у сўнги илинжини ҳам йўқотгандек бўлди. А. Мухтор, Чинор. *Узлари, яшириқча гапим бор, деб кўймадилар-ку. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ЯШИРМОҚ 1 Биров билмайдиган, кўрмайдиган ёки топа олмайдиган жойга қўймоқ, беркитиб қўймоқ. *Калитни яширмоқ. Пулни яширмоқ. ■ Йўлчи учун келтирилган тугунчак ёдига тушиди. Уни паранжига ўраб, тахмоннинг бурчагига яшириб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Одамлар молини яширса, биз.. мана, кўриб турибсизлар, бир дона гугурт чўпини ҳам остонадан ташқарига чиқармадик. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қушбеги жавоб бериш ўрнига, мактубни олиб, кўрпача остига яширди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Кўринмайдиган ҳолатга олмоқ; пана қилмоқ, беркитмоқ. *Бировдан юзини яширмоқ. Рўмол учи билан оғзини яширмоқ. Бир кўлини орқасига яширмоқ. ■ Рағно ўзига қараб келгувчи Анварга ер остидан кулумсираб олгач, бир оз кўриниб турган оёқ учларини сариқ атлас кўйлаги билан яширди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини. Э. Раҳим. Эликбоши оломонга қайрилиб, бир кўли билан иши кўзларини яширган ҳолда, иккинчи кўлини мушт қилиб, дўқ урди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Махфий сақламоқ, сир тутмоқ. *Исмини яширмоқ. Мақсадини яширмоқ. Севгисини яширмоқ. Ҳазабини яширмоқ. Сирини яширмоқ. ■ Улар ҳар икковлари ҳам ҳаяжонларини яшира олмай, бир-бирларига тикилиб қолишди. М. Жалолиддинова, Кейинроқ. Жонфигон буну [ишламаслигини], албатта, талай вақтгача хотинидан яшириб юрибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон. Касалингини яширсанг, ўртоқжон, иситмаси ошкор қилади. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

ЯШНАМОҚ 1 Барқ уриб ўсмоқ, гулламоқ, гули очилмоқ. *Олдин экилган гўза-*

ларимиз эса кун сайин яшнаятти. Р. А. хўжаев, Яшил чайла. Юз очмиш, яшна сумбул ва лола. Файратий.

2 Ўзига тортадиган гўзал ҳолга келм ёрқинлик, кўркамлиқ касб этмоқ; гўлашмоқ. *Баҳор келиши билан дала яшнаб Эл келтириб ёйди пойандоз, Яшнаб ке ҳовуз буйлари. Э. Раҳим. Гулнорнинг бўйи ў кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик тофати билан яшнаган чоғда, бойвачча кўз тагига олиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар. У [Асрора] кирган уй яшнаб кет. С. Аҳмад, Уфқ.*

3 кўчма Ривож топмоқ, камолга эришмоқ; авж олмоқ. [Йўлчи:] *Халқ борган (пачақланаверади, бойлар яшнайверади, гаки илдизи кучимизни сўради-да. Ойбек, Танланган асарлар. Одамларда ғайрат ташаббус яшнаб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Саудийнинг қалбидаги бошлаган муҳаббат чўғи яшнай бошлади. Қаҳҳор, Сароб.*

4 Порлаб, чақнаб, яшнаб кўриниб намоён бўлмоқ. *Юлдузлар чароғон бў яшнамоқда. ■ Қўша-қўша гиламлар яшн бу уй, Унсин ёлғиз қоларкан, аллақандай с туюлди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 кўчма Яйрамоқ, ёзилмоқ. *Янги л муш боғларинда Ёш кўнгишлар яшнаб Ҳамза. Ҳар замон бўл билим ўчоғида, наган маърифат қучоғида. Файратий. ранжини ўт-оташга Ташлаганим-талаган, Давлат қуши кўнган бошга, наганим-яшнаган. З. Диев.*

ЯШНАТМОҚ Яшнамоқ фл. орт. н. Я парвариш қилиб, кечки гўзаларни ҳам натиб юбордик. ■ Яшнатдим бўз қир бепоён даштни. Файратий. Бу бахт Паридилини яйратар, чехрасини гул-гул яштарди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати.

ЯШНОҚ кам қўлл. Яшнаб турган, зал, жозибали. *Яшноқ боғлар. Яшноқ дилар. ■ Сурма тортилган чақноқ кўзми гулгун яшноқ юзлари, бежирим кийимдан тортиб, баланд пошнали қора туф сигага Моҳидил кузатиб чиқди. Ж. Абдулахонов, Тўфон.*

ЯШОВЧАН Яшаш қобилияти куч яшаб турадиган. *Яшовчан микроблар. Яшчан ўсимликлар.*

ЯШШАМАГУР қарғ. Умринг қисқа бўлур, ўлгур. -Қоч, дейман, аблаҳ, қоч!

бўйинини узаман, — деб ўшқирди амакиси. — Қоч! Яшишамагур, қоч! — деб такрорлади шақилдоқ келинойиси. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳа, яшишамагурлар! Бола эмас, бало булар! Тегма гулларга! С. Нуров, Нарвон.

ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ [а. *ياجوج ماجوج*] — Куръонда зикр этилган бузғунчи қавм(лар) номи] Диний эътиқодга кўра, қиёмат кунда ўз маконидан чиқиб, оламни босиб олиб, учраган кимса ва нарсаларни ютиб, йўқ қилиб юборадиган икки ёввойи, ваҳший халқнинг номи; афсонавий зўр куч, енгилмас бало. *Билмадим, бўёқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Яъжуж-маъжужлардек ёпирилиб келган муғуллар.. [қалъаларга] мўр-маллахдай ёпирилиб кирадилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЯЪНИ [а. *يعنى* — яъни; тўғрироғи, аниқроғи] *боғл. Гап ёки гап бўлагини унга изоҳ берувчи бошқа жумла билан боғлаш учун ишлатилади. Мен эртадан кейин, яъни шанба кун, уйда бўламан.* ■ *Ота-онам орзуси ушалиб, илгариги Назирқул энди Назир афанди, яъни ўқитувчи бўлиб қолган эдим.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ЯҚИН [а. *يقين* — ҳақиқий билим, қатъий ишонч] 1 Оралиқ масофа унча катта бўлмаган, узоқ эмас. *Энг яқин йўл — шу. Шаҳарга яқин бир қишлоқда яшаймиз. Бир-бирига яқин уйлар. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.* Мақол. ■ *Қирғоққа яқин ерда тўрт қозик устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Тўнкалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Нутқ сўзланаётган пайтдан вақт оралиғи унча катта бўлмаган. *Яқин фурсатда дийдор кўришмоқни орзу қиламиз. Яқин келажакда бу ерлар шаҳарга айланади.* ■ *Ҳа, айтгандай, устоз шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Бирор ҳодиса ёки воқеа юз беришига оз фурсат қолганда, маълум бир вақт келиши олдида. *Кечга яқин меҳмонлар келишди. Саҳарга яқин йўлга тушдилар. Иш битишига яқин қолди.* ■ *У энди, иложи бўлса, муносиб кишига Гулнорни ҳозирдан унаштириб, фотиҳа ўқиб, тўй-никоҳни баҳорга яқин ўтказмоқчи.* Ойбек, Танлан-

ган асарлар. *Тўйга яқин қолганда, келин кўчанинг бошидаги ательега кўйлак буюргани келган экан.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Яқин ўртада (ёки орада) 1) шу ердан узоқ бўлмаган жойларда, шу атрофда. *Яқин ўртада чойхона борми?*; 2) кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгач. [Йўлчи:] *Тоҳирака, кўйинг сиз табибларни. Менга қолса, маслаҳат шу: мана яқин ўртада баҳор, сиз қирга чиқинг, кўкрагингизга тоза шамол тегади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Кўчма Дўстона муносабатда бўлган, қадрдон, меҳрибон. *Яқин ўртоқ. Яқин дўст.* ■ «Қизиқ одам экансиз», дединиз. Аммо дўстингдан, яқин бир одамингдан тўсатдан шундай гап эшитиш менга, албатта, огир. П. Турсун, Ўқитувчи. *Назариди, нотаниш йигит аллакимга, жуда-жуда яқин одамга ўхшатаётгандек.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Меҳмонларни тўй эгасининг яқинлари ҳурмат ва сертакаллуфлик билан кутиб олишарди.* О. Хусанов, Шинаванда.

Ўзини [бировга] яқин олмоқ (ёки тутмоқ) Кимса билан дўстона муносабат сақламоқ, ўзини шундай ҳолатда тутмоқ. *Мени севадимми? Чиндан севадимми ёки мусофирликнинг диққинафаслигидан ўзини менга яқин тутиб юрибдимми?* Шухрат, Шинелли йиллар.

5 Нимаси биландир ўхшаш ёки деярли бир хил. *Ҳавоси бир-бирига яқин. Маъноси бир-бирига яқин сўзлар.* ■ *1287 йилнинг сунбула ойи, яъни эрта кузнинг кўклам ҳавосига яқин бир кун.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Тахминан, қарийб. *Орадан яқин икки йил ўтгандан кейин Авлиёотага Бувайдадан бир одам бориб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бир кун икки кишининг сўроғи яқин тўрт соат вақтни олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 (3-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к. ва ч.к. шаклида — **яқинига, яқинида, яқинидан**) Кўмакчи вазифасида қўлланади ва макон муносабатларини билдиради. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилгандек, Анварнинг яқинига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу икки хоналик уй янги қурилаётган мактаб яқинида..* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ЯҚИНДА *рвш. 1* Бундан бир оз аввал. *Яқинда таътилдан қайтдим. Ораларига*

яқинда совуқчилик тушди. ■ Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан, аллақандай шаҳарга бадарға бўлиб, яқинда келди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Яқин вақт, яқин кунлар ичида. У яқинда диссертация ёқлайди. Яқинда бошқа ишга ўтмоқчи. ■ Мусабекларникидан яқинда совчи келармиш. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бу ердан узоқ бўлмаган жойда, шу атрофда. Яқинда магазин борми? ■ [Мутал:] Яқинда одам йўқми? -Йўқ, қиҳ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯҚИНДАГИ 1 Бу ердан узоқ бўлмаган жойдаги, шу атрофдаги. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. ■ Шу яқиндаги гулзор хушбўйини ўғирлаб келган шабада гул этиб димоғига урилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. У [Шербек] саргузашт излаб, неча марта уйдан қочган, шўрлик онаси гоҳ шаҳардан, гоҳ яқиндаги темир йўл станциясидан топиб келган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бундан бир оз аввал юз берган ёки бўлиб ўтган. Яқиндаги гап. Яқиндаги воқеа.

ЯҚИНДАН рвш. Яқин масофадан ёки яқин вақт (лар)дан. Яқиндан бери. Яқиндан бошлаб. ■ Икки ёшнинг ҳозирги ҳолини яқиндан томоша қилмоқчи бўлган туссиз бир юлдуз кўк саҳнининг ерга яқинроқ қисмига учиб тушди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Яқиндан ёрдам (ёки кўмак) бермоқ Амалий ёрдам кўрсатмоқ, бевосита ёрдам қилмоқ. ..ишимизга яқиндан кўмак бериш учун ёрдамчи белгилашди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ЯҚИНЛАМОҚ айн. яқинлашмоқ. Бир-бир босиб, илгари елди, Соё бўйига яқинлаб келди. Ҳ. Олимжон. Белидан қўлини олмай яқинлаб келди техник. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ЯҚИНЛАШМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарса яқинига бормоқ ёки келмоқ. Тоққа яқинлашмоқ. Шаҳарга яқинлашиб қолдик. ■ Зайнаб ҳам кулумсираган ҳолда Кумушга яқинлашиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У шундай ўйчан, паришон ҳолатда булоққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Отлар турган жойга яқинлашганда, онага қоровуллик қилиб турган икки одам кўринди. С. Айний, Қуллар.

2 Бирор иш, ҳодиса ёки воқеани беришига оз вақт қолмоқ, вақт жиҳат яқин келмоқ. Янги йил яқинлашиб қолди. Вақт хуфтонга яқинлашган эди. А. Қол Ўтган кунлар. Даҳшатли минутлар сари яқинлашиб қолмоқда эди. М. Исмом Фарғона т. о.

Ой-кун яқинлашмоқ Тугишига о қолмоқ. Фанижон хотини ҳомиладор бў ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, с яқинлашиб қолганда ҳам, бунга қил ҳар кун, ҳар ерда бўлаётган ва бу ҳодиса деб қараган эди. А. Қаҳҳор, Ка

3 Миқдор билдирувчи сўзлардан келиб, ўша миқдорга етишга озгина қолганлигини билдиради. [Олимжон] Ёши олтишига яқинлашган бўлса ҳам, лар эликдан ортиқ беролмайди. Танланган асарлар. Мана, институ тириб, шу қишлоққа келиб ишлай б нига уч йилга яқинлашди. С. Ан Оқсой.

4 Дўстона, яқин муносабатда дўстлашмоқ. Сержант Сакен Рамза қиз билан яқинлашиб қолиши унинг келтирди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев қалбли қиз.

ЯҚИНЛАШТИРМОҚ Яқинлаш орт. н. Тошни кўндаланг ушлаб, мен а бир мартаба чайқаб, бекнинг к. яқинлаштирасиз. А. Қаҳҳор, Кўр очилиши. Дехқонларни бундай маж яқинлаштириш керак эмас, ажаб буларнинг ораларида большевик тилчилари бўлса. С. Айний, Қуллар

ЯҚИНЛИК 1 Яқин ҳолатдалик нинг яқинлиги. Бозорнинг яқинлиги. йининг яқинлиги. ■ Отларнинг 1 одамларнинг ҳой-ҳўйлаши манзиллигини билдирар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дўстона муносабат, яқин мул бўлиш (қ. яқин 4). Умиднинг «се Ҳафизага жуда ёқди — бу жуда белгиси. Мирмуҳсин, Умид. Бу ҳа нинг Элмуродга яқинлигим туфай рат, Шинелли йиллар.

3 Яқин эканлик (қ. яқин 4) яқинлигининг биламан.

ЯҚҚОЛ *рвш.* Аннқ, равшан; ошқора, рўйирост, баралла. Тоғлар яққол кўриниб турибди. Нуқсон кўзга яққол ташланади. Яққол мисол. ■ «Йигитлар» орасига кирганда эса, у ўз тақдирининг бутун даҳшатини яққол кўрди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳар дам яққол сезиб тураман Мавниларнинг қанотлангани. Ғ. Ғулом.

ЯҒИР 1 От, эшак, туя сингари ҳайвонлар устида терининг оғир юкдан эзидиши, ишқаланиши туфайли юз берадиган йирингли яра, жароҳат. Ёли қуюқ эшакдан, яғир бўлган от яхши. Мақол. Туя қанча катта бўлса, яғири ҳам шунча катта. Мақол. ■ Йўнғичқаояларга қўйиб юборилган эшакларнинг яғирларини қаргалар чуқимоқда. С. Айний, Куллар.

2 кўчма Оғир юк ёки зарба туфайли киши елкасида ҳосил бўлган жароҳат, яра. Яғир этди арқон елками, Бадан куйиб, тош бўлди товон. Э. Раҳим. Оғир юкда яғир бўлди Оптоқ, нозик елкалар. Ҳамза. -Хусан — мўмин, қобил бола. Елкаси Самсоқбойнинг қамчисидан яғир бўлган, — деди Арслонқул. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

3 кўчма Жуда ифлос, исқирт (уст-бош ҳақида). Тўпнинг мунча яғир бўлиб кетибди. ■ -Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг, — деди Холнисо, — байталмонни мунча кучоқлайсиз. Мирмуҳсин, Чинқиш.

Яғир чиқмоқ Яғир бўлмоқ (қ. **яғир 2, 3**). -Вой-бў, — деди Умиднинг кенг кўксидаги ёлига, кифтларига ялт этиб қараб қўйган Жанна, — майкангизнинг яғири чиқиб кетибди. Мирмуҳсин, Умид. ..кеча-кундуз ишлашинг, ишлаганда ҳам елкангнинг яғири чиқиб ишлашинг керак бўлади. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.

ЯҒМО I эск. Талон-торож, бузғунлик. ..Маъмурлар тўплаган олтин-қумушларни ямо этгаймиз. М. Осим, Карвон йўлларида.

ЯҒМО II эск. Шаҳар, мамлакат, қабила номи.

ЯҒРИН Тананинг икки елка оралиғидаги орқа қисми; курак усти. Яғрини кенг йигит. ■ Каравот четига ўтириб кийинди, ко-

ридорда қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тептирди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Кун қизиқ. Офтоб яғридан уриб туради. Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Ҳайвонларда белнинг юқори қисми, икки елка оралиғи. От.. яғринини талаётган чивилларни думи билан тўзитиб юборар. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Яғринига офтоб тегмоқ Бахти очилмоқ, омади келмоқ. -Э, хотин, мана бизнинг ҳам қўлимиз узун бўлиб қолди. Ошиғимиз олчи. Пешонамиз ялтираб, яғринимизга офтоб тегадиган бўлди, — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЯҒРИНДОР I Яғрини кенг. Амина опа.. ёши қирқлардан ошиб қолган, эркакнамо, новча, яғриндор хотин эди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Кенг қулоч ёйган, бағри кенг. -Ана бу паканага боқинг, паканага, — ота пастаккина, аммо яғриндор олма дарахтига ишора қилди. Й. Муқимов, Қўшбулоқ. Бағри кенг жилғалар, яғриндор қирларда яшовчи жониворлар жимгина писиб, йўловчини кузатардилар. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒРИНЛИ: кенг яғринли айн. яғриндор. У [Рустам] бир вақтлар кенг яғринли, баланд бўйли, паҳлавон эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Кенг яғринли адирлар, полизларда сой тошидай юмалаб ётган қовун-тарвузлар, фарқ нишган мевали боғларни кўмсаб, кўнгиш куши туғилиб ўсган қадрдон қишлоғига қараб таллинадди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҲУДИЙ [а., яҳ. *יהודי* < *יהוד* — бани Исроил, яъни Исроил авлоди; еврейлар] Тарихан қадимий сомий қабиалардан келиб чиққан, бутун дунёга кенг тарқалган халқнинг номи. Яҳудий халқи. Яҳудий миллати.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. Яҳудий тили. Яҳудий аёл.

ЯҲУДИЙЛАР Тарихан қадимий сомий қабиалардан келиб чиққан, бутун дунёга тарқалган халқ.

Ў унд. с. I Бировга мурожаат қилганда, унинг диққатини ўзига жалб этишни билдиради; «ҳой», «ҳей», «эй». -Ў, телба хотин, нега зарда қиласан, — деди орқасига суяниб, кўзини юмиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 (турли даражадаги чузиқлик билан) Хурсандлик, миннатдорлик ёки афсусланиш, нафратланиш, ҳайратланиш ҳис-туйғусини билдиради. -Ў, бу ёрдамингизни сира унутмайман, дўстим. ■ -Раҳмат, ў, раҳмат! — деди Элмурод бойчечакларни олар экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ў, нақадар ваҳшийлик, — деди Саидий. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎБЎ айн. оббо. *Ўббў сен-эй, болабсан-ку.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Ўббў, дардисар сумалаг-эй.* Н. Мақсудий, Лайлагул-қадр.

ЎБДАН шв. Обдан. *Бир ярим товоқ мастава, икки чойнак кўк чойни ўбдан ичгандан кейин.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ЎГАЙ 1 Олдинги эр ёки хотиндан бўлган фарзандлар ҳозирги эр ёки хотинга ҳамда уларнинг қариндошларига нисбатан, шунингдек, ҳозирги эр ёки хотин ва уларнинг қариндошлари олдинги эр ёки хотиндан бўлган болаларга нисбатан. *Ўгай набира. Ўгай ота. Ўгай хола.* ■ *Ҳафсалам пир бўлиб: -Пешонамнинг шўри қурсин, ўгай бола ҳам насиб қилмаса, — деб йиғлаб-йиғлаб қайтдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чап томондагиси Юсвали тоғанинг ўгай ўғли Аваз, ўнг томондаги Давлатёр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Марсул:] *Ўз холам бўла туриб, тўйга келмадингиз-а? Ўгай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

Ўгай қайнана ёши олтишиларга борган, а миз, забардаст, димоғдор кампир эди. Ойбе Танланган асарлар.

2 Бир онадан туғилмаган ёки бир оладан бўлмаган, отаси ёки онаси бошқа туғилмаган фарзандлар (бир-бирига нисбатан). *Ўгай ака.* ■ [Дилбар:] *Ботиржон акамнинг ўгай синглиси бор, оти Адолатхон шу ўғил туғибди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 кўчма Ўзиники бўлмаган; ёт, бегона. *Бобур ўзига улуғ бир мураббий топдим, д суюниб юрганида, ўгай тақдир уни бу мадакоридан ҳам жудо қилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *«Ўгай» экинларнинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмади.* Газетада *Булбул ўгай эрур зотлар орасида, Югурик с ўгай тоғлар орасида.* А. Орипов, Рўҳим.

Ўгай кўрмоқ (ёки қарамоқ) ёки ўгай қил билан қарамоқ Бегона қаби муносабат бўлмоқ. *Мустамлакачи чор маъмурлари маҳаллий меҳнаткашларни ўзларига ўгай кўрдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Дагални айтавериш керак.. авваллари бу машинага одамларимиз ўгайроқ қаради.* Ҳ. Ёзир, Ўтлар туташганда. *Дангал айтишим керак, ўртоқлар, машинага ўгай кўз би қаровчилар йўлимизга кўндаланг турири олдилар.* Газетадан.

ЎГАЙЛАМОҚ Ўгай қарамоқ, ўгайла муносабатда бўлмоқ. *Уни [келинни] қан тишга, ўгайлашга уринган баъзи қайнана шубҳасиз, келгуси кўнгилсизликларга зяратади.* Т. Фуломов, Қайнананг яхши бў Шифобахши мева берадиган қимматли рахтларни ўгайлаб қўймаслигимиз керак Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎГАЙЛИК 1 Ўгай ҳолат, ўгай эканлик. Қиз билан бола ўгайликни билмай.. иноқ бўлиб ўйнаб юришибди. «Олтин бешик».

2 Ўгай кишига нисбатан бўладиган муносабат. *Жувонмарглар ўгайликни билдирди, Душманлик қиб [қилиб], бағрим қонга тўлдирди. «Ширин билан Шакар».*

ЎГИРИҒЛИҚ Бирор тарафга қаратиб ўгириб қўйилган; терс. *Кўча тарафга орқаси ўгириғлиқ пастаккина бир уй, бир айвонимиз бор. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.*

ЎГИРМА Каштачиликда: безак — гул тикишнинг бир усули. *Тикиши силлиқ эмас: Ўғирмаси чакмага, Санамаси йўрмага Кундош бўлиб тургандай. Ф. Фулом.*

ЎГИРМОҚ 1 Асл (турган) ҳолатидан бирор томонга қаратмоқ, бурмоқ. *Разно юзини четга ўгириб, бошидаги рўмоли билан юзини артди, узун энтикди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. У киргач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қараганича кўзлари хиралашиб, секин юмилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Баширжон дарҳол хотинига орқа ўгириб, бармоғини қалин лабларида ҳўлаб олиб, санашга тушди. Н. Аминов, Суварак.*

2 Ўйинда: ошиқ, гугурт каби нарсаларни (бирор ҳолатда, мас, тикка туришини мўлжаллаб) думалатиб, ерга ташламоқ. *Бола ошиқ ўғирди.*

3 Тўй-ҳашам ва ш.к. да қўшиқчи, ўйинчи бошидан пул айлантириб ташламоқ, пул қистирмоқ. *Пулдор хотинлар бир-бирларидан қолмасликка тиришиб, пул ўғирдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *дин.* Азиз-авлиёларга атаб боши ёки устидан пул ёки бирор буюмни айлантириб садақ қилмоқ (бирор эзгу тилакка эришиш учун ёки бирор бахтли ҳодиса муносабати билан). *Маҳалладаги қушноч хотин беморнинг бошидан бир қора товўқни ўгириб.. бир эчкини сўйиб, худойи қилишни буюрди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Офтоб ойим эрининг бу сўзини эшитиши билан Хўжа Баҳовуддин йўлига ўгириб қўйган етти танга пулини Тўйбекага бериб, дарров эшонникига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 Таржима қилмоқ. *..оригиналдаги асар лейтмотивини ифодалайдиган дўстлик, қўшиқ, рақс, висол.. сўз ва ибораларни қойил қилиб ўғирган. «ЎТА». Асадулла хаёлидаги ўзбекча шеърни форсийга ўгириб ёзди. «Шарқ юлдузи».*

Бошидан сув ўгириб ичмоқ Ўта қадрламоқ, гоят эъзозламоқ. *Пахтакор билан механизатор ҳар бир янги машинанинг бошидан сув ўгириб ичгудай. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Калима ўғирмоқ айн. калима келтирмоқ қ. калима. Бурун замонда буларга ўхшаган қарилар эмас, ҳатто ёшлар ҳам калима ўгириб ётар эди, яъни айтмоқчи бўламанки, яшашдан кўра кўпроқ ўлиш тўғрисида ўйлар эди. А. Қаҳҳор, Йиллар. Юз ўғирмоқ қ. юз 1.*

ЎГИТ Йўл-йўриқ кўрсатиб айтиладиган гап; насиҳат. *Зехни тез, тиришқоқ Собир, отасининг ўғитини бажаришга интилиб, «Машираб», «Сўфи Оллоёр» каби китобларни тезда шариллатиб ўқийдиган бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм. Кейин ўзидан-ўзи мамнун бўлиб, ўғит оҳангига ўтди: -Ёшларнинг тарбияси билан шуғулланиш кўп савоб иш, албатта.. А. Мухтор, Тугилиш.*

ЎГИТЛАМОҚ кам қўлл. Насиҳат қилмоқ. *Жумақул ота ўзининг бугунги бахтли кунларини ўйлаб, ниҳоятда қувонди. Кампирини ўғитлади. Ш. Сулаймон, Ота ўғил.*

ЎДАҒА фольк. Бошлиқ, саркор. *Йигитлар ичида менман ўдаға.. «Равшан».*

ЎДАҒАЙЛАМОҚ Баланд овоз билан дўқ урмоқ, таҳдид ёки пўписа қилмоқ. *Жўра ҳам Замонга ўдағайлаб гапирга бошлади. Н. Назаров, Замон. Фосих афанди.. гўдак боланикига ўхшаш кичкина муштини торгина кўкраги олдига силкитиб ўдағалайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЎДАҒАЙЛАНМОҚ Ўдағайламоқ фл. ўзл. н. айн. ўдағайламоқ.

ЎЖАР 1 Тўғри, мақбул маслаҳат, гап-сўзга ҳам қулоқ солмай, ён бермай, ўз фикрини маъқуллайверадиган; гап уқмайдиган, қайсар. *У қанча сўзламасин, бу китобнинг динга зиёнсиз эканини ўжар мусулмонга тушунтира олмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Баъзи бир ўжар, фойдали ишдан бўйин товловчи кишилар унинг маслаҳати, ёрдами туфайли ҳаётда ўз йўлини топиб олди. Газетадан. -Эртага вожатийдан сўраймиз, — деди Қудрат гап уқмас, ўжар синглисини тинчитиб. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Ялиниб-ёлвориш, илтимос кабиларга кўнавермайдиган, ўз сўзидан, фикридан қайтмайдиган; бир сўзли. *Унга камоли эҳтиром билан салом берди. Дилидаги гапларни*

астойдил тушунтириб тўкди. Ун бешинчи тушмагур бир сўзи ўжар одам экан. Кўнмади. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Бошқанинг измига юрмайдиган; бўйсунмас. *Ўжар дарё. Ўжар табиат.* ■ Фуломжоннинг миясига яна қон югурди, бояги таниш ўжар ҳис яна бутун вужудини қамради. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Сув ўжар, уни тизгинлаш осон эмаслигини Пўлатжон билади. С. Аҳмад, Қадрлон далалар.

4 кўчма Қайтариб, ўзгартириб бўлмай диган нарса ҳақида. *Ҳақиқат – ўжар нарса. Кишиларнинг кимлиги, қайси вазифада ишлашини юз-хотир қилмайди.* А. Набихўжаев, Ўжарнинг қисмати. *Фирибгар ҳар қанча айёрлик қилмасин, ўжар фактлар олдида қилмишига иқрор бўлди.* Газетадан.

ЎЖАРЛИК Ўз билганидан қолмаслик; ўжарларга хос хусусият, муомала; қайсарлик. *Айтувдим-а, қийналиб қоласан, деб! Ўжарлик қилдинг-да, дўстим.* О. Ёқубов, Излайман. *Ўжарликни кўйиб, гапимга қулоқ солсанг.. оғаннинг ёнига олиб кираман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЖАРОНА рвш. кам қўл. Ўжарлик билан. *У диннинг талабларига қаттиқ, ўжарона риоя қиларди.* Ойбек, Улуғ йўл. *У қиёфасини ўзгартирмай, ўжарона оҳангда яна такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЖАРЧАСИГА айн. ўжарона. Йўлчи бошини қуйи солиб, жим ўтирди. Аммо чолнинг ялинишлари, савдогарнинг ўжарчасига оёқ тираб туриши йигитнинг газабини ошира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗ ўзл. олам. 1 Эгалик кўшимчасини олган от олдида келганда, кимса ёки нарсанинг эгалик кўшимчасидан англашилган шахсга (1-, 2- ёки 3-шахсга) қарашли экани ифодаланади. Бунда шахс маъноси шахс кўшимчаси орқали воқеланади, ўз сўзи таъкидлаш учун қўланади. *Ўз ватани. Ўз дўстинг. Ўз мулкимиз. Ўз уйим. Ўз хоҳишим билан рухсат бердим.* ■ *Бой ўз умрида кўни кўрган..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳошимжон ака бу билан ўз журъатсизлигини яширмоқчи эканига ҳамманинг имони комил эди.* О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

2 Эгалик кўшимчаси билан келганда: 1) иш-ҳаракат шу кўшимча билдирган шахсга оидлигини билдиради. *Ўзим сўрадим. Ўзинг сўра. Ўзи сўради. Бу шеърни ўзим ёздим. Масалани унинг ўзи ечди.* ■ *Ўзи тўғради*

пийёз, Ачиса ҳамки кўзи. Ю. Шомансур. [Шомансур:] *Тенгини қиз боланинг ўзи талагани маъқул-да, ҳолажон.* Т. Алимов, Сачи. *Ўзинг ишлаб топганинга ўзинг эга бўласанг!* С. Аҳмад, Ҳасрат; 2) 3-ш. шакл (*ўзи*) иш-ҳаракат ҳеч кимнинг иштиросиз бўлиши, бажарилишини билдире ўзича, ўзидан-ўзи. *Девор ўзи йиқилиб тури Машина ўзи юриб кетди. Чироқ ўзи қолди.* ■ *«Уч-тўрт кун одамларнинг хотини чиқариб юра турай, тузук иш ўзи қиб қолади», деган уйда юра берди.* А. 1 ҳор, Асарлар; 3) сўроқ мазмунли гаплар таъкид, кучайтириш учун қўланади (6 шахс маъноси бўлмайди). *Мен ўзи қе келиб қолдим?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ нима ишлар бўлаёттибди? Мирмуҳсин, 1 мор. *Сенда уят, одамгарчилик деган борми ўзи?* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирон сабаб, мақсад билан эмас, чаки. *-Нимага хафасан? Мана, ман саломат қайтдим. -Ҳеч нима, - ерга деди Унсин, - ўзим, шундай..* Ойбек, ланган асарлар.

4 Ўзига хос. *Кўзда балиқ овлашини ўз гапим бор.* Газетадан.

5 Қаратқич келишидаги сўз қўлланиб, ўхшашликни алоҳида тақайд билан билдиради. *Катта ўғли снинг ўзи.* ■ *Ўзиям Роҳилагинамининг ўзи.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Ўз гази билан ўлчамоқ қ. газ I. **Ўз ўзи қовурилмоқ қ. ёғ.** *Онам ўз ёғи қовурилиб, кимнидир қарғади.* Т. Алимов қолди. **Ўз йўлида** *Ўз иш-фаолияти дада. Ҳар ким ўз йўлида матонат бил рашмаса, фожиага йўлиқмаган таҳам, ярим йўлда қолиб кетиши муми* Кароматов, Олтин кўм. **Ўз навбатиди** *бати билан, ўрни билан (ўрни кел Омон кўп масалаларда Шерали билан ҳатлашар, ўз навбатида Шерали ҳақ қолган дамларда у билан суҳбатлашиш гил чигилини ёзарди.* С. Кароматов, кўм. **Ўз сўзли қ. сўзли.** **Ўз-ўзидан айдан-ўзи.** *Панжаларим ўз-ўзидан очил. билни тўқ эткизиб ташлаб юборди.* С. Ёруғлик. **Ўзи бўладими ёки ўзи бўл** *Осон эмас, осонгина амалга ошади эмас. Мактаб зиналаридан чиқа бе, ўзи бўладими?* Ж. Шарипов, Хоразм **келмоқ** *Эс-хуши, ҳолати меъёри*

тушмоқ, ростланмоқ. *У. қулоғига гап кирмай, гаранг бир аҳволда ўтирганда, бирдан қозон бошида кўтарилган шов-шувни эшитиб, ўзига келди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Худододбек Бадиадан шاپалоқ егач, анча ўзига келиб, мулоим бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзига урсин (ёки кўринсин) Қилмиши ажрини ўзи кўрсин, ажри ўзига тегсин. Касофатинг ўзингга урсин!* К. Яшин, Ҳамза. *Илоҳо, қилмишларинг, нобакор ишларинг ўзингга кўринсин!* К. Яшин, Ҳамза. *Ўзида йўқ* Белгининг кучли даражасини билдиради; ниҳоятда, жуда ҳам. *Матчон тўра ўзида йўқ хурсанд бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўзидан кетмоқ* Эс-хуши, меъёрий ҳолатини йўқотмоқ. *У мактубни ўзининг сўнги томчи кучи билан ўқиб тамом қилди-да, ерга йиқилиб, ўзидан кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзидан-ўзи* 1) сабабасоси номалғум ҳолда. *Эшик ўзидан-ўзи очилиб кетди.* ■ *..ўзимдан-ўзим терлаб кетавердим.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб; 2) ўзича. *Бургут уйга қайтиб кирар экан, ўзидан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Ўзингдан қолар гап йўқ* Ҳаммасини ўзинг биласан, ўзинг тушунасан. *Буларни айтиб ўтиришининг нима ҳожати бор, ўзингдан қолар гап йўқ. Ўзини босмоқ қ. босмоқ* 16. *Ўзини йўқотмоқ қ. йўқотмоқ.*

ЎЗАК 1 Ўсимлик пояси ва илдинининг кўпинча юмшоқ тўқимадан иборат бўладиган ички қисми. *Толнинг ўзаги.*

2 *шв.* Дарахт, бута кабиларнинг танаси; поя. *Фуломжон ўрикнинг кекса, йўғон ўзагини ушлаб туриб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сумба қилдим ирғайнинг ўзагидан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 Илдимеванинг (ёғоч ўзагига ўхшаш) ўрта қисми. *Сабзининг ўзаги.*

4 *тех.* Электромагнит ва ш.к. нинг ичига, ўртасига ўрнатилган қисм; стержень. *Электромагнит ўзаги.*

5 *тлш.* Сўзнинг асл маъносини билдириб, янги сўз ясалishiга асос бўладиган, сўз ясовчи қўшиладиган энг кичик қисм; сўз ясалishi асоси.

6 *кўчма* Бирор нарсанинг энг муҳим, асосий қисми; асос, моҳият. *Улар [аёллар] оиланинг ўзаги ва файзигина эмас, балки жамоатчилик ҳаётида ҳам алоҳида ўрин эгаллайдилар.* Газетадан. *Менинг назаримда, ўртоқ Мардиев, биз қилаётган ишининг ўзаги*

битта! Умумхалқ, умумдавлат манфаати. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ЎЗАН 1 Сув оқиб ўтадиган узун чуқурлик; сув йўли. *Энди ўзандан бу ёққа ариқ чиқариш ва ҳовуз қазिश керак эди.* П. Қодиров, Қадрим. [Жамолнинг] *Кўз олдида эгри-бугри Чирчиқ ўзани. Ундан нарида — каттакон Тошкент.* С. Анорбоев, Меҳр. *Зарафшон дарёсининг эски ўзанлари кўп.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида. *У сув ювган тақир ўзандан борар экан, чакалақзордаги.. буталардан асар қолмаганига гумон қилмасди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Йиғинимиз оддий кунда эмас, канал ўзанига биринчи кетмон урилган куннинг ўттиз йиллиги арафасида бўлди.* «Ўзбекистон қуриқлари».

2 *кўчма* Бирор давомли нарсанинг муайян йўли. *Йўқ, ҳаётни жўнлаштириб бўлмайди. У ўзининг чигал, мураккаб ўзанлари бўйлаб оқади.* А. Мухтор, Чинор. *Ашурмирзо нарво қилмай, гап ўзанидан чиқмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗАРО Икки ёки бир неча шахс ўртасида ёки томонлар орасидаги. *Ўзаро суҳбат. Ўзаро келишув. Ўзаро мусобақа. Ўзаро текширув. Ўзаро низолар.* ■ *Ўзаро қирғин, ҳарбий юришлар.. раиятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Умри менинг бу гапларимни ўзаро маслаҳат деб тушунди, шекилли, югуриб уйдан бир қоғоз олиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЎЗАҒОН Ҳаммадан тез югурадиган, ўзиб кетадиган, ўзгир. *Ўзагон бола. Ўзагон от.*

ЎЗБЕК 1 Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси (халқи)нинг номи. *Ўзбек халқи. Ўзбек миллати.*

2 Шу халқ (миллат)га тегишли, мансуб. *Ўзбек хонадони. Ўзбек тили. Ўзбек лотин алифбоси.*

ЎЗБЕКЛАР Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ.

ЎЗБЕКЛИК Ўзбек халқи (миллати)га мансублик, ўзбек эканлик. *Мен ўз ўзбеклигим билан фахрланаман.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБЕКЧА 1 Ўзбекларга хос; ўзбек тили, адабиёти, санъати, маданияти ва ш.к. га оид. *Ўзбекча кийим. Ўзбекча одат. Ўзбекча таом. Ўзбекча кийинмоқ.*

2 Ўзбек тили. *Ўзбекча(ни) биласизми? Ўзбекча сўзлашмоқ.* ■ Соқолли солдат чалачулла ўзбекча билар экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗБЕКЧАЛАМОҚ с. т. Ўзбек тилида гапирмоқ. *Иккови бир-бирининг муддаосини сира тушунолмади. Охири хотин ўзбекчалаб тушунтиришга тиришди.* А. Қаҳҳор, Сароб. -*Йўқ, — деди милтиқли киши, узоқдан ўзбекчалаб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗБЕКЧАЛАШТИРМОҚ Ўзбек тилига таржима қилмоқ, ўғирмоқ. *Дастлаб кинотомошабинлар ўзбекчалаштирилган фильмларни кўриб ҳайрон бўлишган.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ЎЗБЕКЧАСИГА рөш. **1** Ўзбекча, ўзбекларга хос ҳолда; ўзбекча қилиб. -*Ҳа, элатлар, аҳвол қалай? — деди лейтенант кулиб ва кўришгани кўлини узатди. Жангчилар ўзбекчасига кенг кучоқ очиб кўришдилар.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Ўзбек тилида. *Ўзбекчасига бу нарса қандай аталади?*

ЎЗБЕКЧИЛИК Ўзбекча хос анъана, урф-одатлар. -*Ўзбекчилик, тўй қилмасам бўлмайди. Янгича тўйларда нима хосият бор? Замонани қаранг: ҳамма нарса тўкин-сочин бўлса, ҳар уйда бешта-ўнтадан кўй, мол боқилса-ю, тўйларимизни қурумсоқнинг ношушасига ўхшатиб кўйсак. Ахир ўзбекчиликка ярашадиган ишми бу?! — деди Азизга Пирназар.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЎЗБИЛАРМОН **1** Ҳамма нарсани ўзим биламан, деб ўйловчи, ўзига ортиқча баҳо берувчи; манман. *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрадиган бу ўзбилармон одам, бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзи билганича иш тутадиган, бошқалар фикрига қулоқ солмайдиган; ўжар, қайсар. *Мана шу шаддод, ўзбилармон қиз эрталабдан бери уйда.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎЗБИЛАРМОНЛИК Ўзбилармонга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗБОШИМЧА **1** Бошқалар билан ҳисоблашмасдан, фақат ўз эрки, ўз хоҳиши билан иш тутадиган ва шу тарзда амалга оширилган. *Ўзбошимча одам.* ■ *Бунга Собировнинг ўзбошимча ҳаракати келиб қў-*

шилгач, Берди татарнинг тутуни осмон чиқди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Менка Қамишқабанинг раиси эканман, ҳеч ким мадан бемаслаҳат, ўзбошимча иш қилмасди керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳеч кимга бўйин эгмайдиган, ахлоқ одоб талабларига риоя қилмайдиган; бебот. *Сен уялмай, ўзбошимча жувонмарг, Кучаларда ашула қиб юрибсан. «Ойсулув». Унинг олдида Ҳафизаси дам ақлли, ифратли, бебош, ўзбошимча бўлиб кўрина бошай.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБОШИМЧАЛИК Ўзбошимча хатти-ҳаракат (*ўзбошимча* ҳар икки маносда). *Луқмончанинг бевақт ўлиб кетишига участкадаги ўзбошимчаликлар заволи бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ўзбошимчаликни бошлайдиган аввал ўзинг! Ҳ. Назир, Ёлар.*

ЎЗГА **1** Қариндошлик, туғишганли ш.к. жиҳатдан алоқаси йўқ одам; бер-*-Демак, Худойқул ўз жигарингиз бўл учун, ўзгалардан кўра кўпроқ эзиб, уни бир аҳволга солишга ҳақли экансиз-д деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ў боқса кўзим, кўр бўлсин, оқсин гавҳари саси тўпроқ била тўлсин, кўмилган яроқ! Ҳабибий.*

2 Сўзловчи ёки сўзловчи ва тинглдан бошқа одам. *Ўзингда йўқ — ўзгад Мақол. Ёмон ўзини билмас, ўзгани кўмас.* Мақол. ■ *Куёв томондан ориқ, чайир бир хотин бел боғлади. Ўзгалар қари ҳаммаси шу икки аёлнинг бел этакларига ёпишди.* Ойбек, Танланганлар. *Ўзингизни билинг, ўзга билан нимгиз бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Ўзи ёки ўзига мансуб бўлмаг таниш, ёт. *Ўзга тилда сўзлашмоқ.* ■ *зод бир сабаб билан ўзга юрт, ўзгаларни ихтиёр этади.* Мирмуҳсин, Ўқитувчи.

4 (ч. к. с. билан) Ўзи боғланиб сўз билдирган шахс ёки нарсадан снга ишора қилади; -дан бошқа. ...дан ўзга фарзандимиз бўлмай.. ол симиз, умид-ҳадафимиз фақат шу дир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бо тақдирга тан беришдан ўзга и йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар.

5 Одатдагидан бошқача, ўзга-*ҳар бурчагида ўзга бир латофан да сув кумушланади, майсаларда*

ган ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 тлш. Учинчи шахс.

ЎЗГАЛИК 1 Ўзга ҳолат, ўзга эканлик.

2 Фарқ қиладиган белги, хислат, хусусият. Сажиядагина эмас, сурат ва сиймо важида ҳам [Кумушининг] катта ўзгаликлари бор эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЎЗГАРИШ 1 Ўзгача ҳолат юз бериш. Ундаги ўзгаришни кўриб, Хулқар ўзини тез ўнглаб олди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Қизда ҳам қандайдир ўзгариш бўлди. Т. Расулов, Марҳамат. Йўлчидаги бу ўзгариш унинг аввалги фикрини таъкидлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тараққиёт тарихида юз берадиган кескин бурилиш, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиш; ўзгача, бошқача бўлиш. Ижтимоий тузумнинг ўзгариши. ■ Биз катта ишлар, улуг ўзгаришлар арафасида турибмиз. Газетадан. Дарҳақиқат, биз Ўзбекистоннинг қишлоқларида юз берган ўзгаришларнинг шоҳиди, иштирокчиларимиз. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 эск. айн. **инқилоб**. Ўзгаришнинг 9 йили давомида.. хотин-қизлар масаласига келганда, жуда ҳам оз ишлаганимиз маълумдир. Газетадан.

ЎЗГАРИШСИЗ Ҳеч қандай ўзгариш юз бермаган ҳолда; одатдагидай, эскича. Гулдур-шалдир, тарақ-туруқ ўзгаришсиз давом этади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ЎЗГАРМАС Ҳамма вақт бир хил турадиган, ўзгармайдиган, доимий, тургун. Ўзгармас ғоя. Ўзгармас электр оқими.

ЎЗГАРМОҚ Қиёфа, ҳолат ва ш.к. да маълум ўзгариш юз бермоқ; бошқача бўлмоқ. Авзойи ўзгарди. Товуши ўзгарди. Кайфияти ўзгарди. Ҳаво ўзгарди. Баҳор келиб, табиат ўзгарди. ■ Башорат сингисининг ўз кўз ўнгида ўзгариб бораётганини сезарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Боғлардаги чиллакилар чумак уриб, олма, ноклар, тиллақўнғиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарарди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Отанг нуқул мени кўрса ўзгариб кетади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Моҳият жиҳатдан аввалгисига ўхшамаган ҳолатга ўтмоқ, мазмунан бошқача бўлмоқ. Вазият ўзгарди. Ижтимоий тузум

ўзгара боради. ■ Бахтимизга замон ўзгариб, Бундай яхши кунларга етдик. Э. Раҳим.

3 Ўрни, вазифаси, мақоми ва б. жиҳати янги бўлмоқ; алмашмоқ, бошқа бўлмоқ. Ўқитувчи ўзгарди. Бошлигимиз ўзгарди. Ўзбек ёзуви бир неча марта ўзгарди. Адресимиз ўзгарди. Иш жойимиз ўзгарди. Маршрут ўзгарди. Амударё оқими тез-тез ўзгариб туради. ■ Шамол ўзгариб, ўнг томондан эсиб қолди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЗГАРУВЧАН Бир ҳолатда турмайдиган, ўзгариб турадиган; беқарор. Ўзгарувчан ҳаво. Ўзгарувчан миқдорлар. Табиат ўзгарувчандир. ■ Ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик кўпгина ҳодисалар, табиийки, ўзгарувчан бўлади. «Фан ва турмуш».

ЎЗГАРУВЧАНЛИК 1 Ўзгарувчан ҳолат, хусусият. Иқлимнинг ўзгарувчанлиги. ■ Осмон ўзининг бутун ёритқичлари билан бирликда доим ўзгарувчанлик намунасидаир. «Астрономия». Бобурдаги бу ўзгарувчанликни Қосимбек ёшлик гўрлигидан кўрарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 тиб. Барча тирик организмлардаги кимёвий, морфологик ва физиологик хоссаларнинг хилма-хиллиги, шундай хоссаларни ўзгартира олиш хусусияти.

ЎЗГАЧА 1 Тамомила бошқа, бутунлай фарқли. Аҳвол тамомила ўзгачадир. «ЎТА». Бугунги куннинг реалликлари уруш ва тинчлик масалаларига бутунлай ўзгача ёндашуви талаб этади. Газетадан.

2 Одатдагидан бошқача, ўзича алоҳида, ўзига хос. Бу қоядан қараганда водий ўзгача бир манзара касб этар эди. ■ Баҳор келиши жангчиларимизга ўзгача кайфият бағишлади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЎЗИБЎЛАРЧИЛИК Ишни ўз ҳолига ташлаб қўйиш; беғамлик, бепарволик. Равшанки, ўзибўларчилик ғовлаб кетган жойда бутун куч ва ғайрат йиғим-теримга сафарбар қилинмаган. «Муштум».

ЎЗИДАН-ЎЗИ рвш. Бировнинг таъсирисиз, кўриниб турган бирор сабаб бўлмаган ҳолда; беихтиёр. Бургут уйга қайтиб кираар экан, ўзидан-ўзи кулар эди. С. Аҳмад, Лочин. Турсуной бўлса, у судраган сари, оғирлигини солиб, осмонга, узоқ-узоқларга қараганча, ўзидан-ўзи гапирарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗИЧА рвш. 1 Мавжуд ҳолатини сақлаб, қандай бўлса шундайлигича, ўзгармасдан

ёки ўзгартирмасдан; аслича. *Лойиҳа ўзича қолди. Матни ўзича қолдирмоқ.*

2 Ўз ақли доирасида, ўз тушунчасига мувофиқ. *Ҳовлида кезиб юрган маст Салимбойвачча ўзича фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди. Ойбек, Танланган асарлар. Қумринисо бу қарашга ўзича маъно бериб, қизаргандай бўлди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ҳар ким ўзича ҳақоянинг маъзани чаққандай жимиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Биров билан келишмасдан, ўз хоҳиши билан; мустақил равишда. *Бундан йигирма кунлар бурун уста Олимнинг устакор билан нима учундир уришганлиги ва шундан сўнг ўз уйига дўкон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашилди эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Петька, душман бостириб келаятганда, ўт очгани команда бермаган командирни хоин гумон қилиб, ўзича ўт очган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

4 Ўзидан-ўзи; ўз ҳолича. *У шунда алланечук шавқланиб, ўзича кулумсирар эди. Н. Мақсудий, Юксалиш. [Йигит] Қамчини кўтарди-ю, яна секин ёнига туширди. Чол буни сездимми, ё ўзичами: -Чопкингиз келдимми, ўғлим? — деб сўради. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

5 Шунчаки ўзи. *Ҳа, баракалла! Ундан кейин, хотиннинг ўзича келганмикин? Йўқ!.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Ўзига хос, алоҳида. *Яхши қиз билан «суҳбат» қилишнинг ҳам ўзича бир гаити бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎЗИШМАЧОҚ Бирор нарса, масала юзасидан баҳслашув, ким ўзар, мусобақа. *Агар қовун ейладиган бўлса, Сайфулла билан Мастура ўзишмачоқ ўйнардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎЗИЮРАР Ўзига ўрнатилган мотор кучи билан юрадиган. *Бобоевнинг батареяси душманнинг.. иккита ўзиюрар тўпи ва бир батальон газандани йўқ қилиб ташлади. А. Раҳмат, Эллиқ бир баҳодир.*

ЎЗЛАШМА Ўзлашиш, ўзлаштириш йўли билан пайдо бўлган. *Ўзлашма терминлар.*

ЎЗЛАШМОҚ 1 Ўз кишиси бўлиб қолмоқ, ўзиникидек яқин, иноқ бўлмоқ. *Ўзбек олимнинг дали-гуллигидан Офтоб оғим ва Қумуш унга жуда ўзлашиб олганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Онгига етиб бормоқ, тушунарли ёмоқ; сингмоқ. *Маъруза тингловчиларга ши ўзлашдимми?*

3 қ. х. Ишлатиш, фойдаланишга туширилмоқ. *Абдусаммад насос станцияси қурилиши билан Сирдарё ёқасида неча минг гектар ерлар ўзлашиб кетди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

4 тлш. Ўзга тилдан қабул қилинмоқ. *Ҳозирги кунда ўзбек адабий тилида ўзлашган сўзлар жуда кўп миқдордадир.*

ЎЗЛАШТИРМА: ўзлаштирма гап тлш. Ўзгаларнинг шаклан ўзгартириб берилга гапи. *Ўзлаштирма сўз* Айни тилга бошқ тиллардан кириб келган сўз.

ЎЗЛАШТИРМОВЧИ Дарсларни тушуниб, ўзига сингдириб ололмаган, ёмон ўқийдиган; улгурмовчи. *Ўзлаштирмовчи ўқувчи. Ўзлаштирмовчилар билан кўшимча машғулот ўтказиш.*

ЎЗЛАШТИРМОҚ 1 Ўзлашмоқ **2-4** ф. орт. н. *Дарсни ўзлаштирмоқ. Дастур материалларини ўзлаштирмоқ. Кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирмоқ.*

2 Бошқага қарашли нарсани ўзиники қилиб олмоқ, эгаллаб олмоқ. *Бировнинг китобини ўзлаштириб олмоқ. ■ Кейинчалик маълум бўлишича, Собиржоннинг чала қолган илмий ишини Салимхон ўз ишида ўзлаштириб юборган. Мирмуҳсин, Умид.*

ЎЗЛИК Кишининг ўз шахсияти, табиий ҳолати, вужуди, борлиги. *Йигит бир он тикилди-да, кўзларини юмди; гўё унинг бутун ўзлигини Гулнор хаёли қучди. Ойбек, Танланган асарлар. Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил. Ҳамза. Наволарнинг дардли авжи дилларни тилкалар, одамлар эса бу жароҳатдан лаззат топиб, ўзлигини унутар эдилар. А. Муҳтор, Чинор.*

Ўзлик нисбати тлш. Ҳаракатнинг субъектнинг ўзига объект сифатида қаратилганлигини ёки субъектнинг ўзи доирасида юз бериши маъноси ва шундай маънони билдирувчи феъл шакли. *Мас., ювинмоқ, мақтанмоқ, қийналмоқ. Ўзлик олмоши* Аниқ (муайян) яқкаликни белгилувчи, кишилиқ олмоши ёки от билан келиб, уни таъкидлаб кўрсатувчи олмош — *ўз. Сен ўзинг. Укамнинг ўзи.*

ЎЗМОҚ 1 Тез юриб ёки югуриб, олдиндаги ёки тенг кетаётган киши ёки нарсадан ўтиб кетмоқ, уни орқада қолдир-

моқ. *Озгина юргандан кейин, тўнқатар яёвлардан ўзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Болалардан кичикроқлари чопқиллашиб, Саотхондан ўзиб кетишди.* С. Зуннунова, нги директор. *Холматнинг оти чинакам онгудек бўлса, шамолдан ҳам ўзади.* Н. Сааров. Оловли излар.

2 *кўчма* Бирор соҳа, иш, мусобақа ва ш. к. да бошқалардан олдинда бўлмоқ, ғолиб келмоқ. *Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар.* Мақол. ■ *Хидир ота ҳозир йигитлардан ўзиб, ҳамқишлоқларини изза қиляпти.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ЎЗОҒ: **ўзоғ(и)** йил Бултурдан аввалги йил. [Уста Олим:] *Мен сизга ўзоғи йили бир йигитнинг. мен билан бирга ҳовлига келиб, бир кун ётиб кетганлигини сўзлаб эдим, шекилли?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗ-ЎЗИГА Фақат ўзига қарата. *Шокир ота шидан айрилмай, гўё ўз-ўзига дегандай, лекин асабий равишда сўзлай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамза тик боқади ўлим кўзига, «Сен ёлғиз эмассан», дер ўз-ўзига.* Ж. Жабборов.

ЎЗ-ЎЗИДАН 1 Ўзидан, ўзи ўзидан. *Бир зум қараш билан юракка нақиланган унинг чехрасини яна кўз олдида жонлантиришга тиришди [Йўлчи] ва: «Кимнинг қизи у? Яна кўрармикан?» — деб ўз-ўзидан сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Биров аралашмасдан, ёрдам бермасдан; бирор кимса ёки нарсанинг иштирокисиз, ўзидан-ўзи. *Ўз-ўзидан юрмайди карвон. Пул керак, пул — дасталаб червон.* Э. Раҳим.

ЎЗҒИР 1 Ҳаммадан ўзиб кетувчи, ўзатган. *Ўзғир от.*

2 *кўчма* Илғор, зарбдор. *Бирдай сулув сиз шквовлон, Пахтазорим ўзғирлари.* Миртемир.

ЎЙ 1 Хаёлан фикр, мулоҳаза юритиш жараёни ва унинг натижаси; фикр, мулоҳаза. Унинг [Бектемирнинг] *мардона очиқ пешонаси, қуюқ эгилмас қошлари чуқур ўйни ифодалар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. «*Балки муғамбирлик қилаётгандир*», деган ўйлар Латофатга уйқу бермас эди. С. Зуннунова, Янги директор. *Машинада бораётган одамлар хаёлга берилиб кетишган, ҳар ким ўз ўйи билан банд.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Ўй сурмоқ Ўйлаш жараёнида бўлмоқ, узоқ ўйламоқ. *Санобар жавон олдида кўйлак танлар экан, яна ўй суриб кетди.* М.

Хайруллаев, Кўнгил. **Ўйга берилмоқ** (ёки **ботмоқ**, **чўммоқ**, **толмоқ**) Бутунлай ўйлашга берилмоқ, ўйлаб қолмоқ. *..ўзини бир бурчакка ҳорғин ташлади-да, ўйга берилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Одамлар ўйга ботиб, уй-уйларига тарқалишди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Замира ўйга чўмиб, мажлисининг қандай давом этаётганини ҳам сезмади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Отақўзи.. чойи совиб қолган пиёлани кўлида айлантирганича ўйга толди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Ўйига етмаслик** Ҳар қанча ўйлаб, қатъий ҳукм, хулосага келмаслик. *Қанча ўйлаган билан етолмади ўйига.* «Ойсулув».

2 Фикран мўлжалланган режа, ният, мақсад. *Ишимдан хурсандман, энди битта-яримта насибаси қўшилган хотин чиқиб қолса, уйлансам, деган ўйим ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менга айтгин кўнглингдаги ўйингни, Айтгин, болам, борадиган жойингни.* «Равшан».

3 Фикрлаш қобилияти; ақл. *Бўйимиз етса ҳам, ўйимиз етмайди.* ■ *Туядай бўй берибди-ю, тугмадай ўй бермабди сенга!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Тўғри, у илгариги Муса, бироқ бўйи жойида бўлгани билан, ўйи жойида эмас.* Н. Фозилов, Оқим.

4 Ўйла(н)ган нарса. *Ҳамма.. сув чиқаришни ўйларди. Ҳозир ҳамманинг ўйи сув эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙДИМ-ЧУҚУР айн. **ўнқир-чўнқир.** *Ғулможон аллақачон қишлоқдан чиқиб, ўйдим-чуқур шаҳар йўлида ёлғиз борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тревога эълон қилиниши билан, солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана шу кучларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилди. Даралар, жарликлар, ўйдим-чуқурлар пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН 1 Кўнгил очиш, дам олиш, тарбиялаш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. *Болалар ўйини.* ■ *Кўча туташ балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришига ҳам имкон йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..кенг майдонда шовқин-суронли қиш ўйинлари: баланд тепадан сирпанишлар, думалашлар, ченаларда учушлар..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган

машгулот. Футбол ўйини. Шахмат ўйини. Эстафета ўйинида қизлар командаси ютиб чиқди. ■ Жон-диллим футбол эмасми, қизни ҳам унутиб, бутун хаёлим ўйинда бўлиб қолди. Газетадан.

3 Ўртага пул ёки нарса тикиб ўтказиладиган машгулот; қимор. *Отам ўйин қизигида ютқазшига ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

4 Ритмик ҳаракатлар ва мимикалар ўйинлигидан иборат санъат; рақс. *Оёқ ўйини. Шўх ўйин. Кавказча ўйин.* ■ Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсунбиби йўргалай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўйинга тушмоқ Бирор рақсни ижро этмоқ. *Хаваскор ҳофизлар қўшиқ айтди, шўх йиғитлар ўйинга тушди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

5 кўчма Парвоз вақтида шох уриб (ташлаб) қилинадиган енгил, ёқимли ҳаракат. *Кабутар ўйини.*

6 с. т. Спектакль, концерт, цирк томошаси ва ш.к. Булар театрнинг олдига келганларида, ўйин бошланишига учинчи кўнгироқ ҳам берилган эди. Ойдин, Фонарь тагида.

7 кўчма Бетартиб, бироқ ўзига хос жозибали ҳаракат (хайвон ва нарсалар ҳақида). *Шабада ўйини.* ■ *Ҳазаб билан хайқириб бўрон, Балки қилар минг турли ўйин.* Файратий. *Балиқларнинг бундай ўйинини энди кўриб тургани!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8 кўчма Эрмак тарзидаги ҳаракат, қилиқ ва ш.к. *Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар.* Мақол. ■ *Ҳар ҳолда, тақдирнинг бунчалик ўйинлари турган бир замонда биз нима ҳам қила олар эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У муҳаббатни ўйин деб ҳисоблайди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Хат сенга ўйин бўлиб қолдими?!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Ўйин қилмоқ Ўйин, мазах тарзидаги ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Вой юрагим, вой-вой, — деб атай ерга ағнаб, оғзидан оқ кўпик чиқара бошлади. Унинг ўйин қилаётганини Меъмор сезиб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

9 с. т. Унчалик қийин, мушкул бўлмаган иш ҳақида. *Қизники — қийин билан, ўғилники ўйин билан битар.* Мақол.

10 с. т. Суюгоёқ, бузук аёл ҳақида.

ЎЙИНБОЗ с. т. Бирор кўнгил очиш машгулотига, ўйинга қаттиқ берилувчи;

ўйинчи. *Бир ёқда қизлар, сатта тери сарвинозлар, ясанган таннозлар, ҳадсиз ўбозлар.* «Фольклор».

ЎЙИНБУЗУҚИ 1 Ўйиннинг бори халақит берувчи, уни бузишга урин. *Мактабда танаффус пайтлари шашк, волейбол ўйинларида фирромлар, ўйин қилар ҳам бўларди.* Газетадан.

2 айн. ишбузуқи. Аҳмаджон сўраб а ган нарсалари бор эди-да: қай бола қ ишлаяпти, энг яхшиси ким, ўйинбуз ким. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН-КУЛГИ Кўнгил очиш йн базм; хурсандчилик. *Шу одамлар ҳам кулгини билар, шу одамларга ҳам ўйин ярашар экан-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшқинс роқлари. *Аmmo Унсиннинг кўнгли ўйинни кўтармас, шодлик унга бегона эди бек, Танланган асарлар.*

ЎЙИН-МАЗАХ Кўнгил очиш вос эрмак, ўйинчоқ. *Шаббодада ўйноқлаг тириракдай, Унга ўйин-мазах экан ҳар нима.* Ф. Фулом.

ЎЙИНХОНА эск. с. т. Бирор ўй томоша кўрсатиладиган жой (театр, кино ва ш.к.).

ЎЙИНЧИ 1 Ўйин с. сфдш; ! тушувчи, ўйнаётган, яхши ўйнай Ўйинчи йиғит четга чиқиши била рикларига сурма қўйган. йўғон бир ўртага чиқиб, йўргалай бошлади. П. Ўқитувчи. *Ёшгина бўлса ҳам, шўх, қиз экан-да.* А. Муҳтор, Бўронларда ҳаловат.

2 Рақсга тушувчи шахс; рақс раққоса. *Шўх йиғитлар ўйинчига э қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, чи. *Мажлиснинг шоирлари, ўйинчила дирмачи ва дуторчилари — барчаси зир бўлиб, Кумушбигина ҳаммомда маган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар *жон ака Фарғона водийсининг эн ўйинчи устозларидан кўп рақсларни эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 кўчма Яхши ўйнайдиган (қ. ўйин қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз ларимдан ажралдим. А. Қодирий, О мон.

4 Футбол, шахмат каби ўйинле тирок этувчи; спорт мусобақасида жамоа аъзоси. «Пахтакор» ўйинчи та ўйинчи. *Ўйинчилар ҳужумга ўти*

ЎЙИНЧИҚ с. т. Ўйинчоқ. Хусайн Бойқаро набираси Мўмин мирзони тиззасига олди, белида камарга тақилган ўйинчиқ ханжарчасини томоша қилди. Ойбек, Навоий. *Марҳамат опангиз тўғри айтяпти.. деҳқончилик ўйинчиқ эмас.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИНЧОҚ 1 Болаларнинг ўйнаши, овуниши учун хизмат қиладиган нарса ёки буюм. *Ўйинчоқ сотиб олмақ. Ўйинчоқ машина.* ■ *Буваси унга дадасига ўхшаб кўғирчоқлар, ўйинчоқлар, ҳар хил ҳайвонларнинг расми солинган китоблар олиб келиб бермасди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Чиқарманг қурол, оқмасин қонлар. Китоб, ўйинчоқ беринг бизларга!* И. Муслим.

2 *кўчма* Бировнинг кўнгил очиш воқитаси; эрмак. *Ташландиқ бу қизингиз, қўлма-қўл юрвчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кимларнинг соф ҳаёти Қўлда ўйинчоқ.* Файратий.

3 *кўчма* Бировнинг хоҳишини сўзсиз, кўр-кўрона бажарувчи, итоатгўй; кўғирчоқ. *Мўғуллар ва уларнинг қўлида ўйинчоқ бўлган.. амир Бурҳониддин ташвишга тушиб, бу даҳшатли халқ қўзғолонини бостириши ҳаракатига тушиб қолдилар.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

ЎЙИНҚАРОҚ 1 Вақтини доимо турли ўйинлар билан ўтказадиган, ўйинга берилган; шўх (болалар ҳақида). *Кинотеатрнинг деворлари баланд бўлса ҳам, ўйинқароқ болаларга асло халал бермасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қуда бўлмишимиз остонамизни супуриб, ҳол-жонимизга қўймаяпти; узатиб, ўйинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсақмикан, деган ўйим бор.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *-Жўра деган бола сал ўйинқароқ чиқиб қолди, гўзага сувни ҳам ўша тошириб юборган, — деди Шокиров.* Н. Назаров, Замон.

2 Ўйин-кулги, шўхлик билан ўтадиган. *Ботиралининг бу ўйинқароқ йиллари узоқ чўзилмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎЙИНҚАРОҚЛИК 1 Ўйинқароқ бўлиш, ўйинқароқ хислатга эгалик. *..дам олишни тўғри ташкил қила билмаслик ҳам ёшларни ўйинқароқликка.. саёқ юришга олиб боради.* Шукрулло, Сайланма.

2 Ўйинқароқ эканлик. *Унинг ўйинқароқлигини ҳамма билади.*

ЎЙИҚ Ўйилган жой; чуқурлик. *Ана шу ўйиқнинг охирига етиб, бир тўда ёввойи чўчқага дуч келдим.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Горондара — «горлар дараси» мазносида бўлиб, бу ерда қадимий ўйиқлар жуда сероб эди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ЎЙЛАМОҚ 1 Фикр-мулоҳаза юритмоқ; фикрламоқ. *Ўйлаб тузилган режа. Кўп ўйла, оз сўзла.* Мақол. *Ўйламай қилинган иш — бошга келтирар ташвиш.* Мақол. ■ *У ҳар қанча ўйласа-да, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Тоқайгача шу кенатада юрасан, болам, ахир менга ҳам жон керак, ўйласанг бўлмайдими?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *Хаёлидан кечмоқ (кечирмоқ), хаёл қилмоқ.* *У бавъан ўғлининг соғ-саломат жангдан қайтишини тилаб.. юртда тинчлик бўлса, умри боқий бинолар қуриб беришини ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *«Икки қўллаб қандай терар экан-а»? деб ўйлайман ичимда.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 *Ёдга олмоқ, эсга келтирмоқ; хотирламоқ.* *Лекин мен бояги йиғитни ўйлаб, юргим эзилиб кетяпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Аксинча, ҳар кун минг яшаб, қувнаб, Сен қилган ишларни ўйлайман, ўғлим.* Файратий. *Ҳар кун дадамни бир ўйлаб қўяман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 Бирор кимса ёки нарса манфаати юзасидан иш тутмоқ; шунинг дардида бўлмоқ. *Эл-юрт тинчлигини ўйламоқ.* ■ *Сут соғувчи ҳам, энг аввало, инсон соғлиғини ўйлайди.* Газетадан. *Кўзим очиқлигида қизимнинг тўйини кўрай, деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйлабман.* А. Қаҳдор, Оғрик тишлар. *Ўзингиз биласиз, Усмон ака.. биз иқтисодчимиз, даромадни кўп ўйлаймиз.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

5 *Хаёл қилмоқ, тахмин қилмоқ, ..деб ҳисобламоқ, тушунмоқ.* *Бу ишга раҳбарлик қилсангиз, мен ўйлайман, яна бир хайрли ишни юзага чиқарган бўласиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Менинг дўқимдан кейин Одил қизларга хат ёзмайди, деб ўйлайсизми?* С. Зуннунова, Янги директор. *Зайнаб сиз ўйлаган келинлардан эмас.. худого шукур, ақл-ҳуши жойида.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қадамни ўйлаб босмоқ Фикр-мулоҳаза билан, ҳар томонини ўйлаб иш тутмоқ. *Мен сизга ёмонликни раво кўрмайман. Қадамин-*

гизни ўйлаб босинг, ука! С. Анорбоев, Оқсой. Адашиши ёмон нарса. Адашиб қолмаслик учун эса қадамни ўйлаб босиш керак. Газетадан.

ЎЙЛАМСИРАМОҚ Бирор нарса ўйлаётгандай бўлиб кўринмоқ, ўйлаб хаёл сурмоқ. Алижон ўйламсираб, [Холнисо холага] қараб турган эди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Файзи бир дақиқа ўйламсираб, кейин таваккал қилиб, электр моторга ток улади. Газетадан.

ЎЙЛАНМОҚ 1 Ўйламоқ фл. ўзл. н. «Тушунман», дегандай имо қилди-да, яна жим, ўйланиб ётаверди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу товуш менга жуда чуқур ўйланган қарор жарчисидек эшитилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Мулоҳаза юритмоқ, хаёл билан банд бўлмоқ. Бу ишлар давомида у ҳам Авазни қийнаб юрган нарсалар тўғрисида ўйланар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Мактабни очмасдан аввал ҳам.. бу тўғрида кўп ўйланди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙЛИ кам қўлл. Ўй-мулоҳаза билан иш юритадиган; фикр-мулоҳазали. Рустам эси кириб қолган.. ҳар гапнинг маъносини тушунадиган бўлган, ўйли, ақли кўп йигит эди. «Муродхон».

ЎЙМА 1 Ўйиб ишланган, ясалган. Ўртада, ўйма ўчоқда катта ҳўл тўнка ўйни тутунга тўлдириб, бурқсиб ётади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўйиб, қириб, зарб қилиб безак ишлаш усули ва шу усулда ишланган безак, нақш. Гавҳар ойна устига солинган катта бир ўйма нақш олдида Маҳкамни тўхтатди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қоғозни усти ўйма гулли чарм жуздонга тиқиб, қалин китобни варақлашига бошлади. Ойбек, Навоий.

ЎЙМАКОР 1 Тахта, ганч, мармар ва ш.к. га ўйиб, гул, нақш ишловчи уста. Бу [эшик] қалин, бақувват тахталардан ясалган бўлиб, моҳир ўймакорлар безаган, уста бўёқчилар нақш берганди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Ўйиб, зарб қилиб ишланган; ўйма. Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безанган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий. Унинг [Абдулла Балтаевнинг] қўли билан қилинган ўймакор нақшлар эскизи 1937 йили Парижда очилган санъат виставкасида ҳам юксак баҳо олди. С. Қодиров, Қирқ китобнинг тўрт

саҳифаси. Табақалари кенг, очиқ турган макор шамшод дарвоза Ҳасан овчини 1 рига тортиб, ютиб юбормоқчидай. Ш. Т. матов, Эрк қуши.

ЎЙМАКОРЛИК 1 Ёғоч, ганч, мет тош ва б. ни ўйиш, йўниш йўли билан нақш кабилар ишлаш; ўймакор касби. макорлик билан шугулланмоқ. Ўймакор тўғараги. ■ Ўймакорликнинг чўққисига қан Худойберган муҳрканни ҳам алба эслашади. Ж. Шарипов, Хоразм. Устмон ёғоч ўймакорлигини биринчи бўлиб тор, танбур, рубобга татбиқ этиб, асбоб гўзал бўлишига эришди. Т. Бахромов, С хазиначиси.

2 Бирор нарсага ўйиб ишланган н тасвир ва ш.к. Болалар чизган суратда дагина ўймакорликларда.. ҳайвонлар.. лар тасвирланган. П. Қодиров, Қора кў

ЎЙМАЛАМОҚ 1 Ўйиб ташламоқ, чуқурчалар ҳосил қилмоқ. Болалар юзини ўймалаб ташлашибди.

2 Устма-уст, давомли тарзда ўймоқ, чиламоқ. Умид ўз йўлида давом этди-ю гини яна ногаҳоний бир алам ўймаларди. муҳсин, Умид.

ЎЙМОҚ 1 1 Бирор нарса билан к чуқур ҳосил қилмоқ; қовламоқ. Ерни 1 Деворни ўймоқ. ■ Тирноқ-ла ер ўйиб, оқизган Ғариблар аҳволи қоларди т Ғайратий. Аваз учи тирсакка ўхшаш тош топиб, бузни ўйиб, икки қатор чалар ясади. П. Қодиров, Қора кўзлар

2 Чуқурча ҳосил қиладиган қис ажратиб олмоқ. Мен ҳам лип этиб ҳу кириб, хумчадан ёғ ўйиб олдим. Ғ. Ғ Шум бола. Мана шу ёлғиз қўлим билан ун Жапақнинг кўзини ўйман. А. Мухто рақалпоқ қиссаси.

3 Нақш, гул, тасвир ва ш. к. ишлаб бирор сиртта из, ўйиқ туширмоқ. Су бир нарча ганча Наққош ўяр сўнги 1 ни. Э. Раҳим. Исломхўжа усталар би ломлашиб, мармар тошга Огаҳий шег ни уяётган Худойберган муҳркан олди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Солижон рорлайди дарсларин, Кўздан тугал ўп Тошга ўйган хат каби Пухталаб диле Қ. Муҳаммадий.

4 Емириб, ювиб, чуқур ҳосил қ Ойқиз бутун кучини йиғиб, Погодир

уйган чуқурлик қирғоғига судраб келди.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 кўчма Қаттиқ чимчиламоқ. *Роҳила [қизнинг] биқинини ўйиб олди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

6 кўчма Қаттиқ руҳий азоб бермоқ. *Юрак-бағримни ўйдинг, Мени номусга қўйдинг. Х. Олимжон.*

Ўйиб олмақ Қаттиқ таъсирли, таъзирли гап қилмоқ. *Алим бува мингбошини ўйиб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. „бирор нарса ни баҳона қилиб, гап билан ўйиб-ўйиб олади. О. Хусанов, Най.*

ЎЙМОҚ II I Унча катта бўлмаган чуқурлик; чуқурча.

2 Кичкина, тор, бежирим. *Қизнинг қошлари ингичка, кўзлари мастона, сузукдан-сузук, бурни бежирим. Оғзи ўймоқ. Лаблари лоларанг. Э. Самандар, Тангри қудуғи.*

ЎЙМОҚ III шв. Ангишвона. *Унинг нозик қирра бурни, ўймоқдаккина оғзи.. биринчи қарашдаёқ Мунавварни ўзига тортди. С. Анорбоев, Мехр.*

ЎЙНАМОҚ I Дам олиш, кўнгил очиш мақсадидаги бирор эркин иш, машғулот, ўйин билан шуғулланмоқ (қ. **ўйин I**). *Бекинмачқ ўйнамоқ. Қорбўрон ўйнамоқ. ■ Шу чоқ кўчада ўйнаб юрган қўшнисининг боласи Асад келиб қолди. «Муштум».*

2 Расмий иш-вазифалардан холи ҳолда дам олиш, сайр этиш каби ҳолатларда вақт ўтказмоқ. *Собираҳон, Баҳрини ҳам олиб боринглар, ўйнаб келсин.. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганда, Зойиржон қувонган эди.. «Яхши ўйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Мусобақа тарзидаги спорт ўйини билан шуғулланмоқ, шундай ўйинда қатнашмоқ (қ. **ўйин 2**). *Шахмат ўйнамоқ. Бильярд ўйнамоқ. Футбол ўйнамоқ. ■ Мирмуродов дастлабки икки ўйинни, атайлаб қилдими ё бўй ўйнадимми, ютқизди. «Гулдаста».*

4 Қимор ўйинида қатнашмоқ (қ. **ўйин 3**). *-Сиз билан ўйнамаса, ким билан ҳам ўйнайди, — деди гап оҳангини ўзгартириб [Турдимат чўтал], — товва пуккани ейди, олчи чиккани ейди дегандек, бой берсангиз нима, сиз ҳам ютиб юргансиз. А. Мухтор, Опасингиллар. Кеча бир оз қарта ўйнаб.. Масковдан келган бир фавуркончи [фабрикант]*

ўриснинг тўрт минг сўмини ютибман. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Тана, оёқ, қўл ва қош-кўзларни қуйга муқобил ҳолда ҳаракатлантирмоқ; рақс тушмоқ (қ. **ўйин 4**). *Бу жувон тановарга жуда яхши ўйнайди. ■ Раис шавқ-завқ билан ўйнаб, даврани бир неча марта кезиб чиққач, пилдираб бир айланди-ю, бехосдан Ўрмонжонга ташланди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Саҳна асарида бирор ролни ижро этмоқ. *Гулсун куёв ролини ўйнар, Хонимбиби Қумуш ролда, иккисининг бир-бирисига қараб ўқишган лапарлари барчани кулдириб, ичакларни узар даражада. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

7 Ниманидир қўлда ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ ва ш.к. *Фотима ерга қараб, рўмоли учини ўйнаб ўтирарди. Т. Ашуров, Оқ от. Шарифжон терган пахтасини чангалида ўйнаб, гоҳ у, гоҳ бу қизга совга қиларди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Усмонжон, қўлида ниманидир эзгилаб ўйнаб ўтирган Адолатга қаради. С. Зуннунова, Гулхан. Ёрмат.. носқовоғини ўйнаб, ерга тикилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 Бировга гап, сўз билан тегишмоқ; ҳазил қилмоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир! Мақол. ■ Бугун бўлса [Қумушнинг] ўйнаб айтган сўзи жавобсиз ҳам қолдирилиб, бу ҳол яна унинг миясини қотирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 кўчма Турли-туман, шўх, ёқимли ҳаракат қилмоқ (жонивор ва нарсалар ҳақида). *Ҳовузда балиқлар тиниқ сўвни тўлқинлатиб ўйнайди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Чайқалади денгиз беором.. Оқ чечакдек кўпиклар ўйнар. Файратий. Духоба гулларга дудоқ тегизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади. Уйғун. Беланчак бошида ўйнар нарча нур. А. Орипов.*

10 кўчма Кўрк, гўзаллик акс эттириб ҳаракатланмоқ, пирпирамоқ, диркилламоқ. *Қизнинг қош-қовоқлари ўйнайди. ■ Унинг [Инобатнинг].. озиб, кичкина бўлиб қолган юзи, узун киприклари ҳаяжон билан ўйнар эди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Лавли паранжи-чачвонини оппоқ билагига ташлаб, севганига термилиб қолган; қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабарик кўкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди. Х. Фулом, Машғал.*

11 Ирғишлаш, шох ташлаш ва ш.к. тарздаги ўйноқи ҳаракат қилмоқ. *Осмонда овоз қушлар ўйнаб-ўйнаб парвоз қилади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эллигида айғир отдай ўйнайди. «Ойсулув».*

12 кўчма Қабариб, бўртиб чиқмоқ (мушак, томир кабилар ҳақида). *Териб кўйилган яналоқ гишталар устига чўкиб, томирлари ўйнаган, қалтироқ қўлига мўлгина нос тўкиб, тил тағига отди. Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. Машқ қиламан ҳар кун, Мускулларим ўйнайди. Ю. Ҳамдам.*

[Бировнинг] ноғорасига ўйнамоқ қ. ноғора. Тупроғи ўйнамоқ Тупроғи кўп миқдорда чиқиб ётмоқ. *Ётоққа кираверишдаги тупроғи ўйнаб кетган энсиз йўлакнинг бурчагида тағига занглаган челақ кўйилган дастийў жами уч хонада истиқомат қилувчилар учун хизмат қиларди. С. Кароматов, Олтин кум. Юрағи ўйнамоқ қ. юрак 1. Қаллиқ ўйнамоқ этн. Расмий никоҳ тўйидан аввал бўлажак келин билан яширин учрашиб турмоқ.*

ЎЙНАШ 1 **Ўйнамоқ** фл. ҳар. н. *У жуда зеркиб, нима ўйин ўйнашни, ким билан ўйнашни билмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Никоҳсиз яқин муносабатда бўлувчи эр киши ёки аёл (бир-бирига нисбатан). *Ўйнашга ишониб, эрсиз қолдим. Мақол. ■ Расми, қиз бузилса, уни ўз ўйнашга беришади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек ўйнашининг чинакам гўзаллигига қаноат ҳосил қилгандан кейин, отига қаради. Ҳ. Гулом, Машғал.*

ЎЙНАШЛИК Ўйнаш билан бўладиган муносабат, алоқа. *Одамнинг шундай хотини бўлса, боласи бўлса-ю, бировларнинг хотини билан ўйнашлик қилса-я. И. Ақром, Адолат.*

ЎЙНАШМОҚ 1 **Ўйнамоқ** фл. бирг. н. *Кетишдилар қувлашиб, Ўйнашиб кула-кула. Т. Тўла. Болалар ҳар кунгидақа ошиқ ўйнашмади.. китобчаларни томоша қила бошлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Жиддий эмас. ҳазил-ҳузул муносабатда бўлмоқ, менсимай муомалала бўлмоқ. *Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан. Мақол. ■ Бу — бир кишининг чорак умри деган гап. Ҳа, қонун билан ўйнашиб бўладими! С. Анорбоев, Оқсой.*

3 Ўз никоҳида бўлмаган шахс билан яқин алоқада бўлмоқ. *Хуморхонни олмасдан, шундай ўйнашиб юраверсангиз бўлмасмиди? А.*

Қаҳқор, Оғриқ тишлар. Ўша Холмат какка ҳам ўйнашиб теккан. Э. Раймов, қишлоқ.

ЎЙНОҚ **поэт. 1** Тез ва енгил ҳа қиладиган; шўх. *Шаҳарнинг қалби Ту бошлайди. Ўйноқ сувлардек. Уйғун.*

2 Завқ-шавқ бахш этадиган; енгил, кунлар келар, ўйноқ созингиз Севғиларни келур тарона. *Файратий.*

Юрак ўйноғи қ. юрак 1.

ЎЙНОҚИ 1 Тинч турмайдиган, сеҳра ракат; шўх. *Сойтўпининг аёллари хуш ўйноқи бўлади. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Махсус мулозимлар.. ўйноқи отни етаклаб келтирдилар. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Енгил ва ёқимли; шўх. *Баҳорнинг ўйноқи еллари. ■ Машинанинг дарғасидан кираётган ўйноқи шабада дилларни қитиқлайди. Т. Расулов, Марҳамат.*

3 Завқ-шавқ бахш этадиган; шўх. *Сафада ҳамроҳларига латиқалар, ўйноқи қушлар айтиб, қулдириб юради. М. Осим, Эчилар. Бир оздан сўнг Хоразмнинг ўйна куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди. Шарипов, Хоразм.*

4 кўчма Оёғи енгил, суюқ. *-Поччангн феъли-атворини биласан-ку, ўлғудай энг ўйноқи, — деди Ҳалима. Ҳ. Назир, Ўтлар ташганда. Жамшид базмини қурдик денг. Жонон ж-жа ўйноқиға ўхшайди, сизни илиб кетибди-да! С. Анорбоев, Оқсой.*

ЎЙНОҚЛАМОҚ 1 Тинч турмай, тў ҳаракатлар қилавермоқ, ўйнаб кетмоқ, гишламоқ. *Кўзичоқлар ўйноқлайди. ■ боласи ўйноқлаб, оёқларини осмонга с югурар эди. Ҳ. Тўхтабоев, Шошқалоқлик] Гоҳ ўйноқлар, гоҳ орқаси билан ё билтангларди. Ж. Шарипов, Хоразм. той» анчадан буён яйдов юргани учун, ва шотиси остига асти рўпара кел ўйноқлаб кетаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас моқлар.*

2 кўчма Шўх ҳаракат қилмоқ, ўйин. *Шеърда Чирчиқ дарёсининг ўйноқлаб ши, табиат манзарасининг тасвир тиқча. Э. Охунова, Пахтазор куйлари*

3 **айн. ўйнамоқ 12.** *Бирдан кўк толри ўйноқлаб чиққан.. Бектемир ақ олдига келди. А. Мухтор, Чинор.*

ЎЙПАРАСТ Ўй сурнишга мойил, суррадиган. *Мен хаёлни шеърға солди параст бўлма ва лек, Бесамар бўлс.*

Бир кун хароб айлар хаёл. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ЎЙЧАН 1 Ўй билан банд бўлган, ўйга чўмган. У шундай ўйчан, паршон ҳолатда булоққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Нигора юлдузларга ўйчан тикиларкан, киприкларида ўша юлдузлардек жилвала-нувчи ёш томчилари қотди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ўйга, хаёлга кўп бериладиган; ўй, хаёл билан доимо банд бўладиган. *Ўйчан қиз.* ■ Бу ёлғиз ҳорғинликдан эмас, икки кун ичида кўрганлари уни қандайдир ўйчан, камгап қилиб қўйганди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Ўйга чўмганлигини акс эттириб турган. *Чол ўғлининг ўйчан кўзларига терми-либ, Ботиралидан гапирга кетди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Исроил Норматнинг ўйчан юзига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Тинч ва сокин; худди хаёл сургандай. *Ўйчан оқшомлар! Салқин оқшомлар! Нашъага элтар.* М. Шайхзода. *Ўйчан кеча, тун ичра танҳо, Рауф Парфи, қолдик икковлон.* Р. Парфи, Кўзлар.

ЎЙЧАНЛИК Ўйчан ҳолат. -*Лекин, — деди Адолат ўйчанлик билан, — дадамга ҳали кўринганим йўқ.* С. Зуннунова, Гулхан. *Унинг нозик қирмизи юзида хафалик.. кўзларида чуқур ўйчанлик бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎЙЧИ Ўйга, хаёлга кўп бериладиган ёки кўп ўйлайдиган киши. *Ўйчининг ўйи бит-гунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол.

ЎКИЛ [а. وکیل — ишончли, ваколатли шахс] шв. этн. Никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан кафилликка ўтувчи, вакиллик қилувчи киши; вакил. *Ўкил ота.* *Ўкил она.* ■ [Аваз:] *Мен сизни бўлак одам деб туриб эдим, мен гапу авзойингиздан билдим: отамнинг ўкил энаси экансиз.* «Балогардон».

ЎКИН: ўкинга тушмоқ Ўкинмоқ, афсусланмоқ. *Тракторчилар Анор ака келганда, ҳазиломуз кутиб олган бўлсалар, унинг бу ганидан кейин хонадагилар бир-бирига қараб қўйишди.* -*Ўкинга тушганки, келган-да, — деди кимдир ёнидаги шеригига пичирлаб.* С. Маҳкамов, Катта рудла.

ЎКИНИШ 1 Ўкинмоқ фл. ҳар. н. Бунарсани илгари ўйламагани учун афсус қилди. *Лекин энди ўкинишининг фойдаси йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. ўкинч. Элмурод уни яхшигина кузатиб, ундан бирор ўкинчи изларини кўрмади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎКИНМОҚ 1 Пушаймон бўлмоқ, афсус қилмоқ (асосан, ўз иши, қилмишидан). *Баҳодир ноҳўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўкинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. У [Умурзоқ], иш билан овора бўлиб кетиб, кечадан бери ўйга келолмаганидан ўкинди, ўз-ўзини бепарволикда койиди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саяқлигимдан жуда ўкинар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Умуман, хафа бўлмоқ, куйинмоқ. *Адолат фронтдан хат келганига хурсанд бўлди.* *Хурсанд бўлди-ю, Норматни, Олимжонни эслаб ўкинди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг ҳазиллашиб бирон сўз айтмаганига қиз хурсанд бўлди, лекин шу билан баробар, кутилмаган бепарволигига ўкинди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ЎКИНЧ Номажбул, кўнгилсиз иш, ҳодиса ва уни тузатиб бўлмаслик туйғуси туфайли юз берадиган гамгинлик, хафалик; афсусланиш, афсус. -*Қувончми, ўкинчми, билиб бўлмайдиган алақандай бир ҳис ичимни тимдалайди, — деди йигит.* С. Аҳмад, Таъзим. *Зумрад бу сўзларни шу қадар ўкинч, ажабланиш ва даҳшат билан айтдики, Самандарнинг кўзларидан дув ёш чиқиб кетишига оз қолди.* С. Кароматов, Қалбимда қуёш. *Ёрмат ёшли кўзларини йилтиратиб, ўкинч билан бошини тебратиб турди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎКИНЧЛИ Ўкинч ёки афсусланиш ҳисси сезилиб турадиган, ўкинч ифода-ловчи. -*Мен бечора.. — деди Искандаро ўкинчли товуш билан.* Ойбек, Нур қидириб.

ЎКИРИК Қаттиқ йиғи овози. *Ойимбиби бу ўкириқдан бир чўчиб тушди, кейин шоши-либ ўрнидан турди-да, ошхонага кириб кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. [Ҳаққул ота] *Юрагининг бир парчаси узилгандай, сийнасида қаттиқ ўкириқ чиқаркан, Зухра буви қўрқувдан эсини йўқотгандай бўларди.* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..

ЎКИРМОҚ 1 Кучли овоз чиқармоқ (йиғи овози ҳақида); хўнграмоқ. *Кутилмаганда Рихси холанинг кўнгли юмшади-ю, ўкириб йиғлаб юборди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Бақирмоқ, бўқирмоқ (инсон ва баъзи йирик ҳайвонлар товуши ҳақида). *Ҳоким халққа минг алпозда ўқириб, ҳаммани ҳақорат қилиб.. уйига қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Оғир юкли туялар бўйинларини осмонга кўтариб ўқиради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Жадал келаётган катта айиқ жуда хунук ўқиради.* Газетадан.

3 кўчма Қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Ташқарида шамол ҳамон ўқиради.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Ўқиради тўхтади сўнги замбарак, Жаҳаннам худоси қаҳ-қаҳдан тинди.* Ф. Фулом.

ЎКРАМОҚ айн. **ўқирмоқ** 1. -Эй худо, нима гуноҳ қилдим мен сенга! — бошини столга қўйиб, ўкраб йиғлаб юборди Адолат. С. Зуннунова, Гулхан. *Марзия бўш стулларга тикилиб.. ўкраб йиғлабди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎКРАНМОҚ шв. Эркаланиб босиқ овоз чиқармоқ; пишқирмоқ (от ҳақида). *Қашлагани отга ёқиб қолибди, Украини у гир айланиб турибди.* «Алпомиш». *Куйни тушунмаётгандай отлар ҳам жим, ўкранмас, ҳўкизлар ҳам кавиш қайтармай.. пиш-пиш нафас олиб, жим турардилар.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИЗ 1 Ота-онасиз, етим. *Ўксиз болалар.*

2 Бирор ёрдам берадиган кишиси йўқ; ҳимоясиз, бахтсиз, бечора, ўксик. [*Маҳкам:*] *Бу қандай зўравонлик! Қўл-оёғимизда киши! Ўксиз она! Бахтсиз Иқболёй. Миршабдан калтак еди-я!* Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ғам ва ҳасратни ифодалайдиган; ғамгин. *Умидсизлик, ўксиз руҳ уни [Машҳадийни] бир зум ҳам тарк этмайди.* Ойбек, Навоий.

ЎКСИЗЛАНМОҚ Ачиниб афсусланмоқ, хафа бўлиб қолимоқ; ўксинмоқ. У [*Бектемир*] *дадаси кетидан томошага.. боролмай қолган боладек, ўксизланди.* Ойбек, Куёш қораймас.

ЎКСИК 1 сфт. Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлган; эзилган; ғамгин, қайғули. *Ўксик кўнгли.* ■ *Гўдакнинг ўксик йиғиси Ойша онага қаттиқ таъсир этди.* М. Исмоилий, Озодлик гулини ҳидлаган киши.

2 от Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлиш туйғуси; хафалик, ғам, қайғу. У [*Хури*] *кўкрагини тўлдириб хўрсинди. Қалбида зўр ўксик бор эди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИКЛИК Ачиниб афсусланиш; хафалик, ғам, қайғу. *Ой нуридай кўзинг порлашин аралаш, Варақларан ўксикликнинг дафттарин қати.* Ф. Фулом.

ЎКСИМОҚ Бирор нарсага эриша олмаганлиги, бебахралиги, камситилганлиги ва ш. к. учун афсусланмоқ, хафа бўлмоқ ғам чекмоқ. *Иккинчи она ва унинг болалар Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳақ ҳолда, у бегонасиради, сал нарсани кўнгли олиб ўқсир эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Гапларни эшитиб, Полвоннинг яримта кўнглина баттар ўқсиди.* Ж. Шарипов, Хоразм

ЎКСИНМОҚ айн. **ўксимоқ.** Элмурс унинг [*Гулсумнинг*] бу қадар ўпкаси тўли ўксиниб йиғлашининг сабабини суриштиришдан илгар, уни юпатиш лозим, деб ўйлади. П. Турсун, Ўқитувчи. [*Хўлқар:*] *Ойим ри матли мени қиз туққанларидан ўксин эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎКТАМ 1 Бошқаларга ўз таъсири сўзини ўтказадиган; шижоатли, ўткир. ■ *Ҳалланинг ўктам йиғити.* ■ *Ўрмон поле Бозор амин, Ҳайит амин ва бошқа ўктам одамлар миришав билан бирга даҳли қараб югурдилар.* С. Айний, Қуллар. *Карнинг димоғи баланд, айтгани айтмаган деган.. тенгқурлари ичида ўктам либ, башанг кийиниб юрарди.* Ҳ. Назир, К терак шабадаси.

2 Ҳиммати улуг, олийжаноб, ҳот сахий. *Бўрихўжа уйида ҳам ўктам: салисига дашном беришдан ўзини тиярди.* Осим, Тилсиз гувоҳ. *Уша барно йиғит — там бир аскар Юртини асрайди ёмонлардан.* Б. Бойқобилов.

3 кўчма Ёқимли, куш ифодали. *Энди ўктам гаплари, қисқа, муайян буйруқдан мамнун эди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аваз қадди расо, бир мўйи қилт этмай, н томонга ўктам боқиб турарди.* С. С1 Аваз.

4 Ўктам (эркаклар ва хотин-қизлар и) **ЎКТАМЛИК** Ўктам шахсга хос хитти-ҳаракат. [*Мутал*] *Шундай ишонч, дай ўктамлик билан гапирдики, гўё у давом этган тергов унинг фойдасига бўлган!* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳайратнинг юда кучли бир шиддат, ўктамлик, йиғит хос гурур борлигини Иқлима сезарди.* М. ратқулов, Журъат.

ЎКЧА шв. Оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна. *Оёғида ўкчаси баланд қизил этик, елкасида милтиқ..* С. Сиёев, Аваз.

ЎКЧАЛИ шв. Пошна, баланд пошна. *Тугайсари уларга тил учида салом бериб, ўкчали этигини суғурди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎЛ-А унд. с. Бирор кимса ўз қилмишига яраша жазо олганда ёки унинг қилмишлари ўйлаганидек натижа бермаган ҳолатда унга таъна сифатида айтиладиган ибора. *Ўл-а, қўлга тушидинг-ку! Ўл-а, аҳволинг шу экан-ку!*

ЎЛАЙ: **вой ўлай** унд. с. Бирор нотўғри иш ёки хатти-ҳаракат туфайли ҳаяжонга тушганликни ифодалаш учун қўлланади (одатда хотин-қизлар нутқида). *Вой ўлай, нима иш қилиб қўйдинг!* ■ *Вой ўлай, мен қандай қилиб айтаман?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЛАКСА 1 Ўлган нарса; ўлик. *Баъзан ҳуриб қолади Ўлакса қидирган ит.* Файратий. *Девор ковагида моғор босиб ётган ўлаксага қўл уриб нима қиласиз.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар.

2 Ўлар ҳолатга етган, ўта заиф, ўлимтик. *Ўлакса от.* *Ўлакса товуқ.*

3 Шундай ҳолатли нарсага нисбатли ҳақоратни билдиради. *..солиқни тўламайсан, йиғим деса, жонинг бўғзинга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

4 с. т. **ўлаксахўр.** *Мен бу софликка ўлакса кузғунлар қўнишини истамайман.* А. Мухтор, Чинор.

ЎЛАКСАХЎР 1 Ўлган жониворларни ейдиган, ўлимтик билан овқатланидиган. *Ўлаксахўр, сен мени ея олмайсан.* С. Азимова, О. Лайло.

2 айн. **тасқара 1.** *Боғда бургут, лочин, қарчигай, қирғий, калхат, бойқуш, ўлаксахўрдан тортиб олатўғаноққача.. томоша қилишди.* Н. Назаров, Замон.

3 кўчма Ишламай, бошқалар ҳисобига яшайдиган; текинхўр. *-Сабаби маълум, - деди отам, - агар ҳашар тамом бўлса, бу икки юз ўлаксахўр текин овқатни қаердан топади ва отлари учун бенул ем, беда қаердан келади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ЎЛАМСА шв. айн. **ўлакса 1.** Бу бўрилар ўшанинг битта-яримта ўламсасини еб.. юришади. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ЎЛАН 1 айн. **ўт 11.** *Кўм-кўк ўланлар ва уларнинг орасидан илон изи бўлиб, қуёшнинг нурида қумуш тасмадай ярқираб турган ариқ ва ариқчалар кўришиб туради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛАН 11 Халқ оғзаки ижодида, одатда тўй, гап-гаштак ва ш.к. да ижро этиладиган ашула, кўшиқ. *Ўлан айтмоқ.* ■ *Қора-қора кўзилар Кўйни бошлар, ёр-ёр. Қалам қошли янгалар Ўлан бошлар, ёр-ёр.* М. Алавия. *Шўх-шўх парвоз этар ўлан овози, Бахшнинг кўбизи, созанда сози.* С. Жўра. *Тенгдошлар кўшиғи - дўстлик ўлани Қуёш йўлларида кетсин жаранглаб.* С. Акбарий.

ЎЛАНЗОР Турли ўт-ўланлар ўсган майдон; ўтзор. *Дарё, уша ўланзор қирғоғу.. ёво-йи жийда кундасидан бўлак ҳеч нима йўқ эди.* Р. Бекниёз.

ЎЛАНЧИ Ўлан айтувчи, кўшиқчи. *Жуда сулув қиз, ўланчи қиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшигида неча кўшчи, кўлончи, Бари - полвон, бари - чечан ўланчи.* М. Алавия.

ЎЛАРДАЙ айн. **ўларча.** *Ўлардай зикна. Ўлардай ўжар. Ўлардай ишламоқ. Ўлардай чарчамоқ.* ■ *Заргаров Қутбиддиновни ўлардай калака қилиб, тоза аламини олди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЎЛАРМОН 1 Нафсини тия олмайдиган; очкўз. *Ўлармон ҳўкиз болтадан тоймас. Мақол. Ёмон отга ёл битмас, Ўлармонга мол битмас.* Мақол.

2 Ўта берилган; муккасидан кетган. *Ичкиликка ўлармон одам.* ■ *Ииратга ўлармон, нафси ёмонлар Хун дея, қул дея, пул дея босди.* М. Шайхзода.

ЎЛАРМОНЛИК Ўлармонга хос хислат, хатти-ҳаракат. *..устоз Қавомнинг «ўлармонлиги», беш қўлини баробар оғзига тиқиши ҳақида.. турли гаплар юрарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЛАРОҚ кт. Гапда ўзидан олдинги сўз ёки ибора маъносини таъкидлаш ва уни гапнинг кейинги бўлаги билан боғлаш учун қўлланадиган сўз. У [Юсуфбек ҳожи] биринчи мартаба ўлароқ ўзининг ички касалини Нормухаммад кушбегига очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ерда ер ислоҳотининг фойдасига ўлароқ бирмунча сўзлар бўлиб ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎЛАРЧА Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўлғудай, Ўларча очкўз. Ўларча ичи қора. ■ [Ойқиз хола:] Ёлғиз болам ўксимасин, яхши ўссин, деб мушук боладай напалаб катта қилдим. У бўлса ўларча ўжар, биркесар бола чиқди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЎЛАСИ: ўласи қилмоқ Ўлар ҳолатга келтирмоқ, чала ўлик қилиб ташламоқ. Ўласи қилиб урмоқ. ■ Мардон уларнинг [жаллобларнинг] гапига унамаганда, товонига беҳи таёқ билан уриб ўласи қилдилар. М. Осим, Элчилар.

ЎЛАТ Одам ва ҳайвонларда ўлат таёқчаси кўзгатадиган ўтқир юкумли касаллик; кўплаб ёки ёппасига ўлимга сабаб бўладиган касаллик, мас., вабо. Қишлоқлар узоқ давом этган ўлат ёки уруш натижаларида хароб бўлгандай вайронликка юз тутган. А. Қаҳҳор, Сароб. Бу аҳвол умумий вабо ва ўлат эди. С. Айний, Эсдалиқлар.

Ўлат тегмоқ Ўлатга дучор бўлмоқ. Чиндан ҳам у ўзини танимаслик даражасида олдирган, ўлат теккан кишилардек, кўзлари ичига чўкиб кетган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛГАНДА с. т. 1 Фельнинг тасдиқ шакли билан қўлланиб, инкор маъносини ифодалайди; ҳеч қачон. Ўлганда ақл киради сенга! Ўлганда одам бўлади!

2 Энг камида, кам деганда, ҳеч бўлмаса. Бу чамадон ўлганда йиғирма кило келади.

ЎЛГУ(Н)ДАЙ, -дек 1 Ўладиган даражада, ўласи қилиб. Бек хирмонда бекиниб ётган деҳқонни ўлғудай калтаклади. Ф. Расул, Адолат. Дарров бир киши аравага юборилди, биттаси, ўзига келармикан деб, ўлғудек бўлиб ётган Эсонбойнинг юзига сув сепиб эди, қимир этмади. А. Қодирий, Улоқда.

2 Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўларча. Кўринишда мутавозе, лекин аксари ҳақиқатда ўлғудай кибрили, димоғдор мусулмон бойларини кўриш мумкин. Ойбек, Танланган асарлар. Ўлғундай безбет экансан-да, Набиғул! А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қаримжон бўш-баёвгина, ўлғудек содда, бўшашган эди. С. Аҳмад, Уфқ.

ЎЛГУНЧА 1 Ўлмоқ фл. чегара шакли. То ўлгунча шу ўлкада қал. Ҳ. Олимжон.

2 айн. ўлгу(н)дай. Ўлгунча бахил. Ўлгунча инжиқ. Ўлгунча калтакламоқ. ■ Махдум уларни ўлгунча ёмон кўриб.. эшикдан қай-

таришга тиришар эди. А. Қодирий, Мехрдан чаён.

ЎЛДА-ЖЎЛДА рви. 1 Тартибсиз соған ҳолда, ҳар қаерларда. [Зухра:] -Ида, сида тартиб йўқ, хўжалиги ўлда-жўлда де санг-чи! — деб жаҳли чиқар эди. С. Анорбоев, Оқсой. Чарчаб қолишди йўлда, Қанчаси қолиб кетди, Етолмай, ўлда-жўлда. Т. Тўла

2 Охиригача етказилмаган, чала ҳоли. Энди биз бу ишни ўлда-жўлда ташлаб кетмаймиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎЛЖА 1 Душман устидан ғалаба қилиш туфайли қўлга киритилган нарса. «Ҳозир эрталаб соат ўнларда уйқудан уйғондила сўнгра ўлжа ва тутқунларни бўлиш иш бошланди. С. Айний, Қуллар. Эмурод кеча раисга ваъда қилган, қишлоқда қўлга тилирилган ўлжа қуролларни топширди. Ш. рат, Шинелли йиллар. Сафарқул ўлжа тилиқларни ўз одамларига кўтартириб, қўлга чиқди. С. Айний, Қуллар.

Ўлжа қилмоқ (ёки олмоқ) 1) куч иштиб қўлга киритмоқ. Ёш экан, жон шир ваҳм олади. Номард бўлса, отни ўлжа қилди. «Ширин билан Шақар»; 2) кўчма келулай фурсатдан фойдаланиб, бирор нани текинга олмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғламоқ.

2 Овда қўлга тушириладиган, тутиб отиб олинадиган нарса; ов. Урмон қаларидан шиддатли овоз, Ўлжасини ти ёввойи махлуқ.. С. Акбарий. Пастлаб келэнди ўз ўлжалари устига қўнмоқчи бўлган қора қушлар бирдан баландлашди. Қодиров, Қора кўзлар. Кечки пайт қармоқларни соҳилга боғлаб қўйиб, тагина ўлжа билан қайтдилар. Ш. Мирзаев, Оғир тош кўчса.

ЎЛИБ-НЕТИБ: ўлиб-нетиб қолмоқ қолмоқ ёки бошқа бир фалокат юз бер Киши молини сақлаш бениҳоят қийин. Ўлиб-нетиб қолса, балога мен қола Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЛИБ-ТИРИЛИБ Бутун кучни сарф астойдил ҳаракат қилиб, тиришиб; тирноғи билан. [Норбой ота:] Ўлиб-либ ҳисор зотини хиллаганман, юз йиғтадан кўзи олганман. П. Қодиров, Қорлар. Бизлар кўчага чиққанимизда, фаллар ўлиб-тирилиб қаршилик кўрсатиш бағзилари машиналарда қочишарди. А. дуллаев, Қонли издан.

ЎЛИК 1 Ҳаёти тугаган; ўлган, жонсиз; **зид. тирик.** *Солдилар бир наъшга [тобутга] икковни – Жонсиз келину ўлик куёвни. Алишер Навоий. Жой олди қучоғингдан Сонсиз ўлик тан. Ким не қилди кимларга, Билмайсан, недан? Ғайратий.*

2 от Жонсиз тана; жасад, мурда. *Кейинги вақтларда жаноза ўқиб, ўлик кўмиш ода-ти ҳам барҳам еди. С. Айний, Қуллар. Кўчалар тўла ўлик.. Кўйиб бўлган бинолардан тутун бурқсайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Аваз ветвраччи чақирган эди, кўйларнинг ўлигини кўриб: – Ёндириб, кўмиб ташланглар, – деди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

3 кўчма Ўз хусусиятини (сифатини) йўқотган, қотиб, ярқсиз ҳолга келган. *Ўлик оҳак. Ўлик цемент. Ўлик чигит. ■ Оҳак қиёми кетса, Қотиб бўлар ўлик ганж. К. Муҳаммадий.*

4 кўчма Жон асари йўқ, мурданики сингари. *Уртада ўн тўртта минглик қоғоз уюмини кўргандагина, Қўлатқоранинг ўлик кўзларига пича жон кирди, ўрнидан кўзга-либ, чўкка тушиб ўтирди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ..Мастуранинг юзидан ўлим нардаси кутарилигандай, ҳаёт тўла кўзлари ўлик юзига жон киргизгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

5 кўчма Ҳаётдан нишона йўқ; кимсасиз, ҳаракатсиз. *Ушандай ўлик қишлоқда бой-қушга ухшаб кимдир истиқомат қилади. С. Анорбоев, Оқсой. Кимсасиз, ўлик кўринган дашт одамлар билан жонланиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 кўчма Таъсирсиз, ҳис-ҳаяжон уйғот-майдиған, зериктирадиған. *Қундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни озми эшитамиз! А. Қаҳҳор, Қуюшқон. Заруратсиз, ички дардсиз, эҳтироссиз ёзилган асар ўлик бўлади. Газетадан.*

7 Бисотда сақланадиган, ишлатилмайдиган мол ҳақида (маблагга нисбатан қўлланади). *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб, ўлик ҳолда қолади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Ўлик табиат Ҳайвонот ва ўсимлик оламига мансуб бўлмаган нарсалар; тирик организмлардан бошқа жисмлар мажмуи. **Ўлик тиллар** Ёзма манбалардан маълум бўлган, ҳозир қундалик ҳаётда қўлланмайдиган тиллар. **Ўлик уйқу қ. уйқу 1.** **Ўлик эт** Тирик организмнинг касаллик ёки қариш туфай-

ли ўсиш, ривожланишдан тўхтаган, кўпинча кўчиб, тушиб кетадиган қисми. **Яранинг ўлиги** Яра ичида қотиб қолган фасод. **Ўлса, ўлиги ортиқ** Бир неча марта яхши. ..ўзи кўчиб кирган уйнинг ҳам эски кўрғончасидан «ўлса, ўлиги ортиқ» бўлиб, бола-чақаси яйраб қолганини мақтай кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си – оқпадар..

ЎЛИКХОНА Мурда сақланадиган, ёриб текшириладиган ва кўмиш учун бериладиган махсус бино.

ЎЛИМ 1 биол. Организм ҳаёт фаолиятининг бутунлай тўхташи, тугаши; ортга қайтмас жараён, ҳужайра ва тўқималарда физиологик жараёнлар тўхтаб, ортга қайтмас ҳолат содир бўлиши.

2 Инсон ёки ҳайвон ҳаётининг тўхташи; вафот, қазо. *Отнинг ўлими – итнинг байрами. Мақол. ■ Гулнор ўлимининг учинчи кунни Самарқанддан уларнинг бир қариндоши.. келган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Белбоғ олиб келган одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани ва қайси самоварда учратгани, бировни кўп тилга олганини сўзлади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Жон таслим қилиш, жон бериш жараёни, вақти. *Майли, сиз учун ўлимга ҳам тайёрман. П. Қодиров, Қора кўзлар. Лекин, Гулнорнинг ўлими олдида айтган сўзларини Гулсумбиби ўз эрига ўқтирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, ўлим чекинди, икки ойдан сўнг бемор оёққа турди. Газетадан.*

4 с. т. Ўлим юз бериши ва у билан боғлиқ ҳолат, шароит, жараён. *Ўзингиз биласиз, бултур падар марҳум бўлган эдилар, бу-гун бошимизга яна ўлим тушадиган бўлиб қолди, тоғам Ҳомидни аллакимлар чавоқлаб кетибдилар! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўлим – тўй эмас, борнинг пулини сочади, йўқнинг сирини очади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўлим жазоси Айбдорни ўлдириш кўзда тутилган жазо чораси. *Бу ярамаслар ўлим жазосига ҳукм этилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўлим тўшагида ётибди Ўлими жуда яқин, ўлим ҳолатида. Ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан (ёки нарсадан) хабарим йўқ Бирор нарсадан хабарсизликни алоҳида таъкид билан ифодаловчи ибора. Бекор гап!*

Ўлимдан хабарим бор, бу гандан хабарим йўқ.. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ЎЛИМ-ЙИТИМ Ўлим ёки бошқа бир сабаб билан ажраб қолиш, абадий йўқотиш. *Ҳар нарса бўлса бўлсин — ўлим-йитим бўлмасин.* ■ Илҳомжон, ўз одатига кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапира бошлади. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

ЎЛИМЛИК этн. Кимсанинг ўз дафн маросимлари учун олдиндан ажратиб, сақлаб қўйган буюмлари ёки пули. *68 ёшли кампир Ҳамро хола машина ҳайдашни билмайдиган ўғлига «Москвич» олиб берибди. Бу машина кампирнинг ўлимлиги эмиш.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Меҳрибон буви.. эски пешонабоғига тугилган бир даста пулни чолига узатди: -Мана буни қўшиб қўйинг, буваси, ўлимлигимга йиғувдим.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЎЛИМНОМА кам қўлл. Бирор кимсани ўлдириш, йўқ қилиш ҳақидаги ёзма ҳукм ёки буйруқ. *Зарба бердик беомон бир яшин каби. Ўлимнома бўлмишиди халқнинг ғазаби.* Уйғун.

ЎЛИМСА шв. айн. ўлакса 1. -*Меҳмонлари ўлимса бўлса, ўзи ўлимсахўр, — деди.. бири.* С. Айний, Қуллар.

ЎЛИМСАХЎР шв. айн. ўлаксахўр 1. *Сен ўлимсахўр, мурдахўр бир ҳайвонсан.* С. Айний, Жаллодлар.

ЎЛИМТИК 1 Ўлган жонивор, ўлик, ўлакса. *Кўзгун, қорақуш, тасқара каби қушлар ўлимтик билан озиқланади.*

2 Ўлар ҳолатга етган; ўлакса. *Бу ўша абжағи чиққан жаҳонгир. Бу ўша, ўлимтик жодугар, айёр.* Уйғун. *Бу ўлимтикни қаердан топиб келдингиз. Биз берган зотли сигирнинг учдан бирига ҳам тўғри келмайдик-ку.* «Муштум».

3 Заиф, кучсиз. *Чиммат орқасидан ўлимтик товуш эшитилди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Девордаги кўкиш тун чироғи ўлимтик нур сочади..* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

4 кўчма Очкўз, қурумсоқ. *Ўлимтик одам.*

ЎЛИМТИКЛИК Очкўзлик, қурумсоқлик. *Ўзининг ўтакетган ўлимтиклиги билан, пайтини топганда, оғиздаги ошга ҳамчанг сола бошлаган Махзумнинг хатти-ҳаракати мурид ва мухлисларнинг асабига тегди.* Файратий, Довдираш.

ЎЛИМТИКХЎР айн. ўлаксахўр. *Кўз очиб, осмонда самолётлар ўрнида настичарх урган ўлимтикхўрларни кўрди.* М. Маисуров, Ёмби.

ЎЛКА 1 айн. мамлакат 1. *Бир сўз билан айтганда, республикамиз импорт ўлкасини экспорт ўлкасига айланиб бормоқда.* Газтадан.

2 Мамлакатнинг маъмурий-худудий биликка эга бўлган бирор қисми. *Хоразм кўзоқ ўлка, «Муштум» тоға чиқар ўлги «Муштум».* Шохрух мамлакат бутунлигини сақлаш ва ўзига содиқ амирзодаларни ўрнига қўйиш мақсадида.. вилоятга ўлкалар кўпроқ ўз ўғилларини юборди. Мирмуҳси Меъморов.

3 кўчма Бирор нарса, ҳодиса кўп бўлган, ишғол этган, қоплаган. *Чўпон қўбининг мунгли куйлари эл кўрмаган қизалоқ, афсоналар ўлкасига олиб кетарди.* А. Муртор, Қорақалпоқ қиссаси. *Бир мамлакат кекса, жафокаш, Қадим давлат, қумлар ўлкаси.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Нурхона Бек бод шаҳрдан бир неча чақирим йироқлик «шамоллар ўлкаси» — Фарҳод қоялари яқинда барпо этила бошланди.* Газетадан.

ЎЛКАШУНОС Ўлкани ўрганувчи. *Ўлкашунослар тўғараги.*

ЎЛКАШУНОСЛИК 1 Ўлкани ўганиши; ўлкашунос касби. *Ўлкашунослик қизиқарли машғулот.*

2 Ўлкани ўганиш ҳақидаги фан; мамлакатнинг бирор ҳудуди ҳақидаги тарихи географик ва ш.к. билимлар мажмуи. *Махур табиатушунос А. Федченко юрган ўлкашунос музликлар, ўлкашунослик фани қўшган ҳиссаси бизни қойил қолдирмоқда «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЎЛМАС 1 Ўлмоқ фл. бўлишсиз сс. *Хунарли ўлмас, хунарсиз кун кўрмас.* Мақд. *Бир кунга ҳўкиз ўлмас, Икки кунга эга бермас.* Мақол.

2 Кишилар хотирасида доим сақланган, унутилмайдиган, ҳамини тил олинадиган. *Ўлмас асар. Ўлмас кашфиёт.* 1. *Кимсасиз кўринган кечада, хилват, баҳабат тоғда.. киши хаёлига ўлмас афсона келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўз қадри, қимматини йўқотмайдиган ҳамини керак бўладиган. *Ўлмас мол. Ўлмбукм. Ўлмас хунар.*

4 Ўлмас (эркаклар ва хотин-қизлар исми)

ЎЛМОҚ I I Ҳаёти тугамоқ, яшашдан тўхтамоқ, қазо қилмоқ. *Ўз ажали билан ўлмоқ. Йиқилиб ўлмоқ. Ботир ўлса, номи қолар, Номард ўлса, неси қолар.* Мақол. ■ *Кечга яқин йўл устида ярадор лейтенант ўлди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Бунинг устига кутилмаганда бир сурувдан устма-уст иккита кўй касалланиб ўлди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Йўқ бўлмоқ, барҳам топмоқ, Ҳаваси ўлмоқ. *Иштаҳаси ўлмоқ.* ■ *Муҳташам саройларнинг зиёси кетган, Ўлаётган синфдек зиёси кетган.* Файратий. *Ер юзида ўлмасин, номингни сақлаб қолгин.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 Бирор сифати, хусусияти ва ш.к. ни йўқотмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ. *Ўлган оҳак.* ■ *Робия хола қайноғи ўлиб қолган чойдишга ўт қалаб юборди.* С. Зуннунова, Олов.

4 Бирор ҳаракат-ҳолат таъсирида жуда ночор, огир аҳволда қолганликни билдиради. *Мирмуродов соатни бир амаллаб олти қилгунча ўлаётди.* «Гулдаста». Э, вокзалнинг олдида ўлдим-чарчадим, афтимнинг куясини кўр. Ойбек, Болалик.

5 кўм. фл. өзф. Етакти феъл билдирган ҳаракатни кучайтириб ифодалайди, ортиқ даражасини қайд этади. [Тўйбека:] *Мени эрга берганларида, сенга ўхшаш мен ҳам йиғлаган эдим, аммо ичимда никоҳ кунининг тезроқ келишини кута-кута ўлган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Қимматхон ҳар келганида, она сизгирдай ялаб-юлкаб ўлади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Ажалдан беш кун бурун ўлмоқ Ўз ажалдан илгарироқ, бевақт дунёдан ўтмоқ. [Кумуш:] *Ўғрилар тешиб, олдимга чиққанларида, мен нима қилар эдим? Оҳ, отажон! Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Уятга (ёки номусга) ўлмоқ** Қаттиқ ҳижолат чекмоқ, изза бўлмоқ, уялиб ўсал бўлмоқ. *Сидиқжон номусга ўлиб, ғазабдан кўзига қон тўлиб, нима қилишини билмай, хийла туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Эти ўлмоқ** 1) бадани сезмайдиган, ҳис қилмайдиган бўлиб қолмоқ. *Дарра келгунча этим ўлиб, дарра еганим билинмайди.* «Латифалар»; 2) таъсирланмайдиган бўлиб қолмоқ; кўникиб, олатдагидай қабул қиладиган бўлмоқ. *Ё ғирт содда, ё аноий.. ёки аёлларни кўравериб.. Почтаев аччиқ ҳазил, кинояли гаплар, ҳат-*

то калака қилишлар ҳам кор қилмайдиган бўлиб, эти ўлиб қолган эди. А. Мухтор, Туғилиш. **Ўлай агар** Иш-ҳаракат, гап-сўз ва ш. к. нинг чинлигини алоҳида таъкидлайди. *Ўлай агар, кўрганим йўқ.* ■ *..ўлай агар, бор-йўқ пулим шу, мен мусофирман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Ўлганинг кунидан** Бошқа иложи бўлмаганидан. *Ўлганининг кунидан рози бўлдим.* ■ *Ўлганининг кунидан чолга тегиб бораман.* «Кўшиқлар». **Ўлганинг устига кўмган** Бир кўнгилсизлик устига бошқасининг юз беришини ифодаловчи ибора. *Буниси ўлганинг устига кўмган бўлди.* «Муштум». **Ўлганинг устига (чиқиб) тепмоқ айн.** *Ўлганинг устига кўмган. Худойга шукур, кўлингда хатинг бор, ўлганинг устига чиқиб тепгандек хат-хабарсиз кўйма!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўлиб бўлдим ёки ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим** Бирор нарса ҳаракатида, таъсирида жуда ҳолдан тойганликни, ўлар ҳолатга етганликни билдиради. *Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз кўйни ҳайдаш нуқул азоб!* Ойбек, Танланган асарлар. *Юпатгунимизча эр-хотин ўлиб бўлди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Шарифжон, ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим.** *Бу поччанг мени адо қилди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ўлиб турган (ёки юрган) экан** Жуда хоҳлар, жуда иштиёқманд экан. *..дўндиқчангни муҳайё қилиб берайлик, дедим.* *Жонкелди ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп, деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам, деб томоғи қақраб ўлиб юрибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўлмаган менинг жоним (ёки сенинг жонинг)** «Мен бундан баттарига ҳам чидаганман»; «фақат сен чидайсан, шунча чидабсан» маъносига ибора. *Вой, Марасул ака-ей, ўлмаган сизнинг жонингиз! Бу шаллақи билан қанақа умр қилиб келаетибсиз?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ўлса ҳам Қатъий инкорни билдиради.* *Ўз отасини сийламаган, ўлса ҳам бизни одам ўрнида кўрмас!* «Ёдгор».

ЎЛМОҚ II эск. Бўлмоқ. *Бу кунлар бошимизда бир саҳоб ўлса, ажаб эрмас.* Завқий. *Лутфу карамингиз ила кўнгишларимиз чароғон ўлиб.. дуои жонингизни қилмоқ ила хуррамимиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЎЛПОН тар. Ердан фойдаланганлик учун олинадиган солиқ; ер солиғи. *Бир кун хоннинг ўлпон йиғувчилари қишлоққа чиққанларида, Ботирали уларни қаттиқ ҳақо-*

рат қилибди. **Ф. Расул, Тўнғич ўғил.** [Жайноқ:] Хужайининг подшоликка ўлпон тўлаганда, биз тўламабмизми? **Н. Сафаров, Уйғониш.** Сенларга неча қур айтдим-а: қарзларингни тўлаб қўй, ўлпонни бер, деб. Қулоқ солдингларми? **М. Исмоилий, Фарғона т. о.**

ЎЛПОНЧИ тар. Ўлпон йиғувчи. Кузга бориб ошлик ҳам, пахта ҳам ёлчитмади. Бир ёқдан ўлпончилар зугум қилади. **С. Сиёев, Аваз.**

ЎЛТАНГ шв. Сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимлагич. Тошсоқа магистрал каналининг ҳам кути учиб қолган — сув ўлтангда шилдираяпти. **Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.**

ЎЛТИРИШ эск. айн. ўтириш 1. Энди Равнонинг, ҳар ҳолда, чиқишини билса ҳам, бироқ қачон чиқишини билмас, шунга биноан бир хўроз қақирғи ўтгунча кутиб ўлтиришини чамалар эди. **А. Қодирий, Мехробдан чаён.**

ЎЛТИРМОҚ эск. айн. ўтирмоқ. Тўғри сўзламайсиз, **Отабек**, бу кунгача меним кўрпачамда ўлтириб юрган **Шокирбек** отли бир йиғит эди. **А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ЎЛЧАГИЧ Нарсанинг ўлчамини белгилаш, ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Ўлчагич билан текшириб кўрмоқ. Ўлчагич воситасида аниқланмоқ. Ўлчагич асбоб. ■ У ерда лабораториядагидай эгри-бугри шиша найчалар, шиша идишлар, ўлчагичлар, электрокамера, ҳар хил асбоблар. **С. Анорбоев, Оқсой.** Вақт ўлчагич — соат кашф этган **Ҳожи Муҳаммадга Темурхон** бир хуржун олтин инъом этган экан. **Мирмуҳсин, Меъмор.**

ЎЛЧАК шв. Ўлчов, ўлчам. Амлоқдор уларга [деҳқонларга] ҳам илгаридан экилиб келган ерлар қаторида бир ўлчакдан солиқ солди. **С. Айний, Эсдалиқлар.**

ЎЛЧАМ Нарсанинг ҳажми ёки катта-кичиклигини ифодалайдиган рақам кўрсаткичи; ўлчов; размер. Ўлчами 3 м бўлган хона. 500 см ўлчамдаги идиш. Бош кийим ўлчами. ■ Қадимги юнон олимлари Ернинг шаклини аниқлаш билан бирга, ўлчамларини топши билан ҳам шугулланишган. «Фан ва турмуш».

ЎЛЧАМЛИ Ўлчамга хос бўлган; ўлчамдаги. Қисқа ўлчамли кабеллар процентни меъёрдагидан анча камайди. Газетадан.

ЎЛЧАМОҚ 1 Ўлчов асбоби воситасида нарсанинг узунлиги, ўлчамини белгиламоқ.

Ёғочнинг узунлигини ўлчamoқ. Майдон сатҳини ўлчamoқ. Оқаятган сув миқдорини ўлчamoқ. Етти ўлчаб, бир кес. Мақол. ■ Ани, яхши қиз, ўрнингиздан туринг, буйингизни ўлчаймиз. **И. Раҳим, Иҳлос. Сомуғчиликдан бири сиз ўлчamoқда.. «Муштум».**

2 Фикр-мулоҳаза билан чамасини, ҳисобини қилмоқ, белгилашга ҳаракат қилмоқ. — Кечаси бир маҳалгача гаплашиб, ҳамма бўладиган гапни ўлчаб, чамалаб кўрдим — деди чол. **П. Турсун, Ўқитувчи.** [Ҳасан] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини лантириб муҳокама қилди ва ўлчади. **А. Дирий, Ўтган кунлар.**

Ўз гази билан ўлчamoқ қ. газ 1.

ЎЛЧОВ 1 айн. ўлчагич. Ақлнинг ўлчови — идрок. Мақол. ■ Хонанинг бурч Меъморнинг асбоблари: ўлчовлар.. а курак, теша, табар, чўқморлар ҳам ўлчаб қўйилган. **Мирмуҳсин, Меъмор.**

2 айн. ўлчам. Соцларини чамбар олган навбатчи қиз, бир ўлчовда келатинида терилган қора нонларни Ўлга тутади. **П. Турсун, Ўқитувчи.**

Ўлчов бирлиги Муайян катталиқни доран баҳолаш учун асос қилиб олган катталиқ.

ЎЛЧОВЛИ 1 Муайян ўлчовдаги, гили ўлчовга эга (бўлган). Озиқ-овқат ўлчовли. ■ Гоҳи озроқ, гоҳ зиёда — Ўлғи фурсат берилар, Ким суворий, ким тўғри Умри омонат берилар. **Б. Бойқобилов.**

2 Муайян бир ўлчовда, бир хилда текисда содир бўладиган; бир хил. Қўлга автоматлар осган, ўлчовли одимлар қора булутдек масофани қамраган, фашист тўлқини келмоқда. **Ойбек, қораймас.**

ЎЛЧОВСИЗ 1 Ўлчами аниқ бўлган бўлмаган. Ўлчовсиз ҳосил. Ўлчовсиз Ўлчовсиз ер.

2 Ўлчаб бўлмайдиган даражада беўлчов. Бир онда у [Ўўлчи] ўз кучи билан човсиз даражада ўсганини сезди. Танланган асарлар.

ЎЛЧОВЛИ айн. ўлчовли. Азизиш жуда ўлчовли. Ишини бир оз жадалла юборасиз. **Мирмуҳсин, Меъмор.** Бир вазод, қуроқ, ўқ-дори ҳам ўлчовли. **тамов, Мангу жасорат.**

ЎМАРМОҚ с. т. Яшириқча олмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ. **С.**

ват пачақ тухумларни пуловчи қаллоб одалар.. бу ердан анча пулни ўмариб кетар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уришишлари. *Ўғил деди: -Шу фурсат қулай: Отам йўғ-у, пулни ўмарай.* С. Абдуқаҳҳор. *Чойдан ур, деса мойдан ҳам ўмариб қоладиган баъзи ходимларига кўз югуртириб чиқиб, сирли овоз билан шундай деди.. «Муштум».*

ЎМБАЛАМОҚ шв. Мункимоқ, мункиб йиқилмоқ. *Зиёбекнинг оти бирдан шудгорга келиб ўмбалаб қолди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎМБАЛОҚ; ўмбалоқ ошмоқ 1) бошини қўйи ёки орқага ташлаб агнамоқ, айланма ҳаракат қилмоқ. *Дарвоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. *..бир тўда каптар катта даврада парвоз этар, учиб бораётган ерида ўмбалоқ ошиб ўйнарди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар; 2) худди шу тарзда қуламоқ. *Кенжа жон ҳолатда отни қамчиларкан, от.. мункиб кетди. Кенжа тошга ўмбалоқ ошиб тушди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ЎМБОҚ-ДЎМБОҚ Сирти тепалар ёки чуқурликлар билан қопланган; баланд-паст, нотекис. *Ўнқир-чўнқир, ўмбоқ-дўмбоқ жойлар текислангач, чўлга анча файз кирди.* М. Назаров, Сирли хат.

ЎМГАК с. т. Ўмган. *Худоёр, чарчаган кишидек, стол қиррасига ўмгагини тираб олди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *От мункиб кетиб, ўмгаги билан шағалга қадалди-да, ағнаб, бир неча минутнинг ичиди ўла қолди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ЎМГАН Кўкрак, тўш. *Ўткир сўз ўмганни тешар.* Мақол. ■ *Бериб ўмганни ерга, гоҳ эмаклар, Тиқиб кўз, ун чиқармай, лабни тишлаб.* Ҳабибий. *Ниҳоят, Пўлат Қосимий аста ўмганини кўтарди.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш. *Тирноқча ножўя сўз.. унинг таъбири билан айтганда, ўмганини тешиб ўтарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎМГАНЛАМОҚ Кўкрак кучи билан ўзига йўл очмоқ, кўкрак кериб, олға интилмоқ; бор кучи билан олға интилмоқ. *Бош кўтармасмиз теримни дўндириб, қойил қилиб, Интилиб, ўмганлаб, олға сурмаслик то бошқача.* Ҳабибий.

ЎМИЗ 1 Елканнинг қўл билан туташган қисми. *У менинг ўмизимдан Бир отадай ушлади.* Миртемир.

2 махс. Кийимнинг енг ўтказиш учун ўйиладиган жойи.

ЎМИЛДИРИҚ Икки учини эгарнинг олд қисмига, учинчи учини отнинг ўмрови орқали ўтказиб, айилга бириктириб қўйиладиган безакли қайиш тасма (эгарнинг орқага сурилиб кетмаслиги учун хизмат қилади). *Қўшиннинг икки ёни ва орқа томони ни ҳимоя қилиб турган отлиқлар сувлигини чайнаб, тилла ўмилдириқларини офтобда ярқиратиб турган сафсиз арғумоқларнинг бошини қўйиб юборадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Бошида кумуш юган, кўксидеги ўмилдириқларида ҳам кумуш қуббачалар бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎМРОВ айн. **кўкрак.** *Иброҳимбек понукли лўла болишни тортиб, тиззасига қўйди.* Унга ўмровини тираб олди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сув гунчакдан ошиб, отнинг ўмровига чиқди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎМРОВДОР айн. **ўмровли.**

ЎМРОВЛАМОҚ кам қўлл. Ўмровни ишга солиб, ўмров билан олға интилмоқ, ўмганламоқ. *Бульдозерлар дўнглари ўмровлаб сурди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

ЎМРОВЛИ Ўмрови кенг; кўкрақдор. *Арслонқул барваста қомат, ўмровли, содда, ўн саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Ўмровли не полвонлар Йиқилди майдон ичинда.* «Равшан».

ЎН 10 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Иккита беш ўн бўлади. Ўн километр. Ўн киши. Ўн марта.* *Бирни кессанг, ўнни эк.* Мақол. ■ *Бир савдогар ўн той молни олиб, бир зумда қорасини ўчирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо қиз узоқ кетмади, ўн қадамча нарида тўхтаб, бошидаги чопони ичидан бир қиё боқиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ўн гулдан битгаси ҳам очилмаган қ. гул 1.

ЎНАҚАЙ 1 Ишни ўнг қўли билан бажарадиган; зид. **чапақай.** *Ўнақай бола.*

2 Ўнг, қулай бўлган ҳолат, фурсат. *Аммо энди унга Марғилон бориш ўнақайи сира келмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришигина қолган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кимса ёки нарсанинг ўнг томонида бўладиган, ўнг томонга оид. *Ўнақай этик.*

Ўнақай қўлқоп. Ўнақай ошиқ (хайвоннинг ўнг оёғидан олинган ошиқ).

ЎНБОШИ 1 Ҳарбий унвон; ўн кишидан иборат энг кичик ҳарбий бўлинма бошлиғи. -*Қўлингни тушир, қийшайма!* - Сарбоз дўқ урди. - *Навкар ёшулли билан қандай мулоқотда бўлмоғини ўнбоши айтмадимми?* Мирмуҳсин. Чўри.

2 эск. Бригадир, бригада бошлиғи.

ЎНБОШИЛИК Ўнбоши иши, лавозими, Анави. *Ҳаҳ, оти нимаиди? Болаларга ўнбошилик қилиб турган ўртоғинг-чи?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ташкил қилинадиган кетмончиларга ўнбошилик вазифасини Берди татар ўзига сўраб олди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎНГ 1 1 Гавданинг юрак ўрнашган томонига қарама-қарши тарафида жойлашган; *зид. чап, сўл. Ўнг қўл. Ўнг оёқ. Ўнг бетида холи бор. Ўнг елка. Ўнг биқин.* ■ *Гоҳ чап оёқ, гоҳ ўнг оёқда туриб, аранг ўнгача санадим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Худди киши гавдаси олд томонига нисбатан бўлганидек, нарсаларнинг олд йўналишдаги, олдга қараган ҳолатдаги ўнг томон қисми; *зид. чап, сўл. Йўлнинг ўнг бети.* ■ *Амударёнинг ўнг ва сўл қирғоғида ўнлаб янги шаҳарчалар, посёлкалар бор. «Ўзбекистон кўриқлари». Бу орада танкларимиз жилгадан бирин-кетин чиқиб, тепаликнинг ўнг ёнбағридан ўрмалай кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Ўнг томон. *Хотин.. асл ўрданинг улуг мухташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги янги йўлга бурилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 *от* Қулай, мувофиқ ҳолат, фурсат; *яна қ. ўнақай 2.* *У қочиб кетишининг ўнгини тополмай, қайрағочга суюниб ўтириб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ўнғидан келмоқ Иш кўнғилдагидек бўлмоқ, юришмоқ. *Ишимиз ўнғидан келди, Полвон, хон ҳазратлари икки юз таноб ер инъом қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз ўнги хиралашмоқ** (ёки **қоронғилашмоқ**) Кўз қаршисида ҳеч нарса кўринмайдиган ҳолат юз бермоқ. *Фуломжон Ҳаётни кўрди-ю, юраги шигиллаб, кўз ўнги хиралашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мансур тишини тишига қўйиб, ўрнидан турди. Кўз ўнги қоронғилашса ҳам,*

чидади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ с **Кўз ўнғига келмоқ** Назарида гавдаланм *Онасининг вафотидан кейин хуеуллаб қол ҳовли кўз ўнғига келди шекилли. Мансур руққина шивирлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинг қулоқ сол. **Кўз ўнғида** Кўриб, кузатиб т ган ҳолатда; олдида, рўпарасида. *Унинг ўнғида чопиб, жар солиб, Шовқин-сурон лан оқар бир дарё.* Ҳ. Олимжон. *Ҳозирги кўз ўнғида: чойхонанинг орқа томон кичкина хужра бор.* Газетадан. **Ўнг кел** Қулай, муносиб ҳолат, шаронт юз берм *Ўғрида инсоф бўладими? У уйда ҳам, кўч ҳам — ўнг келган жойда бировнинг мо қўлини чўзаверади.* Ё. Хаимов, М. Раҳм **Ҳаёт-мамот. Ўнг қўл 1)** ўнг томон. *Ўнг қўл қатор тутлар панасидан Гулсум она чи О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса; 2) раҳ бошлиқ ва ш.к. нинг энг биринчи, энг иш ган ёрдамчиси. .раиснинг ўнг қўли бўлган кейин, шу билиниб турмаса бўладими. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Соли с мингбошининг ўнг қўли бўлса, Жуман ти Соли совуқнинг ўнг қўли.* М. Исмоилий, 4 гона т. о.

5 Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги и. оқимга, тараққиётга душман; консерва реакцион. *Ўнг партия. Ўнг лейбористлар социалистлар.*

ЎНГ II Амалда, ҳақиқатда содир бўл диган воқеа ёки ҳодиса, воқеа ҳолат. *Қудрат севгилиси ёнида, унинг ҳусн-жамолини ўз кўзи билан кўриб турибди. Бу туш эмас, ўнг, ҳақиқат.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Қани энди, ҳозир шу тушим ўнг бўлиб қолса.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Туш ўнг келмоқ Тушида кўргани ҳаётда ҳам юз бермоқ, туши тўғри бўлиб чиқмоқ, *Кўрадиган тушларининг барчаси ўнг келаверади.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Мен бир ваҳимали туш кўрдим.. Илоҳим, тушим ўнг келмасин.* П. Қодиров, Юлдузлик тунлар.

ЎНГ III 1 Нарсанинг одатда кўриниб турадиган томони, сирти. *зид. терс, тескари. Баргининг ўнги. Газламанинг ўнги. Кўйлак ўнги*

2 Нарсанинг фойдаланишга қулай бўл ган томони, тўғри тutilган ҳолати. *Газе танинг ўнги. Китобнинг ўнги. Пичоқнинг ўнги (тиғи). Китобни ўнг ушламоқ.*

ЎНГАРМОҚ 1 Елкага ёки улов устиг кўндаланг қўймоқ, олмоқ. *У энгашиб, кат*

тагина боғ машоқни елкага ўнгариб келар эди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? [Мусавой:] Жон ака, айтинг, бўри қандай бўлади? Қўйни бирдан бўғиб, ўнгариб кетармиш-а? Ойбек, Болалик. Саломатини отга ўнгариб олиб қочган, уни қўрбошига пешкаш қилган ким? С. Аҳмад, Хукм.

2 айн. ўнгламоқ (тўғри ва кўчма маънода). -Бизнинг туман бойлари.. ўз ишларини озгина вақтда ўнгариб оладилар, - деди бой. С. Айний, Қуллар. ..ўз рақибини чунонам урдик, у «гун» этиб ерга йиқилди, аммо ўзини дарҳол ўнгариб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. «Пахтакор» футбол командаси ўзини сал ўнгариб олди. «Муштум». Онаси ҳовлиққанидан қалишларини ўнгариб киёмасди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎНГИМОҚ Ранги йўқолмоқ, асл ранги ўзгармоқ, туси ўчмоқ. Бундай бўёқ билан бўялган мато ўнгиб кетмайди. «Фан ва турмуш». Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎНГИР Ўйилган, чуқур жой; ўйиқ. Ўнгитлар дарахтларда, тоғ ўнгирларида туриб, соққон отиб, ёвни шунча думалатиб турсалар ҳам, у газандалар борган сари кўпая берибди. Ойдин, Олтмиш газ арқон. Сўнги қор ҳали тамом эриб битмаган, ўқтин-ўқтин жойда, пастқамлар ва дўнгликларнинг кунга тесқари ўнгирларида лахтаклахтак бўлиб ётибди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ЎНГЛАМОҚ 1 Қулай, ўнг ҳолатга олмақ, келтирмоқ; тўғриламақ. Аҳмаджон шошмасдан милтигини ўнглади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қўзибой.. папкасини ўнглаб олиб, Қудратни бошлаб бораркан, гап орасида сўраб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Меъерий ҳолатга келтирмоқ; яхшиламоқ. Ишини ўнгламоқ. ■ Селдан, дўлдан зарарланган ғўзаларнинг ўнглаб олиши осон бўлмади. Газетадан. Сафарали бир нафасга каловланиб қолди-ю, ўзини тезда ўнглаб олди. Н. Фозилов, Дийдор.

ЎНГМОҚ Ўнланмоқ, дуруст бўлмоқ. Бошқалари у ёқда турсин-а, пахтаининг ўзи билан ҳам ишимиз ўнгмасди. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЎНГ-СЎЛ, ўнгу сўл 1 Ўнг ва чап томон. Ўнг-сўлга (ўнгу сўлга) назар ташламоқ.

2 Ўраб турган томонлар; атроф. Ўнг-сўл кўкаламзор. ■ Салимбоев ўнг-сўлига қарамасдан, ишга киришди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Тўхта, болам, бир насихат айлайин, Душманларинг бордир ўнгу сўлингда. «Нурали».

3 кўчма Ўраб турган шароит; вазият. Ўйларим порлоқ, тўсиқ бўлмагай, Аниқлаб олдим мен ўнгу сўлимни. Файратий.

ЎНГ-ТЕРС 1 Бирор нарсанинг ўнг ва тесқари томони, ўнги ва терси. Газламанинг ўнг-терси. Ноннинг ўнг-терси. ■ Бизнинг иштурмчиларимизнинг ҳаракатидан сўнг фашист солдат ва офицерлари кийимларининг ўнг-терсини тополмай қолдилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор нарсанинг ҳар томони, ҳар жиҳати. [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўнг-терсига қараб Ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўриб, ҳар жиҳатини ҳисобга олиб. -Худога шукур. Лаби-даҳанимизга чипқон чиққан эмас, тоға, гапнинг ўнг-терсига қараб гапириш лозим бўлса, бир одамчалик гапира олармиз, дейман, - деди Бозорбой. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўнг-терсига қарамай ёки ўнг-терс** Фарқига бормамай, эътиборсизлик билан; пала-партиш. Ўнг-терсига қарамай ишламоқ. ■ Зайнаб бу ёлғонлаш натижасидан қўрқиб, ўнгу терс ишига ёпишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГЧИЛИК эск. Ўнг оқимдагиларга хос маслақ, ўнглик; консерватизм.

ЎНЛАР : ўнлар хонаси мат. Кўп хонали сонларда охиридан иккинчи хонадаги рақам номи ва унинг ўрни.

ЎНЛИ мат. Ўнлаб ҳисоблашга асосланган. Ўнли саноқ системаси.

Ўнли каср Маҳражи ўн, юз, минг ва ҳ.к. рақамлар билан ифодаланган каср. **Ўнли тарози** Тортиладиган нарсанинг оғирлиги ундан ўн марта енгил тошлар воситасида ўлчанадиган тарози.

ЎНЛИК 1 Ўнни ифодаловчи рақам.

2 Ўнта холи бўлган домино, қарта ва ш.к. Таппоннинг ўнлиги. Доминонинг ўнлик тоши.

ЎНТАЛИК с. т. 1 Ўнта бир хил нарсдан иборат. Ўнталик папирос.

2 с. т. Ўн сўмлик қоғоз пул; червон. Ўнталикларни чўнтакка жойламоқ. Ўнталик пуллар.

ЎНҚИР Ўйилган, чуқур жой: *Ўнқирларга солинган қамиш, похоллардан эҳтиёт бўлиб ўтиши керак. Ҳ. Нуъмон, Қахрамоннинг туғилиши. ...тўлқин борган сари кучайиб, ўша сув остида юрган нарсаларни ўнқирларга суриб ташлар, ўзининг тўғри йўлида давом этарди. «Муштум».*

ЎНҚИР-ЧЎНҚИР Юзасини чуқурликлар ва дўнгликлар қоплаган; баланд-паст, нотекис, ўйдим-чуқур. *Фойтун Тозабоб дарвозасига қараб яна тез-тез паст-баланд, ўнқир-чўнқир йўллардан ўтиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўлнинг кўпи қир ва сойлик, ўнқир-чўнқир бўлгани учун, туялар чайқалиб-чайқалиб борар, бундан менинг бошим айланиб, кўнглим озар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Қоялар остида, тепалар тагида, ўнқир-чўнқирларда яшириниб қолган қор нарчалари баҳор кўёшининг иссиқ нафаси билан қозонга тушган ёғдек эриб, кўз илғамас жилғаларни тўлдирган ҳолда, сой тубига равона бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЎНҚИР-ЧЎНҚИРЛИК Ернинг паст-баланд жойи; ўнқир-чўнқир жой. *Набиҷон отни жадаллаб ҳайдаб борар, йўлнинг ўнқир-чўнқирлигидан тинмай силкиниб бораётган бу йўловчилар индашмас эди. С. Зуннуова, Гулхан.*

ЎНҚОВ с. т. Имконли, қулай ҳолат; имконият. *Қандай бўлса ҳам, бир ўнқовини топиб.. орзу-ҳавасли тўй ўтказиш ниятида эдилар. Ф. Фулом, Эшон. Бугунча ишининг ўнқовини қилолмадим, кечқурун яна суриштириб кўраман. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У кабинетига келиб энди ўтириши билан раис қақиртирди. «Бу ёқдан ҳам бир ўнқови келиб қолганга ўхшайди», деб кабинетга кирган эди.. А. Муҳиддин, Характеристка.*

ЎНҒАЙ 1 Бирор жиҳатдан мос келадиган, фойдаланиш учун қулай, боп, яхши. *Яёв юриш учун бу йўл жуда ўнғай. ■ У серсоқол, тунд рус жангчиси яқинида ўзига ўнғай ўрин танлаб, писиб ётди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кейин [Нури] бир неча кун ўйлаб, Йўлчи билан махфий учрашувга қарор қилди. Бу орзу кундан-кунга кучайса ҳам, ўнғай фурсатни кутди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Осон бажариладиган; осон, енгил. *Бегонанинг қонига қўла уриб, ярасига малҳам*

бўлиш, унинг азоб чекаётган юз-кўзига қараши ўнғай ишими! Шухрат, Шинелли йиллар Кишининг дилини билиш ўнғай эмас.. магарибга йўл кўрсатинг [деди Ермат] Ойбек. Танланган асарлар. [Навоий:] Ёдгорнинг похтага тез ва ўнғай кирганлиги гоят таажжуб. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ЎНҒАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ, осонлашмоқ, *Иш анча ўнғайлашди.*

ЎНҒАЙЛИК 1 Ўнғай, қулай шароит. *Ишга ўнғайлик туғдирмоқ. ■ Мен уни бир оёқ қолмай расвосини чиқараман. Унинг енгил биатли бўлиши менинг ишимга анча ўнғай беради. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 Осонлик, енгиллик. [Сокина:] *Мен уни ўнғайлик билан боқиб ўстираётганим! И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?*

ЎНҒАЙСИЗ 1 Хиҷолатга соладини хиҷолатли, ноқулай. *Ҳар иккиси ҳам бирининг авзойини кўриб, ўнғайсиз ҳола қолдилар. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Орага ғайсиз жимлик чўкди. С. Маҳқамов, Шог Ёлмурод.. бу ўнғайсиз саволга дағалроқ қажавоб берди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 с. т. кам қўла. Бир иш-ҳаракат яхши имкон бермайдиган; ноқулай. *Жар нариги томони бир тепадан иборат бўлган бу тепа, қўрғонсиз ҳам, душманнинг ҳужумига ўнғайсиз эди. А. Қодирий, Ўтган кун.*

ЎНҒАЙСИЗЛАНМОҚ Ўнғайсиз тушмоқ, хиҷолат тортмоқ. *Аваз отасига гапирганидан энди бир оз ўнғайсизланд Қодиров, Қора кўзлар. Асқар ота хотиннинг ичида якка ўзи бўлганлигиде чуқдир ўнғайсизланар ва ҳар қайсига да-алоҳида «яхшимисиз», дер ва дуо эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

ЎНҒАЙСИЗЛИК Ўнғайсиз ҳолат, лай аҳвол. [Анварнинг] *Раънога айт бўлган сўзи, эҳтимол, унинг ўзига ҳағайсизлик берар эди. А. Қодирий, Мадан чаён. -Уйларида кимлар бор экан? Саодатхон ўртадаги ўнғайсизликни риш учун. С. Зуннуова, Янги директ*

ЎНҒАЛМАС Тузатиб бўлмайдиган, шиланмайдиган; ривож топмайдиган, ланмайдиган. *Ўнғалмас иш.*

ЎНҒАРМОҚ с. т. Ўнгламоқ, **ЎПИРИЛИШ 1** Ўпирилмоқ фл.

Дарё қирғоғининг ўпирилиши.

2 кўчма Барбод бўлиш, орқага кетиш, бузилиш. Хўжалик ишларида ўпирилишга йўл қўймаслик. ■ Графикдан орқада қолиб кетдик. Ишда ўпирилиш юз бериши аниқ бўлиб қолди. Газетадан.

ЎПИРИЛМОҚ Ўпирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қиш, тўхтамай қор ёғади. Қадам босган ерингиз ўрадек ўпирилиб қолади. Ойдин, Сухбати жонон. Чопиб кетяман-у, бир маҳал оёғимнинг таги гул этиб ўпирилиб тушса бўладими?! Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

ЎПИРМА кам қўлл. Ўпирилган жой, чуқурлик. Кенг, чуқур ўпирма ичидан кишилар юк билан худди тоққа кўтарилгандай тирмашар эдилар. Ойбек, О. в. шабадалар.

ЎПИРМОҚ 1 Ўйиб, бузиб юбормоқ; маълум қисмини учириб ёки оқизиб, юлиб кетмоқ; емирмоқ. Сув тўғонни ўпириб юборди. ■ Дарё қайнар, тошар, кўпирар, Тўнка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Эргаши тўп снряди ўпирган чуқурга тушиб ётди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тўп ўқлари қалганинг пештоқларини ўпириб тушса ҳам, қалъа устига ўрмалаб чиқувчи азамат бўлмади. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўчма Кўп қисмини ёки бутунлай ўзини йўқ қилмоқ; ўмармоқ, ўзлаштирмоқ. Хирмондаги буғдойни ўпириб юборишибди. ■ Бутун бошли қурилишнинг бир ёғини ўпириб олган Владимир Чекмаров, қараса бўлмайдиган, илиқ-иссиғида ўзини панага олмоқчи бўлди. «Муштум». Дадаҳўжаев бир йилгина ишлаганда, колхознинг бутун молмулкни ўпириши турган гап эди. Газетадан.

ЎПИЧ Севиш, эркалаш ифодаси сифатида лаб тегизиш; бўса. Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англадида: -Ўпичми? Ҳеч бўлмаса, шунини тўғри айта қолсангиз, нима бўлар экан! — деди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЎПИШ 1 Ўпмоқ фл. ҳар. н. [Хотини:] Садқаи эркаклик кетинг, хилватга тортиб ўпишини ҳам билмайсиз! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 айн. ўпич. Унинг эркалашларини.. оёғ кишини беҳуш қиладиган қайноқ ўпишларини бегона қилишини истамас экан-да бўлмаса?! К. Яшин, Ҳамза.

ЎПИШМОҚ 1 Ўпмоқ фл. бирг. н. Бу гал эл-юрт олдидан ошқор, тортинмай узоқ ўпишдилар. Шухрат, Шинеллин йиллар. Кўришиб, ўпишиб, обдан йиғлашиб бўлганимиз-

дан кейин, ҳаммамиз.. чувуллашиб йўлга тушдик. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

Ўғиз-бурун ўпишмоқ Жуда аҳил муносабатда бўлмоқ, иноқлашиб кетмоқ. Ғиёсиддин тилмочлик қилиб юрган кезларда шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Пахтаси ўн беш кун олдин очилди-ю, уни мақтамай, мени мақтасинми? Аммо ўзи ҳам академик билан нақ оғиз-бурун ўпишиб қолди-да! О. Ёқубов, Диёнат.

2 кўчма Бир-бири билан туташмоқ, бир-бирига уланиб турмоқ. Олдимизда Олой тоғининг чўққилари уфқ билан ўпишиб ётибди. Н. Сафаров, Оловли излар. Ёшларнинг тиниқ овози кўк билан ўпишган азим дарахтлар оралаб ўтиб, кенг атрофга таралмоқда эди. Газетадан.

ЎПКА 1 1 анат. Одам ва қуруқликда яшовчи умуртқали ҳайвонларнинг кўкрак қафаси ичига жойлашган бир жуфт, конус шаклидаги нафас олиш аъзоси. Ўпка касаллиги, Ўпканинг яллиғланиши. ■ Ўпкасига ҳаво тўлди, кўзлари ҳам ёришиб кетди. Ойбек, Кўёш қораймас. Кўзнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўпкани йўқ Ўта ҳовлиқма, фикр-мулоҳаза билан иш юритмайдиган. Ишқилиб, юртимиз иши мана бундай ўз қадрини билмаган, ўпкани йўқ тойлоқчаларга қолмасин-да.. Мирмуҳсин, Супургига сажда. **Ўпкани кўринмоқ** Бирор нарса дардида ниҳоят даражага етганлик, жуда ҳолдан тойганликни билдирувчи ибора. Маликашон деса, ўпкангиз кўринадиган бўлибди-ю, сир бой бермаганингизга ўлайми?! Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ. Бир тирноқ кўрсам, деб оҳ урса, ўпкани кўринади. К. Яшин, Ҳамза. **Ўпкани (оғзига) тиқилмоқ** Ниҳоятда ҳаяжонли, ҳовлиққан, ҳатто гап-сўз айтиш қийин бўлган ҳолатга тушмоқ. Ҳовлиққанымдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Тинчлик эмас, — дедим ўпкам оғзимга тиқилиб. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Ўпкани тўлмоқ** Йиғлаш даражасига келмоқ, йиғиси томоғига келмоқ. Чолнинг товуши ўзгарди, ўпкани тўлди шекилли, бирпас тек қолиб, кейин гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Тоҳир]

Негадир ўпкаси тўлиб, кўзига ёш келди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. -Азизим Ҳаётим, нима бўлди? — деди Фуломжон ўпкаси тўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўпкаси шишмоқ қ. шишмоқ.** Барчаси чарчади, ўпкаси шишди. «Баҳром ва Гуландом». **Ўпкасини босмоқ** Ҳовлиқиш, жаҳл кабидан ўзини тиймоқ. У кули бир энлик сигаретини жаҳл билан чертиб ташлади-ю, ўпкасини босиброқ давом этди. С. Сиёев, Ёруғлик. Кўзингни шира босмасин, акаси, ўпкангни босиб олгин-у ақлинга ривож бер. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳў, сал ўпкангизни босиб олинг, тинчликми ўзи? «Муштум». **Ўпкасини тутолмаслик** Йиғини тия олмаслик ҳолатига келмоқ. **Нормат ҳам ўпкасини тутолмади, аммо [она] бағридан чиқиб, сафга бориб қўшилди.** И. Раҳим, Чин муҳаббат. -Отангдан сўра, болам, — дея ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди Жаҳонбуви. К. Яшин, Ҳамза. **Ўпкасини кўлтиқламоқ** Ҳовлиқмоқ, бирор нарса дардида қолдан кетар даражада юрмоқ. *Шу пайт кувё стол остидан эмаклар ўтди-ю, ўпкасини кўлтиқлаганча қувён бўлди.* «Муштум». *Исқирт бўлиб, лақиллаб юраманми, дедим-да, орқамдан ўпкасини кўлтиқлаб юрган Махзумовга турмушга чиқиб олдим.* Файратий, Довдираш.

2 с. т. кўчма Ўзини босолмайдиган, ҳовлиқма шахсларга нисбатан, одатда, уларнинг исмига қўшиб (тиркаб) ишлатилади. *Жумабой ўпкдан ҳар балони кутса бўлади.* Агар ўпкалиги кўзиб, камар билан.. Суярқулнинг миясига солиб қолса борми.. А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 Ҳайвонларнинг шу аъзоси (овқат сифатида). *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги (олдиндаги) ўпка яхши.* Мақол.

ЎПКА II Ўзига нисбатан бўлган номақбул иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ранжиш ҳолати, хафалик ва уни билдирувчи гап-сўз; гина. *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўрагоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лолахон қўлидаги булка ва шоколад ўроғлик қоғозни авайлаб скамейкага қўяркан, ўпка ва эрқаланиш аралаш Алижонга қаради.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Ўпка қилмоқ айн. ўпкаламоқ. -Шунча йиллардан бери, нима бўлди, деб йўқламадингиз! — деди ўпка қилиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Она ўғлининг тўйига ҳам кел-*

маган эди, неварасини кўргани ҳам.. Ара қилиб, ўпка қилиб юрибди чамаси. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЎПКА-ГИНА Ўпкалаш, кек сақлаш; ги нахонлик. [Расулов] *Қишлоқларда юриб, анч ўпка-гиналарни йиғиб қўйган экан.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ЎПКАЛАМОҚ Ўпка, гина ифодаловчи гап-сўз айтмоқ, ўзини ўпка-гинали ҳолатда тутмоқ. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнада ўпкалама!* Мақол. ■ *Элмурод Турдиевни «разведкага юбормайди», деб ўпкалаб юрганини бир неча марта эшитган эди.* Шу: рат, Шинелли йиллар. У [Ҳамида] *ҳомилдор хотинга самовар кўтартириб қара ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бир уялди, индамади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт м аллими.

ЎПКАЛИ I Ўпка қилган (сақлаган) ҳлатли. *Ўпкали дўстига аҳволни тушунтири*

2 Ўпка (гина) ифодали (ифодаловчи) *Станокнинг бошида Қумрининг ўзи.. Уқти ўқтин қарайди Ўпкали кўзи.* Файратий. *С фья Борисовна эрига ўпкали назар солди, е ма қилишини билмай, шошиб-пишиб, яна е но кўя бошлади.* А. Муҳтор, Опа-сингилл.

ЎПКАСИЗ I Бирор ранжймайдиге аразмайдиган, аччиқ-тирсиксиз. *Тўй : касиз бўлмас.* Мақол.

2 *кўчма айн. ўпкаси йўқ қ. ўпка I 1.*

ЎПКАЧИ с. т. Салга ўпкалайверадиг гиначи. *Ўпкачи хотин.*

ЎПМОҚ I Эрқалаш ёки севги-муҳаб ифодаси сифатида кимсанинг бирор ер лабларини тегизмоқ, ўпич олмоқ. *Бол ўпмоқ. Пешонасидан ўпмоқ.* ■ *Аваз хо нини боладай қўлларига кўтариб олди- кўзларидан, қошларидан ўпди.* П. Қодиқ Қора кўзлар. *Нормат онасини кучоқлаб ў И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Ҳурмат, садоқат ёки эъозлаш ифс си сифатида муқаддас, азиз саналган наф га лабларини тегизиб қўймоқ. *Она-Ва тупроғини ўпмоқ. Байроқни ўпмоқ.*

3 *кўчма* Бирор нарсага енгил-енгил моқ, урилмоқ. [Қумушининг] *Бу кунги сов: қарши кийиб олган савсар нўстинининг лиги кишининг ҳасадини орттириб, не бақбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодиқ Ўтган кунлар. *Ел қитиқлаб, ўпиб қ Чечакларнинг япроғидан.* Файратий.

Онаси ўпмаган Ифбатли, соф. Пулинг бўлса.. онаси ўпмаган малика қизлар сенга кучоқ очади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎПОҚ: ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ **демоқ** Ҳар бир ҳаракатидан айб топмоқ, айб топиб камситавермоқ. Шунинг учун ҳам улар бу ўзича бахтиёр қайнонага ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб кун кўрсатишмади. К. Яшин, Ҳамза. Кўчқор бечорани ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб ораларига совуқлик солди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЎПОҚ-СЎПОҚ Нотўғри шаклдаги, қинғир-қийшиқ, кўримсиз, хунук. Ўпоқ-сўпоқ пиёлалар. Ўпоқ-сўпоқ нонлар.

ЎПҚИН 1 Бирор табиий куч воситасида ҳосил бўладиган уярма; гирдоб. Дарё ўпқини. ■ [Низомжон] Қўлидаги қоғозни гижимлаб, электр лампаси атрофида капалакдек айланаётган қор ўпқинларига тикилганча туриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 айн. ўпқон. [Навоийга] Улим билан ҳаёт орасидаги қора ўпқин оддий ва яқин нарса каби сезила борди. Ойбек, Навоий.

ЎПҚИНЛИК Тубсиз чоқ, ўпқон. Бу ерда ариқ доимо куйламаса, ҳаёт.. бир ўпқинликдир. Ойбек, О.в. шабадалар.

ЎПҚОН 1 Сувни тортиб кетадиган, ер остидаги кўринмас чуқурлик, говак, бўш жой. Ариқнинг тагидан ўпқон чиққан экан, каттариб-каттариб, устидаги тупроқни ҳам қулатиб туширибди. П. Қодиров, Яхшилик. Харсанглар тагидан ўзига йўл топган сув бетида ўпқоннинг воронкага ўхшаш гирдоби айланар.. эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Оқсойнинг таги тубсиз, ўпқонлари бор. Уни тўхтатиб бўлмайдди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Гирдоб, исканжа; қамров, қуршов. Хотинлар пайдо бўлиши билан қайта бошдан куч олган жанжал ўпқони уни тобора ўз заптига торта бошлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Нафси (ёки жигилдони) ўпқон Ҳеч тўймайдиган. Оғайнилар, айтган сўзим лоф эмас, Нафсим ўпқон, қон эмас.. «Муштум». Бу йил ўпқонга айланган жигилдоннинг мўриси келаси йил янада кенгайтириб, форга айлантормоқчи. «Муштум».

ЎПҚОНЛИК Тубсиз жарлик; ўпқон. Алишер Навоий! Ўпқонликка қулаб кетаётган тоғни ёлғиз тутиб қола билади. Ойбек, Навоий.

ЎР 1 1 Жарлик, чуқурлик; ўра. Ўрага тушиб кетмоқ. ■ Фронт орқасида ўр қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, каттиқ товуш чиқариб ёрилади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Тепалик, баландлик. Қияда қилпиллатди, Ўр келса, ўмганлатди [отни]. «Рус-тамхон». Лолақизгалдоқлар ўру қирларга қипқизил гилам-пойандоз тўшаган. «Ёшлик». Ўзига қолса, шаҳар деб, қир ошиб, ўр ошиб ўтирмасди-ю.. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Ўр тортмоқ Баландлик томон йўналмоқ; ўрламоқ. Аркнинг икки ёнида бурама йўл билан юқорига ўр тортиб кетган пиллапоярлар: улар мезаналарга олиб чиқади. К. Мирзо, Олам гўзал. Йўл борган сари оғирлашиб ва тоғ тарафга қараб ўр тортиб борар эди. Гайратий, Узоқдаги ёр.

3 кўчма Юқори, баланд. Биродарлар, ўзбек эли ўр келади, ўзи ўжар, зўр келади! Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЎР 11 фольк. Ўжар; жоҳил. Ҳали бу бола ёш бўлса ҳам, ёмон ўр бола экан. Ўзбек ўр бўлади-да, дейишаётирлар. «Равшан».

ЎРА 1 Сабзавот, дон ва ш. к. ни кўмиш учун махсус қазилган, одатда ости кенгроқ бўладиган чуқурлик. Картошка ўра. Сабзи ўра. Бир ўра турп. ■ Уста Олим ҳам қайнисини туришига ишорат қилди ва ўрадан сабзи олиб тўғрашга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Менда-ку ўрадаги беш-ўн пуд галла билан оғилдаги беш-ўн та қорамолдан бошқа нарса йўқ. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Умуман, бирор мақсадда қазилган чуқурлик. Ўранинг ичи гувала катталигидаги тошлар билан айлантариб уриб чиқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Иккала йигит ҳам [жаллод ничоғидан кейин] букчайганича, чуқурга қулаб тушди. Мирмуҳсин, Меъмор. Э, бормисан, ука, ўра-пўрага тушиб кетмадингми, ҳайтовур? А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎРАБ-ЧИРМАБ Бир амаллаб мол, қийим-кечакларини қилиб, шулар билан таъминлаб (узатиладиган қиз, унинг тўйи ҳақида). Мана, баҳор ўтиб, ёз келаётганда, тўйини қилиб, ўраб-чирмаб узатиш ўрнига бу гапни чиқариб ўтирибсиз.. С. Кароматов, Ҳижрон.

ЎРАЛАМОҚ 1 айн. ўрламоқ. *Шинга яна ҳам гурулаб тутун ўралайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Дахл қилмоқ, ўз таъсирига олмоқ. *Кучли аланга ўрмонга ўралади. Партизанлар қаерда-ю, гитлерчилар қаерда – билиб бўлмайди. Назармат, Журлар баланд сайрайди.*

ЎРАЛАШМОҚ 1 Бирор жойда уймалашмоқ, тентимоқ; изғимоқ. *Қодиров ўзи ҳам коридорда ўралашиб юрарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Гажак қўйган келинчақлар, гижим рўмол ўраган қизлар фотография олдиди ўралашиб қолишади. С. Аҳмад, Уфқ. Қурилиш кетаётган бир пайтда участка атрофида бир киши ўралашиб қолди. «Муштум».*

2 Ўралмоқ, ўранмоқ. *У [хотин] эски парнаша паранжи ичида ўралашиб, юриб эмас, югургандай тезлаб келар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 кўчма Бирор иш билан банд бўлмоқ, овора бўлмоқ; куйманмоқ. *У ўн болани ўстираман, деб уйда ўралашиб қолди. ■ Касби билан ўралашиб кетармикин, деб касалхона ҳам очиб берди. Йўқ, бўлмади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Кампир ипак қуртлари билан ўз-ўзидан ўралашиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ЎРАЛИШМОҚ 1 Ўралмоқ фл. бирг. н. *Болалар кўрнага ўралишиди. Қизлар атласга ўралишибди..*

2 айн. ўралашмоқ **3.** *Борсам, чўти олдиди. Ойнак тақиб олибди. Ҳисобига етолмай, ўралашиб қолибди. Т. Тўла. Шу орада Қорилон ўралашиб юрганини.. пайқади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЎРАЛМОҚ 1 Ўрамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Фолбин оғзини йиғиштириб, латтага чандиб ўралган, катталиги данакдай бир нимани енг учидан чиқариб берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. ўралашмоқ **3.** *Албатта, хўжайиники – ноҳақ. Боласи билан ўралиб қолди, энди ишлай олмайди, деб ўйласа керак у. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Айланиб ёпишмоқ, чирмашмоқ; ўрашмоқ. *Карнайгул ипга ўралиб ўсади. ■ Даладаги шўрлар Оёғимга ўралар. «Оқ олма, қизил олма».*

4 Ип, арқон, сим, тўр каби нарсаларга илиниб, чулганиб ҳаракат қилолмай қолмоқ; ўралашмоқ. *Қўй арқонга ўралиб қолмасин.*

ЎРАМ 1 1 Ўралган ҳолга келтирилган, ўраб қўйилган. *Икки ўрам ип. ■ Ойша трактор орқасидаги бир ўрам арқонни олиб, унга улоқтирди. С. Аҳмад, Икки ҳикоя. Бир ўрам қоғоз олди яна. Бу майда ҳарфлар билан қора сиёҳда кўчирилган ғазаллар. С. Сиёев, Ёруғлик. Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, той-той ипак ўрамлари император жанобларига нешқаш қилинади. С. Сиёев, Аваз.*

2 Ўралган нарсанинг ҳар бир қавати. *Беморни каравотга ётқизишиди. Икки ҳамшира бирин-бирин доқа ўрамларини еча бошлади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

Ўрам қилмоқ Ўрам ҳолатига олмоқ. *Ўрам қилинган қоғоз. ■ Арқонга осилиб туриб, тошда нимадир чизаётган йиғит қўлидаги оқ нарсани ўрам қила бошлади. П. Қодиров, Қора кўзлар. Тоҳирнинг шериги хуржунидан ўрам қилинган арқон олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 Тахлаб бирор нарса билан ўралган, ўраб тугилган. *Дастурхонга бир ўрам қоғоз пул қўйди. Н. Мақсудий, Юксалиш. Эртасига Аманжон Тўлғонийнинг қолган-қутган сенини, уч-тўрт кўрна-ёстиқ, бир ўрам идиш-товоқ олиб келиб берди. А. Мухтор, Қора қалпоқ қиссаси.*

4 Бир ўрашга етарли, бир марта ўрас бўладиган. *Бир ўрам маҳорка.*

5 Бирор нималар билан ўралган, ораликда бўлган жой. *Икки кўшин бир-бири билан аралашиб, қилич солишарди.. Яраланган отлар ўрам ичида чўлоқланиб, кишна юрарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 эск. Ижтимоий, ҳудудий ва ш.к. жаҳатдан алоҳида, мустақил бўлган жой, маҳалла, хўжалик ва ш.к. *Ўрамларга тарқадилар ул гуруҳ, Бўлиб мавжси дарё каби кўкўх. С. Хондайлиқий. Айёр экан шу ўралнинг қизлари, Яхши ёрим ёмон йўлга солиди. «Оқ олма, қизил олма». Аслида бу икки шикоятчининг арзи, район у ёқда турси хўжалик ўрамидан ташқарига чиққули эмасди. «Муштум».*

ЎРАМА 1 сфт. Бир неча марта айла тириб ўралган, ўраб боғланган. *[Жомуз ота] Урама белбоғига қистириғлик турғирғай дастали қамчисини уйнай бошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 сфт. с. т. Буралиб-буралиб кетг; *Олқор шохи ўрама, гапни сочдай бурал «Кўшиқлар».*

3 *от* Ёйилган юпқа хамирни кесиб, ўзига хос шаклда ёгда қовуриб тайёрланган таом, пишириқ. *Бундай мўрт хамирдан печенье, чакчак, ўрама каби таомлар тайёрланса, оғизда уқаланиб туради.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

4 *айн.* **Ўрам I.** Бу (*ич*) маҳсулотларнинг ҳар бирдан ҳар хил яхна овқатлар.. нўстдумба ўрамаси каби қатор тансиқ таомлар пиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. У майда-чуйдаларни қаламдон ичига солиб, уни қоғоз орасига қўйиб, ўраб, лос билан боғлади, мени хуржунсиз эшакка миндириб, ўрамани олдимга қўйиб, Соктарега жўнатди. С. Айний, Эсдаликлар.

ЎРАМАЛАМОҚ Бирор нарса билан ўраб беркитмоқ, ёпмоқ. *Отни ўрамаламоқ.* ■ Кўзнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар, у [Отабек] чалқанча ётган кўйи оғзини ўрамалаб, кўмак кутган каби, кўкка кўзини тиккан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРАМЛАМОҚ Ўрам ҳолатига келтирмоқ; ўрам қилмоқ. *Газетани ўрамламоқ. Газламани ўрамламоқ.*

ЎРАМОҚ I Ўрам, калава қилиш учун айлантирмоқ, ўрам, калава ҳосил қилмоқ. *Газетани ўрамоқ. Картонни ўрамоқ.* ■ Овқатдан сўнг знам хира чироқ ёруғида, ўзларича қандайдир қадимий ашулани хиргоши қилиб, калава ўрардилар. «Саодат».

2 *Ип, сим ва ш.к. ни бирор нарса устидан айлантириб, ўрам ҳолига келтирмоқ. Ипни чиллакка ўрамоқ. Арқонни белга ўрамоқ.* ■ Инакларни найчага ўрайдиган, калавалайдиган дастгоҳлар бир маромда иш-ламоқда. Газетадан. Баъзан йигитлар белларига йўгон симни уч-тўрт қават қилиб ўраб келадилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бошни беркитмоқ, бошга ёпмоқ, тангимоқ. *Дуррача ўрамоқ.* ■ Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Айлантириб, айланиб, атрофини тўсмоқ. *Ҳовлини тахта девор билан ўрамоқ. Боғни панжара билан ўрамоқ.* ■ Зирклар тўрт тарафни девордек ўраб турар.. эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. *Атрофни осмонўпар тоғлар ўраб олган.* К. Яшин, Ҳамза.

5 Атрофидан, устидан айлантириб банд қилмоқ, ичига олмоқ, беркитмоқ. *Бўйинга шарф ўрамоқ. Ярани бинт билан ўрамоқ.*

Пайтава ўрамоқ. ■ *Адолат.. индамай ётар, бош ва юзлари дока билан ўраб ташланган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Писмиқ қопчиқнинг ичидан териға ўраб қўйилган бир тугунни олди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 Устидан бирор нарса билан маҳкамлаб боғламоқ, ичига олмоқ. *Нарсаларни қоғозга ўрамоқ.* ■ *Аҳён-аҳёнда тамаки ўраш учун ҳам қоғоз тополмай, диққинафас бўлади киши.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

7 Қопламоқ, қуршамоқ. *Кўкни ўраб олган қора булутлар ҳам тўс-тўсга бўлиниб, ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб, ер юзига мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..шамол энди бўронга айланиб, аравиларни сариқ чанг ўрай бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 *кўчма* Ишғол қилмоқ, банд этмоқ, эгалламоқ; босмоқ. *Ҳозир унинг юрагини бошқа бир ҳақиқат тирнай бошлаган ва виждонини фақат шу масалагина ўраб олган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг юрагини қарама-қарши ҳислар, кечинмалар ўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Пилла ўрамоқ Пилла ҳосил қилмоқ (ипак қурти ҳақида). *Қурт пилла ўради. Оқ пилла ўрайдиган ипак қурти.*

ЎРАШМОҚ I Ўрамоқ фл. бирг. н. *Қизлар рўмоқ ўрашади. Кампирлар ип ўрашади.*

2 Ўралмоқ, чирмашмоқ, илашмоқ. *Зеби-хон ариқ бўйида толга ўрашиб чиққан чирмовуқнинг карнай гулидан биттасини узиб, кўкрагига, настига қаратиб тақиб олди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эгасиз отлар эгарлари қийшайган, жиловлари оёқларига ўрашган ҳолда.. пароканда кезардилар.* Ойбек, Навоий.

ЎРГАМЧИ *шв.* Ўргимчак.

ЎРГАМЧИК I Ўрганиш, тажриба учун қилинган (қилинаётган); дастлабки. *Ўргамчик иш.* ■ *Муҳаммад Жамол эндигина шеър ёзишга уринар ва ўргамчик тарзда ёзар. қиз эса иштиёқ ва мароқ билан тинглар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Адабий танқидчиликнинг биринчи ўргамчик асарлари вақтли матбуот саҳифаларида пайдо бўлди.* «ЎТА».

2 Бирор ҳунар ёки касбни энди ўзлаштириб келаётган. *Ўргамчик шофёр.* ■ *Тажрибали тракторчи, универсалчилар жуда оз, Ишимизнинг бир қисми янги ўргамчикларга қолди.* И. Раҳим, Ҳилола

ЎРГАНИШ I Ўрганмоқ фл. ҳар. н. Сузишни ўрганиш. *Ўқини ўрганиш.* ■ *Ҳунарни*

ўрганиш пайдан бўлгин, болам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 айн. одат 1. *Ҳечқиси йўқ, аввал шунақа қийин бўлади, кейин ўрганиш бўлиб кетар.* А. Мухтор, Чинор. Бадианинг йигитона кийиниб юрганини қўшнилар ҳам кўриб тааж-жубланишгани йўқ, чунки бу шаддод қиздан ҳайиқишар ва бу ўрганиш бўлиб қолган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎРГАНМОҚ 1 Билим, касб, иш ва ш.к. ни ўзлаштирмоқ, эгалламоқ, билиб олмақ. Бировдан иш ўрганмоқ. Шахмат ўйинини ўрганмоқ. Хунар ўрганмоқ. Оз-оздан ўрганиб олим бўлар. Мақол. ■ *Ишни оддий бетончиликдан бошлаган ўсмир аста-секин керакли касбларнинг ҳаммасини ўрганиб олди.* Газетадан. *Ўтган ярим асрлик мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан.

2 Сири, моҳияти, мазмуни ва ш.к. ни аниқлаш, белгилаш мақсадида текширув, кузатув, таҳлилдан ўтказмоқ. Бу далилларни синчиклаб ўрганиб, Қўшининг нисбатан тинч пайтида космик нурланиш ердан узоқ жойларда киши учун хавфли бўлмаслиги керак, деган хулосага келиш мумкин. «Фан ва турмуш». Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазишмалар чоғида чиққан тош аср қуролларини ўргандилар. Газетадан. *..республикамиздаги қадимий қонларга доир адабиётларни икки-уч йилдан буён синчиклаб ўрганаётган эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Ғайритабиий, ноқулай каби туйилмайдиган ҳолга айланмоқ, шундай сезилмоқ, қабул қилмоқ. *Халқ бунга ҳақли эди, чунки бундай тинчсизликларни кўра-кўра жуда ўрганиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Булар орасидаги бетакаллуф муомила ва муносабатга одамлар ўрганиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Одат қилмоқ *Ўрганган кўнгил ўртанса кўймас.* Мақол. ■ *Тўққизинчига ўтгунча ичинини, чекишини ўргандим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Ўзини яхши алоқада тутмоқ, мослашмоқ, боғланиб («ўзиники бўлиб») қолмоқ. Бу тўриқ менга жуда ўрганган. Мирмуҳсин, Меъмор. *Хола бир-икки кун ичида янги шароитга ўрганди, қўшнилар билан танишди.* «Гулдаста».

ЎРГАТМОҚ 1 Бирор иш, касб ва ш.к. ни бажаришни, қилишни тушунтириб бил-

дирмоқ, ўзи бажара оладиган қилмоқ; 1 лака ҳосил қилдирмоқ. *Рақе тушишига ўргатмоқ. Касб-хунар ўргатмоқ.* ■ *Бугунги кунда илғор ишчи ўзининг бой ҳаётий тажрибасини ёшларга кунт билан ўргатмоқда.* Газетадан. *Баъзида унинг кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насиҳат бериш билан ўтади.* «Гулдаста».

2 Бирор иш, амалга йўлламоқ; йўлга солмоқ. *Менга қара дейман! Ким ўргатди сенга ёлғон гапиршини?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Икки оғиз нордон гап айтай десам, унда [кампирда] нима айб. Унга ўргатишган.* «Муштум».

3 Илм, одоб ва ш.к. дан таълим бермоқ. *Демак, сенинча.. уша миршабларни ҳал маърифатдан баҳраманд қилиш керак, илм ўргатиш керак, шундайми?* К. Яшин, Ҳамза. *Улар Қудратга бу хунарни ўргатиш билан бирга, ҳақсизликка қарши курашини ҳам ўргатдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шокир юқори курсда бўлгани учун қизларга ёрдам беради, кўпинча физика қондаларини ўргатади.* «Гулдаста».

4 Бирор нарса ёки иш-ҳаракат билан доим шуғулланадиган қилмоқ, шунга одатлантирмоқ. *Болани эрта туришига, салом беришига ўргатмоқ.* ■ *Оқсоқол аввалги тилмочни ҳам уйига ўргатиб олган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳа, бошидан қаттиқ туриб, ўргатиб олмасанг, кейин қийин бўлади.* Ф. Мусажонов, Нозик масала.

5 Бирор ишни бажаришга кўникма, малака ҳосил қилдирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Итти ов қилишига ўргатмоқ.* ■ *..князь учта отдан иккитасини бериб юборди, қолган битта отни коляскага ўргатган, деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎРГИЛМОҚ 1 Юксак ҳурмат, салоқат ва севги туфайли бутун борлигини бахш этмоқ, фидо қилмоқ, қурбон қилмоқ. *Зарари йўқ, Махсум, шариатдан ўргилсак ҳам арзийди.* *Сиз билан менга ўхшаш аҳли мўминларга истаганимизча йўл топиб беради.* «Муштум».

Айланиб ўргилмоқ Бирор нарсанинг шайдоси, мафтуни бўлиб қолмоқ, парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўниб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир, йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (буйр. м. шаклида – ўргилай, ўргилсин) Ниҳоятда ёқтириш, меҳрибонликни ифодалайди. *Вой, қоматингдан онанг ўргилсин! ■ Оёғингга нима қилди? Кир, кир тезроқ! Бу ёққа, ўргилай.. А. Қаҳқор, Асарлар. Юзинг ёруғ бўлибди, болам, вой, ўргилай сендан. Газетадан. Сенга етолмай оқ урганлар қанча, амманг ўргилсин! «Ёшлик».*

3 (1-ш. бирл. шакли – ўргилдим) Ёқтирмаслик, эътироз каби муносабатни ифодалайди. *Э, ўргилдим ўша зарур ишидан, нима, биз бекорчимизми? «Муштум». -Э, савлатингдан ўргилдим! – дедим ичимда. Бу касалхонанинг сартарошики шу қадар нўрим бўлса, профессори қанақайкин? Н. Аминов, Суварак.*

Кулинг ўргилсин қ. кул. Ёзда анави толинг тагида қулинг ўргилсин битта чойхона очиб, турли овқатлар ташкил қиламиз. Н. Аминов, Суварак.

ЎРГИМЧАК Ўзига овқат бўладиган ҳашаротларни тутиш учун тўр(ин) тўқийдиган бўғимоёқли йиртқич ҳашарот. *Ўргимчак уяси. ■ Шифтда ўргимчак тўрига илиниб, бир мақомда гинғиллаб турган пашша Низомиддиновнинг гашига тегди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЎРГИМЧАККАНА Ўргимчаксимонларга мансуб, ўсимлик ширасини сўриб яшайдиган кана, майда ҳашарот. *Ширани, ўргимчакканани қийратгунча қанча овори сарсон бўлган эдик. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ЎРДА тар. 1 Туркий ва мўғул халқларида ҳукмдор, хон қароргоҳи, қалъа. *Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Муллажон ёшлигида Кўқон хони ўрдаси олдидаги казарма майдонида отда машқ қилаётган солдатларни кўриб, солдат бўлишни орзу.. қиларди. А. Раҳмат, Элик бир баҳодир.*

2 Кўшин қароргоҳи, лашкаргоҳ. *Ҳарбий ҳаракатлар вақтида ўрда атрофи хандақ билан ўралган. «ЎзМЭ».*

Ўлтин Ўрда 13-асрнинг 40-йилларидан 16-аср бошларигача мавжуд бўлган, пойтахти турли даврларда турли шаҳарларда жойлашган, асосан туркий ва мўғул кўчманчи қабилалари иттифоқидан иборат йирик давлат.

ЎРДАК Ўрдаксимонлар оиласига мансуб, бўйни калта, оёқлари қисқа кураксимон, сувда сузиб юришга мосланган, ялпоқ тумшукли парранда. *Ёввойи ўрдак. Хонаки ўрдак. Ўрдак тухуми. Ўрдак овламоқ. Дунёни сув босса, ўрдакка нима қайгу? Мақол. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди. Мақол. ■ Соҳилида чайқалар қамиш, Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз. Ё. Мирзо.*

ЎРДАЛИК Ўрдада яшайдиган; ўрдада хизмат қиладиган, амалдор. *Ўрдаликка гап уқтириш қиёматдан қийин, тақсир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЎРДУ эск. Кўшин, лашкар. *Ғалаба кўшини, меҳнат ўрдуси, дейди бизни тарих!.. Тўлқинларда ўсдик ўктам бўлиб. Миртемир.*

ЎРДУГОҲ Кўшин қўнадиган ёки туралдиган жой, лагерь. *Кўн беклар ва йиғитлар ўрдугоҳдан қоча бошлаган эдилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ярим кечда, бутун ўрдугоҳ уйқуга кетганда, у [Спитамен] ташқарига чиқиб, бир айланиб келди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.*

ЎРИК 1 Гули оқ ва пушти, меваси эса оқиш, сарғиш, қизғиш рангларда бўладиган йирик дарахт. *Ўрик гули. Ўрик кўчати.*

2 Шу дарахтнинг данакли меваси. *Оқ ўрик. Ўрик мураббоси. ■ Мен гўшт-ёғни ташиб бўлиб, ҳовлининг тўрига ўрик тергани бордим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жувон дастурхонга учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади. А. Қаҳқор, Кўшчинор чироқлари.*

ЎРИКЗОР Ўрик дарахтлари ўсган ер, майдон. *Ўрикзорда қизил кўйлакли бир аёл кўринди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎРИКФУРУШ Ўрик савдоси, ўрик сотиш билан шуғулланувчи киши. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам, эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади. Ҳ. Ғулом, Машғал.*

ЎРИМ 1 1 Бугдой, беда каби экинларни ёки ўт-ўланларни пояси тагидан ёппасига чалғи, ўроқ ва комбайнда қирқиб олиш; ўриш. *Ғалла ўрими. Биринчи ўрим. Ўрим асбоблари. ■ Пастдаги бўлимларнинг экинни ўримга келмай, мол қўйиб юборишди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бетоб экан. Кун иссиқ, яна ўримга чиқибди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

2 Шундай ишлар мавсуми. *Нусратбек пичан ўримига вакил бўлиб, чорвадор районга бориб, Аҳмад бригадирниқига ўтди.* С. Нуров, Нарвон.

ЎРИМ II Толасини ёки бир неча тутамини бирга қўшиб ўрилган ҳар бир бўлак; ўриб тайёрланган нарса. *Соч ўрими. Арқон ўрими.* ■ Эшоннинг аччиғи келиб, қамчининг ўримида ушлаб, бир калнинг калласига қўйиб юборди. «Зулфизар билан Авазхон». *Ашурхон қошларини бир оз чимирганича, бир ўрим сочининг учини ўйнаб, индамай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов. *Баланд пешонасининг икки четини сочлари бекитган, ўримга кирмай қолган ингичка соч толаларига шабада тегиб, мулойим қимирлаб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎРИМ-ЙИГИМ Деҳқончилик ҳосилини йиғиштириб олиш ишлари, шундай ишлар жараёни, мавсуми. *Ёз бор, куз бор, пишиқчилик, ўрим-йиғим бор, худо хоҳласа.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эндиғи муҳим вазифа — ўрим-йиғимни ғоятда қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш, исрофгарчиликка йўл қўймасликдан иборат.* Газетадан.

ЎРИН (3-ш. бирл. — ўрни) I Бирор кимса ёки нарса ишғол қилиб турган ёки ишғол қилиши мумкин бўлган ер, сатҳ ёки фазо; жой. *Тошни ўридан қўзғатиб бўлмади. Ўтирган ўрин тонади.* Мақол. ■ *Баъзилари ўтирган ўринларида мудраб қолишибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мактаб қишлоқнинг қоқ ўртасида бўлади. Ху, ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сафар бўзчи турган ўридан силжимади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ухлаш, ётиб дам олиш учун тўшаб қўйилган кўрпа, ёстиқ ва ш. к. мажмуи; жой. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин.* Мақол. ■ *Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Комил кетгандан кейин Бўронбдек уйига кириб, чинни косада тўлдириб бўза симирди-да, ўрин солиб ётди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўрин йиғилмаган, тош-ойна олдидаги курсида Муниҳоннинг ички кўйлағи ётарди.* У. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Яшаш учун бошпана, тураржой, маскан. [Қутидор:] *Уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кишининг, нарсанинг ҳаётда ўзига хос фазилат, мавқе ва ш. к. билан белгиланувчи ҳолати, мавжудлик мақоми. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар.* Мақол. ■ *-Бу қиздан бир бало чиқади. Унта ўғилнинг ўрнини босади, — дейишарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тушуниб турибман, ўлганларнинг ўрни мана шунақа улғ айёмда йўқланади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Бирор нарсанинг маълум бир жойи, қисми, бўлағи. *Эртақнинг баъзи ўринларини қолдириб кетмоқ. Мақоланинг айрим ўринларига тузатиш киритилди.* ■ *Кумушбаби хатнинг бу ўрнига етганда қизариниб, бир оз ўқишдан тўхтаб олди ва давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Иш-ҳаракат, фаолият ва ш.к. нинг белги-даражаси жиҳатидан кўрсаткичи, банд этган ҳолати, даражаси. *Бир вақтлар Тошкент шаҳри дов-дарахтлар бўйича жаҳонда иккинчи ўринда турарди.* Газетадан. *Уйлаймизки, йиғитлар совринли ўринлардан бирини олишга ҳаракат қилишади.* Газетадан.

7 Вазифа, лавозим. *Ўрнини эгалламоқ. Ўридан бекор қилмоқ. Эски раиснинг ўрнига янгиси сайланди.* ■ *Халқ иши бўлгандан кейин ўриннинг катта-кичиги бўлмас экан, Эргашвой.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Асқар ота эркаклар қошида кўп муҳтарам хотинларни кўрган, лекин буларнинг кўнчилиги раис, мудир, директор дегандай раҳбарлик ўриндаги хотинлар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

8 (3-ш. эгалик шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун қулай фурсат, пайт, маврид; хонаси. *Ўрни келса, отангни ҳам аяма.* Мақол. ■ *Бўлак гапларни ўрни билан гаплашармиз. Биз томонларга ҳам боринг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрни келмаганда, мен ҳам гапирмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ҳозир инонднинг ўрни эмаслигини ҳарчанд ўқтирмақчи бўлдим, кўймади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Бирор иш, ҳаракат учун зарурат, асос; ҳожат, эҳтиёж. *Меҳнатсиз пул топиш йўлига тушгач, чўнтакни қаппайтириб олгандан сўнг, ишни ҳам, коллективни ҳам ҳурмат қилишга ўрин қолармиди? «Муштум».* *Васвасаланишининг ўрни йўқ, мундан сўнг ҳам сизнинг хайрихоҳона кенгашларингизга муштоқман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 (бу, шу сўзи билан) Муайян фурсат, ҳолат маъносини билдиради. Шу ўринда яна бир нарсага эътиборни қаратмоқчиман. ■ Рафиқам Мукамбархоннинг тадбиркорлиги бу ўринда ҳам жонимга ора кирди. Н. Сафаров, Оловли излар.

11 Муайян мавқе, ҳолат. Шахснинг ҳазил-мутойиба, юморга мойиллиги ҳам муҳим ўрин тутади. «ЎТА». Утмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Бу оддий тракторчи жувонга бўлган эҳтиром уни айрим ўринга қўяр эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

12 Макон маъноли грамматик терминлар таркибида қўлланади: Урин келишиги. Урин ҳоли. Урин эргаши гап.

13 (3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. шаклида – ўрнига, ўрнида) кўм вэзф. Зидлик, қиёс каби муносабатларни, каби, эваз, кўра кўмакчиларига хос маънони билдиради. Лекин ечиниш ўрнига шошилиб портфелини олди. С. Зуннунова, Янги директор. Сенинг ўрнингга ит боқсам бўлмасмиди! С. Аҳмад, Уфқ. Бу кунки қорачопон ва қипчоқ низоларини сизга бир тимсол ўрнида кўрсатайин.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Нима қилди? – деган эди, опаси ўрнига синглиси жавоб берди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

14 Урин (эркаклар исми).

Иссиқ ўрнини совитмоқ (ёки ташламоқ, кечмоқ) Мавжуд қулай, яхши шароит-имкониятидан, жойидан кечмоқ, уни ташламоқ. ...ҳе йўқ, бе йўқ иссиқ ўрнимни совитиб, ишимдан олиб ташласанг.. Газетадан. Сабабики бўлмаса, ким иссиқ ўрнини ташлаб, кум тепаликлари орасида саргардан бўлиб юради?! Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўнгли ўрнига (ёки жойига)** тушмоқ Кўнгли таскин топмоқ, хотиржам бўлмоқ. Хўш, кўнглинг жойига тушдимми? О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Ўрин йўқ** Кераги йўқ, ортиқча. Кўнгли яқин жойда бундай гапларга ўрин йўқ. С. Зуннунова, Янги директор. **Ўрнига келтирмоқ айн. ўрнига қўймоқ.** [Қодиров] Колхозчилар йўл-йўлакай қўла қовуштириб салом беришларини, иззат-ҳурматини ҳамшиша ўрнига келтиришларини истайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ўрнига ўтмайди** Ўрнини босмайди, мурод ҳосил бўлмайди. Мамажон полвон ишга тушишдан олдин патефонни бир қўйиб, музика эшитиб олмаса, ўрнига

ўтмайди. Газетадан. **Ўрнига қўймоқ** Кўнглидагидек, қойил қилиб, жуда яхши бажармоқ; ўринлатмоқ. Тошкент халқро анжуманларни ўрнига қўйиб ўтказишда бой тажрибага эга. Газетадан. **Ғулом ака унга иш буюриб қолгудек бўлса, боши осмонга етар, севинганидан чопқиллаб бориб, дастёрчиликни ўрнига қўярди.** Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Ўрнида кўрмоқ** Қаторига қўшмоқ; ҳисобламоқ. **Мардикорни, хизматкорни, қосибни одам ўрнида кўришмайди бу замонда.** Ойбек, Танланган асарлар. **Шу икки йилдан бери менга бўлган алоқангиз бир зарра ҳам ўзгарган эмас.. мени хотин ўрнида кўрмайсиз!** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИНБОСАР 1 Бирор кимсанинг ишини давом эттирадиган, мавқеини эгалладиган шахс; шогирд. **Сохта олимларнинг ёмон иши – улар ўз ўрнига ҳам сохта ўринбосарлар тайёрлашидир.** Р. Усмонов, Олобнома. **Муносиб ўринбосарлар вояга етаётганидан хурсандман.** «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Бошлиқ ёки раҳбарнинг вазифасини бажариш ҳуқуқига эга бўлган расмий ёрдамчи; муовин. **Директорнинг ўринбосари.** ■ Сизни ўзимга ўринбосар қилиб олганимда, умидим катта эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРИНДИҚ 1 Ўтириш учун мўлжалланган махсус мослама (мас., стул, кресло, диван ва ш. к.). **Ўриндиқда ўтирган қиз сакраб ерга тушди.** М. Назаров, Сирли хат. **Меҳрихон опа инграганича «Москвич»нинг орқа ўриндиғида ётарди.** Н. Қобил, Беморлар. -Хизмат? – деди Каримий дарвоза оғзидаги тахта ўриндиққа пуфлаб ва Баширжонни ўтиришига таклиф этди. Н. Аминов, Суварак.

2 Шундай нарсаларнинг орқа (кўт) қўйиб ўтириладиган жойи, қисми. **Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб қолмаслик учун, стул ўриндиғини чангаллаб олди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЎРИНДИҚЛИ Ўриндиғи бор. **Анвар юшоқ ўриндиқли креслони Алимардоннинг олди-га сурди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЎРИНДОШ 1 айн. **ўринбосар.** Уни тахтдан маҳрум этмоқчи бўларди. **Аммо Исфандиёрнинг ўрнига ўриндош тополмай иккиланарди.** С. Сиёев, Аваз.

2 Ўриндошлик йўли билан ишловчи шахс.

ЎРИНДОШЛИК Асосий лавозими билан бир вақтда бошқа маошли лавозимни ҳам эгаллаб туриш. *Вазифани ўриндошлик йўли билан бажармоқ.* ■ .. шаҳар поликлиникасига ярим ставка билан ўриндошликка ишга жойлашиб олди. Газетадан.

ЎРИНЛАМОҚ 1 кам қўлл. Адо этмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ. *Устахонада ҳар ким мавсумий ишларини барвақт ўринлаб қўйишга шошиларди.* Газетадан.

2 Амалга ошироқ; ижобий натижа бермоқ. [*Сафар бўзчи:*] *Ариза ўринласа, яна хизмат қилармиз, мирзабоши.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ЎРИНЛАТМОҚ Яхшилаб, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўрнига қўймоқ, дўндирмоқ. *Шерназарбой ўзини мақташига уста бўлиб, гапни жуда ўринлатар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йил звеноликни ўринлатинг, келаси йили, албатта, бригадир бўласиз.* Уйғун, Дўстлар. *Қачон менинг айтганимдек қилиб ўринлатувдингки, энди ўринлатасан!* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЎРИНЛАШМОҚ айн. *ўрнашмоқ.* *Отлиқ меҳмон ўринлашиб олгач.. Зокирбой ўтирганларга кибр-ҳаво билан уни таништира бошлади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бора-бора бу фикр унинг бошига жиддий ўринлашиб олди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЎРИНЛИ 1 Миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўзлар билдирган миқдорда ўринга эгаликни билдиради; ўринга эга, ўрни бор. *Тўрт ўринли енгил машина. Олти юз ўринли зал. Икки юз ўринли касалхона.* ■ *Шерзод ётган еттинчи палата икки ўринли эди.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Ҳақиқатни ифодаладиган, адолатли; асосли, тўғри. *Ўринли мулоҳаза. Ўринли фикр. Ўринли маслаҳат.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бува Қудратнинг ўринли гапларини жон қулоқлари билан тинглашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жоиз, муносиб. *Шуни айтиб ўтиш ўринлики, бу муносабатнинг моҳияти ҳақида ўзбек тилишунослигида фикр баён қилинмаган.* «ЎТА».

4 Ўз жойида, ўрни билан, заруриятга кўра; тўғри. *Ўринли харажат. Ўринли сарф. Минерал ўғитларни ўринли ишлатмоқ.*

ЎРИНСИЗ 1 Асоссиз, бесабаб, беҳуда, ортиқча, нотўғри. *Ўринсиз ғазаб. Ўринсиз араз. Ўринсиз койимоқ.* ■ *Аваз қозининг*

шикояти ўринсиз топилиб, мол-мулки мусодара қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Қўрқмангиз, ҳожии! Марғилон ҳокими ўринсиз қон тўқувчи эмасдир.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ярим кечага борганда, Оқилахон қуруқ тухмат, ўринсиз тавналардан қутулиш йўлларини ўйлай-ўйлай, диванга суянганича ухлаб қолди.* Р. Раҳмонов, Талваса.

2 Муайян вазиятга тўғри келмайдиган, ёпишмайдиган; ноўрин. *Ўбай, директорнинг ўринсиз ҳазилидан шартта орқасига ўгирилди-ю, кабинетдан чиқиб кетди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Муҳаммаджон ҳозир гапирини ўринсиз деб билди ва қовоғини солиб, юзини Зокирдан ўгириб олди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 Бирор заруратсиз қилинган; фойдасиз, нотўғри, беҳуда, чакки. *Бир бойнинг икки ўғли бўлиб, каттаси машаатпараст, серхаражат, пулни ўринсиз сарф қиладиган экан.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандғи.

ЎРИС эск. с. т. Рус. *Ўрис хотин.* ■ *Ўрис амалдорга тегажоелик қилишни унга ким қўйибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРИСЧА эск. с. т. Русча. *Қани энди, мен ҳам ўрисчани шариллатиб ўқийдган бўлсам.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎРИШ I Ўрмоқ I фл. ҳар. н. *Давлатбеков.. ничан ўриш графигини ошириб бажаришга жон-жаҳди билан ҳаракат қиляпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРИШ II Ўрмоқ II фл. ҳар. н. *Сочларини қирқ кокил ўришларини айтинг.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 тех. Тўқиманинг, матонинг узунасига ўтган иплари. *Ўриш ва арқоқдай Текис зеҳнимда Тўқилишига тайёр Янги кўшиқлар.* Ҳ. Фулом.

ЎРКАЧ I Туянинг орқа сиртида битта ёки иккита бўладиган, қалин ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта. *Уни [туяни] ҳеч ким қистамайди, етакламайди ҳам, худди машинадай, ўз ишини ўзи билади: ўркачларини дирқиллатиб лўкиллаганича, бир йўлдан тинмай бориб-келиб туради.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нор ўркачин туширар эса Дарё бўйидаги тепалар.* Э. Раҳим.

2 кўчма Тепалик, тоғ ва ш. к. нинг ўркачага ўхшаш жойи. *Қирнинг ўркачи нари четда юксалган тоғнинг белига етиб турар.. эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Узоқдан қорайиб кўришиб турган тоғ ўркачига тўлин ой*

мини б олди. Ҳ. Фулом, Машғал. *Мавзе чети ўрқач қирларга туташ.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ЎРҚАЧДОР Ўриқ, қатта ўрқачли. *Бахмал, кимхоб ёпилган ўрқачдор туяларга ёки каттакон зар дўппиларга ўхшаб кетган барханлар унга дош беролмай чекинардилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Дараю довлонлардан ошиб, ёш-яланг йўловчилар «Қиз сийна» деб аталган ўрқачдор тепаликка кўтарилдик.* Й. Муқимов, Кўшбулоқ.

ЎРҚАЧЛАНМОҚ Ўрқачга ўхшаб кўтарилмоқ. *Сувнинг ўрқачланишини қаранг, ҳар қандай отни ҳам эсанкиратади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎРҚАЧЛИ Ўрқачи бор. *Ўрқачли туя. Икки ўрқачли туя.*

ЎРЛАМОҚ 1 Юқорига, тепаликка томон юрмоқ, йўналмоқ, чиқмоқ. *Тоққа ўрлаб Очи кетиб боради.* Фозил Йўлдош ўғли. *Аёли ёш боладай унинг қўлидан тутлади. Етаклашиб, юқорига ўрлайдилар.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Қирга ўрлаб кетадиган сўқмоқда бир эшакли боряпти.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

2 Кўкка (осмонга) кўтарилмоқ; юқориламоқ. *Султон улардан [қўюнлардан] қочиб, машинани дам чапга, дам ўнга бурди, ниҳоят, қутулдик деганимизда, яна биттаси рўпарамиздан осмонга ўрлаб қолади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Уйларнинг мўрисидан кўтарилган тутун осмонга ўрлайди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЎРЛИК шв. Ўжарлик. *Ўрлик қилса, айтган сўзга кўндириб, Мусофирга зўригимиз билдириб.* «Ёдгор». *Одамлар чолни ўрликда қанчалик айбламасин, лекин у жўн турмушга кўникиб кетолмади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎРМА Ўриб, эшиб тайёрланган. *Ўрма арқон.* ■ *Сувонжон нақ елкасига тушай деган ўрма қамчига чап берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРМАК Шолча ёки гилам тўқийдиган маҳаллий дастгоҳ. *Уйнинг соя томонига Санам хола узун қилиб ўрмак қурган.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Эндигина қурила бошлаган ўрмак атрофида уймалашаётган келинларига, невараларига тикиларкан.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Уйнинг ичига ўрмак тикиб, фронт учун пайтава тўқийди.* Н. Қобил, Бугдой пишигига етмаганлар.

Ўрмак қўймоқ айн. **танда қўймоқ 2 қ. танда.** *Мана, бир йилдирки, у [Нусрат] тагин Тошкентга ўрмак қўйиб қолди.* Э. Аъзамов, Жавоб.

ЎРМАЛАМОҚ 1 Юрмоқ (ҳашаротлар ҳақида). *Қўнғиз ўрмалайди. Қирқоёқ ўрмалаб кетмоқда. Даҳадан турган қуртлар барг қидириб ўрмаламоқда.* ■ *Адирда бир чумоли ўрмаласа, у [бобо] сезар.* Қ. Муҳаммадий.

2 Худди шундай юриш қилмоқ, судралиб юрмоқ; эмакламоқ. *Танклар далага ёйилиб, ўт пишқириб, ҳар ёқдан ўрмалаб келарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бектемир душман мудофаасига яқин жойдан ўрмалаб келган бир танкистнинг бетига қарашга ботина олмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Узоқдаги адирнинг ёнбағрида бир нима ўрмалаб келяпти.* О. Ёқубов, Излайман.

3 Юқорига томон тирмашмоқ, ёпишиб чиқмоқ, кўтарилмоқ. *Элмурод қалбига милтиқ товушлари билан кираётган қувонч таъсиридан ҳовлиқиб, том устига ўрмалади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Болалар] Гоҳ тик қояга ўрмалар, гоҳ илон изи бўлиб кетган сўқмоқдан настликка — дарага тизилишиб тушиб боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Милдираб оқмоқ, жилдираб ўтмоқ (сув, томчи ҳақида). *Тагидан сув ўрмалаган ҳар туп гўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ота чуқур тин олди. Ич-ичига ботиб кетган кўзларидан ёш ўрмалайди.* А. Қуронбоев, Ориятсиз ўғил.

ЎРМОН Бир-бирига ва ўсиш шароитига таъсир этувчи ва географик ландшафт элементини ҳосил қилувчи дарахтсимон ўсимликлар мажмуи, дарахтлар гуж ўсган жой. *Қалин ўрмон. Ўрмон хўжалиги.* ■ *Петербург остонасидаги ўрмонларда дарахт қулатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар фақат кечга яқин қалин ўрмон билан ўралган кичкинагина бир қишлоққа етиб келишди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЎРМОНЗОР Ўрмонли жой; ўрмон, дарахтзор. *Бир ёни сой, бир ёни қалин ўрмонзор эди.* Уйғун.

ЎРМОНЛИ Ўрмони бор; ўрмон билан қопланган. *Ўрмонли тоғ. Ўрмонли жой.*

ЎРМОНЛИК айн. **ўрмонзор.** *Кўзларидан ўт сочди. Ўрмонликдан тун қочди.* Ҳ. Олимжон.

ЎРМОНЧИЛИК Халқ хўжалигининг ўрмон ҳосил қилиш ва ўрмон маҳсулотини тайёрлаш билан шугулланувчи соҳаси (ўрмоншуносликнинг бир тармоғи). *Ўрмончилик хўжалиги. Ўрмончилик саноати.*

ЎРМОНШУНОС Ўрмончилик мутахассиси. *Ўрмоншунос олим. Ўрмоншунослар тайёрламоқ.*

ЎРМОНШУНОСЛИК Ўрмон ҳаёти, ўрмонлар яратиш ва ўрмон маҳсулотидан фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЎРМОҚ I Галла ўсимлиги, ўт, беда ва б. ўсимликни чалғи, ўроқ, комбайн ва ш. к. билан қирқиб олмоқ, *Арпа ўроқ. Қамиш ўроқ. Янтоқ ўроқ.* ■ [Бекбой:] *Ўроқ яса-тиб беринг, мен ҳам бугдой ўраман, деб жони-ҳалимга кўйдими бу қизча.* Н. Сафаров, Дон. *Қоровул шўра ва ялғизларни ўриб, сув урган жойга тиқа бошлади.* «Ёшлик».

Арпангни хом ўрдими? қ. арпа. Ўроқ ўроқ Ўроқ билан ўроқ, ўроқ билан ишламоқ, *Машираб индамай, ўроқ ўраётган жойига қараб кетди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сизнинг молларингизга қараган, ўроқингизни ўрган, хирмонингизни янчган.. бир инсонни биламан..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРМОҚ II Толаларни ёки уларнинг бир неча тутамини бир-бирига чалмаштириб тўқимоқ, эшмоқ. *Сочни ўроқ. Қамчи ўроқ.* ■ *Ҳафиза оқ батис(т) кўйлагини.. кийиб, сочини битта қилиб ўрган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўриб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРМОҚ III шв. Ўрламоқ; ўрмаламоқ. *Ёлғизоёқ йўлдан қирга томон ўриб чиқаётган бир тўда аёлларни ўз оғзига қаратиб бораётган Мавсумаойнинг сўзини кимдир бўлди.* Н. Сафаров, Дон. *Дасталарга чиққан қуртлар, пилла ўраш ўрнига ўриб юрар, якка-якка ўраганлари ҳам пиллани тешиб, яна чиқиб кетган эди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ЎРНАК Бошқалар эргашса, тақлид қилса арзийдиган иш ёки ҳаракат намунаси. *Ўрнак бўлмоқ (кўрсатмоқ). Ўрнак олмоқ.* ■ *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши — бошқаларга ўрнак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундай оғир, масъулиятли пайтларда командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қаноатлантиради-*

ган қандайдир сеҳрли бир кучга эга эканига асло шубҳа қилмасди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Сержант меҳнатда қандай ўрнак бўлган бўлса, жангда ҳам жангчиларга ўрнак бўляпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎРНАКЛИ Ўрнак бўладиган, бошқалар тақлид қилса арзийдиган; ибратли. *Ўрнакли иш. Ўрнакли жасорат.* ■ *Мудир жада қадам ташлаган ҳолда тўхтовсиз гапирар унинг сўзлари ҳам ўрнакли, ҳам қизиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎРНАМОҚ кам қўлл. Ўринлашмоқ ўрнашмоқ. *Стул яхши ўрнади.* ■ *Саидий жўн студент, ёзувчиликка ўрнаб, ҳамини муваффақиятсизликка учраб юрган бир йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб

ЎРНАТМОҚ I Муайян бир ҳолатда ўрнига мослаб қўймоқ, жойламоқ, ўрнақ тирмоқ. *Йўлчи шамни қизнинг тепасига, тоқчага ўрнатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмаджон чакалакзордан ўтиб, пулмётни снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур ёйига ўрнатди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бунёд қилмоқ, ясамоқ, қурмоқ. *Ҳайки ўрнатмоқ. Стенд ўрнатмоқ. Майдон ўрнатмоқ.* ■ *Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлганлар хотираси ёдгорлик ўрнатиш расм бўлди.* Газетадан.

3 Бирор ҳолатни юзага келтирмоқ, жрий қилмоқ. *Тинчлик ўрнатмоқ. Интизи ўрнатмоқ.* ■ *Фуломжон дастлабки кунд тортиб мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди.* М. Исмоилов, Фарғона т. о. *..Ахир, адолат қон тўқмай ўрнатса бўлмайдими? К. Яши Ҳамза.*

4 Ишга, ўқишга ва ш. к. га киритмас жойлаштириб қўймоқ. *Мана, Қодиров номга ёзилган хат, сизни ишга ўрнатиб қўя.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎРНАШМОҚ I Бирон ўринни ё жойни эгалламоқ, эгаллаб ўтирмоқ, ўрилашмоқ. *У креслога қулай ўрнашиб ол.* *Ўрнашиб ўтиринг. Жой нотекис бўлгани у стол ўрнашмади.* ■ *Ҳалиги шох арқонни орасига бутоқ-мутоқлари билан кирмаҳкам ўрнашиб олибди.* П. Қодиров, Қс кўзлар. *Сидиқжон эгарга яхшироқ ўрнашотнинг жиловини силкиди.* А. Қаҳҳор, Қўчинор чироқлари.

2 кўчма Бир жой, ўринда мавжуд бўлмоқ, унда жой олмоқ. *Кўзларига ўрнашган сингишган ғам кетмаган эди.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

3 Бирор жойни ишғол қилмоқ, бирор жойда яшамоқ; ҳаёт кечирмоқ, турмоқ. *Ётоққа ўрнашмоқ. Квартирага ўрнашмоқ. У шаҳарга ўрнашиб қолди.* ■ Янги ерларга жасур ёшлар кўчиб боришиб, ўрнашиб қолмоқдалар. Газетадан. Душман муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган станцияда жуда маҳкам ўрнашган ва ҳар қандай қурбон бадалига бўлса-да, уни қўлдан чиқармасликка тиришарди. Ойбек, Куёш қораймас.

4 Бирор иш-фаолият, лавозим ва ш.к. да ўрин эгалламоқ, унда муқим бўлмоқ. *Директорликка ўрнашмоқ. Институтга ўрнашмоқ.* ■ У вилоят газетасига масъул котиб бўлиб ўрнашди. А. Қаҳҳор, Сароб. Аммо Холмирзаев ҳеч ерда муқим ўрнашолмади. «Муштум».

5 *кўчма* Эс, хаёл ва ш. к. да жой эгалламоқ. *Бу лавҳанинг ҳаммаси унинг хаёлига қаттиқ ўрнашиб қолган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. ...майин товуши, нуқрадек совуқ ва ясамароқ жилмайиши хотирамга ўрнашиб қолди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Бақиргандан кўра, мароми билан секинроқ қилинган таъна қулоққа яхшироқ киради, зеҳнга яхшироқ ўрнашади.* Газетадан.

ЎРОВ Ўралган, қуршалган ҳолат; қуршов. *Талвасага тушган душман, ўровда қолган бўлса ҳам, осонликча жон бермай, қаттиқ олишарди.* Файратий, Унутилмас кунлар.

ЎРОЛ фольк. Гап ёки нутқнинг боши, бошланиш; муқаддима. *Ўзбекча «йўл бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли бўлади. «Равшан». Ўзбекнинг қизи ҳар сўзининг ўролида айтади: -Эр Алпомиш ёрим бордир, Элда зўраворим бордир.* «Алпомиш».

ЎРОҚ 1 Турли бошоқли экинлар, беда, пичан ва ўтларни қўлда ўриш учун ишлатиладиган, бели букик, ўткир тигли меҳнат курали; қўл ўроқ. *Йўлчи ўроққа диққат билан тиклаиб қаради ва энкайиб ўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Даштдаги бугдой асосан ўроқ билан ўрилгани учун, машоқ фақат янтоқ қалин жойлардагина кўпроқ учрарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Чалғи ўроқ с. т. Чалғи. *Эҳе, машина лик тўла темир асбоб. Бир хили чалғи ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган.* Х. Назир, Чўл ҳавоси. **Ўроқ ўрмоқ** с. т. қ. **ўрмоқ** 1. *Очил омочга бўйи етиб-етмай қўйи ҳайдаган, ёз ойларида отасига қўйишиб ўроқ ўрган, тоғларда қўй боққан.* П. Қодиров, Уч илдиш. **Қўл ўроқ** айн.

Ўроқ 1. [Соволди:] *Айтгандай, бир қўл ўроқ, бир чалғи, кетмондан иккита.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 с. т. **Ўриш иши; ўриш жараёни.** *Авжи ўроқ пайти. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда — ҳозир.* Мақол. ■ *Қирдаги бугдойлари, қўриқлардаги деҳқончиликларини саранжомлагандан кейин Бердибой тўқайга шולי ўроққа кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Ўтганинг ўроғини, кетганинг кетмонини олмоқ Дуч келган кишига озор бермоқ, безорилик қилмоқ. *-Ўша кезлари Бургут босар-тусарини билмай, медалларини жаранглатиб, ўтганинг ўроғини, кетганинг кетмонини олиб юрди, — деди мол. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

ЎРОҚ-БОЛҒА тар. Ишчилар ва деҳқонларнинг бирлиги, иттифоқи рамзи сифатида бирининг устига бирини қўйиб, чалмаштириб туширилган ўроқ ва болға сурати. *Унинг [танганинг] бугдой бошоқ қўшилган ўроқ-болға тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда.* И. Раҳим, Илос.

ЎРОҚЧИ 1 Ўроқ ясовчи уста, темирчи.

2 Ўриш иши билан шуғулланувчи, ўрувчи киши. *Ўроқчининг ёмони ўроқ танлар.* Мақол. ■ *Эртасига ўроқчилар қуруқ пичанларни тўп-тўп йиғнай бошладилар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзини чандаст-энчил ўроқчи ҳисоблаган Ёрмат.. Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРОҚЧИЛИК 1 Ўроқ (ўриш) иши. *Мен қараб турмадим: пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Бозорда ўроқчилар растаси, қатори.

ЎРОҒЛИҚ Ўраб, беркитиб қўйилган; ўралган. *Қудратни қўлтиқлаб, сўри остидаги стулга бориб ўтирди ва газетага ўроғлиқ блокнотини очди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳури қўлидаги қоғозга ўроғлиқ нарсани Насимага тутқазиб, самимият билан гапирди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Эсонбобо.. ўроғлиқ турган дастурхонни ёзиб, бойваччанинг олдига сурди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

ЎРП шв. Елин. *Биянинг ўрнига сутлар келади. Буни кўриб Ҳаким отдан кўнади.* «Алпомиш».

ЎРТ шв. Олов, ўт, аланга. *Шубҳа қовураб эди Бағзиларни мисли ўрт.* Миртемир.

ЎРТА 1 Сағднинг четларидан марказига томон тенг узокликда бўлган қисми, нуқтаси; марказ. *Ноннинг ўртаси. Газетанинг ўртаси. Хонанинг ўртаси. Ҳовузнинг ўртаси. Тарвузнинг ўртаси.* ■ *У [Сувонжон] дедордан бир сакраида ошиб туиди-ю, кучининг борича олдинга интилди. Боғнинг ўртасида Ойсулувга етди. С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳарнинг ўртасида данғиллама ҳовлим бор! О. Ёкубов, Учрашув. Тўхта хола ҳовли ўртасидаги сўрига келиб, оппоқ ёстиққа энгашиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Узун нарсанинг икки учидан тенг узокликда бўлган нуқтаси, жойи. *Арқонни ўртасидан кесмоқ.* ■ *Ўш билан Андижон йўлининг ўртасида шумшайиб ётган Қорабулоқ қишлоғи бирваракасига уйғониб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Икки ёки ундан ортик нарсаларнинг оралиқ қисми; оралиқ. *Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртасида қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шарку фарб ўртасида катта бир манзил, Чин-Мочиндан толиқиб келган карвонлар.. М. Шайхзода.*

4 Кишилар ёки бир жойдаги нарсалар ораси; қуршов, давра. *Ўртада бир неча қизлар рақс тушмоқда — жонли, шўх, тетик рақс. Ойбек, Қуёш қораймас. Оломон ичидан Мамажон ўртага чиқди. А. Мухтор, Опасингиллар. Санам хола билан қандай ярашганини айтди-ю, қайнанаси пишириб берган варақи сомсаларни ўртага кўйди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 сфм. Оралиқ (ўрта)да бўлган; ўртадаги. *Ўрта бармоқ. Ўрта эшик. Ўрта ҳовли.*

6 Бошланишидан ва охиридан тахминан тенг узокликда бўлган вақт. *Куннинг ўртаси. Йилнинг ўртаси.* ■ *Саратон ўтган, кузнинг ўртаси — меҳржон [кузги ҳосил байрами] палласи эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

7 (асосан ў.-п. к. шаклида — ўртада) Ҳамма ёки бир неча киши учун умумий, тенг, бир хилда тегишли бўлган. *Ўртада машиналар, Ўртада бу гараж ҳам, Дўст бўламиз чинакам. Қ. Муҳаммадий. [Низомиддинов:] Колхоз эмиш-а, ҳамма нарса ўртада: Бутун бир қишлоқ бир кўрпада. Ер ўртада, мол-жон ўртада. С. Аҳмад, Ҳукм.*

8 Меъерий даражали; ўртача. *Ошнинг тузи баланд ҳам, наст ҳам эмас — ўрта. Ўрта буйли йигит. Ўрта ёшли аёл. ■ Дехқон.*

Ўртадан кўра пастроқ, настдан кўра юрроқ хўжалиги бор. А. Қаҳҳор, Қўшчин чироқлари.

9 Беш балли баҳо тизимида «яхши» паст, «ёмон»дан юқори даражадаги баҳо ўртача, қониқарли. *Ўқувчининг билим «ўрта» кўймоқ. Иншодан «ўрта» олмоқ. Хўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!».. «ўрта» «ўрта». «Қани аёло?» А. Қаҳҳор, Айб ким*

10 (макон келишиклари шаклида — ўртага, ўртада, ўртадан) кўм. өзф. Макон, пёки объект муносабатини билдиради. *Аҳар шошилмай ўтиб, Зулайҳо билан Абдалхалифнинг ўртасига ўтирди.. Ў. Ҳошим. Қалбингга кўлоқ сол. Отанг билан ўртада шундай гаплар ўтган.. М. Ҳазратқул. Журъат. ..икки кундош ўртасидан анча оғирлар ўтгани бир даража маълум бўлди. Қодирий, Ўтган кунлар. Ширмонжон олоўртасидан сугурилиб чиқди. С. Зуннун Олов.*

Икки ўртада Томонлар тортишуви баътида. *Икки ўртада қизимга жабр бўлса сўрга эди! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ўй ўлда қолмоқ айн. арасотда қолмоқ қ. : сог. У ўрта йўлда сўптайиб қолган эди. ма-из жазони ўтаб чиққан «устоз» этагидан маҳкам тутди. «Муштум». Ўр олмоқ Бирор нарса юзасидан кўпчи бўлиб панд-насихат қилмоқ, таъсир казмоқ. «Йиғи»дан сўнг икки овсин да, Нуруни ўртага олиб, шивир-шивир би «фалокат»ни тушунтира бошлади. Ой Танланган асарлар. Ўртага солмоқ айн. ўр ташламоқ. Умумий мажлис қиламиз, ўр солаамиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқл Ўртага ташламоқ Кўпчилик муҳокама тақдим этмоқ. Иброҳимов.. ўртага ташган фикрларни ва буларнинг тўғри ё ноғри эканлигини исбот қилиш учун кўрсатган далилларни ўлаб, салмоқлаб кўрди.. олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўртага тушмоқ айн. орага тушмоқ қ. ора. -д та гапдан қол, Умар, оччиғингни ют, — Бўронбой ўртага тушиб. К. Яшин, Ҳа Аммо хўжайин ўртага тушса, у вақт силлиқ бўлиб чиқса керак, деб ўйлайман. бек, Танланган асарлар. Ўртада қолмоқ орада қолмоқ қ. ора. [Эримбет:] Элгелди воқеа ўртаамизда қолсин. А. Мухтор, К қалпоқ қиссаси. Ўртадан кўтармоқ Йўқ моқ. Ноқулай вазиятни ўртадан кўтар*

Гина-кудуратни ўртадан кўтармоқ. ■ Му- сулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кў- тариб, юртга осойиш берганда, унга ким ни- ма дея олар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРТААСРЧИЛИК Ўрта асрга хос хусу- сият, ҳолат.

ЎРТАКАШ с.т. Тўй, зиёфат, ўтириш ва ш.к. маросимларда даврани олиб борувчи, маросимни бошқарувчи киши, тамада. *Ўр- такашнинг «Тўй — тўйдайд бўлсин!» деб қич- қирганларини эслаган бўламиз.* Газетадан.

ЎРТАЛИК кам қўлл. Ўрта ер, ўрта жой; ўрта, оралик. *Вақт кечикиб бормоқда, ўрта- лик қоронғилашмоқда эди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди. Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлар қазиниға тўғри келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўрталикда жой бормикан? Йўқ, ўртада жой йўқ.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ЎРТАМИЁНА Ўрта даражадаги; ўртача. *Ўртамиёна уй. Ўртамиёна хўжалик. Ўрта- миёна асар.* ■ *Мен ўртамиёна баҳоларни ёмон кўраман. Менга ё «беш», ё «икки» кў- йинг!* Ғ. Мусажонов, Ғамхўр. *Лоф бўлса ҳам, дадамнинг ишончасини ўртамиёна кутубхо- на, деса бўлади.* Газетадан. *Зайнаблар ўрта- миёна яшашарди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Аксинча, ўртамиёна актёр бўлсанг, режиссёр- нинг олдига сен борасан.* Газетадан.

ЎРТАМОҚ 1 Ўт олмоқ; ёнмоқ, ёндир- моқ. *Уйларимиз ўртаб ёнарди, Иссиғига исинарди ёв..* Т. Тўла. *Халойиқ.. қизил аскар- лар хонумонимизни ўртаб вайрон қилди..* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

2 кўча Ниҳоят даражада қиздирмоқ; куйдирмоқ. *Қуёшдан оққан олов сели гав- жум шаҳар кўчаларини ўртади.* Ж. Аб- дуллахонов, Орият.

3 кўча Рухий алам-изтиробга солмоқ; куйдирмоқ. *Юракни ўртамоқ. Жонни ўрта- моқ.* ■ *Нега индамайсан, йиғлайсан, Юрак- бағрим ўртаб тиглайсан.* Э. Раҳим. *Остингда юз алвон ўйнайди отинг, Душманни ўртади шабни-шавкатинг.* «Алпомиш». *Акромнинг қулоғига карнай-сурнай садоси чалинса, ҳеч қачон ушалмас орзуси алам бўлиб, вужудини ўртади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЎРТАНЧА Ака-ука, опа-сингиллар (фар- зандалар), шунингдек, куёв ёки келинлар ва ш.к. ҳатарида энг каттасидан кейинги, энг

кичигидан каттаси; ўртадагиси. *Энг катта- си — борса келарга, ўртанчаси — борса кел- масга, кичиги — борса хатарга кетибди.* «Эртақлар». *Чала бино орқасидаги янги уйда мўйсафиднинг ўртанча ўғли яшайди.* Ў. Ус- монов, Сирли соҳил. *..ўртанча қизи Ойша бегимни унаштириб қўйишган эди.* П. Қо- диров, Юлдузли тунлар. *Кампир у ёқ-бу ёқ- қа кетганида, бу ишларни фақат ўртанча келинига ишонарди.* С. Аҳмад, Сайланма.

ЎРТАПИШАР Мавсум ўрталарида пи- шадиган. *Ўртапишар олма. Ўртапишар пахта навлари.* ■ *Ҳар меванинг ўз участкаси бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор: эртапишар, ўртапишар, кечпишар.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЎРТАЧА Ўрта даражага эга бўлган, ўрта даражадаги; юқори (ортик) ҳам, паст ҳам эмас. *Ўртача оғирликдаги тарвуз. Ўртача ҳарорат. Ўртача тезлик. Ўртача ривож- ланмоқ. Ўртача исимоқ.* ■ *Қашқа жийрон устида малла чарм тўнли, тулки телпакли, ўртача жуссали бир кимса калта тақилган узангига оёқларини тираб ўтирарди.* П. Тур- сун, Ўқитувчи. *Ўртача гўштили ишич отлар келган-кетганларга парвосиз, ангиздан бош кўтармайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Дала бизнинг боғчадан кенг, ҳавоси ёқимли- роқ эди, ўртача эсаётган ёқимли шамол кишининг юзини сийпалаб, димоққа латиф хуш ҳидларни келтирарди.* С. Айний, Эсда- ликлар.

ЎРТАҲОЛ эск. Яшаш, турмуш даража- си ўртача бўлган; бой эмас, лекин камба- ғалдан дурустроқ ҳаёт кечирувчи. *Орада яна камбағал, ўртаҳол.. деган гаплар келиб чи- қади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Содиқ таранг ўзига тўқ ўртаҳол деҳқонлардан эди.* С. Аҳ- мад, Сайланма.

ЎРТОҚ 1 Ёши тенг ёки яқин бўлиб, ўзаро яхши алоқада бўлган тенгдошлар (бир- бирига нисбатан); бирга ўсган; тенглош, дўст, ошна. *Укамнинг ўртоғи. Қалин ўртоқ.* ■ *Хайр, онажон! Менинг учун бувимни қу- чоқлаб қўйинг, ўртоқларимга салом айтинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳатто тумсайиб ўтирган Асрора ҳам беихтиёр чапак чалар, ўртоғининг хусну латофатига маҳлиё эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Шу хотиннинг ўртоғи бор эди. Яхши жонон.. Ойбек, Танланган асар- лар. Бугун стипендия олишгани учун икки*

ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи эди. Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Дунёқараши, фаолияти, яшаш шариоити ва ш.к. жиҳатидан бир, гоёвий жиҳатдан яқин киши; ҳамфикр, ҳамғоя. Қудрат.. ҳокимнинг қон тўлиб кетган кўзларидан яширинмади, аксинча, ўртоқлари билан гузарда ярим кечагача жилмай ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эски ўртоқларингдан айрилгансан, янги ўртоқ орттиролмадинг. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 расм. Кишиларга мурожаатда, одатда уларнинг фамилияси, касби, унвони ва ш. к. билдирувчи сўзга қўшиб ишлатилади. *Ўртоқ директор. Ўртоқ майор.* ■ Қани, ўртоқ бемор, оёқларингизни узатинг-чи. С. Кароматов, Олтин қум. *Рўзимат саҳнадан чиқиб кетди-ю, ҳаял ўтмай залда пайдо бўлди ва Канизакнинг олдига келиб, қулоғига секин: -Ўртоқ Аҳмедов йўқлайтибдилар, - деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 с. т. айн. турмуш ўртоғи; эр ёки хотин, рафиқ ёки рафиқа. Ҳалимахон, ўртоғингиз қаерда ишлайдилар? ■ Эркалар ҳам рўзғор ишини яхши билиши, ўртоғига яқиндан ёрдам бериши керак. Газетадан.

Турмуш ўртоғи қ. турмуш. Хошимжон, биринчидан, жонажон дугонамининг турмуш ўртоғи, иккинчидан, ўз акамдай кўраман уни. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 Бирор иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бирор нарсани баҳам кўрувчи; шерик. *Ошга ўртоқ — бошга тўқмоқ.* Матал. ■ Дам бўламан олтин қуёш Хуснига ўртоқ. Дам тераман этак-этақ Гуллар: пушти, оқ. Ғайратий.

Ўртоқ бўлмоқ айн. ўртоқлашмоқ. *Фирромликни билмайдиган ҳалол бола кўринади. Ўртоқ бўлсанг арзийди.* Х. Назир, Ёнар дарё.

ЎРТОҚЛАШМОҚ 1 Ўртоқ бўлмоқ, ўртоқлик муносабатини тутмоқ. *Йўлчи улар билан содда ва очиқ кўнги билан сўзлашиб, бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фақат икковларинг дўстлашиб, ўртоқлашиб кетишларингни хоҳлардим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 кўчма Хурсандчилик, қайғу-ҳасрат ва ш. к. га шерик қилмоқ. *Ҳадичахон Аҳророва ҳам қурултой минбаридан туриб нутқ сўзлади. Вакиллар билан ўз тажрибасини ўртоқлашди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. У

ҳикоя жуда қизиқ бўлганидан ҳозиргача эсимдан чиқмаган ва уни нақл қилиб, китобхонлар билан ўртоқлашсам, зарар қилмас керак. С. Айний, Эсдаликлар.

ЎРТОҚЛИК Ўртоқчиликка хос муносабат; дўстлик; *Ҳожига тенг бўлмаса, Абулбарака билан ўртоқлиги бўлмаса.. Албатта, Таманнонинг илинжида елиб-югурадида!* Шуҳрат, Жаннат қилдирганлар. *Боболаримиз ҳам, «Кўрғон қурма, бойлик тўплама, дўст орттир», деганлар. Ҳақиқатан ҳам дўстликдан гўзалроқ, ўртоқликдан кучлироқ нарса йўқ оламда.* М. Салом, Кечирим.

Ўртоқлик учрашуви спрт. Расмий бўлмаган учрашув. *..Мойлисув шахрининг баскетболчилари наманганлик спортчилар билан ўртоқлик учрашуви ўтказдилар.* Газетадан.

ЎРТОҚЧИЛИК айн. ўртоқлик. [Суннат.] *Ахир дунёда ўртоқчилик, таниш-билишлик ҳам бор. Сенингча, ёлғиз муҳаббат бор-у, бошқа ҳеч нарса йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎР-ҚИР Рельеф шакли, ер юзаси нотекис, чуқурлик билан қирлар алмашининг келадиган жойлар.

ЎСАЛ 1 Беморнинг ниҳоятда оғир, ҳеч нарсани билмайдиган ҳолати, тузалишига умид қолмаган оғир касал.

Ўсал бўлмоқ 1) оғирлашиб қолмоқ, ўлим олдига ётмоқ. *Кампир ўсал бўлиб қолибди.* ■ *Бемор қундан-қун баттар бўлиб, охири ўсал бўлди.* А. Қаҳҳор, Бемор; 2) ўта хижолат бўлмоқ, шарманда бўлмоқ. *Ёлғончининг ўзи ўсал бўлди.* ■ *У лом-мим дея олмади, ўсал бўлиб, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. **Ўсал торгмоқ** Ноқулай, хижолатли ҳолатда қолмоқ, қаттиқ хижолат бўлмоқ. *Оғир дашномлардан ўсал тортиб, сувга тушган мушукдай бўлиб ўтирган Силин бирдан санчиб турди.* Х. Назир, Ўтлар туташиганда. **Ўсал қилмоқ** Қаттиқ уялтирмоқ, шарманда қилмоқ. *Борса, ё уришиб берар, ё.. шоир бўлмаган бир сен қолган эдинг, яқинда ариза ва қарорлар ҳам шеър билан ёзиладиган бўлади!* — деб кўпчилик ичида ўсал қилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ярамас, ёмон; бемаъни. *Ўсал ишни қилиб бўлган гуноҳкор. Ундайин фарзанднинг ўлмоғи даркор.* «Ширин билан Шакар». *Аҳмад ўсал бир кайфиятда ўрнидан турди, қўлёмани олиб, хонадан чиқди.* Ф. Муса-

жонов, Ҳиммат. *Бегижон, бу ишинг ўсал бўлибди, Бойчиборни, билдим, қалмоқ минибди.* «Алломиш».

ЎСАЛЛАШМОҚ Касали оғирлашмоқ, ўсал бўлиб қолмоқ. *Касал ўсалашиди.*

ЎСАЛЛИК I Касалнинг оғирлашган, ўлим олди ҳолати.

2 Уят, шармандалик.

ЎСИМ эск. кам қўлл. I Ўсиш, кўпайиш; ортиш.

2 Бирор мажбуриятни ўз вақтида тўламаганлик учун олинадиган жарима ёки фоиз ҳисобида кўшимча тўлов; пеня.

ЎСИМЛИК Ҳаво ва тупроқдаги органик ва аорганик моддалар билан озиқланадиган, аорганик моддаларни органик моддаларга айлантириш хусусиятига эга бўлган, одатда, бирор жойга ўрнашган ҳолда ривожланадиган организм. *Ёввойи ўсимлик. Маданий ўсимлик. Хонаки ўсимлик. Кўп йиллик ўсимлик.* ■ *Гиёҳлар орасида кўкнор, наша каби заҳарли ўсимликлар борки, булардан истеъмол қилинганда, организм қаттиқ заҳарланади.* Газетадан. *Бодринг иссиқсевар, ёруғсевар ва намга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ЎСИМЛИКШУНОС Ўсимликшунослик билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

ЎСИМЛИКШУНОСЛИК Маданий ўсимликларни етиштириш усуллари ҳақидаги фан. *Ўсимликшунослик институти.*

ЎСИМТА Одам, ҳайвон ёки ўсимлик танасидан ўсиб, бўртиб ёки туртиб чиққан қисм. *Кўричак ўсимтаси. Муртак (чигит) ўсимтаси.* ■ *Нерв тўқимаси нерв ҳужайраларидан, яъни нейронлардан ҳосил бўлади, нейронлар эса тана ва ўсимталардан иборат.* «Анатомия». *Кўён миячасининг биргина ҳужайрасида олтиши мингдан кўп ўсимта бор.* Н. Ёқубов, Жон.

ЎСИШ I Ўсмоқ фл. ҳар. н. *Дарахтнинг ўсиши.*

2 биол. Ҳужайралар, шунингдек, ҳужайра бўлмаган тузилмалар сони ва массасининг ортиши ҳисобига организм ёки тана аъзолари ҳажми ва массасининг ошиб бориши.

3 иқт. Товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар яратиш ҳажмининг олдинги йил (давр)ларга нисбатан кўпайган миқдорда такрорланиши.

ЎСИҚ Меъёрлагидан ортиқ ўсган, яхши ўсган. *Ўсиқ қош. Ўсиқ киприклар.* ■

Тўриқ яна бир кишнади-ю, ўсиқ ёлини тўзгитиб елганча кетди. М. Осим, Ўтрор. *Ўсиқ ғўза туплари уни бўйнигача кўмиб юборган..* С. Анорбоев, Оқсой. *Фақат ўсиқ анжир буталарининг нари ёғида Маҳкам ҳар куни зарядка қиладиган пана жой ҳали сояга чўмиб ётарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЎСИҚЧА айн. **ўсимта.** *Кўричакдан ингичка чувалчангсимон ўсиқча чиққан бўлиб, унинг деворида жуда кўп лимфатик тугунчалар жойлашган.* «Физиология».

ЎСМА I I Узун чўзинчоқ тўқ яшил баргли, крестгуллилар оиласига мансуб икки йиллик ўтсимон ўсимлик. *Қиш бошланишида ҳамма ток кўмса, Маликаҳон ўсмасини кўмар, чиллада ҳам унинг ҳовлисиди ўсма баҳордагидек кўкариб ётарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шундай ўсимликнинг баргидан сиқиб олиниб, қош ва киприкларга қўйиш (суртиш) учун ишлатиладиган қора-яшил рангли суюқлик. *Унинг ҳозиргина қўйган ўсмаси чаккасига оқиб тушган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ЎСМА II тиб. Организмдаги ўзгарган ва ўзининг одатдаги шакли ҳамда вазифасини йўқотган ҳужайралардан иборат тўқималарнинг зўр бериб ўсиб кетиши. *Жигар ўсмаси. Мия ўсмаси.* ■ *Тажрибалардан маълум бўлдики, кобранинг заҳари ҳатто рақ ўсмасини ҳам ўсишдан тўхтата олар экан.* «Фан ва турмуш».

ЎСМАЛИ Ўсма қўйилган, ўсма суртилган. *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, куюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎСМИР Болаликдан балоғат ёшига ўтиш давридаги, 12-16 ёшдаги бола. *Атрофида — унинг латифаларига, қизиқ-қизиқ ҳангомаларига муштоқ бўлган беш-олтига ўсмирлар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзининг меҳнат фаолиятини бошлаётган ўсмир алоҳида муомалага, кўпроқ эътиборга муҳтож бўлади.* Газетадан.

ЎСМИРЛИК Ўсмир ёшидаги давр. *Ўсмирлигимда у билан чираниб баҳслашиб эдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎСМОҚ I Ривожланиб бўйига ёки узунасига ўзини қўймоқ, чўзилмоқ, ривожланмоқ. *Бола яхши ўсди. Катта майдондаги ғўзалар барқ уриб ўсяпти.* ■ *Бодом дарахти ер танламайди, тошлоқ, қумлоқ*

жойларда ҳам ўсаверади. Газетадан. ..жуда ўсиб кетибсиз-ку, Ойтўти, мана қаранг-а, менга етиб қолибсиз. Ойдин, Фонарь тагида.

2 Кўқарган (ўсган) ҳолда бўлмоқ (дарахт, ўсимлик ҳақида). Кўчамизнинг муволишида ўсган сада тагига қўйилган каравотда икки кампир дам олиб ўтиришибди. Газетадан. Яси қирга чиқиб қарасам, ҳақиқатан ҳам ялангликда катта садақайрағоч ўсиб турибди. Газетадан.

3 Катта бўлмоқ, балоғатга етмоқ; улғаймоқ. У туғилиб ўсган қишлоғининг ҳар бир деворига, таниш дарахтларда яшиб турган кўм-кўк япроқларга суқ билан тикилиб борарди. С. Аҳмад, Уфқ, У[Аваз] чорвадор оилада ўсиб, мол сўйишларни кичиклигидан кўп кўрган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар хурматинг, қадринг. Миртемир.

4 Сон-миқдор, даража ва ш. к. жиҳати ортмоқ, кучаймоқ. Ўтган йили жамият аззоларининг сони бирмунча ўсди. Газетадан. Чорва комплекслари ва фермаларига техникавий хизмат кўрсатиш тобора ўсмоқда. Газетадан.

Кўнгли ўсмоқ Кўнгли кўтарилмоқ, кўтаринки руҳга эга бўлмоқ, руҳланмоқ. Аваз ўзининг чўпонлик қобилиятидан ғурур қилиб, кўнгли тоғдай ўсиб юрган пайтларини эслади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎСМОҚЛАМОҚ кам қўлл. айн. ўсмоқчиламоқ.

ЎСМОҚЧИЛАМОҚ Ўзи билган ёки тахмин қилган нарсани янада суриштириб аниқлашга уринмоқ, шу мақсадда гап-сўз ташламоқ. Пишиқ, сўзамол кампир.. келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини дарров Қоратойга етказар эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Қаёқда юрибсиз бемаҳалда? - худди эрининг «кирдикори»дан хабардор бўлгандай ўсмоқчилади Шакархон. Ҳ. Назир, Ўтлар тугашганда. У Мухаррамдан кўп нарсани ўсмоқчилаб сўради. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎСПИРИН Балоғат ёшига етмаган ёш йигит. Бу йигитни танийман кўпдан, Самарқандда ўсган ўспирин. Ё. Мирзо. Бундан саккиз йил аввал, у [Уроз] ўн етти яшар ўспирин экан. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, ўғлим лаби устида Қалдирғочнинг майин қаноти. Ўспириним тоза кўксига Кунда ошар янги ҳис тотти. Зулфия.

ЎСПИРИНЛИК 1 Ўспирин ёши давр; ёшлик. Ўспиринлик йилларим. ■ болалик бўстонидан ҳатлаб ўтиб, ўспиринлик даврига қадам қўйгансиз, ҳаёт керакли касб-ҳунар орттириш лозим Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Ўспиринга хос ҳолат, ҳислат. Шухрат учун Ҳайдар чўққи саксонда Ўспиринлик во қилса ҳаққи бор. Ғ. Гулом.

ЎСУВЧАН Тез ўсадиган. Ўсувчан бўлган. **ЎСУВЧАНЛИК** Яхши, тез ўсиш гиси, хусусияти.

ЎТ 1 1 Ёниш жараёни; олов, оташ тўйдирар, ўт куйдирар. Мақол. Ерга тулгул бўлур, Ўтга тушган кул бўлур. Мақол. ■ Бу орада майдончада ўт ловулади. Мухтор, Опа-сингиллар. Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чўққиб ётган тутун эса нафасини бўғар эди. Сафаров, Водилик қаҳрамон. Ҳовли ўтсидаги бир бузоқ билан икки қўй гўл солинган дошқозон тагида ҳамон ўт куйди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Икки ўт орасида (ёки ўртасида) қолмоқ. Бирини деб, бошқасидан кечиб бўладиган, кечиш қийин ҳолатга тушмоқ. Ўт ўзини икки ўт орасида қолгандай сезилди. Беклару навкарларнинг кўнглига қарай бу ёқда раият очарчиликдан ўляпти. Ўтнинг очлик чангалидан қутқазай деса, навкарлар дод солади. П. Қодиров, дузли тунлар. Аъзам икки ўт орасида ё чиройли хотини ўзинг учун ўл ети. Ёки чиллак оёқ совуқ хотини обрў амал. Шухрат, Жаннат қидирганлар. **ЎТГА** (ёки ўрмонга) ўт кетса, ҳўлу қуруқ бўлар ёнади Кўпчиликка тегишли бир ҳодиса ҳеч кимни четлаб ўтмайди, дмаънода қўлланувчи ибора. Тўқайга кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнганидай, моғдор, одамлардан жирканиб, ўзини тутадиган бек анчадан буён кишилар гапни кўзгаб, тоқатини тоқ қилиб келди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўрмонга ўт келди ҳўлу қуруқ баробар ёнар экан.. Ҳозир ҳам дай бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар. **ЎТГА, СУВГА УРМОҚ** Бирор мақсад йўлида қандай, ҳатто бир-бирига зид ишга қўл урмоқ. Ўзини ўтга урди, сувга киришиб, участка тақсимловчи техникани олиб олди. «Муштум». Ўт билан сувдек бирига қарама-қарши муносабатли.

рилари ўт билан сувдек бўлган кундошлар энди сирдош бўлиб, чекка-чеккада пичирлашадиган бўлдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўт кўймоқ** Ёндирмоқ, ёқмоқ. *Ўзбек ойим ҳашарчи хотиндан бирига тандирга ўт кўйишни буюрди-да, ўзи Зайнабнинг олдига келди. А. Қодирий, Утган кунлар. Тоҳирнинг мўлжалли қирқ-эллик қадам ичкарироққа бориб, кўприкнинг ўртасидан ўт кўйиш эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Аланга, ёлқин. *Сойнинг у бетидаги тоғларда соққадек-соққадек ўт ялтирарди. С. Анорбоев, Оқсой. Шу он унинг ўнг томонидаги тепаликда ялт этиб ўт кўринди. Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.*

3 Оловнинг алангаси сўнган (тўхтаган) ҳолати; чўғ. *Танчага ўт солмоқ. ■ Учоқдаги ўтни аста-секин кул босди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Куёшнинг ўт яллиғи каби қаттиқ қиздирадиган, куйдирадиган ҳолати; тафт. *Айни туш чоғи-ку, келинойижон, Куёш ўз ўтидан беҳол бўлган пайт. К. Раҳимбекова, Юрагимда кўрганларим.*

5 кўчма Киши руҳиятидаги, қалбидаги аланга, олов каби «ёнувчи» («ёндирувчи»), «куйдирадиган» ҳолат; «олов». *Ишқ ўти. Ҳижрон ўти. ■ ..кўзларида ғазаб, нафрат ўтлари чақнаган аёлнинг сурати туширилган плакатлар ёпиштирилган. Р. Файзий, Сен етим эмассан. У жаҳл ўтида ёниб, «Сендай тоғам йўқ», дея қичқиради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У кишилар қалбида ғайрат ўтини ёқа олади. Газетадан. Кайҳусравнинг ўлганини билиб, эронийларнинг руҳи тушиб кетди, уларнинг галабага бўлган ишончларига нутур этиб, юракдаги ўтлари сўна бошлади. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Бу ўт [интиқом ўти] оғирни енгил, узоқни яқин қилади; нўлатни эритади, ўлимга даҳшат солади. Аҳмаджон кўрган ҳамма жангчининг қалбида мана шундай ўт ёнар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

Юрагига ўт ёқмоқ Бирор нарсага завқ-иштиёқ, интилиш ҳиссини кўзгатмоқ, уйғотмоқ. *Аммо ҳеч бири юрагида нотаниш қиз ёқиб кетган ўтни пасайтира олмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Водийнинг манман деган раислари юрагига ўт ёққан киши — Полвон ака Қозоқов бўлади. «Ўзбекистон кўриқлари». Ўт оломоқ Алангаланмоқ, алангаланиб кучаймоқ. Унинг Урмонжонга қар-*

ши юрагидаги адовати ўт ола борди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Араббойнинг ётоқхонага кириб кетаётганини кўргач, кўнглида ҳозиргина бир оз сусайган норозилик янгидан ўт олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 кўчма Киши қалби (руҳи)даги жўшқин ҳолат; жўшқинлик, ҳарорат. *Фуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

7 кўчма Қалбида шундай ўти бор; ўтли. *Ҳой, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 Отиш қуролларида ялпи, тўхтовсиз узилган ўқлар. *Душманнинг ўтидан бир-икки қайиққа шикаст етди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тепалик ҳар хил турдаги тўплар, миномётлар, пулемётлар ўти остида қаттиқ ҳимоя қилиб турилибди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

9 махс. Электр заряди.

Ўт бермоқ ёки **ўт олдирмоқ** Зарядламоқ, зарядлаб ишлатмоқ. *У дарҳол мотоцикл моторига ўт бериб.. сув ҳовузи томон шамолдай учиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бозор Ҳамроевич машина моторини ўт олдирди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ЎТ II Пояси ёғочланмайдиган, чорва моллари учун асосий озуқа бўладиган яшил ўсимлик; алаф. *Ёввойи ўтлар. Доривор ўтлар. Чорвабон ўтлар. Сув ўтлари. ■ Барра ўтларга хўп тўй, Ҳеч ким бермайди халал. И. Муслим. [Ҳулкарнинг] Қадди-қомати нозик кўринса ҳам, ўзи йигитлардай запт билан ўт ўрар.. эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Кўйлар ўтдан бошини кўтармайди. О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи баҳши.*

ЎТ III Жигардан ажралиб чиқувчи сарғиш-яшил рангли аччиқ суюқлик. *Кимгадир ёввойи эчкининг терисими, айиқнинг ўтими керак экан. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.*

Ўт пуфаги Жигарнинг пастки юзасидаги махсус чуқурчада жойлашган, ҳажми 50-60 см³, шакли нокка ўхшаш пуфакча (унда ортиқча ўт сақланади). **Ўти ёрилмоқ** айн. **ўтакаси ёрилмоқ** қ. ўтака.

ЎТА I **Ўтмоқ** фл. рвдш. *Мудҳиш жанглар кўз олдидан ўта бошлади. Жарликдан ўта олмади.*

2 Белгининг ортиқ даражасини билдиради; ниҳоят, ғоят, жуда. *Ўта айёр. Ўта*

доно. Ута золим. Ута иссиқ. Ута сахий. Ута совуқ. Ута қисқа. Ута қизитилган. ■ Ижрочининг серифода кўзлари, ярашиб тушган ҳаракатлари, қилиқлари ута табиийлиги билан ҳаммага маъқул эди. М. Жалололиддинова, Кейинроқ. Олимжон ана шу қадрдон ерларни неча ойлаб кўрмай, ута соғинган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Активацион тахлил усулида тоза ва ута тоза металллар олиш учун улардаги аралашма элементларнинг миқдорлари аниқланмоқда. «Фан ва турмуш».

ЎТАКА: ўтақаси ёрилмоқ Ниҳоятда кўркмоқ. Онасининг маънодор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтақаси ёрилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Майна наганни ёнига суқди.. Утақаси ёрилаёзган Нарзи тоға кўзларини юмганича, қимир этмай эшакда утирар эди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ЎТАКЕТГАН Белгининг ниҳоят ортиқ даражасини билдиради (асосан салбий маъноли сўзлар билан қўлланади). Утакетган жоҳил. Утакетган аҳмоқ. Утакетган гирром. ■ Мана, бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдибой халфа билан утакетган мунофиқ Олахўжа махсум ҳам аста тебранишиб, томошага келишди. П. Турсун, Ўқитувчи. Даф бўлгандан кейин унинг утакетган хотинбоз эканлиги аниқланди. «Муштум».

ЎТАМОҚ I Бегона ўтларни юлиб ташламоқ, ўтоқ қилмоқ. [Бувим] Томорқада сабзи-пиёз утайди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Чўлқуварлар ёз буйи гўзанинг ичидан чиқишмади, чопиқ қилишди, уташди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТАМОҚ II I Адо этмоқ, бажармоқ. Директорлик вазифасини ўтамоқ. ■ Ота билан ақаси унинг бу истагини ҳам ўтамай қўйишмади. «Муштум». Дўстликнинг негизи садоқат ва самимиятдир. Содиқ одам бурчининг виждони билан утайди. М. Алавия, Болаларининг отаси.

2 Бирор вазифа, жазо ва ш. к. муддатини тўгатмоқ. Қамоқ муддатини ўтамоқ. ■ Саттор армия сафида хизмат муддатини ўтаб қайтди. «Ўзбекистон кўриқлари». Олимжон шогирдлик муддатини ўтаганича йўқ. Газетадан.

3 Бирор нарсага хос вазифани бажармоқ, шу вазифада қўлланмоқ, фойдаланилмоқ.

..чойхона ҳали бу ерга кўчмаган, бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турарди. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари. Султоновнинг икки капаси бор эди: биттасида тунашса, иккинчиси ошхона вазифасини ўтарди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТАР I Ўтмоқ I фл. сфдш. Дарё ўтар — тош қолар, Ўсма кетар — қош қолар. Мақол. Ўзингиздан ўтар (ёки қолар) гап йўқ «Ҳаммасини ўзингиз биласиз, ўргатадиган жойи йўқ» маъносидagi ибора. Ўзингиздан ўтар гап йўқ, тоға. Кўз узоқ бўлгани билан кўнгиш яқин.. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТАР II с. т. айн. отар II. Яйловга ёйилганда ҳам, кўрага қайтишда ҳам ўтарни ўз майлига қўйиш керак. «Ёшлик».

ЎТГАН I Ўтмоқ I фл. сфдш. Ўтган ишга ўқинма! Мақол. ■ У [деҳқон] таг-томири билан туғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли ота-бобоси ўтган муқаддас жойдир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бундан аввалги (вақт ҳақида). Ўтган йил. Ўтган ҳафта. Ўтган асрнинг 60-йиллари. ■ Мана, ўтган ойда 30 тонна материал ўрнига 7 тонна бердингиз. «Муштум».

ЎТГАН кун(и) Кечадан аввалги кун. Бу ўринни ўтган кун кечаси келиб кўриб кетгани учун қайтадан қараб турмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтган кунни отланиб, Андижонга кетган мулла Фазлиддин бугун.. Қувага қайтди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЎТЗОР Ўт-алаф билан қопланган ер, ўтлар ўсиб турган майдон; ўтлоқ. Ўтзорга ёйилган пода. Ўтзорда пичан тайёрламоқ. ■ Ўтзорлар ичидан жонажон қишлоқ яққол кўриниб турибди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЎТИМЛИ: ўтимли феъл тлш. Тушум келишигидаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас. китобни ўқиди, уни танийман.

ЎТИМСИЗ: ўтимсиз феъл тлш. Тушум келишигидан бошқа келишикдаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас. мактабдан келди, мактабга борди.

ЎТИН Ёқиш учун ишлатиладиган ёғоч. тахта, поя, шох ва ш. к. Хўл ўтин. Ўрик ўтин. Саржин ўтин. Хашак ўтин. Ўтин термоқ. Ўтин ёрмоқ. Тандирга ўтин қаламоқ. ■ Саратон кўрган ўтин шатираб ёна бошди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёқай дес хўл ўтин, Буралиб чиқар тутун. «Кўшиқл:

Ўтин бўлмоқ с. т. Путурдан кетмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ (асосан аёл киши ҳақида). -Хузур, хузур сеники-да, Меҳриниса, — деди Иқбол сатанг. -Кўйинг, опа, шу гапларни. Хотин киши ўттиздан ошди — ўтин бўлади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Сен кўрпада ҳам ёзани ўйлайсан. Ўттизга кирибоқ, ўтин бўлиб қолдингми? И. Раҳим, Ихлос.

ЎТИНКАШ айн. **Ўтинчи**. Шароф ўтинкашни худоёи ошга ҳам йўлатмайдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНКАШЛИК Ўтин териш иши. Қиш бўйи ўтинкашлик қилиб йиққан бир пуд-ярим пуд бугдой, арпа, жўхори, тариқ каби ғаллаларимизни супуриб, сийчириб олиб кетдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНМОҚ 1 Ёлвориб, илтижо билан илтимос қилмоқ; сўрамоқ. Ҳаммасини бажо келтираман, фақат мени ўлдирманг, ўтинанам. Т. Рустамов, Мангу жасорат. -Йўқ, йўқ, синглим, — ялинди Раҳим Саидов. — Ўтинанам, ҳозир беринг, жуда зарур. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Афв этишни, кечирини илтимос қилмоқ. У пичоқни ташлаб, бир қўлини кўксига қўйиб ўтинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТИНФУРУШ Ўтин сотувчи. Қамбар деган ўтинфуруш чол. мой, биринч сотиб, баққолик қилиб ўтирар эди. «Эрали ва Шерали».

ЎТИНХОНА Ўтин-кўмир сақланадиган усти ёпиқ жой; хона. Ўтинхона энди саранжом эди. Фақат бир бурчакда тўкилган ниста кўмирнинг тагидан шиббаланган тупроқ кўриниб турарди. С. Зуннунова, Гулхан.

ЎТИНЧ Қаттиқ илтимос. [Ҳомид:] Жанобларидан ожизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдиргувчи мен бўлган-лигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтинчим бор, халоскор жангчи: Эсдаликка бир нима қолдир! Ё. Мирзо.

ЎТИНЧИ Ўтин тайёрлаб сотиш билан шуғулланадиган шахс. Ўтинчи чол. Отаси ўтинчи эди. ■ Бир ўтинчи меҳнаткашман, билсанглар. Меҳнат қилиб, ўз кунимни кўрганман. «Муродхон».

ЎТИРГИЧ, ўтиргич Ўтириш учун мосланган нарса (стол, курси, скамейка ва ш. к.). Вагон олдидаги қоровулнинг бош суяги пачақланиб, ўтиргич ёнида чўзилганди. Ш.

Тошматов, Эрк куши. Утирсагимдан тутиб, балиқхонасига етаклади. Қозондан олисроқдаги учун ўтиргичга чўкдик. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир лаҳзадан кейин ён томондаги ўтиргичга таклиф қилди. М. Қўшжонов, Дийдор.

ЎТИРИК қ. **Ўтрук**. Ў. болам, ростми, ўтирикми, Гўрўғлибек мажлисда ўтирганида айтар эди. «Хушкелди». Мана, қиблага қараб айтаман: агар ўтирик айтсам, кўр бўлайин. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Етти, десам ўтирик бўлар, лекин олти пуштимни яхши биламан. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИКЧИ қ. **Ўтрукчи**. Ўғлим ё ўтирикчи, ё ўзим ҳеч балони тушунмайман. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИШ 1 **Ўтирмоқ** фл. ҳар. н. Ерда ўтириш. Стулда ўтириш.

2 Яқин кишилар, дўстлар ўртасида ташкил қилинадиган суҳбат; меҳмондорчилик, зиёфат. Яйлов билан кўйдан бошқа нарсани ҳам кўрмаган чўпонлар дилкаш ўтиришларга, шаҳарлик меҳмонларнинг суҳбатига жуда иштиёқманд эдилар. П. Қодиров, Қора кўзлар. Ўтириш жуда қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб. саман йўргани эгарлатиб қўйган эди у. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз шу ердалигингизда кичкинагина ўтириш қиламиз. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

Бир ўтиришда Бир тамадди давомида. Унинг бир ўтиришда 7 та товуқ гўштини паққос туширганини ўз кўзимиз билан кўрганмиз. «Муштум».

ЎТИРМОҚ 1 Кетни бирор жойга қўйиб, бирор жойни ишғол этиб ўринлашмоқ; чўкмоқ. Чордана қуриб ўтирмоқ. Чўкка тушиб ўтирмоқ. Оёқ узатиб ўтирмоқ. Диванда ўтирмоқ. Кўрпачада ўтирмоқ. Стулда ўтирмоқ. ■ Бу ҳолдан аччиғланган Қаюм ёнимга келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтқазди ва ўзи яқин ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асосан шундай (ўтирган) ҳолда бирор жой, маконда бўлмоқ. Чойхонада узоқ ўтирмоқ. ■ Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор. Йўлчи бу ерда икки соат қадар ўтириб, юкка илинмагач, бозор айланиш учун туриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўтириб бажариладиган бирор ишга уннамоқ, шу ишни бажарадиган вазиятни эгалламоқ. *Фотиҳадан сўнг ҳар ким ўз ишига ўтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Офтоб ойим Тўйбекани меҳмонхонага буюрди ва ўзи хамир қилишга ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Файзулла ўзига хос мулоимлик билан кулиб, аста бош силкиди-ю, рулга ўтирди.* Газетадан.

4 Транспорт воситасига тушмоқ, чиқмоқ; минмоқ. *Самолётга ўтирмоқ. Трамвайга ўтирмоқ.* ■ *Кеча у [Абдишукур] хўжайини билан извошга ўтириб, бу ерга меҳмон бўлиб келган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи аравага Меъмор оила аъзолари билан чиқиб, иккинчи ва учинчи араваларга Зулфиқор, Заврак, Ғаввослар ўтириши керак эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 с. т. Бирор лавозимни эгалламоқ, бўлиб ишламоқ, тайинланмоқ. *У ректор бўлиб ўтирибди. У раислик лавозимига ўтирди.* ■ *Хон икки мартаба тахтдан ҳайдалиб.. учинчи мартаба тахтга ўтириши рус иштибодининг Тошкентни олиб, Хўжандга қўл узатган саналарига тўғри келган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 с. т. Бирор жойда маълум вақт бўлмоқ; турмоқ, яшамоқ. *Узоқ йиллар уларга қўшни бўлиб ўтирдик.* ■ *Сартарошлик ёмон касб эмас. Оптоқ халатларни кийиб.. озода хонада ўтирасан..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди: «Аяжонимнинг бағрида ўтирибман-да, шошмасалар ҳам бўлар эди».* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Жазо муддатини ўтамоқ. *Турмада ўтирмоқ. Қамоқда ўтирмоқ. Зиндонда ўтирмоқ.* ■ *Шўхлиги бошига етиб, бир-икки йил ўтириб ҳам чиқибди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ғарзли манфаат, нафс балоси йўлида орттирган ҳамтововқларининг йўриғига юрган Содирнинг иккинчи, учинчи, тўртинчи марта ўтириб чиқишига тўғри келди.* Газетадан.

8 Инмоқ, ёпишмоқ, ўрнамоқ. *Китобларга чанг ўтирибди. Қиш келди-ю, новдаларга ўтирди қиров.* ■ *Игитнинг узоққина йўлдан келганлиги унинг киприк ва қошларига, ҳам эндигина чиқа бошлаган соқол-муртларига ўтирган тўзонлардан белгили эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқ куннинг ўтли ҳароратини пасайтириб, тоғ шабадаси эсиб турар, ҳар томондан атиргул, райхон, жам-*

билларнинг ёқимли ислари димоққа ўтирарди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

9 с. т. Мос бўлиб тушмоқ; ярашмоқ. *Бу костюм сизга жуда ўтирди.* ■ *Оёғидаги қизил сахтиён этиги ўзига жуда ўтирган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зухра Каримовнанинг.. кўйлаги ўзига жуда ўтирган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

10 Хуш келмоқ, ёқмоқ. *Инспектор Ориф Саидов унинг [Очиловнинг] дидига ўтирмай қолган.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Кеча мажлисда жияним тўғрисидаги ўтиб кетган гапни пардозлаганингиз менга унча ўтирмади.* «Муштум».

11 Тараққиёт юз бермай, паст, қуйи даражада тўхтаб қолмоқ. *Уруш туфайли колхозимиз анча ўтириб қолган экан, шундай бўлиши ҳам табиий..* Н. Сафаров, Оловин излар.

Ўтириб қолган с. т. Турмушта чиқмай, ёши анча ўтиб қолган. *Ўтириб қолган қиз.*

12 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, маъқул кўрилмаслиги каби маъноларни билдиради. *Чой дамлаб, кутиб ўтирибман. Кап-катта бола чойнакни синдириб ўтирибди-я! Арзимаган гапга аразлаб ўтирибсанми?* ■ *Қассоб лабини бурди: -Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушунсак, сиздан сўраб ўтирармидик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди-қўяди, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менинг уйим сизнинг ҳам уйингиз. Айттириб юборишимни кутиб ўтирмай, бор-йўғимда ҳам келиб туринг.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЎТКАЗГИЧ физ. Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр оқими ва ш. к. ни яхши ўтказадиган модда. *Ярим ўтказгич. Электр ўтказгич.* ■ *Радиоактив нурланиш ҳавони ионлаштиради, уни электр ўтказгич қилади.* «Қизикарли геохимия».

ЎТКАЗМОҚ 1 Ўтмоқ фл. орт. н. *Машинани кўприкдан ўтказмоқ. Унни элакдан ўтказмоқ. Металл электрни ва иссиқликни яхши ўтказади. Мажлис ўтказмоқ. Вақтни иш билан ўтказмоқ. Ўз номига ўтказмоқ. Ҳаёлидан ўтказмоқ. Тўйни ўтказмоқ. Алам ўтказмоқ.*

2 Экмоқ (кўчат, қаламча ҳақида). *Кўчат ўтказиб, боғ қилиш — улуғ савоб..* Газетадан. *Бири ариқ қазир, ер ҳайдар, Бири гул ўтказар боғига.* Х. ОЛИМЖОН.

3 Үтиргизмоқ, чўктирмоқ. *Бектемир ўз олдига Зинани ўтказди. Ўзи ҳам чордана курди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Юсуфбек ҳожи.. кундош ораси бузилиб, ўртадан сўз чиққанини эшитса, иккала келинни ўз олдига чақиртириб, уларни қатор ўтказар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Баъзи сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган иш-амални амалга оширмоқ, олиб бормоқ, қилмоқ маъносини билдиради. *Машғулот ўтказмоқ. Шанбалик ўтказмоқ. Мажлис ўтказмоқ. Тажриба ўтказмоқ.* ■ *Уруш ветеранлари йиғилишиб, кенгаш ўтказиб, Хуррамовни ўз кенгашларининг раиси қилиб сайладилар. Назармат, Жўрлар билан сайрайди.*

Бурнидан ни (ёки сим) ўтказиб олмоқ қ. бурун 1. Қилмчдан ўтказмоқ қ. қилич 1.

ЎТКАЗУВЧАН физ. Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр оқими ва ш.к. ни яхши ўтказадиган ва чиқарадиган.

ЎТКАЗУВЧАНЛИК Жисмнинг тебраниш, иссиқлик, электр оқими ва ш.к. ни ўтказиш қобилияти. *Жисмнинг товуш ўтказувчанлиги.* ■ *Қолаверса, янги материалнинг юқори ҳароратларда ўта ўтказувчанлик хусусиятига эгаллиги техника ва санаят учун муҳим аҳамият касб этади.* «Фан ва турмуш».

ЎТКАРМОҚ эск. айн. ўтказмоқ, Э, синглим, на савдоларни кўрдинг, на ишларни бошингдан ўткардинг. «Эрали ва Шерали».

ЎТКИЗМОҚ қ. ўтказмоқ.

ЎТКИНЧИ 1 Ўтиб бораётган, ўтиб борувчи; йўловчи. *Йўлда битта-яримта ўткинчи учраб туради.* Ойбек, Болалик. *Низомжон.. тонг ёриши билан Олтиариқ йўлига чиқди-ю, ўткинчи машинага қўл кўтарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Тезда ўтиб кетадиган, оз фурсат ичида йўқ бўладиган, вақтинчалик. *Ўткинчи ҳавас.* ■ *Ҳозиргина тинган ўткинчи ёмғир кундузи тинимсиз ҳаракатдан кўтарилган чангни босган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кишининг ташидаги ғазаб ўткинчи бўлади, юрагидаги нафрат эса даҳшатли ва мудҳиш бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЎТКИР 1 Яхши кесадиган; кескир. *Ўткир қайчи. Ўткир устара. Ўткир пичоқ.* ■ *Али тажаннинг кўзлари яна ўйнаб кетди. Қани, қўлида ўткир болтаси бўлса-ю, энг адиб бир дарахтни кесиб, елкага олиб жўна-*

са! Ойбек, Қуёш қораймас. Муталнинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап биқинига ўткир ханжар ғарчча ботирилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Учи найзаланган; учли. *Ўткир бигиз. Ўткир найза. Ўткир учли қалам.*

3 Таъм билиш, ҳидлаш, эшитиш ва б. сезги аъзоларига кучли таъсир этадиган, кучли. *Ўткир овоз. Тузи ўткир овқат. Қуёшнинг ўткир нури куйдирмоқда.* ■ *Бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли қорамтир ялпизлар.. ўсган.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб. *Оч қоринга тушган ўткир май виз эттириб, меъдани қайнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кўчма Рухий ва б. жиҳатдан таъсир даражаси, кучи юқори; кучли. *Ўткир асар.* ■ *Ўткир ҳажвий кулги билан сугорилган бу гаплар.. «ЎТА». Шариф Ризаев ўзининг ўткир, танқидий, ҳужумкор мақолаларида эскилик сарқитларини.. аёвсиз танқид қилди.* Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

5 Қобилиятли, имконияти юқори даражали. *Ақли ўткир. Зеҳни ўткир.* ■ *Гиламларга ўзгача жозиб бағишлаган қизларнинг чевар қўллари, ўткир кўзлари, нозик дидлари.. «Саодат». Низомиддиновнинг қўлоғи ўткир эди. Теварак атрофни бутун вужудини қўлоқ қилиб эшитар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Касб-ҳунар, билим ва ш.к. да юқори даражага эга бўлган, юқори савияли; кучли. *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўткир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ботирали тўқай оралаб борар экан, гарчанд ўзи ўткир овчи бўлса ҳам, ана шундай овга штини ўйламади.* Х. Фулом, Машғал. *—Бу мастеровойларинг жуда ўткир халқ бўлар экан-да? — деди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Ўткир (эркаклар исми).

ЎТКИРЛАМОҚ Чархлаб, қайраб, яхши кесадиган қилмоқ; ўткир қилмоқ. *Саховатли, одил ва дилкаш темирчи унинг дурадгорлик асбоб-ускуналарини ясаб ёки ўткирлаб берарди, ҳақ сўрамасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎТКИРЛАШМОҚ 1 Яхши кесадиган ёки яхши ўтадиган ҳолга келмоқ; ўткир

бўлмоқ. Пичоқ ўткирлашди. Бигиз ўткирлашди.

2 Даражаси ортмоқ, кучаймоқ. Аччиқ аёз кўрсатар кучин, ўткирлашди совуқнинг қаҳри. Д. Файзий. Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулги гаплар [Мирзанинг] хаёлига ўздан-ўзи қўйилиб келарди. О. Ёкубов, Мирзатерак. ..истеҳзо-кесатиқ, заҳарханда ўткирлашган сайин юмор ҳажвга яқинлашади. «ЎТА».

ЎТКИРЛИК Ўткир ҳолат, ўткир эканлик. Пичоқнинг ўткирлиги. Овознинг ўткирлиги. Зеҳннинг ўткирлиги. ■ Ўзбек ойимнинг ўткирлиги эрлар томонидан ҳам тасдиқ этилганлигини иқрор қилишга тўғри келади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТЛАМОҚ 1 Ўсиб ётган ўт-кўкатдан емоқ (ҳайвон ҳақида). Анҳор ёқасидаги тоғлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради. Ойбек, Танланган асарлар. Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди. Мирмуҳсин, Ҳамзаободда.

2 кўчма Мавзуга оид бўлмаган, керакли-кераксиз, оғзига келган гапларни гапирмоқ. Майли энди, қўйинг, ота. Кўнам гапни чўзманг, ўтлаб кетдингиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Хўш, кинани ташлаган бўлсангиз.. нега уларнинг олдида оғизга келганини ўтладингиз? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЎТЛИ 1 1 Ёниб, нур сочиб турадиган. Булутларга ўраган Қуёш ўтли юзини. Файратий. Узоқда қоп-қорайиб, ярим осмонни тўсиб турган адирнинг устида, уфқда ўтли из қолдириб, юлдузлар учади. А. Қаҳҳор, Мастон.

2 кўчма Олов пуркайдиган; оловли. Жўраҳон хотирасини ўтли фронт йўлларида жанг қилган командирлари ва жангчи дўстлари ҳам унутганлари йўқ. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 кўчма Зўр ҳароратли; қайноқ. Иссиқ кучоқ, ўтли бўсадан Томирингда жўш урганда қон.. Уйғун. ..боя шу эшик ойнасидан изтироб билан қараганини эслаб, баданига ўтли ҳаяжон югурди. П. Қодиров, Уч илдиш. Олимжоннинг ўтли нафаси Ойқизнинг юзини иситарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўчма Файрат-шижоатли, юрагида ўти бор. Ўтли йигит. ■ Айниқса.. Ҳасан Раҳмат ажойиб ўтли бир ёшдир. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎТЛИ 2 Ўт, кўкат билан қопланган. Ўтли далалар. Ўтли соҳил.

ЎТЛИ-ШУДЛИ Серҳаракат ва меҳнатсевар, тиниб-тинчимас; уддали. Башорат.. ўтли-шудли хотин экан, ўзини энлаб кетади. С. Аҳмад, Муллажон. Баъзи ўтли-шудли студентлар уни «писмиқ» дейишарди. С. Анорбоев, Оқсой. Раисимиз ўтли-шудли одамга ўхшайди, нафасини ростламай, иш бошлаб юборди. «Муштум».

ЎТЛОВ айн. ўтлоқ. Қўрада бандилардан бошқа жонзот қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТЛОҚ Ўт-алаф ўсиб ётган, чорва ўтлатиладиган жой, дала. У [Бўронбек] кўчадаги, гузардаги одамларга кўринишга ҳам журъат қилолмай, йўлни чўрт кесиб ўтдида, далага чиқиб, ўтлоқ оралаб кетган сўқмоқдан борди. Ҳ. Фулом, Машғал. Элмурод мол боқши учун ўтлоқ қидириб, кун сайин узоқроққа кетиб қолар.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТМАС Яхши кесмайдиган, дами қайтган, ўтмайдиган. Ўтмас пичоқ қўл кесар. Мақол. ■ Унинг [Сотволдининг] юзи қаттиқ, серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақли (ёки зеҳни, фикри) ўтмас Дарров англаб, тушуниб етолмайдиган; анқов, қовоқбош. Ўтмас мол Биров сотиб олмайдиган, сотилмай қолган, паст сифатли буюм ёки нарса.

ЎТМАСЛАНМОҚ қ. ўтмаслашмоқ.
ЎТМАСЛАШМОҚ Ўтмас бўлиб қолмоқ (ўтмас тўғри ва кўчма маънода) Пичоқ ўтмаслашди. ■ Инсон курашмоғи керак. Акс ҳолда, ақл-заковати йиллар ўтиши билан ўтмаслашади, завоқ топади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Энди унинг хаёли паришон, нигоҳлари ўтмаслашган эди. М. Қўшжонов, Дийдор.

ЎТМИШ 1 Киши, халқ ҳаётининг ўтган қисми, шу ўтган давридаги ҳаёти. Мен ёшликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.. қишлоғимизда мактаб ҳам йўқ эди. «Ёшлик». Ўтмишни хотирларкан, Йўлчи оғир хўрсинди. Ойбек, Танланган асарлар. Гоҳ ўлтириб, гоҳи ётиб, бемалол Сўзлар эди ўтмишидан кекса чол. Ҳабибий. Музейдаги экспонатларда белорус халқининг ўтмишини кўрдик ва яқиндан танидик. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўтган давр; кечмиш, мозий ва шу даврдаги кишилар (аждодлар) ҳаёти. *Ўтмишида ота-боболаримиз озмунча тоғ қазиганми, биз ҳам қазиймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳа, Ойбек ака айтгандай, Фафур Фулом ўтмишига қараб бугунни, бугуннинг хулосасидан эртасини кўра оладиган одамлардан эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Мақтамасман мозийни, бироқ Ўтмишингни ўйлайман бир зум.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ЎТМИШДОШ Ўтмиш ҳаёти бирга бўлган шахс. *Уўзининг ўтмишдошларига тақлид қилади, холос.* Газетадан.

ЎТМОҚ 1 1 Маълум йўналишда ҳаракатда бўлмоқ (юрмоқ, учмоқ, оқмоқ ва ҳ.к.) *Ит ҳурар, карвон ўтар.* Мақол. ■ *Кўчадан ўтаётган ёшу қари қўлини кўксига қўйиб, отахонга салом беради, ҳол-аҳвол сўрайди.* Газетадан. *Дала йўллари физ-физ ўтиб турган машиналардан гавжум, автобуслар серқатнов.* Ҳ. Гулом, Бинафша атри. *Бу қуш ҳар замон бир томоқ қоқиб, кўкда арғимчоқ солиб ўтаётган турналарни кузатиб қолади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Сатҳ ёки бошқа маконда маълум йўналишдаги ҳаракатни таъминлайдиган нарса йўналган (чўзилган, ётқизилган) бўлмоқ. *Ер остидан газ қуевурлари ўтган.* ■ *Тол ўсган ердан кўча ўтгани учун, дарахт кесиб ташланди.* Газетадан. *Дарчанинг орқаси анорзор, унинг этагидан анҳор ўтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..демак, шу бута остидан телефон сими ўтган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Маълум жой, сатҳ ва ш.к. оралиғида (бирор томонга қараб) ҳаракатланмоқ, шундай ҳаракат билан уни орқада қолдириб, ундан кейинги жойда мавжуд бўлмоқ. *Гуллар юзида ханда, бу боғдан ёр ўтдими?* С. Зуннунова. *Қиз бедапоядан ўтиб, сўл ёқдаги дарахтлар орасида ғойиб бўлган, йўлчи.. яна ишга тутиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмаджон бир чордевордан ўтиб, кичкина майдонга чиққанида, рўпарада нулемёт тариллади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Қарама-қарши томонлари (боши ва охири, икки чети) бўлган йўл, очиқ жой, тешик ва ш.к. нинг томонлари оралиғида ҳаракатланмоқ (йўналмоқ) ва шу йўналишда бир томонини қолдириб, иккинчисида ҳозир бўлмоқ. *Дарёдан ўта бошлади.* Зовур-

дан сакраб ўтди. *Тешикдан нариги ҳовлига ўтмоқ.* ■ *Йўлнинг нариги юзига, автобус бекатига ўтмоқчи бўлди-ю, ўша заҳоти бу фикридан қайтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

5 Юриб ёки бошқа ҳаракат билан (йўналиб) маълум жой, ўринда мавжуд бўлмоқ; ўрин олмоқ, жойлашмоқ. *Олдинги қаторга ўтмоқ.* *Меҳмонлар маҳсус ҳозирланган хонага ўтишди.* ■ *Муслимжон, қани, тўрға ўтинг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Иш-фаолият кўрсатаётган жойини ўзгартириб, бошқасига кўчмоқ. *Техникумдан рабфакка ўтибсан деб эшитдим.. яхши қилибсан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Аҳмад Акмалхоннинг кўп жойларда ишлаб чиққанини эшитганди, «иккинчи программа» деяпти. демак, радиога ўтибди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

7 Иш-фаолиятини ёки ундаги усул ва ш.к. ни ўзгартирмоқ, бошқасига кўчмоқ. *Конвейер усулига ўтмоқ.* *Савдо ишига ўтмоқ.* *Пудрат усулида ишлашга ўтмоқ.* ■ *«Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Ўз жойини ўзгартирмоқ, биридан бошқасига кўчмоқ. *Мен бир турмадан иккинчи турмага ўтаётиман, нега йиғлайсан!* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

9 Эгалик, тасарруф ўрни ўзгармоқ. *Бу ерлар корхона ихтиёрига ўтди.* ■ *Уларнинг ўзаро писандаларига мувофиқ, янги ерлар, чиқариладиган сувлар Тешабойга текинга ўтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

10 Кимда ёки нимададир бўлган нарса, хусусият ва ш. к. бошқасига ҳам кўчмоқ, унда ҳам пайдо бўлмоқ. *Ҳоким йигирма беш солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек, кучана бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уларнинг биридаги шўхлик ва завқ иккинчисига тез ўтар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кумуш тўй ўзбеклар учун янги одат бўлиб, Европа халқларидан ўтган.* Газетадан.

11 Таъсир этмоқ, таъсири юзага келмоқ. *Қалтак ўтмайди.* *Оёғидан совуқ ўтди.* ■ *Бир ёш йигитнинг икки оғиз гапи Салим Ғаффорнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетди.* «Муштум».

12 Ўз йўналишида муайян жой (нуқта)дан илгари йўналмоқ, узоқлашмоқ. *Сафар бўзчи Абдураҳмоннинг тўхтаганидан*

хабарсиз икки-уч қадам нарига ўтган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Энка-тинкаси чиқиб кетганидан, Валижон тушадиган бекатидан ўтиб кетганини энди сезди.* Газетадан.

13 Бир хил йўналишдаги ҳаракатда (юриш, югуриш, сузиш ва б.) ортида қолдирмоқ, ундан ўзмоқ, ўзиб кетмоқ. *Маррага яқинлашганда, барча пойгачилардан ўтиб, марра чизигини биринчи бўлиб кесиб ўтди.* ■ *Гоҳ афанди эшакдан, гоҳ эшак афандидан ўтиб, уйга етдилар.* «Латифалар».

14 кўчма Бирор хусусият, белги, хатти-ҳаракат ва ш.к. да бошқаларини ортида қолдирмоқ; устуи, юқори бўлмоқ. *Қамиш-капада бундан ўтадиган юзи қора йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ичимизда Ювошдан ўтадиган теримчи йўқ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қовуқлар фарқ пишган. Бир-бировидан ўтаман дерди.* «Муштум».

15 Мазмунидан иш-ҳаракат англашувчи отлар, шунингдек, **-(и)ш** қўшимчали ҳаракат номи билан қўлланиб, шу сўз билдирган иш, ҳаракат қилишни бошлаш, шунга киришиш маъносини билдиради. *Охири йиғлашга ўтди. Бирор натижа чиқмагач, дўқ-пўписага ўтди. Хўжумга ўтмоқ.*

16 Кечмоқ (бирор иш, воқеа, ҳодиса жараёни ҳақида). *Кенгаш яхши ўтган эди чамаси, Фидисидиновнинг вақти чоғ эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Давра суҳбати савол-жавоб тарзида ўтди.* Газетадан. *Ғарчи операция муваффақиятли ўтган, хирург роплароса тўрт соат ўлим билан олишган бўлса-да, бирор беморнинг ҳам эртаси эди.* Газетадан.

17 Юз бермоқ, бўлиб ўтмоқ; кечмоқ. *..ўзимдан қандоқ камчилик ўтганига ҳайронман.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* ..Абдура-сул билан қассоб ўртасида ўтган гаплар эсига тушди. П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Кейинда қолмоқ; кечмоқ (вақт ҳақида). *Йиллар ўтди, бир оз улғайдик, бу кун — Ватан хизматида бир қадар дастёр.* А. Орипов. *Олтин кузнинг олтин дамлари ўтиб бормоқда.* Газетадан.

19 Шахснинг шу феъл боғланган сўз англаган рақамдаги ёши бошланиши, шу ёшга қадам қўйиши маъносини билдиради. *Олти (ёш)га ўтди.* ■ *Қизимизнинг бўйи қўзилиб, ўн тўртдан ўн бешга ўтиб қолди.* «Муштум».

20 Умрнинг ёки маълум қисмининг шу феъл боғланган сўз англаган иш, ҳолат билан кечишини билдиради. *Ёшим қирққа етди. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Хонумонимдан кечаман, дунёдан портфелсиз, пальтосиз ўтаман, аммо бу ишни очмасдан қўймайман.* А. Қаҳҳор, Бек. *..Умри машинада ўтган кишини консерватор деганларига ҳайронман.* «Муштум». *Мана, умрим ўтди, нуқул азоб ичида ўтди.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

21 Барҳам топмоқ. *Бўроннинг тезда ўтиб кетишига кўзим етмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Азим бойвачча, «Шўро ҳукумати баҳор ёмғиридек тез ўтиб кетади», деб ўйлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шамоллагансиз, хафа бўлманг, ўтиб кетади.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

22 Бирор иш, мансаб, ташкилот ва ш. к. га кирмоқ, тайинланмоқ, қабул қилинмоқ. *Партияга ўтмоқ. Депутатликка ўтмоқ.* ■ *Оқибат, Воҳидов айтган номзод ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бўта раисликка ўтмаса, мен хижолат бўлиб қоламан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

23 Харид қилинмоқ, сотилмоқ. *Бу матолар яхши ўтмаяпти.* ■ *Қорхона хўжайини эрталаб домлага: — Агар магазинларда ўтмай ётган моллардан бир оз олмасалар, буюртма бажарилмайди, — дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

24 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, йўлакай бажарилувчи ҳаракат эканлиги каби грамматик ва молал маъноларни ифодалаш учун қилинади. *Сен ҳовлига бор, жой тайёрла, йўла магазинга ҳам кириб ўт.* Н. Сафаров, *Оловли излар.*

25 Бирор масалага оид мавзу, асар ва иш ни ўқиш, ўрганиш, тинглаш амалиётини ўтказмоқ; ўқитмоқ, ўргатмоқ (ўқимоқ, ўганмоқ). *—Ўқиганмисиз? — деди унинг сўзи кесиб бойвачча. —Ўқиганман. Навоий, Фўлийни ҳам ўтганман.. — жавоб берди Гула дом.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Ҳами биологиядан нималар ўқиганини, бу ўқ йилида яна нималар ўтилажагини сўзла берди.* А. Қаҳҳор, *Адабиёт муаллими.*

Баҳридан ўтмоқ Алоқани узмоқ; кечмоқ. *..боши олтидан бўлса ҳам, шу одамни баҳридан ўтинг.* Н. Сафаров, *Оловли изле Ҳалиям бўлса, бунинг баҳридан ўт.* П. Қ

дилов, Қора кўзлар. **Бошидан ўтмоқ** Ҳаётда кечирмоқ. *Ким табиб – бошидан ўтган табиб, дейишар эди, илмсизлик бошингиздан ўта туриб, шу гапни гапирасиз-а?! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Бошимдан ўтган гапларни бировга айтиш қаёқда, эсимга тушса, ўзим чўчиб кетаман. П. Турсун. Ҳўқитувчи. Жонидан ўтмоқ* Азоб берадиган даражада қаттиқ таъсир қилмоқ. *Бояги гаплар Умматалининг ёнидан ўтган бўлса, буниси жонидан ўтиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Кунин ўтмоқ* 1) кунин кечмоқ. *Меҳнат кунингдан ҳам кечиб, Кунинг ўтар ароқ ичиб. «Муштум»;* 2) тирикчилиги юришмоқ. *Ука, бор – борича, йўқ – ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўз ўнгидан ўтмоқ* Кўз билан кўргандай гавдаланмоқ, аксланмоқ. *Қорақалпоқ элининг Аму тўлқинларидек сокин, жўшқин ҳаёт лавқалари кўз ўнгидан ўтди. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Кўзи ўтмоқ* Кўра олмақ, яхши кўрмоқ (асосан, майда, кичик нарсалар ҳақида). *Мана, ўқи, кўзинг ўтса, комиссар буйруғини. Миртемир. Бир вақтлар дўтти тикдим, кўрпа қавидим. энди ундай ишларга кўзим ўтмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнглидан ўтмоқ* Ҳаёлидан, ақлидан кечмоқ. *«Ҳамма гапни эшитиб олган экан писмиқ чол», деган фикр ҳар иккала ёшнинг ҳам кўнглидан ўтди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Сўзи ўтмоқ* Сўзи инобатга олинмоқ. *Унинг тоғаси амалдор, амалдор бўлганда ҳам, қаерга узатса, қўли етади, нима деса, сўзи ўтади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳўзингиздан ўтар гап йўқ* Ҳўзингиз ҳаммасига тушунасиз, ҳаммасини биласиз. *Бу иш кечаси бўлгани маъқул. Кундузи бўлса, ўзингдан ўтар гап йўқ, хунуқроқ кўринади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳўтиб тушмоқ* Бошқаларидан жуда устун бўлмоқ, бошқаларни орқада қолдирмоқ. *Бу ишда, айниқса, Жунаидхоннинг содиқ сардори Матчон тўра ҳаммасидан ўтиб тушди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қадри ўтмоқ қ. қадр. Охир вақт бола қадри ўтиб, ҳар бир шаҳардан ўғил олиб келиб боқиб, қирқта ўғил боқиб олди. «Бўтақўз». Қаторга ўтмоқ* (ёки кирмоқ, қўшилмоқ) 1) сафга кирмоқ, қўшилмоқ. *«Қаторга киролмаган» деҳқонларга бошқачароқ тадбир қўлланади. А. Қодирий, Обид кетмон;* 2) бирор гуруҳга мансуб кишилар қаторидан, сафидан ўрин олмақ. *Унинг [Сидиқ-*

жоннинг] номи чиқмаганлигига ҳеч ким эътибор қилмаган бўлса ҳам, назарида, ҳамма унга: «Ҳафа бўлманг, ахир бир кунин қаторга кириб қоласиз», деяётгандай бўлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қўлидан ўтмоқ Муайян шахс ёки шахсларнинг синови, хизмати ва ш. к. да бўлмоқ, бўлиб ўтмоқ. *...не-не бекларнинг отларини кўрганман, не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎТМОҚ II I Кесмоқ, қирқмоқ. *Қаттиқ ёғочга болта яхши ўтмаяпти. Сабзига ўтмайдиган пичоқни ёнингда олиб юрибсанми.*

2 Ичига ботиб, ўйиб кирмоқ; тешмоқ, санчилмоқ. *Ўқ ўтмайди. Аҳмоққа айтган билан гап уқмайди. Харсанга қоққан билан миҳ ўтмайди. Мақол.*

ЎТОВ Марказий ва Ўрта Осиё, шунингдек, Жанубий Сибирь кўчманчиларида: енгил материал, кигиз кабилардан конуссимон шаклда ясалган кўчма уй, тураржой. *Иккинчи машинада кетма-кет брезент ўтовлар, қамиш деворлар ҳам етиб келибди. Ш. Фуломов, Қурбоналининг дадаси. Қудуқ атрофида ўттиз-қирқта қапа, тўрт-бешта кигиз ўтовдан ташкил топган овул бор. «Ўзбекистон қўриқлари». Оқбурасой бўйларида ҳам, Чилмаҳрам тоғининг этакларидаги кўкаламзорларда ҳам юзлаб чодирлар ва ўтовлар пайдо бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЎТ-ОЛОВ I Ўт ва олов. оташ, аланга, чўғ.

2 кўчма айн. **ЎТ I 7.** *Кўнларнинг бирида Ўктамхон қишлоқнинг ўт-олов йиғити.. Сидиқжоннинг Мирзачўлга муҳим топшириқ билан кетганини эшитиб қолди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.*

ЎТОМОЧ эск. Трактор. *Қирларимда ўйнаган ўт омовлар.. Миртемир.*

ЎТОҚ I Экин ва кўчатлар орасидаги бегона ўтларни юлиб ташлаш. *Сабзи ўтоғи. Шоли ўтоқ. ■ Гўза ўтоғига чиққан Ойшахон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, уйларига қайтди. П. Қодиров, Эрк. Ҳар йили пахтага ҳам, яғанага ҳам, пиллага ҳам, ўтоққа ҳам олиб чиқишаверади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўтоқ қилмоқ Ўташ ишини бажармоқ. *Деҳқончилик қилиб, пахта ҳам экканман. Ўтоқ қилганман, гўза чопганман, пахта терганман. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

ЎТОҚ II кам қўлл. Бирор ҳислати билан бошқалардан ўтадиган, юқори турадиган; афзал, аъло. *Мана, мажлис аъзолари шунақанги бир-бирдан ўтоқ малаклар, парилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎТОҚЧИ Ўтоқ қилувчи киши. *Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.*

ЎТОҒАСИ I Маълум тўда ёки гуруҳ ичида бошқаларга гапи ўтадиган, обрўли киши, тўда етакчиси; сардор. *Сўнгра буларни ўрдага олиб бориб, ойимларга ўтоғаси қилиб қўйдилар. «Муродхон». Қари-қартанг ва ўтоғасилар орага тушиб, қизни қочирган янгани зўрға ажратиб олдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

2 Шундай шахсларга мурожаат шакли. *Сувонжон чолнинг жим бўлиб қолганини жаҳлдан тушдига йўйиб: -Ўтоғаси, кўч-қорларни ҳайдаб кетаверайми? - деб сўради секин. С. Анорбоев, Оқсой. -Ассалом алайкум, ўтоғаси! - деб салом беришади [мол боқиб юрган эркаклар, аёллар, болалар] да-дамни кўриб. Ойбек, Болалик.*

ЎТПАРАСТ тар. Ўтқи худо деб билувчи, ўтга сифинувчи; оташпарасти.

ЎТПАРАСТЛИК тар. Ўтпарастилар дини; оташпарастилик.

ЎТРИК қ. **ЎТРУК**. Ҳали ҳам, бек оға, қайтгин элинга, *Ўтрик сўз сўзламагин синглинга. «Муродхон».*

ЎТРОҚ Маълум бир жойда доимий яшайдиган; турғун. *Агар бу водийда узок ўтмишдан буён деҳқончилик қилиб келаётган донишманд ўтроқ халқ бўлмаганда, ҳосилдор ерлар сақланиб қолмаган бўларди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

ЎТРОҚЛАШМОҚ Ўтроқ ҳаёт кечирришга ўтмоқ; турғунлашмоқ. *Кўчманчи чорвадорлар ўтроқлашиб қолдилар. ■ Отаси Жомрот ўзбекнинг кўпроқ ўтроқлашган «қатағон» уруғидан, чаласавод деҳқон эди. «Фольклор».*

ЎТРОҚЛИК Маълум бир ҳудудда узок вақт турғун яшаш, турғун ҳаёт кечирриш тарзи.

ЎТРУ эск. Муқобил, қарши (томон), рўпара. *Ўтирар сочин тараб ёр Чашманинг ўтрусида. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Бахмал танли тунни зулмат эзар бемалол, Ва ўт-*

румда ёлғиз юрак хаста, бемажол. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ЎТРУК эск. Ёлгон. *Ўтрук сўзламоқ. ■ Сафарга бу баландпарвоз ўтрук гаплар ёқмади. И. Шомуродов, Мағлубият.*

ЎТРУКЧИ эск. Ёлгончи.

ЎТСОҶАР ҳарб. Душманга ёниб турган суюқлик сочадиган қурол.

ЎТТИЗ 30 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Ўттиз метр чип. Икки ўн беш - бир ўттиз. Мақол. Оларда ҳисоби тўққиз, берарда - саноғи ўттиз. Мақол. ■ -Мана энди шонгандирсиз! - дедим унинг қўлиғидаги портфелига кўқиримни ташлаб, - санамай саккиз, ўйламай ўттиз дема, деб шуни айтадилар. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Эркак аёл - жами ўттизга яқин одам тор кўчагғуж бўлган. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎТХОНА Нарсанинг ўт ёқиш учун хизмат қиладиган жойи. *Паровознинг ўтхонаси. Ҳаммомнинг ўтхонаси. ■ Очил мана шуни ҳис қилиб, ўтхонага тушгандай чўғлани кетган эди. П. Қодиров, Уч илди. [Рамазон Самоварнинг кулдони ингичка сим била атрофлаб ковлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думало тошқўмир ташлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

ЎТХҲР Ўт, кўкатни суйиб ейдиган. *Ўтхўр ҳайвонлар.*

ЎТ-ЎЛАН Ҳар хил ўтлар, кўкатлар. *Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан, баланд ўсган ўт-ўланлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олти юлдуз.*

ЎТҚАЗМОҚ I Кимсанинг ўтириши учун жой бермоқ, ўтиришга кўмаклашмоқ. *Ғаламга ўтқазмоқ. Диванга ўтқазмоқ. Машина кабинасига ўтқазмоқ. ■ Зайнаб оёр олти, қўли етти ҳолда эрини тўрт қава кўрпача устига ўтқазиб, ёнига учта нар ёстиқни уйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ўтқазгани жой топмаслик Ниҳоятда яши қабул қилмоқ, эъзозламоқ. *Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқазгани жой топмас, қуда сўзи ўрнига, синглим, деб хито қилар, ошми ҳам унинг раъйини сўрамасда буюрмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Жойлаб қўймоқ, ўрнатмоқ. *Йўлч тоқчада ётган шамни ёқиб, бир пиёла тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди Ойбек, Танланган асарлар. Мулла Бурҳо*

оптоқ доқа саллани қозықдан охиста олди, кимхоб түппига ұтқазди ва бошига қўйди. М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 Экмoқ (кўчат, қаламча ҳақида).

4 Ўринлаштирмоқ, жойламоқ; қўймоқ. *Квартирант ўтқазмоқ.*

Бошига ўтқазмоқ 1) ортиқ даражада ҳурмат қилмоқ, эъзозламоқ; 2) бош хўжайин қилиб қўймоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиш, унинг кўнглини кўтариш учун, уни ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎХЧИМОҚ Кўнгли айниб йўталган-симон, ғайрихитиёрий товуш чиқармоқ; кусмоқ. *Салимбойвачча қоронғида дарахтни қучоқлаб, узоқ ўхчиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қонни кўришим билан яна кўз олдимдан қизил доғлар ўта бошлади, кўнглим беҳузур бўлиб, ўхчий бошладим.* Ҳ. Тур-сунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЎХЧИҚ Ўхчиш ҳолати; ўхчиш. *Ўхчиқ тўхтади.* ■ Санобар ўхчиқ тутиб, ҳовлига югурди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЎХШАЛМОҚ айн. ўхшамoқ 3. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, маҳдум Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎХШАМАГАН 1 Ўхшамoқ фл. бўлишсиз шаклдаги сфдш. *Укалари ўзига ўхшаманган, жуда ўжар.* ■ Фолбин узоқ вайсади.. одам кулгисига ўхшаманган бир йўсинда қийқириб кулди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Хунук кўринадиган, ярашмаган. *Ўхшаманган кийим. Ўхшаманган қилиқ.*

3 Эҳтимол тутилмаган, қутилмаган, бемаврид. *Ўхшаманган ерда бир хотиннинг арзга келиши кўрбoшининг кўнглига шубҳа солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАМОҚ 1 Хусусият, хислат, тузилиш ва б. белгиси билан бир хилликка (ўхшашликка) эга бўлмоқ; ўхшаш бўлмоқ. *Бола отасига ўхшайди. Бу суюқлик мойга ўхшайди. Улар бир-бирига ўхшамайди. Мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади.* Мақол. ■ *Чирчиқ бўйи қишлоқларидаги уйлар бир-бирига ўхшайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *..домла сочларини бўятибдилар!.. Азбаройи худо, куя тушган пўстакка ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 Ж. к. шаклидаги сўз билан шу сўз англаган нарса ҳақидаги тахминни, тахминий тасаввурни билдиради; бўлиб кў-

ринмоқ. *Аҳволи чатоққа ўхшайди. Юр, бир айланиб келамиз, зерикканга ўхшайсан. Бугун кун қаттиқ исийдиганга ўхшайди.* ■ *Ганига қараганда, хурсандга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 с. т. Кўнгилдагидек бўлмоқ, ўринламоқ. *Иш унча ўхшамайди. Ош жуда ўхшабди.*

4 (рвди. сфдш. ҳар. н. шаклида — **ўхшаб, ўхшаган, ўхшаш**) кўм. вzf. Қиёс, ўхшатиш муносабатларини ифодалайди; каби, сингарии. *Подадан қочган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тикаверасанми?!* Ойбек, Танланган асарлар. *Яқинроқ бориб қараса, унинг боши қийшайган, чеккасидан увадага ўхшаган бир нарса чиқиб турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эрлар севингандан кулсалар, сизга ўхшаш қизлар йиғлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАТИШ 1 Ўхшатмоқ фл. ҳар. н. *Аҳмадга ўзининг ўхшатиши нашъа қилиб, кулумсираб қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 ад. Икки нарса ёки воқеа-ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликка асосланиб, уларнинг бири орқали иккинчисининг белгисини, моҳиятини тўлароқ, бўрттириброк кўрсатиб беришдан иборат бадний тасвир воситаси, кўчимнинг содда тури.

ЎХШАТМА 1 айн. ўхшатиш 1. *Бизнинг бу ўхшатмамиз ҳам унча тузук эмас.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Ўхшатиш асосида яратилган, қилинган иш, нарса. *Ўтмиш адабиётда маишхур шоирларнинг шеърларига ўхшатма яратиш бир одат бўлган.* Н. Маллаев, Улуғ зуллисонайн шоир.

ЎХШАТМОҚ 1 Ўхшамoқ фл. орт. н. (қ. ўхшамoқ 1, 3). *Укасига ўхшатдим. Ошни жуда ўхшатибди.* ■ *Лекин жуда муғамбир, мўлтони одамга ўхшатаман.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Бирор кимса ёки нарсага қиёс қилмоқ, шунга ўхшаш, худди ўзи деб билмоқ. *Ҳаммани ўзинга ўхшатасан-а!..* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Унинг кулиши, юришини Рус-там аллакимага ўхшатди.* «Муштум».

3 Қойилмақом қилмоқ; бошламоқ. *Ёшига монанд ва озода кийим кияди, сочини ўхшатиб тарайди..* М. Жўра, Изтироб. *Бу етмагандек, ўхшатиб ҳақорат қилди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Азим унинг киндигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 (-и)б қўшимчали рөди. — **ўхшатиб** кўм. өзф. Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; каби, сингари. *Энди мен сизларни гўдак болаларга ўхшатиб, алдаб овқат едираманми?! Мирмуҳсин, Меъмор. Йигит.. чакмоннинг икки енгини хуржунга ўхшатиб, елкасига ташлади-да, орқага қайтди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 (ўтг. зам. бирл. шаклида — **ўхшатдим**) Аскиянинг бир жанри, йўли. *Аскиянинг бир қатор жанрлари мавжуд: қофия.. ўхшатдим, бўласизми.. «ЎТА».*

ЎХШАШ I **Ўхшамоқ** фл. ҳар. н. *Табиат билан одам боласи қиёс қилинса, бир-бирига ўхшаши ақлни ҳайратга солади. Газетадан. Чўл одами худди янтоққа ўхшаши керак. Газетадан.*

2 Ўзаро бир хил, бир-бирига ўхшайдиган. *Унинг ёнида, укалари бўлса керак, бир-бирига жуда ўхшаш икки бола.. Ойбек, Танланган асарлар. Уларнинг ички дунёси кўп жиҳатдан ўхшаш эди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Сиз билан бизнинг қисматимиз жуда ўхшаш.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 кўм. өзф. Каби, сингари (қ. **ўхшамоқ 4**). *У жилмайганида, қизларниқига ўхшаш текис тишлари ярқ этиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ЎХШАШЛИК Ўхшаш белги, ўхшаш белгига эгаллик, ўхшаш ҳолат. *Боланинг онасига кўпроқ ўхшашлиги аниқ эди. Ташқи ўхшашлик. ■ Тўтиқиз билан Дилошодда чиндан ҳам ўхшашлик, умумий жозибаси бор эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ЎХШАШСИЗ кам қўлл. Тенги йўқ даражада, жуда ҳам, гоят. *-Ўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим, — аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашсиз кўркем, тенгсиз ақли бир йигит эмиш! А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.*

ЎХШОВСИЗ Кўриниши хунук, меъёрга номуносиб, ярашмаган. *Сатанг хотинларнинг мўйчинакда терилиб, қора сурилган қошларидай ингичка мўйлови унинг афт-ангорини ўхшовсиз бир қиёфага солиб қўйган эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Пешонасида ажинлар қаторлашиб ётган қари куёв, худди жуфти билан энди танишган бўйдоқдай, ўхшовсиз қилиқлар қилади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.*

ЎЧ I Ҳақорат, алам ўтказганлик, умуман, ёмонлик учун қилинадиган жавоб

тарзидаги иш, ҳаракат, ёмонлик; қасд. *Йўқ, Нусратилла уни ёмон кўради, бу одамларнинг ҳаммасида алами, ўчи бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Элмурод юзини кўтарди ва ялтироқ пешона, гўё бир ўчи бордай ғазаб-ли кулги ифодаси билан хўмрайган кўзларни кўрди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёвни барбод этмай қўймайман! Юрак ёнар ўч аламида.. Р. Бобожон.*

ЎЧ олмоқ 1) зиён етказгани, таҳқирлагани ва ш.к. учун жавоб тарзидаги ишни қилмоқ. *Онажон, йиғламанг, мен ўғлимни ўлдирганлардан ўч оламан! Мирмуҳсин, Меъмор; 2) умуман, аламини йўқотиш, тарқатиш учун бирор иш қилмоқ. *Сен бўлсанг, бугун ароқдан ўчингни олмоқчи бўлганга ўхшайсан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.**

ЎЧ II Ниҳоятда берилган, ҳирс қўйган. *Ширинликка ўч бола. Пулга ўч. ■ Латофат ёшлигидан қўшиққа ўч эди. С. Кароматов, Ҳижрон. Айниқса, хўжайиннинг катта ўғли Ҳакимбойвачча пахтага жуда ўч одам. Ойбек, Танланган асарлар. Хуморхон шунақа нарсаларга ўч, ўшанга оширамиз. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

ЎЧАКИШ Аччиқ-алам, ўч олиш каби зид иш тутиш, зиддига бориш, шундай мақсадда бўлиш. *Бундай миждозлар билан ўчакишни Ҳазархўжа ишга зарар беради, деб ҳисоблайди. «Муштум».*

ЎЧАКИШГАНДАЙ, -дек I **Ўчакишмоқ** фл. сфдш. нинг ўхшатиш шакли; ўчакишган каби. *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришади.. Ойбек, Танланган асарлар. Изғирин ўчакишгандек.. оёқларга урилиб, йиқитмоққа жазм қилди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Аксига олиб, бахтга қарши. *Ўчакишгандай, айни терим олдидан Темиржоннинг тоби қочиб қолди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Ўчакишгандек, Воҳидовнинг отпуска вақтига тўғри келди. Бугун бориб, яна тополмадим. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЎЧАКИШМОҚ Аччиқ-алам, ўч олиш каби ният билан зид иш тутмоқ, шундай мақсадда бўлмоқ. *Ашур одамга бир ўчакишиб қолгандан кейин, то енгиб олмагунча қўймас экан. П. Қодиров, Ўч илдиш. Отам бечора нафаси ичига тушиб минғирлайди, халфани инсофга, мурсосага чақиради, дам ўчакишиб, қаттиқроқ гапирди. П. Турсун,*

Ўқитувчи. Сиз Толиб акага гап қайтарманг, ўчакишманг. Кек сақлайдиган одам у. Ф. Мусажаонов, Ҳиммат. Агар ораларингга совуқчилик туширадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЧИНҚИРАМОҚ Сал ўчмоқ, бўзармоқ, оқармоқ (ранг-рўй ҳақида). Унинг ранги бир оз ўчинқираб кетди.

ЎЧИРГИЧ 1: ўт ўчириш Ёнғинни ўчириш асбоби.

2 Ёзув ва ш.к. ни ўчириш учун ишлатиладиган махсус резинка. Бу ёққа кел, болам, ўчиришни ҳозир топамиз. Мирмуҳсин, Умид.

ЎЧИҚ 1 Ўчган, ўчирилган. Иккинчи қаватдаги чироқлари ўчиқ хона деразаларига ички бир армон билан тикиламан. Газетадан.

2 Қизиллиги йўқолган; бўзарган (ранг-тус ҳақида). Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзгиган, ранги ўчиқ Жўраҳон ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳайдар совуқ, ўчиқ юзини терс бурган подшоҳга таъзим қилиб, орқаси билан юриб чиқди. Ойбек, Навоий.

ЎЧЛИК Ўч бўлиш, ўч эканлик. Пулга ўчлик. ■ Бир вилоятнинг тинчлигини ўйлар, Урушнинг қонларга ўчлигини ўйлар. М. Шайхзода. Маҳаллада Ориф отанинг райҳонга ишқибозлиги, ўчлигини ёшу қари биларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎЧМОҚ 1 Ёнишдан, ёлқин беришдан тўхтамоқ; сўнмоқ. Ўтни ковласанг — ўчади, Қўшингни ковласанг — кўчади. Мақол. ■ Шу чоқда на учундир тоқчада ёниб турган шам ҳам лип-лип қилди-да, ўчди. А. Қодирий. Ўтган кунлар. Самандаров бир қоши наст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Асл тусини йўқотмоқ; хиралашмоқ, ўнгмоқ. Читнинг ранги ўчибди. Қадимий минора нақилларининг бўёғи ҳамон ўчмаган. ■ Ғафур тобора асабийлашар эди, бунинг оқибатида кўзлари хиралашиб, лаблари пирпирар, ранглари ўчиб, қўллари титрарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай қолмоқ, йўқолмоқ. Гуллар, яшилликлар орасида унинг адил — келишган қомати, шаффоф

бир хаёл каби гоҳ ялт этиб кўринар, гоҳ учар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Водийни ярим доира шаклида ўраган баланд-наст тоғлар аста ўча бошлаган. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 кўчма Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ. Уйқуси ўчмоқ. Тарихдан номи ўчмоқ. ■ Саҳронинг номи ўчар, Ўзгаради қумлоқлар. Қ. Муҳаммадий. Ундаги улуғ зотлик аломатлари бирданига ўчди. Н. Сафаров, Оловли излар. Оқподшонинг тахти куйсин, қораси ўчсин! Ойбек, Танланган асарлар. [Таннозхон:] Дийдоринг ўчсин сенинг! З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 Тўхтамоқ, тинмоқ; эшитилмай қолмоқ. Ҳозиргина сўзлашиб ўтирган Қумуш билан онасининг товушлари ўчган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Саидғозининг момақалдироқ қалдирашидек асабий кулгиси қандай бошланган бўлса, ўшандай тўсатдан ўчди. С. Анорбоев, Оқсой. Извош кўнғироғи, от тўёқларининг овозлари бора-бора ўчади. Н. Сафаров, Уйғониш.

Нафаси ўчмоқ Овози чиқмай қолмоқ, жим қолмоқ, Элмурод салом бериб, эшикдан кириши билан, унинг нафаси ўчиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқинда чирилдоқнинг ҳам нафаси ўчганди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

6 кўчма Хотирадан кўтарилмоқ, эсдан чиқмоқ, унутилмоқ. Номи ўчиб кетган Боқи мирзо кўп вақт ўтмай «инобатлик мирзо» номи билан бош кўтарди. А. Қаҳҳор, Мирзо. Шоир сўзи мармар тошга ўйилган — Ўйма хатдек турар, дунёда ўчмас. Қ. Муҳаммадий.

7 с.т. Сафдан ёки ҳисобдан чиқмоқ. Ёзувчилар уюшмаси аъзолигидан ўчган киши. Рўйхатдан ўчганлар.

ЎЧОҚ 1 Орқа ва ён томонлари ёпиқ бўлиб, ичига ўт ёқиладиган, овқат пишириш учун устига қозон ўрнатиладиган қурилма. Лой ўчоқ. Ер ўчоқ. Темир ўчоқ. ■ Тош ўчоқда арча чўғи яллиғлашиб турибди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бригада булоққа яқинроқ жойдан ўчоқ ковлаб, қозонни ўрнатди. С. Анорбоев, Оқсой. Кунчиқар томонда катта ўчоқ, қозонда шўрва қайнаб турибди. «Эртақлар». Ҳиммат.. ўчоқда ловуллаб ёнаётган ўтга косовни тутиб.. папиросини тутатиб олди. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат.

Ўчоқ боши 1) таом пишириш учун ўчоқ қурилган жой. Синдирилди тез зогора нон, Севган қизи, кўз нури — Ойхон Қушдай учди ўчоқ бошида. Х. Пўлат; 2) қ. **Ўчоқбоши**. Ўчоқ бошида керосин билан шишасиз ёнаётган жинчироқни олиб, ташиқари чиқди. С. Айний, Куллар. ..қуртга барг кесгани борамиз. У киши келсалар, овқат ўчоқбошида. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Бирор нарса пайдо бўладиган, амалга ошадиган, тарқаладиган жой; манба, марказ. *Билим ўчоғи. Маърифат ўчоғи. Тарбия ўчоғи.* ■ [Элмурод] Агар ўзи бу ердан кетганда ҳам, дастлабки маданият ўчоғининг абадий қолишини ўйлаб, узидан ўзи гуруланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Хуллас, Шероз қадимдан адабиёт, санъат ўчоқларидан бири бўлган, у ерда миниатюра мактаби ҳам ривожланган. Газетадан. Мамлакатнинг марказий ва шимолий туманларида ёнгин ўчоқлари сони ортиб бормоқда. Газетадан. Қумқшилоқ деҳқонларини қадимдан қийнаб келган ботқоқларни.. иситма-безгак ўчоқларини қуритиш учун бир неча чақирим узунликда зовур қазииш керак. Х. Фулом, Машъал.

ЎЧОҚБОШИ Таом тайёрлаш учун ўчоққозони бўлган ва овқатланиш учун керакли асбоб, идиш ва б. билан жиҳозланувчи хоналари бўлган жой. *Хужра ёнида кичкинагина ўчоқбоши қўнқайган.* Х. Фулом, Машъал. *Кампир икки йилча тинч, хотиржам яшади. Чевараларини суяр, шулар билан овунар, эндиликда ўчоқбошига яқин бормасди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ЎША кўрс. олма. Узоқдаги, аввал тилга олинган кимса ёки нарсани, ўрин, пайтни кўрсатиш, айтиб ўтилган, аввалдан маълум бўлган бирор ҳодисани эслатиш, унга ишора қилиш учун хизмат қилади. *Ўша йил. Ўша кундан бошлаб. Ўша одам ёдингиздами? Ўша жойда учрашамиз.* ■ *Бу шоду хуррамликни туғдирган яна ўша сув эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Биз ўша ерга бориб туришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Яқинроқ борсак, яна ўша эрталабки ёш эрхотинлар.* Х. Қодирий, Йўлда. *Ўша жилва ва ўша оташ, Ўша кўзги, сузгин, хаёлкаш, Ўша имо, ўша ишора Эта бошлар юракни пора.* Х. Олимжон.

ЎШАЛ эск. айн. *ўша*. Севганимдан айрилсам, Улганим ўшал кундир. «Қўшиқлар».

Ўшал кишининг ўғиллариман дегин. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЎШАНАҚА айн. *ўшандай*. *Ўшанақа ишлардан биттаси пилла қурти.* А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қокди.

ЎШАНАҚАНГИ с. т. *Ўшанақа. Онахон оқпоишонинг тахтдан туширилганини, аллакимлар тахтга бошқа бир ўшанақанги поишони ўтқазиишмоқчи бўлиб уринганини Собиржондан эшитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎШАНАҚАСИ Ўша йўл билан, ўша томондан. *Умар акам ўшанақаси шаҳарга жўнаган бўлса керак..* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЎШАНДАЙ Айтиб ўтилган кимса ёки нарсага ўхшаган, ўшанга ўхшаш. *Сен ҳам — ўшандай кишилардан бири. Ўшандай қилиқ сенга ярашмайди.* ■ *Ўшандай дағал, қалин, узун, чўпдай ингичка суяк бармоқлари билан эшик ҳалқасини ушлаб.. олдинга юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўшандай тепки ҳали эс-хушини ўнглаб ололмаган Ҳамроқулнинг ҳам кўкрагига тушди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Ўшандай шошилиш билан варақлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎШАНДАЙИЧА с. т. *Ўшандайлигича.*

ЎШАНДАЙЛИГИЧА рвш. Қандай бўлса, шундайлигича; илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўшандай ҳолатда. *Бу минора юз йил аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам ўшандайлигича сақланиб турибди.*

ЎШАНЧА рвш. 1 Айтиб ўтилган миқдорда; ўша даражада; шунча. *Қанча кўп ишласанг, ўшанча кўп ҳақ оласан.*

2 Айтиб ўтилган киши ёки нарсага ўхшаш ёки тенг. *У бола 50 кило пахта терди, сен ўшанча ҳам бўлмадинг.*

ЎШАНЧАЛИК рвш. Айтиб ўтилган даражада. *Водокачкалардан бирини тиклашда, тайёр сувга ариқ чиқаришда ўшанчалик ноаҳил бўлган капсанчилар ҳозир бунчалик иттифоқ бўлиб қолганларига ўзлари ҳам ҳайрон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎША-ЎША рвш. 1 Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўзгармаган, ўша ҳолатда, ўшандайлигича. *У анча кексайиб қолибди, аммо феъл-атвори ўша-ўша.* ■ *Ўйда тирикчилик ўша-ўша-ю, лекин вофурушлар домидан қутулганига Собиржон минг марта рози эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Үшандан буён; шу-шу. У уч йил аввал аразлаб кетган эди, ўша-ўша келмайди.

ҮШШАЙМОҚ Қовоқ-тумшуғи солиниб, хўмрайиб турмоқ. Бошқаларга ўшшайиб, Қовоғингни уясан. «Муштум». Ҳали шунақа тилларинг борми сенинг, дегандай она қизига ўшшайди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Мухбирнинг бу саволи.. китоб савдоси ходимларига ёқмади, бирдан ўшшайиб олишди. «Муштум».

ҮШҚИРМОҚ Дўқ, пўписа қилмоқ, жаҳл билан қаттиқ гапирмоқ, газаб билан бақирмоқ. Муса кўса Бўтага қараб турган хотинига ўшқирди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бегимхон икки чаккасидаги гажагини силкитиб, муштларини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҮЮВЧИ 1 Үймоқ фл. сфдш. Ер ўювчи киши.

2 махс. Кимёвий реакцияга киришиб, тана тўқимасини бузадиган, емирадиган. Ҳювчи кислота. Ҳювчи ишқорлар. ■ Агар бундай чангнинг таркибига ўювчи ёки захарли моддалар кирса, у вақтда бу чанг жуда зарарли бўлади. «Физиология».

ҲҚ 1 1 Ёйга қўйиб отиладиган, учи найзасимон узун, ингичка таёқча; тир. Садоқдаги ўқ. ■ У камонга чаптастик билан ўқ ўрнатди ва чопиб бораётган от устида нишонга отди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Милтиқ, тўппонча, пулемёт каби қуролларга жойлаб отиладиган кичкина снаряд; патрон. Душман пулемёти бирдан жимиб қолди, ўқи тугаган пулемётчи эса қоча бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Уқ овозига одам тўпланганда, мис кўза қорни пачақланиб, тупроққа ағнаб ётар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

3 Шундай снаряд, патроннинг отилганда оғздан чиқиб учадиган, мўлжалга йўналтириладиган қисми (қўргошин, питра каби). Оқилхонтўра Бўтабойни мўлжаллаб отган ўқ Тиллабувага теккан экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ортиқ гилам тўшалган уйда, ойнаванд шкаф қаршисига айиқ терисини ёйиб, ўқ тешган жойларини кўздан кечираётган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ҲҚҚА ТУТМОҚ Кетма-кет, узлуксиз ўқ йўлламоқ. ..ҳар қалай, сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ..душманнинг учта

транспортёри йўлда дарахт кесаётган жангчиларни ўққа тутиб, қайтиб келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Миноёт, реактив артиллерия ва ш.к. қуроллардан отиладиган ўқ-дори; снаряд. Фронт орқасида ўра қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲҚ 2 1 Икки учига гилдирак ўрнатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган гўла. Автомобилнинг ўқи. Трамвайнинг ўқи. Ҳқ ясамоқ. ■ Бир нима десалар, мой сурмасанг, араванинг ўқи ҳам гирчиллайди, деймиз. «Муштум».

2 Дастгоҳ, машина ва ш.к. нинг айланиб турадиган ўқсимон узун қисми. Зиёбек қандайдир бир ўланни хиргойи қилиб, кунжаранинг четини синдириб, ўқ тагига ташлайди. Н. Фозилов, Дийдор. Вишканинг теңасидаги пишангнинг ўқи сал қийшайиб қолган экан. П. Қодиров, Эрк.

3 Бирор жисм ёки фазонинг марказидан ўтали, деб фараз қилинадиган тўғри чизиқ. Айлланиш ўқи. Симметрия ўқи. Ер ўз ўқи атрофида айланади. ■ ..лланнинг бош ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

ҲҚАЛОҚ Бўка (сўна) қурти (асосан, сугэмизувчи ҳайвонлар танасида бўлади).

ҲҚАЛОҚЛАМОҚ 1 Шундай қурт чиқармоқ. Ҳа, ака, ўқалоқлайдиган сўна қаёқда!

2 Шу қурт терини тешиб чиқаётганида, ирғишлаб, шаталоқ отмоқ. Сигир ўқалоқлади.

ҲҚАРИҚ Пайкал эгатларига ёки умуман пайкалга шохариқдан сув олиб тарашиш учун хизмат қиладиган муваққат ариқ. Бир ордан кейин сув таралган картанинг ўқариғи бошига келиб тўхтади. Газетадан. Ҳқариқ ёқаларида кета-кетгунча тут дарахтлари. Пайкаллардаги ҳар бир эгат инга чизиб қўйгандай текис. С. Нуров, Нарвон. Насим бугдойпояда ўқариқ қазишдан эрта қайтди. Т. Мурод Қўшиқ.

ҲҚДАЙ, -дек 1 Ҳқ сўзининг ўхшатиш шакли; ўқ сингари, ўқ каби. Сипарангиз ва унинг сафдошлари ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги хабар Тўмариснинг ва барча аёлларнинг юракларини ўқдек тешиб ўтди. М. Осим, Тўмарис.

2 *кўчма* Жуда тез. *..қора терга тушиб, оқ кўпикка ботган тўриқ.. тупроқ йўлдан ўқдек учиб борарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Тўғри, тик, адил. *Ўқдай ёғоч. Ўқдек йўл.*

ЎҚДОН 1 айн. садақ.

2 *Ўқ*, патрон солиб, кўпинча белга осиб юриладиган чарм қутича; патронташ. У [Мадамин] *қора тўни устидан елкасига қадимги ўқдонларини осган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўқдон-камар эск. Сиртига ўқлар жойлаштириш учун мосланган қайиш лента. *Белига ҳам, елкасидан ошириб кўкрагига ҳам кенг ўқдон-камар тақиб олган қора мўйловли, новча бир одам она-болани.. ичкарига етаклади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *махс.* Ствол коробкасининг ўқ жойланадиган қисми. *Милтиқнинг ўқдони.* ■ *Қора Қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. иккита тўппончани кўйиб, ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб кўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ДОРИ Снаряд, патрон, мина, граната каби портловчи моддалар, жанг буюмлари мажмун. [Али тажанг:] *Ўқ-дорининг бари фашист занғарда экан, гумбурлатгани-гумбурлатган.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ўқ-дори юкланган араваларнинг кўплари ўрмон балчиқларида қолиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. У. *бу йил қанча милтиқ, тўп, ўқ-дори келтирилганини айтди..* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мана, ўқ-дорилар ҳам отларга ортиб бўлинди..* К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ҲҲ 1 Ҳй ва ўқ (ов ва ҳарбий мақсадларда ишлатиладиган отиш қуроли); камон. *Пошио Кимсанни ўз аскарларига кўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой, чинакам қилич, чинакам от ва чинакам ўқ-ёй ҳадя қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Қўлимда ўқ-ёй бўлганда ҳам, отмас эдим бу гўзал жониворни.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 *шв.* Камалак. *Ёмғирдан сўнг осмонда ўқ-ёй кўринди.*

ЎҚИГАН 1 *Ўқимоқ* фл. сфдш. Бундаги фарқи Юсуф-Зулайҳо қиссаларини ўқиган киши биладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *Ўқимишли.* *Ўқиган қиз.* ■ *Ўқиган бўлса ҳам, ўқмаган йигитга ўхшайди, йўқса, Насибанинг ўқишини ора йўлда қолдириб,*

мактабидан юлиб олмоқчи бўлмас эди. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ЎҚИЛОН Сувилонлар оиласига мансуб, гавдаси ингичка, узунлиги тўқсон см. гача бўлган, танасининг орқа томонида тўртга бўйлама қорамтир йўли бор илон.

ЎҚИМАГАН 1 *Ўқимоқ* фл. бўлишсиз сфдш. шакли. *Газета ўқимаган одам ҳаётдан орқада қолади.* ■ *Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам, сиздан аҳмоқроқ эмасдирмиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 *с. т.* Арзимас (оддий) нарсанинг фаҳмига етмайдиган одам ҳақида, шундай шахсга нисбатан қўлланади. *Шуни ҳам билмайсанми, ўқимаган.*

ЎҚИМИШЛИ 1 *Ўқиб*, маълум маълумотга эга бўлган, онг, саводи яхши. *Аваллари эрини «ўқимишли одам, ёрдам берар, ўнинчини битирганимча қолиб кетмасман», деб юрган хаёллари ҳам охири пучга чиқди.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. *Унга хат-савод ўргатишга, жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишли кишилар керак.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 *кам қўл.* Яхши савод билан ёзилган; ўқишли. *Бой ҳаёт тажрибасига эга бўлган муаллиф бу китобида энг гўзал инсоний фазилатларни ҳаётини лавҳаларда ўқимишли баён қилган.* Газетадан.

ЎҚИМОҚ 1 Сўз, жумла, гап, матн ва ш.к. нинг ёзма шаклини ичда ёки орзаки ифодаламоқ. *Мақолани ўқимоқ.* Қадимий ёзувни ўқимоқ. *Товуш чиқариб ўқимоқ.* *Ўқиб эшиттирмоқ.* *Рўйхатни ўқимоқ.* *Нотўғри ўқимоқ.* *Қийналиб ўқимоқ.* *Биринчи саволни ўқиди.* ■ *Кўп ўтмай, у дурустгина ўқийдиган ва унча-мунча ёзадиган бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Шейрий ёки насрий матнни ёддан айтмоқ. *Йигит форсча бир байт ўқиди.* -Бобо Урёний бу, биламан! — деди Аваз. — Бошқа ўқи! С. Сиёев, Ёруғлик. *Чойхонада.. узун қулоқли қаландар кўзларини юмиб, янграқ овозини баланд кўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бувижон, дуоларингизни ўзимизнинг тилимизда ўқийверсангиз, худо тушунмасмикин-а?* «Гулдаста».

3 Диққат билан, таҳлил қилиб назардан ўтказмоқ; мутолаа қилмоқ. *Диққат билан қайта-қайта ўқимоқ.* ■ *Кўп ўқигансиз, лекин кам биласиз, синглим!* Ў. Ҳошимов,

Қалбингга қулоқ сол. *Фузулийни яхшилаб ўқиш керак!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзи бирикиб келган сўзни ёки унга хос маънони (мазмунни) билдирувчи сўзларни, ибораларни айтмоқ. *Лаънат ўқимоқ. Тасаннолар ўқимоқ.* ■ Бу ерда ишлаётган экскурсоводлар ҳамда қайиқчилар маҳорати ва матонатига офаринлар ўқидик. Газетадан. ..бугун Эрбўта билан йўлда келаётмиб, болани эсдан чиқариб қўйганда ҳам, ҳаёти дилрозини ўқиётганда ҳам шу ўй миясида, тилининг учида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Диний тушунчаларни ифодаловчи баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз иштирокидаги жумла, гап ва ш.к. ни айтмоқ, унга оид ҳолат, маросимни ўтамоқ маъносини билдиради. *Никоҳ ўқимоқ. Фотиҳа ўқимоқ. Дуо ўқимоқ. Намоз ўқимоқ.* ■ Шариаат бўйича никоҳ хутбаси ўқилган, — деди шайх. К. Яшин, Ҳамза. ..Мансур онасининг қабри тепасида узоқ ўтирди. Қоровул чол қуръон ўқиганидан кейин хувуллаб қолган ҳовлига қайтди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 кўчма «Ўз тилида сўзламоқ» (шахсдан бошқа нарсаларга нисбатан). *Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек, осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир неча қалдирғоч Салор оқими бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажери» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Шахс ёки нарсанинг қиёфа, ҳолатидан бирор маънони англамоқ, билмоқ, тушуномоқ, уқмоқ. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг кўзларида, сени суйганимдан жўрттага ноз қиялман, дегандай бир маъно ўқиди Комила.* Ойбек, Танланган асарлар. *Табиат ўз тилида роз айтиб шувулар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Ўқув юртларида таҳсил олмоқ. *Мактабда ўқимоқ. Лицейда ўқимоқ. Мадрасада ўқимоқ. Бешинчи курсда ўқимоқ.* ■ Қунт билан ўқиди. Олий маълумотли бўлди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Бўлди! Театр-рассомчилик институтида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 кўчма Бирор мақсадга кўндирувчи, оғдирувчи гапларни қилмоқ, миясига қуймоқ. *Биз ҳам анойи эмасмиз, ахир. Мухбирни ўртага олиб, роса ўқиймиз.* «Муштум». *Кейин аста устидан сув сочдим, тушунган.. хотинлар туғун кўтариб юрмайди, бир килоикки кило ширинлик ёки бирор кийимлик олади-қўяди, деб роса ўқидим.* Т. Алимов, Дашшў.

ЎҚИТМОҚ 1 Ўқимоқ фл. орт. н. *Чиқиб, почтальон бериб кетган мактубни қўшинининг ўғли Азимхонга ўқитди.* Х. Шамс, Оқпадар. *Сиз бир неча кишини ёрдам учун юборсангиз, улар ўз қўшинларини ўқитиб ўргатадилар, қандай қилиб қуриш зарурлигини амалда кўрсатиб қайтадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Отабекка] *Бу савол берилиб, Ҳомид билан бояги учрашишини унга хотирлатган ва энди ҳам кулиб қарамаган бахтига лаънат ўқитган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сотиболди касални ўқитди — бўлмади.* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 с. т. *Ўргатмоқ. Менга ўқитасанми бу ишларни, ўзим сендан яхши биламан. Ўқитма менга, ёшлик қиласан.*

ЎҚИТУВЧИ 1 Ўқитмоқ фл. сфдш. *Қадимий ёзувларни ўқитувчи киши.*

2 Фан, тарбия асосларидан бирини ўқитадиган, дарс берадиган киши; муаллим. *Адабиёт ўқитувчиси. География ўқитувчиси. Университет ўқитувчиси.* ■ *Оқкўлга ўхшаган узоқ қишлоқларга ўқитувчи етишмас эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎҚИТУВЧИЛИК Ўқитувчи иши, касби; ўқитувчи эканлик. *Ўқитувчилик — шарафли касб. Ўқитувчилик қилмоқ.* ■ *Жаҳл устида акасининг ўқитувчилигини унутиб, шу ишни қилган Аваз энди.. ҳеч кимнинг кўзига кўрингиси келмас эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚИШ 1 Ўқимоқ фл. ҳар. н. *Буларнинг ёшида биз ўқишни билардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қуръон ўқишга ҳеч кимда мажол йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамкасабасига таҳсин ўқишдан ўзини сақлаб қололмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ой ёруғида киши чехрасини ўқиш қийин.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ўқув машгулотлари; дарс. *Ўқишлар ўзбек ва рус тилларида олиб борилади.* ■ Олдинги ҳафтада бир-икки кун ўқишга бормай юрдим. С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳар куни маълум соатларда ўқиш бўларди, турли машгулот ўтказиларди.* А. Қаҳҳор. Олтин юлдуз.

3 Маълум бир ўқув юртида таҳсил олиш; таҳсил жараёни, муддати. *Энди мактаб бор, бемалол ўқишларингиз мумкин..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўқишни битирганимдан сўнг тақсимот бўйича юборишганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Ўғлимнинг ўқишига халақит берманглар, ўғлим دادасининг, менинг орзумни руёбга чиқариши керак.* «Гулдаста». *Ўқишнинг охириги кунни ҳам келди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЎҚИШ-ЎЗИШ Ўқиш ва ёзиш; савод. [Фулумжонни] *Катта ёшдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚЛАМОҚ Ўқдонга ўқ жойламоқ, отиш учун ҳозирламоқ. *Тўппончани ўқламоқ.* ■ *Аваз милтиқ ўқлаётган эди: айиқ қўшни сурувга ҳужум қилганини у ҳам эшитган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚЛИ I Ўқи бор; ўқ жойланадиган; ўқланган. *Ўқли милтиқ. Етти ўқли тўппонча.*

ЎҚЛИ II Ўққа ўрнатилган; ўқи бўлган. *Тўрт ўқли вагон.*

ЎҚЛОВ I Ўқламоқ фл. ҳар. н.

ЎҚЛОВ II Ўқлоғи. -*Ойим қўлидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЎҚЛОҚ айн. **Ўқлоғи.** ..овози хасталанган, ориқлаб, қўл томирлари ўқлоқдай ирғиган эди. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..

ЎҚЛОҒИ Ошхамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлиқ таёқча. *Мен бу боққа фақат бир кинначи сифатида кирган эдимки, бузоқ йўқотган эгачим ўқлоғи кўтариб қаршилади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎҚРА айн. **ўқалоқ.** -[Сигирнинг] *Ўқраси ҳам бор экан, — деди сутчи бобо.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ЎҚРАЙМОҚ Жаҳл, газаб билан қарамоқ, чақчаймоқ; хўмраймоқ. *Низомжон шердек бўкириб, ўрнидан туриб кетди. У қалт-қалт титрар, кўзлари қинидан чиқай деб, опасига ўқрайиб қарар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

[Фозилжон] *Хотинига ўқрайиб бир қарадида, эшикни қарсиллатиб ёниб, ичкари уйга кириб кетди.* С. Зуннунова, Узилган ип.

Кўзлари ўқрайди I хўмрайиб қаради; 2) озиб, кўзлари ич-ичига тушиб кетди. *Беш ой ичида унинг қизил юзи сўлишиб, кўзлари ўқрайиб қолган эди.* М. Осим, Элчилар.

ЎҚРАНМОҚ Томоғидан гулдурганга ўхшаш бўғиқ товуш чиқармоқ (от, сигир ҳақида). *Соқибулбул бориб вақтин хушлади, Фирқўк бедов бир ўқраниб кишнади.* «Ҳасанхон». [Отхонада] *Ҳўкизлар пишқирар, отлар одам товушини эшитиб ўқранар эди.* Н. Фозилов, Оқим. *У бузоққа яқин келиши билан говмиш қизганиб ўқранарди.* Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ЎҚСОЧАР с.т. эск. Автомат, пулемёт. *Лаънати, ўқсочари билан баримизни тутдай тўкиб ташлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚТАЛМОҚ Мушт, таёқ, милтиқ ва ш.к. ни уриш, отиш таҳдиди билан кўтармоқ, тўғриламоқ. *Калтак ўқталганга чўқмор кўтар.* ■ *Ердан думалоқ тош олиб, менга ўқталди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Қорабоев тўппонча ўқталиб, оқсоқолга ханжарни узатди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Халфа ўрнидан ирғиб туриб, менга мушт ўқталди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полвон қўрбошига орқасини ўгириб, йигитларга — милтиқ ўқталиб турганларга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЎҚТАМОҚ Бирор томонга йўналтирмоқ, ниқтамоқ, қаламоқ. *Афанди эса, бунинг аксини қилди ва бармоқларини ерга ўқтади.* «Латифалар».

ЎҚТИН-ЎҚТИН рвш. Бирмунча вақт оралатиб; баъзан-баъзан, гоҳо-гоҳо. *Зиёбек ўқтин-ўқтин орқага қарайди.* Н. Фозилов, Оқим. *Олисдаги тракторнинг овози ўқтин-ўқтин эшитилиб кўярди.* Т. Расулов, Шонли авлод. *Ўқтин-ўқтин тўхтаб, айрим туплардаги шоналарни эринмай санарди.* С. Нуров, Нарвон.

ЎҚУВ I Ўқимоқ фл. ҳар. н.; ўқиш.

2 Ўқиш ва ўқитиш билан боғлиқ бўлган, ўқиш ва ўқитишга тааллуқли. *Ўқув соати. Ўқув йили. Ўқув режаси.* ■ *Илк кўк-лам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган.* П. Қодиров, Уч илди. *Кўз келиб, янги ўқув йили бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўқув юрти қ. юрт 2.

ЎҚУВЧИ 1 **Ўқимок 1** фл. сфдш. *Китоб ўқувчи бола. Бир ордан кейин ёнидаги журнал ўқувчи йигитга мурожаат қилди.*

2 Бирор ўқув юртида (асосан, мактабда) таълим олаётган шахс. *Етти йиллик мактаб ўқувчилари.* ■ *Мактабнинг очилганига икки ҳафта бўлмай, ўқувчиларнинг сони ўттиздан ошиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёш-ёш қизлар, ўқувчи болалар сафдаги йигитларга гулдасталар узатмоқдалар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Вақтли матбуот ёки адабиётнинг маълум бир турини мунтазам ўқиб турадиган шахс. *«Муштум» ўқувчилари.* ■ *Газета ўз хатосини очик айтиб, ўқувчиларидан узр сўраса, обрўйи тўшар эмиши? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ўқувчининг қиммати вақтини аяганимдек, қаламни ҳам бу пиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎҚЧИ 1 тар. Ёй ўқи тайёрлаш билан шуғулланувчи хунарманд, касиб.

2 Пиёда қўшинларнинг милтиқ, пулемёт, автомат билан қуролланган жангчиси, солдати. *Ўқчилар ротаси.* ■ *Унг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб, олдинга ташландилар. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ЎҚЧИМОҚ айн. **Ўхчимок.**

ЎГИЛ 1 Эр жинсидаги бола. *Бола ўғилми, қизми? ■ Бу қиздан бир бало чиқади. Ўпта ўғилнинг ўрнини босади. С. Аҳмад, Уфқ.*

Ўғил бола 1 айн. **Ўғил 1.** *Ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувуллашиб чиқиди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма с. т. сахий, танти, мард, олийжаноб киши. Тўрабой ака, гапимизни ерда қолдирмай келибсиз, бўлди! Ўғил бола экансиз, бошқа гап йўқ! С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. Ўғил тўйи этн. Ўғил болани тантана ва зиёфат билан суннат қилиш маросими. Тўламат ўғил тўйи қилганда, у ҳам бел боғлаб, хизматини аямаган. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Эр жинсидаги фарзанд (ўз ота-оналарига нисбатан). *Ўқиган ўғил — отадан улуғ. Мақол. Ўғли борнинг ўрни бор, қизи борнинг қадр бор. Мақол. ■ Комилнинг ўғли отасини Тошкентга кўчириб кетибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқори ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 (фақат 1-ш. эгалик қўшимчаси билан) Фарзанди тенги шахсга нисбатан мурожаат шакли. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тарадудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Хўш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

4 **Ўғил** (хотин-қизлар исми).

Гапнинг ўғил боласи ёки ўғил бола гап **Энг маъқул тушган, энг тўғри, ҳаққоний гап. Гапнинг ўғил боласини айтдингиз, оқсоқол. Мавлон ака сигирнинг сунини ичмайдиган одам, бузоқнинг ҳақи бор деб. Х. Фулом, Машғал.**

Ўғилли **Ўғли бор, ўғли бўлган. Икки ўғилли ота. ■ Маҳалламда уч ўғиллилар, беш ўғиллилар бор. Ойбек, Танланган асарлар.**

Ўғиллик **Ўғилга хос хислат, хусусият. Қалин қор билан қопланган қабрга бошини кўйиб, Йўлчи товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.**

Ўғиллик қилмоқ 1) ўғилга хос бурчни ўтамоқ, фарзандлик бурчинини адо этмоқ; **2)** бировга ўғил ўрнида хизмат қилмоқ, ўғил ўрнини босмоқ.

Ўғилсиз **Ўғли йўқ. Ўғилсиз киши.**

Ўғилсизлик **Ўғил туғмаганлик ёки кўрмаганлик, ўғли йўқлик. Мадамин фақат ўғилсизликдан нолир, бўлмаса, гап нима, ҳасрат нима — билмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.**

Ўғил-қиз 1 Фарзандлар, болалар. {Ўзбек ойим} *Ҳатто ўғил-қиз ўстиришни билмагувчи Юсуфбек ҳожидан аллақанча юқориларда юрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ёш авлод, ёшлар. *Физиллашиб ўтишар, Ўғил-қизлар қувнашиб. И. Муслим. Баҳодир ўғил-қизлар отланибди сафарга.. Ё. Мирзо.*

Ўғир **Ўртасида қўл билан тутадиган тешиги бор даста ҳамда донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйиқ гўладан иборат рўзғор буюми; кели. Ўғир даста. Ўғирда бугдой янчмоқ. ■ Баҳри ҳовли этагида, ўз ҳужраси олдида ўғир янчаётган эди. Х. Фулом, Машғал.**

Ўғирламоқ 1 **Ўзганинг нарсасини хуфиёна олмоқ, олиб кетмоқ; қонунга ҳилоф равишда ўзлаштирмоқ. Ўғли.. рўзғорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қила бошлабди. Отасининг пулини ўғирлаб, харажат қилаверибди-да. Ойбек, Танланган асарлар.**

Зухур амаким складдан тахта ўғирлаб, қамалиб кетганлар. «Муштум».

2 Кимсани бошқаларга билдирмасдан, зўрлаб олиб қочмоқ. Ҳасаналини болалик вақтида Эрондан киши ўғирлаб келувчи бир одам кўлидан Отабекнинг бобоси ўн беш тилла баробарига сотиб олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарсани «хуфиёна олмоқ», ундан айирмоқ, уни йўқ қилмоқ. Жаҳолат ёмон нарса, айланай, одамнинг ақлини ўғирлаб, фожиага етаклайди. «Муштум». Алифдек қоматини сен букдинг, юзларига ажинларни сен солдинг, кўзларидан ажинларни сен ўғирладинг.. С. Аҳмад, Уфқ. Домлага кўл уриш билан маҳалланинг файзини ўғирлаган.. бу аёлни кўрган ҳам, кўрмаган ҳам.. бир газаб билан ёмон кўрар эди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Гап ўғирламоқ Бошқаларнинг гапини тинглаб, билиб олмоқ, эслаб қолмоқ. *Ҳо-о, қачондан буён инсоф тарозисининг носангисига қараб тош босадиган бўла қолдингиз? Ёқмаса, бу ерда туриб гап ўғирлаб нима қиласиз?* С. Кароматов, Ҳижрон. **Жой ўғирламоқ** Керакли жойни банд қилмоқ, меъёрдан ортиқ жой эгалламоқ. **Фикр ўғирламоқ** 1) бировнинг мулоҳазасини ўзиники қилиб олмоқ; 2) бировнинг мулоҳаза юритишига халал бермоқ. Анвар Раънога ўнглашиб ўтирди: -*Фойдаси йўқ, энди фикрни ўғирладинг. [Раъно:] Мен фикр ўғриси эмасман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Ўғирлик 1 Ўғирлаб қўлга киритилган, жинсий йўл билан ўзлаштирилган. *Ўғирлик мол. Ўғирлик ош баданга юқмас.* Мақол. ■ [Тўраҳон] *Ўғирлик пулларини бир неча йил машаатга, бузуқчиликка сарфлаган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *айн. ўғрилик.* [Ермат:] *Ўғирликдан бошқа ишни — жамики хунарни қилиб кўрдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нега айб менда бўлади, хола, мен ўғирлик қилибманми? Одам ўлдирибманми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ўғирликча *айн. ўғричча.* У [Салимхон] *қачон бўлса ҳам, ўғирликча кўришга жазм қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Норматнинг дадаси Соҳиб қорига ёзган хатини чўнтагидан топиб, ўғирликча ўқиган ва яна ўз жойига қўйган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ўғит Ернинг кучини, ҳосилдорлигини орттириш учун солинадиган, таркибида

ўсимликлар учун зарур озиқ элементлар бўлган моддалар. *Минерал ўғит.* ■ *Дехқонлар бўрондан сўнг гўзаларни диққат билан кўздан кечирдилар-у, дарҳол ўғит солиб, культивация қилиб, сугориш лозим, деган қарорга келдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Пахта учун ҳаммаси ҳам зарур.. ўғит ҳам зарур.* Уйғун, Навбахор.

Маҳаллий ўғит Гўнг ва чиқиндилардан иборат ўғит. ..*чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплашиб, далага ташиб турдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Юрагида ўғити бор кам кўл. *Файратшижоатли, ишчан одам ҳақида. Юрагида ўғити бор йигит.* ■ *Юрагинда Ўринбой отанинг ўғити бор-да!* Ойбек, Куёш қораймас.

ЎҒИТЛАГИЧ қ. х. Ўғит сочувчи мослама. *Экиш вақти келганда эса тракторга культиватор-ўғитлагич агрегати билан сеялжани туркадим.* Ш. Гуломов, Ташаббус.

ЎҒИТЛАМОҚ Ерни ўғит билан ташминламоқ, ўғит солмоқ. *Карталарни кетма-кет ўғитлаб, культивация қилаверинг, изма-из сугоринг.* Х. Гулом, Сенга интилам.

ЎҒЛОН *кт. 1* Эр бола, ўғил; фарзанд. -*Ўғлоним, ўс, яйра! — дер. Қ. Муҳаммадий. Беэга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини.* «Эрали ва Шерали».

2 *Ёш ва жасур йигит; қўрқмас, ботир. Душман чиқса мендай ўғлон йўлига, Аямасдан бошин боғдай чаларман.* «Ёдгор». *Халқимиз ўзининг фидойи ўғлонларини ҳеч қачон унутмайди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 *тар.* Атоқли отлар билан келиб, шаҳнинг шоҳ, султон авлодидан эканлигини билдиради.

ЎҒОН *эск.* Худо, тангри. ..*ўғоним гувоҳ, тилимни қимирлатмадим.* Ойбек, Навоий.

ЎҒРИ Ўғирловчи, ўғрилик билан шуғулланувчи шахс. *Ўғрини қароқчи урди.* Мақол. ■ *Бир кеча.. кўрага иккита ўғри тушиб, қоровулнинг оёқ-қўлини боғлаб, оғзига тўппи тиқиб, учта сизир, иккита от, тўртта кўйни ҳайдаб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ўғриларни ўлдирганда, Отабекнинг ёнида неча кишиси бўлган?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап ўғриси Ҳаразли ниятда бошқаларнинг нима деяётганини билиб олишга, э-

лаб қолишга тиришадиган шахс. -*Даяс, гап ўғриси!* — деди Мели полвон. — *Чап кўзинг ўнг кўзингга дўст бўлмайди-ю, кўпчиликка эл бўлармидинг?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўғри тутмоқ** Ўғри деб билмоқ, ўғри ҳисобламоқ. *Ўзингга эҳтиёт бўл, кўшинингни ўғри тутма.* Мақол. **Ўғри қараш** Сездирмай, пинҳона қараш, ўғрилар каби назар ташлаш. *Атрофга ўғри қараш қилгандан кейин, бошиқа эшикларни маҳкамлаб, секин ўрта эшикка кўл чўзди.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЎҒРИБОШИ Ўғрилар тўдасининг бошлиғи. -*Асл зоти ўғри, ўғрибоши дегин, — деб илова қилди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒРИВАЧЧА сўк. Ўғрининг боласи, ўғри авлоди.

ЎҒРИЛИК I Ўғри иши, ўғирлаш. *Ўғрилик қилмоқ.* ■ *Ўғрилик қилган учун кўл кесилди ва ё дорга осилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўғирлаш иши билан шуғулланиш. [Ҳайдар:] *Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик — кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбо-сарлик.* С. Айний, Куллар. *Ўғриликка ўрганган бўлманг тагин, яйловда юриб.* А. Мухтор, Чинор.

ЎҒРИНЧА рви. Ҳеч кимга сездирмасдан, яширинча. *Шербек йўгон, ичи ковак тоғни паналаб тўхтади. Атрофга ўғринча назар ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мурзин эса ҳамон ўша тепалик орқасидан ўғринча қараб турарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Муллавачча чистонларни ўғринча ёзиб олганига Авазнинг ғумони қолмади.* С. Сиёев, Аваз. *Чодир ичида бўлаётган гапларни ўғринча тинглаётган Маждиддин.. ўзини четга олади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Умуман,*

Абулбарака ичкиликни ёмон кўрмас эди. То Парижга ўқишга кетгунча отасининг таъқибиди бўлиб, ичса ҳам ўғринча ичиб юрди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЎҒРИНЧАСИГА кам қўлл. айн. **ўғринча.** *Баъзи расво овчилар ўғринчасига иш тутмоқдалар.* «Муштум».

ЎҒРИНЧИ айн. **ўғринча.** *Тавба, ўз устахонамиз бўлсин-у, кўчама-кўча тиланчилик қилиб, ўғринчи материал қидирайлик..* Ҳ. Назир, *Кўктерак шабадаси.* *Йигитлар бўлса, қизлар билан юзма-юз гаплашиш у ёқда турсин, ўғринчи тўйнуқдан, девор тирқишидан мўралаб қарашдан ҳам кўрқинарди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎҒРИХОНА Ўғрилар яшайдиган, тўпланадиган, кўп оралайдиган жой. *Ахир, деворсиз ҳовли ўғрихона бўлиб кетди-ю.* Уйғун.

ЎҒУЗ Ўзбек халқининг генетик таркибига кирган қабилалардан бирининг номи; шу қабил аҳолисига мансуб. *Ўзбек тилининг ўғуз шеваси.*

ЎҒ унд. с. Кўркув, оғриқ, ачиниш, нафратланиш каби ҳисларни ифодалаш учун қўлланади. *Ўҳ, биқиним ёмон санчди-ку!*

ЎҒЎ I унд. с. Таажжуб, ҳайрат каби ҳисларни ифодалайди. -*Ўҳў..* *Культивацияни қойил қилиб юборибсиз-ку, Собиржон ака, — деди Сабохон.* А. Муҳиддин, Ҳадя. -*Ўҳў, — деди Сидиқжон, — жуда ўпириб ташлабсиз-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎҒЎ II тақл. с. Йўтал товушини ифодалайди. [Ўроз:] *Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз тутмақсин. Пуф-пуф... Ўҳў, ўҳў, аҳ.* *Тутун жигаримни ҳам титиб юборди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎҒҒЎ айн. ўҳў I.

ҚАБАРИНҚИ айн. қаваринқи.

ҚАБАРИҚ айн. қавариқ. Қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабариқ кўкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳис овлаган хотирам гўё Нур тўпловчи қабариқ шиша. Ҳ. Шарипов.

ҚАБАРМОҚ айн. қавармоқ. Унинг ингичка бели, чинни каптар кўксидек қабариб чиққан кўкси, йўғон сочлари шундай кўриниб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Раҳматилланинг оёқлари қабариб, қонталаш бўлиб кетибди. А. Кўчимов, Ҳалқа. ..кўзларининг милки бир оз қабарган. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ҚАБАРЧИМОҚ айн. қабармоқ. Ишладик, ишладик тўкиб маржон тер, Қўллар қабарчиди ва бўлди қадоқ. Қўллар қабарчиса.. қилма хавотир, Меҳнат билан кетар юракдаги доғ. Ҳ. Салоҳ, Тошкент билан суҳбат.

ҚАБЗ {а. قبض — олиш; туттиш; сиқимлаш, тутамлаш; тўхтатиб қолиш} айн. қабзият 2. Қабз ўлмоғимга боис ҳажринг ҳужуми эрмиш. Увайсий.

ҚАБЗА {а. قبضة — чангал; ҳовуч; тутқич, даста; қўлга киритиш} 1 Тутқич, даста. Маҳкам дарҳол ичкарига кириб, эшикнинг қабзасидан тортди. П. Қодиров, Уч илдиш. Аҳмаджон нулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда.. душманни қузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир кафт тутимига тенг узунлик ўлчови. Теша сопи одатда 4—5 қабза, кетмон сопи эса 12—15 қабза бўлади.

3 Тутам, даста. Бир қабза пиёз. Ойни-са бедадан бирор қабза олиш у ёқда турсин. ҳатто назар солгани кўрқарди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАБЗИЯТ {а. قبضيت — қисилиш; тўхтаб қолиш; ич қотиш} 1 Ич қотиши, узоқ вақт ич келмаслиги ёки қийинчилик билан келиши. Эчки гўшти ҳам парҳез, уни қабзият бўлганда ейилса, ични суради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қабзият вақтида истеъмол қилинган овқат моддалари ичакларда узоқ — бир неча кун туриб қолади. Н. Исмоилов, Касалларни парвартиш қилиш.

2 эск. Диққат ошган, юрак сиқилган ҳолат; дилгирлик. Тошкент Урта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри.. томоша қилиб, вақтинини чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадан-дир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган. «Муштум». Мен аламзада шўрликни оғир қабзиятда кўрган кампир.. «турқтароватингизни кўриб, ҳар кун чорак этдан тушяпман», деб мени бисёр тангликка солди. Файратий, Довдираш.

ҚАБЗИЯТЛАНМОҚ эск. Диққат бўлмоқ, диққатчилиги ошмоқ. Ортиқ даражада қабзиятланган Ёқуб ота ҳаммани койиб ташлади.. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАБЗЛАНМОҚ айн. қабзиятланмоқ. {Онаси қабзланиб;} Э болам, кўнглингиз эр тилар ўхшар, ошиқманг, ошиққан қиз эрга ёлчмас. Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ {а. قبيل — нав, хил; тарз, йўсин} Ў.-п. к. ва ч.к. шаклида кўмакчи вазифасида қўлланади: қабилда Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; тарзида, йўсинда.

Раиснинг «Қўрққан олдин мушт кўтарар» қабилда қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади. С. Маҳкамов, Шогирд. *Ақли бор одам, фақир киши панада, қабилда ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юр-веради.* В. Ғофуров, Вафодор. *Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қабилда иш тутуши — энг хавфли мараз.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Қабилдан** 1) кам қўлл. айн. **қабилда.** *Еган оғиз уялар, қабилдан Ўзбек ойим ҳам муомалани қудаларга қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу том ва деворлар эйе. «бўлса — бўлар, бўлмаса — ғовлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина қўн-қайтириб қўйилгандек кўринади.* Ҳ. Шамс, Душман; 2) от ёки отлашган сўзлар билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; каби, сингарни. *Қоровой полвон улар қабилдан эмас, сиёсатдан ҳам оз-моз баҳслашар.* эди. Й. Шамшаров, Тошқин. *Қобил ака ўзини сенсираб, тракторини сизсирайдиганлар қабилдан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАБИЛА [а. قبيلة — авлод, насл; уруғ] 1 Уруғ-аймоқ, бир ота-онадан тарқаган бир неча гуруҳ уюшмаси, этник бирлик. *Турк қабилалари.* ■ *..шаман ва мажусий қабилалари кўп обидаларни ер билан яксон қилганликларини устоздан суҳбатда эшитган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тарихий маълумотларга қараганда, бу ердаги қабилалар Америкага европаликлар боришидан анча илгари картошка экиб, ҳосил олишган.* «Фан ва турмуш».

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. *Хўжалар қабилла жиҳатидан тўртга бўлинадилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАБИЛАВИЙ [а. قبيلوي / قبيلی — қабиллага оид, алоқадор] Қабиллага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. **қабилла** 1, 2). *Қабиллавий низолир. Қабиллавий урф-одатлар.*

ҚАБИЛАДОШ Бир қабиллага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Жанобларига хайрихоҳ бўлганим учун қабилладошларимдан қаттиқ ситам кўрдим.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабилла-қабилла бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлиниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. *Қабиллачилик даврини ўт-*

казаётган халқларда динлар ҳам бошқача, қурбонликлар ҳам ўзгарақдир. Газетадан.

ҚАБИҲ [а. قبيح — жирканч, ярамас; дагал; кўпол; ахлоқсиз] Ахлоқ-одоб, инсонийлик қондалари талабига зид; жирканч, разил, ярамас. *Қабиҳ иш. Қабиҳ одам.* ■ *Фуломжон бу қабиҳ найрангбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ичкиликбозлик кўлаб қабиҳ жиноятлар манбаидир.* Газетадан.

ҚАБИҲЛАШМОҚ Тобора қабиҳ, разил бўлиб бормоқ, қабиҳлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ.

ҚАБИҲЛИК Қабиҳ, ярамас иш, хатти-ҳаракат, қилмиш. *Ҳар қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам.* ■ *Мақсад — юракларга солишдир раҳна Мудҳиш қабиҳликнинг кирдикоридан.* Ж. Жабборов. *Ўзингиз биласиз, [Бергер] ҳеч қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам.* А. Мухтор, Чинор.

ҚАБЛ қ. қабил. *Саломатми? Тетикми? Руҳи қалай? Дилшоод ҳам худди шу қаблда жавоб қилди: саломат, тетик, руҳи жуда баланд.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАБЛАЛМИЛОД [а. قبل الميلاد — милоддан аввал(ги)] эск. кт. Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [а. قبل التاريخ — тарихдан аввал(ги), қадимий] эск. кт. Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО [а. قباء — устки кийим, чакмон] эск. Узун ва кенг устки кийим. *Хонзода бегимнинг нафис қадди-қомати, ипак матодан кийган камалакдай товланувчи қабоси Аҳмад Танбалга бугун ҳар қачонгидан ҳам жоозибали кўринади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАБОҚ эск. қ. **қовоқ** П. Сўз сўзласа, қабоқингни уясан.. «Муродхон». *Қабоқлари кенг-кенг, оғизлари тор.* Лутфий.

ҚАБОҲАТ [а. قباح — қабиҳ иш, қабиҳлик, разиллик; беадаблик] 1 *от Қабиҳ иш, ярамас хатти-ҳаракат; қабиҳлик.* «Қандай насткашлик, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга хайронман!» *деб ўйлади Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Интизор ҳар уй диловар, Дилкушолар базмига, Гар оёқ қўйса қабоҳат, Йиғлагай остона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 сфт. Қабоҳатли, разил, қабих. *Қабоҳат иш.* ■ *Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоҳат кун бўлибди.* «Очилдов». *Бу қабоҳат қирғин поёнига етмай, давлатпаноҳ аъёнлари қуршовида жар ёқасида қатор тизилган ўлим дорлари томон юрди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлиб-тошган; қабих, разил, ифлос. *Неча вақтлар бўлди, тентираб юрган, Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган.* «Ойсулув».

ҚАБР [а. قبر — гўр] Одам ўлиги (мурдаси) кўмиладиган ёки кўмилган махсус жой; гўр. *Чинорли мазорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам — Бобоқул отанинг қабри бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу қабрларда дорга осилган Низомиддин ва унинг олти ўртоғи.. ётгандай бўлиб кўринарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАБРИСТОН [а. + ф. قبرستان — қабрлар, гўрлар макони; мазор, гўристон] Марҳумлар дафн қилинадиган махсус жой; гўристон. *Шу куни отасининг мазорига бориб, шам ёқди, қабристондаги шайхларга назр берди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

ҚАБРТОШ Қабр устига ўрнатиладиган, мрамор, харсанттош ва б. материалдан тайёрланадиган ёдгорлик. *Борса-келмас эврилди — Эримадинг сен. Қабртошлар тирилди — Эримадинг сен.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҚАБУЛ [а. قبول — маъқуллаш; ижозат бериш; битишув, розилик] 1 Таклиф, илтимос ва ш.к. га билдирилган розилик, маъқуллаш. *Қабул жавоби.* ■ *Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган кўрбошига: — Кирсинлар, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Завқ-сафони тезроқ тотишга интиланган Мирзакаримбой эътироз қилса ҳам, ниҳоят, қабулга [никоҳни кечиктиришга] мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бериладиган, тақдим этиладиган, топшириладиган нарсани олиш; қабул қилиш. *Хирмонлар донга тўлиб, ғалла ортган автомашиналар карвони қабул пунктлари томон шошилмоқда.* Газетадан. *Бойсунқур мирзо мадраса қурилишини ниҳоясига етказиш ва тантанали қабул маросимларини ўтказишларига раҳбарлик қилишни устод Қавомдан илтимос қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишга, ўқишга, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш.к. га олиш, ўтказиш, қўшиш. *Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди. Қабул комиссияси ишга тушди.* ■ *— Бу йилги қабулга менинг ҳам бир оз алоқам бор, — деди у.. — ҳаракат қилиб кўришим мумкин.* П. Қодиров, Уч илди.

4 Сухбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш. к. мақсадларда кимса ҳузурда бўлиш, ҳузурга чақириб ёки қўйиб. *Қабул маросими. Қабул соатлари. Бошлиқ қабулида бўлмоқ.* ■ *Фаттоҳ Улмасбеков бугунги қабулни бир амаллаб тугатди-ю, аммо ўзи ҳам букчайиб қолгандай бўлди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Куннинг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Врач қабулга биринчи бўлиб ёзилай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум».

5 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушлаш, тутиш. *Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция мавлумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.*

Даргоҳида қабул қилмоқ эск. кт. 1) ҳузурга киритмоқ, қўймоқ; 2) дин. ижобат қилмоқ. *Бемор.. кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: — Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди.* А. Қаҳҳор, Бемор. **Қабул қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, қўшилмоқ. *Таклифни қабул қилмоқ. Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ.* ■ *..бизларнинг бу раёйимизга қарши тушиб, ҳарчанд рад қилса ҳам, ниҳоятда онасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун қабул қилган эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) олмоқ (тақдим этилган, топширилган нарсани). *Қиз гулдастани қабул қиларкан, мастона кўзларини йигитга тикди.* Газетадан. *Пахтани ўз вақтида қабул қилиш, тозалаш, авайлаб-асраш.. ниҳоятда зўр масъулиятни талаб қилади.* Газетадан; 3) ўз қаторига, сафига олмоқ. *Партияга қабул қилмоқ.* ■ *Азизим.. Сиз санъаткорлар оиласига қабул қилиндингиз.* «Муштум»; 4) ҳузурда бўлишга рухсат бермоқ, киритмоқ. *..бу оғирлик бурундан сармуний бўлган кишининг устидаги қонуний вазифа бўлиб келганликдан кишиларни уйди қабул қилишга Анвар мажбур эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 5) муҳокама этилган масала юзаси-

дан якуний, хулосавий тўхтамни белгиламоқ, шундай тўхтамга келмоқ, Қарор қабул қилмоқ. Резолюция қабул қилмоқ. Табрикнома қабул қилмоқ. ■ Бу масала юзасидан қарор қабул қилингандан кейин, иккинчи масалага ўтилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари; 6) эфир тўлқинларини тутмоқ. Космик кема локатори ҳаракатга келиб, тезгина тўғриланиб олди-да, радиодан берилётган сигналларни қабул қила бошлади. Газетадан; 7) бирор гап ёки нарсани ўзи бирикиб келган сўз ёки жумла билдирган маънода инobatга олмоқ, тан олмоқ маъносини билдиради. Ҳазратим, берган ўғитингизни бебаҳо гавҳар ўрнида қабул қилурмиз.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Мулла Фазлиддин Хонзода беғимнинг мақтовини ишга оид оддий гаплардек қабул қилмаса, кўнглидаги нозик ҳисларни сездириб қўйса, ўн жонидан бири ҳам омон қолмаслигини сезди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 8) бирор мазҳаб ёки динга кирмоқ, ўтмоқ. Ислоҳ динини қабул қилган халқлар.

ҚАБУЛХОНА [қабул + хона] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат кутиб ўтирадиган ёки қабул қилинадиган хона. Фаттоҳ Улмасбеков йўлакдагилар олдидан қошларини чимириб ўтди-ю, қабулхонага кирди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Шербек суриштириб юриб, Зоология институтини топиб олди. Тўғри директор қабулхонасига кириб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 тар. Қаровсиз қолган болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ кам қўлл. айн. қавармоқ. Салим баққолнинг қора, чўтир юзлари.. думалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни.. ҳеч кимга ёқмайди. Уйғун, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ кам қўлл. айн. қавариқ 3. Бир томони қаваринқи линза.

ҚАВАРИШ Турли механик таъсирлар натижасида баданнинг бирор соҳаси терисига шикаст етиши (кўпинча оёқ бармоқлари, товони, кўлнинг кафти ва панжаларида юз беради).

ҚАВАРИҚ 1 от Узоқ ишлаш, ишқаланиш ва б. сабаб билан терида ҳосил бўлган шиш, пуфак. Қўлдаги қавариқлар.

2 сфт. Шиш, пуфак ҳосил бўлган; қаварган. Дарё қизга эркалангандек, тўлқин кўтариб қирғоққа чиқар ва унинг қавариқ оёқларини ялаб кетар эди. «Ёшлик».

3 Гумбазсимон бўртган; бўртиб чиққан. Қордай оппоқ яктагининг ёқасидан ҳабашларникидек қора қавариқ кўкраги бўртиб чиқиб турарди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАВАРИҚЛИ Қавариғи, қавариқлари бўлган, қавариқлар билан қопланган. Қавариқли темирлатки. Қавариқли шиш.

ҚАВАРМОҚ 1 Ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида қавариқ ҳосил бўлмоқ. Кун бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди. ■ Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди. Ойдин, Фонарь тағида. Бетон қориш машинасини айлантириш вақтида қавариб кетган қўллари зирқирарди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. Иккинсининг.. бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Етилиб, пишиб, яққол сезилиб бўртиб турмоқ. Меҳмонни кузатиб қўйганидан сўнг Ганжанинг кўнглида қавариб турган ўт бирданига ловуллаб кетди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Кўкси (ёки юрак-бағри, кўнгли) қаварди с. т. Қаттиқ хафа бўлди, ранжиди, кўнгли ўксиди, оғринди. Гапи қурсин, юрак-бағрим қаварди, Гўрўғлига бориб, бергил хабарди. «Гўрўғли». Закоат деди, ўн тўрт маҳрам буорди, Маҳрам келиб, менга берди хабарди, Закоат деган гапга кўнглим қаварди. «Алпомиш». Оёғи қавармоқ Юравериб, қатнайвериб чарчамоқ. Тили қавармоқ Гапиравериб чарчамоқ. Йигит қўлини силтади: -Запчасть [эҳтиёт қисмлар] деявериб, тилларимиз қавариб кетди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 Қавармоқ фл. орг. н. Юравериб, оёқни қавартирмоқ. ■ Замбил кўлингни қавартирган бўлса, қонда орқала. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Эркакларнинг кўзлари ғазабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақиривади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Муболаға қилмоқ; бўрттирмоқ. Нури эрдан кўнглисиз эди. Айниқса, кейинги кунларда эрининг қусурини ўз хаёлида ғоят қавартириб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАВАРТМА айн. қавариқ 1. Агар ташқи томондан қаралса, ўпка пуфакчалари ярим

доира кўринишидаги қавартмалар билан қопланган бўлиб кўринади. «Анатомия».

ҚАВАРЧИҚ Майда қавариқ.

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. У дўппини тахлаб, кўрпанинг қаватига қўйди. ■ Қават-қават мрамрни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади. С. Анорбоев, Оқсой. Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши бошқаларга ўрнак. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ахир у [Майна] игнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерган. Элу юрт орасида унинг таърифи зўр. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хоналари устма-уст солинган биноларнинг бир баландлиқдаги хоналардан иборат қисми, қатори. Бинонинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшамок. ■ Баширжон қават навбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Устма-уст жойлашган тоқча, полка ва ш.к. нинг ҳар бир поғонаси. Мунисхон жаваонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди. А. Қаҳқор, Сароб.

4 с. т. Ён, қатор, саф. Отамиз бизни қаватларига олиб, деҳқончилик қилдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Мана, йигитлардан сўра, даштда денгиз яратаётганлар шулар. Уғлинг ҳам шулар қаватида. Ҳ. Назир, Сув гадоси – оқпадар.. Ун учга кирган акам Солижон онам қаватларига кириб қолди. Газетадан.

5 Ип ва ш.к. га тизилган нарсаларнинг ҳар бир тизими; шода. Маржон шодасининг уч-тўрт қавати узилиб кетган, ўша узук шодалардан марварид доналари худди кўз ёшидай ерга томиб турарди. К. Яшин, Ҳамза.

6 кам қўлл. Марта, карра. [Холисхон:] Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тагин ғайратландим. Ҳамза, Паранжи сирлари.

7 Сидра. Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА рвш. с.т. Қаторасига, ара-лаш. Қаватига ҳаммани койийвермоқ.

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки букмоқ. Кўрпани қаватламоқ. Чалпақни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ. ■ Арабхон бегим шоҳи-

атлас кўрпачалардан иккитасини танча тўрига қаватлаб солди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ип, каноп ва ш.к. нарсаларнинг бўлакларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндаштириб ёки букиб йўғонлаштирмоқ. Канопни қаватлаб эшмоқ. ■ Сафархалтадан йўл учун олинган ипни олти қаватлаб пишитиб, кўрпа қабиқ нина билан каллани ўз жойига қўйиб тика бошладик. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватга эга бўлган; қат-қат. Қават-қават тоғ жинси. ■ Дурагайларда думба ёғи бада-нига уриб кетади. Қават-қават мрамрни кўрганмисан? Гўшти ўшандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қаватлаб тахланган, терилган ёки букланган. Қават-қават кўрпа. ■ -Неча марта кўргансан, келган куни кўрсатдим-ку, — деди Эрали қават-қават қилиб букланган хатни сержантга узатаркан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, қўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиқлар ҳақида). Қават-қават қилиб пишитилган ип. ■ У йўлда бораркан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган цехларнинг кўриқчилари ундан пропусқа сўрай бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. Қавима кўрпа. Қавима шим.

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. Тўнни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ. ■ [Қосимжон] Уйга келганда, ойиси айвонда кўрпа қабиқ ўлтирарди. Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИҚ 1 Чок тури; қавиладиган нарсалар (тўн, дўппи, кўрпа ва ш.к.)нинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. Йирик қа-виқ. Гулдор қавиқ. ■ Эъзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради, Раззоқнинг ихчам кирза этигини, майда қабиқ пахта-лик шимини кўрди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қабиш иши. Қабиқни ўрганмоқ. ■ Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қабиқдан чиқарди. А. Ҳайитметов, Унсин хола. Қўлига игна киргани баҳона бўлди-ю, юрагига сиғмаётган қабиқни ҳам йиғиштириб қўйди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

КАВИҚЧИ Кавиш иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир кавиқчи.*

КАВЛ [а. قول — сўз, гап; мулоҳаза, фикр] 1 кам қўлл. Лафз, сўз. *Кавли йўқ одам.* ■ *Уламан деб мард қавлдан тоярми? «Равшан».*

2 эск. айн. **ЭЪТИҚОЛ.**

КАВМ [а. قوم — халқ, миллат; кишилар тўдаси, гуруҳи] 1 Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унутилмаслик.. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Бир масжидда ибодат қилувчи кишилар, бир масжиднинг намозхонлари ва уларнинг ҳар бири. *Жилвонада намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукр сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..хатна тўйига етти мачит қавмини таклиф қилган бўлса, маҳалла учун жонкуяр Маҳкамбой терисига сиғмай қоларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 Кишиларнинг маълум бир иш ва б. жиҳатдан бўлган бирлиги, гуруҳи; тоифа. *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошкора ошина-оғайнигарчилик, лўттибозлик, гуруҳбозлик.. йўлига ўтиб олдилар.* Газетадан. - *Мен бир ожиз фуқаронгизман, — деди у дарҳол, — аҳли шуаро ила фузало қавмига кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 (3-ш. эгаллик ва ў.-н. к. шаклида — қавмида) «Қаторида» маъносини билдиради. *Менга-ку жаноза ўқийдиганлар топилади. Аммо сенлар тўнғиз қавмида кетасанлар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *Зокир темирчи ғазийнинг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у кофир қавмида кетган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

КАВМ-ҚАРИНДОШ, қавму қариндош Узоқ-яқин қариндош-уруғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон.. Баҳрободдаги уй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дўстини ташлаб келиб, биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳор, Қўшчинор чироқлари.

КАВОМ [а. قوم — мадад, таянч; маъно, моҳият; қавмлар] 1 Қавм; қавмлар. *Ўрмонжон ҳам расво бўлди дегин.. у манзилларнинг қавми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

2 Қавом (эркаклар исми).

КАВРАК Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврак ўсимлиги танаси бошқа ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

КАВС I [а. قوس — камон, ёй; равоқ; тиниш белгиси] Ўзбек тилида кенг қўлланидиган, икки элементли (кўшалок), асосан, гап ўртасида ва охирида ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавсдан чиқармоқ. Қавс ичида берилган изоҳ. Қавс ичидаги математик ифода.*

КАВС II [а. قوس — Ўқ-ёй буржи] 1 (А - катта) астр. Ўн икки буржининг бири, Ақраб ва Жад(и)й буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь — 21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). *Қавс суви — дардга даво, Қуёш, ҳаво — танга даво.* Мақол. ■ *Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса, кузги ҳосилни, айниқса, ғўза-пахтани йиғиштириб оломаймиз.* С. Айний, Қуллар.

КАВСОБ [а. + ф. قوساب — қавс суви] Қавс ойида, яъни ноябрь охири — декабрь бошларида ерни сугориш учун бериладиган сув; қавс суви. -*У ҳам, — деди бригадир, — кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, гўнгли тупроқ солинган.* С. Айний, Қуллар.

КАВЧИН Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. *Қишлоқ одамлари олчин, паритўп, қавчин.. дея аталмиш уруғ-аймоқларга бўлиниб олишади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚАД(Д) [а. قَد — бел, қомат; ўлчам, миқдор; ўлчов] 1 Бўй-баст, гавда бичими; қомат, сумбат. *Қадди келишган одам. Қадди букилган чол.* ■ *Фуломжон.. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломати сезилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимов.. қадди барваста, семизгина киши эди.* Ҳ. Назир, Сўнгги чақмоқлар.

2 Тананинг оёқлардан юқори қисми, гавда. *Костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилди, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.*

П. Қодиров, Уч илди. Бек қаддини ёстиқ устидан кўтариб, Комилга жилмайиб қаради. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Киши ва нарсаларнинг бўйи, баландлиги. Ўн кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир хужра ҳосил бўлади. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди.. қадди чўзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хирмонлар қаддини кўкдан оширинг.. Ф. Фулом.

Қад кўтармоқ 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ. Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва чиройлиси эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) тикланмоқ, қурилмоқ. Клуб деворлари кун эмас, соат сайин қад кўтара борди. «Муштум». Уч ҳафта ичида гиштин сардоба ердан икки-уч газ қад кўтариб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланадиган бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳар ер-ҳар ерда.. кабоб, сомса, палов пиширадиган ошхоналар тезда қад кўтариб, ишга тушиди. Ж. Шарипов, Хоразм. **Қад ростламоқ** айн. **қаддини ростламоқ** 2. Бинокор қадами етган жой тез обод бўлади, улкан завод-фабрикалар қад ростлайди. Газетадан. **Қадди расо** 1) қ. расо. Қадди расо йигит; 2) тик ўсган, адил. Қадди расо тераклар. **Қаддини кўтармоқ** айн. **қаддини ростламоқ**. Супада ёнбошлаб ётган йигит қаддини кўтариб, атрофга қаради. ■ -Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмасин, - деди.. Ёлмонбой. Ж. Шарипов, Хоразм. **Қаддини ростламоқ** 1) қаддини тик, меъерий ҳолатга олмоқ. Қурбон ота энгашиб, самоварнинг остига сим тикаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан санаб ётган Пошша хола Лаълига кўзи тушиди-да, қаддини ростлади. Д. Нурий, Осмон устун; 2) кўчма ўзини тутиб олмоқ. Гарчи қаддини ростлаб олган бўлса ҳам, ҳали ёш, ёмғирда қолган гўзалар Муҳиддиннинг кўз ўнгидан ўтарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди; 3) иш, аҳвол-шароитни яхшиламоқ, дуруст ҳолга келтирмоқ. Шаҳар бозорида отаси берган пулни сармоя қилиб, дўкон очган Тожи савдо-

сотикни авж олдириб, қаддини ростлай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАДАЛМОҚ 1 **Қадамоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бу иш уруғ барвақт қадалди. Кўкракка қадалган қатор орденлар. ■ Ҳамманинг кўзи қора чарм қопланган эшикка қадалган. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 Кўзини тикмоқ; тикилмоқ. Сочларини ёйиб, уқдай қадалди.. К. Яшин, Ҳамза. Чол ўғлига қадалиб олганди.. «Шарқ юлзузи». Валижон.. биллур тошлар орасидан қайнаб чиқаётган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди. О. Ёкубов, Ларза.

3 Юрмоқ, турмоқ каби баъзи сўзлар билан қўлланиб, қимирламай шу сўзлар аналган ҳолатда бўлиш маъносини билдиради. ..бу ерда қолган кишилар стулларга михлаб қўйилгандай қадалиб ўтиришларидан шахсий ишлари кўриладиган кишилар эди. И. Раҳим, Ихлос. ..мажҳул киши юзини ойдинга бериб, хароба уй остида қадалиб турганликдан унинг ким эканлигини таниш осон эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Бемор бир оздан сўнг чой сўради. Кейин яна қадалиб ётаверди. Ю. Шомансур, Қора марварид.

ҚАДАМ [а. قدم — оёқ кафти, товон; оёқ, одим] 1 Юриш жараёнидаги ҳар бир оёқ ташлаш, оёқ босиш; одим. Илдам қадам. Шахдам қадам. ■ Очил «бу гапларнинг менага алоқаси йўқ», дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди. П. Қодиров, Уч илди. Ёнидаги қорабайир буни сезди шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшитилди. Ҳ. Фулом, Машғал. -Мардонқул ака, - деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб.. А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. Саодатхон бир-икки қадам босиб, яна орқасига қайтди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Ҳар бир қадам оралиғига тенг масофа, оралик масофа. -Ассалому алайкум. - дедим остонадан бир қадам нарида туриб. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Содиқ аминнинг капаси унғурдан юз қадамча ғарбда, тоғнинг соябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Иш-фаолият, ривожланиш ва ш.к. да олға силжиш, илгарилаш. Ўртоқ Аҳмедов, бу тажриба пахта агротехникасида олға қўйилган катта қадам, дейди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 кўчма Бирор жой, томонга қаратилган, йўналган юриш; ташриф. Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). У бизникига қадам босмай кўйди. ■ Агар қадамимни бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайdimи? Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, хайрият, Абдурасул!. Сенинг ҳам қадаминг биз томонларга тушар экан.. П. Турсун, Ҳукутовчи. Сенинг учун келди совчи қадами.. «Баҳром ва Гуландом».

5 кўчма Иш-фаолиятдаги ҳар бир хатти-ҳаракат; амал. Одам баъзан бир марта нотўғри босиб кўйган қадами учун умрбод жавоб беради. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ахир, кам гапириб, қадамини билиб босса, ишини билиб қилса ва зимдан қора ниятлар йўлидан кета берса, уни дарҳол билиш осонми, ахир? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир қадам 1) айн. қадам 2. Бир қадам нарида турибди; 2) жуда қисқа оралик, оралик масофа ҳақида. Ҳингиз кўрдингиз, бугун гузардан бир қадам ҳам жилганим йўқ, гувоҳ бўларсиз дейман-да. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадам босмоқ 1) қадамлаб юрмоқ. ..Турғунтой тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди. А. Қаҳҳор, Мастон; 2) бирор жой, маконга бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ. Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а? С. Сиёев, Ёруғлик; 3) иш-фаолиятда муайян тарзда иш тутмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. ..ўша босан ножўя қадами бошига бало бўладиган бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қадам олиш Иш-фаолиятда, ҳаётда ўзини тутиш, бундаги ўзига хос хатти-ҳаракат, ҳолат. Иккаласининг кайфлари баландми ё Опа келтирган хушхабар эсанкиратиб кўйганми, ишқилиб, қадам олишлари бошқача. О. Ёкубов, Ларза. ..Абдусаммадорининг сўнги кунлардаги қадам олиши Ҳормонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қадам отмоқ (ёки ташламоқ) 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўчма силжимоқ, юрмоқ, бормоқ. Қўёш ташлар фарб сари қадам. Ҳайратий. Қадам ранжида қилмоқ қ. ранжида. Устоз ёзувчи хотирасини эъзозлаш учун қалам соҳиблари, олимлар.. музейга қадам ранжида қилдилар. Газетадан. Қадам таш-

ламоқ айн. қадам босмоқ 1; қадам кўймоқ. Мақсадсиз ташланган қадам – ўқсиз мантиқ билан овга чиқишдек гап. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг бўсағасига қадам ташладик. Н. Сафаров, Оловли излар. Қадам кўймоқ 1) айн. қадам босмоқ 1, 2. У уйнинг зинасига энди қадам кўйганда, похол остидан чиққан кампир: -Ҳой, болам, немис бор! – деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Дўст билан обод уйинг, Гар бўлса у вайрона ҳам. Дўст қадам кўймас эса, вайронадур қошона ҳам. Э. Воҳидов; 2) журъат қилмоқ; киришмоқ, бошламоқ. Бу ишга қадам кўймасдан илғари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиш, раъийингизни билишга тўғри келди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) бирор ёшга тўлиб, кейингисига ўтмоқ. Ун иккига қадам кўймоқ. ■ О, учга қадам кўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадамини узмоқ Бормайдиган, келмайдиган бўлмоқ. Нега бизникидан қадам узиб кетдингиз, ё кўнгул қоларлик иш ўтдимиз биздан? К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қадамда 1) ҳар бир қадамга тенг масофада. Ҳар қадамда белги кўйиб борарди; 2) жуда кўп, оралари жуда қисқа, тигиз жойлашган нарсалар ҳақида. «Масъиди жомий» бўйлаб ҳар қадамда гадой, қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чатиб кўйиладиган. Қадама жияк. Қадама ёқа.

2 Безак яратиш, безатиш, ясатиш ва ш.к. учун қадалган нарса. Ҳша чолғуларни ўйладим бу гал, Чиройда беқиёс, кўзни олади. Садаф қадамалар ёнар мукаммал.. А. Исроилов.

ҚАДАМ-БАҚАДАМ айн. қадамма-қадам. Саломатнинг қонини Низомиддинов қадамбақадам босиб борарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚАДАМГОҲ [а. + ф. قدمگاه – (авлиёлар) қадами изи] кам қўлл. айн. қадамжо(й) 2. Моҳир меъмор ва наққошларга қадамгоҳ бўлган кўҳна Хиванинг архитектура ёдгорликларини томоша қилиш нақадар завқли. Газетадан.

ҚАДАМЖО(Й) [а. + ф. قدمجاي – (авлиёлар) қадами теккан жой] 1 дин. Зинрат қилиш, сифиниш учун бориладиган, мўъжизали, муқаддас деб саналувчи жой; зиё-

раттоқ. Резидент ўрнидан туриб, харита олдига келди: -Руслар мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўсқинлик қилишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Комиш ишонч билан айтиши мумкинки, бу муқаддас қадамжо [Чашмаи Айюб] чиндан ҳам мўъжизадир. Газетадан. Имом Бухорий қадамжосида барпо этилган муҳташам меъморий обида қурилишига ҳам бир оз ҳисса қўшганман. Газетадан.

2 кўча Кўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. Тошкент қадамжойдир.. Азиз жой экан. М. Шайхзода. Бу жойларни очиб, қадамжо қилишга эса бирмунча азият чекиш керак. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чиройли юзига, келишган қомати, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 (-иб қўшимчали рвдш. шаклида - қадамлаб) Қадам ташлаб, қадам билан. Извош мунолишига яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Туроб чодирга жой чамалаб, қадамлаб қозик ўринларини белгилаб олди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ..қадам келадиган. Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.

ҚАДАМЛОВЧИ Қадамламоқ фл. сфдш. Қадамловчи экскаватор айн. одимловчи экскаватор қ. одимловчи.

ҚАДАММА-ҚАДАМ рвш. Изма-из, кетидан қолмай, из қувиб; бирин-кетин. Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди. ■ Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган йўлдан бориши, ўшанинг ўзидай бўлиши орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақамоқ. Тахта-нинг бир учини деворга қадамоқ. ■ -Бу яшамай ўлгурнинг ўзи ёмон, - деди опа муштинини ерга қадаб. А. Қаҳҳор, Сароб. [Бектемир] Иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Санчмоқ, суқмоқ. Ханжар қадамоқ. ■ Пичоқчанинг учини консерва банкисига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Суварак.

3 Тўғнамоқ, тақмоқ, Тўғноғич қадамоқ. Тўғноғич билан қадаб қўймоқ. ■ Мен бирон қоғозни ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон қўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Дасторпеч.. гавҳарларни Ботирнинг.. салласига қадаб қўйди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ўрнига тушириб бириктирмоқ; солмоқ, тақмоқ (тутма, пистон ва ш.к. ни). Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини қадашга улгуролмай, яна сўзида давом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Ўрнатмоқ, тикмоқ; босиб, суқиб, ўрнига жойлаштирмоқ. Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади. Ойбек, Қуёш қораймас.

6 кўча Эқмоқ, тикмоқ, [Бўтабой] Шудгорни кесиб, чигит қадаётганлар олдига борди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Кўзларини (ёки кипригини) қадамоқ Тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. У [Комилжон] шофёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб борди. И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР 1 [а. قدر - миқдор, ўлчам, даража] кўм. 1 (б. к. билан) Таққослаш, ўхшатиш, даража муносабатларини, маъноларини билдиради; каби, ўхшаш, -дек. Косани олиб, катта қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллиқ қадар озайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунё қадар мардлик сиққан кенг қучоғингга, Яширинган миллион халқнинг ғазабли саси. Ҳ. Пўлат. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнғиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (ж. к. билан) Чегара муносабатини, маъносини билдиради; довура, -гача. Уйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиш яшарга қадар. ■ Дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар супуриб кириб ўлтириб, оналари билан чой ичмоққа машғул бўлар эрди. Ҳамза, Танланган асарлар. Шу йилнинг охирига қадар корхонада бешта дастгоҳ тайёрланади. Газетадан.

Бир қадар Маълум даражада, бир оз, бирмунча, сал. Бу ишлар бир қадар битган-

дан кейин, Сидиқжон онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Икки оға-ини бир қадар саросимага тушиб, ўринларидан туришди. Ойбек, Танланган асарлар. Мумкин қадар* Имкони борича, иложи борича. *Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кўчаларни, эшикларни мумкин қадар синчиклаб тушунтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлиб ўтган воқеага мумкин қадар беозор баҳо бериб, қизни унутиб, тинчишини истар.. эди. «Шарқ юлдузи». У қадар* 1) унга тенг келадиган, унчалик. *Масалани у қадар ечолмасам керак; 2) айтишга арзигудек, деярли. Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзаллиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқ-ку!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДАР II [а. قدر — тақдир, ёзмиш] эск. кт. Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ с. т. Қадар, довур, -гача.

ҚАДАҚ шв. Оловкурак; хокандоз.

ҚАДАҲ [а. قداح — пиёла, жом, май идиши] Май ичиладиган идиш; жом. *Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино.* ■ *Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяр экан, кампир.. «дуруст-ку», дегандай қош қоқиб, Йигиталига қараб кўйди. Д. Нурий, Осмон устун. Ароқдан қилқиллатиб қуйиб, ўрнидан турди.. Қадаҳнинг бирини бошлиққа узатди. Н. Аминов, Суварак.*

ҚАДДИ-БАСТ айн. қадди-қомат. *Қадди-бастни келишган, чайир билакларидан куч ёғилиб турган .. йигитлар ўтганларида, «Ким экан у?» деб сўз қотмайдиган сулув бормикин?! Газетадан.*

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. *Қадди-қомати келишган йигит.* ■ *У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хилча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.*

ҚАДИМ [а. قديم — ўтган, илгариги, кўҳна, эски] 1 *от* Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. *Қадимдан қолган одат.* ■ *Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қадимнинг қондасига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари бир-бирларини қорға думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *сфт.* Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўҳна. *Қадим замон.* ■ *Бу йўллар кўп қадим йўллардир. Ф. Фулом. Хунармандчиликнинг ривожланиши катта савдо йўлидаги қадим шаҳарнинг бошқа узоқ музофоту ўлкалар билан алоқасини авж олдирди. К. Яшин, Ҳамза.*

3 *Илгарилари, қадимда. Ҳовлиларга кираверишдаги катта ва сервиқор дарвозаларни айтмайсизми, қадим бундай дарвозаларни Орифхўжабойлар қуради. Мирмуҳсин, Умид.*

ҚАДИМГИ 1 Узоқ, ўтмиш замонларда ёки узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўҳна. *Қадимги туркий тиллар. Қадимги форс ёзуви.* ■ *Ҳозирги Ўзбекистон тупроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза.*

2 *Илгариги, аввалги. Фарғона водийсидан Тошкентга қатнайвериб, доволон ошиб, товонлари тош бўлган қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАДИМГИЛАР Қадимда, анча аввал яшаб ўтган одамлар, ота-боболар. *Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қаёқда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада — қадимгилар хўп топиб гапиришган-да. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАДИМГИЧА 1 Қадим қандай бўлса ўшандай, ўзгаришсиз, илгаригидай. *Ўглининг қабри қадимгича турмоқда эди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.*

2 Эски одат бўйича; эскича. *Қадимгича тўй.*

ҚАДИМДА Қадим вақтларда, илгарилари. *Ривоятларга қараганда, қадимда Маккага борган диндорлар хурмо олиб келишиб, яқинларига улашар эканлар. «Ўзбекистон кўриқлари». Қадимда Ургуут қишлоқларига босқинчилар тез-тез ҳужум қилар экан. «Саодат».*

ҚАДИМДАН рвш. Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. *Қадимдан қолган урф-одатлар.* ■ *Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қўлоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».*

ҚАДИМИЙ [а. قديمى – қадимга, ўтмишга оид] Қадимга оид, қадимдан бор, ўтмишдан сақланиб келаётган. *Қадимий урф-одатлар. Қадимий шаҳар. Қадимий анъаналар.* ■ *Қадимий Хоразм ўзининг бетакрор маданий обидалари билан машҳур. «Саодат». Турпоғи серунум, иқлими мўътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҚАДИМОНА Қадимги урф-одат, анъана ва ш.к. га хос, мос. *Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийишни буюрар эди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚАДИМЧА кам қўлл. айн. қадимгича 2. *Болохона бўғот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим – қадимча эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАДИМШУНОС [а. + ф. قديم شناس – қадимиятни, ўтмишни ўрганувчи] кам қўлл. айн. археолог. *Эндилликда қадимшунослар ихтиёрида тадқиқотлар учун 7 та археологик топилма бор. Газетадан.*

ҚАДОҚ I Қиймат жиҳатдан I фунтга тенг бўлган қадимги оғирлик ўлчов бирлиги (I фунт = 409, 512 г.). *Бир қадоқ чой.* ■ *Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди. «Латифалар».*

Қадоқ тош, қадоқтош Нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли тош. *Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин бу киши кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

ҚАДОҚ II I айн. чега. *Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликотча.*

2 сфт. Қадоқланган, чегаланган. *Салтонбу.. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАДОҚ III: қадоқ чой, қадоқ қанд Қоғоз ёки бошқа нарсага жойлаб маҳкамланган, маълум миқдордаги чой, қанд.

ҚАДОҚ IV Одам терисига кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви, қаттиқ қавариқ (кўпроқ оёқ панжалари, товон, қафт, баъзан қўл панжаларида учрайди). *Вали ака.. қўлининг қадоқлари озор беришидан кўрқаятгандек, хотинининг пешонасини авайлаб силади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари*

чайир бўлиб кетган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қадоқ қўл(ли) ёки қўли қадоқ 1) қўл қадоқ бўлган. қўлини қадоқ босган; 2) кўчи ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бровнинг кучидан фойдаланмайдиган; ме наткаш. *Қадоқ қўлли миллионлар Янчди зу тахтини. Барно этиб бўстонлар, Топди қ вонч, бахтини. З. Диёр. Бойларга қариш и рашни Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эм ҳамма қўли қадоқлар олиб бориши керак. Раҳмонов, Баҳор арафаси.*

ҚАДОҚЛАМОҚ I I Оғирликни қад билан ўлчамоқ, тортмоқ. *Қадоқлаб бозор мева олиб, санаб еб, ёзни ўтказасизлар. Ш. рат, Жаннат қидирганлар.*

2 Тортиб, маълум оғирликда ёки мидорда ўлчаб пачкаламоқ. *Чой(ни) қадоқ моқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқ моқ.* ■ *Шўрсув қонида майдаланган олт гугуртни полиэтилен халтачаларга қада лаш йўлга қўйилган. Газетадан.*

ҚАДОҚЛАМОҚ II айн. чегаламоқ. *жибой қадоқчилик «дўкони»ни ёяди, м болларнинг синиқ идиш-товоқларини тўл қадоқлашга тушади. С. Абдулла, Мавл Муқимий.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ I Қадоқламоқ I мажх. н. *Чой қадоқланадиган фабрика.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ II Қадоқламоқ II мажх. н.; чега билан бириктирмоқ. *Салт бу уч еридан қадоқланган.. эски пиёлада макоб қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ III Қадоқ бўлмоқ қадоқ IV). *Қўллари қадоқланган, кўзлари дай ёнган.. Ф. Фулом.*

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. *қадоқли тош.* ■ *Кетмончиларнинг энг м та деб билган ўн қадоқли кетмонлари мулла Обидга ёқмайди. А. Қодирий, С кетмон.*

ҚАДОҚЛИ II Қадоқланган, синган йи ямалган, чегаланган. *Қадоқли пиёла.*

ҚАДОҚЛИ III Қадоғи бор, қавариб доққа айланган, қадоқ босган. *Қадоқли лар.*

ҚАДОҚЛОВЧИ I Қадоқламоқ фл. сс *Қадоқловчи цех. Қадоқловчи дастгоҳ.*

2 Касби қадоқлаш бўлган шахс. *Чо доқловчи.*

ҚАДОҚЧИ айн. чегачи. *Илкинга дириб қуш, ул сенга номуносиб, Боқиб ў*

га иш қил, касбинг қадокчи, ҳожим. Муқимий.

КАДОҚЧИЛИК Қадокчи иши, касби. Қирғиз ҳожиси тирик эмиш, Андижоннинг узум бозорида қадокчилик қиляпти экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КАДОҚЧОЙ Ҳўраб юмалоқланган маълум миқдордаги чой, қадокланган чой. [Муҳаммадсаиднинг] Ҳўзи ё афғонистонлик, ё ҳиндистонлик мусулмон бўлиб.. узоқ мамлакатлардан қадокчой, тахтачой келтириб сотар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [a. قدر – миқдор. ўлчов; даража, мартаба; тақдир, қисмат] 1 Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, ўзга(лар) томонидан бўлган ҳурмат, эътибор. *Ўз қадри билмаган бировнинг қадри билмайди.* Мақол. *Дарё сувини баҳор тоширар, Одам қадрини меҳнат оширар.* Мақол. ■ *Ох, она тупроғим, ўсган жойларим.. Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг.* Миртемир. Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади. Шухрат, Шинелли йиллар. *Офтоб ойим.. қизининг қадрини бунчалик аршларгача кўтармоқда бўлган йигитга ўзида йўқ кексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаётда тутган ўрин; аҳамият, муҳимлик ҳолати. *Зар қадрини заргар билар.* Мақол. ■ *Газламанинг қадри жуда ошиб кетди.* Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Утомонларда меванинг қадри баланд дейишади, ростми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ ёки қадри билмоқ 1) обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрламоқ. *Бола қадрига етмаган она қадрига етмайди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар; 2) аҳамияти нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли эканлигини билмоқ, аҳамиятига, қимматига яраша эъзозламоқ. *Саломатликнинг қадрига етмоқ.* Гул қадрини булбул билар. Мақол. ■ *Қуликни сезмаган ҳурлик қадрига ета олурми?!* Ҳамза. **Қадри ўтмоқ** Аҳамияти, ўрни сезилмоқ, ўрни билинмоқ, йўқлиги сезилмоқ. *Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса, бунчалик қийналмас эдим.* ■ *Исроил Аҳме-*

довнинг қадри, айниқса, ҳозир ўтяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАДРДОН [a. + ф. قدردان – қадри билувчи, баҳо берувчи; яхшилиқни билувчи] 1 Ҳўзаро қадр-эътиборли, бир-бирини жуда қадрлайдиган. *Бу киши бизга жуда қадрдон.* Иккаламиз эски қадрдонмиз. ■ *Шуми ҳали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап?* А. Қаҳҳор, Янги ер. Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон оинаси бўлади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кўплан бери таниш, ўрганиш бўлган, ўрганиб қолинган, қадрли бўлган. *Қадрдон болалар.* *Қадрдон қишлоғим.* ■ *Нормат қадрдон батальонига келиб, ойна-оғайнилари билан учрашаркан, севинчини юрагига сиздиролмай, жуда гандон бўлиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ота қадрдоним Отамни танийдиган қадрдоним, отамнинг дўсти. *Ота қадрдонларим билан таништирганнгиз учун раҳмат, амаки.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Ҳўзаро қадр-эътиборли муносабатда бўлмоқ; қадрдон бўлмоқ. *Феруза, чўл қишлоғидаги бегона кишининг бир она қорнидан талашиб тушгандек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан кўрди, ишонди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Ўқтам техника фаълари доктори Ҳрмонов билан қадрдонлашиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК Қадрдонларга хос муносабат, ҳолат. *Сиз олийжанобсиз: эски қадрдонлик ҳурматига, кўнгул учун кулиб боқарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..андишасиз кишининг муомаласини қилса, ўттиз йилдан ортиқроқ умр кўрган қадрдонлик ўйламадан айтилган бир оғиз сўз қурбони бўлур эди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАДРИЯТ [a. قدریت – қиймат, аҳамият; қимматбаҳо буюмлар; халқ бойлиги] Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланидиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас., эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилиқ, моддий ва маънавий бойликлар ва б. қадрият ҳисобланади. *Аммо ошкоралик дегани хоҳлаган кимсанинг хоҳлаган пайтда қадриятларимизни оёғости қилиши дегани эмас.* Газетадан. *Бутун бир миллат-*

нинг қадриятлари топталса, йўқола бошласа, бу ўша халқнинг фожиаси эмасми? Газетадан. Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғунлашган ҳолдагина намоён бўла олади. «Тафаккур».

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-хурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. Устозларини қадрламоқ. ■ Созандаларни, устозларимизни қадрланг, хурматланг. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша эътибор бермоқ, шунга яраша муносабатда бўлмоқ. Инсоний фазилатлардан бири — дўстлик ва ўртоқликни қадрлашдир. Газетадан. Йўлдош ота ерни қадрлаб, пахтани фарзандидай кўрадиган одамларни Мирзачўлга чорлаган экан. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАДРЛИ 1 Қадр-эътиборга лойиқ; хурматли. Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи. ■ Ҳамма уни гўё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади. Р. Файзий, Уч қиз. Нарзи, узоқдаги ота-онаси каби, бу ердагилар учун ҳам азиз ва қадрли жигарбанддир. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қадрли, қиммати юқори, қадр-қиммати йўқотмаган. ..меҳнатинг қадрли, ҳаётинг файзли. Газетадан.

3 кам қўлл. айн. **қадрдон 2.** -«Фарҳод» бизга қадрли жой, — деди кулиб Мирҳайдар. Ойбек, О.в. шабадалар. Сўйла, ўртоғим, менга, Сўйла менга, қадрлим. Ҳ. Олимжон.

ҚАДРСИЗ 1 Қадр-эътибори йўқ, ҳеч ким хурмат қилмайдиган, назарга илмайдиган. Қадрсиз киши. Қадрласанг, қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар. Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадрли йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. Қадрсиз нарса. ■ Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътиборини, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадр қимматлари юқори. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. Пулнинг қадрсизланиши. Валютанинг қадрсизланиши.

ҚАДРШУНОС [қадр + *شأن* — билувчи, ўрганувчи] эск. кам қўлл. Киши ёки

нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ета оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК эск. Қадрлаш, қадр-рига етиш хислати, хусусияти. -Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ! — дейди, — мулла Обиднинг қадрига етдинг, менга шу бас. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЕР [асли қай ер] сўр. олим. Қайси ер?, қайси жой?, қайси томон?, қаёқ? Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти? ■ Ҳали ҳеч қаерни кўрганмича йўқ. А. Қаҳҳор, Янги ер. Аҳмаджон.. ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат билагидан қон оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [асли қай ерга] сўр. олим. Қайси ерга?, қайси жойга?, қайси томонга?, қаёққа? Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?

ҚАЕРГАДИР [асли қай ергади] гўм. олим. Номаълум (бир) жойга, номаълум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. Ҳатни қаергадир қўйган эдим, топа олмайман. ■ Қоровул кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди. А. Қаҳҳор, Картина. Унинг ҳаракати гўё қаергадир шошилаётгандай эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [асли қай ерда] сўр. олим. 1 Қайси ерда?, қайси жойда?, қайси томонда? Қаерда ишлайсиз? ■ -Мен ўраман бедани, бедаларингиз қаерда? — Ёрматга қараб деди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда **2, 3.**

ҚАЕРДАГИ [асли қай ердаги] сўр. олим. 1 Қайси ердаги?, қайси жойдаги?, қайси томондаги? Қаердаги китобни олай?

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.

ҚАЕРДАДИР [асли қай ердадир] гўм. олим. Номаълум (бир) ерда, жойда; номаълум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз. ■ Қаердадир қизиштирон қариллади, попишак «пу-пу-пуш-пиш» деб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЕРДАН [асли қай ердан] сўр. олим. Қайси ердан?, қайси жойдан?, қайси томондан?, қаёқдан? Сўвчи қаердан оли кин? Меҳмонлар қаердан келишиди?

2 Қандай қилиб?, қаёқдан? Сен қаердан зўрагон бўлиб қолдинг?

3 Кимдан?, ким орқали? Бу гапни қаердан эшитдинг? ■ А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРДАНДИР [асли қай ердандир] гум. олм. Номатлум (бир) ердан, жойдан; номатлум (бир) томондан. Йўлчи «маъқул» деди. *Ўроз, қаердандир, катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРЛИК [асли қай ерлик] сўр. олм. Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси жойда туғилиб ўсган? Она, сўрамоқнинг айби йўқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўхшамай-сиз, қаерлик бўласиз? С. Айний, Куллар.

ҚАЁН [асли қай ён] эск. кт айн. қаерга. Бахт этагин тутқизмас, Гам кутар, борса қаён. Миртемир. *Адашган кимсадек Фурқат қаён борғум билалмасман..* Фурқат.

ҚАЁҚ [асли қай ёқ] айн. қаер.

ҚАЁҚДА [асли қай ёқда] 1 айн. қаерда 1. У қаёқда? Ўрда қаёқда?

2 Инкорни, акс ҳолат мавжудлигини билдиради. -Энди тамом бўшатдиларми сени? -Бўшатми қаёқда! Қочдик. Ойбек, Танланган асарлар. *Камбағалга мактаб, ўқиш қаёқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қиёслаш, таққослаш маъносини билдиради. *Бўта қаёқда-ю, Низомиддин қаёқда.* С. Аҳмад, Хукм. *Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидай олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан, «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда!* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

ҚАЁҚДАГИ 1 [асли қай ёқдаги] айн. қаердаги. Қаёқдаги уй яхши.

2 Хаёлга келмаган, йўқ ердаги. *Қаёқдаги ўйни ўйлайсиз. Ултон бек бўлган бўлса, бунти-да. «Ёлгор». ..қаёқдаги гапларни топиб, бошни оғрита бошлади.* «Гулдаста».

ҚАЁҚДАДИР [асли қай ёқдадир] айн. қаердадир.

ҚАЁҚДАН [асли қай ёқдан] айн. қаердан. Сен бунга қаёқдан олдинг? Қаёқдан билмаган бўлиб чиқдинг? ■ -Ассалому алайкум! - деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади. А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚАЁҚДАНДИР [асли қай ёқдандир] айн. қаердандир.

ҚАЁҚҚА [асли қай ёққа] айн. қаерга. Қаёққа қарасанг, қовун. ■ *От кўчанинг айрилишига етиб, «энди қаёққа юрамиз», дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чуқ», деб жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЁҚҚАДИР [асли қай ёққадир] айн. қаергадир. Баланда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўшдан отнинг йўгон ичагига тикиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. Янги қазилма. *Бир йиллик сур қазилма.* ■ *Ун етти отнинг эти, мойи, қазиси дегандек, икки юз саксон пуд ораларида тош беради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қазилма пишади. Иккинчи қозонда қуй этидан шўрва қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЗИЛИ Қазилма солинган, қазилма солиб пиширилган. *Мен ўзимга тўқ, ҳар кунга қазилма ош ейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА 1 геол. Ер остидан қазиб олинган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш.к.). *Фойдали қазилмалардан олинган минерал ўғитлар.* Газетадан.

2 археол. Ер остидан қазиб кетган ва қазиб топиладиган қадимий ёлгорликлар ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдик.

3 Қадимий ёлгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб бориладиган қазилма ишлари. *Қадимги Тошкент ўрнида археология қазилмалари ўтказилмоқда.* Газетадан.

ҚАЗИМОҚ 1 Ерни қовлаб, ўйиб, бирор нарса тайёрламоқ. *Ариқ қазимоқ. Оқон қазимоқ. Қудуқ қазимоқ. Бировга чоқ қазисанг, ўзинг йиқиласанг.* Мақол. ■ *Заранг ерларни лўм билан уриб, шундай қазийдики, ҳамма ҳайрон қолади.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди.* «Муштум».

2 Ерости бойлиқларини қовлаб чиқармоқ, олмоқ. *Кўмир қазимоқ. Руда қазимоқ.* ■ *Сиз дарров шу олтинларни қазиб олиб, кунингизга яратинг.* «Эртақлар».

ҚАЗИШ 1 Қазимоқ фл. ҳар. н. Демак, ўрталик ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлари қазилмага тўғри келади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қазув. *Эрта билан фотиҳа бера-сиз.. қазилма ишларини бошлаб юборамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЗИШМА Ерости қазув ишлари. Сибирлик археологлар трасса буйлаб қазилмалар чоғида тош аср қуролларини ўргандилар. Газетадан.

ҚАЗМОҚ с. т. Қазимоқ, ковламоқ. Қазган билан туганмас кўмир.. Ҳ. Олимжон.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан ҳамда яроқсиз пиллалардан олинган паст сифатли ипак. ..қиш кунлари гўза чувши, ип йиғириш, пилла қайнатиб қазна қилиш каби ишлар билан шуғулланар эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАЗНОҚ Омбор вазифасини ўтовчи кичикроқ хона, ҳужра. Шу уй ёнида кичик, қоронғи бир зах қазноқ бўлиб, бу омбор эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Бу йилги ғалласи йиғирма пудга базўр етган эди. Уни қоплаб, қазноқда кўз қорачиғидай асраб ўтирганди. С. Сиёев, Аваз.

ҚАЗО [а. قضاء – ҳуқуқшунослик, суд ишлари; қозихона; ижро, ҳукм; тақдир, қисмат] Ўлим; вафот; ўлиш, вафот этиш; ўлим соати, ажал. Қазоси етди. Жон бор ерда қазо бор. Матал. ■ Куним битиб, қазо-йим яқинлашиб қолди шекилли.. Ойбек, Улуғ йўл. Зағнакўз.. Қамишканадаги ҳар бир воқеадан беҳабар қолмас, тўй ёки қазога дарров етиб келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Худойга топширдим, Кумуш, қазом етиб, кўролмай ўлсам, мендан рози бўл! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қазо қилмоқ 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. Орадан икки йил ўтгач, онаси қазо қилди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) дин. вақтида ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. Эмүрод биринчи кун беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи кун учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кимки танжоним соғ, умрим узоқ, кайфим чоғ бўлсин деса, намоз, рўзани қазо қилса қилсин, аммо чах-чахни қазо қилмасин. К. Яшин, Ҳамза. **Қазову қадар** [а. بالقضاء والقدرة – тақдир тақозоси билан, тасодифан] Тақдир, қисмат. Жониворларнинг бир жойда муқим турганини камдан-кам одам кўрган: доимо типирчилаб юришади. Қазову қадар уларнинг гавдасиниям шунга муносиб яратган. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚАЗОЙИ [а. قضائي – қазога, тақдирга оид; ҳуқуқий]: **қазойи муаллақ** 1) муқаррар ўлим, ажал. Булар бахтига қазойи муаллақ

Баззоз ҳожининг бошига етиб, унинг бутун мол-мулки билан хотинини Миродилнинг қўйнига солиб қўйди. У. Исмоилов, Сайланма; 2) кўйма балохўр, ҳаромхўр. Домла поччангиз билан.. ағлам, муфти, ҳоказо қазойи муаллақлар зўр бериб қуйруқ ғажийдирлар. «Муштум».

ҚАЗУВ 1 Қазил ишлари.

2 Хива хонлигида қанал (ёп) ва ариқларни ҳар йили тозалаш таомили. Туркманлар қадим замонлардан бери қазувдан озод этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувга солди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗУВЧИ 1 Қазимоқ фл. сфдш. Ариқ қазувчи ёшлар..

2 Қазил ишларини бажарувчи шахс, мутахассис. ..қишлоқнинг этагидаги, қазувчилар манзил қурган бу настиқ тоғ.. Музлоқ тоғ деб аталарди. М. Исмоилов, Фарғона т. о.

ҚАЗҒОҚ 1 Бошнинг сочли қисмида пайдо бўладиган майда қипиқлар. Қазғоқ бош териси қуриганда пайдо бўлиб, кўпинча соч тўкилишининг асосий белгиси ҳисобланади. Газетадан.

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш.к. нинг нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ сўр. олам. Қайси?; қандай? Қай вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай даражада? Қай аҳволда? ■ Бир ошно излайдир девона дилим, Қай тараф қарасам - туман, залолат. Э. Шукур, Ҳамал айвони Бувим сўзлар тўресида. Ўтмишидан ўқиниб - Ут ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч келса қилдим. Қ. Муҳаммадий. Тонгла маҳшар да қай юз билан сенга боқаман? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙБИР 1 Баъзи, айрим. Қайбир кунларда? Қайбир кишилар. ■ Улардан қайбири фароғатда, қайбири эса азоб-уқубат эканини чуқур тушунди. Газетадан.

2 Ҳар қандай, қайси бир. Бобом бир е десалар-чи, Сўз устидан чиқарканлар. Қа бир ишга қўл урсалар, Кечиктирмай қила канлар. Қ. Муҳаммадий.

ҚАЙГА сўр. олам. с. т. Қаерга?, қаёққа Қайга кетмоқдасан бунчалар шошиб? / Орипов.

ҚАЙД [а. قيد – қишан; тугун; ўлча масофа; рўйхатга киритиш, ёзиб қўйиш] **к 1** Таъкидлаш; таъкид. Иккинчи дафтар қўлга оламан. Бу эса театр тарихининг қи

матли хазинаси — унутилмас саналар, ноёб фикрлар, қайдлар, таклифлар жамламаси. А. Юнусов, Чинор ва ниҳол.

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Таъкид билан айтмоқ, тилга олмоқ. *Сиз мени жаҳонга шита, деб тўғри қайд қилдингиз.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *..тарбиявий ишлар дуруст йўлга қўйилмаганлигидан аянчли аҳволлар содир бўлаётганлиги қайд қилиб ўтилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Академик Отабоев.. бу ёш олим ҳам тиришиб ишлаётганини қайд этган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтказиш; рўйхат. *Қайд дафтари.*

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Ёзиб қўймоқ, акс этгирмоқ (маълумот сифатида). *Заррабинда ҳар хил ҳашарот, қурт-қумурсқа, илдишларни синчиклаб кўради, янги тўтилган кундалигига қайд қилади.* С. Нуров, Нарвон. *—Кимнинг нима дарди борлиги дафтаримда қайд этилган, — деди врач.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЙДА сўр. олм. с. т. **1** Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар.* Мақол. ■ *Салим қайда? Чақиринг.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда **2, 3.** ..узоқ сафарга пул керак. *Текин қимиз, эт қайда?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамни уялтирманг, сиз айтган санъаткорлар қайда-ю, мен қайда?!* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙДАМ с. т. Билмадим, билмасам, қаердан билай. *—Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? — деди Давлатёр. —Қайдам? Қамиш-кападанман, деб юрарди, ишқилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН сўр. олм. с. т. **1** Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?; кимдан? *Қайдан келдинг? Бу гапни қайдан эшитдинг? Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.* Мақол. ■ *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қилиб? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди! Танамга ўт тушиб, жоним туташди.* «Кўшиқлар».

ҚАЙИЛИШ 1 Қайилмоқ фл. ҳар. н.

2 Кўча, йўл, сув ва ш.к. нинг бурилиш жойи; муюлиш, қайрилиш, бурилиш. *У қа-*

йилишига етганда, орқасига бир қараб қўйди. Дарёнинг қайилиш жойи.

ҚАЙИЛМА кам қўлл. Қайилган жой, бурилиш жойи. *Эминжон, мана энди, қайилма атрофини кўриқлаб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИЛМОҚ с. т. Қайрилмоқ. *Мих қайилиб кетди. Йўловчи чап томонга қайилди.* ■ *Томдан сакрашда қайилиб, тўпниги ўйнаб кетган оёғи ҳадеганда тузала бермай, кейинчалик Бўрихўжа чап оёғини терсроқ босадиган бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЙИН 1 «Ота», «она», «эгачи», «сингил» сўзлари олдида келиб, шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Кувёнинг қайин отаси. Келиннинг қайин онаси. Қайин оғам.* ■ *Улар менинг қайин иниларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб, аризаларини мендан юбордилар.* С. Айний, Қуллар.

ҚАЙИН 2 Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт. *Қадрдон дублар, арчалар, қайинлар ғамгинлик билан бош эгиб, орқада қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИН 3: қайин анор Доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан Фарғона водийсида бўлади). *Серсув қайин анорининг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР [a. قعير — чуқур, теран] Водий тубининг, дарё тармоқлари ва сунъий каналлар этаклари (қирғоқлари)нинг дарё тошганда сув босадиган жойлари; ерости суви юқори (юза) бўлган ерлар. *Зарафшон дарёси қайирида, яъни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида. *Ибтидоий сугориш деҳқончилиги билан бир қаторда қадимги хоразмликлар қайирларда.. деҳқончилик қилганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу — дарё ўртасидаги оролчани? Биз бу ерларни ўрта қайир деймиз.* Газетадан.

да...

ҚАЙИР II шв. Қовун экиладиган бӯз ер.
ҚАЙИРМА I Қайириладиган, қайтариладиган; букиладиган; буклама. *Қайирма пичоқ.* ■ *Қайирма ёқа кўйлак устидан Ки-йиб олган янги чопонни.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўткир темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Тепки (милтик, тўппонча ва ш.к. да).

ҚАЙИРМОҚ I Букиб қаватламоқ, букиб қаватлаб қўймоқ, қайтармоқ. *Гилямни қайириб қўймоқ.* *Дастурхоннинг четини қайириб босмоқ.* ■ *Этиги лой бўлганидан, Йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, пастроққа чўккалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдинда борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгмоқ, букмоқ, эгиб, букиб қийшайтирмоқ, *Михни қайирмоқ.* *Дарахтнинг шохини қайирмоқ.* ■ *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фуломжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб, бирор томонга қайтармоқ ёки синдирмоқ. *Қўларини қайирмоқ.* ■ *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб берди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб бирор томонга йўлламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. [*Очил ака:*] -*Бу ҳазил гапми?* — *деди-да, бригадаси томон отининг бошини қайирди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Оқбўранинг ярмини эмас, тўртдан бирини қайириб келганимиздай, қишлоғимиз — кўл, ўзимиз — ўрдак бўлардик-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Кўчма Ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз йўлига солмоқ. *Ҳой, калла.. Эр деганни хотин қайириб олиши керак.* *Ҳозир қайириб олмасанг, кейин ҳолинга маймунлар йиғлайди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Баъзи бир амал эгаларининг оғзини мойлар, агар.. райондан чиққан бирортасини шундай сийлай олса, «Қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб кўп талтаяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чегириб қолмоқ. *Қарзимни қайириб қолди.* ■

Булар [қосиббаччалар].. чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. *Албатта, мен уларни ўз чўнтагимга қайириб қолар эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

Шохини қайирмоқ (ёки синдирмоқ) Бирор ёмон ниятдан воз кечишга мажбур қилмоқ; таъзирини, адабини бермоқ. [*Муаттар:*] *Бир ялангоёқ Пўлатнинг шохини қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга кўл чўзса, қизиқ бўлар экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қайириб ташламоқ** 1) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ ўшқириб, гапини бўлмоқ. -*Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ! Ёқма!* — *деди Фуломжон.* *Лекин қози уни қайириб ташлади:* -*Оғзингни юм, бетавфиқ!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) баланд келиб, (бировнинг гапини, фикрини ва ш.к. ни) рад қилмоқ, беҳудага чиқармоқ. **Қанотини қайирмоқ** қ. қанот I.

ҚАЙИШ I I Пардозланмаган, яхши ишлов берилмаган хом чарм; паст навли чарм. [*Сипоҳлар*] *Оқ қайишдан камар, сўлига қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча қистирилган, ҳар қаторда тўрттадан отлиқ келмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Давидбой узун қайиш қамчисини ҳавога кўтариб, жиловни бўшатди, отлар олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан йўртиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли мақсадлар учун ишлатиладиган узун чарм тасма (камар, тиркиш, боғич ва ш.к.). *Ўктам этигини аскарча кунт билан тозалаб, қайишни бўшатиб, кўрпачага ўтирди.* Ойбек, О.в. шабадалар. -*Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон, қозикалонни хон, — деди [Аваз] устарасини қайишига қайраб туриб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкамлаб боғлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. тасма 3. Вентилятор қайиши.

ҚАЙИШ II шв. Хамир овқатнинг бир тури: сувда пиширилган хамирни сузма ёки қаттиқ билан аралаштириб ейилади.

ҚАЙИШМОҚ I айн. майишмоқ. Отнинг ингичка бели сал қайишиб, унинг устидаги чавандоз аста чайқалди. Х. Фулом, Машғал. *Мингбошининг буйруғи, эрининг ғазабли ҳайқирғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўрахон бир неча*

зум ўзини йўқотиб турди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

Бели қайишмоқ 1) айн. майишмоқ. Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз букчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолмоқ. Нигора.. эгарда энгашиб ўтирганидан қайишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой; 3) кўчма меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. Ерни белингиз қайишиб топганингизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Тоб ташламоқ, букилмоқ. Тахта қайишиб қолибди.

3 кўчма Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайиши. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. ..астасекин уй юмушларига қайишяпти бечора. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 кўчма Жон куйдирмоқ; бўлишмоқ. Мансурқори ака камбағал ошадан бўлгани учун, албатта, ўз камбағалига қайишарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган йигитга кўпроқ қайишади. П. Қодиров, Қадрим.

Қовурғаси қайишмоқ Ачинмоқ, куйинмоқ. Синглим учун қовурғам Қайишади, ёр-ёр. «Оқ олма, қизил олма». Йигитсан, қовурғам сенга қайишади.. «Муродхон».

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. Қайишқоқ металл. Қайишқоқ ёғоч. ■ ..кичик ва ўрта ёшдаги мактаб болалари гавдасининг суяклари таркибида органик моддалар жуда кўп бўлади, шунинг учун ҳам қайишқоқ бўлади. «Фан ва турмуш».

ҚАЙИҚ Дарё, кўл ва б. сув ҳавзалари учун мўлжалланган сузиш воситаси. Эшакли қайиқ. Моторли қайиқ. Қайиқ ҳайдамоқ. ■ Мени дарёдан Умурзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб кўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қайиқлар кўприкка етар-етмас тўхтади. Талабалар қирғоққа чиқишди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1 Қайиқ ясаш иши, касби. Қайиқсозлик қилмоқ.

2 Халқ хўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шугулланувчи тармоғи. Қайиқсозлик корхонаси.

ҚАЙИҚЧИ 1 Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди. Қайиқчи пул сўраса, полвон муштини кўрсатибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. қайиқсоз.

ҚАЙЛА 1 Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган қўшимча масаллиқ. ..пиёзлари қип-қизил қовурилган қайлалари мошкичиридан кўзга илинар-илинмас ҳовур кўтарилади. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 шв. Овқатга солиб пиширилган шاپалоқ-шапалоқ ҳолдаги хамир, шундай хамирли таом. Аммам боёқиш ёғли қайла қилди. Иштаҳа билан едим. Ойбек, Болалик.

3 махс. Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган қуюқ, бўтқасимон қоришма (пойабзалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ шв. Қаллиқ. Қайлиқинг қани? Ё сен ҳам паранжи ёпинтириб қўйдингми? П. Турсун, Уқитувчи.

ҚАЙМОҚ 1 Бир неча вақт турган, сақланган сут бетига пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ёки бошқа йўл билан ажратиб олинган қуюқ, ёғли маҳсулот. Қуюқ қаймоқ. Яхши сутнинг қаймоғи сермой бўлади. ■ Сутдан қаймоқ, қатиқ, сариёғ тайёрланади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Қаймоқ боғламоқ 1) бетига қаймоқ қатлами ҳосил бўлмоқ; 2) кўчма бети қаймоқ каби парда билан қопланмоқ. Сув қаймоқ боғлабди (яъни юпқа муз билан қопланибди). Мураббо қотиб, қаймоқ боғлабди. **Қаймоқ чой** Қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. Шодимат.. асалга аралаштирилган сариёққа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди. А. Муҳиддин, Ошналар. **Қаймоқдек ёқди** Жуда маъқул тушди, жуда ёқди. Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.

2 кўчма Киши ёки нарсаларнинг энг яхши қисми, сараси, асиллари. Йигитларнинг қаймоғи фронтда.. Лекин иш сустлашгани йўқ. С. Зуннунова, Олов. -Жуда соз, - қичқирди Усаржон. - Сўзнинг қаймоғи - танқид! Ойбек, О.в. шабадалар.

3 кўчма Бирор иш, нарса ва ш.к. нинг натижаси, ҳосили, ҳулласи. Ернинг қаймоғи - меҳнат қилганики. Ойбек, О.в. шабадалар.

Қаймоғини олмоқ 1) сутнинг қаймоғини ажратмоқ; 2) кўчма натижасини ёки хулласини олмоқ. *Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймоғини оладиган вақт келди.*

4 с.т. Сув бетига ялпоқ тош ёки бошқа нарсани отганда, унинг бир неча бор сув бетига тегиши, шу тегишдан ҳосил бўладиган ҳолат. *Нодир билан Музаффар настроқда ким кўп «қаймоқ» қилиш ўйнашарди. Нодир.. яссироқ тош олиб, сув оқимига қарата отар, тош эса сув юзиди сакрай-сакрай, беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинган, солинадиган идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқдон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бошладим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 кам кўл. Қаймоқ тегиб мойланмоқ.

Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди Лабига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк сахардан оқшомгача пода боқасан.* Ғ. Ғулом.

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ с. т. 1 Куюқ суҳбатлашмоқ, гурунглашмоқ, куюқ суҳбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган. Н. Мақсудий, Умидли бола. Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтирдилар. С. Сиёев, Аваз. ..Ўзи бир жонон билан қаймоқлашиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

2 кўчма Куюқлашмоқ; кучаймоқ; кўнгилли, ёқимли тус олмоқ. *Ўртада ган қаймоқлашиб, Иброҳимхўжанинг тузоғига Муҳаббатхон, Муҳаббатнинг тузоғига Иброҳимхўжа илинган экан. «Муштум». Тоштемурнинг Иван ака билан дўстлиги тагин ҳам қаймоқлашди. Ҳ. Ғулом, Сента интиламан.*

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ солинган. *Қаймоқли нон.*

ҚАЙМОҚХҲҮР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. *Қаймоқхўр одам.*

ҚАЙМОҚХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. *Қаймоқхўрлик қилмоқ. ■ -Бахтимизга бобо фермада эканлар, юр, қаймоқхўрлик қиладиган бўлдик, — дедим Муродга. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш.к.нинг сув уюрмаланиб, қайнагандай варақлаб турадиган жойи; гирдоб. *Амударёда тош йўқ ҳисоб. Аммо гирдоб — қайнамалар жуда-жууда кўп.* Газетадан.

2 махс. Ариқ сувини йўл остидан ўтказиш учун мўлжалланган гидротехника иншооти. [Сув] *Қайнама — бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. *Қайнама қуришда ёгин сувлари ҳам ҳисобга олинади. «ЎЗМЭ».*

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпириб, буғланиб вақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди. Қозонда шўрва қайнамоқда. ■ Бақирлаб қайнаётган дорини биров қошиқ билан шопириб турди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.*

2 кўчма Қайнаган ҳолатни билдирувчи товуш чиқармоқ (ичида сув, суюқлик бўлган идиш ҳақида). *Самовар қайнади. Тикилган қозон қайнамас. Мақол. ■ Печка устида учта котелок [қозонча] буғ бурқтириб, шақирлаб қайнарди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

3 кўчма Худди қайнаган кўринишли ҳолатда бўлмоқ; отилиб чиқмоқ (булоқ, дарё қабила ҳақида). *Аммо дарё қайнар, кўпирар — Тўнка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаётди. Газетадан. Қайнаб тошсин нефти булоқлари. Ё. Мирзо. ..уларнинг ҳозирги ҳолларини сезиб ётган Кумушининг-да қайна чикқан кўз ёшлари икки чеккасидан ёстиққа оқиб туша бошлади. А. Қодирий, Ўтга кунлар.*

4 Пишмоқ, пишиб ейишли ҳолга келмоқ. *Икки кўчқорнинг боши бир қозонс қайнамас. Мақол. ■ Декчада сабзи-пиёз ҳам мириқиб қайнади. Ҳ. Ғулом, Машғал. [Пудорларнинг] Қоринлари тўқ. Бола-чақала роҳатда, уйларида қази-қарта қайнайди Ойбек, Танланган асарлар.*

5 кўчма Ачимок, бижғимоқ, ачиб-биғиб бижирламоқ; шу тариқа етилмоқ. *Би кага босилган узум қайнай бошлади. ■ 1 кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўлар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томон расмий суратда ичкилик сотиш билан 1 риклик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 кўчма Кучли хатти-ҳаракатли, кўзгалган, тўлқинланган ҳолатда бўлмоқ (кўпчилик одамлар ҳақида). *Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий. Кун совуқ, лекин бозор қайнарди. Ойбек, Улуғ йўл.*

7 кўчма Кучли, қизгин тус олмақ. *Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уста Ҳазратқулнинг қурилиш майдончасида ҳам меҳнат қайнайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

8 кўчма Жаҳли, асаби кучли кўзгалмоқ. *Телефон дастасини кўпол ҳаракат билан, пешонасидан тер чиққунча айлантиради-да, жавоб ололмай қайнаб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

9 кўчма Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англатган нарсанинг кучли, ортиқ даражада бўлишини билдиради. *Ичида қайнаган ҳислар булоғи қўлига қалам олдириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен унча-мунчага бепарво қизлардан, деб юрсам, ичида шунақа фикрлар қайнаб ётган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъноси йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 кўчма Ниҳоятда исимок; «ёнмоқ». *Кун қайнаб кетган. Тўрт томонни ёндириб ётган саратон оловининг тафти чайла ичкарисига дам-бадам урилади. «Ёшлик».*

11 кўчма Кўп миқдорда тикилиб кетмоқ. *Булоқда балиқ қайнаб ётибди. ■ Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди. П. Қодиров, Уч илди. Ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ичи қайнамоқ Диққати ошмоқ, асаби кўзгамоқ. *Қаршибой ота.. саломатлигини йўқотган оинасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди. Х. Назир, Сув гадо-си — оқпадар.. Унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: -Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишлашни ўргатиб кўлман, — дерди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шўри қайнади айн. шўри қуриди қ. шўр. -Яна камбағалларнинг шўри қайнайди денг.. — деди Йўлчи ғазабланиб. Ойбек, Танланган асарлар. Қони қайнамоқ 1) қони жўш урмоқ. Томирларда қони қай-*

наб, кўзларидан ўт чақнарди, мушак гўшталари пўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қаттиқ жаҳли чиқмоқ, тутақмоқ. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи. Забон борми!? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАНА Қайин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). *Фотиҳа ўқилиб, кувёв қайнанага уэр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙНАТА Қайин ота (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). *Эри ва нодон қайнатасидан тухматга қолганида, Жўраҳон уни [Ҳафизани] ҳимоя қилиб, судда бир соат гапирган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «Сиз менинг ҳам кувём, ҳам ўғлимсиз», деганини эслаб, кулиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовурмасдан пиширилган, тайёрланган (асосан таом ҳақида). *Қайнатма шўрва.*

2 махс. Қайнатиб тайёрланган нарса, дори. *Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши.. каби касалликлар даволанган. Газетадан.*

ҚАЙНАТМОҚ Қайнамоқ **1, 2, 4, 5, 8, 9** фл. орт. н. *Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ. Самовар қайнатмоқ. Қонини қайнатмоқ. ■ Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермади, ғазабини қайнатарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАЙНАҒА Қайин оға (эрнинг акаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси унинг эрига нисбатан). *Ишқ завқидан чала маст бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортаётган эрини аллақачон унутиб юборганидек, қайнағасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади. Х. Фулом, Машъал.*

ҚАЙНИ Қайин ини (эрнинг укаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси унинг эрига нисбатан). *Эрталабки чойдан сўнг уста Олим ўзининг қайниси билан.. ипакка оҳор бериш ила овора эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙНОВ Қайнамоқ фл. ҳар. н. *Қайнови тиниб ётган қозон.*

Бир қайнови ичида (ёки кам) Ақли пастроқ, етишмайдиган; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган; куйдирадиган даражада иссиқ. *Қайноқ сув. Қайноқ шўрва. Қайноқ чой.*

2 Ҳарорати баланд; ҳароратли, иссиқ. *Қизининг ҳасратини тушунган она унинг қалин сочларини, қайноқ пешонасини силай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шербекнинг қайноқ нафаси урилганиданми, Нигоранинг юзлари ловуллаб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма Жўш урган, авж олган; қизгин, жўшқин. *Қайноқ иш. Қайноқ меҳнат. Қайноқ жанг. ■ Тўғонбек.. қайноқ сиёсий кучларга.. боши билан шўнғиди. Ойбек, Навоий. Шу қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади. Ойбек, О. в. шабадалар.*

4 кўчма Кучли, кучайган, тўлиб-тошган, ошиб-тошган. *Қайноқ ғазаб. Қайноқ қасос ҳисси. ■ Ҳозир уларнинг дийдор кўришлари, биринчи марта бошларидан кечираётган қайноқ туйғулари.. ҳар қандай ўпичлардан кўра баландроқ, софроқ эди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

5 кўчма Куч-ғайратга тўлган, куч-ғайрати тўлиб-тошган; оловли, ўтли, оташин. *Қайноқ ёшлик. Қайноқ юрак. ■ Бу қайноқ ёшлар.. Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Қиздирарди зафар куёши. Уйғун.*

6 кўчма Одамлар билан тўлиб-тошган, одамлар гужғон ўйнаган. *[Йўлчи] Икки қулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЙНСИНГИЛ Қайин сингил (эрнинг синглиси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг синглиси унинг эрига нисбатан). *Улар [Нурининг келинларини] шошиб-пишиб ўринларидан туришди-да, қайнсингилни қарши олиш учун ҳовлига тушишди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЙНЭГАЧИ Қайин эгачи (эрнинг опаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси унинг эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 Қайрамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Яхши қайралган пичоқ.*

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. *Меҳнатда қайралган йигит.*

ҚАЙРАМОҚ 1 Тош ёки бошқа нарсага ишқаб ўткирламоқ, чархлаб, ўткир, кескир қилмоқ. *Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайра-*

моқ. ■ Этигининг кўнжидан пичоқ чиқариб, ниёланинг орқасига қайрай бошлади. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

2 кўчма Пешламоқ, ўткирлаштирмоқ. *Иродани қайрамоқ. Онгни қайрамоқ. ■ Кўпчилик ўртасида гапира оласанми? Лабдаҳанни бир қайраб, ишга солгин бўлмаса, ука. П. Турсун, Ўқитувчи. А. Қодирий юқорида номлари саналган газета-журналларда фаол иштирок этиб, қаламини қайрайди. Газетадан.*

3 кўчма Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш.к. ни бошқасига қарши гижгилламоқ, тезламоқ, хезламоқ, оёқлантирмоқ. *[Сухсуров:] Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Ҳаммани раисга қарши қайраб қўйиб, энди ётиғи билан гаплашмоқчимисиз?! «Муштум».*

Тишини қайрамоқ 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. *Тишинини қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чаросни босиб қўйдим! Ойбек, О.в. шабадалар;* 2) ўч олиш мақсадида ёки умуман ёмонлик қилиш ҳаракатида бўлмоқ, шунинг пайида бўлмоқ. *Душманлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишларини қайраб юрибдилар. П. Турсун, Ўқитувчи;* 3) умуман, бирор нарса хатти-ҳаракатида, илинжида, истагида бўлмоқ. *Йигитларнинг сараси чўлга қайраган тишин. Р. Бобожон. Янги машинада мунча пахта тераман деб, пул, орден, мукофотларга тишини қайраб юрганлар ундан кўп. С. Нуров, Нарвон;* 4) кам қўла. *ғазаб билан тишларини гижирлатмоқ. Арслонқул тишини қайраб, Тўғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди. Ойбек, Навоий.*

ҚАЙРАҒОЧ Ёғочи қаттиқ, шохлари тигиз жойлашган, барғи майда ва тўқ рангли, қалин соя берадиган, сувсизликка чидамли дарахт. *Бир боғ жўҳориюя аравага ўқ бўлмайти, лекин битта қайрағоч бўлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири майда барғли қайрағочдир. Ж. Абдуллахонов, Орият. Тут ёғочдай мевали онам, Қайрағочдай мевали онам.. «Оқ олма, қизил олма». Яқиндагина уст-бошини тузатиб, қорамтир кўк тусга кирган қайрағоч дарахтлари.. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚАЙРИЛИШ 1 Қайрилмоқ фл. ҳар. н.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш.к. нинг бурилиб, ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайрилиш, бурилиш. Маҳаллага қайрилишда, гўё уни кутиб турган каби, эликбоши Олимхон учраб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Шарқдан узоқ йўл босиб келган поезд.. разъезд қайрилишига етганда.. тун қоронғисида кўздан ғойиб бўлди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҚАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб, қайрилиб турадиган. Усмонжонни кўрган Адолат секин кўзини пастга олди. Узун қайрилма киприклар соя ташлади. С. Зуннунова, Гулхан. Чакка сочларини кўнғир қилиб, пешонаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб юради. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йигма. Қайрилма соғли пичоқ.

3 Қайтариб қўйиладиган, қайтарма. Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтагидан кичкина дафтарча чиқариб, Тавҳидийга берди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚАЙРИМОҚ 1 Қайирмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Китобнинг варағи қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти. ■ Эҳе, машина лик тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшатиғи қайрилган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Саодат] Ҳосили кўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, Не гуноҳим бор эди — қолдим онамдан айрилиб. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. Эркак тўнига яхшироқ ўранди-да, орқасига қайрилиб, уй томон йўл олди. Н. Аминов, Суварак. Қутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига. «Рустамхон». Фуломжон тўхтаб, орқасига қайрилди. Мадамхўжа етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Букилмоқ, букчаймоқ; мункаймоқ. Бағри тош қайрилма қош менга насиб қилгаймикин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймикин. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Кўчма Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. Қайрилма-

ганга қайишма. Мақол. ■ Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдим Оқтош элига. «Рустамхон». Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир. [Рокия:] Вой, юртда нима кўп, қиз кўп. [Турғун:] Кўп бўлган билан биронтаси қайрилиб қарамаса. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

Пихи қайрилган қ. пих 1. Пихи қайрилган тафтишчилар ҳам бирон марта камомад тополмаганлар. Й. Шамшаров, Тошқин.

ҚАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тигини ўткир қилиш учун ишлатиладиган, одатда, узунчоқ ва япалоқроқ силлиқ ёки махсус ишланган тош. Тош туз туйиладиган ўғир ичидан узун қайроқни олиб, пичоқни қайрай бошлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Қасбим — сартарошлик. Битта қайроғу битта устара дастмоя.. Газетадан.

2 Жисми садоланувчи урма чолғу; раққос(а)лар қўлда шикирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ (қайроққа ўхшаш) тош. Шермат билан Алишернинг ёғочоёқда туриб, қайроқ билан уфориға уйнашини айтмайсизми?! М. Қодиров, Асака дорбозлари. Хоразм қайроқлари яна қайси халқ қўлида шундай жаранглаши мумкин? «Шарқ юлдузи».

3 (3-ш. эгалик шаклида — қайроғи) кўчма Умуман, ўткирловчи, чархловчи нарса. Китоб — ақл қайроғи. Қўлнинг кучи бирни енгса, билимнинг кучи мингни енгади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 айн. қайроқи. У қайроқ бугдой унидан ёғли патир, сомса ёнди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙРОҚБОЗ Қайроқ шикирлатиб ўйновчи раққос(а).

ҚАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шикирлатиб ўйнаш, қайроқ билан рақс тушиш

ҚАЙРОҚИ 1: қайроқи ер (ёки тупроқ) Тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, соз тупроқли, деҳқончилик учун яроқли ер. Тоғлик районларда ва тоғ этакларидаги районларда, қайроқи ерларда богдорчилик, узумчиликни, полизчиликни ривожлантиради. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Қайроқи экин Шундай ерларга экиладиган экинлар.

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва умуман Ўрта Осиёда етиштириладиган йирик бугдой нави. Қайроқи бугдой. ■ Мана, Элгелди бовур, қизинг супрасига яратиб тур-

син, қайроқи ун.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўча с.т. Юқори сифатли, ишлов берилган нарсаларга нисбатан қўлланади. Катта тажрибаси, кенг билими.. халқ мақоллари ва маталларидан, қайроқи сўз ва ибораларидан моҳирлик билан фойдаланишига имкон бермоқда. Газетадан. Анали нақшинкор, қайроқи балконларни айтмай-сизми! Гулпанжаралари ипакдан тўқилган каби. С. Акбарий. Севги билан тирилган юрак. Иккала ҳамдард, Пирзоданинг таъбирича, қайроқи қорадоридан данак миқдоридан отишиб, кейинидан чойхўрликка тутинишиди. «Шарқ юлдузи».

ҚАЙРОҚТОШ 1 айн. **қайроқ 1**. Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. Пичоқ, қайроқтошни ва гўшт-мой солиши учун тоғораларни тозалаб, тайёр қилишни буюрди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Силлиқ ёки қайраб, чархлаб, махсус шакл берилган тош. У гапирар экан, Петербург шахрининг майда қайроқ тошлар терилган кенг-кенг кўчалари.. кўз олдидан ўтарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙСА Бутунлигича данаксиз қуритилган ўрик. Қайса тайёрлаш учун яхши пишиган ўрик, данаги билан 2-3 кун сўлитилгач, данаги мева банди ўрnidан сиқиб чиқарилади ва.. қуритилади. «ЎЗМЭ».

ҚАЙСАР [а. قيسر — подшоҳ < лот. caesar < Caesar — Рим императори Гай Юлий Цезар номидан] 1 от Рум подшоси; умуман, подшо, ҳоқон. Жаҳоннинг фотиҳи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз. Ғ. Ғулум. Урушга кирганда — қоплон юрагинг, Қайсар сифат болам, қайдин бўласан? «Рус-тамхон».

2 сфт. Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. Қайсар бола. ■ Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди. Узр сўранг, узр. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. Қайсар Зухрага гап уқтириш қийинлигини билган Йўлдош юк халтасини елкасига осди. Ҳ. Ғулум, Тошкентликлар.

3 кўча Киши иродасига бўйсунмайдиган; ўжар, асов. Қайсар табиат. ■ Қайсар сув яна кўтарила бошлади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Лекин фактлар қайсар нарса, уни хаспўшлаб бўлмайди. А. Эшоннов, Ҳ. Умаров, Одамларни ўйлаб.

ҚАЙСАРЛАНМОҚ кам қўлл. Қайсарлик қилмоқ. -Сиздақанги раисдан-чи тўққи тасини шу столда, ҳа, шу столда кўрди. — деб Денисенко қайсарланди. И. Ўктамо Сирли қотиллик.

ҚАЙСАРЛИК Ўз билганидан, тутганидан қайтмаслик; ўжарлик. -Нима десанги денг, ойижон, бари бир унга [Холдорга] темайман, — деди қайсарлик билан Малик Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

Қайсарлик қилмоқ Ўз билганида, туганида туриб олмоқ, ўзганинг айтганиг йўлига юрмаслик. Дастлабки кунларда сўроқлардан натижа чиқмади. Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди. Ҳ. Ғулум Машғал. Терговчи, гапи мўлжалга теканини сезди, энди бобо қайсарлик қили фойдасизлигини тушуниб, ҳамма гапни атииб беради, деб кутган эди. С. Юнусов Кутилмаган хазина.

ҚАЙСИ сўр. олам. 1 Бир неча киши ёк нарсадан биттасини аниқлаш учун берилдиган сўроқни ифодалайди. Отабек гаргиб, шошиб сўради: -Қайси қизига унаши келдингиз? -Қутидорнинг ёлғиз қизига! — деди Ҳасанали. А. Қодирий, Ўтган кунлар Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоғи эканини айта оласизми? Мен дарро айтаман. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

2 Киши ёки нарса белгиси, хусусияти сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди қандай, қанақа. Иккинчи эҳтимол: Гулнорни олиб қочганлар. Жиноятчи чиркин қўллабор! Улар ким? Қайси мақсад билан б. жиноятни бажарадилар? Буни билмайди Ойбек, Танланган асарлар.

3 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасид қўлланади. Сен қайси йўлдан бошласанг, ш йўлдан юраман.

Қайси бир сўм. олам. Кимлиги, қандай қаерда ёки қачонлиги номаълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). Қайси бир кун. Қайси бир шаҳарда. ■ Қайси бир ковакда чумчуқ болалари чирқиллайди. Ойбек Танланган асарлар. ..беш-олти йил буруқ қайси бир идоранинг извошини минар экан. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қайси кун** Бундан бир неча кун аввал; тунов кун. Қайси кун Худойқулнинг янги кўйлак-иштонда қувончи ичига сиғмай юрганни кўриб, кўзларимдан ёш чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қайси кун отаси, «Иккинчи теримга туша-

миз», дегандек бўлиб эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЙСИКИ 1 боғл. Бош гаптаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапта боғлаш учун хизмат қилади. *Бешкапа қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган.. Туфанисо Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб шундай деган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кам қўлл. айн. **қайси 1**. *Қайсики қишлоққа тушар отидин, Элни йиғиб, воқиф этар зотидин. Муқимий.*

ҚАЙТ [а. قى - қусиш; қусуқ]: **қайт қилмоқ** с. т. Кўнгил айнаиб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ; қусмоқ. *Лиёз ҳидиданми, оғзидан кўпик чиқа бошлади, сал ўтмай қайт қилиб юборди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қиз ўпкаси оғзига келгандек, нафаси бўғилиб, қайт қилолмай тўлғана бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ҚАЙТА 1 Янгидан, бошқатдан, яна (аввал мавжуд бўлган ҳаракат, ҳолатнинг давоми, янгидан юз бериши маъносиди). -*Саодатхон эндигина ёпган зонтини қайта очди. С. Зуннунова, Янги директор. Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув»лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Лолалар бир оз уринқираган, аммо вазадаги сув унга қайта ҳаёт бахш этган эди. «Гулдаста».*

2 Такрор ҳолда, такроран, яна. *Ғафур Ғулом билан бир кўришганимча, қайта учрашишга журъат қилолмай юрардим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Темиржон кетишни ҳам, қайта қўнғироқ тугмасини босишни ҳам билмасди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Аввалгисидан фарқли ҳолда, маълум ўзгаришлар билан; бошқатдан. *Навоий бу бинони қайта ишлатган: биринчи маротаба шарқ наққошилигига хос ранг-баранг нақшин гуллар билан безатган. Мирмуҳсин, Меъмор. ..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилганлиги учун ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади, деб томини қайта ёпар эмишимиз. «Муштум». Коридорлар.. фан кабинетлари юксак дид билан қайта жиҳозланди. Газетадан.*

4 (снқ. сонлар билан) Марта, карра. *Пул-ни икки қайта санамоқ. ■ У чоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек,*

лаблари титради, юраги урди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек тўғрисидаги таъвиш боягидан ўн қайта ортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 айн. **қайтага**. *Қайта бизниқига бора қолайлик. ■ Кутилган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапиринг, изза қилинг. Балалар мактабда ўқиб, қайта бевош бўлиб кетяпти. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Қайта ишлаш 1) ишлаб, тузатиш, ўзгартишлар киритиш, шу мақсадда ишлов бериш. *Асарни қайта ишлаш. Мақолани қайта ишлаш. ■ Ўзгириш ишида киностудиянинг монтаж, овоз, фильмни қайта ишлаш ҳамда мураккаб съёмка цехлари фаолият кўрсатади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш; 2)* янги маҳсулот олиш мақсадидаги иш(лар)ни амалга ошириш. *Хомашёни қайта ишлаш. Нефтни қайта ишлаш. ■ Бир грамм соф радий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш». Қайта қуриш 1)* маълум ўзгаришлар киритиб, қайтадан қуриш. *Бинони қайта қуриш; 2)* бирор системани янгилик асосида ўзгартиш, ўзгартишлар билан қайтадан тузиш. *Ўрта ва олий мактабларни қайта қуриш учун маълум вақт ва катта иш талаб қилинади. Газетадан.*

ҚАЙТАГА 1 Аксинча, билъакс. *Онахон бу гапта парвосиз қаради, қайтага чехраси очилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сиздан ҳеч гинам йўқ. Қайтага бошоғриқдан қутулдим. С. Нуров, Нарвон.*

2 Яхшиси, ундан кўра. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.. Қайтага буқун бизникида қолсангиз бўлмасми-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙТАДАН рви. Янгидан, бошқатдан. *Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ. ■ Мактуб унинг [Кумушинг] юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг, — деди терговчи. С. Анорбоев, Оқсой. Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдирларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам ўради. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚАЙТАЙ(ИН) шв. Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. *Қайтай, хафа қилдим сендай кўзим-*

ни. «Рустамхон». Қайтайин, бошима бўлди қиймат, Кеча-кундуз ишим оҳу надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАБ айн. марталаб. Уч қайталаб кир ювди. Газетадан. Сиз билан отамга муддаомни неча қайталаб айтдим-ку.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; такрорламоқ, қайтармоқ. -Уч кишига танҳо ўзи? — қутидор ишонмаган эди. -Азаматнинг ёлғиз ўзи, — деб уста Олим илгариги сўзини қайталади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. Касали яна қайталади. Қайталайдиган касаллик.

ҚАЙТАЛАНМОҚ айн. қайталамоқ **2**. Қайталанадиган терлама. Касалликнинг қайталаниши.

ҚАЙТАМАН шв. Қандай қиламан, нима қиламан. Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбеки(нг) оти, йиқилиб тушсам, қайтаман. «Эртақлар».

ҚАЙТАНГА с. т. Қайтага. Жанжал камаймади. Қайтанга кўпайди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАЙТАРГИЧ махс. Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш.к. ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.

ҚАЙТАРИШ 1 Қайтармоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб қайтариш. Молни эгасига қайтариш.

2 Қайтариқ, такрор. Тўртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш.к. Бундан ташқари, спектаклда қайтариқлар ҳам кўзга ташланади. Газетадан. Ҳар қалай, қуруқ мақтовлар, қайтариқлар ўрнини. ҳаётини шеърлар олмоқда. Миртемир, Тоғдай таянчим.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.

3 кам қўлл. айн. қайтим. Пул тўлаб, қайтариғини олмоқ.

4 Эски эътиқодга кўра, касаллик, фалокат ва ш.к. ни даф қилиш, иситилган кишидан совитиш ва ш.к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб

қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошимиздан бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдаيمان. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буклаб қўйиладиган, қайирма. У [Аваз] уйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ечди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма эттигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди. Ҳ. Нуъмон, Фасиллар.

2 шв. айн. қайтариқ **4**. Азайимхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўтқирларга юборинг, дам солдирсин, қайтарма қилдириб ичсин, сиз ҳам ичинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Канизак Сидиқжонни] Ўзига иситиб олган. Эсизгина, буни билганимда, ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёлларнинг билгани — ирим, билгани — қайтарма, билгани — азайимхон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

4 с.т. Пул муомаласида унинг маълум қисмини ўзига (ўгринча) уриб қолиш. Касир Давронов ишчиларга маош бераётган вақтида.. ўнналикдан бир-иккитасини қайтарма қилиб, тишининг оқини кўрсатиб қўяди. «Муштум».

ҚАЙТАРМОҚ 1 Қайтмоқ фл. орт. н. Коптоқни тегиб, орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўннга қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Хатга жавоб қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғоч. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ. ■ Гулнор боғда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ўзбек ойим:] Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айнаб турган эди, бормай, аравани бўш қайтардим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хафа бўлма. Онани қайтариб бўлмади.. Синглинни қидириб топамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бермоқ, юбормоқ. Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ. ■ Тулаган аканинг аризасини, оти билан сиғирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувиغا

йўл очиб демакдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Салтонбу ичилмаган сувни кўрага қайтариб тўкди-ю, шошиб келиб, ун ёнига чўнқайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Чойни қайтармоқ Чойни бир неча бор пиёлага, ундан яна чойнакка қуймоқ. Тозагул чойни пиёлада шопириб қайтара бошладди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрорламоқ. Саволни қайтармоқ. Хатони қайтармоқ. Дарсни қайтармоқ. Хатни қайтариб ўқимоқ. ■ [Ашулани] Иккинчи қайтариб айтишида унга Хонимбиби қушилишиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Раис Низомиддиновга танбеҳ қилди: -Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳатто ўзингиз айтган гапларни такрорлаётирсиз! Конкрет фактларга ўтинг. А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ. ■ Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бировни кутган вазиятда турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ножўя ишдан, ҳатти-ҳаракатдан тийилишга ундамоқ, тиймоқ. Ичкиликдан қайтармоқ. Чекишдан қайтармоқ. ■ Менга шунча яхшилик қилдингиз.. янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чиқармоқ. Ҳужумни қайтармоқ. Бирлашган ёвни қайтарар. Мақол. ■ Батальон шу кунни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 этн. Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қилиб даф этмоқ, йўқ қилмоқ. Марғилонликнинг домласи жужуд ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас. Ҳиндиларнинг ҳам ҳанноси, бас, ҳанносининг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсин-у, на жужуд. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмаслик. Раёини қайтармоқ. Итимосини қайтармоқ. ■ Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг гапини ҳеч вақт қайтармайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта, қайтармас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап қайтармоқ Айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳлашмоқ, тортишмоқ. [Акбархўжа:] Агар боланинг руҳи синса, шунақа бетгачопар, каттага сўз қайтарадиган қайсар бўлади. П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлини қайтармоқ** Бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тугилган нарсани олмаслик. Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Қусмоқ, қайт қилмоқ. Ўрнимдан турсам, бошим айланади, овқат есам, қайтариб ташлайман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кавш қайтармоқ қ. кавш. Тутун қайтармоқ қ. тутун. Шахтини (ёки шаштини) қайтармоқ 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, кўнглини совитмоқ. [Умурзоқ:] Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани. «Ҳайт» деган туюга мадор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) газабидан туширмоқ, мулойим, ювош қилиб қўймоқ. Тантубойвачча Йўлчининг шахтини қайтариш ва ўзига муте қилиб олиш ниятида унга пул узатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 Қайтармоқ фл. сфдш. Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. Қайтарилмиш реакциясига ёрдам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади. «Кимё» дарслиги.

ҚАЙТАСАН шв. Нима қиласан, қандай қиласан, қўлингдан нима келади, на чора. Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан? Мақол.

ҚАЙТИБ 1 Қайтмоқ фл. рвдш. Изига қайтиб, кабинетига кирди.

2 Бошқа, қайта, яна. Низомжон сувга қайтиб тушмади. С. Аҳмад, Уфқ. Хоннинг ишораси билан оқшилар тинди, ҳамма жойига қайтиб ўтирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЙТИМ Тўловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. Бир аёл шошилиб, газ сув ичди-да, қайтимига сотувчидан икки тийинлик чақа беришни сўради. Газетадан.

ҚАЙТИШ 1 Қайтмоқ фл. ҳар н. Қудаларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин,

йўл тараддуди бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куннинг қайтиши ҳамон молларни ёйишин. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Ўлиш, вафот қилиш; ўлим. -Яна кимдир қайтиш қилибди-да, — деди чол қадоқ қўлларини жуфтлаб, юзига фотиҳа тор-таркан. Газетадан.

ҚАЙТМАС 1 Қайтмоқ фл. бўлишсиз сфдш. *Игит сўздан қайтмас, йўлбарс — изидан.* Мақол.

2 Ҳайиқмайдиган, қўрқмайдиган; ботир.

ҚАЙТМОҚ 1 Келган ёки келаётган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб дастлабки ерига келмоқ. *Орқасига қайтмоқ. Саёҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади.* ■ У [Сидиқжон] уйга хиёла таъби очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Яна олдин бўлган ишга, айтилган гап, фикр ва ш.к. га келмоқ. *Лирик чекиншидан кейин асосий мавзуга қайтмоқ.* ■ ..ажойиб замондошимизнинг достони узун. Вақти билан унга яна қайтармиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалги ҳолати, даражаси ва ш.к. га келмоқ, уни эгалламоқ. *Мана, йиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбоши мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 махс. Тўсиққа урилиб, йўналишини ўзгартирмоқ. *Оқ сиртдан нур яхши қайтади.*

5 кўчма Воз кечмоқ, тарк этмоқ, чекинмоқ. *Фикридан қайтмоқ. Сўздан қайтмоқ. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт!* Мақол. ■ Уни, худодан қайтган, деб таёқ билан саваладилар. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

6 (асосан бўлишсиз шаклда) Ўзини тиймоқ; тийинмоқ. *У ҳеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман.* ■ Ҳомид бу тўхматдан ҳам қайтмас ва ўз тўхматини маҳкама олдида мантиқий равишда исбот ҳам қила олур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..улардан пул ундириб олиш, бензинни талон-торож қилишдан ҳам қайтмайди. Газетадан.

7 Даражаси, кучи пасайиш, сўниш томонга йўналмоқ. *Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан ихлосим қайтди.* ■ Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлари. «сахна» ясадилар. А. Мухтор, Опа-

сингиллар. Низомиддиновнинг титроғи қайт-гандек бўлди. С. Аҳмад, Хукм.

Ёши қайтмоқ Ҳаёти кексалик томон юз тутмоқ. *Ёши қайтиб, соқолига оқ оралаган бўлса-да, йигитлардек бақувват эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

8 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилмоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. *Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ун сўмдан уч сўм қайтди.* ■ Бўлмаса, бу ёққа ола қолинг, қайтган мол ўзимизга тан! «Ёшлик».

9 Эвази тегмоқ, эвази эгасига келмоқ. *Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устинга ол. Бу қарз боландан қайтади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу яхшиликларингиз биздан бўлмаса, худодан қайтсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Тўтмоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тиғи ҳақида). *Пичоқнинг юзи қайтибди.*

11 кам қўлл. Бурилмоқ, қайрилмоқ. *Ана шу йўл билан тўғри бориб, чапга қайтасиз. «Гулдаста».*

12 с.т. Кексалик ҳолатида бўлмоқ, шу ҳолатда (ёшда) ўзини бардам тутмоқ. *Баъзи одамлар кексайганда яхши қайтади.* ■ Кексайганда Акбар акадек қайтиш бошқаларга ҳам насиб бўлса эди. Й. Шамшаров, Ўурумсаройликлар.

13 шв. Ўлмоқ, вафот қилмоқ.

ҚАЙТОҚ(И) кам қўлл. Қайтарилиб турадиган, қайтарилган; қайтарма, қайтарилма. *Бодом гули оқ экан, Баргари қайтоқ экан. Наврўз насими билан Чиройли порлоқ экан. Т. Тўла. Тўламат мўйловини силаб, жияғи қайтоқи дўппини чеккасига кўндириб, кўш белбоғини суриб, чопонининг қарнайнусха узун енгини силтаб ташлаб, даврага тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Дўпписи қайтоқи айн. дўпписи яримта қ. дўппи. ..доим дўпписи қайтоқи, чеккасида хולי бор. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАЙЧИ Юпқа нарсаларни, мато, қоғоз ва ш.к. ни кесиш учун ишлатиладиган, ўрта еридан бир-бирига винт билан бириктирилган икки тиғдан иборат дастали асбоб. *Уткир қайчи. Ток қайчи.* ■ Кампирнинг қўлидаги конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини кесди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қайчи билан чимдиб қирқилган*

мўйлови тагига яширинган лаблари пичирлар..
С. Анорбоев, Оқсой.

Қайчи куда айн. қарши куда қ. қарши.

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учли барг (мас., баъзи гўзаларнинг ёки чинорнинг барги). Соғлом гўзанинг.. барги қорайиб, қайчибарг бўлиб қолади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб ишлов бермоқ, тузатмоқ. Гулларни қайчиламоқ. ■ Уста яна банд. Бир муйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Ғ. Фулом, Шум бола. Сочимни қайчилаб ташладим-да, чўлиқ бола бўлиб кишиниб бордим.. А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙҚАЙМОҚ шв. Қаққаймоқ. Бу ёлғиз маконда сенга нима бор, теллагинг қайқаймай ўлгур қаландар. «Муродхон».

ҚАЙҚИ шв. Қайилган, эгилган, эгрибугри. Қайқи ўроқ. ■ Қултой Алпомишни кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёғини ушлаб.. бир сўз айтиб турган экан. «Алпомиш».

ҚАЙҒУ I Бошга тушган руҳий азоб; ғам, мусибат. Оғир қайғу. Чуқур қайғу. Қайғу тортмоқ. ■ Жўрахоннинг нобуд бўлиши юрт қайғусига айланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тўғри, [Шоҳиста] баъзи вақтларда нималарнидир ўйлаб, бир оз маъюсланар.. аммо бунчалик қайғуга ботмасди. М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. Ҳасратли ҳужрамда қайғудан бўлак ҳамма кетиб бўлди бирма-бир.. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Кўзланган мақсад йўлидаги безовталиқ хатти-ҳаракати, ўй-фикр; ташвиш, ғам. Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси. Мақол. ■ Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзгор тугайдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЙҒУДОШ Кимсанинг қайғусига шерик бўладиган киши, ҳамдард; дард-каш. Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини сўради. Мирмуҳсин, Созанда. Азанеда қайғудош, тўйингда ўртоқ. Т. Тўла.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ кам қўлл. айн. қайғурмоқ. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқазинг бўлсин, жойсиз қайғуланмангиз, ҳожи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙҒУЛИ I Қайғу-алам чекаётган. Қайғули киши. ■ Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти.. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайғу-аламга эга; қайғуга соладиган; мусибатли, аламли; ғамгин, маъюс. Қайғули кунлар. ■ Нега қайғули кўринасан, Офтоб? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бугунги қайғули ҳодиса уни бу уйга эртaroқ келтириб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚАЙҒУРМОҚ I Қайғу-алам чекмоқ; куймоқ. Қайғурманг, опажон. Қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қахрамон қизнинг фожиали ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш.к. ҳақида ўйламоқ, унинг хатти-ҳаракати, ташвишида бўлмоқ. Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб таради ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мўл-кўл ем-хашак — кўп гўшт, сун, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишки озукаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик. Газетадан.

ҚАЙҒУСИЗ I Қайғу-аламдан холи, тинч, хотиржам, осуда. Қайғусиз ҳаёт.

2 Ҳеч қандай ғам-ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; беғам, беташвиш. Қайғусиз одам.

ҚАЛА шв. Шаҳар, қалъа.

ҚАЛАЙ I сўр. олм. с. т. I Қандай?, қанақа? Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг, қалай бўларкин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалайсан ёки қалайсиз? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимисан (яхшимисиз)?; 2) кест. хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! Энди қалайсан, қўлга тушидинг-ку.

2 Сўроқ гап олдидан кириш сўз вази-фасида ишлатилади. Қалай, нонвойликдан бир нима ортадимми? Ойбек, Танланган асарлар. Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдимми? П. Турсун Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ II [a. قلعي, قلعي — эритиб ажратиб олиш; қалай ёки قلو, قلى — ишқор] I

Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; болғалаганда тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. *Соф қалай. Қалай қотишмаси.*

2 Идишларнинг бетини қоплаш, оқартириш учун югуртирилган шундай металл қатлами. *Қалайи кўчган идиш.*

ҚАЛАЙИ эск. айн. қалай. Буларнинг 24 таси калий, кальций, рубидий, қалайи каби элементларнинг узоқ яшовчи радиоизотопларидир. «Фан ва турмуш».

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 айн. кавшарламоқ. Самоварнинг тешигини қалайламоқ.

2 Қалай югуртирмоқ, қалай билан қоплаб оқартирмоқ, Идишларни қалайламоқ.

ҚАЛАЙЛИ Таркибида қалай бўлган. *Қалайли баббит.*

ҚАЛАМ [a. قلم — қамиш перо; услуб; хат, дастхат] **1** Ўртасига ингичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги, хат ёзиш, расм солиш, чизма чизиш учун ишлатиладиган ёзув, чизув асбоби. *Қора қалам. Рангли қаламлар. ■ Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Мўй қалам ёки **қалами мўй қ.** мўйқалам. **Тош қалам** айн. грифель.

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. *Савағич қалам. ■ Кейин бир нарча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу иккиси қоғозга михлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қоғоз устида юришиб турар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Пўлат қалам эск. айн. перо.

3 Умуман, ёзиш, ижод қилиш қуроли. *У қўлимга тутқазиб қалам, Кўзларимдан олди уйқуни. Э. Воҳидов. Усмон Носир ўтган йўлларида чаман унган, қалами Пушкин, Лермонтовларни ўзбек тилида гапиртирган. Газетадан.*

4 *кўчма* Ёзма асар ижод этиш; ёзма ижод, ижод. *Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Унинг қаламига мансуб шеърин асарлар.. таъсирчанлиги билан кишини ўзига мафтун этади. Газетадан.*

Қалам учи (ёки ҳақи) Ёзилган нарса учун бериладиган ҳақ; гонорар. *Дуо қилиб, қалам учисига бўзни узатдим — олмайди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бир ой ўтган, га-*

зетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. «Ёшлик». Қалам юргизмоқ (ёки тебратмоқ, сурмоқ) 1) ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. Уларнинг зеҳни ўткирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолишди. Х. Фулом, Машғал; 2) адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. У шеъринг турли навларида қалам юритади. Ойбек, Навоий. Маъруф Назаров.. қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Қалами ўткир Ижод. ёзиш қобилияти даражаси юқори. Фазлиддин эса, қалами ўткир журналист эди. Д. Нурий, Осмон устун. Аҳмаднинг бўлимга кўп фойдаси тегиши мумкин, қобилиятли бола, қалами ўткир. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қаламга олмоқ Бирор асар, мақола ва ш.к. ни ёзишга киришмоқ; ёзмоқ. Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам, ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб кетишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..вафодорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик. Газетадан. Қудрат қалами Худо томонидан битилган, белгиланган. Ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганни кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қошни қора қилиш учун суртилдиган қора модда ва уни қошга суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. *Сени ҳарамда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, кўзларингга сурма тортаман. Мирмуҳсин, Чўри.*

6 махс. Тош, тахта каби қаттиқ жисмларни ўйиш, кесиш ва гул солиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Ҳайкалтарош қалами.*

7 шв. Тилим, тилик. *Бир қалам гўшт.*

Қалам қош 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. *Тўғри, қалам қошга ўсма қўйилса бузармиш. С. Анорбоев, Оқсой; 2) шундай қошли киши. Кўп йигит айрилди қалам қошидан. Файратий. Қоши қалам айн. қалам қош 2. Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят. Ё. Мирзо.*

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. *Тошлоқ йўл овулни четлаб ўтади. Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тошдевор чўзилиб кетган. Ш. Холмирзаев, Оқ отли. Болохона деганлари дарвозахонанинг устига қурилган, сал қийшайиброқ турган*

қалама бир хонали уй экан. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚАЛАМДОН [а. + ф. قلمدان — қалам ва ш.к. ёзиш қуроллари сақланадиган идиш] Ичига қалам, ручка солиб қўйиладиган қутича. [Акрам] Қаламдондан йўғон қизил қаламни қўлига олиб айлантирди-да, жойига солиб қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛАМДОШ Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан) ёки умуман, ёзувчи ва шоирлар (бир-бирига нисбатан). Мен ўз қаламдошларимга мурожаат қиламоқчиман.. Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

ҚАЛАМИ I [а. + ф. قلمى — қаламга алоқадор; қаламга ўхшаш; қаламда бажарилган] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл гулли ип мато. Бир қўйлақлик қалами. ■ Оёғига кўн этик, эгнига чий алакдан яқтак тўн, қалами иштон берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалами дўкон Қалами тўқиладиган дўкон, дастгоҳ. *Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, кўкноридан бойган дейишади.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II Сопол буюмларга қалам ёрдамида чизиб, безак ишлаш усули ҳамда шу усулда яратилган безак, нақш.

ҚАЛАМКАШ [а. + ф. قلمكش — қалам чекувчи, қаламда чизувчи: ёзувчи, шоир] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон ва ш.к. ҳақида). *Малика Мирзаева шеърят чаманига ўзига хос овоз билан кириб келган қаламкашлардан.* Газетадан.

ҚАЛАМОҚ I Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишда тиқиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. *Газламаларни араваларга тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёқиш, ёндириш учун ўчоқ ва ш.к. га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. *Ўчоққа ўтин қаламоқ.* ■ [Бектемир] *Ўтинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Нонвой чол пешонасини бойлаб, тандирга ўт қалаятти.* С. Аҳмад, Уфқ.

Гўрига гишт қаламоқ қ. гўр.

ҚАЛАМПИР айн. гармдори. *Аччиқ қалампир.* Тўйилган қалампир.

ҚАЛАМПИРГҲҲЛ Хушбуй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дарахт ва унинг доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси. *Қандайдир сирли, ғойибона куч мени қалампирмунчоқ ҳиди анқиб турадиган ўша қадрдон гўшага чорлайверади.* «Саодат». ..ҳар қандай ярага дори бўлган балзаммой, қалампирмунчоқ, томирдори — қўйинг-чи, ҳамма нарса бор. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАМРАВ [а. + ф. قلمرو — қалами юрувчи; таъсир доираси, ҳокимият чегараси] эск. кт. Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган ҳудуди ва унинг қўл остида бўлган ерлар. *Қаламравидаги барча шаҳарлар ва қишлоқларга саркорлар тарқатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛАМТАРОШ [а. + ф. قلمتراش — қаламни тарашловчи] Тиғи сопи ичига қайириб, ёпиб қўйиладиган пичоқча; пакки. *Икки тиғли қаламтарош.* ■ [Саримсоқ ота] *Сарғиш белбоғига қирғий бурнига ўхшаш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЛАМЧА I Кичкина қалам; қолдиқ қалам. [Петров] *Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди.* Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан (у бу қаламчани еркўкка ишонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб, йўлчига русча ҳарфларни танитди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новлача. *Анор, узум, тоғ, терак, атиргул кабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин.* ■ *Олимларимизнинг берган маълумотларига қараганда, лимонни экиб, қаламча.. қилиб кўпайтирилади.* Газетадан.

ҚАЛАМҚОШ (тўғриси қалам қош) қ. қалам.

ҚАЛАНДАР [а. قلندر — дунё ташвишларидан кечиб, дайдиб юрувчи дарвеш] **1** Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи, таркидунё қилган, гўшанишинликка берилган суфий. *Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Маширабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Дунёдан воз кечган, таркидунё қилган киши; зоҳид. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи.

4 Қаландар (эркаклар исми).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [ф. قلندر بچه — қаландарнинг боласи, фарзанди] Қаландарнинг шоғирди.

ҚАЛАНДАРЛИК Суфийлик-зоҳидлик ҳаракати.

ҚАЛАНДАРХОНА [қаландар + хона] тар. Қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой. Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонагога туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ 1 Қаламоқ фл. мажҳ. н. Печкага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда.

■ Ҳайдар тоқчага қаланган китобларни кўздан кечирди. Ойбек, Навоий.

2 Жуда кўп йиғилган, тўпланган ҳолда бўлмоқ; қалашиб ётмоқ. Тонга яқин тўплар, машиналар, танклар қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЛАНҒИ кам қўлл. Бетайин, дайди (шахс ҳақида). -Бугун ҳам уйга келмабди, қаланғи, — деб ромни қаттиқ бир муштлади-ю, гандираклаб жўнади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛАНҒИ-ҚАСАНҒИ айн. қаланғи ва қасанғи; ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар. Жуда кўп қаланғи-қасанғиларга мадад қўлини чўзди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шокирвой гулдек хотини ва фарзандлари бўла туриб, текин маишат кетидан қувган қаланғи-қасанғилар билан топшиб олди. Газетадан.

ҚАЛАЧА эск. Шаҳарга хос; шаҳарча. Куз, деҳқон бозорини мўлжаллаб, беш юз парамиркон, хиром заифона маҳси ва юз пар қалача кавуш ғамлаган эдим. С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ ҳ. қалъачи. Қаладан қалампир юклар қалачи. «Алпомиш».

ҚАЛАШМОҚ 1 Қаламоқ фл. бирг. н. Уч киши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп-тўп, уйилган ва кўп миқдорда бўлмоқ. Ҳовлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 кўчма Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ. -Раҳмат, — деди у [Ўқтам] ошиқиб. — Отдан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қа-

лашиб ётибди. Ойбек, О.в. шабадалар. Пастда йиғитнинг ҳароратли шивир-шивири эшитилади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини. қувончини сўзлаётгандир? С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛБ 1 [а. قلب — юрак, дил; ўрталик, марказ; лашкарнинг ўртаси] 1 Юрак. Мен узоқ вақтгача ухлай олмай ётдим, нафасим қисилиб, қалбим нотинч теварди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, кўнгил. Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати. Қалби қувонча тўла. Қалбига йўл топмоқ. ■ Қиз ўз қалбини Йўлчига бағишлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобур юқори қаватга қайтиб чиқар экан, қалбини тўлдирган шодликлар орасида сурнай навосидек жарангли ва ёқимли бир туйғу янграб эшитилаётганини сезди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАЛБ 2 [а. قلب — айланиш, бурилиш, ўзгариш; ўзгартириш; ҳукуматни ағдариш] 1 Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок. Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас. Мақол.

2 Нопок, эгри, қинғир. Қалб ишга қўл урмоқ. ■ Ҳиммати-ку.. йўқ, яна ўзи ҳам ўлгудек бахил, нияти қалб йиғит. «Мушгум».

ҚАЛБАКИ [а. + ф. قايى — ўзгарган, сохта] Ҳақиқий эмас; сохта, ясама; ёлғондакам. Қалбаки пул. Қалбаки ҳужжат. Қалбаки имзо. Қалбаки табассум. ■ Тоза тиллами, қалбаки тиллами — кўрпимиз! С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳар банкида ёнғин бошланганлиги ҳақидаги қалбаки маълумотни ўт ўчириш қисмига Ҳасановнинг ўзи хабар қилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ Сохталаштирмоқ, қалбаки ҳолатга солмоқ. Ҳужжатларни қалбакилаштирмоқ.

ҚАЛБАКИЛИК 1 Қалбаки эканлик. Ҳужжатнинг қалбакилиги билиниб қолди.

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик. -Рухонийларнинг макри, қалбакилиги ҳақиқатан чегарани билмайди, — деди Муҳаммад Жамол жирканиб. Ойбек, Нур қилдириб. Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.

Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Азиз қалбинени пок эт, қалбакиликдан ҳазар даркор. Ҳабибий.

ҚАЛБАКИЧИ кам қўл. Қалбаки иш қилувчи; сохтағар. Мана шуларнинг ҳаммаси қалбакичиларни хилма-хил тўхматларни ўйлаб чиқаришга.. мажбур қилмоқда. Газетадан.

ҚАЛБАКИЧИЛИК Ишдаги қалбаки ҳолат, қалбаки иш. Баъзи қурилиш раҳбарлари.. юзакичилик, қалбакичиликка ўй қўймоқдалар. «Муштум». Эртага текширишда Журанинг қалбакичиликлари албатта очилади. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚАЛБАН [а. قلاب — чин юракдан, самимий] *реш. кт.* Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. Аваз Мутрибни пинҳоний ифодасиз бир меҳр билан суяди, унга ҳамшиша қалбан интилади. С. Сиёев, Ёруғлик. Уста Журжоний, мен сизнинг изтиробларингизни қалбан сезиб турибман. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛБДОШ *кт. кам қўл.* Бутун руҳи, дунёқараши, орзу-истаги ва ш.к. бир хил бўлган, қалби бир (қ. қалб 2). Кўпчиликнинг меҳрибон, қалбдош саркардалари бўлган раисларимиз ўзларига билдирилган ишончини ҳамшиша юксак тутадилар. Газетадан.

ҚАЛБИЙ [а. قلوبى — юракка алоқадор; самимий] *кам қўл.* Қалбдан бўлган, қалбга оид. Бунда унинг қалбий нигоҳи тобора чуқурлашиб боради, онгли камолотнинг янги қопқаларини очади. И. Фафуров, Шарқ Прометейи.

ҚАЛБЛИК Қалб эканлик (қ. қалб II). Қўли қалблик. ■ Қалбликка қалбку-я, лекин қўлга тушириб бўлсан. «Муштум».

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-қулдур овоз чиқармоқ. Момақалдиरोқ қалдиради. ■ Оёғимиз тагида ётган узун темир қувур қалдирар эди. Ш. Ғуломов, Инсон қўли гул.

Тили қалдирамоқ Меъёрида гапиролмай қолмоқ; гулдурамоқ. [Солижон] Яна бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ тили оғзида қалдираб: -Мени кечиринг, — деб қўя қолди. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглр. Рузвон хола кўз ўнгиса қуръон келди-ю, тили қалдираб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛДИРОҚ I *сфт.* Қалдир-қулдур қиладиган, қалдираган. -Тур ўрнингдан, амалдор! — деди банги қалдиरोқ овозда. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

2 *от* Кучли қалдир-қулдур овоз. Вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдироқларга қулоқ солди. Ойбек, Куёш қораймас. Сурон солса агар зўр қалдироқлар, Яшин тегса агар, Юз йиллик чинорга ларза тушарди. Миртемир. Ерни, кўкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай даҳшатли қалдироғи ҳам ожиз бўлиб қолади. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚУЛДУР Гулдураган, қалдираган узлуксиз овоз. Ичим қалдир-қулдур қилапти.

ҚАЛДИРҒОЧ I Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган, қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина қушча. Туя қалдирғоч. Шаҳар қалдирғочи. Тоғ қалдирғочи. ■ Бир неча қалдирғоч Салорнинг оқиши бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажр» ўқир эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси; бошлаб берувчи, даракчи. Ҳа, камтир, севиниб қолдингизми? Эшитиб хурсанд бўлдим. Рустам қалдирғочини юборибди, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса. В. Ғофуров, Вафодор. Чегарадош ерларда Жиззах чулини қалдирғоч хўжалиги ташкил топди. «Ўзбекистон кўриклари». Жамоамизда янги ва улғу иннинг.. қалдирғочлари бўласиз. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. ..Ҳожиакбар Шайхонни ўзбек илмий-фантастик адабиётининг қалдирғочларидан бири, деб атаса бўлади. Газетадан.

ҚАЛИН I I Кўндаланг ўлчами катта (одатда ясси-ёйиқ нарсалар ҳақида). Қалин китоб. Қалин тахта. Қалин қоғоз. Қалин намат. Пучоғи қалин қовун. ■ У дафтарнинг қолган ёзувларини ҳам ўқир экан, қалин лабларига титроқ кирди. «Муштум».

2 Бир неча қаватли ёки орасига нарса солиб ишланган (асосан, кийим, кўрпа ва ш.к. буюмлар ҳақида). Қалин кўрпа. Қалин тўн. Қалин кийинмоқ. ■ [Фосих афанди] Қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..эски қалин чопон.. лозиму кўйлак олиб чиқди. Мирмуҳсин, Меъмор. [Қутидор:] Узингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, тигиз. *Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон.* ■ *Қуёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..қалин ут устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

4 Туташ ҳолатли; қуюқ. *Уларнинг ҳовлисидан қошига қалин ўсма кўйган, қомати барваста, чехраси қувноқ аёл чиқиб келяпти.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Икки ўртоқ.. қатор дарахтлар қалин соя ташлаб турган кўчага бурилишиди.* С. Кароматов, Олтин кум. *«Жинчиноқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан.. қалин чанг кўтарилганини кўрдим.* С. Айний, Қуллар.

5 Кўп, мўл. *Қалин қор.* ■ *Бозор куни бўлганидан, расталарда одам қалин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўй эгаси йирик қўшма корхона раҳбари бўлгани учунми, одам жуда қалин эди.* Газетадан. *Ташқари супуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 кам қўлл. Йўғон. *Наридан келади қалин бир овоз.* М. Шайхзода. *Соқолли кампир ир қўлини Нурининг бошига енгил кўйиб, ланг, қалин товуш билан.. сўзларни оҳанг-ир чўзиб қичқирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 кўчма Яхши ва мустаҳкам алоқали; кадрдон, яқин, жонажон. *Уменинг қалин ўртоғим.* ■ *Низомжоннинг энг қалин оинаси Каримжон ҳам фронтга кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тантибойвачча у билан бир йилдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишга бошлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Олимлар саноат ва қишлоқ хўжалиги ходимлари билан қалин ҳамкорликда.. бир қанча ишларни бажардилар.* Газетадан.

Териси (ёки бети) қалин қ. тери I.

ҚАЛИН II этн. Никоҳ тўйида қуёв томондан келин томонга бериладиган, тўланидиган пул, мол ва ш.к. *У тўй шарту шариоитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизга ҳеч нарса — данғиллама тўй ҳам, қалин ҳам, сеп ҳам керак эмас, деб ўқтиришиди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Чиқиб олиб берай шохнинг қизини,*

Қалинни берганча қараб тураман. «Алпомиш».

ҚАЛИНЛАМОҚ кам қўлл. айн. **қалинлашмоқ I-3.** *Оломон борган сари қалинлашиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштирмоқ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ I Кўндаланг ўлчами ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. *Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади.* ■ *Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тигизлашмоқ, зичлашмоқ. *Суғорилган майса қалинлашиди. Шойи ювилгач, қалинлашиди.* *Ўрмон тобора қалинлашмоқда. Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.*

3 Мўл бўлмоқ, кўпаймоқ. *Кўчада одам қалинлашиди.*

4 кўчма Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. *Шу кунларда улар жуда қалинлашган.* ■ *Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ Қалинлашмоқ фл. орт. н. *Сочни қалинлаштирадиган дори.* *Сувоқ деворни қалинлаштиради.*

ҚАЛИНЛИК Қалин ҳолат; қалин ҳолат, муносабатга эгаллик. *Тахтанинг қалинлиги.* *Деворнинг қалинлиги.* ■ *Ҳар бирининг (понанинг) узунлиги бир газ, қалинлиги гугурт қутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учигача икки томони бир зайлда юпқаланиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ахир у менинг Анна билан қалинлигимни биларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ этн. Кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қошлаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. *Бошига қозоқи тумоқ кийган подачи йигит ҳаммадан айрилиб, четга чиқди-да, ёшигина хотинини эргаштириб кета бошлади.* Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЛЛИҚ I Бирор йигитга унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). *Фотиманинг Тошкентдан ёзги таътилга келишини сабрсизлик билан кутиб турган Матёкуб қаллиқи келиши биланоқ тўйни бошламоқчи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Қаллиқ ўйнаш этн. Никоҳгача (шариатга хилоф равишда) унашилган қиз — бўлажак келин билан махфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. Абдуваҳоб бўлса.. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиқчаси билан чиқиб экин экади, дарахт ўтқазади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 с. т. Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан). Маликанинг ишораси билан бир қиз Ойқиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҚАЛЛОБ [а. قلاب — ҳаракатчан; беқарор, ўзгарувчан] Ўз манфаати йўлида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир, қалб ишлар қилувчи; фирибгар. *Ширин қизлар, қаллоб ошиқ кўлин олманг, Даврон суринг хур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат. *У қаллоб сизни йўлдан оздирмасин.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚАЛЛОБЛИК 1 Қалб ишлар билан шуғулланиш. *Кўркувнинг энг захарли меваларидан бири — ёлгон билан қаллоблик.* Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлгончи бўлмайди. П. Қодиров. Уч илдиз.

2 Қинғир, қалб иш. *Қаллоблик қилмоқ.* ■ *Сиз бундай қаллобликни илгари ҳам қилган эдингиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛЛОБЧИЛИК с.т. айн. **қаллоблик 2.** Шофёрлар ўртасида қаллобчилик авжига минган. «Муштум».

ҚАЛМОҚ 1 қ. **қалмоқлар.** *Қалмоқ тили. Қалмоқ халқи. Қалмоқ қиз.*

ҚАЛМОҚ 2 с.т. Қармоқ, Дарёга қалмоқ ташлаган киши илинганини олади-да. *Қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. [Ўзбек ойим] *Иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини кўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қалмоқи мол Қорамолнинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР Россия Федерацияси таркибидаги Қалмоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тилларнинг бирида сўзлашуви халқ, қалмоқ халқи.

ҚАЛМОҚЧА 1 Қалмоқ халқига, маданиятига, урф-одатига, тилига оид. *Қалмоқча рақс.*

2 Қалмоқ тили. *Қалмоқча(ни) биласизми? Қалмоқча суҳбатлашмоқ.*

ҚАЛОВ 1 Қаламоқ фл. ҳар. н.

2 айн. **тутантирик.** *Жапак ўтов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб, тезак тутатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қаловини топмоқ 1) тўғри қаламоқ; **2)** кўчма йўлини, иложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ■ *Гап айланиб-айланиб, қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди.* *Қалови топилиб қолди шекилли, Икромжон бирдан очилиб кетди.* И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ 1 Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ 2 шв. Чилчўп.

ҚАЛПОҚ 1 Юпқа наматдан қилинган бош кийими. *Бахмал жиякли оқ қалпоқ.* ■ *У.. энига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳар қандай тўқима ёки матодан тикилган бош кийим. *Болалар қалпоғи. Похол қалпоқ.* ■ *Ошпаз оқ қалпоғини пешонасидан юқори кўтарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Таманно эртасига магазиндан шалвар, офтобдан яхши сақлайдиган оқ қалпоқ.. сотиб олди.* Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно. *Дарвоза олдида.. бошига учли қалпоқ кийган давангирдай қаландар турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 с. т. Каска. *Мис қалпоқ. Пўлат қалпоқ.* ■ *Асқар полвон ҳансираб ва бошидан каскасини олиб, ерга тўнтарди: манглайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ! Ойбек, Куёш қораймас.*

4 шв. Дўппи, каллапўш.

5 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. *Шинга осиглик қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

6 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, қаллаги; каллак. *Мих қалпоғи. Замбуруғ қалпоғи.*

Қалпоқ қилиб киймоқ Бирор нарсани қойил қилиб бажарувчи, бирор иш-фаолиятнинг жуда устаси бўлган шахсга нисбатан қўлланади. - *Ишни қалпоқ қилиб кийиб кўямиз, — дея жавоб қайтардик.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Уртоқ Солибоев кўзбўямачиликни қалпоқ қилиб*

кийиб юрган кунлардан бирида.. митинг бўлиб қолди. «Муштум».

ҚАЛПОҚДОР айн. қалпоқли 3.

ҚАЛПОҚДҮЗ Қалпоқ ва умуман бош кийим тикувчи уста, ҳунарманд.

ҚАЛПОҚЛИ 1 Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қопқоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шипининг ўртароғига осиглиқ тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Каллақли, каллақдор, қалпоқдор. *Қалпоқли замбуруғ.*

ҚАЛПОҚЧИ айн. қалпоқдўз.

ҚАЛТИЛЛАМОҚ с. т. Қалтирамоқ, титрамоқ; силкиниб қўймоқ. *Ёлғизоёқ кўприк қадам босганда қалтиллаб турар эди.* ■ Саидхоннинг.. учбурчак шаклидаги мошгуруч соқоли қалтиллаб олди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 тиб. Ихтиёрсиз қалтирашдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 шв. айн. қоқшол II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 Кучли тарзда титрамоқ; қалт-қалт қилмоқ. *Совуқдан қалтирамоқ. Бўйнида иллоти борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ■ *Адолат сурбет Бозорони кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Охири мадори кетаётганини сезди, тиззалари қалтиради.* С. Сиёев, Ёруелик. *Қўрқанларидан дағ-дағ қалтираб туришибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 кўчма Шундай ҳаракатни эслатувчи, шунга ўхшаш ҳолатга нисбатан қўлланади (нарсалар ҳақида). *Чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шuvoқ мутмасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоғоз қўлимда шамолдаги баргдек қалтирар, ҳарфлар сакраб, сўзлар тутқич бермасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Баширжоннинг овози қалтираб, томоғи қуруқшаб кетди.* Н. Аминов, Суварак.

Тили қалтирамоқ кам қўлл. айн. тили қалдирамоқ қ. қалдирамоқ. *Сатторқул.. ҳарчанд гапиришига уринса ҳам бўлмади, тили қалтираб қолаверди.* «Муштум».

ҚАЛТИРАНМОҚ кам қўлл. айн. қалтирамоқ **1.** [Анвар:] *Сени.. сенга мумкинми, Раъно! -Мумкин! — деб қалтиранди Раъно.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЛТИРОҚ 1 Кучли тарздаги титроқ (қ. титроқ **1**). *Уни қалтироқ босди. Бутун аъзойи баданига қалтироқ кирди.* ■ *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дуқиллаб уриши ўзига эшитилиб турарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу зах хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бозор қалтироқдан, қўрқувдан тамоман толиб, мудраб кетган экан, кўз очиб қараса, тонг отибди.* А. Мухтор, Чинор.

2 сфт. Қалтираган ҳолатли. *Бой аъзойи баданидаги яраларнинг аламини тортаётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилимга ёпишибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Яхшимисиз, Ҳаётхон? — деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиладиган, нозик. *Қалтис савол.* ■ [Раъшан полвон] *Масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ёш бўлса-да, дадаси сингари дадил тушади, курашининг кўп қалтис хунарларини отасидан ўрганиб олган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. *Қалтис қадам. Қалтис тажриба. Қалтис ҳазил. Қалтис хунар. Қалтис сиёсат.* ■ [Майна] *Бу хатарли, қалтис сафардан асло чўчимасди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Аҳмаджон ака, жуда қалтис иш-да.. Бир чувингиз чиқса борми..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Самарқандга таваккал қилиб бораётган Бобур жуда қалтис ишга бел боғлаганини сезарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ўйламай, билмай, ихтиёрсиз қилинган; ноқулай. *Терговчи гапни қалтис бошлаб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қалтис йиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билганидек, Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини.. кейин билди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

Қалтис емоқ айн. шикастланмоқ. Ушанда оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан, бир оёғи калта бўлиб қолган. Ойдин, Ҳикоялар. **Қалтис кетмоқ** Эҳтиётсизлик билан оқибати ёмон бўлиши мумкин бўлган иш, гап-сўз қилмоқ. Сиз жуда қалтис кетдингиз-да. Бирдан «мўзтабар» одамларнинг ёқасига ёпишдингиз.. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ Каттик, зир-зир титрамоқ. Замира кутилмаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Қалт-қалт қилмоқ айн. қалтирамоқ.** Кўйлар.. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛЪА [а. قلعة — девор билан ўралган кўрғон, шаҳар] **1 тар.** Душман ҳужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, муҳофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар. Андижон қалъаси мустаҳкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалъа янада мустаҳкам бўлур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Катта бой, ер эгаларининг сарой кўрғони; қаср, арк. Туробийнинг қалъасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак бўларди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 шв. Шаҳар. Канизларнинг кўпи турли қалъалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Мингта қалъадан далам яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. Узим қишлоқиман, қалъадан нарида тураман.. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛЪАЧИ тар. Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [Йўлдошбой] «Қалъачи» савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбург, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАЛҚИМОҚ 1 Суюқликнинг бетида чайқалмоқ, тебранмоқ. Қайиқ сувда қалқиб турибди. ■ Сув юзида қамиш фарамлар қалқиб сузар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юзада, бирор нарса устида лапангламоқ; у ён-бу ён чайқалмоқ, силжинмоқ.

Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди. Шухрат, Шинелли йиллар. Уртада устига қора гулдор жойнамоз ёпилган тобут.. елкама-елка қалқиб ўтади. Т. Ашуров, Марварид тут. Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил духоба нимчаси остида тўла кўкраги қалқиб турарди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Ихтиёрсиз, қандайдир таъсир билан бирор томонга силтанмоқ. Трамвай кўзгалганда, бир мўйсафид қалқиб кетиб, икки йигитга тегиб кетди. «Муштум». Малоҳат юрак олдириб кўйгани учунми ёки чўчидими, ўтирган стулда бир қалқиб кетди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

4 кўчма Нотинч ҳолатда, ҳаракатда бўлмоқ. Замона қалқиб турибди, бек тугул амирнинг ўзи ҳам кутқуда эмиш. А. Мухтор, Чинор. Икки ўртада сўз қочиб, вазият қалқиб турганда, ёшгина йигит сўз сўради.. С. Маҳкамов, Гина.

5 Бирор нарса остидан, ортидан, тубидан сиртга (юқорига) чиқмоқ. Улар, башарти, биронтаси сув юзига қалқиб чиқиб қолса, яна ўқ отишарди. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Дарахтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарила бошлади. Ойбек, Нур қилдириб. Мамажоннинг ўлкаси тўлиб, кўзига ёш қалқиди. С. Нуоров, Нарвон.

6 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, кўпмоқ. Оппоқ дала, қир, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир. М. Алавия. Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб, ичкарига кириб кетди. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

Оёққа қалқимоқ Ўтирган жойидан тикланмоқ, тик турмоқ. Юзбошилар ҳам оёққа қалқиб, кўл қовуштиришди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳамма оёққа қалқиб, саломлашди. Шухрат, Шинелли йиллар. **Юраги қалқимоқ** Қалбида кучли нохуш ҳис-сезги кўзгалмоқ. Ёдгорнинг юраги қалқиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

7 Пайдо бўлмоқ, чиқмоқ, тошмоқ. Унинг баданига алақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди. А. Мухтор, Тугилиш.

8 кўчма Намоён бўлмоқ, акс этмоқ. Ойна опа чехрасидаги жиддийлик йўқолмаган бўлса-да, лабларининг бир четиди табассум қалқиди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Чехрасига қалқиб чиққан аламми ифодани яширишга

уриниб, бурилиб қаради. Ү. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

9 кўча Иккилик бўлиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлмай турмоқ; иккиланмоқ. *Мингбошининг бу тилёғламалиги мажлисининг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига буриб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

10 айн. **Ўқчимоқ.** Қандолат буви чой хўлаб туриб, ниқ этиб кулиб юборган эди, қалқиб кетди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Тоғимдан ош ўтмай, қалқиб кетдим. Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла.

ҚАЛҚМОҚ айн. қалқимоқ.

ҚАЛҚОВУЧ тех. Суюқликка ботирилган ҳолатда кўтарилиш кучи ва сузувчанлик хоссасига эга бўлган, суюқлик сиртига қалқиб чиқадиган, энгил материаллардан тайёрланадиган мослама.

ҚАЛҚОН 1 Жангининг танасини қилич, найза ва ш.к. тигли қуроллар зарбидан ҳимоя қилувчи, турли материаллардан ясалган мослама. *Бадиа сири фош бўлиб — қиличи синиб, қалқони тешилган сарбозолардай, лол бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳаммадан олдинда бошдан-оёқ зирҳли кийим кийиб, қўлида қалқон тутган Аҳмад Танбал келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва ш.к. дан сақловчи восита; тўсиқ, ғов. *Қум балосига, гармсел балосига нима қалқон — дарахт қалқон.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Низомулмулк.. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий.

3 кўча Ҳимоячи. *Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман. Бу менинг қалқоним-да.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўкрагини (ёки кўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ Жонини ҳам аямай кўриқламоқ, кўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Ана шу йилларда Холмат Ражабов.. душманларга кўкрагини қалқон қилганлардан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У кўксини қалқон қилиб, юртини ҳимоя қилди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя. *Бир тўда одамни.. тасирлашиб ўққа тутшиганда, бир чол, болани орқасига олиб, ўзини қалқон қилган экан-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАЛҚОНЧА 1 Қалқон с. кичр.

2 зоол. Кўнгиз ва ш.к. ҳашаротлар қанотининг қаттиқ қобиғи.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

ҚАМАЛ 1 Шаҳар, қалъа, армия ва ш.к. ни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида душман кўшинларини қуршаб олиш ва шундай ҳолатда сақлаш; қуршов, муҳосара. *Қамал ҳолати.* *Шаҳарни қамал қилмоқ.* *Душманни қамалга олмоқ.* *Қамалда қолмоқ.* *Қамалдан чиқмоқ.* ■ *Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ахси қалъасининг қамалда қолиши мирзога энди муқаррардек туюлди. У эшик оғага олти ойлик захира тайёрлашни буорди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Бирор давлатни сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яқкалаб қўйиш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар мажмуи. *Иқтисодий қамал.*

Қамал қилмоқ Қамал ҳолатига олмоқ, шундай ҳолатда сақламоқ. *Шаҳар қамал қилинган бу ваҳимани яна ҳам кучайтириб юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бобур ўтган дафъа Самарқандни етти ой қамал қилганда, шаҳар халқи очликдан нечоғли азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўча Ўраб олинган, чиқолмайдиган кўринишли ҳолат ҳақида. *Ой булутлар қамалидан чиқиш учун югурарди.* «Ёшлик».

ҚАМАЛИШМОҚ Қамалмоқ фл. бирг. н. *Полициялар, миришаблар яна уйларига қамалишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМАЛМОҚ 1 Қамалмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бир йилга қамалди.* *Моллар қўрага қамалди.*

2 Ташқи муҳит билан алоқада бўлмай, ўзини маълум бир муҳит, жойда босим тутмоқ, босим шу ҳолатда бўлмоқ. *Қариллик орқасида кўздан қолиб, икки-уч йилдан буён уй ичига қамалган қайнатаси Нажмиддинбойнинг давлати зўр.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишдан бўшатилган Баширжон ўн кунча уйида қамалиб ётди.* Н. Аминов, Суварак.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб, чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. *У ичига катта оқ қаламуш қамалган қоп-*

қонни ерга кўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнғиллади, оёғи қалтираб мажолсизланди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Атрофи ўралган жойга кириб, тўпланиб қолмоқ. Уйга қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда. ■ Чор атрофдаги тунука томлардан чиққан ҳарорат ҳовли ичига қамалиб қолгандай туюларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

ҚАМАМОҚ I Озодликдан маҳрум қилиб, қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмоқ. Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ. ■ Агар ҳоким ҳеч кимни, айтиқса, Қўдрат акани қамаманган бўлса, аҳолини кўрқитмаслик, ишдан советмаслик учун қамаманган. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Нима қилсин, милицияга бориб, ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми? С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор чиқолмайдиган жой, хона ёки ҳолатга олмоқ. Фулом қори Азимбойваччанинг болаларини хужрасига қамаб олиб, хафа қилаётган экан.. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Авазни кичкина хужрага олиб кириб қамаб кўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Атрофи ўралган (одатда, доим сақланадиган, махсус) жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб кўймоқ; тутқунликка солмоқ. Кўйларни кўрага қамамоқ. Товуқларни товуқхонага қамамоқ. ■ Ёйишга жойи бўлмаган хўжаликларгина молларини оғилхоналарга қамаб боқадди. С. Анорбоев, Оқсой. Сорахон паишани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулоғига тутди. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Берк жойга тикиб кўймоқ, берк жойга тикиштириб сақламоқ. Нарсаларни омборга қамамоқ.

5 с. т. Дам бермоқ, дамламоқ. Камерага ҳаво қамамоқ.

ҚАМАР [а. قمر — ой; йўлдош (сайёра-ларда)] **I** кт. айн. **ой I**. Букун коинотда Шамс — подшо, Қамар вазирдир. Ойбек, Навоий.

2 Қамар (эркаклар ва хотин-қўзлар исми).

ҚАМАРИЯ [а. قمرية — ойга оид, тааллуқли] кт. Муслмон оламида ойнинг иккита бир хил фазаси, мас., Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобидаги йил, шамсия ҳисоби-

лагидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: муҳаррам, сафар, рабиулаввал, рабиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳижжа).

ҚАМАШМОҚ I Қамамоқ фл. бирг. н. [Баҳром:] Мендан кейин онам чи қамашибди. Кампир турмада.. қазо қилибди Синглим домдараксиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Эртасига Раҳимчани ҳам.. ўн беш кунга қамашибди. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАМАШМОҚ II: кўз қамашди **1)** ўткир ёруғлик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмайдиган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. Прожекторларга қараб кўзим қамашди. ■ Тик кўёш тиғларидан кўзи қамашган чол.. чавандозлар келаётган томонга югурди. Ҳ. Фулом, Мащъал; **2)** кўз жимирлашди; кўриб ақл шошди. Табиий, ҳаммадан Нурунинг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясалган; кўрган одамнинг кўзи қамашади. Ойбек, Танланган асарлар. **Тиш қамашди** Нордон нарса чайнаш натижасида тишлар безиллаб қолди. Кўксултон еб, тишим қамашиб қолди.

ҚАМИЧ с. т. Қамиш.

ҚАМИШ I Бошоқдошларга мансуб, сувда, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган, бўғим-бўғим узун пояли ўсимлик; шу ўсимликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. Қамиш ўрмоқ. Қамишдан бўйра тўқимоқ. ■ Улар қамишларни шалдиратиб, сувга яқин келганларида, ўзлари ҳам балчиққа ботиб кета бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Уч томони қамиш билан ўралган ҳовлига аввал Сидиқжон кирган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шу ўсимлик пояси билан ўралган, ёпилган; шундан ясалган. Қамиш девор. Қамиш том. Қамиш най. ■ Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қамишдан бел боғлаб Сидқидил билан, астойдил. Тўйларингизга қамишдан бел боғлаб хизмат қилайин, укажон. Н. Қобил, Ҳаётдаги соҳиллар.

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган (ўсган) жой, тўқай, тўқайзор. Ушалонлатиб сув олар экан, қамишзорларнинг нариги четидан қақағлаган товуш эшитилди. С. Сиёев, Аваз.

ҚАМИШЗОРЛИК кам қўлл. Қамишзор жой, қамишзор.

* **ҚАМИШҚУЛОҚ** Қулоқлари узун ва чирилиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум этилган кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш.к. қамаладиган жой; қамоқхона, турма. *Қамоқдаги қарияларга бир қултум сув, бир бурда нон ҳам беришмабди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Қамоқ ҳукмини (жазосини) ўташ жараёни. *Қамоқ деподаги ишидан айирган бўлса ҳам, лекин у ерда орттирган дўстларидан айиролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уша кўнгилсиз сафари — қамоқдан қайтиб келгандан кейин маҳаллада кичкина сартарошхона очди.* Шукрулло, Сайланма. *Бу кўшиқ ажойиб кўшиқдир, сўзлари куйдирар томоқни.* Улимни назарга илмайсан, сезмайсан сургуну қамоқни. Ш. Раҳмон.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, турма. *Қамоқхонада ётмоқ.* ■ *Обхоналар.. Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.* С. Айний, Дохунда. *Уларни шаҳар қамоқхонасига тиқши учун олиб кетишгандан сўнг..* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, қуршамоқ. *Шаҳар атрофини ўрмон қамраган.* *Душман истеҳкомини қамраб олмоқ.* ■ *Коса кўтарган хотин-халаж қозон атрофини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйилиб, тарқалиб, маълум жойни эгалламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. *Ёнгин бутун уйни қамраб олди.* ■ *Кеча гушллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Розиқнинг аъзойи баданини яна ўлим даҳшати қамради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бутун борлиқни қамраб олган чириллаш мана шу митти экониворларникилигига ишонгинг келмайди.* «Ёшлик».

3 Ўзида мужассамлантирмоқ, акс эттирмоқ, ифодаламоқ; ўз ичига олмоқ. *Жуда катта давр тарихини қамраб олган асар.* ■ *У [Навоий] мингларча йилги маданиятни, асрларнинг фикр бойлигини қамраган шоир эди.* Ойбек, Навоий. *У тиниқ дарё, мусаффо осмон, чексиз кенгликлар ҳақида уйланар ва хаёли шундай улкан нарсаларни бемалол қамраб олаётганидан ҳайрон бўларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҚАМРОВ 1 Иш-фаолият, ижод доирасини ўз ичига олиш, сиғдира олиш, қамраш имконияти. *Ҳоди Зариф — қамрови кенг*

олим. М. Афзалов, Жонкуяр олим. *Идроки-миздан кўра кўзларимизнинг қамрови кенгроқ бўлса не ажаб.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 айн. *қуршов, оғуш.* *Инженерлар бу жойнинг гардсимон қизғиш тупроғини қўлларида эзгилаб, хаёл қамровида ўтиришар.. эди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

3 Бирор нарсанинг фаолият доираси, чегараси. *Румия гап қамровини асосий мақсадга бурган сари, Афанасий Васильевич уста мергандек ёйни узоқроққа мўлжаллаб отарди.* С. Кароматов, Сўнги бархан.

ҚАМТИ рвш. Юзма-юз, бақамти. *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб, манти тановул қилдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Қамти келмоқ Бетма-бет бўлмоқ, дуч келмоқ. *Ана шу оқпадарга қамти келиб қолсам бўладими!* Ойбек, Болалик. **Қамти қилмоқ** (ёки **қўймоқ**) Юзма-юз, бақамти қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Мактабдаги одатимни қилиб, болани ота-онасига қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚАМЧИ От-уловни уриб, юришга ундаш, тезлатиш учун ишлатиладиган дастали, кўпинча қайиш тасма шаклидаги асбоб. *Ўрма қамчи.* *От уйнатадиган узун қамчи.* ■ *Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *У ҳар замонда қамчисини кўтариб қўра, от эса, сағрисига қамчи тушувини кутмасдан олға интилар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Қамчи босмоқ (ёки **солмоқ, бермоқ**) Қамчи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчи солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар ота беихтиёр отига қамчи босди, яна бошини тортди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қамчи берса, бедов от уйнаб кетиб боради.* «Нурали». **Қамчи ўйнатмоқ** Қамчисини ҳаволатиб силкитмоқ, қамчи билан пўниса қилмоқ. **Қамчисидан қон томган** (ёки **томадиган, томади**) Жуда ҳам золим, шафқатсиз. *Қамчисидан қон томмаган бой — бой эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *кўчма* Ўзи бирикиб келган сўз англаган нарсанинг калтагини билдиради. *Шоир савдогарларни ҳам сатира қамчиси остига*

олди. Газетадан. *Эрк-адолат йўлида жаҳолат қамчисидан, ҳатто қўрқинчи таҳликадан кўрқмаган Аваз.* Газетадан.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ. *Ғузур томондан оқ саллали кимдир биров от қамчилаб, шитоб билан келарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Арслон.. тўриғини қамчилаб, узоқлашиб қолган отлиқларни қувиб кетди. О. Ёқубов, Излайман.*

2 кўчма Сўз билан «урмоқ», қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Маишхур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни. Ойбек, Нур қидириб. Фурқат. Завқий.. ўзларининг ҳажвий шеърларида порахўр амалдорларни шафқатсиз қамчиллаган эдилар. «Шарқ юлдузи».*

3 кўчма Қистамоқ, ундамоқ, мажбур қилмоқ. *Тангриқул ҳожи қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб, кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Одамни жиловлаб, қамчилаб турадиган, тоблаб чиниқтирадиган нарса — ташвиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Отни қамчиламоқ Зудлик билан, фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқ; ҳаракатни тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз — отингни қамчила. ■ Ана шу тиғиз кунларда отини қамчиллаган пахтакор асти доғда қолмайди.* Газетадан. *«отни қамчилаш керак, бўлмаса кечикасиз», деган гапи Мадинани оёққа турғизди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.*

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 Қамчиламоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ерларда қамчилашиб савашиб, Кўп хархаша қилар ақли шошиб. «Алпомиш».*

ҚАМЧИН қ. қамчи. *Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини хурмат қилдим. Ойбек, Танланган асарлар. Урмонжон.. тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчинининг сопи билан кўрсатиб: -Канал, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАМЧИНЛАМОҚ қ. қамчиламоқ. *Юк ортиб, отни қамчинлаб.. Хадрага келганда, у бирдан отни тўхтатди.. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАМҒОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, луғи пишганда, илдиз бўғзидан узилиб,

шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майда тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. *Янтоқ ўзини боғ билади, Қамғоқ ўзини тоғ билади. Мақол.*

ҚАНАҚА с. т. Қандай. *Бу қанақа гап? ■ Отини эшитаман холос, қанақа одам, билмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАНАҚАНГИ с. т. Қандай. *Сен ўзинг қанақанги одамсан?*

ҚАНАҚАСИ с. т. сўр. о. қайси бири?, қайси хили?, қандай? *Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?*

Бу қанақаси (бўлди)?! Таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш.к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истеҳзо билан айтилади). *Сўрамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғяпти, бу қанақаси бўлди?*

ҚАНАҚАСИГА рвш. с. т. Қандай, қандай қилиб, қай йўсинда. *Қанақасига яшасан, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?! ■ Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима! [Ҳожар:] Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулвачани. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚАНД [а. قند — шакар, обакидандон] **1** Соф шакар моддасидан, шакарлан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. *Чақмоқ қанд. Қанд заводи. Қанд ушатмоқ. Қанд билан чой ичмоқ. Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал топганинг. Мақол.*

Қанд касаллиги с. т. Диабет. **Қандингни ур!** **Қандини урсин ёки қандингни е!** Таҳсин-офарин маъноларини ифодаладиган ибора; балли, баракалла. *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмас! Ойбек, Танланган асарлар. [Уофир ака] Кўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин! Н. Мақсудий, Умидли бола. Биров: «Янги ер обод қилса, қандини урсин» деса, яна биров: «Бу ерда иш топилмайдими?» дерди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 қ. қандлар.

ҚАНДА эск. кт. Қаерда, қаёқда. *Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда? «Равшан».*

ҚАНДАЙ 1 сўр. о. қайси, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? *Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд? ■ [Ёрмат:] Қандай беда денг, боғи қучоққа сиф-*

майди. Ойбек, Танланган асарлар. *Айт-чи ўзинг, Зарифа, ахир кеча қандай туш кўрдинг?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Сўроқ гаплардан трансформацияланган гаплар таркибида сўроқ англатмай, фақат нисбий белгини билдиради. *Кувё учун қандай кийим ярашмоғи ҳам баҳс қилинар.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради.* А. Қаҳҳор, *Олтин юлдуз. Э, онажонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлининг қандай одам бўганини кўрсанг.* П. Турсун, *Ўқитувчи.*

3 Махсус оҳанг ёрдамида белги-даражани кучайтириб ифодалайди; нақадар. *Ҳаёт қандай гўзал!* ■ *Оҳ, инсонга таъзим қилиш, қад букшиш қандай оғир, қандай ҳақорат.* К. Яшин, *Ҳамза. Унсин учун – бечора қиз учун бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сотиб олинган қул қандай бўлса, у ҳам бизга шундай эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *рвш.* Қай тарзда, қай йўсинда. *Луғат қандай тузилади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?*

Қандай қилиб Қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. *Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз?* ■ *Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шунга айтиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, *Олтин юлдуз. Биз радио-актив моддаларнинг гўзалардаги тирик тўқималарга қандай қилиб таъсир қилишини аниқлашга муяссар бўлдик. «Фан ва турмуш».*

6 **-ганда** кўшимчасини олган феъллардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди. *Бу фильмни кўрганмисиз? -Кўрганда қандай. Шу китоб қизиқми? -Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!*

Қандай бўлмасин (ёки бўлса ҳам) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, бари бир. *Энди у [Нури] Фазлиддиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлады.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. *Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак. Қандай қилай* Нима қила олар эдим, нима қилай, на чора. *Энди*

қандай қилай, бўлар иш бўлган. ■ *Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса, шундоқ бўлсин дебманми.* А. Қаҳҳор, *Қанотсиз читтак.*

ҚАНДАЙДИР *гум. олм.* 1 Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати, хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. *Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб келди.* ■ *Бир парча қоғознинг юзига қора, куюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайсилиги номаълум, қайси бирилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. *Ҳа-кимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришида Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшитиб, у билан узоқ замон олишган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНДАК [*а. + ф. قنداك* – олманинг ширин тури] 1 *Урик, жийда* каби сўзларга қўшилиб, уларнинг у қадар йирик бўлмайдиган, камсув, аммо сершира навини билдиради. *Бологинамнинг боласи – қандак ўрикнинг донаси. Мақол.* ■ *Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, суҳбат яна қизиқ кетди.* Х. Шамс, *Душман. Столнинг усти оқ-сарик майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди.* М. Муҳамедов, *Қаҳрамон* изидан.

2 Халқ селекциясида чиқарилган маҳаллий эртапишар ўрик нави.

ҚАНДАЛАЛАР Қон сўрувчи ҳашаротлар туркуми. *Қандала қон сўрган вақтда кишини қаттиқ безовта қилади. «Фан ва турмуш».*

ҚАНДАЛАТ *с.т.* Қандолат.

ҚАНДАҚА *с.т.* Қандай, қанақа. *Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!* А. Қаҳҳор, *Майиз* емаган хотин.

ҚАНДАҒОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки бута.

ҚАНДАЙ, **-дек** 1 Қанд каби, қандга ўхшаш. *Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.*

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, кўнглидагидай. *Икки танобгина ер олсам, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айниқса, Фарҳодни қўшганинг қанддек бўлибди..* А. Обиджон, *Аканг қарағай* Гулмат.

3 *рвш. кўчма с. т.* Нақд, мўмай қилиб; қуртдай. *Пулни қанддай (санаб) олди.*

ҚАНДОН [а. + ф. قنددان — қанд идиши] Қанд, шакар солиб қўйиладиган махсус идиш. Қўлимдаги зарҳал патнисда чойнак, пиёла ва қанддон. «Саодат».

ҚАНДИЛ I [а. قندیل — чироқ, чилчироқ, люстра < юн. kandela — шам, шамчироқ < лот. candela — шам] Бир неча шам ёки лампочка қўйиладиган оёқли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. *Деворий қандил. Осма қандил.* ■ *Олтин қандилдаги эликлаб шамларнинг нури.. уйга бир хаёлийлик берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўрнидан туриб, девордаги включателни чиқилатган эди, уч лампани қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиш. Катта долон, ҳар бир уйда қий-чув, ерда чироқ, қандиллар осифлиқ. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚАНДИЛ II Олма навларидан бирининг номи. *Қандил, симиренко.. олмалар серхосиллигидан кўзингиз қувониб, дилингиз равшан бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАНДИМ Қумда ўсадиган бута, ўсимлик. *Улар кун ёйилган бир пайтда қандим буталари билан қопланган қумтепадан ёнлаб ўтаёттиб, бир ўтов, бир чайлага дуч келишди. С. Анорбоев, Мехр.*

ҚАНДИН [а. + ф. قندین — қандли, ширин] Сершира, сершакар, ширин. *Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда.. ичкарига, ташқарига кета бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДЛАР Углеводлар синфининг қуйи молекулали вакили. Қандлар биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ўшанинг номи билан аталади. Мас., глюкоза — узум қанди, сахароза — лавлагини қанди ва б. *Шифобахши ўсимликлар витамин.. ва қандларга бой бўлади. Газетадан.*

ҚАНДЛИ Қанди бор, қанд солинган, ширин. *Қандли чой.*

Қандли диабет Организмда инсулин етишмаслиги ва моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. *Сўнги 20 йил ичида қандли диабет билан оғриган беморлар сони деярли уч баробар кўпайди. «Сихат-саломатлик».*

ҚАНДОЛАТ I Ун ва қиёмдан ўртасига мағиз ёки қовурилган нўхат солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик. *..хилма-хил анорлар, қандолат, парварда, пашмак.. саримойдан тортиб тандирдан янги узил-*

ган пармуда сомсаларгача бор. К. Яшин, Ҳамза.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-қурслар. *Узум кислотаси.. турли қандолат маҳсулотлари тайёрлашда кенг қўлланади. «Фан ва турмуш».*

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Дўкондорлар савдо бўлмагани учун қўшиниси билан эринибгина суҳбатлашиб ўтиришади, қандолатфуруш хира паишаларни ҳафсаласизлик билан қўрийдилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва умуман маҳаллий ширинликлар тайёрловчи хунарманд, шакарпаз. *Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи.. ўз қўли билан тўйга нишолда ҳозирлайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚАНДОЛАТЧИЛИК Қандолат етиштириш, тайёрлаш; шакарпазлик (қ. қандолат 2). *Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган қандолатчилик маҳсулотлари мутлақо йўқ. Газетадан.*

ҚАНДОҚ с. т. Қандай. *Қандоқ қилай, энди не чора? З. Диёр. Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир! Ф. Фулом, Машғал.*

ҚАНДЧОЙ Қанд ёки шакар қўшилган ширин чой. *Палатамизга қайтдик. Ҳожи ака каравотида ёнбошлаб, қандчой ичиб, ўзини елиб ётар эди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. *Расаларда ёнғоқ-майизлар, қанд-қурслар тоғ-тоғ уйиб ташланган. С. Анорбоев, Оқсой. Темиртош ҳам кеча қаллиги Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, уна-элик олиб, янги рўмолчасига қанд-қурс тугиб, қош қорайганда борган эди. М. Осим, Ўтрор.*

ҚАНЖИР Қўнғирлар туркумига мансуб, дарё, кўл ва ш.к. сув ҳавзаларида яшовчи куш.

ҚАНЖИ(Р)ҒА Юк ва б. нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итти адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжигасига боғлаб олган экан, бўлмаса, пок титигимни чиқарар экан. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚАНЖИҚ I Урғочи ит.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *-Ҳақорат қилди сени.. унақанги*

қанжиқ ҳар муқошда топилади, — деди [Кимсан]. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚАНЗИМОҚ Обу тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида). Қўлингизни ювиб, бир оз қарашворинг, хамир қанзиб қолмасин.. Газетадан.

ҚАНИ 1 сўр. олам. Кўз олдида йўқ шахс ёки нарсанинг қаерда экани, мавжуд ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. Болалар қани? Портфелинг қани? ■ Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эътиборни жалб этиш, унлаш, давват билдиради. Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қани, қирғизим, дўмбирангни ол.. ўланигни чўз. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Истак-хоҳиш маъносига алоҳида таъкид, урғу беради; қани энди. Қани бир най бўлса, Йўлчи ҳам чалса-да, бутун кўнги қайғуларини.. кечанинг сукут тўла оғушига қуйса.. Ойбек, Танланган асарлар. ..қани шундоқ яхши соатларда унинг ёнида ўғли Низомиддин ҳам бўлса! Мирмуҳсин, Меймор. Қани ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қани энди айн. қани **3**. Қани энди, ҳар бандани мўминга Деҳқонбойдай кўёву сиздай қайнана насиб қилса. А. Қаҳҳор, Янги ер. Қани энди, вақтим ва имкониятим бўлса. Анави тоқчаларни ҳам китоб билан тўлдирар эдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТ [а. قناعت — мамнунлик, бориға шукур қилиш; қаноатлилик, камсуқумлик] **1** Озга ёки борга қўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўпга, ортиқчаликка интилмаслик ҳисси. Камбағални сабру қаноат асрайди. ■ Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади. Ойбек, Танланган асарлар. Муталға раисликни бериб, ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларда, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа эди. О. Ёкубов, Ларза.

2 Мамнунлик, қониқиш ҳисси; мамнуният, қониқиш. Поччаев ҳамманинг фақат ўзига қараб қолганини ичида қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди. А. Мухтор, Туғилиш. Қаноат ахлоқий, иродавий фазилятлар жумласига қиради. «Фан ва

турмуш». Қаноат йўқ ерда мурувват йўқ, мурувват йўқ ерда имон йўқ. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Ишонч, ишониниш. — Бу сирингизни мандан яширмоқчи бўласиз, — деди тамом қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз кашфиға жуда ишонган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қаноат қилмоқ Ўзини қаноатда тутмоқ, бориға сабр қилмоқ, бори билан кифояланмоқ. Овқат устида бошини эгиб, олдиға суриб қўйишганиға қаноат қиларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Нусратбекнинг қўшимча даромад қидирмай, маошиға қаноат қилиб юрганиға ҳали ҳам тушуна олмасди. С. Нуров, Нарвон. Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қаноат ҳосил қилмоқ** **1**) қониқиш ҳосил қилмоқ; кифояланмоқ, чекланмоқ. Лекин Ибн Сино бу қиссани ёзишда Қуръонда келтирилган нақл билан қаноат ҳосил қилмаган кўринади. Газетадан; **2**) рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ. Унинг гапидан ҳаётға тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлик кўриниб турарди. Шухрат, Шинелли йиллар; **3**) ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. Бояги сўзларни тушида эмас, ўнгида эшитганиға қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради: — Сиз Раззоқни биласизми, ўғлим? Ҳ. Фулом, Машғал. Истат бибининг ухлаб ётганиға қаноат ҳосил қилгач, ҳовли бурчагидаги дарчадан чорбоққа ўтди. С. Кароматов, Сўнги бархан.

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. Қаноатланарли жавоб. ■ Эътироф қилиш керакки, районларға бўлган раҳбарлигимиз қаноатланарли эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантириб бўлмайдиган; қониқарсиз. Қаноатланарсиз жавоб. Қаноатланарсиз ишламоқ.

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, бориға қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошиға қаноатланганидан, дўкандорлар орасида у сал кунда «хўрда махсум» деб лақабланди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, мамнун бўлмоқ, қониқмоқ. Ишнинг унумидан қаноатланмади шекилли, чолға зугум қила кетди. К. Яшин.

Ҳамза. Уринни солиб битиргандан кейин Зайнаб қаноатланиб, уйдан чиқмоқчи бўлган эди, уни Кумуш тўхтатди. А. Қодирий, Утган кунлар.

3 Чекланмоқ, кифояланмоқ. Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашини лозим кўрмади. Фақат завқли кулги билан қаноатланди. П. Турсун, Уқитувчи. Агар биз шу бугунги ўйлар эканмиз ва бугунги ишимиз билан қаноатланиб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш такрорланаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қиладиган. Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади. Ўзини қаноатлантирарли жавоб тополмади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛИ Озга, бориға қаноат қиладиган, кўп талаб қилмайдиган; сабрли. Қаноатли киши. ■ Афанди, «эшак ҳам қаноатли бўлар экан», деб унга ем бермай қўйди. «Латифалар». Исоқ ота ва унинг ўғиллари қўл меҳнати билан кун кечиришга одатланиб қолган, қаноатли, кўнгли бўш одамлар эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҚАНОАТСИЗ Озга, бориға қаноат қилмайдиган, кўп талаб қиладиган; чидамсиз.

ҚАНОР, қанор қоп Катта қоп. Маҳкам тўлиб кетган этагини қанорға бўшатиб келди. П. Қодиоров, Уч илдиш. Катта қанор қопларга тиқиб солинган пахталар арваларда ўрлаб ётарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАНОРА [ф. قناره — илмоқлар ўрнатилган тахта ёки тўсин] Гўшт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чангак. Семиз қўй ўзини қанорада кўрар. Мақол. ■ Қанораларга осиб қўйилган нимта-нимта қўй, мол.. гўшлари кўзни қамаштиради. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҚАНОРЛАМОҚ Қанорға солмоқ, жойламоқ. Қанорланди дегунча арваларга ортиб жўната бериш керак. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҚАНОТ 1 Куш ва ҳашаротларнинг учиш аъзоси. Фознинг қаноти. Қалдирғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Пашшанинг қаноти. Куш қаноти билан учиб, қўйруғи билан кўнар. Мақол. ■ Марғилон ва Қўқонга учадиган махсус кабутар келтирилди. Найча қилинган қисқа хатлар уларнинг

қанотлари тагига маҳкамланди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қанот қоқмоқ (ёки силкимоқ) 1) такрор ҳолда қанотларини кўтариб, ёнига урмоқ. Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқирди. А. Қаҳҳор, Анор; 2) қанотларини силкитиб учмоқ, қанотларини силкиган ҳолда парвоз қилмоқ. Шийпоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асаларилар гўнғиллар, аллақерда гуррак гуриллар эди. А. Қаҳҳор, Картина. Ундан нарироқда қора калхат ўз санъатини намойиш қилаётгандай, қанот силкимай, бир текис сузиб юрибди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 кўчма Шахс ёки нарсанинг «учиш»и, «парвоз»ига хизмат қилувчи аъзосининг рамзи маъносини билдиради. От — йигитнинг қаноти. ■ Янгиликнинг қаноти бор. Оғиздан оғизга ўтиб, тез тарқалади. Газетадан. Ҳамза бўлса, ҳаёл қанотида ўтмишини бирма-бир кезиб чиқди. К. Яшин, Ҳамза. Шундоқ деб Илҳомнинг нозик ва майин Қанотларин Ҳасад юлиб ташлади. А. Орипов, Йиллар армони. Умумхалқ жонкуярлиги ўқитувчиларга қанот баҳи этяпти. Газетадан.

Қанот бағишламоқ «Учиш», «парвоз»га имкон яратмоқ, шундай имкон билан таъминламоқ; мадад бермоқ. ..юрагининг аллақериди учқунланаётган умид унга қанот бағишлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қанот ёзмоқ 1) қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ, юзага келмоқ. ..қалбимда янги бир орзу — Шерободга отланиш орзуси қанот ёзди. Газетадан; 2) тарқалмоқ, ёйилмоқ. Илғор тажриба, ибратли ташаббус ҳамиша қўллаб-қувватланади, кенг қанот ёзади. Газетадан. **Қанот ёймоқ** айн. **қанот ёзмоқ 2**. Чўлда янги ҳаёт қанот ёймоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». **Қанот қоқмоқ** 1) шайланган, интилган ҳолатда бўлмоқ. Сиздан билимдан топилиб қоларди юборишга. Ўзингиз элбурутдан қанот қоқиб қолдингиз. Ҳ. Назир, Утлар туташганда; 2) учмоқ. У дунёга десангиз ҳам, қанот қоқиб борардим.. С. Кароматов, Олтин қум. **Қанотини қайирмоқ (ёки сийдирмоқ)** Иш-ҳаракат, фао-

лият воситаси (инконияти)дан маҳрум қилмоқ, мажруҳ ҳолга келтирмоқ. [Жамила:] Қуш эдим — қанотимни қайирдилар. Гул эдим — булбулимдан айирдилар. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қанотимни қайириб, Тўққан элдан айириб, Ташладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга. Ё. Мирзо.

3 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ туриши учун хизмат қиладиган қанотсимон ёйиқ қисми.

4 Автомобиль, велосипед каби машиналар гилдираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [Йигит] Олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келяпти. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Автомобил қаноти.. алюминийдан ишланади. «Фан ва турмуш».

5 Эшик, дераза ва ш.к. нинг табақаси. Юнусов деразанинг қанотларини очиб, кесақисига қулочини ёзганча туриб қолди. Н. Мақсудий, Мажлисдан сўнг. Узоқдан Ботирнинг устма-уст берган сигнали эшитилгандан кейин катта дарвозанинг қанотлари кенг очилди. И. Раҳим, Ихлос.

6 Ёйиқ, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон. А. Қаҳҳор, Янги ер. Кўчалар қанотидаги ариқларда зилол сувлар шарқираб оқиб турибди. Л. Эргашев, Гулбулоқ.

7 Зина, кўприк ва ш.к. нинг ёнига ўрнатилган тўсиқ; панжара. Маҳкам зинапояга қараб чопди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди. П. Қодиров, Уч илдиз. Тоҳир кўприкнинг қанотидан настга эгилиб қараб, шу тиргаклардан бирини мўлжалга олди-ю, тўхтади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Ҳарб. Ёйиқ жойлашган кўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони, шу томон қисми. Мирзо Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебош-бетартиб қочишга юз тутган эди. Ойбек, Навоий. Бобур кўшини ёв билан юзма-юз тўқнашиши учун ўнг қанотини олдинроқ чиқариб, дарёга орқа ўғирди-ю, жанубга томон бурила бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

9 кўчма Суянчиқ, кўмакчи. Ёрим бўлса, қанотим, дейман. Сайёр. У [Низомжон] Икромжонга ўғил бўлди. Унинг кўш қаноти бўлди. С. Аҳмад, Уфқ.

10 кўчма Дикқат-эйтиборда бўлиш ҳолати; ҳимоя, ҳомийлик, паноҳ. Устозлар қанотида, уларнинг кўмаги ва йўл-йўриқлари асосида илғорлар тажрибасини ўргандим. Газетадан. Унинг қанотида кўндан-кўн ёш талантлар таржимонлик, таҳрирчилик сингари мураккаб ишнинг сир-асорини билиб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Қанот ости (ёки таги) айн. қанот 10. Қаноти остида сақламоқ. — Бу хатарли аснода мен сени қанотим остидан чиқармагайман. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..мана энди у сизнинг қанотингиз тагида жон сақлаб юрган экан.. С. Маҳкамов, Шогирд. Сидиқжон.. Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Хадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қаноти остига (ёки тагига) олмоқ** 1) ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қарамоғига олмоқ. Етимларни қаноти остига олибди; 2) салб. ёнига, атрофига тўпламоқ. Қодиров оғзи катта эркакларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қаноти остида бўлмоқ** Кимсанинг паноҳида, ҳимоясида ёки қарамоғида бўлмоқ. [Майсара:] Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб, сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚАНОТЛАНМОҚ 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. Ҳавасларим қанотланиб, кўкка учади. Ғ. Ғулوم.

2 кўчма Кучли иштиёқ билан шайланмоқ; интилмоқ. Қишлоққа учушга қанотланиб ўтирганимда, дадам билан маҳалла эликбошиси офатдай, бирдан босиб келишиди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучаймоқ. Тошбулоқ яқинида тиканак ва арча чўкиртақларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди. Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар. Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди.. Ойбек, Куёш қораймас. Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг беғараз, самимий сўзлари келажакка бўлган ишончини қанотлантирар эди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚАНОТЛИ Қаноти бор, қанотга эга бўлган (қ. қанот 1-5). Узун қанотли қуш. Тўрт қанотли капалак. Ақли иш — қанотли қуш. Мақол. ■ *Билгани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак.* Ғайратий.

ҚАНОТ-ҚУЙРУК 1 Қанот ва қуйруқ. Қанот-қуйруғи юлинган товуқ.

2 кўчма Суянчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. *Биронга тузук таниш-билиш, қариндош-уруғ борми? ..Кенг қирдаги яксаоёқ йўлдек ёлғизман. Одамларга ўхшаб қанот-қуйруғим йўқ.* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. *Ҳали унга қанот-қуйруқ бўлиб юрганлар кўп.* П. Турсун, Уқитувчи.

ҚАНТАР: қантар оғди Қишнинг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. *Булунгур туманидаги.. Ҳ. Муҳаммадқуловнинг айтишича, одатда, даланинг 2-3-қуни қантар оғади, яъни ер тагига иссиқ киради.* Газетадан. **Қантарга олмоқ шв.** Қантарилиб, қиш уй-қусига кетмоқ (қишда ухлаб, карахт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).

ҚАНТАРИҚ Қантариб қўйиш, қантариғлик ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. *Ориқ хўкиз қантариқдан кўтармас бел.* Ғ. Фулом.

ҚАНТАРИҒЛИҚ 1 Қантарилган, қантариб қўйилган. *Жонизоқ қантариғлик турган отини қозиқдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Фойдаланилмай, ишсиз, бекор турган. *Қантариғлик терим машиналари.*

ҚАНТАРЛАМОҚ шв. Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-хашакка ета олмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан от ҳақида). *Отряд.. отдан тушиди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шоҳига қантариб боғлади.* С. Айний, Куллар. [Қудалар] *Келиб тушиди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир гўнон қўйни оғилнинг устунига қантариб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. *-Бизни ишга юбормай, очликда қантарадилар, — деди Турсун.* А. Раҳмат, Брест қахрамони.

3 кўчма с. т. Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланмай дам бериб қўймоқ. *-Нега универсални қантариб қўйдинг, Содиқ? — деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчига қараб.* И. Раҳим,

Ихлос. *Қантариб қўйилган машиналар ишга тушиди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚАНЧА 1 сўр. олим. Миқдор, қўлам, ўлчам кабилар ҳақида сўроқни билдиради; қай миқдорда? *Тўйга қанча одам келди? Бугун қанча пахта терилди? Ошга қанча гуруч солинди? Намакоб тайёрлаш учун бир литр сувга қанча туз солинади? Кечгача қанча йўл юрдик? Қанчадан бери учрашмадинглар?*

2 Риторик сўроқ гапларда миқдор, ўлчам ва ш.к. нинг ортиқ даражасини, кўплигини қайд этади. *Уйлаб қара, эртадан кечгача қанча одам билан муомала қилади! Ойбек, Танланган асарлар. Мирзажон ака.. қишлоқ қурилишида лойиҳачилар, архитекторлар, қурувчилар билан қанча курашмади! «Ўзбекистон кўриқлари». Бошидан қанча хўрликлар ўтказди, лекин ўғлига бир оғиз ёмон гапирмади.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Сўроқ гапдан трансформацияланган гапларда сўроқ англамай, фақат нисбий белги билдиради. *Қанча ётдим — билмайман, секин кўзимни очсам, ўша торгина хонада ётибман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида йўқ.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир кунда қанча сабзи-пиез сотади — буни ҳеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 рвш. Ҳар қанча, нечоғли, нақадар. *Бир хизматкорнинг қизига уйланиши, қиз қанча чиройли бўлмасин, ўз обрўси учун катта нуқсон деб билган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У қанча ўйласа ҳам, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

5 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик халфа эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Товуқ билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Номмаълум (мавҳум) миқдордаги кўпликни билдиради; бир талай, аллақанча. *Унинг [Асрорнинг] юрагида қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга албатта етади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-*

ускуналар келтирибди. Ойдин, Ширинга мактуб.

ҚАНЧАЛИК Қай даражада, нақадар. Раҳим Саидовга бу қанчалик оғир ботмасин, у Мунисхоннинг шу ерда тун бўйи ёлғиз қолишини истамас эди.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Эртага унинг устига ёғиладиган тошларнинг оғриги қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. Қаншари наст. ■ Қаншарида кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Гулдаста. Ойна она ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Бутоқларга қаншарини урсинми, пешонасиними? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма кам қўл. Нарсаларнинг «пешонаси», олдинга туртиб чиққан жойи. Юзаки қараганда, бу кашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча даҳмазадан ҳеч фарқи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Йўл. Кўзга ташланадиган бир тепаликнинг қаншарини тушириб юборди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ с.т. Қаққаймоқ, серраймоқ. «..очгин дарвозангни», деб узангига оёғини тираб, қанқайиб турибди. «Тоҳир ва Зухра».

ҚАНҚИМОҚ шв. Дайдимоқ, санқимоқ. Унда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар.. вазиятни тушунтирардилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди.. кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. Йигитнинг қўллари қизнинг белларига чирмашди, кўкраклари бир-бирига қапишди. Ойбек, Танланган асарлар. Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. Ориқлаб, қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишган от. ■ Шербек бир қарашда уларнинг биқини қапишиб ётганини пайқайди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилмоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқмоқ; дўппаймоқ. Қорни қаппайган одам. ■ У [Хайри] қаппайган эски портфелини ҳовуз

бўйидаги сунага қўйди-да, уйга кириб, Пулатнинг пиджагини олиб чиқди ва елкасига ташлаб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Чўнтаги (ёки ҳамёни) қаппаймоқ Пули кўпаймоқ, бойимоқ. Мўмай фойдадан тегсиз чўнтак анча қаппайиб қолди. «Муштум». Айрим одамларнинг ҳамёни қаппайса, босар-тусарини билмай қолади. «Муштум».

ҚАПЧИМОҚ шв. 1 Зарб билан урилиб, бирор томонга отилмоқ, учмоқ. Ботири отган ўқ қалқонга тегиб, қапчиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Азим Тошевчи ҳам ўзини эшикка урди. Бироқ коптокдек қапчиб кетди. «Муштум».

2 Ирғимоқ, сакрамоқ, сапчимоқ (ўтирган еридан). Сидиқжон унинг чап ёнига ўтирди-да, орқасидан қўлини узатиб, елкасини ушлади. Жувон қапчиб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРАБ 1 Қарамоқ фл. рвдш. Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. вэф. (ж.к. билан) Нисбат, қиёс, шунингдек, макон, йўналиш каби муносабатларни билдиради. Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромад — қилинган меҳнатга қараб тақсимланади. Жанубга қараб йўл олмоқ. ■ Қутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди. С. Аҳмад, Ҳукм. Уйдан бўғчалар олиб чиқади ва Холнисага қараб улоқтиради. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА кўм. (ж. к. билан) Нисбатлаш. қиёс, шунингдек, сабаб, асос муносабатларини билдиради. Сизга қараганда у ёш кўрилади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу йил пахта ўтган йилгига қараганда анча кўп бўлди. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди. ■ Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улугворлик ва олийжаноблик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ҳужжатларга қараганда, қизингиз эрдан чиқётгани йўқ. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларига қараганда, Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир. «Фан ва турмуш».

ҚАРАИМ қ. қараимлар. Қараим тили. Қараим халқи. Қараим йигит.

ҚАРАИМЛАР Украина, Литва, Россия ва б. худудларда яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (лаҳжалари уларнинг яшаш жойларига қараб бир-биридан анчагина фарқ қилади), қараим халқи.

ҚАРАЛМИШ тли. Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз (мас., укамнинг китоби, бизнинг бурчимиз бирикмаларидаги китоби, бурчимиз сўзлари).

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эрки-ҳуқуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе мавқели. Қарам мамлакат. ■ *Фабрика- заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам.* П. Турсун, Ўқитувчи. Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қипчоқларга қарам бўласиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; қарашли. *Шаҳар ва район ҳокимликларига тушган анчагина шикоят, аризалар текшириш учун қарам ташкилотларга юборилган.* Газетадан.

3 Кимсанинг таъминотида, қарамоғида бўлган. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пошиахоннинг эри энди ишга яроқсиз, хотинига қарам.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚАРАМАЙ 1 Қарамоқ фл. бўлишсиз рвдш. Эсини йўқотиб қўйган қайин отасига қарамай: -Сизми, Қумуш? – деб сўради [Отабек]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. (ж.к. билан) Тўсиқсизлик, зидлик муносабатини билдиради; =са-да. *Декабрь бўлишига қарамай, кун иссиқ.* ■ *Аҳвол мураккаблаганига қарамай, илғор бўлимлар ҳужумни давом эттиришди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАРАМАСДАН айн. қарамай. Бундан унинг хабари бормиди, йўқми, лекин у бу томонга қарамасдан, отини эгарлаш билан машғул эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йуталининг азоб беришига қарамасдан, Турғунийнинг чехраси очик, иштаҳа билан нон ер эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига зид, хилоф. Қарама-қарши фикрлар. Қарама-қарши талаблар. ■ *Фуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтирди. Кетмай деса, илинж қўймайди, кетмай деса – ўкинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 Мақсад, мавқе ва ш.к. жиҳатдан ўзаро тескари, қарши ҳолатда бўлган; мухолиф. Қарама-қарши кучлар.

3 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рўбарў. Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштирмақ.

4 Бири иккинчисига қарши йўналган, қарши йўналишдаги. Қарама-қарши шамол. ■ *Одамлар ҳамон кети узилмай, бир қисми хиёбон томон, бошқа қисми қарама-қарши томонга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Йўлнинг четидан катта сой оқиб ётарди. У йўлга қарама-қарши оқарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК Қарама-қарши ҳолат; зиддият. *Ички қарама-қаршилиқлар.* ■ *У буюк шоирнинг қарама-қаршилиқларга тўла қалбини англай ва ёрқин ифода-лай олган.* Газетадан.

ҚАРАМЛИК Қарам ҳолат; тобелик; эрксизлик. *Тунис халқи эндиликда.. иқтисодий қарамликдан қутулишни истайди.* Газетадан.

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзни бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтирмақ, кўз ташламоқ, назар солмоқ; боқмоқ. *Атрофга қарамоқ. Соатга қарамоқ. Булутларга қарамоқ. Тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Хўмрайиб қарамоқ.* ■ *Ҳакимбойвачча ялт этиб укасига қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамдам дадасига қараганича, узоқ туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? –*Менга қара, хотин!* – деди ҳожи жиддий тусда. *Ўзбек ойим қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Фикран назар ташламоқ, кўз тикмоқ, боқмоқ, кўз олдига келтирмақ. *Ўтмишига бир қаранг. Келажакка ишонч билан қарамоқ.*

3 Кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмақ. *Хатни қараб чиқдим, айтилган*

гапларда жон бор. «Шарқ юлдузи». [Ҳомид:] Эшикнинг занжирига бир қараб келингизчи, имон топкур Жаннат опа. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Қизинг қани, дедим. «Уйда эди, қаёққа борарди», деди. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик, йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради? Ойбек, Танланган асарлар.

4 Юзланмоқ, юзини (бетини) бир томонга қаратмоқ, Уялиб, ерга қаради. ■ Дадам индамай, тескари қараб олдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Нури деразага қараб, ҳовлида Ёрматнинг қораси ўчар-ўчмас, Гулнорга деди. Ойбек, Танланган асарлар. Йигит кўкка қараб, тинч ухлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Эътиборда, муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. Аммо энг катта нуқсон шунда эдики.. ўқиганларига танқидий ёндашиб, ўз нуқтаи назаридан қарамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Сиз бу эҳтимолга қандай қарайсизлар? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима учун бола тарбиясига совуққонлик билан қараган ўқитувчига қонун йўқ, чақир бу ёққа ҳамдамни! А. Қаҳҳор, Асарлар.

6 Иш-машгулот, кимса ёки нарсанинг тарбияси ва ш.к. билан машгул бўлмоқ; шуғулланмоқ; кўз-қулоқ бўлмоқ; даволамоқ, парвариш қилмоқ. Отга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Болага қараб турмоқ. ■ Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар экансиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. Энди ишингга қара, болам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Саидмурод ака уч кун ҳам хотинининг тепасидан жилмади, хўл-қуруғига ўзи қаради. Н. Қобил, Беморлар. -Энди менинг ҳолим йўқ сенларга қарайдиган, — деб бувим йиғлаб юбордилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳамма кўли бўшаганда йиғлайди, сен йиғидан бўшамайсан. На ўзингга қарайсан, на уйга. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

7 Эътибор бермоқ, назарда тутмоқ, ҳисобга олмоқ. Бировнинг рағбига қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ. ■ Уй қиладиган бўлсангиз, менинг ҳам ихтиёримга қаранг-да. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Узинг нега онамизнинг розилиklarига қарамаган эдинг? ■ А. Қодирий, Оғриқ тишлар. Эри унга [Зайнабга] ойлаб, йиғлаб қарамай қуйса тавоғ қат,

у «их» деб товуш чиқармади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 с. т. Еб-ичмоқ, олмоқ. Меҳмонлар, овқатга қараб ўтиринглар. ■ Қани, нон ол, узумга қара. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Боғлиқ бўлмоқ, аҳамияти бўлмоқ. Ақл ёшга қарамайди. ■ -Ҳа, уч ярим меҳнат ишлайдиган одамга ўхшамайдими? -Жуссага қарамас экан-да. -Нега, жуссага ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Яхши эр-хотин бўлиш кўлнинг қаттиқ-юмиоқлигига ҳам қарамас экан-ку! А. Қаҳҳор, Мастон.

10 Кимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб, унинг белги-хусусиятлари бўйича иш тутмоқ. Сизга қараб ўзини сипоҳ тутяпти. Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара. ■ Бошқаларга қараш керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсин, ўйласин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

11 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ. Деразалари жанубга қараган уй. Тоққа қараган шийпон.

12 Ихтиёрида бўлмоқ (тасарруфи, боқми ва ш.к. жиҳатдан). Бу боғлар қўшни туманга қарайди. ■ Бедапоянинг нарёғи учинчи бригадага қарайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Етти болам бор. Онам бор, хотиним — ҳаммаси бўлиб ун киши менга қарайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

13 Муҳокамасини ташкил этмоқ, муҳокамасини ўтказмоқ; кўрмоқ. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.

14 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. Биз сизга икки соатча қарадик. ■ Сенинг чиқаришингга қараб, қўш маҳалини ўтказиб юборайми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

15 (деб сўзи билан қўлланади) .деб тунунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ, ўйламоқ. Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ. ■ Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу хотинлардан ҳеч бири қиляётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик деб қарамайди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

16 (2-ш. буйр. м. шаклида — қаранг, қара) Ажабланиш, ўйламаганлик, кутмаганлик

норозилик ёки мам-

нунлик маъноси билан) билдиради. *Аксига бугун ёмғир ёққанини қаранг. ■ Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хаёлни қаранг, ахир сизга парафин олиб келган эдим-ку!* С. Кароматов, Олтин қум. *Барака топкурни қаранг, тақсир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Найрангбозликни қара, эви билан бўлади-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

17 (1-ва 3-ш. шарт майли шаклида — қарасам, қараса) «Эътибор берсам», «диққат қилсам» маъносини билдиради. *Бир маҳал қарасам, темир йўлда кетаяпман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Шунақа қилиб, қарасак, эликбоши қўймайдиган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Жонфигон унинг ўқишига «нотавон кўнгул.. орзуга айб йўқ» деган назар билан қараб юрар экан, бир вақт қарасаки, Малоҳат курсни битириб, грузовой [юк машинаси] миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

18 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг синаб кўриш, билиш, тажриба, синовдан ўтказиш ҳаракати эканини билдиради. *Табиб.. товоқдаги қусуқни ҳидлаб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрмонжон бу йилларни суриштириб қараса, тошқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир мартаба бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳушёр пайтларида у ўзининг аҳволини ўйлаб қарар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Ер остидан (ёки тагидан) қарамоқ Юзини ерга қаратган ҳолда қарамоқ. *Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар билан ер остидан қараб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ерга қарамоқ** Ноқулай, хижолатли ҳолга тушмоқ. *..битта-яримта эшитгудек бўлса, биз ерга қарарлик бўлмайлик, ўлтиришининг катта илтимоси сиздан — шу!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўзига қара қ. кўз 3. Ола қарамоқ қ. ола.** **Оғзига қарамоқ қ. оғиз. Тик қарамоқ** Тап тортмай, дадил юзланмоқ, қарамоқ. *Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..умрида биринчи марта эрига тик қараб: -Ким сизни тушунган одам дейди! — деди.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. **Қараб тур** Дўқ-пўписа, жазолаш ҳақидаги таъкидни бил-

диради. *Қараб тур, даданг келсин! Шундай танобингени торттирайки..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Маҳалладагилардан бирига: -Ҳали қараб турсин! — деди.* Шукрулло, Жа-воҳирлар сандиғи. **Қараб турмоқ** 1) кўз-қулоқ бўлиб, назорат қилиб турмоқ. *Мен бозорга бориб келгунча, болаларимга қараб туринг, қўшни;* 2) кутмоқ, кутиб турмоқ. *Пултингиз йўқ бўлса, нега неварангизни пул топгунча кўммай, қараб турмадингиз.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси; 3) фаолиятсиз, ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда бўлмоқ. *-Она шўрлик боласи учун ўзини ўтга ташлайди. Мен ҳам қараб турмайман, — деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олимжон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшоҳ бизнинг дўстларимизни ўққа тутса ҳам, қараб тура берамизми? «Ёшлик».*

ҚАРАМОҒ Тарбия, боқиш, тасарруф ва ш.к. жиҳатдан мансублик, ихтиёрида бўлиш, қарамлик. *Ун ёшимгача онамнинг қарамоғида тарбияландим. ■ Азизбек Туркистон хонлигининг энг зolim.. бекларидан ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага достон.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшмат ака.. қарамоғида болалари тўғрисида справка келса, уйга қайтаришлари лозимлигини ёзарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚАРАНМОҚ 1 Қарамоқ 1 фл. ўзл. н.

2 Қарамоқ, боқмоқ; синчиклаб қараб чиқмоқ. [Отабек] *Жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулчехра худди уйқудан бош кўтарган киши каби атрофга қаранди-да.. ташқарига отилди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРАТА кўм. (ж. к. билан) 1 Қаратиб, тўғрилаб, йўналтириб. *Канални бўйлаб ўтган кўчанинг кун юриш томониغا паркка қарата солинган.. клуб одамга лиқ тўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..мино-мётчиларимиз ҳам душман марралари ва ўт очиш нуқталарига қарата ўт очди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Кимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, мурожаат қилиб. *Сизга қарата айтилган гап. ■ Полковник.. ҳаммага қарата нутқ сўзлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ Қаратмоқ фл. мажҳ. н. *Ҳамманинг диққати бир масалага қаратилган. ■ У [Мирзакаримбой] боғнинг таш-*

қарига қаратилган эшигига кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТМОҚ I Қарамоқ фл. орт. н. Ухаммани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. Маърузачи ҳамманинг диққатини бир масалага қаратди. ■ У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қуёшқон.

Ўзига қаратмоқ 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборни тортмоқ. Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қолирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдирмоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмақ ёки бўйсундирмоқ. У ҳаммани ўзига қаратиб олди; 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмақ, ўзлаштирмоқ. Соддадил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТҚИ шв. Қўриқчи (экинларга зарар етказувчи жониворларни қўрқитиш, ҳайдаш учун, баъзан кишиларни чалғитиш, алдаш мақсадида қўлланади). Назарҳожиди қаратқи миндирилган отларни баланд тепаликда қолдириб, ўзи жанг майдонига келди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРАТҚИЧ тлиш. Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз шакли, сўз бирикмасининг шундай қисми. Мас., Менинг китобим бирикмасидаги менинг сўзи.

Қаратқич келишиги Қаралмишдан англашилган нарсанинг шу келишиқдаги сўз англаган предметга қарашли эканини, ҳослигини ифодаловчи келишиқ. Бу келишиқнинг қўшимчаси билан шаклланади. Шу куннинг вазифалари. Олимларнинг изланишлари.

ҚАРАШ I Қарамоқ фл. ҳар. н. Тикилиб қараш. Хўмрайиб қараш. Кулиб қараш. ■ Қиладиган ишим — отларга қараш, кечқурунлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўз ташлаш, боқиш йўсини; назар, нигоҳ. Аёлнинг шу биргина қарашини Низо-

миддиновнинг ҳаётини таҳликага солиб қўйди. С. Аҳмад, Қўқм.

3 Бирор тарздаги, бирор маъноли нигоҳ, боқиш. Ёв қараш. Ит қараш. ■ Назаров, эшитдингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди. С. Анорбоев. Оқсой. Латифий Элжуррўдга ит қараш қилгани ҳолда, унинг олдидан узоқлашди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қосамотанинг диққати ошиб, йигитга настан қуш қараш қилди. «Муштум».

4 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар. Турли сиёсий қарашлар. Тил ва тафаккур муаммоларига оид қарашлар. ■ ..инсон улғайиб боргани сари унинг ҳаёт, дунё ҳақидаги қарашлари ҳам.. ўзариб бораверади. Газетадан.

ҚАРАШЛИ I Бошқарувида, тасарруфида бўлган; бўйсунадиган. Маданият вазирлигига қарашли муассасалар. Олий таълим вазирлигига қарашли ўқув юртлари. ■ Набиев марказ йўлланмаси билан бизнинг бошқармага қарашли.. янги очилган шахтага ўтган экан. Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 Бирор ҳудудий бутунлик таркибига кирувчи, унинг таркибидаги. Қўшни вилоятга қарашли ерлар. ■ Қапанчилар қишлоғига қарашли Қўғазор маҳалласида турувчи Муҳиддин Муҳаммадсолиҳ ўғли. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор гуруҳ, оила ва ш.к. таркибидаги, унга оид. Ўзимизга қарашли йигитлар, бирортасига айтамыз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Унга қарашли икки муттаҳам йигит кеча кеч Салимнинг кўмаги билан қизни.. қўлайгина ўғирлаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Муайян кимсаники бўлган, унга тегишли. ..бу йил баҳорда устига янги шийнон қилинган эскигина бир уй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб.. Ойбек, Танланган асарлар. Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кам қўлл. Тааллуқли, оид. Мамажон ялқовнинг кундалиқ дафтариди турли йилларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўламан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ I Қарамоқ фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Фуломжонга қарашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизлар бир-бири-

га қарашиб олдилар. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. Қизча онасининг ишларига қараша бошлади. ■ Оқжарда олимларга қарашиб юрганни била туриб, унинг кўзини шамғалат қилиб, қизга ишқибозлик қилишади-я, тавба. М. Мансуров, Ёмби. *Бой ота, менга ҳам бир пуд уруғликдан қарашиб турсангиз, савоб бўларди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАРАҒАЙ, қора қарағай Игнабаргли, майда тўнғиз ёнғоғи бўладиган, тик, доимо яшил дарахт. *Қарағай ёғоч. Қарағай тахта.* ■ ..қопчиғининг оғзини очиб, хатларни қарағай тағизга ағдарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Аканг қарағай с.т. Ўз ёки ўзга шахсини бўрттириб кўрсатиш, юқорилаш учун ишлатилдиган ибора. *Аканг қарағай ошини қийиб юбораман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. «Аканг қарағай Гулмат» (А. Обиджон асари).

ҚАРАҒАЙЗОР Қарағайлар билан банд бўлган жой, ер. *Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида, қарағайзор ўртасидаги сайхонликда.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ҚАРДОШ 1 Дўстлик, биродарлик алоқлари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. *Қардош халқлар.* ■ *Келар дўстлар, қардошлар Марказий Фарғонага.* А. Пўлат. *Усмон Серивелли шеърларида дўстимиз, қардошимиз озарбайжон халқининг бахтиёр қалби жаранлар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қариндош, қариндош-уруғ. *Акам сут-эмар бола вақтда онам касал бўлгани учун, Эргашининг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Оғани, қардошимдан — Барчасидан жудо бўлдим.* «Равшан».

3 Ўзига тенг кишига мурожаат шакли; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. *Юрагингда нима дард бор, қардош?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАРДОШЛАРЧА рвш. Дўстона, биродарларча. *Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик.* ■ [Аҳмадқул] *Оддий деҳқонлар билан қардошларча суҳбатдош бўлади.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАРДОШЛИК Қардошларга хос ҳолат, муносабат. *Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз этиб келган порлоқ манзилларнинг, юк-*

сак довларнинг тамал тоши бўлиб қолди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Дўстлик, қардошлик, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашда адабиёт — китоб айниқса муҳим роль ўйнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАРЗ [а. قرض — қарз; насия] 1 Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шарти билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, ғалла ва ш. к.). *Қарз(га) олмоқ. Қарз кўтармоқ. Қарз(га) бермоқ. Қарзни тўламоқ. Қарздан қутуломоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман.* ■ *Афандининг бир баққолдан элик уч танга қарзи бор эди.* «Латифалар».

2 Ишлатганлик, фойдаланганлик учун тўланадиган нарса (асосан пул). *Тўлов қарзлари. Солиқ қарзлари.*

3 кўчма Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. *Ёшининг хурмати — қарз, Қарининг хурмати — фарз.* Мақол. ■ *Ўғил онасидан қарзин узгандай, Тоғ ҳам оқлаёттир она сўтини.* «Гулдаста». *Адабиёт ва санъат арбобларининг талабчан китобхонлар ва томошабинлар олдида ҳали қарзи кўп.* Газетадан.

Қарзга ботмоқ Зиммасидаги қарзи жуда ҳам кўпаймоқ, кўп бўлмоқ. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг ўғлиман, деб керилиб юрган Нормурод қулоғигача қарзга ботиб, кафангадо бир йиғитга айланди-қолди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи ёки қиёмати қарз** Тирикликда тўланиши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. **Қарзи ҳасана қ. ҳасана. Ҳам фарз, ҳам қарз** Албатта қилиниши, бажарилиши шарт, деган маънодаги ибора. *Ҳазили йўқ. Уйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 кўчма Адо этилиши, бажарилиши шарт бўлган иш, вазифа. *..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан қарзи борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сен ҳумпарни қанча сўксам, яна бўйнимда қарз қолади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРЗДОР [а. + ф. قرضدار — қарзи бор, қарзли] 1 Зиммасида қарзи бор (шахс). *Афанди бир судхўрдан қарздор эди.* «Латифалар». *Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Маҳалла одамларидан бир камбағал биздан қарздор эди, уч юз сўмга яқин..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бировнинг яхшилиги, хизмати ёки, умуман, ким (лар)дир олдида бурчли; бурчли бўлган шахс. Пулатжон акамлар. бизни мактабда ўқитганлар. У кишидан умр бўйи қарздормиз. Мирмуҳсин, Умид. Ижодий ходимлар ўқитувчилар олдида қарздордир. Газетадан.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА [қарз + *а.* قباله — кафолат, жавобгарлик; шартнома] Ёрдам тариқасида олинган қарз, қарз-қурз. Боёқиш Дўсанов қарз-қавола қилиб, инспекторга минг сўм тўғрилаб берди. «Муштум».

ҚАРЗ-ҚУРЗ [қарз + *а.* قروض — «қарз» с.нинг кўпл.] Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб, чит, тик, тринка олади. Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I Анча ёшга борган, қартайган; кекса. Қари киши. Қари от. Қари тол. Ёшу қари(лар). Қари билганини пари билмас. Мақол. ■ Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кекса қари Катта одамлардек фикр юритувчи бола, маҳмадона. **Қари қиз** Эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак, деган ҳаёлга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Узоқ ўтмишга эга. Етиб келар муздай шабада. Қари тоғнинг хўрсиниқлари. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Ёзди қари тарих саҳифасига Тарихни титратган бир сўз — ларзакор. Миртемир.

ҚАРИ II тар. Ўрта Осиёнинг турли худудларида турлича миқдорни ифодалаган, ип, ипакдан тайёрланган газламаларни, баъзан масофани ўлчаш учун қўлланган узунлик ўлчови бирлиги: Хоразмда 149 см га, Тошкентда 189 см га, Фарғонада 164 см га, Бухорода 320 см га тенг бўлган. Иштонсизнинг тушига икки қари бўз кирибди. Матал. ■ Тўқсон қари буздан бўлган киссаси, Шундоқ қалмоқ айланади майдонда. «Ал-поминш».

ҚАРИЙБ [*а.* قريب — яқин, яқиндаги; қариндош] рвш. Тахминан, деярли, яқин. Қарийб бир километрча масофа. ■ Танк қирқ-эллик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота не-

мис пиёда аскарини кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. У қарийб доимо хушсиз ётар, ҳеч бир нарса эмас, фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Троллейбус қарийб бўш бўлгани учун, Аъзамжонни бемалол саволга тутди. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ҚАРИЛИК Қари эканлик. Унинг қарилги билинмайди. ■ Жоним бобо, қарилгинг ҳурмати, Қўя бергин энди отнинг жоловин. «Рустамхон».

2 Организм ҳаётининг ёшга боғлиқ муайян бир даври; умрнинг сўнгги, ёши қайтган ҳолати, даври; кексалик. Қариликни донолик безайди. ■ «Тиқ» этса, бирор хушхабар кутини, ҳамсуҳбат ёки соғинган киши си кириб келармикан, дея кўз тикишдек қариликка хос одат отада ҳам мужассам эди. «Муштум».

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чиқармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пупиш» деб кўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРИМОҚ I Ёши улғайиб, қарилик даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини. Мақол. ■ -Сиз нечага кирдингиз? -Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қариб қолишган, оғир мусибатни кўтариша олмайди. Э. Райнов, Ажаб қишлоқ.

2 Жисмонан қарилик даврига хос ҳолатга тушмоқ. Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қалб кўрини эл хизматига бахшида қилган, юртини яшнатиб-яшартирган киши қаримайди. Газетадан.

3 кўчма Эскириб, ўз умрини тутатмоқ, тутатиш босқичига ўтмоқ. Асрлардан асрларга улашган Асл санъат қаримайди. Қ. Муҳаммадий.

4 кўчма Ҳазон бўлмоқ, сўлмоқ. Боғимизга зоғу ҳазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин. Уйғун.

5 кўчма Ўз муддатининг тугаш палласига ўтмоқ, тугаш жараёнида бўлмоқ. -Баҳорнинг дараги бу, — деди Унсин майин оҳангда осмонга қараб, — қиш қариб қолди. Ойбек, Улуғ йўл. Ҳувуллаган сариқ водий-

да Қариган куз ётади беҳол. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Сафар қариди 1) маълум жойда ёки сафарда бўлиш муддати тугади, қайтиш вақти келди. *Сафар қариди. Фуломжон ака юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар эслаганда, юрак-бағри эзилиб кетарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон;* 2) умри оз қолди, ўлимга яқин қолди. *Маъмура синглим, менга олам уйдан жой қолмади, сафарим қариди, муддатим битди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўринадиган, қариллик белгилари аке этган (асосан юз ҳақида). *Унинг қаримсиқ ва сўниқ.. тиришиб кетган юзида ачиниш ифодаси зоҳир бўлди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шунинг учун башарасини ҳалитдан ажсин босиб, қаримсиқ бўлиб кетган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҚАРИМТА 1 Бирор нарса ўрнига, бадалига бўладиган (қайтадиган) нарса; қайтим, эваз. *Қиш шароитида йирик бетон ишлари икки ойга тўхтатилади. Аммо март ойининг ўзидаёқ қаримтаси қайтади. А. Мухтор, Тугилиш.*

2 Қасос, интиқом, ўч.

Қаримтаси қайтди 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё айн. қасосли (ёки қайтар) дунё қ. қасосли. *Қаримтали дунё. Қариганимизда, Асқаржон ҳам бизларни яккалаб қўйса, нима қиламиз. А. Исомиддинов, Гулдаста. Қаримтали дунёни қаранг, кулганим ҳам йўқ эди-ю, қирқ кун тугул, қирқ соат ҳам ўтмай, ўзимнинг бошимга тушиб турса-я. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ҚАРИНДОШ 1 Бир авлод-аждодга мансуб бўлган кишилар, ота ва она томондан бўлган шахслар (бири бошқасига нисбатан). *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош. Узоқ қариндош. Яқин қариндош. Чатишган қариндош. Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши. Мақол. ■ Тўй, маърака – барисига аралашаман. Меҳмонларини ҳам, қариндошларини ҳам танийман. Ойбек, Танланган асарлар. Аввал кўни-кўшилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар етиб келишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Келиб чиқиш манбаи бир бўлган, бир-бирига яқин. *Турк ва мўғул тиллари қариндош тиллар эканлигини баъзи мутахассислар.. исботламоқчи бўладилар. Газетадан.*

ҚАРИНДОШЛИК 1 Қариндош эканлик. *Она томондан қариндошлик. Қўшни-мизга қариндошлигини биламан.*

2 Қариндошларга хос боғланиш, муносабат; инсонлар ўртасида қон жиҳатдан боғланиш. *Тожибой гўлдираб, жавоб берди: -Олаҳўжа маҳсум менинг тоғам бўлади. Илғари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. **қариндошчилик** 1. *Эринга айтиб қўй: қариндошчилик қилмаганимда, ҳаммаларинг ётардиларинг.. ётадиган жойларинг-да. Т. Малик, Ажаб дунё.*

ҚАРИНДОШ-УРУҒ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақраболар, уруғлар. *Қариндош-уруғи кўп одам. ■ Эралининг ҳам қариндош-уруғлари ташвишда эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бир-бирига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқар эди. «Гўрўғли». Қани энди шунақа қариндошчилик кўпроқ бўлса. «Муштум».*

2 айн. **қариндошлик** 1. *Унинг гапи гирт ёлғон.. менинг унга ҳеч қандай қариндошчилигим йўқ. «Муштум».*

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа; шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Қиприк улай қаричдай.. Э. Охунова. Тоғдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган гўзаларнинг бареларини шивирлатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саидий.. Саломхоннинг ўзидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Бир қарич Баъзи сўзлар билан қўлланиб, белги, ҳолатни кучайтиради. *Шу қизни бир қаричлигидан тарбиялаб, едириб, кийдириб, мана воёга етказдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронман. Ойбек, Танланган асарлар. [Кумуш] Зайнабнинг бир қарич осилиб кетган қовоқ-дудоғига истеҳзоланиб, томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тили бир қарич Тили узун, оғзи ботир, гап билан мақтанадиган. Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин нега ти-*

лингни бир қарич қиласан? Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Тили бир қарич бўлиб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим», дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ, ..у тўсинларни бирма-бир қаричлаб ўлчаб чиқ-ди. Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ҚАРИШ Ёш улғая бориши билан организмнинг аъзо ва системаларида пайдо бўладиган салбий ўзгаришлар. Улар организмнинг ҳаётга мослашув имкониятларининг сусайишига, қаришига олиб келади. Газетадан.

ҚАРИШҚУЛ с. т. Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўйсафид, чол. Нуроний қариялар. Қариялар чойхонаси. ■ Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач, ҳамма ўрнидан турди. С. Аҳмад, Уфқ, -Тагин нима бўлди, қария? — ҳар нарса-ни лўнда қилиб гапиришини севган Қоратой чидамсизлик билан сўради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қариялар, чоллар, *КЕКСА ОДАМЛАР*. Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

ҚАРИҚИЗ I бот. Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, зах ва соя ерларда, йўл ёқаларида ўсадиган икки йиллик бегона ўт (халқ табобатида ва чорвачиликда ишлатилади).

ҚАРИҚИЗ II бот. Қора тусли, бўртма йўллари бор, чўзинчоқроқ, кам этли кузги қовун. Қовун-тарвуз растасидаги бир соғувчи.. *қаридорга қариқизни мақтар эди*. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРЛУҚЛАР Ўзбек халқи таркибига кирган, тарихан уч қабиладан ташкил топган этник уюшма.

ҚАРМАМОҚ шв. Қамрамоқ, ўраб олмоқ. Мард Ҳасаннинг гирдини Қармаб олаётирди. «Равшан».

ҚАРМОҚ I Балиқ овлаш учун илга боғлаб, сувга ташланадиган ўткир учли маҳсул илгак; учига шундай илгакли ип боғланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. Ерни қазимасанг, олтин чиқмас. Қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас. Мақол. ■ Қодир балиқни қармоқдан чиқариб, майса устига ташлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 хўчма Бирор киши ёки нарсани қўлга олиш, илнтириш учун ишлатиладиган

восита, тadbир, макр ва ш.к.; тузоқ, дом. Бировнинг қармоғига илинмоқ (тушмоқ). ■ Пайғамов Нусратбекнинг боши айланиб, тили каловланаётганини сизди, қармоқ ташлаб кўрди. С. Нуров, Нарвон. Тўсатдан оилада совуқлик пайдо бўлиб қолди. Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ қўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди. Газетадан.

ҚАРО эск. кт. Қора. [Мансур:] Пирим, афв айлангиз бахти қарони, ўарибу хастадил мотамсарони. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚАРОБАТ [а. قرابت — яқинлик, қариндошлик; тахминийлик] эск. кт. Яқинлик, қариндошлик. Вазир аъзам ҳазратларига қаробатим бор. Ойбек, Навоий. Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун аздаҳидил [ас-тойдил] Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРОВ кам қўл. **1** Қарамоқ фл. ҳар. н. **2** Назорат, текширув. У ҳозир ҳам врачнинг қаровида. ■ [Тракторларни] Ремонтдан чиқариб, техник қаровдан ўтказиб, тайёрларлик чизмига кўйдимиз. Газетадан. Тиббий қаров ўтказилганда, уларнинг б.т. мафарида таносил касалликлари борлиги аниқланди. Газетадан.

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қилмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландиқ. Қаровсиз экин. Қаровсиз ер. ■ У [Эргаш] ҳовли-жойнинг бу хилда қаровсиз ётишига бир кун ҳам чидаёлмас эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қаровсиз узумларга ёптасига кул тушган эди. А. Мухтор, Чинор.

ҚАРОВСИЗЛИК Қаровсиз ҳолат, қарамай ташлаб қўйилганлик. Маккажўҳоримиз қаровсизликдан ёзинг жазирама иссиғида қовжираб кетибди. «Муштум». Қаровсизликдан занг босган, сўлоғи ўйнаб ётган машиналар.. «Муштум».

ҚАРОЛ тар. **1** айн. қул **1**.

2 Хизматкор; батрак. Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар эканлар. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Қандай қилиб Олаҳўжабой билан унинг жабр-зулмини кўрган собиқ қарол Абдурашулнинг билми бир бўлсин? П. Турсун, Ўқитувчи. Қарол, келишувга биноан, хўжаликда молларга қараш, лишувга биноан, хўжаликда молларга қараш, юк ташини, далага ўғит чиқариш, сув келтириш, ўтин тайёрлаш, қор кураш каби бир

қатор юмушларни бажарган. «Фан ва турмуш».

ҚАРОЛЛИК Қарол хизмати, вазифаси, иши. Қароллик унинг жонига теккан эди. ■ Рўзиматнинг отаси.. Суфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди. Туйғун. Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАРОР [а. قرار — тўхтам, ҳукм, хулоса; туб, асос; тинчлик, ором; манзилгоҳ, тураржой] **1** Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан қабул қилинган хулоса; амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. *Аёлниг истаги зўр, қарори қатъий эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Ҳасанали:] *Мен сизни қутидорнинг қизига уйлантиришга қарор қилиб, қароримни букун кечаси Зиё шоҳичи билан амалга оширдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарор бермоқ кам қўла. айн. **қарор қилмоқ.** *Кўп уйлаш натижасида.. Пошиша ҳам ўз қарорини бериб, дарҳол ишга киришган эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Мен ўз жоним учун сенинг ҳаётингни қурбон қилмасликка қарор бердим.* К. Яшин, Ҳамза. **Қарор қилмоқ** Маълум (ёки қатъий) фикрга (тўхтамга) келмоқ. *Нури фурсатни қочирмаслик учун ҳийлани ишлатишга қарор қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шароф Рашидов Мирзачўлда бўлганида, қашқадарёлик чўлқуварларни зиёрат қилиб ўтишга қарор қилди.* Газетадан. **Қарорга келмоқ** Бирор фикр, тўхтамга келмоқ, қарор қилмоқ. *У Аваздан ҳар не кутган, аммо бунчалик қарорга келар, деб ўйламаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис, мансабдор шахс ва ш.к. нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилган тўхтами, ҳукми. *Транспорт бўйича қабул қилинган барча қарорлар ҳаракатдаги саставлардан тўла ва яхши фойдаланишга қаратилган.* Газетадан. *...пахтага бормаган бир болани.. институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Осойишта, безовта бўлмаган ҳол, осойишталик; ором. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар дам куярман, ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча йўқдир қарорим.* Муқимий.

Қарор топмоқ **1)** тинчимоқ, ором топмоқ. *Сиз каби нодир шахсни амирлик рутбаи олийси билан сарафроз қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас.* Ойбек, Навоий; **2)** ўрнашмоқ, ўрин олмоқ. *Турмушлари яхши бўлган жойларда эса қарор топиб қолаверганлар.* Ё. Ханмов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий; **3)** юзага чиқмоқ (келмоқ), амалга ошмоқ. *Санъатда миллий шакл тарихан қарор топди..* Газетадан. *Кўп ўтмай даштда ҳам янги-ча тартиблар қарор топа бошлади.* Газетадан. **Қарори йўқ** **1)** тинчи-ҳаловати йўқ. *Қарорим йўқ борай десам..;* **2)** сабр-тоқати йўқ; беқарор; **3)** бир иш ёки жойда қўним билмайдиган; беқарор; **4)** гап-ваъдасида тайинсиз; субутсиз, тутуриги йўқ.

4 кт. Тураржой, тўхтайдиган жой. *Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?* «Равшан».

ҚАРОРБОЗЛИК Бўлар-бўлмас қарорлар чиқариш, қабул қилиш ишларига зўр бериш. *Мажлисбозлик, қарорбозлик ҳам барҳам топди.* «Муштум».

ҚАРОРГОҲ [а. + ф. قرارگاه — манзилгоҳ, ўрнашган жой, макон] **1** Вақтинча истиқомат қилиш ёки қўниш жойи. *Чўлпонлар қароргоҳи.* ■ *Шаҳрисабз узоқ ўтмишида савдо қарвонларининг севимли қароргоҳи бўлганлиги тарихдан маълум.* Газетадан.

2 Умуман, яшаш жойи; маскан. *Шанба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўлди.* Ё. Шуқуров, Қасос. *Зумрад ўзи ўсган маскани билан видолашаётган кимсадек, хароб қароргоҳ олдида бир нафас бош эгиб турди.* С. Сиёев, Отлик аёл.

3 Давлат бошлиғи, ҳукумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турадиган жойи, саройи. *Жунайдхондан чопар келиши амримаҳол, унинг ҳам тайин қароргоҳи йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хон урушни тезроқ бошлашининг чорасини излаб, Бобур қароргоҳида мунажжимлик қилиб юрган яширин кишисига хабар юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАРОРСИЗ айн. **беқарор.** *Қарорсиз одам.* ■ *Йўл жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ.

[Нури] Юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРОҚЧИ эск. Йўлтўсар, босқинчи (одатда тўда, гуруҳ бўлиб юрадиган босқинчи, ўтрилар ҳақида). Ривоятларга кўра, қароқчилар тўдаси шу атрофга ўрнашиб олиб, карвонларга ҳужум қиларкан. Газетадан. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!! — до-вон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Етти қароқчи айн. Етти оғайни қ. етти. **Кичик етти қароқчи айн.** Кичик етти оғайни қ. етти.

ҚАРОҚЧИЛИК 1 Қароқчи иши; босқинчилик. Тирикчиликнинг осон йўли қароқчилик деб билган Дурди.. деҳқончилигини йиғиштириб қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бу ўғрилиқкина эмас, қароқчилик, кундузлай халқнинг кўзи олдига йўлбосарлик, — деди Ҳайдар. С. Айний, Куллар.

2 ҳуқ. Очиқ денгизда савдо ёки фуқаро кемаларини ҳусусий ёки давлат кемалари томонидан ғайриқонуний равишда эгаллаш, талон-торож қилиш ёки чўктириш.

ҚАРОҒ 1 эск. Кўз қорачиги: кўз. Ёки асил инжу бўлиб кўзинг ўйнатолсам, Қаратолсам қора чўгдай қароғинг. Миртемир. Тўйиб боққил бу юрт ҳуснигаким Кўнглингни чоғ этгин, Ватан ҳар зарра тупроғин Кўзингга сен қароғ этгин. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Уғли вужудида жамланган завқ-шавқ, қароғларидан ёғилаётган нозиккина тўйғунлик.. бор эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 (1-ш. эгалик шаклида — қароғим) Ўзидан ёш шахсга муружаатда яқин муносабатни билдириш учун қўлланади; нури дийдам, чироғим. Сенга қийин.. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қароғим. О. Ёқубов, Ларза. Тила тилагингни, қароғим, деди, Камоли эҳтиром билан Орзу. Т. Тўла.

ҚАРР тақл. с. Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товушини билдиради. Зерикдимми, нега «қарр, қарр» Демайди қарға, қаранг. Ф. Фулом.

ҚАРС 1 тақл. с. Нарсаларнинг бири-бирига қаттиқ урилишидан, синишидан ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. Утишида қарс этиб ёнғоқ чақди. Шиша қарс этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшитилди. ■ Мадаминхўжа дастурхон

солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ торган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. От олдинга интилди, тиришатириша аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди. Ойбек, Танланган асарлар. Раис ўрнидан туриб, шофёрни чақирди, кўк «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик», деди шофёрга. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсак, чапак. Қарс урмоқ. ■ Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс — чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди. Ойбек, Куёш қораймас. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқариб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга нарво қилмай, ўйинни давом эттираман. А. Қодирий, Жинлар базми.

Қарс икки қўлдан чиқади айн. қарсак икки қўлдан чиқади қ. қарсак. Баробар учинг, фақат баробар учсангизгина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади. А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

ҚАРСАК айн. чапак. Қарсак чалмоқ. Қарсак урмоқ. Давомли гулдурос қарсаклар. ■ Оломоннинг қарсаги остида Нарзи тоға дастурхон кўтариб, вагонга чиқиб борди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зални гурр қарсак босди, ҳамма ўрнидан турди. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

Қарсак икки қўлдан чиқади Икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсак, албатта, икки қўлдан чиқади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қарсак чалмоқ** (ёки урмоқ) Олқишламоқ, табрикламоқ; маъқуллаш, қойил қолиш, тан беришни чапак билан изҳор қилмоқ. Ҳамон Ота писмиқ кўшиқ айтиб ўйнар, болалар қарсак чалиб кулишарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йиғилганлар бир неча дақиқа, саҳнадаги нарсаларга маҳлиё бўлиб қолгандай, жимгина ўтирдилар, ногаҳон қарсак уриб юбордилар. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка туриб қарсак чалади. Э. Раҳим.

ҚАРСАКБОЗЛИК Ҳадеб, берилиб, давомли, такрор-такрор қарсак чалиш; чапакбозлик. Ашула тугар-тугамас, қарсакбозлик бошланиб кетди. Зойиржон чап

қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб, «Андижон полкаси»га шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. Ў. Хошимов, Қалбинга кулоқ сол.

ҚАРСАКЧИ Қарсақ чалувчи одам. Қарсақчи қизлар қарсақ уриб.. неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. «Равшан». -Жим тулинг, кўшини, — деди ҳалиги қарсақчининг ёнида ўтирган киши, — кафтингизнинг қаваргани қолиб, чапагингиз хайф кетади. «Муштум».

ҚАРСИЛЛАМОҚ «Қарс» этган овоз чиқармоқ, «қарс» этмоқ, Эшик қарсиллаб ёнибди. Дарахтнинг шохи қарсиллаб синиб түшди. Милтиқ қарсиллаб отилди. ■ Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилаб, ёмғир ноғора чала бошлади, яна қарсиллаб, гўлдураб чақмоқ чақди. «Ёшлик». Узоқ ёқда музлар қарсиллар.. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚАРСИЛЛАТМОҚ 1 Қарсилламоқ фл. орт. н. Эшикни қарсиллатиб ёнди.

2 (асосан, -иб кўшимчали рвди. шаклида — қарсиллатиб) кўчма с.т. Ҳаракатнинг белгисини кучайтиради. Саидмуродов «давр келганда, суриб қол», деб бу материаллардан олганини олиб, қолганини қарсиллатиб нуллайверди. «Муштум».

ҚАРСОҚ Тулкига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич хайвон. Тулки, қарсоқ уни бир, Фар, ўгрининг тили бир. Мақол. ■ «Борса-келмас» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, силовсин бор. «Фан ва турмуш».

ҚАРТ шв. Қари, кекса. Шу пайт олисдан йўтал эшитилди, бир-бир босиб келаётган икки қарт киши кўринди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРТА 1 Отнинг ёғли йўғон ичаги ва ундан махсус тайёрланган, кўпинча яхна қилиб ейиладиган таом. Шойи кийдим, ким-хоб кийдим, устимда йўқ, Қазилан қарта едим, қорнимда йўқ. Мақол. ■ Қазилан қарта, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАРТА 2 [р. карта < лот. charta < юн. kartis — папирус барги, қоғоз] 1 Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиладиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. 36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмоқ. ■ Қарта чийлаб ўтирган одамни кўрсатиб: -Машхур

Йўлдош қарвон шу одам бўладилар, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Эксава-торчилар.. стол атрофини ўраб, папирост тутуни ичида қарта ўйнашаётган экан. А. Мухтор, Туғилиш.

2 с.т. қ.х. Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. Мажлиснинг охири шу хилдаги гўзалар кўпроқ бўлган Қамбарали ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳали сиз кузни гапирасиз, ҳозиргисини айтинг, уватини ўт босмаган қартамиз жуда оз. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ҚАРТАБОЗ [қарта + ф. باز — ўйновчи] Қарта ўйинига ишқибоз одам. Даданг ўтакетган.. қартабоз бир киши эди. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАРТАБОЗЛИК Берилиб қарта ўйнаш, қарта ўйини. Қартабозлик узоққа чўзилмади. «Шарқ юлдузи».

ҚАРТАЙМОҚ айн. қаримоқ 1. Қартайиб қолган одам. ■ Қартайсангиз ҳам қуялмайсиз. Ҳ. Назир, Яхши исм. Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди(р), Сен англагин гўлдай сўлган тарзимди. «Алпомиш».. мен ҳам биологик жон сифатида улғаяман, қартайман ва, охир-оқибат, бир кун вафот этман. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚАРТАНГ кам қўл. Қартайган одам, қари киши. Асом чол деган бир қартанг хотин-қизларга қарши ташвиқот юргизиб, бир қават терисини ташлабди. «Муштум».

ҚАРТ-ҚУРТ тақл. с. Молларнинг хашак чайнашидан чиқадиган товушни билдиради. Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт хашак чайнашлари.. бузар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Калта қайрилма тумшукли, тирноқлари узун ва ўткир, овга солинадиган йиртқич қуш. [Поччам] Ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матран кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҚАРШИ 1 Тарафдор бўлмаган, тарафдор эмас, маъқул деб билмайдиган, зид фикрдаги. Иккинчи уйланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу қудаларнинггина ишларидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шанбалликка кўп одам келишига қаршиман.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. ..мен ҳам Қумушини Тошкент юбормоққа қаршиман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хилоф, зиддига иш тутувчи; мухалиф ёки душман. *Қарши томонлар. Қарши кучлар.* ■ Устоз Қавом.. шундай мўтабар зотнинг фарзанди салтанатга қарши бўлгани, нобакор чиққанига афеусланади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бошқасини инкор этадиган, унинг зидди бўлган. *Бир-бирига қарши фикрлар. Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар.* ■ Бўтабой акамга қарши гапирсам ҳам майлигами? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Рўбарў жойлашган ёки йўналган; қарама-қарши, рўбарў. *Қарши оқим. Қарши шамол. Кўчанинг қарши томони. Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ.* ■ Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ётоқхона олдида келганимизда.. бир бола қаршимиздан чиқиб қолди. Ў. Умарбеков, Шонли авлод. Отабек учун энг нозик саналган бу масала қаршидаги жавоб кутиб ўтиргувчиларни ниҳоят зериктирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 (ж.к. билан — ..-га қарши) кўм. өзф. 1) зидлик (зидлаш) муносабатини билдиради; зид (хилоф) ҳолда. *Унинг овози устагага қарши баянд жараңламади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қутидор, одатига қарши, бозордан кундуз соат учларда қайтиб келди-да, Отабекни сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярашмайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўзи бирикиб келган сўз англаган нарсани даф этиш, йўқ қилиш, олдини олиш ва ш.к. га қаратилганлик маъносини билдиради. *Ичкиликбозликка қарши кураш. Ҳашаротларга қарши дори сепмоқ.* ■ Касалнинг олдини олиш чораларидан энг муҳими вақтида тепкига қарши эмлатишдир. «Саодат».

6 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида, б.к. билан — қаршисида) кўм. өзф. эск. айн. олдида қ. олд. *Шунинг учун кутмаган ҳол қаршисида бир оз довдираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Инобатхон кутилмаган бу аччиқ муомала қаршисида борлиқ-йўқлик ҳолда қолди.* «Муштум».

Бахтга қарши қ. бахт. Қарши атака қ. қарши хужум. *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** *Қарши иш тутмоқ, қарши ҳаракат қилмоқ. Умримда биринчи мартаба кўнгил орзусига қарши бор-*

дим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрининг раъйига қарши боршидан фойда йўқлигини билди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши келмоқ** 1) зид бўлмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. *Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз учрашмоқ, *Улар боғдан чиқиш олдида бир йигитга қарши келдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ (ташриф буюрувчини). *Биров тунд, биров очиқ чехра билан қарши олди меҳмонларни.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор иш, тадбир, тақлиф ва ш.к. га нисбатан ўз муносабатини билдирмоқ. *Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши турмоқ** *Қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. Дадасининг уйланишига қарши туриш учун ҳеч қандай асос топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши тушмоқ** *эск. айн. қарши турмоқ. Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Кумуш билан онаси қарши тушдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) қаршилиқ билдирмоқ, қарши бўлмоқ, *Механизацияга қарши чиқишлар бўлиб турадимиз, бўлса — қарши чиққан одамларнинг далил ва исботлари нималардан иборат?* А. Қаҳҳор, Картина. **Қарши куда** *Ўзаро қиз бериб, қиз олишган қудалар (бир-бирига нисбатан).* **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарама-қарши, мухалиф, зид қилиб қўймоқ. *Ермат.. Йулчини ўз қўлишига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбарў қилиб қўймоқ. **Қарши хужум** *Душманнинг хужумини даф қилиш, унга жавобан қилинадиган хужум. Душман жон ҳолатда бор кучини қарши хужумга ташлади.* Газетадан. **Ҳар эҳтимолга қарши қ. эҳтимол.**

ҚАРШИЛАМОҚ 1 Кутиб олмоқ, қарши олмоқ (ташриф буюрувчини). *Меҳмонларни қаршилаб олмоқ.* ■ **Бошлиқ** *Қиёмхонни ўрнидан туриб, жуда хушчақчақ қаршилади.* Н. Аминов, Суварак. *Улар хужрага келиб кирдилар. Отабек келувчиларни улуғлаб қаршилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор маросим, тадбир, тақлиф ва ш.к. ни қарши олмоқ. *Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қарши*

олардим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 Қаршиламоқ фл. бирг. н. *Уқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилашди.* ■ *Бу фаёқуллода севинч хабарни бекнинг қайси йўсинда қаршилашини ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Қарши келмоқ, рўбарў бўлмоқ, *Салимбойвачча зинадан энди тушган чоқда Гулнор билан қаршилашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 Қарши эканлик. *Сенинг бу ишга қаршилигингни биламан.* ■ *Ул ҳар нарса деса, фақат Марғилондан уйланганинга қаршилигидан айтадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қарши фикр, норозилик, эътироз. *Қаршилик билдирмоқ.* ■ *Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* Файратий. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир. *Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршиликка дуч келмоқ.* ■ *Фақат яхши ўйлаб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олдик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди, бу — қонуний.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қаршилик қилмоқ Қаршилик билдирмоқ, тўсқинлик қилмоқ, қаршилик кўрсатмоқ (қ. **қаршилик 2, 3**). *Ҳаёт қўлини секин тортиб олди, Фуломжон қаршилик қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз қаршилик қилай деса, қўли кишида.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ кам қўлл. айн. **қарама-қарши.**

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуғи ва оёқлари узун, тик қоматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик қуши; қўтонларнинг бир тури.

Қарқара бўлмоқ Барқ урмоқ. -*Бу йил ҳуб ишладик, — дейди Хайрихон, — Яшнади гўзалар бўлиб қарқара.* Х. Расул. *Сув очилиши тезлашмаса, қарқара бўлиб ўсаётган гўзалар куриб қолиши аниқ.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАРҚУНОҚ Чумчуқлар туркумига мансуб, тумшуғи эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан озикланадиган қуш. *Сой ёқасидан ялтиз ҳиди келарди, маст*

бўлиб қарқуноқлар сайрарди. А. Мухтор, Чинор. *Булбуллар, зарғалдоқлар, қарқуноқлар боғларни ташлаб қочди.* Н. Ёкубов, Жон.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан кулранг аралаш (ола қарға) кўчманчи қуш (Ўзбекистонда қиш ойларида бўлади). *Бир қарға билан қиш келмас.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чўқимас.* Мақол.

Гўнг қарға қ. гўнгқарға. Кўк қарға қ. кўкқарға. Қарға жийда қ. қарғажийда.

2 Ўйин қартасининг найза учига ўхшаш қора холли тури. *Қарғанинг саккизлиги.*

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАМОҚ Бировга ёмонлик, бахтсизлик ёки ўлим тилаб, қарғиш сўзларини айтмоқ. *Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *«Худо кўтарсин Оқилхон билан Муродхонни, ўлимингни бергурлар!»* деб қарғаб ўтирди. «Муродхон».

ҚАРҒАНМОҚ 1 Қарғамоқ фл. ўзл. н.

2 Ўзича норозилик, қарғиш сўзларни айтмоқ. *Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўш патронга пичоқ тикди-да, бутун чироқларни учирди ва то монтер келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарғанган, сўкинган товушлари узилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: -Садқайи сенга берган панду ўғит! «Муштум».*

ҚАРҒАШ Қарғамоқ фл. ҳар. н. -*Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ, — деди Марҳамат. — Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 Қарғамоқ фл. бирг. н. *Қизлар урушини.. бошлаганларни титраб қарғашарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒАШОЙИ Шойининг қора, сариқ, кўк гулли тури. *Бир кийимлик қарғашойи. Қарғашойи кўйлак.*

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси, қарғиш ифодали гап, сўз. *Ёмон қарғиш. Енгил қарғиш. Қарғиш эшитмоқ.* ■ *Ўзлари отин бўлсалар ҳам, оғизларидан қарғиш тушмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] *Аммо.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишларидан, қарғишларидан беҳад кўрқаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарғишга қолмоқ (ёки учрамоқ) Қилмишига яраша қарғиш эшитмоқ, лаънат остида қолмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Аммо, бола, олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАРҒИШЛАМОҚ шв. Қарғамоқ. Қиз берганни қарғишлаб.. *Хон ўртанди тобора.* Ҳ. Олимжон.

ҚАСАВА [а. *قصاب* – тилла ёки кумуш ип; зар уқа; кимхоб, зарбоф] 1 Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмо; дакана. *Эшик олдида бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, буйдор аёл кутиб олди.* Газетадан. *Саллага ўхшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дурра..* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 шв. Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [а. *قسم* – онт, қасамёд; ваъда] 1 Ўзининг ҳақиқи, сўзининг тўғрилиги ва ш.к.ни тасдиқлаш, унга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айтиладиган масъулиятли сўз; онт. *Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ.* ■ [Сафар:] *Шу каъбатуллонинг ичида ўлтириб ёлгон гапирган одам мусурмон эмас. Кишининг қасамига ишонамаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ҳеч кимга айтмаслик учун оғзига келган қасамларни валдирай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Содиқлик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. *Майли, ёмғир, қор ёғсин, ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамига ҳеч хиёнат этмайман.* Уйғун. *Юсуфжон ака умрининг охиригача ўз қасамига содиқ қолди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Қасам бермоқ Расво қилмоқ, ёмон ҳолатга солмоқ. *«1-сорт» сўзига юмуқ кўз билан қараб, штампни босавериши маҳсулотга қасам берапти.* О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглаяпти. *Ўғлим, шу таъзир оз эмас.. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин, қасам бериб бўшатурмиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Қасам ичмоқ** Қасам сўзларини айтмоқ (қасам – ҳар икки маъносид). *Жонфигон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишимизни сўради.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз

читтак. *Каломулло беринг, қасам ичаман!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қурилишни тезда тамомлашга қасам ичганмиз. Ишлар ванг! «Муштум».*

ҚАСАМЁД [а. + ф. *قسم يادکردن* – «қасам сўзларини айтмоқ» бирикмасининг қисқарган шакли] 1 Катъий ваъда, онт. *Олимжон ва Ойқиз, ғўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд қилган экан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Халқимизнинг бахти учун жон-танзим билан курашаман, душманга раҳмсиз бўламан, деб қасамёд этдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 Содиқлик ҳақидаги расмий ваъда, қасам. *Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасамёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАСАМХЎР [а. + ф. *قسمخور* – қасам ичувчи] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасам ичиб, ундан қайтаверадиган, қасамининг бурди йўқ. *Қасамхўр одам.* ■ *Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир қафт жўғари, бир сариқ танга илинжида қуръон қучоқлаб қасам ичадилар.* С. Сиёев, Аваз. *Кетма-кет қасам ичаётган азамат.. машхур қасамхўр Мадраҳим Адамбоев бўлади.* «Муштум».

ҚАСАНҒИ кам қўлл. Бетайин, арзимас. *Бева боши билан шунчалик ўстирса-ю [қизни], у юзига тик қараса?! Тагин, келиб-келиб аллақанақа бир қасанғи йиғит деб-а!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАСД [а. *قصد* – мақсад, ният; интилиш, иштиёқ; гараз] 1 Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган катъий ният; азм-қарор, аҳд. *Уйдан чиқишданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У Мунисхондан уни совитиш қасдида эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Қасд қилмоқ Бирор ниятда бўлмоқ, мақсадни кўзда тутмоқ. *Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Агар Фуломшер қасд қилса, ҳар қандай ишининг урдасидан чиқишига ҳамма ишонар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақорат, ёмонлик учун жавоб қайтариш (ҳисоблашиш) нияти; адоват, ўч, алам. *Қасд қилмоқ. Бировга қасд қилма.* ■ *Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдинг борми?* «Латифалар». *Менинг фа-*

шизмдан бўлак ҳеч кимда қасдим йўқ. Уй-гун. Шермуҳаммаднинг эса хотин жўнидан менда қасди бор. К. Яшин, Ҳамза.

Жонига қасд қилмоқ (ёки этмоқ) Ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суиқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом Машғал. **Жонингда қасдинг борми?** Жонингдан тўйдингми? Жондан безор бўлдингми? Ўлгинг келдими? *Жонингда қасдинг борми, бунча ароқнинг кетидан қувмасанг.* «Муштум». **Қасдига тушмоқ** Пайига тушмоқ, ўч олиш, йўқ қилиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ. *Душман тушар давлатининг қасдига.* «Ойсулув». **Қасдида бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш, йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш.к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Қумуш қасдида бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАС(Д)ДАН [a. قَصْدًا — муайян ният, мақсад билан] *реш.* Маълум бир мақсад билан, жўрттага, атайлаб. *Аслида у турли баҳоналар билан усталарни қасдан шошилтирмаётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гўё мен.. ундан қутулиш учун қасддан чоҳга итарган эмишман.* О. Ёкубов, Излайман.

ҚАСДДОР [a. + ф. قَصْدَدَار — қасди, ғарази бор] Қасди бўлган, ёвуз ниятли. *Қасддор ёвларга Чегара бекик!* Туйғун.

ҚАСДЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Қасд қилмоқ. *..қайнанасига гап қайтаришга қасдланди-ю, тагин охирини уйлаб, кар-соқов бўлиб юраверди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суиқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, аршилашмоқ, ўчакишмоқ. *Насиҳатимизни улоғига олмади, танқидимизни ғалати тунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСД(И)ГА *реш* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишиб. *Қасдма-қасдга беллишмоқ.* ■ *Ўгай она ёлгон гапиргани учун, қасдма-қасдига шу ёнғоқдан олиб кетмоқчи бўлди.* «Ёшлик».

ҚАСИДА [a. قصيده — назмий асар тури] Шарқ мумтоз адабиётидаги шеърини жанрлардан бири, кўпинча бирор шахснинг (олатда ҳукмдор ёки олий мартабали кишининг) мадҳига бағишланадиган, шунингдек, фалсафий, ахлоқий-дидактик,

ижтимоий мазмундаги, кўтаринки, тантанавор оҳангли, ғазалга ўхшаб қофиялансада, ҳажми 20 байтдан 200 байтгача бўладиган шеърини асар. *Тўйинг бўлди қасидамга баҳона, Қасидам, тонг эмас, бўлса тўёна.* Ҳабибий. *Бу қасидам сенга, халқим, Оқ суту туз ҳурмати, Эркин ўғлингман, қабул эт, Ўзбегим, жон ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

ҚАСИДАҒҲҲ [a. + ф. قصيدهگوي — қасида айтувчи] 1 Қасида ёзувчи шоир, қасиданавис.

2 *кўчма салб.* Хушомағўйлик билан кўкка кўтариб мақтовчи; мадҳияғўй, мадлоҳ. *Қасидағўйлиги афтидан билиниб турган шоир Абу Мансур тахт рўнарасига келиб таъзим қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ҚАСИДАНАВИС [a. + ф. قصيدهنويس — қасида ёзувчи] *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИДАЧИ *айн.* қасидағўй 1.

ҚАСИР I *тақл. с.* Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушди.*

ҚАСИР II [a. قصير — қисқа, калта; паст]: **ақли қасир** *эск. кт.* Ақли қисқа, ақли етук бўлмаган; қисқа ақл. *Башарти сиз киромлар ул бепарҳез золимнинг мингбошилиқ вази-фасидан.. [бекор қилишга] бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР *айн.* қасир-қусур.

ҚАСИРЛАМОҚ «Қасир» этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. *Ер қимирлаганда, синч деворлар қасирлаб кетди.* ■ *Орқада миналар гўмбурлади. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Куёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуш Тепсинганда қасирлаб.* «Равшан».

ҚАСИР-ҚУСУР «Қасир» ва шунга яқин (ўхшаш) товушларни билдиради. *Отларнинг тўғи тошларга урилиб, қасир-қусур овозлар даштни қоплаб боряпти.* Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб, у ёқдан бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ҚАСИРҒА *кт.* Уюрма, қуюн. *Тўфон, қасирғани зўримиз енгиб, Ваҳшат ғалаёни топди асойиш.* Ҳ. Фулом. *Тўфон, қасирғалар кечар-ку ҳали..* А. Орипов, Ҳайрат.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир элик қасмоқ. Қасмоқ сочиқ.* ■ Шунча юриб, нима орттирдинг? Мана шу жулдуз чопон билан қасмоқ дўппиними? С. Аҳмад, Қадрдон далалар. ..ёғоқ бошига ёғ босган қасмоқ дўппини бостириб кийиб юрадиган бу одам. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

2 айн. қазғоқ 1. Болалигимда Оптон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. С. Аҳмад, Сайланма. Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар. Ф. Расул, Адолат.

3 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётган бу ер ўтган йили баҳорда инсон қадами тегмагандай эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар.

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. *Қасмоқлаган лунги.*

ҚАСОС [а. قصاص — ўч олиш; ўч, интиқом; жазо(лаш)] Ёмон, номақбул иш, қилмиш учун жавоб қайтариш мақсади, шунга қаратилган ният; шу мақсаддаги иш, ҳаракатнинг ўзи; ўч. *У қасос ўтида ёнаётган кишиларни базўр тўхтатиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Йўқ, мен таъна қилмайман. Кўрсин, куйиб ўлсин. Шунинг ўзи қасос бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қасос олмақ Қасос тарзидаги иш, ҳаракатни амалга оширмақ. *Шунча кўргиликлари учун эридан қасос олишга аҳд қилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ёвларимдан қасос олдим. Уйга ғалаба билан қайтиб келдим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайли. *Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун Ширмонхонга ўхшаганлардан қасос оламан.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚАСОСКОР [а. + ф. قصاصكار — қасос, ўч олувчи] Қасос олиш ниятида бўлган, қасос олувчи. *Бобурнинг икки юзу қирқ кишиси ёнига беш-олти минг кишилик қасоскор оломон кўшилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Халқ қасоскорлари сув остидан бориб, кўприк таъига портловчи модда кўмдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

Қасосли дунё, Қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё қайтади.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚАСОСЧИ айн. қасоскор. *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАСР [а. قصر — сарой, қошона, арк; кўрғон] **1** Подшолар, хонлар ёки мулкдорларнинг ҳашаматли саройи. *Хўжа Абдулла ўнгда, Мазидбек чанда юриб, Бобурни арк тўридаги қишлоқ қасрга бошлаб келдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Регистон майдони подшо қасрининг олдидаги майдонга эмас, ифлосликлар билан тўлдирилган қишлоқ бозорлари майдонига ўхшарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 кўча Ҳар қандай муҳташам бино, данғиллама уй, тоқ-равоқ, қошона. *Тўрт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилиб.. Исфара чиқиб келди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *..баландликдаги сарой ичидаги қасрларда ҳокимлар базм қуриб, ҳозир сархуш ухлаб ётишибди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАССОБ [а. قصاب — қўй-мол сўювчи] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи шахс. *Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин.* Мақол. *Эчкига — жон қайғуси, қассобга — ёғ қайғуси.* Мақол. ■ *Ҳовли четида кўл-оёқлари боғлоглиқ қўй теласида турган қасоб Меъморга қараб: -Фотиҳа беринг, — деди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАССОБЛИК 1 Қассоб иши, қасби. *Қасоблик қилмоқ.*

2 Бозорда қассоб дўқонлари жойлашган раста, гўшт растаси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб қасби, қасоблик. [Жонфигоннинг] *Шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфуршлик дейсизми, том шувоқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ҚАСҚОН 1 Ғалвир, элак, чирманда ва ш.к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. *Чирманданинг қасқони, Банди борми осгани. Уйнасанг уйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани?* М. Алавия.

2 Манти, хоним кабилар териладиган махсус патнислари бўлган, шундай таомлар пишириладиган ошхона асбоб-буюми.

Юзта манти элтадиган қасқон. ■ Нигор ойим оишхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Рағно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қасқонга димланиб, устига сариеғ суртилган ошқовоқ жуда хуштағм бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАТ I 1 Қават-қават ёки қатлам-қатлам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами. Тўрт қат букланган кўрпача. ■ Азмиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат букланган хатни олиб, чироқ шуғласига тутиб, кўздан кечирди. Ҳ. Фулом, Машғал. Имомини асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса, етти қат ер тағида ёниб турган дўзахда қоғурилсан. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тахланган, букланган нарсаларнинг ораси. Кўрпанинг қати. ■ Ҳожимат белбоғининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади. С. Аҳмад, Қалдрон далалар. Меҳри она биринчи конвертни очди. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Р. Файзий, Она.

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. Бир бечоранинг чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар кунни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мана, мен геолог, неча йилдики, Тинмай ўрганаман тунроқ қатини. Зулфия.

4 кам қўлл. Саҳифа, варақ. Варақларнинг етимликнинг дафтарин қати. Ф. Фулом.

5 кам қўлл. айн. қатор 1. Ойна она ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қанишарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

6 Марта, карра, қатла. Бироқ унинг ташвиши икки қат ошди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқса, кейинги пайтларда иш чалқашиб, ўн қат оғирлашиб кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нега, кўнглим, бўлдинг бепартоқат? Тинчман, дедим сенга неча қат. Миртемир.

ҚАТ II шв. сўр. олм. Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [Шербек:] Узоқлиги қатга борарди? Кўпи билан тўрт-беш кунлик йўл. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТ III эск. Устига қамиш қалам учини қўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суякдан ясалган тахтача.

ҚАТ IV [а. قطع – кесиш, қирқиш; узиш, узилиш]: қат этмоқ с. т. айн. қать этмоқ қ. қат(ъ).

ҚАТАЛОҚ шв. Ўқалоқ. Қоя ёнбағрига ёйилиб кетадиган эчкиларни қария ит азобида қайтариб тушар, қаталоқ пайтида эса ҳаллослаганча, тили бўғзига тикилиб, адоий тамом бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Ундан кейин тонг отгунча тилла камарли.. беклар қоровул бўлиб, қаталоқ бўлган ҳўкиздай чопиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

Қаталоғи тутмоқ Ўқалоғи тутмоқ; ўқалоқламақ. Қаталоғи тутган мол борки, қишлоқ кўриниб турган сойлик томон ўзини урар ва подачиларнинг ирғай таёғига дучор бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАТАҒОН I эск. Тақик, ман. Жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қадимги халқлар орасида кенг тарқалган табу – қатағон одати бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топган. «Фан ва турмуш».

Қатағон қилмоқ (ёки этмоқ) I бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ. Вақтли ҳукумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза; 2) қувгун қилмоқ. Анварнинг ватандан қатағон этилиши! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 тар. қ. репрессия. 30-йиллардаги қатағон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш, уларни ёд этиш билан боғлиқ маънавий-маърифий тадбирлар.

ҚАТИМ I Иш тикишда: тикиш асбоби – игна, сўзан ва ш.к. га бир марта ўтказиладиган ёки ўтказилган ўлчамдаги (ип, ипак ва ш.к. ҳақида). Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг. А. Қаҳҳор, Янги ер. ..чўнтағига солиб олган ипакларни чиқариб, калта-култа қатимлардан бошқасини қайтариб олди. Ойдин, Ҳикоялар. Ип қатимини узиб, игнани кўкрак чўнтағи қопқоғига тўғнади. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Тикишда: игна ёки сўзандаги ип ёки ипакни ҳар бир ўтказиш. Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишиқоқ ипни ҳар бир қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб кўяди. Ойбек, Танланган асарлар. Мунча ҳам бежирим қўл ҳўнарингиз.. Ҳар

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Файратий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон бўлса жинчиरोқда туни билан ўтириб дўппи тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишга ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шартта-шартта қатим тортиб.. маҳси тикиб ўтирарди. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобиға ўтказиладиган ип, ипак. Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайни. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. Онам хурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб. Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. *Отасига деб, хурмачага солинган ошининг устига битта қатирмани ёниб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди.* Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. *Кўкрагига қатирма қўйиб тикилган костюм.*

3 кўчма с. т. Қалин кир, қасмоқ. *Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қўй кўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. *Мўйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ шв. 1 Кир, ифлос. *Кўйлагининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.*

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизги солиб ивйтиб тайёрланган парҳез маҳсулот. *Янги ивитилган қатиқ. Қатиқ тўқилса, юқи қолар, айрон тўқилса, неси қолар. Мақол. Сутдан оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади. Мақол. Овқат пишиди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор.

Миянинг қатиғи с. т. Мия. *Шер яна Шерзоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳолсизлангани учун мажзоли келмади.* «Эртақ-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ. *Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очили аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим..* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Офтобла** (ёки **офтобшувоқда**) қатик ичишган (ёки **ялашган**) Доим бирга бўлган; ҳамтовоқ, улфат. *Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликка қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Директор Салимов билан офтобшувоқда қатиқ ялашганмиз. Наҳотки, игна ўз тешигини тикса.** «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштирмоқ. *Жаҳон биби ярим-ярим қилиб уч коса мастава келтирди. Уни қатиқлаб, кашничу райҳон сепган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан хўлламоқ. [Кумуш] *Сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач.. иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солинган, қатиғи бор. *Қатиқли хурмача.* ■ [Меҳмонлар] *Олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. *Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ айн. қатиқчи.

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. *Ёдгор кўзларини ярим юмганча.. узоқ ётди. Йўлакдан қатиқчи боланинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ..* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚАТЛ [а. قتل — ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] кт. Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. *Бечора ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тирағи эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки **этмоқ**) Шундай ўлдиришни (ўлимни) бажармоқ, амалга оширмоқ. *Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни*

сўраган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. *Мўмин* мирзосини қатл этди жаллод, Тулиқ мақсадга Маждиддин етиб шод. Ҳабибий. **Қатли бедод** Омонсиз ўлдириш. *Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қатли нафс** Ўз-ўзини ўлдириш. **Қатли ом** Ёппасига ўлдириш, қириш; қиргин. *Улугбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содиқ кишилар, уламою фузало қатли ом этилар экан-да!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қатли ом дегани етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир.* «Шарқ юлдузи».

ҚАТЛА кам қўл. Марта, карра. *Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркистонни Россия билан боғловчи темир йўли яна кесди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. [Роҳила:] *Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиқлигида қизгинамнинг тўйини кўрадиган бўдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ гишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликлаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. *Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами.* ■ *Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Таркиби асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйиқ қавати. *Оҳақ қатлами. Тошкўмир қатлами.* ■ *Маргимушни биласиз, учувчи унур, у олтинли қатламлар тепасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхташиб қўйди.* Газетадан.

3 *кўчма* Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гуруҳи; табақа.

4 *кўчма* Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гуруҳи. *Тилнинг луғавий қатламлари.*

5 кам қўл. айн. **қават**. *Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий ҳамирдан юпқа ёйиб, ёгда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламлилиги билан ажралиб туради). *Патнисларда, тоғораларда,*

саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. *Олма яшикка қатламлаб жойланди.*

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. *Қатламли булутлар.*

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, букламоқ, тахламоқ. *Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ. Фанерларни қатламоқ.*

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. *Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар.* ■ *Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошиларда сакраб ўйнайди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ [Қудратиллахўжа] *Қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда гўштдор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 Қатламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Қат-қатгина қатламалар Қатланди, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланди, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. *Уфқгача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли ғаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди ғунчадек юз.* Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [a. + ф. قتلگاه – қатл (қилиш) жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. *Ҳамма қалъа тағига бораверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлгоҳга равона бўлдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. *Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 *кўчма* Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. *Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат.* Ж. Жабборов. *Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир қўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан*

чиқиб кетаётгандай булар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгилли пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. Фарғонага самолёт ҳар куни уч марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.

2 Умуман, бирор жойга кўп ёки маълум марта бориб келмоқ. Шаҳарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим. ■ Полвон ҳам қумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шахсий уй-жой қурувчилар йиллар давомида район ижроия комитетларида қатнайвериб, оёқларида оёқ қолмади. «Муштум».

3 Ўқиш, машғулот ва ш.к. га мунтазам бориб-келиб турмоқ. Ўқишга қатнамоқ. Тўгаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимоқ. ■ Кечagina мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Келин докторга қатналяпти. Эсон-омон қутулсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚАТНАШМОҚ 1 Қатнамоқ фл. бирг. н. Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.

2 Бирор иш-ҳаракатда иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. Мажлисда қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ. ■ Мана шу «Ажаб қишлоқ»нинг ўзидан урушга бир юз ўттиздан ортиқ оталаримиз, акаларимиз қатнашган. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Аралашмоқ, қотишмоқ. Мулла Абдусалом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавуш жанжалига қатнашмаган эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚАТНАШУВЧИ 1 Қатнашмоқ фл. сфдш. Танловда қатнашувчи талабалар.

2 айн. қатнашчи. Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб гапирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТНАШЧИ Иштирок этувчи шахс; иштирокчи. Кенгаш қатнашчиси. Уруш қатнашчиси. Конференция қатнашчилари. ■ Декада қатнашчилари қаторида, ҳурматли меҳмонлар сифатида, Юсуфжон ака ҳам бор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚАТНОВ 1 Қатнамоқ фл. ҳар. н. Шундан бошлаб Ойсулвнинг ҳар куни кунботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Транспорт воситаларининг мунтазам бориб-келиб туриши, юриши; умуман, транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. Автомобиллар қатнови. Қатнов йўли. ■ Шаҳарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Аста тонг ёришиб келар, ҳали кўчаларда қатнов бошланмаган. С. Юнусов. Кутилмаган хазина.

ҚАТОР [а. قطار — туя қарвони; поезд] 1 Нарса ёки кишиларнинг бир йўл (чизик)да жойлашган ҳолати; шундай жойлашган тизими. Қатор уйлар. Қатор тераклар. ■ Нонвойлик растасига келсалар, қатор дўконларнинг ҳаммаси ёпиқ. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Андижон деган катта юрт, Тевараги қатор тут. «Кўшиқлар». Тутларнинг қатор ораларига ишлов берилмоқда. Газетадан. Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор.

2 айн. саф 1. Қаторда катта-катта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Душман қайта-қайта атакага ўтиб, қаторларимизни ёриб ўтишга ҳаракат қилмоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Рота бир қатор бўлиб, сўқмоқдан.. кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бирор ижтимоий гуруҳ, ташкилот ва ш.к. га мансуб кишилар мажмуи; саф. Илғорлар қатори кенгаймоқда. Қатордан қолгунча хатардан қол. Мақол. ■ Бу йигитни Чилимаҳрам тоғи этагида аскарий машқ ўтказаятган навкарлар қаторига кўшинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шериклари қаторига кўшиб, уни ўқитамиз. Х. Назир, Ёнар дарё.

4 Бир қанча, бир талай, анча кўп. Аҳоли орасида жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. Газетадан.

5 мат. Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.

6 ким. Ўзаро маълум муносабатда боғланган кимёвий бирикмалар гуруҳи.

7 (3-ш. эгалик шаклида — қатори) кўм. өзф. Ухшатиш, қиёс муносабатини («каби», «тенги» каби маъноларни) билдиради. *Мана энди, у одамлар қатори эрталаб ишга бориб, кечки пайт, эл-юрт қатори, уйга қайтади.* Т. Ашуров, Оқ от. *..кечаю кундуз ушанинг жувозида, яйловида ишлашади. Биз ҳам шулар қаторимиз-ку!? Нимамиз ортиқ?! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳкорман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида — қаторида) айн. қатор 7. *Агар менга хурмат лозим бўлса, муболага билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин!* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Шу қаторида бадиий адабиёт ва санъат ҳам бир қадар эътибор топади.* «Фан ва турмуш». Юсуфбек ҳожи бекнинг уйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшитиб ўткарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТОРАСИГА рвш. 1 Бирин-кетин, бир-варакайига, бирйўла, бир ҳаракат билан. *Уч самоварга қаторасига сув солиб, кўмир ташлаб қўйди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Қамчи, охириги марта қаторасига ўқ отилган жойини тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди.* Х. Фулом, Машғал.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён, қатор. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТОРЛАМОҚ Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштирмоқ, термоқ. *Стулларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб эсмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.*

ҚАТОРЛАШМОҚ 1 Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, жойлашмоқ. *Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда.* ■ Фермада

сут тўла бидонлар қаторлашиб турибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдакларнинг юзида неча кунлик азоб ва уқубат.. ғамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Қўп бўлмоқ, кўплигидан тикрилиб, қалашиб ётмоқ. *Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай ўйждувон узумлари, серсув тукли шафтолилари тахланиб ётардилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ Қаторлашмоқ фл. орт. н. Саволларни қаторлаштириб ташламоқ. ■ *У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТОРМА-ҚАТОР рвш. 1 Қатор қилиб, қаторлаштириб. *Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.*

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. *Чипталарни қаторма-қатор текширмоқ.*

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган; ёнма-ён, кетма-кет қаторлар. *Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар.* ■ *Элмурод.. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [a. قطره — томчи, зарра; томизги (дори)] 1 Сулоқликнинг зарралари тортишуви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлаги; томчи. *Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, Қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. ■ *У оху кўзлар.. Анбар ҳидли қатралар тўкди, Юзда қолиб биллури излар, Чаманларга олмослар чўкди.* М. Шайхзода. *Хирург стакандан чой хўплар, унинг пешонасида майда тер қатралари йилтирар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма Оз миқдор, озгина, жиндай. *Қатра ҳам уни йўқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди.* О. Хусанов, Чўлда. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳаммининг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтни олдингми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Унда нуқул салобат билан қаҳрамонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра йўқ.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КАТРОН I [a. قطران — суюқ смола; қорамой, чирк; гудрон]; **қатрон қилмоқ** 1) обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатрон қилмоқ. ■ Тўй ҳам тугади. Олти оёсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилиди. С. Аҳмад, Келинлар кўз-голони; 2) обдан тозаламоқ. Нозимахон каталакдек хужрада яшаганда ҳам, ҳамма ёқни қатрон қилиб ётарди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Биз соч оладиган бўлсак, устара билан теп-текис қатрон қилиб оламиз. Т. Мурод, Қўшиқ; 3) дезинфекция қилмоқ. Шунинг учун Тождор инни тозалаб бўлиб, шамоллатди. Остига газандаўт тўшаб қатрон қилгач, уларни ҳам чиқариб ташлади. С. Нуров, Нарвон.*

КАТРОН II Ёғоч, торф, тошқўмир ва ш.к. дан ҳавосиз қиздириб олинадиган қора куюқ модда. *Тошқўмир қатрони. ■ Завод битгандан кейин мамлакатингиз бензин, керосин, эфир, қорамой, қатрон.. — ҳаммаси бўлиб 250 хил қимматбаҳо маҳсулотга эга бўлади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

КАТРОНЛАМОҚ Қатрон қилмоқ, обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатронламоқ.*

ҚАТТИҚ I физ. Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. *Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилғилар.*

2 Умуман, шакл ўзгаришларига, ташқи таъсирга яхши қаршилиқ кўрсатадиган; синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган. *Қаттиқ ёғоч. ■ Бу ёқнинг тоши у ерники сингари қаттиқ, яхлит эмас. жуда бўш, ғўраша эди. М. Исмондий, Фаргона т. о. Шу тош қурутни талашасизлар. Мана, кўрдингларми, қаттиқ — тишларингни ушатади. Ойбек, Танланган асарлар. Энг нозик ниҳоллар ҳам тошдай қаттиқ ерни, қоялардаги ёриқларни ёриб, ўсиб чиқади. Газетадан.*

3 Баданга, қўлга ботадиган; салга эзилмайдиган, босилмайдиган. *Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир. ■ У [Тўлаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб.. пичирлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

4 Маҳкам, мустаҳкам, пишиқ. *Белбоғни қаттиқ боғламоқ. ■ Холиқов ўрнидан туриб, унга пешвоз чиқди ва қаттиқ қўл қисиб кўришиб, креслога таклиф қилди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Энди гап шу: оёқни*

қаттиқ тиранг.. насияни тезроқ ундиринг. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Белги даражаси юқори (ортик) бўлган; кучли, зўр, жуда. *Қаттиқ товуш. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ изтироб. Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ зарба. Қаттиқ хурматламоқ. Қаттиқ азоб чекмоқ. Қаттиқ чарчамоқ. ■ Гулнор Йўлчини қаттиқ севади. Ойбек, Танланган асарлар. Неъмат Ҳайдарович, хотиним қаттиқ касал.. Н. Қобил, Беморлар. Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни қаработ ёнига ўрнатдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ўзбек ойим ўғлининг бунчалик қатъий кетишини кутмаган эди ва бу йўсин қаттиқ муомалани-да Отабекдан биринчи мартаба кўрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу овозни ким эшитарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи! Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдиروқ аралаш қаттиқ куйди. С. Зуннунова, Гулхан.*

6 Қийинчилик, машаққат билан бўладиган, куч, меҳнат, машаққат талаб этадиган; оғир, қийин, машаққатли. *Қаттиқ меҳнат. ■ Бу уйдаги хотинлар Унсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар. Ойбек, Танланган асарлар. Қаттиқ кундан бизларни халос этган отамдир, Мен шу мусофир отамдан хабар оламан. «Зулфизор билан Авазхон».*

7 с.т. Сарф-харажат, умуман, чиқимга тоби йўқ, унга чидамайдиган. *Ундан бирон нарса сўраш керак эмас, ўлгундай қаттиқ одам.*

Бети (ёки юзи) қаттиқ қ. бет. Қаттиқ ботмоқ (ёки тегмоқ) Хафа қиларли, ранжитадиган даражада таъсир қилмоқ. *Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди. Кампир Бозоровнинг юзига ғазабли кўзларини тикди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Даминжоннинг «Машинамнинг ақли бултурдан бери сизникига қараганда кўпроқ кирганга ўхшайди», дегани Шермат акага жуда қаттиқ теккан эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Қаттиқ гап айн. оғир гап қ. оғир. Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? К. Яшин, Ҳамза. Қаттиқ олмоқ Қаттиқ ботадиган даражада қабул қилмоқ. — Қанақа хато экан? — кўнглига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис. Н. Сафаров, Оловли излар. Қаттиқ турмоқ Гап-сўзидан, азм-*

қароридан қайтмаган ҳолда ўзини тутмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомлаунимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. **Қаттиқ тутмоқ** 1) қаттиқ риюя қилмоқ, амал қилмоқ. *Урф-одатларни қаттиқ тутмоқ;* 2) ўз измида (ҳукмида) сақламоқ, измида бўлишга мажбур қилмоқ. *Шариат хотинни қаттиқ туттиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қола-сиз.* А. Қаҳҳор, Майиш емаган хотин.

ҚАТТИҚЛАМОҚ с. т. 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари, суяклари анча қаттиқлашади.* ■ *Кафтда сиқила-сиқила қаттиқлашган, тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, йўлчининг бошини ялаб, дўпписини қийшайтириб ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлашди.* ■ *Назирбой, уруш қаттиқлашди-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 с. т. Оғирлашмоқ қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди.* Тирикчилик қаттиқлашди.

4 Шафқатсиз, аёвсиз бўла бормоқ; қатъийлашмоқ, жиддийлашмоқ. *Муртазонинг нигоҳи сўнги пайтларда анча дағаллашиб, қаттиқлашиб қолди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

5 Қаттиқ, зиқна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 Қаттиқ эканлик. *Тошининг қаттиқлиги. Ишининг қаттиқлиги. Ироданинги қаттиқлиги. Интизомнинг қаттиқлиги. Оғриқнинг қаттиқлиги.* ■ *Эртага қиёмат деса, ишонини мумкин эди-ю, лекин ўлғудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўнасининг ўғлидан бундай сахийлик келишига ишонини мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ирода, матонат, қатъият. *Қийинчиликларни енгизи учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик оғирлик; қаттиқчилик. *-Мен ўзимни камбағал деёлмайман, — деди бой, — лекин замонанинги қаттиқлиги мени ҳам камбағалларга яқинлаштирган.* С. Айний, Қуллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. *Қаттиқлик билан қўл остида сақламоқ.*

5 Металлургияда: бирор жисм (мас., металлнинг) қаттиқ жисмининг ботишига кўрсатадиган қаршилиги; жисмининг механик хоссаларидан бири.

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-уқубатли, оғир аҳвол, машаққатли ҳолат; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчиликка чидамоқ.* ■ *Сен ўзимизнинг болалардан. Етим ўсиб, қаттиқчиликни кўргансан.* П. Турсун, Уқитувчи. *Беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ айн. қаттиқ-қуруқ.

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-қутган. [Гулжон:] *Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Кўчма Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* ■ *Мадумар Фуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапирмаган.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

ҚАТТИҚҚҮЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* ■ [Комилжоннинг] *Илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўкади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚҮЛЛИК Қаттиққўл бўлиш, қаттиққўлга хос иш тутиш. *Иброҳим Султоннинг қаттиққўллиги подшоҳга ёқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қўчқоровнинг жиноятчига нисбатан олийжаноблик қилишини қувватлаб бўлмайди.. битта қонхўрнинг баҳридан ўтиш керак.. Бавзан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар!* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТТОЛ [а. قتال — қотил, ўлдирувчи] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил. *У тошдек оғир гавдасини куч билан Мардонбек томон ташлаган замон, қаттол бирин-кетин икки ўқ узди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўмровга санчилади!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 Кўчма Ашадлий, ёвуз. *Қаттол душман.* ■ *Қалбимда ғазабнинг ўти тутақиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб..* Ф. Фулом.

3 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, кескин. *Вазир жаноблари хазина сарф-харажатларини қаттол назорат остига олмоқни таклиф этадир.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАТ(Ъ) [а. *قطع* — кесиш, қирқиш, узиш, узилиш; муайян масофани босиб ўтиш]: **қат(ъ) этмоқ** эск. кт. 1) босиб ўтмоқ. *Бир масофани қатъ этиш учун, аввало, унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма кескин узмоқ. *Алоқани қатъ этмоқ.* -дан **қатъи назар** қ. **назар.** *Сен ихтиёр қиласанми, қилмайсанми, бундан қатъи назар, мен сени бахтиёр қилмасдан туролмайман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТЪАН [а. *قطعا* — асло, қатъиян] эск. айн. **қатъиян.** *Ҳукумат ишчиси бўла туриб, ҳукуматнинг обрўсини бир нул қилмоқлари қатъан жоиз эмас.* «Муштум».

ҚАТЪИЙ [а. *قطعی* — узил-кесил, энг охири; тўла, тўлиқ] 1 **Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. Қатъий баҳолар. Қатъий режа. Қатъий муддат.** ■ *У ерда батальон командири билан бирга қатъий жаadwal асосида машғулот ўтказадилар. Шухрат, Шинелли йиллар. Бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, гўза парваришига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиз керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 **Қайта кўриш, ўзгартириш, шарт, писанда, эътироз ва ш.к. га йўл қўймайдиган; узил-кесил. Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор.** ■ *Қуръони шариф майни макруҳ деб қатъий тақиқлаган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сув исрофгарчилигига, сугоришни сифатсиз ўтказишга қатъий барҳам бериш керак.* Газетадан.

3 **Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. Қатъий ваъда. Қатъий риоя қилмоқ. Қатъий ишонч.** ■ *Мен сени ғолиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим. Уйғун. Ҳайдар ўз фикрида қатъий туриб олди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

4 **Астойдил, жиддий, қаттиқ. У. қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.** Ойбек, Қуёш қораймас. *Қутидорнинг бу сўзи жуда ҳам қатъий эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..сўзсиз ётган ер борки, ҳаммасини ўзлаштиришга қатъий бел боғлаганмиз.* «Ўз-

бекистон кўриқлари». *Хўжаев раис кабинетидан ранги ўчган ҳолда чиқди. Аммо ҳақиқатдан кўз юма олмаслигини қатъий туриб айтди.* «Муштум».

ҚАТЪИЙЛАШМОҚ 1 **Қатъий тус, ҳолат касб этмоқ; барқарорлашмоқ. Бўтабойнинг хаёллари борган сари қатъийлашди.** С. Аҳмад, Ҳукм. *Маҳмудов жим қолди, нималарнидир ўйлаб кетди, излаган нарсасини топгандай, фикри энди қатъийлашди, кўзлари чарақлаб ёнди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йнгит. Гап пишиб, қарор қатъийлашганда, Шодмонбек Ҳуснияларниқига одам юбормоқчи бўлган эди.* М. Исмоиллий, Одамийлик қиссаси.

ҚАТЪИЙЛИК 1 **Қатъий ҳолат, қатъий ҳолатга эгаллик, қатъий эканлик. Фикрнинг қатъийлиги. Ишончнинг қатъийлиги. Мақсаднинг қатъийлиги.** ■ *Тартибнинг эркинлиги нисбий бўлганлиги каби, тартибнинг қатъийлиги ҳам нисбийдир.* Газетадан. *Ҳафиза ўз ниятида қатъийлиги, маъсум, беғубор севгиси билан гўзалдир.* О. Тоғаев, «Умид» романи ҳақида.

2 айн. **қатъият 1.** -*Ҳамма иш муҳим, — деди Адолат қатъийлик билан, — аммо сув муҳимроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг бутун вужудида ўзига ишонч, қатъийлик сезилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҚАТЪИЯН [а. *قطعیاً* — қатъий равишда, узил-кесил, батамом] рвш. 1 **Қатъий равишда, бутунлай. Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ.** ■ *Шу минутдан бошлаб [Элмурод] ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бирйўла кўнглидан чиқариб ташламоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бундай эътиборсизликка қатъиян барҳам бериш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 **Сира ҳам, ҳеч, мутлақо. Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин додирлаш, ҳовлиқиш, паришонлик қатъиян кўринмасди.** Ойбек, Қуёш қораймас.

3 **кам қўлл. айн. қатъий 4.** *Отинойи бу сафар ўз қондасини бузиб, қатъиян тайинлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТЪИЯТ [а. *قطعیّت* — қатъийлик, узил-кесиллик; дадиллик, матонат, сабот] кт. 1 **Ўз фикрида, сўзида, азму қароридан қаттиқ туриш; қатъийлик. Қатъият кўрсатмоқ.** ■ *Тўлқинжон анқайиб қолди. У Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Унинг чехрасида, юпқа*

лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди. О. Ёқубов, Излайман.

2 Сабр-тоқат, матонат, ирода. *Ҳарбий хизмат ўз характериға кўра йигитлардан қатъиятни талаб қилади.* «Саодат».

ҚАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан турадиган; азмокор. *Қатъиятли ходим.* ■ *Аввалиға Ҳошим Латифжонга анча қатъиятли, ростгўй ўртоқ сифатида танилган эди.* Ж. Абдуллоҳонов, Тўфон. *Меҳрибон устоз Муҳсин Қодиров ўта талабчан, изланувчан ва қатъиятли мураббий.* Газетадан.

2 Матонатли, иродали.

ҚАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туролмайдиган; беқарор.

2 Ноаник, бетайин. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАТЪИЯТСИЗЛИК Қатъиятга зид иш, хатти-ҳаракат. *Жуда кўп ҳолларда.. йўл қўйиб бўлмайдиган даражада қатъиятсизлик, журғатсизлик қилди.* Газетадан.

ҚАТҚАЛОҚ 1 Кучли ёғинлар ва суғоришдан сўнг нам тупроқ бетида ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. *Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёғса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шунга қатқалоқ деймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бугун звено аъзолари далага чиқиб, қатқалоқ ерларни юмшатиб, ғўза ниҳолларининг тагини бўшатиш билан банд.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ер, қор ва ш.к. нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. *Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-суқиниб, штабга келди.* Ойбек, Куёш қораймас.

Қатқалоқ совуқ Ҳамма нарсани музлатиб, қотириб қўядиган қаттиқ совуқ. *Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. *Эрув вақтида ярим белидан лой кечишга тўғри келадиган кўча-*

ларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. *Қат-қат кўрпалар.* ■ *Қат-қат булутни беҳол ёриб чиққан куёш ўз аксини сувға туширган эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. *Токчалар қадимча – ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаватлари букланиб очиладиган ёки шундай йўсинда тахланган. *Оёғида шпорли яхши хром этик, унинг қўнжини манглай ажсинидай қат-қат қилиб, бири устига бирини қалаштирган.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Кўчма Қаторлашиб тахланиб ётган; жуда кўп, чексиз. *Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат.* Зулфия. *Дўстим билан қувнаб, кулишиб, Биз қайтамыз, севинчлар қат-қат.* Х. Салоҳ.

4 Кўчма кам қўл. Такрор-такрор, қайта-қайта. *Мени бутун дунё тингласин, Чевар қиз, деб мақтасин қат-қат.* Уйғун. *Умр тилаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдузга.* Ҳ. Фулом.

ҚАТҚОРИН анат. Кавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [а. *قفص* – катак, каталак; сават, кажава; кўкрак қафаси] 1 Қуш ёки ҳайвонларни сақлаш учун махсус ясаладиган хонача. *Темир қафас. Қафасда саъва боқмоқ. Қафасдаги шер.* ■ *Қафас яшириб қўйилган арча тагида бир каклик патиллаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Каттагина бир қафасдаги чиябўри, чет одам келганидан, норози иржайиб қўйди.* Ж. Абдуллоҳонов, Орият.

Кўкрак қафаси анат. Гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми. *Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборгудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Кўчма Қафасга нисбатли нарса, ҳолатни билдиради. *Мана икки йилдирки, у Содикжон бойваччанинг олтин қафасида қон йиғлаб, кундошлик жафосини тартади.* К. Яшин, Ҳамза. *Етти ўғлон қутқарганда ёрни жинлар қафасидан..* М. Шайхзода.

3 Кўчма Саноқ сон билан қўлланиб, айрим қушларни уриштиришда ўтадиган маълум вақт доирасини (бирлигини) бил-

диради. Тешабой бўқоқ Раҳимберди калнинг туллаги билан жўжасини уриштирган эди, икки қафасдаёқ Раҳимбердининг беданаси.. чийиллаб чиқиб кетди. «Муштум». ..икки муллани бир қафас уриштириб, томоша қилмоқчи бўлибдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚАЧОН сўр. олма. 1 Қай(си) вақтда? Қачон келасиз? Мажлис қачон бошланади? ■ Қачон керак бўлсам, айт, югуриб келаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 бркт. боғл. взф. Қачонки. Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йигит қалтирайди, ранги оқаради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЧОНГИ 1 сўр. олма. Қайси вақтга таллуқли?; қайси вақтда бўлган? Бу қачонги воқеа?

2 сфм. Узоқ ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. Хў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узоқ ўтмишда, ўтган замонда. Бу ерлар қачондир тўқайзор бўлган. ■ У [Абдулла] асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишқапага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. Унинг [Тўлаганнинг] бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса, қачондир айтилиши керак гаплар бўлгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЧОНКИ бркт. боғл. Бирор воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди; «агар», «башарти» маъноларида қўлланади.

ҚАЧОНЛАР рвш. Бундан анча вақт аввал; аллақачон. Халқлар ичида кўндан овоза — донғи кетган, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етган. Қ. Муҳаммадий.

ҚАШИМОҚ Бирор жойнинг қичишини енгиллаштириш ёки босиш учун нарса ёки тирноқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ. У [Қудрат] кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешонасини қашиб, узоқ ўйлади. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Баққол.. харидор кутиб, оппоқ соқолини қашиб ўтиради, кўзлари ўтган-кетганда. «Шарқ юлдузи». -Қийин.. Оғайни, қийин, — деди ияги-

ни қашиб ошпаз солдат. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Улар [чумчуқлар] бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. патларини, қанот тагларини қашиб-қашиб кўяр эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бош қашишга (ёки қашигани) вақт йўқ ёки бош қашигани кўл тегмайди Жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. Мартенчиларнинг бош қашигани вақтлари йўқ; улар кўндан кутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Майли, экканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизни қашишга кўл тегмайди-ю.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бошини қашимоқ Нихолатли, ноқулай шароитга тушганда ёки бирор хаёлга борганда, ўй сурганда, кўлни бошга юбориб, қашишга ўхшаш ҳаракатлантириш ҳолатини билдиради. Машраб хижолат чекиб, бошини қашиди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гап шу ерга келганда, Берди Аминовичнинг нафаслари ичларига тушиб, кўрсаткич бармоқлари билан бошларини қашиб қолдилар. «Муштум». Бошин қашиб бир нафас, Ботди оғир хаёлга. Ғайратий.

ҚАШЛАМОҚ 1 айн. қашимоқ. Ҳамроқул бекка қараб ва қўлини тўни ичига олиб, қорнини қиртиллатиб қашлай бошлади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. Зиёхонов Тўлаганга қараб, тақир бошини қашлади. А. Мухтор, Чинор.

2 Қашлағич билан тозалामоқ. Қашлағич олдим-да, қора қашқани у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим. А. Қодирий, Улоқда.

3 кўчма кам қўлл. Аллаб-сўллаб, силаб-сийпаб, бирор ишга кўндирмоқ. [Мастура:] Ахир сиз қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб, ишга солайлик-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирар эдим. И. Раҳим, Ихлос.

4 кўчма Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши ўйла бошлайди, Ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-ўйингни қашлайди. Мақол.

ҚАШЛАҒИЧ Отни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган, қатор тишли темир асбоб. Тўра от устини бир сидра ювиб, сўнг қашлағич билан бўйнилларини, умровини қашлай бошлади. Н. Фозилов, Дийдор.

ҚАШОВ *шв.* Қашлағич. *Тилла қашов, гулдан жўроб [супурги] кўлида, Торта берди ўиркўкнинг баданига.* «Хушкелди».

ҚАШШАНГ *шв.* 1 Уяти йўқ, сурбет, суллоқ. *Қашшанг одам.* ■ *Қуёш, бошлиқ бевақт ишга кўзгаган қашшанг каби, тажанларча нур сочмоқда.* «Шарқ юлдузи».

2 Бўй бермайдиган, асов. *Қашшанг от.*

ҚАШШОҚ *Ўта камбағал, фақир; фақирона. Қизик экансан.. бу ердагилар ҳаммаси гаёйдан нон тилайдиган қашшоқлар.. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзининг баланднаст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турибди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Рўзиматнинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилик билан кун кўриб, оиласини боқолмас эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАШШОҚЛАНМОҚ *айн. қашшоқлашмоқ.*

ҚАШШОҚЛАШМОҚ Қашшоқ ҳолатга тушмоқ, камбағаллашмоқ. *Кейинги пайтларда деҳқонлар қашшоқлашган, ерсизлик балоси жонларига тегиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАШШОҚЛИК Қашшоқ ҳолат, қашшоқ турмуш. *Очлик, қашшоқлик — уруш дарахтининг аччиқ мевалари.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАШҚА 1 От ёки мол пешонасидаги оқ жой, оқ нишона; шундай нишонали от, мол. *Ойа бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қора, бағри оппоқ қор.* Ф. Ғулом. *От келар яшнаб борлиқ, Қашқаси сўё ёрлиқ.* Т. Тўла. *Ўртароқда анчадан бери бир-бирига ўқрайганча елкалашиб келаётган қашқа буқача билан тарғил буқача тўсатдан сузишиб қолиб, поданинг тўс-тўполонини чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Бетнинг кўринадиган ерида урилишдан қолган нишона, мас., яра, чақа. *Сапчиб ўрнимдан турсам.. пешоналари қашқа, кийимлари тупроқ.. дадам кириб келаяптилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Мавлон] *Ҳозир афти-башарасини қашқа қилиб мушталашшидан, бировларнинг табини хира қилишдан бошқа иш қилмайди.* Ш. Шухратов, Безорилар.

Отнинг қашқаси *салб.* Ҳамма биладиган, танийдиган. *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси.* С. Аҳмад, Сайланма.

ҚАШҚАЛДОҚ Сувмошаклар туркумининг қамишзор кўлларда яшайдиган, бошида қашқаси бор бир тури; ўрдадан кичикроқ ёввойи ов қуши. *Тўнғизларнинг бесаранжом хур-хури, ўрдак ва қашқалдоқларнинг гақ-ғуқи оламни тутган.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚАШҚАЛИ Пешонасида қашқаси бор. *Майна яна бир карра извош ва отларни кўздан кечирди.. Отнинг бири қизил, четдагиси оқ қашқали тўриқ.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАШҚАРБЕДА Дуккакдилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, ўқилдизли икки йиллик бегона ўт.

ҚАШҚАРБОЛДОҚ Исирганинг 18-асрда Фарғона водийсига қашқарликлар келтирган, ҳалқа шаклидаги тури. *Қашқарболдоқнинг маҳаллий анъаналарга яқинлиги унинг тез тарқалишини таъминлаган.* «ЎЗМЭ».

ҚАШҚАРГУЛ *айн. кўқонгул.*

ҚАШҚАРИ Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалган. *Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган.. қашқари қундуз телпақни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАШҚАРЧА 1 *сфм.* Қашқарга ва қашқарликларга оид; уйғурча. *Қашқарча уйин. Қашқарча овқатлар.*

2 *от* Олди ромлар билан ўралган айвон. *У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Топилган қиз.

3 *от* *эск.* Уйғур тили. *Қашқарча(ни) биласизми? Қашқарча сўзлашмоқ.*

4 *от* Келиб чиқиши уйғур мусиқаси билан боғлиқ куй ёки ашула номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёруғида ўртада «қашқарча»га муқом қилувчи, беқасам тўн устидан белбоғ боғлаган қора қош йигитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚИР *айн. бўри 1.* *Қашқир ўзининг уяси олдидаги қўйларга тегмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Мен кетган сўнг ўзинг ёлғиз қолмагин, Қашқир-қобонларга емиш бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».

ҚАЪДА [а. قعدة — ўтириш, вазият, ҳолат] *этик.* Киши вафотидан кейин унинг кейинги маросимларидан бирини, мас., «йигирма»си ёки «қирқ»ини бирор яқин

қариндошиникида ўтказиш одати, таомили. *Қаъда қилмоқ.*

Қаъда қаримас Қилиниши лозим, аммо шошилинич бўлмаган иш ҳақида. *Халқимизда «Олтин чиримас, қаъда қаримас» мақоли бежиз дунёга келмаган. «Фан ва турмуш».*

ҚАЪР [а. قعر — чуқурлик, чуқур жой; таг, туб] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. *Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри.* ■ *Бир ярим соат ичида денгиз даҳшатли юкни бутунлай қаърига ютиб юборди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Негадир шундай баҳайбат тоғлар ҳам кўринмас, улар ҳам худди тун қаърига сингиб кетгандай эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҚАЖОН шв. Қақилдоқ. Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз. И. Раҳим, Барно. *Бирам қақажон, кўхлик, Бирам бийрон ва айёр.* Миртемир.

ҚАҚАНОҚ Қўй ёки эчкининг оғиз сutiдан пиширилган овқат. [Жонгул] *Йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида, албатта, ёғоч косода қатиқ, қўй sutiдан ясалган қақаноқ ёки ивтиланган қурут олиб чиқар эди.* О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. *Онаси эчкининг янги sutiдан қақаноқ қилиб берарди.* Н. Қобил, Бугдой пишингига етмаганлар.

ҚАҚАС шв. Кишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узоқ, чекка ер; овлоқ. *Қақас жойда учрашмоқ.* ■ *Лўлилар колхозга аъзо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишлоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар.* Н. Сафаров, Лўлилар.

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (товуқлар ҳақида). *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қаққақлаб, таралиб юрган жўжсаларини қаноти остига чақирарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билагон санаб, ҳадеб гапирерадиган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида). -О, мунча қақилдоқ экан бу қиз, — олифта хоним юзини тескари бурди, — ташвиқот қияпти бизни. Ойбек, Нур қидириб. *Бошқа бирор кўзлагани бордир қақилдоқнинг.* Н. Аминов, Муяссар.

ҚАҚИЛЛАМОҚ 1 айн. қақа(қ)ламоқ. *Чипор товуқ шу кунларда етилган.. қақиллаб юрибди.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Ҳадеб гапиреравмоқ, маҳмадоналик қилмоқ. *Хўп, хўп. Бунча қақиллай-*

сан? Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Эшонни ҳам, қорини ҳам оғзига қаратиб, анчагача қақиллади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, қақир бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ташналаб ётган қақир чўллари ҳосилдор этиб, Боғу бўстону экинзор этгали имкон сув. Ҳабибий.*

ҚАҚИРЛАМОҚ айн. қақилламоқ. *Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ.* ■ *Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб: -Менимча, — деди, — ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак.* С. Айний, Эдалиқлар.

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. *Бу машина, араваларга тирбанд қилиб.. аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, араванинг олдинги қисмида Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚОЛАМОҚ айн. қақа(қ)ламоқ. *Тухум қўймаган товуқ кўп қақолайди.* Мақол.

ҚАҚРАМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналикдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. *Қақраган чўл. Томоғим қақраб кетяпти. Беморнинг лаблари қақради.* ■ *Кимсасиз чўл. Кўёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган.* Газетадан.

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. *Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар.* ■ *Сув — анқога шафе. Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қақроқ қум.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАҚШАМОҚ 1 Оғриқли зирқироқ тутмоқ, сирқирамоқ. *Аъзойи баданим қақшайпти.* ■ *Лўқ-лўқ қақшайтган чаккаларидаги оғриқ босилди..* С. Нуров, Нарвон. *Оёқлари зир қақшар, бир қадам босишга ҳам мадори келмас эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 кўчма Азоб-уқубатли, машаққатли ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. *У бечора, ёшлиги минг хил азоблар билан қақшаган, хўрланган, бечора халқнинг бу қадар ишонч ва эҳтиромини ҳеч вақт хаёлига келтирганмикин? А. Мухтор, Қорақалпоқ*

қиссаси. Эзилган, қақшаган, очу яланғоч, Ҳа-миша бир ғарибпарварга муҳтож. Ҳабибий.

3 Зир-зир титрамоқ, қалтироқ тутмоқ; қалтирамоқ. ..лаби лабига тегмай титрар, аззойи бадани безгак тутгандай қақшарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 Куриб, қақраб қолмоқ, куриб қоқ бўлмоқ. Бочка куриб, қақшаб кетибди. ■ Қоракўл дарёси куриб, қақшаб ётибди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 кучма Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб, кўп гапирмоқ. Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади. ■ Хадича буви ичкарига кирди-ю.. ўша ерда қақшаб, қарғаб ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ачинарли, зор ҳолатга тушмоқ. Қон қора қақшамоқ. ■ Карима опа қақшаб йиғлаётган ўғлини ётоғига олиб кириб ётқизди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб, қидириб юргандир. С. Аҳмад, Лочин. Бечора увол кетибди. Ота-онаси қақшаб қолибди-да, аттанг, аттанг! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАҚШАТМОҚ Қақшамоқ фл. орт. н. Осмонни қоплаб олган чодирдек булут қулоқ-буруни кўкартириб, суякни қақшатувчи аччиқ изгирин қор бошлаб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бегуноҳ онани қон қақшатиб, эрини тортиб олаётган эканман-ку. А. Муҳиддин, Кувё қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ўнглини қийин аҳволга солувчи, яксон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. Қақшатқич зарба. Қақшатқич жанг. Қақшатқич танқид. ■ Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманнинг ҳақоратларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ..тўрт-беш баравар кўп кучга эга бўлган душман атакаси қақшатқич ўқ довули билан рад этилиши керак. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚАҚШОҚ Қуруқ ва қаттиқ; қотган. Она қақшоқ қўлларини қизининг юрагига қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚҚАЙМОҚ Тикка қотиб турмоқ, тик ҳолатда бўлмоқ. Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди. Ойбек, Танланган асарлар. Батван қизғиш-қўнғир бир илон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозикқа ташланади. М. Осим, Тўмарис. Қиш оппоқ кўр-

пасин тўшаган ерда Қаққайиб турибди бир туп оқ қайин. Х. Салоҳ.

ҚАҚ-ҚАҚ тақл. с. Товуқларнинг ўзига хос овозини билдиради. Товуқлар қақ-қақ қилиб қочишди.

ҚАҒ тақл. с. Қарға, зағча, қузғун ва ш.к. нинг товушини билдиради. Қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади. Мақол.

ҚАҒАНОҚ айн. қақаноқ.

ҚАҒИЛЛАМОҚ «Қар-қағ» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. Қиру сой, дарахтлар қорга ботибди, Қарғалар қағиллар бўлиб миннатдор. Шухрат. ..баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган олаҳаккага анграйиб қолган эди. Н. Аминов, Суварак.

ҚАҲАТ [а. قحط – ёмғирсизлик, қурғоқчилик; очарчилик] **1** Топилмайдиган, йўқ ҳолат. Бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади.. Ер ориқ, гўнг ҳам қаҳат. **Ш.** Тошматов, Эрк қуши. Наҳот шунча қаттиқ табиат қаҳри, Наҳотки илож йўқ, бир чора қаҳат. С. Зуннунова. Бу ерда ҳатто пайпоқ, носки ҳам қаҳат экан. Газетадан.

Ўғрига мол қаҳатми? Удлабуррога ҳамма нарса топилади, деган маъноли ибора. -Ўғрига мол қаҳатми, ҳасса йўқолса, сен учун топилмайдиган матоҳмас-ку, – дедим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 айн. қаҳатчилик. Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир.

ҚАҲАТЛИК Топилмаслик, етишмаслик; йўқлик.

ҚАҲАТЧИЛИК 1 Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли кундалик эҳтиёжларга зарур нарсаларнинг топилмаслиги, топилиши жуда қийинлиги юз берган ҳолат. Нарх-наво кўтарилиб кетди. Қимматчилик ҳадемай пулга нон топилмайдиган қаҳатчиликка айланади. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди.. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲВА [а. قهوة – кофе дарахти ва меваси; кофе; кафе] айн. кофе **1-3.** Қаҳва майдонлари. Бир стакан қаҳва. Қаҳва ичмоқ. ■ Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурад дастурхонга меҳмонларни ундади. Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҲВАХОНА [қаҳва + хона] Чой, қаҳва, енгил таом ва ш.к. сотиладиган кичик

ресторан. Биноларнинг пастки қавати хилма-хил дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар ва турли муассасалар билан банд. Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАҲВАЧИ 1 Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотувчи. Қаҳвачи чол қайтиб кирганида, Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Қаҳвахонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [а. قهر — бўйсундириш, мажбурлаш, зўрлаш; хафалик, алам, қайғу] 1 Каттиқ аччиқланиш, жаҳл туйғуси; ғазаб. Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди шекилли, йигит ширин илжайди. П. Қодиров, Уч илдиш. Кўзғолончи халқнинг.. қаҳри ҳар лаҳзада кучайди, ҳайқирғи кўкни тутди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг сўзлашув оҳанги мулоҳим бўлса-да, аммо узиб олгудек қаҳр ва аччиқ киноя сезилиб турарди. С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Баъзи табиий ҳодисаларнинг «аламли» кучи, таъсирига нисбатан қўлланади. Қиш қаҳридан қарсиллайди қайрағочлар. А. Мухтор. Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Уткирлашар совуқнинг қаҳри. Д. Файзий.

Қаҳри келмоқ айн. қаҳрланмоқ. Олимпоннинг қаҳри келди, кўмир чўғидай кўзларидан ўт чақнади. «Муштум». Қаҳри келганда, ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Т. Ашуров, Оқ от. Қаҳри қаттиқ Мехр-шафқати йўқ. Ҳа, ана шундай бемехр, қаҳри қаттиқ кимсалар ҳам бор. Газетадан. Қаҳрига олмоқ Қаҳрини ўтказмоқ; жабрламоқ. Эй худованди карим, мен бечорани нега бунча қаҳринга олдинг. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲРАМОН [ф. قهرمان — ботир, жасур; чемпион] 1 Шижоати, довиорақлиги, ботирлиги билан шуҳрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб, ўзини кўрсатган шахс. Улимдан кўрққан киши қаҳрамон бўлмайди. А. Қаҳқор, Олтин юлдуз. Қўшигимга илҳом берган қиз Олам-олам ҳайдаб кўйди ер. Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, Пахтазорнинг қаҳрамони дер. Т. Тўла.

Ўзбекистон Қаҳрамони Ўзбекистон Республикасида алоҳида хизматлари учун бериладиган олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

2 ад. Бадний асарнинг бош иштирокчиси. Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари. ■ Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнинг қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди. С. Айний, Дохунда.

3 Умуман, бирор воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. Юқорида Отабек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсин хиёнатнинг натижаси эдики, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қаҳрамон (эркаклар исми).

ҚАҲРАМОНЛИК 1 Мардлик, ботирлик; довиорақлик. Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ. ■ Иш «номардларча» милтиқ урушидан, эски қаҳрамонлик дostonларидагидек, «мардларча» қилиш билан чошиш.. ханжар ва найза билан суққишга ўтди. С. Айний, Қуллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. Газета хабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонликлар, мардликлар Жумакул отанинг диққатини жалб қилди. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [ф. قهرمانانه — қаҳрамонларча, ботирона, мардонавор] Қаҳрамонларга хос равишда; қаҳрамонлик билан қаҳрамонларча. Қаҳрамонона жанг қилмоқ Қаҳрамонона кураш.

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ, жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. Қаҳратон қиш Қаҳратон совуқ. ■ Қиш фаслида қаҳратон изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман тонги йўқ тунлар. Ҳабибий. Мукаррама Семедова ёзнинг жазирамасида ҳам, қишини қаҳратонларида ҳам нахтакорлар, чорвдорлар.. орасида бўлди. Газетадан.

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, қаҳри келмоқ; ғазабланмоқ. Ҳокиничча қаҳрланиб турди, кейин қўлини силта ясовулани қайтарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қаҳрлансам, армон билан ўласан.. «Миродхон». Булутларки кўкартирар ерларни Қаҳрланса, чақмоқ-яшин сочади. М. Шайзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳр ғазаб ифодаловчи; ғазабли. Асқар полвон сағайган, кир, лекин қаҳрли юзидан териси артди. Ойбек, Қуёш қораймас. Мударрисни қаҳрли важоҳати суратни йиртиб та

лашдан ҳам тоймаслигини кўрсатар эди. П. Кодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. **Қаҳрли киши. Қаҳрли совуқ.** ■ Шу содда йигитнинг юрагини заҳарлаган қаҳрли, мудҳиш ҳаётни қарғади. Ойбек, Навоий. Қақиқатан ҳам куз этагийёқ киши қаҳрли келишидан дарак бера бошлади. Д. Нурий, Осмон устун.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) Қаҳқаҳламоқ. Шунақа қаҳ-қаҳ солиб, бегубор кулишардики, дарахларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Қайрилиб қаҳ-қаҳ урадир бир киши. «Оқ олма, қизил олма». Шудгорларда бригадалар қатор-қатор, Ялангликда лаблари шўх қаҳ-қаҳ отар. Ф. Гулом.

ҚАҲҚАҲА [а. قهقهه — хахолаб кулиш; қаттиқ кулги] **1** Қаттиқ хушчақчақ кулги. Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тепасида бехосдан чақмоқ қаққандек бўлиб туюлди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қаҳқаҳа урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ), қаҳқаҳа уриб (ёки отиб, солиб) кулмоқ айн. қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) қ. қаҳ-қаҳ. [Нигора] Бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа кўдини тиқиб, чалпитиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Хўш, хотин, хафа кўринасан. Болаларнинг бахтига ўйнаб-кулиб, келинчақлардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 кўчма Давомли қичқириб, қағиллаш ва шу сингари товушларни билдиради. Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси. ■ Қаердадир, кум ичида, урғочи оқчорлоқнинг хунук қаҳқаҳаси эшитилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ «Қаҳ-қаҳ»га ўхшаш товуш чиқармоқ; хахоламоқ. [Халиқов] Гоҳо баралла қаҳқаҳлайди, баъзан: «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дундирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Тўғри савол. Ҳа, йигитлар ютқизиб кўймасалар яхши эди [деди кимдир]. Ҳамма қаҳқаҳлаб кулди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ 1 Қаҳқаҳ(а)ламоқ фл. бирг. н. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари кўёшда пишган йигит силласи қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Хушчақчақ суҳбат қуриб, биргаликда вақт ўтказмоқ, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [а. قبله — рўпарада турган нарса; намоз пайтида юз қаратиладиган томон (Макка томони); меҳроб; жануб] **1** дин. Муслмонлар намоз ўқиётган пайтда юзни қаратиб, ўгириб турадиган томон, Макка шаҳри жойлашган томон. Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ. ■ [Отамнинг] Кўп вақтлари тасбеҳ ўгириш.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худога йиғлаш билан ўтар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор дасторини бошига кўндириб, қиблага юзини тўғрилади.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 эск. Фарб, кунботиш томон. Қибладан эсган шамол.

Тўрт томонинг қибла! Қаёққа кетсанг кета бер, ихтиёринг ўзингда. — Иккисидан бирини танланг, — деди Ойқиз қатъият билан, — ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнанг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [а. + ф. قبله گاه — қибла сингари жой] **1** дин. Қибла томон. қибла.

2 кўчма маж. Ўта ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат шакли. Минг мартаба шукр бўлсин нарвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагаҳларим. А. Орипов, Жаннатга йўл. Қиблагохим, валлакатим, кулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман. «Равшан».

ҚИБЛАНАМО [а. + ф. قبله نما — қиблани кўрсатувчи] эск. айн. **компас.** Командирниқига ўхшаб қибланамонг борми? Ойбек, Кўёш қораймас. Ҳорунбек кўёшга қарар, ундан сўнг пешмат ёнидаги қибланамони олиб, кафтига кўяди. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди менам кетди ихтиёр! Юрагимни кўйиб кафтимга, Шивирлайман бесабр, такрор: Қибланамом, йўл кўрсат менга. У. Азим.

ҚИДИРИШ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н. Йўқолган нарсани қидириш. ■ Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. **қидирув.** Геологик қидиришлар. Жиноят-қидириш ишлари.

3 кам кўлл. айн. **изланиш.** Менинг барча ижодий қидиришларим, уринишларим, мушкулотларимни бу шоир ҳал этди. Ойбек, Нур қидириб.

КИДИРИШМОҚ Қидирмоқ фл. бирг. н. Тугилган кунимда дадам билан бувим ном қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди. Ғ. Расул, Адолат. Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришди. Ойбек, Танланган асарлар.

КИДИРМОҚ 1 Топиш учун уриномоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. *Йўқолган китобни қидирмоқ. Дўстини қидирмоқ.* ■ *Ҳаёт шохларга тикилиб қаради. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қутбиддин тўхтаб, шу атрофда тунаб қолишга ярайдиган жой қидира бошлади.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ҳури.. гапни чўзиш учун ҳовлиқиб, мавзу қидира бошлади.* Ф. Мусаёнов, Ҳури.

2 Қидириш. излаш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. *Янги конлар қидирмоқ. Космосни забт этиш йўллари қидирмоқ.*

3 Топиш, эришиш ўй-хаёлида, иштиёқида, йўлида бўлмоқ. *Бахт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳалиги мен айтган ўртоғимнинг ота-оналари.. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 шв. Сайр-саёҳат қилмоқ. *Сайр этиб қидириб, дунёни кезиб, Сўз айтиб, Москвада юрган Жамбулдир.* Фозил Йўлдош ўғли.

Из қидирмоқ айн. изига тушмоқ **2, 3.** қ. из. *Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тирноқ остидан кир қидирмоқ** қ. тирноқ.

КИДИРУВ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н.

2 Қидириш иши. *Археологик қидирув. Геологик қидирув.* ■ *..қидирув отряди қийинчиликларга дуч келар, биронта жасадни топишолмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қидирув давомида мўмиёйи аслга тоғда яшовчи ҳайвонлар, қушлар ва ҳаттоки айрим ҳашаротлар ҳам ўч бўлиши аниқланди.* А. Шокиров, З. Ҳақимов, Мўмиёйи асл.

3 ҳуқ. Судгача дастлабки тергов: жиноятга доир қўшимча далиллар тўплаш. *Жиноят-қидирув бўлими.*

ҚИЁ 1 айн. қия. *..қоронғи тушишига яқинлашганликдан, қиё ёпилиб турган дарбозани кимдир ичкаридан зичлаб ёнди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. қиялик, қия. *Тоғ оралаб юрар эмиш Ўтиб қиру қиёдан.* Т. Тўла. *Қиё тепасида бир*

йигит турар — Кенг водий устида ўйчан боқиши. Миртемир.

Қиё боқмоқ (ёки қарамоқ) айн. қия қарамоқ (ёки боқмоқ) қ. қия.

ҚИЁЛАМОҚ кт. айн. қияламоқ. *Тонг чоғи сарвинозим аста қиёлаб ўтди.* Чархий.

ҚИЁМ 1 [а. قيام — тик туриш, қойим туриш; жўнаб кетиш; мавжудлик] **1** Қуёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. *Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишди. Кун қиёмдан оғди.* ■ *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди», деб бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кун қиёмга келиб, пешин намози ўқилгандан кейин кўшкнинг ич-таши жимжит бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Меъёр, маром. *Шавла қиёмга этиб пишган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Фикр баҳода қиёмга етади.* Шукрулло, Жавохирлар сандиги. *Кетмон деганни бир қиёмда чопади киши..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Охирги нуқта, тамом бўлиш пайти, охири. *Соч олдириш қиёмга етай деганда, сарроқлик — эгар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Тўйлари ғариброқ бошланди-ю, қиёмда қизиб кетди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Канал қурилиши қиёмга ета бошлагач, Андижонга қайтдим.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЁМ II 1 Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат. *Кампир.. ўнг қўлига дастурхондан бир бурда жиззали нонни олди-да, пиёладаги қиёмга ботирди.* Ибохон, Феруза кўзли исирга.

2 айн. мураббо. *Олча қиёми. Олма қиёми. Анжир қиёми.*

ҚИЁМАТ [а. قيامت — диний эътиқодга кўра, инсонларнинг қайта тирилиш куни; тик туриш; кўзғолон, ғавғо. тўполон] **1** Диний эътиқодларга кўра, гўё бу дунё тутагач, у дунёда ҳамма тирилиб, сўроққа тўпланадиган кун; охират, маҳшар. *Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат куни қил кўприкдан ўша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар». *Агарда ҳаққингизни олмасангиз, мен бир кекса одамни қиёматгача қийнаган бўласиз, олинг, иним..* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Қий-чув, тўполон, ур-йиқит; жанжал. *Эрталаб кўча қўққисдан қий-чув,*

қиёмат бўлиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раисга Жалли ўлгур етказган. Бўл-маса, нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти. С. Анорбоев, Оқсой. Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтаради. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

3 кўча с.т. Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. Қиёмат этик. ■ **Ўзбекистон оқсоқоли** Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар. Кўп участкалардан одам йиғилган, қиёмат базм бўлди. Ғ. Фулом, Ҳамидни эслаб.

Қиёматни қарз қ. қарз 2. Қиёматда Ҳеч қачон; охиратда, ўлганда. Қарзингни ундан қиёматда ҳам ололмайсан. Қирқида қўлига саз олган, қиёматда қулоғини бурар. Мақол. **Қиёматдан қийин** Ниҳоятда қийин, жуда ҳам қийин. Уни кўндириш қиёматдан қийин. ■ **Айниқса**, Тулқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИЁМАТГАЧА с.т. **1** Ўла-ўлгунча, бир умр; абадий. Энди сендан қиёматгача ажралмайман.

2 Ҳеч қачон. Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. Қиёматли дўст. Қиёматли қўшилар. ■ **Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай.** П. Турсун, Ўқитувчи. Сен ҳам бўлгин қиёматли фарзандим. «Равшан».

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат кунни, рўзи қиёмат, маъшар. Қиёмат-қойим бўлади, яқинда ҳаммани ер ютади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [а. قياس — солиштириш, ўхшатиш; андоза, ўлчов] **1** Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. **Таржима сифатини аниқлашнинг асосий воситаси қиёсдир.** Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. **У нотиқлик санъатини эринмай ўрганиши, оддий қиёслардан катта хулосалар чиқариш кўникмасини ҳосил қилмоғи лозим.** Газетадан.

2 Ўхшаш, тенг, мисл. **Онамиз кўкрагин йўқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси.** Ё. Мирзо. **Юртим, сенга шеър битдим бу кун, Қиёснинг топмадим асло.** А. Орипов, Рухим.

Ўзингдан (ўзимдан) қиёс Бунга ўзинг (ўзим) мисол бўласан (бўламан), ўзингга (менга) қараб хулоса қилавер, мазмунидаги

ибора. **Мана, ўзимдан қиёс.** Кечагина ҳамманга кулги бўлиб юрган бир солдат эдим. **Мана энди, худога шукур, жир битиб, одам бўлиб қолдик..** О. Ёқубов, Излайман.

ҚИЁСАН [а. قياساً — қиёсланган ҳолда, таққослаш асосида] Қиёсий равишда, қиёс билан қараганда; қиёсланганда, нисбатан. **Қиёсан ўрганиш. Қиёсан олганда.** ■ **Ўрданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кенг бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум.** А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚИЁСИЙ [а. قياسى — қиёслашга асосланган, қиёсан] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. **Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (тлш.).** ■ **Уларнинг [ёшларнинг] билганлари тахминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди.** С. Айний, Эсдаликлар.

ҚИЁСЛАМОҚ Нисбат бермоқ, ўхшатмоқ; ўзаро таққосламоқ. **Ёшликни баҳор фаслига қиёслайдилар..** Газетадан. **Равон йўлдан борарканмиз, бу бепоён даштни беихтиёр шахмат тахтасига қиёслаймиз.** Газетадан. **Бухгалтер корхонанинг ўтмиши ва ҳозирги турмуши, хўжалигини қиёслаб, чўтга сола кетди.** Газетадан.

ҚИЁССИЗ айн. **беқиёс.** Қиёсиз жисмоний куч. ■ **Чорвачиликда тенгсиз Фориш ва узумчиликда қиёсиз Богшамол боғлари-гача қулоч отган Жиззах вилоятида бугун катта шодиёна.** Газетадан.

ҚИЁТ тар. этн. Ўғузлар таркибига кирган қадимий қабилалардан бирининг номи. **Мен тилаб ҳусн, вале шоҳ тилаб аслу насаб, Менга лўли била ҳинду, анга қўнғироту қиёт.** Алишер Навоӣй.

ҚИЁФА [а. قیافه — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] **1** Ташқи кўриниш, тус. **Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда.** ■ **Гўё улғу бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек еру кўк тантанали қиёфа олди.** С. Анорбоев, Оқсой. **Замоннинг оёғида Қудрат берган эски чориқ, қўлида ёш боланинг калласидай гурзи.. юзида ғайрат ўти — у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади.** М. Исмоӣлий, Фарғона т. о. **Уша Элгелдимисан, томир? Соб бўлибсан-ку! Байбай-бай..** **Одамни ҳам шундай аянчли қиёфага солса бўлар экан-да.** А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юз ифодаси. Унинг қиёфасидан хурсанд эканлиги кўринади. ■ Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиддий тус олган. Анварнинг кўзларида ҳатто кўрқув. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Қиёфамда ранж аломати бўлди шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди. Н. Аминов, Қалтис хато.

3 кўчма Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқараши, билим-савияси ва ш.к. мажмуи. Кишининг маънавий қиёфаси. ■ Ёшларнинг қилаётган ишлари уларнинг қиёфасини белгилаб беради. Газетадан.

ҚИЁФАЛИ Бирон қиёфада бўлган; кўринишдаги. ..деҳқонларча камтар, содда қиёфали рус йигити кичик сержант эди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚИЁФАТ [a. قيات — ташқи кўриниш, юз, афт; қадли-қомат; ўзини тутиш] кт. кам қўлл. айн. қиёфа. ..қорадорининг хуморгарчилиги қиёфатимга анча тағйир [ўзгартириш, бошқача тус олиш] бериб, ҳуснимга путур етказган эди. Ғайратий, Довдираш. Уй эгаси Отабекнинг қиёфат ва уст-бошидан савдогарга ўхшатган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁФАТЛИ кт. кам қўлл. айн. қиёфали. Биз бепоен Ватанимизга тумшук суқмоқ орзусини қилган, одам қиёфатли бир махлуққа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик. А. Умар, Мухтор.

ҚИЁҚ 1 Ингичка, узун-узун кескир баргли кўп йиллик ўт. Кекса подачи ботқоққа ҳам, юзига урилган кескир қиёқ баргларига ҳам эътибор қилмай, олга интилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кўк-орол пахтазори ғумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Баъзи ўт-ўсимликларнинг қиёқ баргига ўхшаш, кескир барги. Майсалар қиёқ чўзиб қолди. Қамишининг қиёғи қўлни кесиб кетди. ■ Ўқ товуши тинганда, савағичнинг қуриган қиёқлари тўзғиб кетганини кўрди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЁҚЗОР Қиёқ босган ер. Чўл. қаёққа қараманг, жинғил, ўт-ўлан, қамишу қиёқзор. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. Қиз бола. Ёш қиз. Ўқувчи қиз.

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз ота-онасига нисбатан). Унинг уч ўғил, икки қизи

бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор. Мақол. ■ Фарзанд ўғилми, қизми — бари бир, ота-онасининг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира. -Қизми, жувонми, Гулнорми — бари бир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим. Ойбек, Танланган асарлар.

Қари қиз қ. қари 1.

4 Қизларга ёки ёш жувонларга нисбатан мурожаатда ишлатилиб, ҳурмат, эр-калаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. Отга жуда эпчил экансан-ку, қизим! Баракалла-е. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ёзиб беринг, айланай пошиша қиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. Уйимизда яна битта қизалоқ туғилди. Ҳ. Турсунқулов, Хаётим қиссаси. ..йўлакда югуриб кетаятган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗАМИҚ Асосан болаларда айрим аъзоларнинг яллиғланиши, баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юкумли касаллик. Онанинг назарида, қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирйўла уч қизини тутдай тўкиб кетди. Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЗАРИНМОҚ Қизармоқ фл. ўзл. н. Ҳалима она қизариниб кулди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. ..қизлар гуруҳида ўтирган Нафиса ўрнидан турди, қизариниб, Элчибекка қаради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бир оз қизармоқ, қизаринмоқ. Адолат.. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланиб кетдимиз, бир оз қизаринқиради-ю, бирдан кулиб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 Қизармоқ фл. бирг. н.

2 Сану манга бормоқ; айтишмоқ, аччиқлашмоқ. Исламхўжа Шерназарбой билан қизаришиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўқчилик ўлсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарасага қизаришиб қолади. «Муштум».

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмақ, қизил тусга кирмоқ. Осмон қизарди. Қулупнай қизара бошлади. Бети совуқдан қизариб кетди. Нон қизариб пишди. ■

Жуда чиройли бизнинг боғчамиз, Қизариб қолди гилос, олчамиз. Қ. Ҳикмат. Шарқ уфқи қон нуракандек қизарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Ножўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш.к. учун кимса олдида хижолат тортмоқ, изза ҳолатга тушмоқ. *Модомики мendan гуноҳ содир бўлмади, текширсалар, ҳақиқат олдида ўзлари қизариб қоладилар, шундай эмасми? Ойбек, Нур қидириб. Текин томоқ бизларга ёт; Меҳнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизариб ўлмоқ керак.* С. Акбарий.

КИЗАРТ(ИР)МОҚ Қизармоқ фл. орт. н. Товуқни қизартириб пиширмоқ. *Ўзлаштирмовчи ўқувчини ўз ўртоқлари олдида қизартирмоқ.* ■ *Ботаётган қуёшнинг қорнин нури рўпарадаги қорни, тоғ чўққисини.. булутни бир лаҳза қизартирди-да, сўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Салимни қизартиши яхши эмас. Ойбек, Танланган асарлар.*

КИЗДИРГИЧ тех. Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш.к. *Лампани қиздиргич.*

КИЗДИРИЛМОҚ Қиздирмоқ фл. мажҳ. н. Қиздирилган дазмол. *Қиздирилган думба ёғи.* ■ *Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни қар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгради.* Ойбек, Танланган асарлар.

КИЗДИРМОҚ I Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайноқ, қуядиган ёки қуйдирадиган ҳолга келтирмоқ; қизитмоқ. *Дазмолни қиздирмоқ. Тандирни қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда.* ■ *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаетган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.*

2 Доғ қилмоқ (ёғни, мойни). *Пахта ёғини қиздирмоқ.*

3 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. *Безгак авзойи баданни қақшатиб қиздирмоқда эди.*

4 Қонни юриштирмоқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. *Асал кўп ейилса, баданни қиздиради. Одамни нўстин эмас, иш қиздиради. Мақол.*

КИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. *Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чорвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

КИЗИЛ I Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил муқовали китоб. Қизил кўйлак.*

Қизил қалам. Қизил олма. ■ *Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўққиган қандайдир оқ узум бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Қизил ари айн. қовоғари. Қизил гул 1) қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; 2) атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. *Ёз гулшани қизил гул, Халқим қилур намойиш. С. Абдулла;* 3) шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган халқ сайили. **Қизил китоб** Йўқолиб бораётган ёки йўқолиш хавфида бўлган ноёб ўсимлик ва ҳайвон турларини қайд қилувчи давлат ҳужжати. *Халқаро қизил китоб. Ўзбекистон қизил китоби. Қизил лавлагин айн. қизилча I.*

2 от Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилга яна қизил қўшилди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Ширинзабоннинг юзига қизил югурди. «Муштум».*

3 кўчма с.т. Вино. *Сиз ҳар вақт Жамолбой акам билан чўқштирасиз, бизга жўра бўлинг, қизил ичинг!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма эск. Октябрь инқилоби, шўро тузуми, армиясига оидликни билдирадиган сўз сифатида қўлланган. *Қизил армия. Қизил шарқ. Қизил аскар. Қизил тўй. Қизил матбуот. Қизил чойхона. Қизил қарвон. Қизил гвардия.*

ҚИЗИЛБОШ I бот. Ўрдақлар кенжа оиласининг шўнгувчилар уруғига мансуб ёввойи ўрдақ.

ҚИЗИЛБОШ II тар. I Сафавийлар даврида Озарбайжон ва Шимолий Эрондаги туркий қабилалардан эрон кўшинида хизмат қилган аскар.

2 Ана шу даврда суннийларга қарши диний жангларда қатнашган шиа жангчиларига уларнинг бош кийимларига қараб турклар томонидан берилган ном.

ҚИЗИЛИШТОН Оёғи қалта, тумшуги бақувват ва узун, ўрмонда яшовчи қуш.

ҚИЗИЛЛИК Қизил ранг, тус. *Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги.* ■ *Гулсумнинг юзидан қизиллик қочиб бўзарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гап ким устида кетаётганини билиб, Гулшоднинг юзига қизиллик югурди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ҚИЗИЛМАҒИЗ Юзи тўладан келган ва қизил рангли. *Саман отини йўрғалатиб, қизилмағиз, басавлат бир чол ўтиб кетди. С.*

Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Омонкул амаки айниқса менга маъқул бўлди: қизилмағиз, барваста, юрт кўрган одамлиги кўриниб турибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚИЗИЛМИЯ айн. *ширинмия*. *Моҳанда-рон водийсида юлғун.. қизилмия, ажриқ ўсади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқчи қуш.

ҚИЗИЛУРУҒ Қовунинг эти ва уруғи қизил бўладиган ўртапишар тури. *..думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб, неча бўлакка ажралиб кетадиган қизилуруғ, шакарпалакларни уйиб ташлаганлар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚИЗИЛЧА I бот. I шв. Эти ва барг савағи қизил, овқатга солинадиган лавлаги; қизил лавлаги.

2 Чўлларда ва қуруқ тошлоқли тоғ ёнбағирларида ўсадиган буталар туркуми (тиббийётда қўлланади).

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиши ва иситма билан кечадиган, кўпинча болаларда бўладиган, қизамиққа ўхшаш ўткир юкумли касаллик.

ҚИЗИЛЎНГАЧ Одам ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш йўлининг ҳалқум билан меъда ўртасидаги бир қисми (истеъмол қилинган овқат массаси у орқали меъдага йўналади).

ҚИЗИЛҚУЙРУҚ бот. Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ҳамда силосбоп кўкпояси учун ўстириладиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚИЗИМОҚ I Ҳарорати кўтарилмоқ, баланд бўлмоқ; исимоқ (асосан ҳаво ҳарорати ҳақида). *Ҳаво ниҳоятда қизиган, отлар ҳаллослаб терлар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталабданоқ кун қизий бошлайди-да, чошгоҳга борганда кўёшдан олов ёмғири ёғилди.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри.

2 Бирор нарса (олов ва б.) таъсирида тана ҳарорати ошмоқ, кўтарилмоқ (жисм, тана ҳақида). *Бадани қизиди. Тандир қизиди. Темир қизиди.* ■ *Отабекнинг манглайида турган қўли қизиб кетиб, иккинчи қўлини алмаштиришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қум..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. **қизишмоқ**. [Содиқ:] *Қизиб кетган эканман, қаранг, мингбошини ҳам чўзилтирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб, қў-*

лимни боғлаганларини билиб қолдим. Н. Сафаров, Уйғониш.

4 *кўчма* Қизғин тус олмоқ. *Сухбат қизиди. Мунозара қизиди.* ■ *У саҳна чеккасига суриб қўйилган нарда олдига борганида, концерт қизиб кетган эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу кун чоршанба бўлганидан бозор айниқса қизиган.* Ойбек, Улуғ йўл. *Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ томондан кўчани чағитиб келаётган машина кўринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳозир овнинг авжи қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Боши қизиди 1) боши қон тепгандек оғирлашди. *Қоратой бир оз уйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кайфдан, мастликдан боши оғирлашган ҳолга тушди. *Қодирнинг саломатлигига.. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтақ. **Ичи қизимоқ** айн. *ичи пишмоқ қ. ич.* *Сентябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тош-бибининг.* Газетадан. **Қулоғи қизимоқ** с. т. *Гўё қулоқнинг бир оз қизиши кимса ҳақида бирор гап бўлаётганидан (бўлганидан) белги, хабар беришини қайд этувчи ибора. Сен ҳақингда ҳам кўп гаплар бўлди, роса қулоғинг қизигандир.* ■ *Ўзи йўқларнинг ҳам қулоғи қизиб турармиш.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччаталоқ, лаънати (енгил сўкиш сўзи). *Қизиталоқнинг боласи, аҳволи мушқул демайсан, нуқул қизига тикиласан?! Н. Фозилов, Дийдор.*

ҚИЗИТМОҚ Қизимоқ 1, 2, 4 фл. орт. н. айн. **қиздирмоқ**. *Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қумларни қизитиб юборди. Чилдирмани қизитмоқ. Сухбатни қизитмоқ.*

ҚИЗИШМОҚ I Қизимоқ фл. бирг. н.

2 Ҳарорати бир оз кўтарилмоқ; қизимоқ. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди.* К. Раҳим, Шоли авлод. *Меҳмонларга шўрва билан ароқ тортилди. Йигитлар «қизишиб» олишгач, келин хонадонига йўл олинди.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

3 Жуда қизиқиб, астойдил берилмоқ. *Даврадагилар қизишиб кетиб, бир-бирларига гап маъқуллашар.. икки гапириб, бир кўлишар эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кетмонни бир меъерда чопади киши. Ундан кейин, чарчагунингча чопма, аини қизишган*

вақтингда.. дам ол! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Қизиқонликка берилмоқ; тутакмоқ. Аъзамжон ўжар, сал гандан қизишиб кетадиганлардан эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қачон, нима масалада гап кетмасин, Бурҳонов раис билан қизишиб ўтирмайди, ётиғи билан тушунтиради. М. Ҳазратқулов, Журъат. -Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗИҚ I I Кишини ҳайрон қолдирадиган, ажаблантирадиган. Табиат жуда қизиқ, ўз саховатини заминнинг барча ерига бирдек инъом таверлади. Газетадан. Хаёл.. қизиқ нарсас, у ўзининг тутқич бермас қанотларида баъзан кишини узоқ-узоқларга олиб учеди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Қизиқиш уйғотадиган, диққатни тортадиган; қизиқарли. Қизиқ ҳикоя. Қизиқ эртақ. Қизиқ томоша. ■ Бунда ҳолдан тойгунча ишлашиб, участканинг умумий геологик схемасини тузишди, баъзи бир қизиқ жойларнинг суратини олишди. С. Кароматов, Олтин кум. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун чиллак ўйинидан қизиғи борми? Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Завқ, кулги кўзғатадиган. Улар бир-бирига гап бермай, аллақандай воқеани гапирчишиб келишяпти. Жуда қизиқ жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хахалаб кулиб юборишди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Кўнгил очадиган, мароқли, қизиқарли. Базм жуда қизиқ, жуда кўнгилли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] Ўтириш қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўрғани эгарлатиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 ўйриоддий, ажаблантирарли, ғалати. Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқку! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзимам қизиқманда.. Шу ёмғирдан кўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу ўғрилар қизиқ: «Ойда, йилда бир келган меҳмонидан айрилмасин», деб ашула айтади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Таажжуб, ҳайронликни билдиради. Қизиқ, бирдан ойим, бояги гаплар эсига тушдим, қовоғини солиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Қизиқ, нима қилиб юрибди ярим кечада? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Қизиқ, кечагина денгиз эди тинч, олмоқда бугун zilzila. Г. Жўраева, Иқбол.

7 айн. қизиқчи. Юсуф(жон) қизиқ. Охун қизиқ. ■ Улуғбек ўтказган катта бир тўйда қизиқлар, чолғучилар, аскиячилардан ташқари, бир аёл ашула айтиб.. ҳаммани масту шайдо қилган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Худоёрнинг энг яхши қизиғи Зокир гов эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚИЗИҚ II I Жуда иссиқ пайт, ҳолат; қизиб турган, қизиган. Қуёш янгигина ботгани учун куннинг қизиғи ҳали қайтмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тандир каби чўл қизигида Қизарибсан мисоли ширмон.. Р. Бобожон.

2 Қизгин тус олган, авжга чиққан, қизгин. Мажлис анча қизиқ бўлди.

Темирни қизигида бос қ. темир. Қизиқ устида Қизишиб турган пайтда. Аҳмад баҳслашишни яхши кўрарди ва гоҳида қизиқ устида, ўзи сезмаган ҳолда, қалтис гапирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..болангиз бор экан.. Ҳозир қизиқ устида билинмаску, кейин чиқолмайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қизигида** 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. Ишнинг айни қизигида ёмғир қўйиб қолди. ■ [Ҳожиди хола:] Отам, ўйин қизигида ютқазингга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулай пайтни қўлдан бермай, иссиғида.

ҚИЗИҚАРЛИ I Диққат-эътиборни жалб қилиб, қизиқиш уйғотадиган. Шу кунги футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилади. Газетадан. Сўхбатларни жонли, қизиқарли, турмушдаги фактларга суяниб ўтказиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Манфаат жиҳатидан ўзига жалб қиладиган. Боғ чакки эмас, унчалик қизиқарли ҳам эмас, шундайми, Салим ака? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗИҚИШ I Қизиқмоқ фл. ҳар. н. Ҳатто нима депти закунчи Оқилжон? — қизиқиш билан сўради Тантубойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртақнамо бу ҳангома қайси мамлакатда, қайси замонда бўлганига ҳурматли журналхонлар қизиқишлари табиий. «Муштум».

2 Билиш, ўрганиш ва ш.к. га интилиш, ҳавас майли; шахснинг ўзи учун қимматли

ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати. *Бердиевнинг ёшликдаги интилиши, қизиқиши уни ўзи орзу қилган билим чўққиларига етаклади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ота ўғлининг техникага қизиқишини ёшлигиданоқ сезганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚИЗИҚМОҚ 1 Қизиқиш билан эътибор бермоқ, астойдил берилмоқ, берилиб муносабатда бўлмоқ, ҳаракат қилмоқ. -*Ово...*

...нинг чиқариб ўқи, жамма дебди? - *Мар-закаримбой ҳам қизиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У шунча қизиқиб кетган эдики, елкасига аста қўйилган кўлни ҳам сезмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Улар ҳар гап сайин, «қалай, сизга маъқулми?» дегандек Элмуродга тикилиб олар, у эса, чой хўплаган ҳолда, бу содда мунозарани қизиқиб тинглар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Билиш, ўрганиш, ишлашга майл қўймоқ, ҳавасманд бўлмоқ. *Мен мусиқага қизиқаман.* ■ *Унинг ўзи ёшликданоқ физикага қизиқар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мароқли дарсларнинг кучими, кўпчилик ёшлар математика билан адабиётга қизиқарди.* Газетадан. *Мен энди, дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳавас қилиб эргашмоқ, ҳавас қўймоқ; берилмоқ. *Кўзон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма, деганга кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гандон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб, тош қотиб ухлади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ҳавас-да.. Болалигимдан овга қизиқаман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. -*Шоирман денг!* - *қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Ҳадичабегим Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоий. *Жангчилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ Қизиқмоқ фл. орт. н. Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди. *Мусиқага қизиқтирмоқ.* ■ *Уни ҳозир ўрдак отишдан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирар.. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗИҚУВЧАН Ҳар нарсани билишга интиладиган, қизиқадиган; қизиқиш, ҳавас майли кучли. *Инсон табиатан сирли, сеҳрли нарса, ҳодисаларга қизиқувчан бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ҚИЗИҚУВЧАНЛИК Қизиқиш, ҳавас майлига эгалик, эга бўлиш. *Йигитали тиришқоқ, ҳамма нарсага қизиқувчанлиги билан тенгдошлари орасида ажралиб туради.* «Ўзбекистон кўрнқлари».

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни қулдирувчи одам. *Дадаси жуда қизиқчи киши.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди.* С. Аҳмад, Музей.

2 Халқ сайилларида, йиғилишларида томошабинларни қулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масхарабоз. *Қизиқчилар ўйини. Қизиқчилар кийими. Қизиқчи артист.* ■ *Қишлоқ болалари бу масхарабоз, қизиқчи бола - Кимсаннинг сўзига қотиб кулишдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 Қизиқчи иши, касби.

2 Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томоша; ўзбек анъанавий театри тури. *Қизиқчилик кечаси.* ■ *Унинг асл исми - Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» - «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтақ. *Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

Қизиқчиликка ёки **қизиқчилик** учун Кишиларни қулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тариқасида. *Бу ишни қизиқчилик учун қилдим.* ■ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚҚОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутақиб кетадиган, аччиги тез. *Қизиққон одам.* ■ *Феъл-атвори жиҳатидан жуда қизиққон, сал нарсага лов этиб.. ингичка овозини баралла қўйиб чийиллайди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кам қўл. Юрагида ўти бор; сергайрат. *Уринбой - шижоатли, қизиққон йигит.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ кам қўлл. айн. қизиққон. Иним, бизнинг тарафининг фуқароси андак қизиққонли бўлади. Ойбек, Навоий.

ҚИЗИҚҚОНЛИК Қизиққон шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. Қизиққонлик мардга эмас муносиб. Ж. Жабборов. Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИЗИҒАР сўк. Енгил койишни ифодалайди. Қизиғарларнинг кўзини очиш керак, батракларнинг ҳам одам эканлигини билиб қўйсинлар. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚИЗКЎРАР этн. Унашиш олдидан совчиларнинг қизни кўриш маросими.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. Қизли уй. ■ Бу тўй ўғилнинг углидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан қайтади? «Алпомиш».

ҚИЗЛИК Қиз фарзандлик. У сизга қизлик қилмайди.

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқдаги ҳолати. У қизлигида жуда чиройли эди. ■ Фазлиддин Нури қизлик чоғида ўз хаёлида чизган. йигитларга сира ўхшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Иффат, маъсумалик, бокиралик. Қизлигини йўқотмоқ. ■ Офтоб ойининг: -Нега қирқ кокил қилмайсан? - деб сўрашига: -Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди, - деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бокира қизларга хос. Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қайтарилган жавоб эканини тушунди. С. Аҳмад, Уфқ. Ой нури қизнинг сочларида, юзида жим-жим ўйнар, қизлик латофатига сирли ва сеҳрли бир нима бағишлар эди. «Шарқ юлдузи».

ҚИЗОШИ этн. Никоҳ тўйдан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун бериладиган зиёфат.

ҚИЗТАЛОҚ айн. қизталоқ. Оббо қизталоқ, шайтоннинг домласи экан-а! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. Мис қизувчан металлдан биридир.

2 кўма кам қўлл. Салга аччиғи келадиган; жаҳли тез, қизиққон.

ҚИЗЧА 1 Қиз 1, 2 с. кичр.-эркл.

2 Ёш қизларга мурожаат шакли.

ҚИЗЧИҚАРАР этн. Никоҳ тўйи, қизни турмушга узатиш. Эсласам, шунда ҳам қизчиқарар тўйга борувдик. Газетадан.

ҚИЗҚУШ Балчиқчилар туркумига мансуб. жиғали ботқоқ қуши; қизғиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ айн. лолақизғалдоқ. Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик шафқдай қизарган, аллақерда тўрғай фарёд соларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсани сарфлашга ёки бировга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма. Мақол. ■ Эшонни қандайдир пул қизиқтираётганини, қори эса сир бой бермагани ҳолда, ўша пулни қизғанаётганини Элмурод сезиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. Қизған, она, ўқсизни, Ўша қутқазди бизни. Ҳ. Олимжон. Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандаро уни қаттиқ қизғанди. Ойбек, Нур қидириб.

3 Бекор кетмаслик ҳаракатини қилмоқ, ҳайф бўлмасликни ўйламоқ. Бугун ҳеч қаерга бормадим - ишимни қизғандим. ■ Муҳиддин бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишни ўйласа, поездагача қолаётган киши сингари вақтни қизғанарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 с.т. Рашк қилмоқ. -Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсин, ундан хотин қизғанадиган ўрни йўқ. Уни номаҳрам деб бўлмайдди, одам эмас - кул, - дейишарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Умар Гулсунни Элмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Ўзига тегишли нарсага (мас., боласига) тегиниш, даҳл этишга йўл қўймаслик ҳолатида бўлмоқ, шундай хусусият (одат)га эга бўлмоқ (асосан, жониворлар ҳақида). Совлиқ боласини қизғаниб, уларга ёвқараш қиларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚИЗҒАНЧ кам қўлл. Қизғаниш ҳис-туйғуси; рашк, ҳасад. Ҳамдамформа қизғанч-ҳасад билан тўлиб-тоша бошлаган кўнглини юпата бошлади.. С. Айний, Куллар. Бу сўз Элмуроднинг кўнглидаги қизғанч чўғини босган кулни учириб юборди.. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бировдан аяйдиган; бахил. Қизғанчиқ бола. ■ Новда керак десам, ўзимизга керак, помидор бой-

лаймиз, дейди. Қизганчиқ! Х. Назир, Сўнамас чақмоқлар. Ҳали айтганимдай, отам қанчалик сахий бўлса, онам шунчалик қизганчиқ. «Муштум».

2 Рашкчи; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИК Қизганиш иши, ода-ти. Қизганчиқлик бахилнинг иши. ■ Озиқ-овқат тахчил бўлишига қарамай, табиатимда қизганчиқлик йўқ эди. С. Исҳоқов, Олам гўзал.

ҚИЗҒАНЧОҚ шв. Қизганчиқ.

ҚИЗҒАР с.т. Қизғар.

ҚИЗҒИМТИР айн. қизғиш 1.

ҚИЗҒИН 1 Қизиб турган, қизиган; ҳароратли, иссиқ; қайноқ. Саратоннинг қизғин қуёши. ■ Қизғин қум.. остидан янги-гина келтирилган тўрт дона кўмач ишта-ҳаларни ўзига тортар эди. С. Айниёй, Қуллар. Собир юзини унинг ўтдай қизғин юзига сал тегизиб, шивирлади. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Жўш ўрган, жўшга келган; авжига чиққан; жонли, жўшқин. Қизғин иш. Қизғин кураш. Қизғин суҳбат. Қизғин мунозара. Ғўза парвариишнинг қизғин палласи. Урим-йғим қизғин давом этмоқда. ■ Ҳозир пахта учун кураш янада қизғин тус олди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Чинакамига ва кучли тарзда, чин дилдан. Қизғин салом. Қизғин табриклар. ■ Биз кексаларнинг орзу-истакларини қизғин қувватлаймиз. Н. Сафаров, Оловли излар. Эр-хотин бир-бирларини ҳеч қачон ўша кундагидай қизғин суймаган бўлсалар керак. Э. Аъзамов, Жавоб.

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ. Иш қизғинлашди. Мунозара қизғинлашмоқда. Кураш қизғинлашди. ■ Ер ислоҳоти тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг боши ёстиққа яқинлаша берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЗҒИНЛИК Қизғин ҳолат. Ишнинг қизғинлиги. Тортишувларнинг қизғинлиги. ■ -Ҳақиқат, синалган ҳақиқат! — деди Уктам қизғинлик билан. Ойбек, О.в. шабадалар. Хоразмнинг саноат корхоналарида меҳнат қизғинлиги даладан қолишмайди. «Саодат».

ҚИЗҒИШ 1 Қизилга мойил, қизилга яқин рангдаги; қизғимтир. Қизғиш тош. Қизғиш япроқлар. ■ Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиш-

қизғиш олтинини ёлқинлатди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚИЗҒИШ 2 айн. қизқуш.

ҚИЙ 1 Қўй, эчки ёки туя қумалогидан иборат гўнг қатлами. Бир жойда хазина кўрганман.. Уч-тўрт йиллик қўй қийи босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙ 2 тақл. с. Баъзи қушлар чиқарадиган товушни билдиради. Қашқа томондан инидан безовта қилинган сақоқушининг «қий-қий»и эшитилди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙИЛЛАМОҚ Интичка қичқирик овоз чиқармоқ, чийилламоқ. Мирзачўлга кеккайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа жўжаҳўрозларни кўп кўрганман. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚИЙИЛМОҚ 1 Қиймоқ 1, 3-6 фл. мажҳ. н. Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шерсифат, мардона, шўх барно қизлар. С. Жўра.

2 Қиймоқ 2, 6 фл. ўзл. н. Қўлим қийилиб кетди.

Қирчинингдан қийилгур қ. қирчин.

ҚИЙИН 1 Қийинчилик билан амалга ошадиган, кўп куч, меҳнат ва ш.к. талаб қиладиган; сермашаққат, машаққатли; зид. осон. Қийин иш. Қийин масала. Қийин вазифа. ■ Санъат турларининг ичида энг қийини — рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Мулла Фазлиддин ёш подшоҳнинг амри билан Бураатоғнинг чиқиш қийин бўлган хушманзара бир қоятоши устига кичкина хужра қурган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боғлиқ бўлган; оғир, мушкул. Қийин шароит. Қийин аҳвол. ■ Қараб ўтирсак — уят бўлади, халқ.. қийин кунимда асқатмади, дейди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мусофирчилик қийин, бола-чақани соғинади киши. Ойбек, Танланган асарлар. -Бола фақирга қийин бўлди, — деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб келган овқатни еяётиб. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Кесим взф. Маҳол, амримаҳол. Қоронғида ким эканини билиш қийин. Касалнинг келиши осон, кетиши қийин. Маҳол. ■ У замонда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Бунинг устига, суяги меҳнатда қотган аёлнинг нозик қомат, хипча бел бўлиши қийин албатта. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини тушуниш ундан ҳам қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 кам қўлл. айн. қийинчилик. Қизники қийин билан битар, Уғилники ўйин билан битар. Мақол.

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунока ва ш.к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чийинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ Қийин ҳолга келмоқ, қийин бўлмоқ; оғирлашмоқ. Чўққига чиқиш тобора қийинлашмоқда. Иш қийинлашди. ■ Далаларни бир меъёрда суе билан таъминлаш йилдан-йилга қийинлашиб борапти. Газетадан. Қанча ичкари кириб борган сари юриш қийинлашарди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИЙИНЛИК 1 Қийин ҳолат, қийин эканлик. Ишининг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги. ■ Қийинлиги билан неча пуллик ишим бор. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [Нор:] Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 айн. қийинчилик. Бектемир йўлда учраган қийинликларни унутди. Ойбек, Куёш қораймас. [Тожибой:] Сизларнинг уйларингиз печатъ бўлиб, кўп қийинликлар тортишди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Умуман, қийналиш, қийноқ келтирадиган (туғдирадиган) ҳолат; қийинлик. Яраланган Қодир қийинчилик билан ўрнидан турди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Дастлаб, отанга бор, онанга бор, қабилдаги бирмунча қийинчиликлар содир бўлган эса-да, кейинчалик ишлар юришиб кетди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Йўлчи] Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишга халал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, ғов, қийинлик. Унгур. ичкарилашган сари қийинчиликлар туғдириб борди. Уч қулоч илгариллаш билан унгур ичи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар ўзларининг кучли иродалари, курашлари билан ўз йўлларида тўғноқ бўлган қийинчиликларни енгиб ўта оладиган кишилардир. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Машаққат; азоб-уқубат. У отасидан йигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қанчадан-қанча қийинчиликлар билан уни йиғиб, оғир ишларни олишига имкон берган

ота-онасидан умр бўйи миннатдор бўлиб яшади. «Саодат».

4 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик. Қийинчилик билан ўсган бола. ■ Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙИНЧИЛИКСИЗ 1 Қийинчилиги йўқ. Қийинчиликсиз иш борми.

2 Қийналмай, қийинчилик кўрмай. Мунисхон доим ғолиб келадиган отига ҳеч қийинчиликсиз миниб олган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Автобус, троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ишхонасига қийинчиликсиз, кайфияти чоғ ҳолда етиб келади. Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. Бир йил ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртирди. Ҳ. Зиёхонова, Унутилмас хатолар. Бунчалик қийин-қистовга олиб ишларидан янги нахта териш машинаси битиб қолай деганга ўхшайди. Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша», деб хотинини қийин-қистоққа олаверди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ҚИЙИШМОҚ 1 Қиймоқ фл. бирг. н.

2 Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. Мутавалли қийиша-қийиша, Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди. М. Осим, Элчилар. У, Зумраднинг таърифни эшитган ҳамон, шоҳи ва ипақларни кўтариб келди ва эзмаланиб, узоқ қийишиб, бир жуфт қозиқ лунги билан бир гулкўрна буюриб кетди. Ойбек, Улуғ йўл.

ҚИЙИҚ 1 1 Мато, қоғоз ва ш.к. дан одатда учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. Қоғоз қийиқлари. ■ Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. Йиғилган пулларни яктагининг қийиқ чўнтагига солиб, хайрлашиб жўнади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. [Кумуш] Айвон устунига суянганч, қора қийиқ

қошларини чимириб, кўча йўлак томонга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисик ёки сузук; қисилган ёки сузилган, қийғоч (кўз ҳақида). Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийпон зиналаридан ўрта ёшли, миқтидан келган, қийиқ кўзли бир киши тушиб келаётган эди. М. Осим, Ўтрор.

4 кўчма Гапга кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. Қийиқ бола. ■ Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шунини лозим кўрганиданми, мурасага унамади. Ойбек, Танланган асарлар. Қийиғимни боғламади — қийиқ экан, Боқсам — кўзи шўху қоши қуюқ экан. Т. Тўла.

5 кўчма Камчилик, нуқсон, хато. Агаповнинг сени менсимай пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб утириши бежиз бўлмас керак. И. Раҳим, Ихлос. Унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар эди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

Қийиқ гап Бўлмағур, тескари, қинғир гап. Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиш ўзи учун гайритабиийдек кўринар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** (ёки топмоқ) Тўғри гапдан, ишдан хатолик изламоқ; йўқ жойдан камчилик топишга ҳаракат қилмоқ ёки топмоқ. Ҳар қайсимиз битта одамча ўлиб-тирилайётган бўлсаг-у, қилдан қийиқ ахтариб, звеномизни тошбақа қилиб, газетага чиқаришса. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИЙИҚ II Одатда белга боғлаш учун атрофига гул тикилган тўртбурчак мато; белбоғ, қийиқча. Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ. ■ [Ғози] Қишда беқасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ ятакни белбоғсиз киярди. И. Раҳим, Ихлос. Хадича хола, бундан яқин олти ой бурун келганида, бир қийиқ беҳи олиб келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЙИҚЛИК I Қийиқ кишига хос хусусият, хатти-ҳаракат. Қийиқлигинини ташла.

ҚИЙИҚЛИК II Қийиқ учун ярайдиган; қийиқбоп. Қийиқлик шоҳи.

ҚИЙИҚЧА айн. қийиқ II. Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ. ■ Тикиб қўйган қийиқчаю гулдор халтачаларингиз қани? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тўламат мўйлов юпқа лас чопони устидан.. боғланган қийиқчаларга ун қўлини тиради. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки гўшт-қиймалагичдан ўтказиб майдаланган гўшт. Ёғли қийма. Гўштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ. Қийма шўрва. ■ Баковул ичига қийма тикилган какликларни олиб ўтяпти.. М. Осим, Ўтрор. Ошпазлар эса, гўштини қийма қилиб, суягини бошқа қилиб қўйган эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҚИЙМАЛАМОҚ I Қийма ҳолига келтирмоқ, қийма қилмоқ. Ошхонада келин гўшт қиймалапти. С. Нуров, Мушук чикди.

2 кўчма Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ. Қоғозни қиймалаб ташлабди. ■ Гаффорбой қишлоқни қон қақшатапти, Ҳалим акамни қўлга тушириб қиймалади. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 кўчма Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жароҳатламоқ. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди. С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма кўшмоқ. Тузук.. овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб, хўрда қилиб бердим. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. Қиймали мастава. Қиймали сомса.

ҚИЙМАТ [а. قیمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса; қадрият; нарх, баҳо; қиймат] **I** иқт. Товар нархи.

2 Пулнинг харид қобилияти; муайян бозор нархлари даражасида пул бирлиги ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори. Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.

3 иқт. Товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий меҳнати.

4 Савдо-сотикда: нарх, баҳо. Молларнинг қиймати.

5 кўчма Киши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 мат. Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шароитдаги катталиги. Иксинг қиймати.

7 Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталиқ.

8 с.т. Қиммат. Бу киши: -Қиймат беҳикмат эмас, арзон беишлат эмас, бунинг тагида бир ишлат бордир, сабр қилайлик, — деб ланжлик қилдилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КҲИМТАХТА Гўштни чоғиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда. Ариқ бўйида чўққайиб, қийматахта ювётган Холниси холанинг юраги орзиқиб кетди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

КҲИМАТБАҲО с.т. Қимматбаҳо. ..куёв томон.. қийматбаҳо буюмлар билан безатилган хоналарга таклиф этилди. Ойбек, Танланган асарлар.

КҲИМАТЛИ 1 иқт. Бирор қийматга эга бўлган (қ. қиймат 1).

2 с.т. айн. қимматли 1, 2. Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдингиз. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

КҲИМАТШУНОС [а. + ф. قیمت شناس — қийматини, баҳосини, қадрини билувчи] кам қўлл. Мол ёки нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши; товаршунос. Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги.. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди. Ойбек, Навоий.

КҲИМА-КҲИМА: қийма-қийма қилмоқ Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қиймалаб ташламоқ. -Қотиллар! — деди Нормат ғазабланиб. — Ушлаб олиб, қийма-қийма қилгим келяпти уларни! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КҲИМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. Бахмални қиймоқ. Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ. ■ Қайчи олиб, уч, энидан қиясан.. О. Қўқорбеков.

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш.к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жароҳатламоқ; ўйиб қирмоқ (ип, сим ва ш.к. ҳақида). Қўлимни сим қийиб юборди. ■ Пақирлар қўлимни қийиб юборай деди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 шв. Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. Қарчиғайман, душман бошин қияман. «Алпомиш».

4 с.т. Айланма йўлни қўйиб, тиккасига юрмоқ. Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ. ■ Неча тоғнинг тумшугин Қийиб ўтиб боради. «Равшан».

5 кўчма с.т. Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. [Машрабжон] Хушовоз йигит-а. Ашулани роса қияди-да. Ш. Саъдулла, Икки билангўзук. Роса овози бор экан-да, йўлини ҳам

қияр экан. Ойбек, Танланган асарлар. Оббо Жўрабой-е, аммо-лекин гапни қиясиз. Ёлгонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз. Уйғун, Хуррият.

6 кўчма кам қўлл. Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. Бировнинг ризқини қиймоқ. ■ Саидий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Кўзи қиймайди (т.к., ж.к. билан) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор! Ойбек, Танланган асарлар; 2) бировга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. Яккаҳўжаликларнинг кўпи бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) ачинди, юраги ачишди, раҳми келди, аяди. Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Сўзини қиймоқ Сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим. А. Убайдуллаев, Хаёт оқими. Қиймади Рағбатни бўлмади, аяди. Ширвоннинг барча катталари, подшога яқинлари — бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар. «Равшан». Кетар эдим сен билан Айланайин, ёр-ёр. Уйда қолган онамни Қиймадим, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

КҲИНАЛИШ 1 Қийналмоқ фл. ҳар. н.

2 Қийинчилик, муҳтожлик. Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.

3 айн. қийноқ 1. Охудек эркин югуриб юрган қиз биринчи бор ҳуқуқсизлик ва қийналиш исканжасида қолган.. Мирмуҳсин, Меъмор.

КҲИНАЛМОҚ 1 Қийнамоқ фл. ўзл. н. Оғриқдан қийналмоқ. Ташналикдан қийналмоқ. Теналикка чиқишда кўп қийналдик. Масалани ечишда қийналмоқ. ■ Қиз тўғри ўша ерга келиб чўккалади. У хансирар, қийналиб нафас олаётгани биланиб турар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с.т. Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, муҳтожлик, қийинчилик сезмоқ. Сувдан қий-

налдик. Пулдан қийналмоқ. ■ [Йўлчи] Тутулиб қолмас-а, калласи жойида; тегиримонга тушса, бутун чиқадиганлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жисман ёки руҳан озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-уқубатга, қийин аҳволга солмоқ. Тиш оғриғи мени қийнапти. Уни ташналик қийнапти. ■ Анвар қийнамай, озор бермай, захасиз капалак тутиб келганларга сабоғини ўқитиб қўйиш билан мукофот берар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Комила оқсаб қолди, уни баланд пошнади, қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз? М. Исмоилий, Фаргона т.о. Қудам икковимиз басма-басига орзу-ҳавас деб, болаларни қийнаб қўйибмиз. «Муштум».

2 с.т. Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтирмоқ. Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. Қийнаб сўроқ қилмоқ. ■ Босқинчилар унга сира тиним бермай урмоқда ва қийнамоқда эдилар. Газетадан. Фашистлар Ҳасановдан ўзлари учун керак бўлган маълумотларни сўраб, қийнай бошладилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЙНАШ 1 Қийнамоқ фл. ҳар. н. Кўп савол бериб қийнаш.

2 айн. қийноқ 2. ..Ғаффор отага юборилган хатни шунча қийнашлар билан ҳам бермадинг. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚИЙНОВ 1 кам қўлл. Қийнамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийноқ 2. Маҳбуслар қийновдангина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар. Газетадан.

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, озор. Атрофда ғув-ғув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилади, қулоқни узади. бир зум тинчлик йўқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичида тоқатсизланди. Ойбек, Танланган асарлар. Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийноғида туннинг қандай ўтганини сезмай қолдим. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Қийнаш, азоблашнинг йўл-усуллари ва уларни қўллаш. Териси шилиниб, минг азоб билан қийноқда ўлдирилган улуг шоир.. Насимий ҳаёлидан ўтди. Мирмуҳсин, Меймор. Айниқса.. ваҳшийларча қийноққа солинганини кўрганда, дод деб, бўш стаканни экранга отди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚИЙНОҚЛИ Қийноққа соладиган; қийнайдиган, азобли. Ўзи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар оғир, нақадар қийноқли эди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш.к. ни қийнаш, қийноққа солиш учун мосланган махсус хона.

ҚИЙНОҚ-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. Фариди индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-қистовқа олаверишдан истиҳола қилди. Мирмуҳсин, Чинқиш.

ҚИЙПАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. Чол қийпанглабгина унинг олдига борди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙПИЧОҚ айн. қирпичоқ. [Зуннунов] Раислар билан ҳам қийпичоқ. Унга фақат.. раис Умар ака ёқади. И. Раҳим, Ихлос. Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз, ўртоқ Муҳамедов? П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚИЙРАТМОҚ 1 Бир текис йўқ қилмоқ; қирмоқ. Яйловдаги кўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Бомбалар кузатилган мўлжалга — газандалар тўпланган жойга тушар.. ёвни қийратар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Янги раис] Ишни тиклашдан эмас, йиқитишдан бошлайпти. Дарахтларни қийратиб юборди. И. Раҳим, Ихлос.

2 Шилмоқ, шипшийдан қилмоқ, йўқ қилмоқ. -Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратяпти, — деди Рисолат опа Низомжонга. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЙРИХОН шв. Қийшиқ, қия, эгри. Яктагини қийрихон ёпинмоқ. Қийрихон қарамоқ. ■ Офатижон бир санам, бошини қийрихон бурган кўйи, дилбар, дилўрттар табассум қилиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҚИЙТИМ айн. қийиқ 1 1. Лутфинисо.. нимчасининг чўнтагидан бир қийтим йўл-йўл шоҳи олди ва Тожибойга узатди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтиқ. Латта, кимхоб тўн бичдим, Қийтиғи менга тегмади. М. Алавия.

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўлак, туморча (ер ҳақида). Бу ерда, бир гектарча келадиган шу қийтиқ тепада, гўза қийғос гуллабди. Й. Шамшаров, Енгиш.

3 кўча с.т. Чала ёки қинғир иш, камчилик, нуқсон. Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяпти. Газетадан.

ҚИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақирик-чакириклар; чуввос. Қий-чув, чағир-чугур қулоқни қар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади. Ойбек, Танланган асарлар. Онахон қий-чув қилиб, сув сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради. А. Мухтор. Опа-сингиллар. Қарсак устига қарсак бўлди, қий-чув кўтарилди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йиғи-сиғи овозлари; уввос. Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола туққандаги фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Атрофни қий-чув, гала-ғовур босди. С. Сиёев, Аваз.

ҚИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқиришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон кўтармоқ, чуввос солмоқ.

ҚИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғмоқ. Девор қийшайиб қолибди. ■ Жангчилардан бири йўл бўйида қийшайиб ётган симёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Сўлғин, сариқ ўт билан қопланган далада қоп-қора иккита танкни кўрди — бири қийшайган, иккинчиси эса тумишугини ерга қадаган. Ойбек, Қуёш қораймас. Ноғорачилар ва чирмандакашлар терлаб-нишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин сиккиниб чаладилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмоқ, ўтирилмоқ. Сафар бўзчи остона ёнида маҳдумга қийшайиб қаради. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бутри бўлмоқ; тоб ташламоқ. Тахта қийшайиб қолибди.

4 кўча с.т. Нотўғри томонга оғмоқ, Сизнинг Ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб, агрономга қараб қийшайиб кетди-ку. Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат. Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади. С. Маҳкамов, Катта рулда.

5 Асабийликдан табиий ҳолати, шакли ўзгармоқ, бурушмоқ. Аламдан кўзлари қийшаймоқ. ■ Саудий иш столи ёнига келиб ўлтирганида, юзининг томири тортишиб, башараси қийшайди. А. Қаҳҳор, Сароб. Эллиқбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. Шу аҳволда пахта ундириб бўладими? Бугун битмаси қийшайса, эртага иккинчиси ноз қилса. Ойдин, Юрагида ўти бор.

ҚИЙШАНГЛАМОҚ 1 Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилмоқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. Сорахон.. Саудийга қараб.. бир қийшанглаш билан қўл узатди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 с.т. Безангламоқ, чўчиб кетмоқ. Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қайқдан чиқди? С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 кам қўл. Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқланмоқ.

ҚИЙШАНҒИ салб. Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қиладиган; танноз, серқилиқ. Қийшанғи аёл.

ҚИЙШИҚ 1 Тепага йўналиши тўғри эмас, бирор томонга оғган; қийшайган. Қийшиқ столба. Қийшиқ девор. Қийшиқ чинор. ■ Уртаси букчайиб кетган стул устидаги қийшиқ шамдонда шам ёниб туради. «Саодат». -Ху анови қийшиқ ўсган юлғунни кўряписизми? — шивирлади у. — Ушандан сал юқорида. С. Анорбоев, Оқсой. Паранжити қийшиқ ёпиниб, камтир кириб келди. Ойбек, Танланган асарлар. Паст, баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учрар эди. А. Қаҳҳор, Картина.

2 Йўналиши бирор томонга ёки ҳар икки томонга бурилган; эгри, қинғир. Тор, қийшиқ кўчалар адашиб қолиб, Илондек ўрмалар партишон тунда. Х. Даврон, Тунги боғлар. Янги моделнинг сифати бузилди: бирининг чоки қийшиқ, иккинчисининг дастаги паст. «Муштум». ..қўлига қийшиқ калтак ушлаган қаландар.. охираат кунидан ваъз айтарди. С. Сиёев, Аваз.

3 Жойлашиш, туриш ҳолати тўғри, меъёрий эмас. Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама. Мақол. Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бойнинг ўғли гапирсин. Мақол. ■ Серсоқол, тўла юзли, бир кўзи қийшиқ киши мулойим товуш билан деди.. Ойбек, Қуёш қораймас.

Сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб кўйсанг.. жавобгар бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма кам кўла. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. Мурзин Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хулоса чиқара бошлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЙШИҚ-ТУЙШИҚ шв. Қингир-қийшиқ. Санам кўрсаткич бармоғи билан дерзанинг пастки ойнасига қийшиқ-туйшиқ чизиклар тортди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙҚ тақл. с. Айрим паррандаларнинг «қийқ»қа ўхшаш овозини билдиради.

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ шв. Қийшангламоқ, қийпангламоқ. Кўлар интиқ қилиб бизни, Қийқанглаган шоҳнинг қизи. «Муродхон».

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ «Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. Хўроз қийқиллаб қочди.

ҚИЙҚИМ 1 Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. Қоғоз қийқимлари. ■ Бу аёлнинг ташаббуси билан электр тикув машиналарига «кўчиб юривчи линейка» ўрнатилди. Бу — қийқимни камайтиришда муҳим омил бўлди. Газетадан.

2 Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтак.

3 Бир парча, қийтиқ жой. Қийқим ер. ■ Гектарларнинг тўла бўлишига, карта четларида қийқим ва туморчалар қолдирмасликка катта эътибор берилди. Газетадан.

ҚИЙҚИНДИ айн. қийқим **1, 2**. Газмол қийқиндилари. ■ Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз. Н. Назаров, Замон. Ёнида турган оқ халтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтакни олиб, қизига берди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ҚИЙҚИРИШ 1 Қийқирмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийқирқ. Ҳазабланган кучукларнинг вовуллаши, томошабинларнинг қийқирishi кўкни қоплайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙҚИРИШМОҚ Қийқирмоқ фл. бирг. н. Болалар қийқирishiб, қувлашиб ўйнардилар. ■ Ҳуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқирishiб, югуришиб ташишар эмиш. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

ҚИЙҚИРИҚ 1 Кучли тарздаги, бетартиб қичқирқ, шовқин, қий-чув. Фақат ич-

кардан мастларнинг қийқирқлари, аллакимнинг бўғиқ алёри эшитилади.. Ҳ. Ҳулом, Маъшал. «Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқирқиғи.. билан тўй карвони бораркан.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қўллаб-қувватловчи, олқишловчи ялпи овоз; ҳайқирқ, қичқирқ. Шодлик қийқирқлари. Тўйчиларнинг қийқирқлари. ■ Залда олқишлар бўрони кўтарилиб, «Яшасин Юсуфжон қизик!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқирқлар эшитилди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Пуч қийқирққа учмаслик, шов-шувга сабаб бўладиган гаройиботлар кетидан қувмаслик керак. Газетадан.

3 Баъзи парранда, қушларнинг «қий» деганга ўхшаш кучли товуши. Қайси бир унғурдан йиртқич қушининг қийқирқиғи эшитилиб, акс садо беради. Ж. Абдуллахонов, Орият. Турналарнинг ўйчан қийқирқиғида мудраган ойдin кечалар бошланди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚИЙҚИРМОҚ 1 Томоқдан қаттиқ, баланд овоз чиқармоқ, ҳайқирмоқ, қичқирмоқ. Халқ кулади, олқишлайди, қийқиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб, ўйинга тушди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ишдан қайтган чоғимда Қийқиради ўғилчам. Ё. Мирзо.

2 айн. қийқилламоқ.

ҚИЙҚИРОҚ Бўлар-бўлмаста қийқираверадиган, ҳайқираверадиган; бақироқ, Қийқироқ одам.

ҚИЙҚИРТИРМОҚ Қийқирмоқ фл. орт. н. Хўрозни қийқиртириб сўймоқ. ■ Кимдир йўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ айн. қийқилламоқ. Бургут чаптар уриб, қийқиллаганча айланиб келди. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ҚИЙҚИР Тумшуги қалта ва қайрилган, асосан унча йирик бўлмаган қуш, паррандаларга овга солинадиган соҳибчангал йиртқич қуш; қирғий. Ойсулув қийқирнинг чангалдан қутулган чаптардай, Сувожоннинг қучоғидан отилиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қийғир бурун, қийғирбурун Қийғир тумшугига ўхшаш, пастга томон қайрилган бурун. Салтанатнинг йигити келишган, қийғир буруни чехрасига аллақандай жасорат бағишлаган. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

Қийғир қараш қилмоқ Ўқрайиб қарамоқ. *Ўлда кета туриб, Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚИЙҒОС 1 Ҳаммаси бараварига, ёппасига, шиға. *Чигит қийғос ундириб олинди. Ўза қийғос шоналади.* ■ *Нариги қирғоқдаги мавзорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди.* Ҳ. Фулом, Мавғал. *..Тангри қачонлардир тилиннга эккан Сўзлар гуллаётур қийғос ва қийғос.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 **Айни**, авжи. *Мана, қийғос пишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмайди.* Газетадан.

3 **ив**. Жилдий равишда, қаттиқ. *Ҳа, айтгандай, бир кунни Ҳайдар ҳожини билан қийғос уришди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 **кам қўлл**. Шовқин-сурон, чуввос. *Уйда ҳеч вақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўчадан қийғос ва говур-гуеур товуш эшитилиб, эр-хотиннинг суҳбатини тўхтатди.* С. Айний, Қуллар.

ҚИЙҒОЧ 1 Қисик ёки сузук (кўз ҳақида). *Бели бурма камзулининг ичида баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларида олов ёнарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўзини қийғоч қилмоқ Кўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ. *-Вой, менга қара, — деди Шодимат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чиқариб.* А. Мухиддин, Ошналар. **Қийғоч қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) **айн.** **қия қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) **қ.** **қия.** *Муздек сойга тўш уриб, Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз, Пастга боқади қийғоч.* Ғайратий.

2 **Нафис қия тушган** (қош ҳақида). [Фотограф] *Объективни.. хушрўй, қийғоч қоши қизга қаратди.* Газетадан.

3 **айн.** **қия, қияма.** [Ҳасанали] *Даричани нариги уйдан қараганда киши кўринмаслик қилиб қийғоч очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Онахон] *Икки кўлини пальтосининг қийғоч чўнтагига солиб.. ерга тикилди.* А. Мухтор, Опа-сингилар. *Қоп-қора чайир юзидан, иягидан қийғоч кетган пичоқ изидан, айёр кўзларидан ёш боши билан кўпни кўрганлиги билиниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси; умуман, жун, соч, мўй ва ш.к. нинг толаси. *От думи-*

нинг қили. Қил элак. Қил тузоқ. Арғамчиға қил қувват. Мақол. ■ *Очилнинг от қилидай қайсар, қўнғиртоб сочлари дўпни четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

2 **с.т.** эск. Мусиқа асбобларининг тебранганда овоз чиқарадиган ипи; тор. [Гуландомнинг] *Бармоқлари дўтор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ораларидан қил (ҳам) **ўтмайди** Ўта сирдош, жуда яқин дўст. *Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ҳамирдан қил сугургандай қ.** **хамир.** **Юрагига** (ёки **қўнглига**) **қил сиймайди** Кўнгли ғаш, хафа, диққат. [Холисхон:] *Қичқирма, юрагимга қил ҳам сиймай қолди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қил** (нинг) **устид**а Жилдий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. *Операция оғир бўлди. Беморнинг ҳаёти қил устид*а. Ж. Саримсоқов, Шифокор. **Қилдан қийиқ ахтармоқ қ.** **қийиқ 1 5.** **Қилни қирқ ёрмоқ** (ёки **айирмоқ**) 1) синчковлик билан текширмоқ; йўлини, талбирини, сабаби ва ш.к. ни топмоқ. *Бу ишга бутун шаҳар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олмақ (шариат ҳақида). *Шариат қилни қирққа айиради, деган сўз тўғрига ўхшайди, дўстим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. *Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор пахтадан бир неча қадоғини уриб қолар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Биласизми, ўша эски, қирни, қилвир Боймат бунинг ҳам чорасини алақачон топиб қўйган.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 Қилвир эканлик. *Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.*

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. *Агар улар [Тешабойлар] бу сирларни ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир?* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Упайтлари гўшт комбинатида турфа қилвирликлар билан мўмай даромад топиш одатий ҳол эди.* А. Ибодитов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 кўма Озгина, кичкина, заррача, қилча. Буни қаранг: қилдай жони қолибди-ю бу бечоранинг! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДИРМОҚ Қилмоқ фл. орт. н. Иш қилдирмоқ. Овқат қилдирмоқ. Томоша қилдирмоқ. ■ Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон юмуш қилдирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛИЧ 1 Бир тигли, ғилоф (қин) билан ёнга осиладиган, чопиш, санчиш билан ёвга шикаст етказиладиган қурол. Уткир қилич. Учи қайрилган қилич. Қилич яланғочламоқ. Қилични қиндан суғурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ. ■ Мудофелар қўлларидagi милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар. А. Қодирий, Утган кунлар.

Қилич уйнатмоқ (ёки кўтармоқ) Қилич билан таҳдид қилмоқ. От устида қилич уйнатган Тўхтасин ўз йигитлари билан босиб киради. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. **Қиличдан ўтказмоқ (ёки кечирмоқ)** Қилич солиб ўлдирмоқ, қирмоқ. Паризодни, хонни ҳам, Икки номард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоққа. Ҳозир эди шул замон. Ҳ. Олимжон. Ушбу фармонимизни олган он, дарҳол ўн беш ёшдан то етмиш ёшгача бўлган қичоқ эр зотини қиличдан кечиргайлар. А. Қодирий, Утган кунлар. **Қиличдан қон томадиган айн. қамчисдан қон томадиган қ. қамчи.** Бу ерда Шўрога қарши исён чиқариш у ёқда турсин, қиличдан қон томадиган беш-ўнта маслакдош ҳам топилмади. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Қилич (эрқақлар исми).

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жанг қилишни яхши биладиган киши. [Навоий:] Бу қайси Турдибой? Ҳалиги донғи кетган жангчими? [Жалолиддин:] Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 Қилич ишлатиш маҳорати, санъати. Қиличбозликни ўрганмоқ. Қиличбозлик машқи. Қиличбозлик санъати.

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жанг. Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскарлари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга халал берди. М. Осим, Темур Малик.

3 спорт. Муайян қоида асосида тигли спорт қуроллари воситасида яккама-якка ўтказиладиган мусобақа. 1937 йилдан қи-

личбозлик бўйича жаҳон чемпионати ўтказиб келинади. «ЎЗМЭ».

ҚИЛИЧБОҒ Қиличчи осиб юриш учун мосланган тасма.

ҚИЛИЧДАЙ, -дек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўткир, кескир. У [Элмурод] беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда қиличдай ўйнаган прожектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Арра ҳам қиличдеккина экан. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 кўма Қадди-қомати келишган; тик, тетик. Иккала қизимни чиқарганман, бунга [Хожарга] қиличдай бир йигит топиб, ичкўёв қиламан. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча ғўшларини йўқотиб, қиличдек бўлди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЛИШ-ҚИЛИМИШ кам қўлл. айн. қилимиш.

ҚИЛИҚ 1 Кишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. Қилиқи иссиқ одам. Қилиқи совуқ йигит. ■ Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазиладек туюларди. Ф. Мусажонов, Пушаймон. -Кечирасиз! — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизариб кетган Мастонова. Файратий, Йўқлов.

2 ўайритабний ёки ноҳўя иш, ҳаракат, одат ва ш.к. Келишмаган қилиқлар. ■ Зебиҳон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Бунақа қилиқ Нишопурий жанобларидан чиқади. Мирмуҳсин, Мезмор. Фуқароларнинг кечаги қилиғи Султонали ҳожини телба қилиб қўйди деди. С. Сиёев, Аваз.

3 Умуман, кишининг одати, расми. -Ҳали ҳам эски қилиғини кўмсайди. Уйга қаққириб, олдига дастурхон ёзмагунча, сув бермайди, — деди [Давлатёр]. П. Турсун, Ўқитувчи. Келди қонли қиличчи Кўтариб Тўғлиқ. Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ. Файратий.

ҚИЛКЎПРИК 1 қ. пулсирот, сирот. Ҳўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ қўнқорга миниб, эсон-омон қилкўприкдан ҳам ўтиб олдик. Ҳўш, ундан у ёғи жаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўма Жиддий хавф, ҳалоқат. Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. ■ *Терговчи ўз қилмиши билан фахрлангандай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди.* Газетадан.

2 Ножўя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқрор бўлмоқ.* ■ *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Газетадан.

Қилмиш-қидирмиш Ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади, ёмонлик қилган ёмонлик кўради, маъносидаги ибора.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ.* Қиламиз десак иш кўп. *Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим. Билганингизни қил. Қуш уясида кўрганини қилади.* Мақол. ■ *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик берибди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от аниқлаш нарсага тайёрлаш, ҳозирлаш, пишириш маъносини билдиради. *Ҳамир қилмоқ. Гувала қилмоқ. Эшик қилмоқ. Пичоқ қилмоқ. Ром қиладиган уста. Утин қилмоқ. Нон қилмоқ. Шўрва қилмоқ.*

3 Бирор-бир ишга, лавозимга қўймоқ, белгиламоқ, тайинламоқ, лозим кўрмоқ, танлаб олмақ. *Вакил қилмоқ. Директор қилмоқ. Бўлим бошлиғи қилмоқ.* ■ *Қандай вазифа беришни ўзларингизга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, кўймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 ёрд. фл. өзф. Сўз ясаш учун хизмат қилади – от, сифат ва б. туркумга оид сўзлардан турли маъноли феъллар ясайди. *Томоша қилмоқ. Таклиф қилмоқ. Раиш қилмоқ. Эълон қилмоқ. Орзу қилмоқ. Зўрлик қилмоқ. Душманлик қилмоқ. Обод қилмоқ. Шод қилмоқ. Бзовота қилмоқ. Саришта қилмоқ. Оқ-воҳ қилмоқ. Лип-лип қилмоқ. Тақир-туқур қилмоқ.* ■ *Ўғрилиқ қилгангиз учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яна бир марта опалик қилсангиз, деб маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳ-

монов, Юрак сирлари. *Бўтабойга, колхоз мустақкам бўлади, деган гапнинг ўзи кифоя қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор, чироқлари. *Йўғон киши, худди гозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Боғлама вазифасида қўлланади. *Ўқитувчилик қилмоқ. Ўғлини муҳандис қилмоқ.* ■ *Сидиқжон ҳали бузилмаган тўқайнинг нариги томонида аравакашлик қилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. қора кепкасини қошигача бостириб, дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 айн. қийшангламоқ **1, 2.** [Мунаввар] *Бир вақтлар Йўлдош олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла болдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзуга солиб, хўп қилпанглаган.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 айн. қилпилламоқ **2.** *Олаҳўжа маҳсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим», деб қилпанглаганга мажбур эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пошша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпанглади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЛПАНҒИ айн. қийшанғи.

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноз-ишвали ёки ажиб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. [Қори:] *Унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилтиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Лаганбардорлик қилмоқ, атрофида парвона бўлмоқ.

ҚИЛТ: қилт этмоқ 1) билинар-билинамас қимирламоқ, кўзгалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим.. япроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Сахро йўли, сахро табиати, сахро жазирамаси бошланди. На дов-дарахт, на сув, на қилт этган шабада.* Ҳ. Назир, Газқайнар достони; **2)** эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тикирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун йўлакнинг ярмигача қинғир чироқ ёруғи тушиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Баширжон чойдан хўплади, оғзини чайгандек қилт этиб ютинди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИЛТАБ шв. Ёйлай.

ҚИЛТАНГЛАМОҚ У ён-бу ёнга ташланиб ҳаракатланмоқ, юрмоқ. *Холиқбой ҳас-*

сасига тираниб, қилтанглаганича кичкина кук дарвозага кириб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

КИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг игнасимон ингичка, узун суюги. -Бечоранинг томоғига балиқнинг қилтаноғи тиқилиб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Арпа, шоли ва ш.к. экинлар дон қо-биғи учигадаги игнасимон узун қилча; қилтирик, қилтиқ.

3 шв. айн. қилтирик 2. Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу қилтаноққа тушгани мени ич-ичимдан еб қўйяпти. И. Ҳикоялар.

КИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. У фоз бўйнидаи ингичка бўйнида қилтиллаб турган бошини дадил ва бақувват тутшига тиришарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳожия хола қилтиллаб келиб, Мухаббатни бағрига босди. В. Гофуров, Вафодор.

2 кўчма Аранг жон сақлаб турмоқ. Шу тобда қилқўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. Элгелди турган жойида қилтиллаб кетди, худди ўғридай, ён-берига аланглаб олди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИЛТИРИҚ 1 от шв. Қилтаноқ. Унинг кўзлари.. бугдой бошоғининг қилтириғи каби узун китриклар орасидан ўзига тикилган чиройли қора кўзлар билан тўқнашди. П. Турсун, Ҳикитувчи.

2 сфт. Жуда ориқ. Қилтирик бола. ■ Ашир мастликдан юзила ёзган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. У кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдига, дам орқасига оғиб кетарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЛТИҚ айн. қилтаноқ 1, 2. Ботир милтиқсиз бўлмас, Балиқ — қилтиқсиз. Мақол. ■ Бугдойлар ҳали пишмаган, бошоқларнинг қилтиғи энди-энди сарғая бошлабди. С. Нуров, Тоғдаги дарё.

КИЛТОМОҚ с.т. 1 Қизилўнгачнинг яра ёки бошқа сабаб билан торайиб, овқат ўтмай қолишидан иборат касалликларнинг умумий номи; рақнинг бир тури. Эр-хотиннинг кўз ўнгига қўшиларди Жўрабек ака-нинг қилтомоқдан қийналиб ўлгани келиб, ваҳима тушди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Шундай касалликка дучор бўлган киши.

3 кўчма Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. Ҳаёт.. боягидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эмлашдан кейин, егани баданига юкмайди қилтомоқ биродарлари бирдан.. иштаҳага кирган эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҚИЛУҚОЛ, қийлуқол [а. قيلوقال — гап-сўз, миш-миш, овозалар] Гап-сўз, гапириш; шовқин-сурон, жанжал-тўполон. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдан энди қилуқол айлаб кетай. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЛЧА 1 Қил с. кичр.

2 Озгина, кичкина, зарра(ча), қилдай. Унда қилча айб йўқ. Бу ишда қилча адашмоқ ҳам хавфли. ■ Рухим пича енгил тортсин, қилча дармоним йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Салимбойвачча, қилча шўҳаланманг. Ойбек, Танланган асарлар. Қўнғилнинг нозиклиги қилча бўлурми, ҳай-ҳай. С. Зуннунова.

ҚИЛЧАЛИК с.т. Қилча, озгина.

ҚИЛЧИЛВИР Қилдан эшиб тайёрланган ингичка арқон, чилвир. Кейин эшагимнинг нўхтасига боғланган қилчилвирни оёғим остига босиб, тошга ўтирдим. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИЛҚАЛАМ 1 айн. мўйқалам.

2 Хушхат одам, хаттот. Мухаммад Юсуф-жон қилқалам баъзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли қўлёзмаларнинг қалам ҳаққисини Муқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтирмоқчи бўлди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚИЛҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. Лиқ-лиқ қилмоқ, лиқилламоқ. Унинг помидордек оч қизил бағбақаси қилқиллаб турар, кўзлари кулгидан юмилиб кетган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ёш бўлса ҳам, шўҳ, уйинчи қиз эканда, уйнаса, бутун вужуди симобдек қилқиллайди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚИЛҒИЛИК Қилинган, содир этилган ноҳўя иш, ҳаракат. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Қилғиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИМИЗ Бия сутидан махсус идишларда бижғитиш йўли билан тайёрланган, енгил кайф берувчи. шифобахш ичимлик. Да-

ла ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво. Ойбек, Танланган асарлар. Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚИМИЗАК айн. нордон. Қимизак олма.

ҚИМИЗХҲҮР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. Қимизхўр одам. ■ Чипта соябонли извош тагида бош остига тўқим қўйиб ётган йилқичилар оқ уйдаги қимизхўр бўз болаларнинг шовқинига ухлашолмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИМИЗХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қимиз ичиш. Тунов кун тоққа қимизхўрликка чиқдим. Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. Ўтовларда қимизхўрлик қилганимизда, Тўхтагул қўшиқларини жон қулоғим билан тингалаганман. Ҳ. Нурий, Улуг оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ Билинар-билинас, озгина қимирламоқ, кўзгалмоқ, ҳаракат қилмоқ. Утан ҳар қанча жон куйдириб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади. Ҳ. Фулом, Машғал. Раҳим миқ этмай қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. От, тўрт оғи ерга михлангандай, қимир этмасди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки гимир-гимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди. Мақол. ■ Қурбон ота чўкка тушган, икки қўли тиззасида, ҳудди сурат олдираётгандай ҳеч қимирламайди. А. Қаҳҳор, Тўй. Шу вақт тахмонга осилган кирпўш ўз-ўзидан қимирлагандай бўлди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Умурзоқ ота ана шу хаёллар билан экан, икки қармоқ бирин-кетин қимирлаб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Жойидан кўзгалмоқ, жилмоқ, силжимоқ, нари кетмоқ. Шу жойдан қимирлама. Бемор олида қимирламай ўтирмоқ. ■ «Ғир» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг, ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Иш, ҳаракатда бўлмоқ, чалишмоқ; юрмоқ. Тезроқ қимирланг, кеч қоляпмиз. Қимирлаган қир ошар. Мақол. ■ Йигирма учта машинамиз бўлса-ю, шундан бор-йўғи тўрттаси қимирласа-я! «Муштум».

4 Бирор иш-машгулот билан банд бўлмоқ, шу туфайли кун кечирмоқ, тирик-

чилик қилмоқ. Раҳматлик бувам ўлганларидан кейин самовар ўзимга қолди. Ёш бўлсам ҳам, чойхонада қимирлаб турибман. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. Мен ҳам, албатта, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб турибман. Қурт тутамиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Жони бор одам қимирлаб туриши керак — унинг фалсафаси шу. Ҳ. Фулом, Машғал. Бе-е, менда нўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темир-терсақлар билан зўрға қимирлаб турибмиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қимирлаб қолди 1) қимирлаш ҳолати юз берди (қ. қимирламоқ **1**). Одамларга жон киргандай, бир-бирларига жилмайиб, қимирлаб қолишди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; **2)** ҳаракатга тушмоқ, кўзгалмоқ; иш-фаолиятида жонланиш юз бермоқ. Нарх-наво қимирлаб қолди. ■ Муз кўчди, ўртоқ Сафаров, ўрта деҳқон қимирлаб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қимирлаган жон Тан-жони соғ, жони бор ҳар бир одам, инсон зоти. Қимирлаган жон йўқ эмиш. Беҳишдайд бир олам эмиш. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Кечки куз бободеҳқонни жуда ташвишлантириб қўйди, қимирлаган жонда яхши ташвиш. Газетадан. Айниқса, йиғим-терим пайтлари қимирлаган жон борки, далада кўрмаса, кўнгли юпанч топмас эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚИМИРЛАТМОҚ Қимирламоқ фл. орт. н. Столни жойидан қимирлатманг. Бош қимирлатиб саломлашмоқ. ■ Тўнғак ёна бошлабди. Шу вақт тўнғак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ айн. гимир-гимир қилмоқ қ. гимир-гимир.

ҚИММАТ [а. قیمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса, қадрият; баҳо; қиймат] **1** Нисбатан ёки меъёр, мўлжалдагидан катта пул турадиган, нархи баланд. Қиммат мол. Қиммат буюм. ■ Қиммат бўлса ҳам, ношлож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Шунақа қимматидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хил қилиб тикиб берардим.. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Этигингиз қиммат, уста. Биз талабаларнинг қудратимиз етмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бир пулга (ёки пақирга) қиммат Ҳеч нарсага арзимайди. Бир пулга қиммат мато.

■ *Бир пақирга қиммат, ўткинчи икир-чикирлар учун жон куйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирмайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. **Қиммат бермоқ** кам қўлл. Баҳо бермоқ; баҳоламоқ. *Дарҳақиқат, ўзаро битмас низоларнинг асли маъносини у яхши англаб таҳлил қилар ва дуруст қиммат берар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. **Қимматга тушиди** 1) мўлжалланганидан юқори нархга олинди. *Антибиотиклар микроорганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қимматга тушади.* «Фан ва турмуш»; 2) кўчма қатта сарф-харажат, меҳнат ва ш.к. эвазига амалга ошди, қўлга кирди; зарар келтирди. *Бу жанг бизга қимматга тушиди, анча ўт очиш нуқталаримиз қуроллар ва солдатларимиз билан бирга яқсон этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Масъул лавозимдаги ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап.* Газетадан.

2 айн. **қимматбаҳо** 1. *Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас.* Ғайратий. - *Сенга ҳам даркор, — деб дурру жаваҳир, қиммат тошлардан берди.* «Нурали».

3 кўчма **Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. Билим давлатдан қиммат. Мақол.** ■ *Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг, Қиммат умринг қилмагил беҳудага беркор, ўқи!* Ҳамза. *Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса. Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўпти қиммат.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма **Мавқе, аҳамият даражаси. Камида бир йилга сўз бериб қўйдим. Сўз олтиндан қиммат-ку, ахир!** Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради.* «УТА».

5 **Қиммат** (хотин-қизлар исми).

ҚИММАТБАҲО [а. + ф. *قيمت بها* — баҳоси, нархи юқори, қиммат] 1 Катта пул турадиган, қиммат баҳога эга, қимматли. *Қимматбаҳо совға. Қимматбаҳо буюм. Қимматбаҳо тошлар.* ■ *Ҳоким сунада ёнбошлаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Самарқанд подшоҳига олтин-кумуш совғалар.. қимматбаҳо саруполар инъом қилдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қимматбаҳо металлларга платина, палладий, осмий*

ва уларнинг бир-бирлари ва бошқа оддий металллар билан ҳосил қилган қотишмалари киради. «Фан ва турмуш».

Қимматбаҳо (ёки қимматли) қоғозлар Ўз эгасига мулкка эгаллик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар ҳужжатлари — акция, облигация, аккредитив, вексель, чек ва ш.к. *Ушбу Низом қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришни лицензиялаш тартибини белгилади.* Газетадан.

2 кўчма **Баҳоси йўқ, бебаҳо. Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди.** «Шарқ юлдузи».

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. *Домлани бунчалик шоширган нарса.. бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб, қиммат бўлиб бормоқ. *Ғарб мамлакатларида санъат асарларининг нархи ҳаддан ташқари қимматлашиб боряпти.* Газетадан.

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Қимматли буюм.* ■ *Гўнг остидан сандиқ-сандиқ қимматли моллар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма **Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. Оиладаги осойишталик — ҳар қандай бойликдан қимматлидир.** Газетадан. *Гулнорнинг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсадан маънодор, турмушининг ҳамма завқларидан улуғ ва қимматли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма **Кўп фойдали, жуда керакли. Қимматли маслаҳат. Қимматли фикр. Қимматли маълумотлар.**

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. *Киши.. маданиятнинг ҳамма соҳаларида қимматсиз нарсалар билан қаноатланишга одатланиш билан ўзини ўзи қашишқокантиради.* Газетадан.

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Нархи, баҳоси пасайиб, арзон бўлиб қолимоқ, арзонлашмоқ.

2 кўчма **Қадр-қимматини йўқотмоқ, қадрсизланмоқ.**

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳисобламоқ. *Упальтони қимматсираб олмади.*

ҚИММАТФУРУШ [а. + ф. قیمت فروش — қиммат сотувчи] Бошқаларга қараганда яландроқ нарх билан сотувчи савдогар. Қимматфурушлар гүшт нархини 4000 сўмга, датто 3800 сўмга туширишди. Газетадан.

ҚИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда яшиб кетган пайт ёки ҳолат. Оқподшоҳ ҳаммани қирадиганга ўхшайди. Уруши курсин! Очлик, қимматчилик. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМОР [а. قمار — гардкам, тавакқал ўйин] Пул ёки буюм тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [Болтахўжа] Кўп баттол йиғит эди, баччағар. Тавба! Қиладиган иши бедана уриштириш-у, қимор ўйнаш эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Эшон «гардкам», деб ошиқ отадиларми-а? Булар қартада ўйнайди. Бари бир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ. Ойбек, Танланган асарлар. - Мени отам сингари дов тикмагани, қиморда ютқазмагани учун миннатдор эдим, — деди Ҳожжи хона. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМОРБОЗ [а. + ф. قمارباز — қимор ўйновчи] Доим қимор ўйновчи, қиморга берилган одам. Латиф гардкам қилган қиморбоздай, «шап» этиб кўкрагига урди. О. Ёқубов, Ларза. Миршаблар, қоровуллар бос-тириб келиб.. дўқ қилиб, қиморбозлардан бир неча сўмлаб чўтал ўмариб кетмоқда. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРБОЗЛИК 1 Қиморбоз эканлик. Унинг қиморбозлигини кўпчилик билади.

2 Қимор ўйини. Беданабозлик эски вақт-да жуда кўп тарқалган қиморбозликнинг бир тури эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРХОНА [қимор + хона] Қимор ўйналадиган жой, хона. Уларнинг бирдан-бир машғулотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз тураржойларида. С. Айний, Эслаликлар. Америкалик миллионер Дональд Трамп қурувчи оиласидан чиққан, эндиликда — учта қиморхона ва кўплаб мехмонхоналар эгаси. Газетадан.

ҚИМРОН Туя сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик; қимизнинг бир тури. Ҳар бир қозоқнинг ўтовиди қимизи, қимрони ёки айрони доим осиглик туради. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМТАМОҚ ив. Ниқтамоқ. Қурбон яна қишлоққа қаради-ю, ҳаёлида бу макон билан

боғлиқ хотиралар ниш ёриб, отни қимтади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚИМТИ: қимти лаб Юмуқ, жуфтлашган лаб. Мана, новвотим, сен ухлаб ётибсан: қимти лабларингда ингичка кулги.. Куёш нурларига фарқ ботибсан. Ф. Фулом.

ҚИМТИЛМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. ва мажж. н. Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади. С. Зуннунова, Гулхан. Акамнинг тутаиш қошлари чимирилиб, лаблари қимтилди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Қанот силкитиб ёки ҳужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. Қарчиғайдай қимтилиб, Итолғидай интилиб. «Хушкелди».

3 айн. қимтинмоқ 2. Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Каримнинг олдига бошлаб келди-да, таништирди. Ойдин, Фонарь тагида.

ҚИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштирмоқ. Муниҳон тиниқ қизил лабларини қимтиб, кулиб юбормасликнинг эҳтиётини қилади. А. Қаҳҳор, Сароб. Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқоли иягига тираб, бир нафас ҳаёл сурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, пастки лабини қимтиб, тўхтади. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. Бурхон ота.. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қилар, гўё хатнинг давомини кутар эди. О. Ёқубов, Ота изидан. [Куён] Жилғага келиб, сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. Шокир ака ўрнидан бир кўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб олди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. -Отасининг оти нима эди? — дея Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтиб: -Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? — деди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзини қимтимоқ Қимтинмоқ, тортиниб турмоқ, ийманмоқ. Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзилиброқ гапиришмайсиз. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИМТИНМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. н. Чокарнинг.. ҳамиша ҳазил-мутойиба илашиб турадиган юпқа лаблари асабий қимтинган эди. С. Сиёев, Аваз.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб турмоқ; ийманмоқ, тортинмоқ. *Ҳамида қимтинибиғина деди: -Тоҳир тўғрисида маслаҳатлашмоқчи эдим. Ҳ. Назир, Онажонимиз. Ҳаёт.. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна.. қайтариб кўяди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Силкинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. *Аҳмедов ўтирган жойида бир қимтиниб олди-да, сўз бошлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бақоев.. Мирҳайдаровга тикилди, нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтинди, қизарди ва бошини кўйи эгди. С. Абдуқаҳҳор, Олдин ўзингга боқ, сўнг ногора қоқ.*

ҚИМЧИМОҚ шв. Сикмоқ. *Қайишқоқ ўтин болтани қимчиб қолибди. Иш билан пишмаган ношуд арзанданинг калласи шишибди. Ё. Шукуров, Она меҳри. Бош, кўрсаткич бармоқлари билан иягини маҳкам қимчиб сидирди-да, қиз юзига тараддудланиб қаради. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.*

ҚИН 1 Пичоқ, қилич каби қуроллар солиб кўйилладиган ғилоф. *Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сиғмас. Мақол. Яхши гап билан илон инидан чиқар, Ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар. Мақол. ■ Диловаршоҳ қиличини қинидан сугуриб, қизга хужум қилмоқчи бўлди. С. Айний, Дохунда. Ҳар бир маҳбус, қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешонасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Тугунақни ўраб турувчи баргсимон қобик, куртак, ғилоф. *Довучча қинидан чиқибди. ■ Баҳор эди.. Уриклар гулини тўккан, ғўралар қинидан чиқиб, киши еса маза тонадиган бўлиб қолган. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.*

Кўзи қинидан чиқмоқ Кўзи олайиб кетмоқ, кўзи ола-кула бўлмоқ. *Даҳшатли хабарни эшитган Маҳдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҚИН 2 Қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугайдиган найсимон, мукулли эластик аъзо.

ҚИНГАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. *Нарвон қингайиб турибди.*

2 Кўзни ғилай қилиб қарамоқ, ғилайланмоқ. *Кўзи қингайиб кетди.*

Қингайиб қарамоқ 1) кўз қири билан қарамоқ; 2) кўчма қинғир қарамоқ, кўз олайтирмоқ.

3 кўчма Тўғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИНҒИР 1 Тўғри чизиқ бўйлаб йўналмаган; эгри, қийшиқ. *Қинғир ёғоч. Қинғир девор. Хатни қинғир ёзмоқ. ■ Фуқаро уйлари чўзилган қинғир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёқли дарвозага киришди. Ойбек, Навоий.*

2 кўчма Қаллобликка, хиёнатга асосланган; қалб. *Қинғир мақсад. Қинғир қадам. Қинғир ҳаракат. Қинғир юрак одам. Қинғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийиғи чиқади. Мақол. Дили қинғирнинг тили қинғир. Мақол. ■ Болага нисбатан.. бефарқ қараш хунук оқибатларга олиб келди: Малик қинғир йўлга кириб кетди.. Газетадан.*

Қинғир қарамоқ Ёмон кўз билан қарамоқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. *Қинғир қўл ёки қўли қинғир айн. қўли эгри қ. эгри. Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад пича Қўли қинғир сотувчига дуч келдик кеча. Т. Ражабий, Нархи папкада. Қинғирга олмоқ айн. қинғирликка олмоқ қ. қинғирлик. Мусанинг гапи тугамасдан Тўлбош қинғирга олди-кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

ҚИНҒИРЛИК 1 Қинғир ҳолат. *Йўлнинг қинғирлиги.*

2 Қинғир иш, хатти-ҳаракат. *Афсуски, қинғирликнинг қийиғи очилгандан кейин бу оила остига сув кетгандай бўлди. «Муштум». Не-не қинғирликларни қилиб, устига-устак, бунчалик иззат-нафсимга теккани жуда алам қилди. М. Жўра, Изтироб.*

Қинғирликка олмоқ айн. эгриликка олмоқ қ. эгрилик.

ҚИНҒИР-ҚИЙШИҚ 1 Ҳамма ери қинғир, эгри-бутри. *Қинғир-қийшиқ девор. Қинғир-қийшиқ йўл. Қинғир-қийшиқ ёзмоқ. ■ Ҳар қадамда қинғир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Нотўғри, қинғир. *Шаҳарни бедарвоза, деб эгри юрибди, қинғир-қийшиқ ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ҚИПИҚ 1 Ёғоч, темир каби нарсаларни арралаганда ёки эғовлаганда ҳосил бўладиган майда заррачалар. *Ёғоч қипиғи. Темир қипиғи. ■ Чиптанинг устидан қипиқ солса, ҳам юмшоқ, ҳам иссиқ бўлади. С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.*

2 Шоли, бутдой, жўхори каби донларни тозалоганда, туйганда, уларнинг қобиғидан

ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига гуручдан чиқадиган қипиқни ишлатмоқчиман. Ойдин, Сухбати жонон.*

ҚИПЧОҚ I Кўчманчи туркий халқнинг номи (қ. қипчоқлар).

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Қипчоқ тиллари.*

ҚИПЧОҚЛАР I 11–15-асрларда Урал-бўйи ва Волгабўйи даштларида ва ҳозирги Қозоғистоннинг марказий ва ғарбий қисмларида яшаган, кейинчалик бошқа ҳудудларга ҳам тарқалган кўчманчи туркий халқ.

2 Ўзбек халқи этник таркибидаги асосий уруғ-қабилалардан бири.

ҚИП-ЯЛАНҒОЧ I Ҳеч қандай кийим киймаган, мутлақо яланғоч, яп-яланғоч. *Қип-яланғоч бола.* ■ Қизлардан уч-тўрттаси.. шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар. *Қип-яланғоч қизлар орасида кулга бошланди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дарахтсиз, иморатсиз. *Қип-яланғоч қақирда қизларнинг ўзи қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Биронта ҳам барги йўқ, барги батамом тўкилган. *Қип-яланғоч дарахт.*

4 кўчма с.т. Ҳеч нарса йўқ; шипшийдам, қашшоқ. *Қип-яланғоч уй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ I Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон. Қип-қизил олма. Қип-қизил гилам.* ■ Жарнинг ҳар иккала ён-бошини қип-қизил долалар гиламдек қоплаган. *Ҳ. Фулом, Машъал. Эшикни икки юзи қип-қизил.. бир жувон очди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 кўчма с.т. Бутунлай, мутлақо, гирт. *Қип-қизил саводсиз. Қип-қизил тухмат.* ■ Дехқон қип-қизил яланғоч, аҳволи танг. *Ойбек, Танланган асарлар. Қип-қизил жинни, овсар экансан! Ҳамза, Паранжи сирлари. Бу гапни юрт эшитса, сизни қип-қизил ўғри дейди. Ҳ. Фулом, Машъал. Дехқон карамни шошиб пуллади-да, машинага чопди. Келса, Фозил қип-қизил маст ўтирибди. С. Зуннунова, Одамлар орасида.*

ҚИР I геогр. Атрофидаги ерлардан бир оз кўтарилиб турган, ясси ёки салгина гумбазсимон баландлик, тепалик. *Қимирлаган қир ошар. Мақол.* ■ Рўпарада Чатқол тоғлари, ундан берида эса, гўё тоққа чиқиш учун атайлаб ясалгандай, бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.

П. Турсун, Ўқитувчи. Тоғларда турли қонлар, қирларда ғалла беҳад. Ҳабибий.

ҚИР II Қирра, зих. *Деворнинг қири. Шишанинг қири.* ■ *Ўша шум хабар келган қуни остонанинг қирига тегиб синиб тушган эди. Й. Муқимов, Ғалати одамлар.*

Кўз қири билан Кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўгирмай, кўз қорачигини кўзнинг бурчига келтириб. *Кўз қири-ла севганига қарайди. М. Алавия. Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чолни кўрсатди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. Кўз қирини ташламоқ* Кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У [Ҳазратқул] эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚИР III [а. قير – смола, қатрон] Қурилишда ишлатиладиган, бириктирувчи, ёпиштирувчи ашё, материал. *Султон Санжар Мурғоб дарёсига гиштин тўғон қурдирганда, қир ишлатган. Қир ғоятда мустаҳкам ашё. Янги мадраса пойдеворида қир солганман. Метин бўлиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚИР IV қ. қир(р).

ҚИРИЛИШМОҚ I Қирилмоқ фл. бирг. н. 2 Бир-бири ёки биров билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилишди.*

ҚИРИЛМОҚ Қирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Унинг қир-дала ерларида тобланган қорамангиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдида лил этиб ўтди. Шухрат, Шинелли йиллар. Зиёдилла томоғи қирилиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди. Ҳ. Фулом, Машъал. -Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қирилди, жинлар нобуд бўларди.. – деди Бобоқул ота. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҚИРИНДИ I Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпка лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндиси.* ■ *Коля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб, тахтача устидан ранда юритарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Михайлов рандалаётган темирдан чиққан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб.. ерга тушар эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.*

2 Тери, ичак ва ш.к. ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

Ичидан қиринди ўтмоқ 1) қаттиқ таш-вишланмоқ, талвасага тушмоқ. *Ичларидан қиринди ўтиб кетган.. бойларнинг.. мақтанишлари деҳқонларга қаттиқ дард қилди.* «Муштум»; 2) қаттиқ алам қилмоқ. *Почтачининг [мўйсафидларга] шалди роқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиртишлаб тозаламоқ ёки тўпламоқ. *[Жўраҳон] Енгини шимарди, белкуракни олиб, ажриқни қириштира бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қани энди, ўша кунларни мутлақо унутиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашининг иложи бўлса!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 кўчма с.т. Борини йиғмоқ, тўпламоқ. *Қириштириб ўн сўм амалладик.* ■ *[Мулладўст:] Мендақа мўмин-мусулмон бу дунё-у дунёни қириштирса чиқмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (қ. қир 1).

ҚИРМА: қирма чопиқ қ.х. Ёввойи ўтларни йўқотиш мақсадида ер бетини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. *Ғўзалар қирма чопиқ қилинди.*

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. *Ишининг ҳаммасини трактор қиляпти. Фақат сувчи, баъзан қирмачиларгина кетмон билан ишлайди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [ф. قرمزک — қизил рангли нарса] Қимизак, нордон. *Қирмизак олма.* ■ *Мана шу Наманганнинг олмасини, қирмизакни, балхи тутни.. борингки, барча-барчасини ҳам менга ўхшаган боғбонлар пайвандлаб яратган.* Газетадан.

ҚИРМИЗ(И) [ф. قرمزی / قرمزى — қизил; қизил ранг; қизиллик] Қизил рангли; қизил, ол. *Қирмиз лаблар. Қирмизи олма.* ■ *Оқ юзига қирмиз қонлар куйилди, Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.* «Рустамхон». *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Уйнатиб ханжарини, қилгани қурбон келадир.* Ҳамза.

ҚИРМИСКА [р. крымский — Кримга оид; Кримда бўладиган, ўсадиган] Дони йирик, серсув қишқи узум нави.

ҚИРМОЧ Пиширилаётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки куйган қолдиги. *Ош қирмоч олибди. Ошини қирмоч олдирмоқ.* ■ *У [Мухаббат] қозоннинг қотиб*

қолган қирмочларини қириб емоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚИРМОҚ 1 Нарсанинг бети(сирти)ни пичоқ, капгир ва ш.к. нарса билан сидирмоқ, тарашламоқ. *Ўзинг ҳам қириб кўйган сабзидай бўлибсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..капгир билан қозонни қирар экан, жеркиб: -Ҳадеб йиғи тўғрисида гапирманг, — деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *..шундоққина кўринадиган жойига кимдир мих билан қириб, «Эркин», деб ёзиб кўйибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Сигирингизнинг қаншарига темиртки чиқибди, намақоб суркадим, нос суркадим — бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркаш керакмиш.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-туқларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ; шу усулда тозаламоқ. *Соч(ни) қирмоқ.* ■ *Маҳжам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Қирғич, қошиқ ва ш.к. асбоблар билан сидириб майдаламоқ. *Турп қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашяпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Кўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қиргин қилмоқ. *Душманни қирмоқ. Зараркуналларни қириб ташламоқ.* ■ *Бу қон кам десанг, яна тўқаман. Ҳаммасини қираман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Балиқчи қушлар кемирувчиларни кўпроқ қиради..* «Фан ва турмуш».

5 с.т. Кўплаб, кўп миқдорда йиғмоқ, тўпламоқ, кўлга киритмоқ, ўлжа қилмоқ. *Болалар олчани роса қирибди.* ■ *Гапларига қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва.. «пулни қирар эди».* П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоғини (ёки ҳалқумини) қирмоқ Йўталиб ёки томоқни хириллатиб, кескин овоз чиқармоқ. *У томоғини қириб, гап бошлади.* ■ *Саидғози ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРОАТ [а. قرأت — ўқиш, баланд овоз билан ўқиш] Ислом аъёнларида Қуръон оятларини тажвид қоидаларига риоя қилган ҳолда, ўзига хос оҳангда ўқиш. *Хўп, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна кўрамиз.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Гулниёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қи-*

роат билан тиловат қилди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Соҳибқори қироат билан: -Бисмиллоҳу раҳмону раҳим.. — деди-да, извошга оёқ кўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қироат қилмоқ 1) Қуръон ёки Қуръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оҳанг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. *Лўппи юзли, чиройли йигит конвертни очиб, хатни чироқ шугласига тутди, ширалигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҚИРОАТХОН [a. + ф. قراةتخوان — қироат билан ўқувчи] 1 дин. Қуръонни қироат билан, асли талаффузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори.

2 кўчма Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши. *Догматикларни, қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз. Газетадан.*

ҚИРОАТХОНА [қироат + хона] 1 тар. Қуръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишни ўргатадиган эски мактаб; қорихона.

2 Газета, журнал ва китоблар ўқиш, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. *Қизил чизиқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб.. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚИРОАТХОНЛИК 1 дин. Қироат билан Қуръон ўқиш, қуръонхонлик.

2 кўчма Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш. *Бу мактабларнинг программаси эски мактабга нисбатан бир оз мазмундор бўлиб, ўқитиш методи ҳам онгсиз қироатхонликка эмас, балки масалани тушунтириб беришга асосланган эди. «ЎТА».*

ҚИРОАТЧИЛИК айн. қироатхонлик. Бунда ҳали китоб тилининг таъсири, қироатчилик кучлидир. К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРОВ I Аёзли, ҳаво очиқ, сокин (шамолсиз) тунларда тупроқ, ўт ва ердаги нарсалар устида ҳосил бўладиган муз кристаллари. *Бугун кечаси қиров тушибди. ■ Тўла ойнинг ёруғида ўсимликлар баргида пайдо бўлган қиров янги ёққан қор каби ярқираб кўринарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Ўша кунни совуқ қаттиқ эди.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қиров. Ойбек, Танланган асарлар. ..куз келди. Кўёш тафти пасайиб, эрталабки шудринг ўрнини қиров эгаллай бошлади. «Ёшлик».

Оқ қиров Кузги қиров тушадиган пайт; қалин қировли кунлар. *Полиэлардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Сочига (ёки соқолига) қиров тушибди (ёки кирибди) Сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тушибди. Успирининг ёнида чекка сочига қиров тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача йигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.*

ҚИРОВ II Янги чархланган пичоқ, ханжар ва ш.к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган зарралар. *Пичоқнинг қировини тўкмоқ. ■ Дўкондан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узангилар.. катта эговлар билан эговланиб, қирови тўкилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

Қирови тўкилган 1) қирови йўқ қилинган. *Пичоқнинг қирови тўкилган; 2) иш-фаолиятга шай; «ўтқир». Энди у [Муқимий] дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, чархланиб, қирови тўкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларига разм сола бошлаган шоир эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Қирови тўкилмаган 1) қирови йўқ қилинмаган; 2) ҳали ишлатилмаган, янги. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини кўшиб бераман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.**

ҚИРОВ III вет. Молларнинг тилида қипиқсимон бўртиқлар пайдо қиладиган касаллик. *Тили қиров боғлабди, қандай овқат есин жонивор.. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ҚИРОВЛАМОҚ кам кўл. Қиров бўлмоқ. *Кипригида шабнам қировлаб, Қароғида бурқсийди офтоб. Р. Бекниёз.*

ҚИРОВЛИ I Қиров босган; қирови эриб кетмаган. *Қировли том. Қировли дарахт. Қишли-қировли кунлар.*

ҚИРОВЛИ II Қирови тўкилмаган, ишлатилмаган, тугилмаган; янги. *Улуғ отам, букун сиздан тилайман Шу қировли ўтқир нўлат найзани. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҚИРОЛ [р. король ва турк. kral — подшоҳ < лат. Carl — Буюк Карл номидан] Монархия давлати, қироллик бошлиғи.

ҚИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

ҚИРОЛЛИК 1 Қирол лавозими, вазифаси. *Қироллик қилмоқ.*

2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

ҚИРОН I 1 Кўплаб ўлдириш, қирғин. *Ёвга қирон келди. ■ Ёвга солиб даҳшат, қирон, Қоя каби турдилар. О. Ҳақимов. Хўш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳоқима қилишимиз майда гап эканми? С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Кўплаб ўлиш, йўқ бўлиш. *Қор қалин ёғиб, совуқ Ҳаддидан ошиб кетди. Дон топиб еёлмасдан, Қушларга қирон етди. Уйғун.*

Қирон келмоқ Қирилмоқ, йўқ бўлмоқ, Урушга қирон келсин. *Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевақт жудо қилди. Р. Файзий, Эл меҳри. Шу йил ўлат касали ёйилиб, қўйларга қирон келди. «Чалпак ёққан кун».*

ҚИРОН II [а. قران — бирикиш, бириктириш; бирикма; никоҳ, тўй] с.т. Давлат, мамлакат. [Мирзакаримбой:] *Қайси қирон қайси қирон билан урушиди? Ойбек, Танланган асарлар.*

Етти қиронда Бутун оламда. - *Шуни айтинг, — деди Вали ака, — Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қирғин, хунрезлик, қирғинчилик.

ҚИРОНҚАРГА айн. қиронқора.

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ургутдан кичикроқ ўлимтикхўр йиртқич ўш.

ҚИРПИ шв. I Хирпа, сийқаланган. *Қирпи ошиқ.*

2 кўчма Кўпни кўрган, тажрибали. [Шодмонов:] *Душман қирпи, доғули. Осонликча...* *Қ. Яшин, Улим босқинчиларга.*

ҚИРПИЧОҚ I айн. пичоқбозлик.

2 кўчма *Қирпи* ўруш, жанжал. *Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки сандатдан бир-бирига чап, бир-бири билан қирпи-чоқ бўлиб қолишади. Уйғун, Замон талаби. Агроном билан тракторчи қирпичоқ бўлишди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Дўстми сен-*

га Ҳози ё душман? Анорхон билан орангга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпичоқ қилмоқчими? И. Раҳим, Ихлос.

ҚИР(Р) тақл.с. Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Савағич қаламни «қирр» этиб юргизмоқ. Мумланган илни «қирр» этиб тортмоқ.*

ҚИРРА I Нарсаларнинг энсиз ёки ўткир қирроғи; чет, зиҳ, қир. *Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтнинг қирраси. ■ Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди. Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар.*

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятини белгиловчи хусусият, томон. *Сен муҳаббат боғлиловчи хусусият, томон. Сен муҳаббат боғлиловчи эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади. А. Қаҳҳор, Сароб. Худди шу ўринда масаланинг яна бир муҳим қиррасини изоҳлаш керакка ўхшайди. Газетадан. Кечагина оддий кўринган нарсалар бугун негадир бошқа фазилати, бошқача бир қирраси билан намоён бўлар эди. Н. Фозилов, Дийдор.*

3 мат. Геометрик жисмни ўровчи икки текисликнинг кесишув чизиғи; қовурга. *Пирамиданинг қирраси. ■ Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бирига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади. «Чизмачилик».*

Қирра бурун 1) ўткир қиррали бурун. *Улар қаторида норғил, қирра бурун, қорамағиз йигит — Ҳафиз ҳам бор. Мирмуҳсин, Пўлат қўловчилар; 2) бурни шундай йигит.*

ҚИРРАБУРУН (тўғриси **қирра бурун**) қ. қирра.

ҚИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. *Қиррадор тош. Қиррадор қоялар.*

ҚИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашлаб ёки чархлаб, қирра ҳосил қилмоқ, қирра чиқармоқ. *Тошни қирраламоқ.*

ҚИРРАЛИ I Қирраси бўлган, қиррасиз бор. *Саккиз қиррали устун. ■ Тўрт қиррали кўмиқ қалам, Қордай қоғоз кўлимда. Т. Тўла. Оппон қиррали стакан мўйиз, шўкўм ўриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжиги солди. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 Учи бўлган, учли. *Беш қиррали юлдузча.*

Кўп қиррали 1) қирралари ёки учлари кўп; серқирра; 2) кўчма ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Кўп қиррали ижодкор*; 3) кўчма ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Кўп қиррали ижод.* ■ *Портретчи рассомларимиз фаолияти ана шундай жўшқин ва кўп қирралидир.* Газетадан.

ҚИРРИҚ 1 Юнги (туки) калта (асосан хайвонлар ҳақида). *Қирриқ ит.*

2 *кўчма* Ҳақетган туллак, устомон, хирпа. *Қирриқ одам.* ■ *Четдан келган гўл, гўсхўр, пуддор бойваччаларнинг кўпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун кийимига разм солишгач, эътибор бермай, уйинни давом эттиришди.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Сотқинбой эски қирриқ эмасми, у кейинги пайтда кимларнингдир пинжига кириб, гоят усталик билан корхона директори бўлиб олди.* «Муштум».

ҚИРС тақл. с. Баъзи нарсаларнинг синиши, очилиб-ёпилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. [*Улмас она*] Ёнбошидаги жийда бутқочасини қирс этиб синдириб олди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Хон соат қонқоғини қирс этиб ёпиб, занжирларини чувалаштириб, кўйнига солди.* Мирмуҳсин, Чўри. *..сумкачасини қирс этиб очди-да, ўн сўмлик чиқариб берди.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *У кимса учун бу вазифа чўнтагидаги бодомни қирс этиб чақиб егандай жўн гап.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. *У оёғи остида қирсиллаган хазонларни босиб-янчиб бораркан.. ойнаванд тахта қаршисида бир зум тўхтаб қолди.* Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Эй, сендан нима кетди – тўшинга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими!* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАТМОҚ Қирсилламоқ фл. орт. н. Бармоқларни қирсиллатмоқ. ■ *Отлар бошоқларни қирсиллатиб узиб емоқда.* С. Айний, Куллар. *-Ҳа, нима қилди? – деди у оғзидаги сақичини қирсиллатиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС Қирс с. такр. *Тун соғуғи тилан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша арчаси каби, қирс-қирс ушалади.* Ойбек, аниланган асарлар. *Секин-секин олдинга энтган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТ тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига ишқаланиши, қирилиши, узилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ип қирт этиб узилди.* ■ *Турсуной тугмагулни икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. *Қамиш қаламнинг қиртиллагани гашини келтиради. Пол остида нимадир қиртиллаяпти.*

ҚИРТИЛЛАТМОҚ Қиртилламоқ фл. орт. н. *Қамиш қаламни қиртиллатмоқ.* ■ *Мирза чизди қиртиллатиб қаламин.* Ғ. Фулом. *Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидай оппоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллатиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирар.. эди.* Х. Фулом, Сенга интиламаман.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Яҳшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. *Қозонни қиртишламоқ.* ■ *Уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Биринчи маошини олган кун чолкампирнинг мазорига оқлик кўтариб борди. Мазорни қиртишлаб тозалади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 *Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ.* [*Кўйлар*] *Шувоғу янтоқни.. томиригача қиртишлаб кўяди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРТ-ҚИРТ Қирт с. такр. *Қирт-қирт хат ёзмоқ.* ■ *У бошини қирт-қирт қашиганча эслашга уринди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Зухра силлиқ картонни қирт-қирт қирқар.. эди.* Ибоҳон, Улуғ йўл.

ҚИРУВЧИ 1 Қирмоқ фл. сфдш.

2 Қиргин қиладиган, қиргин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. *Қирувчи самолёт.* ■ *Бу ишшлар батальон қирувчилари мажақлаган душман машиналарининг бензини билан тўладирилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНҒИ Қўтир ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). *Ҳар йил, қоида каби, қишдан бир отни қирчанғи қилиб чиқаради ёки ўлдириб кўяди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..болохонанинг қинғир-қийшиқ синчлари, гуваласи тушиб, қирчанғи отнинг қовурғасидай яланғочланиб, саналиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 Куч-қувватга тўлган, етилган. *Қирчиллама йигит.* ■ *Ху ана, ол-*

диқроқда ёши эликдан ошганига қарамай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Тўламат мўйлов кетяпти. С. Анорбоев, Оқсой. ...қирчиллама ёшининг беш-ўн йили шунга сарф бўлди. М. Қўшжонов, Дийдор.

2 кўчма Авжига чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Шундай қирчиллама совуқда чўлга келиш зарурими? Й. Муқимов, Матонатли кишилар. Қирчиллама қиш палласи уни қишлоққа олиб бориш ҳам қийин эди. О. Хусанов, Чўлда. ...қиш бўлганда ҳам, қирчиллама кунда.. туғилган. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИРЧИЛЛАМОҚ 1 Куч-қувватга тўлмоқ, етилмоқ. -Сизми? — деди Кумуш. — Сиз энди қирчиллабсиз! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Расий [Россия] деган мамлакат жудаям олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўспиринлари — авжи қирчиллаган йигитлар.. совуқда очяланғоч қирилиб кетмасин яна, кулфатга қолдик! Ойбек, Болалик.

2 кўчма Авжига чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Қиш тобора қирчилламоқда.

ҚИРЧИМОҚ шв. 1 Қайчи, тиш ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. У қошидаги гулнора яроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ. Гулни қирчимоқ. Ғўзанинг учини қирчимоқ.

3 кўчма Кемирмоқ, гажимоқ, эзмоқ. Тешабой.. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаётган ташвиш қуртини сезиб қолгандек: -Мингбошиликни ёнга қолдирган ош ҳаром бўлармиши, тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН кам қўлл. Ёш ниҳол; навқирон. Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гул дийдор, Улимнинг ногаҳон босқини ёмон! Миртемир.

Қирчинингдан қийилгур! Жувон ўлгур!, йигит ўлгур!, жувонмарг бўлгур! Қирчинингдан қийилгур, Чиноқ, ўйнашгани ўз тенгинг топилмадими? С. Аҳмад, Хукм.

ҚИРҚ 1 1 снқ. сон 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. Қирқ киши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм пул. Қирқ тонна юк. Қирқдан учни айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом (бер). Мақол. Қирққа чидаган, қирқ бирга

ҳам чида. Мақол. Ўттизида эр атанган қирқида шер атанар. Мақол.

Қирқ кокил Майда ўрилган соч. Бир оз сабр қилсанг, қирқ кокил қилиб қўярдимки, орқангда толбаргакдай ҳилтирарди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи кун итказиладиган маросим. Йўлдош мотамсаро. Онасининг жанозаси, йиғирмаси, қирқи, хатми қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди. С. Анорбоев, Меҳр.

ҚИРҚ II Ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири.

ҚИРҚБЎҒИН, қирқбўғим Майда барглари бирлашиб, найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган кўп йиллик спорали ўсимлик (ер устки қисми тиббиётда ишлатилади). Қазоқни йўқотиш учун бир ош қошиқ майдаланган қирқбўғин, шунча миқдорда арника [кўп йиллик ўт] гулини икки стакан доғ сувга аралаштириб, қайнатиш зарур. «Саодат».

ҚИРҚИЛМОҚ Қирқмоқ фл. мажҳ. н. Дарахтнинг шоҳлари қирқилди. Қирқилган беда. ■ [Йигитнинг] Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қадами қирқилди Қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. **Тили қирқилди** Гапира олмайдиган бўлиб қолди. Хотини келиши билан тили қирқилган раис гунг ўтирар.. эди. Ҳ. Фулом, Сента интиламан.

ҚИРҚИМ 1 Чорва молларининг жунини қирқиш; шундай иш жараёни. Чорвадорлар кузги жун қирқимини пухта тайёргарлик ва зўр уюшқоқлик билан бошлаб юбордилар. Газетадан.

2 маҳс. Чизмачиликда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИР-ҚИР қ. қир(р). [Унсин] Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ инни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. Қулоғи қирқиқ ит. Думи қирқиқ от. Соч қирқиқ хотин. ■ Чироқда олтинланган сочлари қирқиқ.. бир қиз у билан овора бўлди. Ойбек, Куёш қораймас. Чопар томонидан сўйри.. соқоли қирқиқ киши қоғозни.. юзида шодлик аломати пайдо бўлгани ҳолда ўқий бошлади. С. Айний, Куллар.

КИРҚКОКИЛ (тўғриси қирқ кокил) қ. қирқ 1.

КИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқиладиган.

Қирқма пиёз Кўки-барги олинди, туби ерда иккинчи йилга қолдириладиган пиёз.

2 Қишга сақланадиган кечпишар, пўсти қалин, эти оч яшил қовун нави. *Полиэлардаги оқ қировага асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Кадрдон далалар.

Қирқма милтиқ Стволи қирқиб қисқартirilган милтиқ. *Қора қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб кўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

КИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бўлакламоқ, кесмоқ. *Қоғоз қирқмоқ. Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* ■ *Йўлчи йўғон қамиш топиб.. бир қаричдан мўла-роқ қирқиб олди.* Ойбек. Танланган асарлар. Саодатхон бу гулдаста тувакдаги гуллардан қирқиб ясалганини дарров билди. С. Зуннунова. Янги директор.

2 Қалта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки олди-рмоқ (соч, соқол ва ш.к. ни). *Сочини қирққан хотин.*

3 кўчма Камайтирмақ, қисқартмоқ. *Иш ҳақидан қирқмоқ.* ■ «*Нормасини бажармади*», деб ҳар беш кунда меҳнатимни қирқади, деворий газетга уради, мажлисда гапирди. И. Раҳим, Ихлос. Қорасувнинг суви-ни ичиб, кўшигини шаҳарда айтадиган меҳ-монлар керак эмас. Уларнинг ерини қирқиш керак. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Кучини, даражасини камайтирмақ, қайтармоқ; кесмоқ. *Дашт шамоли ҳаро-ратнинг дамини қирқиб турибди.* Ҳ. Назир, Васият. ..кўча ён-бегидаги дарахтлар ша-молнинг кучини қирққандай бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

5 кўчма Бирор ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. ни тўхтатмоқ; тўсмоқ. *Дехқонбой Сариков бир тўда гитлерчиларнинг чекиниш йўлини ну-лемёт ўти билан қирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон. *Қирқиб чиқди Ойчинор лашкарларнинг олдидан.* «Ойсулув». -*Мен тўфайли сиз ҳам азият чекибсиз, - деб гап бошлади Кимсан. Лекин қиз гапни қирқди.* А. Мухтор, Тугилиш.

6 кўчма Орасидан (бўлиб) йўналмоқ, ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қиш-*

лоқни қирқиб ўтади. Йўлни қирқиб ўтмоқ. ■ *Улар айтди: -Янгида дарёни қирқиб ўтиб, Янгиқўрғон қараб кетди.* «Фольклор».

Пайини қирқмоқ қ. пай 1.

ҚИРҚОЁҚ шв. Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури. *Қизлар.. сочлари ва чеккаларига садарайҳон, қир-қоғайни гулидан маржон қилиб тақиб олиш-ган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРҚҚУЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник (илдизпоясидан тай-ёрланган экстракти гижжаларни ҳайдашда ишлатилади). *Масалан, қирққулоқ - па-поротник гули хоҳ ошлада, хоҳ идорада бўл-син, жанжалларни бартараф этар экан.* Газетадан.

ҚИРҒИ шв. Ранда. *Усталар ишлатар теша, қирғини.* «Равшан».

ҚИРҒИЗ 1 Қирғизистоннинг туб аҳо-лисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қирғиз халқи. Қирғиз миллати.*

2 Шу халқ, миллатта мансуб, тегишли, оид. *Қирғиз тили.*

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллар-дан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз хал-қига, унинг тили, адабиёти ва маданиятга оид. *Қирғизча куй.*

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) била-сизми? Қирғизча гапирмоқ.*

ҚИРҒИЙ айн. қийғир. *Дониш эндигина пати чиқа бошлаган палатонни олиб туш-ганда, тепада она қирғий чуввос солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Бир тўп чумчуқни бир қирғий қувиб юргандай, тўп-тўтини қувалаб юрибди.* «Холдорхон».

ҚИРҒИН 1 Кишилар кўплаб, ёппасига қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг, босқин; хунрезлик. *Қирғин уруш. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. ■ *Йигитларимизга оқон қаздирадими ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдими - бу нарса оқподшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди аввалгидан баттар қирғин бўлишини сезган бек ва навкарлар Андижон қўрғонига кириб бекина бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. *Молларга қирғин келди.*

3 кўча с.т. Каттиқ жанжал; уруш.

Қирғин солмоқ (ёки қилмоқ) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Ҳамма қизғин кутлайди Қулиб турган жангчини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини.* 3. Диёр; 2) кўча қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРҒИНБАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. *Бу қирғинбарот, ўз навбатида, гирдобига бу бой, бу камбағал деб ўтирмай, ҳаммасини тортиб, катта таҳлика туғдиргач, Содикбойвачча ҳам шаҳардаги.. ҳовлисига кўчиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўча с.т. Каттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. *Икки маҳалла ўртасидаги муш-лашиш, қирғинбарот авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўтқир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди.* Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРҒИН-СУРОН Каттиқ қирғин, қирғинбарот, уруш-тўполон. *Бек.. қирғин-суронни кутиб ётганда, отишмалар нечундир эшитилмади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИРҒИНЧИ Қирғин қилувчи, солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез. *..қирғинчилар ўқ узмасдан, ҳужум қилмасдан туриб, сизлар ўт очмайсиз.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҚИРҒИНЧИЛИК Каттиқ қирғин, хунрезлик. *..тўхтовсиз давом қилган ўзаро қирғинчилик урушлари тугатилди.* Газетадан.

ҚИРҒИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қириш учун ишлатиладиган тишли рўзғор буюми. *Қирғич билан қовоқ қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тигли асбоб. *Мана бу жойни аввал пўлат қирғич билан тозаламабсиз-да.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИРҒИЯК Куз фаслининг бошланиш пайти. *Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон қўчқорларга таилайди назар.* Ф. Фулом.

ҚИРҒОВУЛ айн. тустовуқ. *Ботирали шу хаёл билан кетаётганда, бир қирғовул парр.. этиб учди-да, ундан сал нарироққа бориб тушди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚИРҒОҚ 1 Сув ҳавзалари ва оқар сувлар билан қуруқлик туташган камбар ер; лаб, бўй, ёқа; соҳил. *Дарё қирғоғи. Кўл қирғоғи. Денгиз қирғоғи.* ■ *Аму оқар қирғоқни юшиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб.* Файратий. *Фари-*

да қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди. П. Қодиров, Уч илди.

2 Ёйиқ нарсаларнинг, йўл ёки майдоннинг чети; зиҳ, қир. *Рўмоннинг қирғоғи. Пахтазорнинг қирғоғи.* ■ *Адолат.. конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини қийди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Мурад] *Мушт билан стол қирғоғини урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Чуқур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, ёқаси. *Жарнинг қирғоғи. Челақнинг қирғоғи.* ■ *Ҳайтовур, жаҳаннамнинг қирғоғига чиқиб олдиқ.* Ойбек, Куёш қораймас.

ҚИРҒОҚЛАБ кам қўл. Қирғоқ бўйлаб. *Ғирқираб роҳатдан шаббода қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб-тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур.* Ҳабибий.

ҚИСАКЎЗ кам қўл. Қисик кўзли, кўзлари қисик. *Самбит қомат, от юзли, қисакўз буфетчи Розиквой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚИСАТМОҚ шв. 1 Қистамоқ; шоширмақ, қичамоқ.

2 Тез юришга ундамоқ, ҳайдаб тезлаштирмақ. *Биясин етаклаб, йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди занглаб ётган чўлига.* «Гўрўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ рвш. Режаси билан, иқтисод қилиб, тежаб-тергаб. *Қисиб-қимтиб, борини етказмоқ.* ■ *Бир хасис киши уяр бўйи қисиб-қимтиб, емай-ичмай, пул тўплай-верибди.* Газетадан. *Ўз нафсларидан қисиб-қимтиб юборишаётган бўлса-чи?* «Муштум».

ҚИСИЛМОҚ Қисмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Этаги эшик орасига қисилиб қолди. Мушти қисилди. Деворга қисилди. Бурчакка қисилди. Пулдан қисилди. Юраги қисилди. Кўзлари қисилди.* ■ *Комил аввалгидек уй-рўзғорни тебратиб турар, оила емоқ-ичмоқдан қисилмас эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўча Руҳан танглик сезмоқ, диққат бўлмоқ; сиқилмоқ; тортинмоқ, қисмоқ. *Аввалги оиласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичади-да..* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Биласизми, шу кунларда шундай қисилган эдимки, қалбим ўт бўлиб ёнди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод. *Энди оғзига келганини қисилмасдан гапиришга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСИМ айн. сиқим. Қисимга сиққанча. *Бир қисим ун.* ■ [Авазхон] *Турсун деган*

мешиқоннинг қўлига бир қисим тилла узатди. «Зулфизар билан Авазхон». Ҳа, қурумсоқ, тўртта кулча билан бир қисим жийда кимни ўдирибди. Т. Алимов, Совға.

ҚИСИМЛАМОҚ айв. сиқимламоқ. Муаззам йўл четида осилиб турган тол новдасидан кўм-кўк барглари қисимлаб сидириб олди-да, маънос гапира бошлади. С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим. Бобоқул ота ҳасасини маҳкамроқ қисимлайди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИСИНМОҚ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб тортинмоқ, ийманмоқ, қимтинмоқ. Қисинмасдан, ёзилиброқ ўтиринг. ■ Носир ака қисиниб-қимтиниб ичкари кирди. Газетадан.

2 кам қўлл. кўчма Моддий қийинчиликда яшамоқ, бирор нарсадан муҳтожлик сезмоқ, сиқилмоқ.

ҚИСИНҚИ шв. 1 Сиқик, танг, қисик. Қисинқи кўзлар.

2 кўчма Тортинчоқ, уятчан. Қисинқи бола.

ҚИСИНҚИЛИК 1 Сиқиклик, торлик; тортинчоқлик.

2 кўчма шв. Моддий қийинчилик, муҳтожлик.

ҚИСИР 1 1 Бўғоз бўлмайд қолган, қочмаган ёки қочиб бўғоз бўлмаган. Қисир сизир. Қисир қўй. Қисир сизир кўп маърайди. Мақол. ■ Астағфирулло денг, тўрам! Қуни кеча ўзлари қисир ғунажинни бўғоз деб сотдилар. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 бот. Чангланмаган, уруғланмаган; ҳосил бермайдиган. Қисир гул.

ҚИСИР II тақл. с. Ёғоч ва б. баъзи нарсаларнинг синишидан, қисмларининг қимирлаб, бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. У ўтирган стул қисир этди.

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир», «қисир-қисир» этган товуш чиқармоқ. Қимирласам, стул қисирлайди. Қовурғаларим қисирлаб кетди. ■ Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эшитясанми, аяси! О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳамма ёқ қисирлаб, ер силкина бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИСИРЛАТМОҚ Қисирламоқ фл. орт. н. Шамола дарахтларни қисирлатди. ■ Алиохун.. кериди, бармоқларини қисирлатди. Ойбек, Танланган асарлар. Бектемир тиш-

ларини қисирлатиб, бўғилиб ётди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР Қисир с. тақр. Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди. ■ Ўғит ташиётган араваларнинг қисир-қисир эшитилди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИҚ 1 Қисилган, сиқилган. Қисик мушт.

2 Кичик, тор ёки юмилинкараган, юмилган; юмуқ. Унинг [Холмуроднинг] қисик кўзлари кулгидан баттар қисилиб.. кетгандай эди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Сиқик, танг. Қисик аҳвол.

4 шв. Танги, тор дара. Норин дарёси тоғ қисикларидан водий кенгликларига отилиб чиқади. М. Эгамбердиев, Сарик ажлар ҳамласи.

Бўйни қисик 1) бўйни сиқилган ёки калта; 2) кўчма бўйни эгилган; тобе. У [Элмурод] бўйни қисик етим эмас. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тили қисик қ. тил.**

ҚИСМ [а. قسم — бўлак; улуш, ҳисса, бўлим, бўлинма] 1 Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. Даромаднинг учдан бир қисми. Меҳмонларнинг бир қисми. ■ Хуллас, Туямўйинга келиб, излаб юрган нарсаларимнинг бир қисмини топгандай эдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлнинг қолган қисмига эшак иш берди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Анвар ўзини супанинг қоронғи қисмига олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир иш, мажлис, асар ва ш.к. нинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим. Уч қисмдан иборат роман. ■ Институтдаги кечада ҳисобот доклади тугади. Сўнгра бадиий қисм бошланди. Файратий, Узокдаги ёр. Моҳидил етиб келганда, тантанали қисм бошланиб қолганди.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилақларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Машина, механизм, иншоот ва ш.к. ни ташкил қилган бўлақлардан ҳар бири; деталь. Тракторнинг эҳтиёт қисмлари. ■ Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 ҳарб. Куролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. Ми-

номётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири. ■ Шу чоқ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади. Ойбек, Куёш қораймас. Жароҳатларим битиб кетиши билан яна қисмимга қайтиб бордим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҚИСМА Қисиб қўйиладиган, қисиб турадиган. Бошлиқ оппоқ чўққи соқоли, ориқ, учи тўмтоқ бурнига қисма кўзойнак кўндирган мўйсафид эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИСМАН [а. قسماً — бирор бўлак, қисм жиҳатдан; бир оз, бир қадар] Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. Фикрингизга қисман қўйиламан. Гапингиз қисман тўғри. Қуёшнинг қисман тутилиши. Маблағларни қисман сафарбар қилмоқ. ■ Мен яна такрор айтаман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айбдори ўзингиз. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Равшан воқеадан қисман хабардор бўлганидан Ҳодикўл аканинг келиш сабабини пайқади. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚИСМАТ [а. قسمت — тақдир, қазо; улуш; бўлиш] 1 Гўё олдиндан белгилаб қўйилган, пешонага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ, деб ўйлаганлар. Газетадан. Қисмат экан, бу ерларда юрибсиз, уста Журжоний. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳали севишмоқдан шумидир маъно? Фақат азоб бордир қисматда наҳот? Ҳ. Олимжон. Ўзгалардек уни ҳам қисмат Олиб келди охир қабрга. Э. Воҳидов.

2 Умуман, бошга тушган кўргилик, кечмиш ҳаёт; аҳвол. Ўша замонда барча илғор фикр ва ақл эгаларининг қисмати бир хил эди. Газетадан. Нажмиддин Бухорий, акаси Бойбўрининг зулмидан бошқа юртларга кўчиб кетган Бойсари қисматида ўз қисматини кўриб, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқатан ҳам Сўлимбекдай қишлоқнинг бошига тушган қисмат кўпларни қаттиқ ранжитган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир; белгиланган умр, насиба. Бутун ёшлигимиз жангдадир букун, Жангда ечилмоқда севи қисмати. Ҳ. Олимжон. Ҳазрат.. кетиб юборишни ҳам ўйлади-ю, ҳали Жабборбек қисмати ҳал бўлмагани.. Иброҳимбек кетиб қолгани-

ни эслаб, Фузайл махсумга маъноли тикилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ҳасан овчининг қисмати битди, деб тахмин қилган эллиқбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

4 эск. кт. Қисм, ҳисса, улуш. Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг. Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Орасига олмоқ, орасига олган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ; сиқмоқ. Валиевнинг бир ўзи столга тирсагини таяб, икки кафти билан чеккасини қисиб ўтирибди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Тешабой олдидаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: -Тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен билан жимлайиб кўришди-да, кўлидаги газетасини буклаб, қўлтиғига қисди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Темир қип-қизил бўлагач, омбурда қисиб олади-да, кундага қўяди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Сиқув, исканжага олмоқ; эзмоқ, сиқмоқ. Бегона ўтлар гўзани қисиб қўйибди. ■ ..иккинчи марта экилган чигитни шўр қисиб, ер бетига чиқармай қўйди. «Муштум». Кампир, резинкаси оёғини қисиб юборган шекилли, капрон пайпоғини ҳимариб, тўпиғига тушириб олибди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Бўғмоқ, нафасини қайтармоқ. Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.

4 кўчма (ч.к. билан) Бирор нарсадан танг ҳолатга солмоқ; сиқмоқ, толиқтирмақ, зориктирмақ, Пулдан қисмоқ. ■ Мана бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. С. Аҳмад, Автобиография. Худойим.. хотинларни уй учун яратган. Эркакларни олиб келишдан қисмасин. Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт. ..ҳусн деган нарсадан худо мени қисган. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирлаштирмақ, юммақ, Лабларини қисмоқ. ■ Валихон муштини қисиб таъкидлади: -Сипоҳ керак. Ш. Тошматов, Эрк куши. Ранги қум ўчган, изтиробдан қалтираган одамлар, ўз харобалари олдида тишларини қисиб, жим ўйланардилар. Ойбек, Куёш қораймас.

Бошини (ёки калласини) қисмоқ кам қўл. айн. бўйинни қисмоқ. У калласини қисиб, кўкарган кўзини қўли билан тўсиб турган Жамол писмиққа мурожаат қилди. М. Ис-

моилий, Фарғона т. о. **Бўйинни** (ёки **бўйини**) **қисмоқ** 1) бўйинни ичига тортмоқ (одатда бирор маъно ифодалаш учун, мас., билмаслик, хабарсизлик маъносини билдириш учун шундай қилинади). *Рисолат хола бўйинни қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан беҳабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) шахснинг қисинган, тушкун ҳолатини билдиради; бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйинни қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаршисида ёлворгандай бўйин қисиб турган йигитга раҳми келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Думини қисмоқ** 1) думини оёқлари орасига олмақ (ит ҳақида – одатда кўрққан ҳолатларда шундай қилади). *Ит жуда кўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир Асетга қараб, бостириманнинг тагига кириб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) кўрқиб, ҳайиқиб жим бўлмоқ. *..қаттиқроқ гапириб, ҳукуматни эсга солсанг, думини қисади бу чайқовчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Елкасини қисмоқ** 1) бўйинни ичига олиб, икки елкаси бир оз кўтарилган ҳолатда бўлмоқ. *Мутриб одатича ерга қараб, елкасини қисиб, бир-бир одим ташлаб кетарди.* С. Сиёев, Аваз; 2) айн. **бўйинни қисмоқ** 1. -Сомон олганминоси? *Агроном.. елка қисди: -Билмадим.. болалар кеча-печа олиб келган бўлмаса.* С. Сиёев, Отлиқ аёл; 3) айн. **бўйинни қисмоқ** 2. *Жуман, мен елкамини қисиб келдим, болаларга айт, мени қайта тарбиялашсин..* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўз(ини) қисмоқ** 1) бирор сабаб ёки таъсир билан кўз милкларини бир-бирига яқинлаштирмоқ, кўзни юмиш даражасигача торайтирмоқ. *..у сел-сел терлаганига ҳам нарво қилмай, кўзларини қисиб, йўлга қаради.* «Ёшлик». *Чарақлаган офтобга қарагандай, кўзларини қисиб, Темурга ўғирлади.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) бирор маъно ифодалаш, белги бериш учун кўз (одатда бир кўз) милкларини жуфтламоқ, Раиснинг қарашидан бу насиҳатнинг маъносига тушунган мудир.. *қўлини кўксига қўйиб, чап кўзини қисиб деди..* «Муштум». *Дарҳол кўзимни қисдим. Бир майизни икки бўлиб ейдиган Мумин дўстим фикримни пайқади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Тилини қисмоқ** Гапирмай (гапиртирмай) қўймоқ; гапиришдан тийилмоқ. *Уликми-тирикми, билармиз. Ман ҳам қараб турмайман.*

Аmmo сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини қисмоқ** Хафақон, диққат қилмоқ; руҳан эзмоқ. *Саҳродаги бир хил манзара киши юрагини қисиб, уни диққинафас қилиб юборади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИССА [а. *قصة* – тарих; ҳикоя, ривоят, воқеа] 1 *ад.* Асар асосида ётган қамровнинг романга нисбатан торлиги, ҳикояга нисбатан кенглиги, шунга мувофиқ ҳолда, сюжет ва композициянинг ҳам романга нисбатан соддалиги, ҳикояга нисбатан мураккаблиги билан характерланувчи бадий асар. *Автобиографик қисса. Тарихий қисса. Фантастик қисса.* ■ *Ёшлар яратаётган роман, қиссалар, очерк, ҳикоялар.. аксариятида этик истеъдоднинг ёрқин ифодаси бор.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 *ад.* Ўзбек мумтоз адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қиссаи Сайфулмулк. Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайҳа» қиссаси.*

3 *с.т.* Бирор нарсa, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ. Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида катта китоб ёзса арзийди.* Н. Сафаров, Раиса. *Қудрат.. мароқли бўлган шарқ эртаклари, қиссалар ва латиқалар айтиб, солдатларни тоза кулдирди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

Қиссадан ҳисса Айтилганлардан, нақлдан келиб чиқадиган мақсад ёки хулоса. *Қиссадан ҳисса мана: Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* Қ. Муҳаммадий.

ҚИССАГУЙ [а. + ф. *قصه‌گوي* – қисса айтувчи] 1 Қисса ўқувчи, айтувчи.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир. А. Пулат, Сирдарё сепи.

ҚИССАГУЙЛИК Қисса айтиш, ўқиш. *Қиссагўйлик шу ерда тугади. Камолитдин тирсақларини столга тираб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҚИССАНАВИС [а. + ф. *قصه‌نويس* – қисса ёзувчи] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК Қисса ёзиш. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматига*

сарф қилмоқдаман. Шу йўллардан бири қилиб, эндиликда, қиссанависликка киришдим. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚИССАХОН [а. + ф. *قىصه خوان* – қисса ўқувчи] Афсона, ривоят ва дostonларни ифодали қилиб айтиш ёки бадий ўқиш маҳоратига эга бўлган профессионал ижрочи. Кўкнорихона аҳлининг ўзларидан қиссахонлари ҳам бор. Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК Йиғилишиб, кўпчилик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш анъанаси. Ҳар кун кўкнор ичилгандан кейин қиссахонлик бошланади. Фитрат, Қиёмат. *Дехдор жуда таъсирли овоз билан ашула айтади. Қиссахонлик бошлангандан ҳаммининг оғзи очилади. Ойбек, Навоий.*

ҚИССАЧИ с.т. Қиссахон, қиссагўй. Замон кўп гапни ёқтирмайди, аммо жойини топиб, одамни учратиш қолса, ундан уста қиссачи йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИССАЧИЛИК Қиссанавислик, қиссалар яратиш. Воқеликнинг бадий манзарасини яратиш истиқлол даври қиссачилигининг асосий муаммоларидан саналади. Газетадан.

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилиш, ошиғич, қистовли. *Йиғим-теримнинг қисталанг кунлари. ■ Қачон қарасанг, раиснинг вақти шунақа қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Тўйнинг бунақа қисталанг бўлишига сабаб – қизнинг отаси бир неча ойдан бери бетоб. А. Қаҳҳор, Муҳайё.*

Қисталанг қилмоқ Тез бўлишга қистамоқ; шоширмоқ. *Янги участка бошлиғи мажлис тайёрлашни жуда қисталанг қилгани учун Почтаев.. ўзи югуриб-елиб, бюро аъзоларини тўплади. А. Мухтор, Туғилиш. Қисталанг қилманг, Маннон ака, ҳозир ҳемирим йўқ..Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҚИСТАЛАНГЛИК Қисталанг ҳолат. Қоплонбек ўзининг Саидакбар ҳожи томонидан дўконда совуқ кутиб олинганини иши кўпчилиги ва қисталанглигига йўйиб юрган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Ишининг қандай қисталанглигини биласизларми ўзи?! Ш. Фуломов, Чўл белида.*

ҚИСТАЛОҚ айн қизиталоқ. *Қани, чиқ, қизиталоқ! Бир тангани бер! «Олтин олма».*

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳолжонига қўймай илтимос қилмоқ. *Қаландар йиғит бир тилик ҳандалакни ийманиб еди..*

Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Шарофатнинг] мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳолжонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга олмақ, ошиқтирмоқ. *[Ўзбек оғим] Тўйни тез бошлаш учун ўглини Марғилон кетмакка қистай бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар унинг сидқидилдан гапираётганини тушунди шекилли, яна қистади: -Кеч бўлиб кетяпти, тур.. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.*

3 Қайтиб беришни (қайтаришни) талаб қилмоқ. *Тўйда тўнингни қистама. Мақол. Нокадан қарз бўлма – ҳам йўлда қистар, ҳам гўрда. Мақол. ■ Бир кун мусаллас суздим, сузмасам бўлмас эди, Чунки амаким хумини қистади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

4 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. *Ўқиз калласини эгиб, омончи тортишига уринар, қўшчи ҳадеб қистар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ул икки йиғит саҳар вақти от қўйганича Чамбил йўлида қистаб йўл босди. «Бўтакўз».*

5 (шахс қўшимчали сўзлар билан) Ўздан олдин келган сўз билан ифодаланган иш-ҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтариб бўлмайдиган талаб пайдо бўлганлигини билдиради. *Кулгим қистади. Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йўталгиси қистаяпти. Ғайратсизнинг ғайрати иш битганда қистайди. Мақол. ■ Жаҳлим қистаб, тишиларим фижирлаб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Биласизми, кўнглинг қўмсаганини кўрдинг қистаганда кўролмасанг.. жуда оғир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Қаюмнинг] Бу ҳаракатидан аччиғим қистади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚИСТАНГЛАМОҚ ив. Қистамоқ, қистовга олмақ. *-Бизни ҳадеб қистанглайсиз-у, келин аямга индамайсиз-а, Муса ака, – аёллардан бири гап қотди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҚИСТАТМОҚ Қистамоқ фл. орт.н. *Қарзни қистатмай қайтармоқ. Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади. ■ Хоним-биби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚИСТИ-БАСТИ: қисти-бастига олмақ Қийнов-қистовга олмақ. *«Буни қаердан ол-*

динг?» деб танга келтирган мерғанни қисти-
бастига олибдилар. «Олтин олма». Қани, айт-
чи, хатчани сенга ким олиб келиб берди, айт?
— деб қисти-бастига оларди.. Ё. Хаймов, М.
Раҳмон. Хаёт-мамот.

ҚИСТИРИҚЛИК Қистирилган, қисти-
риб, тиқиб, суқиб қўйилган. Замоннинг.. эг-
нида барлари белбоғига қистириқлик қора
чопон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Камтир]
Негадир шошиб, қўйлаги енгига қистириқлик
рўмолчани олиб, қўлларини артарди. Ў. Умар-
беков. Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига,
орасига қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган
наrsa. Содиқжон бойвачча.. ҳамёнига қис-
тирма пуллар дарёдай оқиб кела бошлаган-
дай ҳис қилиб ўтирарди. К. Яшин, Ҳамза. Бу
каби қистирма ҳикоялар бадий фойда этиш
имкониятларини кенгайтиради, чуқурлаш-
тиради. «ЎТА».

2 тех. Машина, механизм, иншоот қисм-
ларининг бирикиш юзасини зичлаш учун
орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь.
Резина қистирма. Мис қистирма.

ҚИСТИРМОҚ 1 Қисмоқ фл. орт. н.
Қўлағига китоб қистирмоқ. Лабига папи-
рос қистирмоқ. Этагини липпасига қис-
тирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ. ■ Те-
шабой ота белбоғига қистирган каттагина
дастрўмолни олиб, терлаган юз-бетларини
артиди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ўғлим,
ана у беҳининг каллагига газета қистириб
қўйган эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор
бобо.

2 с.т. Қўлига тутқазмоқ, ушлатиб қўй-
моқ, бермоқ. Домла орқага ўтиб.. Саудий-
нинг қўлига қоғоз қистирди. А. Қаҳҳор, Са-
роб. -Йўқ, тоғажон, оласиз, — деди Башир-
жон пулни унинг кафтига қистиришга ури-
иб. Н. Аминов, Суварак.

3 этн. Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва
ш.к. ни рағбатлантириш учун чаккасига ёки
қўлига пул суқиб қўймоқ. Ўйинчига кўплар
пул қистирди. ■ -Шунча пул қистиришса
ҳам хафасан-а? -Пул алмаштирилгандан ке-
йин, тангани қандай қистиришаркин, деб
ўйлаб қолдим. «Муштум».

4 кўчма Бирор нарсанинг баёни, ҳикояси
давомида ниманидир қўшиб кетмоқ, тилга
олмоқ. Экиш мавсуми давомида еттига
ҳайдов тракторининг бирор кун ҳам иш-
ламаганини докладининг ўртароғига қис-

тириб ўтарсан. «Муштум». Тўланбой мўйлов..
икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса иб-
ратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса, кўнгли
жойига тушмайди. С. Аҳмад, Уфқ. [Зокир
ота:] Камчиликларни танқид қилганимда,
мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам
бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйил-
ганлиги учун қистирмадим. А. Қаҳҳор, Кўш-
чинор чироқлари.

Гап (ёки сўз) қистирмоқ Гап кўшмоқ,
луқма ташламоқ. -Ўз-ўзини мақташлик.. —
писанда аралаш гап қистирди Иззат Мар-
донович.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. -Хур-
санд! — деб сўз қистириб қўйди Муса. П.
Турсун, Ўқитувчи.

5 с.т. дағл. Иш, ўқиш ва ш.к. га кирги-
зиб қўймоқ, жойламоқ. [Заргаров:] Не, та-
гин нима қилдим дейди-я! Хотининг ўқийман
деса, битта-яримта мактабга қистириб
қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан кейин
ўзи ташлаб кетмайдими? А. Қаҳҳор, Оғриқ
тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР с.т. Кўпчилик то-
монидан кетма-кет, давомли тарзда пул
қистириш. Ашулачилардан ўн тўда. Уларга
қистир-қистирдан ташқари икки юз сўм
пулни тугиб, хотинига бериб қўйди. «Муш-
тум». Қистир-қистир бўлган жойда Шарм-
ҳаё деган қайда? Т. Йўлдош, Отарчилар.

ҚИСТИРФИЧ айн. қисқич **2**.

ҚИСТОВ 1 Қистамоқ фл. ҳар. н. Иш
шошилини эмас, қистовнинг кераги йўқ..

2 Каттиқ қисташ, қисталанг қилиш; қис-
ташлик, қисток. Тўй қистови билан тўн би-
тар. Мақол. ■ Элмурод ҳамманинг бара-
варига қистовига қарамай, тўрга чиқмади. П.
Турсун, Ўқитувчи. Раис.. Қодиржоннинг қис-
тови билан фикрини очиқ айтишга мажбур
бўлди. М. Назаров, Жилвон жилгалари.

Қистов қилмоқ кам қўлл. айн. қистовга
олмоқ. Танҳо ёлғизликда кам-кам ёзиб юрар-
дим, сўнги пайтларда хўжайинлар қистов
қилишди, босиб ўтиришга тўғри келди.. А. Ҳа-
кимов, Илон изидан. **Қистовга олмоқ** Кат-
тиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шошир-
моқ. Унинг пирпираб турувчи узун киприк-
лари остида чиройли жилмайган кўзларидан
«мунча одамни қистовга оласиз?» деган ги-
нани уқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.
-Айт, у ким? Нега очигини айтмайсан? —
деб қистовга олди. Шухрат, Жаннат қидир-
ганлар.

3 айн. қистовли. Директор энг олдин ана шу шошилинч, қистов ишларни адо этарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У яна.. гап бошлармикан, деб кўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди. С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошиғич. *Қистовли иш.*

ҚИСТОҚ айн. қистов 2. Алижон Лолахоннинг қистови билан.. бир марта бориб келди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИСТОҚҚА ОЛМОҚ айн. қистовга олмоқ қ. қистов 2. *Фаришталар кўплашиб, холани қистовқа олдилар. Ғайратий, Довдириш.*

ҚИСТОҚЛАМОҚ кам қўл. Каттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. *Аламли сўздан.. Қистовлаб бари, тинглашди қўймай. Ғ. Фулом.*

ҚИСУВ айн. сиқув, қистов. -*Ҳе, Тўхта-син, сенда тутуриқ борми ўзи? — деб қисувга олди. «Муштум».*

ҚИСҚА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. *Қисқа ёғоч. Қисқа юбка. Қисқа йўл. Қисқа сочили аёл. Бўйи қисқа одам. Бўйни қисқа от. Қисқа метражли фильм. Ёғочни узун, темирни қисқа кес. Мақол. ■ Икки йўловчининг қисқа соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эшилиб борар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Салимбойвачча эса, катта йўлга қараганда анча қисқа, ёлғизоёқ йўлдан ўз боғига кетди. Ойбек, Танланган асарлар. ..хушбичим бурун тагида буровга келмаган қундуз мишиқ, иккини жуда ҳам чиройли ўраб олган қора қисқа соқол. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Давомлилиги кичик, узун эмас; ихчам. *Қисқа жумла. Қисқа ахборот. ■ Умар Ҳайёмнинг қисқа, лекин сермазмун байтларига сингдирилган ҳаёт фалсафаси буюк, ҳаёт ва дунёдаин бепоён. Газетадан. Ўқитувчи қисқа ифодада кўп фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одобнома. Ёнимда ҳаёл суриб ўтирган бек: -Борганда биласиз, домла, — деб қисқагина жавоб қилиб қўя қолди. Ҳ. Фулом, Мащғал.*

Қисқа қилмоқ Чўзмаслик (гап, сўз ҳақида). -*Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? — деб сўради мол дўхтири қисқа қилиб. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

3 Давомийлиги узун бўлмаган (вақт ҳақида); зид. узун. *Қисқа муддат. ■ Ёз кечаси қисқа. Йўлчи бир чимдим ухлаб.. кўзини очаркан, тонг отган эди. Ойбек, Танла-*

ган асарлар. *Эндиги муҳим вазифа — ўрмингимни ғоят қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказишдан иборат. Газетадан.*

Ақли қисқа Меъёрида фикр-мулоҳаза қила олмайдиган. *Тили узуннинг ақли қисқа. Мақол. ■ -Сочи узун, ақли қисқа, — деб хотинини яна жеркигандан кейин Содиқ давом этди.. С. Айний, Куллар. Гапнинг қисқаси Гапнинг лўндаси, лўнда қилиб айтганда. Гапнинг қисқасини айтинг. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапнинг қисқаси.. анча сарсон бўлдиқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тили қисқа айн. тили қисқ қ. тил. Қисқа ўйламоқ* Етарли даражада фикр-мулоҳаза қилмаслик, юзакки фикр қилмоқ. *Ёшлиқдан, қисқа ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қисқароқ ўйлайсиз, Отабек! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қули қисқа қ. қўл 10.*

ҚИСҚАЙМОҚ с.т. Қисқармоқ.

ҚИСҚАЛИК Қисқа ҳолат, қисқа эканлик. *Вақтнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.*

ҚИСҚАРМОҚ 1 Бирор жиҳатдан (бўйи, узунлиги, ҳажми, миқдори ва б.) ўлчами қисқа ҳолга келмоқ. *Йўл қисқарди. Иш соати қисқарди. Харажатлар икки ҳисса қисқарди. ■ Сентябрнинг охирилади. Кунлар қисқариб, тунар эса узая бошлайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Ўртадаги масофа тобора қисқариб бормоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 мат. Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. *Бешга қисқармайдиган сонлар. Бу каср учга қисқаради.*

ҚИСҚАРТИРМОҚ Қисқармоқ фл. орт. н. *Кўйлакни қисқартирмоқ. Чекиш умрни қисқартиради. Таъмир харажатларини икки марта қисқартирдиқ. Касрни тўртга қисқартирмоқ. ■ Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортиб, йўлни қисқартирмайдиди! Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИСҚАРТМА 1 Қисқартirilган. мухтасар матн. *Диссертациянинг қисқартмаси. Романнинг қисқартма варианты.*

2 Сўзнинг маълум шаклда қисқартиб берилган ифодаси — шартли қисқартмалар. *Мас., ва б. (ва бошқалар) ва ш.к. (ва шу кабилар), А.О. (Абдулла Орипов).*

Қисқартма отлар Бирикма номлар омпонентларининг маълум қисмларини исқартириб, қўшиб ҳосил қилинган отлар. *1ас., ДАН* (Давлат автомобил назорати), *ЗАС* (Ўзбекистон адабиёти ва санъати), *ТошДШИ* (Тошкент давлат шарқшунослик институти).

3 Матннинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ *айн. қисқартирмоқ.* Мақолани қисқартмоқ. *Штатни қисқартмоқ.* ■ ..сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркаклардан ҳам донороқ бўлган. С. Айний, Куллар.

ҚИСҚАСИ 1 Қисқа с. 3-ш. шакли. Арқоннинг узуну, гапнинг қисқаси яхши. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 *кри. с.* Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; хулласи калом. [Оқила:] *Ўзи жуда ҳалол, меҳнатқаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. *Қисқача лугат. Қисқача ахборот. Қисқача таржимаи ҳол. Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ. Менинг сўзим қисқача.* ■ Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган кунни кирадим», дедим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. [Кудрат] *Чап қўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қоғоз ва ш.к. ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб, қистириб қўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Насриддинов яна столига қўл чўзди, темир қисқич билан қистирилган икки варақ қоғоз олди.* С. Сидёев, Отлиқ аёл.

ҚИСҚИЧБАҚА Бўғимоёқлиларга мансуб, чучук сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қаттиқ қобик билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТДАЙ, -дек 1 Жуда оз, озгина, жиндай. *Қитдай мизғиб олмоқ. Оёқларида қитдай мадори йўқ.* ■ *Гулсумбиби уйда қитдай утин, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. (асосан, такрор ҳолда — қитдай-қитдай). Спиртли ичимликни билдиради. *Бир сафар Ҳошимжон «қитдай»ни отиб келди-да, яна йўлини тўсди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚИТДАЙ (қитдай-қитдай) қилмоқ Спиртли ичимлик ичмоқ. *Эрталаб турсам.. бошим бировникига ўхшайди. Қитдай қилдим-у, сенинг олдинга жўнадим.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Зиёфат бошланди, қуюқ-суоқ тортилди, енг ичида қитдай-қитдай ҳам қилинди.* «Муштум».

ҚИТИЛЛАМОҚ *айн. қитирламоқ.*

ҚИТИР тақл. с. Куруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемирганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ. *Қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий. «*Наҳотки улар шунчалик маккор!»* деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИТИР-ҚИТИР Қитир с. такр. *Хонага жимлик чуқади. Перонинг қитир-қитири эшитилади.* «Саодат». Маҳмуд ака.. *приёмникни бурар, приёмник қаттиқ хуштак чалар ва қитир-қитир қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. *Қитиғи тез одам. Қитиғи йўқ одам.* ■ *Бегимхоннинг қитиғи зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!»* деб ёнига ташланди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитиғини келтириб кулдирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИТИҚ ПАРИГА (ёки патига) тегмоқ *айн. қитиғига тегмоқ.* У [Аҳмаджон] *Абзамнинг тегажоқлигини қораларди: «Қитиқ паримга тегиб нима қилардинг!»* Ф. Насриддинов, Кўнгиш. **ҚИТИҚ ПАРИНИ** (ёки патини) юлмоқ *айн. қитиғини ўлдирмоқ.* *Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман.* А. Қодирий, Обид кетмон. **ҚИТИҒИГА ТЕГМОҚ** Фашини, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. *Соёуқ жавоб Содик аминнинг қитиғига тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **ҚИТИҒИНИ ЎЛДИРМОҚ** 1) ғашни, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ; 2) кўчма гапга кирадиган, ювош қилиб қўймоқ. *Бу қўл эриш кўринмаслиги, хур-*

китмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-
сиқ кўриниш, қитиғини ўлдириш керак. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ физиол. Қитиқ ва умуман
ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга кел-
тирадиган нарса, омил. *Кимёвий қитиқла-
гичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб
ёки тегизиб, кулги қистатмоқ. *Бир-бирини
қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг
сўзига қулоқ солмадилар. А. Қодирий, Меҳ-
робдан чаён.*

2 физиол. Кўзғатмоқ, уйғотмоқ, таъсир
қилмоқ (асабни, организмни, айрим аъзо-
ни). *Нерв учларини қитиқламоқ. ■ Улар
[озик моддалар] етарли бўлса, тўқлик мар-
кази қитиқланиб, иштаҳа бўғилади, кама-
йиб кетганида эса очлик маркази қитиқла-
ниб, иштаҳа очилади. «Фан ва турмуш».*

3 кўчма Безовта қилмоқ, кўзғатмоқ, ку-
чайтирмоқ. *Қовурилайётган кабоб ҳиди димоғ-
ни қитиқлайди. Й. Муқимов, Қутлуг қадам.
Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини
қитиқлади.. П. Турсун, Ўқитувчи. Хушбўй ел-
лар билан диллар завқини Қитиқлар.. ором-
бахш, севиқли баҳор. Х. Расул.*

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқламоқ
Кишига ёқиб, ширин ҳис-туйғулар уйғот-
моқ, роҳат бахш этмоқ, завқ-шавқ бағиш-
ламоқ. *Машинанинг дарчасидан кираётган
ўйноқи шабада дилларни қитиқлади. Т. Ра-
сулов, Марҳамат.*

4 кўчма ўшини ёки аччигини келтир-
моқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг
келишмаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам
қўшила бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиган,
қитиқдан чўчидиган, қитиғи зўр. *Қитиқли
одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 Қитиқламоқ фл. сфдш.
*Ҳавони қовурилган гўшт билан кўкпийёзнинг
иштаҳани қитиқловчи ўткир бўйи тутди. О.
Ёқубов, Тилла узук.*

2 кўчма Кўзғатадиган, безовта қиладиган.

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқловчи
Жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағиш-
лайдиган, ширин ҳис-туйғулар кўзғатади-
ган. *Юракни қитиқловчи куй.*

3 айн. қитиқлагич.

ҚИТМИР [а. قاتمير — пўст, қобиқ; ар-
зимаган, аҳамиятсиз гап, нарса, воқеа;
Қуръонда: итнинг номи] Асабга, гашга те-

гадиган қилиқ, хатти-ҳаракатлар қилувчи,
қилдан қийиқ ахтариб, ковлаштириш би-
лан шуғулланиб юрувчи. *Ким бунни бедазор-
га қўйиб юборяпти, деб юрсам, сен экан-
сан-да, тирранча! Муштдай ҳолингдан
отанга ўхшаб мунча қитмир бўлмасанг?!
«Ёшлик». Бу сафар у ҳар нарсадан бир ил-
лат қидирадиган айрим қитмир одамлар
тимсолини яратди. М. Яҳёев, Ҳам кулди-
риб, ҳам ўйнатиб.*

ҚИТМИРЛИК 1 Қитмир эканлик. [Шо-
кирвойнинг] *Оддий муомаласи ҳам дағал-
лик, минг хил кесатиқ. Бунинг устига қит-
мирлигини айтинг. А. Муҳиддин, Зебонинг
севғиси.*

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-
ҳаракат, қилиқ. *У ковлаштириш, бошқа-
ларнинг муваффақиятидан ранжиш баро-
бариди, қитмирлик, фитналик қиларди.
Мирмуҳсин, Умид. Бўриев Самандаровнинг
қитмирлик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот
бермасликка уринганини пайқайди. А. Мухтор,
Тугилиш.*

ҚИТТАЙ айн. қитдай. *Қиттай сув.
Қиттай туз. Қиттай ичмоқ. Қиттай миз-
ғиб олмоқ. ■ Осмон тиниқ, кўм-кўк ши-
шадай, Қиттай булут йўқ. Х. Олимжон.*

ҚИТТАК с.т. Қиттай, озгина.

ҚИТЪА [а. قطعہ — парча; бўлак, қисм;
таркибий қисм; ҳарбий қисм; шеъринг пар-
ча; ер бўлаги, муайян ҳудуд] **1** Ер юзидаги
қуруқликларнинг атрофидаги ороллар билан
бирга шартли равишда ажратилган қисм-
ларидан ҳар бири. *Африка қитъаси. Америка
қитъаси.*

2 кам қўлл. Алоҳида маъмурий ҳудуд,
мамлакат. *Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди
Талай можародан ўтиб Туркистон. М.
Шайхзода.*

3 эск. айн. бўлтак. *Рафиқовнинг фикри
билан колхоз етти қитъага бўлинади: булар-
ни «бўлтак» деб аташга қарор қилинади. А.
Қодирий, Обид кетмон. Пахта экилган бир
қитъа ер устида тўпланган бир неча кол-
хозчилар ўртасида қизғин баҳслашув бормоқ-
да эди. С. Айний, Қуллар.*

4 ад. Шарқ халқлари мумтоз шеъриятида
кенг тарқалган, икки ёки ундан ортиқ жуфт
мисралари ўзаро қофияланган байтлардан
иборат, мавзу доираси кенг, вазн имкони-
ятлари чегараланмаган жанр.

ҚИХ I тақл. с. Томоқни қирганда ёки томоқ қириб кулганда чиқадаган товушни билдиради. -Қих.. — деди Мели полвон, — Ҳаммининг терисига сомон тиқар эмиш.. қих. П. Турсун, Ҳқитувчи. Кампир унда-бунда қолган.. тишларини очиб, қих-қих кулди ва ҳўжайиннинг буйруғини кутди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИХ II айн. қиха.

ҚИХА бол. Кир, ифлос. Бу қиха, ема.

ҚИХҚИХЛАМОҚ «Қих-қих» деган овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. Жамолбой Ҳаммага бир-бир қараб, қих-қихлаб кулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧАМОҚ шв. I Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. Парларидан терлар оқиб боради, У ҳавода қичаб парвоз қилади. «Алпомиш». Кечга қолмайлик, деб қичаб жўнади. «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмоқ, шошилтирмоқ, тезлатмоқ. Отни қичамоқ. ■ Қамчи бериб, чу деди. Каттиқроқ уни қичади. «Равшан».

3 айн. қистамоқ. Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди. «Равшан».

ҚИЧИМА Каттиқ қичишиш ва тугунчали тошмалар тошиши билан кечадаган тери касалликлари. Энди Чимён сувидан фақат қичима ва бодга учраганларгина эмас, бўгин оғриқ, юрак касалликларига мубтало бўлганлар ҳам шифо кўраётирлар. М. Мансуров, Чимён суви. ..тиқилинч ва ифлос жойларда.. яшовчи кишилар турли терлама, қўтир, қичима ва бошқа юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ҚИЧИМОҚ I Қичиғи кўзгамоқ (қ. қичиқ I). Унинг аззойи бадани қичияпти. Яраси қичияпти. Кўзим қичияпти. ■ Икковимиз ҳам бир тунаб кетгани келамиз. Орқанг қичиса, кимга қашлатишни билмасанг.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Қашимоқ; қичинмоқ. Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.

Тили (ёки оғзи) қичимоқ қ. тил. Томоғи қичимоқ Бирор нарса ейиш ёки ичиш истаги, талаби кўзгамоқ (одатда ўзга ҳисобиға). Монтёр Жўраевнинг томоғи қичиган куну бирор кишининг симиини шартта узиб, уйига кириб кетади. «Муштум». Аризалар кўнлигидан фойдаланган Иноғомнинг томоғи қичиб, ер ўлчаб беришига таранг қиладиган

бўлди. «Муштум». Қўли қичимоқ Бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келмоқ. Хотин кишини номард уради, қўлинг қичиса, ўзингга ўхшаган қўли қичиганни топиб муштлаш.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қиличбоз йигитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни кўмсар. бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар. Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичиғини босиш учун ишқаламоқ, бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. Қичиниб, Ҳамма ёғини юлиб юборибди.

ҚИЧИТМОҚ Қичимоқ фл. орт. н. Қичитқи ўт баданини қичитиб юборди. Тутун томоғимни қичитяпти. ■ Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Йигит] Бу гапни Ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЧИТҚИ: қичитқи ўт (ёки тикан) Поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШ, қичишиш Тери ёки шиллиқ қаватнинг маълум бир қисмидаги қичинишга ундайдиган, оғриққа ўхшаш сезги.

ҚИЧИШМОҚ I Қичимоқ фл. бирг. н.

2 айн. қичимоқ I. У кўздан йўқолгандан сўнг, дўпписини кўтариб, қичишмаса Ҳам, бошининг орқасини қашлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИҚ I Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. Аззойи баданимга қичиқ турди. Яранинг қичиғи босилди. ■ Бу ҳодиса каптимнинг қичиғини илғари босиб қўйди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 кўчма Енгиб бўлмайдиган кучли хоҳиш, истақ. Қичиғини бос(тир)моқ.

3 кўчма Кишини ўзига тортиш, ҳиссиётини уйғотиш учун қилинадиган шўх ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, карашма, ғамза. -Қизиқ, — кўзларини қичиқ сузиб, хотин гапир бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Қичиқ атлас Атласнинг шўхчан гулли бир тури. Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша қичиқ атлас кўйлаги, фақат енгини шимариб қўйибди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИК Қичиқ эканлик; ишвакорлик, нозли қилиқлар қилиш (қ. қичиқ I). Қичиқлик қилмоқ.

ҚИЧОВ *шв.* Қистов, қистоқ. *Қичов қилмоқ.* ■ Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулпор эмас, мунинг бари ёбидир. «Равшан». Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан. «Муродхон».

ҚИЧҚИРИҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз; бақирӣқ. *Болаларнинг қичқирӣғи.* ■ Шу пайт қайдандир қичқирӣқ эшитилиб, атрофни қий-чув босди. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. *Бирдан настан, тоғ қазувчилар манзилдан шодӣна қичқирӣқлар кўтарилди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Хўрознинг қичқирӣши. *Охири шу қарорга келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқирӣғида Янғибозорга қочиб кетдим.* П. Турсун, Ҳқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз чиқармоқ; бақирмоқ. -*Ёлғон!* - *Ғуломжон даҳшатли.. қичқирди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Поезд қичқирғанини эшитиб, юрагим бир орзиқиб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Каттиқ овоз билан чақирмоқ. *Поездининг очӣқ деразасидан кимдир «Абдурахмо-он», деб қичқирди.* С. Сиёев, Ёруглик.

3 Чақирмоқ (хўрознинг товуши ҳақида). *Қўндоқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди.* Ҳ. Қошимов, Қалбингга кулоқ сол.

4 кўчма Ҳаммага овоза қилмоқ, жар солмоқ. *Масъул ишчиларнинг шу чиқишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради Ҳамма жойда аҳвол бирдай, деган маъноли ибора. *Ҳамма жойда хўроз бир хил қичқиради, деганлари рост экан. Бизда ҳам шундай.* «Муштум».

ҚИШ Йил фаслларидан бири (Ўрта Осиёда декабрь, январь ва февраль ойларини ўз ичига олади). *Совуқ қиш. Қаҳратон қиш. Қишга чидамли навлар (бот.).* ■ *Ўзимизнинг уйимиз. Ҳатто қишда ҳам тувакларда анқиб турадиган райҳонлар эсимга тушади.* С. Сиёев, Ёруглик. *Эрта қишнинг совуқ нафаси унинг димоғига гуп этиб урди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИШИН-ЎЗИН Қишда ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. *Қурилиш қишин-ёзин тўхтамади.* ■ *Қумларда қишин-ёзин ҳаво очӣқ бўлиб, кўпинча булут кўринмас, юлдузлар чароғон бўлар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Чўққиларини қишин-ёзин оппоқ қор қоплаб*

ётадиган Ойқор ортига соғинч ва интиқлик билан тикилардим. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚИШКИ 1 Қишга оид; қишга хос бўлган. *Қишки кунлар. Қишки совуқлар.* ■ *Дарахтлардаги сариқ барелар тўкилиб тузган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди.* А. Қодирӣй, Ҳтган кунлар.

2 Қишда бўладиган, бўлган. *Қишки мусобақа. Қишки имтиҳон.* ■ *Қишлоқ халқи.. сувнинг қишки тошқинидан жуда-жуда тўйган эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». «Чимён» туристик комплекси ҳам қишки дам олиш мавсумини қизгин бошлади. Газетадан.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишни ўтказмоқ, қишда бирор жойда туриб яшаб қолмоқ. *Тоғда қишламоқ. Бу йил боғда қишладик.* ■ *Қишлаган ва учиб келган гала-гала кушлар бўлиниб кетади, уя кўйиш учун ҳозирлик кўради.* «Фан ва турмуш».

ҚИШЛИК 1 Қишга мосланган, қиш учун белгиланган, қишда ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишки. *Қишлик кийим. Қишлик спорт саройи.* ■ *Ҳўжаликка керакли биналар, ҳаммом, қишлик боғча, қишлик чойхона муддатидан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кўча-кўйда яккам-дуккам учраб қоладиган одамлар ҳам қишлик либосда.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 Қиш давомида ейиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарса. *Қишлигини ёзда ғамлаб кўймоқ.* ■ *Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чошиб, ерни қип-қизил шудгорга айлантиради, бир четга хирмон каби ғумай ва ажриқларни йиғиб, бир қишлик ўтинни ҳам олади.* А. Қодирӣй, Обид кетмон. [Ёрмат:] *Яхшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОВ 1 **Қишламоқ** фл. ҳар. н. *Одатда илон қишловдан сўнг нўст ташлайди.* «Фан ва турмуш».

2 Чорва молларининг қишлаб қолган еридаги боқуви, боқув жараёни. *Чўпонлар чорва қишловининг.. намунали ўтишига эришаётирлар.* Газетадан. *Илгари ана шу адирларда бутун бир қишловга этиб, ортиб қоладиган ем-хашакбоп сунбул, сўзан, тўқмоқ, рўян.. сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Кишилар ёки чорва моллари қишлай-лиган, қишда яшайдиган жой. Қишловларга эм-хашак етказиб бериш. ■ У.. саҳроий калқнинг қишловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади. Ойбек, Навоий. Қалдирғоч уяси янглиғ кўринур Тоғ-чинг камарида қалин қишловлар. Миртемир.

ҚИШЛОҚ Аҳолиси асосан қишлоқ ўжалик ишлари билан шуғулланувчи жой, маскан, худуд. Кўпинча молларни қишлоқдан чиқаришда, қирлар атрофида бир-икки тилантираман-у, намозгардаёқ қишлоққа қараб ҳайдайман. С. Сиёев, Ёруғлик. Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан.. юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди: «Нега олади?» Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИШЛОҚИ 1 с.т. эск. Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос муомала ва б. ни билмайдиган. Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқчи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У [Мирзакаримбой] ҳозиргина ёдига олган қишлоқи Хушрўйибини ҳам, қутилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқи жиянчани ҳам унутган. Ойбек, Танланган асарлар. Гапининг кўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни Соли совуқ деб атардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кам қўлл. айн. **қишлоқлик**.

ҚИШЛОҚЛИК Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқда яшайдиган. Отақул? Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса, шу қишлоқлик катта бой — Миржалол қуруқча маълум экан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА 1 Қишлоқ с. нинг кичр. Тоғ этагидаги қишлоқчада яшаймиз.

ҚИШЛОҚЧА 2 Қишлоқча, қишлоқ кишиларига хос бўлган. Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига йиртиқ ва қирланган қишлоқча кийим билан қандай бориб қира олардим? С. Айний. Эсдаликлар. [Йўлчининг] Сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ.. унга [бойга] жуда ёқди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби қишлоқ шаронти ва унга хос одатлар эканини билдиради. Элмурод нонга қўл узатди. Олаҳўжа унинг очлигини сезгандай, нон

кавшаб туриб гапирди: -Қишлоқчилик.. Бу ерда оишона деган гап йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи. Қишлоқчилик, бировга дабдурустдан бир нарса дейиш одобдан эмас. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИШ-ҚИРОВЛИ с.т. Совуқ, қор-ёмғир билан кечадиган. Бойчечак чиққанлиги қиш-қировли кунлар ортида қолиб, кўклам яқинлашганлигини аңлатган. Газетадан.

ҚИЯ 1 от Бир томони баланд, бир томони паст ер, қиялик; тоғ ёки тепалик ёнбағри. Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси. «Алпомиш». Қийғир деган қуш ўлтирар қияда. Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда. «Ёлғор».

2 от Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиги, тирқиши. Эшикнинг қиясидан қарамоқ. ■ Чодир нардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут қўндирган Ҳайдар мерганга тушди. М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 сф. айн. **қиялама**. Қия ер. Қия йўл ■ Аксари қия жойлардан довон ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ. С. Анорбоев, Оқсой. У.. қия арқон устига оёқ қўйиб, юқорига кўтарила бошлади. Мирмуҳсин, Дорбозлар.

4 сф. Қийғоч очилган, сал очилган, сал очик. Сандиқ қопқоғини қия қилиб кўтармоқ. ■ Хотин тўхтади ва йигитга қараб, бетидаги чашибандини қия очди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўйланиб, йигитнинг кетидан қараб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 сф. Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. Қия хат. Қия ёмғир. Ариза тепасига қия қилиб ёзилган хат. Рўмолни қия ўрамоқ. ■ Қия тушайтган қуёш нуридан унинг текис таралган сочи ҳам.. товланиб турарди. П. Қодиров, Уч иллиз.

6 Орқасини ўгирган, ёнга қараган, буррилган, ўгирилган ҳолат(да). Қия ўтирган Ҳаётнинг.. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эрта-индиноқ Холтожсхон тракторга қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди. Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

Қия бўлмоқ (ёки бўлиб кетмоқ) Қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. Акт Ҳаким акамларнинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўл-

ганимиз ўша деяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Қия қарамоқ** (ёки **боқмоқ**) 1) кўз қири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ. *Шербек билан сипо кўришди-да, бош ҳисобчи Саидғозига ер остидан қия боқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назарписанд қилмоқ. *Тушимда энам.. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) кўчма ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. *Янгилликка қия қаровчи кишилар ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЯЛАМА 1 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. *Қиялама йўл. Қиялама адир.* ■ *Баъзилар чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Қуёшнинг қиялама нури. Қиялама ёмғир.*

ҚИЯЛАМОҚ (асосан **-и**)б қўшимчали редш. шаклида қўлланади — **қиялаб**) 1 Қия ҳолда йўналмоқ. *Кўчадан қиялаб ўтмоқ. Қиялаб кесмоқ. Ёмғир қиялаб ёғмоқда.* ■ *Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилмай, тоғлар орқасидан ўтаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бир томони қиялаб тушиб, катта тош йўлга туташган.. қовун бозори одамлар билан гавжум.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қия қилмоқ, қия ҳолатга олмоқ. *Унинг диққатини шу чоқ эшикни қиялаб мўра-лаётган болалар тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Майна шошиб, рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Қиялаб ўтмоқ Четлаб, чап бериб ўтмоқ. *..қонун ҳамиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади. Ҳеч нарса қилмайди. Гап қонунни қиялаб ўтишида.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ҚИЯЛАНМОҚ **Қияламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Эшик қияланганича қолди.* ■ *Ўнг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛИК 1 Қия ҳолат, қия эканлик. *Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қиялама ер, ёнбағир. *Тик қиялик. Қия-*

ликдан юриб, юқорига чиқмоқ. ■ *Туман ичида қияликдан Почтаев тушиб келаётган эди.* А. Мухтор, Тугилиш. *..қиялик тугаб, текисроқ ерга етганларида.. қаршидаги буталар орқасидан бир кўпнак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. *Қиямада сирпанчиқ отмоқ.* ■ *Чигит ердан энди униб чиққанда, мурғак гўзани сел савалаб кетди.* *Қиямаларни сув ялади.* Газетадан.

ҚИЯМАЛИК шв. айн. **қиялик** 2. *Бўздаланинг икки томони қиямалик.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ҚИЯЧИЛ шв. Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. *Илон сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб.* «Хушкелди».

ҚИҚАНГЛАМОҚ айн. **қийшаиғламоқ.** *У сурбетларча Умид рашиқини келтирмоқ учун бошқа йигитлар билан қиқанглаб.. атрофида айланашавергач.. бу ердан чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚИҚИЛЛАМОҚ с.т. Қиқирламоқ. *Эшон қиқиллаб кулди.* И. Раҳим, Тақдир.

ҚИҚИР тақл. с. Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқаётган товушни билдиради. *Тўртта бола кўчада қиқир.. қиқир.. -Санларга нима жин урди? — дедим.* «Ёшлик».

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» қилмоқ; шундай товуш билан кулмоқ. *Обиджон, худди биров қитиқлаётгандай, қиқирлаб: -Сатторқул акамни бопладилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИР-ҚИҚИР **Қиқир** с. такр. *Қиқир-қиқир кулги.* ■ *Теримчилар ўзаро нималарнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИФИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ. *Яқин ердан чуғурчиқлар қиғиллаши эшитилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИҒ-ҚИҒ тақл. с. Чуғурчиқ, қарқуноқ каби қушларнинг овозини билдиради.

ҚОБИЛ {*ا. قبال* — қабул қилувчи, ҳар нарсага кўнувчи, қобилиятли; келгуси} 1 Ҳар қандай ишга қобилияти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. *Боришса қайтарма,*

болам. Кўп қобил, ўзингга ўхшаган хунарманд ўғлонлар-да булар. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Сўзга кирадиган; ювош, мўмин. Қобил бола. ■ Кўринишда қобил, чертиб-чертиб сўзлайдиган Собир Сайдаров сўнги вақтларда ичкиликка муккасидан кетди. Газетадан.

3 кам қўл. Муносиб, мос, кўнгилдагидек. Меҳнаткаш элга қойил, Ерларни қилди қобил, Ундирди катта ҳосил. Ҳабибий. Дехқон халқи кўзинг қобил, сахий келишини орзу қилади, чорвадорлар эса — баҳорнинг. «Саодат».

4 Қобил (эркаклар исми).

ҚОБИЛИЯТ [а. قابليت — майл, қизиқш; мойиллик; содиқлик, тарафдорлик; лаёқат, қобиллик, қодирлик] 1 Билим, кўникма, малакалардан фарқли ўлароқ, шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг иш уддалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. Самандар. ўзини идора этиш қобилиятидан тамоман маҳрум бўлган эди. С. Кароматов, Қалбингда кўёш.

2 Истеъдод, талант. Фафур Фуломнинг бу қадар ҳозиржавоблиги, қобилиятининг сирини мада эди? Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман, лаёқат, қодирлик, қудрат. Бошқариш қобилияти. Мудофаа қобилияти. ■ Водород бизга маълум бўлган табиий ёқилғилар орасида рекорд иссиқлик бериш қобилиятига эга. Газетадан.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. Ишга қобилиятли қариялар. ■ Бош муҳаррир, Раҳим аканинг қобилиятли ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Истеъдодли, талантли. Қобилиятли шоғирд. ■ Қобилиятли боланинг овозаси кун сайин кенроқ ёйила бошлайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз. Зеби қаршилиқ қилишга қобилиятсиз эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиган, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИК 1 Қобилиятга эгалик, қобилияти борлик. Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишга қобиллиги.

2 Ювошлик. Боланинг қобиллиги. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар. Мақол.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун етарли даражада куч-қувватга, лаёқатга эгалик, қодирлик, қудрат. Банк қарз олувчининг.. кредитга қобиллигини доимий равишда мониторинг қилиб туради. Газетадан.

ҚОБИРҒА айн. қовурға. Қанча марта бели, қобирғаси синган, оёқлари мажақланган.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлоқ; пўчоқ. Дарахт қобиғи. Чигит қобиғи.

2 Нарсаларнинг устини қолаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. Ер қобиғи. Дирижабль қобиғи.

3 кўчма Ўраб, пардалаб турувчи, чеклаб кўювчи нарса. Улфат билан суҳбатлашсангиз, унинг ўз мутахассислиги қобиғига ўралиб қолмай, билим доирасини кенгайтириб боришга интилаётганлигини кўриб тан бера-сиз. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Ҳанифа орзу-ҳаваси, ўй-хаёли фақат оила қобиғи билангина чегараланган уй хотини бўлиб ўтириб қолган. С. Анорбоев, Меҳр. ..у ўз нутқини субъектив қобиққа ўрайди. Газетадан.

(Ўз) қобиғига ўралмоқ Бошқалардан, ташқи дунёдан ажралиб, ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. Тўқайда қирғовул, кўлда ўрдак, гоз, Қобонлар кезади мисли говмишлар. Миртемир.

2 Эркак чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ табобатида кесилган ярага қўйиш учун ишлатилади). Ёш ҳақим кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиш, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйиш билан овора бўлди. М. Осим. Китобга ихлос.

Қов қўймоқ с. т. дағл. Ишни бузмоқ, расво қилмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ I Сувсираб ёки иссиқнинг зўридан, гармселдан сўлимоқ, қуриб бужмаймоқ, қуруқшамоқ. *Қовжираган барг. Қовжираган ўт.* ■ *Адолат.. чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шимириб тирилайётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Сувсизлик ва иссиқ таъсирида қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. *Қовжираган ерлар. Ҳароратдан лаблари қовжиради.* ■ *Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираган юзларига тиниқ қизиллик югуриб оловланди.* Ойбек. Танланган асарлар. Кейин бошини шарт буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб юрди. Д. Нурий, Осмон устунни.

3 кўчма Дард, алам ва ш.к. дан куйиб адо бўлмоқ, ўртанмоқ. *Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВЖИРАТМОҚ Қовжирамоқ фл. орт. н. Саратон кўёши чўл ўтларини қовжиратди. ■ *Уруш айни йигитлик йилларимизни қовжиратиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираган, қуруқшаган ҳолатли. *Йўл кимсасиз, ҳатто эзма чигирткалар ҳам иссиқдан тинкаси қуриб, қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди.* Н. Ёқубов, Бўсағада. У қовжироқ лабларини ялаб, хансираб, олдинга чопди. Ойбек, Кўёш қораймас. Экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган дарахтлари ҳайратга солади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қовжироқ кўкатлару дарахтларнинг турфа ҳиди атрофга анқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚОВЗАНМОҚ шв. Озгина емоқ, тинмоқ, бир оз овқатланиб, қоринни алдамоқ; тамадди қилиб олмоқ. У [Умарқул] доимо белига нон тугиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. Керак-керак дегунча, овқатни кўпроқ қилса бўлмасмикан, қорин қовзанмади-ку! И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚОВЗОҚ I Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қўзоқ. *Мош қовзоғи. Ловия қовзоғи.*

2 Маккажўхори сўтасининг пўстлоғи.

ҚОВОЧАК Пахтаси суғуриб олинган чанок, кўсак пўчоқлари. *Кўсак чувиш машинасидан чиқарилган қовочак орасида узун қисқа толалар митилаб турибди.* Газетадан.

ҚОВОҚ I I Палак отиб ўсалган, шапалоқ баргли, карнайсимон йирик сарик гулли, бир ёки кўп йиллик полиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик ҳосили. *Қовоқ уруғи халқ табобатида.. гижжани йўқотишда қадимдан қўлланиб келган.* «Фан ва турмуш».

Дастмол қовоқ Ҳосили қозонсочик ёки мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. **Ойим қовоқ қ.** **ойимқовоқ.** **Томоша қовоқ қ.** **томошақовоқ.**

2 Шу ўсимликнинг ҳосили қобиғидан ясалган идиш. *Гулнор.. сув қовоқни олиб, булоқ томонга югуриб кетди.* С. Айний, Доҳунда. Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғунғиллади. С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув кўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Нос қовоқ I) қовоқнинг ноксимон майда нави; 2) қ. **носқовоқ.** ..носқовоғини қоқа-қоқа, бир отимини тилининг тагига ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бува қовоқ с.т. Масхарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. **Қовоқ калла (ёки бош)** Мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош.* С. Айний, Жаллодлар. *Билмасанг, нега, урди деб қўл қўясан.. қовоқ калла!* О. Ёқубов, Ларза.

ҚОВОҚ II Кўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. *Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ.* ■ *Тожикбой оқсоқол қўл кўтарганларни қовоқ тагида норози митиллаган кўзи билан текшириб турди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миришбнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган захарини кўриб, Матқовул аллақандай бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Бодом қовоқ қ. **бодомқовоқ.** **Қовоқ солмоқ (ёки уймоқ)** ёки **қовоқни осилтирмоқ** Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. [Саодат] *Бировга кулиб қараса, бировга қовоқ солади.* И. Раҳим, Илхос. **Қовоғи солиқ I)** нимадандир норози, хафа,

кайфи бузук. Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар; 2) кўча ёғса-ёғудай, авзойи бузук, айниган. Ҳавонинг қовоғи солиқ. ■ Қовоғи солиқ осмоннинг чехраси аста очила бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. **Қовоғидан қор ёғади** 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузук. Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўрайган. **Қовоғини очмоқ** 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) кўча чехрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. *Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартагина қовоғини очиб қарамаса-я!* А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари.

ҚОВОҚ III айн. **қовоқхона**. Шариф Сулаймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол, мажлис ўтказаятгандир. Ойбек, Нур қидриб.

ҚОВОҚ-ДИМОҒ Кайфият, авзо. Хотиннинг қовоқ-димоғини кўриб, тўйга атаб боқиб кўйган биттаю битта кўйимни шартта сўйдим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Қовоқ-димоғига қарамоқ Бировнинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бировнинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. Икки хотиннинг қовоқ-димоғига қараб, жан-жалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб кўрққан эдим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОВОҚДОШЛАР бот. Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: қовоқ-тумшукни ослатирмоқ айн. **қовоқ солмоқ** қ. **қовоқ II**.

ҚОВОҚХОНА с. т. эск. Спиртли ичимликлар ичиладиган майхона. Масжиднинг ёгинасида вино сотадиган қовоқхоналар бор. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..бир қовоқхона кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ с. т. эск. Қовоқхона эгаси ёки сотувчиси. *Қовоқхоначининг юз ифодаси шундай тез ўзгариб турардики, бирини пайқаб олгунингча иккинчисига кўз уағурмай қоларди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҒАРИ Арининг заҳарли йирик тури. *-От йиқитди, — деди қовоғари каби ғунгиллаб.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОВРИЛМОҚ қ. **қовурилмоқ**. *..ҳоким тўранинг келишига ҳам беш-олти қовун*

пишиғи бор, Фуломжонни эса ошнинг гўшт-ёғи қоврилгунча саришта қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юр-верди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВУЗ I Доннинг пўсти. *Тариқ қовузи.*

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшағи. *Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак чинқириб-чинқириб йиғлайди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ айн. **қовуз 2**.

ҚОВУЗ(Ғ)ОҚ айн. **қовуз 2**. *Карима бешик асбобларини, қовузоқдан то сумаккача.. кўздан кечириб қоқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

ҚОВУЛ [қабул с. нинг бузилган шакли]: **сафар қовул** Сафардан эсон-омон қайтиб келган кишига айтиладиган ибора. *Сафар қовул! Қачон келдингиз?* А. Мухтор, Опасингиллар.

ҚОВУН Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили. *Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайили. Қовун уруғи. Бир тилик қовун.* ■ *Бу йил, нима бўлиб, қовун, бир четига ҳандалак экилган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидай. Жуда сараланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қовун туширмоқ қ. **туширмоқ**. *Ўз вақтида танбех бермаса, мезбон икки-уч марта қовун тушириб кўйишини яхши биларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОВУНКАПА Қовун полизи ёнига қурилган қапа, чайла. *Иқбол кун бўйи қизлар билан пиёзни ўтаб, кеч пайт қовункапага қайтди-да, апил-тапил ювиниб овқатлангач, шоти билан томга чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХҲҲҲҲ Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. *Қовунхўр одам.* ■ *Бозорга кираверишда қовунхўрлар хўл мева расталарида қовун сўйиб ейишмоқда.* Газетадан.

ҚОВУНХҲҲҲҲЛИК I Қовунхўр эканлик. Унинг қовунхўрлигини ҳаммамиз биламиз.

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш. *-Оқтенадан келятсизми? -Ҳа, — деди у [шофёр] Аминжон узатган чойдан хўплаб. -Қовунхўрликданми? Мирмуҳсин, Чиниқиш. Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қилмасак, жуда чарчаб кетдим.* Х. Шамс, Характеристика.

ҚОВУНЧИ Қовун етиштириш, қовун селекцияси билан шугулланувчи киши. *Туртқўллик қовунчи олим катта мақсадлар билан яшайпти.* Газетадан.

ҚОВУНЧИЛИК 1 Қовун етиштириш билан шугулланиш; қовунчилик касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қовун ўстириш, қовун селекцияси билан боғлиқ соҳаси. *Бир неча йиллардан бери эътибор камайгани боис қовунчилигимиздаги энг яхши анъаналар унутилди.* Газетадан.

ҚОВУНҚОҚИ Пишиб етилган қовунни тилиб-тилиб, қуритиб тайёрланган қоқи. *-Чой ичмасдан қайққа кетасизлар? — деди кампир шкафдан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Тошоша.

ҚОВУРДОҚ Баъзи масаллиқлардан қовуриб тайёрланган таом. *У кунги кўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам таъмироқ туйилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Кўй сўйилиб, меҳмонларга яхши қовурдоқ билан тушлик берилгандан кейин, Хатиб домла мулла Обиднинг экинларини оралашга орзу билдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОВУРИЛМОҚ Қовурмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Балиқ яхши қовурилди. Қовурилган картошка.* ■ *Шу кун қозонда гўшт-ёғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовурилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ўз ёғига (ёки ёғида) ўзи қовурилмоқ Ўз дард-алами билан ўзи азоб чекмоқ, ўртанмоқ. *Саодат ўз ёғига ўзи қовурилиб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига таскин топди.* «Ёшлик». *Дардини айтмай деса — тили, айтмай деса, дили куйиб, ўз ёғида ўзи қовурилиб келгандир?!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚОВУРМА 1 сфт. Қовуриладиган, ёғда қовуриб пишириладиган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ■ *Мамага беринглар қовурма гўшти.* «Ширин билан Шакар».

Қовурма палов қ. палов. Қовурма шўрва Ҳамма масаллиқни олдин қовуриб олиб, сўнгра сув қуйиб тайёрланадиган шўрва. *Ҳози.. аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *от* Гўшт ҳамда картошка, пиёз ва б. сабзавотлардан қовуриб, озроқ сув қуйиб, димлаб пишириладиган қуюқ таом; қовурдоқ. *Икки катта товоқда қовурма олиб чикилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Қовурма жуда антиқа бўлган экан, гапнинг очигини айтсам, бунақа ширин гўштини умримда емаган эдим. С. Аҳмад, Шер.

ҚОВУРМОҚ 1 Қизиган ёққа солиб пиширмоқ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ■ *У бир қошиқ ёғни қозонга солиб, пиёз қовурди.* Ойдин, Гулсанам. *Зумрад ошнинг зирвагини қовуриб, суручни ивтиб қуйиб, қараб ўтирди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 *кўчма* Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойидан ҳозир ячейка котибини чақириб, тоза қовурадиган кўринар эди.* А. Каҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Ўтдай куйдирмоқ, ўртантирмоқ, ўртгамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир этиб алдаб, доғига қовурган гўзал бир сиймо, соҳира қиз [Аҳмаджоннинг] кўз олдига келди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил. *Жигарим қовурди кўзингдаги ўт!* Ё. Мирзо.

ҚОВУРТИРМОҚ Қовурмоқ 1 фл. орт. н. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёптириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВУРҒА 1 анат. Умуртқадан чиқиб, кўкрак суягига эгилиб келадиган, кўкрак қафасини ташкил қиладиган ёйсимон энсиз суяк. *Мана, уринг, синдириг қовурғамни!* *Кўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Етим қовурға Кўкрак суягига келиб ёпишмаган қисқа қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* **Қовурғаси кўриниб (ёки саналиб) қолмоқ** Жуда озиб кетмоқ. *Жўранинг кўзлари чўкиб, қовурғалари саналиб қолди, ҳар кун қамчи, ҳар кун азоб.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *кўчма* маҳс. Бино, иншоот ва ш.к. нинг мустаҳкам тутиб туриш учун хизмат қиладиган қисми, ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ■ *Кўёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Қовурғаси букилмаган (ёки синмаган) Японги, ҳали тutilмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳақим акамларнинг чўнтақларига қовурғаси синмаган червонларни.. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хужайин кўчди. *..чўнтақлари қовурғаси букилмаган юзталиқларга тўла.* «Таниш башаралар». **Қовурғаси қайишмоқ қ. қайишмоқ 4.**

ҚОВУШИМЛИ Қовушиб, киришиб кета қоладиган. *Ишга қовушимлигина эмас. Үтдаги чўни бутга олиб кўйгиси келмайди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҚОВУШИМСИЗ Қовушмайдиган, яхши келишмайдиган. *Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни китоб муқоваси билан эринибгина елпийди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ҚОВУШИҚЛИ Бир иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Қўллари дўппайган қорни устида қовушиқли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОВУШМА махс. Бир қанча зарраларнинг, бўлақларнинг ўзаро қовушувидан ҳосил бўлган нарса. *Тупроқ қовушмалари. Қум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бирикиб, уланиб, бир бутунликни ташкил қилмоқ; қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. *Чуваланган бўйра устида пахтаси аранг қовушиб турган кўрпача.* Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «емаган» жувон, бахтиёр кампир. *Қўша қаримокқа муҳр бўлади ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.* Ғ. Фулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. *Боягидан бирмунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, ғўё бу икки ёшга: Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг, дегандек кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Иттифок, ҳамжиҳат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. *Улар бош-бошига қовушмайди ■ Қовушмагандан кейин, албатта, қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. *Сўхбат қовушмасди. ■ У [Саодат] қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмоққа киришди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, муҳитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. *Танчада қовушиб ўтиролмайди ■ Бугун сизнинг олдингизда, худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима! П.* Турсун, Ўқитувчи. *Болалар яна интизор бўлиб кутишди, қовушмай, кечагидай жимгина ўтириб овқатланишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чаққон ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади. У ҳеч ишга қовушмайди.*

Қўли қовушмайди Ўрганмаганликдан ёки совуқдан, қарахтликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ Юқори қовушқоқлик хосасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушқоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИҚ Суюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилиқ кўрсатиш қобилияти. *Мойнинг қовушқоқлиги.*

ҚОВУШТИРМОҚ Қовушмоқ 1-4 фл. орт. н. *Тарих қовуштирди бизнинг элларни. Шайхзода. Бу ишга ҳам.. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, деҳқонни аҳил оилага қовуштирди.* Газетадан.

Бошини қовуштирмоқ 1) ҳамжиҳат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. *Комилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак.. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак. И.* Раҳим, Ихлос; 2) бир-бирига уйлантириб қўймоқ. *Қўшнилари биргаликда тўй қилиб, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйишди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Қўл(ини) қовуштирмоқ**

1) қўлни, беш панжани бирин-устин кесиштирган ҳолда тутмоқ. *Миршаб одамларидан бири аввал хатирчилик бандининг қўлини олдига қовуштириб боғлаб, пешбанд қилмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Тожибой.. узун энглари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бировларга ҳурмат, эҳтиром юзасидан шу вазиятда турмоқ, қуллуқ қилмоқ. *У дарвозадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: -Ассалому алайкум, — деди.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) кўчма иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. *Очил, бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ҚОВУШҚОҚ Қовушқоқ, ёпишқоқ.

ҚОВУҚ 1 анат. Одам ва аксарият ҳайвонларнинг сийдик тўпланадиган, ичи бўш, халтасимон аъзоси; сийдик пуфаги. *Қовуқ яллиғланиши. ■ Мингбоши Матқовулнинг қовуғига бир тепди, у ағдарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КОВУҚ II Чақмоқ суртиб, унинг учкунидан ўт ёқиш учун қилинадиган махсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, тоқчадан сопол лаган билан қовуқни олиб, чақмоқ суртди. Шам ёқилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КОВҒА I шв. Ёғоч пақир. *..икки меш сув сиғарли қовға. С. Айний, Қуллар.*

КОВҒА II Ичи ғовак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; кўға (одатда бўйинча ясаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади). *Қовун пўчоғи ерга тушганига алламаҳал бўлди. Ҳадемай Хоразм қовунлари қовғага осилади. «Гулистон».*

ҚОДИР [а. قادير – кучли, қудратли, қудрати етадиган; лаёқатли; оллоҳнинг сифатларидан бири] I Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод халқ, бахтиёр халқ, Ҳар бир ишга қодир халқ. Э. Раҳим. Уруш ҳар қанча даҳшатли бўлса ҳам, ҳаётни тўхтатиб қолишга қодир эмас. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

2 Икконияти бор (моддий ва б. жиҳатдан). *Кўп оталар шу жузвий ёрдамга ҳар ҳафта уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар. Ойбек, Танланган асарлар. Қурол ушлашга қодир ярадорлар ҳам окопа! И. Раҳим, Мангулик кўшиғи. Ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Қодир (эркақлар исми).

ҚОДИРЛИК I Қодир эканлик. *Команда ҳолатини, унинг нималарга қодирлигини катта тренерчалик ҳеч ким билмайди. Газетадан.*

2 Етарли куч-қудратга эгаллик; қудратлилик. *Бултурғи мураккаб об-ҳаво шароитида ҳам.. меҳнат аҳли нималарга қодирлигини кўрсатди. «Муштум».*

ҚОЗИ [а. قاضي – ижрочи, амалга оширувчи; ҳукм чиқарувчи] тар. Мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шариат асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси. [Тўраҳон:] *Индаб қаерга бораман? Қозига арз қиламанми? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор*

бу васиқаларда.. Муллажон қозининг муҳри бор! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОЗИБОЗ [а. + ф. قاضي باز – қозилашишни, судлашишни яхши кўрадиган] эск. Қозибозликни яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилаверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашиш, довлашиш. *Қозибозлик қилмоқ. ■ Қозибозлик бошланди – порахўрлик. Ф. Расул, Адолат.*

ҚОЗИВАЧЧА [а. + ф. قاضي بچه – қозининг боласи, фарзанди] с.т. Қозизола. *Мулк ерларининг кўпи.. қозиваччалар ва мутаваллилар деган икки хонадоннинг қўлида тўпланган эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚОЗИЗОДА [а. + ф. قاضي زاده – қозининг фарзанди, авлоди] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН [а. + ф. قاضي كلان – катта қози, бош қози] Бош қози, энг юқори даражадаги қози.

ҚОЗИЛАШМОҚ эск. Қозига арз қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. *Қозилашган қариндош бўлмас. Мақол. ■ Боболаримиздан бой билан қозилашма, зўр билан олишма, деган гап қолган. И. Шомуродов, Мағлубият.*

ҚОЗИЛИК I Қозига хос иш, вазифа, лавозим. *Қурбонийез тоғам, қози Абдулоҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин, мулозимликни тарк қилиб, пахтакашликка киришган. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 с.т. Орага тушиб, кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. *Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, деҳқонлар уларга ишонар.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида, қозиликка чақиришар эди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

Қозилик қилмоқ с.т. Қозиликка хос иш-вазифани адо этмоқ. *Афанди қозилик қилиб турганда, ундан биров: -Афанди, сизнинг қанча дўстингиз бор? – деб сўрабди. «Шарқ юлдузи».*

ҚОЗИХОНА [қози + хона] тар. Қози томонидан судлов ишлари амалга ошириладиган маҳкама. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам, [арз учун] қаерга бораман? Ойбек, Танланган асарлар.*

Ота гўри қозихонами? қ. гўр.

ҚОЗИҚ 1 Ерга қоқиш учун мўлжалланган ёки қоқилган, учи ўткир ёғоч ёки темир. *Ёғоч қозик. Темир қозик. Чегара қозиги. Ерга қозик қоқмоқ. Қоққан қозикдай қаққайиб турмоқ. Отни қозикқа боғламоқ. Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қозиги. Мақол. ■ Қирғоққа яқин ерда тўрт қозик устида каттакон бир қайиқ турар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Кийим, сочиқ ва ш.к. нарса илинадиган мослама. *Пальтони қозикқа илмоқ. ■ қозикдан Маккатуллонинг акси туширилган ипак жойнамозни олиб, қиблага қаратиб ерга солди. К. Яшин, Ҳамза. Оҳори тўқилмаган оқ халатлар сепараторхона қозигида осилди. С. Нуров, Нарвон.*

Олтин қозик айн. Кутб юлдузи қ. кутб 1. Қозик лунги Зийнат учун қозикқа осиб қўйиладиган гулли безак буюм. **Қозик рўмол шв. айн. қозик лунги. Қоққанда қозик, осганда хурмача (ёки чўмич) қолмади** ёки **қоққани қозик, осгани хурмача қолмади** Ҳеч нарса(си) йўқ, қип-яланғоч, шипшийдам. *Уйимизда қоққани қозик, осгани хурмача ҳам қолмади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қисаси.*

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун баргли бир йиллик бегона ўт.

ҚОЗОН 1 Турли таомлар пишириш, тайёрлаш ёки сув иситиш учун чўяндан қўйиб тайёрланган рўзғор буюми. *Маҳалла қозон. Қозонда бўлса, чўмичга чиқади. Мақол. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар. Мақол.*

Ёпиқли қозон — ёпиқли Сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора. **Қозон осмоқ 1)** қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. *Ҳадича хола.. қозон осилган ўчоқнинг олдига қумғон қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2)* иссиқ овқат пиширмоқ. *-Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб. — Пича ун топиб келсам, қозон оссам, қалай бўлар жан-а? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қозон қайнатмоқ 1)* айн. **қозон осмоқ 2.** *Қозон қайнатишга сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарсакми-кан! Ойбек, Танланган асарлар; 2)* рўзғор тебратмоқ. **Қозонни сувга ташламоқ (ёки ташлаб қўймоқ)** Иссиқ овқат қилмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. *[Уста Фарфи:]*

Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тех. Буғ ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган махсус ёпиқ қурилма. *Буғ қозон. Юқори босимли қозон.*

ҚОЗОНАКИ Қозонда пиширилган. *Боланинг олдига икки бурда қозонаки натир қўйди. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етманлар.*

ҚОЗОНКАБОБ Ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир косадан «қобили шўрва»ни ичиб, оғир нафас олишар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОЗОНМОҚ Қўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. *Ғалаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обрў қозонмоқ. Бировнинг ишончини қозонмоқ. ■ Зорқош-лоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг ҳурматини қозонган эди. С. Аҳмад, Хукм.*

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пишириш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оёқ. *Тракторлар қирга энди кўтарилса бошлаганда, орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» [юк машинаси] етиб келди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.*

2 кўчма Уй-рўзғор ишлари. *Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қилади! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Бизда ўз оиласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олган хотинлар бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҚОЗОНХОНА тех. Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино (қ. **қозон 2**). *Фабрика учун зарур бўлган қозонхона ишламайди.. «Муштум». Ушбу қарорга асосан, қозонхоналар ва иссиқлик тармоқларини таъмирлаш учун.. 215 миллион сўм маблағ ажратилди. Газетадан.*

ҚОЗОНЧА 1 Кичик қозон, декча.

2 Овқат ейиш, ўрни билан овқат пишириш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақирчасимон идиш. *-Қўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди, — деди Бектемир илжайиб. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚОЗОНЧИ 1 эск. Қозон қуловчи; дегрез. *Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса. Мақол.*

2 Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

ҚОЗОҚ 1 Қозоғистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қозоқ халқи.*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб. *Қозоқ тили.*

ҚОЗОҚИ Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. *Қозоқи кигиз. Қозоқи чақмон. Қозоқи қорамол зоти.* ■ *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ҚОЗОҚЛАР Қозоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қозоқ халқи.

ҚОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.*

2 Қозоқ тили. *Сиз қозоқча(ни) тушунасизми? Қозоқча гапирмоқ.*

ҚОИДА [a. قاعدة – база, асос; пойдевор; туб; қонун-қоида, низом] **1** Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш.к.нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. *Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқариш қоидаси (мат).*

2 Бирор иш-ҳаракат, амалнинг қандай бажарилиши ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. *Агротехника қоидалари. Йўл қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари.* ■ *Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Маишур артист катта банкетларда кўп бўлган, меҳмондорчилик қоидаларини яхши биларди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

3 Расм, одат. *Қадимдан қолган қоида.* ■ *Қамишканаликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрадилар. Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Зағчақўз домла» деб атади. П. Турсун, Ўқитувчи. Мулла Обид, бошқа ўзбек деҳқонларимиз қоидаси бўйича, меҳмонларга ўз қўллари билан пишиб етиштирган нарсалардан узиб олиш тақлифида бўлди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚОИДАБУЗАРЛИК Қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, тартибни бузиш. *Жиддий тўқнашув содир этилмаган, йўл қўйилган қоидабузарлик ҳам айтарли хавfli бўлма-*

са-да, йигитнинг бу ҳолати ички ишлар ходимларини шубҳалантирди. Газетадан.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. *Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.*

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ *Қоидалаштирмоқ* фл. орт. н. *Қўшма сўзлар имлосини қоидалаштирмоқ.*

ҚОИМ [a. قائم – турувчи, тик турувчи, тик; бор, мавжуд] *кт. 1* Тик, тикка. *Ёлкамда сочиқ, қўлимда сунурги.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди. Ф. Фулом, Шум бола.*

2 *кўчма* Барқарор, муқим; мустаҳкам. *Бу меники, менинг саройим. Кўринг: бунда мен ўзим қоим. М. Шайхзода. Бу дунёда азиат чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҚОИММАҚОМ [a. قائم مقام – бирор мақом, ўринда турувчи, ўринбосар] Ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [a. قائل – айтувчи, сўзловчи, гапирувчи; ҳикоя, нақл қилувчи] **1** Завқланиб ёки тан бериб, офарин ўқишга, тасанно айтишга арзирли. *Қойил иш. Қойил одам.* ■ *Белим қисиб, қовурғамни шиширдиг, Дўстим, сенинг зўрлигингга қойилман. «Алломиш».*

Қойил қилмоқ 1) ишни ўрнига қўйиб, завқ бағишламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратга солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. *Зағчақўз.. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2)* маҳорат билан бажармоқ, ўрнига қўймоқ; ўринлатмоқ, бопламоқ. [Марасул:] *Холам русчани ҳам қойил қиладилар. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Қойил қолдирмоқ айн. қойил қилмоқ 1. Қойил қолмоқ (ёки бўлмоқ) Завқ олиб ёки тан бериб, офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. Бу ишга барча қойил қолмоқда.* ■ *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 *унд.с.* Офарин, тасанно. *Қойил! Қойил! Оббо сиз-э! Зўр экансиз-ку, жигар. «Гулдаста».*

ҚОЙИЛЛАТМОҚ *айн. қойил қилмоқ қ. қойил. Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатади. О. Хусанов, Зарафшон заршунослари. Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини тишига қўйиб, ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди. Ҳ.*

Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хайрулла, табриклайман, бугун уч нормани қойиллатибсан!* С. Қодиров, Нурак нурхонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [a. قائل مقام] с.т. Қойил қолса арзирли, кишини қойил қолдирадиган; ажойиб. *Қойилмақом иш. Қойилмақом рақс. Қойилмақом кийим.*

Қойилмақом қилмоқ айн. **қойил қилмоқ** 2. қ. **қойил**. *Киройи бригадир бўлса, Комилжондақа бўлсин. Тўртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди, дейишаёттибди. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. Суратда сиз кўриб турган болакай Оғабекнинг қўшиқларини ёддан қойилмақом қилиб ижро этади. Газетадан.*

ҚОЙИМ [a. قائم — тик турувчи, турувчи] айн. **қоим** 1.

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитга чиқиб қолган; қолдиқ. *Қолган-қутган нарса. Қолган-қутган овқат. Қолган-қутганини йиғиштирмоқ.*

ҚОЛДИРИЛМОҚ **Қолдирмоқ** фл. мажҳ. н. *Мажлис қолдирилди. ■ Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол, пухта иш қилмаган бўлармиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИРМОҚ **Қолмоқ** фл. орт. н. *Китобни мактабда қолдирмоқ. Болаларни уйда қолдирмоқ. Сут учун пул қолдирмоқ. Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Ўқшдан қолдирмоқ. Бировни қийинчиликда қолдирмоқ. Ҳайрон қолдирмоқ. Шахматда ҳаммани қолдирмоқ. Бугунги ишни эртага қолдирма. Мақол. ■ [Абдишукур] Таҳсилини чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. Олгин-у, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма. Т. Тўла. Биз булар билан танишини шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари. Папирос қолдиғи. ■ Душман қолдиқлари қаршилиқ кўрсатишни давом эттира бердилар. Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.*

2 **Чиқит**, **чиқинди**. *Нефть қолдиқлари. Қолдиқлардан тикилган кўйлакча. ■ Чувалчанг, асосан, ўсимлик қолдиқлари билан озиқланади. «Фан ва турмуш».*

3 **Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бо- раётган воқеа-ҳодиса** ва ш.к. дан қолган нишона, асорат. *Бўғма илонда тери остида*

салғини бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади. «Зоология».

4 **кўчма** Эскидан қолган дунёқараш, расм-русм, урф-одат ва ш.к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари. ■ Йиллар давомида у [Юсуфжон] бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган ўтмиш қолдиқларини кулги билан фой этади. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

5 **мат**. Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. *5 га қолдиқсиз бўлинадиган сон.*

6 **Бухгалтерия ҳисобида муайян давр учун пул тушумлари ва харажатлар ўртасидаги айирма. Корхона кассасидаги нақд пуллар қолдиғи.**

ҚОЛИП [a. قالب — андаза; қолип; куйма шакл] 1 **Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичиклигини, шаклини белгилайдиган мослама. Ёғоч қолип. Қирқинчи қолип. Этикни қолипга тортмоқ. ■ Унинг.. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.**

2 **Амалий санъатда: безак нақшни қўйиб (тортиб), босиб ясаш учун ишлатиладиган маҳсус шаклдаги мослама; андаза.**

3 **махс.** **Куйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. Ғишт қолипи. Совун қолипи. Қозон қолипи. Қолипга деталь қуймоқ. ■ Айвонда совунгарнинг қолипидай қотиб қолган ўртоқ Меҳмононов бу сўзларни эшитар экан, қўлини паҳса қилиб, хотинига ўқира кетди. С. Абдулла, Обруйим тўкилади.**

4 **кўчма** **Андаза, шаблон. Бир қолипдаги гап. Бир қолипда қурилган иморатлар. ■ Очиғини айтсам, уларни бир қолипда ишлайдиган чекинишга мажбур қилишгача бориб етдик. Газетадан.**

5 **кўчма** **Ҳад, чегара, меъёр. Синфда бордир бир хил Эркатой, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб, Қолипдан ошиб-тошган. Ҳ. Назир. Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади. А. Мухтор, Туғилиш.**

Ғишт қолип(н)дан кўчди қ. ғишт.

ҚОЛИПАКИ [a. + ф. قالبى, قالبى — қолипли, қолипланган] **Заргарликда: буюмлар ва уларнинг безакларини қолип ёрдамида ишлаш; шу усулда яратилган буюм.**

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 **Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ. Этикни қолипламоқ. Туфлини қолипламоқ.**

2 Қолипга солиб, қуйиб шакл бермоқ, қолипга солиб, қуйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Фишт(ни) қолипламоқ. Торфни қолиплаш саноати.*

3 *тех. Деталь қуйиш учун қолип тайёрламоқ. Двигатель блоklarини қолипламоқ.*

4 *кўчма* Маълум бир қолипга солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шаклантирмоқ. *Гуё фикрни қолиплаб қуйиб олгандай сиқик гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Қуймачилик цехида машина қисмларини қуйиш учун қолип тайёрловчи ишчи. *Қуюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста.

2 *айн. қолипловчи.*

ҚОЛИШМОҚ 1 Қолмоқ фл. бирг. н. *Болалар уйда қолишди. Улар жим қолишди. Чойхонадаги одамлар ханг-манг бўлиб қолишди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

2 *(ч. к. билан, фақат бўлишсиз шаклда)* Қиёсан паст келмаслик, бўш келмаслик, ёмон эмаслик. *Улар билш жижатидан бири-бирдан қолишмайди. Болта кўнас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир тўп ярадор жангчилар.. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуришга тиришардилар. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҚОЛМОҚ 1 Бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, қўзғалмай, ўз жойида бўлмоқ; жойини тарк этмаслик. *Уйда қолмоқ. Кутубхонада қолди. Биз бу йил ҳам қишлоқда қолдик. Отамлар бу ерда қолмоқчилар, сардоба қуришни ўйлаётдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мажлис бўлган жойда ўша гапирган одаму яна бир неча киши қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Бор, мавжуд ҳолатда бўлмоқ; бор (инкор шаклида йўқ ҳолатни, йўқ эканликни билдиради). *Ёнимда юз сўм қолди. Уйда кўк чой қолмабди. От ағанаган ерда жун қолар. Мақол. Келгуси асрга икки қадамгина йўл қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Қўқондан бошимни олиб чиқиб кетишдан бошқа чорам қолмаган менинг, ака! К. Яшин, Ҳамза.*

3 Бирор ҳолат, вазият, макон (жой) ва ш.к. да мавжуд бўлмоқ. *Ёлғиз қолмоқ. Жим қолмоқ. Виждон азобида қолмоқ. Оч қолмоқ. Иш чала қолди. Қуришда қолмоқ. Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла Талай ёшлар қолди бепадар. Ғайратий. Содик жияним,*

башарангми, дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. дан холи бўлиб сақланмоқ, ортмоқ; шу тариқа кейингилар ихтиёрига ўтмоқ, мерос бўлмоқ. *Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир парча ер ҳаммадан қолади, ўғлим. Ҳеч ким қабрига орқалаб кетмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ота-боболардан қолган удум бу, қизим. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Дахл этолмаслик, етишолмаслик, эришолмаслик. *Ўзимам қизиқман-да, шу ёмғирдан кўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Эдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ, деб шуни айтса керак-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Иссиқ, юмшоқ пахта қоплар, араванинг бешик сингари тебраниши.. кеча уйқудан қолган Фуломжонни элитди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ. *Шўхликлари қолди. Аввалги йўталишлари қолди. Ишонч қолмади. Сабр-тоқат қолмади. Юришга мадори қолмади. Сурмахон, палла-партишлигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

7 Масофа, вақт нуқтаи назарида бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (йўл) қолди. Поезд жўнашига бир соат қолди.*

8 Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман. Ўғрилاردан биттаси тутилди.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 Иш-фаолият, фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Мариямнинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, шидан қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Қулоқдан ҳам қолганмисиз? Илҳом акамнинг ҳам дараклари йўқ, деяман! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Илгари катта найчи бўлган, кейин кўздан қолиб, уйга қамалган.. ҳамқишлоғидан ҳам бир оз таълим олган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 Дучор бўлмоқ, гирифтор бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Балога қолмоқ. Маломатга қолмоқ. Тухматга қолмоқ. Ташвишга қолмоқ. Ҳам кишилар олдида бу бахтсиз қизининг таънасига қолмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламанми? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

[Сурмаҳон:] Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

11 Бирор нарсадан бенасиб, бебахра қолмоқ. Тўйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ. ■ Бир яқшанба куни Аҳмаджон оишхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 (ў.-л. к. билан) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Совуқда қолмоқ.

13 Белгиланган вақтдан кейинга сурилмоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. Мажлис қолди. Тўй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Дамба масаласи кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Юсуфбек ҳожи:] Уттиз икки тангадан солиқ йиғ, эмиш.. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 с.т. Ютқизмоқ, мағлубиятта учрамоқ (ўйинда). У мендан беш марта қолди.

15 Боғли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш.к. ҳақида). Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди. ■ [Ҳожи хола:] Ҳамма гап ўзингизда қолган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

16 Ҳаракат номига кўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. Ош пишиди, фақат уни сузиш қолди. ■ Энди.. фармонни халққа тушунтириш, унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

-га қолганда Иш, гап ва ш.к. га бориб тақалганда. Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўнгли қолмоқ қ. кўнгли. Лаънат тағда қолмоқ Кимсанинг нафратига, лаънатига, қарғишига дучор бўлмоқ. Менга (ёки сенга, унга ва ш. к.) қолса Ихтиёр ва ш.к. менда бўлса; мендан сўралса. Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан. А. Қаҳҳор, Янги ер. Олпоқ ойинга қолса, Кумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Орамизда (ёки ўртағамизда) қолсин Сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. Яхши ҳамки бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Орқала қолмоқ 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. Булар гап билан бўлиб, хийла орқала қолиб кетишиди. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. Шундай

қилиб, бўрон билан келган қийинчиликлар орқала қолиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) кўчма бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик. У мендан уч синф орқала қолди. Орқала қолган мамлакат; 4) кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). Соатим уч минут орқала қолибди; 5) бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамоқ. Болаларим, илоё орқамда қолинглар. Пулнинг (ёки фойданинг) тағида қолмоқ Кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. Қола берса Ундан кейин, шунингдек. Аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб қўйдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куруқ қолмоқ қ. куруқ 8.

ҚОЛОҚ 1 Тараққиёт поғонасининг куйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқала қолган, унчалик тараққий қилмаган. Қолоқ мамлакат.

2 Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. Ўзларини дин ва шариат муҳлиси деб атаб, айрим қолоқ кишиларни алдаб, ишлиб юрган бетавфиқлардан.. нима кутиш мумкин?! «Муштум». Афғонистоннинг қолоқ одамларини ўта содда, кўчманчиларни эса ярим бадавий дейдиганлар хато қилади. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. Қолоқ усул. Қолоқ технология.

4 Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш.к. да бошқалардан орқала бўлган. Қолоқ хўжалик. Қолоқдан чўлоқ яхши. Мақол. ■ Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асослангандир. Газетадан.

5 Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқала қолган, ёмон ўқийдиган, улгурмовчи. Қолоқ ўқувчи.

ҚОЛОҚЛИК Қолоқ ҳолат. Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқиш. ■ Қолоқлик, ҳавойи гап, келишувчилик.. «қўлдан кетгунча» тарзида иш қилишга заррача шафқат йўқ. «Муштум».

ҚОМАТ [a. قامت — буй, қад, гавда; туриш, намознинг бошланиши] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, буйбаст. Қомати келишган йигит. ■ Гулнорнинг нозик ва нафис қомати даҳлизда кўришиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Алиф

қомат қ, алиф I. Сарви қомат қ. сарвқомат. Қоматини ростламоқ айн. қаддини ростламоқ қ. ростламоқ З. Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб, кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қулоқни қоматга келтирмоқ айн. қулоқни батанг қилмоқ қ. батанг. Унинг қулоқни қоматга келтирувчи хурраги орасида кечаси билан хотинининг ниқ-ниқ йиғи товуши эшитилиб турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қўлни қоматга кўтармоқ дин. Намоз ўқишда икки қўлнинг бош бармоғини икки қулоққа етказмоқ. Кавушини ечиб, тўнини ёзди ва унинг устида туриб, қўлини қоматга кўтарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОМАТДОР [а. + ф. قامتدار — бўйи, қомати бор] айн. қоматли. Қоматдор, дов йигит.

ҚОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва йирик; гавдали, жуссали. Баланд сарвдек ул чол қоматли. М. Шайхзода.

КОМУС [а. قاموس — океан; луғат; сўз бойлиги] 1 Мукамал, тўлиқ луғат. Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркий» луғати.

2 айн. Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 кўчма Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмуа. Оғзаки халқ ижодининг қомуси. ■ Эй, узоқ ўқадан келган пахтакор, Сўзларинг хазина, пахта қомуси. Ғ. Фулом.

КОМУСЧИ 1 с. т. Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши; энциклопедиячи.

2 кўчма Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши; энциклопедист олим.

ҚОН 1 Организмнинг юрак ва қон томирлардан иборат ёпиқ система ичида тўхтовсиз ҳаракатланиб турувчи суюқ тўқимаси (аъзо ва ҳужайраларни озиқлантирадиган, модда алмашинишини таъминлайдиган қизил суюқлик). Артерия қони. Вена қони. Қон айланиши. Қон босими. Қон кетиши (оқиши). Қон томирлари. ■ Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қон айланиши Қоннинг қон томирлари системасида ҳаракатланиши: одам организми билан ташқи муҳит ўргасида модда алмашинувини таъминлайди; бу туфайли

ҳужайраларга кислород ва озиқ моддалар етказиб берилади, моддалар алмашинувида ҳосил бўлган чиқинди моддалар олиб кетилади. Қон босими Томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган таъйиқи: юрак иши ва томир деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. Қон ивлиши Қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши — организмнинг қон йўқотишга тўсқинлик қиладиган физиологик ҳимоя реакцияси. Қон чиқариш 1) даво мақсадида қон томирларидан (кўпинча венадан) тешиб ёки тилиб қон оқиши; 2) жонлиқ сўйиб, эҳсон, худойи қилмоқ.

2 кўчма Туғишганлик, қариндош-авлодлик рамзи сифатида. Ота-бобоси санъаткор ўтган-да, қониди бор. «Ёшлик» Улар «Ўзимнинг қоним, қўйнидан тўкилса кўнжиги, бегона бўлмасин» қабиллида иш тутадилар. Газетадан.

3 кўчма Нарсаларнинг яшаш, ҳаракатланиш рамзи сифатида; «жони», «юраги»; қон томири. Нефть моторларнинг қонидир. Нефть мамлакатнинг шонидир. Ё. Мирзо. Нутқ инсоний маданиятнинг қон томири, асоси ва ўзагидир. «Саодат».

4 кўчма Шахсга хос ҳиссиёт, ҳис-туйғу. Қандайдир бир паривашнинг оловли жозибаси, ҳусн-малоҳати унинг эркаклик қонига чўғ ташлаб юборган эди. К. Яшин, Ҳамза. Жайроннинг шамолдек енгил ирғишлаб қочиши беихтиёр кўзни уйнатиб, одамда овчилик қонини кўптиради. М. Мансуров, Ёмби.

Бир қошиқ қонидан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Гуноҳини кечириб, ўлимдан қолдирмоқ, афв этмоқ. ■ -Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, айтурман. -Кечдим, айтингиз.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Кечиринг, хоқоним, йўлдан озган бандамиз, бир қошиқ қонимдан ўтинг. У. Исмоилов, Сайланма. Бағри (ёки дили, жигари, юраги) қон Қаттиқ ғам-қайғули, ғам-қайғу билан эзилган. Эй дунё-йи бевафо!. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли парижон.. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди. М. Исмоилов, Фаргона т. о. Киндик қони тўкилган ер (ёки жой, тупроқ қ, киндик 1 2. Кўзига қон тўлмоқ Қаттиқ жаҳли, ғазаби кўзгамоқ; шундай ҳолатда бўлмоқ. Яна, жазо отрядининг кўзига қон тўлиб турган пайтда бир қор-қол бўлмасин дейман. К. Яшин, Ҳамза. Додхоҳ-

нинг.. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Рангида (ёки юзида) қони йўқ Ранг-туси ўчган. Унинг рангида қон йўқ эди. Т. Ашуров, Оқ от. Кампир унинг бошини кўтарди. Чолнинг юзида қон йўқ эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Юзидан қон томади Соғлом, юзлари қип-қизил кишиларга нисбатан айтиладиган ибора. **Қон бўлмоқ** Жуда диққати ошмоқ. *Ётавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирпас айланай, деган эдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қон йиғламоқ** Қаттиқ, эзилиб-куйиб йиғламоқ, қаттиқ азобли ҳолатда йиғламоқ. *..унинг кўзларига кўзи тушиши билан, холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули кунни ёдига тушар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қон тўкмоқ** Қурбон бериладиган уруш, жанг қилмоқ; шу йўл билан киши(лар)ни қурбон қилмоқ. *Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапларни ичимга ютиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон.* Ҳ. Олимжон. **Қон чиқармоқ** дин. этн. Жонлиқ сўйиб, худойи қилмоқ. **Қон ютмоқ** Қаттиқ қайғу-азобда қолмоқ; бағри қон бўлмоқ. *Кеча-кундуз бунда фиғон этаман, Шоҳ қизи, деб бунда қонлар ютаман.* «Баҳром ва Гуландом». **Қон (ёки қон-қора) қақшамоқ** Зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ; жуда қақшамоқ. *Кимлар учун ўз ёр-биродарларининг қон қақишасизлар?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бозор кўйларни тополмаслигига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди,* С. Айний, Дохунда. **Қон қилмоқ** Жуда диққатни оширмоқ; хуноб қилмоқ. *Бир бало десангиз-чи! Қон қилиб юбордингиз-ку!* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ойимни Фарида қон қилаётгандир, қорним оч деб.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Қони қайнамоқ** Ғазаби кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. *Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Қони қочмоқ** Ранг ўчмоқ; қизиллиги йўқолмоқ. *Боя қони қочиб, кўкиш бўлиб қолган қорача юзи энди қонга тўлиб, бирдан жигарранг тус олди.* П. Қодиоров, Уч илдиз. **Қони қўшилмоқ** (бўлиш-сиз шаклда) Эл бўлмоқ, элакишиб, қўшилиб кетмоқ. *Эргашни бошқа бўлиммага ўтказиш керак.. Ҳеч бизга қони қўшилмади-қўшилмади-да.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қонига**

(ёки қон-қонига) **сингмоқ** Жуда ҳам хос бўлган хусусиятга, одатга айланмоқ. *Темур сарбозларидек қилич чопиш.. энгиш, катта ўлжалар билан қайтиш Хуросону Мовароуннахрлик сарбозларнинг қон-қонига сингиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қонига ташна қилмоқ (ёки этмоқ)** Жуда ҳам безор қилмоқ, жондан тўйдирмоқ. *Холохунбой бу ҳолдан олади нашъа, Этиб меҳнат аҳлини қонига ташна.* Файратий. **Қонини сўрмоқ** Мажбурлаб, эзиб, кучидан фойдаланмоқ. *Менинг бу ерга келишдан мақсадим меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўрларни тағ-томири билан тугатишда сиз оғаниларимга ёрдам беришдир.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚОНАМОҚ Кесилиш, тилиниш, ситилиш, ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб, қўли қонади.* ■ *Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Бурни қонамоқ 1) бурнидан қон келмоқ. *Уни офтоб уриб, бурни қонади;* 2) кўчма жабр кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Жангнинг тез тугаллангани.. Фарғонада қатли ом у ёқда турсин, бирон кишининг ҳам бурни қонамагани меъмор Нажмиддин Бухорийини.. хурсанд қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНДИРМОҚ **Қонмоқ** фл. орт. н. Нафсини қондирмоқ. *Экинларни сувга қондирмоқ. Ғўзаларни қондириб суғормоқ. Талабни қондирмоқ.* ■ *Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшитганларингизни сўзлаб қондирарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Африка арслони ўз она кўкси — Нилдан қондиради ташналигини.* Ф. Фулом.

2 айн. қониқтирмоқ 2. Қамишқапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш, биринчи галда, унинг вазифаси эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. *Менга қондош, жондош бўлган эл Гадо эди, қашишоқ эди, хор.* Ҳ. Олимжон. *Азал-азалдан бир-бирига қондош-қариндош, дўст-биродар бўлиб келган халқларимиз, ота-боболаримизнинг тарихий традицион биродарлик қарвонлари изидан юрмак навбати бизникидир.* Ф. Фулом, Тарихий муносабатлар.

2 *кўчма* Қони бир каби ўзаро боғлиқ бўлган, бирликка эга бўлган. *Нева* бўйларида юраман бу кун, *Шимол* шаббодаси юзга урилар. *Ботир* халқ жонини бергудай тун-кун, *У менга* қадрдон, қондош кўринар. Р. Бобожон. *Гўзаллик* фақат лутф билан эмас, умуман, *шеър*ият билан қондош ва жондошдир. «ЎТА».

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. *Қониқарли жавоб*. *Қониқарли баҳо*. *Ҳисобот* давридаги иши қониқарли топилди. *Қониқарли ишламоқ*. *Қониқарли ўқимоқ*.

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлантирарли деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. *Қониқарсиз жавоб*. *Иш қониқарсиз олиб борилмоқда*.

ҚОНИҚИШ 1 ҚОНИҚМОҚ фл. ҳар. н. *Гўзаларнинг қониқишига ҳали бор*.

2 Қаноат ҳисси; мамнунлик. *Зўр (чуқур) қониқиш билан таъкидламоқ*. ■ *Дехқонлар чехрасида қониқиш.. миннатдорчилик белгиси чақнаб турарди*. Х. Нуъмон, Янги уфқлар.

ҚОНИҚМОҚ 1 айн. **қонмоқ**. *Уйқуга қониқдингизми, Жўра ака?* Ойбек, Танланган асарлар. *Фазлиддин.. аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извоини кўшди*. Ойбек, Танланган асарлар. *У ўзида яқинларини кўрмоққа, сўзлашмоққа эҳтиёж сезар, сўзлашиб, негадир қониқмаганини ҳис этар* эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шинам кватирасида ўз ишларидан қониққандай масрур ётган Умид ўқийётган китобини ёпди-да, кўчага чиқди*. Мирмуҳсин, Умид.

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 ҚОНИҚМОҚ фл. орт. н. *Тўйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой билан қониқтириш учун шошилши.. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, бажармоқ. *Бировнинг талабини қониқтирмоқ*. ■ *Дадангизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНИҚҚУВЛИК кам қўлл. айн. **қониқарли**. *Шу кечаю кундузда ишимиз қониққувлик эмас-ку*. Х. Назир, Олмос.

ҚОНЛАМОҚ этн. Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига сурмамоқ. *Сотибоддиннинг хотини оғриб қолди. Бахши*

ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчинини билан савалади, товук сўйиб, қонлади. А. Қаҳҳор, Бемор.

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. *Иссиқ қонли ҳайвонлар*. ■ *Унсин.. акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёто берди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қон юқли, қон теккан, тўкилган. *Қонли қилич*. ■ *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Мухаррам жуда шошиб қолган эди. Унинг кўз олдига қонли майдону эрининг чўзилиб ётгани келди*. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. *Қонли урушлар*. *Қонли жанг*. ■ *Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувохисан, улуғ Днепр. Ғайратий. Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаса, бирор ўзидай ахлоқсиз рақиби унда қонли ўч олган*. С. Айний, Эсдаликлар.

Тўла қонли, тўлақонли Ҳар жиҳатдан мукаммал. *..замондошларининг тўла қонли образларини роман, повесть, шеърларда ўқишни, сахна ва экранларда кўришни истайдилар*. Газетадан.

ҚОНЛИҚ шв. Жонлиқ.

ҚОНМОҚ 1 Талаб даражасида еб, ичиб тўймоқ, нафси ором олар даражада емоқ, ичмоқ ва ш.к. *Уйқуга қонмоқ*. *Чойга қонмоқ*. ■ *Салқин булоқлардан қонар йўловчи*. Миртемир. *Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги гўё унинг қоронғи кўнглига ёғду сочгандай бўлди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса*. Ғ. Расул, Адолат.

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. *Озга ҳам қонмоқ*. ■ *Яхши қолинг, севган юрту дийрим! Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим*. Ҳамза.

3 кам қўлл. Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ ишонмоқ. [*Содиқ:*] *Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака! Сизнинг қандай хизматингиз борлигига ҳам қонган.. Аммо унинг сиздан бир итмоси бор экан*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган. 2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангсиз. *Унинг қонсиз юзларидан яқинда гоститалдан чиққани сезилиб турарди*. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Кўп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. Сафар бўзчининг бу сўзидан имонининг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди. А. Қодирий. Меҳробдан чаён.

ҚОНСИЗЛИК 1 Қони йўқлик.

2 тиб. Камқонлик. *Бари бир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОНСИРАМОҚ 1 Кўп қон йўқотиб, қонсизланиб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган.. дудоқ, дока билан боғланган томоқ.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Қон тўкишни кўмсамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азим қонсираб ётган иртқич кўзларини пилпиллатди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚОНТАЛАБ 1 Кўп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни кўмсаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай дейётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетида ханжарини яланғочлаб эргашди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Интиқом, ўч, ҳасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Шикастланишлар ва баъзи касалликлар таъсирида юмшоқ тўқималарга қон қуйилиши; қон қуйилган ҳолат, кўриниш. *Қонталаш доғлар.* ■ *Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мулла Тўраҳон.. хавф-хатардан қутулганига ишонгач, қўш қўллаб эшикни очди ва қонталаш пешонасини кўрсатди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 кўчма Қон тепиб турган, серқон, қип-қизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳамшиша жилмайиш.* Мирмуҳсин, Тирик товон.

3 кўчма Қизил тусга кирган; қизарган, қизил. *Қонталаш уфқ.* ■ *Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моталоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди.* ■ *Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 кўчма Серқонликдан қип-қизил бўлиб турмоқ. [Директорнинг] *Семизликдан кўзлари қисилиб кетаётган, қонталашган юзлари тирсиллаб, ёрилиб кетгудай.* А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

3 кўчма Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон.* Ғ. Фулом. *Зиндонбон, ҳозир ўлжасига ташланаётган йўлбарсдек, қонталашган кўзларида ҳирс.. секин-секин унга яқинлашиб келарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНУН 1 [a. قانون – тартиб, қоида, кўрсатма; ҳуқуқ; кодекс; усул, расм] 1 *флс.* Объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳамшиша мавжуд бўлган муҳим, зарурий, барқарор боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари. Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиш қонуни.* ■ *Ҳа, баракалла, таъсир ва акс таъсир қонуни, тўғри, худди шунинг ўзи.* С. Кароматов, Олтин қум. *..метатега қонуни тил тараққиётининг яқин даврлар учун иди пайдо бўлган фонетик ҳодисаси бўлмай, балки жуда қадимги ҳодисадир.* «ЎТА».

2 ҳук. Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; ана шундай муносабатларни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва тартибга солиш воситаси. *Жиноят қонунлари. Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган.* ■ *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонунинос, – деди Авазбой.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мамлакатнинг ичкарисида бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда [фронтда] қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ушбу қонун қабул қилингандан буён.. ноҳукумат ташиқлотлар тўғрисидаги қонунчилик жадал суръатлар билан ривожланди.* Газетадан.

3 Бажарилниш шарт, мажбурий бўлган, одат, қоида тусига кирган иш-амал, талаб,

топшириқ ва ш. к. *Отасининг сўзи* — унинг учун қонун. ■ *Аҳмад бу ерда меҳмон ҳисобланарди. Меҳмоннинг раъйи эса мезбон учун қонун* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг ҳар бир гапи қонун. *Тур деса, Сотбой туради, ўтир деса, ўтиради.* «Муштум». *Жамоа аъзолари учун барча иш жараёнларини сидқидилдан бажариш қонун бўлиб қолган.* Газетадан.

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-русум қоидалари тизими. *Шариат қонуни.*

ҚОНУН II [a. قانون — бир турли мусиқа асбоби] Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган, чангга ўхшаш, қадимий торли-тирнама чолғу асбоби. *Хўжа Абдулло., ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди.* Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [a. قانوناً — қонун бўйича, қонунга асосан; қонуний] Қонунга мувофиқ, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. *Унинг ҳар бир раъйига Нормухаммад қушбеги қонунан мажбур бўлма-са-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи. *Бора-бора Петров мен деган қонунбузарга айланди-қолди.* И. Сулаймонов, Кўланкаси майдон.

ҚОНУНБУЗАРЛИК Муайян қонун қоидаларга риоя қилмаслик, уларни тўғри ёки умуман бажармаслик. *Агар истеъмолчининг ҳуқуқлари бузилса, сотувчи йўл қўйилган қонунбузарлик ҳолатини ихтиёрлий равишда тузатишдан бош тортса, у қаерга мурожаат этиши керак?* Газетадан.

ҚОНУНИЙ [a. قانونى — қонун ва қонунчиликка оид; ҳуқуқий; ошкора] 1 Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган; қонун билан тасдиқланган. *Қонуний ҳужуқ.* ■ *Завод Фиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай бўлиши шарт бўлган, талаб этиладиган. *Қаюмхон, гўё шундай бўлиши қонунийдек, сира тортинмай, тўрға чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. *Қонуний савол. Қонуний эътироз.*

ҚОНУНИЙЛИК I Қонунга мослик. *Талабнинг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги.* ■ *Қонунийлик, очиқлик, ошқоралик ва тенг ҳуқуқлилик сиёсий партияларни молиялаштиришнинг асосий принципларидир.* Газетадан.

2 айн. **қонуният 2.**

ҚОНУНИЯТ [a. قانونیت — қонунийлик масаланинг ҳуқуқий томони] 1 Объектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Объектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари.* ■ *Зилзила ҳосил бўлишининг сейсмотектоник қонуниятларини билишда янги, аниқ маълумотлар олинди.* «Фан ва турмуш».

2 Иш, ҳодиса ва ш.к. нинг юз беришини қайд этувчи шарт-шароит, асос; қонунийлик *Тил системасида юз берган ўзгаришларнинг қонунияти.*

ҚОНУНЛАШМОҚ I Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Табиий танланиш, табиатдаги ҳамма нарсаларнинг бир-бирига боғлиқлиги миллионларчи йиллар давомида такомиллашган, мослашган қонунлашгандир.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташилот.*

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ Қонунилашмоқ фл. орт. н. *ЎзР Олий Мажлиси янги имло қоидаларини қонунлаштирди.*

ҚОНУНЛИ кам қўлл. 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. *Қонунли давлат.*

2 Қонунга асосланган; қонуний. *Қонунли иш.*

ҚОНУНСИЗ I кам қўлл. Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ў хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунсиз хилоф, ғайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгаларнинг ерларини қонунсиз босиб олиш.* ■ *Албатта, Аҳмадjon ном чиқариш учун қонунсиз йўллар билан иш битирапти, дегалар ҳам бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҚОНУНСИЗЛИК Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишда иш туттиш, ғайриқонуний хатти-ҳаракат; бошбошдоқли бедодлик. *Ўзбекистонга юборилган, «десантчилар» деб аталган гуруҳ томонидан содир этилган қонунсизлик ва зўравонликни кўриш чилик яхши эслайди.* Газетадан.

ҚОНУНЧИЛИК 1 Ижтимоий ҳаёт ва фаолиятнинг қонунлар билан таъминланиши (таъминланган) ҳолати. *Қонунчиликни мустаҳкамлаш. Қонунчилик палатаси.* ■ *Қонунчилигимиз туғилиш, ўлим, никоҳ тузиш, никоҳдан ўтказиш.. каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштиради.* Газетадан.

2 Бирор мамлакатга ёки соҳага оид қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи. *Жиноятга оид қонунчилик. Меҳнатга оид қонунчилик.*

ҚОНУНШУНОС [а. + ф. قانونشناس — қонунни ўрганувчи, билувчи] Қонуншунослик, ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист. *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚОНУНШУНОСЛИК Қонунлар ҳақидаги ўқув предмети.

ҚОНХЎР 1 Ўлдириш, қон тўкиш ишлари билан шуғулланувчи. *Қонхўр жаллод.* ■ *Қўшинларимиз қонхўр газандаларни тезроқ ҳайдаб чиқаришга.. ҳозирлик кўрар эдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми?!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 кўчма Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, золим. *От, ўлдир! Бولا бермаймиз қонхўр подшога.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНХЎРЛИК Қонхўрга хос иш, хатти-ҳаракат; қонхўр эканлик. *Аслида.. на подшоҳни ва на амирзодаларни хуш кўрарди — баъзида уларни қонхўрликда айблаб, номларига носоз сўзлар айтиб юборарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зур бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан); қариндош, қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИК Қариндошлик, қондошлик; ўзаро яқинлик. *Сирбой халқларимизнинг улуғ дўстлиги, қон-қардошлиги бошланган кун билан тенгдош экан.* Миртемир, Куйла, жигарим.

ҚОН-ҚАРИНДОШ айн. қон-қардош.

ҚОН Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш.к. дан тикилган, халтадан катта, қанордан кичик рўзгор буюми. *Қаноп қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп.*

Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ *-Мен сизларга.. мана бу совғаларни олиб келувдим, — деди қопни кўрсатиб..* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *..қопнинг оғзини очиб, элакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бир қоп ёнғоқ қ. ёнғоқ.

ҚОПАҒОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонғич. *Қопағон ит.*

ҚОПИ шв. Эшик. *Ҳой ука, секинроқ гапир, қопининг орқасида одам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ шв. Куймоқ, ўртанмоқ, ёнмоқ. *Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар.* «Равшан».

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. *Қор қоплами.* ■ *Ҳайвонларнинг ранги деганда, жун қопламининг ранги тушунилади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 Бир қоплашли, бир қоплашга етадиган. *Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.*

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сирилган ташқи қатлам ёки гилоф. *Деворнинг мрамор қопламаси. Мебель қопламаси. Йўлнинг асфальт қопламаси. Тиш қопламалари. Қоплама материаллар.* ■ *Чумчуқ тумшуги билан симнинг қопламасини кетма-кет чўқиб кўрди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. қоплам 1.

Қоплама кўрпа Авра-астари устидан янги авра-астар кийдирилган, лекин қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ 1 1 Устини ёки ҳамма ёғини қамрамоқ, буркамоқ, босмоқ. *Кўк юзини булут қоплади. Хонани тутун қоплади. Бутун борлиқни қоронғилик қоплади.*

2 Сатҳини, юзасини, бетини эгалламоқ; банд қилмоқ. *Сув бетини муз қоплади. Қирларни ям-яшил майсалар қоплади. Далаларни қор қоплади.* ■ *Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қоплаган кўҳна қабрлараро кезди.* С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Қамраб, эгаллаб олмақ (мавҳум нарсалар ҳақида). *Унинг бошини турли фикрлар, режалар қоплади.* Ойбек, Навоий. *Муроднинг қалбини хижолат аралаш севинч қоплади.* Т. Ашуоров, Оқ от. *Эъзозхоннинг кўнглини алақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар*

қоплаб, ўзини беҳол сезди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қиз бутун вужудини тўсатдан қоплаган оғриқ билан онасини хотирлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор нарса сиргини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштирмоқ, тўшамоқ, ётқизмоқ. *Деворга мрамор плиталар қопладиқ. Диванга духоба қопламоқ. Йўлни асфальт билан қопламоқ.*

Кўрпа қопламоқ 1) кўрпа тикмоқ, кўрпа тайёрламоқ. *Тўй учун янги кўрпалар қопламоқчи бўладилар, партўшаклар олмақчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўрпанинг авра-астари орасига пахта солмоқ. Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди. А. Ҳайитметов, Унсин хола.*

5 Тўсмоқ, беркитмоқ; эгалламоқ. *Қўли билан оғзи-бурнини қопламоқ. ■ Сафаров супадаги кигизни тортиб, аланганинг устини қоплади-да, югуриб, ташқарига чиқди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Эшик очилиб, барзангидай йигит чиқди, гавдаси билан эшикни қоплади. Ойбек, Танланган асарлар. Мўйсафид домла бутун деворни қоплаган катта доскага темаларни ёзишга киришди. О. Ёқубов, Муқаддас.*

6 Талаб, эҳтиёжга етарли бўлмоқ. *Уларнинг топган пуллари рўзғор эҳтиёжини зўрға қопларди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Яшиннинг даромади эҳтиёжимизни қопламасди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

7 кўчма Йўқотилган ёки етишмайдиган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ. *Зарарни қопламоқ. Қарзни қопламоқ. ■ Деҳқоннинг минг машаққат билан экиб олган ҳосили харажатни қоплай олмасди. Н. Сафаров, Оловли излар. Шунинг учун бутун чиқимини қоплайдиган давлат тўптамаса бўлмайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Юзига (ёки бетига) чарм қопламоқ қ. чарм.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. *Бўғдой қопламоқ. ■ Бу кишилар сабзи қовлаб, қопламоқда эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚОПЛАНМОҚ I Қопламоқ I фл. мажҳ. н. *Хона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди. Харажат тез қопланди. Ажин билан қопланган пешона. ■ Самовар-*

чи тоғорага қайноқ сув қуйиб, жўмрагига жез қопланган чойнақларни.. юваётган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Бутун борлиги руҳий азоб билан қопланган Саодатхон бўйнини эггани ҳолда.. уйга кириб кетди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚОПЛАНМОҚ II Қопламоқ II фл. мажҳ. н. *Галла ҳосили ўриб-йиғиб олинди ва қопланди. Қопланган ун.*

ҚОПЛОВЧИ I I Қопламоқ I фл. сфлш. *Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлари узра баланд кўтардилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. *Мебель қопловчилар. Кўрпа қопловчи аёл.*

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юк жойлаш билан шуғулланувчи киши. *Пахта қопловчилар. Ўғит қопловчи ишчи.*

ҚОПЛОН I Мушуксимонлар оиласига мансуб, мўйнаси қалин сарғиш тусли, қора халқа доғлари (холлари) бор йирик сут-эмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 кўчма Жасур, мард одам ҳақида. *Попоқ кийган қахрамон, Гавадали қоплон. Темир панжанг билан тўк Душманингдан қон! Ҳамза.*

ҚОПМОҚ I Тишлаб олмақ, тишламоқ (ит. туя ҳақида). *Итти қопмас деб бўлмас. Мақол. Ит қутурса, эгасини қонади. Мақол. ■ -Э, юраверинг, қопмайди! — деди орқада келаётган Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 шв. Тишламоқ. *Не бедовлар жазосини топади, Бир нечаси ағнаб, қумни қонади. «Алпомиш».*

3 кўчма Жеркиб, уришиб гапирмоқ, дағал гап қилиб, дилни оғритмоқ. *Яхши топиб гапирар, ёмон қошиб (гапирар). Мақол. ■ -Давлатбахт қани? Нега у келмади? — қошиб гапирди Оллоёр. Ойбек, Навоий.*

ҚОПОНҒИЧ айн. қопағон. *Қопонғич ит.*

ҚОПТИРМОҚ Қопмоқ фл. орт. н. *Итга қоптирмай, туяга тептирмай Меҳрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.*

ҚОПУ шв. Эшик, эшик табақаси. *Ит дарвоза қопусини тишлаб кемира бошлади. Э. Самандар, Тангри қудуғи.*

ҚОПЧА айн. қопчик.

ҚОПЧИК I Кичкина қоп, халта, халтача. *Нормат қопчигини очиб, бугунги норма нони, шакарини ўртага қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сувонжон эртасига ваъдалашган*

вақтда этиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида нўстин, елкасида милтиқ бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Пул соладиган халтача, ҳамён.

3 анат. Пуфак, пуфакча. Кўз ёши қопчиғи.

КОПҚА эск. Дарвоза. *Шаҳар қопқаси.* ■ Узингни камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Қурбон-ҳожининг ери-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Кўкнинг қопқаси қоққан соатда, Қуёш кўз уқалаб уйғонар эди. Ф. Фулом.

КОПҚОН 1 Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни овлаш, илтинтириш, тутиш учун қўйиладиган мослама, қурилма. Уичига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. [Сувонжон] Этиб келганда, нақ тумшугидан илинган тулки қопқон билан олишаётган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Дом, тузоқ. Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: -Қопқонга тушиб-миз — бу қалай? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳаммасини айтиб бергандан кейин, Темир қопқондан қутулиб бўпти. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

КОП-КОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп; нарсанинг ҳаддан ташқари кўплигини, мўллигини билдиради. Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ. ■ Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ерга қоп-қоп арпа, бугдой ва араваларда беда келиб турарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

КОП-ҚОРОНҒИ Қоронғи с. куч. У [мингбоши] авахта эшигига келиб, тир-қишидан қаради. У ер қоп-қоронғи эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоп-қоронғи узун йўладан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилади. Ойбек, Танланган асарлар.

КОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшик ва ш.к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган, бекитувчи қисми; ёпқич. Чойнакнинг қопқоғи. Қозоннинг қопқоғи. Соатнинг қопқоғи. Сандиқнинг қопқоғи. Чўнтакнинг қопқоғи. ■ Олимов қуён тушган яшикнинг қопқоғини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоғини ёпмоқ, маҳкамламоқ. Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшикни қопқоқламоқ. Қудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати. ■ [Ҳамробиви] Дастур-

хон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри.

КОПҚОҚЛИ 1 Қопқоғи бўлган, қопқоғи бор. Қопқоқли чойнак. ■ Унинг.. устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жузжун камзул. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қопқоқ билан бекитилган, қопқоғи маҳкамланган, қопқоқланган. Олимов.. бояғи қондан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикни чиқариб олиб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бириқиши натижасида юзага келадиган оқ кристаллчалар шаклидаги ёғин; шундай ёғин қатлами, тўплами. Биринчи қор. Майда қор. Лайлак қор. Наға-наға қор ёғмоқда. Қор курамоқ. Қорда чана учмоқ. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У қорда йиқилиб ётар.. нарироқда, қор орасида шапқаси қорайиб кўринар эди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қовоғидан қор ёғади қ. қовоқ 11.

ҚОРА 1 Ранг-туси мавжуд ранглارнинг барчасидан тўқ; қозонкуя, кўмир тусидаги; зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. ■ Мўттихон.. бугдойранг, қора қош аёл эди. С. Зуннунова, Олов. Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс қилиб тутаётарди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир. Қора нон. Қора гилос. Қора тупроқ. Қора булут. ■ Нимқоронғида рухсоридаги нўхатдек қора холини аниқ кўрди. С. Кароматов, Олтин кум. Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади. Қора майиз еганда, Қанддай ширин келади. «Қўшиқлар». Мулла Обид бўлса, афтига қора балчиқ сачратиб, ўзининг машхур кетмони билан иш кўради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардозланмаган. Қора уй. ■ Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора хужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қоронғи; нурсиз, зиёсиз; зид. ёруғ. Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора кучоғига олган қоронғи бир тун эди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Демак, юзимнинг бир томони

кундек ёруғ-у, бир томони тундек қора экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Уч қадрдон, уч она-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда. Х. Даврон, Қақнус.

5 Шахмат, шашка каби ўйинларда оққа зид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.

6 от Қора ёки қорага мойил нарса (кийим, мато ва ш.к.). Байроқларга қора тутмоқ (тақмоқ), Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.. Мақол. ■ Кенг қишлоқни партизанининг Мотами қоплаб олди: Қора тақди ҳар билас. А. Умарий.

7 от Бирор нарсанинг узокдан ёки қоронғидан кўзга ташланувчи акси, ифодаси; шарпа. Оппоқ қорда одамларнинг қораси олиб-югурарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Машина ёруғидан ҳам талвасага тушиб, олдинда чопиб бораётган жайран қорасига кўзи тушиб, юраги ҳаприқиб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Кўп ўтмай ҳаво бурчида азамат ҳаво лайнерининг қораси кўринди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

8 от Мўлжалга олинган ёки олинадиган нарса, нишон; мўлжал. Қорага олмоқ. ■ Биринчи отган ёй қорадан бир қулоч юкюрди кетди. «Латифалар». Мерган бўлсанг, ўшал оғочни қорага олиб отғил. М. Осим, Ўтзор.

9 кўчма Умуман, салбий белгини, салбий белгига эгаликни билдиради; ёмон. Қора ният. Қора кучлар. ■ Кечирасиз, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Паранжи курсин, мени шундай қора кунларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Калладан қора хаёлларни қувити керак, тушқунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Шу гап билан бошқалар Қолди ер чизиб. Қора, шум тилаклари Ҳар ённи кезиб. Ғайратий.

10 от кўчма Нотўғри, ёмон, ярамас нарса, иш. Ароқнинг ўзи оқ, қилмиши — қора. «Қанотли сўзлар». Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Акангизга қора юқтирмаслик учун Ўктамни ҳам оқлаясизми энди? С. Зуннунова, Кўзлар.

11 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, улар англатган нарсага хос белги-ҳолатнинг кучли даражасини билдиради. Қора совуқ. Қора қон йиғлатмоқ. ■ Қора қишда тўй қилмай, Баттар бўлгур нокас гов.. А. Ори-

пов, Йиллар армони. Нима қилади ўзини қора қийноққа солиб?! А. Мухтор, Туғилдиш. Шундан кейин.. терлаб-пишиб, қора терга тушиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.

12 кўчма эск. Маълум миқдордаги яхлит сумма. Бир қора чўзсак, кифоя деб ўйлайман, озми, минг сўлкавой. Ойбек, Улуғ йўл.

Ичи (ёки дили, кўнгли, юраги) қора Ўзганинг муваффақиятини кўролмайдиган; яхшилик, муваффақият тиламайдиган. Дили қоранинг қилмиши — қийиқлик. Мақол. ■ Э-э-э, бу ҳам бойлар сингари ўз нафсини ўйлайдиган, ичи қора одам экан-да! Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Юзи** (ёки бети) қора қ. юз 1. Қора ер бўлмоқ салб. Ўлмоқ, ерга кирмоқ. Кимсаной у ёқда, куёв бўлмай қора ер бўлгур на ўлигини кўрсатади, на тиригини. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қора киймоқ** Аза, мотам либосини киймоқ (қора, кўк каби қора ва қорага мойил кийим ҳақида). Юсуфбек ҳожи хатми қуръон қилиб, юртга ош берди. Ўзбек ойим қора кийиб, таъзия очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қора курси** (ёки стул) қ. курси. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан, юзлари ловулаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Унда [суратда] қора стулда ҳукм қилинган гуноҳкорлар ўтирарди. Газетадан. **Қора меҳнат** (ёки иш) Маҳорат, малака талаб этмайдиган, олдий, ҳатто маълум даражада ифлослиги бўлган меҳнат, иш. Манглайимизга битилгани шу қора меҳнат экан, нетамиз. С. Сиёев, Ёруғлик. ..ўқув ҳақи жамғариш учун ҳар қандай оғир, қора меҳнатдан ҳазар қилмадим. Ойбек, Нур қидириб. -Тортикма, Комилжон, — деди у жиддий, — қора ишга ҳам тайёрман. И. Раҳим, Ихлос. **Қора тортмоқ** 1) ёрдам. ҳимоя умидида бўлмоқ; ўзиники (яқин) билмоқ; орқа қилмоқ. Мен сизни қора тортиб келдим, Ўрмонжон ака. Сиздан бошқа ҳеч кимга гапира олмайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кейин бобомизни қора тортиб, бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. «Ёшлик»; 2) бир объектни мўлжал қилиб олмоқ, иш-ҳаракатнинг боиси деб билмоқ. Ғайрати ичига сиғмаган жон борки, бари қишлоқ биқинидаги тепаликни қора тортган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. **Қора халқ** (ёки одам) Маданият, маърифат, билим кабиларга эга эмас; оми, тушунмаган. Қора халқда тобелик, икром, андиша қолурми..

С. Сиёев, Аваз. *Қора халқ уни қарсақлар билан олқишлади. К. Яшин, Ҳамза. Оғайни, мен қора одамман. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Қора чақам йўқ айн. сариқ чақам йўқ қ. чақа 1. Аммо ёнида қора чақаси йўқ одамга бу [саккиз юз сўм] — жаҳаннамнинг қилқўпригидай мудҳиш нарса. Ойбек, Танланган асарлар. Қора қилмоқ 1) айн. қора торгмоқ. Қариндошларини қора қилиб, бу ерларга келиб қолган; 2) айн. қораламоқ 4. Улар от изини қора қилиб, бўри учраган тепаликка боришиди.. С. Нуров, Нарвон. Улар эрталаб ўтган қўй сурувларининг изини қора қилиб.. тепаликлар оша юришиди. А. Ҳасанов, Чироқлар. Қораси ўчмоқ Кўринмай кетмоқ, йўқ бўлмоқ. Поезднинг қораси ўчгунча мўлтираб қараб турдим, кейин йиғлаб-йиғлаб, изимга қайтдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Қорасини кўрсатмоқ Кўриниш бермоқ. Полвон болам-ку, қорасини кўрсатмай, сувга тушгандек ғойиб бўлди. С. Аҳмад, Уфқ. Қорасини олмоқ Қорасини илгамоқ, кўрмоқ. Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда, Пойгачилар қорасини олади. «Алпомиш».*

13 Қора (эркаклар исми).

ҚОРААНДИЗ Мураккабгуллилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб игнабаргли дарахт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отнинг Ўзбекистонда етиштирилган, салт миниладиган ёки аравага қўшиладиган, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг бўлган зоти. Атайин Самарқанддан иккита қорабайир олдириб келганлар. С. Аҳмад, Уфқ. Унинг учинчи бойлиги — қорабайир оти эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАК Кўпинча шўрхоқ ерларда ўсадиган, кузда ва қишда туя ейдиган бута ўсимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусли, каптарсимон ов қуши, булдуриқ.

ҚОРАБОШ Қорамтир тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Куракоёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғон, дамба, соҳилбўйи тўсиқларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шох-шабба боғлари.

ҚОРАБУҒДОЙ Буғдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Куракоёқли қушлар туркумига мансуб балиқхўр, сувда яшовчи қуш тури.

2 Қоравой (эркаклар исми).

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Шу ўсимлик гулидан тайёрланган бўёқ. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шокир ота] силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қорагул суркаб, уларга пардоз беради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган гиёҳванд модда; тарёк, афюн. Ҳожихон қорадори есалар, бирга еди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қорадорига ружу қўйиб, уни суистеъмол қиладиган гиёҳванд 6-7 кун уни истеъмол қилмай қолса, тирик мурдадек тиришиб қолади ва, ниҳоят, ҳалок бўлади. Газетадан. Анави қорадорингдан мошдек бериб кет-да, бир ҳаз этай. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОРАЖАНЖАЛ Халқ селекциясида чиқарилган, ўрта кечпишар маҳаллий хўраки ва майизбоп узум нави.

ҚОРАЖИГАР 1 анат. қ. талоқ.

2 Гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг шу аъзоси (масаллик, овқат сифатида). Ҳасинга қоражигар солмоқ.

ҚОРАЙИШ Одам терисининг қуёш нури ёки сунъий манбалар таъсирида қорамтир тус олиши; баданнинг товланиши.

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора ранг олмоқ (қ. қора 1). Оқ кишимши, қора кишимши, Кишимши қорайиб пишимши. «Кўшиқлар». Тутаб ётган тутундан ғорга кираверишдаги тошлар қорайиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор. Шох-шаббалари учган, ёнғиндан қорайган ўрмонлар туман орасида ваҳим бир сукут сақларди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қорага мойил, тўқ ранг олмоқ (қ. қора 2). Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бир оз қорайган. Ойбек, Танланган асарлар. Холматжон сувсизликдан қорайиб кетган бир

туп ниҳолни суғуриб олмоқчи эди, илдизи билан чиқмай, бўғзидан узилди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ифлослантирадиган нарсалар қоплаб, ўз тиниқлиги, тоза рангини йўқотмоқ; хира, кир тусга кирмоқ. *Жўравой аввалига пинагини бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошидан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди.* Газетадан. *Овқат пишиди. Қозоннинг ранги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Яхшиямки осмон бор — ердан кўтарилган қанча-қанча ғуборларни ютгани билан қорайиб кетмайди.* Мирмуҳсин, Топилган хусн.

4 Қоронғилик билан қопланмоқ; қоронғилашмоқ. *Қуёш бота бошлар.. гавжум қирларга Қорая-қорая тўшалар оқшом.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжига олиб, «сухбат»га жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки ғирашира кўринмоқ, шарпаси кўринмоқ. *Чодир ёнида соядек қорайиб турган киши олдида тўхтаб, энгашиб, унинг бетига қаради.* С. Аҳмад, Уфқ. *..икки томондаги тоғ чўққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚОРАЙТИРМОҚ Қораймоқ фл. орт. н. *Қошни қорайтирмоқ. Офтобда баданни қорайтирмоқ. Ойналари қорайтирилган машина.* ■ *Бегона эркакнинг қўли оқ сочни қорайтирар эмиш. Тавба қилдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚОРАКАЛТАК с.т. Тўғри келган нарса билан қуролланиб уриш, уришиш; оломон. *Ҳирот томонидан ҳукумат кўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса.. ишга халал етиши мумкин эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚОРАКАШ 1 Олдинга ундалса, орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от ҳақида).

2 кўчма с. т. Ўжар, қайсар. *Сим қоқилган жойга ҳозирман.. ўжар, қоракаш хотинлар бўлса ҳам, бир минутда ўзимга ром қилиб.. сездирмай ишлайман.* «Муштум».

ҚОРАКЕСАК Гўштнинг ёрсиз юмшоқ жойи.

ҚОРАКОСОВ 1 айн. қоракуя **2.**

2 кўчма Қорайиб кетган; қоп-қора (кўл ҳақида). *Офтобдан ва чўл самолидан қорайган қотма, ҳорғин юзи, ўқрайган кўзлари,*

қоракосов кўллари оғзидан чиққан сўзларни тасдиқлаб турарди. М. Осим, Элчилар.

ҚОРАКУЯ 1 Ёқилғининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган куя; курум. *Трубаларни қоракуядан тозаламоқ.* ■ *Унинг чаккаси тилиниб ёрилган, қон сизиб оқиб тушарди. Ўзи бўлса, устма-уст қоракуя босарди.* М. Мансуров, Ёмби.

Юзига қоракуя суртмоқ Бадном қилмоқ, юзи қора қилмоқ. *Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суртармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли.. лекин қурилишга бундан нима фойда?* А. Мухтор, Тугилиш.

ҚОРАКУЯ 2 Замбуруғлар кўзгатадиган, илдиз бўғзи ва поя асоси қорайиши билан кечадиган ўсимликлар касаллиги: галла экинларининг дониға тушадиган ва уни зарарлантирадиган ун. *Аччиқ бегона ўтлар ва қоракуя касаллиги тарқалган майдонлардан дон экинларини ажратиш ўриш зарур.* Газетадан.

ҚОРАКЎЗА Сугориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи (бегона) ўт. *Қоракўзага қарши курашишда карбин дориси жуда яхши натижа беради.* Газетадан.

ҚОРАКЎЛ 1 Асосан, Ўзбекистоннинг Қоракул туманида етиштирилган, ҳозирги вақтда иқлим шароитлари ўхшаш бошқа ҳудудларда ҳам тарқалган, кўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли кўй нави. *Қара.. қандай дилбар манзара: кунгай қияликлар, қоракўл кўйлари.. юз дардга даво мусаффо ҳаво..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай кўй кўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. *Қоракўл тайёрлаш. Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа..* ■ *Пахта, ипак, қоракўл — Бойликларинг мунча мўл.* Ё. Мирзо.

ҚОРАКЎЛЧИ Қоракўл кўйларини боқиш ва қоракўл териси етиштириш билан шуғулланувчи чорвадор. *Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОРАКЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл кўйларини боқиш, кўпайтириш ва қоракўл тери етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бундақа териларни деярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚОРАЛАМА Хомаки тарздаги, ишлов бериб якунланмаган матн. *Саҳар туриб, у йўл тадоригини кўрди. Қоралама шеърларини олди.. С. Сиёев, Аваз. Қораламалар чоп этилиши жараёнида бу саҳифалар силлиқланди. Газетадан.*

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ. ■ Мотоцикл ерга ағанаганча, бензини тўкилиб, қор юзини қоралади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Қаламни қораламоқ эск. Савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ, унга сиёҳ олмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулумсираб олгач.. яна қаламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки қалама ёзди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қоғозни қораламоқ* Қоғозга ёзмоқ, қоғозга ёзувлар туширмоқ. *Хат ёзмадине, дея койи-ма мени, Қоғоз қоралашга тегмайди қўлим. Уйғун. Ундан анча кичик укаси ҳам, унга тақлид қилиб, қоғоз қораларди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 Қоралама матнни, нухасини тайёрламоқ, қоғозга туширмоқ. *Бурноғи йили бир роман қораловдим, ука. Қоралама чанг босиб ётувди. М. М. Дўст, Лолазор. Ишининг бошида, расмларнинг чизгиларини қоралаб, ора-сира чалғиш учун шамдонларни дўқиллатиб ясаб юрган кезлариде устaxonасига Абдумалик кириб келди. «Ёшлик».*

3 кўчма Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Аҳмедов ўз сўзиде янги директорнинг ўқитувчиларни «ёмон» ва «яхши»га ажратиб олганлигини қоралади. С. Зуннунова, Олов.*

4 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. [Зикир] *Аёлга узоқдан салом ишорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Эргаш ака изни қоралаб, уч-тўрт қадам босдилар-у, тўхтаб қолдилар. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

5 Сон-миқдор билдирувчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ёшга яқинлашишни билдиради. *Саксонни қоралаган чол. ■ Низомов олтишини қоралаган бақалоқ киши эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

ҚОРАЛИК Қора эканлик, «қора» сўзининг маъноларига алоқадор мавҳум от. *Бахти қоралик. Ичи қоралик. ■ [Кумушнинг] Камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бир оз бота турган шахло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОРАЛОВЧИ 1 Қораламоқ фл. сфдш. *Аҳмад Хусайн.. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини.. қораловчи ифодаларда баён қилди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 ҳуқ. Суд олдида судланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси. Жамоат қораловчиси. ■ Қораловчи гапириб, оқловчи гапириб.. Олиянинг ўзи охириги сўздан воз кечиб, суд хайъати.. қамоқ муддатини эълон қилди. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ. *Одатда навақирон ишчилар ўнг қўлининг қорамалдоғи ва ўрта бармоғидан маҳрум бўлиб туришади. Газетадан.*

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик. *Қўйлар қорамашоқ, қўнғирбош.. ўтларини севиб ейди. Газетадан.*

2 шв. айн. қарға **2**.

ҚОРАМА-ҚОРА Кўздан қочирмай, қораси билан кетма-кет. *Бошқалар эса қорама-қора бориб, кўча оғзида тўхтаб қолишди. С. Зуннунова, Олов. Азизхон икки қўлини орқасига қилиб, шошилмай борар экан, нотаниш йўловчи унга эргашиб, қорама-қора келарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҚОРАМАҒИЗ Қорачадан келган; қоратўр(и), қорача. *Қорамағиз йигит. ■ Хали узоқ бўлса ҳам, унинг офтобда нишган қорамағиз юзини кўриб турибман. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Бўйнига катта бир илонни чирмаштириб олган.. қорамағиз йигит растага кириб келди. Мирмуҳсин, Она.*

ҚОРАМИҚ Қир-адирларда, галлазорларда ўсадиган, дони захарли бир йиллик бегона ўт. *Қорамик донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ Бугдойзорлардаги ҳосилни ўришдан олдин бегона ўтларни, айниқса.. қорамик каби захарли ўтларни албатта ўриб олиш керак. Газетадан.*

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қол-

ган қуюқ қора суоқлик; мазут. Низомжон каттакон печда қорамой аралаштирилган кўмир кукунининг ловуллаб ёнишига қараб, жимгина ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шохли, йирик чорва хайвони (хўкиз, буқа, сигир). Чорва учун очилган бу йўлдан қўю қўзилар, эчкилар, қорамоллар ўтади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Йил бошида гўшт планини бажариш учун бозордан йигирмата қорамол сотиб олинди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиш, уларни кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш, саноатга тери ва б. хомашё етказиб бериш билан шуғулланган соҳаси. Қорамолчилик фермаси.

ҚОРАМТИР Қорага мойил, оч қора, сал қора. Қорамтир булут. Қорамтир тунун. ■ Чуккур жар тубида қорамтир анҳор пишқириб, бўғиқ садо таратиб оқайтибди. Х. Фулом, Машғал. Ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтир ялтизлар, сершоҳ жамбиллар ўсган. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳиндуларнинг туслари қорамтир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади. С. Айний, Куллар. Абдишуккур манглайи тиришган, кўзойнакли, этсиз қорамтир юзи ичига ботган.. ориққина киши. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАМУҒ қ. қорамик. Қорамуғнинг донасидай Кўзидан айланай шуни. «Бойчечак».

ҚОРАПАТАК Кўй-эчкиларнинг тунаши учун гўнг қатламидан иборат тўшама.

ҚОРАПҶОҚ Ўзбекистонда яратилган, тусн тўқ яшил, эти оқ, юмшоқ, ширин кечпишар қовун нави.

ҚОРАСОВУҚ Ҳавонинг ўртача суткалик ҳарорати мусбат бўлгани ҳолда, ўсимлик қоплами ва тупроқ усти қатламининг 0° ва ундан ҳам пасайиши (бу ҳодиса юз берганда, барглар совуқ таъсирида қораяди).

ҚОРАСОН 1 айн. гангрена. Яна хат келди.. «чап оёғим қорасон бўлибди». С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Чорва моллари ва ипак қуртларига қирғин келтирадиган юқумли касаллик.

ҚОРАСУВОҚ Дастлабки, пардозсиз сувоқ. Деразаларнинг кўни қорасувоқда, аксар деразаларга энди ойна солинаётир. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚОРАСУЛИ айн. қоракўза.

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг новдаси жигарранг-қизғиш, чайир бўладиган нави. Қоратоллар хомуш бош эгиб турган қорамтир ҳовуз сатҳида бир тўп хазон қалқиб юрибди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚОРАТОМОҚ шв. айн. жиблажибон 1.

ҚОРАТҶР(И) Қорачадан келган; қорамангиз, қорача. Қизлардан қоратўргина келгани ўрнидан туриб, орқа этагини қоққан бўлди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Бошини рўмол билан танғиган, тахта зинадан тушиб келаётган қоратўри қиз Моҳидилдан кўз узмасди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҚОРАЧА 1 Қорага мойил; қоратўр(и), қорамангиз. Ўзи қорача бўлгани умунми, бу хол тезда кўзга ташилана қолмасди. С. Зуннунова, Олов. ..сепкилли, қорача юзи салпал пардозланган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 тар. Ўрта асрларда аҳолининг золагон бўлмаган табақаси.

3 этн. Айрим туркий халқларда уруғ номи (мас., ўзбекларнинг қатагон, лақай, қирқ, сарой қабилалари таркибида қорача уруғи бўлган).

4 шв. Қора, авом халққа мансуб киши. У шу ёшга келиб, наинки худога, ҳатто буни — қорача, севгилисини — хўжа деб, бир-бирларининг қовушишларига.. йўл бермай келган урф-одатларга ҳам тил тегизмаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАКАК Атиргуллилар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги. Қорачаккак ёввойи ҳолда ўсади.. Бойсун тоғида кўп учрайди. Газетадан.

ҚОРАЧИРИК тар. 1 Кўнгиллилардан ташкил топган, дуч келган нарса билан қуролланган номунтазам кўшин.

2 Шундай кўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИРОҚ Ичига мазут ёки зигир ёғи солиб ёқиладиган, пиликли, чўяндан қуйилган чирок; лампа. Қорачироқнинг пилиги тугаб қолди шекилли, у ҳам ўчиб қолди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҚОРАЧИҚ Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик (ундан кўзга ёруғлик нури ўтади; ёруғда торайиб, қоронғида кенгаяди). ..унинг ўлганига шонмай, қовоғини кўтариб, қорачиғига қаради. В. Ғофуров, Вафодор. Давроннинг қовоғига ўқ нарчаси тегиб шилиб кетган, кўз қорачиғини ҳам зарарлаган эди. Т. Рустамов, Мангу жа-

сorat. *Узоқларга боқар сузук кўзингиз, Нуқтадай тор қорачиқдан оқар нур.* Ф. Фулом.

ҚОРАЧОЙЛАР Россия Федерациясининг Қорачой-Черкасия Республикаси ва Ставрополь ўлкасида яшовчи, қорачой-болқор (туркий) тилида сўзлашувчи халқ.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб сайроқи қуш. *..йўл четидаги тут томондан қорашақшақ шақиллаб учиб кўнди.* М. Мансуров, Ёмби.

ҚОРАШЎРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт. *Қорашўра ўсган жойлар ям-яшил далами эслатса-да, лекин у чорва учун бутуқлай яроқсиз.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАЯЛОҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора қуш. *Чугурчуқ, загизгон, қораялоқ каби қушлар.. қора гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини доим чуғур-чуғур овозлар босиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚОРАҚАЙИН Тоғли ҳудудларда ўсадиган, пўсти оч кулранг, ёғочи оғир ва қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қорақалпоқ халқи.*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Қорақалпоқ тили.*

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД I Сирти сал тилим-тилим, туси жигарранг тўқ яшил, пўсти қаттиқ, эти қалин кечпишар қовун нави.

ҚОРАҚАНД II Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтир майда сершира, нордон меваси; зирк. У [зирк] *майиз катталигида, ранги тўқ сапсар, қовжираб қуригани эса қорамтир тусда бўлади.* Бунини халқимиз «қорақанд» деб ҳам аташади. Газетадан.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шох-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, игнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА қ. қарға.

ҚОРАҚАТ, қорағат Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган хушбўй бута ўсимлик ва

унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтир меваси; қора смородина. *Қизил қорағат. Қора қорағат.*

■ *Ғир-ғир шамол эсади, қорақат, чияларнинг ёқимли исси анқийди.* С. Муродбеков, Ёвшан исси. *Шишларни йўқотиши учун.. тарвуз, узум, қора қарағат ҳамда четан мевасини истеъмол қилиш керак.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАҚИЁҚ Бошоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; ажриқбош; ем-хашак экини.

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган кўп йиллик, пиёзли доривор ўсимлик. *Янги дори тоғ ёнбағирларида ўсадиган қорақовуқ ўтидан олинади.* Газетадан.

ҚОРАҚОШ I бот. Мураккабгулдошларга мансуб, хушманзара ўтсимон ўсимлик. *Бойчечаклар кетидан қорақошлар очилди.. Қизлар қорақошлар терди, қулоқларига тақди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҚОРАҚОШ II бот. шв. I Қора тусли, бўртиб чиққан йўли бор, кам этли ширин кузги қовун нави.

2 Сирти қалин тўрланган, туси оч яшил, эти ширин ва хушбўй ҳандалак тури.

ҚОРАҚУЙРУҚ айн. жайран.

ҚОРАҚУЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулоғининг учи қора сүтэмизувчи ҳайвон.

ҚОРАҚУРТ Бўғимоёқлилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили: усти бахмалга ўхшаш, қора тусли; фақат ургочиси заҳарли бўлади. *Қорақурт чақаетганда, одам сезмай ҳам қолади.* У, худди қандалага ўхшаб, чақиб қочади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚОРАҚУШ Қарғасимонлар оиласига мансуб парранда; қора патли чўл бургути.

ҚОРАҚЎТИР Яра битаётганида, унинг устида ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРБЎРОН I Шамол аралаш кучли қор ёғиши; қор бўрони. *Эрталаб бошланган қорбўрон тобора кучаймоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сурувнинг орқасида Бобоқул ота келарди. Қаршидан ҳамла қилаётган қорбўрон гўё унинг баланд қоматини букканди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш ўйини. *Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам қўрқадими? Юраверинг. Мен кафил.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚОРГИЧ Қориш, қориштириш учун ишлатиладиган асбоб.

ҚОРЁҒДИ этн. Марҳумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

ҚОРИ [а. قارىق — ўқувчи, Қуръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши] 1 Қуръоннинг барча сураларини ёд олган ва уларни қироат билан ўқувчи шахс. *Қуръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар».. рўза ойида пул ишлаб қоладилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: -Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фотиҳа тортилгандан сўнг, қутидор ва Офтоб ойим қорига пул бердилар.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (ҳурмат юзасидан уларни шундай атайдилар). *Таёқ йўл кўрсатар аъмо қорига, Ул ҳам кўнган қисматида борига.* «Эрали ва Шерали».

ҚОРИЛИК Қори иши, вазифаси. У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОРИЛМОҚ Қормоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Терт яхши қорилди. Сутга қорилган хамир.* ■ [Ҳакимбойвачча] *Қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб, шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРИН 1 анат. Тананинг қорин девори билан қорин бўшлиғидан иборат пастки, овқат ҳазм қилиш аъзолари, яна баъзи бошқа аъзолар жойлашган қисми. *Нормат анча ергача қорни билан судралиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қорни солинган биялар елинларини тирсиллатади.* А. Қодирйй, Кичик асарлар. *У ўтирган ерида қорнини ушлаб, қотиб-қотиб кулади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 с.т. айн. қорин бўшлиғи.

Қорин бўшлиғи Тананинг юқоридан, яъни кўкрак қафасидан диафрагма билан ажралиб турадиган, пастдан катта чанок бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, ёнбош ва олдиндан сербар мускуллар билан чегараланган қисми.

3 с.т. айн. меъда, ошқозон. *Оч қорин тушган ўтқир май виз эттириб қайнади-да, томоқ остини ловулатмоққа оли.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар. *Ҳозир.. қўй-қўйлар кун билан қоринларига йиққан овқаларини, бамайлихотир ётиб, кави қайт раётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қорни оч Қорни (меъдаси)да ҳеч наъ йўқ, овқат (емиш) талаб. **Қорни очмоқ** Ем талаб бўлмақ, овқат тусамоқ. -*Рост, қорн очди, — деди Турғунбой пешонасидан тларни сидираркан.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорн очса.. темир товоғимга озгина-озгина е соғиб оламан..* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорни т моқ қ. тўймоқ 1.** *Қорним нонга тўймап, бирор иш толиб бер.* Т. Ашуров, Оқ от.

Қорни тўқ қ. тўқ 1 1. *Қорни оч билан қни тўқнинг нима иши бор?*

4 Хайвонларнинг масъалиқ сифатида идиш сифатида ишлатиладиган шу аъз. *Ичак, қорин гўшт бўлмас, Душман асло д бўлмас.* Мақол. *Бир қорин мойни бир қу лоқ чиритар.* Мақол. ■ *Тошхал бугла турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни чоқ билан нон устига олиб қўйгач, б моқларига пуфпуфлаб тўғрай бошлади.* Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хурмнинг икки кўзини тўлғазиб, қоринда келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой либ кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўча Тирикчилик, ейиш-ичиш; 1 соқ, жиғилдон, нафс. *У фақат қорнини лайдди.* ■ *Матқовул ака, мен нон то миканман, деб қорин ғамида мактаб очге йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳадег ринни ўйлаш керак эмас.* С. Сиёев, Ёруғ

6 кўча Кумғон, чойдиш, оптова, кўза каби идишларнинг нарса солинад ташқарига қаплайиб чиққан кенг, й қисми. *Бутилканинг қорни. Кўзанинг қ Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни Ҳамиша Қодировнинг столида қорни кс графин сув билан тўла турарди.* Ш. Р. дов, Бўрондан кучли.

7 Баъзи чолғу асбобларининг ўйиб бошқа йўл билан ишланадиган ичи қисми (асбобнинг дастага уланадиган, берадиган қисми). *У аянчли бир вазг қорақуя бўлиб қуйиб, қорнининг юз та: ўйилиб тушган дуторни қўлига оли бошини аста кўтарди.* Н. Фозилов, Ди ..одам қанча оч бўлса, шунча яхши иш

дурторнинг ҳам қорнини тешишмаса, жараангласди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

8 с.т. Ич, бачадон. Менам қўзиларни онасининг қорнидан тушиши билан ажратганим йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сизмайсанми? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бир қориндан талашиб тушган Бир онадан туғилган. **Онасининг қорнида** 1) ҳали туғилгани йўқ. *У келганда, сен чақалоқмидинг ё онанг қорнидамидинг..* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма мутлақо йўқ, ер юзида топилмайди. *Менинг устимдан ариза ёзадиганлар онасининг қорнида, афандим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Онасининг қорнида ётгандай** Жуда тинч, беташвиш. *Хотиржам бўл, кийикчанг худди онасининг қорнида ётгандай роҳат қиляпти.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Қорин пиёз (нинг) пўсти бўлди** Қорин ниҳоятда очди. *Менинг қорним пиёзнинг пўсти бўлиб кетди.* В. Гофуров, Вафодор. **Қорин солмоқ (ёки қўймоқ, ташламоқ)** Қорни меъёрний ҳолатдагидан катталашмоқ, қориндор бўлмоқ. *..тезда қорин қўйиб, кўзойнак тақди.* Мирмуҳсин, Умид. *Машинадан ўрта ёшлардаги, сал қорин ташлаган.. бир киши тушиди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚОРИНБОЙ с.т. 1 Қорин қўйган, қорни катта. *Анави қаққайиб турган қоринбой одамни қара.*

2 Амалдор, мансабдор шахсларга нисбатан қўлланади. *Хиёлнинг қоринбой бўлиб кетганини билмас эканмиз-да..* И. Раҳим, Тақдир.

ҚОРИНБОҒ От ёки эшакнинг қорнидан тортиб, эгарга маҳкамланадиган ёки қорнидан ўтказиб, арава шотисига боғланадиган энли тасма; қоринбоғич. *Қамбар тойчанинг қоринбоғини бўшатиб, қозиққа боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қобилбой аравага қўшиғлиқ отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қоринбоғини қаттиқ тортиб боғлади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚОРИНБОҒИЧ 1 Яктак, тўн ва ш.к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатиладиган боғичи.

2 айн. **қоринбоғ.**

ҚОРИНДОР Қорни катта, қорни дўплайиб чиққан (қ. **қорин 1, 6**). *Тожиддин Қо-*

сим бўйи шинга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешона, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши. Ойбек, Нур қидириб. *Салимжон плитка устидаги кўк, қориндор чойнакдан бир қултум сув ичди.* Н. Амннов, Тилло табассумлар.

ҚОРИНЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ҳолатдаги қоринга эгаликни билдиради (қ. **қорин 1, 6**). *Қишлоқнинг кажсава қоринли, юм-юмалоқ оқсоқоли иссиқдан ҳарсиллаб-гурсиллаб етиб келди.* Ойбек, Навоий. *..бир ҳовуч тамаки олиб, уни гулхан олдида турган кенг қоринли.. хива чилимининг сархонасига босди.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. **қориндор.** 63 ёшда, серсоқол, гавдали.. *шўхтабиат, қоринли бир киши бўлиб, юртнинг қозикалонидир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚОРИНЧА Қорин с. кичр.

Мия қоринчаси анат. Мия бўшлиғи. **Юрак қоринчаси** анат. Юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [қори + хона] 1 тар. Муслмонларнинг қорилар тайёрланган диний ўқув юрти. [Султонбек:] *Бир ўғлим қорихонада ўқийди. Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Масжиднинг қуръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; кироатхона. [Қори] *Секин-секин қорихонадан чиқиб келди ва нарида ўтириб, қуръон ўқиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кетган, аралаш-қуралаш. *Козимнинг димоғига ўт-ўланларнинг бир-бирига қоришиқ иси урилди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Алам ҳам, армон ҳам қоришиқ эди бу хўрсинишда.* М. Мансуров, Ёмби.

Қоришиқ ундош тлш. Портловчи ва сиргалувчи товушдан таркиб топган мураккаб ундош, мас., ц (т+с), ч (т+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларнинг ўзаро аралашувидан, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса; аралашма. *Асал билан сариёғ қоришмаси.* ■ *Пахта майдонлари минерал ва органик ўғитлар қоришмаси билан ўғитланиб, сифатли шудгорланди.* Газетадан.

2 айн. бўза II. Цемент қоришмаси. Оҳак қоришмаси. Қоришма билан гишт термоқ. ■ Қадимги Римда боғловчи модда сифатида оҳак қоришмасига майдаланган вулкан жинслари ишлатилган. «Фан ва турмуш».

КОРИШМОҚ I Қормоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирига аралаш, қўшилган, бирлашган ҳолга келмоқ. У қор, тупроқ қоришиб, аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

3 кўчма Аралашиб, қўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қуралаш бўлиб, фарқини йўқотмоқ. Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди. ■ Унинг миясида ола-қуроқ мулоҳазалар қоришиб кетди. «Шарқ юлдузи».

4 (ж. к. билан) Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. Лой ва тупроққа қоришган жангчиларни танимоқ қийин эди. Ойбек, Куёш қораймас. Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Ўлим билан олишганларнинг, Жангда қонга қоришганларнинг Ҳайкалидир! Э. Раҳим.

5 кўчма Овора, банд бўлмоқ; куйманмоқ (бирор иш-юмуш билан). Кумушбиби.. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олди-га борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Тургун:] Оббо, Муҳаббат-эй.. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Рўзгор ишларига қоришиб кетиши ҳам унча сезилмас, аксинча, овулгандай бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 кўчма Бош суқмоқ; суқилмоқ, аралашмоқ, қотишмоқ. Жанжал бўлса, қоришма. Ҳамза. Сен бу ишга иккинчи марта қоришма. Ойбек, Танланган асарлар.

КОРИШТИРМОҚ I Қоришмоқ фл. орт. н. Тупроққа қориштирмоқ. Бетон қориштирмоқ. ■ Бадбахтни [Ҳомидни] икки киши билан тупроққа қориштириб кетувчи Отабек экан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир хил деб қарамоқ; фарқламаслик. Фикрларни қориштирмоқ. ■ Синекдоха билан метонимия асосан қуйидаги ҳолатларда қориштириб юборилади.. «ЎТА».

КОРИҚ Табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган, сигирнинг шохидан махсус ясалган асбоб; қортиқ. Қориқ солмоқ. ■ Утар бобо унинг билагини ушлаб, томир уришини текширди.. сўнг ётқизиб, яғирига қориқ қўйди. С. Сиёев, Аваз.

КОРИҚЧИ Қориқ солувчи табиб.

ҚОРЛИ I Қори бор, қор билан қопланган. Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш. Ғайратий.

2 Қор ёғиб турган; қор ёғаётган. Қорли тун.

ҚОРЛИК Қор қоплаган, қор босган жой. Шовуллади тун бўйи шамол, Қорликларда ўчди изимиз. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚОРМОҚ I Суюқ ёки майда заррали сочиловчан нарсаларни бир-бирига аралаштирмоқ, қориштирмоқ. Толқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ. ■ Қўй сути, қўй мойига Унадек унни қориб.. Қ. Муҳаммадий.

2 Обдан аралаштириб етилтирмоқ, ийламоқ, пишитмоқ (шу йўл билан ўзи боғланиб келган сўз англаган нарсани тайёрлашни билдиради). Лой қормоқ. Бетон қормоқ. ■ Кун чиқмасдан ун эладим, хамир қордим.. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қориш билан банд бўлган хотинининг олдида тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Булғамоқ, беламоқ, қориштирмоқ. Лойга қормоқ. ■ Сел гўзаларимизни.. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак кўримизни, виждонимизни оқизиб кетгани йўқ. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Ўзингни балчиққа қориб, ийглаб-ёлвориб, деҳқоннинг оғзидагини, косибнинг бўғзидагини умид этишга ор қилмайсанми, Матпано? С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ботирмоқ, кўймоқ; гирифтор қилмоқ. Чўпонни севоладим, Ҳеч кўнгил қўёлмадим. Фурбатга қорганимнинг, Девага юборганимнинг Сабаби шунда эди. Ҳ. Олимжон.

ҚОРОВУЛ I Бирор объектни кўриқловчи қуролли шахс, шахслар гуруҳи; посбон, соқчи. Ўрда қоровули. ■ Подишонинг Бухорога келиши муносабати билан кўчалар тозаланган, қоровулу ясовулар йўлларга тинмай сув сепишарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Арк қоровуллари кийимларини ечиб, кўрпаларига чўзилдилар. С. Айний, Дохунда.

2 Бирор объектга зиён-заҳмат етказмаслик, унда тартиб-интизом ва ш.к. ни сақлаш учун, кўриқлаш учун қўйиладиган шахс; кўриқчи. Урмон қоровули. Боғ қоровули. Кўча қоровули. ■ ТошМИ дарвозаси олдида қоровул уларни тўхтатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Мозорни қиртишлаб то-

илади. Гуристон қоровулига пул бериб, қурън тиловат қилдирди. Ў. Ҳошимов, Қалнинга кулоқ сол.

3 Кузатиб, огоҳ бўлиб турувчи. Умрзоқ сўприкнинг нариги четида қоровул бўлиб туриш учун кетди.. П. Қодиров. Юлдузли гунлар. Лекин элликбоши Йўлчининг изига қоровул туширганлигидан хабардор бўлган.. Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 ҳарб. Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. Гарнизон қоровули. ■ Қоқ ярим кечада қоровулар тревога кўтаришди. Ойбек, Куёш қораймас.

5 Нишонга олиш учун милтик, пистолет каби қуролларнинг стволи учига ўрнатилган бўртиқча; мушак. Аҳмаджон шошмасдан миттигини ўнглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга кўндириб, тепкинни босди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚОРОВУЛБЕГИ тар. Ўрта Осиё хонлиқларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, кўриқламоқ. Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ. ■ Сағди чол поданинг олдига ўтди, Холмурод пайкал томонни қоровуллаб қолди. «Ёшлик».

ҚОРОВУЛЛИК 1 Қоровул иши, вазифаси: қоровул туриш. Қоровуллик қилмоқ. ■ Ёз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машғул эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Қоровуллик штатига киритиб қўяман. Т. Ашуоров, Оқ от.

Қоровуллик қилмоқ 1) қоровул вазифасида ишламоқ. Шаҳарда қоровуллик қилманми, қовун тилиб сотаманми, менинг ишим. «Муштум»; 2) кўриқламоқ, назорат қилмоқ, кўз-кулоқ бўлиб турмоқ. Йўлда қудуқ ёнида тунаб, овқатланиб ухлашди. Зулфиқор билан Заврак.. ухламай, галма-гал қоровуллик қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажарётган қоровул турадиган ёки дам олади-

ган хона, жой. Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар. «Гўрўгли». Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОРОВУЛЧИЛИК айн. қоровуллик 1. Бадиа.. -Мен қоровулчилик қиламан, — деди. Бу — ҳам илтифот, ҳам фармон эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОРОНҒИ 1 сфт. Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган; зид. ёруғ. Қоронғи кеча. Қоронғи уй. ■ Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Унсин тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Дарча очилиши билан қоронғи хужрага совақ ёпирилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин уйқуда. «Ёшлик».

2 от Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушди. ■ Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан кўрққандек.. йилт-йилт этиб кетади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёрмат қоронғида йиқилиб-сурилиб, элликбошининг уйига келди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. Сухбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Лекин бизга комиссия нималарга асосланиб шу фикрга келганлиги қоронғи бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

4 кўчма Ноаниқ ва ёқимсиз, бўлмағур. Кечқурун Гулнор ўз уйига қайтаркан, йўл-йўлакай ҳасратда ёниб, қоронғи хаёлларга чулғанди.. Ойбек, Танланган асарлар. -Иним, — деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини кўйиб юбормасдан, — бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Машғал.

5 кўчма Рўшнолик, яхшилиқдан холи; зид. ёруғ. Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамонлар бир-бирига етишишни, «қоронғи юртимизни илм чироғи билан ёритиш» йўлида бирга ишлашни орзу қиладилар. Газетадан.

Боши қоронғи қ. бош. Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи У қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимайди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Мунаввар уч кунлик келинлигида бир гап эшитди-ю, бу дунёси кўзига қоронғи бўлиб кетди. С. Анорбоев, Мехр.

Машаққатли юришлардан зериккан хотини фингишйвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНҒИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [Отабек] Шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек, мевазорнинг ичкарасига юра борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАМОҚ кам қўлл. Қоронғилик тушмоқ, қоронғи бўла бошламоқ; қоронғилашмоқ. Энди кеч бўлди, кун қоронғилаб қолди.

ҚОРОНҒИЛАТМОҚ 1 Қоронғиламоқ фл. орт. н. Дераза ва эшикларга парда тутиб, хонани қоронғилатди.

2 кўчма Ноаниқ қилиб қўймоқ, хиралаштирмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ни). Оҳанни келиштираман, деб маънони қоронғилатиб қўйибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНҒИЛАШМОҚ 1 Қоронғилик чўкмоқ, тушмоқ; қоронғи ҳолат юзага келмоқ. Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Газетадан. Уч қулоч илгарилаш билан унгуричи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўкда саёҳат қилиб юрган ой булутлар ортида қолди. Бутун ўрмон ва кенг далалар қоронғилашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ноаниқлашмоқ, хиралашмоқ; чигаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ҳақида). Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашди. ■ Баҳорнинг фикри қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Кўз олди қоронғилашди қ. кўз. Чол охири ҳолдан тойиб, кўз олди қоронғилашди-да, сув аралаш лойга йиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўзига дунё (ёки олам, жаҳон) қоронғилашди Қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Зиёдилла қамоққа олингандан кейин, олам кўзига буткул қоронғилашди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚОРОНҒИЛИК Қоронғи ҳолат (тўғри ва кўчма маъноларда). Туннинг қоронғилиги. ўрнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги. Қоронғиликда тўқнашмоқ. ■ Кўзи қоронғиликка кўниккандан кейин, охур ёнидаги сизирни, ола бузоқни кўрди. Ў. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кеч кириб, қоронғилик тушганда, Хуройим кўзини очиб қаради. «Рус-

тамхон». Ҳасан овчининг кўнглини қоронғилик қоллади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Халқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йил орқага тортишмоқчи. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚОРОТҚИ айн. қаратқи. Ҳосили йиғиб олинган бўстонликларда унда-бунда қоротқи — қўғирчоқлар қаптаяди. Ойбек, Навоий.

ҚОРТИҚ айн. қорик.

ҚОРУВ кам қўлл. Эп, удла. —Кўп қийнаманглар, маъқул сўзга қорув йўқ, — деб ёлвориб, эланиб қолди. «Эрли ва Шерали».

ҚОРУВЛИ кам қўлл. 1 Удли-шудли; уддали. Ногоратепалик Сафар бободан саккизта ўғил туғилди. Уларнинг ичида Холмўмин қорувли ва серғайрат чиқди. Газетадан.

2 Гавдали, норгул; қомадлор. Минбарга қорачадан келган, ўрта бўйли, қорувли йигит кўтарилди. «Самарқанд машғаллари». Чавандозларни айтмайсизми. Ҳар келбатли, ҳар қорувли. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. Шу пайт даврага Тўйчиға қараганда анча ёшироқ, қорувлигина йигит чиқиб келди. «Ёшлик».

ҚОРХАТ этн. Биринчи қор ёққан кунни зиёфат беришни таклиф қилиб, таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади). Тансиқ қорни ғанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзиб, ўзига хос наиъа-завқ бағишловчи кишики зиёфатларга юра бошлаганлар. Ойбек, Навоий. Биринчи қорнинг ўзига яраша гашти бўлади. Даламиздаги қўшнилари билан қорхат ёзишганларимиз ёдимга тушди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚОСИД [а. قاسد — жўнаб кетаётган; интилувчи, қасд қилувчи; хабарчи, элчи, чопар] эск. кт. 1 айн. хабарчи. Борсанг кўйиға, қосидо, айғил Муқимийдин дуо. Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилувчи.

ҚОСИР [а. قاسر — чек (чегара)ланувчи; камчиликли, қисқа, калта; кучсиз, ожиз] кт. Қусурли, қисқа, калта. Ақли қосир.

ҚОТИЛ [а. قاتل — ўлдирувчи, қатл этувчи; ҳалокатли] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи йўқ. Ў. Хошимов, Нур борки, соя бор. Демак, Бойсунқур мйрзо бизнинг изимизга қўйилган қотилни пайқаб, муҳофаза сифатида «овчи йиғитлар»ини йўллаган. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг.. қонини даъво

қиладиган кишиси бўлмаганидан, ҳукумат унинг қотилини топшиш учун ортиқча ҳаракат қилмади. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚОТИЛЛИК Қотил бўлиш, қотил эканлик. Қотиллигини бўйнига олмоқ. ■ Заҳар бермоқ учун сайланди Мансур, Нечук инсонки, қотилликка мағрур. Ҳабибий.

2 Одам ўлдириш. Қотилликда айбланмоқ. ■ ..жосуслик, диверсия.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси бўлиши мумкин. Газетадан.

ҚОТИЛМОҚ кам қўлл. 1 Қотмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўлга чиққанларидан бери орада бир оғиз сўз қотилгани йўқ. А. Мухтор, Чинор. Пастда ётган ит, гап ўзига қотилгандай, аста дум силкийди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Аралашмоқ, қўшилмоқ. Бўз тупроққа қирмизи қон қотилди майдон ичинда. «Ширин билан Шакар». Кумуш тунга кетгил қотилиб, Юлдузларни айлагин ҳавас. У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

ҚОТИНМОҚ Қўшилмоқ, аралашмоқ; яқинлашмоқ. Тўғри, унга қотиниб бўлмайди, лекин кўз билан кўриши, ширин лутфларидан баҳра олиши мумкин эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бошдаёқ: -Бизга қотинсаларинг, ўзимга ўт қўяман, — деб огоҳлантиргани боис, йигитлар сукутда турардилар. «Шарқ юлдузи».

ҚОТИРМА Қаттиқ қилиб, қотириб тайёрланган. Камбир бир неча қотирма кулчани зўрлаб Бектемирга тутқизди.. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚОТИРМОҚ 1 Қотмоқ. фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ. ■ Гўшти, пиширмай, қотирмай, учаламиз еб бўлдик. «Эртақлар». Гоҳ тоғ томондан қуруқ ва аччиқ изғирин эсар ва.. қуёшда шилта бўла бошлаган қишлоқ кўчаларини даранглашиб қотириб ташлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёмғир ерни қотириб, захлатиб қўйди. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 кўчма с. т. Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, қойил қилмоқ; ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ. ■ Фельетонингизни ўқидим. Жуда.. қотирибсиз! О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси. Уч жойга тириб уй-жой қурдим.. «Муштум». «Мендай қилдим, мен бундай қилдим, қотир-

дим, дўндирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Бош қотирмоқ қ. бош 2. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унда математик формулалар билан бош қотирмай, маза қилиб юраверади. Қойил! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚОТИШМА тех. Турли металл ва металлмас моддаларнинг эриган ҳолда ўзаро қўшилувчи ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси. ■ Қотишма тайёрлаш узелида қишга яхши тайёргарлик кўрилмаган. «Муштум».

ҚОТИШМОҚ 1 Қотмоқ фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишиди. Совуқда қотишиди. ■ Қизиқ бир вазиятда бир зумгина қотишарди. Ойбек, Навоий.

2 тех. Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 Ўзаро муносабатга кирмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ, қўшилмоқ. Тиниб-тинчимайди. Ўз иши етмагандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради. Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ҚОТМА 1 Бадани камгўшт, аммо пишиқ. У [вақил] қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари. Тош супачада.. қотмадан келган новча бир киши хаёлга чўмиб ўтирар эди. Туйғун, Найчиннинг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озгин, ориқ. Салтонбу ғаму ғуссадан, муҳтожлик ва доимий очликдан сўлишиб кетган қотма юзини чўзғиловчи кулгидан ўзини тутолмай кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..беқасам тўннинг олди очилиб.. қотма кўкраги кўрииб турар эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОТМОҚ 1 Нами, суви қочиб, қаттиқ ҳолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ; зид. юшмамоқ. Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон. Ҳамир тошдек қотибди. ■ Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшитмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат ҳақини аллақачон олганмиз, — деди қуракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.

2 Қимирлаш, ҳаракатланиш хусусиятини йўқотмоқ (тана аъзолари ҳақида). Гардани қотмоқ. ■ Эрталабки гимнастика шалпайиш ва қотиб қолганликни йўқотади, қон

айланишини тезлаштиради.. Газетадан. Келакелгунча машинада ўтиравериб, бели қотиб кетган Ҳожимурод у ёқ-бу ёққа юриб, чигилини ёзмоқчи бўлди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

3 кўчма Кўркув, ҳайрат ва б. сабаб билан ҳаракатини тўхтатиб, қимир этмаган ҳолда бўлмоқ. Уна юришини, на юрмасини билмай, жойида тек қотди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Саратонда муаллақ қотган ҳаво ғубори шабнам билан яна ўз онаси — тупроқ оғушига оҳиста чўкди. «Саодат». Оҳунд билан қори бошлари ерга теккудек бўлиб, таъзимда қотган эдилар. С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ҳаракатсиз, ривожланишсиз ҳолда бўлмоқ. Адабиёт қотиб қолган нарса эмас. ■ Уэски, сунъий йўлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган.. қалбаки шоирларга қамчин сола бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Бу домла [Салимхон Обидий] қотиб қолган одам.. профессор унвонини ўша вақтда олиб қолди-ю, йигирма йилдан буён ҳеч нима қилгани йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

5 Қаттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди. ■ Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади? Ойдин, Ҳазил эмиш.

6 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. Унинг тани куёшда қорайди, мускуллари қотди.

7 кўчма Тўхтовсиз, қаттиқ қулмоқ ёки йиғламоқ. Унинг гапига роса қотдик. Бола қотиб-қотиб йиғлар эди. ■ Алексей ва Элмурод унинг ҳикоясини ҳузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бобом қулгидан қотиб қолади. Ойбек, Болалик.

8 Қаттиқ уйқуга кетмоқ; донг қотмоқ. ..бизнинг қисм командири меҳмондорчиликдан саҳар пайтида келиб, қотиб қолган экан. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

9 шв. Аралаштирмақ, қориштирмақ, қормоқ. Бориб кирсам майдонга, Аччигим тарқатсам, деб. Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қотсам, деб. «Равшан».

10 Жуда озмоқ, ориқламоқ. Болам бечорани тинч кўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи. О. Ҳусанов, Най.

Бети қотмоқ қ. бет. Сўкаверсанг, бети қотар, Ураверсанг, эти қотар. Мақол. Боши (ёки мяси) қотмоқ қ. бош. Гап (ёки сўз)

қотмоқ қ. гап. Дийдаси қотмоқ қ. дийда. Бу хил аламзадаларни кўравериб, дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов: -Энди кўп ҳам ўйламанг, Баширжон ука, — деди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Донг қотмоқ қ. донг П. Суяги қотмоқ (ёки қотган) 1) суяги пишиқ (қаттиқ) ҳолга келмоқ; ўзини тута оладиган бўлмоқ. Суяги қотмаган бола; 2) шахсинг шу сўз боғланиб келган сўз англаган иш, касб ва ш.к. билан пишиб етишганлигини, катта малакага эғалигини билдиради. Суяги пахтачиликда қотган. ■ Толиб ака суяги журналда қотган тажрибали ходим. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Суяги савдогарчиликда қотган бой, олтишлардан ошганига қарамай, йигитларга ўхшаб кетадиган қиёфаси бор эди. «Ёшлик». Тери қотмоқ Терлашдан тўхтамоқ ва мавжуд терлари қуримоқ. Зулфиқор баданидаги терлар қотиши билан яна тўнкани юмалата бошлади.. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг пешонасидаги реза-реза терлар ҳали қотганича йўқ. Газетадан. Тили қотган Тили гапга келмайдиган, айланмайдиган бўлиб қолган. «Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди», деган гапга ишониб юрар эдик.. П. Турсун, Ўқитувчи. Тун қотмоқ Тун бўйи ухламаслик, ухламай тонг оттирмақ. Гапи адо бўлмайдиган балога йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. «Алпомиш». Энсаси қотмоқ қ. энса. Ҳаром қотмоқ айн. ҳаром ўлмоқ қ. ҳаром.

ҚОТРАНҒИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси ейишли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда. Мақол.

ҚОФ [а. قاف — араб алифбосидаги «қ» ҳарфининг номи; ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинувчи афсонавий тоғ номи]: Кўҳи Қоф ёки Қоф тоғи Гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Кўҳи Қоф» мамлакатида соф усталарни тўплаб, паланг от қилдирган. «Муродхон». Ҳаёти сарсарликда кечган одамлар учун уч йиллик азобу уқубатни бошдан кечирши Қоф тоғини елкага ортмоқлаб юриш билан баробар. К. Алиев, Мараз.

ҚОФИЛА [а. قانق — карвон; кишилар, йўловчилар сафи, қатори, гуруҳи] эск. кт.

Сафардаги кишилар тўдаси; карвон. *Фосих афандининг извоши орқасидан йўлга чиққан қофила от бозори гузарига келиб тўхтади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қофила бошининг эсига келади, Бойсарининг арзасини олади. «Алпомиш». Кудалар қофиласи шаҳарга жўнаркан.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ҚОФИЯ [а. قافيه — шеърда бир неча байт ёки мисралар охиридаги сўзларнинг ўзаро оҳангдош, мос бўлиши; сўз ўйини] **1** Шеърини мисраларнинг муайян ўрнида оҳангдош сўз ёки сўз бирикмаларининг изчил такрорланиб келиши. *Шеърни қофияга солмоқ. Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ. ■ Тўла оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижолаарнинг қофияланиши «тўқ қофия» ёки «тўла қофия» деб аталади. «Адабиёт назарияси».*

2 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охириги ҳарфи.

3 эк. Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

Қофияси келганда с. т. Гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. *Қофияси келганда, отангни аяма. Мақол. ■ [Аширмат:] Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Қофияси билан с. т. Каттиқ тегмайдиган қилиб, ётиги билан. [Нетайхон:] Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.*

ҚОФИЯБОЗ [а. + ф. قافيه‌بان — қофияни, қофиялашни яхши кўрадиган] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. *У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон исбот қилди. Ойбек, Навоий.*

ҚОФИЯБОЗЛИК Куруқ қофиянинг ўзига берилиб кетиш. *Уларда оҳангдошликни юзага келтирувчи қофиябозлик ибтидоий сўз ўйини тусини олган. «ЎТА».*

ҚОФИЯДОШ Ўзаро қофияланувчи, талаффузи ўхшаш, оҳангдош. *Қофиядош сўзлар. Қофиядош бўлмоқ. ■ -Ҳа, бола учрамаганда, балого учрадик, — деди Фарҳод қофиядош сўз топганлигидан кулиб. А. Ҳакимов, Илон изидан. Қофиядош иборалар Рабғузий асари тилининг Яссавий ҳикматлари тилига жуда яқин эканини кўрсатиб турибди. П. Қодиров, Тил ва эл. Отингизни қо-*

фиядош қилиб «Эшполвон» ўрнига «Мешполвон» кўя қолинг. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОФИЯДОШЛИК Қофиядош ҳолат, қофияга эгаллик. *Сўзларнинг қофиядошлиги.*

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофияли қилмоқ, қофияга солмоқ. *Шеърнинг иккинчи мисраларини қофияламоқ.*

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. *Қофияланмайдиган сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияли бўлмоқ. *Рубоийда одатда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофияланади.*

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофияланувчи, қофиядош. *Қофияли сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланган, қофияси бор. *Ҳазалда мисралар ўзаро қофияли бўлади.*

ҚОЧИЛМОҚ Қочмоқ 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаётган номаълум йигит Йўлчи экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОЧИРИМ 1 Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш.к. га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочирик. *У. нариги сўридаги машшоқлар билан ўтирган чўтир Абдурахим ошпазни қочирим билан аския қила бошлади. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [Зайнобиддин] Баъзида андаккина қочиримга ҳам оғзи қулоғида хирр-хирр кулади. Мирмуҳсин, Тирик товон. Башорат имо-ишора қочиримларни ё тушунмайди, ё тушунмасликка олади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.*

2 Истеҳзо, киноя, пичнинг, кесатик, қочирик. *Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулди. Турсуной Дилбарнинг бу гапи қочиримми ё мақташми — тушунмас эди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

3 мус. Ўзбек анъанавий мусиқасида оддий ва мураккаб мусиқа безакларининг умумий ифодаси: куйга жило берувчи қисқа товуш (оҳанг)лардан ташкил топади. *Ўзбек миллий куйлари нозик қочиримлари билан нотага олинди. Газетадан.*

ҚОЧИРИШ Урғочи чорва молларини урчитиш усули; табиий ёки сунъий уруғлантириш. *Қорамолчилик, қуйчилик, эчкичиликда қочирининг энг самарали усули сунъий қочирини ҳисобланади. «ЎЗМЭ».*

ҚОЧИРИҚ айн. қочирим 1, 2. Шербекнинг нимага қочиріқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Гоҳида йигитлар ҳам келиб кўшилиб, аския, қочиріқлар бошланарди. Ф. Мусажонов, Хури. [Бу] Қочиріқ гап Бўронбойнинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборди. М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.

ҚОЧИРМА кам қўлл. Қочиріқ, қочирим. Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага таклиф этди. Ойбек, Навоий. Қўзининг қочирма гаплари қулоғининг тагидан кетмади. Ё. Шукуров, Уч савол.

Марказдан қочирма тех. Марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. Марказдан қочирма куч. Марказдан қочирма насос.

ҚОЧИРМОҚ I I Қочмоқ I фл. орт. н. Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. ■ Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Қудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пазандаликда сени бир чўқишда қочирадику! Х. Назир, Олтин қадаҳ.

2 Четга тортмоқ, узоқлаштирмоқ; орасини очиқ-очиқ қилиб қўймоқ. [Отабек] Содикдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан кўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота.. учта чиллакни танлади-ю, ўрик тупининг уч ётига ораларини сал-сал қочириб суқди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ, ўтказиб юбормоқ. Оқизмагин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан хушимни. «Гўрўғли». Мансур бу гапни бекорга айтмади. Зухра чиндан мени таниган. Фурсатни қочирмасдан чорасини кўриш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 Кўчма Орасини бузиб, бир-биридан айирмоқ, жудо қилмоқ. Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа бирор сабаб билан ўзидан узоқлаштирмоқ. Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз

эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган. бир нозанин бўлиб кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Яширин олиб кетмоқ, ўтирламоқ. Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари. Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Ойбек, Танланган асарлар.

Гап қочирмоқ Ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. Афанди либосларни кўтариб, терлаб борар экан, подшо гап қочирди. «Латифалар». Кўздан қочирмоқ қ. кўз 2.

ҚОЧИРМОҚ II Қочмоқ II фл. орт. н. Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томга қамиш босиши керак. Х. Фулом, Машғал. Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунғий қочириб пунктига қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОЧИҚ I кам қўлл. айн. қочоқ. Ҳайдар ота уста Муминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса, «улармалик қочик», дейишади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Уришиб қочган, енгилган (асосан паррандалар ҳақида). Бедананинг ҳаммаси қочик чиқди. Ойбек, Болалик.

3 Бир-биридан қочган, узоқлашган; ораси очиқ. Пол(нинг) тахталари анча қочик. ■ [ЗАГС мудираси] Қаттиқ бош чайқайди, энлик, қочик қошларини чимирди. С. Анорбоев, Мехр.

ҚОЧМОҚ I I Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к. дан қутулиш учун (одатда, чопиб-югуриб) мавжуд жойини ташлаб жўнамоқ. Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас. Мақол. ■ Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат. Фашистлар дастлаб саросимага тушди-да, сўнг бирдан тирақайлаб қочди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Яшириниш, хавф-хатардан холи бўлиш мақсадида ўз (турган) жойи, маконини яширинча тарк этмоқ, бошқа ерлардан жой-макон қилмоқ, бошқа ерларга кетмоқ, ўзга ерларда бўлмоқ, юрмоқ. Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан, А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳеч бўлмаса,

жонни сақла энди сан, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан. Ҳ. Олимжон. Нега уйдан қочдинг? «Ёшлик».

3 Бирор нуқтадан (жойдан) нари йўналмоқ, силжимоқ. *Марказдан қочувчи нервлар.* ■ Боши *гир-гир* айланар, деворлар ундан қочаётгандек эди. «Ёшлик».

4 Оралиқ жой пайдо бўлмоқ ёки очиқ оралиғи узаймоқ (ёнма-ён, қатор жойлашган нарсалар ҳақида). *Пол тахталари бир-биридан қочибди. Тишлари бир-биридан қочибди.*

5 Ўзини четга олмоқ, даҳл қилмаслик; четланмоқ; ажралмоқ; сақланмоқ. *Иш иштаха очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. ■ Қаранг, бу ерда ҳам ишдан қочганлар топилибди. Ҳ. Тўхтабоев, Сирли қалпоқча. Ўз кўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярама! С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] Бундай бўлмағур таклифни эшитмас(лик) учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса, онасига йўлиқишдан қочиб юришга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Сидиқжон:] Яхши хотиндан одам қочадими? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *У фалокатдан билиб қочган экансиз-да, болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қилади киши?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 кўча Тийилмоқ, сақланмоқ. *Умуман, адабиёт фани ўқитилганда, сийқаликдан қочиш керак.* Газетадан. *Юракни чарчатадиган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиш керак.* «Анатомия».

7 Уришиш, олишишда енгилмоқ (асосан, ҳайвон, паррандадар ҳақида). *Кўчқор уриштирдик. Меники қочди.* ■ Нега қочган беданадай, писиб чирқиллайсан? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 этн. Бегона эркакдан юзини беркитмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). *Тўғриси, Сорахон кишидан қочади.* А. Қаҳҳор, Сароб. [Эвзозхон] *Утап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Назирқул.. туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиган бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

9 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. *Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди.* ■ *Ҳасрат, алам, кудурат бутунлай қочган.* Файратий. *Хонадан файз қочиб, бирдан харобага айланди.* Ф. Мусажо-

нов, Ҳиммат. *Элмурод шундай ўйлар селида фарқ бўлиб, уйқуси қочди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

10 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоғоз ва ш. к.нинг тешигидан ўтказилган ип, боғ ва ш. к. ҳақида). *Боғи (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.*

11 (кел. зам. шаклида — қочмас ёки қочмайди) Ўзи боғланиб келган сўз ёки сўз бирикмаси англаган нарсанинг ўрни (вақти) билан амалга ошишини, йўқ бўлмаслигини билдиради. *Зиёфат қочмас (қочмайди), аввал ишларни бир ёқлик қилиб олайлик.* ■ *Чой қочмас.. Ҳайр, эсингдан чиқмасин..* С. Сиёев, Ёруғлик. *Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Зухра ҳали ёш, эрга тегиш қочмайди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Аравани қуруқ олиб қочмоқ қ. арава. *Гўшти қочган Ориқ, ориқлаган. Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан.. Светлананинг пешонасини силади.* В. Ғофуров, Вафодор. *Кайфи қочмоқ айн. кайфи учмоқ қ. кайф.* *Кўздан қочмоқ* Эътибордан четда қолмоқ. [Зокир ота:] *Мен сизга айтсам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мазаси қочмоқ 1) айн. тоби қочмоқ қ. тоб. Менинг сал мазам қочиб турибди.* Файратий, Унутилмас кунлар; 2) ёмон, салбий томонга ўзгармоқ. *Даромаднинг мазаси қочди.* ■ *Далада ишнинг мазаси қочди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олиб қочмоқ с.т.* Ортиқ муболага қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. *Орада гап қочмоқ айн. (орада) гап ўтмоқ қ. гап. Оғзининг таноби қочмоқ қ. оғиз.* *Сафар қочди қ. сафар II. Тоби қочмоқ қ. тоб.* *Хаёл (ёки ўй) олиб қочди* Хаёл (ўй) ҳар томонга олиб кетди. *Қиммат холани хаёли олиб қочди: -Ўзим ўйлаганим келиб чиқди.. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармишми?* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бир ўй олиб қочмасин, занжир ҳалқаларидек бир-бирига уланиб, чиқиб келаверади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Ўзини олиб қочмоқ айн. ўзини четга олмоқ қ. чет.* *Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уятчанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қочиб кетмаган ёки*

қочиб кетибдими Ораси яқин, узоқ эмас. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият топа олмайти.* С. Кароматов. *Олтин қум. Қўшариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча етиб оламан..* С. Зуннунова. Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (хайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида — **қочоқлар**) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Афғонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам бераётгани тўғрисида ҳар куни хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат йўқ, қўрқоққа — ҳурмат.* Мақол. ■ *Энди кўрасан мендан! Қочоқ! Сотқин!* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 айн. қочқин I. Қочоқларни қувиб бораётиб: *«Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!»* деяр экан Эргашев. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кам кўлл. айн. қочқоқ 2, 3. -Ҳа, қочоқ! — деди [Элмурод] унинг кўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: -Қайлигинг қани? П. Турсун. Ҳикитувчи.

ҚОЧҚИН I Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун чўл томонга от суриб кетдилар.* С. Айний, Куллар.

2 айн. қочоқ I. Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 айн. қочоқ 2. Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади. У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК I Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шаронгдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. *Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопагон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, кўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] *Юзида неча кунлик азоб ва*

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Қатъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; қўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] *Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келиннгизни тутиб келдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Санобар:] *Қаёққа қойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани, утиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 кўчма Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тепасидаги ёйсимон тукли қатлам. *Қуюқ қош. Пайваста қош. Қош(ни) бўймоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ■ *Самандаров бир қоши наст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳой-ҳой, — котиб тутаиш қошларини учириб қўйиб, Акбарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

Қош кўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмақ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош кўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ■ *Хизматкорлар қўлтиғимдан кўтариб, отга мингаштирмоқчи бўлганларида, оёғим узангидан тойиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирга каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузуклар, бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эғалик ва макон келишиклари шаклида — **қошига, қошида, қошидан**) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар». *Қошимдан ноз-истиғно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истиғно билан келсанг, ёмон бўлмас.* Ж. Камол. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одам-*

ни танимайдиган бўлиб қолди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан куча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар. М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, ҳузурдаги; таркибдаги. *Урозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор». Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.*

ҚОШИҚ 1 Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар. Мақол. ■ Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти буруиди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.*

Ёмондан ёрти қошиқ Охиригача еб-ичиб қўймай, озгина қолдирилган ҳолатга нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. халқларда, асосан, рақслар жўрлигида усул берувчи урма мусиқа чолғуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол. [йигитнинг] кўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчамоқ. *Ошини қошиқ билан емоқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ 1 Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК 1 Қошиқчи иши, касби.

2 тар. Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ 1 Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар.

Қош-қовоғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовоғи тамоман солинди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 кўчма айн. **қовоқ-димоғ.** *Кимнингдир қош-қовоғига қарашга.. ёмон кўринишга тўғри келади. Газетадан.*

ҚОЯ 1 Каттик, туб жинслардан иборат тик кўтарилган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттик тоғ жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). *Бу — Кўҳисийёҳ, унинг остида яланғоч кўнғир қоялар силсиласи. Мирмуҳсин, Меъмор. Жилганинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларига кўринади. П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар, тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсинда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиниб қараётганга ўхшарди.. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

3 кўчма Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. *Айрим ҳолларда иложсизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди. «Ёшлик».*

ҚОЯГИРЛИК кам. қўлл. айн. альпинизм. *Анна бир муддат қоягирлик машғулотларига ҳам қизиқиб кўрди. «Жаҳон адабиёти».*

ҚОЯТОШ айн. **қоя** 2. *Акбар баланд қоятош устида турарди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бир-бирига ғалати тарзда киришиб кетган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚОҚ I 1 Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ қуруқ ўтин.*

■ *Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, ўчоққа ўт ёқди. С. Анорбоев, Меҳр. Қоқ чўкирталарнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларнинг тагига солишибди. С. Аҳмад, Туйнук.*

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. *Элгелди унинг қора таёқни маҳкам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорамтил.. иккинчи одам бор эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Қоқ суяк 1) гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар. ■ Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунақа қоқ суяк бўладими? «Муштум».*

3 кўчма ҳеч нарсаси йўқ; куруқ. [Йўлчи:] Мен чиққанимда, уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой. Ойбек, Танланган асарлар. Чўнтаги қоқ бўлган Абдулла ака ўзича, «эх диёнатсиз, ақалли тийинини ҳам қолдирмабди-я», деб уни эшиккача кузатиб қўйди. С. Искандаров, Товламачи.

4 Нақ ўртасидан; тенг. Агар мурувват қилсанглар, жилла бўлмаса, бу йилча меваларни қоқ бўласизлар-да. Ойбек, Танланган асарлар. Узи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради. «Мушгум».

5 шв. Куритиб олинган; қуритилган (баъзи мева, полиз маҳсулотлари ҳақида). Сутли гўжа ичиб, қоқ ўрик билан жийда-пийда еб, қишни чиқардик. С. Сиёев, Еруғлик.

ҚОҚ II юк. Худди, нақ, аниқ, айни. Қоқ пешин. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада. ■ Бутун жонзотга ҳаёт берувчи қуёш эрта билан кўтарилади-ю, қоқ тушга келиб, тик туриб олади. «Олтин бешик». Қиз уйғонди қоқ сахар пайти. Ё. Мирзо. Қуёнқочди трассанинг қоқ киндиги ҳисобланар, элик километр узунликдаги масофани эгаллаган бўлиб.. участка аъзолари шу масофани қўлдан чиқариб беришлари мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚОҚВОШ [тўғриси қоқ бош] с.т. 1 Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [Жамила:] Оббо, қоқвош-эй, сен белингни боғлаганингча, Шокирвой нахтасини ундириб, териб ҳам олади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри», дейиш билан-ку Ҳожининг қорнига қозиқ қоққандек бўлган эди, яна «хўмрайманг», дегани нимаси. А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зикна. Эсизгина, гулдай умрингиз кулбаи вайронада ўтиб кетяпти, сизни хўп авраб шилатяпти бу қоқвош чол. Ойбек, Улуғ йўл.

ҚОҚИ I Куриган, қуритилган мева, гўшт ва ш. к (уларни узоқ муддат сақлаш усуллари билан бири). Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ. ■ [Табиб] Нон қоқиси еб, қуюқ фамила чой ичиш лозимлигини айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар тугунларини ечишди, қовун қоқи ва гўшт қоқиларни ўртага қўйишди. Ф. Фулом, Шум бола.

Қоқи баҳоси Жуда арзон: сув текин; икки пул. Қоқи баҳосида сотиб олмақ. ■ Боши-

га манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сиғмайдиган.. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган. «Мушгум».

ҚОҚИ II, қоқигул, қоқиўт Сарик тўпгулли, сут, ширали, қуригач, уруғли тўзғоғи шамолда учиб кетадиган кўп йиллик ўт; момақаймоқ. Норалининг қўлидаги қизгалдоқ, қоқи, чучмомаларни кўрди-ю, қўзи-чоқдай сақраб, унинг олдига келиб тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Бойваччалар уйининг даричаси тубида Сопол тивакчаларда ўсган қоқигул бўлур. Ф. Фулом.

ҚОҚИЛМОҚ I Қоқмоқ фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй. ■ Хонада ўнчача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга катта-конт қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳасан ота айтгандек, ўртага қоқиқ қоқилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсиллар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қоқилиб ўтирмоқ Қимирламай ўтирмоқ (ўтириб қолмоқ). ..ҳамма иш билан банд, жамоа раиси Салимов худди қоровулдай қоқилиб ўтирибди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚОҚИЛМОҚ II I Юраётиб, оёғи учини бирор нарсага уриб олмоқ ва шунинг натижасида мункимоқ. Қоқилсанг, тошдан ўнкалама! Мақол. ■ Уйлаб кетаётиб, тошга қоқилиб кетдим.. бош бармоғимнинг тирноғи кўчиб, четидан қон сизиб чиқди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Сирож тротуардан туртиб чиққан фиштни кўрсатиб, қизни огоҳлантирди: -Эҳтиёт бўлинг, қоқилиб кетиши мумкин. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 кўчма Янглишмоқ, хато қилмоқ; шу тарзда панд емоқ, ночор ҳолатга тушмоқ. Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши.. Олдинги сафар танбехларсизоқ бир оз эсини йиққан эди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Ҳозирча у қоқилмай, обрўсига нутур етмай келяпти. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўчма Бирор нарсдан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ. Пулдан қоқилмоқ. ■ Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман, деб отангиз бир оз қоқилиб қолдилар. «Мушгум».

ҚОҚИМ этн. Афсун ўқиб ва беморнинг аъзойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, қулоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволовчи» табиб. *Бир мен ўзим қоқимчи, ҳам эмчман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер!* Ҳамза. *Бор жан, йўқ экан, қарға қоқимчи, чумчуқ чақимчи экан.* «Эртақлар».

ҚОҚИНДИҚ 1 этн. Қоқим қилиб «даволаш» да беморнинг баданига уриб, бошдан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 х.-қ. Жоним тасаддуқ, садақанг бўлай. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигида сенинг орзу-ҳавасингни кўрсак деймизда, онанг қоқиндиқ.* Ҳ. Зиёхонова, Кўнгил. *Бўйингиздан опангиз қоқиндиқ, агар шунчалик айтмасангиз, бир бечора қиз оёғости бўларкан.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *-Вой, онагинанг айлангур, бўйгинангга қоқиндиқ бўлай, — деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани қўймади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бор, дўмбоққинам, бор, қоқиндиқ, бор, уйинингни ўйна.* А. Мухтор, Чинор.

ҚОҚИНМОҚ 1 Қоқмоқ фл. ўзл. н. Тўрқовоқ ичида эски туллак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас. Ф. Гулом. *От бутун гавдасини силкиб қоқинди-да, чуқур нафас олиб ихради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 айн. **ҚОҚИЛМОҚ 2.** Кўкка қараган қоқинар. Мақол. *Отнинг тўрт оёғи бўлса-да, қоқинади.* Мақол. ■ *Содиқ мингбоши деҳқоннинг тарвузига қоқиниб кетди.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 кўчма айн. **ҚОҚИЛМОҚ II 2.** Билимсиз киши қоронғида адашиб юрган одамга ўхшайди. *Бундай одам тез қоқинади.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар. *Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча йиқилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚОҚИРИМ Қатиқ ва қалампир солинган қуруқ суюқ овқат (одатда тумовни, шамоллашни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиб келган.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚОҚИШМОҚ Қоқмоқ фл. бирг. н. Улар туриб, этакларини қоқишди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Йигитлар катта кўрғоннинг текис майдончасида терларини артиб, чангларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОҚИШТИРМОҚ Ҳеч қолдирмай, бор-йўгини йиғиштирмоқ, тўпламоқ, қириш-рмоқ. *Бундан уч йилча олдин, Қирмизхонни*

кўрқитиб, отпуска пулини қоқиштириб олгани эсига тушди-да, ўз-ўзидан қизариб кетди.. Эр бўлиб, бир тийин бериш у ёқда турсин, қўлидагини ҳам қоқиштириб олади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳайдар.. муволишга етмай, стипендиясидан қолган бор-йўқ пулини қоқиштириб, шофёрга берди-да, ўзи ётоққа қараб пиеда кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ, Гўшт қоқламоқ. ■ *-Бизни шўлонга қамаб, балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 кўчма Сира ҳам қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ, бор-йўгини қуритмоқ. *..сизнинг омборларингизни ҳам йиғитларга талатиб, қоқиб.. чиқиб кетишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унинг маъракаларини ўтказиш учун уйимизни қоқладик, қарзга ботдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қоқи қилмоқ. *Онама айтинлар, қовун қоқласин, Қовуннинг қоқи(си)ни уч ой сақласин.* «Кўшиқлар».

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан киритмоқ (қозик, миҳ кабилар ҳақида). *Ерга қозиқ қоқмоқ. Ёғочга миҳ қоқмоқ.* ■ *Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Унсин] *Ичкари уйда ўтириб, маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қорагул, лок суркайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Михлаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отга тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ.* ■ *Нима учун деворларга гилам қоқмадинлар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима бўлди-ю, ҳеч ким билан кенгашмай.. правлениенинг эшигига шундай бир эълоннома қоқиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Уриб овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ, дукиллатмоқ. *Ҳамма ухлаганда, у муллаваччанинг ҳужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров.. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Шарофат] *Уйнинг нариги деворини қоқиб, кўшинини чақириниш учун ўрнидан аранг турди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

4 Елгага ёки орқага кафт билан секингина урмоқ, шаппатиламоқ. *Керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Дехқонбой! — деди ўзбек тилида бир жангчи. Н. Сафаров, Жангчи шоир. Бобом мени қаттиқ қучиб, қўли билан орқамни бир-икки қоқади, тагин ишга тутинади. Ойбек, Болалик.*

5 Уриб, чертиб, силкитиб ва б. йўл билан ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гиламнинг чангини қоқмоқ. Илиқ қоқмоқ. Бурнини қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кийимларни қоқмоқ. Телпакнинг қорини қоқмоқ. ■ У этакка илашиб қолган пахталарни қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоршиган саласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз кавмига ваз-насихат қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз келгунингизча, мен кўрначаларингизни қоқиб, супуриб қўяман. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 Уриб ёки силкиб, меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ. ■ Саломатнинг онаси эликбошининг боғидаги азим туп ёнғоғини қоқаётганда, йиқилиб ётиб қолди. С. Аҳмад, Хукм. Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб, кўнглини олиб юрдим. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қошини қоқмоқ. Қанот қоқмоқ. ■ Шакар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобилади. Ҳ. Назир, Томоша. Раис дарров ўрнидан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

8 кўчма Ҳолдан тойдирмоқ, толиқтирмоқ. *-Юр бизникига, — таклиф этди раис, — андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди. Ойбек, О.в. шабадалар. Йўл қоқиб, ўзи адоий тамом бўлган-у, кетидаги Зулхумордан номус қилганидан ҳам йўлдан қолмай чидаб боради. М. Мансуров, Ёмби. Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга киришим билан қотиб ухабман. А. Қодирий, Улоқда.*

9 этн. Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». *Ҳакка келиб чўқисин, Мулла*

келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Кўзинг сув бўлиб оқсин. «Фольклор».

Жонимни қоқай Айланай, ўргилай, тасаддуғинг бўлай. *Утиринг, айланай, ўтира қолинг, жонимни қоқай. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жонини қоқмоқ* Жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассум-ла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб. М. Алавия. Им қоқмоқ* Бош ирғатиб, им (имо) билан ишора қилмоқ. *Сеитов секретарга «чақиринг», дегандай им қоқди. «Муштум». Қизлар «бу нима экан», деб бир-бирларига им қоқишди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Киприк қоқмоқ* 1) киприкларни пирпиратиб, кўзни очиб юммоқ. *Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки киприк қоқди. С. Аҳмад, Бош оғриғи; 2) бўлишсиз шаклда — ухламаслик, кўз юммаслик. Тонг отганда киприк қоқмасдан, Тагин қир бағрида ҳозир бўламан. Миртемир. Мижжа қоқмаслик айн. киприк қоқмоқ* 2. *Бўрон бўлиб, кучли ёмғир қўйди, бригадир мижжа қоқмай дала айланди. «Ўзбекистон кўриклари». Мияни (ёки кулоқ-мияни) қоқиб қўлга бермоқ* Кўп гап гапириб, жавраб, жонига тегмоқ. *Тошкентдан яп-янги машина олиб келиши ҳақида мақтанавериб, миямизни қоқиб қўлимизга берди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Биродарлар, Рихсиев кулоқ-мияни қоқиб қўлимга берди.. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Оғзига қоқмоқ (ёки урмоқ)* Гапини бўлмоқ, гапиртирмаслик. *Дарсига тушунмай савол берсанг, дарров оғзинга уради. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Сим (ёки телефон) қоқмоқ с.т.* Телефон орқали сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. *Исфандиёрга сичқоннинг уяси минг тилла бўлди. У кетма-кет Тошкентга сим қоқар эди. С. Сиёев, Аваз. Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошлади. И. Раҳим, Ихлос. Танда қоқмоқ* кам қўла. *айн. танда қўймоқ* 2. қ. танда. *Тикувчилик артелига танда қоқавериб, ишдан қоладиган бўлди. Ғайратий, Довдираш. Четга қоқмоқ* Назарписанд қилмаслик, пастга урмоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб.. кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғоқ чақади. Ойбек, Танланган асарлар. Этак қоқмоқ* Баҳридан ўтмоқ; кечмоқ. *-Тортавер аравангни ўзларинг! — дедим-да, этак қоқиб чиқиб кетдим. М. Абдукаримов, Чигал ёзилди. Кўнса, кўнди,*

кўнмаса, этагимни қоқиб чиқаман-кетаман. С. Аҳмад, Уфқ. **Эшик қоқмоқ** 1) эшик тақиллатмоқ. *Машинадан тушиб, уймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим.* У. Назаров, Одамлар; 2) кўчма яқинлашиб қолмоқ, яқинлашганидан (келганидан) хабар бермоқ. *Илғорлар учун буйруқ кузда берилган эди.. баҳор эшик қоқяпти, «қанисиз, она?» дейди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. **Қанот қоқмоқ** қ. **қанот** 1. *Уй-хаёлим Ватан бўйлаб қоқади қанот!* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Қулоқ қоқмоқ** 1) қулоқ солмоқ. *Ёшларингга арз этармишсан: «Қачон тугар ёримнинг жанги?» Ёш демшики: «Ғарбга қулоқ сол, Келаётир зафар оҳанги».* Т. Тўла; 2) қулоғига етказмоқ; айтмоқ. *Доно халқимиз ҳам бу ҳақда ҳаммиша қулоғимизга қоқиб туради: «Гўзаллик юзда эмас, ақлда!»* М. Исмоилий, Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак; 3) эътироз билдирмоқ, қаршилиқ қилмоқ. *Ҳожи она менинг онам бўлади! Кимки онамнинг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундай хотин менга – талоқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жонкелди, ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп дейди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОҚТИРМОҚ **Қоқмоқ** фл. орт. н. *Уйга пол қоқтирмоқ. Отга тақа қоқтирмоқ.* ■ *Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энг четдаги қозикдан унинг ёнидаги иккинчи қозик орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгури оғзига қоқтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. - *Уч марта товуқни қучоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қилдиргин.. — деб қўярда-қўймадилар.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қуруқ, қуруқ суяк. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У тиззаларини қоқшол қўллари билан қучоқлаб, исқирт кўрпача устида бамайлихотир ўтирар.. эди.* М. Осим, Элчилар. *Қоқшол киши қўлини кўтариб, уни тўхтатди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚОҚШОЛ II *тиб.* Одам ва ҳайвонларда организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, ўзидан заҳар ажратиб, бутун организмни заҳарловчи таёқча шаклидаги алоҳида микроб кўзгатадиган ўткир юқумли касаллик (бемор камалакдек эгилиб қолади ва ҳар қандай ташқи таъсирдан тиришиб

қолаверади). Султоннинг оёғи ишииб кетди.. *Мадали ака: -Ҳозир дарров укол қилмаса, қоқшол бўлиб қолади, — деди-да, дори сумкасини тита бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҒОЗ [ф. کاغذ — қоғоз; хат; ҳужжат, гувоҳнома] I Асосан ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски-туски ва ш. к. дан тайёрланадиган юпқа материал. *Газета қоғози. Ёзув қоғози. Уров қоғози.* ■ *Республикамизда қоғоз ишлаб чиқариш узоқ тарихга эга. «Фан ва турмуш». Ҳозир қоғоз, босмаҳона.. харажатлари учун пул етишмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзида тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқиёлмасдан қийналасан.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *..бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлиқ чертёж қоғозлари ётар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нажмиддин Бухорий ҳам қоғозларни ёзиб, лойиҳани, мадрасанинг баъзи бўлак тасвирларини кўздан кечирарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маълум бир нарса, иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ни қайд этувчи матн битилган ва қонуний кучга эга бўлган қоғоз; расмий ҳужжат. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳар бир ишни қиламан, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди. Бу хат жиноятни савобга айлантиради. Ҳар ерда, ҳар ким олдида мени оқлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ кўрилган чоралар ҳақида «юқори»га қоғоз керак эди.* Газетадан. *Мана бу қоғозга мадраса муллабаччалари, домлалар, мударрис, бойлар, юрт улуғлари имзо чекканлар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Қоғоздан ишланган пул, қоғоз пул. *Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳамманиям хушини қочиради. Қачон олиб келибди? -Ҳозир беҳабар 175 сўм олиб келган экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Сув қоғоз қ. **сувқоғоз**. **Хитой қоғоз** қ. **хитой** 2.

4 (ў-п. к. шаклида — қоғозда) Фақат қоғоз, расмий ҳужжатлардагина қайд этилиб, амалда ижроси йўқ иш-фаолиятларга нисбатан қўлланади; шундай ҳолат, аҳвол-

ни қайд этади. Кўп бўлимлар ҳозиргача ва-
зифалари нимадан иборатлигини билмай-
ди, тарқоқ, кўп ҳолларда қоғозда фаоли-
ят кўрсатади. Газетадан.

5 с. т. Варақ, бет. Мақола икки қоғоздан
ошмасин. ■ Сўнги вақтларда мухбирлар,
юборган хабарларининг биринчи қоғози ус-
тига «гонорарли», деб ёза бошладилар. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [ф. کاغذبان — бўлар-бўлмас-
га хат ёзишни яхши кўрадиган] Амалий иш
ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш,
қарорлар чиқариш билан овора бўладиган,
шу тарзда ишлашни яхши кўрадиган шахс;
расмийчи. *Иш бўлмайди, кимки бўлса қо-
ғозбоз, Қоғозбозлик билан ўтгай қишу ёз.
Ҳабибий.*

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 Амалда эмас, қоғоз-
дагина иш битириш, қоғозбоз каби иш
тутиш. *Ҳурматли Тўқлиев ва Қораев ўртоқ-
лар! Қоғозбозлик билан план сира юз бўл-
майди. «Муштум». Бу министрликларнинг
айрим шохобчаларида асосий ишдан кўра
бепарволик, қоғозбозлик, уюшқоқсизлик авж
олиб кетган. «Муштум».*

2 Ёзиш-чизиш, қоғоз-ҳужжат ва ш.к.
билан боғлиқ ишлар. *У киши қайтгунча
қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб ту-
расан. О. Ёқубов, Излайман. [Мирзажон]
Кабинетда ўтириб, қоғозбозлик билан шу-
ғулланишга ўрганмаган. К. Раҳимов, Бирин-
чи одим. -Йўқ, йўқ, кўзғалма. Бугун қоғоз-
бозликка сира тоқатим йўқ! — деди Амина
опа Ҳалимага. О. Ёқубов, Бир фелъетон
киссаси.*

3 Ёз-ёз иши (кимса ҳақида туҳмат,
ғийбат ва ш.к. ни ёзиш). *Шу Қори ҳозир
газета ходимининг ҳам пайига тушиб, қо-
ғозбозлик қилиб юрибди. Мирмуҳсин, Муси-
ча одам.*

ҚОҒОЗЖИЛД [қоғоз + жилд] кам қўлл.
*айн. конверт. Қиз хатни буклаб, қоғозжилд-
га жойлади. Н. Ёқубов, Жон.*

ҚОҒОНОҚ Она қорнида, бачадонда
болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [а. قبة — гумбаз; чодир] *архит.*
Яримшар шаклидаги гумбаз. *Мезаналар-
нинг қуббалари. Бутхонанинг қуббалари. ■
Тунука томли уйлар, ёғоч нанжаралар, ги-
лос, олма ва шафтоли; қават-қават имо-
ратлар, баланд қад кўтарган минора ва
қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўта-*

*верди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқин тушди.
Минораларнинг қуббаларида уйнарди қуёш.
Э. Раҳим.*

2 Умуман, яримшар (қубба) га ўхшатиб
ишланган, шундай шаклга келтирилган
нарса. *Каравот қуббалари чироқдай ёнади.
Шухрат, Шинелли йиллар. Бир шиша конь-
як.. ва чиройли вазага қубба шаклида те-
рилган апельсин келди. Ойбек, Танланган
асарлар. Лёлнинг сақичдай қора сочи икки
қубба қилиб бошига турмаган. А. Мухтор,
Қаноти синган орзу. Агар бир гап чиқса,
шу чўққига тошдан қубба қилиб, белбо-
ғимни байроқ қилиб тикаман. П. Турсун,
Ўқитувчи.*

3 бол. Тўртта ёнғоқни пирамида шак-
лида тикиб, узоқдан соққа билан уриб
йиқитиш ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари
бор. *Абдуллаҳон солдирган қуббали тимнинг
ичи ари унидек ғуеулар эди. М. Осим,
Элчилар.*

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали
эшиклари кенг.. кўркам — ҳайбатли икки
меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўти-
рар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Су-
воқлари нураган, қуббали устунлари хийла
қийшайган омбор эшигини бир одам кулф-
лаётганда, ойимни кўриб, орқасига ўгириш-
ди. Ў. Ҳакимали, Навбахор.*

ҚУББАЧА 1 Қубба с. кичр.

2 *айн. қубба 2. Энли камарида олтин
қуббачалар, йирик гавҳарлар.. оловлар эди.
Ойбек, Навоий. [Алишер] Олтин қуббача-
лар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни
очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага
кирди. Ойбек, Навоий.*

ҚУБУР [а. قبور — «қабр» с. нинг қўлл.]
эск. кт. Қабрлар; гўристон.

Аҳли кубур Қабрларда ётган марҳумлар.
*Ассалом алайкум, аҳли кубурлар, Бир кеча
манзил жой сиздан сўрайман. «Алпомиш».*

ҚУВ 1 1 Макр-ҳийлага уста; ичидан
пишган; муғамбир, айёр. *Олимхон бекор юриб
тирикчилик қилишининг ҳам яхши яшашининг
йўлини топган одамлардан. У жуда қув,
мўлтони одам. Ойбек, Танланган асарлар.
..уста, мен сизни содда деб юрардим, анча
қув экансиз-а, тавба.. Р. Файзий, Ҳазрати
инсон.*

2 Қувлик ифодаловчи; айёрлик ифодали;
айёрона. *Алимардоннинг юзида яна ўша қув*

табассум қалқди. Ұ. Хошимов, Баҳор қайтмайди. У ўттиз етти ёшларда.. чуқур қув кўзларидан заҳар томган.. киши эди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚУВ II айн. оққуш. Оқ қув. Қора қув. Қув қув билан учади, ғоз ғоз билан кўчади. Мақол.

ҚУВ III: ранги қув ўчмоқ (ёки оқармоқ) Ранги оқариб, бўзариб кетмоқ. Раҳимнинг ранги қув ўчиб, ғиқ этмай қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У орқасига тисарилди, тошойнада.. ранги қув ўчиб, кўкариб кетган ўзининг башарасини кўрди-ю, бу ҳаёл эканини тушунди. Ұ. Умарбеков, Ёз ёмғири. Валихон қоғозга қўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқариб кетди, кўллари титрай бошлади. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҚУВ IV унд. с. Кушлар галасини ҳайлашини билдиради. [Иқбол:] Чумчуқлар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув. Н. Сафаров, Уйғониш.

ҚУВ V шв. Чақмоқ учкунидан ўт олиб ёнадиган махсус пилик, пилта. Меҳтарога сув солиб, Чақмоғига қув олиб, Йўлга тушиди Ҳасан мард. «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ кам қўлл. **I айн. қувламоқ.** Бузуқ ерда олқорларни қувалаб Мерганлардан Навфал илғари ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. Кўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди. К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. Шу залда йиллар ўтди қувалаб. Топе кўки бахт юлдузин кўрсатмай. Ф. Фулом.

ҚУВАЛАШМОҚ Қуваламоқ фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол: Қасир-қусур чайнасин. Қизинг бўлса, ёшга бер: Қувалашиб ўйнасин. «Кўшиқлар».

ҚУВБОШ с.т. Айёр, қув. Чамбилдадир асли душманнинг эли. Гўрўғли қувбошнинг тутинган ўғли. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [а. قُوَّة — куч, қувват; энергия] эск. кт. айн. куч, қувват, қудрат. Янги усул соғлиқни сақлаш қоидаларига тўла жавоб бериш устига, болаларнинг зехнларига, ўзлаштириш қувваларига яхши таъсир беради. «Маориф ва ўқитувчи».

Қувваи жозоба 1) ўзига тортиш, жалб қилиш қуввати; жалб қилувчи, тортувчи куч. Бир қувваи жозоба зиёратхонага қараб оёғини тортаверди. «Муштум»; 2) физ. тортиш кучи. **Қувваи нутқ** Нотиклик маҳорати. Султонмурод.. ўжар олимнинг илтифотини

қозониш учун қувваи нутқини ишга солди. Ойбек, Навоий. **Қувваи ҳофиза** (ёки муҳофиза) Эсда сақлаш қобилияти, хотира қуввати. Менинг ўзим ҳам Устанинг бой ижоди-га, юксак талантига, қувваи ҳофизаси, сўзга бойлиги ва чечанлигига ҳайрон қолардим. «Театр». Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ, шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнигина нақл қилурман. А. Қодирий, Кичик асарлар. ..автобиографик асар яратиниш учун бахшилардаги кучли қувваи ҳофизанинг ва бекиёс бадиҳагўйликнинг ўзига етарли эмас. «ЎТА».

ҚУВВАТ [а. قُوَّة — куч, қувват; энергия] **1** Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи қобилият; ҳаракатланиш, ҳаракатлангириш қобилияти; куч. ..қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йиғит йўқ. «Бўтакўз». Қаридим, иш қилишга қолмади қувват. Файратий. Поезд борар.. қувватга тўлиб. Ҳ. Пўлат.

Қувватга кирмоқ Соғаймоқ, куч тўпламоқ. У [ҳаким-доктор] томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: -Сизники — косиб касал, далага чиқинг, баҳридилингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, — деди. Ойбек, Танланган асарлар. **Қувватдан кетмоқ** (ёки қолмоқ) Ҳолсизланмоқ, заифлашмоқ, куч-қуввати кетмоқ.

2 айн. энергия. **Электр қуввати.** — Шу сувнинг қувватидан уйимиз ёруғлиги. Қ. Муҳаммадий. Улуғ кишилик ақли атомдаги қувватни Покиза умид билан қила ололди ижод. Ф. Фулом.

3 физ. Бир вақт бирлиги ичида бажарилган ёки бажариладиган иш миқдори. 500 мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.

4 Корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. Мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш билан янги объектлар ҳам барпо этилди. «Фан ва турмуш».

5 Куч, чидамлилиқ. Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.

6 кўчма Моддий, маънавий имконият; қодирлик, қурб; қобилият, лаёқат, билим. «Ўч»да қаҳрамонларнинг ҳар иккаласи ҳам характер сифатида ўзларининг жозобадорлиги, маълум бир хислатларининг бўртириб тасвирланиши билан китобхонни ўзига тортиб олиш қувватига эга. М. Қўш-

жонов, Поэмадан романга. Элмурод кимда қандай ўқиш асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Қуввати етмоқ (ёки келмоқ) 1) кучи етмоқ. *Уйла, болам, кимга келар қувватинг? «Рустамхон»;* 2) имконияти етмоқ, қурби келмоқ. *-Битта хотин олиб беришга қувватим етади, — деди Ботиржонга дадаси. Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда. [Нури] Пул ва бойликнинг қувватига ишонгани учун, бу йўлни қулай деб топди. Ойбек, Танланган асарлар.*

7 қ. **калория.** *Бир пиёла чойдаги қувват бир бурда нонга тенг эканлиги ҳисоблаб чиқилган. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

8 **кўчма** Далда, мадад. *Арғамчига қил қувват. Мақол. ■ Майин товуш эшитилди: -Келинлар.. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Индамаса ҳам, шу ерда туриши, Гуломжондан ниманидир кутиши йигит юрагига қувват берди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚУВВАТЛАМОҚ Маъқулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдирмоқ, ёқламоқ, қўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. *Бировнинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташаббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ. ■ -Ана у қизга ҳақ гапни айтдим, — деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚУВВАТЛАНМОҚ 1 **Қувватламоқ** фл. мажҳ. н. *Бу фикр қўлчилик томонидан қувватланди.*

2 **Қувватга кирмоқ, қувват олмоқ.** *..майли, бувингизни ман айтиб, олдириб келай бўлмаса, шояд кўриб, бир оз қувватлансангиз. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ҚУВВАТЛИ 1 **Аниқловчи** сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган маънодаги (даражадаги) қувватга эгаликни билдиради. *Юқори қувватли электр симларини тортиш каби оғир юмушларни бажаришда қурувчиларнинг бирдан-бир ёрдамчиси ана шу вертолётлардир. «Фан ва турмуш».*

2 **Қуввати** меъёрдагига нисбатан ортиқ; кучли, бақувват. *«Эли қувватлининг бели ҳам*

бақувват бўлади», деб қўйди кўнглида. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҚУВВАТСИЗ **Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; куч-қуввати** меъёрдагидан (нисбатан) кам; камқувват.

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ **Кучсизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.**

ҚУВВАТСИЗЛИК **Қувватсиз ҳолат; кам куч-қувватга эгалик. Қувватсизликдан шикоят қилмоқ.**

ҚУВИЛМОҚ **Қувмоқ** фл. мажҳ. н. *Бўлмагур хаёллар миядан қувилди. ■ Со-зандалар уйдан қувилибди, кетларидан мусиқа асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҚУВИШМОҚ **Қувмоқ** фл. бирг. н. *Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишди. ■ Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. яйрашар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚУВИШТИРМОҚ 1 **Қувишмоқ** фл. орт. н. 2 **Орқасидан қувмоқ, эргашиб юрмоқ. Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувиштириб юради.**

3 **кўчма** **Суриштирмоқ, пайига тушмоқ. ҚУВЛАМОҚ** **Қувмоқ** ёки қувлаб етмоқ. *Қўрқанни ажас қувар. Мақол. ■ [Фоти-ма:] Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб, ғозларни қувагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. Уйинг қуйғур тасқара мир-шаблар узингга тушиб қувладими? Ойбек, Танланган асарлар. Сиз қувламасангиз, мен Марғилонга бормайман! [деди Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Йўғ-ей! — Бобоқул ўтирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларини қувламоқчи эди. С. Анорбоев, Оқсой. [Умурзоқова] Қўшимча шухрат орқасидан қувлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚУВЛАНМОҚ **Қувламоқ** фл. мажҳ. н. *Уста Олим.. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шу кунгача Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини.. сўзлаб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУВЛАШМАЧОҚ **бол.** 1 **Етиб** ёки тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. *Қишда болалар қорбўрон, қувлаш-мачоқ, хоккей ўйнашади, ернинг нами селгиши билан футбол бошланади. Ф. Мусажонов, Текин томоша.*

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ Қувламоқ фл. бирг. н. Уни уйдан қувлашибди. ■ Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўнлар орқасидан ойлар.. йиллар қувлашиб ўтди. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚУВЛИК 1 Қув эканлик. Унинг қувлигини ҳамма билади. ■ Лекин қувлиги учун айбоб бўлмайди.. шундай катта хўжаликни эплаш учун озгина айёр бўлиш ҳам керак. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Қув одамларга хос иш. хатти-ҳаракат. Жангларда ботирликдан кўра қувлик, моҳирлик, энчилик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ўзи ўлғудай тўғрисўз, ғирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Хафа бўлмагин-у, укам, мен сендан бунақа қувлик чиқади, деб ҳеч ўйламаган-дими. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Қув шахсга хос ҳис-туйғу, хислат ва унинг ифодаси. Муса аканинг қувлиги тўтди. «Шарқ юлдузи». Қанча қувлик, шўхлик бор эди Раҳим аканинг кўзларида. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. Кийик қувган кувённи пайқамас. Мақол. Илон қувса, бўёга қоч, туя қувса, ўрга қоч! Мақол. ■ Қувган душманимни қўлга туширдим. «Маликани айёр». Олмазорга етганида, кимдир орқадан қувиб етди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ); ҳайдамоқ. Момо қўлига калтак олиб, болаларни қувибди. «Эртақлар». [Жуман:] Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тастада нима гуноҳ? Ёқма! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб яқарилди. Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 кўчма Мансаб, лавозим ва ш.к. дан ҳеслатмоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ. Бироқ сал фурсат ўтмай, ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; ҳайдамоқ. Ташвиш (из) боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ. Кўзга ажиб равшанлик баҳи тўғри яшил кўкатлар таровати.. кечадан бунга гамнок дилини эркалаб, кўксигаги

ранжу аламни қувгандек бўларди. С. Сиёев, Аваз.

5 кўчма Ҳаёти, иш-фаолиятида бирор йўл-йўриқ, усул ва ш.к. га қаттиқ амал қилмоқ; бирор иш-амални қаттиқ тутмоқ, унга берилмоқ. Халилжон ҳам акаларининг йўлини қувди: мактабда ўқиб туриб.. авиа-клубга қатнади. С. Ахбаров, Отанинг хаёллари. -У фақат охирагани деб яшаган, умр бўйи савоб қувган, - деди чол. А. Муқимов, Қопқон. Жонингда қасдинг борми, мунча ароқни қувмасанг. «Муштум».

6 кўчма с.т. Юриб-елмоқ (пиёда ёки улов билан). Теллагини елвиратиб, Ўзбекларни далвиратиб, Урганч элга қувиб етдик. «Юсуф ва Аҳмад». Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб, ҳеч кўрмадим Асад Шодмон қорасин. «Маликаи айёр».

Из қувмоқ Изидан таъқиб қилмоқ. Қўрбошилар ичидан қочиб, менинг орқадан из қувиб келгансан.. Файратий, Унутилмас кўнлар. Болта муаллим бошлиқ етти-саккиз чоғли йиғит изларидан қувиб келар.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Кетидан (ёки орқасидан) қувмоқ** айн. **қувмоқ 5**. Мол-дунё орқасидан қувмоқ. Фойда кетидан қувмоқ. ■ Сохта шухрат кетидан қувиб, алдамчилик билан шугулланган шахслар қилмишларига яраша қаттиқ жазоланиши лозим. Газетадан.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод кайфиятда бўлмоқ. Кенг ҳовлида қувнар беш ўртоқ. Ойбек, Қизлар. ■ Атайин ўйнагани, қувнагани келган.. бу кувёв-келинга илтифот билдирмаслик гуноҳдек туюлди. С. Анорбоев, Оқсой. Хуш келибсиз, қадрдонлар, меҳмонлар, Қувнаб ўйнанг, қулинг, қизлар, жувонлар. Ҳабибий.

ҚУВНОҚ 1 Донм, табиатан хуш кайфиятли; хушчақчақ..бу оиладагиларнинг ҳаммаси ҳам самимий, қувноқ ва оқкўнги эканлигига ишонган сайин, бу унғайсизлик ўртадан кўтарилиб борарди. С. Зуннунова, Олов. Маҳди табиатан қувноқ, куйди-пишди эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шод, хурсанд кайфиятли; қувончга тўла. Ҳаммалари қувноқ, эгинлари башанг. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. У бугун жуда қувноқ. Т. Ашуров, Оқ от. Бари ўтиб кетди бир туш мисоли. Эслайман гоҳ маҳзун, гоҳида қувноқ. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Шод-хуррамлик акс эттирувчи, ифодаловчи. Мен саҳналаштирган қувноқ комедия ҳам шу ҳақда. Газетадан. Тошкент ўзбекнинг санъати, товуши. Қувноқ музикаси, куйи, обрўси. Ғ. Ғулом. Уша қувноқ кулги, ҳазил энди қандайдир жиддият, ўй ва ғазаб билан аралашиб кетган эди. С. Зуннунова, Олов.

ҚУВНОҚЛИК 1 Қувноқ эканлик. Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.

2 Қувноқ кайфият, шод-хурсанд ҳолат. Унинг бояги қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ҳурининг ўзи ҳам кўринишидан оғир бўлса-да, қувноқликни яхши кўрарди. Ғ. Мусажонов, Ҳури.

ҚУВОНМОҚ Хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Дадаси шаънига айтилган мақтовлардан бола қувониб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Адолат.. тунги сувни шимириб тириляётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Салимхон билан Умид ота-боладек бирга овқатланишди. Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-ичидан қувонарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚУВОНЧ Қувониш ҳис-туйғуси; хурсандлик. Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди. С. Зуннунова, Олов. Тўй. Бу сўз.. камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. ..адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни уша ёшнинг ўзига миннатдорчилик изҳор қилиб айтаман. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

Қувончи ичига (ёки дилига) сиймайди Жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиймай хахолаб, дунёни бузади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВОНЧИҚ шв. Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, кўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. Тоҳиржон менинг овунчоғим, отасининг қувончиғи бўлиб қолди, уни ардоқлаб ўстира бошладик. М. Жўра, Изтироб.

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. Қувончли таббасум. Қувончли юз. ■ Элмурод ва унинг дўстлари.. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўта-

ётганини сезмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси. Ғайратий.

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, қувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. Қувончли натижа. Қувончли хабар. ■ Шу вақт Юрьев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ана шундай қувончли кунларнинг бирида тўсатдан бошимга фалокат тушса бўладими! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУВРАЙ, ОҚУВРАЙ Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт. Бобо йўл четидаги оққуврайнинг гулини узиб, чеккасига қистирди-да, жойига чиқиб ўтирди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУВРАМОҚ кам қўл. Қуримоқ, қурушмоқ, қовжирамоқ. Ғазалчи ўғилнинг томоғи қувраими, товуши хириллаб қолди. С. Сўев, Ёруғлик. Унда-бунда учрашиб турган бедазорлар сувсиз қолиб қувраган. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тоғнинг ўти бари қувраб кетибди. «Гулнорпари». Одамларнинг экинлари кўкармай қувради. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚУВРОҚ кам қўл. Қувраган, қуриган. Шабада келтирган қувроқ пичан ҳидидан.. боши айланиб, тўлганиб турибди. А. Мухтор, Чинор. Тонг шамоли қувроқ ўтти йиқади.. «Тоҳир ва Зуҳра».

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. Обрахга қувур қўймоқ.

2 Сув, буғ, газ ва ш.к. нинг оқиши учун темир, бетон ва б. дан ишланган узун, ичи бўш махсус қурилма. Газ қувури. Нефть қувури. Сув қувури. ■ Козим темир қувурлардан шарқираб сув отилаётган ҳовузчага дуч келади. Э. Усмонов, Ёлқин. Сўнгра ундан боғ томонга қаратиб диаметри 80 миллиметр бўлган полиэтилен қувурлар тортилди. «Фан ва турмуш».

3 с. т. Айрим асбоб, қурол каби нарсаларнинг қувурсимон қисми; ствол. Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар туради. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Кейин [самоварга] нистакўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди. С. Аҳмад, Уфқ. Иброҳимбек тўпдонча қувурини ўзига қаратиб, ичига пуфлади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚУВГУН 1 Ўз жойи, ватанидан ҳайдаш, қувиш, сургун қилиш, қилиниш хатти-

ҳаракати, ҳолати; шундай ҳолатдаги ҳаёт. *Қўқон атрофларида, Сўх ва Ҳушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғунда юрган. «Ёшлик». Улар зиндонларда, турмаларда, қувғунларда эди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз, бир тарафдан, қувғунга учраб, мана шу дала-тузга келиб қолганига хурсанд эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Қувғун қилмоқ Ўз жойи, ватанидан ҳайдамоқ, қувмоқ; қувғун ҳолатга олмақ, ташламоқ. *Отанинг бошини еганлар, мени қувғун қилганлар учун қон тўкиб, эсимни еганим йўқ! Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

2 Ўз жойи, ватанидан қувилган, шундай ҳолат, шаронитда яшовчи шахс. *Қувғунларни юртга қайтариб, гуноҳга ботдимми? Т. Малик, Қалдирғоч.*

ҚУВҒУНДИ айн. **қувғун 2.** Кун чиқиб.. *қувғундиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди. А. Мухтор, Чинор.*

ҚУДА Куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). *Хотин қуда. Эркак қуда. — Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади. Ойбек, Танланган асарлар. Қудаларнинг нима билан қутилиши бўлса ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қарши (ёки қайчи) қуда қ. қарши. *Қуда бува* Эркак қуда ёки қуданинг отаси. *Қуда буви* ёки қуда хола Аёл қуда ёки қуданинг онаси. **Қуда бўлмоқ** Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, ўзаро қудалик муносабатларини ўрнатмоқ. *..вазир бошқа бир вазир билан қуда бўлажagini билган устоз Қавом.. биз ҳам Нажмиддин Бухорийга қуда бўламиз, деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). *Қуда-андалар билан борди-келди қилмоқ. — Қуда-андани уйлаган ойим, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Маҳсингни қара, оёққа илиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, қиз чиқариб, кўп оилалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнатган. *Қуда-андали киши. Қуда-андали бўлмоқ.*

ҚУДА-АНДА(ЧИ)ЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари. *Воҳалар тарихан бир-бирдан йироқ, аввалдан борди-келди қилмаган, қуда-андачиликлар йўқ. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, келин ёки куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. *Бир неча вақт шу йўсин Хушрўйнинг раъйига қараб, эру хотин зерикдилар-да, ўзларича бир жойга қудалашмоқчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЛИК 1 Қуда эканлик. *Шу киши билан қудалигингизни биламан.*

2 Қудага хос муносабат, мавқе. *[Қози:] Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик хурмати бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғсаломатдирмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЧИЛИК Йигит ва қизни унаштириш маросимидан кейин ҳар иккала оила аъзоларининг қариндошлик ҳолати, ўзаро қариндошлик муносабати. *Шерикчилик — бир йиллик, қудачилик — минг йиллик. Мақол. — Турғун ака Ҳамидани чақғоқлагиди бир дўстининг ўғлига «бешиккертми» қилиб қўйган экан. Ун саккиз йил қудачилик қилишибди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар; қуда-андалар. *Ой-жамол эртасига Барчиннинг қошига борди. Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди. «Ёдгор».*

ҚУДАҒАЙ Хотин қуда. *Қиз билан йигитни кўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишига эрларини қистай бошладилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚУДРАТ [a. قدرت — куч, қувват; қобилият, лаёқат] **1** Юқори даражадаги куч-қувват; шундай куч-қувватли имконият; қодирлик. *Инсон қудрати ҳамма нарсадан устун чиқди, чўлда сунъий денгиз барпо этди. «Ўзбекистон кўриқлари». Шамолнинг қудрати ҳазилакам эмас. У саҳрони остин-устун қилиб, қумтепаларни учуриб олиб юради. «Фан ва турмуш». Суяркул Мамаюсуфнинг олдиди қилтириқ кўринса ҳам, ўнта Мамайни па-чоқлагудек қудрат сезарди ҳозир ўзида. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 Умуман, бирор нарсани *амалга ошириш* имконияти; куч-қувват, қурб. Қани эди, қудрати етса-ю, шу тошқин дарёдан ҳовучлаб сув элтса, ташна гиёҳлар илдизига нам, чўлларга ҳаёт берса. С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Битта чопон тиктиришга қудратим етмайди*. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодирлик, куч манбаи. *Оламга арзигулик қудрат шу чаноқдадир*. Газетадан. *Қандайдир бир қудрат уни силкиб, ўзига келтирди*. Мирмуҳсин, Умид.

4 Аллоҳга хос куч-имконият; илоҳий қодирлик. *Фалончининг келини тўрт оёқли туғибди.. ё қудратингдан ўрғилай!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар ҳолда, фиғон-нола яхши эмас, ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганини кўради*. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қудрат (эркаклар исми).

ҚУДРАТБАХШ [а. + ф. قدرتبخش — куч, қувват бағишловчи] Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч қўшадиган. *Дўстлик — ана шундай қудратбахш куч*. Ҳ. Муродов, Жон қўшиғи.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир; куч-қудратга эга. *Қудратли давлат. Қудратли иншоот*. ■ *..қудратли насос станциялари Сирдарё сувини ўнгу чапга кўтариб бермоқда*. «Ўзбекистон кўриқлари». *..ер текислаётган қудратли техниканинг бир мегёрдаги суруллаши жимликни бузарди*. Газетадан.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида вертикал тарзда қазилган тор ва теран чуқурлик; гидротехника иншооти. *Қудуқдан сув тортмоқ. Сув ичадиган қудуқингга тупурма*. Мақол. ■ *Пақирни олиб.. қудуқдан сув келтириб, айвонга, дўкон ичига қалин қилиб сепарди*. С. Сиёев, Аваз.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ертупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. *Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи*. ■ *Олиб чиқди тоғнинг бошига, Санолмадим нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон — сарасин*. Ё. Мирзо.

3 махс. ўрача шаклидаги деталь. *Карбюраторнинг компенсация қудуғи*.

ҚУЁН 1 Товушқонлар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун сүтэми-

зувчи ҳайвон. *Ёввойи қуён. Хонаки қуён. Қуён териси*. ■ *Гўнак орманидан қуёқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Овчилар.. ҳар қайсиси бир нечадан қуён, ўрдак олиб бормоқда эди*. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ўзбекистон хўжаликларида қуён, асосан, гўшт ва мўйна учун боқилади*. «Фан ва турмуш».

2 кўча Юраксиз, журъатсиз, қўрқоқ (одам ҳақида). *Майна.. Нарзи ота билан гурунглашишини.. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жаераб, гашимини келтиради, деб индамади*. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУЁН БЎЛМОҚ с.т. Қочиб қолмоқ, жуфт-такни ростламоқ. [Мунаввархон] *Ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади*. М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

3 Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил номи.

Қуён йили Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил (қ. мучал); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб кўпайтириш учун мосланган махсус хона ёки кагак.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонак қуён боқиш, урчитиш ва улардан маҳсул етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси *Қуёнчилик фермалари*.

ҚУЁНЧИҚ 1 Сон орқали тиззата қари йўналган пай, томир (қассоблар термини)

2 Тутқаноқ, эпилепсия. *Алпомии айтди - Нима қилди, дўстим? - Болалик кунда итадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу ва тутиб қолди, — деди Қоражон*. «Алпомии

ҚУЁШ 1 (астрономияга оид терм сифатида бош ҳарф билан) Қуёш системасига оид марказий жисм — ўзидаги т моядровий реакциялар ҳисобита ёруғли иссиқлик тарқатувчи (чиқарувчи) улкан симон шар шаклидаги ёритқич. *Ер Қ атрофида айланади. Қуёшининг тутилиши. Ракеталар туфайли биз Қуёш система ўзлаштириш имкониятига эга бўлдик*. « ва турмуш».

2 Шу жисмдан таралувчи нур, ислик. *Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораи Қуёшга тутмоқ*. ■ *Мурод қуёш ёйил турди*. Т. Ашуров, Оқ от. *Уй, қуёшга т ри солинганлигидан бўлса керак, бир о ронғироқ эди*. С. Зуннунова, Олов. *Салар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қошли, юзлари қуёшда пишган йигит*

си қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 кўчма Ниманингдир ҳаёт, яшаш манбаи, асоси ҳисобланадиган, шундай деб қараладиган нарса ҳақида. *Бахту иқболим қуёши чиқди, кўрсатди жамол, Ўзбекистонда қазилди зўр канал, оқди зилол. Ҳабибий.*

Қуёш батареяси Яримўтказгичли фотоэлементларга асосланган, қуёш радиацияси энергиясини бевосита электр энергиясига айлантириб берадиган ток манбаи. *2005 йил бизга грант асосида ЮНЕСКО томонидан қуёш батареяси.. берилди. Газетадан.*

4 Қуёш (эркаклар исми).

ҚУЁШЛАМА *шв.* Қуёш, кун томон; қуёш тушиб турган жой. Тушликда ҳовлига чиқиб, қуёшламага орқа қилиб ўтир. С. Сиёев, Аваз. *Қуёшламада ўтириб ийиб кетган кампир: -Ҳой қиз, кел, сочимни ўриб қўй, — дебди. «Эртактлар». Бува уни [отни] бўшатиб, қуёшламага олиб чиқди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҚУЁШЛИ Қуёш нур сочиб турадиган; офтобли, серқуёш. *Қишда қуёшли, ёзда салқин, дам оладиган ажойиб икки хона. «Гулдаста». Сен қуёшли ўлка боласи, Истиқболнинг нурли ва порлоқ. Файратий.*

ҚУЗҒУН 1 *зоол.* Қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтиксўр ўтроқ қуш. *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қузғундан тортиб то тўтиқушгача томоша қилинди. Н. Назаров, Замон. Сон-саноксиз қузғунлар ва сиртлонлар ўликлар устида базм қурмоқда. В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.*

2 кўчма (одатда, кўпл. шаклида — **қузғунлар**) Шу қушга нисбат берилиб, ҳар қандай разиллик, ифлосликдан қайтмайдиган ярамас, жирканч шахсларга нисбатан қўлланади. *Мана энди қиз атрофида Олахўжанинг қузғунлари айланишиб қолибди.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУЙИ 1 *от* Паст томон; бирор нарсадан пастда бўлган жой; пастлик. *Насиба турган жойида ниқ-ниқ йиғлар.. боши қуйи солинганича тақдирини қарғар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Йигит чирик оғочлар тирқишидан пастга қаради. Қуйида сув симобдай милтирайди. С. Сиёев, Аваз.*

2 сфт. Паст томонида бўлган, жойлашган; пастки. *Баширжон қуйи лабини тиш-*

лаганча, уйнинг шифтига қараб қолди. Н. Аминов, Суварак.

3 Бирор сатҳнинг ёки сатҳдаги йўналишнинг пастда бўлган томони; этак. *Сирдарёнинг қуйи оқими. ■ Сувлар оқар қуйи томонга. М. Шайхзода. Бу уй — хизматкорхона, бойнинг ташқари ҳовлисининг қуйи томонида.. шунинг учун кўзга чалинмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *от* Уй, хона ва ш.к. нинг тўрига нисбатан паст томони; тўрга қарама-қарши томон. *Уйнинг тўрига чирик қора наमत ташланган, қуйи томони яланғоч ер. Ойбек, Танланган асарлар. Тошбобонинг таклифидан сўнг дастурхоннинг қуйи томонига солинган кўрпачага чўккалади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Бир оздан кейин тортинчоқликни билмайдиган Ҳусайн катталардек эшикдан салом бериб келиб, қуйироққа тиз чўкди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

5 *кам қўлл.* Паст; *зид. баланд.* *..қабр ёнига тизлаган Отабек ва юқори, қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга сомеъ каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 *кўчма* Мавқе, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бошқасига нисбатан кичик, паст бўлган. *Қуйи ташкилотлар. Қуйи лавозим. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар ўрданинг улғу даражали бекларини кузатар, мансаби қуйироқ ясовулар билан мутойиба қилишиб қолар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚУЙИДА 1 *Қуйи* с. ў.-п. к. шакли; пастда, тубанда. *Ялпиз титраб қуйида, Сойдан хушбўй анқийди. А. Шер.*

2 Нарса, иш-ҳаракат ва ш.к. лар қаторида, кетма-кетлигида навбатдагиси, охиригиси, эндигисига ишора қилади. *Қуйида шулар ҳақида фикр юритамиз. ■ Айниқса, қуйида зикр қиладиган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУЙИДАГИ 1 *Қуйи*, паст томондаги; пастдаги. *Қуйидаги кўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Баён қилинадиган, қайд этиладиган нарса(лар)га ишорани билдиради. *Мажлисда қуйидаги масала кўрилади: Қўртал режасининг бажариллиши ва навбатдаги вазифалар. ■ Азизбекнинг бу сўзидан кейин оломон*

тагин қизишиб, қуйидаги сўзлари билан кўкни кўтарди: -Икки қайта алданиш йўқ! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЙИЛИШ 1 Қуйилмоқ фл. ҳар. н. Мияга қон қуйилиши. ■ Азизхон каналга сув қуйилиши кунини сабрсизлик билан кута бошлади.. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Дарёнинг денгиз, кўл ва ш.к. сувли объектга бориб қуйиладиган жойи. Дарёнинг кўлга, денгизга, океанга ёки бошқа дарёга бориб қуйиладиган жойи дарёнинг қуйилиш жойи деб аталади. «Табий география».

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. Чўян қуйилмалар. ■ Ишдаги жасорати, қуйилмаларни тез ва аъло сифатли тайёрлашдаги жонбозлиги заводдагиларни қойил қолдирди. Газетадан. Қуйилма юмшатилиши учун қиздирилади, кейин парчланади, кесилади ёки эритилади. Газетадан.

ҚУЙИЛМОҚ 1 Қуймоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Кўк чой жонон пиёлаларга қуйилди. Бир кунда икки минг дона гишт қуйилди. Бронзадан ҳайкал қуйилди. ■ Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпириб оқиб, Зарафшонга келиб қуйилади. Ж. Шарипов, Саодат. Жаҳоннинг қаерида ўт чақнапти, қаерида офат-ўлат одам боласини қийратяпти, қаерида замбаракларга ўқ қуйиляпти — ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Кўчма Жуда кўп, кучли тарзда (оқим тарзида) келмоқ; ёғилмоқ. Қўзларига жиққа ёш қуйилиб келди. М. М. Дўст, Лолазор. Бўғздан қуйилиб чиқаётган хўрсиниқ кампирнинг елкаларига иссиқ тегарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон қуйилди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. У жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди. Мирмуҳсин, Умид.

3 Куюқ ҳолга келмоқ, куюқ тортмоқ. Тикилган қозон қайнамас, Қайнаса ҳам қуйилмас. Мақол. ■ Қуйилиб ётар Қозондаги кичирининг очилмай моши.. Ф. Фулом.

4 Ақл-хушини йиғиб, бўлар-бўлмас, енгилтак хатти-ҳаракатларга барҳам бермоқ. Бир кун эси кириб, қуйилиб қолар ахир! С. Аҳмад, Уфқ. Қариб қуйилмаган бир шилқим ёшигина қизга муҳаббат изҳор қилибди.. «Ёшлик».

ҚУЙИШ 1 Қуймоқ фл. ҳар. н. Пиёлага чой қуйиши.

2 тех. Қуйма буюм, қуйилма тайёрлаш иши; қуймачилик. Қуйиш цехи. Чўян қуйиш заводи. Қуйиш технологияси.

ҚУЙМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. Қуйма олтин. ■ Археологлар Қора денгизнинг шимолий қирғоғидан балиқ шаклидаги қуйма «чақа»ларни топнишган. «Фан ва турмуш».

2 айн. қуйилма. Чўян қуйма. ■ [Денгизчилар] Кўл ичида ёғочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўхшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши. Металл қуйилмалар ва пайванд чокларида учрайдиган нуқсонларни аниқловчи гамма-дефектология усули нуқсонларни осонлик билан топнишга имкон беради. «Фан ва турмуш».

3 Кўчма кам кўл. Қуйиб ишлангандек, мушаклари бўртган, миқти (киши гавдаси ҳақида). Шербек эгилиб қараб, юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушиди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Кўчма. Кўп такрорланадиган, бир қоллипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). Қуйма гаплар. ■ Бундан ҳам натижа чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кўчма Аниқ-равшан, чертиб-чертиб айтилган; бурро. У сўзлар, замонларга бергандай ойдин жавоб, ҳамма жим, у сўзларди — қуйма эди ва содда.. Миртемир.

ҚУЙМОҚ 1 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. Графиндан стаканга сув қуймоқ. Косаларга сут қуймоқ. ■ [Хотин] Дастурхонни ёзиб, устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб, эрига тутди. С. Зуннунова, Гулхан. Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Маълум мақсадда (мас., ювиниш ва ш.к. учун) йўналтирмоқ, оқизмоқ (сув ҳақида). Экинларга сув қуймоқ. Қўлга сув қуймоқ. ■ Гулнор бир обдастага сув тўлдириб, дадасига тутди. -Қуй ўзинг, — деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига ўтириб, этик ювишига бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Тагига сув қуймоқ Йўқотишга қаратилган иш қилмоқ; йўқотмоқ. Жўраевнинг бу иши ҳаромхўрларга ёқмаган бўлса керак, унинг тагига сув қуйиш учун тирноғи орасидан кир қидира бошладилар. «Муштум».

3 Каттик, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлининг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бу вилоятнинг самоси галвирдай сув тутмас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

4 Жуда кўп миқдорда, мўл-кўл оқизмоқ, тўкмоқ. *-Нимага йиғламай, қошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам.. — кўз ёшларини қуйиб сўзлади Гулсунбиби. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 *кўчма* Ёғдирмоқ, тўкмоқ, сочмоқ. *Офтоб осмондан олов қуйяпти. С. Аҳмад, Таъзим. Мусаффо осмонда тўлин ой ялтирар, жамолдан бутун ер юзига зиё қуйгандек. Н. Сафаров, Оловли излар.*

6 Тайёр қолипга эриган, суёқ, юмшоқ нарса солиб, буюм тайёрламоқ. *Шам қуймоқ. Қозон қуймоқ. Фишт қуймоқ. ■ Завод қайтадан қурилиб, усқуналаниб, миномётлар учун снарядлар қуя бошладик. Н. Сафаров, Оловли излар.*

Қуйиб қўйгандек 1) жуда келишган, хушбинчм. *Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қоп-қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қоматиға маҳлиё бўлиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. Адл қад, хитча белига қуйиб қўйгандек ёпишиб турган гимнастёркаси биррам ўзига ярашган. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. *Ўзиям шундай Раҳмагинанинг ўзи-да, қуйиб қўйгандек. Э. Ранмов, Ажаб қишлоқ.**

ҚУЙМОҚ II Тухумга ун чалиб, ёгда қовуриб тайёрланган овқат. *Қуймоқ пиширмоқ. ■ Жаннат хола шошиб ун чалиб, қуймоқ солди. С. Аҳмад, Уфқ. Кичик-кичик товачаларда жизилаб турган қуймоқ тортилди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ҚУЙМУЧ I *анат. айн. думғаза* 2. *Бақа гавдасининг умуртқа поғонаси қисқа бўлади ва узун қуймуч суяги билан тамомланади. «Зоология».*

2 Гавданинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Хуррам хотинининг қуймучига тепиб юборганини сезмай қолди. «Ёшлик». У икки қўлини қуймучига қуйиб, уйчасида андак ўйланиб турди-да, сўнгга ўлтирди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шер-*

бек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қуймучида тўлганиб ётарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУЙРУҚ I *айн. дум* 1. *Қуйруғи узун ит. ■ Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлдир. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Қушни осмонда тугтиб турадиган — қанот билан қуйруғи. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 *кўчма* Доим бировга эргашиб юрадиган, унинг хизматига тайёр турадиган шахс ҳақида; дум. *Соли совуқ ўз қуйруғига буюрди: -Жуманбой, наstdан палос олиб боринг, чонинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 *айн. думба* 1. *Боқилган қўйларнинг қуйруғи қучоққа сиғмас эди. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. ■ Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётганда, ҳар икки-уч соатлик йўлда маълум бир ерга қуйруқ ёғи бўлақларини кўмиб қўйган эдилар. С. Айний, Куллар.*

4 Самолёт, кема ва ш.к. нинг орқа қисми. *Самолётнинг қуйруғи. Кеманинг қуйруғи.*

ҚУЙРУҚЧИ *эск.* Кеманинг кетинги рулинин бошқарувчи киши.

ҚУЙҚА I Суёқлик ва баъзи зарралардан йиғилган чўкинди; лойқа, қуйқум; бўтқасимон қуюқ қоришма. *Бўёқ қуйқаси. Мусаллас қуйқаси. Тиндирилган сув қуйқаси. ■ Гил сувда эриманлигидан қуйқа ҳолда бўлади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. Амударё бир йил ичида теваарадаги текисликларда 20 сантиметргача қалинликда қуйқа ҳосил қилади. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.*

2 *кўчма* Салбий шахслар, нарса-ҳодисаларнинг қолдиги. *..ана шу [Омон Асировдай] қуйқаларни, инсоний қиёфасини йўқотган кишиларни фош қилиш ҳаммамизнинг бурчимиздир. Газетадан.*

ҚУЙҚИНДИ *айн. қуйқа* 1. *Ёниғининг ҳарорат таъсирида парчаланиб кетиши — қуйқиндилар ҳосил бўлишига ҳамда филтрларнинг ифлосланиб қолишига олиб келади. «Фан ва турмуш».*

ҚУЙҚУМ *айн. қуйқа* 1. *Тиндирилган сув қуйқуми. Бочкани тағига чўккан қуйқумдан тозаламоқ.*

ҚУЛ I *тар.* Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бутунлай хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-хуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. *-Ойжамол,*

мана бу ер қул бозори бўлган, — Шерниёз сандиқсозлик дўкони қаришисидаги майдончани кўрсатди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хафа бўлмаг, биз ҳақ олмасдан ҳам ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми?! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умуман, синфий жамиятда эксплуатация ҳамда сиёсий-иқтисодий қарамлик асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзилувчи киши. Қизлар бунда чўри, тул эди, *Иигитлар хўр, гадо, қул эди*. Э. Раҳим.

3 *кўчма салб*. Кимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор. — *Майли, — деди Фазлиддин, — лекин шундай яхши қулни улар бизга беришмас, дейман*. Ойбек, Танланган асарлар. — *Бизнинг Қамишқапада кўпчилик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар, — деди Гулсум*. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган, дарди, хаёли ўшанда бўлган киши, унинг фидойиси. *Яхши гапнинг қулиман. Ўз қарашларининг қули*. ■ *Сен ҳам от қулига ўхшайсан*. Ойбек, Танланган асарлар. *..орамизда Мирҳайдар деган кеча-кундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қули бўлиб қолган.. бир иигит бор эди*. О. Ёқубов, Излайман. *Мангуга қолай, дея шўхрат қули Искандар Юксак тоққа ўзининг суратини солибди*. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Банда. *Худо хабар олсин жами қулидан.. «Ҳасанхон»*. Ё худо, бу гуноҳкор ўнглага ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб.

(Худо) ол қулим деб (ёки деса) Худо қўллаб-қувватласа. Олнинг даргоҳи кенг. Ол қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига мурувват солса, руҳсат бўлғай. С. Сиёев, Ёруглик. *Қулинг ўргилсин* Жуда яхши, жуда соз, ажойиб, қойилмақом. *Қулинг ўргилсин жой*. *Қулинг ўргилсин жонон*. ■ *Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА *шв.* Сайҳон, кенг, чексиз. *Кийикнинг юраги қула чўлмиди? «Гўрўғли»*.

ҚУЛАЙ 1 Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. *Қулай фурсат*. *Қулай шароит*. *Кўчат ўтқазииш учун қулай*

давр. ■ *Мана шу ерда ошиб ўтишга қулай жой бор.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар*. *Айниқса, томчилатиб суғориш боғдорчилик учун қулай ҳисобланади*. «Фан ва турмуш». *Чўмилишга қулай бўлгани учун бу ерга кўшни қишлоқ болалари ҳам ёпирилиб келишар эди*. «Ёшлик».

Қулай йўл 1) ўнг келадиган, қатнов, бориш-келиш учун ўнг йўл; 2) мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул.

2 Амалга оширилиши осон, унча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. *Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Кўрингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек*. Ҳабибий. [Нури] *Ўз режасининг бундай қулай амалга оширидан ҳадсиз севинди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ. *Йўллар қулайлашмоқда*. ■ *Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛИК 1 Қулай эканлик. *Фурсатнинг қулайлиги*. *Асбобнинг қулайлиги*. *Пул жамғариш учун омонат кассанинг қулайлиги*.

2 Қулай шароит, имконият, ҳолат. *Қулайлик бермоқ*. *Қулайлик тугдирмоқ*. ■ *..тураржойларда аҳолига қулайлик яратиш учун мактабгача тарбия муассасаларини кўпайтириш керак*. Газетадан.

ҚУЛАЙСИЗ кам қўл. Ноқулай, ўнғайсиз.

ҚУЛАЙСИЗЛИК Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш.к. га ҳалал берадиган ҳолат, шароит; ўнғайсизлик, ноқулайлик. *Қулайсизликни бартараф этмоқ*.

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ; ағдарилмоқ. *Зилзилада кўнгина эски уйлар, деворлар қулади*. *Чириган дарахт қулаб тушиди*. ■ *Мана шу тоғ чўққисиди бир чўпон, оёғи тагидаги тош кўчиб, настга қул кетади*. С. Аҳмад, Жимжитлик. *Тоғнинг кун ботар томонига уруш йиллари самолёт қлаган*. А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

2 *кўчма* Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маъ этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. *Қуламаси Чамбил юрти*. «Гулнорпарни». *Устунлар тезлик билан яксон қилинган бўлса ҳаз эски жамият осонликча қуламади*. «ЎТА Подшоҳ тахти қулайдиган кунлар кела, «Бойчечак».

3 *кўчма с.т.* Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. *Чи қуламай турибди*. *Қулаган кун уларни ёқасини бўғаман, меросимни даъво қилама*

Ойбек, Танланган асарлар. *Икки ўғлим: бири ўн саккизда, бошқаси йигирмада* — немис тилидан қулади. С. Кароматов, Олтин кум.

КУЛАТМОҚ **Куламоқ** фл. орт. н. *Дарахт кулатмоқ. Деворни кулатмоқ. Подиоликни кулатмоқ. Кўпчилик бирикса, тоғни кулатар.* Мақол. ■ *Жаҳдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани кулатмай деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кўмирларни кулатар яхлит.* Ё. Мирзо.

КУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Ўн юргандир кўп кула-туз, Ё кеча тинмайди кундуз.* «Алпомиш».

КУЛВАЧЧА I Кулдан тарқалган киши, кул авлоди, кулнинг боласи, фарзанди. [Мансур:] *Бало ошпаз, бало, Ўлгунча айёр, Ўзи кулвачча-ю, идрокни юксак.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Уларнинг ёнига тикилишиб, юзларча кулваччалар бормоқда.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

2 *кўчма* Паст табақадан, кул қатори бўлган шахс ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *Ризаев ундан баттар, бировнинг фотиҳа қилинган қизини ўзига хотинликка олмоқчи, кулвачча..* Ж. Шарипов, Хоразм.

КУЛДОР тар. Кул эгаси. *Кулларнинг ризқи қулдорлар томонидан уларнинг меҳнатларига қараб белгиланадиган «ўлмаслик тадорики» дегандек, ўлчаб бериладиган «ҳақ» булар эди, холос.* «ЎТА».

КУЛДОРЛИК I Кулга эгаллик, кул сақлаш ва унинг кучидан фойдаланиш. *Боғи-афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Куллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Кулдорлик жамияти.*

КУЛДУРАМОҚ «Кулдур-кулдур» товуш чиқармоқ. *У.. бир нарса дегандай бўлди — гангирдими, ичи қулдурадими — билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қалин лаблари билан чилимни тортди. Чилимнинг суви қулдуради.* К. Яшин, Ҳамза.

Қорни қулдурамоқ Қорни овқат (емиш) талаб бўлмоқ. *Қорни қанчалик қулдураб турганига қарамай, бош эгиб, кўшиқни эшиттаверди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Баширжон қовун расталари оралаб кетаркан, янги чиққан бодринга кўзи тушиб, қорни қулдуради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

И-Ўзбек тилининг изоҳли луғати

КУЛДУР-КУЛДУР тақл. с. *Узуқ-узуқ бўғиқ товушни билдиради. Ичи қулдур-кулдур қилляпти.*

КУЛЖАЛЛОБ айн. *кулфуруш.* *Карвон-бошининг ўзи — қулжаллоб ва молининг бариси кул ва чўрилар бўлгани сабабли, кул бозори бўлган Пойиостона гузарига саройлардан бирига тушиши лозим эди.* С. Айний, Куллар.

КУЛЛАРЧА рвш. Кулларга хос бўлган, куллар каби. *Кулларча итоаткорлик.* ■ *Хизматкорлардан кулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

КУЛЛИК I Кулга хос ҳолат, ҳаёт. *Жаҳонгирлар инсониятга жисмоний ва маънавий қуллик келтирса, шеърлар руҳий эркинлик.. бахш этади.* «ЎТА». *Уламолар хотин-қизларни қулликда сақлаш учун, уларнинг озодликка чиқиш ҳаракатига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.* Ҳ. Турсунқулов. *Ҳаётим қиссаси.*

Куллик қилмоқ Кул бўлиб ёки кул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга қуллик қилмайман.. Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшлик кучини барбод бериб, олтмишга кириб, бир уйдан қувилган чол қаердан хизмат топа олади?* С. Айний, Куллар.

2 Эксплуатациянинг тарихан дастлабки ва энг қўпол шакли, унда кул ишлаб чиқариш қуроллари қаторида, ўз хўжайини — қулдорнинг мулки ҳисобланган. *Абдурахимбойнинг гумаштаси экан. Онамнинг айтишига кўра, қуллик замонида бизнинг ота, оналаримиз унинг қўл остида бойда ишлар эканлар.* С. Айний, Куллар.

КУЛЛОБ I [а. قلاب — қайтарма (ёқа); чангак, қисқич; юрак касаллиги] эск. кт. *Кармоқ, қисқич, чангак; тузоқ. Ит ҳамон бўкириб, қонуни ғажир, унинг қуллоби.. чегасидан чиқиб бормоқда эди.* Э. Самандар, Тангри кудуғи.

КУЛЛОБ II Тананинг касал жойини тортиб боғлаб қўядиган белбоғ ёки халта. *Куллоб тутмоқ.*

КУЛЛУҚ с.т. I Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллуқ.* ■ *— Қўрқманг, ҳожим!.. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўлингизни қутқариш бўлсин.* — *Қуллуқ, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Куллуқ қилмоқ Қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. *Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва носбонлар қаршисида ўзини ростлади.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Дехқон шодлик.. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди.* Ойбек, Навоий.

2 шв. Муборак, қутлуг. *Нафиса, ўғил қуллуқ бўлсин.. жонгинам.* А. Мухтор, Туғилиш. *Элнинг катта-кичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди.* «Алпомиш». [Ҳожиде:] *Орзиқул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚУЛМОҚ бот. Тутлошлар оиласига мансуб, манзарали ўсимлик сифатида ўстириладиган, чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ва бир йиллик ўсимлик (пивопазликда ачитқич, тиббиётда дори воситаси сифатида ишлатилади).

ҚУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон. *Тоғига қараб қулони, Сувиға қараб илони.* Мақол. ■ *Кулон, карклар сувсиз чўлда ётади.* «Ҳасанхон».

ҚУЛОН-ТУЗ Чексиз текислик; шундай ер. *От чопасан баринг қулон-тузларга.. «Гулнорпари».* *От чопишиб бораётмир, Ҳисоби йўқ қулон-туз.* «Гулшанбоғ».

ҚУЛОЧ 1 Елка баландлигида керилган ҳар икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчови бирлиги сифатида). *Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч.* ■ *Ҳасан суфи бу аҳволни кўриб: -Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч наст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! - деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тили бир қулоч Ҳеч ким, ҳеч нарсадан тап тортмай, андиша қилмай, оғзига келганини гапираверадиган; тили узун. *-Ҳм, оғзаки ботирлар, сўлласинлар! - хоннинг масхараомуз товуши эшитилди. - Тилларинг бир қулоч..* С. Сиёев, Аваз. **Қулоч ёзмоқ (ёки ёймоқ)** 1) икки ёки бир қўлини елка баландлигида очмоқ. *Алвасти қиёфасига кирган бир аёл.. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб югура кетди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил. *Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Полвон азамат қулочларини ёйиб, оғир керешди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмақ, ривожланмоқ. *Уй-жой қурилиши кенг қулоч*

ёйди. ■ *..проза ҳали кенг қулоч ёзмаган даврларда унинг родини поэзия бажариб келган.* «ЎТА». *Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари.* Қ. Муҳаммадий. *..халқ депутатларининг ташаббуси ҳам кенг қулоч ёйди.* Газетадан; 3) асосан редиш шаклида — қулоч ёзиб айн. **қучоқ очмоқ қ. қучоқ.** *Колхоз «областандан келган кекса, тажрибали ўқитувчи»ни қулоч ёзиб қарши олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қулоч отмоқ** 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб, олдинга ҳаракатланмоқ (сузишда). *Мансур.. оқимга қарши қулоч отиб сузарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) кўчма айн. **қулоч ёзмоқ 2.** *Қиз темир қозиқ билан занг урди, овқатга чорловчи садо узоқларга қулоч отди.* Т. Расулов, Сарбон. **Қулоч тортмоқ махс.** Маҳси, этик кабиларнинг чокини тикишда икки сўзанга тақилган ипни икки томонга қулочлаб тортмоқ. [Унсин] *Тағига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, энчи қулоч тортарди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қулоч урмоқ кам қўлл. айн. қулоч отмоқ 1.** *Анҳор тўла қон. Аваз лопиллаб оқиб кетяпти. Қулоч уриб, соҳилга интилади.* С. Сиёев, Аваз.

2 Қулочнинг икки қўл учи бирлашган ҳолати; қучоқ. *Ерга чўпни тиқиб қўйсанг, кўкариб, қулочга сиғмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб.. ташимокқа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Ўлчами кенг, катта. *У кенг яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуусасидан қувват барқ урарди.* Ойбек, Навоий. *Степан булғори этикнинг қулоч қадамларига зўрга етиб юрарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУЛОЧКАШ 1: қулочкаш қилиб Қулочини ёзиб, қулочкашлаб. *Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди.* Аҳмаджон қўлини тутди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Жуда узун, узундан-узун; жуда кенг. *Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб гаши, Қўлда теришни ёқлаб.* С. Абдулла. *Ҳар бир қулочкаш шеър аруз бўлавермагандай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди.* Т. Тўла, Қалбдан куйлайман.

3 кўчма Кучоққа сифмайдиган, йўғон; қалин. Ёв кўргонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган кўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУЛОЧКАШЛАБ *рвш.* Кўллари, қулочини куч, шиддат билан ёзиб, шиддат билан қулоч отиб. *Кулочкашлаб урмоқ. Кулочкашлаб сузмоқ.* ■ [Комил Рустамов] Қаршида ўрмалагувчи фашист танкига қулочкашлаб граната иргатди. С. Азимов, Оп-поқ тонг кўшиғи. ..кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб ип тортиш. Базан минғирлаб шула ҳам айтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

КУЛОЧЛАБ *рвш.* 1 Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. *Кулочлаб ўлчамоқ.* ■ Канални истаганча пухта ишлаб, Битирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб. Ҳабибий.

2 *айн. қулочкашлаб.* Хон кетар ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб. «Муродхон».

КУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; қучоқламоқ.

КУЛОҚ 1 Одам ҳамда умуртқали ҳайвонларнинг эшитиш ҳамда мувозанат аъзоси ва унинг ташқи қисми. Одамнинг қулоғи. *Отнинг қулоғи. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ касалликлари. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулоғини (қулоғидан) чўзмоқ.* ■ Қий-чув, чағир-чугур қулоқни қар қилади. Ойбек, Танланган асарлар. ..кўчқор кўнғироқли қулоқларини эркаланиб силкиди. Газетадан.

Жон қулоғи билан ёки жон қулоғини тутиб Бутун диққат-эътибор билан; эшитишга бутунлай берилиб. *Мажлис аҳли унинг нутқини жон қулоғи билан тинглади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулоғимиз билан эшитамиз.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. *унинг гапларига жон қулоғини тутиб турган Нукранинг секин нафас олиши — нафис ўқсининг секин бориб келиши ҳам сезилиб турарди.* Мирмуҳсин, Нуқра. **Икки қулоғи** рин келишигидаги сўз билан қўлланиб, утун эшитиш, диққат-эътибор шу сўз илдирган шахс ёки нарсага қаратилган-кини билдиради. *Тун ярмидан оғиб, ат-*

роф жимиши билан икки қулоғим деразада бўлади. Дераза тагига нўхатдек нарса тушса сезаман. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Оғзи қулоғида Ниҳоятда хурсанд. ..жа хурсанд, оғзи қулоғида, йўргалаганча кетяпти. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Тўранинг оғзи қулоғида, кўнгли нимадандир таскин топган эди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қулоқ бермоқ айн. қулоқ солмоқ** 1. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳқор, Сароб. **Қулоқ-мияни емоқ (ёки қоқмоқ) қ. қулоқ-мия.** *Илагари.. «Эркак деган рўзгорри бут қилиб қўяди-да!» деб шанғиллаб, қулоқ-мияни ерди.. «Ёшлик».* *Бувниса хала эрининг қулоқ-миясини қоқиб*

шу йил Содиқжон қаниқула келганида, албатта уйлантириб қўяжagini айтди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Қулоқ осмоқ айн. қулоқ солмоқ** 1. *Агар суриштириб, ҳақиқатни ўрнига қўяман деса, унинг ва у сингариларининг сўзини ҳамма ерда тинглашади.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Қулоқ солмоқ** 1) эшитиб эътиборини қаратмоқ; қулоқ тутмоқ. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулоқ тутиб эшитмоқ; тингламоқ. *Раёно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлари билан уни кўмиб ташларди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён; 3) диққат билан тингламоқ ва уни ҳисобга олмоқ, унга амал қилмоқ. *Ҳусайн Бойқаро Навоийни қаттиқ ҳурмат қилади, унинг оқилона гапларига қулоқ солади.* «УТА». **Қулоқ тишлаш этн.** Болалиқдан унашиб қўйиш (қулоқ тишлатиб). *Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бир-бирига тўғри келмади. Ёшликдаги қулоқ тишлашлар ҳам чиппақка чиқди.* «Муштум». **Қулоқ тутмоқ айн. қулоқ солмоқ** 1, 2. *Эшик ёпилган, бошлиқ зипиллаганча юриб, остонага яқинлашди-да, эгилиб, қабулхонага қулоқ тутди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Фотима бундоқ қулоқ тутса, маърузачиларнинг гаплари юз фоиз тўғри.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қулоқ эшитмаган** Ҳеч ким эшитмаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. *Замин қандайдир кучли қувватдан титраб кетди ва шу лаҳзада қулоқ эшитмаган портлаш рўй берди.* Газетадан. **Қулоқ қоқмай** Ҳеч қандай эътиросиз, гап-сўз қилмай. *Бунинг ғайриқонуний эканлигини тушуниб турган йигит «жиндаккина» деб аталган 600 сўмни қулоқ қоқмай элаштириб олиб*

келди. «Муштум». Кулоққа олмоқ Эшитиб, унга эътибор қаратмоқ, амал қилмоқ. [Отабек] Гўё мажбурият остида ота насиҳатини кулоққа оладигандек бўйин эгиб ўтирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоғи битмоқ** Эшитмайдиган бўлиб қолмоқ (асосан вақтинча эшитмай қолмоқ). *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг кулоғи битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тунроқ кўтарилиб тушганидангина билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Кулоғи динг қ. динг. Кулоғи динг бўлмоқ** (ёки **тиккаймоқ**) Бирор нарса таъсирида хушёр тортиб, эшитишга шайланмоқ. *Ҳасаналининг кулоқлари тиккайиб, ўрнидан турди, кўзи оламанган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоғи йўқ** Гап уқмайдиган; кулоқсиз. *Кулоғи йўқ бола бўлясан. Кулоғи остида* (ёки **тагида**) **қолмоқ** Ўлмоқ. *Қушхонага кириб, не кўз билан кўрай, миққийнинг кулоғи остида қолган, яъни ўлган эди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг кулоғи остида қолиши турган гап эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Кулоғига айтадиган гап** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтиладиган гап. *...иккита хат ёзди. Биринчи хатку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисидда «кулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Кулоғига айтмоқ** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтмоқ. **Кулоғига етмоқ** Эшитмоқ (эшитилмоқ). *Бир кун Сирожиддиннинг: «Фармоновга ўхшаган амалдорлар нуноқ дорбозни эслатади», дегани Фармоновнинг кулоғига етибди.* Мирмуҳсин, Созанда. **Кулоғига (гап) кирмайди** 1) эшитмайди, тингламайди. *Олимжон, мани кўзим сандан бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқанинг сўзи кулоғимга кирмайди.* Ҳамза, Танланган асарлар; 2) гап-сўзга эътибор қаратмайди; гапга парво қилмайди. *Бу боланинг кулоғига гап кирмайди.* ■ Унинг гаплари Меъморнинг кулоғига кирмади. Мирмуҳсин, Меъмор. **Кулоғига кирмоқ** Эшитмоқ, эшитилмоқ. *Ногоҳ от дуқури кириб кулоққа, Чўчиб уйғонади кекса чол мудроқ.* А. Орипов, Юртим шамоли. **Кулоғига қуймоқ** Эсдан чиқмайдиган қилиб тушунтирмоқ, уқтирмоқ. *Элчида айб йўқ. У ўз ҳукмдорининг кулоғига қуйиб қўйган гапларини гапирди.* М. Осим, Тўмарис. **Кулоғидан кун**

кўринади Жуда ориқ, Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. *Кулоғидан кун кўринади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кулоғим сеида** Гапиравер, эшитаман (эшитяпман). *Хўп, қани, кулоғим сизда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кулоғини бурамоқ** 1) жазо, танбеҳ тарзидаги бирор иш қилмоқ. *Бу бола кулоқсиз бўлиб кетяпти, бир кулоғини бураб қўйиш керак;* 2) маълум гап-сўзлар айтиб, хушёр қилиб қўймоқ, кулоғини пишитиб қўймоқ. *Ҳозир улар комиссияни кутяпти, ўқитувчиларнинг ҳам хўп кулоғини бурагандир, бир оз эсларидан чиқсин, кейин борамиз, деганди.* С. Зуннунова, Олов. **Кулоғини пишитмоқ** (ёки **пишиқтирмоқ**) айн. **кулоғига қўймоқ.** *Жўрахонни ҳам сўроққа чақириб қолишлари мумкинлигини уйламаган эди. Қизнинг кулоғини пишиқтириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. **Кулоғини ушлаб кетмоқ** Йўқ бўлмоқ. *Токи Яхшибоев кулоғини ушлаб кетмагунича чидашлари керак.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Челакнинг кулоғи. Ёғоч қаравотнинг кулоғи. Чигириқнинг кулоғи. Қозончининг эрки бор, қайдан кулоқ чиқарса.* Мақол.

3 Бош кийимларнинг кулоқларни ва иякни ёпиб, иссиқ тутиб туриш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. *Телтакнинг кулоғи.*

4 Баъзи механизм ва мусиқа асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Дуторнинг кулоғи.* ■ *Машшоқлар ўз асбобларининг кулоқларини бураб, созини тўғрилашди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу машинанинг кулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур вангиллайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ота радионинг кулоғини буради.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Манов боғични — парда, Манов ипни тор дейди. Манов — кулоқ, бу — харрак, Яъни эшак боладир.* Э. Воҳидов, Куй авжида узилмасин тор.

5 с. т. Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. *Хушёрлик билан машина кулоғини бураб кетаётган ёш шофёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини*

сезиб, ниҳоятда ғайратланган. М. Муҳамедов, Машқ.

6 с. т. Ўсимликнинг барг ёки ниҳол ёздиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. *Уч юз гектарча ернинг ғўзаси учинчи марта экилди. Аммо биз ҳам бўш келмадик: ғўза қулоқ кўрсатди дегунча парваришлаб, яғна-налайвердик.* Й. Шамшаров, Енгиш. *Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шולי қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ариқ бўйидаги икки қулоқ бўлган ялпизнинг ҳиди бирам димоққа ёқади.* Газетадан.

ҚУЛОҚ II I Сувнинг анҳор, канал, ўқариқ ва ш.к. дан кичик сув йўлига, ариқларга тармоқланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл! Мақол.* ■ *Тилим шўх ялада, доим хаёлимда баланд ҳосил, Фикр текис суғормоқ бўлса, зехним сув қулоғида.* С. Абдулла.

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. *[Ақбар аканинг кўзига] Шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб ололмай армонда ўтган, бахт излаб элма-эл кезган гурумсаройликлар кўринди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚУЛОҚ III [р. кулак — мушт, муштум] тар. Қароллар, камбағаллар, умуман деҳқонларнинг ёлланма меҳнатидан фойдаланувчи катта ер эгаси, қишлоқ бойи; бой ёки ўртаҳол деҳқон (мустабид шўро тузуми 1929—33 йилларда бундай кишиларни «қулоқ — муштумзўр» номи остида синф сифатида тугатиш сиёсатини олиб борган). *Иш текширилди, Бозор ота.. аллақердан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди.* А. Раҳмат, Варрақчи чол. *Бултурғи йил қулоққа чиқарилиб, Украинага жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг идораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эшитувчи. *[Султонбек Мадазимга:] Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин!* К. Яшин, Пьесалар.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эшитирмасдан маслаҳатлашмоқ. *Қорасочдан ҳирсли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашди.* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II тар. Қулоқ деб ҳисобланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Ўрта деҳқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ I Қулоғи бўлган, қулоғи бор. *Уч қулоқли қозон. Ғўза икки-уч қулоқли бўлгандаёқ культивация қилинади.* ■ *Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади. «Эртақлар». Булардан бири — нимча нўстин, қулоқли телпак кийган новча, жуда ҳам йўғон бир киши олдинда, Сафаров билан ёнма-ён келар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК Бош кийимга қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: кундуз, қорақўл териси ва ш.к.

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ рвш. Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб, дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ ёки қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ Гапиравериб, жавраб, шовқинлаб, жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит англайвериб, қулоқ-мияни еди.* ■ *-Шаҳарга холамизникига мени ҳам олиб боринг, — деб қулоқ-миясини едим.* Ойдин, Фонарь тагида. *[Ҳайтжон:] Бошинг айланиб кириб қолсанг, қулоқ-миянгни қоқиб қўлингга беради.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚУЛОҚСИЗ I Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз ит.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи оғир, қар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, буни ҳар қандай қулоқсиз киши таққанда ҳам, энг аста товушларни эшита олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 кўчма Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ■ *Вой қулоқсизлар-ей.. Шошмай туринглар, дадаларинг келсин ҳали.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйиладиган қулоқлари бор иссиқ телпак. *Эҳсон Эртөөв пальтосига ўралиб, қулоқчинини туширган-*

ча, кишлоқдан чиқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Эғида пўстин, бошида қулоқчин, оёғида пўстинли этик, буйнида санитар сумкаси. Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 этн. Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач бериладиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиш (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қулайди, қочган бола ушланса, «қулоқчўзма», деб унинг қулогини чўзадилар).

2 этн. Бекинмачоққа ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қилади, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулогидан чўзиб келади). Болалар тўда-тўда бўлиб, ошиқ.. қулоқчўзма ўйнашади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айттириб яраштириш.

Қулоқчўзма қилмоқ Қулогидан чўзмок, танбеҳ бермок, жазоламоқ ёки яраштирмок. [Алимов:] *Уринбосар бўлгандан кейин баъзан кўни-кўшини, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилмасак ҳам, ҳар қалай, икки тарафнинг ўртасига тушган совуқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз. «Муштум».*

4 Ёмон иш қилган боланинг қулогини чўзиб танбеҳ бериш. *Қайнона қўлидан ёғлиқ чўзма егандан, Она қўлидан қулоқчўзма еган яхши. Мақол.*

ҚУЛП: қулп урмоқ 1) гуркираб, авж олиб кўкармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. *Гулзорда ўсма, хина, райҳон ва жамбиллар қулп уриб ётибди. ■ Эрта кўклам қулп уради тоғ лоласи. «Кўшиқлар». Менинг назаримда, ҳозир кўклам қулп уриб турганга ўхшайди. П. Қодиров, Уч илдиз; 2) кўчма барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмок, гуллаб-яшнамоқ. *Қулп урасан савлат тўкиб кенг Осиёга, Машғал бўлиб нур сочасан шарқий самога. Т. Тўла.**

ҚУЛТ 1 тақл. с. Суюқликни ютганда ёки оғзи тор идишдан қуйганда эшитиладиган товушни билдиради (асосан, *этмок* ёрдамчи феъли билан ёки такрор ҳолда қўлланади). *Қулт этиб пиёладаги сувдан ичди. ■*

Мирёқубнинг қовоғи солинди, у анча вақт-гача гапирмай, қулт-қулт чой ичди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. Шишани бурнига яқинлаштириб, қизиқсиниб тикилди-ю, даст кўтариб, қулт-қулт ича бошлади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, томоғидаги бир нарсани ютмок; ютинмок. *Алишер алланимани қулт этиб ютиб, ақдининг сўзига киришга жазм қилди. М. Осим, Карвон йўлларида. ..юзини четга буриб, чуқур уф тортди, «қулт» этиб ютинди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

3 шв. айн. қултум. - *Мен ўйлайманки, — деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин.. С. Айний, Қуллар.*

ҚУЛТИЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармок, қулт-қулт қилмок. *Шишадан қултиллаб тушаётган сув.*

ҚУЛТИЛЛАТМОҚ Қултилламоқ фл. орт. н. - *Сал хотинчалиш кўринади, — деди ароқни қултиллайтиб ютгандан кейин Асқар полвон. Ойбек, Кўёш қораймас. Қимизфурушлар.. одамларнинг ташналигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўрсикнинг бўғзидан ушлаб, қултиллайтиб қимиз қуйганлари қуйган эди. М. Осим, Элчилар.*

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютум. *Бир қултум сув. ■ [Умарали ота] Пиёладаги сўнги қултум чойни хўлаб, ўрнидан турди. А. Ҳамдам, Қишлоқ оқшоми. Пиёлани қўлига олиб, икки-уч қултум ютиб, бирдан ўхчиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўчма Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [Жамила:] *Кетамиз. Бир парча куюк қулча, бир қултум шулош шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУЛТ-ҚУЛТ Қулт 1 с. такр. *Чолнинг томоғига бир нима тикилгандек бўлди, қулт-қулт тупук ютинди ва гапирма олмай турди. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [Шафтолининг] Секин пўстини арчисанг, оғзинга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

ҚУЛУН 1 Отнинг бир ёшгача бўлган боласи. *Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишнашиб, ўйноқлашиб, гала-гала бўлиб, қудуққа ташланишди. Биялар қулуклари орқасидан навбат кутиб турибди. И. Раҳим, Ихлос. Кунгай тарафларда ердан тафт кела бош-*

лаганда, қулун билан бияни етаклаб олиб чиқаман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 (1-ш. эғалик шаклида) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб мурожаат қилиш шакли. *Ҳой, отгинанг нима эди, қулуним, шўрванг совиб қолди!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Бош устингда туриб кўлай ўзим, Кир, қулуним, чойшаб кўйнига.* Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Қулун туғмоқ. *Қора бия қулунлади, тойча кўйиб қўйгандек чавқарнинг ўзи эди.* «Ёшлик». Бунни қарангки, жонивор бегона уярда қулунлабди. Газетадан.

ҚУЛУНЛИ Қулунли бор, қулунлаган. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. ■ *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ. *Алла, болам, алла-ё, Алла эркам, қулунтой.* «Бой-чек».

ҚУЛУНЧОҚ 1 Қулун с. кичр.-эркл. *Ухлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ.* Ғ. Булом.

2 айн. **қулун 2.** *Алла, болам, алла-ё, қўзиюғим, алла-ё, Эркин юртда туғилган, қулунчоғим, алла-ё.* «Кўшиқлар».

ҚУЛУННАЙ [р. клубника < клубок – кесак, бўлак; юмалоқ нарса; ертут] 1 Раёногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсинмон ўсимлик, резавор экин. *Қулуннай машҳур ва кенг тарқалган ўсимликдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси. *Қулуннай мураббоси.* ■ *Қулуннай еб, кетидан хом сут ичиб касал бўлганларида, кунларига сен ярадингми, мен ярадимми?! С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҚУЛФ [а. قفل – осма қулф; зулфин, тамба] 1 Эшик, сандиқ, жавон ва ш. к. ни калит билан беркитиш ва очиш учун ишланган махсус буюм ёки мослама. *Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ.* ■ *Кутубхона эшигидаги қулфни кўриб, ҳайрон бўлди.* «Ёшлик». *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркитиладиган қисми. *Соат занжирининг қулфи.* ■ *Ҳаммага маълум икки қулф, икки*

белбоғли сариқ портфелини кўтариб, мактабга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

3 *кесим взф.* Қулфлаб қўйилган, берк. *Дарвоза қулф. Магазин қулф. Бордик – эшик қулф эди.* ■ *Ишхонангга бордим, аллақайёққа кетган, дейишди. Уйларингда ҳеч ким йўқ, қулф. С. Зуннунова, Олов.*

Оғзига қулф солмоқ (ёки урмоқ) 1) гапиртирмай қўймоқ, оғзига урмоқ. *Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди.* Шухрат, Шинелли йиллар; 2) ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб қўймоқ. *Алдамчи, риёкор, галамис сўзин Фоиш этиб, оғзига қулф урган сенсан.* Шухрат. **Қулф солмоқ (ёки урмоқ, осмоқ)** Қулф қўйиб беркитмоқ; қулфламоқ. *Дарвозага қулф солиб қўйибди.* ■ *Ота эшикка қулф уриб, болани опичлаганича, идора тарафга кета бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Қулфи дил Ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш. к. *Унинг [қизининг] қулфи дилини билмаслик – бу чиндан ҳам қулғили бир нарса эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. **Қулфи дили очилди** 1) сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. *Қизинг ҳам қулфи дили очилиб кетди. Бошидан ўтганларининг ҳаммасини сўзлаб бергиси келиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 2) кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, баҳридилли очилди. *Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг кўзи қувониб, қулфи дили очилади.* Ҳ. Назир, Индамас.

ҚУЛФ-КАЛИТ: қулф-калит қилмоқ 1) қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; 2) *кўчма* рухсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъқиб ёки назорат остига олмақ. *Эртақлардаги ялмоғиз сингари, катта бувиси уни қулф-калит қилиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛФЛАМОҚ Қулфни калит солиб бураб, очилмайдиган қилмоқ (қ. **қулф 1, 2**). *Пайғомов дарвозани қулфлаб келган шофёрнинг қўлидан калитни олди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *..мопиб бориб, ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Элмурод.. квартирасини қулфлаш олдидан хром эти-*

гини, янги бўлишига қарамай, мойлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚУЛФЛИ Кулфи бор, кулф солинган. Олтин қулфли дарвозадан ҳаммани ўтказамиз. «Бойчечак».

ҚУЛФЛОҚ Кулфлаб беркитилган, кулф солинган; кулф. Эшик қулфлоқ экан. ■ Келгунча анча вақт ўтади. Келса — дарвоза қулфлоқ! Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚУЛФЛОҚЛИК айн. қулфлоқ. Қулфлоқлик магазиндаги ун, ёғ, чой, ширинлик каби буюмлар димиқиб, расвоси чиқмадимикин? «Муштум».

ҚУЛФСИЗ Кулфи йўқ, кулф солинмаган. ..ичкаридан ҳеч ким чиқмагач, тоб ташлаб қолган қулфсиз, тамбасиз ёғоч эшикни итарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУЛФУРУШ тар. Кул олиб-сотиш билан шуғулланувчи одам, кулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Кулф ясайдиган ёки кулф тузатадиган уста.

ҚУЛЧА I I Кул с. кичр.

2 Кул бола. Урмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Урмонбекка берар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚУЛЧА II рвш. I айн. қулларча. Қулча бош эгиб таъзим қилиш.

2 Кулга тенг келадиган даражада, кул даражасида. Кал эшонга отдилар, уч пулча қадрим йўқмиди? Бир қулча қадрим йўқмиди? «Фольклор».

ҚУЛЧИЛИК I Кулликдаги ҳақ-хукуксиз ҳаёт, ҳолат; куллик. [Йўлчи:] Кулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. кулдорлик 2. Кулчилик жамияти. Кулчиликка келмоқ с. т. Совчи бўлиб келмоқ. [Аширмат:] Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУЛҚУЛ с. т. Курка; курка товуқ.

ҚУЛ-ҚУЛ тақл. с. Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётганда чиқадиган товушни билдиради. Кул-кул қилмоқ (этмоқ).

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Кул-кул» товуш чиқармоқ. Графиндаги сув қулқуллаб қуйилар эди. ■ Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаётган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар

қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУЛҚУЛДУМ: ҳавзи қулқулдум 1) афсонавий тагсиз чуқур ҳовуз, қудуқ; 2) кўчма кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ айн. кул-кул. Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚУЛГУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда иффатлар ўғриси. — Омон Асидов қулгунадай писиб юрибди. Ғ. Гулом, Халқ хукмига ҳавола.

ҚУМ I I Бир-бири билан бирлашмайдиган, майда заррачалардан ташкил топган чўкинди тоғ жинси (асосан қурилишда ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда хомашё сифатида фойдаланилади). Қумдан қўрғон бўлмас. Мақол. ■ ..дарвоза олдида тўкилган қумда ўйнаб ўтирган болакайларга бирпас завқ билан қараб ўтирди. Н. Аминов, Суварак. Қурилиш материаллари оёқ остида тўкилиб, оҳақ қумга, қум тупроққа қоришиб кетади. «Муштум».

Қум соат Муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. Урта асрларда бандли қум соатлар урф эди. «Фан ва турмуш».

2 айн. қумлик. Карвонлар қумда адашиб, саргардон бўлмайдилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир йигит чироғи ўчирилган мотоциклини қуондай учуриб, қум ичкарисига кириб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 сфт. Қумга ўхшаш, майда. Қум шакар. ■ Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кигизга тўкди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУМ II: ранги қум ўчди (ёки оқарди) шв. айн. ранги қув ўчди қ. қув III. Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчиб кетди. В. Ғофуров, Вафодор. Келиннинг ранги қум оқариб кетган, дағдағ титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚУМАЛАМОҚ с. т. Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ.

ҚУМАЛОҚ Қўйнинг, туянинг юмалоқ-юмалоқ тезағи. *Кишининг дўптиси тор келганда, қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўнғизлар эса орқаларига қараб юриб, тезакдан ясаган қумалоқларини аллақайёққа юмалатади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Қўнгина халқларда фолбинлар суяк, қўйнинг қумалоғи ва бошқа нарсалар билан фол очган.* «Фан ва турмуш».

ҚУМАНЖИР Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, этдор пояли, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Кум билан қопланган жой; қумлоқ. *Қумзорларни саксовулзорга айлантирмоқ.* ■ *Эрғаш акам ҳам подасини тўп-лаб, қумзордан пастроқда ва шамолнинг эсиш йўлидан панароқда бўлган рўд [дарё, анҳор] қирғоғига суриб туширди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки зангни кетказиш учун кум билан ишқаламоқ; кум билан тозаламоқ. *Пиёгани қумлаб ювмоқ.* ■ *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, ғалтакни суелаб, бостирмага киргизиб қўйишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Кумга чўкмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ; кум билан қопланмоқ. *Қайиқ қумлаб қолди.*

3 Тупроққа кум аралаштирмоқ.

4 *кўчма с. т.* Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛИ 1 Ичида, таркибида куми бор. *Қумли қоп. Қумли тупроқ.*

2 Кум билан қопланган, кумдан ташкил топган. *Қумли сахро.*

ҚУМЛИК Кум босган, кум билан қопланган кенглик. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* ■ *Икки меҳмон яна отга миниб, қумликка қараб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ер-суви тортиб олиниб, кимсасиз қумликларга бадарға этилган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚУМЛОҚ 1 Кум босган, кум билан қопланган жой; қумлик. *Қумлоққа ботмоқ.* ■ *Ҳаводан ёғайтган кум бир нафасда ерни қумлоққа айлантирди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ажабо, ҳеч гийё кўрмаган Қумлоқларда гул етишибди.* Э. Раҳим.

2 Кум аралашган, куми бор; қумли. *Қумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигида чочилиб туради.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Зеро,*

у тупроқ танламайди, тошлоқ, қумлоқ ерларда ҳам ўсаверади. «Фан ва турмуш».

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиклар билан овқатланадиган йирик қуш. *Одатда, қумой, тасқара ва жўрчи каби қушларга ўлжа ҳар доим ҳам насиб этавермайди.* «Фан ва турмуш».

ҚУМОШ [а. قماش – газлама, мато; бўз; эски латта-путта] эск. Мато, газлама. *Ҳеч қандай уста ҳам тўқий олмайди Оламнинг мунчалик атлас-қумошин.* Ф. Фулом. *Жандамга кўҳан шоҳи қумошини алишмам..* Муқимий.

ҚУМОҚ Кум аралашиб, дондор бўлиб қолган; қумли. *Унинг ери қумоқ. Шунинг учун у доимо бир марта ҳайдалади.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; дондор. *Қумоқ-қумоқ асал. Қумоқ-қумоқ тупроқ.* ■ *Тўқай ерларига бирикки йил шоли экамиз, шўрини роса ювиб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдаттирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚУМПИЁЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёзли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [а. قمرى – гуррак, қумри] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчидиган сайроқи қуш. *Тоғлар, бўстонлар тўлди Қумрию булбул билан.* «Кўшиқлар».

2 Қумри (хотин-қизлар исми).

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдимеваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАҚИЧ, қумсағиз Мураккабгуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучукли ўсимлик.

ҚУМТОШ Кум зарраларининг ўзаро ёпишиб, бирикиб қотишидан ҳосил бўлган харсангсимон тоғ жинси. *Калтаминор усталари қаттиқ кулранг қумтошлардан ёргучоқлар.. ясаганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган кум қоплаб ётади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли; умуман, ҳар қандай чумоли. *Бир қумурсқа бир дон донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради.* С. Айний, Қуллар. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегини*

лан қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми
ишо бўлади. А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАДАЙ, -лек 1 Майда, чу-
лидай кичик. Қумурсқадай майда қуртлар
ун сайин буй чўза бошлади. А. Мираҳмедов,
Ут юраклар.

2 Жуда кўп, гужгон ўйнаган, қайнаган.
Кўчаларда одам қумурсқадай.

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган;
сон-саноксиз, беҳисоб.

ҚУМҒОН Чой қайнатиш учун кўпинча
мисдан ясаладиган, ичи қалай билан оқар-
тирилган, кўзача шаклидаги дастали ва
қопқоқли идиш; катта чойдиш. Мис қум-
ғон. ■ Учоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора
қумғон вақирлаб қайнайди. С. Анорбоев,
Хотима. Бўтабой қумғонга чой дамлаб олиб
келди. С. Аҳмад. Ҳукм.

ҚУНДУЗ 1 Сувсарсимонлар оиласига
мансуб, қимматбаҳо мўйнали сутэмизув-
чилар туркуми. Бу беҳатар масканда бухоро
бугуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни
кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва тур-
муш». Ҳавода ўйнайди юлдуз, Дарёда ўйнай-
ди қундуз. «Маликаи айёр».

Қундуз қош ёки қоши қундуз Чиройли,
ўсиқ қора қош. Шаҳло кўзлар, ўсиқ жингала
киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва
бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмади-
лар. А. Қодирӣ, Утган кунлар.

2 с. т. Ёқага ёки телпак жиягига тутил-
ган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. Қундузи
қалин бўрқ. ■ Лайлак қор уриб турар эди.
Мунисхон ёқасининг қундузи билан бўйинини
ўраб.. зинанинг охириги пиллапоясига тўхтаб
қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (хотин-қизлар исми).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикил-
ган. Қундузи телпак.

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки
кўрқувдан бўйинини ичига тортмоқ; жун-
жимоқ, гужанак бўлмоқ. Оптоқ қор.. Қош
қорайганда, юнун кийинган одамлар қуни-
шиб, дилдирашиб, Бақақурцллоқ майдони-
даги чойхонага томон кела бошлади. А. Қаҳ-
ҳор, Кўшчинор чироқлари. ..шунчалик дев-
қомат бўлишига қарамай.. мулзамликдан,
ўзи айтгандек, «кичкина бола»дек бўлиб, қу-
нишиб ўтирарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Ҳа-
сан сўфи ана шундай савол берилишини ол-
дидан билиб, қунишиб ўтирарди. М. Ис-
моилий, Фарғона т. о.

ҚУНТ [а. قنوط — итоаткорлик; намозда
тик туриш; ноумидлик, тушкунлик] Бирор
ишни астойдил берилиб, сабр-тоқат билан
бажариш иштиёқи; ҳафсала. Қунт билан
ўқимоқ. Қунт билан ўрганмоқ. ■ Кўзлари
ёниб турган ёшгина дўхтир Эгани эринмай,
қунт билан текширди. «Ёшлик». Ёш ишчи-
нинг қунт ва ихлос билан изланиши, жўш-
қинлик билан олға интилиши ўз самарасини
берди. Газетадан.

Қунт қилмоқ Қунт билан муносабатда
бўлмоқ. Назокат, табиатан, бир нарсага
киришса, астойдил қунт қиладиган.. ўргат-
са, зеҳн қўйиб турадиган зийрак қиз эди.
Шухрат, Умр поғоналари. Қунт қилса, бир
амаллаб ўрганиб олади. Ф. Мусажонов, Ҳим-
мат.

ҚУНТЛИ Қунт билан ишлай оладиган,
ҳафсалали, серҳафсала, тиришқоқ. Қунтли
ишқибоз одам. ■ Балки Маишрабдаги ўзига
хос хислатлар уни калавачи бўлишига даъват
этгандир? Ахир у, биринчидан — саботли,
иккинчидан — талантли, учинчидан — қунт-
ли. М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт,
астойдиллик билан ишлай олмайдиган;
беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ,
жуذا қуруқ, қоқ қуруқ. Қуппа-қуруқ ўтин.
Қуз бўлса ҳам, кўчалар қуппа-қуруқ. ■
Ёздагидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гир-
доб уриб, одамнинг кўзини очирмас. Ҳ. Назир,
Эътиқод.

2 кўчма Ҳеч нарсасиз, ҳеч нарсаси йўқ,
яп-яланғоч, шипшийдам. Қуппа-қуруқ уй.
Қуппа-қуруқ дастурхон. ■ -Наҳотки қуппа-
қуруқ жой бўлса? — деди кимдир ваҳимали
ингичка товуш билан. А. Мухтор, Туғилиш.

3 кўчма Қўлида, ёнида ҳеч нарсаси йўқ.
Қўлим қуп-қуруқ. Чўнтагим қуп-қуруқ ■
[Муллазўзи:] Ундан сўнг айтинг, назрини
дурустроққина қилиб берсин. Бу нима? Уч
сафардан буён қуппа-қуруқ келади. Ҳамза,
Майсаранинг иши. Мен икки қўлимни бур-
нимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб кел-
дим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш ури-
нишлари.

ҚУР 1 1 Иш-ҳаракатнинг такрорланиш
сонини билдиради; марта, дафъа, топқир.
Сен кетганингдан кейин бир-икки қур хўжа-
йиннинг оиналари меҳмон бўлиб келиди. Ғ.
Ғуллом, Шум бола. [Ғулломжон] Ҳовлини яна

бир қур кўздан кечириб, настига тушиди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Укам иморат қураётувди.. бир қур хабар ҳам олмадингиз.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда). *Майли, икки қур ўйнайман-да, кетаман.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Гуруҳ, давра. *Ягрин ташлаб, елвагай, мағрур, бепарво, Бир қур йигитлар келар, енгил худди пар.* Ф. Фулом. *Самадлар кириб ўтиргандан буён уч қур янги меҳмонлар келиб кетган.* Ф. Фулом, Ёдгор.

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган қуш.

ҚУР III айн. **қурай.** *Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган.* «Алпомиш».

ҚУР IV тақл. с. Бақа, турна кабиларнинг сайрашига ўхшаш товушни билдиради. *..турналарнинг майин қур-қурлари осмон гўмбазидо ажиб акс садо беради.* «Ёшлик».

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. *Қураш қилиб енгган, йиққанлар, Полвон бўлиб қурга чиққанлар.* Э. Раҳим.

Қур торгмоқ Давра қурмоқ, даврада бирга ўтирмоқ. *Нарида қур тортган икки йигитнинг гапларини чала-ярим эшитди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб, растараста, даста-даста қур тортиб ўтирди.* «Алпомиш».

ҚУРАЙ унд. с. Қўйларни ҳайдаш ёки чақириш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАБ «Қурай, қурай» деб. *Ярим кечада, ой кўтарилгандан кейин, олдинмакетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Қўктеракка қараб кета бошладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ I Кийик ёки оҳуларнинг ёш боласи.

2 айн. **қуралай кўз.** *Меҳрибон кўзлари жигарга мойил, қуралай..* «Ёшлик».

Қуралай кўз Қуралайнинг кўзига ўхшаш кўзли. *Қуралай кўз, бодомқовоқ, сарв қомат..* С. Сиёев, Аваз.

ҚУРАМА I I Ҳар хил тус, кўринишда бўлган; турли хил, ҳар хил турдаги. [Полвон] *Махоркани бежаб ўраб, сал эшитиларли товуш билан қурама ашулаларни фингиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шаҳар аҳолиси қурама. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар — каннаралар, ҳиндлар,*

малайялар, тамиллар яшайди. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Баширжон газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қорамайиз аралаштирилган қурама ширинликлардан битта парвардани олиб, оғзига солди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 айн. **қуроқ I 2.** *Қурама тўшакда чўзилиб ётганича, жажжи қўлчаларини унга чўзарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *У қурама кийимдаги кишига норози кўзи билан қарарди.* В. Гофуров, Вафодор.

ҚУРАМА II Ўзбек халқи таркибига кирган этник гуруҳлардан бири: Ўзбекистоннинг Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати; шу элатга мансуб шахс ёки нарсаси. *Қурама аёли. Ўзбек тилининг қурама шеваси.*

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки унсурларни бир-бирига уламоқ, бириктирмоқ; улаб, қўшиб, бирор нарсаси ҳосил қилмоқ. *Қурпа қурамоқ. — Почамир вафот қилди. Дўстлари йиғлаб-йиғлаб, уни ювдилар. Кафанга пули йўқ. Кўкнор эзиладиган халталарни йиғиб-қураб, кафан тикдилар.* Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [а. قرب — қариндошлик; яқинлик; қўшни(чи)лик] Жисмоний, моддий, маънавий имконият; куч, қувват. *Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг? Ҳамза, Паранжи сирлари. Фақирда қурб бўлса-ю, қани энди, сендан қочиб қутулса! ў.* Ҳотамов, Қон ва сут.

Қурби етади (ёки келади) Куч-қуввати етади; жисмоний, моддий, маънавий имконияти бор (етади). *..ҳамиша писанд қилмай очиб-ёнадиган бу эшик тутқичини ушлашига энди қурби етмаётганини сезди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ёш эдим, дадам раҳматлининг бундан яхшироқ сизир сотиб олишга қурби етмаслигини қаёқдан билай? С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.*

ҚУРБАҚА Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сакраб юриш учун мослашган. *Қурбақанинг сайраши. — Фарида қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув туркаб қулди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Қурбақа(нинг) салласи қ. салла.

ҚУРБОН [а. قربان — қурбонлик; қурбон бериш, фидо қилиш] **I** дин. Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. *Қурбон сўйиш.*

Курбон ойн айн. зулҳижжа. Курбон ҳайити қ. ҳайит 1.

2 *кўчма* Бирор эзгу иш, эзгу мақсад йўлида ёки севикли кимса, нарса ва ш.к. учун курашда ҳалок бўлган, жон фидо қилган киши. *Озодлик қурбони. Уруш қурбони.* ■ *...ер куррасининг кўп қитъаларида бомбалар портлар, минглаб қурбонлар қўқисда қон оқарди. С. Аҳмад, Уфқ. Уруш қурбонсиз бўлармиди. С. Зуннунова, Олов.*

3 *кўчма* Табиий офат, фалокат, кўнгилсиз ҳодиса, кимсаларнинг қилмиши, манфаати ва ш.к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. *Ёнғин қурбони. Зилзила қурбонлари. Жаҳолат қурбони. Урф-одамлар қурбони.* ■ *Фарида Зокирни гуноҳсиз бир қурбон деб бўлиб, қаттиқ ачинди. П. Қодиров, Уч илди. [Фулмжон:] Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи туҳматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Курбон бермоқ Кишиси (кишилари) қурбон бўлмоқ; катта зарар, талафот кўрмоқ. *Талай урушлар кўрдик, талай қурбонлар бердик. Гувоҳ — сочларда оқу манглайда ажинимиз. Ғ. Фулом. Бепарво бўлмангиз, қўлдан кетмасин Сонсиз қурбон бериб қозонилган бахт. «Шарқ юлдузи». Курбон бўлмоқ 1) бирор сабаб туфайли, унинг йўлида ҳаётдан кўз юммоқ, ўлмоқ. Халқ жинойятчи бўлиши мумкин эмас, қурбон бўлиши мумкин. Газетадан; 2) айн. қурбонни бўлмоқ 2. Бир наевжувон эрди ўзи хиромон, Ҳар ким кўрса, бўлур ҳуснига қурбон. «Гулшанбоғ». Курбонни бўлмоқ 1) айн. қурбон бўлмоқ 1. У бошқа катта жинойатларнинг қурбони бўлиб кетяпти-ку! А. Мухтор, Қумуш тола; 2) жонини фидо қилмоқ, садағаси кетмоқ. Яхшининг қурбони бўл, Ёмонни калтаклаб ур. Мақол. ■ Аравадан нари анжир пишибди, Ун тўрт яшар қизга ишқим тушибди. Ун тўрт яшар қизнинг қурбони бўлсанг, Ун тўрт тилло бериб кўйнингга олсанг. «Кўшиқлар».*

5 Курбон (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚУРБОНЛИК дин. **1** Худога яқинлашиш, унинг раҳм-шафқатига эришиш учун худо йўлига жонлиқ сўйиш; шу жонлиқнинг ўзи. *Қурбонликка атаб сўйган ҳайвон терисини сотган кишининг қилган қурбонлиги қабул бўлмайди. «Фан ва турмуш».*

2 Курбон ҳайити кунларида худо йўлига жонлиқ сўйиб, кишиларга бериладиган зиёфат. *Эшон кўй сўйиб, қурбонлик қилди, кўп одамлар келди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУРГУР айн. *қургур.*

ҚУРДОШ 1 Ёши тенг бўлган; тенгдош, тенгқур. *Қурдошларим орасида, ўз жанговар оиламда эканимни гўё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ кучга тўлгандай бўлдим. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Юртимиз тинч, ободон, тўйинчилик баҳузур, Қурдошлар гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз. Ғ. Фулом.*

2 Қурдош (эркаклар исми).

ҚУРДУМ: *қурдум дарё фольк.* Тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Ҳой, қовоқни қуритдинг-ку, қурдум дарёмисан! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ҚУРЕЙ айн. *қурай.*

ҚУРЕЙЛАМОҚ айн. *қурайламоқ.* Осмонни заминда қайчиға ўхшаб турна карвони, кўй ҳайдаган чўпондек, қурейлаб ўтяпти. *С. Аҳмад, Уфқ. Жануб томонга учиб, тепасидан дод солиб ўтаётган турналарнинг қурейлаши осмонни тўлдирган. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ҚУРИЛДОҚ Қуриллайдиган, қуриллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 *Қурилмоқ* фл. ҳар. н. Бу биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди. *А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Қуриш, бино этиш ишлари. *Уй-жой қурилиши. Қурилиш бошлиғи.* ■ *Канал қурилиши штаби полвонлардан учта катта бригада тузишга қарор қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Уруш чиқиши билан қурилиш бир ой чамаси тўхтаб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Қуриш ишлари олиб борилаётган жой, қурилаётган объект. *Қурилишда ишламоқ.* ■ *У кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажарилишини текшираётган архитектор каби синчиклаб қарайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Қур-қур» товуш чиқармоқ, «қур-қур» товуш чиқариб сайраммоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қуриллаши, чўпон итларининг улиши эшитилади. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 «Қулдур-кулдур» овоз чиқармоқ; қулдурламоқ, қулқулламоқ. *Ичкари қоронғи, ғовур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ инга-*

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. Иситиш қурилмаси. Электрон қурилма.

ҚУРИЛМОҚ Қурмоқ фл. мажҳ. н. Бино ўтган йили қурилган. Қишлоқда янги йўл қурилмақда. Уйга эшик, деразалар қурилди. ■ Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилаган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ ғарами ёнига қурилган дошқозон олдидан.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ I Ҳўл, намликдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. **қуруқ I**). Ҳўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Ар-ралаб, ёриб, тахлаб қўйилган ўтинлар яхши қуриди. ■ Фуломжонлар.. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Инга чизилган жамбиллар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви тугамоқ (сув объектлари ҳақида). Орол денгизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қуриydi. Мақол. ■ Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпар».

3 айн. **қуруқшамоқ**. Оғзи қуримоқ. ■ Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бирига ёпишиб қолгандай. «Шарқ юлдузи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликаи айёр».

4 Ривожланиш, кўкаришдан тўхтамоқ; зид. **кўкармоқ**. Экилган кўчатларнинг баъзилари қуриятти. Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол. ■ [Йўлчи] Экинни қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ярми қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

5 Бутунлай тугамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. Мушукка қанот битса, сичқон зоти қуриydi. Мақол. ■ Лутфулланинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади. Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам. Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг уруғи қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда кўпчиликка келган ўлимга нисбатан қўлланади). Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди. «Ёшлик». **Илиғи қуримоқ** айн. **илиғи пучаймоқ** қ. илик. **Ичи қуримоқ** Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишни, билишни жуда-жуда истамоқ, уни сабрсизлик билан кутмоқ. Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Далварзинтепага овоза қилгиси келар эди. М. Мансуров, Ёмби. **Ичим қуримас**, **айтарман кимлигини**. Миркомилга алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. **Шўри қуриди** қ. шўр. **Қуриб қолибдими (ёки қолганми)? қуриб кетибдими (ёки кетганми)?** Бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Отам билан онамнинг ризоликлари** учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қурсин ёки қуриб кетсин қарғ**. Ўлсин, йўқ бўлсин. **Менга тенгқур бўлмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин**. Пўлкан. **Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутунни бир ам аччиқ эканки!** А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҚУРИТГИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. Пахта қуритгичлари. Автоматик қуритгич шкафлар.

ҚУРИТИЛМОҚ Қуришмоқ фл. мажҳ. н. Қуритилган пахта. ■ [Темир:] Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуритилган эмас! Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТМОҚ Қуришмоқ фл. орт. н. Қир қуришмоқ. Саратон қуёши адирлардаги ўт-ўланларни қуришди. ■ [Бектемир] Гулхани авжлантириб, кийимларини қуришди. Ойбек, Қуёш қораймас. Мўғуллар баркашни қуришди, боғ ичига кириб кетишди. М. Осим, Ўтрор. Андижон зилзиласи.. Катта ариқнинг

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. Иситиш қурилмаси. Электрон қурилма.

ҚУРИЛМОҚ Қурмоқ фл. мажҳ. н. Бино ўтган йили қурилган. Қишлоқда янги йўл қурилмоқда. Уйга эшик, деразалар қурилди. ■ Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ ғарами ёнига қурилган дошқозон олдида.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ 1 Хўл, намликдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. **қуруқ 1**). Хўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Ар-ралаб, ёриб, тахлаб қўйилган ўтинлар яхши қуриди. ■ Фуломжонлар.. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди. М. Исмомиллий, Фаргона т. о. Инга чизилган жамбиллар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлатиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тилла остига отди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви тугамоқ (сув объектлари ҳақида). Орол денгизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қурийдди. Мақол. ■ Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпар».

3 айн. **қуруқшамоқ**. Оғзи қуримоқ. ■ Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бирига ёпишиб қолгандай. «Шарқ юлдузи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликаи айёр».

4 Рнвожланиш, кўкаришдан тўхтамоқ; зид. **кўкармоқ**. Экилган кўчатларнинг баъзилари қуриятти. Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол. ■ [Йўлчи] Экинни қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмомиллий, Фаргона т. о. ..кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ярми қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

5 Бутунлай тугамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. *Мушукка қанот битса, сичқон зоти қурийдди.* Мақол. ■ *Лутфулланинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади.* Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам. Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг уруғи қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда кўпчиликка келган ўлимга нисбатан қўлланади). *Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди.* «Ёшлик». **Илиғи қуримоқ айн.** **илиғи пучаймоқ қ.** илик. **Ичи қуримоқ** Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишни, билишни жуда-жуда истамоқ, уни сабрсизлик билан кутмоқ. *Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Далварзинтепага овоза қилгиси келар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ичим қуримас, айтарман кимлигини.* Миркомилга алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. **Шўри қуриди қ.** шўр. **Қуриб қолибдими (ёки қолганми)? қуриб кетибдими (ёки кетганми)?** Бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] *Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қурсин ёки қуриб кетсин қарғ.** Ўлсин, йўқ бўлсин. *Менга тенгқур бўлмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин.* Пўлкан. *Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутунни биррам аччиқ эканки!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҚУРИТГИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. *Пахта қуритгичлари. Автоматик қуритгич шкафлар.*

ҚУРИТИЛМОҚ Қуритмоқ фл. мажҳ. н. Қуритилган пахта. ■ [Темир:] *Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг идизлари ҳали батамом қуритилган эмас!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТМОҚ Қуримоқ фл. орт. н. Қир қуритмоқ. *Саратон қуёши адирлардаги ўтўланларни қуритди.* ■ [Бектемир] *Гулхани авжлантириб, кийимларини қуритди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Муғуллар баркашни қуритиб, боғ ичига кириб кетишди.* М. Осим, Ўттор. *Андижон zilzilаси.. Катта ариқнинг*

сувини қуритди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Наво»нинг сеҳрли савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди-да, бир енгиллик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Босган (ёки қўнган) ерини қуритмоқ Борган ерида ҳеч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ичиб, талаб битирмоқ. Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Қўнган ерингизни қуритасиз! Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Қадамини қуритмоқ (ёки қирқмоқ)** Қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ. -Тожибойни ишга солдим. У сенинг ўчингни олишга киришди — худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади, — деди вақти хуш Олахўжа махсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I Қурмоқ фл. ҳар. н. Уй қуриш. Режа қуриш. Сухбат қуриш. Мақсадимиз — адолатли жамият қуриш.

ҚУРИШ II Қуримоқ фл. ҳар. н. Эру хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши. Мақол.

ҚУРМА тар. Деҳқонлардан олинган ҳар хил гайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон. *Албатта.. пора, қурма, жузья, муҳрона деган турли-туман жабрли солиқлардан тўплайдилар.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУРМАГУР к. қурмагур.

ҚУРМАКОРЛИК кам қўл. Қуриш ишлари; бино қилиш, бинокорлик. [Раис Уктамга:] Ҳосилни даладан йиғиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРМАГУР Ўлмагур, тушмагур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). *Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам, иши пишиқ, жонкуяр универсалчи.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. *Кўрса, «элчи» қурмагур касалхона дарвозасидан чиқиб кетяпти.* М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУРМОҚ I Қурилма, қурилиш иншооти бунёд этмоқ, ясамоқ. *Уй қурмоқ. Қаср қурмоқ. Шийпон қурмоқ. Тўғон қурмоқ. Канал қурмоқ. Сарой қуриб, шаҳар бузма.* Мақол. ■ *Ёру дўстлар билан ҳашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим.* М. М. Дўст, Лолазор.

Ии (ёки уя) қурмоқ 1) ўзига яшаш жойи, макон ясамоқ, тайёрламоқ (ёввойи ҳайвон, парранда, ҳашаротлар ҳақида); 2) макон

тутмоқ, жойлашмоқ, тўпланмоқ (ўғри, босқинчи, ғаламис ва ш.к. ҳақида). *Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар.* Ойбек, Навоий.

2 Ўрнатмоқ. *Тандир қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ.* ■ *Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бир ердан ўчоқ қилиб, ошпалов қилмоқчи бўлиб, қозонни қурди.* «Нурали».

3 Ташкил этмоқ, барпо қилмоқ, тузмоқ, Янги давлат қурмоқ. *Янги жамият қурмоқ.*

4 Ташкиллаштирмоқ. *Ширин суҳбат қуриб қаймоқлашайлик..* Ҳабибий. *Ҳар қалай, Жўравой билан гурунг қуриб, тонг оттирай деди-ку.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Зериксангиз, шохона зиёфатлар қуринг, базмлар ясанг, ихтиёр сизда.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бадиуззамон бекларини, ишбилармон йигитларини йиғиб, жангга ҳозирланиш тўғрисида кенгаш қурди.* Ойбек, Навоий.

Турмуш (ёки оила) қурмоқ Уйланиб, турмушга чиқиб, ўзаро оила тузмоқ. *Севишиб, ўлдим-толдим деб турмуш қурганларни кўряпмиз, кунора уйда жанжал..* Т. Ашуров, Оқ от. *Ойим билан дадам синфдош бўлганлар. Севишиб оила қурганларини эшашади.* «Ёшлик».

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ I Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. *Отув қуроллари (милтиқ, тўп, пистолет ва ш.к.). Совуқ қурооллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш.к.).* Қуроли йўқ жанг қилмас. Мақол. ■ *Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулумсираб: -Қуроли яхши асрар экансиз, — деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қуроолардан бирданига, баб-баравар ўқ уздилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. *Ёзув қуроллари. Ўқув қуроллари. Иш қуролинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар.* Мақол. ■ *Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар

қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир.* ■ *Зеро, ошкоралик жамиятимиз қонунларини бузаётган кимсаларга қарши қудратли қурол экан, бу ҳақда очиқчасига фикр юритишига жазм этдик.* Газетадан.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда лашкарбошининг ёки рицарнинг қуролларини кўтариб юрувчи жангчи; умуман, қурол кўтарган, қуролланган жангчи.

2 *кўчма салб.* Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини кўтариб юрувчи ва уни тарғиб қилувчи маддоҳ. *Имперализмнинг қуролбардорлари. Террорчиликнинг ғоявий қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки хизмат қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Қуролдош дўстлар. Қуролдошлар учрашуви.* ■ *Зебохоннинг қуролдошлари уни моҳир мерган сифатида ҳам билишарди.* Ҳ. Умаров, Ҳуш кўрдик, Зебохон. *Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган.* Н. Фозилов, Дийдор. *..Чунки разведкага чиққанинда, қуролдошингага тўлиқ ишонининг даркор.* Газетадан.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қуролига эга бўлмоқ; уни тутган, ундан фойдаланадиган ҳолатда бўлмоқ. *Душман ўта айёр ва яхши қуролланган.* «Шарқ юлдузи». *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб, хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола. *Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тирноғича қуролланган душман ҳадеб Москвага интилар эди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуролланмаган кўз билан кузатганда, юлдузларнинг бир-бирига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Илғор ғоялар билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛЛАНТИРМОҚ Қуролланмоқ фл. *«омияни қуроллантирмоқ. Қишлоқни энг янги техника билан қу-*

роллантирмоқ. ■ *Халқ ўртасидан йигитлар тўплаб олсак ва бу кишиларни яроғ билан қуроллантирсак.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отлиқлар.* ■ *Оқ ўтовни қуролли соқчилар кўриқлаб турардилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Қуролли кучлар Ҳарбий ҳаракатлар (ҳужум ёки мудофаа) олиб бориш ҳамда давлат хавфсизлигини сақлаш мақсадида давлат томонидан таъминланувчи қуролланган кишиларнинг уюшган бирлашмаси; ҳарбий қисмлар, армия.

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли кўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, уруш олиб бориш воситаларини қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСОЗ Қурол-яроғ ясовчи уста, хунарманд. *Темирчию қуролсозларнинг ўғилу набиралари ҳам шу касбни давом эттирганлар.* М. Сагторов, Ўзбек улумлари.

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва шунга алоқадор нарсалар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; кўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. *..Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин, командир батальонни сафга тизиб, кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ 1 1 *от* Улаб-қураб, бирор нарса ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. *Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йиртиқ бўз парчаларидан, қизил, оқ, кўк, яшил лахтак қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларини бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ўртага новча қизиқчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сариқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 *сфт.* Шундай қуроқларни бириктириб тикиб ҳосил қилинган. *Қуроқ дастурхон.*

Қуроқ ёстиқ. ■ Раис пешонасидаги оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан безатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қирларда қорнинг чоки сўкилган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди. Ш. Фуломов, Инсон кўли гул. Усти-боши юпунди роса, Бор беази бир қуроқ чопон. Ҳ. Пўлат.

3 сфт. кўчма Майда бўлақлардан иборат, бўлтак-сўлтак, лахтак-лухтак, парча-пурча. **Қуроқ ерлар.** ■ Чўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳрини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўсадиган бир тури. Чўлдан қуроқ еб тўйган, Елини сутдан қаппайган Анави чексиз сигирлар Овул ёққа йўл олган. Ғ. Фулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. **Қуроқ ясамоқ.** **Қуроқ учирмоқ.**

ҚУРОҚЗОР Нукул қуроқ ўт билан қопланган ер, жой, майдон. Тонг олдидан позицияга чиқиб, йўл четидаги қуроқзорга занжир-занжир бўлиб таралдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРРО [а. قرا — «қори» с. кўпл.] Қори; қорилар. Илгарилари ундан юз ўгирган қорию қурролар яна уни ўз сафларига оладилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ I Ошқозон, қорин. **Қурсоғи оч.** **Қурсоғи тўйди.** ■ Уруш ҳамманинг тинкисини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган. Ойбек, Танланган асарлар. -Нафс қурсин.. Сиз ақллилик қилган экансиз, мулла Мухсин, — дейди қурсоғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ич, бачадон. **Инсон она қурсоғидаёқ авлод-аждодига хос бўлган бағритошлик ва жоҳилликни ҳам олади.** Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар. Она қурсоғидаги боланинг шаклу шамойили ўзгариб, қирқ кунда инсон қиёфасига кира бошлайди. Газетадан.

ҚУРТ I I Узун танасини эгиб-ёзиб ёки жуда кўп оёқлари воситасида судралиб юрадиган умуртқасиз майда жонивор. **Кўк қурт.**

2 Баъзи ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибига киради, мас., **шиллик қурт, эшак қурт.**

3 Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган гумбак. **Олма қурти. Кўсак қур-**

ти. ■ Майиз билан ўрикни бир оз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан тут барги билан боқиладиган, етилиб пилла ўрайдиган шундай гумбак. **Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ.** ■ Утган йил баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Миясига қурт тушмоқ Мияси айнимоқ. **Лекин буларнинг юзтасини кўшиб боғласанг, битта саржин бўлмайди. Шунчаки қўғирчоқлар, димоғи шишган пистафуруш билан миясига қурт тушган ғузафуруш чол.. М. М. Дўст, Лолазор. Товонига (ёки оёғига, найтавасига) қурт тушмоқ** Безовта бўлиб, бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. **Ўзлари йўл излаб, товонларига қурт тушиб қолсин. Улар ҳали Ортиқнинг совунига кир ювишмабди. М. Мансуров, Ёмби.**

ҚУРТ II с.т. айн. қурт. **Жавҳар ҳам ҳар кирганда қуртми, бир дона шоколадми ташлаб кетишини унутмасди ҳеч. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.**

ҚУРТАВА, қуртоба шв. Қурт ёки сузгани қайнаган сувда эзиб тайёрланган, айрондан куюқ парҳез овқат. [Моҳира буви:] **Ҳой, болам Кўчқоржон, болохонага чиқиб, бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сариёғ солиб, қуртава қилиб берай. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.**

ҚУРТДАЙ, -дек I Қурт с. нинг ўхшатиш шакли; қурт каби. **Миясини эса ҳасад туйғуси қуртдек кемирмоқда эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.**

2 Нақд ҳолда, нақдгина қилиб. «Сирингни очаман» десам, уч тангани қуртдай санаб беради боёқчи. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичида қурт пайдо бўлмоқ. **Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган гўшт.** ■ Патнисда арпа унидан ёпилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТЛИ I Қурт босган, қуртлаган **Қуртли сув.**

2 Ичида қурт жойлашган, ичида қур боқилаётган. **Қуртли олма. Қуртли қутичи. Қуртли сават. Қуртли хона.**

ҚУРТЛОҚИ шв. Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. **Қуртлоқи гўшт. Қурт-**

лоқи сув. ■ Ифлос патнисларда «пуф деса, Бухорога учадиган» тахир чап-чап нон, қурт-лоқи туршак, жийда.. тортилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки маҳсуус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун.. қуртхона ҳавоси иссиқлигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриш зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар достони

ҚУРТЧИ с.т. 1 Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, қурт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

2 айн. **қурутчи.**

ҚУРТЧИЛИК 1 Қуртчи иши, касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қурт боқиш, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

ҚУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майда ҳашаротлар, қурт ва қумурсқалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Қурт-қумурсқа талайди Эртадан кеч мевамни.* З. Диев. *Косилка ортидан изма-из чуғурлашиб қалдирғочлар эргашар, улар ини бузилган қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУВЧИ 1 Қурмоқ фл. сфдш. *Қурувчи бригадалар.*

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У [Элмурод] кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Уқитувчи.

3 *қўчма* Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш.к. ни барпо этувчи, яратувчи шахс. *Ватан кутар, аъло ўқиш — бизнинг бурчимиз, Улуғ ишда ҳиссамиз бор — ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

ҚУРУЛТОЙ тар. 1 Туркий халқлар ва мўғул халқида қадимдан мавжуд бўлган турли ҳарбий кенгашлар ва мажлисларнинг умумий номи.

2 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Хотин-қизлар қурултойи.*

3 *эск. айн. съезд.* Биз бугун партиямизнинг [Ўз ХДП нинг] IV қурултойига йиғилдик. Газетадан.

ҚУРУМ 1 Асосан, углеводород ташкил топган, углеводород (бензол, керосин, наф-

талин ва баъзи табиий газлар) нинг чала ёниши ёки термик парчаланиши натижасида ҳосил бўладиган қора рангли қаттиқ маҳсулот. *Мен, ўзи тор ва шилларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМ II Тоғларнинг ёнбағирлари, ясси тепаликлар ва дарёлар ўзанларидаги яланг тош уюмлари ва сочилмалари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зикна, хасис. *Қурумсоқ одам.*

■ *Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *-Бахтимга қурумсоқ кампир йўқ экан, — деб қувониб гапира кетди Салтонбу.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

ҚУРУМСОҚЛИК Ўта зикналик, хасислик. *Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб, яхши ичишга, тузукроқ кийинишга пулини кўзи қиймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузмани ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб, 2—3 кун офтобга қўйиб қури-тиб тайёрланадиган маҳсулот. *Сузма қурут.* ■ *Шу кеча унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

ҚУРУТЧИ с.т. Қурут тайёрловчи, қурут сотувчи.

ҚУРУШИҚ Қурушган, бурушган, бурушиқ. *Ўғлининг.. кичик қурушиқ юзига кун сайин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларини кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ■ *Жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол чопиб келиб, Ёдгорни айлана берди. «Ёдгор».*

ҚУРУШОҚ кам қўл. айн. **қурушиқ.** - *Кесатмай кўя қолинг! — Шакар буви аразлагандай, қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚУРУШҚОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиб қолган, қовжираган. *Қурушқоқ олма.* ■ *Ўз болаларидан.. иккитагина қурушқоқ лимонни аяйдирган ота қанақа ота ахир!* Файратий, Унутилмас кунлар.

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган. *-Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўр-*

майман, — деди Уктам ва кулиб қўйди. — Қўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. *Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. ■ Нормат ротага келиши ҳамон старшина Ваня Великан уни блиндажда ечинтириб, қуруқ кийимларга ўради. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тутиқиз томнинг қуруқ кўкатлари устида кўчани томоша қилиб, гилос еб ётди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ёгингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёгин-чочинсиз. *Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.*

3 Маҳсус қуритилган, қуриган. *Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.*

4 Қуруқшаган, қурушиқ. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: -Уҳ.. баданим ёниб боради. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Суви йўқ; суви қуриган. *Қуруқ сахро. Қуруқ дарё. ■ Карвонлар.. ўзгартирдилар йўлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни.. 3. Диёр. -Ёзда бу ерга ҳам сув келади, — деди Ҳамиджон менинг қуруқ гишт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.*

6 кўчма Ичида ҳеч нарсаси йўқ, бўш. *Қуруқ уйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади. Мақол. Номи улуғ, супраси қуруқ. Матал. ■ [Бой] Хатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди. Ойбек, Танланган асарлар. Мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржуни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

7 Бирор нарса тўшалмаган. яланғоч. -*Остингга нима тўшайсан? -Қишда похол, ёзда қуруқ ерда ёта бераман. С. Айний, Қуллар. Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийиши билан овора экан, Унсин кириб келди. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 кўчма Ҳеч нарсасиз. *Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ. ■ Бўта қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ хўшлаб.. ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳукм. Усмонжон уни [пулни] йўлкара қилиб, уйга қуруқ кириб келди. С. Зуннунова, Гулхан.*

Қатордан қуруқ қолма Ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибангни ол, маъноларида ишлатиладиган матал. **Қуруқ қолмоқ** Маҳрум бўлмоқ, бебахра, бенасиб бўлмоқ. *Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ. ■ Ҳали Қумрига ишониб, Санобардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Қуруқ қўймоқ* Маҳрум қилмоқ, бебахра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. *Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ. Матал.*

9 Фақат, биргина. *Мақтабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади? Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми? А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

10 кўчма Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. *Қуруқ ҳаёл. Қуруқ ваъда. Қуруқ гап қилмоқ. Қуруқ гап қулоққа ёқмас. Матал. ■ Ўтган йил ҳам худди шундай бўлганди: Қуруқ сўзга силосхона тўлганди. А. Пўлат. Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечилмайди. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

11 кўчма Таги пуч, асоссиз, уйдирма. *Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар. ■ Даъвонгизга бирор исботингиз борми ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуруқ овоза — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонқул]. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

12 Астойдил ёки самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. *Қуруқ нўписа. Қуруқ мулозамат. Қуруққина кўришмоқ. ■ Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди.. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Гап қуруқ бўлмасин учун, икки эллик хат ёзиб бер, олиб борай. А. Қаҳҳор, Сароб.*

13 кўчма салб. Бирор фойдали иш-амали йўқ, бирор маъно чиқмайдиган. *Қуруқ олим. ■ Қуролов дангаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда ирода деган гап йўқ. Газетадан. Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай ганга уста эканки, асти кўйинг. А. Қаҳҳор, Қуюшқон.*

Аравани қуруқ (ёки **қуруқ аравани**) олиб қочмоқ қ. **арава**. **Ўзини қуруққа олмоқ** (ёки **тортмоқ**) Ўзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. *Салим ҳам бутун*

айбни йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ *рвш.* 1 Ҳеч нарса-сиз. Тўйга қуруқдан-қуруқ борамизми? ■ [Хайринисо Унсинга:] Вой, бу нимаси, жиндайдигина ўтиринг, чой қилиб келай, қуруқдан-қуруқ кетаверасизми? Ойбек, Улуғ йўл. Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан.. Бу-кун кечаси бир амаллаб қочамиз. Қуруқдан-қуруғ-а? Ғ. Фулом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, даб-дурустдан. -Қуруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан? — деб сўради подшо вазирдан. «Латифалар». Абду-расул.. ўзини қуруқдан-қуруқ катта ё билармон қилиб кўрсатишини истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРУҚЛИК 1 Қуруқ ҳолат, қуруқ эканлик. Ўтининг қуруқлиги. Бу ерда ҳавонинг қуруқлиги дарров билинади. ■ Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди. Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бирларига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди. Т. Обидов. Юсуфжон қизик.

2 Сувсиз, намсиз, қуруқ жой, ер. «Белни узатинг!» Йигит белнинг сонини узатди, уни қуруқликка чиқарди. Ойдин, Гулсанам.

3 *геогр.* Ер юзасининг денгиз ва океанлардан, сув ҳавзаларидан холи бўлган қисми. Дунёнинг уч қисми — сув, бир қисми — қуруқлик.

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёгин-сочин кам бўлган палла; қурғоқчилик. Қуруқчилик бўлмайдиган районлар.

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжирамоқ; қуриб қотмоқ. *Тилим қуруқшаб, томоғини бадбуй дуд ачитди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган. А. Қаҳҳор, Сароб. Иссиқда қуруқшаб фарчиллаётган этининг фарчини пасайтириш учун оёқ учида юриб, харсангга яқинлашди. С. Анорбоев, Оқсой. Обид Со-диқович.. қуруқшаган лабларини тили билан хўлаб олди. М. Қўшжонов, Дийдор.

ҚУРЧ I *эск. айн. бронза.*

ҚУРЧ II Тигиз, ниқ; заранг. *Қурч ер. Қурч бадан.*

ҚУРЧОҚ *шв. Қўғирчоқ.* Қурчоқлар минг-бошисининг шопи синиб қолган экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРЧОҚБОЗ *шв. Қўғирчоқбоз.* Ҳайдар қурчоқбозни.. ҳамма танир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРШАЛМОҚ **Қуршамоқ** *фл. мажҳ. н.* Қуршалган ёв кўшини таслим бўлди. ■ Ана, уч тарафи тоғлар билан қуршалиб, жануби нахтажор далаларга улашиб кетган кўм-кўк шаҳарча. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚУРШАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, атрофи шахс ёки нарса билан банд этилган ҳолатда бўлмоқ. *Майдонни қуршаган одамлар курашини томоша қилмоқда.* ■ *Машина тўхташи билан унинг атрофини болалар қуршадди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳамма Султон амакини қуршаб, «Нима қиламиз», деб маслаҳат сўраяпти.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Атрофини чиқиб кета олмайдиган қилиб тўсмоқ, тутқун ҳолатга олмоқ. *Душман аскарларини қуршаб олмоқ.* ■ *Эртасига ўрмон ичида маст-аласт бўлиб юрган.. каллакесарларни қуршаб олади ва қириб ташлайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Чулғамоқ, қамрамоқ. *Ямоқчи чолнинг вужудини қаҳр-ғазаб қуршаб олган, ҳаяжонланганидан қўли қалтирарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚУРШОВ 1 Атрофлаб ўралган, қуршаб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 1). *Давронов.. болаларининг қуршовида тандирдан эндигина узилган нон билан нонушта қилиб ўтирган эди.* И. Раҳим, Ихлос. *Темурбек мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Чиқиб кета олмайдиган, атрофи тўсиб, ўраб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 2). *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин, энди қуршовда қолиб, жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиш учун қандай уринишини.. тасаввур қилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *айн. қамал.* *Андижон қуршовида! Фитна-чи беклар Андижон тахтига Жаҳонгир мирзони ўтқизмоқчилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 *кўчма* Чулғаган, қамраган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 3). *Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дилтирнар ўйлар қуршовига берилиб хаёл суради.* С. Сиёев, Райҳон. *Бойдада муаллимнинг гапларини қайта-қайта эслар.. дам чигал, дам қандайдир жумбоқлар қуршовига тушиб қолгандай сезарди ўзини.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 Теварак, атроф. *Чаманзордир боғнинг қуршови, Чаҳ-чаҳ урар қувноқ булбуллар.* М. Шайхзода.

6 Атрофдаги муҳит, одамлар. *Характер жисм билан бирга айни бир вақтда туғилса ҳам, қуршов таъсирида вояга етади.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚУРЪА [а. قرعه — чек; тақдир; сайлов соққаси] 1 Тақсимланадиган нарсанинг кимга тегишини, навбатни ва ш.к. ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; шартли белгилли нарса; чек. *Қуръа ташлаб, навбатни аниқламоқ.* ■ *Қуръага кўра, биринчи партиядо оқ доналарни тож талабгори сурди.* Газетадан.

2 Фол очиш, фараз билан топишда фойдаланиладиган (ишлатиладиган) нарсалар). *Жархун мастон қуръани қўлига олиб, Чамбилдаги воқеаларни, қандай қилиб дарвозадан кириш йўлини ахтарди.* «Нурали». *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг қурбаларига қараб эмас, балки ақл-идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Қуръа ташламоқ 1) бирон-бир иш-амалнинг, ўйиннинг давраси, навбатини, бирор нарсага эгалликни қуръа орқали аниқламоқ. *Кеча дастурдаги спорт турлари бўйича ўзаро учрашадиган жамоаларни аниқлаш учун қуръа ташлаш маросими бўлди.* Газетадан. *Назоратчи қуръа ташлаш йўли билан абитуриентларни жойлаштиради.* Газетадан. 2) фол очмоқ; башорат қилмоқ. *Бу даврда юлдузларга қараб қуръа ташлаш — астрология (илми нуҷум) айниқса кенг ёйилди.* Газетадан. *Хаёла суриб қуръа ташлайман ва бу дунё сирларидан воқиф бўламан.* «Олтин бешик». *Бу ҳақда фалакшунос Дион қуръа ташлаб: -Бу гўдак улғайиб, шоҳ бўлади ва ўз отасини ўлдирди, — деб башорат қилади.* «Тафаккур».

ҚУРЪААНДОЗ [а. + ф. قرعه انداز — қуръа ташловчи, отувчи] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. *Шунда бутун қуръаандозлар, мунажжимлар йиқилдилар.* «Гўрўғли».

ҚУРЪОН [а. قرآن — ўқиш, қироат қилиш] 1 (Қ — катта ҳарф билан) Мусулмонларнинг Аллоҳ томонидан Муҳаммад пайғамбарга ваҳий орқали нозил қилинган, мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари тўпламидан иборат бўлган муқаддас китоби. -*Ёлғиз, ёлғиз битта китоб*

бор, — дўж билан дейди Абдуллабой, — у оллонинг китоби — Қуръон. Ойбек, Танланган асарлар. *Қуръон оятлари қабристон ичидо оғир оҳангда оқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шаҳзода.. кичкина нақшинкор тоқчада ипак болиш устидаги зар муқовали Қуръонни олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуръони каримда Од қаъми тўғрисида жуда кўп оятлар нозил қилинган.* «Гулистон».

2 с.т. айн. **тиловат.** *Кеча ойдин, қабристон тил-тинч, узокроқдан қуръон товуши эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Фотиҳага келмабмидингиз? ..қани, айвонга! — деди-да, Ақромхонни ёнига ўтқазиб, қуръон бошлади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Хатми қуръон қ. хатм. **Қуръон кўтармоқ** Қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. *Хатто у учта талабани ҳужрасига олиб кириб, чет элга кетишга қасам ичирди — қуръон кўтартирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қуръон тушириш айн. хатм(и) қуръон қ. хатм.**

ҚУР-ҚУР I рвш. Вақти-вақти билан, гоҳо-гоҳо; ўқтин-ўқтин. *Тутқаноғи қур-қур тутиб туради.*

ҚУР-ҚУР II Қур с. тақр. *Қур-қур қилмоқ. Қур-қур сайрамоқ.* ■ *Тўра чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб, унга узатди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚУРҒАМОҚ шв. Қуримок. *Бузилган қўрғончалар, қурғанган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади.* Уйғун, Турсуной. *Тўламат бўлса, лойгарчиликни баҳона қилди. Ҳаво очилиб кетса, бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанда ничанни ташиймиз, деб пайт пойлади, туйларда юрди.* С. Анорбоев. Оқсой.

ҚУРҒОҚ I Ёгин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. *Ўрта Осиёнинг қурғоқ иқлими.* ■ *..пахтакорларимиз эрта кўкламнинг қурғоқ келганлигига қарамай.. мурғак ниҳолларни усталик билан нарварииш қиялтилар.* Газетадан.

2 Ўсимлик ўсиши, деҳқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил. *Эҳтимол, шולי буғдой сингари қурғоқ ерга экилиб, ёмғир сувигина унга кифоя бўлган-дир.* К. Маҳмудов, Қизикарди пазандалик.

3 шв. Куриган, қуруқшаган, қуруқ. Шимол. экинсиз, жонсиз ётган қовжирок ерлари, япроқлари сарғайган қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайратга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с.т. Ер шарининг қуруқ қисми, қуруқлик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 Қурғоқ эканлик, намнинг, ёгин-сочиннинг камлиги. Ҳар икки кунда бир суғориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди. С. Айний, Қуллар.

2 айн. қурғоқ 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Деҳқончилик учун сув, нам, ёгин-сочин кам бўладиган; камсув; сувсиз, қурғоқ. Республикамизнинг қурғоқчил иқлим шароитида ер билан сувни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёгин-сочин меъёридан жуда кам бўлган, қурғоқ шароит. Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири — майда баргли қайрағочдир. Ж. Абдуллаҳонов, Орият. Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРҒУР Енгил койишни билдиради; қурмағур, тушмағур. Қурғур, шахматни жуда яхши ўйнайди-да! ■ Зап овози бор-да қурғурнинг! Х. Тўхтабоев, Ёйиллар ва йўллар. Ҳар ҳолда эсинг бутун-да, қурғур. Х. Назир, Ёнар дарё. Бу гапларни қурғур кампир айтади, Қорахоннинг кўнглин шодмон этади. «Алпомиш».

ҚУСИШ 1 Қусмоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Меъда, диафрагма, қорин девори ва б. мушакларнинг спазматик қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг гайрихитиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқарилиши.

ҚУСМОҚ 1 Меъда ичидаги нарсаларни гайрихитиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқариб ташламоқ; қайт қилмоқ. Кўнглим айниб, бир оз қусдим. ■ Ўзбек ойим жом ушлаган, Қумуш жомга ўқчиб қусар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қон қусмоқ 1) оғиздан қон ташламоқ. Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. [Салтонбу]

Тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с.т. Олганини, ўзлаштирганини қайтармоқ. Қани, пулни қусиб қўйинг. ■ Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг. Ҳ. Фулом, Машғал.

Тупроқ (нам) қусибди с.т. Тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтир тусга кирибди. Ҳар гектар ерда бир кеча-кундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, деҳқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди». М. Назаров, Жилвон жилвалари. Қозон қусибди Қозон деворларининг занглаши натижада овқат қорайиб пишибди.

ҚУСУР [а. قصور — камчилик, нуқсон; номукаммаллик; вояга етмаганлик] Меъёрийликни бузувчи белги; камчилик, нуқсон. Инсон ўз умрини ўйласа кўп вақт, Қийнайди ўзидан ўтган қусурлар. А. Орипов, Ёйиллар армони. У бирон қусурни кўрса, очик айтади. «Шарқ юлдузи».

Падар(и) қусур қ. падар.

ҚУСУРЛИ Камчилиги, нуқсонли бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсонли йўқ; камчиликсиз, бенуқсон. Мен.. оиламизнинг ва унда яшовчиларнинг путурсиз ва қусурсиз, ҳамisha соғ-саломат бўлишларини орзу қиламан. Ҳ. Фулом, Қуёш оиласига салом. Ношукурчилик қилма. Қусурсиз оила йўқ. С. Нуров, Нарвон.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган нарса (овқат, сафро ва ш.к.). Бу гал қусуқ бояги қаттиқ аралаш кўкимтил ва сарғимтил нарсалар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Қусуғига ёнбошлаган бир бадмаст, разил-паст. Ҳ. Фулом.

ҚУТ 1 Бойлик, бахт; барака. Чақмоқ чақсин момақалдиروқ, Майли кўкни қопласин булут, Шалоладай булутинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут. Ю. Шомансур. —Ишимизга қут қиряпти.. — деди Уктам. Ойбек, О.в. шабадалар.

Қути учмоқ Баракаси кетмоқ. Назрниёзларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бирга яшашнинг қизиғи ҳам қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Юз (бет)нинг ранги. Энди хотиннинг ранг-қути жойига келган ва башарасидан кўрқиб аломати йўқолган эди. С. Айний, Қуллар.

Қути ўчмоқ Ранги ўчмоқ; оқариб-бўзармоқ. *..хафалигим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майда-чуйда қутиб ўтирган бола-чақанинг қути ўчди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚУТБ [a. قطب — айланиш ўқи ва унинг икки учи; машҳур, таниқли киши] 1 *геогр.* Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири; ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Жанубий қутб. Шимолий қутб. Қутб доира-си. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текишириш ишлари олиб бормоқда.*

Қутб юлдузи Ернинг Шимолий қутбига энг яқин етгита ёруғ юлдуз, Кичик Етти Оғайни; Кичик айиқ; Олтинқозик, Темирқозық.

2 *физ.* Электр занжири ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

3 *қўчма* Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бири; қарама-қарши томон. *Бу усул натижасида «давр»нинг ҳар икки қутбга муносабатидаги катта тафовут янада жиддийроқ шаклда ифодаланади, контраст кучайтирилади. «ЎТА».*

ҚУТ-БАРАКА Қут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фарғона! Мехмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг.* Ж. Жабборов.

ҚУТ-БАРАКАЛИ Қут ва баракали, қут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [a. قطبي — қутбга оид; қутб томондаги] Қутбга оид (қ. **қутб** 1). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ *физ.* Ёруғлик ва электромагнит тўлқинларининг маълум текисликда қутбларга ажралиш, тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган диэлектрикда зарядларнинг силжиш жараёни қутбланиш деб аталади. «Физика».*

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқ қилувчи киши.

ҚУТИ [a. قوطه, قوطى — саватча, халтача] 1 Қулф-калитли кичкина сандиқча. *Ёшликдан бошлаб келиноиларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури..*

калити бурнида унутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *Хат, газета, сайлов бюллетени ва ш.к. ташлаш учун махсус ясалган яшиқча. Сайлов қутиси. ■ Хат тезда етиб борсин учун, эртасига шаҳарга бориб, уни тезюрар поездининг почта қутисига солиб юборишди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай идиш, яшиқ ёки коробка ва б. *Гугурт қути. Папирос қутиси. Икки қути кўк чой. ■ -Акрамга икки қути конфет бер, — деб буйруқ берарди Отахон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати ўлдирди, бир қиз ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Ингирма грамм пилла қурти уруғи солинган махсус қоғоз коробка ва шу уругдан чиққан ипак қурти. *Сатторқул баҳорда қари-қартанларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУТИДОР [a. + ф. قوطى دار — қути эгаси] 1 *эск.* Қути-қути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. *Яна Ҳиротнинг донғо, қутидор боёнларидан бир нечасини.. қути туришганини кўрди.* Ойбек, Навоий.

2 *тар.* Қўқон хонлигида: олиқ-солиқлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори. *-Ахир қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИДОРЛИК Қутидор лавозими. *Мен Тошкентда қутидорлик қилган вақтимда сиз беш-олти ёшли бола эдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИЧА Қути с. кичр. *Гугурт қутича. ■ Шу кунни катта холасининг қутичасини титиб, Пастқўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

ҚУТЛАМОҚ Табрик, қутлов сўзларини айтмоқ; табрикламоқ, муборакбод этмоқ. *Ўйлаба билан қутламоқ. Янги йил билан қутламоқ. ■ Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан кувёни қутлаб, бахт ва*

тотувлик тилади. Мирмуҳсин, Умид. Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Қўнқор паҳлавонни йиқитди. Ҳамма гуркираб, Нодир паҳлавонни қутлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТЛАШМОҚ Қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди. ■ Сахархез чумчуқлар бир-бирларини қутлашиб, чирқиллашади. Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ҚУТЛИ 1 Қут-баракали. Оқ олтинни терган қўла Дондор, қутли қўла бўлди. Ҳабибий. Нурга тўла, эркин, озод Қутли уйинг муборак. Ғ. Ғулом.

2 айн. **қутлуғ 2**. Унинг эғидида қадимона тикилган кенг, узун оқ шоҳи кўйлак (қутли кунда бурма кўйлак кийишни онаси ман этган), бошида байтлар ёзилган катта санама рўмол, оёқларида ипақдай майин гулдор маҳси. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУТЛОВ 1 Қутламоқ фл. ҳар. н. Бир-бирини қутлов.

2 Табрик; табрикнома. Самимий қутлов. ■ Тўй деганда кўз олдимишга оммавий шодлик, қўшиқ, музика, уйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қутлови, кексалар олқиши келади. М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида. ..дастурхон атрофида зиёфат, гурунг давом этди, янги меҳмонлар шарафига самимий қутлов сўзлари айтилди.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚУТ-ЛОЯМУТ [а. قوتلايموت - ўлмаслик учун, яшаш учун энг зарур ризқ-рўз], **қути лоямут** Кундалик тирикчиликка етарли овқат, Ўриндан туришга, қут-лоямут қидиришга мажбур эдик. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚУТЛУҒ 1 айн. **қутли 1**. Ағдарма этикнинг чанги ҳам қутлуғ — Барака йилдаги хирмоннинг гарди. Ғ. Ғулом.

2 Хосиятли, муборак. Оиланинг янги аъзоларини янги ерда муборакбод этишиб, пойқадамлари қутлуғ бўлишини тилашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 айн. **муқаллас**. Бу қон энг қутлуғ.. энг соф қон. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Табрик, муборакбод сўзларига жавобни билдирувчи сўз. -Мартабалари муборак бўлсин? -Қутлуғ, тақсир, қани, марҳамат қилсинлар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУТЛУҒЛАМОҚ кам қўл. Муборакбод қилмоқ; табрикламоқ. Даста-даста сўлмас гуллар билан Қутлуғлайман озод элимни.

Миртемир. Дўсту қардошингни қутлуғлаб борсанг, Давлатлардан ошиб байрам қулари.. А. Мухтор.

ҚУТСИЗ 1 Номуборак; хосиятсиз. Бундан беш кун бурун.. бобонгиз шахримизга қутсиз оёғини теккизди. «Муштум».

2 Ранг-қути ўчган. Шарофат хола шундагина.. унинг қутсиз юзини кўриб қўрқиб кетди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУТУЛМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан халос бўлмоқ. Хиёлатликдан қутулмоқ. Хавф-хатардан қутулмоқ. Касалликдан қутулмоқ. Ташвишдан қутулмоқ. ■ Сен қутулдинг қайғу, ҳасратдан. Ғайратий. Босиб келаётган гашиликдан қутулиш учун, чамадонидан икки-учта китобини олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Сақланмоқ, омон қолмоқ. Бир ўлимдан қутулдим. Қордан қутулиб, ёмғирга тутулмоқ. ■ Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан қутулиб кетишингиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Комил балони билади, — деб ўйлади ичида бек, — Менинг қорабайиримдан қочиб қутулди у тулки!» Х. Ғулом, Машъал.

3 Банди, тутқун каби ҳолатдан бўшамоқ, бўшаб чиқмоқ; озод бўлмоқ. [Йўлчи] Қамоқдан қутулиб чиқса, уни бир кўрсам. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ташлаб, тарк этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб халос бўлмоқ. Чекишдан қутулди. Ёмон одатларидан қутулди. ■ Агар шу ҳолда давом эта берсаларинг, икковларингга ҳам барабар жавоб бериб, қутуламан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Режадаги иш, вазифа ва ш.к. ни бажармоқ, тугатмоқ, амалга оширмоқ. Тўйнинг юмушларидан эндигина қутулган Йўлчи тўққиз ёғочли уйда.. ёлғиз ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Зиммадаги бурч, қарз кабилардан ҳисоб-китоб билан узилмоқ. Нега қутулар экансан! Дадамнинг ҳақларини бериб, ундан кейин қутуласан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Шундай қилиб, бой икки юз минг сўм учун берадиган закотдан қутулди.. Ойбек, Танланган асарлар. Қарзимиздан қутулсак, худога шукур, қутулмасак, яна бой елкамизда-да. «Шарқ юлдузи».

7 с.т. Кўзи ёримоқ; бўшанмоқ, туғмоқ (ҳомиладор аёл ҳақида). Эсон-омон қутул-

дингизми, Салимахон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

Кўндан қуён қочиб қутулмас Кўпчилик бирлашиб, ҳамма аҳиллик билан баравар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса, Аҳмедов акам айтмас эдилар. Олимлар ҳам бир бўлиб ишласа.. кўндан қуён қочиб қутулмайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қочиб қутулмайди** Амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. Ёшлардан иш қочиб қутулмайди.

КУТУРИШ 1 Кутурмоқ фл. ҳар. н. Раиш асосиз.. гумонлар жазавасининг қутуришидан бошқа нарса эмас. Газетадан.

2 Ҳайвон ва одамларда вируслар кўзгатадиган, қутурган ҳайвон тишлаганда ёки сўлаги текканда юқадиган, марказий нерв системаси функциясининг издан чиқиши, томир тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми билан ўтадиган ўткир юқумли касаллик. У ўзи бунёд қилган лабораториясида.. ўн йилча илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, куйдирги, бўғма ва қутуриш каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди. «Фан ва турмуш».

КУТУРМОҚ 1 Қутуриш касалига йўлиқмоқ. Қутурган бўри. Ит қутурса, эгасини қопади. Мақол. ■ -Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир, — деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўп-ночасини чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Жон-жаҳди билан, ўзини тутолмаган даражада, ёвузларча ҳаракат қилмоқ. Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди. Н. Сафаров, Дон. Дадам қутуриб, қўлларига илинган нарсани улоқтирардилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 кўчма Босар-тусарни билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. Ихлосманд кўнайса, эшон қутурар. Мақол. ■ [Чайқовчи] Қутурмай ҳам нима қилсин. Чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмишқоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердим, насиҳат қилдим. А. Қаҳҳор.

4 кўчма Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ. Бўрон қутурмоқда. ■ Сув қутуриб келяпти,

паромни чиртирак қилиб олиб кетади. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда. Ойбек, Қуёш қораймас. Қутурган шамол томни учириб кетгундек увилайди. «Ёшлик».

КУТУРТИРМОҚ 1 Қутурмоқ фл. орт. н. Бебилиска топилган ҳаром нуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб йўллар билан мансабга миниб олган айрим айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай қўйишади. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Жангчиларимизнинг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бировга қарши кўзгамоқ; гижгижламоқ. Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар. Уйғун, Навбахор. -Эй тўрам, ишбузуқи ўша, — деди навқар секингина [Полвонни кўрсатиб], — одамларни менга қарши қутуртиряпти. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТҚАЗМОҚ айн. қутқармоқ. Отабек жавоб ўрнига Қумушининг юзидан ўпди. Қумуш ўзини қутқазиб, ўридан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса, катта қизи Башорат уни [Онахонни] кўндан бери рўзғор ташвишидан қутқазган. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИШ 1 Қутқармоқ фл. ҳар. н. [Хонзода:] Мақсадинг эрингни қутқаришми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. Қутқариш чамбараги. Қутқариш бригадаси. Қутқариш қайиғи.

ҚУТҚАРМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан чиқармоқ, халос қилмоқ. Азобдан қутқармоқ. Хиёлатдан қутқармоқ. Улимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. Тилни тийган бошини қутқарар. Мақол. ■ Худо хайрингизни берсин.. мени ташвишдан қутқаринг. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмоқ, озод қилмоқ. Қамоқдан қутқармоқ. ■ [Отам билан онам:] Тоза шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз? П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. Ичкиликбозликдан қутқармоқ. Қарздан қутқармоқ.

ҚУТҚАРУВЧИ 1 Қутқармоқ фл. сфлш.

2 Халос қилувчи, озодликка чиқарувчи. Қутқарувчи куч. Қутқарувчи армия.

КУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқлантирувчи даъват; тескари ташвиқот; гижгижлаш. - *Менга қара, ҳой Тўлаган, — деди Бўтабой ака унинг елкасига қўлини ташлаб, — яхши иш қилмаётибсан. Иғвогарларнинг иғвосига, муштумзўрларнинг қутқусига учмагин. Бир вақти келиб пушаймон бўласан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Адаш полдон одамларни ҳеч вақт қутқуга, бошбошдоқликка даъват этган эмас.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

КУЧМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; кучоқламоқ. *Ойхон чаққон бориб, унинг белидан кучди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Рўпарасида ўн беш кунлик ойдек бўлиб севгилиси турса-ю, уни куча олмаса.* Т. Ашуров, Оқ от. *Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим.

2 кўчма Ўраб, қамраб олмоқ; қопламоқ, чулғамоқ. *Уч қадрдон, шўх опа-сингил Зулмат кучган қора ўрмонда.* Х. Даврон, Қақнус. *Оҳ, у дамлар!.. Эсласам, қалбимни кувонч, руҳимни шодлик кучади.* М. Жабборов, Севинч ишлари. *Қанот ёзган изғириқ Кучар юнун танларни.* Файратий.

3 Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба кучмоқ.* ■ *Пахтакор диёримиз катта зафар кучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди.* А. Далабоев, Қутлаймиз. *Йилларки, шон кучган ҳар бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор.* Э. Раҳим.

ЕР(НИ) КУЧМОҚ 1 ерга йиқилмоқ, ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширдикки, тўтибурун ер кучиб қолди.* С. Азимов, Оппоқ қўшиғи; 2) ерга бағир бериб ётиб олмоқ, *Жангчилар бир зумда тарқалиб, ерни кучдилар.* Ойбек, Куёш қораймас; 3) қабрга кирмоқ, ўлмоқ. *Ер кучса-да жисмимиз, Учмагайдир исмимиз.* Ё. Мирзо.

КУЧОҚ 1 Икки қўлнинг олд қисмини бирлаштириб, оралиғига бирор шахс ёки нарса олинадиган (олинган) ҳолат. *Шаҳзодаҳон Олчинбекнинг кучоғидан зўрға суғурилиб чиқиб олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тулан силтаниб, Йўлдошнинг кучоғидан чиқишга уринди. Йўлдош Тўланга ёпишиб олиб, ҳамон ялинапти.* С. Сиёев, Аваз. *Тиззасини кучоғидан қўйиб юбориб, унга интилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Кучоқ очмоқ (ёки ёзмоқ) 1 бағрига олиш учун қўлларини ёзиб қўтармоқ. *Зумрад кучоғини очиб, ҳовлига отилди: — Келдингми, кўзичоғим? — у ўғлини ачом қилди.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Қиз кучоғини очса, йигит йўқ дейдими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Кўришгани кучоқ ёзиб келаётган кампирнинг устбошини кўриб, [Шарофатнинг] захри бир оз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) хурсандлик, шодлик билан (кутиб олмоқ). *Зарбдор қурилишлар ёшларни кучоқ очиб қаршилайди.* ■ *Сизлар билан қутлаб, кучоғим Очай янги, навқирон йилга.* Файратий.

2 кўчма поэт. Оғуш, бағир. *Табиат кучоғида яйрамоқ. Бола уйқу кучоғида. У ширин хайллар кучоғидан чиқолмас эди.* ■ *-Кошкийди қишлоғимизга келсанг, — деди Комил қулиб. — Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Агар Тошкент кучоғидан айрила билсанг. Ойбек, О.в. шабадалар. Мана, сиз, фарзандларим, Ёшлигингиз забардаст. Мактаб — илм кучоғида Усасиз ўқиб, яйраб. Қ. Муҳаммадий. Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг кучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Кучоққа сиғадиган ўлчов-миқдорни билдиради (одатда, сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан, шунингдек, такрор ҳолда — **кучоқ-кучоқ** каби қўлланади). *Икки кучоқ ўтти охурларга ташлади. Кучоқ-кучоқ матолар.* ■ *У бир кучоқ ўтин териб келганида, Султонов.. юзлари оппоқ оқарганича, чўзилиб ётар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бир оздан кейин комиссар уни чақириб, бир кучоқ хат топширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУЧОҚЛАМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; кучмоқ. *Кучоқласанг, кучоғингда тўлиб турсин.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен ҳозиргина терилган лолаларни кучоқлаб, ўрнимдан турдим.* «Гулдаста». *У ҳўнг-ҳўнг йиғлар, отасининг оёқларини кучоқлаб ялинарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Сўзамол йигит Отамуроднинг елкасига қоқиб, яна белидан кучоқлаб, даст кўтариб, ерга қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Тўлқин ўани отаннинг елкасига ёпишиб, бўйнидан маҳкам кучоқлаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Умуман, икки қўл орасига олиб ва бағир бериб, маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ. *Дарахтни кучоқлаб олмоқ.* ■ *Турсунбой қамиш кана олдида тиззасини кучоқлаб, дарвеш қиёфасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бечора она чидолмади, қабрни кучоқлаб, увос тортди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЧОҚЛАШМОҚ Қучоқламоқ фл. бирг. н. Дўстлар қучоқлашиб хайрлашди. Х. Фулом, Машғал. Йўлини қучоқлашиб, базўр четга суришди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб, қучоқлаша кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган, учишга лаёқатли бир синфи; парранда. Сув қушлари. Чўл қушлари. Ўрмон қушлари. Уй қушлари. Сайроқи қушлар. Ов қуши. Қуш уясида кўрганини қилади. Мақол. Қуш тилини қуш билади. Мақол. ■ Қушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишди. А. Қаҳқор, Хотинлар.

ҚУШБЕГИ тар. Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг остонаси устида тик турди. С. Айний, Эсдатиклар. Азизбек Тошкентдан жўнатилди. Унинг ўрнига Қўқондан Нормухаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиш, парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши, қуш ишқибози. Шу тўриқ отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар олғир қушларни қўлларига кўндириб. [йўлга тушиди]. «Муродхон».

ҚУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун; шундай бурунли киши. Доро 1 баланд бўйли, қушбурун, чиройли одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚУШДАЙ, -дек 1 Қушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. У [Гулсум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишайтганини эшитар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Самолёт, ўқ еган йиртқич қушдай, бир қанотини осилтириб, зўрғатдан учиб борарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 кўчма Жуда енгил. Қушдай чөмодан. ■ Сидиқжон эртасига қушдай бўлиб турди. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироклари.

ҚУШНОЧ 1 этн. Саннаш, кўчирмачилик билан касал боқувчи табиб. Бахши. қушноч қилдирди, чиллаёсин ўқитди. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин. -Аёл мардуми қушночу мулла, эшонга кўп ихлосманд бўлур, - деди момо Авазга. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУШТИЛИ Юпқа хамирдан учбурчак, тўртбурчак ёки ромб шаклида кесиб, ёгда пиширилган овқат. Ўғилжон хола ошхонада зўр бериб қуштили пиширарди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚУШТОМОҚ анат. Кекирдакнинг киши ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиғи; кекирдак олмаси.

ҚУШХОНА 1 Уй қушлари боқиладиган хона, жой. Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУШХОНА 2 с.т. Қушхона. Қушхонада қон ялаб, Сизни кутар қасослар. Ҳамза.

ҚУШЧИЛИК Қуш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

ҚУШҚАРОҚ Чигириқнинг ҳаракат узатувчи тишли қисми.

ҚУШҚЎНМАС Мураккабгулдошларга мансуб, майда тиканли бир ёки кўп йиллик бегона ўт.

ҚУЮВЧИ 1 Қуймоқ фл. сфдш.

2 Эритилган металлни қолипларга қуйиб, деталь ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис. Пулат қуювчининг ўтхонасидай жазирама қумда душманга қарши ҳужум бошлаш нақадар оғир. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЮЛМОҚ 1 Суви, суюқлик қисми камайиб, қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. Мастава қайнайвериб, қуюлиб қолибди. Мураббо анча қуюлиб қолибди.

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланиб қалинлашмоқ. Туман тобора қуюлмоқда. ■ Бу булутлар.. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма Ўзини тутиб, қўлга олиб, оғир, вазмин бўлиб қолмоқ, енгилтакликдан қутулмоқ. Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган. Мақол. ■ Техникумда ўқиб юрганымда, [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-қуйдим, деб нақ ҳол-жонимга қуймасди.

Кўнглимда, бола-чақалик бўлиб қуюлар, деган эдим. Х. Назир, Ўтлар туташганда. - Қа-нақа қилиқ бу? Қартайсангиз ҳам қуюлмай-сиз, - деб жеркиб берди бувим. Х. Назир, Яши исм.

КУЮЛТИРМОҚ **Куюлмоқ** 1, 2 фл. орт. н. Мурраббони қайнатиб қуюлтирмоқ. ■ Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи куйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитликни бузмас, балки уни қуюлтирарди. Ойбек, Танланган асарлар.

КУЮН 1 Қаттиқ уюрмали шамол; уюр-ма. Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми - ҳаммасини учириб, айлана-айлана, тобора кўкка интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳозир тунми ёки кўкни тунроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронғими - билиб бўлмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Шиддатли ёғин; тўфон. Баҳорнинг но-ходдан қутурган қуюни чирчирак уриб келди. «Гулдаста». Тўсатдан дераза қоронғилашиб, чақмоқ чақди, момақалдироқ даҳшатли гулдуради. Қуюн қуя бошлади. И. Раҳим, Ихлос.

КУЮШҚОН 1 Эгарнинг олдинга сил-жимаслиги учун от ёки эшакнинг думи остидан айлантириб, эгарга бириктирила-диган, кўпинча турли безаклар қадалади-ган қайиш. Отнинг эгар қоши тилладан, ёли-га кумуш тангалар, қуюшқонига эса садаф-лар тақилган. Ж. Шарипов, Хоразм. От думига сола берди сайислар Ўн икки куббали тилла қуюшқонни. «Ойсулув».

2 кўчма Бирор иш, хатти-ҳаракат, муо-мала ва ш.к. даги меъёр. Қуюшқондан таш-қари иш. ■ Локигин [лекин] қишлоқни юз пойиз шаҳарга тенг қилиш, қиёфасини нақ-қос ўзгартиришга интилиш қуюшқонга тўғ-ри келадиган нарса эмас. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюш-қондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади. Х. Назир, Сув гадоси - оқпадар..

Қуюшқондан чиқмоқ Чегарадан, меъёр-дан чиқмоқ; ҳаддан ошмоқ. Ёш раҳбарсиз-да, хомроқсиз. қуюшқондан чиққан бошлиқ одамларга ёқавермайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қулдираман, деб қуюшқондан чиқиб, меъёр-дан ошиб кетаётган актёрларнинг ижроси-дан ранжимай иложингиз йўқ. Газетадан.

КУЮҚ 1 Суюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган; қуюлган ҳолатли. Қуюқ қоришма.

Қуюқ қиём. ■ Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртга отар. Ф. Фулом.

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўп. Қуюқ чой. Қуюқ сут. Қуюқ қаймоқ.

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). Бегимхон гўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Элмуроднинг юзига қуюқ қизиллик югурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чайланинг тепасида Темирқозик юлдузи қуюқ кўкка бўялган чиройли капалакдай қа-нот қоқарди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрағоч. Қуюқ қора қош. ■ Май-нанинг.. қуюқ киприклари остидаги ўткир қора кўзлари навкарни элитиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Юз қадамча на-рига.. сарғайган қуюқ ўт устига ётқизди. Ойбек, Куёш қораймас.

5 кўчма Тўкин-сочин, мўл, сероб. Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат. Қуюқ меҳмон қил-моқ. ■ [Афанди] Совғани хонга манзур қи-либ, қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди. «Латифалар». Кампир кувини ҳамини шун-доқ қуюқ кутар эканми, кетидан димлан-ган жўжа, ош келди. С. Нуоров, Нарвон.

6 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб, қалин қатлам ҳосил қилган, зич, қалин ҳолатли. Қуюқ туман. Қуюқ тутун. ■ Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Таш-қарида шамол гувуллади. Ойбек, Танланган асарлар. Улар кечки қуёшнинг қуюқ ёғдуси остида жимирлаган қишлоққа кириб кели-шар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Мазмун, моҳият жиҳатидан тўла даражали (ўзаро муомала, муносабатдаги хатти-ҳаракат, ҳолат ҳақида). Қуюқ суҳбат. Қуюқ салом-алик. ■ Дадамат ака Аҳмадни эшиккача кузатиб чиқди. Қуюқ хайрлашди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Уйдан келган хат-да ҳам қуюқ дуои салом. Шухрат, Шинелли йиллар. Вабдани қуюқ қилиб, баъзи қассоб-лардан бир неча динор қарзга ҳам илдинди. Ойбек, Навоий.

8 кўчма Мазмун, диққат-эътибор ва ш.к. жиҳатдан аҳамиятли бўлган. У [Ҳошимжон] «кейинги сўзга чиққанлар, албатта, менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди. С. Аҳмад, Қадр-дон далалар. А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва иб-

ралар ишлатмасликка, асар тилини куюқ, маъноли қилишга интилан. «ЎТА».

КУЮҚЛАШМОҚ I Куюқ тортмоқ, куюқ ёки куюқроқ бўлмоқ, куюлмоқ (қ. **куюқ 1**). *Мастава куюқлашиб кетибди. Мураббо куюқлашиб қолибди.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўпаймоқ (қ. **куюқ 2**). *Яхши емланган сигирларнинг сути куюқлашади.*

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмақ (қ. **куюқ 3**). *Бареларнинг ранги анча куюқлашди. ■ Қоронғилик куюқлашиб.. онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрина бошлаганда, Йигитали ўрнидан турди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ (қ. **куюқ 4**). *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам куюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой кўшарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Поезд юришини тезлатган сайин, оқ бадан қайшлар, азим қарағайлар куюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қолмоқ, қалинлашмоқ. *Туман куюқлашди. Тутун тобора куюқлашиб кўтарилмоқда. ■ Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон куюқлашиб, осмонни текис қоплади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

6 кўчма Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ (қ. **куюқ 5**). *Зиёфат куюқлашди.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатдан тўла даражали бўлмоқ (қ. **куюқ 7**). *Дустлик, ижодий ҳамкорлик, тажриба алмашиш, адабиёт воситаси билан қардошлик муносабатлари куюқлаша борди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

8 кўчма Мазмун, эътибор, аҳамияти ортмоқ, орта бормоқ (қ. **куюқ 8**). *Хат ҳам.. эскирган сари маъноси куюқлашади. Ойбек, Куёш қораймас.*

КУЮҚЛАШТИРМОҚ Куюқлашмоқ фл. орт. н. *Ун чалинса, овқатни куюқлаштиради. Совуқ асални куюқлаштиради. Салом-аликни куюқлаштирмоқ. Фикрни куюқлаштирмоқ.*

КУЮҚ-СУЮҚ I Куюқ ва суюқ овқатлар. *Меҳмонлар учун мева-чева, куюқ-суюқ тортилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма с.т. Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У.. ўтирганлар билан, уларнинг*

амал ва даражаларига қараб, куюқ-суюқ кўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КУ-КУ I тақл.с. Товуқ, мусича ва ш.к. қушларнинг узук-узук товушларини билдиради. *Қайлардадир гуррак овози, мусичанинг «ку-ку»си эшитилади. Ҳ. Шамс, Оқпадар.*

2 бол. Куш; товуқ. *«Ку-ку» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.*

КУКУЛАМОҚ «Ку-ку» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш.к. қушлар ҳақида).

КУК-КУК айн. ку-ку.

КЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, торли мусиқа асбоби (дўмбирага яқин). *Кўбиз чалмоқ. ■ Мана, тоғ ёнбағирларида чалинган кўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Водийларда чаларди кўбизин чўпон. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

КЎБИЗЧИ Кўбиз чалувчи созанда.

КЎЗИ I Кўйнинг ёшига етмаган, тўртбеш ойлик боласи; умуман, кўйнинг боласи. *Ўнроқда, яшил тепа устида кўйлар, кўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Чирогим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб, кўзиларни совлиқлардан ажраттирмаган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 (1-ш. эгалик шаклида) Болаларни эркалатиб мурожаат этиш шакли; кўзичогим. *-Кел, кўзим! — ҳар вақтдагича мулоим қарши олди чол. Ойбек, Танланган асарлар. [Насиба:] Алла, кўзим, алла. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.*

3 Кўзи, Кўзивой (эркаклар исми).

КЎЗИВОЙ Тарвузнинг кечпишар, йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал ора-лаб, битта кўзивой тарвуз кўтариб чиқди. С. Абдулла, Иқбол.*

КЎЗИДУМБА Қалпоғи оқ кўнғир тусли, еса бўладиган кўзиқорин.

КЎЗИЛАМОҚ I Туғмоқ, тўлмоқ (қ. тўл) (кўй ҳақида). *Кўзилаган куйларни парваришлаш. Куйлар кўзилайдиган пайт.*

КЎЗИЛАМОҚ II Донадор ҳолга келмоқ; дон-дона, кумоқ-кумоқ бўлиб турмоқ. *Кўзилаб турган тупроқ. ■ [Аширмат] Катта тарелкада кўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдида тортиди. Ойбек, О.в. шабалалар. [Қовун] Қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, кўзилаб турипти. уруғи бўлса сансарик. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.*

КЎЗИЛАТИШ Кўзи олиш, кўйларни тугдириш, тўл олиш. *Мусобақадони иккала отарда ҳам кўзилатиш қизғин борарди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи.*

КЎЗИЛАТМОҚ **Кўзиламоқ** I фл. орт. н. Кўйларни кўзилатиш. *Кўзилатиш кампанияси.*

КЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, кўзгамоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Дарди кўзиди. Ғайрати кўзиди. ■ Тўқсоновнинг мерсанлик ҳаваси кўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма митиқни олди-да, тинирчилаётган итни бир отишда тамом қилди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Мастликданми ё ҳақиқатан ҳам асаби кўзиб кетдимми, ҳар ҳолда, унинг қовоқлари пирпираб учиб, кўзлари ола-қула бўлиб кетди. Н. Фозилов, Оқим. [Ҳамида] Қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони кўзиб: -Этагидан торт, - деди Йўлдошга. С. Анорбоев, Меҳр.*

КЎЗИЧОҚ I **Кўзи** с. кичр.

2 Кўйнинг эмадиган боласи. *[Тошқин] Янги туғилган кўзичоқдай зўрға оёқ узра турган қолхоз учун катта хавф туғдирар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Оташ кўзи, қўнғир юнгли кўзичоқ, Майса узра ирғишлайсан, ўйнайсан. З. Дийр.*

3 (3-ш. эгалик шаклида) Болаларга эркалатиб мурожаат этиш шакли. *Сен хафа бўсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, кўзичоним. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

КЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофиллсиз замбуруғ ва унинг кўнғир тусли, еса бўладиган бир тури. *Биринчисига кўзиқорин солинган картошка шўрва.. учинчисига бир кружкадан сут тарқатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кўзиқориннинг ноёб масаллиқ экани маълум. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

КЎЗИҚУЛОҚ айн. шовул 1. Юк машинасидан кўтарилган чанг йўл ёқасидаги қуераб қолган кўзиқулоқлар устига кўнар эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Анави қизғин гуллилар — кўзиқулоқ. А. Кўчимов, Ҳалқа.

КЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия кўзоғи. ■ Карам уруғи аста-секин, дастлаб пастки шохлардан бошлаб пишади. Пишган кўзоқлар*

ёрилиб, улардан уруғлар ерга тўжилади. «Фан ва турмуш».

КЎЗҒАЛИШ физиол. Тирик ҳужайранинг бирор таъсирга реакцияси; тирик системанинг физиологик нисбий тинч ҳолатдан фаол ҳолатга ўтиши.

КЎЗҒАЛИШИМОҚ **Кўзғалмоқ** фл. бирг. н. *Меҳмонлар кўзғалишди. ■ Келинлар ўрин солиш учун кўзғалишди. Ойбек, Танланган асарлар. Сафар бўзчининг ҳурмати учун ло-ақал қимир этмаган беклар ҳам мулла Абдурахмоннинг истиқболига кўзғалишдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

КЎЗҒАЛМОҚ I **Кўзгамоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. (қ. кўзгамоқ 1, 2, 4). *Унинг эски дарди яна кўзғалди. Бу ҳақда яна гап кўзғалди. Масала кўзғалди. ■ Адолат буларнинг ҳаммасини бир-бир уйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан илиқ бир ҳиснинг кўзғалганини сезиб, ўз хаёлидан ўзи уялиб кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Мен ҳам шуларга суқланиб қарадим. Орзу, ҳисларим баттар кўзғалиб кетди. Ойдин, Фонарь тагида. Кўндан унутилган хотиралар яна кўзғалди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Ўрндан турмоқ ёки силжимоқ. *Саудий кетишга кўзғалганда, Салимхондан бошқа ҳеч ким нарво қилмади. А. Қаҳҳор, Сароб. Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тараддудида аста ўрндан кўзғалди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

3 Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан кўзғалма! ■ Унинг бу галги Марғилон йўлига кўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмад Хусайн яна бир неча кун уйдан кўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди. Ойбек, Нур қидириб.*

4 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, сурилмоқ. *Стал ўрндан кўзғалганга ўхшайди. Жавон жуда оғир экан, жойидан сира кўзғалмади. Поезд кўзғалди. ■ Машина кўзғалди, кўзғалди-ю, ўн-ўн беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

5 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, қимирламоқ. *Кўрбоши тиззаси устига кўндаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб, бир кўзғалиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Машҳадий кичкина гавдаси билан енгилгина кўзғалиб.. бошини чайқади. Ойбек, Навоний.*

6 Бошланмоқ, кўтарилмоқ; ҳаракатга келмоқ. *Пўртана кўзғалди.* ■ *Шамол кўзғалган, томлардаги, йўлчалардаги қорларни тўзитиб, деворларга, деразаларга урар эди.* А. Қаҳор, Сароб.

7 Бирор кимса, тузум ва ш.к. га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, ғалаён қилмоқ. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар кўзғалиб, бойларнинг ғарамларига.. ўт кўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Яхши, биз айтган тартибда ишни бошланглар, халқ кўзғалса, хон мажбур!* У. Исмоилов, Сайланма.

8 махс. Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. *Одатда мускул нерв воситасида кўзғалади.*

КЎЗҒАЛУВЧАН 1 Тез, осон кўзғаладиган, кўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Кўзғалувчан мушаклар.*

КЎЗҒАМОҚ 1 Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, кўзимоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Унинг касали кўзғади. Эски дарди кўзғаб қолди. Юрагида ғазаб кўзғади. Файрати кўзғади. Асаби кўзғади.* ■ *Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати кўзғаб, ўзини кўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтирмоқ; кўзғатмоқ. *Бировнинг юрагида адоват кўзғамоқ.* ■ *Оқар сувлар кўнгилда Беҳад севинч кўзғайди.* Т. Тўла. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни кўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида кўзғади ғамни.* Э. Раҳим.

3 кўчма Янгиламоқ, тикламоқ, эсга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш.к. ҳақида). *Менинг дардим кўзғай берма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон. «Равшан».*

4 кўчма Ўртага қўймоқ, ташламоқ, бошламоқ; ковлаштирмоқ. *Масала кўзғамоқ. Гапни кўзғасанг, гап чиқар.* Мақол. ■ *-Жаноб уламолар! — деди Фозилҳақ Азизулҳақ тоқатсизланиб, — беҳуда гапларни кўзғамоқнинг асло ҳожати йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

КЎЗҒАТМОҚ 1 Кўзғамоқ 1, 2 фл. орт. н. *У асабини кўзғатган кишини йиқитмагунча*

тинчимайди. И. Раҳим, Тақдир. *..бу ўз навбатида айримларнинг тинчини бузиб, норозиликлар кўзғатаётган эди.* Ж. Абдуллаҳонов, Хонадон.

2 Ўрнидан силжитмоқ, узмоқ. *Тоғни теса кўзғатадир бизда ҳар йигит.* Файратий *У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб аранг кўзғатадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бир иш учун отлантирмоқ, ҳаракатга келтирмоқ; оёқлантирмоқ. *Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари қотиллардан қасд олиш учун косиб ва деҳқонларни кўзғатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Каримжонни ўқишга кўзғатган — муҳаббати..* Т. Тўла.

КЎЗҒОВЧИ 1 Кўзғамоқ фл. сфдш.

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касаллик кўзғовчи микроб.*

КЎЗҒОЛОН Бирор ижтимоий тузум ҳукмрон синф ва ш. к. га қарши кўтарилган оммавий ҳаракат; исён, ғалаён. *Миллий озодлик кўзғолони. Қуролли кўзғолон. Кўзғоло, кўтармоқ. Кўзғолон қилмоқ. Кўзғолонни бос тирмоқ.* ■ *[Йўлчи] Оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олди, кўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎЗҒОЛОНЧИ Кўзғолон қатнашчиси иштирокчиси; исёнчи. *Йўлчи Хадра томонга оқаётган кўзғолончилар олдига тушиб.. чоп кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎЙ 1 Гўшт, жун, сут ва тери олиш учун боқиладиган жуфт туёқли, кавш қайтарувчи сүтэмизувчи уй ҳайвони. *Думбали кўй. Думли кўй. Майин жузли кўй. Қорақўл кўйи. Ҳисо, кўйи. От боққан улоққа, кўй боққан кўноққа.* Мақол. *Семиз кўйнинг умри калта.* Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўспанд. *Унинг йили — кўй.*

Кўй йили Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. мучал). *Мен кўй йилида туғилганман.*

Кўй кўз, кўйкўз 1) жигарранг кўз. *Эшоннинг безрайган кўй кўзлари муздек сочаётганга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи 2) шундай кўзли киши. **Кўй мижоз** (ёки мижоз), **кўймижоз с.т.** Ювош, мулоийим мўмин-қобил. *Қутидордек кўймижоз би одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўй орзидан чўп олмаган** Ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. *Била*

ман, мингобоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини кўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сўзлаяпти. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

КҲЙБОШ Кечпишар қовун навларидан бирининг номи. Бизда, экиладиган қовуннинг энг яхши, ширин «оқ новвот», «шакарпалак», «кўйбош».. каби жайдари навлари.. етиштирилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КҲЙДИРМОҚ Кўймоқ фл. орт. н. Кўшимча стул кўйдирмоқ. Тиш кўйдирмоқ. Ўртага киши кўйдирмоқ. Қўл кўйдирмоқ. ■ Дўсти афандининг олдига овқат кўйдирди. «Латифалар». Аммо [у] кундошини кўйдириб юборишга муваффақ бўлган эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Асқар понсад.. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт кўйдирибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар.

КҲЙДИ-ЧИҚДИ Хотин кўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб, бир-бирдан ажралиш. Эр-хотин кўйди-чиқди бўлишибди. ■ Оилавий муносабатларни ҳал этишни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менимча, кўйди-чиқди ҳам, оиладаги ноўрин аччиқ-аразлар ҳам йўқолган бўлур эди. С. Кароматов, Тоғ гўзали.

КҲЙИЛМОҚ Кўймоқ фл. мажҳ. н. Бурчакка стол кўйилди. Деворга шоти кўйилди. Ўчоққа ўт кўйилди. Аризага қўл кўйилди. Тартибсизликка йўл кўйилмайди. Сурат деворга осиб кўйилди. ■ Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис кўйилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида кўйилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КҲЙИН (3-ш. бирл. — кўйини) 1 Кўкрак ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. Дафтарларини кўйинига солди. Кўйинига тиқди. Кўйида нони борнинг қорни тўқ. Мақол. ■ Бўтабой кўйнидаги газеталарни олиб, отбоқарга берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Уста Олим] Кўйнидан мактубларни чиқариб, биттасини қутидорга узатди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Кўйин дафтари Чўнтакда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтак дафтар, ён дафтар. Шоир шошиб, ёнидан кўйин дафтари билан қалам чиқарди. А. Қаҳҳор, Каргина. **Кўйин чўнтак** Кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтак, кўкрак чўнтак. Райҳонбиби

никоҳ қоғозини олиб, кўйин чўнтагига суқди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Кучоқ, огуш. Табиат кўйнида яйрамоқ. Она кўйнига кирмоқ. ■ Анзират холанинг кўйнида ётган бола тўсатдан қичқириб юборди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ботирали деразадан сакраб чиқиб, боғ кўйнига отилди. Ҳ. Фулом, Машғал. **Нормат** блиндаж тепасига чиқиб, зулмат кўйнига қаради, диққат билан қулоқ солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўйинни пуч ёнгоққа тўлдирмоқ қ. ёнгоқ. **КҲЙИНГКИ** кри с. Кўйингчи, борингки. **КҲЙИНГЧИ** кри с. Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; борингки. У сиёҳ қалам билан жилбирлаш, ҳаллаш, кўйингчи, наққошликнинг энг майда элементларига яхши ўрганиб олди. Газетадан.

КҲЙЛИ Кўйи бўлган, кўйи бор. Бобоқул минг кўйли сурувни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Махсум оёқларини йиғиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан. С. Анорбоев, Оқсой.

КҲЙМОҚ 1 Қўлдаги ёки умуман кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштирмоқ, жойлаштирмоқ. Китобингни партага кўй. Елкандаги қопни ерга кўй. ■ Челақни шу ерга кўйинг, Гулнор, сувни мен ўзим элтаман. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳасанали илжайган кўйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб, сандал устига кўйди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштирмоқ. Дастурхонга нон кўймоқ.

3 Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, кўндириб ўрнаштирмоқ, ўрнатмоқ. Бошга сават кўйиб юрмоқ. ■ Қарол араванинг орқасига кичкина шоти кўйиб, ўзи отни ушлаб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Мастон**, юки оғир аравани тортиб бораётган отдай, оёқларини тираб, юқорига интилар, Турғуной эса энгашиб, икки кафтини тиззасига кўйиб, зўрға-зўрға қадам ташлар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. **Йўлчи** найни лабига кўйиб, бутун завқи билан чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ. Меҳмонга стул кўймоқ. Кампир болалар олдига иссиқ нон ва қаймоқ кўйди.

5 Қурмоқ, солмоқ. Қалдирғоч айвонга ин кўйибди.

6 Куриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгиламоқ, унга ўрин қолдирмоқ. *Ўзинг эшигини шу томондан қўясиз. Мўрини қаердан қўясиз?*

7 Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. *Деразага ойна қўймоқ. Узукка кўз қўймоқ.*

8 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. *У боласини боғчага қўйиб, ишга боради. ■ [Ўрмат] Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб, синглисини хўжайинниқига қўйиб, бу ерга ҳангомалашиш учун келганини билгач, йиғитининг кўнглини паршон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди. Ойбек, Танланган асарлар.*

9 Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. *Пулни омонат кассага қўймоқ.*

10 Қўлидан, кучоғидан, ихтиёри, тасаруфи ва ш.к. дан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Кўр тутганини қўймас, кар — эшитганини. Мақол. ■ Тўтиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек Қумушни қўйиб, ердаги аталани олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

11 Назардан, эътибордан, навбат ва ш.к. дан четда қолдирмоқ. *[Қудрат:] Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлармиди? Н. Сафаров, Уйғониш.*

12 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. *Шундоқ хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволига қоласиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Ўғлингни олдинга олсанг-да, ундан сўрасанг: «Қайси хотиннинг билан бўлишни хоҳлайсан? Хоҳламаганингни қўй!» — деб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

13 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, руҳсат қилмоқ. *-Ўз қилмишингиздан гапиринг! -Ахир, шошманг, айтгунча қўясизми, йўқми? А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Дўсти.. афандини овқат егани қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади. «Латифалар». -Зайнабниса, — деди [Қумуш], Зайнаб қаради, — бу кишини ташқарига чиқиб ётишга қўйманг, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ким қўйибди Жўналиш келишигидаги кишилиқ олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган шахснинг тушум келишидаги сўз

билдирган нарсага ҳаққи йўқлиги, унга муносиб эмаслиги ифодаланади. *[Нури:] Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшукликни унга ким қўйибди. Ойбек. Танланган асарлар. **Оғиз очгани қўймайди** Гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. **Ўз ихтиёрига** (ёки **эркига, майлига**) **қўймоқ** Ихтиёрини ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. *Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрламанг, Эрка кўнгли эрк боғида яйрасин. Ғайратий. [Отабек] Отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқшилари ичида отни тез юришга қистамал.. кета берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзига қўйиб бермоқ** Ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. **Қўймай ёки қўярда-қўймай** Тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. *Қўймай кинога олиб бормоқ. ■ Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.***

14 Ўстирмоқ (соч, соқол, тирноқ ва ш.к. ҳақида). *Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ. ■ Эшикнинг бир табақаси ғийқиллаб очилди. Қўнғизнусха мўйлов қўйган қора қош бир кишининг боши кўринди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳар йили байрамда ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб.. Беширикқа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркалар билан баб-баравар кетмон уриб, далада ўтказишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

15 Йўлини очиб, бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буғ ва ш.к. ҳақида). *Экинларга сув қўймоқ.*

16 (фақат буйр.м. да) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, йиғиштирмоқ. *Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигингни қўйиб бор! Мақол. Ёз ёпинчигингни қўйма, қиш — ўзинг биласан. Мақол. ■ Жиннилигингни қўй, Мутал ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

17 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш.к. ҳақида). *Баҳо қўймоқ. Диагноз қўймоқ. Арзон нарх қўймоқ. ■ Аъло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яхши» қўйди. А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

18 Ном, лақаб қўймоқ, номламоқ. *От қўймоқ. Сарлавҳа қўймоқ. ■ Нега бунга Читтак, деб лақаб қўйдиларинг? А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

19 ...деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. *Ўзини юқори қўймоқ. ■ Отабек Уста*

Олимни жуда юқори даражага қўйгандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар.. эди. А. Қодирий, Утган кунлар. *Ғаффор-жоннинг феъли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

20 Бирор иш, вазифага тайинламоқ, белгиламоқ. *Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол. ■ *Шу йигит мени олиб келиб, МТСга қарашли чойхонага қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор эпроқлари.

21 Воситачи, вакил сифатида йўлламоқ, фойдаланмоқ. *Қизга совчи қўймоқ.* ■ *Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўртоғига сўрашиб одам қўшибди.* Ғ. Расул, Алолат. [Подшо:] -*Қизимни ўшанга бераман, халойиққа жарчи қўйинглар, — деди.* «Эр-таклар». *Шу қишдан қолдирма, ўртага, албатта, бой тоғангни қўй.* Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор нарсани ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. *Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ.* ■ [Йўлчи] *Катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиб, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб.. зўр илҳом билан айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Али бор товушини қўйиб ашула қилди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

23 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ.* ■ *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

24 Қолдирмоқ; кейинга сурмоқ. *У сутнинг ярмини укасига қўйди. Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди.* ■ *Ўзимизнинг Маглавой ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Сидиқжон] *Тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

25 Муҳокама, мунозара ва ш.к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. *Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ.* ■ *У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин*

дилдан ташаккур баён қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

26 Суртмоқ, суркамоқ. *Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ.* ■ *Сурма қўймай мунча ҳам, жондон, қародир кўзларинг. Муқимий. Пешонанга бахт битган экан, болам. Бўйи бўйинга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек қопқора.* П. Турсун, Ўқитувчи.

27 Бирор усулда, бирор восита билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Шапалоқ (тарсаки) билан қўйиб юбормоқ. Мушт қўймоқ.*

28 Бирор белги, ишора туширмоқ. *Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Қўл қўймоқ.*

29 Бирор ҳолатда тутмоқ, қолдирмоқ. *Бировни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Холи қўймоқ.* ■ *Мана Йўлчибой. Тоғни урса, толқон қиладиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

30 (ж.к. билан) Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ; қолдирмоқ. *Ташвишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Хижолатга қўймоқ.* ■ *Ўзим бир балодан зўрға қутулдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи.* А. Қаҳҳор, Сароб.

31 (ч.к. билан) Бирор мақсад, иш-ҳаракат ва ш.к. дан қолдирмоқ. *Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилишдан қўймоқ. Ўйиндан қўймоқ.* ■ *Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишдан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

32 Баъзи отларга бириқиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас., *бино қўймоқ, ихлос қўймоқ, йўл қўймоқ, кўнгиш қўймоқ, меҳр қўймоқ, танда қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.*

33 кўм. фл. взф. Етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг бажарилиши билан боғлиқ турли грамматик маъноларни ифодалайди. *Айтиб қўй. Билдириб қўй. Йўқотиб қўйма. Қараб қўйди. Кулиб қўйди. Айт-қўй. Келмайман-қўяман ва ш.к.* ■ *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Эргаши ишни чатоқ қилиб қўйди-да.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

34 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз шаклда келиб, биринчи феълдан англашил-
ган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслиги-
ни билдиради. *Мажлисларда, хусусий суҳ-
батларда қоридан сўз очган ҳар бир киши
Қанизак билан Сидиқжон можароси»ни
тмасдан қўймас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчи-
нор чироқлари. Бу чечак қирлари ўз бағрида
сузиб борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига
қаратмай қўймайди. А. Қодирий, Ўтган
кунлар.*

Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Бўй-
нига қўймоқ қ. бўйин **I.** Гапни (ёки масла-
ҳатни) бир жойга қўймоқ қ. гап **I.** Отинни
бошқа қўяман қ. от **II.** Тишини тишига қўй-
моқ қ. тиш **I.** Юзига оёқ қўймоқ қ. оёқ **I.**
Ўзини қаерга қўйишни билмай Нима қи-
ларини билмай қаттиқ изтироб чекиб, то-
қатсизланиб. *Қўйинг, йиғламанг, амакинги-
нинг феъли ўзингизга маълум. Сизни эслаган-
да, ўзини қаёққа қўйишни билмай, хуноб бў-
либ юргувчи эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзини
қўйгани жой тополмай айн. ўзини қаерга
қўйишни билмай. Фуломжон ҳокимни кутган-
ни бормади. Унинг келишини эшитгандан бери
нафрати кўзгаб, ўзини қўйгани жой топол-
май қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўзи-
ни қўймоқ Эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзил-
ган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатда ри-
вожланмоқ, униб ўсмоқ. Ҳали совуқдан қи-
силиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди,
яйради. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳол-жо-
нига қўймай (ёки қўймасдан) қ. ҳол-жон.*

ҚЎЙПЕЧАК Печакгуллиларга мансуб,
суғориладиган ерларда, адирларда ўсадиган,
қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чир-
мовуқ ўт.

ҚЎЙТИКАН Мураккабгулдошларга
мансуб, мевасининг усти майда тиканчалар
билан қопланган бир йиллик ўсимлик. *Ўз-
бекистонда гўза қўйтикани ва оддий қўй-
тикан турлари учрайди. «ЎЗМЭ».*

ҚЎЙФУРУШ Қўй олиб-сотувчи савдо-
гар, қўйжаллоб. *Бозор касод.. қўйфуруш, асп-
жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл
урмайди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ҚЎЙХОНА Қўй боқиш учун белгилан-
ган бино, жой; кўра.

ҚЎЙЧИ I Қўй асраб кўпайтириш ва қўй
савдоси билан шуғулланувчи. *Қарқарага қат-
новчи бир қўйчи бой [Ўрозни] йилига саккиз*

*сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган. Ойбек,
Танланган асарлар.*

2 с.т. Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚЎЙЧИВОН I айн. **қўйчи 2.** *Қўйчивон
кўп бўлса, қўй ҳаром ўлар. Мақол.*

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй
боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланув-
чи чорвадор.

ҚЎЙЧИЛИК Чорвачиликнинг қўйлар-
ни урчитиш, кўпайтириш билан шуғулла-
нувчи тармоғи. *Қўйчиликни ривожлантириш.
Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси.*

ҚЎЛ I Одамнинг бармоқ учларидан
елкасигача бўлган қисми, аъзоси. *Бақувват
қўллар. Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни
юқори кўтармоқ. Қўл кучи. Бош қашигани
ҳам қўлим тегмайди. ■ Йўлчи.. иккинчи
қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини
орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Шу аъзонинг билакдан бармоқлар
учигача бўлган қисми; панжа. *Қўл билан
силамоқ. Қўл билан ушламоқ. ■ Йўлдош
орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини
икки қўли билан бекитди. Шухрат, Шинел-
ли йиллар. Қози домла қўлларини ювиб ту-
риб, дастурхонга кўз югуртирди. М. Ис-
моилий, Фарғона т. о.*

3 Иш-меҳнат бажарувчи аъзо (восита)
сифатида. *Қўлим банд. ■ Мен бу мол-дунё-
ни, ер-сувни қўлим билан топган эмасман,
ақлим билан топганман. А. Қаҳҳор, Қўш-
чинор чироқлари. Отабек билан бирга Тош-
кент тушиб, ўз қўллари билан тўйимизни
ўтказишингизга ишониб Юсуфбек ҳожи. А.
Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қўли тегмайди Бирор ишни бажаришга
вақти йўқ; қўли банд, иш билан банд.

4 с.т. Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари.
Қўйнинг қўли ва сони. Қўл гўшти.

5 с.т. Бармоқ. *Урта қўл. Беш қўл бара-
вар эмас. Мақол.*

**Икки қўлини бурнига суқиб (ёки тиқиб)
қ. бурун I.**

6 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули,
услуби, ёзуви, хати ва унинг ифодаси. *Қу-
тидор қизининг мақсадига тушуниб, икки
турли қўлни дарров пайқаб олди: -Виждон-
сиз, иблис, — деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган
кунлар. [Низомиддинов:] Хат билмайдиган
оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам,
ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан
ёзилган, деган шубҳа бўлмасин.. С. Аҳмад,
Хукм.*

7 Имзо. Далолатномага қўл қўймоқ. Шартномага қўл қўймоқ. ■ Хўжабеков — раис, Саидғози.. бир кичкина одам.. Барча хўжжаларда Хўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Омборчи: -Бўта қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман, — деб катта кетворди. С. Аҳмад, Хукм.

8 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули, услуби, иши, хатти-ҳаракати; шуни акс эттирувчи ифода. Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарасидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда аксининг қўли кўринади. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

9 Имкон, имконият.

Қаёққа қўл узатса етади Имкониятга эга, имконияти катта. Қўли баланд айи. қўли узун. Қўли калта (ёки қисқа) Имконияти кам, чекланган, қурби етмайдиган. [Дадажон ака:] Уйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўли узун Ҳар қандай нарсага етишиш, эришиш имкони бор, шундай қудратга эга. Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисмини дадасидан, укасидан яширин ишлашиб, холис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўлидан келади Бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-қуввати етади, бирор ишни қила, бажара олади. У [Нури] жуда دادил ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади. Ойбек, Танланган асарлар.

10 (3-ш. эгалик ҳамда ж.к. ва ў.-п. к. шаклида кўм. ваз.: қўлига, қўлида) Ихтиёрига, измига; ихтиёрида, измида. Киши хурмати ўз қўлида. Мақол. ■ [Кумуш] Бу уйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Агарда хон кўтариш менинг қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Беш қўлини оғзига урмоқ (ёки тикмоқ) қ. беш I. Гаҳ деса (ёки деганда) қўлга қўнадиган қилиб олмоқ қ. гаҳ. Ёлғиз (ёки якка) қўл қ. ёлғизқўл. Кўнглига (ёки юрагига, кўксига, қўлтиғига, қўйнига) қўл солиб кўрмоқ Бировнинг фикри ёки нуқти сирини билиш мақсадида турли гаплар айтмоқ, шу мақсадда гапта солмоқ. Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Оёғи

олти(та), қўли етти(та) қ. оёқ I. Оёғини қўлга олиб қ. оёқ I. Чап (ёки сўл) қўл Чап томон; чап, сўл. Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги кўча. Ўнг қўл I) ўнг томон; ўнг. Ўнг қўлга бурилмоқ. Ўнг қўлдаги уй. Ўнг қўлдан машина келиб қолди. ■ -Қаёққа юрамиз, — деди Сидиқжон қайрилиб, унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, — деди хотин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) энг яқин, ишончли ёрдамчи. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва ўнг қўли бўлган Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўл бермоқ Бировга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўл келмоқ Қулай, мос, кўнгилдагидек бўлиб тушмоқ. Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб. ■ Далабон қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан. Уларга жудаям қўл келади. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Қўл кўтармоқ I) розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлини юқорига кўтармоқ. «Кимда-ким Нуъмон ҳожи Қаландаров.. бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин. Ҳамма баравар қўл кўтарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) таслим бўлмоқ. Қуршовга олинган душман қисмлари қаршилиқни тўхтатиб, қўл кўтардилар; 3) кўчма бировни уриш, зарба бериш учун кезланмоқ. Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Кучингни қаерга қўйишни билмаясанми? Ж. Шарипов, Хоразм. Қўл силтамоқ қ. силтамоқ. Қўл тегизмоқ (ёки урмоқ) I) фақат бўлишсиз шаклда: қўл тегизмаслик Ҳатто истемол учун олмаслик. Овқатга ҳеч ким қўл урмади; 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. У [Муҳаммад] қайси ишга қўл урса, уни удалай олар.. эди. М. Осим, Сехрли сўз. Қўл учиди ёки қўл учи билан I) астойдил эмас, истаристамас; шунчаки, юзаки. Доктор уни қўл учидагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У [Холмат] Тўрахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган.. Фақат баландпарвоз сўзлар эшитди ва [тўғонни] пала-партиш, қўл учиди қуришга даъват қилинди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин; 2) қийинчилик билан, зўрға, аранг. Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учиди тирикчилик қиламан-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми? Ҳ. Шамс,

Оқпадар. **Кўл ювмоқ** айн. **кўлни ювиб**, **кўлтиққа тикмоқ** (*ёки урмоқ*). **Кўлга олмоқ** 1) пора бериш, алдаш ва ш.к. йўллар билан ўзига мойил қилмоқ. *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб, кўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди қилмоқ, қамамоқ. *Мухторхонни Афғонистон чегарасида кўлга олибдилар.* А. Қаҳдор, Сароб. **Кўлга тушмоқ** 1) айби, жиноий иши ошкор бўлиб тугилмоқ. *Ган тарқади: биров тилмоч Ҳоким тўранинг хотини билан кўлга тушиб қопти, деса, яна биров тилмоч Ҳоким тўранинг қоровули билан кўлга тушиб қопти, деяв эди.* С. Аҳмад, Хукм; 2) фириб емоқ. *Кўлга тушибсан, сени роса лақиллатишибди. Кўли бормаиди* Истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. *Тутни кесишга кўлим бормаяпти.* ■ *Мол кетди – жон кетди, ишга ҳам кўлим бормаиди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Кўли очик ёки очик кўл** Ҳеч нарсани аямайдиган, сахий. *Кўли очикнинг йўли очик.* Мақол. **Кўли эгри** Ўгри. **Кўли юпқа** Камбағал, қашшоқ. *Уша кунлари Малоҳат ая яшаётган қишлоқдан етмиш чақирим нарида кўли юпқароқ бир кишининг хонадонига олов туташиб ёниб кетибди.* Газетадан. **Кўли қичиди қ. қичимоқ.** **Кўли кўлига тегмаслик** Ниҳоятда тез, чаққон ҳаракат қилмоқ, тез ишламоқ. **Кўлини совуқ сувга урмайди** Ҳеч иш қилмайди. *Нусратилла рўзгорда кўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўлни битиз қилмоқ айн. бармоқни битиз қилмоқ қ. бармоқ** 1. **Кўлни ювиб, кўлтиққа тикмоқ** (*ёки урмоқ*) Бирор нарсдан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб, уни тарк этмоқ, ундан юз ўгирмоқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Баъзилари ғайратлари бекорга кетаётганини кўриб, кўлларини ювиб, кўлтиққа урдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Кўлни кўлга бермоқ** Бирор соҳада баҳамжихат бўлмоқ, ўзаро бирлашмоқ. *Кўлни кўлга бериб ишламоқ.* ■ *Қадрдон далалар, меҳнат тонгида Кўлни кўлга берар икки бахтли ёш.* Файратий. **Ҳаром кўл** Бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, нопок (одам ҳақида). *Қаердаки ҳаром кўл бор, у ерда баракат йўқ.* Ойбек, О.в. шабадалар.

КўЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. *Кўланса ҳид.* ■ *Мингбоши яқтак барларини очиб ташлаб, елмина*

бошлади. Семиз баданидан кўланса тер ҳиди анқир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бадбўй ҳид. *Йўлчи қуруқ наमतга ётиб, устига кўрпача ёнди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг кўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бадбўй ҳидли. *Бу хона ҳам нимқоронги ва кўланса эди.* «Ёшлик».

4 кўчма Кўпол; ёқимсиз (гап, муомала ҳақида). *Мунча ҳам кўланса одам экансиз. Дўқини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Юрса ҳам, турса ҳам, хаёлида унинг [Қодирқулнинг] кўланса гапи.* А. Муҳиддин. Инсон қалби оташ.

КўЛАНСИМОҚ кам кўлл. Кўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матрослари.. ширатхоналар сассиғи билан кўлансиб ётган Истамбулда кун сайин разолат тубига чўкиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КўЛАНТАЁҚ рвш. Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпоқ киймасдан. *У шошилиб этигини кўлантаёқ кийиб чиққан экан, унинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди.* «Гулдаста».

КўЛБОЛА 1 Кўлда қилинган, тайёрланган. *Махсум тегирмон паррагига кўлбола динамосини қўндириб, ундан чойхона сўрсига.. чинор шохига сим тортиб, лампочка илди.* С. Аҳмад, Хукм. *Олма тагидаги кўлбола курсига бориб ўтирдилар.* С. Спёв, Ёруғлик.

2 Ҳафсала билан (ўз кўли билан) тайёрланган, пиширилган. *Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ кўлбола ош қилишмоқчи бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

КўЛБОҒ Болани (чақалоқни) бешикка белашда икки кўлини ёнига қилиб, билаклари ва қорин устидан тортиб боғланадиган энли боғич. *Кўлбоғларим тортасан зич, Қон юришмас жисмимда ҳеч, Қолдим қуриб худди хивич..* «Муштум». *Бизнинг кўлбоғ, гаврапўш, сумак, тувак ҳам қовуслик бешик..* Чустий.

КўЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам кўлини чўзувчи; кўмакдош. *Яхши билан бўлсанг йўлдош, оғир ишинга у кўлдош* Мақол. ■ *Бу ерда унинг кўлдошлари – Онахон, Ҳожияхон, Рузвон хола сингари кўмакчилари бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Кўлдош (эркаклар исми).

ҚҮЛЁЗМА 1 Илмий, бадий, тарихий ва ш.к. асарнинг қўлда ёзилган ёки ёзув машинкасида ёзилган, компьютерда кўчирилган матн, нусхаси. *Ниҳоят, Йигитали шоннинг бошларида тугатган қўлёзмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб бериб, домлани хурсанд қилди. Д. Нурий, Осмон устунни. Машҳур хаттолар катта нуллар эвазига кўчирган.. бу қўлёзма китобларнинг ҳар бири неча динор туришини.. Қосимбек ҳам билар эди. П. Кодиров. Юлдузли тунлар.*

2 Қўлда ёзилиб, китоб шаклига келтирилган асар; ёзма ёдгорлик (19-аср ўрталаригача, яъни матбаачилик пайдо бўлгунча).

3 Ноширликда: муаллиф томонидан нашриётга тақдим этилган матн. *Санобар машинкасида Алихоннинг қўлёзмасини кўчириб ўтирган эди, эшик тақиллаб қолди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҚҮЛЛАБ 1 Қўлламоқ фл. рвдш. *Фаолияти давомида шу усулни қўллаб, яхши натижаларга эришди.*

2 рвш. (бир ёки икки сўзи билан: **бир қўллаб, икки қўллаб**) Қўлини ишга солиб, қўли билан. *Мақсуда лампани кўтариб, уйга кирди-да, қозикда илғиқ турган камзулининг чўнтагидан буклоглик хатни олиб, бир қўллаб силтади. С. Зуннунова, Олов. Домла Ниёз ёрлигини тугатиб, қоғозни манглайига кўтарди ва икки қўллаб Худоёрга узатди. А. Кодирий, Мехробдан чаён.*

Икки (ёки қўш) қўллаб Мамнуният билан, жон деб. *Турдивой халфа.. шу жойни «икки қўллаб инъом қилгани» тўғрисида маълумот берди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ айн. **қувватламоқ 1.** *Маданият ва санъат мутасаддилари. бу ишга маъсул этиб тайинланганлар ва ҳомийлар бадий ҳаваскорлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаётган жойларда иш кўнгилдагидай бормоқда. Газетадан.*

ҚҮЛЛАБ-ҚҮЛТИҚЛАМОҚ айн. **қўллаб-қувватламоқ.**

ҚҮЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам. кўмак, мадал бермоқ. *Ҳақ ишини халқ қўллар. Мақол. ■ Аёллар ўтмишдан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни ҳурмат қилишимиз, қўллашимиз, суяшимиз керак. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. *Ишда янги методларни қўлламоқ. Сугоришнинг янги системасини қўлламоқ. ■ [Салимбойвачча] Аттормлик растасида.. захар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло ўйлагани йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жавод Кўчиев унумсиз ерларда «Малик»даги тажрибаларини қўллади. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҚҮЛЛАНМА Бирор иш, ўқиш, ўқитишда фойдаланиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма манба. *Ўртоқ Мўминовнинг диалектик материализм бўйича қилган ишлари ва бу соҳада биринчи бўлиб ўзбек тилида ёрдамчи қўлланма ёзганлиги ҳам маълум. «ЎТА». То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун «Ҳозирги замон ўзбек тили» курсидан мақбул бир қўлланма йўқ эди. «ЎТА».*

ҚҮЛЛАШМОҚ 1 Қўлламоқ фл. бирг. н. *Хўжа уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тоғбойни қўллашади. П. Турсун, Ўқитувчи. Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини — қозикалон, қозикалонни — хон. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бир-бирининг қўлини ушлаб, қоп ва ш.к. нинг белидан олиб, иккинчи бўш қўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. *Қопларни қўллашиб, машинага ортмоқ. ■ Эркабой ва мўйловдор йигит қўллашиб, Саиднинг елкасига харсангтош қўйишди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.*

ҚҮЛЛИ Қўли бўлган, қўли бор. *Бир қўлли одам.*

Ёлғиз қўлли Ёрдамчиси, дастёри йўқ. **Қаттиқ қўлли** Қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. *Қаттиқ қўлли раҳбар. ■ [Ўктам] Кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят.. қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга, жуда яқин одамдек, сирдошдек, узоқ тикилди. Ойбек, О.в. шабадалар. Қўлли бўлмоқ* Эгали бўлмоқ, қўлма-қўл бўлиб кетмоқ. *Китоб қўлли бўлиб кетганга ўхшайди.*

ҚҮЛЛИ-ОЁҚЛИ айн. **қўл-оёқли.** *Кексалар тили билан айтганда, Қизлархон қўлли-оёқли қиз бўлиб, уй ишини ҳам, ўқишини ҳам барабар уддалайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ҚҮЛМА-ҚҮЛ рвш. **1** Бир одам қўлидан бошқаси қўлига. *Юзлаб кишилар қўлма-қўл челақ узатиб, майдон ўртасидаги ҳовуздан*

олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтти ўчиришга уринар эдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. Китоб қўлма-қўла бўлиб кетди. ■ «Иштирокиюн»нинг шу бир нусхаси.. катта-кичик тоғ қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўла юрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қўлма-қўла юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қўл-Оёқ 1 Қўл ва оёқ(лар). Қўл-оёғим бутун.

2 кўчма кам қўл. Дастёр. Семиз одам мўйсафиднинг гапини маъқуллади: -Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегади. Бундай болалар бир хонадонга қўлоёқ. П. Турсун, Ўқитувчи.

Қўл-Оёқли Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпчил. Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб ўтирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

Қўлсиз 1 Қўли йўқ. -Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди, — деди Ҳошимжон йиғлаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикиларкан. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қўли ишламайдиган, шол. У қўлсиз бўлиб ётибди.

3 кўчма кам қўл. Ёрдамчисиз, дастёрсиз.

Қўлтиқ 1 Қўлнинг елка билан туташган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас. Мақол. ■ Қиз сумкасини қўлтиғига суғиб, ичкаридан чиқди. С. Аҳмад, Мўтти. У далани айланганда, қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кейин ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортиди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тўзонларни қоққан бўлдим. Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ.

2 Кийимнинг шу жойга тўғри келади-ган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. Қўйлакнинг қўлтиғи. Пальтонинг қўлтиғи. Тўннинг қўлтиғи сўкилибди.

Қўлтиғига кирмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ, Касал бўлиб қолсам, ни-

ма бўлади?.. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; **2)** бировнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [Олахўжа:] Энди, бу билан ҳазил қилма, каттароғини «ака» де, қўлтиғига кир, кичикроғини «ука» де, деб ўргатадиган бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлтиғига сув пуркамоқ** Бировга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ. Эшоннинг хотинини кимдир тезлаяпти, кимлардир қўлтиғига сув пуркаяпти. С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўлтиғидан кўтармоқ (ёки суямоқ)** Қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. Тагин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а! С. Анорбоев, Оқсой. **Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ қ. тарвуз.**

Қўлтиқ 2 геогр. Океан, денгиз ва қўлларнинг қуруқлик ичкарасига кириб турган ва асосий ҳавза билан сув алмашиб турадиган қисми; кўрфаз.

Қўлтиқбардор 1 кам қўл. Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 кўчма Ёрдамчи, қўллаб-қувватловчи одам. Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллаваачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Қўлтиқламоқ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. Роҳила плакатларни қўлтиқлаб, секин нари кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Бозоров тугунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирга юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бировнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анатольевнани икки томондан қўлтиқлаб, энг олдинда, жадал борадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. [Йўлчи] Чиройли саман отнинг жоловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб, ерга туширди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабола уни қўлтиқлаб кўтардилар. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўчма Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўллаб-қувватламоқ.

Ўпкасини қўлтиқламоқ қ. ўпка 1.

Қўлтиқлатмоқ Қўлтиқламоқ **1, 2** фл. орт. н. Худайчи бир йиғитга тўн қўлтиқлатиб.. мудофелар енига чиқди. А. Қодирий,

Ўтган кунлар. Менга чўтни қўлтиқлашиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ Қўлтиқламоқ фл. бирг. н. Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ.

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. *Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ.* ■ *Икромжон.. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Суянчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. *Бировга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.*

ҚЎЛТИҚТУМОР Заргарлик буюми; аёлларнинг елкадан ошириб, қўлтиқ остидан ўтказиб тақиладиган тақинчоғи.

ҚЎЛҚАНОТ фольк. Айрилмас дўст, биродар. *Алтомши айтди: -Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд кўрсак, ўғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирови ўғил, бирови қиз бўлса, қуда бўламиз.* «Ёдгор».

ҚЎЛҚОП 1 Қўлни совуқдан, кир бўлишдан, зарарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. *Чарм қўлқоп. Қўлқоп тўқимоқ.* ■ *Онахон эри.. Собиржоннинг қорамойга ботиб, ярқираб кетган қўлқопи билан шимини гўё роҳат қилиб ювар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 спорт. Бокс тушганда, қўлга кийиб олинган махсус буюм. *Тренер менга қўлқоп бераёттиб: -Юрагингни сақла! — деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юк ортиш учун кигизни ўраб ва икки буклаб боғлаб, эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМИТА [«комитет» с. га қаранг] **1** Махсус тadbирларни ўтказиш ёки бирон-бир соҳага раҳбарликни амалга ошириш учун тузиладиган давлат органи (қ. **комитет 1**). *Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси.* ■ *Унда [мажлисда] лойиҳа иштирокчилари, тегишли вазирлик, идора, қўмита ва нодавлат ташкилотларнинг масъул ходимлари қатнашди.* Газетадан. *Кенгаш аъзолари.. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси қўмиталарининг таркиби тўғрисидаги таклифларни тингладилар..* Газетадан.

2 Спёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ва б. да сайлаб қўйиладиган коллегиял раҳбар орган (қ. **комитет 2**). *Партия*

марказий қўмитаси. Касаба уюшмаси қўмитаси.

ҚЎМИҚЛАР Доғистон Республикасида яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ, қўмиқ халқи.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

От отлаб, туя қўмлаб Катта қийинчиликлар билан, зўрға, аранг. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмишда, бир ойга турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [«комендант» с. га қаранг] **1** Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командири. *Бош қўмондон.* ■ *Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погдиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Подшо Кимсани ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой ҳада қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

2 эск. Умуман, ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 Қўмондон иши, вазифаси. *Қўмондонлик қилмоқ.*

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. *Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *[Краснов] Бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик йўл кўрсатгунча кутишга.. қарор қилди.* Ойбек, Куёш қораймас.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишга орзуманд бўлмоқ. *Онани қўмсамоқ. Ватанни қўмсамоқ.* ■ *Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар, Раҳматлик чолгинамни қўмсаб йиғлайман.* Ғ. Ғулом. *Киши қаригандан кейин киндик қони тўқилган жойини қўмсаб қоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ҚЎМСАШ 1 Қўмсамоқ фл. ҳар. н. *Юртни қўмсаш.*

2 Ўз ватани, туғилган юрти, яқин киши ва ш.к. дан умрбод ёки вақтинча ажралган, узоқликда бўлган кишиларда юз берадиган руҳий ҳолат.

ҚЎНАЛҒА Тураржой, бошпана бўлиб хизмат қилган (қиладиган) жой; макон, манзил (яна қ. **қўним 1**, **қўнолға 2**). *Даштларда, йўл бўйларида бундай қўналғаларнинг қолдиқлари сақланиб қолганлигига кўзингиз тушгандир.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

КҰНАРЛИ Кўнса, тўхтаб дам олса бўладиган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовиллари меҳмон кўнарли бир ҳолга келтирилган.* С. Айний, Куллар.

КҰНДИРИЛМОҚ Кўндирмоқ фл. мажҳ. н. Самолёт ерга кўндирилди. ■ Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, қора уйлар кўндирилди. Ойдин, Мардлик — мангулик. *Ниҳоят, шам келиб токчага кўндирилгач, уста Олим сукунатдан бош кўтариб, қутидорга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КҰНДИРМОҚ 1 Кўнмоқ фл. орт. н. Қушни кўлга кўндирмоқ. *Самолётни ерга кўндирмоқ. У кийимига гард кўндирмайди.* ■ *Вақт-бевақт бировникига бир меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам сахий, агарда жойи бор туриб, «жой йўқ», деб кўндирмай жўнатса, бул одам бахил.* «Алпомиш».

2 кўчма Киймоқ (асосан бош кийими ҳақида). *Бошига дакана кўндирмоқ.* ■ *Қиз силлик, текис ўрилган узун, кўркам, инакдай майин кўш кокилини бир-бир кўлга олиб кўрди.. кейин янги чуст дўппини бошига кўндириб, ҳовлига чиқди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

3 Курмоқ, тикмоқ, тикламоқ. *Полизга капа кўндирмоқ.* ■ *Тахт ясаб, кўндирди нўлатдан кўрган.* «Ширин билан Шакар».

Гап кўндирмоқ Билимдонлик, маҳмадоналик қилиб, керак бўлса-бўлмаса, бирор гап айтмоқ. *Оғзингдан бир гап чиқса, у ўрни кўндиради.*

КҰНДОҚ 1 Милтиқ, автомат, қўл пулемёти ва ш.к. қуролларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елкага тираб туриладиган қисми. *Милтиқнинг кўндоғи.* ■ *Қорабоев автомат кўндоғи билан офицернинг бошига шундай урдик, автомат кўндоғи ҳам синиб учиб кетди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 Қушлар тунаши учун ўрнатилган дор, кўноқ; умуман, қушлар кўниб дам оладиган, тунайдиган жой; кўнолға. *Бола, тонг отмай, товуқлар кўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга кўндоқдан туриб сипоҳарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта ўгириб олди.* Ғ. Фулом, Шум бола.

3 Кўмиш учун дасталаб боғланган ток. *Токларни кўндоқ қилмоқ.*

4 этн. Чақалоқнинг бешикка беланишгача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўрладиган махсус йўрғак.

Кўндоқда теккан касал (ёки дард, феъл) Ёшлиқдан қолган одат, эски одат, азалий, эски камчилик, иллат, нуқсон. [Тоҳир:] *Бу сизга кўндоқда теккан дард!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

КҰНДОҚЛАМОҚ 1 Токларни кўмиш учун дасталаб боғламоқ.

2 кам қўлл. айн. йўрғакламоқ.

КҰНЖ Этик, маҳси ва ш.к. оёқ кийимларининг болдирни, иликни ўраб турадиган юқори қисми. *Кўнжи узун этик. Кўнжи баланд ботинка.* ■ *Турсунбой қизил этигининг кўнжини болдирга бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қори этигининг кўнжидан дандон сопли пичоғини олиб, Ўрмонжонга берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КҰНЖЛИ Кўнжи бор; кўнжи узун, кўнжи баланд. *Кирза кўнжли этик. Кўнжли калиш.* ■ *Эски беқасам тўн, қизил кўнжли этик кийган бир йигит катта хокандозда ўчоққа чўғ келтириб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КҰНИМ 1 Кўниш ёки туриш жойи, манзил. *Ёгин тиниб, мўйтанлар овули билан қирдаги қиётлар кўними орасига сўқмоқ йўллар тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўним топмоқ Муқим ўрнашиб, туриб қолмоқ. *Қосим бир идорада икки-уч ой ишлаб, иккинчи идорага кирар, у ерда ҳам кўним топмай, чиқиб кетар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Хатти-ҳаракатсиз, тинч ҳолат; тиним, тинчлик. *Колхоз раисиди кўним йўқ, машина олинг, Комилжон.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кўними йўқ капалак гулдан гулга кўнади.* Т. Йўлдош.

КҰНИМЛИК кам қўлл. Кўниб, дам олиб ўтишга тўғри келадиган масофа бирлиги. *Оломон отди икки кўнимлик масофани босиб, кечга яқин хушҳаво бир манзилга тушди.* Ойбек, Навоий.

КҰНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тўхтамайдиган; беқарор, бардошсиз. *Кўнимсиз одам.* ■ *Ҳеч ким қушларнинг ичида энг кўнимсиз, беқарори читтакнинг бу қилиғи*

тўғрисида аниқ бир нарса дейлмайди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚҮНИМСИЗЛИК Ишдан ишга, жойдан жойга кўчиб юриш; шундай хатти-ҳаракат, одат. Кадрларнинг қўнимсизлигига барҳам бермоқ.

ҚҮНИШ 1 Қўнмоқ фл. ҳар. н. Бугдой қип-қизариб пишган, пояларигача қовдек қовурилган эди.. қушларнинг қўниши ёки қўқиши билан чарсиллаб синиб тушар эди. С. Айний, Қуллар. Уй бекаси бу ерда қўнишлари мумкинлигини самимий билдирган, улар қандайдир оқиланиш билан бир-бирларига қарашди. Ойбек, Куёш қораймас.

Қўниш топмоқ айн. қўним топмоқ қ. қўним 1.

2 айн. қўним 1. «Элга эл қўшилса — давлат, элдан эл кетса — меҳнат», деган гап бор. Бир борайлик, танишиб, қўниш қутли бўлсин қилайлик. «Ёдгор».

3 махс. Чорва молларни боқувдан кейин дам олдирадиган, тунатиладиган жой. Сувонжон кечки пайт сурувни қўнишга ҳайдаб келди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ой қаерда(н) қўниш берар экан Иш, ҳодиса ва ш.к. нима билан тугар экан; оқибати нима бўлар экан. Қани, [сув] ёқалаб турайлик-чи, ой қаердан қўниш берар экан. Ойнинг қаерда қўниш беришини билмай қолдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚўНИШМОҚ 1 Қўнмоқ фл. бирг. н. Меҳмонлар қаерга қўнишди?

2 Жунжикмоқ. Фулом ака қўнишиб ўтирганича ухлаётган экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Булар қўнишиб ётган аскарлар олдига киришди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚўНИ-ҚўШНИ Яқин атрофда яшовчи кишилар, қўшниллар (бир-бирига нисбатан). Хушрўйга болалик чоғидаёқ уй ичи ва қўни-қўшни «шаддод» деб исм берганлар, чунки у, кимдан бўлса бўлсин, айтганини қилдирмай қўймас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўни-қўшни, катта-кичик оғамларга салом айтинг. Ҳамза. Олапарнинг ҳайбатидан.. Мир-жалола қуруқнинг қўрғонига, хатто қўни-қўшниларни кига ҳам гадей келмас эди. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚўНИ-ҚўШНИЧИЛИК Қўни-қўшнилларнинг ўзаро борди-келди муносабатлари; қўшничилик. Аммо ҳозир қишлоқ жойларда ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.

ҚўНМОҚ 1 Учишдан тўхтаб, ерга ёки бирор нарсага ўтирмоқ, тушмоқ. Қуш дарахтга қўнди. Вертолёт далага қўнди. Космик кема Ойга қўнди. Парашютчи белги-ланган жойга аниқ қўнди. Қуш қаноти билан учиб, қўйруги билан қўнар. Мақол. ■ Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. И. Муслим. Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти, нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўнма Бирор нарсанинг устига келиб тушмоқ, ўрнашмоқ; инмоқ (юқоридан тушадиган ёки ҳавода ҳаракат қиладиган нарсалар ҳақида). [Самолёт] Утиши биланоқ, қаноти остидан шовуллаб қўйган «ёмғир» гўзалар баргига шудрингдай қўна бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У [Ражаб] Ҳасан овчини кўриши билан шошиб, оёқ-қўлларини қоқди, киприкларига қўнган гардларни енглари билан артди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойга тушмоқ, ўрнашмоқ. Меҳмонлар қаерга қўндилар? ■ Бугун бизга [бизникига] қўниб борадилар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сайли қиламиз. Н. Сафаров, Жангчи шоир. Бу саройга турли мамлакатлардан келган савдогарлар қўнар, чит, чой ва инак моллар ҳаммаси шу ерга келиб тушарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳусайн Бойқаро Балхда амир Аргун деганнинг «Чаҳор боғи»га қўнди. Ойбек, Навоий.

4 Тунни бирор жойда ўтказмоқ, тунамоқ. Йўлда тўрт қўниб келдик. ■ Бек шу кеча бу ерда қўнибдилар, ўтган кеча Қораконникида эдилар. С. Айний, Қуллар.

Оқшом қўнди Кеч кирди, қоронғи тушди.

ҚўНОЛГА 1 Қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўндоқ. Уча-уча ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиштирди-ю, қўнолгага келиб қўнди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Сафардагилар тўхтаб (қўниб) дам оладиган жой. Ҳаддан ташқари ҳорган ахта ҳам иссиқ қўнолгага яқинлашганини сезди. Ҳ. Фулом, Машғал. Битта қўнолгага ўтирдик ҳорғин, Юраклар музлаган қўллардай тургун. М. Шайхзода.

3 Умуман, бошпана, пана жой. Олапар бошқа ёввойи ҳайвонлардан фарқли, қўнол-

ғасига емиш кўтариб келишни билмас эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

КҰНОҚ I Кўнғирбошлар оиласига мансуб, дони тарикдан кўра майдароқ, бошоқли бир йиллик ўсимлик; галла ва ем-хашак экини.

КҰНОҚ II 1 Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига кўнган, тушган йўловчи, сайёх; меҳмон. *Инсон кўноқ бўлар Ойга, Зухрага, Х. Расул. Она, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъзозхонни болалари билан олиб кел, кўноқ бўлиб кетсин. Х. Фулом, Маъшбал.*

2 Қушлар кўнадиган дор; кўндок. *Кун ботгач, товуқлар кўноққа чиқди.*

КҰНОҚЛАМОҚ I Тунаш ёки дам олиш учун кўноққа чиқмоқ, кўнмоқ. *Қорайган том бўғотларида кўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ. *..ўтмишда аجدодларимиз дуч келган жойда кўноқлашиб, яшаб кетаверганлар. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.*

КҰНОҚЛИК I Кўноққа ярарли, кўноқбоп (қ. кўноқ II 2). *Бу ёғоч кўноқликка ярамайди.*

КҰНОҚЛИК II Кўноқдаги, кўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт (қ. кўноқ II 1). *Нима қилай, ота-онадан ортиқ бир меҳрибоннинг уйида бўлганим учун, кўноқлик андишаси йўлимни тўсади. Ҳамза, Майсаранинг иши.*

КҰНОҚХОНА эск. айн. меҳмонхона.

КҰНОҚЧИ эск. Ўз уйига кўноқ, меҳмон кўювчи одам.

КҰНҚАЙМОҚ с.т. Дўмпайиб, хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, кўққаймоқ. *Бобомурод[нинг].. меҳмонхонаси тўрида қишлоқ имоми кўнқайиб ўтирган эди. С. Айний, Қуллар. [Шавкатнинг] Кўнғир сочи ўсиб кетганидан, бошидаги эски чуст дўпписи тепасида кўнқайиб, уни янада кулгилироқ қилиб кўрсатади. С. Анорбоев, Гўзаллик истаб.*

КҰНҚАЙТИРМОҚ **Кўнқаймоқ** фл. орт. н. У нонуштадан сўнг чуст дўпписини кўнқайтириб, чойхонага чиқди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

КҰНҒИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиғи билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. *Қора кўнғиз. Тилла кўнғиз. ■ Қоронғилик*

ичидан кеча кўнғизи гўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

КҰНҒИР I 1 Қора-сарик рангли, тўқ малла. *Кўнғир соч. Кўнғир сизир. Кўнғир кўмир. Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан. Мақол. ■ Мирсаид кўнғир коверкот пиджагини ечиб, столнинг суянчиғига ташлади. П. Қодиров, Уч илдиз. -Бунияма арзи бор экан, - Нуриддин ака ёнида йманибгина ўтирган кўнғир мўйловли йигитга ишора қилди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Тўқ кулранг, қорамтир. *Тракторлар бир ҳафта кеча-кундуз тўхтовсиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси кўнғир тусга кирди. С. Маҳкамов, Катта рулда.*

КҰНҒИР II Кўнғирсимонлар оиласига мансуб қуш: тумшуғи ўткир, оёқлари қалта, бошида иккита кокил ўсиб чиққан, пати жигарранг ўрдак. *Кўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжасаларини шондаёқ учирма қилишади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

КҰНҒИРБОШ Бошоқдошлар оиласига мансуб, қурғоқчиликка чидамли, серуруғ, сердон бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

КҰНҒИРОТ Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири, шу қабиллага мансуб кишилар. *Кўнғирот эли. ■ Булар бари кўнғирот, тотув бўлиб, бовурум, деб сени кўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги офат тезроқ келади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

КҰНҒИРОҚ I Силкитилганда, тили деворларга урилиб садо чиқарадиган, тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. *Мис кўнғироқ. Бутхона кўнғироғи. Кўнғироқ чалмоқ. Туясидан кўнғироғи қиммат. Мақол.*

■ Бўйинларига осилган кўнғироқларни оғир жаранглашиб, туялар ўтади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай мослама. *Соат кўнғироғи. ■ Холмат электр кўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарасидан ёқимли овоз эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Каравот ёнидаги стол устида турган телефон кўнғироғи жиринглади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.*

3 с.т. Телефон. *Тўхта, сен домла поччангни бу ерга киргизиб юбориб, ўзинг кўнғироқнинг олдида ўтир. Бирпасдан кейин мен кўнғироқ бераман. Ҳамза, Тўхматчилар жазоси.*

Кўнғироқ қилмоқ Телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. *Эрталабдан кечгача, гоҳида тунлари ҳам телефон трубкасига ёпишиб олиб, тўрт тарафга кўнғироқ қилади.* Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 сфт. кўчма Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақида). - *Мен сизни танимадим, — деди қиз кўнғироқ товуш билан қатъий.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Унинг кўнғироқ овозини эшитган ҳар бир киши, узоқлардан бўлса ҳам етиб келарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 сфт. кўчма Буралиб-буралиб турадиган, жингалак (соч, жун ва ш.к. ҳақида). *Сочи кўнғироқ қизча.* ■ *Халил жасажжигина, истараси иссиқ, сочлари кўнғироқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди.* Туйғун, Дўстлик севинчлар.

КўНҒИРОҚГУЛ Кенг пояли, барглари тухумсимон, гулларининг шакли кўнғироқсимон, бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

КўНҒИРОҚЛИ Кўнғироғи бўлган, кўнғироқ ўрнатилган; кўнғироқ тақилган. *Кўнғироқли соат. Кўнғироқли эшик.* ■ *Кишлоқ марказидаги Ёвариқ кўпригидан ҳар куни кўнғироқли туя карвонлари, турли-турли машиналар ўтиб туради.* И. Раҳим, Ихлос.

КўПМОҚ эск. **1** Ўтирган ёки ётган жойдан турмоқ, тикка турмоқ; кўтарилмоқ. *Гурўғлининг ўзига от тикка кўпиб даф қилади. Кунда бир сайисни ўлдирди.* «Хушкелди». *Оломон ҳайқириб чуввос соларкан, ярадор амалдор йиқила-кўна дарахтлар орасида ғойиб бўлди.* Ойбек, Навоий. *Ғала-ғовур, бақир-чақир терак бўйи кўнган эсада.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 эск. Юзага келмоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ; кўзгалмоқ. *Арқда тўс-тўполон кўпди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ахир ногоҳ кўнган ваҳший шамоллар Ўтган-ку воҳани қумларга қориб.* Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. *Гўёки осмон чатнаб, қиёмат кўнгандек бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тўнғиз кўпгур (ёки гўрингда тўнғиз кўпгур) Норозилик билан қаттиқ қарғашни ифодаловчи ибора. *Даданг шу тўнғиз кўпгурнинг заводида қанча йил тер тўкди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Гўрингда тўнғиз кўпгур зolim мингбоши иккита қиличдай боламини мардикорга жўнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КўПОЛ 1 Бичими келишмаган; беўхшов, бесўнақай; дағал. *Кўпол этик. Кўпол кийим.* ■ *Унинг тарвақайлаган кўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тахтадан кўполгина қилиб ясалган узун столга қизил мато ёзилган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, кўрс, тунд, ёқимсиз. *Кўпол муомала. Кўпол сўз. Кўпол қилиқ. Кўпол ҳаракат. Кўпол ҳазил. Кўпол гапирмоқ.* ■ *Раиснинг кўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди шекилли, ўзини тутолмай, кескин гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маориф мудир Хизиров унинг [Элмуроднинг] талабига қарши, томдан тараша тушгандай, кўпол жавоб қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мен ҳам сенга эски бир мақолни айтишим мумкин эди. Лекин жуда кўпол бўлганидан, айтишга тилим бормади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс ҳақида. *Юзбоши Абдуллабек ўлғудай кўпол одам.. бу одамни қаранглар, қандай хушфеъл.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мени дағал десанг, тан бераман. Кўпол десанг, бўйимга оламан..* Уйғун, Қалтис ҳазил.

4 Оқлаб, кечириб ёки тузатиб бўлмайдиган. *Кўпол хато. Бошқаларнинг ички ишларига кўпол равишда аралашши.* ■ *[Унинг] Бу кўпол гуноҳини тасодифан чиққан хайрли натижасига бағишлаш, бундан кейин шундай хато қилса, қаттиқ жазо кўришини унга тушунтириш керак.* С. Айний, Куллар.

КўПОЛЛАШМОҚ 1 Кўпол, бесўнақай ҳолга келмоқ. *Қалин кийиниб кўполлашмоқ.*

2 Кўпол, совуқ муомала қиладиган бўлиб қолмоқ, тўнглашмоқ, дағаллашмоқ. *Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг ҳам кўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кўтаролмайсан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *У аввалги Малахов эмас эди, кўполлашган, муомаласи тўнг, ҳаракатида тўнглик бор.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КўПОЛЛИК 1 Кўпол, бесўнақай кўринишга эғалик. *Кийимнинг кўполлиги.* ■ *Ўзи хирсдай бақувват. Бир куни, «бу гавда, бу кўполлик билан айни фронтбопсиз-да!» деб қолмасманми. Қолдим балога.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Кўпол гап, муомала, бесўнақай хатти-ҳаракат ва ш.к. *У дарров узр сўради: -Кў-*

поллигим курсин, эшикни қўққисдан очиб, чироқни ўчириб қўйдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ўқитувчи тажанглик, кўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусаффо бўлиши шарт.* Р. Усмонов, Одобнома.

ҚЎПОРИЛМОҚ *Кўпормоқ* фл. мажҳ. н. Канал тагидан кўпорилган, кўчган сап-сарик тупроқ полвон машина панжасида ундек эланарди. Ш. Фуломов, Азим дарёман, дебон.

ҚЎПОРМОҚ 1 Таг-туги, томири билан сугурмоқ, ағдармоқ. *Йўлчи ернинг тош бағрини ёриб, тўнка кўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тракторлар гуруллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал, туронғи, тол, дўла сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан кўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ағдармоқ, ковламоқ; шундай ҳаракат билан бузмоқ. *Муҳиддин, Абдуваҳоблар кетмонларини соладилар-да.. қамишзорларни кўпоришга киришдилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Таг-туги билан йўқ қилмоқ, тутатмоқ. *Душманларни таг-томири билан кўпориб ташлашга қарор қилинди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

4 кўчма кам қўлл. айн. **ўмармоқ.** *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎПОРУВЧИ 1 *Кўпормоқ* фл. сфдш. *Тоғ кўпорувчилар.*

2 Кўпорувчилик билан шуғулланувчи шахс (қ. **кўпорувчилик 2**); диверсиячи, диверсант. *Шубҳасиз, бу — кўпорувчи гуруҳнинг яхши ниқобланган яширин қароргоҳи.* «Саодат».

ҚЎПОРУВЧИЛИК Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, вайрон қилиш мақсадида амалга оширилган (ошириладиган) ишлар; кўпориш ишлари; диверсия.

2 Диверсия акти, диверсия.

ҚЎР 1 1 Майда чўғ аралаш иссиқ кул; майда чўғ. *Кўрга кўмиб пиширилган жўхори.* ■ *Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки кўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, ўчоқ олдида тортилган кўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Човғумлардаги чой ичиб бў-*

линган, гулҳаннинг кўри сўна бошлаган. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

2 кўчма Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. *Жамила холанинг табиати шунақа. Юрагидаги ёшлик кўри уни доим ишга, одамлар орасига ундайди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! *Қани, марҳамат, барно йигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг кўри сизники.* *Ўтиринг!* С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚЎР 1 1 Йигиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган керакли нарса; захира, бойлик. *Кўр қилмоқ.* ■ *Домланинг айтишича, кўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *У бир подшо бўлса, унда кўру кўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса.* «Равшан».

2 Кут, барака. *Охир пулларимиз ҳам совурилиб, кўри ўча бошлади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Кўр тўкмоқ (ёки **ташламоқ**) **1**) кўшин тўпламоқ; лашкар тўкмоқ. *Отам сен билан урушаман деб, яна кўр тўкиб ётибди, бо-тирлигини кўрсат!* «Муродхон». *Душманлар келибди Яман қасдига, Кўр ташлаб ётганмиш тоғнинг остига.* «Фольклор»; **2**) *редш. шаклида — кўр тўкиб* Савлат тўкиб. *Гўри Амир кўр тўкиб мағрур, Паҳлавондай менга тикилар.* М. Али. *Бошлиқ креслода ҳамон кўр тўкиб ўтирарди.* Н. Аминов, Суварак.

ҚЎРА 1 Ёғоч, шох-шабба, панжара ва ш.к. дан қилинган тўсиқ, ғов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. *Деворнинг қамиш қўралари совурилиб кетди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қўра орқасида арава ғилдиракларининг ғижир-ғижери эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Шундай жойда яшайдиган кишилар бирлиги. *Турсунбой олдинда, ҳамқишлоқлари бир қўра бўлиб келишди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Асосан, қўйлар сақланадиган жой. *Демак, кўзиси бор қўйларни ажратиб, қўра атрофида боқиш лозим.* «Ёшлик». *Ҳадемай, куз тугаб, қиш киради. Қўйлар қўраларга, қорамоллар оғилларга киритилади.* Газетадан.

4 эск. Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой, тураржой. *Раҳим домла илгарилари Арслонбекнинг улфати бўлиб, бу «хасис бой» кўрасига кам келарди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан кўраси бўлиб, уларни.. ижара*

қўйиб, дунё тўплар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚҶРАМТА тар. Камон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. Қўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олади. ■ Қон тортиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод қўрамтага қўл солди. «Муродхон».

ҚЎРБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари ва айрим Шарқ давлатларида: дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи миршаб; сўнгра қурол-яроғ омбори (қўр) мутасаддиси ҳамда қурол-аслаҳа, турли яроғлар ва тўп ясаш корхоналари (қўрхона) бошлиғи.

2 Туркистон ўлкасида Октябрь тўнтарышигача бўлган даврда маҳаллий полиция бошлиғи; миршабларнинг бошлиғи. Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб, йўлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон кирган каби бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Туркистонда совет режимга қарши қуролли ҳаракат ҳарбий раҳбарларининг унвони. Қўрбоши халқнинг турли табақалари орасидан чиққан обрўли шахс ҳисобланган. Улар орасида ҳатто аёллар ҳам бўлган. «ЎЗМЭ».

ҚЎРИМОҚ 1 (б.к. ва т.к. билан) Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. Боғ(ни) қўримоқ. Юрт қўрисанг, ўзарсан, қўримасанг, тўзарсан. Мақол. ■ Полизнинг қоровули ҳам ҳосилини ўтган-кетгандан қўрийдди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Молларни қўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб, ўйнашиб сакрай берди. «Фольклор».

2 (т.к. билан) Ўзини ёки бирор кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш.к. дан Ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. Сояга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларини қўрийдилар. Ж. Шарипов, Саодат. [Розия хола:] «Ҳозироқ бир болани чумчуқ қўрийдиган қилиб қўй!» — деб Зухрани койиб берди. Н. Назаров, Замон. Мулла Саид Жаллолхон.. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли, остки лабини чўзиб, «пуп» деди. А. Қаҳҳор, Башорат.

Пашша қўримоқ ёки пашша қўриб ўтирмоқ Ҳеч нарса билан шуғулланмай, бекор ҳолда бўлмоқ. Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша қўриб ўтирибман. И. Раҳим, Ихлос. Ана ундан кейин шаҳарда бемалол пашшаларингни қўриб ўтираверасизлар. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚЎРИҚ 1 кам қўлл. Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. Башарти, қотил мен бўлиб қўриганимда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғриларни ўлдирганим учун яна гуноҳкор бўлмас эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар Ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. Қўлча қўрғонлари қўриғида анови қўрғонларникидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, йўқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дарахт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш.к. Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўриғимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик. Ойбек, О.в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, эжвасиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёшлигимни кўмсаб, китоб очгандай, Минг йиллик қўриқнинг бағрин очаман. С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экишга яроқли жойлар; бўз ер. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш. ■ Кўкламда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белжурак билан ер ағдариб, лалми бугдой экишди. П. Қодиров, Уч илди.

Қўриқ очмоқ Илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб, деҳқончилик қилмоқ. Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 шв. Ҳалқа қилинган арқон. Шериги қўлига қўриқ олади, Қўриқлигин Ойчинор не билади. «Ойсулув».

ҚЎРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. Ботир бўлсанг, қўриқлагин шаҳрингни. «Эрали ва Шерали». Шоир, теваараги Ширим қоровул бошлиқ посбонлар

қўриқлаган ҳашаматли ипак чодирга кирди. Ойбек, Навоий. Табиатни қўриқлаш масаласи ҳозир кўпчиликнинг диққат марказида. «Фан ва турмуш».

Қўриқхона Белгиланган қонунларга мувофиқ давлат томонидан ажратилган, алоҳида илмий ёки маданий аҳамиятга эга бўлган (ноёб ландшафт, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси, фойдали қазималар ва б.), табиий объект жойлашган ҳудуд. *Асраймиз ўсимлик хилларин тайин, Асраймиз ҳайвонлар камёб зотини. Ҳатто атрофларин ўраб атайин, Қўриқхона, деймиз сўнгра отини.* А. Орипов, Ииллар армони. *Ана шу кўлнинг поёнсиз чор атрофи давлат муҳофазасига олинди, қўриқхонага айлантирилган.* О. Абдурахмон, Милтиқ отилмади.

Қўриқчи I I Ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, соқчи, посбон. *Чегара қўриқчилари.* ■ *Дарвозахона устидаси қўриқчилар Бобурнинг одамларини масхара қилиб кулишарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қўшларни чўчитиш, улардан боғ, поллиз ва ш.к. ни қўриқлаш учун ўрнатилган қўғирчоқ одам; қаратқи. *Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчиманми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шунинг учун эски чопондан полизимизга қўриқчи қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Қўриқчи II Қўриқ ер очувчи, қўриқ ерда ишловчи шахс. *-Агар орзу қилмасак, ҳосилларимиз қамровини чеклаб қўйсак, унда эртанги кунимиз нима бўлади? — дейди қўриқчилар. «Ўзбекистон қўриқлари». Олтойнинг бепоён қирларини ўзлаштириш учун жўнаб кетаётган қўриқчилар бу ерга келар эдилар.* Газетадан.

Қўриқчилик I Қўриқчи иши. *Қўриқчилик жонга тегди.*

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. *Крейсер қирувчи самолёт қўриқчилигида денгизга бораёттир. «Гулхан». Қўриқчилар Бобурнинг кўзига ташланмасликка тиришиб, ҳужранинг орқа томонида қўриқчилик қила бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Қўрс Кишига қаттиқ тегадиган; қўпол, дағал, тўнг. *Қўрс одам. Қўрс сўз. Қўрс муомала.* ■ *Унга юзма-юз келиб, бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўрс жавоб орага яна жимлик туширди.* С. Зуннунова,

Гўлак ҳиди. *Аваз ўз феълини билади: у инжиқ, юраги тор, қўрс.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Қўрслик I Қўрс эканлик. *Галининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни «Соли совуқ» деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоровулнинг қўрслигидан энсаси қотиб, қабулхона томон йўл оларкан, яна фикрини қўйди.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.

2 Қўрс, совуқ муомала, қўполлик, тўнглик. *Дадажон.. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, шининг нима билан тугашига ақли етмас эди.* А. Муҳиддин, Миришкор.

3 шв. Димоғдорлик, кеккайиш. *Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

Қўрхона эск. I Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона, арсенал. *Англия қурол-яроғини олиб келган кейинги карвон амир ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сиғмай қолди. Қўрхона ёнидаги «Дорушишфо» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқларини киритиб, териб қўйишига тўғри келди.* А. Ҳакимов, Йлон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; ҳазина. *Ҳукуматимнинг қўлига Тушиди-да қўрхонаси.. «Фольклор».*

Қўрчи тар. I Ўрта асрларда Туркистон ва айрим Шарқ давлатларида: туркий қабилаларнинг эътиборли ва ишончли кишиларидан саройда тузилган махсус ҳарбий қисм жангчиси (хукмдорни ва нуфузли аъёнларни қўриқлаган).

2 Темурийлар даврида: экинзорларни қўриқловчи ҳарбий қисм жангчиси.

Қўрқа-писа рвш. Дадил ботинмай, қўрқимсираб, бир оз хавотирланиб. *Лаъли электр чироқ ёниб турган оқ уйга қўрқа-писа кирди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санобар ўзининг тақдири Алихоннинг шу суратга муносабатидан ҳал бўладигандек, қўрқа-писа унга қаради, нафас олмай кузатди.* «Ёшлик». *Мен яна қўрқа-писа сўрадим: -Ўзум берсам, ейсанми? Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?*

Қўрқарли Киши қўрқадиган, қўрқувли. *Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери йўқ.*

Қўрқимсирамоқ Бир оз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. *Қўрқимсираб гапирмоқ.* ■

[Тўлахон:] Худойим билади [қўрқимсираб ялиниб], жон хола. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚЎРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. Унинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ. ■ Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Хавотирлик, безовталиқ ҳолати, ҳисси; хавфсираш, ҳадиксираш; ҳадик. Николлиннинг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Уқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди. Ойбек, Куёш қораймас. Энди бу иккинчи сохта хатни ёздиришда, гарчи ҳозир Отабекнинг қўлёзмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинчи йўқ эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 айн. **қўрқинчли**. Отабек сапчиб кетди, туси қўрқинч ҳолга кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг. Ғайратий. Қумушбиби ортиқ чидалмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқирди: -Оҳ, ўламан, кўп сўзлама! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, ваҳимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, ваҳимали. Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара. ■ Унинг ранги оқариб, важоҳати қўрқинчли тус олган эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўқилди, афсоналардаги ябжуҷ-мабжуҷ каби қўрқинчли тус олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кишини хавотирликка соладиган, безовта, хавотир қиладиган; хавфли, хатарли. Қўрқинчли касаллик. ■ Узун ва иссиқ ёз кунда подшоҳни сахарликсиз қолдириш бегимлар учун ўзлари оч-наҳор қолишларидан қўрқинчлироқ эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚЎРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Хавотир оладиган, хавфсирайдиган ери йўқ, хавфли, хатарли эмас; беҳавотир, хавфсиз.

ҚЎРҚИНҚИРАМОҚ айн. **қўрқимсирамоқ**. Рост, амаки, лекин хўп олишдим, жағига ўхшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да. Ойбек, Болалик. Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан. А. Мухтор, Тугилиш.

ҚЎРҚИТИШ ҳуқ. Бирон-бир шахсга ёки ижтимоий манфаатларга оғзаки, ёзма шаклда ёки бошқа усуллар билан жисмоний, моддий ёки бошқа турдаги зиён етказиш ниятини ифода этиш; инсонга руҳий азоб бериш усулларидан бири.

ҚЎРҚИТМОҚ 1 Қўрқмоқ фл. орт. н. Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Елғон дўқ-пўписа ва ш.к. билан юрагига гулгула солмоқ. Ёш кетаман деб қўрқитади, қари ўламан деб қўрқитади. Мақол. ■ Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг! Сен ҳам шунинг товушига уйғондингми? А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Баъзи бир чумчуқ юраклиларни қўрқитиш учун қилинган иш бу! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚИШ 1 Қўрқмоқ фл. ҳар. н. Йигит қўрқиш, ранги ўчиш ўрнига ҳадеб кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. **қўрқув**. Душманлар кўп питирлашди, Қўрқишлари ҳаддан ошди. «Гулихиромон».

ҚЎРҚМАС 1 Қўрқмоқ фл. бўлишсиз сфш. У ҳеч нарсадан қўрқмас эди.

2 Қўрқишни билмайдиган; довиюрак. Бу қўрқмас, қотмадан келган.. командир урушнинг бошидан охиригача ҳарбий хизматда бўлди. Газетадан.

ҚЎРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ. У ҳеч нарсадан қўрқмайди. Қўрққанга қўша кўринар. Мақол. ■ Тешабойнинг жаҳли чиқди: -Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди. Ҳамза, Бурунги қозилар.

2 Қўрқоқлик, юраксизлик қилмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. Қўрққан олдин мушт кўтарар. Мақол.

3 Ҳадик олмоқ; ботина олмаслик, юраги дов бермаслик; чўчимоқ. Ҳаёт.. худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб ўтирарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дардини айтибди-ю, фамилиясини айтгани қўрқибди. С. Сиёев, Оғлиқ аёл.

ҚҰРҚОҚ Ҳар нарсадан қўрқаверадиган, юраги йўқ, юраксиз. *Зилзила уни янада қўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчийдиган қилиб қўйган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Қўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Қўрқоққа кўланка азроил, дейдилар.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚҰРҚОҚЛИК Қўрқоққа хос ҳис-туйғу, хатти-ҳаракат. [Шербек] *Курашда қўрқоқлик.. нималигини билмайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қўрқоқлик доғини ўлим ювомайди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Агар яна шунақа қўрқоқлик қилар экансан, каллангни оламан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚҰРҚУВ Қўрқуш ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат, руҳий ҳолат. *Қўрқувга тушмоқ. Юрагига қўрқув солмоқ. Уни қўрқув босди.* ■ *Жангга кирдингми, қўрқувни унут, Улишни эмас, ўлдиршни ўйла.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Одамлар қўрқувдан қалт-қалт титрабдилар.* «Олтин бешик».

ҚҰРҚУВЛИ Қўрқув уйғотадиган, қўрқув ҳолатли, қўрқув ифодали. *Атрофга қўрқувли назар ташламоқ.* ■ *Нури ёлғиз қоларкан.. кузнинг ойдin кечасидаги қўрқувли, лекин унинг учун энг тотли дамлар ёдидан ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қўрқувли кўзлар билан теваракни кузатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚҰРҚУВСИЗ Қўрқинчдан, қўрқинч ҳиссидан холи, тинч. *Онахоннинг кўз қарашини қўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚҰР-ҚУТ Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, захира; қут-барака. *Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг қорига яради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Эшон аянинг бирдан-бир нияти қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиш, нишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларига эга бўлиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳозир эски қўр-қутдан бор, лекин ётиб еганга тоғ чидамайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҚҰРҚУЛИК Қўрқуш керак, қўрқуш керак бўлади. *Бу одамдан қўрқулик: Одамни ҳажв қилиб юборади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Пулки кишини хазондай учуриб юрдими, ундай пулдан қўрқулик.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚҰРҒАЛАМОҚ кам қўл. Қўрғамоқ. *Атрофда эса уни шериклари ўраб-қўрғалаб, ҳимоя қилиб боришарди.* «Гулистон».

ҚҰРҒАМОҚ шв. Қўриқламоқ, сақламоқ. *Ватанни қўрғамоқ.* ■ *Агар у жанг вақтида жонини қўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнғакнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган [душманни] қўрарди, отиб ўлдирарди, ўзи саломат қоларди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. *Жанг айламоқда ёри, қўрғаб саодатини: Гулишанда бахт майдан мастона ёра айтинг.* Уйғун.

ҚҰРҒОН 1 Ўрта асрларда қалин ва баланд мудофаа девори билан ўраб қурилган, асосан, бир дарвозали шаҳар-қалъа. *Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғиждувон қўрғонининг шарқи-шимол ва ғарб томонларидан чиқаётган.. ғулғулали товуш ҳавони титратмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

2 Қалъа, шаҳар, қўрғон ва ш.к. ни мудофаа қилиш учун қурилган мустақкам девор. *У баланд қўрғон билан ўралган бўлиб, ичкарига тўртта темир дарвозадан кирилар эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Азизбек ташаккурни битиргач, ҳудайчи қўрғон устидаги мудофеларга бор товушини қўйиб қичқирди: -Бек жаноблари бу кунги рустмона ғайратларингизга дуо қиладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Учоқ бошида қумғон, Атрофим баланд қўрғон. Кўнгил берган ёримни Қўролмасдан бағрим қон.* С. Абдулла.

3 Дала жойда ва умуман шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой ва унинг ичидаги бинолар (атрофи, одатда, боғ, экинзорлардан иборат бўлган). *Арслонбекнинг қўрғонини.. бу йўлга тушиб олган кўр ҳам топади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Шербек қишлоқнинг энг четидаги қўрғонни ҳам босиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚҰРҒОНБЕГИ тар Қалъани, қўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъа коменданти. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган қўрғонбегидан сўради: -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҰРҒОНЧА 1 Қўрғон **3** с. кичр. *Йигитлар Максимнинг қўл-оёғини боғлаб, икки яшик асбоб-ускуна билан олиб қочишди. Икки кун арчазордаги қўрғончада қамалиб ётди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қишлоқдаги паҳса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бў-*

либ, гуваладан қурилган наstack уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди. П. Турсун, Ҳикматчи.

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. Булоқ-бошидаги қўрғончамиз ҳаммаси бўлиб элик беш хўжалик. П. Турсун, Ҳикматчи.

ҚЎРҒОШИН Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оғир, юмшоқ, тез эрийдиган, кўкиш-қулранг металл. Соф қўрғошин. Қўрғошин рудаси. Қўрғошин қотишмалари. ■ — Мана, — тугунчани Сувонжонга берди, — ярим кило дори, ярим кило қўрғошин. Ичида тўнғиз ўқ ҳам аралаш. С. Анорбоев, Оқсой. Тоғда нодир металлларнинг белгиларини кўриб, вольфрам, молибден, қўрғошин қидиришган. С. Анорбоев, Ишчилар.

ҚЎРҒОШИНЛИ 1 Ичида ёки таркибида қўрғошини бўлган. Қўрғошинли баббит.

2 Қўрғошин қуйилган; қўрғошин ёки унинг бирикмасидан ясалган. Қўрғошинли аккумулятор.

ҚЎСҚИ 1 Кийилавериш эскириб кетган, жулдур чикқан, жулдур кийим. Бошида кир, тўзғиган салла, чопони ҳам қўсқи. Ойбек, Улуг йўл. Шу қўсқиси тўрт йилдирки, янги бўлмас. Ф. Гулом.

2 Шундай уст-бошли киши ҳақида. Мен.. отдан тушсам ҳам, эгардан тушмас эдим. Мен кимман ахир, Омон қўсқига бўйсуниб кетавераманми! Ф. Гулом, Шум бола.

3 кўчма Дағал, кўрс. Одалари бир-бирини сизлаб гаплашади, биздагига ўхшаб кўпол, қўсқи эмас. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚЎТИР 1 Баданда пуфакчалар ҳосил қилиб, қаттиқ қичиштирадиган юқумли тери касаллиги. Тиқилинч ва ифлос жойларда, ётоқларда яшовчи кишилар турли терлама, қўтир.. ва бошқа шунга ўхшаш юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шундай касалликка йўлиққан. Қўтир бола. Қўтир эчки. ■ Писмиқ, эгасидан хўп калтак еб, яна билтанглаб қолган қўтир итдек, эгилиб-букилиб, ерга сирпангандек бўлиб инқиллади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎТОН 1 1 Бирга боқиладиган катта қўй тўдаси; қўй подаси; сурув. Шу кеча тушимда чўпон бўлибман, Қўтонимни қирнинг тўрида кўрибман. Ислом шоир. Майдонга бир қўтон қўйни ҳайдаб келишди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Қўй ёки мол қамаладиган катта қўра ёки махсус бино; қўйхона, молхона. Умарқул эрталаб, ердан қиров кўтарилмай деганда, қўйларни қўтондан ҳайдаб чиқарди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. — Оворагарчиликни айтмайсизми, — деди нақир ушлаб турган новча киши, — қишда қишлоққа, ёзда яйловга мол ҳайдаймиз. Шу ерга қўтон қурилса бўлмайди? И. Раҳим, Ихлос.

ҚЎТОН 2: кўк қўтон қ. кўкқўтон. Оқ қўтон қ. оққўтон.

ҚЎТОНЛАБ Бир неча қўтон, қўтон-қўтон. Салимбой ўлгандан кейин, унинг ўрнига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб қўш-хўқиз, йилқи, қўтонлаб қўй-эчки бунга қолди. П. Турсун, Ҳикматчи.

ҚЎТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб, қўтонга айлантирмоқ, қўтон қурмоқ.

2 Қўтонларга айирмоқ, бўлмоқ.

3 Қўтон бўлиб турмоқ, жойлашмоқ. Тепанинг усти теп-текис, бемалол бир сурув қўтонласа бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚЎТОС 1 Марказий Осиёнинг баланд тоғли ҳудудларида яшайдиган, ҳўқизлар кенжа оиласига мансуб кавш қайтарувчи ҳайвон. Қорамолнинг тоғ шароитига мосланган энг кучлиси ва маҳсулдори саналган қўтосни армани қишлоқларида кўп учратдик. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ҚЎТОС 2 шв. Бўйинга тақиладиган безак буюми. Қўтос тақди бўйни узун бедавога, Қирқ қуббали юган урди бошига. «Хушкелди». Ана шунда тилла қўтос тақинган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. «Алтомиш».

ҚЎЧҚОР 1 Совлиқларни уруғлантиришда фойдаланиладиган, бичилмаган эркак қўй. Зотли қўчқор. ■ ..ўтган йили эса майин жузли зотли қўчқорлар келтирилиб, ўзимизнинг жайдари қўйларга.. чатиштириш бошланган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с.т. Кишига нисбат берилди; зўр, ботир, паҳлавон. Чамбилнинг қўчқори ўзим бўламан, Чамбил элиб, сени лойга соламан. «Маликаи айёр». Бу юришиндан сенга ўлмоқлик даркор. Бу сўзларни айтиб шундайин қўчқор. «Муродхон».

Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас Иккита бир хил манман, зўр ва ш.к. одам бир жойда мураса қилиб

яшолмайди, чиқишолмайди, маъносидаги матал.

3 Кўчқор (эркаклар исми).

КЎЧҚОРБОЗ Кўчқор боқиш ва уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Машҳур Алимжонбойнинг ўғли Тўраҳон бойвачча кўчқорбоз, хўрозбоз.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

КЎШ 1 1 Иккита, бир жуфт: кўшалоқ. *Кўш белбоғ. Кўш ёстиқ. Қўлларида кўш узук. Кўш гилдиракли арава. Кўш отли извош. Кўш табақали дарвоза. Кўш карнай.* ■ Юқоридаги бир-бирига мингашиб турган кўш харсанг тагидан виқир-виқир қайнаб сув чиқмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўш қўллаб қ. қўллаб 2.

2 Бир вақтда, биргалликда содир бўл(ади)ган, юз бер(ади)ган (яна қ. **кўшалоқ 2**). *Кўш байрам. Кўш тўй.*

3 Омочга қўшилган бир жуфт (ёки битта) ҳўкиз ёки от. *Далага кўш чиқди.* ■ Зағчалар қағқағлашиб, кўш кетидан учиб-қўнишади. Н. Фозилов, Оқим. *Кўш ҳўкизда ер ҳайдаб, бир отли сеялкада қўриққа чигит экилди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Кўш пайти (ёки вақти, маҳали) Ҳайдаш учун ер етилган, далага кўш чиқадиган пайт. **Кўш ҳайдамоқ** Кўш билан ер ҳайдамоқ. *Узоқдан кўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎШ II 1 Сафар, саёҳат ва ш.к. да вақтинча қўниш жойи; вақтинчалик қароргоҳ. *Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб, кўш ташлади.* «Гўрўгли». *Кўқон сипоҳлари эндиги хўжумгача.. яраларини боғлаш, дамларини олиш учун қўрғон ёнидан қаёққадир кўшларига кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гуруҳ, тўда, тўп. *Полвоннинг кўшига гурланлик Ёқуббой, ҳазорасплик Қиличбойлар ҳам келиб қўшилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КЎША I Иккита, бир жуфт; жуфт. *Кўрққанга кўша кўринар.* Маҳол. ■ *Ярашиқли келган кўша кокилинг.* «Ҳасанхон». *Кўша кунгурали бинолар, Қуббаларда ўйнайди куёш.* Э. Раҳим.

Кўша қаримок Умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан, бирга яшаб ўтмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор. Агар юлдузлари тўғри келган бўлса, кўша қаринсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎША II айн. **кўш II 2.** *Ташқарида бир кўша созандалар.. шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎШАЛОҚ I Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўсган, ёпишиб туғилган ва ш. к. *Кўшалоқ олма. Кўшалоқ сомса. Кўшалоқ бошли бузоқ. Марғилоннинг кўшалоқ кулчаси.* ■ -*Сизларга атаб олиб келдим, қизларим, — деди кампир ва бир жуфт кўшалоқ анорни рўмолидан олиб. Адолатга узатди, — буниси сенга, қизим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Самоварчи кўшалоқ бармоқли панжасини чўзиб, бир кўчани кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, кўш. *Кўшалоқ байрам.* ■ *Бола-чақа, набиралар, дўсту биродорлар билан кўшалоқ тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдик.* Т. Унабоев, Кумуш тўй.

КЎШАЛОҚЛАМОҚ кам қўлл. Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштирмақ, кўшалоқ қилмоқ. *Пайтдан фойдаланиб, мен ҳам [гранатани] кўшалоқлаб отдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КЎША-КЎША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. *Кўкрагида кўша-кўша орден ва медаллар.* ■ *Кўша-кўша палак, кўша-кўша паранжи, уч-тўрт уйни ясашишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КЎШБЕГИ тар. Кўш, яъни ҳарбий қароргоҳ ва лагернинг бошлиғи.

КЎШБОШ Икки бошли. *Кўшбош ёвуз бургут темир тирноғин Одамзод бўғзига санчиб турса-ю, Дилга сизармиди фарзанд орзуси.* Миртемир.

КЎШИВ-ЧАТИВ Ёлгон, беҳуда, бўлмагур гаплар аралаштириб, алдаб. *Бағзида битта ё бўлган, ё бўлмаган воқеани бир эмас, бир неча газета ўзидан кўшиб-чатиб ёзади, ўқувчини ишонтирмақчи бўлади.* Газетадан.

КЎШИЛИШМОҚ **Кўшилимоқ** фл. бирг. н. *Гапга кўшилишмоқ. Сухбатга кўшилишмоқ.* ■ *Дугонаси чиқиб, ундоқ деди, холанг чиқиб, бундоқ деди, ҳаммаси кўшилишиб, сени олиб, менга урди, мени олиб, сенга урди.* А. Қаҳқор, Оғриқ тишлар. *Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсам, қайси*

ақла ва қандай манфаатни кузатиб қўшилган бўламан? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚЎШИЛМА 1 Турли элемент, қисм ва ш.к. нинг ўзаро қўшилишидан таркиб топган нарса, бирикма. *Универсал асбоб.. икки айланувчи доиранинг қўшилмасидан иборат. «Астрономия».*

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, дивизия, корпус ва ш.к.). *Иккинчи Болтиқбўйи фронтининг қўшмалари умумий ҳужумга ўтиш тараддуудида эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ҚЎШИЛМОҚ 1 Қўшмоқ 1 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бешига уч қўшилса, саккиз бўлади. Сут қўшилган чой. Икки от қўшилган извош. Ғайратига ғайрат қўшилади. Шаҳримиз хуснига ҳусн қўшмақда. Илғорлар ҳаракатига қўшилмоқ. Элга эл қўшилса — давлат. Мақол. ■ Болтабойнинг чехраси очилиб кетди. Ошим чиқсин, десангиз мусобақага қўшилиниг бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кампир.. болаларга қўшилиб ҳингилашган Нурига пичинг қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бирлашиб, аралашиб кетмоқ, бирлик, яхлитлик касб этмоқ. *Робиянинг майин соч толлари йигитнинг юзига тегди, бир лаҳза икковининг нафаси нафасига қўшилиб кетди. П. Қодирӣ, Юлдузли тунлар. ..тўнка ёнида сочалари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган девона.. гулханни ёндиришига тиришар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Сафига кирмоқ. *Бир вақтлар саёқ йигитларга қўшилиб қолгандим-да. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Тўғри деб билмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ёқламоқ. *Бировнинг фикрига қўшилмоқ. ■ Мен Зокир отанинг таклифига қўшиламан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Муса аканинг гапларига қўшиламан, — деди Бектемиров. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҚЎШИЛУВЧИ 1 Қўшилмоқ фл. сфдш. *Даврамызга қўшилувчи одамлар борми?*

2 мат. Бирор сон ёки миқдорга қўшилган иккинчи сон ёки миқдор. *Қўшилувчилар ўрни ўзгаргани билан натижа (йигинди) ўзгармайди.*

ҚЎШИМЧА 1 сфм. Бор, мавжуд, режадаги нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг устига қўшилувчи ёки уларни тўлдирувчи. *Қўшимча маҳсулот. Қўшимча дарс. ■ Турғун сизга қўшимча ҳужжат бермоқчи. Н. Сафаров,*

Ҳаёт мактаби. У. домланинг ноҳўя ҳаракатлари тўғрисида қўшимча маълумотлар берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от Муҳокамага қўйилган қарор, резолюция ва ш.к. га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш.к. *Қарор қўшимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.*

Қўшимча қилмоқ Қўшимча гап, фикр, таклиф ва ш.к. билдирмоқ. *Хусайн Ога ўғли қўшимча қилди: -Бахтимизга сизларни учратиб қолдик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қурбоналининг гапига у билан келган шерикларидан бири қўшимча қилди.. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

3 от, тлш. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ясаш учун хизмат қиладиган морфема (қ. **аффикс**).

4 от Асосий нарсага қўшилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. *Ҳеч қандай қўшимчаси йўқ, тоза асал.*

5 от, с.т. Илова.

ҚЎШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. *Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Кун чиқаётганда, шаҳар ташқарисидан бир қисм қўшини билан Шайбонийхон пайдо бўлди. П. Қодирӣ, Юлдузли тунлар.*

ҚЎШИШ 1 Қўшмоқ 1 фл. ҳар. н. *Ҳосилга ҳосил қўйиш. ■ Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қўйиш орқасида эришган ютуғимиздир. С. Анорбоев, Оқсой. Тешабой соябон аравани қўйишга буюрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 мат. Икки ёки ундан ортиқ соннинг йиғиндисини топиш амали; қўшув. *Касрларни қўйиш ва айириш.*

ҚЎШИҚ 1 Кенг маънода шеърӣ-муסיқий жанр; ашула. *Лирик қўшиқ. Ҳажвий қўшиқ. Халқ қўшиқлари. Қўшиқ айтмоқ. Қўшиқ басталамоқ. ■ Унда алла, қўшиқ бор. Иссиқ бағир ва ишқ бор. Г. Жўраева, Иқбол. Яхши куй ва қўшиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди. Газетадан.*

2 Лапар, терма.

ҚЎШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтувчи киши, хонанда. *Чолғучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз. Ф. Фулом. Шу чоққача мўлтайиб, хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

КЎШИҚЧИЛИК 1 кам қўла. Қўшиқ айтиш касби, иши. *Қўшиқчиликни йиғиштир.*

2 Қўшиқлар яратиш, қўшиқ басталаш. *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҚЎШМА 1 Бирлаштирилган, бирлашган ҳолда амалга ошириладиган, ўтказиладиган, биргаликдаги. *Қўшма ахборот. Қўшма мажлис. Қўшма корхона.*

2 тлш. Икки ва ундан ортиқ тил бирлигининг қўшилиувидан ташкил топган. *Қўшма гап. Қўшма аффикс. Қўшма сўз.*

ҚЎШМАЧИ Бегона аёл билан бегона киши (эркак)нинг учрашувига, қўшилизувига воситачилик қилиб кун кўрадиган одам; дала. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдидан шундай наст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚЎШМАЧИЛИК Қўшмачи иши, касби. *-Яхши бўлди, кета қолинглар, — деди хотинлардан бири унинг кетидан бурнини жийириб, — худодан қўрқармишлар булар? Биттаси қўшмачилик қилиб кун кўради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚЎШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалган, биметалл. *Қўшметалл пластина.*

ҚЎШМИСРА Икки мисра, газал, қасида ёки дostonдаги айрим бир байт. *Мазкур қўшмисра «Садди Искандарий» дostonининг 88-бобида келган. «Тафаккур».*

ҚЎШМОЗОР Ёнма-ён иккита мазор.

Қўшмозор бўлмоқ Бирга, бир вақтда ўлмоқ; қирилмоқ. *-Худо хоҳласа, ҳаммаси қўшмозор бўлади! — деди Роҳатбиби. — Ҳақ жойида қарор топади.* Х. Фулом, Машғал. **Қўшмозор қилмоқ** Иккаласини ёки бирийўла ҳаммасини ўлдирмоқ, қирмоқ. *Қишлоқларимизга разм солинг.. тунов кунни Ғиждувон томондаги қишлоқлардан бирида деҳқонни таламоқ ниятида борган амир амлоқдорларини сарбоз-парбозлари билан қўшмозор қилишибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚЎШМОҚ 1 1 мат. Қўшув амалини бажармоқ, жам қилмоқ. *Бешни бешга қўшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсани араштирамоқ ёки солмоқ. *Сутга сув қўшмоқ.*

Чойга шакар қўшмоқ. Лойга сомон қўшмоқ.

■ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб сўзлади: -Заҳар.. Салим қўшган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар бир ақли бор одам қовунга ниёз қўшиб ёйиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ, *Дарахтларнинг гулларидан сочилаётган ҳидни ҳаво билан қўшиб, ҳар қанча шимирсанг ҳам тўймайсан, киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бўлак-бўлак, алоҳида, мустакил нарсалардан бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирлаштирмоқ. *Икки институтни қўшмоқ. Мола мулкни қўшмоқ. Сўзларни бир-бирига қўшиб, гап тузмоқ.* ■ *Бешинчи ва еттинчи синфларни қўшиб ўқитяпти дадам.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир қилиб, бир қилиб қўймоқ. *Хирмонга этак-этак пахта қўшмоқ.* ■ *Шинель ва гимнастёркаларини енди-да, тузун қилиб, бошқаларникига қўшди.* Ойбек, Куёш қораймас.

5 Қўшимча тарзда бермоқ, киритмоқ. *[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчи-га ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Гап, фикр ва ш.к. қўшимча қилмоқ; гап қистирмоқ. *У Ҳадичахоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтиб қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошди.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. *Уша қувноқ вазиятини ўзгартирмай, қўшиб қўйди: -Оёғингиз огримаянтими?* С. Кароматов, Олтин қум.

7 Борига яна нимадир киритмоқ, бирор нарсани яна нима биландир тўлдирмоқ. *Умрга умр қўшмоқ. Ҳуснига ҳусн қўшмоқ.* ■ *Ҳазин мисрлар унинг дардига дард қўшар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *..бу сайил навбахорга файз қўшарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Қаторига киритмоқ, бирга қилмоқ. *[Ўзбек олим:] Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб, Марғилонга юбораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу йигитни.. аскарий машқ ўтказаятган навкарларга қўшинг!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ишонмасак, сени тўдамизга қўшмасдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

9 Бирга қилмоқ; бириктирмоқ. *Бири Робияни оёқларидан ушлаб олган, иккинчиси унинг қўлларини белига қўшиб, маҳкам қисиб турган..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

10 этн. Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тариқасида бермоқ, *Битта хитой жуужун мурсакни кам кўриб, ёнига ўзининг қимматбахо заррин мурсагини.. кўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Арава, извош, омоч ва ш.к. ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамида бириктирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани кўшаман жувозга.* Н. Фозилов, Оқим. [Ёрмат] *Отни кўшгандан кейин аравага қалин намат солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Офицер ҳозир: «Кўшга кўшсанг ҳам, майли, ишқилиб ўлдирма», деб кетаёттибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш.к. ҳақида). *Фазлидин.. аччиқ чойни ичиб қониққач, извошни кўшди.* Ойбек, Танланган асарлар. У [Сидиқжон] *бир кун, тушки дам олиш вақтида, Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак-аравани кўшиб, дарёдан сув келтиргани борди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

13 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош кўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси йигитларни қизларга кўшдилар.* «Эртаклар». [Ҳасанали:] *Бекни уйлантирдим, севганига кўшиб қувонтирдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошини кўшмоқ Уйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвоннинг ҳам бошини кўшиб кўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КўШМОҚ II Кўшилиб турган, кўшилган; кўшалок нарса, кўшимча. *Қўрқанга кўш кўринар, кўшмоғи билан беш кўринар.* Мақол.

КўШНАЙ Ўзбек, тожик ва б. шарқ халқларида тарқалган, бириктирилган икки найли, пуфлама тилчали мусиқа асбоби (бир-бирига ўзаро боғланган иккита бир хил ғаров қамишдан ишланади). *Бу майин оҳанг дам яқин, дам узоқдан эшитилар.. дам чиройли кўшиққа, дам кўшнайн садосига ўхшаб кетарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

КўШНАЙЧИ Кўшнайн чалувчи созанда.

КўШНИ I от Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин кўшни. Ён кўшни. Ҳовли олма, кўшни ол.* Мақол. *Гилам сотсанг, кўшинингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. ■ [Қо-

симжоннинг] *Ойиси кўшни билан гаплашиб турарди.* Ў. Умарбеков, Она. *Бир қаричликдан дуторни севаман, бир кўшни келинчақдан ўрганган эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек] *Гузарга чиққанда, Ҳасаналининг кўшиниси бўлган Али эринибгина дўкон тахтасини туширмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш жойи, жойлашиш ўрни ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Қиз сўраган курсант, ҳақиқатда, Элмуродга кўшни, иккинчи взводда ўқир эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ҳайрон бўлиб, сўдонга тикилди. У ковак эди — ўқ тешиб ўтибди, уни улоқтирди-да, кўшнисидан, серсоқол русдан сув тилади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 сфт. Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегаралош. *Кўшни бригада. Кўшни маҳалла. Кўшни қишлоқ. Кўшни мамлакатлар.* ■ *Йигит ялт этиб кўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувуллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Кўшни бурчаклар мат. Бир томони умумий бўлиб, қолган икки томонини бир тўғри чизиқ ташкил этган иккита бурчак.

КўШНИЧИЛИК Кўни-кўшнилари ўртасидаги борди-келди муносабатлари, кўни-кўшничилик. *Кўшничилик қилмоқ.*

КўШОВОЗ мус. Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

КўШОЁҚ Орқа оёқлари ва думи узун, сақраб юришга мосланган тунги кемирувчи сугэмизувчи ҳайвон. *Илиқ тун.. Кўшоёқларнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшитилади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Зум ўтмай кўшоёқ билан бўз каламуш ҳам у ёқ-бу ёққа пилдираб, емиш ахтаришга тушдилар.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

КўШОТАР Кўшоғиз милтиқ. *Элгелди ёйилиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай, кўшотарини қучоқлаб, яна ўтирди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Мадамин] *Қишлоқдан чиққанидан кейин кўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб, устма-уст икки марта ўқ узди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КўШОҚ I сфт. Бир-бирига кўшилган; кўшалок. *Кўшоқ сомса.* ■ *Бир кўзи гилай-*

роқ.. Тиканак сингари Қошлари кўшоқ. Туйғун. Анави малла йиғит.. чилдирмани кўшоқ қилиб чаладиган, хунари ўткир чилдирмачи. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с.т. кам қўл. от Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). Бошқа гапларни кўнглинга келтирма, қизим! Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, иксовларинг ҳам боламизнинг кўшоғи — боламизсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 от, махс. Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни кўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар. С. Айний, Дохунда. Туламат Сувонжон билан бирга жуни ўсиқ кўзиларни тутиб, кўшоққа тиркашмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Кўшоқ арқон Бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун мўлжалланган узун арқон. Омон белидан кўшоқ арқонни ечди. Ғ. Фулом, Шум бола. **Кўшоқ қилмоқ** Кўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ.

4 с.т. Умуман, тўда, тўп; гуруҳ. Олдинги туялардан бир нечаси кўшоғидан ажралиб келди-да, кийикни ўзига қўшиб олди. Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли. Колхозчи болалар ва қизлардан икки кўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир кўшоққа бир бошлиқ сайлатди. А. Қодирий, Обид кетмон.

5 Кўшоқ (эркаклар исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).

Кўшоқ бармоқли одам Олти бармоқли одам. **Кўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўшоқ** Бир неча айбдор, гуноҳдор, жиноятчи ва ш.к. ичида бегуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

Кўшоқламоқ Бир-бирига бириктириб, бир арқон билан боғламоқ, кўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш.к. ҳайвонлар ҳақида). Омон белидан кўшоқ арқонни ечди. Қолган қўйларни кўшоқладик. Ғ. Фулом, Шум бола.

Кўшоғиз Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). Шербек тўриққа устма-уст қамчи босди. Йўл-йўлакай кўшоғиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

КўШТАБАҚА(ЛИ), кўштавақа(ли) Табақаси иккита бўлган, икки табақали. **Кўштабақа эшик.** ■ Бу кўрғоннинг.. катта кўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўнпак ит яшар экан. С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

КўШТИРМОҚ Кўшмоқ I фл. орт. н. Тонг отмай кўш кўштирмоқ. ■ Қоражонни кишлоқдан чиқариб, элга кўштирмай, Олатоғдан жой бериб қўйди. «Алпомиш». Оқсоқол тонг қоронғисида извош кўштириб, куёвнинг олдига борди. С. Аҳмад, Хукм.

КўШТИРНОҚ Кўчирма гап, иқтибос, сарлавҳа, шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўз ёки гапни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси (« » ёки “ ” белгиси). **Кўштирноқ очмоқ.** **Кўштирноқ ёпмоқ.** Сўз ёки гапни кўштирноқ ичига олмоқ. ■ Кўчирма гап ёки цитатани, муаллиф гапидан ажратиш учун, кўштирноқ қўйилади. «Ўзбек тили» дарслиги.

КўШТИҒ I Икки тигли, дудама. **Кўштиғ пичоқ.**

2 шв. Кўшоғиз, кўшотар. Қани энди, кўштиғ милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсанг! П. Турсун, Уқитувчи.

КўШТОР мус. Икки торли.

КўШТУЁҚЛИЛАР Қорамоллар, қўйлар каби туёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиларнинг бир туркуми.

КўШУВ I **Кўшмоқ** фл. ҳар. н. **Ҳайдар ота.. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувида кўзи етиб қолди.** А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 мат. Кўшиш амали. Тузук, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам кўшув, олувларни ўрганибсиз. Тузук! Ҳ. Фулом, Машғал.

КўШХОНА I Қароллар, хизматкорлар, кўшчилар учун белгиланган тураржой. **Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир нарча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг кўшхонаси эди.** Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. **Мен оғирсингансимон ўйланиб олдим ва: -Хўн, кўшхонам узоқ бўлса ҳам, бир хабар олиб ўтарман, — дедим.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўшхоналарга бор-да, меҳмонларга хабар бер. Олиш бошланди, де.** Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

КЎШЧАНОҚ Бир-бирита кўшилган, ёпишган иккита чанок. *Чиноқчи агар терим пайтида барака рамзи бўлган «кўшчаноқ» топиб олса, хўжайин уни совға билан сийлаган. «Фан ва турмуш».*

КЎШЧИ 1 Кўш ҳайдовчи киши. *Ер ҳайдашга чиққан кўшчиларнинг куйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди. С. Айний, Эсдаликлар.*

2 тар. Феодал-бойларга ёлланиб ишловчи камбағал деҳқон; қарол, чоракор, батрак. *Минг кўшчига бир бошчи. Мақол. ■ Ўзининг ер ҳайдаш анжомларига, хўкиз каби иш ҳайвонларига эга бўлиб, ҳақини келишган ҳолда, заминдорларнинг ерини ҳайдайдиганлар кўшчилар деб номланган. «Фан ва турмуш».*

3 тар. Батрак, қарол, чоракор ва камбағал деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919-1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. *Стал ёнида комиссия аъзолари, «кўшчи» фаоллари утирдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

КЎШЧИ-КЎЛОНЧИ айн. **кўшчи 2.** Мулла Омонбой, шаҳардаги кўшчи-кўлончи, сайис, мирохур, бою боёнлар, ошина-оғайнларингизга хат-патингиз йўқми? *Ф. Фулом, Шум бола. Ана шу давлатларнинг ҳаммасини кўшчи-кўлончилар Миржалол қуруқнинг.. катта кўрасига ташиб келтирар эканлар. Ф. Фулом, Трилган мурда.*

КЎШҚАВАТ(ЛИ) Устма-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. *Кўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлакларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

КЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. *Кўшқанотли самолёт. ■ Бу хат менга ҳаёт берди, Бағишлади кўшқанот. Чапак чалиб табриклади Гўё мени қошот. Шухрат.*

2 Икки тавақали, кўштавақали. *Ўз умрида биринчи марта Очилди кўшқанот дарвоза. Э. Раҳим. Енгил машина сиғадиган кўшқанотли эшикдан почтальон кириб келди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.*

КЎШҚУЛОҚ 1 Икки томонида қулоғи бўлган қувачасимон сопол идиш, хурмача. *Санд Жалолхон раиснинг олдидagi қатиқни кўшқулоғи билан олиб чиқиб, ариққа ташлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Бир кўшқулоқ қатиқ фалон пул. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Эндигина униб чиққан, икки уругбаргдангина иборат бўлган ниҳол. *Чигит экиб, ғўзаларимиз кўшқулоқ бўлгунча не-не машаққатларни бошимиздан кечирмадик! С. Абдуқаҳҳор, Қувондик. Қиш ўтди, баҳорда қарасам мундоқ, Остидан ниш уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳки, ингичка, нимжон, кўшқулоқ, -Ажабо! - дедим-у, термулдим узоқ. Шухрат.*

КЎШ-КЎШ айн. **кўша-кўша.** *[Ойшабону] Ёқут кўзли кўш-кўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан ғўлага ўхшаш тиззаларини силар экан, кўшиб кўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Сен тенги келинчақларнинг уйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: кўш-кўш тилла соатлар, тилла билагузуклар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

КЎЯРДА-КЎЙМАЙ рвш. Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қистаб, кўймай. *Кечга томон [Отамирза] рафиқасини кўярда-кўймай кийинтирди. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Ойим кўярда-кўймай кўлимга тутқазган тугунчани ўйнаб, секин хиргойи қилиб бораман. Ш. Отамуродов, Кўнгил.*

КЎҚОНАРАВА Иккита катта гиридиракли арава.

КЎҚОНГУЛ Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, икки туркум ўсимликларнинг умумий номи. *Уларнинг уйидаги гулларнингку сон-санoғи йўқ: гулбеор, гулрашно, гулсансар, гулҳамишабахор, кўқонгул, қалампиргул. Ф. Фулом, Шум бола.*

КЎҚОНЖЎХОРИ Жўхорининг попуksимон бошоқли нави, оқ жўхори. *Кўқонжўхори эсмоқ. Кўқонжўхори гўжаси. ■ Атрофида ҳеч ким йўқ; кўқонжўхори барглариинг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

КЎҚАЙМОҚ 1 с.т. Тиккайиб, дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, кўнқаймоқ. *Жўраларнинг уйи тепаликда, якка ўзи кўқайиб туради. Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. Унда-мунда кўққайган эски.. тўнқалар ҳам.. ёқимли, жозибадор тўйиларди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Тик ғўдайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. *Тўқсонов ўз орқасида кўққайиб, ўзини кўрсатиш учун аллақачондан бери бўйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: -Олинг! Нимага қараб турибсиз! П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. кўнқаймоқ.

ҚЎҚАЙТИРМОҚ *Қўқаймоқ* фл. орт. н. Зулукхоннинг шаҳарда қўқайтирган иморати Мирҳосилнинг ноҳия ҳаракатларига жонли дилдайд, мана мен, деб турибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚЎҚИСДАН *рвш.* Ҳеч кутилмаганда; бехосдан, тўсатдан. Қўқисдан хужум қилмоқ. ■ Эшикнинг қўқисдан очилиши.. Вали акани чўчитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўқисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикилганча қолди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚЎҒА Қўғадоларга мансуб кўп йиллик илдиэпояли ўсимлик (пояси тик ўсади, цилиндрсимон йўғон, бўйи 2-3 метр); қовға. *Хўжрага кириб, гўшт, ёғ, қўғага боғланган тўртта умрбоқи қовун.. хўжрада қалашиб ётганини кўрди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚЎҒАЗОР Нуқул қўға ўсиб ётган, қўға босган жой. *Қўғалар қўғазорда, қўй ейдиган янтоқ Бақақуруллоқда — бечоралар баъзан оқ қолар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚЎҒАЙ *айн.* **қўға.** Сават тўқимоққа ярагай қўғай. Ф. Фулом. *Мўйтанқўлда гўлаб ўсган.. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовуллайдди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қумтепаннинг адоғида мўғжаз кўл бўлиб, усти кўм-кўк қўғай ва қамишлар билан қопланган. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚЎҒИРМОЧ Қозонда қовурилган бугдой. *Наврўз кирарда.. кўп жойда ўрик қайнатилади. Қўғирмоч қовурилади.* М. Алавия, Наврўз — баҳор байрами. *Тоҳир ойисининг қўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: —Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер, — дебди.* «Эртақлар».

ҚЎҒИРМОҚ *шв.* Қовурмоқ.

ҚЎҒИРЧОҚ 1 Одамга ёки бошқа бирор нарсага ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоғи. *Резинка қўғирчоқ. Қўғирчоқ театри. Қўғирчоқ ўйнамоқ.* ■ *Ўн-ўн бир ёшларга кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғзида хўллаб, қўлидаги қўғирчоққа қош-кўз ясар ва.. ашула айтарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *кўчма* Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким; ҳукумат ва ш.к. *Бировнинг қўлида қўғирчоқ бўлмоқ. Қўғирчоқ ҳукумат.* ■ *Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗ Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатувчи артист; қўғирчоқ театрининг артисти. *Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ногорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 Қўғирчоқбоз иши, касби.

2 Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатиш; қўғирчоқ театри. *Илгари ҳайит кунлари Қўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишибди-да, мазмуни! Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚЎҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда бежирим, келишган, чиройли, гўзал. *Менга қара, ўғлим, сенга айтсам, аянг ўша пайтда қўғирчоқдек жувон эди.* А. Муҳиддин, Ҳаля. *Маҳалламизда уч-тўртта участка бор. Қўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, кўклаб, қўғирчоқдек қилиб қўйилган.* Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

ФАВВОС [а. غزاص — сув тагига тушувчи, тез-тез шўнғувчи] **1** Сувга шўнғувчи, сув остида дур изловчи шахс. *Етар мақсадга меҳнат бирла меҳнаткаш қилиб журъат. Топар фаввос бўлиб дарёи меҳнатдан дури роҳат.* Ҳабибий.

2 Сув ўтказмайдиган махсус кийимда сув ости ишларини бажарувчи шахс. *Кеманинг юкини фаввослар неча асрлардан кейин — яқиндагина сув юзасига чиқардилар.* Ҳ. Каримов, Санъат сеҳри.

ФАВҒО [ф. غوغا — шовқин-сурон, бақир-чақир, жанжал, муштлашиш] **1** Бетартиб овозлар, қий-чув, шовқин. *Бир кеча афандининг қулоғига кўчадан фавғо эшитилди. «Латифалар». Мавлоно Фазлиддин шовқин келатган томонга қулоқ солиб туриб кўрқиб кетди. Бу галги фавғо шаҳар ичидан кўтаришмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 айн. **ғалва 1.** *Бўлажак ғавғоларни олдиндан пайқайдиган бўлиб қолган Шухрат, укасига боши билан имо қилиб, балконга чиқа бошлади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Дадам ювош одам бўлганидан бундай ғавғолардан ҳар вақт қочар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунақанги ғавғолар жонига теккан кўшини хотин кўлини пахса қилиб, Муллажоннинг олдига келди.* С. Аҳмад, Муллажон.

3 айн. **ғалва 2.** *Ҳаммада бир ташвиш бор, ота! Тирикчилик ғавғоси ёлғиз сизда эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир рўзгорга ўша рўзгорнинг ўз ғавғоси ҳам етади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ФАВҒОЛИ 1 айн. **ғалвали 1.** *Фавғоли иш. Фавғоли масала.*

2 айн. **ғалвали 2.** *Фавғоли жой. Фавғоли оила.*

ФАВҒОСИЗ айн. **ғалвасиз 1, 2.** *Фавғосиз иш. Савдо фавғосиз бўлмас, полвон ғавғосиз бўлмас.* Мақол. *Оз ошим, фавғосиз бошим.* Мақол.

ФАВҒОЧИ айн. **ғалвачи.** *Фавғочи одам.*

ҒАДАБ [а. غضب — қаҳр, жаҳл, зарда; норозилик] *кам қўлл.* Қоювчи, танбеҳли муомала. *Бу эркакчароқ ғадабга Ойхон тескари қараб ўтирганча илжайиб қўйди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

Ғадабга олмоқ айн. **ғадабламоқ.** *Бошда юмишқ сугурги бўлган бой, аканнинг аҳволини бир оғиз сўрамай, ғадабга олишини кўрдимми?* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҒАДАБЛАМОҚ *кам қўлл.* Жаҳл, пўписа билан койимоқ, танбеҳ бермоқ. *Ҳамиша мени ғадаблар эдингиз, энди қалайсиз, Халчахон?* К. Яшин, Ҳамза. *Тоғживой тажанг.. хотинини ишлатмас экан. Аммо, ишламайсан, тоғганимни тую қиласан, деб ғадаблайвераркан.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҒАДАБЛОВ *кам қўлл.* Танбеҳ. *У дадасининг муомаласи ўзгарганини кўриб севинди ва ҳозиргина бўлиб ўтган ғадабловни унутиб, яна қувноқлашди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ҒАДАНГ [ф. غدنگ — жоҳил, нодон; аблаҳ; ландавур] Юқори кўтарилган, юқори. *Ғажакдор думларини ғаданг кўтариб ўрмалаган чаёнлар, калтакесақларнинг саноғи йўқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒАДДОР [а. غدار — алдамчи, хиёнатчи; бевафо, мунофиқ] *кт. 1* Хоин, золим. *Билардикки, ёвуз, ғаддор, беномус фашизм ўла-*

жак! Миртемир. Жасур сафлар аро от суриб мағрур, Энг гаддор ёвларни этгансиз горит. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Меҳр-шафқатсиз, бераҳм. Наим амаки гаддорроқ-ку, леккин отамдан ҳайиқарди. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш. Қотилларнинг қўлларисимон Совуқ, гаддор — мисли ялмоғиз. Х. Даврон, Қақнус. Шу боис унга нозишва қилган, охири, гаддорнинг кўнглини олган. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ГАДДОРЛИК Гаддорга хос хусусият, иш, ҳатти-ҳаракат; хойнлик, шафқатсизлик. *Шеър хусусида айбланишим.. бутунлай гаддорлик ва жаҳолат эмасми? Ойбек, Нур қидириб. Ҳаётда ҳали гаддорлигу мақсад йўлида учрайдиган пасту баландликларга дуч келмаган қиз борлиги билан Умидга интиларди. Ш. Фуломов, Ерқин уфқлар.*

ГАДИР [а. غدير — кўлмак; ҳовуз, ариқча] кам қўлл. айн. **гўдир**, **гадир-будур**. [Тешабой] *Ёмғир ўтмайдиған брезент куртка, иссиқ қулоқчин кийиб олибди. Қўллари гадир, томирлари ўйнаб чиққан. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.*

ГАДИР-БУДУР Сирти силлиқ эмас, нотекис; гудда ёки қабарчиқлар билан қопланган; гўдир. *Гадир-будур қўл. — Мамат бир дам ўзини йўқотиб қўйди. Юзидаги хижолат жаҳл билан алмашинди, гадир-будур башарасидаги туклар тикка бўлиб кетди. С. Анорбоев, Меҳр. Шукуржон тошининг ёнига тиз чўкиб, унинг кўёида чўғдек қизиган гадир-будур сатҳига лабини босди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ёнғоқнинг танаси қучоққа сизмас даражада. Гадир-будур. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ГАЖИЛАМОҚ кам қўлл. айн. **гажимоқ**. Унинг.. қони қайнаб, кўзига чалинган кимсани гажилаб ташлагиси келарди. К. Яшин, Ҳамза.

ГАЖИМОҚ 1 Суяк, қаттиқ нон ва ш.к. ни кемириб емоқ; мужимоқ (кўпинча ит, мушук ва йиртқич ҳайвонлар ҳақида; инсонга нисбатан эса салбий муносабат билан қўлланади). *Бир олапар элик қадамча нарида алланарсани гажир эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Волосов Аллонбийнинг оқ ўтовиди.. қўйнинг қовурғасини гажир экан, Эрмбетни етимчадек қақишатмоқда эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Элмурод онасининг*

сўзи билан сабзи гажиб турган қизчага қаради.. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тишлаб, чайнаб қаттиқ жароҳат етказмоқ, Оёғини ит гажиб ташлабди. — Отлар ҳалок бўлди, эшакларни йиртқичлар тунда гажиб кетди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 кўчма Тилка-пора қилиб юбормоқ, абжагини чиқармоқ; абгор қилмоқ. *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини гажиб ташлар эди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Кейин Зуннуновга худо беради. У сени гажиб ташлашга тайёр. И. Раҳим, Ихлос.*

4 кўчма Қаттиқ зарб, сиқиш ва ш.к. йўл билан шикастламоқ, эзмоқ, мажақламоқ. *Машинанинг эшиги кўлимни гажиди. — Нима, буни машина майиб қилибдимми ё у ербу ерини гажиб кетибдиммики, бахтсиз ҳодиса деса.. К. Яшин, Ҳамза.*

Ит гажиган суякдай (ёки ошиқдай) Жуда озгин, нимжон ва хунук. *Сен кўлимни ушлашга зор бўлиб юрган йигитларнинг битта ҳаром тукига арзимаган! Нимангага ишонасан?! Чиройингами?! Ит гажиб ташлаган ошиқдайсан. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ГАЖИР I Ўлимтиқлар билан овқатланидиган, бургут каби қатта йиртқич қуш. *Ширинни боғлади тоғнинг тошига, Гажир эга бўлар, деди лошига. «Ширин ва Шакар». Ҳар ўликка қузғун тушиб, Гажир қўниб тортиқлашиб, Тортишиди майдон ичинда. «Равшан».*

ГАЖИР II тақл. с. Баъзи нарсаларнинг ишқаланишидан чиқадиган, ғашга тегадиган товушни билдиради. *Аравалар гажир-гажири қулоқни батанг қилади. «Шарқ юлдузи».*

Гажир-гажир қилмоқ Шундай товуш чиқармоқ (такрор ҳолда).

ГАЖИРЛАМОҚ айн. **гажир-гажир қилмоқ** қ. **гажир II**.

ГАЖИР-ГУЖУР тақл. с. «Гажир» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Арава шағал устидан гижир-гужур юриб кетди.*

ГАЗА с. т. қ. **гоза**. У тоғда ўсган саҳройи момо бўлса, сенинг ўсма-газангни не билсин?! «Гулихиромон».

ГАЗАБ [а. غضب — қаҳр, жаҳл, зарда; нозилик] Кучли даражада аччиқланиш ҳисси; қаҳр, жаҳл. *Газаб қилмоқ. Газаб билан гапирмоқ. Газабдан тушмоқ. — Кечқурун жамоат жам бўлганда, газабдан кўкариб кетган кампир етти пуштидан қолган уч бойлам васиқани ўртага кўтариб урди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Одамлар Бу-*

виражабни ушлашди. Унинг кўзларига ҳамон ёш келмас.. ғазабдан ҳансираганча, қалт-қалт титраб ўтирарди. «Ёшлик».

ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ Бирор ишни бажаришга мажбурлаш билан ёки бошқа тарзда жазо-ламақ. *Отаси уч ўғлига ғазаб қилибди: -Топсаларинг — тондиларинг, бўлмаса, бошларинг ўлимда, — дебди.* «Зумрад ва Қиммат». *Шоҳимиз ғазаб қилдилар, мен ҳам банди бўлиб келдим.* «Нурали». **ҒАЗАБИГА ОЛМОҚ** айн. **ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ**. *Хон бир беғуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «тош отмаган одам қолмасин», деб ўзи тепасида турибди..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Улар бир тўда солдат билан беҳол ётган Пўлат отанинг тепасига келишди. Уни ғазабга олишди, аврашди — натижа чиқмади.* К. Яшин, Ҳамза. **Худонинг ғазоби** с. т. *Ўтакетган жоҳил, тинчлик (кун) бермайдиган. Бу бола — худонинг ғазоби.*

ҒАЗАБДОР [а. + ф. غضبدار — ғазабли, ғазаб бор] фольк. айн. **ҒАЗАБКОР**. *Отангинг элига бора кўрмагин, Бизларни ўлдирар отанг ғазабдор.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБКОР [а. + ф. غضبكار — ғазаб қилувчи] кт. Нафрати, ғазоби тўлиб-тошган, ғазабланган, ғазабли. *Халқ ғамгин, ғазабкор, юраклари эзилган ҳолда тарқалади.* Ойбек, Болалик. *Олапар хурди, тегсанг, тишлайман, деган оҳангда ғазабкор ақиллади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАЗАБЛАМОҚ Ғазаб билан гапирмоқ, ғазаб қилмоқ, дўқ қилмоқ. *Жаллодлар ўғлонларни.. подшонинг назарига тўғри қилиб: -Подшомизнинг ҳақиқа дуо қил! — деб болаларни ғазаблади.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБЛАНМОҚ Ғазоби келмоқ, қаттиқ жаҳли чиқмоқ, гоят аччиқланмоқ. *Эликбоши ғазабланиб, хотиннинг бошига кўл кўтарди, лекин урмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҒАЗАБЛИ Ғазабга тўлган, ғазаб ифодаловчи. *Мингбоши дарҳол етиб келди-да, аёнлар олдиди тўхтаб, ҳокимнинг ғазабли юзига термилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Навоий ғамгин ва ғазабли подшоҳга дадил қараб, ҳол-аҳвол сўради.* Ойбек, Навоий. *Сўнг эшикка ғазабли назар ташлади-да, зинапояга қараб интилди.* П. Кодиров, Уч илдиш.

ҒАЗАБНОҚ [а. + ф. غضبناк — ғазабли, ғазабдор] кт. айн. **ҒАЗАБЛИ**. *У ғазабнок қиёфада Искандарга ёмон тикилди.* Ў. Усмонов,

Сирли соҳил. *Унинг вазоҳати кўрқинчли, ғазабнок кўзларида ўт чақнар эди.* М. Хайруллаев, Кўшнилари.

ҒАЗАЛ [а. غزل — хотин-қизларнинг кўнглини олиш, эркалаш; лирик шеър] ад. Аруз шеърий тизимида уч байтдан ўн тўққиз байтгача бўлган, Шарқ халқлари, жумладан, ўзбек адабиётидаги лирик шеър (Биринчи байтнинг ҳар икки мисраси, қолган байтларнинг иккинчи мисралари қофиядош бўлиб келади). *Хунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулум.

ҒАЗАЛҒҮЙ [а. + ф. غزلگوی — ғазал айтувчи] 1 кт. айн. **ҒАЗАЛНАВИС**. *Ғазалғўй шоир.* ■ *Тиз чўк, тиз чўкмас тиззам, Букил, букилмас белим, Эдан кетди муаззам Ғазалғўй чўнг муаллим.* З. Обидов.

2 айн. **ҒАЗАЛХОН**.

ҒАЗАЛИЁТ [а. غزليات — «ғазал» с. нинг кўпл.] Ғазаллар; ғазал усулида ёзилган шеърлар. *-Сизлар мени диндор одам ўйлаб, ғазалиётимни маъқулламаётисизлар, деб динсизлигини исботлаш учун атайин қоғозга ўраб келган бир тўғрам колбасани ғарч-ғурч чайнаб кўрсатади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҒАЗАЛНАВИС [а. + ф. غزلنويس — ғазал ёзувчи] Ғазал ёзувчи. *Ғазалнавис шоир.* ■ *Алишер Навоий, юқорида мушоҳада қилганимиздек, Саъдий яшаган даврдан олдинги ғазалнавислар шеърларига даҳл қилмаган.* «ЎТА».

ҒАЗАЛНАВИСЛИК Ғазал ёзиш иши. *Шарқ адабиётида ғазалнависликнинг такомилли ва ривожиди Ҳофизнинг тутган мавқеи жуда буюқдир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҒАЗАЛХОН [а. + ф. غزلخوان — ғазал ўқувчи] 1 Ғазал ўқувчи, ғазал айтувчи; ғазал шинавандаси. *Кечқурун бу ерга ғазалхонлар йиғилади.* ■ *Атлас боғларингда қизгин, оташин, Ғазалхон дўстларнинг ўтди гурунги.* Зулфия.

2 Ғазал ёзувчи. *Ҳабибий бахтиёр халқимизнинг саодатини куйлаган ғазалхон шоирдир.*

ҒАЗАЛХОНЛИК Ғазал ўқиш, ёлдан ғазаллар айтиш. *Ғазалхонлик қилмоқ.* ■ *Қаён борсанг, бир шоирни кўрасан: ҳар ерда — мачитда, мадрасада, бозорда, ошпазхонада — ғазалхонлик ва ғазал жанжали.* Ойбек, Навоий.

ҒАЗАЛЧИЛИК Шеърятнинг (назмнинг) ғазал соҳаси. Ҳозирги замон ғазалчилиги, бир томондан, мавзу доирасини мунтазам кенгайтиришга.. интилмоқда, иккинчи томондан, шаклбозлик ва қайтариқлардан қутулишга уринмоқда. «ЎТА».

ҒАЗНА с.т. Хазина. -Лочинимга балли, қайта таноб урдириб, ғазнамни тўлдирди, офарин, офарин! — деди хон Шерназарбойги. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗНАЧИ с.т. Хазиначи. Ғазначига султон юзини бурди, Аваз асбобини келтир деб буюрди. «Гулихиромон».

ҒАЗНОҚ с.т. Қазноқ. Сарви буви ғазноққа кириб, нон саватини кўрди, аммо нега кирганини ўзи ҳам билмас эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗО [а. غزاء / غزو — ҳужум қилиш, уруш олиб бориш] айн. ғазот. Булар ўз давлатлари, ўз мол-мулкларини сақлаш учун ғазога чиқишга мажбур бўладилар. С. Айний, Қуллар. Чамбилнинг одамлари, ҳаммаси «Авазхон ғазога боради эмиш», деб эшитиб қолди. «Хул-кели».

ҒАЗОВОТ [а. غزوات — «ғазо» с. нинг кўпл.: жиҳод] айн. ғазот. Рўхонийлар ғазот ҳақида жар солмоқдалар. Йўқ, энди халқни чалғитиш қийин. Ш. Тошматов, Эрк куши. Эс-эс биладан, тушдагидек қизиқ воқеалар, ажойиб саргузаштлар чол хотирасидан булоқдай куйилиб кетади: Фарғона жанглари, Бухоро ғазовоти, Қўқон ва Хоразм талонлари. Ойбек, Болалик.

ҒАЗОЛ [а. غزال — кийик, оху] Кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир ҳайвон; ғизол, оху.

ҒАЗОТ [а. غزوات — «ғозий» с. кўпл.: жиҳод, диний уруш] эск. 1 Дин йўлида қилинадиган уруш, жанг; мусулмонларнинг муқаддас уруши. -Ота, ғазотнинг чин маъноси нима? -Бўтам, дини исломда ғазот — мусулмонларнинг кофирларга қарши жанг қилишидир, — деб тушунтирди чол. Ойбек, Танланган асарлар. Мусулмонобод йўлида ғазотни бошлаш учун ҳамма нарса тайёр, фақат яроғ-аслаҳа йўқ. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 с. т. Бошқалар ерига ҳужум қилиш, бостириб кириш; ҳужум, истило. Урушда ярқиллар кескир нўлотим, Мисрнинг юртига бўлди ғазотим. «Юсуф ва Аҳмад».

ҒАЙБ [а. غيب — йўқлик, гойиблик: барча кўринмас нарсалар: келажак] 1 эск. кт.

Йўқлик, гойиблик. Кўнданми, ғайбдан садолар келур. А. Суюн, Олис тонглар.

2 дин. Инсон сезги аъзолари билан ҳис эта олмайдиган, билиш имконлари билан идрок эта олмайдиган ҳодисалар. Мўмин-мусулмонлар ғайбга имон келтириши билан бошқалардан ажралиб турадилар. «Ислом энциклопедияси».

Илми ғайб ёки ғайб илми Сир билиш, кўринмайдиган нарсаларни кўриш. Илми ғайбни биладурган парихон Наманганда кўнайдиган. «Муштум». Оллоҳ сизларни ғайб илмидан хабардор қилмади. «Шарқ юлдузи».

ҒАЙИР [а. غير — бошқа, ўзга; рашкчи, ҳасадчи] 1 Бировни кўролмайдиган, рашк қиладиган, қизғанадиган; ёмонлик қилишни хоҳлайдиган, ичи қора. Ғайир одам. — Жуда ғайир бола экан-а, — деди у аллакимга. П. Қодиров, Қадрим. -Баъзи хотинлар юраги торроқ, ғайирроқ бўлади, — деди раис. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Саидғози юрагига ништар санчилгандек ижирганиб, кўксини чангаллади: сохта гувоҳликка ўтган. Устидан маъзава тўккан. Ғайир эди-да! С. Анорбоев, Оксой.

2 айн. ғайр. Ушбу ерлар бизга ғайир ерлари, Йигитни кўлласин комил пирлари. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҒАЙИРЛАНМОҚ Бировни кўра олмаслик, ҳасад қилмоқ; рашк қилмоқ. Унинг шухратини кўриб, машҳур ашулачи ғайирланди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ҒАЙИРЛИК Ғайир шахсга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. Олахўжа ўтирган ўрнида тебранди ва ғайирликни ифодалайдиган бир тарзда кулумсираб, қассобга қаради. П. Турсун, Ўқитувчи. Назаров, ўзини қанча яқин тутса, ёрдами тегса, Саидғозининг ғайирлиги ўшанчалик кучаярди. С. Анорбоев, Оксой.

ҒАЙНОЛИ [ф. غينوالو] шв. Олхўри. Оқ ўрик, шотут, шафтоли ва ғайнолининг сап-сарик япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Олма қатор орасида шафтоли, ғайноли сингари мева берадиган дарахт ўтқазилади. Газетадан.

ҒАЙР [а. غير — ўзга, бошқа, бегона; зид, акс; эмас] эск. кт. Ўзга, бегона одам; ёт. Ҳажр ила тинмай кўзимдан кўрмасам ашким келур. Ғайр ила кўрсам мабодо, худ-бахуд рашким келур. Муқимий.

ҒАЙРАТ [a. غيرت — рашк, қизғаниш; сазй-ҳаракат, иштиёқ; жўшқинлик] **I** Иш-ҳаракатга бўлган кучли интилиш, берилиш ҳисси; иштиёқ. *Сиз, мухтарам устоднинг меҳрибончиликларингиз бир ғайратимизга ўн ғайрат кўшади. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг ғайратига иш ёки ўқишнинг ўзи камлик қилаётгандек туюлади. Т. Ашуров, Оқ от. -Ухлаб қолди.. бугун жуда тер тўкди. -Ёшда, ғайратига чидаммай, бошда ўзини уринтириб кўяди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Ғайрат камарини боғламоқ Бирор ишга иштиёқ билан киришмоқ, астойдил киришмоқ. *Буни эшитган ишчилар ғайрат камарини белга боғлайдилар. Н. Мақсудий, Юксалиш. Ғайрат қилмоқ* Ғайрат билан иш тутмоқ, ҳаракат қилмоқ. *..Жуда ғайрат қилганимизда ҳам, икки ярим танобдан ортиқ ерни чопиб тоза қилолмаймиз. А. Қодирий, Кичик асарлар. Улар асрлар тасаввур қилган манзарани чинакамига барпо қилиш ниятида ҳаммадан кўп тер тўқар, ҳаммадан кўра кўпроқ ғайрат қилардилар. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Ғайрат (эркаклар исми).

ҒАЙРАТЛАНМОҚ Ғайратга кирмоқ, ғайрати кўзгамоқ. *Қасам руҳи билан ғайратланиб келган йигит бу ердаги аҳволни кўриб, ўзини йўқотиб қўйди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ҒАЙРАТЛИ Яхши, кучли ғайратга эга; серғайрат, тиришқоқ. *У пайтларда ёш, бақувват, ғайратли, қизиққон йигит эди. С. Зуннунова, Олов. Заргаров муҳим масалаларни кўзгаб, катта иш бошлади, ғайратли одам. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ҒАЙРАТСИЗ Ғайрати йўқ; сусткаш. *Ғайратсиз бола.*

ҒАЙРАТЧАН Ғайратли, серғайрат. *Ғайратчан Халил ака ҳамма ишни ҳам шошилинч қиларди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҒАЙРИ I [a. غير — бошқа, ўзга] кўм., кт. кам қўлл. (ч.к. билан). Бошқа, ўзга; ташқари. *Ҳарчанд ичкари ва ташқари излаб, ушбу хатдан ғайри асар топмадик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҒАЙРИ II кт. **I** Нотаниш, ёт, бегона. *Мен найлайин, ота, бағри қораман, Кўз кўрмаган ғайри юртга бораман. «Равшан». Маҳдум уламо, амалдор ва ғайриларни тўрт-беш*

соатдан бери қабул қила-қила, мияси суюлган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бошқача, ўзгача. *-Қайси районга? — ҳаяжонланиб сўради Қудрат, ўзига ярашмаган ғайри бир овоз билан. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

ҒАЙРИ- [a. غير — бошқа, ўзга, -дан ташқари, эмас, -сиз] Арабча изофий бирикмаларда инкор ифодаловчи олд қўшимча вазифасини бажариб, ўзи қўшилган сўз маъносининг зиддини билдирувчи сўзлар (асосан сифатлар) ясаш учун хизмат қилади, мас., *ғайриилмий, ғайритабий, ғайриқонуний каби.*

ҒАЙРИАДАБИЙ [ғайри.. + адабий] кт. Адабий эмас, адабий тилда ишлатилмайдиган. *Ғайриадабий ибора.*

ҒАЙРИАХЛОҚИЙ [ғайри.. + ахлоқий] кт. Ахлоқ меъёрларига зид, ахлоқий бўлмаган. *Қиз бола билан ғайриахлоқий муносабат учун, биласизми, қанчага кесадилар. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҒАЙРИБАДИЙ [ғайри.. + бадий] кт. Бадий бўлмаган, бадийликдан йироқ, бадийлик талабларига жавоб бера олмайдиган, *Ғайрибадий асар.*

ҒАЙРИДИН [ғайри.. + дин] кт. Бошқа динга эътиқод қилувчи, бошқа диндаги (киши). *Яхши, оқпошио ғайридин эди, кофир мусулмонга бахт бермайди, деярди. А. Қодирий, Обид кетмон. Дардлиман, дардимни кимга ёраман? Айрилиқ савдога бағри пораман, Қўл кўтариб, дуо қилинг, канизлар, Энди мен ғайридин бўлиб бораман. «Алпомиш».*

ҒАЙРИДИНИЙ [ғайри.. + диний] **I** Бирор динга зид; динга қарши. *Ғайридиний гаплар.*

2 айн. **ғайридин**. *Темирчи Абдукарим қўлга туширилди. Халойиқ ичида адоват кўзгагани, ғайридинийлар ҳақида ёлгон-яшиқ иғво юргизгани учун.. дарраланиб, умрбод зиндонга ташланди. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

ҒАЙРИЖИНС [ғайри.. + жинс] эск. кт. Жинси бошқа, бошқа жинсдаги; уруги бошқа, қабиласи бошқа. *Ғайрижинс одам.*

ҒАЙРИЖИНСИЙ [ғайри.. + жинсий] биол. Жинсий жиҳатдан бошқача, ўзгача. *Ғайрижинсий урчиш.*

ҒАЙРИИЛМИЙ [ғайри.. + илмий] Илмий бўлмаган, илм-фанга хилоф. *Ғайриилмий назария. Ғайриилмий мулоҳаза.*

ФАЙРИНСОНИЙ [файри.. + инсоний] *кт.* Инсоний хулқ, фазилат, одоб ва ш.к. ларга зид, инсоний бўлмаган. *Файринсоний қиргин.*

ФАЙРИХТИЁРИЙ [файри.. + ихтиёрий] Киши ихтиёри билан бўлмаган, ихтиёрсизлик билан қилинган. *Файрихтиёрий кулги. Файрихтиёрий равишда оҳ тортмоқ.* ■ -Эҳтимол, — деди Отабек ва нима учундир *файрихтиёрий бир тебранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАЙРИМАШРУ [файри.. + машру] *эск. кт. айн. файришаръий.* *Файримашру талоқ хати текканига олти ойларча фурсат ўтиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАЙРИРАСМИЙ [файри.. + расмий] Расмий бўлмаган, қонуний йўл билан қилинмаган. *Файрирасмий хат. Файрирасмий битишув.* ■ Анчагина шу ҳолатда қатим тортгандан сўнг *Зайнаб секингина қаршисидаги файрирасмий ёвга ёвларча қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ФАЙРИТАБИЙ [файри.. + табиий] 1 Табиат қонунларига бўйсунмайдиган, сабабини билиб бўлмайдиган, одатдан ташқари. *Файритабиий ҳодиса.* ■ *Ота-боболаримиз исирикни аллақандай файритабиий бир кучга эга деб билиб, «дардга даво, бало-қазога қалқон», деб атаганлар.* «Фан ва турмуш».

2 Сунъий, ясама; галати. *Файритабиий кулги.* ■ -Синдими-а? — *Шербек ачингандек бўлиб сўради.* -Синса, янги бўлади, — *Нигора файритабиий жилмайди ва тез-тез юриб, палатадан чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ФАЙРИШАРЪИЙ [файри.. + шаръий] *дин.* Шариатга хилоф, шариат қонун-қоидаларига тўғри келмайдиган. *Файришаръий иш. Файришаръий фатво.*

ФАЙРИШУУРИЙ [файри.. + шуурий] Онгсиз тарздаги, ихтиёрдан ташқари; ўзи билмаган ҳолда, ўйламасдан, беихтиёр. *Шофёр файришуурий бир ҳаракат билан руль чамбарagini у ёқдан бу ёққа айлантirdи.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Йўлчининг кўз олди қорайди, руҳан чуқур эзилди, файришуурий равишда отни ҳайдаб кетаркан, бир нима «қарс» этиб, от бир томонга кескин бурилиб тўхтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ФАЙРИҚОНУНИЙ [файри.. + қонуний] Қонунга хилоф, қонунга сизмайдиган, қонунга зид. *Файриқонуний ишлар. Файриқонуний жазо. Файриқонуний равишда ишдан бў-*

шатмоқ. ■ *Зарарнинг ўрнини қоплаш учун файриқонуний ишга қўл уриш ҳоллари юз берди.* «Муштум».

ГАЛАБА [a. غلبه — зафар, муваффақият; тўполон, шовқин] 1 Жанг ёки беллашув (кураш)да қозонилган (эришилган) муваффақият; зафар. *Ҳирот дарвозалари тепа-сида карнаю сурнай, ноғоралар авж қилди; султон Шохрух мирзо лашкари галаба билан қайтиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Уруш ҳам тузар, галаба дамлари ҳам этиб келар..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баҳсларда тошкентлик ёш чарм қўлқоп усталари энг кўп галабага эришиб, биринчи ўринни қўлга киритдилар.* Газетадан.

2 Иш-фаолият, мақсад йўлида эришилган муваффақият, яхши натижа; ютуқ. *Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош Охунбобоев халқ ҳашарида қатнашган барча қурувчиларни катта галаба билан табриклади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Баҳор бизни яна янги меҳнатга, изодга, янги кураш ва янги галабага чорламоқда.* «Саодат».

Галаба қилмоқ 1) галабага эришмоқ. *Фашизм устидан галаба қилмоқ;* 2) баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарсанинг устун келиши, «енгиши» маъносини билдиради. *Авазхонни уйқу галаба қилди. Қўлидаги кеса қарс этиб ерга тушди..* «Гулихиромон». *Рашик галаба қилиб, ўртада жанжал кўтарилмасин, дейди..* К. Яшин, Ҳамза. *Ишқ галаба қилиб, бағри туташди..* «Тоҳир ва Зухра».

ГАЛАДОН [a. + ф. غلادان — галла идиши, дон сақланадиган жой] 1 Омборда галла (дон, ун) сақлаш учун атрофи ўралган жой. *Тўхта оҳун ошхона эшигининг чап биқинидаги сўрида, каттакон галадон ёнида ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Стол, жавон ва ш.к. ларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси, яшиги. *Китоб жавонининг настки галадонига доим энг керакли хужжатларини қўярди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Профессор стол галадонидан газета олиб, иккала аёлнинг тумшуги тагида силкитди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Пул ёки майда буюмлар сақлаш учун хизмат қиладиган яшик, қутича. *Галадонни ҳисоблаб кўрсам, олти танга бир мири бўпти.* Ф. Фулом, Шум бола.

ГАЛАДОНЛИ Галадони бор, галадонга эга. *Катта, галадонли столда ўша эски сиёҳдон.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГАЛАЁН [a. غلغان — қайнаш; ҳаяжон, кўтарилиш] 1 Норозилик ҳаракати; исён, кўзғолон. *Суворий казаклар кимдандир дарак топиб, галаёни бостиргани келишган эди. С. Сиёев, Аваз. Амир амалдорлари халқ галаёнидан чўчиб, шоирни киши кўзидан нарида, Қабодиён чўлларида ўлдиршиган. Газетадан. Бутун Туркистон ўлкасида галаёнлар авж олиб кетди. Фарғона водийсида кўзғолон дастлаб Қўқон уездининг Қайнар волостидан бошланди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 кўчма Табиат, унинг ҳодисалари, шунингдек, киши ички дунёсидаги тугён, жўш уриш. *Бу хазина мазмунида.. табиат галаёнларига қарши кураш борлигини ифтихор билан тилга оламиз. Газетадан. Бўрон тоғлар устида, водийда ўзининг қудратли галаёнини бошлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Мухаббатнинг кўзига кўзи тушганда, вужудда уйғонган ҳислар галаёнини аниқ эслади. С. Анорбоев, Оқсой. Идрокнинг мавжиге текканинг замон, У мудроқ руҳингга солгай галаён. А. Орипов, Йиллар армони.*

Галаён қилмоқ Галаён ҳолати юз бермоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Халқ галаён қилди. ■ Бундай дақиқаларда кишини ўй босади, хотиралар тўлқини галаён қилади, хаёл қанотланади. Ҳ. Фулом, Машғал. Мамадали Матмуробовнинг кўнглида «бир дехқончилик қилсам», деган ният галаён қилиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ГАЛАЁНЛИ Галаён ҳолатли, галаён бўлиб турган, давом этаётган ёки этган (тўғри ва кўчма маънода). *Оқтош қишлоғи Бухоронинг энг галаёнли жойларидан бири эди. А. Ҳақназаров, Озодлик шабадаси. Улар Бошоини юлдузли тунда галаёнли ўйлари билан қолдириб, пастак эшикдан эгилиб кириб кетдилар. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ГАЛАЁНЧИ Галаён қилувчи; исёнчи, кўзғолончи. *Галаёнчилар ўрдага ҳужум қилди.*

ГАЛАМИС Кишилар муносабатига, унинг ҳолатига раҳна солувчи; гийбат, фитна юритувчи. *Бировнинг кўкарганани кўра олмайди галамисга ўхшайди. С. Нуоров, Нарвон. Бироқ Шайх ака бундай галамислардан устун келди, у яна қизгин ижодий фаолиятга шўнғиб кетди. «Фан ва турмуш». Бироқ.. республикамизда ҳам, унинг ташқарисидан ҳам халқимизни камситувчи, ҳатто, ўзбеклар*

иши, деб айтоҳаннос солувчи галамислар ҳам учраб қолди. «Муштум».

ГАЛАМИСЛИК Галамисга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бўдана подшоҳга кўр-кўрона итоат этувчи, галамисликни билмайдиган, дали-ғули йиғит эди. М. Осим, Карвон йўлларида. Нимадан арз қиларди?! Арз эмас, галамислик.. Мирмуҳсин, Чўри.*

ГАЛАТ [a. غلط — хато, янглиш, нуқсон, саҳв; адашиш] 1 эск. кт. Хато, нотўғри, янглиш. *Тўғри бўлса, мен ўйнашиб-куламан. Галат бўлса, ўн тўрт кунда келаман. «Гулихиромон». Сўзни нусханарастлик билан, маънога эътибор бермай, бузиб кўчириш ва галат ўқишдан сақланиш лозим. А. Азизов, Газал ва газалхон. Мухандиснинг хатоси баъзан «ғулдаста» билан равоқ орасида сезилиб қоларди. Пойдевор галат кўйилганмикин? Устод Қавом хаёлидан бир лаҳзада қанча гаплар ўтди. Мирмуҳсин, Мезмор.*

2 айн. **галати**. *Икки букилиб кириб келган мулозимга галат овоз билан: -Шаробдорга айт, бир пиёла май келтирсин! — деб буйруқ берди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Чиндан галат эрур дунё ишлари, Миянг говлаб кетар ўйлаган сари. А. Орипов, Йиллар армони.*

ГАЛАТИ [a. + ф. غلطى — хато тарзда, нотўғри] 1 Одатдаги, ҳаммага маълум бўлганидан бошқача; қизиқ. *Сизларда қандай — билмадим-у, аммо биз тарафларда келин-тушди жуда галати бўлади. С. Сиёев, Ёруглик. Сиз галати одам экансиз-ку, соғлиқни сақлаш керак. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. ..хатдан бошини кўтармай: -Галати ўтгал чиқазибсизми, Тўлаган ака, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Нималиги аниқ бўлмаган, англаб бўлмайдиган; тайинсиз. *Врач чиқиб кетгандан кейин кўнглини гашликми, ноаниқликми, ишқилиб, галати бир туйғу қамраб олди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Жилмаймоқчи бўлган эди, унинг ўрнига юзида галати бир ифода пайдо бўлди. С. Зуннунова, Олов.*

3 Ўз табиий ҳолатини ўзгартган, алланечук бир ҳолатли. *Нега галатисан, Витя. Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг очдимми? Р. Файзий, Сен етим эмассан. Ногоҳ Собирнинг кўзи уларга тушиб, галати бўлиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.*

4 Жуда қойил; ажойиб. *Ойимчалардан галатисини топиб, гашт қиламиз. Ойбек, Танланган асарлар. Сен тўғрингда бир гала-*

ти очерк ёзмоқчидан. С. Аҳмад, Уфқ, Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб берман. С. Аҳмад, Сайланма.

ҒАЛАТСИЗ эск. кт. Хатосиз, нуқсонсиз, беҳато. Бир неча кунда қалин бир девонни ғалатсиз ва гўзал битадиган девкор, чидамли хаттотлар орасида обрў. қозониш оғир эди. Ойбек, Навоий.

ҒАЛА-ҒОВУР Тартибсиз овозлар, шовқинлар: шов-шув. *Мажлисда яна ғала-ғовур бошланди.* ■ *Турсуной бўлса ғала-ғовурга ортиқча аҳамият бермади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Тўйхонадаги ғала-ғовур тиниб, ҳамма ёққа тинчлик чўкди.* С. Нуров, Нарвон.

ҒАЛВА [а. غلواء — ҳаддан ошиш, авжга миниш, тийиқсизлик; жўшқинлик] 1 Шовқин-сурон кўтариб қилинган жанжал, тўполон. *Мунча ғалва қиласан?* ■ *Нақ ғалвалар бўлардики, қўни-қўшни ўртага тушарди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қутбиддинов эртагаёқ Суярнинг мактабига бориб, катта ғалва кўтармоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

2 Ташвиш келтирувчи нарса, ҳолат; ташвиш. *Ғалваси кўп бўлади — ҳали униса касал, ҳали буниси ҳушидан кетган, ўлса, ўлигини саранжомла!* У. Исмоилов, Сайланма. *Бутун ғалваларинг менинг бошимда-ку, яна, нима қилиб ўтирибсиз, дейсан-а!* С. Зуннунова, Олов.

ҒАЛВАЙМОҚ 1 шв. Ихчам бўлмасдан, катта жой олмоқ, қаппаймоқ; ноихчам бўлиб турмоқ. *Ғалвайган юк. Ғалвайган тугун. Босилмаган похол ғалвайиб туради.*

2 кўчма Кераксиз ҳолда кенгайиб, катта бўлиб кетмоқ. *Мақола фойдасиз тафсилотлар билан ғалвайиб кетибди.*

ҒАЛВАЛИ 1 Ғалва, жанжал бўладиган, бўлиб турадиган; жанжалли. *Ғалвали уй.*

2 Ташвиш келтирадиган, ортиқча (кераксиз) ташвишли. *Бунақа ғалвали ишлар билан бош қотириб юргунча, гаштингни сурсанг-чи, ошна, қишлоққа келдингми — дам ол!* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим.

ҒАЛВАСИЗ 1 Ғалва, жанжал бўлмайдиган; беғалва, бежанжал. *Ғалвасиз уй.*

2 Ташвишсиз, ғамсиз. *Ғалвасиз иш. Ўз ошим — ғалвасиз бошим.* Мақол.

ҒАЛВАХОНА с.т. кам қўлл. Ғалвали, ғалва бўлиб турадиган жой. *Чой ичаман,*

деб ғалвахонага янглишиб кириб қолибман «Муштум».

ҒАЛВАЧИ Ҳар нарсага ғалва, жанжал қилаверадиган, жанжалкаш. *Ғалвачи одам.*

ҒАЛВИР [ф. غلبير < а. غربال — катта сим элак, ғалвир] Дон эланидиган, сийрак тўрли катта элак. *Жўхорини қўшилларнинг от эшаклари ва қишлоқ болаларининг ёрдамлари билан янчиб, ғалвирда элаб. олдим.* С. Айний. *Эсдаликлар. Товуқ сомон тўлдирилган ғалвирга багрини бериб, унга қараб, кўзларини мўлтайтиряпти.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

Ғалвир қилмоқ Ғалвир каби тешик-тешик, илма-тешик ҳолга келтирмоқ. *Салиманинг беихтиёр ураётган чакичи патирни ғалвир қилиб юборганини Меҳринисодан бўлак ҳеч ким пайқамасди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Қизнинг қомати дуркун, поинал туфлиси билан оппоқ ерни тўхтовсиз топ тайвериб ғалвир қилиб юборибди.* А. Мухтор Чинор. **Ғалвирдан ўтказмоқ** 1) ғалвирда эламоқ; 2) синовдан ўтказмоқ. *Шу прогулчила, аввал группаларнинг ғалвирдан ўтказилса кейин уларнинг кучи етмаганини биз эласак!* П. Кодиров, Уч илди. **Ғалвирни сувдан кўтармоқ** Якуний натижани аниқламоқ. *Мағрурланишга урин йўқ. Ҳали ғалвирни сувда кўтарганда маълум бўлади.* Ҳ. Назир, Маёсарри. *Йил охиригача яна икки ой қолди, янги ғалвирни сувдан кўтарадиган пайт келди.* Газетадан. **Сичқон сизмас нинга, ғалви боғлар думига қ. сичқон.**

ҒАЛВИРАК 1 Ғалвирга ўхшаш тешик-тешик (қ. ғалвир, ғалвир қилмоқ). *Кон қидириб, аямадим жон. Ер қатини ғалвирак қилдим.* Ю. Шомансур. *Марварид томчилар тинимсиз оқиб, Ҳарсангни ғалвирак қилгани кўрдим.* Шуҳрат.

2 Пўчоғи юпқа, чақиш осон, бўш; қаттиқ эмас (бодом, ёнғоқ ҳақида). *Ғалвир бодом.* ■ [Умматали] *Тажриба учун ўз турган хонада тувакда ёнғоқ ўстирди. Ўстирганда ҳам, кўчатдан эмас, худди ғалвирак ёнғоқнинг ўзгинасидан ундирди.* Шуҳрат Жаннат қидирганлар. *Ғалвиракнинг ўзи хунук, лекин мағзи соз бўлур, Пистанинг ҳақаттигидан очиқ оғзи соз бўлур.* Шукрулло

ҒАЛВИРЧИ Ғалвир қиладиган киши-ғалвир ясовчи уста.

ҒАЛДИРАМОҚ 1 айн. қалдирамоқ.

2 айн. гулдирамоқ. Қалтираб ҳам галдираб, турлича рафтор этди маст. Бетамизликлар билан фикрини изҳор этди маст. Васфий. Товуши ўз жуссасига қараганда ҳам йўғон ва рўза тутиб, узоқ уйқудан турган кишиники сингари галдираган эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЛИЗ [а. غليظ — қалин, семиз, йўғон; зич; кўпол, дағал] Услуб жиҳатидан тўмтоқ; равон эмас, тушунилиши оғир; мужмал. *Ғализ ибора. Ғализ жумла.* ■ Баъзан ғализ жумла устида *Соатлаб бош қотирганим бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ғализроқ гапирдингиз, хоним. Одам ўзида эмас, кабинетда бўлади.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАЛИЗЛИК Услуб ёки меъерий жиҳатдан нуқсонли, ғализ ҳолат. *Таниқли шоир П. Мўмин шеърларида ҳам айрим ғализликлар учрайди.* Газетадан.

ҒАЛЛА [а. غلله — даромад; ўрим, ҳосил; дон, галла] Бошоқли экинлар ҳосили; дон. *Ғалла тайёрлаш пункти. Ғалла омбори.* ■ *Ғалла ҳамшиша энг қимматли озиқ-овқат, барча ноз-неъматларнинг мезони бўлиб келган.* Газетадан. *Ўғлининг машинасига гоҳ сабзавот, гоҳ мева-чева ортиб, шаҳарга тушиб келар, гоҳ ғалла ортиб қайтарди.* С. Зуннунова, Олов.

ҒАЛЛАДОН [а. + ф. غلله دان — галла идиши, омбори] айн. **ҒАЛАДОН**.

ҒАЛЛАЗОР [а. + ф. غلله زار — галла экилган дала, майдон] Ғалла (дон) экин(лар)ни экилган майдон, ер. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадсиз ғаллазорлар шовуллаб ётибди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҒАЛЛАКОР [а. + ф. غلله کار — галла, дон етиштирувчи] 1 Дон етиштириш иши билан шугулланувчи деҳқон. *Уктам ғаллакорлар кўшхонасига шом қоронғисида қайтди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Дон, ғалла етиштириладиган. *Ғаллакор хўжаликлар.* ■ *Рихсивой ака кўп вақтини ғаллакор бригадаларда ўтказди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҒАЛЛАКОРЛИК Ғалла экинлар экиб, ғалла етиштириш. *Ғаллакорлик хўжалиги. Ғаллакорлик билан шугулланмоқ. Ғаллакорликни ривожлантирмоқ.*

ҒАЛЛАСИМОН Ғалла ўсимлиги каби бошоқ чиқарадиган, ғалла ўсимликларига ўхшаган. *Ғалласимон ўтлар.*

ҒАЛЛАХОНА [ғалла + хона] Дон омбори. *Ғаллахонага дон тўлдирмоқ.*

ҒАЛЛАЧИЛИК айн. **ҒАЛЛАКОРЛИК**. *..арпа ва бугдой республикамиз ғаллачилигининг асосий негизини ташкил этади.* Газетадан.

ҒАЛТ: **ҒАЛТ УРМОҚ** шв. Мавж урмоқ, мавжланмоқ. *Ғалт уради атрофи тол мовий ҳовуз.* А. Шер, Қадимги куй. *Ғалт урган себарга, йўнғичқалар белга чиқиб, очилиб гулини тайлар.* «Баҳром ва Гуландом».

ҒАЛТАК [ф. غلتاك — гилдирак, чигир, жўва; ролик; мола] 1 Ип, сим, лента каби узун нарсаларни ўраб жойлаш учун мосланган буюм. *Плёнка ғалтаги. Ғалтакка ўралган ип. Симни ғалтакка ўрамоқ.* ■ *Тўққиз аёл ҳаммаси ишда — оёқлари тепкида, кўллари тасма, ғалтак билан дастакда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *тех.* Арқон, сим, занжир воситасида оғирликни кўтариш, нарсаларни силжитиш учун хизмат қиладиган қурилма: блок. *Йўгитлар нариги соҳилга тортилган икки пўлат арқонни ғалтакка ўраб, кемани нариги соҳилга аста силжитар эдилар.* С. Абдулла, Қувғунда.

3 Электротехника ва радиотехникада махсус сим ўрами.

4 *с.т.* Бирор нарсани текислаш, силқилаш ёки деворларга гул солиш учун ишлатиладиган, ўққа ўрнатилган ғалтаксимон мослама. *Ғалтак билан деворларга гул солмоқ. Ойнага ёпиштирилган фоторасмлар сувини ғалтак билан сидирмоқ.*

5 Баъзи қурилма, мосламаларнинг айлантириладиган қисми. *Қаттиқ титраётган қўлининг кўрсаткич бармоғини телефон ғалтагининг «о» тешигига тиқиб айлантирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ғалтақдан икки қулоч билет тортиб йиртди-да, отанинг кўрагига отди.* С. Нуоров, Нарвон.

6 *с.т.* Замбилғалтак. *Ер қазиш, замбар кўтариш, оғир ғалтакни суриш Пўлат учун таниш ишлар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Тўрт кун ғалтақда тунроқ ташиб ҳолдан тойгач.* А. Мухтор, Қумуш тола.

ҒАЛТАККА ЧИҚМОҚ Йўққа чиқмоқ, йўқ бўлмоқ. *Энди бўлар иш бўлди десанг, юрак ачийди, дастмоя ҳам ғалтакка чиқадиган.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Чойхоначи дастмоянинг ғалтакка чиқиб қолишидан кўрқиб, оппоқ сув дамлаб бераётибди.* «Муштум».

ФАЛТАКАРАВА I Бир филдиракли кўл аравача; замбилгалтак. Бул ваздан мухта-рамайн [ота ва она] наришон ва дилгир бў-либ, чорасига киришиб, фақирга фалтакара-ва мухайё қилибдирлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Уч ёки тўрт филдиракли, шифохона-ларда беморларни кўчириш учун ишлати-ладиган аравача. Касали енгил беморлар кў-магида Ёлғизжонни авайлаб, фалтакаравага кўтариб ётқизишди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ФАЛТАКМОЛА қ. х. Судралганда юма-лаб, шудгорни текислайдиган, мола ўрни-да ишлатиладиган ёғоч гўла.

ФАЛЧА I шв. Бўйи паст, миқти, пакана (одам ҳақида). Ун қадамча нарида, супада фалча йигит билан қорачадан келган қиз турарди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ФАЛЧА II с.т. Ўз тилидан бошқа тилга тушунмайдиган; гап-сўзни тезда англаб, уқиб ололмайдиган. Фалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади. Мақол. ■ -Ўзинг гап-панга тушунасанми ё фалчамисан! — де-ди Аҳмаджоннинг дадаси муаллимга. С. Кароматов, Ҳижрон. -Мабодо.. яхши муомала-га тушунмайдиган фалча келиб қолса, белни боғлаб, закон [қонун] сўқшамиз, — деди Фай-булла. Ф. Мусажонов, Чикинди. Эй, сен фал-ча, беватан, Мени қайга элтасан?! Т. Тўла.

ГАМ [а. غم — қайғу, ҳасрат, гам-алам; ҳавонинг димлиги, жазирама] I Рухий азоб ҳис-туйғуси, руҳиятдаги шундай ҳолат; қай-ғу. Азизхон қачонлардан бери дилини эзиб ётган гамдан қутулгандек, енгил юриб, кат-та йўлдан кетмоқда эди. С. Аҳмад, Уфқ. ..юрагида шунча гамни кўтарган бу бели букик чолни.. сўз билан юпатишининг.. маъно-сизлигини сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Изма-из юраркан гам билан шодлик.. Газетадан.

2 Кўзланган мақсад, иш ва ш.к. йўлида-ги безовталиқ хатти-ҳаракати, шу ҳақдаги ўй-хаёл; ташвиш. Менинг ҳеч нарсадан гамим йўқ. ■ Бўтабой Самандаровни туртиб, секин шивирлади: -Нега ўртоқ Сафаровга картошка.. гами тушиб қолди? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Эл-юрт гамида ран-жу ташвиш чеккан одамнинг йўли равон, ди-ли нурафшон бўлади. Газетадан.

Гам емоқ 1) гам-ҳасратда бўлмоқ, гам чекмоқ (қ. **гам I**). Уламан, деб гам емайман, айёрлар.. «Ойсулув»; 2) ташвишда бўлмоқ

(қ. **гам 2**). Аҳмад уйига кириб борганида, Мунира қиш гамини еб, аччиқ-чучукдан шиша банкларга консерва ёнаётган экан. Ф. Му-сажонов, Ҳиммат. ..кампир шўрлик бизнинг гамимизни еб, даладаги катта қозондан то-ғорада овқат ташийдиган бўлди. Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

ГАМБОДА [а. + ф. غمباده — кучли қай-ғу-аламдан келиб чиқадиган касаллик; гам-гин] кт. Гам азобидаги; гамли, қайғули. Бошларини қуйи солиб кетаётган гамбода кишиларнинг кўнгилларидан шундай фикр-лар ўтар эди. М. Осим, Карвон йўлларида. Йўл азоби — гўр азоби, дегандай Хивага келаётган гамбода Хадича ориқлаб, қоп-қора бўлиб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ГАМГИН [а. غمگين — гамли, қайғули; хафа, маъюс] I Рухини гам эгаллаган ҳо-латли; қайғули. Ойқиз гамгин Лоланинг ел-касига кўлини кўйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди. Ш. Рашидов, Бўрондан куч-ли. Кампир чап ёнида оёғининг учи билан ер чизиб турган гамгин Адолатга боқди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Гам, қайғу ифодали. Бир оздан кейин ўйчан, гамгин қиёфада Кимёхон кирди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. У ўз тақдирини билиб олмоқчи бўлгандек, йигитга тик боқди ва гамгин нигоҳга дуч келди. «Ёшлик».

ГАМГИНЛИК Гамгин ҳолат; гам, таш-виш ифодали ҳолат. Бу жуда чигал, шодлик ва гамгинлик, умид ва умидсизлик чапишиб кетган бир сафар бўлди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чехрасидаги гамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ГАМГУЗОР [а. + ф. غمگسار — гамгин, қайғули, маъюс, хафа] Бировнинг гам-қай-ғусини енгиллатувчи киши; гамхўр, меҳ-рибон. Муҳаммаднинг ягона гамхўри ва гам-гузори — Гулсум кампирнинг кўзлари энди нурсиз. Н. Сафаров, Султон бўзчининг не-варалари.

ГАМДОШ кам кўлл. айн. қайғудош. Шубҳа ичра қолганда танҳо, Гамдошим, деб сени ўйладим. А. Орипов, Йиллар армони.

ГАМЗА [а. غمزه — ноз-карашма; нозли, қичикли кўз қисиш, боқиш] Ноз ва дил-барона ишва билан киприк қоқиб, кўз су-зиб қараш; ноз-карашма. Роҳиланинг ҳар бир ҳаракатида Кавказ қизларига хос ла-

тофат, ноз-карашма, нозик ғамза бениҳоя. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. У Иномжоннинг ўзига тикилиб турганини сезганидан, атайлаб ғамза билан ёнидан ўтди. С. Аҳмад, Онажонлар.

ҒАМЗАДА [а. + ф. غمزده — ғамдан эзилган, қайғули; хафа] Ғам-алам билан эзилган, кўп азоб чеккан; ғамбода. Зиндон-хонанинг деворидаги туйнукдан ой мўралаб, бу иккала ғамзадани ҳайрат билан томоша қилди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҒАМЗАЛИ Ноз-карашмали, ишвали. Осмон, Навоий таъбири билан айтганда, фусункор афғон аёлларининг гўзал ва ишвали, ғамзали кўзлари каби мовий ва мусаффо. В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ҒАМКАШ [а. + ф. غمکش — ғам тортувчи, ғам чекувчи] Ғам, алам чекувчи; сабртоқатли. Айтириб олармиз қариндошларни, Кувонтириб неча кўзи ёшларни, Отга мининг, ғайрат қилинг, ботирлар, Шодмон қип онкелинг у ғамкашларни. «Хушкелди».

ҒАМЛАМОҚ Маълум вақт, фурсат учун йиғиб тайёрламоқ, тўпламоқ, тайёрлаб қўймоқ. Қишга ўтин ғамламоқ. Озиқ-овқат ғамламоқ. ■ Тоғай қишлоқ мева ғамлагани чиққанларга кўпда тегмас эди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ботирли акам уруғликни ғамлаб қўйганимиз учун раҳмат дедилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҒАМЛИ Ғам эгаллаган руҳли; ғам ифодали; қайғули. Ғамли Ёқутбика бир-бир қадам ташлаб, ўз уйига кириб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм. Унсин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ғамли, уйчан ҳолда турган акасини кўриш билан югуриб бориб, уни қучоқлади. Ойбек, Танланган асарлар. Эшикни, қабристонда қуръон ўқилаётганда чўзиқ, ғамли товуш билан ёйиладиган оҳанг тўлдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАММОЗ [а. غماز — кўз қисувчи, имловчи; гийбатчи, тухматчи] эск. кт. Сўз ташувчи, чақимчи. Уртада ғаммоз эрур, боз устига аҳли нифок. Ҳабибий.

ҒАММОЗЛИК эск. кт. Сўз, гап ташиниш, гийбат иши. Бировларнинг ғаммозлиги.. орамизга кудуратларни ташлагандир. «Мушгум».

ҒАМНОК [а. + ф. غمناک — ғамгин, қайғули; маъюс] кт. Ғамгин, хафа; ғам, қайғу ифодали. Йўқ, мен сени кетмайман ташлаб, Ташвиш тунди, ғамноксан ҳозир. Э. Охунова. Эй, бобо, нечук ғамнок кўринасиз. С. Аҳмад,

Ҳукм. Унинг болаларниқидай беозор кўзлари ғамнок боқарди. С. Кароматов, Ўзбекистон.

ҒАМСИЗ Ғам-ташвишдан холи, ғами йўқ. Эсиз, менинг ғамсиз бошим ғамхона бўлди, найлайин. «Баҳром ва Гуландом». Қушчам ғамсиз яшайди, Унинг ҳар дам вақти чоғ. «Бойчечак».

ҒАМХОНА [ғам + хона] Қайғу, ғам-ҳасратли жой. Ватанинг вайронаси — умрнинг ғамхонаси. Мақол. ■ -Нари туринг, — Лаъли жаҳл билан эрининг кўкрагидан итарди. — Эссиз умрим, бу ғамхонада чириб кетаётибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Муттасил ғамхонага айланган бу уйда қолишнинг асло имкони йўқлигига ишонганидан Зумрад бир қарорга келган эди. Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАМХҲҲ [а. + ф. غمخور — қайғуга шерик, ҳамдард бўлувчи, юпатувчи; шафқатли] Кимса учун қайғурадиган, унинг ғамини ейдиган. Юрагидаги шунча ғам-ғуссани кўтариб, яна синглисига онадай, отадай меҳрибон ва ғамхўр акадан айрилиш!.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир кўзимга Султон амаки ҳар вақтдагидан кўра ғамхўр, раҳмдил кўриниб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҒАМХҲҲЛИК Кимса ҳақида қайғуриш, унинг ғамини ейиш; ғамхўр шахсга хос иш, хатти-ҳаракат. Газеталарда ҳам, раҳбарларнинг нутқларида ҳам ёш мутахассисларга ғамхўрлик масаласи кўндаланг қўйилгани учун Шербекни, қанот бўлар, деган фикрда қўлтиғига олганди. С. Анорбоев, Оқсой. Охиратим куймасин, деб беш ўғилнинг ҳаммасига ҳам бирдек ғамхўрлик, бирдек меҳрибонлик билан қарайдиган ажойиб онасини.. узоқ эслади. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҒАНА айн. ғон. Хосият хола қуртхонадан ғана олиб чиқаётиб, келинига кўзи тушди. П. Қодиров, Эрк.

ҒАНИ [а. غنى — бой] 1 эск. кт. Бой, бадавлат, давлатманд. Сен ғанисан, менда бисёр эҳтиёж. Нодира. [Эшон:] Сўзлангиз, Мирсиддиқбой махсум, Қўқонда аҳли савдодан ғанилар, зангинлар мўлми? Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ғани (эркаклар исми).

ҒАНИМ [а. غنيم — душман, рақиб, ёв; қўлга олинган] Душман; рақиб. Шаҳар халқига жар соламиз, қўлида бор қурол-яроғини кўтариб чиқсин, қўрғон ташқарисидан ғаним билан мардларча олишамиз. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Ахир у эмасми дўстни ғаниму, Ғанимни дўст қилиб қўйгучи одам.

А. Орипов, Йиллар армони. *Йўлда йўлтўсар чўнтагини қоқлаб олди. Индамай кетолмади.. ғанимига ташланди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАНИМАТ [a. غنيمات — урушда қўлга киритилган нарса, ўлжа; овланган нарса] 1 кт. Урушда ёки овда қўлга киритилган нарса, ўлжа. *Хусайн Бойқаро мерганлар билан бирга тантанали ов ҳафталари тузиб, қорли саҳроларга сурон солар, катта ғанимат билан қайтарди.* Ойбек, Навоий. *Қалдирғоч учиб кетаётди, ғаниматини тутаверади, ерда эса ожиз бўлиб қолади.* Газетадан.

2 Умуман, қўлга кирган, эга бўлинган нарса. *Ўғиллари ўттизинчи йилларда оталаридан мерос қолган ғаниматларни чўнтакка солиб, минг машаққатлар билан Машҳадга қочган эди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Хатто бизнинг давримизда келиб чиққан «Ёз неъматини — қиш ғаниматини» деган мақол ҳам консерва шарофатига айтилгандир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 Шахс, ҳолат ёки нарсанинг мавжудлиги вақтинчалик, ўткинчи ва қайтмайдиغان эканини билдиради. *Дам ғанимат. Ёшлик ғанимат. Вақт ғанимат ■ Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла Безамоқ чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Фулом. *Гулчехрага эри билан тотувлиги ҳам ғаниматдек туюларди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биз ҳам ғанимат, бугун бормиз, эртага.. ўзи билади.* М. Мансуров, Ёмби.

ҒАНИМЛИК Ғанимга хос муносабат. *Биринчи ёрдамчи илжайиб кўйди: Яхшибоев билан Шоймардоновнинг азалий ғанимлигини биларди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАР [ф. غر — фоҳиша, бузуқ аёл; хотинчалиш] Суюғоёқ хотин, бузуқ хотин, фоҳиша. *Ғар бўл, ўғри бўл — инсофли бўл.* Мақол. ■ *Ўғри қариса — сўфи, ғар қариса, парихон бўлади», деб бекорга айтилмаган-да.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Оғзига келганини қайтармай, бўралаб сўка кетди: -Ғар, шарманда! Номусини сотган бузуқ!* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРАЗ [a. غرض — мақсад, ният; манфаат; яширин ёмон ният; зарур нарса] 1 кам қўлл. Шахсий манфаат; мақсад, ният. *Буни кўриб, Сидиқжоннинг қалбида бу жувонга нисбатан ҳар қандай ғараздан холи бир меҳр уйғонди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йигитали бу муносабат тагида нима бор —*

бирон ғараз, манфаат ёки шунчаки одамгарчиликми — билмасди. Д. Нурий, Осмон устунни. *Бир неча кун яхшигина яшадилар.. энди билсак, қиз ўлгурнинг ғарази бошқа экан.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Ёмонлик кўзда тутилган мақсад, кўролмаслик муносабати. *Дастлаб унинг муомалалари Нурига дағалроқ кўринса-да, кейинча унда ҳеч қандай адоват, ғараз йўқлигини, табиати шундай кескинроқ эканини тушунди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзаро низонинг дарду марази Тинкамизни қуритди, хуноба қилди.* Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига — хароба қилди. М. Шайхзода.

ҒАРАЗГҮЙ [a. + ф. غرضگوی — ғараз сўзлар айтувчи, ғаразчи] Ғараз билан иш тутувчи; ғаразчи. *Дилда кек сақловчи, ғаразгўй киши асло ўқитувчи бўла олмайди.* Р. Усмонов, Одобнома. *Сизнинг адолатли ҳукмингиздан бир нарсани сўраймиз.. бизнинг тўғримизда ёмон мақсад билан сизга чақимчилик қилувчи ивгогар ва ғаразгўйлар бу мажлисга ҳозирлансинлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шундай ранги тоза йигит Маҳкамнинг тасавуридаги ғаразгўй амалпарастга ҳеч ҳам тўғри келмасди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ҒАРАЗГҮЙЛИК Ғаразли муносабат, ёмон мақсад, кўра олмаслик туйғуси. *Аммо Йўлдошнинг кўнглида бундай режа йўқ. Агар бўлса, бу ғаразгўйлик, дўстга нисбатан инсофсизлик бўларди.* А. Мухтор, Чинор. *Кимдир ғаразгўйлик билан машина теримида ажратилган майдонга сув кўйиб юборибди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҒАРАЗЛИ Ғарази бор, ёмон мақсад кўзда тутилган. *Ғаразли гап. Ғаразли иш. ■ Ғаразли фикр аксар сўзлагувчини шарманда қиладди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Дўстларнинг ҳақ сўзи аччиқ бўлса ҳам, Ғаразли, хушомад сўздан яхшидир.* Ғ. Фулом.

ҒАРАЗСИЗ Бирор ёмон ният ёки шахсий манфаат кўзда тутилмаган; ғарази йўқ, беғараз. *Ғаразсиз гап. Ғаразсиз иш. ■ Мен.. ҳеч бир ғаразсиз, болаларча соддалик билан: -Оқ гул Қутбия опамнинг юзига ўхшайди! — дедим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҒАРАЗЧИ айн. ғаразгўй. *Ғаразчи одам. ■ Модомики, ўз ғарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлгувчилар йўқолмас эканлар — бизга нажот йўқдир, магар шундай ғаразчиларни, улар ким бўлса-*

лар ҳам, иш бошидан қувлаш ва улар ўрнига яхши ва холис одамларни ўтказиш нажотимизнинг йўлидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРАМ Беда, пичан ва ш.к. нинг тўпланган уюми. *Пичан ғарами. Беда ғарами. Бир ғарам ғўзапоя.* ■ Пунктдаги пахта ғарамига яхшилаб қарайман десанг, бошингдан дўппинг тушиб кетади. Ҳ. Нурий, Раиснинг орзуси. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар кўзғалиб, бойларнинг ғарамларига ўт қўйишар.. эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ғарам қилмоқ айн. ғарамламоқ. Ўрмон ёнида, ғарам қилиб қўйилган похол олдидан юк ортилган арава турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҒАРАМЛАГИЧ қ.х. Похол, пичан, пахта ва ш.к. ни ғарамлайдиган машина, ғарамлаш машинаси.

ҒАРАМЛАМОҚ Ғарам ҳолатга олмақ; ғарам қилмоқ. *Пичанни ғарамламоқ. Ғўзапоя ғарамламоқ.* ■ Даставвал серўт яйловларни танлаймиз ва бу яйловлардаги табиий ўтларни етиштириб, сўнгра ўриб ғарамлаймиз. Газетадан.

ҒАРБ [а. غرب — кунботар, ғарб] 1 Дунёнинг тўрт томонидан бири: шарққа қарама-қарши томон, кўёш ботадиган томон; кунботар. *Ғарбдан эсанг шамол.* ■ *Офтоб ғарбга ёнбошлаганда, икки йўловчи даштдан чиқиб, тепаликка йўл олди. А. Қаҳҳор, Мас-тон.*

2 Маълум бир объект, худуд, майдон, бино ва ш.к. нинг ғарб томони, ғарбий қисми. *Ўзбекистоннинг ғарби.* ■ *Отабек майдонда отини супуриб эгарлар экан, майдоннинг ғарбидаги хароба уйнинг деворидан бир бош кўтарилиб, унга қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 с.т. Ғарбий Европа, Ғарбий Европа мамлакатлари. *Жаннанинг ўзи.. ғарбда тикилган, кўкрак чўнтаги устига лотин ҳарфидан белгилар қўйилган желатка.. топиб келиб, Умидга кийгизди. Мирмуҳсин, Умид.*

ҒАРБИ-ЖАНУБИЙ Ғарб билан жануб томонлар оралиғида жойлашган: ғарб билан жануб томонлар оралиғидаги. *Бу бурч-*

дан қараган кишига кўрғоннинг ғарби-жанубий.. бурчи ҳам кўриниб, шу йўсинда тўрт бурчини айланиб чиқилса.. бизга таниш ўрда дарбозасига келинадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРБИЙ [а. غربي — ғарбга (Ғарбга) оид, алоқадор] Ғарб томонда жойлашган, кунботар томондаги. *Ғарбий мамлакатлар. Ғарбий Европа. Республикаимизнинг ғарбий қисми.* ■ *Мирзаев Ғарбий фронтнинг ўзида учта хат, иккита совға олган эди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

ҒАРБИ-ШИМОЛИЙ Ғарб билан шимол томонлар оралиғида жойлашган; ғарб билан шимол томонлар оралиғидаги. *Лагернинг ғарби-шимолий томони, ўқтин-ўқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўзга илганмас яйлов. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ҒАРВАЧЧА [ф. غريچه — ғарнинг боласи] 1 Ғардан туғилган бола, ғарнинг боласи.

2 сўк. Ғардан тарқаган, ҳароми. *Жанишнинг қони қизиб кетди. У бор овози билан шовқин солди: -Тўхтайсанми, йўқми, ҳой ғарвачча! — деди кўлини қилич қилиб Файзи дастурхончига. Ҳ. Шамс, Душман. Ёмон одам яхши бўлмас ўлгунча, Қайдан келди пичоқли кўрс, ғарвачча. «Бўтакўз».*

ҒАРИБ [а. غريب — ёт, бегона, ўзга; нотаниш, номаълум] 1 Қариндош-уруғи йўқ, бирор ҳомийси, кўмақчиси бўлмаган, кимсасиз; мусофир. *Ғариб кўнглини ғариб билур. Мақол.* ■ *Бу ғариб ва кимсасиз киши асли Сабзавор шаҳридан бўлиб, фалакнинг гардиши билан Ҳиротга келиб қолган. Мирмуҳсин, Меъмор. Файзи касалхонадан кетгандан кейин, бамисоли ғариб бўлиб қолдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 Камбағал, қашшоқ; фақир, бечора. *Тирноқ-ла ер ўйиб, сувлар оқизган Ғариблар аҳволи қоларди тангага. Файратий. Бозор Ҳамроевич, ўғли ғарибгина бир оилага нақадар катта ғам-ташвиш орттирганини тушунди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

3 кўчма Ночор ҳолатли; кўримсиз; аҳволи танг. *..шаҳар четидан ижарада, ғариб бир хонада.. яшардик. М. М. Дўст, Лолазор. Гиёҳлари қовжираган ғариб мазорга тикилиб ўтириб, ўтган болалигини.. эслади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи ҳамма вақт ғариб яшашига қарамай, жуда серпардоз эди. С. Зуннунова, Гулхан.*

4 кам қўл. Ажиб, қизик, ажойиб. Сизлар эмас, отанг нима бўлади, Болам, жанг энди ғариб бўлади. «Маликаи айёр». Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир! — Бу сўз Отабекни ажаблантирганидек, уста Олимга ғариб эшитилган эди. А. Қодирий, Утган кунлар.

ҒАРИБЛАНМОҚ айн. ғариблашмоқ. Етмиш кунлик қамал билан хазинамиз жуда ғарибланди, ҳатто шу кейинги кунларда ҳам қийналиб қолдик. А. Қодирий, Утган кунлар.

ҒАРИБЛАШМОҚ 1 Ғариб бўлиб қолмоқ, кимсасиз, кўмакчисиз қолмоқ.

2 Аянчли, ночор аҳволга тушиб қолмоқ; камбағаллашмоқ. Бир майдонга сурункасига пахта экилавергач, тупроқнинг таркиби ғариблашиб, ер ориқлаб, ҳатто минерал ўғитларни ўзига сингдиролмайдиган даражага етиб қолди. Миртемир, Р. Раҳмон, Катта карвон.

ҒАРИБЛИК Ғариб ҳолат, ғарибона шаброит. Йўлчи қоронғи кечада борар экан, бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ туйди. Ойбек, Танланган асарлар. [Меъмор:] Қолган умримни, чолу кампир бирга, хокисору ғарибликда, тоат-ибодатда ўтказмоқчиман. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАРИБОН [а. + ф. غريبان — ғариблар]: **шоми ғарибон** Ғарибона шом пайти; кишини изтиробга соладиган, кўзга хунук кўринадиган, кўнгилсиз, хувуллаган кечки пайт. [Холниса хола] Кечқурунлари, шоми ғарибонда йиғлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҒАРИБОНА [а. + ф. غريبانه — ғарибларча, ғариблар каби] Ғарибларга хос; фақирона, ночор. Ғарибона ҳаёт кечирмоқ. ■ [Муқимий ва Тожибой] Хуржунни бошга қўйиб, ғарибона уйқуга кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Бизникидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли.. уй экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАРИБПАРВАР [а. + ф. غريبپروار — ғариблар ғамхўри] Ғарибларга ён босадиган, кўмаклашадиган; камбағалпарвар.

ҒАРИБУДДИЁР [а. غريبالديار — бошқа, ўзга мамлакат(лар)] эск. кт. Бошқа ёқдан келган; мусофир, фақир. Узумчи ғарибуддиёр эканимни фаҳмлаб, баъзи маслаҳатларни берди. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҒАРИБ-ҒУРАБО [ғариб + а. غريباء — «ғариб» с. нинг кўпл.] Фақир кишилар, ғариблар. Ҳа, худо, бературган бўлсанг, биздай ғариб-ғураболарга бер!. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. У киши [эшон] катта авлиё эмишлар. Бизга ўхшаган ғариб-ғураболарга меҳрибон эмишлар. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҒАРИК Суюғоёқлик; фоҳишалик, бузуклик. Ватанфурушилик уят, ғарлик, ўғрилик уят.. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҒАРОВ Пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи ковак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик; бамбук. Авваллари наъки растасида ғаровдан чилимга найу сархона қилиб сотгувчи эди. А. Мухтор, Кумуш тола.

Тирноққа ғаров югуртгирмоқ (ёки солмоқ) Қаттиқ азоб бермоқ, қийнамоқ. -Қишлоқдаги миш-мишлар хунук, золимлар менинг ҳам тирноғимга ғаров югуртмоқчи, — деди чол. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. Қўлимдасан, жодуда қирқтираман! Тирноқларингга ғаров соламан. К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРОЙИБ [а. غرايب — қизик нарсалар, камёб нарсалар] 1 Жуда кам учрайдиган, жуда бошқача, галати. Ғаройиб машина. ■ Назар Алиматга худди ажойибхонадаги ғаройиб нарсани томоша қилаётгандек боқарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Бу кўчалар шундай сирли ва ғаройибки, асти қўяверасиз. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. ..янги журнални варақлаб ўтириб.. ғаройиб суратга кўзим тушди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 айн. **ажойиб 1**. Ҳатдаги гаплар бирмунча ғаройиб бўлиши баробаринда, унинг тегишли кишига етиши жуда зарур эди. А. Муқимов, Тарк этма назокатни. Бугунги кўпқари ғаройиб бўлди-да. Ш. Ашурова, Янга.

ҒАРОЙИБОТ [а. غرايبات — «ғаройиб» с. нинг кўпл.] Ажойиб ва ғаройиб нарсалар, ажойибот. Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. Кўзи бир зум илингандай бўлди-ю, аммо алаҳсирай бошлайди, кўз ўнгидан турли-туман ажойиботлар, ғаройиботлар ўтади. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҒАРРА-ШАРРА: **ғарра-шарра сарф қилмоқ с.т.** Меъёрдан ташқари, катта-катта сарф, чиқим қилмоқ. Пулни ғарра-шарра сарф қилмоқ.

ҒАРТ тақл. с. Кескин ишқаланиш ёки урилишдан келиб чиқадиган йўғон, дағал товушни билдиради.

Ғарт этмоқ айн. **ғартилламоқ**. Эшик **ғарт** этиб ёшиди.

ҒАРТИЛЛАМОҚ «Ғарт», «ғарт-ғарт» этган товуш чиқармоқ. *Карнайлар қулоқларни батанг қилиб ғартиллади.* Ғ. Расул, Адолат.

ҒАРТ-ҒУРТ тақл. с. «Ғарт» ва шунга яқин товушларни билдиради. Булардан бошқа яна 4 та «созанда» ҳам тақир-туқур, **ғарт-ғурт** қилиб, қулоқ-мияни еб бормоқда. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҒАРЧ тақл. с. 1 Мўрт, куврак нарсани чайнаганда, босганда, синдирганда чиқадиган товушни билдиради.

Ғарч этиб (ёки **этказиб**) Ғарчиллатиб, ғарчча; тез ва шиддат билан. *Бодрингни ғарч этиб тишламоқ.* ■ -*Шу билан мақтан-яксанми?! — пўнғиллади у қўлида қолган қарам мағзини ғарч этиб чайнаб.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 маҳс. Этик, кавуш, туфли каби оёқ кийимларининг тагчарми орасига маҳсу тарзда қўйиладиган чарм ва юрганга ундан чиқадиган товуш. *Худо хоҳласа, этикларингга ғарч солдириб бераман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ўртага чўккан ўнғайсиз жимликни узоқ йўлакдан эшитилган этик ғарчи бузарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳали ғарчи кетмаган туфлисидан тортиб пўрим телпагигача — бошдан-оёқ яна бир синчиклаб, маънодор тикилди.* «Ёшлик».

ҒАРЧИЛЛАМА Юрганга ғарчиллайдиган, ғарчиллаган товуш чиқадиган. [Машарифнинг] *Бошида дўппи, устида тўн, оёғида ғарчилама этик.* Н. Мақсудий, Машарифнинг гинаси. *Оёғида ғарчилама кавуш-маҳси.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҒАРЧИЛЛАМОҚ «Ғарч-ғарч» товуш чиқармоқ. *Кўча ва ҳовлиларда музлаб ётган қор оёқ тағида ғарчилларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Туфличаси ғарчиллайди, Дилийим аччиғлайди.* «Бойчечак».

ҒАРЧЛИ Ғарчи бор, «ғарч» қўйилган: юрганга «ғарч-ғурч» қиладиган. *Очил бувага қараганда у [Азимжон] бошқа бир олам: ғарчли латироқ этик, шевиот шим, ипак кўйлак.. ҳаммаси бежирим, ҳаммаси нафис, тахи бузилмаган.* А. Мухтор, Чинор. *Афанди янги тикилган ғарчи бедана кавушини кийиб, ҳар қадамда завқланиб, боғ сайлига кетаётган эди.* «Латифалар».

ҒАРЧСИЗ Ғарчи йўқ, «ғарч-ғурч» қилмайдиган. *Ғарчисиз этик.*

ҒАРЧЧА 1 «Ғарч» этиб ёки «ғарч» этказиб. *Тилимни ғарчча тишлаб олдим. Умих-ни ғарчча босиб олди.* ■ *Турдиевнинг қўлини гитлерчи ғарчча тишлади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Турган-битгани, нукул. *Ёнғоқ меваларни оладиган бўлсак, буларнинг таркиби ғарчча мой бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *..ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин ғарчча думбали сомсаларни тўкиб ташлади дастурхонга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАРЧ-ҒУРЧ «Ғарч» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Кишиларнинг оёқ босишлари зарбидан қорнинг «ғарч-ғурч» қилган носиси эшитилади.* Газетадан. *Нафиса унинг пиёзни ғарч-ғурч чайнаб, нон билан тушираётганини завқланиб томоша қиларкан, сўзларининг мағзини чақишга уринарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҒАРҚ I [a. غرق — сувга чўк(тир)иш, бот(ир)иш; сув тошқини ёки غريق — сувга чўкиб кетган, ботган] 1 Сувга чўккан, сув қаърига ботган. *Яхши билан ёмон ўртаси фарқдир, Буни билмаганлар дарёга ғарқдир.* Газетадан.

2 кўчма Бирор нарсага кўмилиб кетган; бурканган, чўмган ҳолатли (ҳолатда). «Тоқи заргарон» *остидан чарчоқ, пала-партиш хаёлларга ғарқ ўтиб бораркан, ён томондан дўрилаган овоз эшитилди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Гўё борлиқ тинч ва осойишта дамларнинг лаззатига ғарқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ғарқ бўлмоқ 1) чўкмоқ, сув қаърига кирмоқ, *Икки кеманинг бошини тутган ғарқ бўлар.* Мақол. ■ *Омон қоламан десанг, қирғоққа чиқ!.. Чиқмасанг, баринг дарёга ғарқ бўласан!* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) бирор нарсага бутунлай ўранмоқ, бурканмоқ; ботмоқ, чўммоқ. *Бутунлай ипак-атласларга ғарқ бўлган Холжон хола бўйи баробар катта бир ойнага қараб, ўзини томоша қилди.* Ғайратий, Довдираш. *Чуқур хаёлга ғарқ бўлиб ўтирган Зулфизар бир чўчиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРҚ II Ўзи боғланиб келган сўз (сўз бирикмаси) англаган ҳаракат-ҳолатнинг тўла-тўқис, бутунлай юз беришини, юз берган ҳолатини билдиради. *Рисолат отин кўкариб кетган зрини кўриб.. қайноқ новвот чой тайёрлаб, босиб-босиб ичирди.* *Қўлдош отанинг бадани илиб, ғарқ терлади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Улоққа ташланган-*

ларнинг ўзлариям, отлариям хиёл ўтмай фарқ терга ботди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Узумлар фарқ пишган, новдаларда олтинланиб, одам кўнглини маст этади. Б. Барот, Соҳибкорлар. Ҳозир айнаи фарқ пишқичилик пайти. Газетадан.

ФАРҚОБ [ф. غرقاب — сув айланиши, гирдоб] кам қўлл. 1 айн. гирдоб.

2 кўчма Бирор ҳодиса, жараён даврасида, қамровида, таъсирида бўлиш. *Хаёлларга фарқоб бўлиб, ёнбошлаб ётиб эдим.. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ФАРҒАРА I [а. غرغره — вишиллаш, қулқуллаш; томоқ, ҳалқумни чайқаш, чайқаб тозалаш] тақл. с. 1 Сув ёки бошқа суюқ нарсани оғизда тутиб, томоқни чайганда чиқадиган товушни билдиради. *Фарғара қилмоқ. ■ Йўлдош жуда чарчаган. Бунинг устига-устак томоғи шамоллаган эди. Намакоб билан фарғара қилиб юриб, кечагина зўрға тузатиб олди. А. Мухтор, Чинор. Сут билан оғизни чайқаш ва фарғара қилиш томоқ оғриғи, бодомсимон безларга наф бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

2 Ўлим олдидан томоқдан чиқадиغان хирқироқ товуш. *..ўғлини аллақайси гулгун базмдан чақириб олиб, ўлим тўшагида ажал фарғараси тутиб ётган қари граф хузурига юборади. Х. Султон, Бир оқшом эртаги. Келса, жиянининг томоғига фарғара келиб қолган экан. Зиёда бош томонда, Гулнора қиз оёқ томонда унсиз йиғлаб ўтиришибди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

ФАРҒАРА II махс. 1 Арқон ёки занжир ёрдамида бирор нарсани тортиш, кўтариш учун хизмат қиладиган мослама, ўққа ўрнатилган ғалтак; чигир. *Кўра яқинига қазилиб, устига фарғара ўтқазилган бир қудуқ у ердагиларнинг сув манбаи эди. С. Айний, Қуллар.*

2 Катта чарх, девчарх; чархли дастгоҳ. *Пиллакаш пилла ипининг учини топиб, бир-бирига чирмашиб кетган пилла ипини.. фарғарага ўрнатилган дугга ўрар эди. Газетадан.*

ФАРҒАША Шамол, офтоб, совуқ таъсирида қуруқшаган; ғудраша. *Кўпинча совуқ, нам ҳавода қўл фарғаша тортади, ёрилади. «Саодат».*

ФАСБ [а. غصب — зўрлаш, мажбурлаш, куч ишлатиш; ҳокимиятни босиб ёки тортиб олиш]; **ғасб этмоқ** эск. кт. Бировларнинг мол-мулкни ўзиники қилиб олмоқ, ўз-

лаштирмоқ; тортиб олмоқ, таламоқ. *Қайлик ўйнаб, қиз сотишлар, Чўри, хизматкор тутишлар, Биров мулкни ғасб этишлар — Бу кун сенга кўп қийиндир. Ҳамза.*

ФАССОЛ [а. غسال — кир ювувчи; ўлик ювувчи] айн. ювгучи. *Икковимиз ҳам янги ҳаваскор ғассол бўлганимиз учун, қизишиб кетиб, [ўликни] уч мартагина эмас, 10-15 марта чайқаб юбордик. Ф. Гулом, Шум бола. [Уйга] Сўфи, ундан кейин ғассол, ундан кейин яна бир неча худождўй кишилар келишди. Мирмуҳсин, Фурбатдаги одам.*

ФАТ тақл. с. Карнай, машина сигнали кабиларнинг товушига ўхшаш товушни билдиради. *..карнайларнинг ғат-ғати ҳавони ларзага келтирди. М. Осим, Ўтрор. Йўгон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ФАТИЛЛАМОҚ «Ғат-ғат» этган товуш чиқармоқ, «ғат-ғат» қилмоқ.

ФАФЛАТ [а. غفلت — паришонхотирлик, бепарволик, лоқайдлик; ақлсизлик] 1 Хушёрлик бутунлай йўқолган ҳолат, бутунлай оғоҳсизлик; гофиллик. *Келди айёми баҳор, иш даври бир он ўтмасин, Бир нафас ғафлатда бу қийматли даврон ўтмасин. Ҳабибий. -Қалай? — деб сўради Комилов Бекдан отишининг натижасини билмоқчи бўлиб. -Ғафлатда экан, чамамда, ҳаммаси бўлмаса ҳам, тенг ярми қирилди. И. Раҳим, Мангулик кўшиғи.*

Ғафлатда қолмоқ ёки ғафлат босмоқ Хушёрликни йўқотмоқ, ғафлат ҳолатига тушмоқ; гофиллик билан фурсатни қўлдан бермоқ. *Тушуниб қадам боссанг, ғафлатда қолмайсан, хато қилмайсан, фарқ бўлмайсан. Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. Ғафлат босиб, кўзим илинган экан, бир вақт қулоғимга хириллаган товуш кирди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Ишқилиб, [ғўзани] нарвариш қилиш даврида ғафлатда қолманглар-да.. Газетадан.*

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятига тушунмаслик; нодонлик, жаҳолат. *Абдишукур давом этди сўзида: -Хусусан, биз, Туркистон мусулмонлари, чуқур ғафлатдамиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ғафлат уйқуси Қаттиқ уйқу. *У ер-бу ерга қўйилган қоровулар эса ғафлат уйқусида эдилар. М. Осим, Сехрли сўз. ..хонадон эгалари ғафлат уйқусида ётгандай. Жимжитлик. С. Сиёев, Аваз.*

ҒАҶЧА с. т. Ғарҷча. Сапчиб ҳиқилдоғини ажратиши учун бўлган Муталнинг биринчи ҳаракати бўшига кетди-да, чап биқинига ўткир ханжар ғачча ботирилди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҒАШ I [ф. غش — ҳушидан (ўзидан) кетиш, ҳушини йўқотиш, беҳушлик] I сф. кам қўлл. Нохуш, дилгир (кайфият, руҳиятга нисбатан). Уларнинг бўлимларида ситамгар ғаш кайфият ҳукмрон. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ойдин кечада бу хунук овоз унинг ғаш кўнглини тирнаб ўтгандай бўлди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаи.

2 айн. **ғашлик I**. Орадан бир неча ой ўтган бўлса ҳам, Роҳатбиби кўнглидаги ғаш ёзламади. Х. Фулом, Машғал.

Кўнгли (ёки юраги) ғаш тортмоқ айн. ғашланмоқ. Қассобнинг эсига дафъатан тунув кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар ғаш тортди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Ғаш келмоқ** 1) асаби кўзгамоқ; гижинмоқ. Азиза курседош қизларнинг ғаш келаётганини сезган сайин ўзини голиб ҳисоблаб, роҳатланар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) бадандаги бирор таъсирдан безовталиқ, ноқулайлик сезмоқ. [Йўлчи] Баъзан ғаш келиб, баданга ёпишган кўйлакни кўчирар ва елпинар эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ғашинга термоқ** 1) асабини кўзгамоқ, гижинтирмоқ. У ғашга тегадаражада ялтоқланаркан, меҳмонларни «қани-қани»лаб, ҳовлига бошлади. «Ёшлик»; 2) бирор таъсирдан ноқулайлик, ёқимсизлик туйғуси кўзгалмоқ. Сочлари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг ғашига тегишига парво қилмай, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеадан қувонар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҒАШ II Ғишғиша қилаверадиган; инжиқ (болалар ҳақида). Кичик ўғли жуда ғаш бўлган.

ҒАШ III [а. غش — алдамчилик, фирибгарлик; сохтакорлик] шв. Душман, рақиб, ёв. Шул сабабдан дев билан парилар сизга ғаш бўлган. «Маликаи айёр». Эътибор дейсанми қилган ишингни, Ҳеч билмайсан душманингни — ғашингни. «Эрали ва Шерали». То ўлгунча Николай билан ғаш бўлди, Намоздайин бир зўр ўтди жаҳонда. «Кўшиқлар».

ҒАШАВА айн. **ғишава**. [Директор] Сиртқи институтга кирларинг, деб ғашава қил-

япти. С. Зуннунова, Янги директор. ..бекордан-бекорга смена бошлиги билан диспетчерга ғашава қилишарди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАШЛАМОҚ Ғашликка солмақ, ғаш қилмоқ. Собирдан дарак йўқлиги Роҳиланинг дилини ғашлаганди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒАШЛАНМОҚ I Ғашламоқ фл. ўзл. н. Кета туриб, хаёлига шубҳалар келиб, кўнгли ғашланди-ю. ўзини юпатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ғашлик, инжиқлик қилмоқ. ..кўрпаларни боланинг устига ёпиб, ўз қулоғини унинг ғашланишларидан тинчитди. С. Айний, Қуллар.

ҒАШЛИК I Руҳиятдаги дилгир, ғаш ҳолат; нохуш, дилгир туйғу, таъби хиралик. Кундошлик — кўнгли ғашлик. Мақол. ■ Баширжоннинг дилига ғашлик оралади. Асқар Бакировичнинг овозидан кайфияти яхши эмаслиги сезилиб турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Нега, менинг дилим, титрайсан нечун, Нечун юрагимни тирнайсан, ғашлик? А. Орипов, Йиллар армони.

ҒАШЛИК II Ғишғиша, хархаша, инжиқлик. Эрталаб Анзираг хола кийинтираётганида, боланинг ғашлик қилиб йиғлаётганини, онасини йўқлаганини кўриб, кўнгли бузилиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Олиб кетдим бари бир алдаб, Қилса ҳамки ғашлик, айёрлик. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ҒАШЛИК III Ғайрилик, душманлик. Сизларга менинг ғашлигим йўқ, аммо ҳавасим келади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАШҒАША с. т. Хархаша, ғашава, жанжал. ..ҳар йили бир бор кўйлак деб ғашғаша қилади. К. Алиев, Миллат пешвоси.

ҒАЮР [а. غيور — рашкчи; жонкуяр, фидойи; ғайратли, тиришқоқ] I эск. айн. **ғайир**. Нима дейсан, эй ғаюр инсон? Ғийбатларинг мени қилди қон. М. Юсуф.

2 с. т. Ғайратли. Дарҳақиқат, сиз ва бизнинг вазифамиз бундай ёш, ғаюр йигитларга ҳар доим далда беришликдир. А. Қодирӣ, Кичик ҳикоялар.

ҒАҚ тақл. с. Ўрдак ёки қарға-қузғунлар товушини билдиради. Шақиллаб мақтаниш билан алаҳсиган олаҳакка, сизирнинг думи текканда, «ғақ!» этди-ю, ура қочди. С. Анорбоев, Оқсой.

ФАҚИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» этган товуш чиқармоқ. *Холматжон.. алақаерда тинимсиз ғақиллаётган ўрдаклар овозига қулоқ соларди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳознинг ғақиллаган товуши кампир ўғлининг қулоғига бориб, дарди бўшашиб, энасига бир сўз деб турган экан. «Алпомиш».*

ҒАҚ-ҒУҚ тақл. с. «Ғақ» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Кун ёйилиб, елкани қиздира бошлади. Узоқ-яқиндан ўрдакларнинг ғақ-ғуқи эшитилди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҒАҒИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» деган товуш чиқармоқ. *..қаердандир ўрдакларнинг ғағиллаши эшитилар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Хайрлашган товушлар. Машина жўнайди. Ҳозлар ғағиллайди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

ҒИВАК шв. Яхши ривожланмаган, нимжон, заиф (ўсимлик ҳақида). *Ёввойи ўт, зарпечак Зормандалар авжиди.. Куйиб ғивак ғўзалар Азобда қолган жуда. Т. Йўлдош.*

ҒИВИЛЛАМОҚ айн. **ғивирламоқ**. *Сал шўхлик қилсанг: -Ғивиллама оёқ остида! — деб жеркишарди улар. Ойбек, Болалик.*

ҒИВИРЛАМОҚ с.т. 1 Тинимсиз, бепартиб ҳаракат қилмоқ, «ғивир-ғивир» қилмоқ; ғимирламоқ (майда жониворлар ҳақида). *Пастдан қараган кишига ғўё беҳисоб чумоли карвони ғивирлаётганга ўхшаб кўринади. И. Раҳим, Ихлос. Кўклам келиши билан бутун дарахтлар уйғонади, қурт-қумурсқалар ҳам ғивирлаб қоладилар. Ғ. Ғуллом, Тирилган мурда.*

2 *кўчма* Аста кўзгалмоқ, ҳаракатга келмоқ. *Дарҳақиқат, душман ғивирлаб қолган эди. Ҳадемай ҳужумга кўчди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Кетмоқчи бўлиб ғивирлай бошлаган эди, Ҳалима она кўймай, чойга ўтқазди. Ойдин, Ҳикоялар.*

3 Бирор нарса, иш билан секин-аста куйманмоқ. *Ҳовлида беш-олти киши ғивирлаб юрибди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Ғивирларди бунда ҳамшиша: Гул суғорар, ҳовли сунурар.. Ойбек, Қизлар.*

ҒИВИРСИМОҚ айн. **ғивирламоқ** 3. *Бир кун у кечаси шаҳардан келаётган эди, катта толнинг тагида кимдир ғивирсиб юрганини кўрди. Ойдин, Сухбати жонон. Ошхона атрофида ғивирсиб юрган одамларни ҳам кўриши мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИВИР-ШИВИР тақл. с. Секин, аранг эшитиладиган, маъноси ноаниқ товушларни билдиради; пичир-пичир, ғивир-ғивир.

Кечаси кўшни ҳовлида ғивир-шивир бўлиб қолди. ■ Кел, кел, қани, нима бўлди? Сўзла, ғивир-шивир қулоғимга чалинди.. Ойбек, Улут йўл. ..одамлар ўртасида ғивир-шивир гаплар тарқалди. А. Толипов, Ҳақиқат енгди.

ҒИВИР-ҒИВИР тақл. с. 1 Ҳашаротнинг аста, давомли, тинимсиз ҳаракатини, қимирлашини билдиради. *Бир нарса ғивир-ғивир қилиб ухлатмади. Қулоғимда бир нарса ғивир-ғивир қилди.*

2 Бирор иш билан тинимсиз шугулланиш, тинимсиз уриниш ҳолатини билдиради. *Дунё ари уяга ўхшар экан. Ғивир-ғивир қилсан, кирасан, чиқсан, урикансан, суринасан — бол йиғасан. Сен йиққан болдан қавм аҳли баҳра тонишини ўйлайсан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИДИ-БИДИ Норозилик, талаб, шикоят, койиш ва ш.к. тарздаги гап-сўз, ўзаро айтишиш (одатда, арзимас, майда-чуйда нарсалар ҳақида). *..сен билан ғиди-биди айтишиб ўтиришга тоқатим йўқ. Т. Ашуров, Марварид тут. Эру хотин ўртасида ғиди-биди бошланганига мана икки кун бўлди. «Муштум». Муслим ишга кетиши билан, қайнана-келин ўртасида ғиди-биди гаплар баъзан жанжалларга айланиб кетарди. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.*

ҒИДИЛЛАШМОҚ с.т. Ғижиллашмоқ.

ҒИДИНГЛАМОҚ с.т. салб. Бемаъни гапларни айтмоқ; пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. *Сафар сапчиб ўрнидан туриб, овози борича: -Ҳайдасангиз — ҳайдайверинг, колхозингизга зор эмасман, — деб ғидинглади. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.*

ҒИДИ-ҒИДИ айн. **ғиди-биди**. *Кундошлик иши қийин, коса косага текканда, ғиди-ғиди гаплар кўнайсиз, бизга эмас, ўғлингга ҳам татимай қоладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҒИДО [а. غداء — нонушта; тушлик овқат; озиқ, таом] эск. кт. қ. **ҒИЗО**. *Қиз ва йигит орасида.. пахтачилик ривожини тўғрисида қизгин суҳбат бошланиб кетди. Ҳар иккисининг жонига бу мавзу ғидо эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҒИДҒИДЛАМОҚ тақл. с. Бўлиниб-бўлиниб чиқадиган овоз билан сайрамоқ (каклик, бедана ҳақида). *Ҳожи дўптили Султон пучуқ такяда боқиб юрган каклик ғидғидлай бошлади. Ғ. Ғуллом, Шум бола.*

ҒИД-ҒИДОҚ тақл. с. Какликнинг сайрашини билдиради. *Бу тонгда Ҳожи бобо*

навруздан буён ихлос қўйиб парварши қилиб юрган, аммо сайрамаган, Уратенадан совғага келган туллак каклик бирдан «ғид-ғидок» чиқариб қолди. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҒИЖБАНГ тақл.с. қ. ғиҷбанг.

ҒИЖБАНГЛАМОҚ Маълум усул ёки ритмда чалинмоқ, жарангдор овоз таратмоқ (чилдирма ҳақида). Қаердадир чилдирма ғиҷбангламоқда, бир томонда майда ва шўх, иккинчи томонда кишининг қалбини тирнайдиған катта ашула бўлмоқда. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҒИЖЖАК [ф. غچک / غزک - камонча билан чалинадиган торли мусиқа асбоби] Сим торли, қоринчасига махсус тери қопланган, камонча билан чалинадиган мусиқа асбоби. Ичкаридан.. най ва ғиҷжак овози баралла келиб турар эди. Ғайратий, Довдириш. Барот полвон «додхоҳ келибди шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дотор, танбур, ғиҷжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒИЖЖАКЧИ Ғиҷжак чалувчи созанда. Фақат ғиҷжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «тақ» этиб чертиб кўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди. С. Аҳмад, Музиқали воқеа. Эшонхон даҳлизда ичириб-едириб меҳмон қилган бир гуруҳ танбурчи, ғиҷжакчи созандаларини бошлаб кирди. Ойбек, Улуғ йўл.

ҒИЖИЛЛАМОҚ 1 с.т. Ғижирламоқ. Ғижиллайдиған каравот. ■ [Давлатёр] Билинар-билинмас ҳуштак чалди. Гўё унинг ҳуштагига дарвозанинг бир қаноти сезиларсезилмас ғижиллабгина бир одам сигарлик очилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Намиққан эшик ғижиллаб очилди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Танча ёнида чўмилтирилган бола эртасига ўпкаси ғижиллаб, ғингишиб чиқди. Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 с.т. Кўпайиб, «ғиҷ-ғиҷ» бўлиб кетмоқ, тўлиб-тошмоқ. Қараса, бир кичкина бозор экан, одам ғижиллаб ётибди. «Равшан».

ҒИЖИЛЛАШМОҚ Ади-бади айтишмоқ; жанжаллашмоқ. ..бўлимга чиқшим билан Каримийнинг тазйиқига учрадим-у, икковимиз ғижиллашиб қолдик. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси. Ҳозир у билан ғижиллашиб ўтиришининг фойдасиз эканини пайқаб, орқага чекинди. М. Осим, Элчилар.

ҒИЖИМ 1 Букланиб, эзилиб, тахи, текислиги бузилган. [Акбарали] Ғижим қоғозни кафти билан яна текислаб, яна ўқиди, иккинчи анкетани ҳам олиб, солиштириб ўқиди. А. Мухтор, Чинор. Тоғорага солиб ювсангиз ҳам, ғижим бўлмайди, материали жуда пишиқ. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ғижим кўйлакни киймайди, ботинкасини узоқ ишқалаб тозалайди. А. Мухтор, Кумуш тола.

Ғижим бахмал (ёки духоба) Бахмалнинг туклари бир текис, силлиқ бўлмасдан, ғижимланган каби товланиб турадиган хили. Магазиндан ўн метр ғижим духоба олдим. ■ Муҳаббат.. бир кийим ғижим бахмал олиб чиқади, Турғун чўт уриш билан овора. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ғижим рўмол** Ғўзапўчоқ шаклида бўртиқ нақшлар солиб тўқилган ипак рўмол. Ғажак қўйган келинчаклар, ғижим рўмол ўраган қизлар фотография олдида ўралашиб қолишади. С. Аҳмад, Уфқ.

ҒИЖИМ II с.т. Сиқим, чангал. [Нусратилла] Белидаги бир қийиғини жаҳл билан шартта ечиб, бир ғижим пулни ялтироқ ғишт устига сочди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒИЖИМЛАМОҚ 1 Текислиги, тахи бузилган, эзилган ҳолатга олмоқ; ғижим қилмоқ. Заргаровнинг ҳовлисида.. ерда ётган бир пой эски калиш, ғижимлаб ташланган бир-иккита газетадан бошқа ҳеч нарса йўқ. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Столдаги оппоқ сочиқни олиб, бўйни, юзини артди-да, ғижимлаб, ёнига қўйди. С. Нуров, Нарвон. ..бир нуқтага тикилганча, хат ёзилган қоғозни беихтиёр ғижимлай бошлайди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 Кафтлари орасида маҳкам, эзган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ. -Мен ҳам соғиндим, Ойқиз, - деди Олимжон Ойқизнинг сочларини ғижимлаб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. -Энди бу ёғи бизга боғлиқ, - деди у кафтидаги бир сиқим тупроқни ғижимлаб. Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

3 кўчма Азобламоқ, эзмоқ, қийнамоқ. Вужудини дард ғижимлаб ташлагандек букчайиб, ўз кўчасига бурилди Икромжон. С. Аҳмад, Уфқ. Бу хаёл унинг қалбини ғижимлади.. Мирмуҳсин, Умид.

ҒИЖИН: ғижини келмоқ Ғаши, аччиги келмоқ. Маҳалла бойваччаларининг тўйдан мийиқлари остида кулиб чиқаётганларини

кўриб, Ҳайдарнинг гижини келди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Гижинига тегмоқ** ёки **гижинини келтирмоқ** Жаҳлини чиқармоқ, аччиғини келтирмоқ, гашига тегмоқ. Бу сийниталоқ [синглиталоқ]нинг боласи.. гижинимга тегиб юрибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИЖИНМОҚ Аччиғи келиб, жаҳли чиқиб, қиёфаси шунга мос ҳолда ўзгармоқ (мас., юзи бурушмоқ). Тишларини бир-бирига босиб, қаттиқ оғриққа дучор бўлган кишидек гижинди, қисик лабларидан пушаймонликни ифодаловчи инграш чиқди. Шухрат, Шинелли йиллар. Раҳим муштлар зарбини тузуккина сезган бўлса-да, аламини ичига ютди, тишларини қирсиллатди, гижинди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эрининг вағиллашидан ажабланиб югуриб чиққан Майсахон ҳам иккала биродарнинг бир-бирига гижиниб турганини кўриб, ҳайкалдек қотиб қолди. А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ГИЖИР тақл. с. Қаттиқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган ёқимсиз товушни билдиради. Эшикнинг гижирини. Каравотнинг гижирини болани уйғотиб юборди. ■ Тупроғи билқ-билқ кўчадан араванинг асабларни пармалайдиган гижирини эшитиларди. Ойбек, Навоий.

ГИЖИРЛАМОҚ 1 «Гижир-гижир» товуш чиқармоқ, гижир-гижир қилмоқ. Аравага гўнг роса тепкилаб босилган, гилдираклар юк зўрагидан гижирлар, қўш от уни зўрга тортарди. Ҳ. Фулом, Феруза. Баширжоннинг тишлари гижирлаб, ўрнидан туриб кетди. Н. Аминов, Суварак.

2 с.т. Шамоллаш ёки бирор касаллик туфайли хириллашга яқин овоз чиқармоқ, Тузукликка тузук. Лекин ҳали ҳам ўнкалари гижирлайди, йўталадилар. С. Анорбоев, Оқсой.

ГИЖИРЛАШМОҚ қ. гижиллашмоқ. Ота-ўғил, биз келмасдан аввал, ўзаро гижирлашиб олган эканлар. С. Айний, Эсдаликлар. Ғайбулла қурилиш бошқармасига бориб, ўзи гаплашди.. совхоз бошлиқлари билан ҳам гижирлашиб олди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ГИЖМАЛОҚ шв. Гижимланган, тахи бузилган, гижим. Кўйлак гижмалоқ бўлиб кетибди. Гижмалоқ қилмоқ. Қоғозни гижмалоқ қилмоқ.

ГИЖМАЛОҚЛАМОҚ шв. Текислигини ёки таҳини бузмоқ, гижимламоқ, гижмалоқ қилмоқ.

ГИЖ-ГИЖ тақл. с. 1 айн. **гижир-гижир**. «Гиж-гиж» суриладиган [сумка] занжирининг тишлари тўқилиб.. тасмаси бир неча жойидан ямалган. «Ёшлик».

2 с.т. Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган даражада. Гиж-гиж одам. Гиж-гиж чумоли. ■ Гиж-гиж бўлиб, қумурсқалардай қайнаб ётган қўшин кўприкда шундай тўқилиб қолган эдики.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГИЗ тақл. с. (асосан такрор ҳолда қўлланади) 1 Жуда тез йўналишдаги, учаётган нарсанинг товушини билдиради. Ҳавода кетма-кет ўқлар гиз-гиз учар эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Тез, гизиллаб. Ушандан ўтсанг, тўғри йўл кетади, шағал тўқилган. Гиз-гиз машина ўтиб туради. Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

Гиз этиб 1) тез, гиз этган овоз чиқариб, визиллаб. Ўқ бошим устидан гиз этиб ўтди; 2) тезлик билан, бир зумда. ..шаҳарга тушигиси келса, бир соат автобус кутмай, гиз этиб бориб келаверади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ГИЗИЛЛАМОҚ 1 «Гиз» этган овоз чиқармоқ, «гиз» этмоқ. Маҳкамадаги хоналарга юзларча тошлар гизиллаб учди. Ойбек, Навоий. Ўқ устига гизиллар ўқлар, Тиллар томоқларга тиқилар. Э. Раҳим.

2 Чаққон ва тез ҳаракат билан юрмоқ, югурмоқ. Нон битгач, саватни.. супурги бойлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга гизиллади. Ойбек, Танланган асарлар. ..сабри чидмай, эшикка отилди. Зиналардан гизиллаб туиди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Шу пайт ортимиздан гизиллаб йўловчи автобус келиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГИЗО [а. غدا — овқат, озиқ, таом, егулик] эск. кт. Овқат, озиқ, емиш. Муқимий кейинги ҳафталарда ортиқ инжиқлашиб, Кўқонга қайтиб боришдан умидини узгандек, ҳатто дўстларини ҳам, ўғлини ҳам ёдламай қўйган, кам завқ, кам гизо бўлиб қолган эди. С. Абдулла, Қувғунда. Ошиқлар гизоси бу оқшом висол, Таиналик давоси лабдаги зилол. Э. Воҳидов, Тўй оқшоми. Бир пайт гизо излаган эчкидек, қоратоғ қарғаси учиб келиб, чинор шоҳига қўнди. Н. Ёқубов, Жон.

ГИЗОЛ айн. **газол**.

ФИЗФИЗАК *шв.* Бизбизак.

ГИЙБАТ [а. غيبت — йўқлик, мавжуд эмаслик; вақтинча йўқ бўлиш] Бировни камситиб, айбситиб, ёмонлаб гапириш, фикс-фасод. *Бекорчининг хунари — гийбат. Мақол. Болали уйда гийбат йўқ. Мақол.* ■ *Афсуски, майда-чуйда гийбатларга берилдим, бировни бировга қарши қайрадим, хуллас, умрим ўтиб кетди. М. М. Дўст, Лолазор. Бўлим бошлиғи чиқиб кетди дегунча гийбат бошланади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Гийбат қилмоқ Гийбат тарзидаги гаплар айтмоқ, шундай гаплар билан айбситмоқ, ёмонламоқ. *Баъзи аёлларга ҳайронман, иккитасининг боши қўшилдим — бас, бировларни гийбат қилгани-қилган. М. Хайруллаев, Кўнгил. Киши меҳнат қилмаса, гийбат қилади. Мирмуҳсин, Умид.*

ГИЙБАТХОНА [гийбат + хона] *с.т.* Гийбат гаплар кўп бўладиган жой, фикс-фасод уяси. *— У жувонмарларнинг нияти ёмон, — Кумри ўзи ташлаб кетган гийбатхонанинг сир асрорини оча бошлади. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ГИЙБАТЧИ Гийбат қилувчи, гийбатни одат қилиб олган киши. *Гийбатчининг бурди бўлмас, тўхматчининг юзи бўлмас. Мақол.* ■ *Гийбатчиларнинг мавзулари Аҳмад маҳдумнинг «жодугарлиги» ва «сеҳрбозлиги» эди. С. Айний, Эсдалиқлар. Ҳасадгўй ва гийбатчи ўзи тайёрлаган гийбат ботқоғига ўзи ботиб қолади, деб айтган халқимиз. Н. Валиева, Ҳасад қилманг.*

ГИЙТ *тақл. с.* Ёғоч, темир каби нарсаларнинг ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Дарвоза гийт этиб очилди.* ■ *Ичкари эшикнинг гийт этиб секингина очилганини эшитди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ГИЙТИЛЛАМОҚ «Гийт-гийт» товуш чиқармоқ, «гийт-гийт» қилмоқ, «гийт» этмоқ. *Кўча эшик гийтиллаб очилди, кўлига сирли сопол кўза тутган қизча қадамларини авайлаб босиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГИЙЧ *айн. гийт.* Эшик олдин аста-аста тақиллади, кейин гийч этиб очилди. *Ҳ. Зиёхонова, Қишлоқ.*

ГИЙҚ *айн. гийт.* Қоронғида эшикнинг гийқ этиб очилгани эшитилди. *С. Зуннунова, Гулхан. Машина шитоб билан келиб, «гийқ» этиб тўхтади. О. Хусанов, Миннат. Омон тўсатдан ўзини орқаса ташлаб, «гийқ» деган овоз чиқарди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ГИЙҚИЛЛАМОҚ «Гийқ» этган овоз чиқармоқ; «гийт» этмоқ, гийтилламоқ. *Эски эшик бир неча бор очилиб-ёпилди. Ҳар сафар очилиб-ёпилганда, озор чекаётгандай ҳазин гийқилайди. С. Анорбоев, Меҳр. Гийқиллаб бораётган арава устида тевараги уфққа туташган чўлни томоша қилиб бораман. С. Аҳмад, Чўл бургути. Роса бир соат бўлди Ҳадрадан йўлни бошлаб, Муюлишдан трамвай гийқиллаб ўтганига. Ф. Фулом.*

ГИЛАЙ Қараганда кўз қорачиқлари бир томонга йўналмайдиган, тўғрига қарай олмайдиган, кўз соққаси қийшиқ ўрнашган. *Гилай бола. Гилай кўз. Бир кўзи гилай. Кўзини гилай қилмоқ.* ■ *Кўз олдида «гўштингни бурдалайман!» деб кўзини ола-қула қилиб турган ўғай она ва унинг қариндоши — гилай хотин турарди. Мирмуҳсин, Умид. Гилай кўзни тўғрилайдиган доволардан бири кўзойнақдир. «Фан ва турмуш».*

Гилай бўлмоқ айн. гилайланмоқ. *..ют-қазган чоғларида даргазаб кўзлари гилай бўлиб кетарди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Гилай қарамоқ* Ёмон муносабатда бўлмоқ; ёқтирмаслик. *Теримга келганда ким ёмон — Йигиталининг машинаси ёмон. Шу борада неча карра ўртага тушиб, терлаб чиқса ҳам, кузга келганда, [Сафарбаров] машинага гилай қарайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ГИЛАЙЛАНМОҚ Гилай ҳолатли бўлмоқ. *Кўзлари гилайланиб қолган икки киши гандираклар кириб келаётган эди, контролёр уларни тўхтатди. «Муштум».*

ГИЛАЙЛАШМОҚ қ. гилайланмоқ. *У оғзини катта-катта очиб.. кўзлари сузилиб, гилайлашиб кетарди. «Шарқ юлдузи».*

ГИЛАЙЛИК Кўз соққасининг қийшиқ ўрнашуви: бунда бир кўз қорачиғи кўрилатган нарсага қараган, иккинчиси эса ўша нарсадан чакка ёки бурун томонга оғган бўлади. Баъзан иккала кўз қорачиғи бурун ёки чакка томонга оғади.

ГИЛДИРАК I Арава, машина ёки бирор механизмнинг юриши, ҳаракат қилиши учун хизмат қиладиган, ўққа ўрнатилган, айланадиган, доира шаклли қисми. *Арава гилдираги. Автомобиль гилдираги.* ■ *Сал алахсисанг, универсалнинг тишли гилдираги тагида қолиб кетасан. М. Мансуров, Ёмби. Мана, кичик телескопга ўхшаш асбобнинг*

гилдираклари ҳаракатга келди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

Тарих (ёки тараққиёт) гилдираги Тарихий тараққиёт жараёни. Гитлерчилар қонуний тараққиёт гилдирагини орқага айлантириб юбормоқчи бўлган эдилар. Газетадан. Тарих гилдираги айланар изда, Халқлар курашади келажак учун. Р. Бобожон.

2 Гилдиракка ўхшаш, айлана шаклли. Тип-тиниқ гилдирак ойначаси бор, Ойнакка тўғри тик туйнукчаси бор. Қ. Муҳаммадий.

ГИЛДИРАКЛИ Гилдираги бор, гилдирак ўрнатилган. Икки гилдиракли арава. Уч гилдиракли велосипед. ■ Ялангликда пахта машинадиган ун гилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиз. Сўрини кўтариб турган ана шу арқон ундан ҳам тепароқдаги гилдиракли блок орқали ҳаракатга келади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ГИЛДИРАКСОЗ Гилдирак ясовчи уста.

ГИЛДИРАКСОЗЛИК Гилдирак ясаш билан шуғулланиш. Гилдираксозликни ўрганмоқ. ■ Ишчилар.. гудокни эшитиб, мастерскойга, гилдираксозлик цехига йиғила бошладилар. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ГИЛДИРАКЧА Кичик гилдирак ёки гилдирак шаклли майда деталлар. Соат ичидаги гилдиракчалар.

ГИЛДИРАМОҚ Айланма ҳаракат қилиб юриб кетмоқ (гилдирак ёки доира шаклли нарсалар ҳақида). Танга қўлимдан тушиб, гилдираб кетди. ■ Карим кичкинагина, бўйига нисбатан анча семиз, думалоқ, юрганга гилдираб кетаётганга ўхшайди. А. Эшоннов, Ҳаётга қайтиш.

ГИЛДИРЛАМОҚ с. т. **1** Гилдирамоқ.

2 кўчма Айланмоқ, айланиб юрмоқ; парвона бўлмоқ. Теварагида гилдираб юрган Зайнабнинг уйига кира бериш учун [Отабек] Кумушнинг мулоҳазасини қилар [эди]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИЛМОН [а. غلمان — «ғулом» с. нинг кўпл.: болалар, йигитлар; хизматкорлар] **1** дин. Жаннатда хизмат қиладиган ёш гўзал йигит.

2 кўчма с. т. Гўзал қиз, аёл; пари. Ҳузур кўриб гилмонларни кучганлар, Бекларим, жонингга қурбон бўлайин. «Юсуф ва Аҳмад».

ГИЛОФ [а. غلاف — хатжилд; қоплама; қобик, пўстлоқ] **1** Буюмни ташқи шикастдан сақлаш учун солиб қўйиладиган, шу буюм шаклига мослаб тайёрланган махсус

жилд, қути, қин. Кўзойнак гилофи. Милтиқ гилофи. Кўрпанинг гилофи. Фиғжжакнинг гилофи. Гилофга солмоқ. ■ Бўронбой гилофнинг богичини ечиб, дуторни олди, торларини черта-черта, узоқ созлади. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. Мен киришим билан Расулов оқ сурпдан гилоф кийгизилган креслосини орқага суриб, ўрнидан турди, кабинетнинг ярмига келиб кўришди. Р. Файзий, Сувчи. Шарофат хола деразадан қараса, эшик тагида бир машина йигит-қизлар. Елкаларида рюкзак, кузовда гилоф кийгизилган жуфт-жуфт чангилар. А. Мухтор, Чинор.

2 кўчма кам қўлл. қ. маска **1**. Тухматчининг тоши ёмон, Гийбатчининг — гилофи. Мақол.

ГИЛОФЛАМОҚ Нарсага, буюмга гилоф қопламоқ, гилофга солмоқ. Кўрпани гилофламоқ.

ГИЛОФЛИ Гилофланган, гилофи бор. Гилофли рубоб. Гилофли қилич. ■ У [Хонқози] белидаги ёғоч гилофли маузер тўп-нончани кўз-кўз қилиб кўрсатди, кейин белидан чиқариб, хонтахта четига қўйди. А. Ҳакимов, Илон изидан. -Ма, сув ичиб ол.. — сержант гилофли сувдонини камаридан олиб тутди. Шухрат, Умр поғоналари.

ГИЛОФЧИ Гилоф тайёрловчи уста.

ГИЛТ тақл. с. Суюқликни ютаётганда, томоқда ҳосил бўладиган товушни билдиради. Сувни гилт этиб ютмоқ.

Кўзига гилт ёш олди (ёки келди) Кўзи ёшга тўлди. Жамила гапини интизорлик билан кутаётган мастерига жавдираб қаради-ю, гапириш ўрнига кўзларига гилт ёш келди. М. Жалололдинова, Диллар дилларга пайванд.

ГИЛТИЛЛАМОҚ 1 Жавдираб, ялинган, ялингансимон ҳолатли бўлмоқ. «Яна қуясизми?» дегандай.. хўжайинига гилтиллаб қараб қўярди. К. Яшин, Ҳамза. «Раисларга маза». Кўзлари ҳасаддан гилтиллади. С. Нуров, Нарвон.

2 Йилт-йилт, мўлт-мўлт қилмоқ (кўз ёши ҳақида). Қизча бўлса, гилтиллаб турган ёшларини дув тўкиб, яна кўзини очди. Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ. Отамурод, она кўзларида гилтиллаган ёшни кўрган заҳотиёқ, бу ишнинг битмаслигини сезди. М. Мансуров, Ёмби. Унинг ўзига ҳам,

Сатторга ҳам раҳми келиб, кўзларида бирдан ёш филтллади. П. Қодиров, Эрк.

ФИЛҚ айн. филт.

ФИЛҚИЛЛАМОҚ 1 айн. кулқулламоқ.

2 айн. филтилламоқ **2.** Турғунбой кўзида филқиллаб турган ёшини дув тўкди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ФИМИЛЛАМОҚ с. т. Фимирламоқ. Аҳмаджон ошпазнинг ёнида фимиллаб юрган эди, ичкаридан дадасининг овозини эшитиб: -Лаббай, дадажон! — деб уйга кирди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ФИМИРЛАМОҚ 1 Давомли тарзда секин-секин, сезилар-сезилмас ҳаракат қилмоқ, қимирлаб ҳаракатланмоқ (одатда кўп ва майда жониворлар ҳақида). Чумолилар фимирлаб юрибди. ■ Пайкалда икки нуқта фимирлаб юрарди. С. Нуров, Нарвон. Раҳматов ётган жойида бир-икки асабий фимирлаб кўйди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Енгил-елпи, майда иш-юмушлар билан машғул бўлмоқ, куйманмоқ. Самоварчи чол, тун ярмидан оған бўлса ҳам, фимирлаб юрган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

ФИМИРСИЛАМОҚ айн. фимирсимоқ. [Қодирали] Фимирсилаб юриб, кунни аранг кеч қилди. С. Сиёев, Чархпалак. [Кампир] Гоҳ молхонада, гоҳ ошхонада фимирсилаб юрганлари-юрган. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ФИМИРСИМОҚ айн. фимирламоқ **2.** Ошхонада фимирсиб юрган Рисолат укасининг олдига бир чойнак чой келтириб, ўзи ҳам ёнига ўтирди. С. Аҳмад, Уфқ. Алижон Тошкентга елдек етиб келди. Уйга кириб, онасининг соғ экани, илгаридай фимирсиб юганини кўриб қувонди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ФИМИРЧИЛАМОҚ: ичи фимирчиламоқ Бирор иш-ҳаракат қилиш пайига тушмоқ, гайрати кўзимок, Қашқарлик қаландарларнинг хонишини эшитиб, менинг ҳам ичим фимирчилаб қолди. Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

ФИМИР-ФИМИР тақл. с. Сезилар-сезилмас тарздаги қимирлаш, шарпани билдиради. Эшик олдига фимир-фимир ҳаракат бошланди. «Ёшлик».

Фимир-фимир қилмоқ айн. фимирламоқ. Кунлар исиб, қурт-қумурсқалар ҳам фимир-фимир қилиб қолди. ■ Одамлар, скреперлар,

бульдозерлар фимир-фимир қилади. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ФИНГ тақл. с. Пашша, ари каби қанотли ҳашаротларнинг учгандаги овозини билдиради. Пашша «финг» деса эшитиладиган жимжит ҳовли. Ойбек, О. в. шабадалар.

Финг демоқ Бирор ортиқча гап гапирмоқ, эътирозли гап қилмоқ. Агар бирор жойда финг десанг, ўзингдан кўравер.. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Ҳамманинг энсасини қотирадиган гапларни эшитиб, финг демай туриш лозимми? М. Ҳазратқулов, Журъат. Марат унга финг дегани йўқ, албатта. Аммо иягини кўтариб қўйди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ФИНГИЛЛАМОҚ айн. финтилламоқ.

ФИНГШИМОҚ 1 Увлаш, вовуллашдан кўра инграшга яқинроқ товуш чиқармоқ. Олапар Болтабойга чиноқ кулоқларини қисиб суйканди-да, фингишиб кўйди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Тумшугини олдинги оёқларига кўйиб ётган ит эринибгина фингишиди, сўнг бирдан хуруж билан вовуллашга тушиди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Маъносиз ёки маъносини илғаб бўлмайдиган товушлар чиқармоқ. Уйқуга қонмаган қизча эса инжиқланиб, бувисининг оёғига суйкалган кўйи фингишимоқда эди. Н. Қиличев, Чиғириқ. Чойгум тарақ-туруқ қилиб, тун сукунатини бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зоиржон фингишиб кўйди. Ў. Хошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 кўчма салб. Зорланувчи, нолиш билдирувчи ёқимсиз, бўлмағур гаплар қилмоқ. Машаққатли юришлардан зериккан хотини фингишйвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Али маҳрам билан анави валиаҳд ўғли то ҳануз, Авазга бекор раҳм қилдингиз, энди бизни бадтар мазахлайди, деб юрибди экан. С. Сиёев, Ёруғлик.

ФИНШИМОҚ айн. фингшимоқ. Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳадеганда ухлай бермади, финшиш берди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ФИНФИЛЛАМОҚ 1 «Финг-финг» овоз чиқармоқ (пашша, ари, қўнғизлар ҳақида). Бошини кўтарди: кўм-кўк осмонда беда ҳиди анқийди, асаларилар фингиллайди.. С. Нуров, Нарвон. ..бир хил йилтироқ пашша бор, у баъзида бақанинг тумшугига яқин келиб, фингиллаб уча беради. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўча Сўзларни тушунарсиз тарзда, паст овоз билан айтмоқ; шу тарзда гапирмоқ, хиргойи қилмоқ. *Бобо, сўроғимга жавоб бериш ўрнига, отига қамчи урди, нимадир деб ғинғиллагач, сўнг деди: -Йўл азоби, хўбам чарчагандирсан. Н. Сафаров, Оловли излар. Столини чертиб, ғинғиллаб ўтирган Хайит Хамидовнинг хиргойиси бир йигит кириши билан тўхтади. «Муштум».*

3 кўча айн. **ҒИНҒИШМОҚ** **3.** Гоҳо хотини ғинғиллаб қолса, болаларини қўшниларга ташлаб, кинога бориб келишади. «Ёшлик». Унинг Шўродан айнамаслиги ўша лагерда ёқ кўришиб турган эди, бирон марта ғинг дегани йўқ. Аксинча, унча-мунча ғинғиллаганни оғзига уриб юрди. Шухрат, Олтин зангламас.

ҒИНҒИРЛАМОҚ айн. **ҒИНҒИЛАМОҚ.** Элмуроднинг бир текис ғинғиллаган овози ёқимли нағмадай ҳамманинг эс-хушини қамраб олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИНҒИР-ҒИНҒИР: **ҒИНҒИР-ҒИНҒИР** қилмоқ Англаб бўлмас даражада, ноаниқ қилиб гапирмоқ, эшитилар-эшитилмас гапирмоқ, ғинғилламоқ. *Ғирғир-ғинғир қилмай, аниқроқ гапирсанг-чи!*

ҒИНҒ-ҒИНҒ: **ҒИНҒ-ҒИНҒ** қилмоқ айн. **ҒИНҒИЛАМОҚ.**

ҒИП: **ҒИП** бўғмоқ Қаттиқ бўғиб олмоқ. *-Ҳой, менга қара! — деди у [Ўғилой хола] бурун катаклари пирпираб, — Ёқангдан ғип бўғиб, зўравонлик қилаётганда, деразадан кўриб турганман. О. Ёқубов, Ларза. [Махмуда] Эрининг тўзгиган сочларига тикилиб ўтирибди-ю, лекин негадир ичидагини тўкиб солишдан ҳайиқяпти. Бу ҳайиқиш алами эса томоғини ғип бўғмоқда гўё! Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИППА: **ҒИППА** бўғмоқ айн. **ҒИП** бўғмоқ қ. **ҒИП.** Мадали Қосимов расмга бирпас тикилиб, индамай ўрнидан турди-да, қандайдир шўх куйни вағиллаб янгратаётган радиони ғиппа бўғгандай ўчирди. А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда.

ҒИР тақл. с. Нарсанинг тез айланиши ёки тез ҳаракат қилиши туфайли ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Мотор парраги бир ғир этди-ю, тўхтади.*

Ғир этиб Тезлик билан, бир лаҳзада, дарров. *Вақт ғир этиб ўтиб кетади. ■ Поездга билет олинган куни Мастура хола яна кўз ёши қилди: -Ғир этиб келдинг-у, ғир*

этиб кетяпсан-а, онам? Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ғир этган шамол (ёки шабада) йўқ Озгина ҳам шамол йўқ, шамол бутунлай йўқ. Саратоннинг жимжит, зимзиё кечаси. Ҳаво дим. Ғир этган шабада йўқ. М. Осим, Сехрли сўз.

ҒИРА-ШИРА 1 Эрта тонг ёки шомда нарсалар аниқ кўринмайдиган пайт; ҳавонинг эрта тонгда ёришиб келаётган, кечқурун қоронғилашаётган ҳолати; ёруғлик ёки қоронғиликнинг кучсиз ҳолати. *Ғира-шира ёруғ. Ғира-шира қоронғи. Ғира-шира хона. Ғира-шира пайт. ■ Ёвзозхон бугун уйдан ҳар кунгидан эртарақ — тонг ғира-ширасида, нонушта қилмасданоқ чиқди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳозир ғира-ширада уларни бир-бирдан ажратиш қийин. С. Анорбоев, Оқсой. Ғира-шира кўчалар, гузарларда қандайдир қора соялар.. кўзга чалинарди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*

2 Нарсанинг кўриш ёки тасаввурдаги аниқ-равшан бўлмаган, хира аксини билдиради. *Гавҳар унинг қоронғида ғира-шира кўришиб турган меҳрибон чехрасидан бу сафар ҳам илтимосини ерда қолдиролмаганини тушунди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. Ёшлик! Бу йилларда ҳаётингизда бўлиб ўтган воқеалар тушида кўргандай ғира-шира эсда сақланади. С. Кароматов, Лирика бастакори. Ёш палламда дадам, аям билан бирга шаҳардаги ҳовлимизга келганми ғира-шира ёдимда. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҒИРВАЙМОҚ айн. **ҒИРМАЙМОҚ.**

ҒИРИЛЛАМОҚ 1 Тез айланиш, ҳаракат ёки бошқа сабаб туфайли «ғир-ғир» этган товуш чиқармоқ; пирилламоқ. *Машиналар ғириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради. Қ. Муҳаммадий. Радиокарнай ғириллаб туриб, бирдан гапира бошлади. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 «Ғир-ғир» эсмоқ, тез елмоқ (шамол, изғирин ҳақида). *Жанубдан ғириллаб шамол эсарди. ■ -Тақсир! — Ҳасан сўфи хитоб қилди. — Сиз салқинда, ғириллаган шабадада кўк чой ичиб, маза қилиб ўтирибсиз! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кун совуқ, аравининг устида ғириллаб турган изғирин юзларни ялайди. Ойдин, Фонарь тагида.*

3 айн. **ҒИЗИЛАМОҚ 2.** *Ақром ака, тайёрини сотиб ола қолсак бўлмайдимми, ғириллаб олиб келаман. «Муштум». Хатни ўқиб, қизиқиб қолдик. Эртасигаёқ оёқни қўлга олиб, ўша*

томонга фирилладик. «Муштум». Угли Фозил ҳам دادасининг савдо-сотиғи билан бозорга фириллайдиган бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

Нон деганда, кесак фириллаган (фириллайдиган) ёки нон деганда, кесак фириллайди Турмуш шароитининг жуда оғирлигини билдиради. *Нон деганда кесак фириллаган замонлар кишилар эсидан чиқди. Ҳаёт яхши бўлиб қолди. Шўхрат, Умр поғоналари. Азбаройи худо, шу хумсангиз эшигида кушод икки ой бўйинини эгиб, нон деганимда, кесак фириллайдиган бўлди. А. Қодирий, Кичик ҳикоялар.*

ФИРИНГ: фиринг демоқ айн. финг демоқ қ. финг. - Зеби опа, ҳалиги яна фиринг деганда, дабдаласини чиқариб, ўша ерга кўминг келар эдик-да, — деди кимдир Адолатнинг орқасида. С. Зуннунова, Гулхан. Аямасдан ишга босинглар, фиринг демайди. С. Аҳмад, Уфқ. У киши нима гапирсалар, тўғрими, нотўғрими, фиринг демасдан бажарардик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ФИРИНГЛАМОҚ Бирор нарсадан жонга тегар даржада нолийвермоқ, ҳасрат қилавериб ёки кераксиз гапларни гапиравериб тўйдирмоқ; фингилламоқ, фингшимоқ.

ФИРИНГ-ПИРИНГ 1: фиринг-пиринг демоқ айн. фиринг демоқ қ. фиринг. «Фиринг-пиринг» десалар, тушунтираман деб, гап сотиб ўтиришнинг ҳождати йўқ. Ҳ. Шамс, Душман.

2 айн. Нолиш, зорланиш билдирувчи бўлмагур гап-сўз; ҳасрат. *Фиринг-пиринг қилмоқ.* ■ Фулом ака серхархаша хотинининг фиринг-пирингига ўрганиб қолганидан унча-мунчасини терисига юқтирмайди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ФИРИНГ-ФИРИНГ айн. фиринг-пиринг. [Умурзоқ:] Шўринг курсин-да, хотин.. фиринг-пиринг қиласан, на гапининг ипи бор, на боғичи. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ФИРМАЙМОҚ Кўзни қисиб, қийшиқ қарамоқ; шиграймоқ. -Ёки ўйинни дуранг қилмоқчимисан? — фирмайди у [Манно]. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ФИРРА «Фир» этиб, дарров, бир онда. *Туй ўтгандан кейин Умид машинада шошиб келиб, болохона ҳужрасидан у-бусини олиб.. яна профессор машинасида фирра жўнаб кетди. Мирмуҳсин, Умид. Хотини хуржунга қора-қўл тери эмас, пўстак солибди. Ҳеч нарса*

демади, фирра изига қайтди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ФИРРОМ 1 Иш, ҳаётда ҳалоллик, покликка риоя қилмайдиган, унга зид иш юритувчи; нопок, муттаҳам. *Яхши ишласангиз, бас, ака-ука бўлиб кетамиз. Лекин, айтиб қўяй, фирромларга тобим йўқ. Э. Носиров, Топширилмаган совға. Кичик хўжайинлар базани хомталашга олганлар. Қайси бирлари олғирроқ ва фирромроқ бўлса, шуниси кўпроқ кўтарган. Х. Тўхтабоев, Қалпоқ йиртилди. Етук олим бўлишни истаган одам ҳаром ва фирром йўлга кирмаслиги керак. Газетадан.*

2 Ўйин, мусобақа, беллашувда тартиб-қоидага зид йўл тутувчи; ҳалолликка риоя қилмайдиган, нотанти. *Шахматнинг яна бир зарари шуки, агар фирром одам билан ўйнасангиз, асабингиз бузилади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бел олишганда кураш майдонида, Фиррому нотанти полвон чаладир. Ҳабибий.*

3 Ўзбек кураши атамаларидан бири: беллашув пайтида катта хатога йўл қўйган ёки такрор қўполлик қилган курашчига охириги огоҳлантириш сифатида қўлланади.

ФИРРОМЛИК Фирромга хос иш тутиш (**фирром** — ҳар икки маъносига). *Ҳа, энг хавфли, энг даҳшатли нарса — фирромликка, қинғир ишга биринчи қадам қўйиш. Газетадан. Ўзи ўлғудай тўғрисўз, фирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Мактабда танаффус вақтлари шашка ёки волейболда фирромлик, ўйинбузуқлик қиларди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ФИРРОМЧИЛИК с.т. Фирромлик. *Кони алдамчилик, фирромчилик экан уларнинг иши. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

ФИРТ 1 Белгининг кучли даражасини қайд этади, кучайтирув билдиради (одатда салбий белгиларга нисбатан қўлланади). *Фирт аҳмоқ. Фирт саводсиз. Фирт маст. Фирт нодон. Фирт хом.* ■ *Биттаси Аввалбек бўлса, у — фирт пиёниста.. М. М. Дўст, Лолазор. Фирт омиман, бизга ўқиш қайда.. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Отлар билан ва айрим даражаланмайдиган сўзлар билан қўлланиб, шу сўз аңглатган нарса, ҳолатнинг шахс ёки предметга тўлалигича, бутунлай даҳлдорлиги, оидлиги маъносини билдиради; бутунлай, турган-битгани. *Фирт тухмат. Фирт расмиятчилик.* ■ *Исириқ тутатишни хуро-*

фот дейишининг ўзи *фирт* хурофот экан. «Фан ва турмуш». *Хафа бўлмаг-у, почча, аммо фирт афанди экансиз*. А. Кўчимов, Халқа. *Илгари бу жойлар фирт тўқайзор, одам йўқ эди. «Ўзбекистон кўриқлари»*. Умид учинчи синфга ўтганида, адаси ҳам тўсамдан ўлиб қолди.. у *фирт* етим бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Умид.

ФИРТ II тақл. с. Кесиш, узиш ёки ишқаланишдан ҳосил бўладиган кескин товушни билдиради. *Эшик фирт этиб очилди*.

ФИРТИЛЛАМОҚ «Фирт» этган товуш чиқармоқ. *Эшик фиртиллаб очилди*.

ФИРЧ айн. *фирт II*. *Фирч этмоқ*. ■ [Нодиржон] *Хафсала билан кўл кўйиб, аризани икки буклаб ушлаб, ўрнидан турган эди, эшик фирч этиб очилиб, Розиквой кирди*. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ФИРЧИЛЛАМА «Фирч-фирч» товуш чиқарадиган, гичиллайдиган. *Фирчиллама этик*. ■ *Ер юзига оптоқ гилам тўшалган: оёқларингиз остида фирчиллама қор*. Т. Мирҳодиев, Илк ёғдулар.

ФИРЧИЛЛАМОҚ «Фирч-фирч» этган товуш чиқармоқ, гичирламоқ. *Эшик фирчиллаб ёпилди*. ■ *Секин эринмасдан ёғатган лайлак қор Адолатнинг оёқлари остида амиркон маҳси-кавушдек фирчиллайди*. С. Зуннунова, Гулхан. -*Хўп, бўлмаса.. — деди-ю, протез оёқлари фирчиллаб, нари кетди*. М. Мансуров, Ёмби.

ФИРЧЧА Нукул, турган-битгани, фарча. *Фирчча мой*. ■ [Эшонхон:] *Авалло, оқсоч қанд-қурсе, ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин фирчча думбали сомсаларни тўкиб ташлайди дастурхонга*. Ойбек, Улуғ йўл.

ФИР-ФИР I *Фир* с. тақр. *Фир-фир қилиб лента узилди. Фир-фир шабада*. ■ -*Менинг отам бўлса дугчи, қашшоқки, у ёғи йўқ. Саҳардан шомга қадар жомеда фир-фир дуг тортади, — деди Зумрад Гуласалга*. Ойбек, Улуғ йўл. *Қирларда ҳали мол оғзи тегмаган ўсиқ ўтлар фир-фир эсган шамолда бешикдай тебранади*. С. Анорбоев, Оқсой.

2 *Тез-тез, фир этиб, физиллаб. Катта кўчадан енгил машиналар, трамвайлар фир-фир ўтиб турибди*. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. *Фира-шира тонгда қишлоқда қизгин ҳаракат бошланиб кетди.. Машиналар, темир бочкалар ва қоп-кажов ортилган автомобиль, аравалар фир-фир ўтмоқда*. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ФИРФИРАК шв. Бизбизак.

ФИРФИРАКИ шв. Сийрак тўқилган дока, шаша.

ФИТ айн. *ғийт*. *Бир оздан кейин автомобиль гувуллаганича қайтиб келди ва аста бурилди-да, фит этиб тўхтади*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ФИТИЛЛАМОҚ «Фит» этган овоз чиқармоқ, ғийтилламоқ. [Фуод афанди] *Эшикнинг фитиллаб очилганини эшитиб, қаради*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ФИЧИЛЛАМОҚ айн. *ғижирламоқ*. [Ориф ака] *«Нима қилиб ўтирибман!» деб ғазабли алам билан ўрнидан турганида, кўча эшиги фичиллади*. А. Мухтор, Чинор.

ФИЧИР айн. *ғирч*. *Фичир этмоқ*.

ФИЧИРЛАМОҚ айн. *ғирчилламоқ*. *Полвон билан иккимиз яқинимиздаги бир ҳовлининг эшигини зўр бериб итара бошладик, эшик гичирлаб, қирсиллай бошлаган эди.. ичкаридан қути ўчган кекса бир кишининг овози эшитилди*. Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ФИЧ-ФИЧ айн. *ғиж-ғиж*. -*Меҳтарнинг томоғи мойланмаган арава филдирагидек ғич-ғич қиляпти, — деди Бойбур*. М. Осим, Элчилар. *Тепада чумчуқлар ғич-ғич уя қуришган*. Ойбек, Болалик.

ФИША Қамишга ўхшаб ўсадиган, аммо поясининг ичи говак бўлмайдиган ўсимлик; савағич. *Фиша — савағич, қамишга қараганда у бошқача ўсади. Қамиш бир-бирига тутшиб, тўқай бўлиб кетса, савағич худди садага ўхшаб, ҳар ер-ҳар ердан тўп-тўп қайнаб чиқади*. С. Аҳмад, Уфқ.

ФИШАВА [а. غشاوره — ёпинчиқ, парда; кўзнинг хиралашуви, шабкўрлик] шв. Қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша. *Унга ёнидаги улфатларининг дабдурустдан бошланиб кетадиган фишавасини томоша қилиш, кўк чой ичиб роҳатланиш — ғанимат*. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Боягина эрини ундан қизганиб, фишава қилиб турган хотин кўз очиб-юмгунча бошқа қиёфага кирди*. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ФИШАВАЧИ шв. Фишава қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас нарсага жанжал қилувчи. *Фишавачи бола*.

ФИШАЗОР Фиша билан қопланган, фиша ўсиб ётган майдон. *Аравалар неча жойда ботиб, чакалакзор ва фишазорларни*

оралаб, ниҳоят, бир қишлоққа етиб келишди. Газетадан.

ФИШТ [ф. *خشت* — фишт] Қолип ёрдамида лойдан тўртбурчак шаклида қуйиладиган қурилиш материали. *Хом фишт. Фишт қуймоқ. Фишт термоқ. Қолипсиз фишт битмас, режасиз иш битмас.* Мақол. ■ *Атрофимдаги иморатларнинг кўпи пишиқ фиштан, баъзилари хом фишдан бўлса ҳам, кўкракдор қилиб солинган.. Шукрулло, Сайланма. Бердибой яхши бир нонвой.. ўртача арракаш, фишт терувчи эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Фишт қолип(и)дан кўчди Фурсат ўтди, бўлар иш бўлди. *Энди фишт қолипдан кўчган эди. Сайёра мурасага келди. Исмоилнинг алимент тўлашини сир тутди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Гўрига фишт қаламоқ қ. гўр.**

ФИШТИН [ф. *خشتين* — фиштан қилинган, қурилган] 1 Фишт билан ишланган, қурилган. *Дунгликдан кейин ҳеч қанча юрмай, фиштин уйлар бошланиб кетди. «Ўзбекистон кўриқлари». Терак бўйи келадиган фиштин девор жуда энли эди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Узун фиштин йўлка дарвозахонадан бошланиб, чорбоғни тикка кесиб ўтади.* Х. Фулом, Бинафша атри.

2 **Қарта ўйинида:** қартанинг фиштсимон қизил ҳоллари бўлган хили. *Фиштин моткаси. Ўнлик фиштин.*

ФИШТЛИ айн. **фиштин.** *Қамариддин фиштли ўйининг иккинчи қаватида турарди. «Ёшлик».*

ФИШТЧИ 1 Фишт қуювчи.

2 Фишт терувчи уста. *Энди тошларни хўржунда ва этакда ташиб етказишга ҳам сабрлари чидамади, худди мактаб қурилишидаги фиштчиларга ўхшаб, қўлдан қўлга ирғита бошлашди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ФИШҒИША Хархаша. *У оёқ учи билан юриб, иккинчи уйга кирди. Болалар уйғонмасин дебми ёки Лағлихоннинг фишғишасидан кўрқибми, астагина ечинди-да, ўз каравотига келиб ётди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ФИҚ тақл. с. 1 Томоққа бирор нарса тикилганда, бўғилганда, нафас олиш қийин бўлганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Бемор ўқтин-ўқтин фиқ этган товуш чиқарди.*

Фиқ этмаслик (ёки демаслик) 1) бирор овоз чиқармаслик, индамаслик. *Айвон тўла хотин, ҳаммаси оқ доқа рўмолини бир юзига тушириб, фиқ этмай ўтиришибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) эъгироз билдирмаслик, қаршилиқ қилмаслик, фиринг этмаслик. *Ҳозир ҳам ич-ичидан норозилик босиб келганига қарамай, фиқ эта олмади.* М. Мансуров, Ёмби.

2 айн. **ғийт.** *Эшик фиқ этиб очилди. Машина фиқ этиб тўхтади.*

ФИҚИЛЛАМОҚ «Фиқ-фиқ» этган товуш чиқармоқ. *Шамол кескин гувуллар, қари қайрағочлар ҳазин фиқиллар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ташқарида мотоциклнинг фиқиллаб тўхтагани, сўнгра кимнингдир югуриб келаётгани эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ҒОВ I I Бирор томонга ўтиш, кириш учун имкон бермайдиган қурилма, тўсиқ. *Аҳён-аҳён атрофи ғов билан қуршалган қўралар, четанли чорбоғ, ертўла янглиғ кулбалар ҳамон сақланиб турганини кўриб ҳайрон қоласиз.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бир учига арқон боғланган ёғоч — кўтарма ғовни тушириб, йўлни тўсди.* С. Нуров, Нарвон. *Юк вагонларининг ҳайҳотдай очиқ эшикларидagi ғовлар сурилиб, юзлари иссиқдан қорайган аскарлар настга сакраб туша бошладилар.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 **спрт.** Куч синаш машқлари ўтказиладиган тўсиқ. *Маррага боргунингча Ўн бир ғовдан сакрайсан.* З. Диёр.

3 **кўчма** Бирор иш-фаолият, ривожланиш, истак ва ш.к. йўлидаги тўсиқ, қаршилиқ, тўғоноқ. *Ташаббусни ривожлантириш йўлидаги барча ғовларни олиб ташлашни.. қатъиян талаб этдилар.* Газетадан. *Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай ғов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Ғов бўлмоқ Қарши турмоқ, монелик қилмоқ, тўғоноқ бўлмоқ. *Жамият ижтимоий-маънавий тараққиётига ғов бўлиб турган хилма-хил иллатлар дадил ғови этилган.* М. М. Дўст, Лолазор. *..айрим нопок шахсларнинг қинғир ишларига ғов бўлганим учун «ақлимни киритиб қўйишмоқчи» бўлишгани ғови этилди.* «Муштум». *Лекин Гулчеҳра Султон билан Дилбар ўртасида ғов бўлишни сира-сира истамас эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҒОВ II кам қўлл. Ичи бўш; ғовак. - Секинроқ, тош бор девдим-ку, ғов калла, - деган овоз эшитилди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҒОВАК I Ичи бўш; ковак-ковак, ғал-вирак. Ғовак ёғоч. Ғовак тоғ жинси. Металлнинг ғовак жойлари. Қамиш поясининг ичи ғовак бўлади. ■ Бўз ер-да, неча минг йиллардан бери кўксидан сув думаламаган ғовак ер - сув босиши билан чўкиб, халқоб бўлиб қола бошлайди. Ш. Фуломов, Бахт бўстониға. Тоғда юриб, анча тажриба орттирган Тўрақул қор ғовак бўлиб турган жойларни четлаб ўтарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 кўчма Ичи, замини бўш. Тошкентнинг ҳокими. Шаҳарни сўраган Ўрдада туриб. Лекин ғовак экан қалъа негизи, Девор ҳам, давлат ҳам қулаган чириб. М. Шайхзода, Тошкентнома.

ҒОВЛАМОҚ I Ҳосили яхши бўлмай, ўсиши кучаймоқ; ортиқ даражада бўйига ўсмоқ. Сал эҳтиётсизликка йўл қўйсақ, ғўза ғовлаб, ҳосилини бой бериб қўйишимиз турган гап. «Ўзбекистон кўриқлари». Шундай ҳоллар бўладики, экин уч марта ва ундан кўпроқ озиклантирилади, лекин у ғовламайди, ҳосили мўл, ғўзапояси нормал бўлади. Газетадан.

2 кўчма Авжланмоқ, кучаймоқ, зўраймоқ (одатда, салбий нарса-ҳодисаларга нисбатан қўлланади). Кибр-ҳавоси ғовлаб кетган терговчи бошини кўтариб, «хўш?» дейишни ҳам эп кўрмади. В. Маҳкамов, Ҳам айланиб, ҳам ўргилиб. Болалигидан бошқалардан ажралаб туришга интилиши балоғатга етган сари ғовлаб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Бўлса - бўлар, бўлмаса - ғовлаб кетар «Нима бўлса бўлар» деган маъноли, эътиборсизлик, лоқайдликни қайд этувчи ибора. Бу том ва деворлар узоқдан гўё бирон ҳафсаласиз одам «бўлса - бўлар, бўлмаса - ғовлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина кўнқайтириб қўйгандек кўринади. Ҳ. Шамс, Душман. Музаффар ҳам «бўлса - бўлар, бўлмаса - ғовлаб кетар» қабилда иш тутяпти. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Калласи** (ёки мияси, боши) ғовламоқ Нима қиларини билмай қолмоқ, боши қотмоқ. Умуман, одамларга яхши қўшилмайдиган Комил катталар олдида ўзини йўқотиб қўйган эди. Ҳозир унинг калласи ғовлаб, қулоғи шанғиллар эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Чуқур ҳаёлга толган Маҳкам аканинг мияси ғовлаб, гангиб қол-

ганди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Шу алтозда у боши ғовлаб, пешингача телбалардек шаҳарда тентираб юрди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ҒОВУР Турли тартибсиз овозлар, шовқин-сурон: ғовға. Йиғилганлар орасида ғовур бошланди. ■ Эркак кишининг асабий товуши хотинниқига қўшилди; ғовур кўтарилди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. [Аҳмаджоннинг] Кўзи олдиға гоҳ Нусрат, гоҳ Зулфия, гоҳ Латофат келиб, унга алланарсалар деяётгандай бўлар, уларға одамлар ғовури қўшилиб, катта чайқов бозорида юргандай боши ғувулаб кетди. С. Кароматов, Ҳижрон. Зорий иргиб туриб, ер тепинди, ғовурда унинг гўлдирагани эшитилмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҒОВУРЛАШМОҚ Ғовур кўтармоқ, шовқинлашмоқ. - Собир ота ҳам қулми? Бу ғовурлашган камбағаллар ҳам қулми? - деди Сафарқул бойға. С. Айний, Қуллар.

ҒОВУШ, ғувуш шв. Жўхорининг кўк пояси; моллар учун экилган жўхори. Бостирмага бостирганим ғовушиди(р). Оёғингда амиркони ковушиди(р). «Фольклор». Бўрон томлардаги ғовуш ва беда ғарамларини учирди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҒОВҒА с.т. Ғавғо. Арзимайди савдоси, бош қотирди ғовғаси, деганлари шу бўлса керак. «Муштум». Тирикчилик ғовғаси ёлғиз сизда эмас, тақдирға тан берасиз-де.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҒОЗ I I Ёввойи ёки хонакилаштирилган, бўйни узун, сувда сузувчи йирик қуш. Анави Тўлаганинг эркатойи! Минаман, деб ғозларни қувлагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Кўклам келди, учиб ўтди ғозу турналар. Ф. Фулом. Соҳилида чайқалар қамиш.. Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз. Ё. Мирзо.

2 кўчма Гавдани тик кўтарган ҳолда: тик туриб; тикка. Гавдани ғоз тутмоқ. У ғоз юриб чиқиб кетди. ■ Қизил шапкали қотмагина темирйўлчи минбарға югуриб чиқди-да, Охунбобоев олдида ғоз туриб рапорт берди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Каклик чиройли бўйини ғоз тутганича, маст кўзларини жавдиратиб.. хониш қиларди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ғоз қараш Бўйини чўзиб қараш, аланглаш. [Бону] Ўрниға бориб ўтириб, залдагиларға бир ғоз қараш қилиб қўйди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҒОЗ II [р. газ] эск. кт. айн. газ II.

ҒОЗ III с.т. Куч-қувват, калория. Ғози йўқ овқат. *Офтобда туриб, ўғитнинг ғози қолмапти.* ■ *Дехқон етиштирган нозу неъматларнинг ғози бўлсагина, пазанданинг оши тотли бўлади.* М. Каримжонов, Патинжон. *Кўмири яхши чиқмади. Ғози йўққа ўхшайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЗА [ф. غازه — аёллар юзига сурадиган қизиллик, элик] эск. Юзга суриладиган, қизил рангли пардоз буюми; элик. *Ғазага тушмас тамизи йўқ бемаза, Сулувнинг бетига ярашар ғоза.* «Ойсулув». *Бунча юзга ғоза суриб, Зеб берасан ўзинга.* Уйғун.

Ғампирнинг дарди ғозада Ҳар ким ўз ташвиши, ўз истаги, мақсади ҳақида ўйлайди ёки қайғуради, деган маънода ишлатилган матал.

ҒОЗИЙ [а. غازی — босқинчи, забт, истило қилувчи; ғазот қилувчи] эск. дин. Ғазотда, муқаддас урушда қатнашувчи, ўз эътиқоди йўлида жанг қилувчи. *Бу муқаддас жангда ўлган — шаҳид, ўлдирган — ғозий.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. — *Тирик бўлсалар, ғозий бўлиб келарлар, агар тангрининг буйруғи билан ажаллари етган бўлса, шаҳид бўларлар; сўрамоқ нега керак? — деб совуққонлик билан жавоб берди отлик.* С. Айний, Куллар.

ҒОЗКАПТАР Ботқоқларда, сув бўйида яшайдиган кичкина сув қуши.

ҒОЗЛАНМОҚ Гавдани тик тутмоқ, ростламоқ, қадни кўтармоқ. *Чернецов столга хиёл энгашиб ўтирган эди, Юрьевнинг қийнаётганини кўриб, ғозланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒОЗОЁҚ бот. Соябонгуллилар оиласига мансуб, сугориладиган экинлар орасида ўсадиган икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗПАНЖА бот. Раънодошлар оиласига мансуб, тоғ ёнбағирларида, дарё бўйларидаги ташландиқ ерларда ўсадиган бир ва икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗЯПРОҚ бот. Раънодошларга мансуб, тоғ зонасидаги зах ерлар, дарё ва сойлар бўйларида ўсадиган кўп йиллик илдизпояли ўсимлик.

ҒОЗ-ҒОЗ: ғоз-ғоз турмоқ Ўз мувозанатини сақлаган ҳолда оёқда турмоқ, тик турмоқ (энди юришга ўрганаётган бола ҳақида). *Ўғлим ғоз-ғоз турадиган бўлиб қолди.* ■ *Хадича енг шимариб, даҳлизда гўшт*

чоляпти. Энди ғоз-ғоз тура бошлаган қизалоқ осма беланчақда. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҒОЙИБ [а. غائب — мавжуд, бор бўлмаган; яширин, пинҳоний; кўринмас] Шу ерда йўқ, мавжуд эмас; кўринмай кетган, йўқ бўлиб кетган. *Шу пайтда бир кабутар ажойиб, Кўжда борар гоҳ кўриниб, гоҳ ғойиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

Ғойиб бўлмоқ 1) кўзга кўринмай қолмоқ, йўқ бўлиб қолмоқ. *Маъмуржон орқасига қарай-қарай, муюлишдан ўтиб, ғойиб бўлди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) бирор ёққа кетиб қолмоқ, кетмоқ. [Комила] *Тонгда кампирниқига келди. Кирса, Матниёз йўқ. Матниёз кетиб қолган эди. Қаёққа ғойиб бўлганлиги номаълум.* А. Муҳтор, Чинор; 3) йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Бундан беш йил илгари бир сабаб билан бу хаёллар бутунлай ғойиб бўлиб, уларнинг ўрнини бошқа фикрлар эгаллади.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. **Илми ғойиб айн. илми ғайб. қ. ғайб.** *Бу илми ғойиб. Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.* Н. Сафаров, Дон.

2 Тангри, илоҳ. *Кейин иложи борича юмшоқ гапиршига уриниб, насиҳат қилиб қўйди: -Ғойибнинг ишини бандаси билмайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Эшикдан чиқиши ҳамон, Анварга рақиблигини ошкор қилиб қўймасликни ғойибдан тилади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

3 Ғойиб (эркаклар исми).

ҒОЙИБДАН 1 Кутилмаган жойдан, йўқ жойдан, йўқдан. *Хазина — ғойибдан эмас, меҳнатдан.* Мақол. ■ *Таътил кунлари Саудий учун ғойибдан келган зўр бойлик бўлиб, унинг қанчасини нима ишларга сарф қилишини билмай шошилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ғойибдан келган бу хуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 айн. **Ғойибона 1.** *Элмурод бу қорача, чехраси очиқ йигит билан ҳамсуҳбат бўлмаган бўлса ҳам, уни ғойибдан танир, одамлар оғзидан эшитган эди.* П. Турсун, Уқитувчи. *Жавод уларнинг кўнларини ғойибдан танийди.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ҒОЙИБОНА [а. + ф. غائبانه — сиртдан, ўзи йўғида; яширинча, пинҳона] **1** Ўзини кўрмаган ёки суҳбатлашмаган ҳолда; орқаворатдан, сиртдан. *Ғойибона ошиқ бўлмоқ.* ■ *Кумушининг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва*

хотинсиз орзумандлар.. қутидорникига совчиларини турнақатор юбора бошлаган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У ҳам Ойша холани ғойибона яхши кўриб қолгани ҳақида ёзар, бундан кейинги хатларида эса суратларини юборишларини айтар эди. С. Зуннунова. Кўк чироқлар.

2 Номатлум; фавкуллода. [Маҳкам ака] Оғасининг гапларини эсларди. Эслаган сари, бағри бутун бўлиб, кўнгли тоғдек кўтарилар, олам бошқача кўринар, аллаёқдан ғойибона куч белига, кўзларига нур ато қилаётганга ўхшарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ФОЛИБ [а. غالب — ғалаба қилувчи, музаффар] Уруш, жанг, кураш, тортишув, мусобақа ва ш.к. да ғалаба қозонган, устун чиққан; музаффар; зид. мағлуб. *Фолиб халқ.* ■ Фашизмга қарши жанг қилиб, зафар қучиб қайтган ғолибларимиз миллион-миллион. Н. Сафаров, Оловли излар. Соттихон фақат мусобақа ғолибигина эмас, балки ижодий меҳнат ва новаторликда ҳам намуналар кўрсатган илғор ишчилардан бири. Туйғун, Станоклар ёнида. Бош соврин таъсис этилди — турнир ғолиби тошкентлик усталар ишлаган катта чинни вазани олади. Газетадан.

Ғолиб келмоқ (ёки **чиқмоқ**) 1) уруш, жанг, мусобақа ва ш.к. ларда устун чиқмоқ. *Мусобақада ғолиб чиқмоқ.* ■ *Сек курашда ғолиб келганда, Тоғдай кўтарилар кўкрагим.* Т. Тўла. *Айтгандек, жангда енгдик, Ғолиб чиқдик, хўп севиндик.* М. Шайхзода; 2) кўчма юқори вазият (ҳолат) эгалламоқ, устун келмоқ. *Дардим ғолиб келиб, ётиб қолдим.* ■ *Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғолиб келар чармоқ, ниҳоят, Тонгга яқин илинади кўз.* А. Шер, Қадимги куй.

ҒОЛИБИЯТ [а. غالبیت — ғалабалар; аксарият, кўпчилик; катта қисм] эск. Ғолиблик, ғалаба. *Бугун Азизбек ғолибият далдасида қўрғонлардан бир айланиб чиқмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒОЛИБКОР [а. + ф. غالبکار — ғалаба қилувчи, ғолиб бўлувчи] Ғалабага олиб борувчи; ғалаба эгаси. *Хоразмнинг бу йил ҳам ғолибкор бўлишини муттасил кузатиб бормоқдалар.* Газетадан.

ҒОЛИБЛИК 1 Ғолиб ҳолат, ғалабага эгаллик; ғалаба. *Достон мазмунида кураш ва*

зафар, Ғолиблик гурури дунёлар қадар. М. Алавия. *Зафар ёр бизга, ғолиблик муқаррар.* Ҳабибий. *Юзидаги ғазаб сўниб, табассум қалқди. Қиёфасидаги ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ғолиб эканлик. *Қулгимиз бу — ғолиблигимиз, шодлигимиз, бахтиёрлигимиз.. белгиси.* «Муштум».

ҒОЛИБО [а. غالباً — аксар ҳолларда, тез-тез; эҳтимол, шекилли] крш. с. эск. кт. 1 Кўпинча, асосан. *Ғолибо шундай дейилади.*

2 Афтидан, тахминан, балки. *Алишер марҳум Абулқосим Бобир саройига хизматга кирганларида, ғолибо, ўн беш ёшда эдилар.* Ойбек, Навоий.

ҒОЛИБОНА [а. + ф. غالبانه — ғолиб ҳолда, зафарли] Ғолибларга хос, ғолибларча; зафарли. *Ғолибона кўриниш. Ғолибона юриш.* ■ *-Хужрамга кирсанг, ҳаммасини билиб олсан, — деди у ғолибона бир тарзда.* С. Айний, Эсдаликлар. *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир.* Ойбек, Нур қидириб.

ҒОН қ.х. Ипак қурти боқилган сўкичакда қурт егандан қолган барг ва ахлатлар.

ҒОР [а. غار — мағора, унгур; чуқурлик] Тоғ, тепалик қабила остида, бағрида табиий ёлдо вужудга келган катта ҳажмли бўшлиқ. *Тоғнинг тағида ғор бўлиб, унда илонларнинг подшоҳи — Аждар султон ёлғиз турар эди.* «Эртақлар». *Бу тепанинг шимоли-ғарбий ёнбағрида бир ғор бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ўзбекистонда кўршапалакни ғорларда, бўғотлар тағида учратиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ҒОРАТ [а. غارت — кўкқисдан ҳужум, босқин; талон қилиш] эск. кт. Талон-торож; бузғунлик. *Ғорат бўлмоқ. Ғорат қилмоқ.* ■ *Қурдик не-не иморат, Аммо билмадик ғорат.* М. Али. *Аммо на раҳм бор ва на адолат: Элни зolim шундай этмишидир ғорат.* Миртемир. *Шу тариқа, фаҳи ботқоғига ботган император.. Рим империяси хазинасини ғорат қилиб.. жар ёқасига олиб келганини билмади.* «Тафаккур».

ҒОРАТГАР [а. + ф. غارتگر — ғорат қилувчи; талончи, босқинчи] айн. **ғоратчи.** *Жаҳон ғоратгари — шарманда ул шиддатли ёв қочди.* Гўзал боғимни ёндирмоқ учун юрган олов қочди. Ҳабибий.

ГОРАТЧИ эск. кт. Талон-торож қилувчи, таловчи; вайрон қилувчи, бузувчи. *Ўзбек ва афғон халқлари.. айни замонда ташқи горатчилар кулфатини бирга тортганлар.* В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ГОФИЛ [a. غافل — бепарво, эътиборсиз; паришонхотир; ғафлатда қолган] Ғафлатда қолган, ҳеч нарсадан беҳабар. Э ғофил она, тур, кўзингни оч, қизингнинг юрагига қулоқ сол. *Унинг қалбига муҳаббат келди.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Кечир, дўстим, ғофил қолдим. Иссиқ кўйнимда шлон ётганини билмадим.* И. Султон, Имон.

ГОФИЛЛИК Ҳеч нарсадан хабарсизлик. *У эрининг бепарво ва ғофиллигидан шикоят қилди.* ■ -Мени сиз чақирдингизми? — сўради Малика, ўзини ғофилликка солиб. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ГОЯ [a. غايه — мақсад, интилиш; ният, қасд] 1 Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур. *Эски ғоялар ва қарашлар уларни юзага келтирган шарт-шароитларга нисбатан узоқроқ умр кўради.* Газетадан. *Ёзингиз, мана шу қурбон ҳурмати билан қасамёд қилиб айтаманки, мен ўзимнинг қурашчан қобилиятимни шу жамиятнинг ғоялари йўлида тугатажасман [деди номаълум киши].* Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Диннинг вазифаси — ғоялар ва эътиқодлар тизимини шарҳлаш, изоҳлаш ҳамда қайта ишлашдан иборат.* «Мулоқот».

2 Бадий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр. *Асарларнинг халқ мулки бўлиб қолишига сабаб шуки, у асарлар мағзига сингдирилган ғоя кишилар дилига, уларнинг истақларига яқиндир.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу новеллалар муайян маънода мустақил «асар»дек таассурот қолдиради ва айни вақтда бир-бири билан боғланиб, умумий асарнинг ғояси ва руҳини очишга бўйсундирилади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Киши астойдил меҳр қўйган.. ғоясини доим энг тўғри ва кенг тарқалган.. деб ҳис қилади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Шўрўзакни ўзлаштириш*

ғоясини биринчилар қатори Турсунмат олға сурган эди. «Ўзбекистон қўриқлари». *Менинг учун кўйингизда ва оёғингиз учидан жон бериш жуда ширин эди ва кўндан бери ғоям эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГОЯВИЙ [a. غايه‌وى / غايى — ғояга оид, алоқадор] 1 Муайян бир ғояга асосланган. *Ғоявий тарбия. Ғоявий қурол. Ғоявий кураш.* ■ *Уқитувчи — ғоявий фронт жангчиси.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор нарсанинг асосий моҳиятини, ғоясини ифодалайдиган; ғоя жиҳатидан. *Пьесанинг ғоявий мазмуни.* ■ *Редакция жамоаси.. Ўзининг ғоявий савиясини, бадий маҳоратини оширмоқда.* Л. Ҳамроев, Шонли йўл. *Бадий жиҳатдан пишиқ, ғоявий соғлом, халқчил, томошабин қалбига яқин бўлган ҳар бир асар замонавий бўла олади.* Газетадан.

ГОЯВИЙЛИК Муайян ғояга мансублик, эғалик. *Ишда юксак ғоявийлик бўлмоғи керак.*

ГОЯЛИ (аниқловчи сўз билан) Ғояга эга. *Юксак ғояли.*

ГОЯСИЗ Аниқ бир сиёсий ёки маънавий мақсади бўлмаган; тутуриқсиз.

ГОЯТ(ДА) [a. غايت — чек, чегара, охир] Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Ғоятда гўзал. Ғоят кучли.* ■ *Уйимиз ғоят шинам, Ҳаммага жой бор. Меҳмонлар юлдуз бўлса, Уртада ой бор.* М. Шайхзода. *Мажлисга чўккан ғоят оғир вазиятни тарқатиш учун танаффус эълон қилинди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Умид ғоятда хурсанд, ордерни олган кунийёқ дарров кўчиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУБОР [a. غبار — гард, чанг, тўзон] 1 Чанг, тўзон кабилардан ҳавода сақланган ёки нарса сатҳига инган майда зарралар; гард. *Дўл шундай шиддат билан ёғардики, гўё ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Пахта битган ерларингни кўрмоқчиман, Ғуборини кипригимга сурмоқчиман..* С. Акбарий. *Шоён меҳнатининг нишонаси бу — Қора қошларингга кўнган чанг, ғубор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Саратонда муаллақ қотган ғубори шабнам билан яна ўз онаси — тупроқ оғушига оҳиста чўкди.* «Саодат».

2 Умуман, тиниқлик, равшанликни бузувчи, хира қилувчи (хиралаштирувчи) зар-

ралар. Осмонда губор йўқ, тиниқдан-тиниқ, Қуёш чарақлайди нурини сочиб. **Ф.** Фулом. Қишлоқдан чиққанмизда, губор ичида кўринган тоғлар ҳам анча яқин келиб қолди. **М.** М. Дўст, Лолазор. Бугун кун бўлади равшан ва бедоғ, Губор йўқдир зарра ҳавода. **Ҳ.** Олимжон.

3 кўчма Умуман, равшанлик, тозалик, покликни бузувчи нарса (мас., доғ ва б.). Ташқарида оламни жамики губорлардан покламоқчидек, уриб жала қуяр эди. **М.** Мансуров, Ёмби. Зайнаб Қумушининг тўлиб етмаган гавдасига ва ўн олти ёшлар чамали губор тегмаган хуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан кўрқди. **А.** Қодирий, Ўтган кунлар. Дил ҳам бамисоли шундай: севги шаробига қатра губор аралашдимми – тамом. **М.** Жўра, Изтироб.

4 кўчма Киши руҳини (руҳиятини) бузувчи ҳолат, доғ, хиралик. Ҳар қалай, кундузлари чидаса бўлади: бир-ярим яхши-ёмонни кўради, ундан-бундан икки оғиз сўзлашиб, пича тафти чиқади, губори арийди.. **Х.** Султонов, Онамнинг юрти. «Сухбатда одам ёзилади, дам олади, губордан чиқади..» дерди Юсуфжон ака. **Т.** Обидов, Юсуфжон қизик. Бир марта тўйиб ҳидласанг, ичингдаги жами губорни ҳайдаб чиқаради. **С.** Аҳмад, Уфқ.

5 махс. Чангсимон доғ; кул (ўсимликлар касаллиги). ..нодаларда ҳам, худди барглардаги сингари, кулранг губор пайдо бўлади. Газетадан.

ГУБОРЛАНМОҚ Губор билан босилмоқ, чанг ёки гард билан қопланмоқ. *Уқора нимади – Ёдгор билмади, Губорланган чўлда кетиб боради.* «Ёдгор». Ёруғ дунё губорланди кўзима.. «Ойсулув».

ГУБОРЛИ 1 Губори бор, чанг босган, тўзонли. *Қурилиш комбинатининг оппоқ гардга қопланиб ётган чала корпуслари ҳам, қурум пуркаб, биқсиб турган хумдон мўрилари ҳам ўзининг дим, губорли ҳавоси билан орқада қолди.* **А.** Мухтор, Чинор. У уйнинг губорли ва тўзонли ҳавосини янгилаш учун парталар орасидан сиқилиб бориб, дерзани очди. **М.** Файзий, Уч қиз.

2 кўчма Дилгир, хафа, ғамга тўлган. Губорли юрак.

ГУБОРСИЗ 1 Губори, чанги йўқ; гардсиз; тоза, мусаффо. *Губорсиз осмон.* ■ *Қуёш губорсиз кўкда талтайиб порлар эди.*

Ойбек, О. в. шабадалар. Жувон ҳам узун қора киприкларини пирпиратиб, чинни сингари губорсиз юзидан нур ёғилаётгандай, кулумсираб қаради. **А.** Мухтор, Туғилиш.

2 кўчма Кўнгли, дили пок; кир, губордан холи. *Типирчилаган жажжи юраги шундоққина кўриниб турибди: самимий, губорсиз, чин кўнглидан гапирди нораства.* **А.** Мухтор, Тонг билан учрашув. *Қиз болани авайлаб, губорсиз, пок ўстириш.. тарбияда энг муҳим давр саналади.* «Саодат».

ГУВ тақл. с. Шамол елганда ва баъзи нарсалар учганда, айланганда чиқадиган товушни, шунингдек, баъзи қушларнинг товушини билдиради. *Эшик очилиши билан, уйга гув этиб шамол урилди. Кўнғиз гув этиб учиб кетди.* ■ *Нам шабада ялғиз ҳидини, асаларининг майин гув-гувини олиб келди.* **С.** Нуров, Нарвон. *Беор мусича гув-гув қилиб кўкрак ташлаб, иккинчи мусичани қуварди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУВВА Тезлик билан. ..уч фарзанди, хотинини олиб, ҳеч кимга билдирмай, гувва шаҳардан чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Васваса гирдобила.

ГУВВОС Ғала-ғовур, шовқин-сурон аралаш содир бўладиган; чуввос. *Арининг инига чўп суққандай, гуввос тўполон ичида ҳеч ким ҳеч кимни танимас эди.* **Ф.** Фулом, Шум бола.

ГУВУЛЛАМОҚ 1 Тўхтовсиз, давомли тарзда «гув-гув» овоз чиқармоқ. *Ташқарида қутурган шамол гувуллаб, дарчани итарар, унинг тирқишларидан қор учқунларини ирғитарди.* **М.** Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўчадан машина эшигининг тарақлаб очилиб-ёпилгани, моторнинг гувуллагани эшитилди.* **С.** Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Арининг уясига чўп суқиб, бир кўзгаб қўйса, кечгача тинмай гувуллаб ётади.* **М.** Ҳазратқулов, Журъат. *Улар чиллак ўйнаётган бўлса керак, ҳар дам-ҳар дамда қайсисидир гувуллаб югуради.* «Ёшлик».

2 Турли хил товушли ва ҳаракатли ҳолатга келмоқ; шов-шув ёки ғовур қўтармоқ. *Танаффус эълон қилинди. Томошабинлар уни бузилган аридек гувуллаб қолишди.* **С.** Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Ҳоким гувуллаётган халққа қараб гапирди.* **М.** Исмоилий, Фарғона т. о. *Клуб бозорга ўхшаб гувуллаб қолди.* «Ёшлик».

Боши (ёки калласи, мияси) гувулламоқ Чарчаш, толиқиш ва ш. к. дан бош ичида

огриқ аралаш гувуллашга ўхшаш шовқин сезмоқ. *Кун бўйи сув ичман, томоғим қақраб, бошим гувуллайди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Низомжоннинг калласи гувуллаб, қўллари муштга айланди. С. Аҳмад, Уфқ. Алимардон унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатар, мияси гувуллаб кетган, чалкаш туйғулар ичида тўлқинлар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Қулоғи гувулламоқ** айн. **қулоғи шанғилламоқ** қ. **шанғилламоқ**.

ГУВУР айн. **говур**. Мингбоши одамлар гувурининг тинчишини, гузарга жимлик чўкишини кутди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уй ичи жонланиб, енгил гувур бошланди.* Ш. Тошматов. Эрк қуши. *Усти тим билан қопланган бу қоронғи растада, одатда бошқа расталарда бўладиган шовқин-сурон, гувур-гувур, шошқалоқ оломон, тиқилинч йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУВУРЛАМОҚ айн. **гувулламоқ**. Катта шаҳар гувурлайди — ҳар ён сурон. Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ГУВ-ГУВ **Гув** с.нинг такр. *У [Салтанат] дугининг гув-гувидан қулоғи битиб қолгани учун, эрининг қақирганини эшитмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тегирмон тошининг гув-гувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ГУВГУВЛАМОҚ «Гув-гув» этган овоз чиқармоқ. *Бир хил гувғувланган овозлар.. миясини алғов-далғов қилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай бовак ичида гуррак гувғувлар, Чеки йўқ бекоеён, ҳудудсиз дала.* Х. Даврон, Қақнус.

ГУДДА [а. غدا — без; шиш, гурра] Одам, ҳайвон ёки ўсимлик аъзосининг, нарсанинг бирор жойида бўртиб чиққан шиш, бўртиқ, қабарик. *Унинг қошлари салгина чимирилиб, пешонасининг ўртаси гудда бўлди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Оптоқ бўлиб ётибди ҳамма ёқ.* *Гудда-гудда қор тўдалари кўринади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сигир тилидаги гудда-гудда қора нарсаларни кўриб, ҳайрон бўлди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ГУДРАНМОҚ I Ўзича нималардир демоқ, гапирмоқ. *Қамар раис яна алланималар деб гудранди-да, дарвозани қарс ёпиб чиқиб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола гудраниб, стол устига дастурхон ёзишга тутинди.*

«Муштум». *Ичкарида кимдир гудранди, унга қандайдир аёл товуши қўшилди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Гап-сўзидан тугилиб, тайинсиз гап қилмоқ; довлараб, телба-тескари гапирмоқ. *Бу саволдан раис дудуқланди, партия ташкилотининг секретари гудранди, ферма мудири чайноқланди.* «Муштум». *Директор Абдусaid амакидан бу гапни кутмаган экан, довлараб қолди.* *Ҳуши учиб гудранди.* М. Мансуров, Ёмби.

ГУДРАША Гадир-будур бўлиб кетган, ёрилган. *Гудраша қўл.*

ГУДУЛЛАМОҚ айн. **гудранмоқ**. Маҳалла сўфиси нималардир деб гудуллаб.. кавушини дўқиллатганча уларнинг ёнидан утиб кетди. С. Зуннунова, Гулхан. *Қодиров ўзига-ўзи ниманидир айтиб гудуллади-ю, жаҳли чиқиб, отига қараб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГУДУНЛАМОҚ айн. **гудранмоқ**, **гудулламоқ**. *Эрмат отнинг жиловини қўйиб, ичидангина ниманидир гудунглади.* Ойдин, Ямоқчи кўчи.

ГУДУР [а. غدر — «гадир» с.нинг кўпл.] Сирт ёки ташқи томонига турли нарсалар (лар) бўртиб чиққан, гадир-будур, нотекис. —[Султоннинг] *Гудур, кўпол қўли жуда оғир экан — елкамни босиб тушди, лекин бўш келмадим, тикка туравердим, — деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ўридан сакраб туриб, қозиққа осиглиқ гудур сочиқни олди.* А. Холиқов, Чипқон. *Қиз ўнг қўлини столга қўйиб ўтирган эди.* *Бу қўлининг ҳар томири, ҳар гудури Элибекнинг кўнглида ёд.* А. Мухтор, Тугилиш.

ГУДУРЛАМОҚ айн. **гудулламоқ**. *Хўжақул шошқалоқлик билан киссасини ковлар экан.. пулни мен тўлайман! — деб гудурлади.* О. Ёқубов, Учрашув. *Зағчақўз нимадир гудурлаб, қурьон калимасини такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЖ Бир-бирига яқин ёки тегиб жой олган; тўп, тўда ҳолатли. *Гуж узум.* *Гуж юлдузлар.* *Гуж қилмоқ.* ■ *Биринчи сентябрь, тонготар чоғи Ҳавода гуж каптар қилади парвоз.* Ф. Фулом. —*Бу йил мўл ҳосил етиштиришга имонимиз комил, — дейишарди.. баҳор шабадасида аста тебранаётган шўралари гуж тоқларга боқиб.* О. Ёқубов, Олов қалблар. *Нодир бошини кўтариб, гуж ўсган қайрағоч тағида Раҳимани кўрди.* С. Юну-

сов, Кутилмаган хазина. Улоқчилар биринкетин ўртага ғуже бўла бошлаган бўлсалар ҳам, ҳануз улоқ ўртага кирмаган эди. А. Қодирий, Улоқда.

ҒУЖАНАК 1 Оёқ-қўллари йиғилган, танаши эгик, боши букик ҳолатли. Укалласини икки қўли орасига олиб, ғужанак бўлиб ўтирганча қолди. Ҳ. Назир, Онаизор. Совқотганидан қўлчаларини кўксига босиб, ғужанак бўлиб олибди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Ит ўн қадамча вангилаб бориб, бедазор четтидаги култена олдида ғужанак бўлиб тирчиллай бошлади.* П. Турсун, Ҳқитувчи.

2 айн. **ғуж.** Уриқларда сара бодроқдай, Опноқ-опноқ ғужанак гуллар. С. Акбарий.

3 Тоғ этақларида, даштда майда поялари ғуж бўлиб ўсадиган бир хил бута. Катта-катта дарахтларни илдизи билан қўпориб, учириб юрган бўрон учун биргина ғужанак нима экан? Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒУЖИЛАМОҚ айн. **ғужурламоқ.** Киргина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужилаб, қўғирчоқ ўйнади. Ойбек, Нур қидириб.

ҒУЖЛАМОҚ Бир жойга тўпламоқ, ғуж қилмоқ. Қўйларни бир бурчакка ғужламоқ.

ҒУЖМАЙМОҚ с.т. Ғужанак бўлмоқ, бужмаймоқ, Мушук ғужмайиб ухламоқда.

ҒУЖМАК с.т. Ғужанак.

ҒУЖУМ 1 Узум донаси ёки шингили. Унинг сўзига қараганда, узумнинг ҳар боши тўрадек ва ғужумлари тутнинг донасидек зич бўлиши керак. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. Ёшлигимизда оналаримиз беланчагимиз арғамчиларини тоқларнинг зангига боғлаган, йиғлаганимизда, оғзимизга эмизги ўрнига узумнинг бир ғужумини сўрдирган. «Гулистон».

2 шв. Ғуж, тўп. Шамол табиатнинг осойишталигини бузиб, урик шохларини бир-бирига уриб, ғужум гулли юла, осмонга кўтарди. С. Азимов, Опноқ тонг қўшиғи. Йигитлар бир ерга ғужум бўлиб, ашулани бир йўсинда чўзиб юбордилар. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҒУЖУМЛАМОҚ Узум бошидан биттабитта (доналаб) ёки шингиллаб узмоқ. Узумни ғужумламоқ. ■ Дилдор дала шийпонида бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ. У бозорга кирди-ю, худди иш-

комда юргандек, деҳқонларнинг узумида ғужумлаб ўтаверди. «Муштум».

ҒУЖУР 1 шв. Ғайрат. Каримнинг ўзини уриб кетган, танасида ғужури йўқ. Эркак деган ҳам шунақа аммамнинг бузоғи бўладими? М. Ҳазраткулов, Журъат. Унинг бирдан ғужури келиб кетди: бундай йўллардан юра билиш ҳам ўзи учун синов эканини ўзига тан олдириди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҒУЖУР 2 (асосан такрор ҳолда қўлланади — **ғужур-ғужур**) **1** Баъзи майда қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини билдиради. Қушларнинг ғужури. Ғужур-ғужур сайрамоқ.

2 Тўхтовсиз ҳолдаги, тушуниб бўлмайдиган гап-сўзлар. Ғужур-ғужур гаплашмоқ. ■ Ғужур-ғужур қилиб, боғчадан жиянлар қайтишди. С. Зуннунова, Гўлак ҳиди.

ҒУЖУРЛАМОҚ 1 Ғужур-ғужур қилмоқ; шундай овоз билан сайрамоқ. Қушлар баҳорни олқишлаб ғужурлайди, шохдан шохга учиб кўнади. Н. Фозилов, Оқим.

2 Бошқалар тушунмайдиган тилда гапирмоқ. У шеригига бир нима деб ғужурлади. ■ Фарҳоднинг инглизча гапирмаслигини билган Хамбер, бугун уйда кайфи борлигиданми, хотини ҳузурда миллий ғурури жўшганиданми, она тилида ғужурлаб кетди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҒУЖУР 1 Шаҳс ёки нарсанинг маълум даражадаги ҳаракатли тўп ҳолати; тўпи, тўдаси. Барчин момо теграсида болалар ғужғон. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Арилар ғужғони эса ёғингарчиликдан дарак беради. Газетадан. Серқатнов машиналарнинг шовқин-сурони авжиди, бекатларда одамлар ғужғон. «Ёшлик».

2 кўчма Рухиятдаги шундай ҳолат, жўш урган ҳолат. Бу хабар майорнинг ғужғон хаёлларини бир зумда тарқатиб, сергак торттирди. «Ёшлик». Хотинининг ҳалиги таънасини эслади. Миясида ғужғон бошланди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Ғужғон ўйнамоқ Ғуж, тўда, тўп ҳолатда ҳаракатланмоқ (ғужғон тўғри ва кўчма маънода). Молбозорга туташ яланг саҳнда чумолидек ғужғон ўйнаган оломон тинимсиз қайнаб-тошади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Кечки офтоб селида минг-миллион зарра бўлиб ғужғон ўйнаётган тўзон жуда секинлик билан тарқаларди. М. Мансуров,

Ёмби. Потма хаёлида гужгон ўйнаётган турли гумон ва шубҳалардан юраги гаши. Т. Ашуров, Марварид тут.

3 шв. Гуж. Гужгон гуллаган дарахтлардан атрофга кумуш ёғду ёғилиб туради. С. Нуоров, Нарвон. Гужгон япроқлар она кўксига ёпишган гўдакдек меҳрибон новдаларга чирмашади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ГУЛ I [a. *جَل* – темир бўйинбоғ; занжир, кишан] тар. Айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб кўйиладиган жазолаш асбоби: кишан. Зиндонда бўйинларига, оёқларига гул ва занжир боғланиб. [деҳқонлар] қақшаб ётар эдилар. С. Айний, Дохунда. Оёғида кунда, бўйнидадир гул. «Рустамхон».

ГУЛ II тар. Туркий халқлар ва мўғулларда: кўшиннинг марказида, подшоҳ, хон ҳузурда турувчи махсус ҳарбий қисм. Халил Султон рақибининг гулига кучли зарба берди. Б. Аҳмедов, Улугбек.

ГУЛДУРАМОҚ Эшитилар-эшитилмас қилиб ноаниқ гапирмоқ, ўзича алланималар демоқ; гудулламақ, гудранмоқ. Кудрат халқумига бир нима тиқилгандай гудураб, сингисининг кўлини итариб ташлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Зайнаб ўзининг хатосини англади ва гапиролмай гудуради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУЛОМ [a. *غلام* – бола, ўсмир, йигит; хизматкор, югурдак] эск. кт. I Саройда хизмат қилувчи йигит, хизматкор. Тагин қасри тўла гулом, канизак. Миртемир.

2 айн. қул. Тоғ томондан ҳайдаб келинган гуломлар шу қайрағоч тагидаги саройга қамалган, шу ерда сотилган, кейин бу жойи Фурумсарой бўлиб кетган дейилади. Й. Шамшаров, Фурумсаройликлар.

3 Гулом (эркаклар исми).

ГУЛОМГАРДИШ [a. + ф. *غلامگردش* – хизматкорхона, йўлак] эск. Ичкаридан ташқарини ажратиб турувчи тўсиқ. -Биз бойниқиди кўнадиган бўлдик. Оғилхонага кирадиган йўлак ёнидаги гуломгардишдан ётишга жой кўрсатди, – деди Шум бола. Ғ. Гулом, Шум бола.

ГУЛТ айн. қулт. Овқат унинг томоғидан, қувурдан ўтаётган сувдек, гулт-гулт қилиб ўтарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГУЛУ(В) [a. *غَلْو* – бўрттириб кўрсатиш, ҳаддан ортиқлик, муболага; чегарадан чиқишлик] I Келишмовчилик, норозилик ва ш.к. ни ифодаловчи овоз, хатти-

ҳаракат; ғавфо, тўполон, жанжал. ..подшонинг уруши учун тутун пули ҳам, дон ҳам, мой ҳам кор қилмай қолди. Энди подшо мардикор сўради. Шунда ҳамма ерда гулу чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Капсанчилар гулу кўтаришган экан, князь «шаҳардан саллот чақираман», деб босибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сиз аввал шаҳардаги гулуни бартараф этинг, фитнанинг уясини топинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ариқустиликлар бек тарафидан солинган солиқни вақтида тўлолмай, гулув кўтаришди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Киши руҳи, дилидаги нотинч, безовта ҳолат; нотинчлик, безовталиқ. Кечалари мизғимас меъмор, Муҳандисда ўзгача гулу. М. Али.

Гулу солмоқ 1) норозилик уйғотмоқ, тўполон, жанжал чиқармоқ. Афсуски, динсизни шу ерда йўқ қила олмадик, энди бориб, кўйимизни боқайтган муридларимиз орасига гулу солади, охириги насибамизни ҳам қоқиб олади. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар; 2) дилда нотинчлик, безовталиқ кўзгамоқ. У не ўктам, ботир йигитлар Юрагига солмаган гулув. Э. Воҳидов, Ниҳо. Йигитликда гулча каби лаб Тинчлик бермай соларди гулу. Шукрулло.

3 ад. Муболаганинг учинчи даражаси: маълум нарса, белги, ҳолат ёки ҳаракатни ақл бовар қилмайдиган, ҳаётда ҳам рўй бермайдиган тарзда тасвирлашдан иборат шеърый санъат.

ГУЛГУЛА [ф. *غُلغُلَة* – шовқин, тўполон; ғавфо; ғовур-ғувур] айн. гулу. Гулгула бўлиб қолди Чамбилдай шаҳар. «Маликаи айёр». Тўполон – гулгула Қўнғирот юрти, Ултондан ҳазар қил кўчмоқчи бўпти. «Ёдгор». Уелининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапирishi, кўзларидаги безжоллик Хайрибиби кўнглига гулгула солиб кўйди. Д. Нурий, Осмон устун. Шавкатнинг хаёлида уй аста тебранаётгандай бўлиб, юрагидаги гулгула кучайди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ГУЛГУЛАЛИ Нотинч, безовта ҳолатли. Нафисанинг қалби гулгулали, ақли паришон бўлиб юрган кунлардан бири кечаси баракда бирга ётадиган дугонаси Садбар биқинига туртибди. А. Мухтор, Тугилиш. Гулгулали араб юртга Бир неча ботирлар келди. «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛГУЛАСИЗ Ташвишсиз, тинч. Улар [лўғилар] осмони кенг, холи, гулгуласиз сокин ҳаётни хуш кўрадилар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлла.

ГУМАЙ бот. Бошоқдошларга мансуб, қиёқ баргли, илдизидан тез кўпаядиган кўп йиллик бегона ўт. Кўкорол пахтазори гумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Онда сонда учрайдиган гумай ва ажриқ илдизларини кўл билан териб оламиз. Газетадан.

ГУМБАК Баъзи ҳашаротлар ривожланишида қуртдан тўлиқ шаклланиш, яъни капалакка ёки пашшага айланиш босқичи ва ҳашаротнинг шу босқичдаги ҳолати. Пашша ва унинг гумбакларига жуда тез таъсир этадиган кимёвий моддалар.. ишлаб чиқарилди. Газетадан.

ГУНАЖИН [мўғ.] Икки ёшдан ошган ургочи қорамол. Мулла Обиднинг тана боқиб, гунажин қилиш, гунажинни қочириб, сигирга айлантириш усули икки ёқлама фойда етказди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ГУНДА с. т. Пакана ва семиз (одам ҳақида). Пакана, гунда, вужуди ажалдан дарак бериб турган жаллод келиб, унинг елкасидан қаттиқ тортганда.. Аҳмад полвон, оёқлари чалишиб, чалқанча йиқилди. А. Қаҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ГУНЧА [ф. غنچه — қуртак, шона; лаб, дудоқ] 1 Ҳали очилмаган, гулбарглари ҳали ёзилмаган гул; ўсимликнинг гул қуртаги. Кечқурун [булбул] гул гунчасини кўради-ю, ишқида ошиғу шайдо бўлиб сайрай беради. П. Турсун, Уқитувчи. Қирлардан эсаётган майин шабада ана шу гулларнинг гунчаларини ёзмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Гунча очилгунча ўтган фурсатни Капалак умрига қиёс этгулик. Ғ. Фулом.

2 кўчма Бирор ҳодисанинг эндигина бошланаётган пайти, бошланиши. Шубҳа ичида қизарган муҳаббат гунчаси висол хабари билан очилаёзгандек.. эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мураббий бола қалбида ниш ура бошлаган умид гунчаларининг меҳрибон соҳибидир. Р. Усмонов, Одобнома.

ГУНЧАЛАМОҚ Гунча пайдо қилмоқ, гунча чиқармоқ (тўғри ва кўчма маънода). Ажойиб боғ. Тартиб билан ўтқазилган мева дарахтлари гулларга бурканган. Токлар барг ёзган, гуллар гунчалаб ётибди. Газетадан. Ёшлик — бу ҳаминша янгилашиш, бунёдкор-

лик, ҳар лаҳзада минг бир орзунинг гунчаламоқ фаслидир. Газетадан.

ГУНЧАЧИ тар. 1 Подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл. Сўз.. баъзи гунчачилар билан бегимларнинг орасида бўлган можаролар.. устида борар эди. Ойбек, Навоий.

2 Вақтинчалик хотин. Шайбонийхон бир вақтлар Зухра бегимни жуда гўзал деб эшитиб, «ўзимга гунчачи қилиб олурман», деб ўйлаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУППА шв. Кубба.

ГУППАК Шох-шаббаси зич, гуж бўлиб ёки тўп бўлиб ўсадиган; гуж. Гуппак садалар. ■ Тоғ кўксидаги гуппак арчалар эса қорайиб, ўзини сипоҳ тутаётгандай, тоғлар, тепалар бағридаги киши ҳали очмаган сирни сақлаб тургандай. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ГУРБАТ [а. غربت — ғариблик, кимсасизлик, мусофирлик] 1 Ватандан узоқда яшаш; мусофирлик, ғариблик. Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. Алишер Навоий. Йиғларсан қаерда деб, Менинг Тўхташим. Гурбатда овунчоғим, Мунис йўлдошим. Ғайратий.

2 Ғам-ташвиш, кулфат. Ўғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди. Шукур қилинг! Битта тугиб оладан кейин, умрингиз гурбатда ўтиб кетарди. Мирмуҳсин, Умид. Кун сари гурбатимиз ортмоқда, наҳотки ёвузлар даф бўлмаса, нажот йўқми сира?! Ойбек. Нур қидириб.

3 с. т. Ортиқча ташвиш келтирувчи нарса, иш. Ушлашга ҳуштак чалиниши билан, уйқусизлик ва тергов гурбатлари чарчатган кишилар дарров ўринларига кирдилар. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -Э, омон бўл! — деди Қаршибой ота, ошнасининг гўллиги наша қилиб, — ўзинг эски гурбатсан-да. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. Бир келиб кетмасангиз бўлмайди шекилли, жўрангиз прокуратурани аралаштириб, тоза гурбат қил-япти. «Ёшлик».

ГУРБАТСАРО [а. + ф. غربتسارا — гурбат уяси] поэт. айн. гурбатхона. -Мен чиндан жаҳонгашта, дарбадар, ғарибу бенаводай шу гурбатсарода ивирсиб юрибман, — деди Ҳайдархўжа Мирзога. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУРБАТХОНА [гурбат + хона] Қайгуалам макони, ғам-ғусса кўп бўладиган жой.

Нима қилиб бу гурбатхонага келиб қолдиларинг? Н. Сафаров, Уйғониш. [Ғофир:] Бу гурбатхонада нотавон йўлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ГУРИЛЛАМОҚ I «Гур-гур» овоз чиқармоқ. Бурайин қўлим билан, гуриллаб айлан, урчугим. «Бойчечак».

ГУРИЛЛАМОҚ II с. т. айн. **ғурилламоқ**. Эшикни ёпинг, шамол гуриллаяпти.

ГУРМУШЛАМОҚ шв. Безовта бўлмоқ, тоқатсиз бўлмоқ, тоқатсизланмоқ. Назиржоннинг ҳам юраги гурмушлай бошлади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Совуқ тушганидан юраклари гурмушлаб кетган кишилар алақачон далага кела бошлашган эдилар. Я. Саъдуллаева, Она тупроқ.

ГУРРА [а. غرّه — отнинг оқ қашқаси; гажак, кокил] Пешона ёки бошда ҳосил бўлган қаттиқ шиш. Пешонамни ҳам гурра қилди-я, эртагача гурра ёзилиб кетса гўрга эди, шу турқу тароват билан одамларга қандай кўринаман. С. Аҳмад, Ҳукм. Комиссар оғзидан кўник келиб.. ётарди. Пешонаси гурра, бироқ қошларининг усти қип-қизил қон эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Қутлуқхўжа.. ёшлигида ўз маҳалласидаги болаларга бош бўлиб, уларни қўшни маҳалла болаларига қарши «уруш»га олиб борар, ҳар вақт бурни қонаб, пешонаси гурра бўлиб қайтарди. М. Осим, Ўтрор.

ГУРРАК [а. غرّك — қашқалдоқ] Каптарсимонлар оиласига мансуб, мусичага ўхшаш қуш; оддий гуррак ёки қумри. Гуррак боласи. Гуррак гуриллаяпти. ■ [Жўра] Ердан тош олиб, гурракка отган эди, тош бақатерак шохига тегиб, гуррак учиб кетди. Н. Назаров, Замон.

ГУРУБ [а. غروب — узоқ, олис; узоқликлар; кунботар томонлар; кунботиш вақти] эск. кт. Қуёшнинг боғиш пайти, кун ботиши. Учлари гуруб алангаси билан олтинланган сарвзорлар орасида шоир ва паҳлавон.. жим боришар эди. Ойбек, Навоий. Бурчакдаги тошойна, сервант устидаги соатда гуруб шугласи ялигланар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГУРУР [а. غرور — жаҳолат; хом (пуч) хаёл; манманлик, мағрурлик; кибр-ҳаво] I Инсоннинг ўз кадр-қимматини билиш, уни ҳурмат қилиш ҳисси; иззат-нафс. Йигитлик

гурури. Қизлик гурури. ■ Унинг инсоний гурури, табиатининг нозиклиги.. ёрдам сўрамоққа йўл қўймаган. Ойбек, Навоий. Аҳмад ўртоғига қойил қолмади. Эракк кишида гурур деган нарса бўлиши керак.. Ф. Музажонов, Ҳиммат. Зиёлилар орасидан бир мард чиқиб, ўз миллий гурурини ҳимоя этишига ҳаракат қилди. Бу киши Себзор даҳасининг қозиси Муҳиддинхўжа Ҳакимхўжа ўғли эди. «Фан ва турмуш».

2 Фаҳрланиш, мамнунлик туйғуси; фаҳр, ифтихор. Шодлигидан терисига сиғмайди, кўнгли гурур ила мастона чайқалади. С. Сиёев, Аваз. Санобар ўғлига гурур ва меҳр билан жилмайиб қараб турар эди. М. Хайруллаев, Кўнглил. -Қишлоғимиз тупроғининг сеҳри бор, — дейди қариялар гурур билан. «Ёшлик».

3 Фаҳрланишга асос бўладиган нарса, кимса ва ш.к. лар. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори ва гурури. ■ Муротали севинч ва гурури бўлган ўрикнинг таниши ва қадрли новдаларига шодийна боқиб, ўридан турди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Халқимнинг қаҳрамони, гурури бўлдинг. У. Исмоилов, Сайланма.

4 Кибрланиш туйғуси, мағрурлик, кибр-ҳаво. Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона гурури ила креслода талтайганича қолди. Ойбек, Нур қидириб. Гапингнинг тузи қурсин, қизим! Гурур гурбатга солар, деган нақлнинг мағзини чақсанг-чи. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Камтарин бўл, ҳатто бир қадам Утма гурур остонасидан. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ГУРУРЛАНМОҚ I Мамнунлик, фаҳр ҳиссини туймоқ; фаҳрланмоқ. Беморлар эрининг қўлидан шифо топганидан бениҳоя гурурланарди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ватандошларимиз билан суҳбатлашар эканман, уларнинг тантилиги, зукколигидан гурурландим. «Ёшлик». Элмурод.. бу ишга озми-кўпми ўз меҳнати сингганини ўйлаб, ўзидан ўзи гурурланди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мағрурлик, кибр ҳиссини туймоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ; кибрланмоқ. Эргаш дунёда шундай ажойиб нарсанинг борлигини Холмуроддан кўра яхшироқ билганидан гурурланаётган кўринар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятларидан гурурланиб.. тўплаган маълумотини сўзлаб

бераркан, эликбоши уни тўхтатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУРЛИ 1 Гурурланиш ҳисси кучли, гурури баланд. *Гурурли йигит.*

2 Кибр-ҳаволи; такаббур. *Аҳмад махдум аслида кибрли ва гурурли одам.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ГУРУРЛИК кам қўлл. айн. **гурур** 1. *Ёш аравакашда ўзига келишган гурурлик ва одамийлик сезилар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 айн. **мағрурлик**. *Отам.. гурурлик орқасида кўпчиликни менсимай, колхоз ишига анчагина халақит берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Уни биров айнитдимми ё.. гурурлик, саёқлик йўлига тушдимми, билмайман..* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУРОНА [а. + ф. غورانه — гурурли, мағрурона, кибрли] кам қўлл. Гурур билан, мағрурона. *-Нима қилсин, муаллимни соғиниб қолшиган-да, — деб гурурона жилмайиб кўйдим.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ГУРГУРАК шв. Фуриллаган шамол; елвизак. *-Деразаларга ойна солинмаган, борлари синиб тамом бўлди, — жаврай кетди кондуктор хотин ўрнидан туриб, — сизлар ҳозир тушиб кетасизлар, мен кечгача мана шу гургуракда дийдираб кун ўтказаман.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ГУРГУРАМОҚ фольк. Ўкиргансимон овоз чиқармоқ, ўкирмоқ (туя ҳақида). [Ғир-кўк] *Туя бўлиб гургурайди, айиқ бўлиб чирқайди.* «Хушкелди».

ГУС унд. с. Итни тезлаш, қопиш, қувишга ундашни билдиради.

ГУСЛ [а. غسل — ювиб тозалаш, бутун аъзога сув тегишиб ювиниш; таҳорат олиш] Пок бўлиш учун бутун баданни махсус тартибда ювиш; устидан сув кўйиб ювиниш, чўмилиш. *Мен, подшоҳ гусл қилиб олсин учун, хонани занжирлаб кўйдим.* Газетадан.

ГУСЛХОНА [гусл + хона] Гусл қилинадиган жой, хона. *Иситилган сув сатиларга кўтарилиб, гуслхонадаги сув идишларига бўшатилаверди.* С. Айний, Қуллар. *Оғриқ ва ҳорғинликдан ихраниб-ихраниб, гуслхонада ювинди.* «Ёшлик».

ГУССА [а. غصه — бўғувчи нарса; ғам, қайгу] Ғам-алам, қайгу. *Сой шалоласи ҳаётнинг ўзидек жўшқин, кучли.* У Ойсулувнинг гуссасини ютиб, бир текис шўх-шўх шарилларди. С. Анорбоев, Оқсой. *Йўлин йўқот-*

са одам — муҳаббатга суянгай, Гуссага ботса одам — муҳаббатга суянгай.. А. Орипов, Биринчи муҳаббатим.

ГУССАЛИ Ғам-гуссага ботган; ғам-аламли. *Онанинг юзида мулоийм, айна пайтда гуссали белгилар намоён бўлди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Одобли, маданиятли ҳар бир киши ўзининг хушмуомаласи билан гуссали кишининг дилини чоғ қила олади.* Н. Валиева, Тиф яраси битар-у..

ГУССАСИЗ Ғам-гуссаси йўқ, ғам-ташвишдан холи; ғамсиз. *Гуссасиз юрак.*

ГУСУЛ айн. **гусл**.

ГУСГУСЛАМОҚ Қопишга, уришишга ундамоқ, олқишламоқ. *Итларни гусгуслаб уриштирмоқ.*

ГУЧ айн. **ғуж**. *Узоқдан кичик-кичик ғуч, дарёга яқин кўринган бу капалар катта-катта бостирма бўлиб, бир-биридан хийла узоқ ва дарёдан анча берида экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кўм-кўк барглар орасида тизилиб, ғуч-ғуч бўлиб, офтобда садафдек ярқираб турган тутни кўриб, жувоннинг ҳам оғзи сув очди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҒУДАЙГАН 1 Ғўдаймоқ фл. сфш. *Йўл четидаги ғўдайган симёғоч.*

2 *кўчма* Қаддини доим ғоз тутадиган, иш-юмушга қовуша қолмайдиган. *Бола билан гаплаша олмайдиган, керагида эплаб овута олмайдиган ғўдайган аёлларни хуш кўрмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мастура ўша Акрам деган ғўдайганнинг туришини кўрсатиб, ўзи ҳам кулиб юборди.* «Ёшлик».

3 Мағрур, кибрли ва гавдасини ҳам шунга мос ҳолда тутадиган. *Ҳоди болалагида ҳам сал ғўдайганроқ эди.* Шунинг учун ўртоқлари уни, *Ҳодивой отига мослаб, «Ходавой» деб аташарди.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ҒУДАЙМОҚ с. т. 1 Эгилмай, тик бўлиб турмоқ, қаққаймоқ. *Шудгор ўртасида битта симёғоч ғўдайиб турибди.* ■ *Бунча ғўдаясиз, сал эгилинг, қулоғингизга айтаман.. «Гулдаста».* Қамчинбек ҳам.. *кўча ўртасида ғўдайиб туравериб чарчади.* Мирмуҳсин, Супургияга сажда.

2 *кўчма* Гаплашмай, иш ёки суҳбатга аралашмай турмоқ; серраймоқ. *Авзам [Нафисанинг] саломига ҳам алик олмасдан, «гапинг бўлса гапиравер, иккала қулоғим сенда», дегандек ғўдайиб турди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *-Бирор нарсани ушлаб*

турсангиз бўлмайди, гўдайиб турмай, — деди зарда билан. Т. Ашуров, Оқ от.

3 кўчма Ўзини кибр-ҳаволи тутмоқ; кеккаймоқ. Димоғдорлик, гўдайиш каби иллатлар уларнинг касби. Подшоҳ саройи бундай одамларга тўлиб ётибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳафиза эркак кишининг аввал қўл узатиши ноҳўя эканини билса ҳам ва келиб-келиб шу одамдан маданият талаб этаманми, ахир у ҳодадек гўдайиб ўсган-ку, деди-да қўл узатди. Мирмуҳсин, Умид.

ГЎДИЛЛАМОҚ айн. гудулламоқ. Шундан сўнг, гўдилаб сўкинган маҳрам белидаги узун тумшукли тўппончасини тўғрилаб қўйди-да, тўда ичидан ўнг қанотга чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Чўри.

ГЎДИР айн. гудур. [Усмон аканинг] Кулча юз, сарғиш қошлари сийрак, япалоқ гўштдор бурни гўдир юзига ёпишиб кетган. Ў. Умарбеков, Севгим, севгимил. Унинг [чинорнинг] ўн тўққиз қулмалик гўдир танаси ўзининг минглаб қатламлари билан гўё ҳаётнинг мангулигини тасдиқлаб туради. А. Мухтор, Чинор.

ГЎДРАНМОҚ айн. гудранмоқ. Жуманқул ота бошқа сўз айтмади. Гўдрана-гўдрана оғилхонага тушиб, оқ эшигини етаклаб чиқди. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ГЎЗА [ф. غوزه — пахта чаноғи; кўкнор чаноғи] **1** Чигитдан униб чиқиб, пахта ҳосили (толаси) берадиган, гулхайридошлар оиласига мансуб бир йиллик маданий ўсимлик, пахта ўсимлиги. Гўза чопиғи. Гўзага сув тарамоқ. Гўзани парвариш қилмоқ. ■ Бир дона чигитдан ўттиз-қирқ кўсақли гўза униб чиқади. Туйғун, Бригадир. Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган гўза ораларига ёйилган хотин-қизлар, гулга қўнган асаларидек, ғайрат билан ишламоқда. С. Айний, Қуллар.

2 эск. айн. кўсак. Онам сандалда ўтириб, гўза чувир, мен китоб ўқир эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сандалнинг бир чеккасида гўза чувир ўлтирувчи бир кекса кўр киши қўлидаги гўзанўчоқ ва суғурган пахтаси билан бошини баланд кўтариб, ҳовлидаги сўзга қулоқ солиб туради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 с. т. Шу ўсимлик ҳосили, пахта. Бу йилги терган гўза Бултургилардан тоза. Планлар юзга етса, Дунё тўла овоза. «Кўшиқлар».

Кампирнинг дарди гўзада с. т. айн. кампирнинг дарди гўзада қ. гўза. Кампирнинг дарди гўзада, деганларидай бой амаким ҳам амирнинг келишини истайдилар. С. Айний, Дохунда.

ГЎЗАПОЯ [ф. غوزه پايه — пахтаси териб олинган гўза новдалари] Ҳосили териб олинган гўза ўсимлигининг пояси. ...ўлнинг икки томонида қуруқ гўзапояси қолган, баъзи жойларда гўзапояси ҳам юлиниб яланғочланган ерлар.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ГЎЗАПЎЧОҚ Пахтаси суғуриб олинган бўш кўсак; қовочоқ. Ҳози гўзанўчоқ уюмидан ошиб тушиб, Умаралининг олдига келди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

Гўзанўчоқ рўмол Гўза пўчоғи шаклида қавариқ нақш солиб тўқилган ипак рўмол. У ариқда наридан-бери қўлларини ювди-да.. тоқчага тахлаб қўйган гўзанўчоқ рўмолини олиб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГЎЗАФУРУШ [ф. غوزه فروش — гўза сотувчи, пахтафуруш] тар. Пахтани олиб сотувчи савдогар, пахтафуруш. Туроббойнинг отаси Зиямат ака гўзафуруш эди. Ғ. Ғуллом, Шум бола.

ГЎЗАЧАНОҚ Кўсакни ташкил этувчи палла ёки чанокларнинг ҳар бири.

Гўзачаноқ қилмоқ Бирор нарсани гўза чаноғига ўхшатиб кесмоқ, бўлмоқ. Дастурхонда эндигина гўзачаноқ қилиб сўйиб қўйилган анор доналари ҳақиқдай ялтирайди. Й. Шамшаров, Довруқ.

ГЎЛА [ф. غول < غوله — дев; жуда катта, улкан] **1** Дарахт танаси ёки ҳодадан кесиб олинган бўлак. -Иккита сада ҳам сотиб олиб, чарх бўладиган.. гўла кесиб тайёрлаб қўйдим.. — деди [отам]. С. Айний, Эсдаликлар. Абдуваҳоб гулзор орқасидаги хонадан бир неча арраланган гўлаларни кўтариб чиқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳовлида катта ёнғоқ гўласи устида милтиғини тозалаб ўтирган Тўрабек.. чорбоққа қараб қўйди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Гўлага ўхшаш, йўғон. Унинг даллол қариндоши саватдай салласини олиб қўйиб.. кўнжи бир қарич, қурушқоқ маҳсили, қўпол гўла оёқларини узатди. Ойбек, О.в. шабадалар. Юқоридан магнит подъяёмниклари чўян гўлаларини олиб келиб, печга ташлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

Гўладан келган Йўғон, гўлабур. Бир нафас ўтмай, кабинетга гўладан келган, мўй-

ловдор, қувноқ бир одам кириб келди. Мирмуҳсин, Занглаган қилич.

3 кўчма Кучли, асосли. Бироқ кўчага чиқиш учун ғўлароқ важ керак эди. Важни дарров тондим.. А. Муқимов, Ақлим киряпти. Гапнинг ғўласи бу ёқда.. «Муштум».

4 Кичик юмалоқ шакли, ғўлак. Уқ ўрнида соғ лойни нўхатдек-нўхатдек ғўла қилиб, оғзига соларди-да, туптакни нишонга тўғрилаб, «туф» деса, мўлжалга олинган парранда тўп-тўп ерга тушаверарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Кейин [тутни] қуришиб, ғўла қилиб олишди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Кўз ғўласи с.т. Кўз соққаси. Ғўласи чиқай-чиқай деб турган катта кўзлари кимга, нимага тикилаётганининг тайини йўқ. А. Муҳиддин, Қалаҳ.

ҒўЛАБУР I [ф. غولابور — ғўладай қилиб кесилган; ғўла кесувчи] Тўладан келган; чорпахил, бақувват (одам ҳақида). Иккинчиси ёйроқ, ғўлабур, миқтидан келган, серҳаркат, кўзлари ўтқир одам. М. Осим, Искандар ва Спитамен. Хона ўртасида бўйни калта ва йўғон, қошлари туташ ва қоп-қора ғўлабур бир йигит девдек қотиб турарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Ғўлабурдан келган айн. ғўладан келган қ. ғўла. Ғўлабурдан келган, қоп-қора, семиз киши оғир юриб, даврага чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҒўЛАБУР II: ғўлабур арра Икки томонидан икки киши тортиб ишлатадиган йирик тишли катта арра.

ҒўЛАЙМОҚ айн. олаймоқ. Бозорбойнинг ранги бир оз ўчиб, кўзлари ғўлайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒўЛАК [ф. غولک — тор бўғизли кўза; ғўлача] 1 Найчадан пуфлаб ёки палахмондан отиш учун лойдан ясалган думалоқ нарса. Жойи бор, йўлаги йўқ, Палахмони бор, ғўлаги йўқ. Мақол. ■ Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нусхаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида ғўлакдек оқи бор. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор. [Йигитлар] Милтиқлардан бошқа қадимги камон, ғўлак билан қуролланган.. эди. С. Айний, Дохунда.

Кўз ғўлаги с.т. Кўз соққаси. Кўса маддоҳ.. кўзининг ғўлагини оқартириб, кўкка қараб қўл очди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҒўДИЛЛАМОҚ с.т. Ғўдирамоқ.

ҒўДИРАМОҚ айн. ғўдурамоқ. -Ўтган гапга салават, ука, — деди полвон, худди хумга тушган аридай ғўдираб. Х. Назир, Ўтлар туташганда. [Кулмуҳаммад] Баъзида ғўдираб босинқирар, уйғониб кетиб, тангрига ёлвориб, нажот тиларди. Мирмуҳсин, Чўри.

ҒўДИРЛАМОҚ айн. ғўдулламоқ.
ҒўДИР-ҒўДИР: ғўдир-ғўдир қилмоқ айн. ғўдирамоқ.

ҒўНГ тақл. с. Кўнгиз, қовоғари каби ҳашаротлар товушини билдиради. Катта қора кўнгиз ғўнг этиб учиб кетди.

ҒўНОН Икки яшар айғир ёки кўчқор. Ғўнонга эгар урмоқ. Ғўнонни сугормоқ. ■ Кўкраги кенг яйловлар, ғўзал жойлар, Чоп-қиллашиб уйнайди ғўнон тойлар. Ҳабибий. Қудаларнинг зиёфати учун керак бўлган ҳамма нарсаларни ҳам ҳозирлатган, улар келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон қўйни оғлининг устунига қантариб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒўНФИЛЛАМОҚ I «Ғўнг-ғўнг» деган товуш чиқармоқ. Қовоғари секин ғўнғиллаб учиб ўтди. П. Қодиров, Эрк. Қоронғилик ичидан кеча кўнгизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Тушуниб бўлмайдиган тарзда сўзламоқ, пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. Палмон, худди ўлаётган кучукка ачишиб гапиргандай, ўзича ғўнғиллар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Аҳмад Хусайини мудроқ босганда, тақводор ота ғўнғиллаб, қўрбон ўқшига киришди. Ойбек, Нур қидириб.

ҒўНҒИРЛАМОҚ айн. ғўнғилламоқ.

ҒўНҒИР-ҒўНҒИР тақл. с. Эшитилар-эшитилмас ёки биров тушунмайдиган тарздаги овозни билдиради. Деразаларни қиров бойлаганидан қоронғи бўлиб қолган хонада тўртта чол ғўнғир-ғўнғир гаплашмоқда эдилар. С. Аҳмад, Уфқ. Холдорнинг ғўнғир-ғўнғир ёлвориши эшитилар эди. А. Мухтор, Туғилиш. Кумушнинг уйдан кети узилмай келиб турган хотинларнинг ғўнғир-ғўнғири ҳам унинг [Отабекнинг] уйқусига халал берар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒўР [ф. غور — хом, пишмаган узум] 1 Пишиб етилмаган, хом (хўл мева, қовунтарвуз ва ш.к. лар ҳақида). Ғўр узум. Ғўр олма. ■ -Йўқ, [қовун] ғўрроқ чиқди, ўзингизникини сўйинг, — деди Комила, чиндан ранжиб. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Қиёмига етказилмаган, пишиқ ишланмаган, хом. *Ғўр асар. Ғўр шеър.* ■ Баъзан газеталаримизда *ғўр, шаблон, кишиларни зериктирадиган материаллар ҳам босилади.* Газетадан.

3 кўчма Хаёт тажрибаси кам, турмуш қийинчиликларини кўрмаган. *Ғўр бола.* ■ Бундай *ғўр ходимларни анча-мунчасини учратган Толиб ака бошқача йўл тутди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мутахассисларимизнинг ҳам аксарияти кам тажриба, ўқишини яқинда битирган ғўр ёшлар эди.* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

ҒўРА [ф. غوره — пишмаган, хом узум ёки бошқа мева] I Ўрикнинг пишиб етилмаган меваси, довучча. *Баҳор эди. Ўриклар гулини туккан, ғўралар қинидан чиқиб, еса оғиз маза тонадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Тошхўжа қаёққа кетаётганини ҳам унутди шекилли, шўхлиги тутиб, шохлари девордан ошиб ётган ўрикдан бир ҳовуч ғўра сидириб, оғзига солди.* А. Мухтор, Чинор. *Сувонжон оғзидаги ғўрани у лунжидан бу лунжига ўтказаркан, ҳайрон қолди. Ёнғоқда ўрик битмайди-ку? С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Умуман, пишиб етилмаган мева, ғўр мева. *Олча ғўраси, Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар.* Мақол. ■ *Ток гуллаб бўлганидан кейин, гуллар ғўрага айланганда ўтказиладиган иккинчи хомтокни эса ғўра хомток дейилади.* М. Собиров, Хомток.

3 кўчма айн. **ғўр 3.** Қутулиш тадбирини излаб турганда, ғўра қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнарди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Нурмат ҳали пишмаган — ғўра, Етгани йўқ ҳали тобига.* Д. Файзий.

ҒўРАЛАМОҚ Ғўра ҳосил қилмоқ, мева тугмоқ. *Боғдаги тоқлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралабди, ўриклар-чи, шохи*

тўла ғўралабди. Камбағалнинг кунни туғибди. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҒўРАЛИК Ғўра ҳолат. *Мен уни [ўриқни] пишғунича қўймай, ғўралигидаёқ тамомлайман.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҒўРАША Яхши ишлов берилмаган, маъийн ҳолга келмаган, дағал (тупроқ, лой ҳақида). *Ғўраша лой.* ■ *Чигитни қуёшда қизитиб эксак, тупроқ ғўраша бўлмаса бас, — деди сўзини маъқуллашиб Хадичахон.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ерларимиз кечасгина ғўмай, тикан, янтоқ босиб ётган қақир, ғўраша ерлар эди.* М. Исмоиллий, Икки қиз ҳиқояси.

ҒўРИЛЛАМОҚ I Шиддат билан елмоқ, елиб кирмоқ. *Хонанинг ҳавоси яхши алмашиб турадиган бўлиши, аммо ундан шамол ғўриллаб ўтиб турмаслиги лозим.* Газетадан.

ҒўРИЛЛАМОҚ II айн. **дўрилламоқ.** *Норматовнинг қисташи билан Али тириш дуторни олиб, реза куйларга тушиди ва ўзининг ғўриллаган ёқимсиз товуши билан пойма-пой яллаларни бир қатордан айтиб чиқди.* Файратий, Менинг ёшлигим.

ҒўРЛИК Ғўр ҳолат, ғўр эканлик; «хомлик». *Меванинг ғўрлиги.* ■ *Шу билан Саидийнинг ғўрлиги натижасида туғилган хавф босилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кечиринг, мендан кўп ғўрлик ўтди, — деди Нафиса.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒўР-ШўР Пишмаган, хом, ғўр мевалар. *Ғўр-шўрни кўп ема.*

ҒўТИЛЛАМОҚ «Ғўт-ғўт» товуш чиқармоқ.

ҒўТ-ҒўТ айн. **ғат-ғат.**

ҒўЧ шв. Мард, ботир. *Осилган ким? — Қиётлик ғўч йигит.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қиз боланинг сочидан анқиган ҳид билан ғўч йигитнинг билагида тошган тер ҳиди.. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

X

ҲА I юкл. 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлашни, розиликни билдиради. -*Шу гаплар тўғрими? -Ҳа. -Шу йигит укангизми? -Ҳа. ■ Ҳа, рост, беморларнинг кўпи ҳар ердан келган одамлар. С. Кароматов, Олтин қум. -Ҳа, — деди Ориф Носиров. — Қадимда сайёрамизда фазогирлар бўлишгани тўғрисида.. баъзилар айтишган. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Бирор фикрни, фактни алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу куйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сизди. Ҳа, бу янги куй эди. Ҳ. Хошимов, Ҳалбингга қулоқ сол. Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турипти. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

3 Кутилмаганда бирор янги нарса, ҳодиса, фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани эслашга уринишда, суҳбат мавзусини ўзгартириш каби ҳолларда «айтгандай», «айтмоқчи» деган маънони билдиради ёки шу сўзларга хос маънони таъкидлаб, унга эътиборни тортади. *Ҳа, яна бир янгиликни эшитинг. ■ Оти курсин.. Ҳа, айтгандек, ошингизни ейсизми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -Ҳа, гап бу ёқда денг! — деди.. сўзларни урғуларга бўлиб. С. Кароматов, Олтин қум. Бир ойдан бери минамиз-ку, янги от, янги фойтун. Катта майдондаги саройда. Ҳа, кўшишни, ҳайдашни биласанми? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲА II I Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади; сўроққа эътиборни жалб этади. *Ҳа, нега рангинг бўзариб кетди?.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳайдар ота уни очик чехра билан қарши олишига*

ҳарчанд уринса ҳам, Асrorқул зийраклик қилиб: -Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди. А. Қаҳҳор, Асror бобо. Ҳа, уста, тинчликми?.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ундов гаплар таркибида (а товуши турлича — кучли, чўзиқ ва бошқача айтилиб) маъқуллаш, норозилик, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *-Ҳа, ноинсоф, ҳа, кўппак! — Қоратой бойни сўка бошлади.. Ойбек. Танланган асарлар. Ҳа, баракалла.. катта хўжаликка хўжайин бўласиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -Ҳа-а! — деб юборди Зиё ака ва бир оз ўйлагандан кейин сўради: -Бўми сиз уни биласизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш-ҳаракатга ундашни, шу маънода қўллаб-қувватлашни билдиради. *Ҳа, бўла қолинглар, вақт кетяпти. «Ҳа» деган туяга мадор. Мақол.*

4 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. *Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турсанми? ■ Одамлар Тожибойни тартибга чақириб чуғурлашди: -Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма! П. Турсун, Уқитувчи.*

5 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларни англатади. *Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима? ■ -Ҳа, Бўтабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? -Тинчлик, — деди Бўтабой. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

6 Бирорга муурожаат қилганда, «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. *Карим, ҳа Карим, менга қара.*

ҲАБ [а. حَب — дона, дон; кичик-кичик шарчалар шаклида тайёрланган нарса, дори] Ютиш учун мош каби юмалоқ ёки яс-

миқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. *Ҳаб дори. Ҳаб ютмоқ.* ■ Бошқалар бунга эришиш учун аллақандай ҳабларга муҳтождир. А. Қахҳор, Сароб. *Дераза олдида ҳайкалдай турган ўғлидан яшириб, ҳабдай «қора»ни уриб, ютиб олди. Х. Фулом, Машғал.*

ҲАБАДА *шв.* Ҳабата.

ҲАБАТА [а. *هبطه* — тушиш, пасайиш, камайиш] Уринсиз исроф этилган, бекор кетган; беҳуда.

Ҳабата бўлмоқ Бекор (беҳуда) кетмоқ. *Шу бир оғиз сўз билан унинг балча меҳнатлари ҳабата бўлди. Ҳабата қилмоқ* Бекорга чиқармоқ, беҳуда, бефойда ҳолга келтирмоқ. *Ана.. ўзингиз биласиз.. майда нарсалар билан меним умримни ҳабата қиладилар. «Муштум».*

ҲАБАШ [а. *حبش* — эфиоп] I Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилаларнинг умумий номи (қ. **ҳабашлар**).

2 Шу халқ, қабилаларга мансуб. *Ҳабаш аёл.*

ҲАБАШБАШАРА [ҳабаш + башара] Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. *Залда уни кутиб, барра қўзининг жунидек жингалак соч, қора кўз, қоп-қора ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилалар. *Икки-икки, дея диконглаб уйнаётган ёшу қари орасидан биронтаси ҳам ўзбекка ўхшамайди, ҳатто ҳабашлариям бор. Газетадан.*

ҲАББА *эск.* Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. *Онанг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтроқ қилсанг ҳам бўлади.. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар акангга лойиқ қил. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ҲАБИБ [а. *حبيب* — севикли; дўст, ўртоқ] 1 *поэт.* Дўст, севикли. *Ҳабибим банд этар кўнглимни. Табибим панд этар доим. Билломасман, бу савдода, На суду на зарар бўлмай. Э. Воҳидов.*

2 Ҳабиб (эркаклар исми).

ҲАБО [а. *هباء* — чанг-тўзон, гард] *шв.* Ҳавода сузиб юрувчи чанг зарралари, гард, моқ. *..унинг наърасидан тегра чангиб, ҳабобосиб, еру осмон ларзага келди. Н, Ёқубов, и Я. Жон.*

ҲАБС [а. *حبس* — қамаш; қамоқхона] *айн.* **ҳибс.** *Ижроқўммимиз олдида бурун қоқиш ҳафталик ҳабс демакдир. «Муштум».*

ҲАБСХОНА *айн.* **ҳибсхона.** *Биз худди ана шу ҳақда районнинг панжарали ҳабсхонасидан мўралаб, яна бир топқир «кайф» сураб эдик. «Муштум».*

ҲАВАС [а. *هوس* — ақлини йўқотиш; эҳтирос; майл, иштиёқ; бирор нарсага ғоят берилганлик, кучли истак] 1 Қизиқиш, завқ ҳисси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *Энди у бояги дилсиёҳликни унутган, осмони фалакда чарх ураётган турналарга ажиб бир ҳавас билан боқарди.. С. Аҳмад, Юлдуз. Гулчеҳра ёш жувонларга хос бўлакча ҳавас билан безатилган меҳмонхонага кирди-да, диван четига омонатгина ўтирди. О. Ёқубов, Ларза. Ҳавасга анор ейди, дейсиз шекилли.. А. Қахҳор, Анор.*

2 Бирор иш-фаолият, касб-корга бўлган рағбат, интилиш, истак, майл. *Боланинг китоб ўқишга ҳаваси — билимга иштиёқининг ифодаси. Р. Усмонов, Одобнома. Кўнглида дўппи гулларини тикишдан ўзга ҳавас йўқдай, дарров ишга тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шифокорлик касбига Насиба жуда эрта ҳавас қўйди. Газетадан. Ҳусайн Бойқаронинг ёшликдан шеърга ҳаваси кучли эди. Ойбек, Навоий.*

Ҳавас қилмоқ Ҳавас ҳис-туйғуси уйғонмоқ, ҳавас билан қарамоқ, муносабатда бўлмоқ (**ҳавас** — ҳар икки маъносидан). *..дадаси ҳавас қилиб, шаҳардан махсус келтириб эктирган президент гуллар куртак ёзиб қолган эди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. У кўнгли кенг.. анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб юришни ҳавас қилади. П. Қодиров, Уч илдиз. Санобарнинг чап юзида холи.. бўлиб, кўнгина қиз-жувонлар унга ошқора ҳавас қилишарди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Ҳаваси келмоқ* Ҳаваси кўзгамоқ, уйғонмоқ; ҳавас билан муносабатда бўлмоқ; ҳавас қилмоқ. *Сенга ҳавасим келади. Умринг олдинда ҳали. С. Сиёев, Ёруғлик. ..кечқурунлари ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқишларда сайр этишни орзу қиладиган бўлиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Китоб йиғишга ҳавасманд Бобур бу китобга жуда ҳаваси келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҲАВАСАК(И) *шв.* Ҳавас қилинадиган, орзу қилинган, ҳавасга арзирли. *Дастурхонга шу ернинг бугдойидан тайёрланган нон келтирилди. Қорамағиз нон шаҳардан келган меҳмонлар учун ҳавасак эди.* Газетадан.

ҲАВАСКОР [а. + ф. *هوسكار* – ҳавас қилувчи, қизиқувчи; ишқибоз] Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган (шахс); ҳавасманд, ҳавасли, ишқибоз. *Ҳаваскор овчи. Муסיқага ҳаваскор.* ■ *Набиғулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бу ерда ўнлаб ҳаваскорлар сувга тиззагача тушиб олиб, балиқ овлашяпти.* Газетадан. *Ўзувчиликка ҳаваскор бўлган ёш талантларнинг асарларини илгаригидек ҳамхатала босиб чиқаришга барҳам берилган дейиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Касб, ҳунар, санъат ва ш.к. бўйича машғулотлар олиб борадиган махсус тўғарак қатнашчиси (асосан ёшлар ҳақида). *Тикувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўғараги бутун состави билан келган.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Биринчи машғулотда ҳаваскор шоирларнинг шеърлари янгради.* Газетадан. *Бугун ҳаваскорларимиз телевизорда чиқади. Уларни кўрмабсан, дунёга келмабсан..* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ҲАВАСКОРЛИК 1 Ҳаваскорларга онд, ҳаваскорлар билан иш, машғулот олиб бориш. *Очиқ саҳнада бадий ҳаваскорлик жамоаларининг чиқишлари бўлди.* Газетадан. *Жўраҳон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Ҳаваскорга хос ҳолат, даража. *Ўрол Тансиқбоев ҳаваскорликдан.. кўзга кўринган рассом-пейзажчи бўлиб етишгунга қадар катта меҳнат ва ижодий изланиш йўлини босиб ўтди.* Газетадан.

3 Ҳаваскор эканлик. *Сенинг санъатга ҳаваскорлигингни биламан.*

ҲАВАСЛАНМОҚ Ҳаваси уйғонмоқ, ҳаваси келмоқ; ҳавас қилмоқ. *-Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? -Бор, – деди қутидор ва ҳавасланди: -Худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маънос-махзун хотираларга берилиб, ҳавасланганлар ҳам бўлди.* Ш. Ўзтаев, Қўрғонланган ой. *..шунча унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, юзлари лов-лов*

ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Сувга, унинг ойнадай тиниқлигига Фуломжон жуда ҳавасланиб қараб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВАСЛИ Ҳаваси бор, ҳавас қўйган ҳавасманд. *Мен бу суҳбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим.* С. Айний, Эсдалиқлар Саидий ашула айтишига ҳавасли: ўзи ёлғи қолган вақтларида айтади. А. Қаҳҳор, Са-роб.

ҲАВАСМАНД [а. + ф. *هوسمند* – ҳаваси кучли истаги бор; ҳаваскор] *айн. ҳавасли.* Ш. пайтда *Бешариқдан Қўқонга, олти ойли курсга ҳавасманд қизларни юбораётган эдик* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезган да. *У палов қилишга жуда ҳавасманд эди.* Ў. Икромов, Унутилмас хотиралар. *Ёшлар ичи да санъат соҳасига ҳавасмандлар ҳам йў эмас.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ҲАВЗ [а. *حوض* – сув тўпланган жой ёк сув идиши; бассейн ёки челақ] *эск. кт. айв ҳовуз.* *Гаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Гаҳ ҳавз ичра чайқалган қайиқдек.* Ҳабибий.

Ҳавзи Кавсар Ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва шири деб таъриф қилинадиган Кавсар номл чашма. *Калима келтир, бетавфиқ! Бу бекулик дунёнинг лойқа сувини нима қиласа, жаннатдаги ҳавзи Кавсарни ўйла, абла Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАВЗА [а. *حوض* – ҳовуз; бассейн; челақ; доира] 1 *геогр.* Дарё ёки кўлга қуйиладиган, уни ташкил этадиган ирмоқле мажмуи ҳамда шу дарё ёки кўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиган ҳудуд (территория). *Амударё ҳавзаси. 1 сиқкўл ҳавзаси. Чирчиқ ҳавзаси.* ■ *Н. мандан тортиб то Мирзаоролгача д. бўйидаги ерларни авваллари.. эккан д қонлар дарё бўйидаги қаторасига кет катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўл бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳал ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб атал.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш билан ҳосил қилинган катта сунбий кўл омбори. *Қайроққум сув ҳавзаси.* ■ *Б. ҳавзалари, каналлар сув омборлари ва ларни лойқа босишига сабаб бўлиб хўжалигига маълум зарар етказмоқда ва турмуш».*

3 геол. Тошкўмир, руда каби ерости бойликлари кўп бўлган кенг бир худуд. *Тошкўмир ҳавзаси. Руда ҳавзалари.*

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кенг майдон. Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг тевааракатрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дуikka дарахтлар кўринар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 с.т. қ. **бассейн.** Республикамизда стадионлар, сузиш ҳавзалари.. спорт майдончалари сони муттасил кўпайиб бормоқда. Газетадан. Талабалар маданият саройи, спорт комплекси, сузиш ҳавзаси хизматидан бемалол фойдаланадилар. Газетадан.

ҲАВО I [a. هوا — атмосфера, ҳаво; иқлим; шамол; об-ҳаво] I Ер атмосферасини ҳосил қилувчи, инсон, ҳайвон, ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, асосан азот ва кислороддан иборат газлар аралашмаси. Тоza ҳаводан нафас олмоқ. Ҳавони ифлослантирмоқ. Тоғ ҳавоси. Арча дарахти ҳавони яхши тоzалайди. ■ Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроблар кўп бўлади. Газетадан. Кўёш, ҳаво, сув барча жониворлар учун озуқа бўлганидек, халқ ҳаёти ёзувчига илҳом беради. Газетадан.

2 Ер устини қоплаган очиқ бўшлиқ; фаяо. Рўмолини ҳавода силкиди. Ҳаво жанги. Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булутни ҳавони тўтди. Ойбек, Навоий. Ҳавода момиқ оқ пахталар арғамчи бўлиб юрарди. Газетадан. Бог ўстида оромбахш шабада эсар, ҳавода кўкатлар иси анқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Осмон, кўк. Кушлар гур этиб, ҳавога кўтарилди. ■ Ёмғир эндигина тинган, кеча қоронғи эди. Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Йигитлар муштилари кўтарди. Кексалар ҳассаларини ҳавога қадади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Атмосферанинг аҳволи; ҳолати; об-ҳаво. Очиқ ҳаво. Ҳавонинг ҳарорати. Булутли ҳаво. Кўз ҳавоси. ■ Қутбиддин ҳавонинг тез-тез айниётганини кўриб, лагерни пастроққа кўчиртирди. С. Кароматов, Олтин қум. Ҳаво бунчалик паст келиб, шарманда қилишини қаердан билайлик. «Муштум». Дехқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга

қараб, мўл ҳосилидан суюнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кўчма Ҳолат, шароит. Мен ўйлайманки, бу беш йил мобайнида сиёсий ҳаволар ўзгариб.. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳавога кетмоқ Бехудага, фойдасиз кетмоқ. Ўзининг шунчалик гапларининг ҳавога кетиб турганини.. яхши сезди. А. Қодиррий, Ўтган кунлар. **Ҳавога совурмоқ** (ёки **соврилмоқ**) Бекорга, фойдасиз кетказмоқ, сарфламоқ. Эллик минг сўмни ҳавога совуриб кўйиб, маҳмадоналик қилишини қара-я! «Муштум». ..бир неча минг сўм давлат нули ҳавога совриляпти. «Муштум».

ҲАВО II [a. هوا — инжиқлик, ноз; ҳаёлий ҳавас, орзу] кам кўлл. Кибр, гурур. Йўк, сал ҳавоси баландроқ чиқиб қолди бу боланинг.. нима бўлса ҳам, омон бўлсин. Ў. Ҳошимов, Кўприк. Кўп бўлмайди яхши одамнинг ҳавоси. «Ойсулув». Мақтовдан Бозорбойнинг ҳавоси ошди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАВО III [a. هوا — фантазия, эркин шаклдаги мусиқа] Куй, оҳанг. Машиқлар чолғуларини кўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта уйин ҳавоси эмас, ширин, майин ҳужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Ур!» деган команда берилгач, ноғорачилар «рез» ҳавосида ноғора чала бошладилар, ясовуллар ҳам ўша ҳавода чўнларини шартиллатиб, Ёдгорнинг қиялланғоч этига ура бошладилар. С. Айний, *Долунда*.

ҲАВО IV: ҳавосини олмоқ Машқини олмоқ, йўл-йўриғини, усулини яхши эгалламоқ. Бир умр кўникиб, ҳавосини олган бу иши энди ўзига ҳам ваҳимали кўриниб қолди.. «энди жавоб беринглар», деб туриб олди. А. Мухтор, Чинор. Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишининг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса.. бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша зарбдор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАВОДОР I [a. + ф. هوادار — тарафдор, мухлис; маълум ҳавога эга, ҳавоси тоза] кам кўлл. Тоza ҳаволи, баҳаво. Ҳаводор бино. ■ Маждиддин.. янги богчасида.. дарахтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат берарди. Ойбек, Навоий.

ҲАВОДОР II Ўйинчи, ашулачи, созанда қабиларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлардан тушадиган пул ва совғалар.

Уйинчи, чўнтаклари, дурра таглари ҳаводорга тўлиб, даврадан чиққанда, одамлар уёвос тортиб, чапақлар, қарсақлар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кеча саҳий бойваччадан ҳаводорни кўпроқ оламан деб бўқиравериб, овозни ишдан чиқарган экан-да. «Муштум».

ҲАВОДОР III [a. هوادار — инжиқлиги, нози бор] Кибрли, димоғдор. Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.. «Гўрўгли».

ҲАВОЗА [ф. خواجه — зафар дарвозаси; айвон, равоқ; тахтасупа] I Қурилиш ёки таъмир ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган вақтинчалик қурилма. Қаерга борманг, қаёққа кўз ташламанг, ҳамма ерда ҳавозаларга бурканган.. қурилиш объектларини кўрасиз. Ҳ. Носиров, Марралар. Усталар мўри ичида эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган тахта ҳавоза устида ишлашади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кўчма ҳавозалар гилдираклар устига ўрнатилган, уни паст, баландроқ қилиш ҳам мумкин эди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

2 Устига чиқиб, атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма. «Шом камони» таърифи мерганлар аро Эрон билан Туронда бўлган овоза, Полиларда узоқдан кўринар қаро, Чалинарди кўзларга баланд ҳавоза. М. Шайхзода, Тошкентнома.

3 шв. Токни ердан юқорига кўтариб кўйиш учун ишланган қурилма. Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида — ариқчалар бўйида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, тоқларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган. С. Айний, Эсадликлар.

ҲАВОЙИ [a. هوايي — ҳаво, атмосферага онд; инжиқ, нозли, тантиқ] I Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтир. Стол устидаги кўк абажурли чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавойи бир нур тушиб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Пастга боқмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайган дарахт, на бахмал водий, На ҳавойи рангда ёнган жийдазор, На серрайган кекса тоғлар ажодди. С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилган; баланд. Кўринг, анави ўрта аср биноси қанчалик нафис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавойи ва хуш-

бичим-а! С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

3 кўчма Енгил-елпи, жиддий бўлмаган; осон. Ҳавойи ишлар билан шуғулланмоқ. ■ -Чиндан ҳам бўзчининг моксидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бенул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишига на етсин! — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола. Мавлоно, мендан энди ҳавойи газаллар кутманг. Энди фақат халқим дилини куйлайман. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 кўчма Енгил табиатли; енгилтак, беқарор. Ҳавойи одам. ■ -Енгилтак қиз, — деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган газабини зўрға босиб. — Шу ҳавойи олифтани деб, мени ерга уряпсан-а! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Уйдагилар менинг ҳавойироқ бўлиб қолганимни билишади, бир амаллаб ўқиб кетади, деб ўйлашганми, якшанба кунини қариндош-уруғлар маслаҳатга йиғилишганди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир ҳавойи эрни деб, тарки дунё қилмоқчимисиз? Газетадан.

5 кўчма Асосга эга бўлмаган, асоссиз, юзаки. Ҳавойи ваъдалар. Ҳавойи рақамлар. ■ Фикрингиз жуда ҳавойи ва тамом нотўғри. И. Султонов, Бургутнинг парвози. Жўравой ака, наҳотки у [Пўлатжон] мени енгилтак, ҳавойи нарсаларга учадиган қиз, деб ўйласа. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАНМОҚ I Ўзини юқори тутадиган бўлмоқ, мағрурликка берилмоқ. Ортиқча ва ўринсиз мақтовлардан у сўнги вақтларда анча ҳавойиланиб кетди. ■ Чойхонадан тушадиган даромад ҳам чакимас. Афтидан, шуниси Абдурауф Тўрабоевни андаккина ҳавойилантирди. «Муштум».

2 айн. ҳавойилашмоқ.

ҲАВОЙИЛАШМОҚ Енгил-елпи ишга, бекорчиликка ўрганиб қолмоқ. Ҳавойилашиб қолган одам.

ҲАВОЙИЛИК Ҳавойи ҳолат, ҳавойи эканлик. Ҳавойиликка чек қўй. Рақамларнинг ҳавойилиги.

ҲАВОЛ I Ичи зич эмас, орасида бўшлиқ бор; ғовак. Дамбанинг тагидан, тупроқ ҳавол жойдан дарё суви отилиб, каналга оқарди. Газетадан. ..катта бир омборнинг деворини уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч билан эмас; секингина, бўш. Аҳмад паҳлавон унинг [хўжанинг] белбоғидан

ҳавол ушлади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [a. حواله – пул ўтказиш, топшириш; чек, вексель] 1 Изм-ихтиёрига топшириш, зиммасида бўлиш. *Ҳар кимнинг сўзи, қилмиши қалбига, виждонига ҳавола.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Фикр, мулоҳаза ва ш.к. ҳақида маълумот учун бирор манбага қарашга ундаш, шу манбани кўрсатиш. *Қўшимча маълумот учун саҳифа охирида тегишли адабиётларга ҳаволалар берилган.*

Ҳавола қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. *Бу одама қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди.* «Шарқ юлдузи». *Келинлар, ихтиро бўлими хулосасини министрликка ҳавола қилайлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) маълумот учун зарур манба (адабиёт) ни кўрсатмоқ, унга диққатни қаратмоқ (қ. **ҳавола** 2); 3) кам қўла. юқори кўтармоқ, ўқталмоқ, кўрсатмоқ. *..бутун кучини ишга солиб, уни бир ёқли қилиш учун қўлини ҳавола қилган эди, ногоҳ қўлини нимадир омбурдай қисиб, ҳавода муаллақ ушлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..кўрқитарга боши узра қамчи ҳавола этдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Девор тепасида.. қўлида ялтироқ нарсани ҳавола қилиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАВОЛАМОҚ 1 Юқорига, ҳавога кўтарилмоқ; юқориламоқ, баландламоқ. *Асад кўйди моделин, Учди модель ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди қуёшни чоғлаб.* Т. Тўла. *Майорнинг самолёти ботқоққа яқинлашганда, юқорилаб ҳаволади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бепоеън даштлар узра тўрғайлар ҳаволади.* Т. Мурод, Кўшиқ.

2 кам қўла. қ. **ҳаволамоқ** 3. *Насриддин хўп хурсанд, ҳаволаб, Гап-гаштандан қайтганида кеч, Тўлиб кетди Ойчучук хола: Болам, дарров уст-бошингни еч!* М. Али, Боқий дунё.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 айн. **ҳаволамоқ** 1. *Қиздирилган чирмандадек таранг ой аста-секин ҳаволанаверди.* Газетадан.

2 Умуман, ҳавода ҳаракатланмоқ. *Шаналоқдек мошранг ток барглари енгил шамолда тебранади, қариб сарғимтил бўлган барглар чирт узилиб, ҳаволаниб, ерга тушарди.* Газетадан. *..номаълум нуқтага қадалган нигоҳи беихтиёр, худди парашютдай ҳаволаниб, ерга тушаётган катта бир баргга қадалди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Мағрурланмоқ, гурури ошмоқ. *Енгил ғалабадан ҳаволанган Эрон қўшини массагетларнинг чекинаётганини эшитиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Маданиятли киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди.* М. Алавия, Гўзаллик нимада? - *Қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайдими? — деди Расул ака хотинига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландлатмоқ. *Извошчи узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Муродхон кўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Чўлпонойни мўлжаллаб отди.* «Муродхон». *Ориқ киши зўр бериб ниманидир тушунтирмоқчи бўлар, қўлларини ҳаволатиб-ҳаволатиб олар эди.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАВОЛИ 1 Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. *Сиқик ҳаволи баллон. Бузуқ ҳаволи хона.* ■ *Ёпчон асрий сирларни Бағрига олган қишлоқ. Ёпчон хушбўй ҳаволи, Фарахбахидир, кенг қучоқ. Гайратий. Қишнинг биринчи ярми қуруқ келди. Бу очик ҳаволи кунлар деҳқонларга ёқмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қиш бўронлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган.* С. Айний, Қуллар. *Мактаб олдида ҳаволи чорбоғлар ташкил этилган.* Газетадан.

ҲАВОЛИ 2 Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. *Бошқалардан ўзини азиз тутган ҳаволи киши ўз мақсади йўлида ҳар қандай тубанликдан, ярамасликдан қайтмайди.* М. Алавия, Одамлик — одмиликда.

ҲАВОЛЛАНМОҚ Ҳавол бўлмоқ, ғовак ёки бўш бўлиб қолмоқ. *Гоҳ ўнгирлардаги таги ҳаволланиб қолган, натирдай юлқа музга айланган қор парчаси тагидаги лойни*

ғижимлаб.. бұз тупроқни ковлаб юрган Парни иссиқлаб кетди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ХАВОН [a. *هاون* — келисоп, ўғир дасгаси] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирағич.

ХАВОНЧА қ. **ховонча**. Баъзилари.. чинор, қайрағочлар остидаги шийпончаларда олдларига ҳавончадай ё ўғирдай вино бочкаларини қўйиб, тош кўрада кабоб пишириб, улфатчилик қилмоқдалар. Х. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХАВОРИЙ [a. *حواری* — издош, шогирд; Исо пайғамбар издоши] дин. Исо пайғамбарнинг 12 шогирдидан бири. Ривоятда айтилишича, Исо пайғамбарнинг 12 ҳаворийсидан бири Иуда 30 та қумуш танга эвазига хиёнат қилган экан. «Фан ва турмуш».

ХАВСАЛА [a. *حوصله* — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] қ. **хафсала**. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАД(Д) I [a. *حد* — даража; чек, чегара; охир, поён, ниҳоя] **I** эск. кт. айн. **чегара I**.

2 кўчма Белги, ҳаракат ва ш.к. нинг ўлчам, даража, миқдор жиҳатидан муайян ҳолати; чек, меъёр, ниҳоя. *Ҳадд-ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари).* ■ Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди. С. Айний, Дохунда. Ойша бегим ҳаддан ортиқ уятчан.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Салимбойваччанинг кайфи — мастлиги ҳаддига етган. Ойбек, Танланган асарлар. -Иш сиз деган ҳаддан ўтибди! — деди кескин эътироз билан Хусайн Бойқаро. Ойбек, Навоий.

3 Бирор ишни қилиш имкон-ихтиёри, ҳақ-ҳуқуқи. *Остонадан ҳатлаб чиқишга ҳадди йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми!* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳад қилмоқ кам қўлл. Журъат қилмоқ, ботинмоқ. *Аввалига бу мўътабар зот ҳаёти асосида очерк ёзмоқчи бўлдим. Бироқ ҳадеганда бу ишга ҳад қилавермадим.* Р. Раҳмон, Халқ профессори. *Йигит бўла туриб,*

бу гапни мен дангал айтолмаганман-у, бола ҳад қилармиди. Газетадан. **Ҳаддан (ҳаддидан) ошмоқ** Бирор иш, хатти-ҳаракат тартиб-қоида, меъёр доирасидан чиқиб Тилингни тийинг, ҳаддан ошманг! ■ *Тиб-интизомга қарамай, ҳаддидан ош кетадиганлар бор.* С. Нуров, Нарвон. *Я вулбоши ҳаддидан ошиб кетди, тўйлар бузади, созчиларни уради.* Ж. Шарипов, Уразм. **Ҳадди сиғмоқ** Бирор иш, хатти ҳаракатни қилиш имкон-ҳуқуқига э бўлмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ. *Боши бўлганингиздан кейин гапириш эмас, тани беришга ҳам ҳаддингиз сиғади.* С. Нур Нарвон. *Мозорга тил теккизишга қанча ҳаддинг сиғди, муртад!* К. Яшин, Ҳам: *Уни гап билан енгиб бўлмаганидан ташқари у қилиб юрган ишдан қулиб, масҳаралашга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди.* Мирмуҳсин Меъмор. **Ҳаддини олмоқ айн. ҳадисини о** моқ қ. **ҳадис II**. Альпинист деганча бор экан. *Юришининг ҳўн ҳаддини олган экан.* М. М. суров, Ёмби. *Ишни йўлга қўйиб олай!* Тикувчиларимиз унинг ҳаддини олгач, янликни такомиллаштириб, чиқимни камтириш қийин эмас.. Х. Қодиров, Янги ошиғи.

ҲАД II [a. *حد* — чек, чегара, марра] **II** Тенгламани ташкил этувчи сонлардан қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган биллардан биттаси. *Номалум ҳадни топ* Четки ҳадларни кўнайтириш. *Ўрта ҳс тақсимлаш.*

ҲАДАФ [a. *هدف* — нишон; мўлж финиш, сўнгги нуқта] **I** эск. кт. Бирор нса отиш ёки зарб бериш учун мўлжга олинган нарса; нишон. *Шунга ўхшаш, му Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озгина га аралаштириб, Сафар бўзчининг аччиқ қоратига ҳадаф бўлди.* А. Қодирий, Мробдан чаён.

2 кўчма Эришиш, қўлга киритиш қўтутилган, ҳаракат йўналтирилган нармақсад. *Сиз ҳурматлиларга маълумдир, ининг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз ёмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадган тўғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавамиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАДАҲА шв. Тезлик билан, тездан, даров. *Милициялар ҳадаҳа отланиб, йиги одам бўлиб, ёв-яроғини осиб, отига қа*

босиб, йўл тортди. «Очилдов». Дўстим, сен ҳадаҳа қайтмоқ бўлибсан. Борсанг яхши бўларди. «Муродхон». Шаҳарда на балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини ҳадаҳа қистибастига олмоқчи эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..ҳадаҳа тўшакка ўтираркан, сингилларига шивирлади. Ҳ. Шайхон, Туташ оламлар.

ҲАДДИЛИ фольк. Ҳар бир нарсага ҳадди сизаганидан тап тортмай аралашаверадиган; ўқтам. Авазхон кампирга қараса, ҳаддили зўр кампирга ўхшайди, сирини яширди. «Балогардон». [Барчин:] -Ҳаддили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораёттир. «Алпомиш».

ҲАДЕБ Тез-тез ва давомли равишда, такрор ҳолда; нуқул. Ҳадеб кулаверма. Ҳадеб бир гапни такрорламоқ. ■ Лола Муроджонга тик қарагани юраги дов бермас, ҳаяжонини босиш учун ҳадеб кафти билан сумкачасининг боғичини силар эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Кўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга тегди, ҳадеб қолаверасиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас.. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАДЕГАНДА Талаб этилган, қутилган вақт давомиди; тезгина, дарров. Гап ҳадеганда қовушавермади. Ҳадеганда уйга қайтавермади. ■ Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади. Н. Аминов, Суварак. Кенжа ҳадеганда қозон атрофида айланиб юрган бой болаларига қўшилмай, бир чеккада турарди. Н. Фозилов, Дийдор. Куёви қаттиқ чарчаган экан, бирпасда пиш-пиш ухлаб қолди. Аммо Толибжонни ҳадеганда уйқу ололмади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАДЕМАЙ Кўп вақт ўтмай, оз фурсатда, тез орада; тезда, бирпасда. Ҳадемай тонг отади. Ҳадемай меҳмонлар келишади. Ҳадемай ўқиш бошланади. ■ Машинага йўл писанд эмас. Ҳадемай Мирзачўлга етиб борди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАДИК Бирор кимса ёки нарсадан салбий таъсир, зиён-заҳмат етишидан, шунга сабаб бўладиган ҳолатдан кўркув, чўчиш; шу ҳақдаги ўй, хаёл. Ишонсизнинг ҳадиғи

чўндан. Мақол. ■ Милициянинг машинаси-ни биров кўрмадимикин, деган ҳадикда девордан кўчага қарадим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир куни Аҳмаджон минг ҳадик билан кизни кинога таклиф қилди. Ф. Насриддинов, Кўнгли. Сифатсиз маҳсулотдан сотувчи ҳам ҳадикда. «Муштум». Йигитнинг унсиз боқиши унда ҳадик уйғотар, шу билан бирга ҳузур бахш этар эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҲАДИК ОЛМОҚ Кўнглида ҳадик уйғонмоқ; ҳадиқсирамоқ, чўчимоқ. Малика шохдан ҳадик олиб, хавфсираб юрар эди. «Баҳром ва Гуландом». Абдусамад қори.. «демак, Бўтабой ўрмонжондан ҳадик олганидан шундоқ қилган экан», деган қарорга келди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАДИКЛАНМОҚ Ҳадиқсирамоқ, хавфсирамоқ; кўркмоқ. ..ўртоқларининг чақириб қолишидан ҳадиқланган Собир кўйларини Оқтош юқорисига жилдирган эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАДИКЛИ Ҳадик, хавфсираш, кўркув туйғуларини ифодаловчи. Очликдан мадор-сизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз олмаётган ярим яланғоч болаларнинг ҳадиқли қараши Майнанинг кўнглини бузиб юборди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲАДИКСИЗ Ҳадиқсирасдан, кўркмай. Сиз ҳадиқсиз юраверинг. Ҳадиқсиз киши. ■ Равшанхон ҳеч ҳадиқсиз у элга ҳам кириб боради. «Равшан». Бизнинг сатрлар Ёв йўлини тўсар, Қатнасин ҳадиқсиз Пўлат карвонлар. Ф. Фулом.

ҲАДИКСИРАМОҚ Ҳадик олмоқ; хавфсирамоқ, чўчимоқ, кўркмоқ. Абдибилол, акасининг гапини эшитиб қолишларидан ҳадиқсираб, ён-верига қаради. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Фармонқул ака, нега қуёнга ўхшаб ўз соянгиздан ҳадиқсирайдиган бўлиб қолдингиз? С. Маҳкамов, Шоғирд. Бирор одам узоқ қараб қолса борми, ҳадиқсираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАДИКЧИ Ҳадиқсираш олати кучли, ҳар нарсадан ҳадиқсирайверадиган. Соясидан кўрқар ҳадиқчи, Ип кўринар унга илондек.. А. Мухтор.

ҲАДИС I [a. حديث — сўз; суҳбат; ҳикоя, ривоят] I дин. Ислом динида Қуръондан кейинги муқаддас манба, Муҳаммад пайгамбарнинг фаолияти ва кўрсатмалари ҳа-

қида ривоятлар мажмуи (Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи вассалламнинг турли шариитларда шариат аҳқомларига оид айтган сўзлари ҳам ҳадисдир). *Бир қанча мўтабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим. Ғайратий, Довдираш. У [Тешабой] ҳам, ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фирибгарлик, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган риёкорлар сингари динидан ҳам чиқмас, шариат олдида муртад ҳам бўлмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмадхўжа ўз хатида, Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.*

Ҳадис оши ёки оши ҳадис Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиш, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йиғин. *Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимниям кўзлари шоҳсоққадек ўйнаб кетди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Ҳадиси шариф айн. ҳадис I. У [Султонмурод] диний китоблар — ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги.. таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг ғашига тегарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳадиси шарифда буюрилишича, одам аввало ўзига, кейин аҳли аёлига [оила аъзоларига] ёрдам берса, рисоладагидек бўлади. Газетадан.*

2 эск. кт. Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Кайфият ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай. Фазлий. Сенга балки аён, балки ноаён, Бир ҳаёт ҳадисин айлайин баён. А. Орипов, Йиллар армони.*

ҲАДИС II [a. حديث] 1 Кураш, беллашув кабиларда қўлланидиган ўзига хос усул. *Полвонларнинг кураш ҳадисларининг ўз номи бор. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди. У бир ҳадис ишлатар, ёвга тупроқ тишлатар.. Миртемир.*

Ҳадис олмақ Бирор усулни қўллаш мўлжалини қилмоқ. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шохгадо дарров пайқади. Ҳадис олган полвондек ҳозирлик кўриб турди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳадис қилмоқ эск. Усул ишлатмоқ, бирор усулни (усулларни) машқ қилмоқ. Улар [наҳлавонлар] бир-бирларини*

синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Спортнинг бу турини ўзлаштириб олганига қаноат ҳосил қилгач, классик курашни ҳадис қила кетди. «Муштум».

2 с.т. Бирор ишни уддалашга бўлган эп; малака, маҳорат. *— Қозоғистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, — деди Тўлават мўйлов. С. Анорбоев, Оқсой. Йўқ эди бойқушнинг ҳадис — ҳунари. «Алпомиш».*

Ҳадисини олмақ Бирор иш, касб-ҳунарни, унинг йўл-йўриғи, усулини яхши эгалламоқ, машқини олмақ. *Ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга нарво қилмай, танга-чақа санайди. Қ. Кенжа, Нотаний гул. У йўлига ғов бўлганларни турли йўллар билан тинчитишнинг ҳадисини олган. Н. Қобил, Унутилган соҳаллар. Мажлисларни олиб бориш унгагина топириллар, у регламент ва бошқа тартиб-қоидаларга риоя қилишнинг ҳадисини олган.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ҲАДИСШУНОСЛИК Ҳадисларни ўрганиш; ҳадис илми. [Насаф] *Ўзининг бой тарихи мобайнида ҳадисшунослик мактабларидан бири даражасига кўтарилди. «Шарқ юлдузи».*

ҲАДСИЗ эск. кт. Чексиз, поёнсиз. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадсиз ғаллазорлар шовуллаб ётибди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Эй, сен муаззам ва ҳадсиз саҳрода адашган саргардон сайёҳ! Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат.*

2 Белгининг энг юқори даражасини билдиради; беҳад, ниҳоятда, ғоят. *У, дунёда энг қимматли, энг қодир буюмини топиб олган каби, ҳадсиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар. Қозим унинг кўзларига ҳадсиз бир ғусса соя солганини сезди. Э. Усмонов, Ёлқин. Чуқур қайғу, ҳадсиз кин билан Йўлчи бир неча маҳаллани айланиб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАДЯ [a. هدیه — совға, туҳфа] Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, туҳфа. *Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдогарлар ҳадялар олиб боради. «Эртақлар». Сочилади сочқи, ҳадя, тўёна, Шўх болалар қий-чув илиб олмақда. Миртемир. Зоқир Фаридага пушти гулли панбархат ҳадя қилган, «шу рангни яхши кўраман», деб бир неча марта айтган эди. П. Қодиров, Уч илдиш.*

Ҳада қилмоқ (ёки **этмоқ**) Ҳада (совға) бермоқ, тортиқ қилмоқ. *Мунис ҳам уни яхши кўрарди. Баъзи нарсаларни унга ҳада қилган эди. У. Умарбеков, Ёз ёмғири. ...ҳайҳотдай қўшни хонада хонга оқлоши ҳада этган улкан соатнинг тақиллашидан бўлак товуси эшитилмасди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲАЁ [a. حياء - уят, шарм; ор, номус; камтарлик, адаб] Ножўя, номаъқул хатти-ҳаракатдан тийилиш ҳисси; уят, шарм. *Вафосизда ҳаё йўқ, Ҳаёсизда вафо йўқ. Мақол. ■ Ҳаё — инсоннинг энг олийжаноб фазилати, унинг кўрки, безаги. С. Кароматов, Вобкентлик ошиқ. Одамда ор-номус, ҳаё бўлиши керак, Журaxon! Ахир эрингиз бор-а! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ҳаё қилмоқ кам қўл. Уялмоқ. *Шоир қалби билан баъзан кўзимни Қизларга буришдан қиламан ҳаё. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ҲАЁЛИ Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тортадиган, ҳаёси бор. *Аҳмад бу соф, ҳаёли, содда қизга жуда ширин сўз айтгиси келди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҲАЁН эск. Фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён. Матал. ■ У [Тешабой] савдогар отаси Болта кўпасининг «ҳаён кўтарса, зиёндан қочма», деган васиятини кўз ўнгидан тутарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У. елкасини қисиб: -Шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олмаган одамга қийин экан, ҳеч ҳаён чиқмади, — деб кўя қолибди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди. Й. Шамшаров, Тошқин.*

ҲАЁСИЗ Ҳаёси йўқ, уятсиз. *Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит. Мақол. ■ [Соҳиб Доро:] Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога алмашур шоҳлар жафони. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бозоров «севгиси»нинг ҳам миси чиқди. Энди у ҳаёсиз бошини қуйи солиб, қўл учиди қарсак чалиб, лой бўлиб ўтирибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Вой шўрим.. Вой бети йўқ қиз! Вой ҳаёсиз қиз! С. Зунуннова, Гулхан.*

ҲАЁСИЗЛАШМОҚ кам қўл. Ҳаёсиз бўлмоқ, ҳаёни унутмоқ. *Тарбутисларнинг кутуриб кетгани рост.. Лекин Бахўр йўқлиги учун тарбутислар ҳаёсизлашдилар дейиш, албатта, нотўғри. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

ҲАЁСИЗЛИК Ҳаёсиз бўлиш, ҳаёсизга хос хатти-ҳаракат, хусусият, қилиқ. *Василий бир куни ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни тахтага қўйиб, икки оёқни осмонга қилиб, «стойка» қилишни ўргатаётган эди, қори кўриб қолиб, чидаёлмай бақирди: -Ҳай-ҳай, бу қандай ҳаёсизлик тағин! П. Турсун, Ҳаётувчи.*

ҲАЁТ 1 [a. حيات - яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик] 1 Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир давридаги ҳаракатланиш шакли. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Усимликлар ҳаёти. ■ Яқин атрофимизни ўрганиб, фақат сайёрангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Инсон, ҳайвон, ўсимликларнинг туғилгандан (юзага келгандан) ўлгунга (йўқ бўлгунга) қадар бўлган физиологик ҳолати, тирик, мавжуд, яшаётган ҳолати. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яхши кўриши муҳимдир. Газетадан. Бир авлоднинг ҳаётинча давр ичида нур деган сўз эрмакдай бошланиб, асрларнинг ҳокими бўлиб қолди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Унинг ҳаёт асарини қолмаган юзи яна хиралашиди.. К. Яшин, Ҳамза.*

Ҳаёт бағишламоқ (ёки **бахш этмоқ**) 1) дунёга келтирмоқ, туғмоқ; 2) ўлимдан сақламоқ, яшашга имкон бермоқ, имкон яратмоқ. *..мени дор остидан кутқариб, менга яна ҳаёт бағишладингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шу билан бирга, ўзига ҳаёт бахш этган ҳақимнинг хизматига ҳамиша камарбаста бўлиб турди. К. Яшин, Ҳамза; 3) ҳаёт, яшаш шаронти, имконияти билан таъминламоқ. *Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишлаб турарди. Газетадан. Мана, субҳидам пайти, қуёшнинг заррин нурлари ҳамма ёққа ҳаёт бағишляпти.. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Сув оқади, қон каби бориб, Ғўзаларга бахш этар ҳаёт. Файратий.**

3 Яшаш муддати; умр. *Тўй — киши ҳаётидаги энг яхши орзу-умидларнинг ушалиши. Газетадан. Гапни чўзма, чунки ҳаёт қисқадир. М. Жўра, Изтироб. Олима ҳаётининг охирига қадар халқ учун покиза виждон билан хизмат қилди. «Саодат».*

Ҳаёт кечирмоқ Умр кўрмоқ, яшамоқ. *У билан бирга ўттиз йил ҳаёт кечирдик. ■ Қорақалпоқ халқи янги шаҳарларда, қулай,*

ёруф, баҳаво уй-жойларда ҳаёт кечирмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари».

4 кўчма Ҳаёт бағишловчи, ҳаётни таъминловчи нарса. *Электр симлардан ҳаёт оқади.* «Гулдаста». *Ҳаракат — иссиқлик, иссиқлик — ҳаёт* демак. Мирмуҳсин, Меъмор. *Нон ҳидида ҳаёт бор, Ҳар мағзида мамот бор.* Газетадан.

5 Киши ва жамиятнинг яшаш тарзи, ҳолати; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт. Оилавий ҳаёт. Ёзувчининг ҳаёти ва фаолияти. Республика ҳаёти. Маҳалла ҳаёти.* ■ *Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан. *Ўшининг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турипти.* С. Кароматов, Олтин қум. *Шу ҳаёт, шу турмушдан гадолик аъло.* Файратий.

6 Бизни ўраб олган реал борлик, воқелик. *Ҳаёт жуда қизиқ-а?! Бировлар — асал, бировлар заҳар бераркан.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Ҳаётда шундай одамлар борки, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлаган бўладилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

7 сфм. Яшаб турган; тирик. *Ким билади, балки ҳаётдир ва, эҳтимол, ҳаётга ётдир.* Ҳ. Олимжон. *Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийишқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 кўчма Жонланиш, уйғониш. *Редакцияда ҳаво юришиб, ҳаёт аломатлари пайдо бўлгандек туюлди Аҳмадга.* Ф. Мусажонов, Химмат.

9 Ҳаёт (хотин-қизлар исми).

ҲАЁТ II [a. حياط — девор; ҳовлига туташ боғча], *ҳаётгча шв.* Хўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чорвоқ. [Холисхон:] *Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қаёққа боришни ўзим билмайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТБАХШ [a. + ф. حيااتبخش — ҳаёт бағишловчи, тирилтирувчи] **1** миф. Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Организм учун ҳаёт бахш этувчи. *Шеърки, ўз соҳибининг қонидан пайдо бўлар экан, ўшал қон каби ҳаётбахш бўлмоғи лозим эмасми?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Тортиқ этмиш табиат Хуш иқлим, тоза*

ҳаво. Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво. Ё. Мирзо.

3 кўчма Кишини жисман, руҳан тетиклантирувчи, жонлантирувчи. *Баҳорнинг ҳаётбахш руҳи совуқдан ёшланган кўзларда, кўкарган юзларда барқ урди, диллар исиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Зубайданинг овози ёқимли, ҳаётбахш эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали шу ҳаётбахш лаблардан кўзларини узолмай қолди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҲАЁТҲИЙ [a. حياتى — ҳаётга, тирикликка оид] **1** Ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид. *Ҳаётий жараёнлар. Хўжайраларнинг ҳаётий вазифаси.*

2 Ҳаёт учун зарурий, ҳаёт талабидан келиб чиқувчи, ҳаёт талаби билан боғлиқ. *Унинг орзуси бир қарашда романтик касоскорнинг орзуси бўлиб кўринса-да, тағидаги ҳақиқат чуқур, ўта ҳаётий.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Хўжалигимизда ҳали ечилиши ғоят зарур бўлган ҳаётий вазифалар кўнлаб кўзга ташланади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *..унинг билан суҳбатда зарур ва ҳаётий масалалар гаплашиб олинган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Ҳаёт билан боғлиқ, ҳаёт учун типик (бўлган), ҳаётдагига мос, тўғри келадиган. *Асосий масала асарда айтилмоқчи бўлган фикрнинг ўқувчи қалбига яқин ва ҳаётий бўлишида, — деди Саид Аҳмад.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Ҳаётий воқеаларни умумлаштириб, сермазмун бадий асарлар яратган ва яратаётган журналистлар кўп.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Расом шоир ва маърифатпарварнинг сиймосини ҳаётий қилиб ишлай олган.* Газетадан.

ҲАЁТҲИЙЛИК **1** Ҳаётга оид, ҳаёт билан боғлиқ бўлиш; шундай белги-хусусиятга эгалик. *XV аср Ҳирот санъатига хос бўлган ҳаётийлик халқчилликка ҳам олиб келади.* «Фан ва турмуш». *Бу билан улар бадий ижоддаги энг муҳим фазилатга — ҳаётийликка эришаётдилар.* «Шарқ юлдузи».

2 Яшаш, ривожланиш қобилияти (қудрати)га эгалик; яшовчанлик. *Буюк аллома гоъларининг ҳаётийлиги.*

ҲАЁТ-МАМОТ **1** Ҳаёт ва ўлим. *Ҳаммаси ҳам бир-бирисиз босолмайди илгари, Боғлиқ экан бир-бирига ҳаёт-мамот сингари.* А. Мухтор.

2 Ҳаёт ёки ўлим, яшаш ёки ўлиш; тақдир. *Беркитишнинг нима ҳождати бор: ҳо-*

зир, шу дақиқаларда, бутун ҳаёт-мамонтинг шу опамизнинг қўлларидан. Д. Нурий, Осмон устунни. Шайбонийхон чоршанба кунни ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъдодини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу ҳаёт-мамонт кураши, бек афанди! Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАЁТЧАН 1 Яшашга қобилиятли; яшовчан. *Ҳаётчан тузум. Ҳаётчан ғоя.*

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; халқчил. Улар [масхарабозлар] ўзларининг ҳаётчан санъатлари билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яйратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч бахш этиб келган. М. Қодиров, Халқ томошаларида урф-олатлар.

ҲАЖ [а. حج — муқаддас жойларни зиёрат қилиш; Маккани, Каъбатуллони тавоф қилиш] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган тартиб-қонда ва одатларга амал қилган ҳолда, Каъбани тавоф ва зиёрат этиш. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман! — деб ният қилди отам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳар йили минглаб ўзбекистонлик мусулмонлар ҳаж амалини адо этиб қайтишмоқда. Газетадан.*

ҲАЖВ [а. هجو — бировдан кулш; масхара, мазах қилиш; сатира] Айрим шахс ёки ижтимоий ҳаётдаги нуқсонларни кулги остига олиб, масхаралаб айтилган (ёзилган) гап, жумла, байт, асар. *Аваз айрим мунофиқ, нодон кимсалар хуеусида ҳажв айтди. С. Сиёев, Ёруғлик. Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан оғизга ўтиб келган диалогтар газалларидан, кулдириб ичакузар ҳажвларидан танийдиганлар кўп эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У деворий газетанинг редколлегия аъзоси эди, прогулчиликка қарши чиқарилаётган шошилинич сон учун уч-тўрт банд ҳажв ёзиб боришини иштимос қилишди. П. Қодиров, Уч илди.*

Ҳажв қилмоқ Масхарали гап-сўз, байт ва ш.к. билан танқид остига олмоқ. *У Авазнинг тили заҳарлигини, бировни ҳажв қилишга усталигини билади. С. Сиёев, Ёруғлик. Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи маълум: хонни мақташ, ўзига ёқмагани ҳажв қилиш, хотинбозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ҲАЖВИЁТ [а. هجويات — ҳажвиялар, сатиралар] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар. *Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган. «ЎТА».*

ҲАЖВИЙ [а. هجوى — кулгили, сатирик] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. *Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър. — Элмурад дастлабки пайтларда гапхўр улфатларга газета янгиликлари ва «Муштум» журналининг ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан кифояланар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Орзиқул.. фермадаги ишни танқид қилиб, ҳажвий кўшиқ айтган, шундан бир оз кейин мудир вазифасидан четлаштирилганди. О. Ҳусанов, Яхшиларга эргашдим.*

ҲАЖВИЯ [а. هجويه — кулгили, сатирик асар] Ҳажв билан айтилган, ёзилган шеър ва ш.к. *Санъаткор, халқ ҳажвиясининг кулги, киноя, пичинг йўлларида фойдаланиб, персонажларнинг жонли нутқини образли халқ тили ёрдамида беради. «ЎТА».*

ҲАЖВЧИ Ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулвоси деган машхур ҳажвчи-латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичагини узди. Ойбек, Навоий. Форс-тожик адабиётининг классиги, машхур ҳажвчи адиб Убайд Зоқонийнинг туғилганига 700 йил тўлди. Газетадан.*

ҲАЖВЧИЛИК Ҳажв, ҳажвий асар ёзиши, ижоднинг шундай соҳаси. *[Азиз Абдураazzoқ] Фақат шеър ёзиб қолмай, насрий ҳажвчиликда ҳам кучини синамоқда. «Муштум». Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик, ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.*

ҲАЖИҚИЗ сўк. Эркакларча иш тутмайдиган; хотинчалиш; кўрқоқ; номард. *-Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажқиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин, — деди Эминохун. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Мен қатори йигитлар қорга кўкрагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажқиқиз бўлар эдим. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҲАЖМ [а. حجم — миқдор, ўлчов, шакл] 1 Бирор жисмнинг буй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (куб бирлиги билан ўл-

чанади). Бинонинг ҳажми. ■ Агар ҳажмини каттароқ қилсам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажатини кўтарди. А. Қаҳҳор, Сароб. Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлагининг катталиги шу жисмнинг ҳажми деб аталади. «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сифдира олиши, ичининг катталиқ даражаси; ўлчам. Ёғ банканинг ҳажми. Кудуқнинг ҳажми. ■ Тилнинг кўтариллиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлиғининг ҳажми ўзгариб, унли товушлар ўзига хос тус олади. «Ўзбек тили» дарслиги.

3 кўча Умуман, нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. Иш ҳажми. Мақоланинг ҳажми. ■ Текширишда қатнашган кишилар ғўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб, чиқдилар. И. Раҳим, Ихлос. Биз, қиссамизнинг ҳажми сифдирмаганликдан, унинг шаҳардаги софдил ҳаётига батафсил тўхтай олаёмиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [a. حَجْمَان — ҳажм жиҳатидан, ҳажмга кўра] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтаи назаридан. Ҳажман кичик жисм. Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди. ■ Кам куйдирилдиган гипсли боғловчи моддалардан фарқли ўлароқ, ангидрид цементи қотиш вақтида ҳажман кенгаймайди. «Фан ва турмуш».

ҲАЖМИЙ [a. حَجْمِي — ҳажмга оид, ҳажман] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. Ҳажмий анализ. ■ Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир. «Физика».

ҲАЖМЛИ Ҳажмга эга. Катта ҳажмли бак. Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.

ҲАЖР [a. حَجْر — ташлаб кетиш, тарк этиш; айрилик, жудолик] Айрилик ҳолати; жудолик, ҳижрон. Ишқ давоси, авом ўйлаганча, васл эмас — ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сўндирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Тун билан йиғлабди булбул Ғунча ҳажри доғида. Кўз ёши шабнам бўлиб Қолмиш унинг япроғида. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ҲАЗ [a. حَظ — бахт, омад; мўл-кўлчилик; ҳузур-ҳаловат; кайф-сафо; шодлик; роҳат, лаззат]: **ҳаз этмоқ** шв. Роҳатланмоқ, маза қилмоқ, Қизим, гаширинг [сабзинг] бўлса, на-

лов қила қол, ҳаз этиб бир еяли! С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳазалнинг тозасидан йўқми? Билсанг, ўқи, ҳаз этайлик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЗАР [a. حَازَر — эҳтиёткорлик, хушёрлик; эҳтиёт бўлиш, сақланиш] Ёқимсиз, ёмон шахс, нарса, хатти-ҳаракат ва ш.к. дан жирканиб, ўзини тийиш; тортиш, сақланиш. Кундошининг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан. Бундай одамдан, албатта, ҳазар керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қайин отангизга айтдим: ..ҳар ҳолда ёмондан ҳазар лозимдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазар қилмоқ Жирканиш, ёқтирмаслик, ҳазар билан муносабатда бўлмоқ. Ҳаромдан ҳазар қилмоқ. ■ Тўғриси ҳам Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар бир қадамнинг одамларга кўришиб турибди. Энди сиздан ҳамма ҳазар қилади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Чунки халқ ёлғондан ҳазар қилади. Газетадан. Шаҳзода ундан [бойваччадан] чўчқадан ҳазар қилгандек ҳазар қилади. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЗАРЛАНМОҚ кам кўлл. айн. **ҳазар қилмоқ** қ. **ҳазар**. ..хўроз, ит уриштиратурғон кўча чананилари, боз-бозликка муккасидадан кетган суюғоёқлар ҳам бу ярамас одатлардан ҳазарланиб, аста-секин беза бошладилар. Газетадан.

ҲАЗИЛ [a. حَازِل — кулги, мазах қилиш, тегишиш, ҳазиллашиш] 1 Қизиқчилик, эрмак учун, ўйнашиб қилинган хатти-ҳаракат ёки айтилган гап; жиддий, чин эмас. Ҳазилми, чинми? Ҳазилнингни кўй! Сен ҳазилни кўтармас экансан. Ҳазил — ҳазилнинг таги зил. Мақол. Кўрса — ҳазил, кўрмаса — чин. Матал. ■ Тантйбойвачча Гуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак. Ойбек, Танланган асарлар. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Худойберган хўжа ярим ҳазил, ярим чин гапириб, Авазни ўтирганларга таништирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бажариллиши қийин бўлмаган; осон. Институтда ўқиш ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас. ■ -Профессор бўлишнинг ўзи ҳам ҳазил эмас, — деди Умид Раёно билан Ҳафизага. Мирмуҳсин,

Умид. Уч-тўрт ой ичида участка қуриб олиш ҳазил иш эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛ ҚИЛМОҚ Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. Эраш бола-ларнинг бирининг елкасига уриб, бирининг бурнини чимчилаб, яна бирига.. бор, бурнинг-чи ювиб ке, кирдан қорайиб кетибди, — деб ҳазил қилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нима бўлди жувонга? Эртадан кечгача кундош-лари билан ўйнашади.. ҳазил қилади, қитиқ-лайди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲАЗИЛАКАМ с.т. 1 Ҳазил йўли билан қилинган, ножиддий. Раҳматли Уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб эшит-ганларимиз эсингиздами? Ўша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жангномаларга шунчалар қизиқар эдик. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмас-лиги равшанлашди. Ойбек, Танланган асар-лар. Эндиги кураш ҳазилакам бўлмайди. Ҳ. Шамс, Душман. Бу образлар устидаги меҳ-натларим ҳазилакам бўлмаган.. А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ҲАЗИЛАКАМИГА Сира қийналмасдан, осонликча. Бу ишни ҳазилакамига қилиб кўяман. ■ Навқирон йигит эдим. Оғир кет-монларни ҳазилакамига урардим. Ҳ. Турсун-қулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН айн. ҳазилкаш. Табиати шўх, кувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юра-гида дарди бор эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Почтаев «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди. «Ҳазилвон экансиз», деб кўйди. А. Мухтор, Тугилиш. Қодиржон сту-дентлик давридаги бу ойнаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «ҳужумга» ўтди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҲАЗИЛВОНЛИК айн. ҳазилкашлик. Ма-ҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазил-вонликларда Юсуфжонга тенг келадигани йўқ эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҲАЗИЛКАШ [а. + ф. هزل کش — ҳазил қилувчи] Ҳазил қилишни яхши кўрадиган, бир-бири билан ҳазиллашадиган; ҳазилвон. Ҳазилкаш йигит. ■ Жаббор ҳеч ўзгарма-ган, студентлик кезларида қандай бўлса — ушандай софдил, ҳазилкаш эди. О. Ёкубов, Учрашув. Бирини бирдан башанг, бирини ик-

кинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажак кув-ноқ одамлар. И. Раҳим, Тақдир. Бир куни ҳазилкаш оғайнилари: -Мўйлов, аслида раис бўладиган савлатинг бор-да. Ҳозир ҳам раисдан қаеринг кам, — деб тегишишди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳар кўчада, ҳар муюшда унинг турли табақага мансуб дўстлари.. ҳазилкашлари учрар эди. Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛКАШЛИК Ҳазилкашга хос гап-сўз, хатти-ҳаракат; ҳазилкаш бўлиш, ҳазил қилиш. Воси ака кулгисини босолмай, ҳа-зилкашлик билан деди: -Ўзинг яна битта қиз туғиб бер. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. -Нақ жаннатнинг эшиги олдига бориб қол-ган эдинг, укам, — деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Ҳазил-кашликда бошқалардан ўзарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛЛАМОҚ шв. Ҳазиллашмоқ. Бо-лам, сени ҳазиллаб айтади десам, чини би-лан сенга бир гап бўлган экан. «Ёдгор».

ҲАЗИЛЛАШМОҚ 1 Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, бирор иш, хатти-ҳаракат қилмоқ; ҳазил қилмоқ. Хафа бўлма, аскияни яхши кўради, мен келган вақтларимдаям ҳазиллашавериб, қулоқ-миямни еганди хум-лар. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. Сао-датхон ҳам бу қизни бугунгина кўрганлигини ўйламас, ҳазиллашар, кулар эди. С. Зуннуҳо-ва, Янги директор. Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма. О. Ёкубов, Излайман.

2 Бирор шахс ёки нарса билан ҳи-соблашмаган ҳолда, нописанд, менсимай муносабатда, муомалада бўлмоқ; ўйнашмоқ. Сиз касалсиз, ахир, тушунинг, гипертония билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой, — ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИЛНАМО [а. + ф. هزل نامه — ҳазил тарзида, ҳазилсимон] айн. ҳазиломуз. Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб тур-ган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташла-шарди. П. Қодиров, Уч илдиш.

ҲАЗИЛОМУЗ [а. + ф. هزل آميز — ҳазил-га ўхшаш, ҳазиллашиб] Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, ножиддий. Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: -Унақа

одам эмаслигингни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар. А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

ҲАЗИЛСИМОН кам қўлл. айн. ҳазиломуз. *Ҳазилсимон гап.* ■ Тантйбойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йўлчиға сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИН [а. حزين — қайғули, ғамгин, мунгли] Ғам-қайғу ифодали; мунгли, эзгин. *Юракни зир титратадиган бу ҳазин кўшиқ тобора авжга чиқиб, султоннинг юрагига гулув солмоқда эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. Хонани ҳазин ёқимли «Чўли ироқ» куйи ўз сеҳрига олди. Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.. С. Зуннунова, Гулхан.*

ҲАЗИНИЯТ [а. حزینت — ҳазинлик, ғамгинлик] эск. кт. Ғам-қайғули ҳолат; ҳазинлик, мунг. *Юлдуз йўқ, чироқ йўқ, фақат қандайдир, киши кўнглини таталовчи ҳазиният кезади. Ҳ. Шамс, Душман.*

ҲАЗИНЛИК Ҳазин ҳолат, ҳазин ифода. *Унинг овозида алақандай ички изтироб, ҳазинлик бор эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилимни қандайдир ҳазинлик чулғаб олади. О. Ёқубов, Излайман.*

ҲАЗИР [а. حذیر — эҳтиёткор; ҳушёр; эҳтиёткорлик билан иш тутадиган]: **ҳазир бўлмоқ** с.т. Эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. *Иннайкейин, ҳазир бўлинлар: қақир ерларга жон кирганда, тагин Тешабой илиб кетмасин. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ойлари тут пишганда, мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: -Ҳой, болам, ҳазир бўл! Кўзинга қара! — дейишиб, ойим билан дадам чодир тутиб туришарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ҲАЗМ [а. حزم — ўзлаштириш, сингдириш (овқатни, дарсни); овқатнинг сингиши] 1 Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. *Ҳазм бўлмайдиган овқат.* ■ Ёз кунлари тагидан рангбаранг майда тошлар кўриниб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазм бўлиб кетади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўчма Таъби кўтариш имконияти, қобилияти. *Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга дўнғиллайди-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ҳазм қилмоқ 1) сингдирмоқ (таом я қида). *Мен кечки овқатни сизлардан с барвақтроқ қиламан, негаки кексароқма бўлмас — ҳазм қилолмайман. Шухрат, Ш нелли йиллар. Шу меъдангиз бўлса, тош ҳам ҳазм қилиб юборсангиз кераг-ов.* Шайхов, Характеристика; 2) кўчма бир кўнгилисиз ҳодиса ёки муомалага бардо бермоқ, чидамоқ. *Фармонов болаларнинг ишдан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳазм қилолмасди. А. Мухтор, Чинор;* 3) кўчма миға сингдириб олмоқ; уқмоқ, ўзлаштирмоқ. *Дарсни ҳазм қилмоқ.* ■ [Султонмуро. *Ҳужрага қамалиб, кеча-кундуз китоб мутлаа қилади. Ўлаб китобни ҳазм қилганда сўнг, яна ўз ишқининг аламли, туганми достонига берилади. Ойбек, Навоий;* 4) мс ҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [Мирҳасил] *Кейинги вақтларда халқ ҳаётида к берган ўзгаришларни ҳазм қила олмай: «Ме ўзгардимми, ёки замон ўзгардимми?» деб юрибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан;* 5) кўчм ўзиники қилиб, ўмариб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. *Халилов «9021 килограмм маккажўхори олинди», деб қалбаки ақл тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳазм қилади. Газетадан.*

Ҳазми таом Овқатни ҳазм қилиш учун ёрдам берадиган нарса. *Баъзи одамлар ичкилик иштаҳани очади, ҳазми таом.. фойдаси зўр, дейдилар. «Муштум».*

ҲАЗМЛАМОҚ кам қўлл. Ҳазм қилмоқ (қ. ҳазм). *Ялтиз.. ошқозонни мустаҳкамлайди.. таом ҳазмлашни яхшилади.. К. Маҳмудов, Кўкда гап кўп.*

ҲАЗМЛИ Тез, осон ҳазм бўладиган. *Ҳазми таом.* ■ Агар унга [хўроз иўрвага] зира, оқ пиёздан солиб юборилса, яна ҳам хушхўр ва енгил ҳазми бўлади. «Муштум».

ҲАЗОР [ф. هزار — минг] эск. кт. Минг (одатда ўзбек тилида санок сон маъносига эмас, балки сон-саноксиз, жуда кўп, гоят, бениҳоят, чексиз каби маъноларни ифодалаш учун қўлланади). *Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваъдаси — Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор. Ҳ. Фулом.*

ҲАЗОР-БАҲАЗОР [ф. هزاربهزار — минг-минглаб] Минг-минг, мингларча; жуда ҳам, беҳад кўп. [Имом домла:] *Бажонудил ўқир эдик, ҳазор-бахазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдур. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲАЗОРОН [ф. هزاران — минглар, кўп минг] *эск. кт.* Минглар, минг-минг, беҳисоб. *Нечук худо ярлақади, тақсирлар? Фариб хонамизни муборак қадамларингиз билан мунаввар этганларингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЗРАТ [а. حضرت — жаноб, ҳурматли] **1 дин.** Оллоҳ, пайғамбар каби муқаддас зотларни, шунингдек, дин арбобларини улуғлаш учун уларнинг исми олдида қўлланади; кимсанинг мартаба, вазифасини билдирувчи сўз билан ёки ўзи алоҳида ҳам қўлланади, мас., *Ҳазрати Одам.* ■ *Ҳазрат Алининг дулдурлини ҳеч бир от қувиб етган эмас — китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Зехни ўткир, тили бурро Ҳафиза болам анча қийналди. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳоваддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам, — деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳазрати эшоннинг хизматларига бел боғлаб, шу ерларда муридларга бош бўлиб, буғдой эктирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Муборак бўлсин, улуғ ҳазратим! Садриддин ағлам жилмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади. *Султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари. Бек ҳазратлари. Подшоҳ ҳазратлари.* ■ *Қамчису кўкда товланиб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг буйруғига ким қарши бора олсин?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. - *Амир ҳазратлари саломатмилар? — ташвишланиб сўради бой.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Илм-фан, санъатда шухрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва умуман ҳурматни ифодалаш учун тахаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади. *Навоий ҳазратлари. Ҳазрати Жомий.* ■ *Меъмор ҳазратларининг ҳовлилари шу эди-а?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб, томоқ қириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЙ *унд.с.* **1** Кимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, қақирини билдиради; эй. *Ҳай, эшик тақиллаяпти, қара. Ҳай бола, қаёққа кетясан?* ■ *Мулла Норқўзи дарғазаб бўлиб, ўрнидан турди ва эшик олдига бориб, бор товуши билан бақирди: -Ҳай хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эътиборни тортиш, огоҳлантиришни билдиради; эй. *Ҳай, бу гапни унга айта кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма.* ■ *У, уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол гарам остида чикқан бир кампир: -Ҳай, болам, немис бор! — деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни, эътирозсизликни ёки унга эътибор бермасликни, «шундай бўлса бўлибди» маъносини билдиради. *Ҳай, ўтган ишга салават. Ҳай, булар иш бўлди, энди бу томонига эҳтиёт бўл.* ■ *Ҳай, майли, ишқилиб сени топарман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қалъага сиғмай, бу ерга келибсан, ҳай, мен рози.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Шайтонга ҳай бермоқ қ. шайтон II.

ҲАЙБАРАКАЛЛА [*қ* ҳай + баракалла] Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтов; шундай мақтов билан руҳлантириш, қизиқтириш. *Атрофингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбаракалласига учиб, ўзингизни йўқотиб қўйдингиз.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Бу даврда илгариги ҳайбаракалла билан иш битмайди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтовлар айтувчи, шу тарзда қўллаб-қувватловчи шахс. *Мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳайбаракаллачи бўлиб қолибмиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳошим уни [Фуломни] ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади. Фулом ака бошқача тоифа одам экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛИК Ҳайбаракаллачига хос иш тутиш, амалий ишдан кўра қуруқ мақтов, қўллаб-қувватлашга берилиш. *Қишлоқ хўжалик органлари раҳбарлари ҳайбаракаллачиликдан амалий ишга ўтишлари керак.* Газетадан. *Тошматовнинг баъзи хатти-ҳаракати, ҳайбаракаллачилиги нима мақсадга қаратилганлиги устида жиддийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙБАТ [а. هيبت — қўркув, ваҳима, даҳшат; қадр-қиммат; ҳурмат, эътибор, обрў, нуфуз] **1** Улуғвор кўриниш; важоҳат, салобат. *Баъзида тоғлар ҳайбати, денгизлар тўлқинига қараб, бу мўъжиза олдида беихтиёр ичимиздан хўрсиниқ келади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. [Очил бува] *Чинортоғ этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорга узоқдан тикилиб, тонг оттирди.* А. Мух-

тор, Чинор. *Мозористон ҳайбати, мозористон сукунати уни ғамгин уйлар гирдобига ботиради. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 *кўчма* Ваҳимали ҳис-туйғу, шундай ҳис-туйғу уйғотувчи нарса, ҳолат; ваҳм. *Аҳмадбек минди тарлоннинг белига, Ҳайбат билан қаради соғу сўлига. «Ойсулув». Аждарҳо домига Шакар кетади, Аждарҳо ҳайбати шундай бўлади. «Ширин билан Шакар».*

Ҳайбат қилмоқ шв. Ваҳм солмоқ. *Эркак таҳдидли товуш билан аёлга ҳайбат қиларди: - Мен сенга айтаяман, овозингни чиқара кўрма, секин олдимга туш. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Йўлбарс каби жойдан турсанг кўзғалиб, Ҳар тарафга ҳайбат қилсанг на бўлди? «Нурали».*

ҲАЙБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишли, салобатли, баҳайбат. *Ҳайбатли баланд тоғлар ой ёрғусини ҳам ютиб юборгудек қорайиб, ваҳм соларди. С. Кароматов, Олтин қум. Яссавий мақбарасини Темир Кўрагон бино қилдирган, кўп ҳайбатли, мухташам мақбара. Ойбек, Улуғ йўл. Ичкарида тасаввурига сиғмайдиган ҳайбатли нарса пойлаб тургандай бўларди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.*

2 *кўчма* Ваҳимали, даҳшатли. *Жанг бўлади кўп ҳайбатли, Ёв ғаламис, қув, шиддатли. М. Шайхзода, Тошкентнома. Фроннинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўпланган мингларча замбарак гумбурашидан ҳайбатли бир гувуллаш ҳосил бўлдики.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҲАЙВОН [a. حيوان — тирик нарса, ҳар бир тирик жон] **1** зоол. Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. *Умуртқали ҳайвон. Сутэмизувчи ҳайвонлар. Судралувчи ҳайвонлар. Ваҳший ҳайвонлар. Уй ҳайвонлари.*

2 Инсондан бошқа ҳар қандай жонивор. *Ўргатилган ҳайвонлар. Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп. ■ Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таассурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар — буларнинг ҳаммаси табиатдаги қазииш, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан.. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Иш ҳайвони Миниш, юк ташиш, ер ҳайдаш учун фойдаланиладиган тўрт оёқли жонивор; от-улов. *Қулоқларнинг от-уловлари,*

иш ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Олати, қилиғи, хатти-ҳаракати ва ш.к. жиҳатдан ҳайвонга ўхшашликни, ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан қўрқмайди, киши молига кўз олайтиради. Ойбек, Танланган асарлар. - Шунча йилдан буён мен унинг бунақа қилиқлари борлигини билмас эканман. Ҳайвоннинг ўзгинаси экан-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. - Вой ҳайвонлар-ей! Тфу! — деди-ю, шартта бурилиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Илгари «оз-моз» ичиб, сўнг бўлди ҳайвон оқибат. Ҳ. Нурий.*

Оби ҳайвон Ўликни тирилтирадиган сув, тириклик суви (эртақларда). **Ҳайвони нотик** эск. Инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОТ [ҳайвон + зот] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. *Жабр қилди ҳайвонзотнинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига. «Рустамхон». Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамзод ё бир ваҳший ҳайвонзот — ҳеч нарса кўрмади. «Ёдгор».*

ҲАЙВОНИЙ [a. حيواني — ҳайвонларга, махлуқотга оид] Ҳайвонларга хос; шаҳвоний. *Чиндан ҳам бу жасурона исён хотинқизлар томонидан Худоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиш эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кейин маймун ҳайвоний ғазаб ичида атрофга аланглаётиб, деразадан эгасининг даҳшат босган чехрасига кўзи тушиб қолди. «Фан ва турмуш».*

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Инсоний фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. *Муродхўжа домла: - Қишлоқ халқи ҳайвонлашиб кетаёттир, кўргани тоқатим йўқ, — деб юрган одам. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАЙВОНЛИК Ҳайвонга хос олат, қилиқ, хатти-ҳаракат. *Бари бир ҳайвон ҳайвонлигини қилди, яъни маъради. «Гулдаста».*

ҲАЙВОНОТ [a. حيوانات — «ҳайвон» с. кўпл.] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар олами; ҳайвонлар. *Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парвариш қиладилар. Ф. Фулом, Шум бола. Университетнинг учинчи курсида ўқир, мақсади ҳайвонот дунёсини ўрганиш, шу соҳада илмий иш олиб бориш экан. Ж. Абдуллахонов, Орият. Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талаб қилади. Газетадан.*

ХАЙДАЛМА: хайдалма қатлам қ.х. Экин майдонининг хайдаб юмшатиладиган устки қатлами. *Чуқур ковлашда, хайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига.. ташланади.* Р. Мусамухамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришга мажбур қилмоқ; йўлламоқ. *Ўн бир кишини банди қилиб, қўлларини чилвир билан боғлатди-да, олдига солиб хайдаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Йигитали подани ўтган ҳафта ўтлаган ерига — сой бўйига хайдади.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Узоқда чироқ милтилаб кўринди.. Отни тўғри ўша томонга хайдади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 кўчма Бирор томонга юритмоқ, йўналтирмоқ, йўналишини бурмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Кўтармалик билан ишини бўлмасин! Сувени Соғариққа хайдаб, Оқсоқолнинг қулоғидан хабар ол.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Катталар хўп деса, тоғни тешиб, Тоғжиксойни хайдаб келамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мавжуд жойидан, маълум макондан кетказмоқ, кетишга мажбур қилмоқ. *Ўша, Муқаддам хайдаб юборганидан бери бу уйга қадам босишга ҳақи йўқлигини биларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йўқ.. қайси диёнатли ота.. қўй оғзидан чўп олмаган ўғлини «оқ» қилиб, даргоҳидан хайдар экан?!* К. Яшин, Ҳамза. *Ўртоқлари олдида ялиниб борган экан, хайдашибди-ку..* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; кетказмоқ. *Дилингиздаги вазвасаларни хайданг.* К. Яшин, Ҳамза. *Экинзорларда бўладиган тонгги бир тароват.. муздек шабада.. — барчаси Авазнинг кўнглидан мужмағил, оғир туш асоратини хайдагандек бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Кек сақламас, дилхиралигини хайдаб, ўзини идора эта олар эди.* С. Сиёев, Аваз.

5 Иш, мансаб ва ш.к. дан четлатмоқ, маҳрум қилмоқ; қувмоқ, кетказмоқ. *..ўшаларнинг ёрдами билан қамалмай қолибдилар-у, фақат ишдан хайдалибдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Николай тахтдан хайдалиб, инқилоб бўлган кун олти яшар гўдак эканман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Билса, институтдан хайдайди.* «Гулдаста».

6 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. *Отам арава хайдар эди. Акам машина хайдайди.* ■ *У дўконларга газлама ташиди, извош хайдади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бирон кор-ҳол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал хайдаб кетди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

7 Ерни маҳсул асбоб (плуг, ооч, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. *Ерни трактор билан хайдамоқ. Ер хайдасанг, куз хайда, куз хайдамасанг, юз хайда.* Мақол. ■ *Тушдан кейин уйга келиб, буғдой ўраман.. арпадан бўшаган ерни хайдаб, мола босаман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 ким. Иситиш ёки қайнатиш йўли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмоқ. *Спирт хайдамоқ.*

ХАЙДАР [а. حيدر — шер; Ҳазрат Алининг сифатларидан бири] **1** Икки чаккадан қўйилган кокил. *Боққа кирсам, тонг шамоли Хайдаримни ёзади. Уйга кирсам, ғариб онам Юрагимни эзади.* «Кўшиқлар».

2 айн. хайдар кокил. *Орқам тўла хайдарим, Ҳар жойда харидорим.* «Оқ олма, қизил олма».

Хайдар кокил Умуман, чиройли қилиб ўрилган соч, кокиллар. *Хайдар кокилинг узун, Ювиб тарагин, ёрим.* «Кўшиқлар». *Қирқта хайдар кокилим, Райҳон қўшиб тарайман.* «Кўшиқлар».

3 Хайдар (эркаклар исми).

ХАЙДАРКОКИЛ Ўрдакларнинг бир тури (бошида қора патдан иборат кокили бўлади).

ХАЙДОВЧИ 1 Хайламоқ фл. сфдш. *Автомашина хайдовчи. Ер хайдовчи. Извош хайдовчи. Пода хайдовчи.* ■ *Нафсиламбирда, бизга ўхшаш отбоқарга, ер хайдовчига қийин, жуда қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Транспорт воситалари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ш.к. ларни бошқарувчи киши. *Пиёда, худди транспорт хайдовчиси каби, йўл ҳаракатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади.* Газетадан. *Хайдовчи ҳам ўз шаънига айтилаётган мақтов ва тилакларни эшитгандек.. тагин шитоб билан тормоз босади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 «Бешкўтарар» ўйинида рақиб томонига жўнатилган жуфт қарталарнинг устига қўшиб бериладиган яна битта қарта. *Икки ўн-*

лик ва икки саккизликка бир еттиликни ҳайдовчи қилмоқ.

ҲАЙДОВЧИЛИК Ҳайдовчи касби, иши. Унинг [шофёрнинг] ҳайдовчилиқни улуғлаётганига йигирма йилдан ошди. Газетадан.

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (ёки дея) Йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. Мамаюсуф Кўкқайиқани чоқ қилиб. Гулнозни мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея, чиқди-да кетди. Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ҲУ: ҳайё-ҳу деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб (ёки дея) қ. ҳайё-ҳай. Этак турмушлаб, ёнбошимга бир мушглаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҲАЙЁ-ҲУЙТ унд. с. Ғалла экинларини қушлардан қўриқлашда ишлатилади. Чумчуқ, чумчуқ, шўр чумчуқ. Ҳайё-ҳуйт! Ҳайё-ҳуйт! Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҲАЙЗ [а. حیض – менструация, ой кўриш] Балоғат ёшидаги қизларда ва бола туғиш ёшидаги аёлларда ҳар 21-30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жараён; ой кўриш.

ҲАЙИНЧАК шв. Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дарахт шохига осиб, учлари қўшиб боғланган узун арқон ёки арғамчи; арғимчоқ. Ҳасан овчининг қўшини синикида қизлар ҳайинчак учишмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Узун-узун арғамчи Ҳайинчакка, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

ҲАЙИНЧАЛАК айн. ҳайинчак.

ҲАЙИТ [а. عيد – байрам, тантана] I дин. Йилда икки марта: рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. Тўй тегишлилики, ҳайит барчаники. Мақол. ■ Илғари ҳайит кунлари Қўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайитдаги.. маросимларга кўп жойларда халқларнинг маҳаллий одатлари – арафа кунни ош улашиши, янги кийим кийиши, ҳайитлик бериш, сайл қилиш, яқин одамларини кўриш ва ҳоказо ҳам қўшилиб кетган. «ЎЗМЭ».

Катта ҳайит ёки қурбон ҳайити Ҳижрий зулҳижжа ойи, яъни қурбон ойининг ўнинчи куни бўладиган диний байрам. Катта ҳайит бўлса – ўтган, кичигига ҳали анча бор. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. П. Турсун,

Ўқитувчи. **Кичик ҳайит ёки рўза ҳайити** Ҳижрий рамазон ойи тугаши билан эртасига, яъни шаввол ойининг биринчи куни бўладиган диний байрам. Бунинг устига кичик ҳайитнинг баҳор фаслига тўғри келгани нур устига аъло нур бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 этн. Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунлари йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими; маърака. Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳадемай акасининг ҳайити ҳам келади.

3 кўчма Бирор муваффақият, ғалаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. Пахта планимиз бажарилган кунни сизу бизга ҳайит-да! ■ Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да? – деди Акмал Қўдратга. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

4 Ҳайит (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲАЙИТЛАМОҚ с.т. Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайр қилмоқ. Ярашсин деб, қора холлар қўйилган, Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди? «Равшан».

ҲАЙИТЛАШМОҚ Ҳайитламоқ фл. бирг. н. Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, – деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Кимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға (пул, кийим-кечак ва ш.к.) Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гўдаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини. Ғ. Фулом. Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан ғалати қилиб тойчамни эгарладим. А. Қодирий, Улоқда. Низомжон, аясидан ҳайитлик олган боладек диканглаб, кунни кеч қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кейин расталарни айланиб, уйга ҳайитлик олдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА айн. ҳайит 2. - Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! – Ҳакимбойвачча қўлини силкиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙИТЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби ҳайит билан боғлиқ эканини билдиради. ..сира овора бўлманг, уйда иш кўп. Ўзингиз биласиз, ҳайитчилик, келди-кетди дегандек.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИҚИШМОҚ Ҳайиқмоқ фл. бирг. н. Болалар отасидан ҳайиқишади. ■ Унинг ян-

ги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тўғрироғи, ота-оналари «қандай бўлар экан?» деб болаларини беришга ҳайиқишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга чўчимоқ; кўрқмоқ, ботина олмаслик. Қобил Комиловичнинг юраги орзиқди. Миясида туғилган турли фикрларга чуқурроқ маъно беришдан ҳайиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳамма жойда оқни — оқ, қорани — қора, деб айтишдан ҳеч ҳайиқмаслик керак. П. Турсун, Ўқитувчи. Довдирроқмикан? Ундай деса, фан номзоди, унча-мунча олимлар қўл уришга ҳайиқадиган муаммолар устида ишлаётган экан. С. Нуров, Нарвон.

2 Бирор хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. да кимдандир, нимадандир чўчимоқ, у билан ҳисоблашмоқ. Дадасидан бир оз ҳайиқадди. С. Зуннунова, Янги директор. ..бу ҳақиқатгўй йиғитнинг теварак-атрофдаги қишлоқ ва овулларда обрўйи катта экан, ундан кўплар ҳайиқар экан. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Пошша хола.. охир-оқибатда ўз обрўйига путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Д. Нурий, Осмон устунни. У хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙКАЛ [а. *ھيكل* — жуда улкан, катта; ибодатхона, улкан бино] **1** Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш.к. қаттиқ материаллардан йўниб, ўйиб ясалган тасвири. *Навоий ҳайкали.* ■ *Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар, жилдли креслолар.. билан безатилган кабинетдан сира-сира айрилгилари йўқдай.* «Муштум».

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлик иншооти; ёлгорлик. Уруш қурбонлирига ўрнатилган ҳайкал. ■ *Ўзбек халқи ўзининг биринчи ва тўнғич президенти Йўлдош ака Охунбобоевга ҳайкал ўрнатиш маросимини ўтказмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Балки ерга ризқ-рўз уруғини қадаган биринчи деҳқон шарафига рамзий ҳайкал қўйилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Кўчма Умуман, шахс хотирасини абадийлаштириш учун хизмат қиладиган нарса. Ҳ. Олимжон *барҳаёт вақтида ҳам ўзи учун ҳайкал ярата олди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 фольк. Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки кумушдан ишланган безак буюми (зебигардоннинг қадимги тури). *Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан». У [Зулфизар] *тилла ҳайкалларини осиб.. оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҲАЙКАЛАК: нафси ҳайкалак отмоқ *шв. айн. нафси ҳакалак отмоқ.* қ. ҳакалак. Шундан кейин нафси баттар ҳайкалак отиб, қўл остидаги ишчиларнинг маошига ҳам арра сола бошлади. «Муштум».

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ фольк. Бир-бирининг қўлидан, белидан ушлаб ёки бўйинига қўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. *Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб.. тўп-тўп бўлиб.. юрибди.* «Равшан».

ҲАЙКАЛТАРОШ [а. + ф. *ھيكل تراش* — ҳайкал йўнувчи, ясовчи] Тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш.к. лардан йўниш, ўйиш, қўйиш йўли билан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. *Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кўргазма залининг экспозицияларида кекса ҳайкалтарошнинг асарларини кўриш мумкин.* Газетадан.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК Ҳайкалтарош касби, иши. *Маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлган бу кўргазмада ҳайкалтарошлик санъатининг турли жанрларидаги асарлар намойиши қилинмоқда.* Газетадан.

ҲАЙКАЛЧИ с.т. Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [а. *حيرت* — ҳайронлик, тонг қолиш; довдираб, гангиб қолиш] Кучли даражадаги таажжуб, ҳайронлик. *Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик овоз.. чиқишига тасанно айтишарди.* Мирмуҳсин, Созанда. *Нақилларга тикилиб қарайман бир-бир, Фикримда ҳаяжон, ҳайрат, тасанно.* Ҳ. Ракул, Бахт нашидаси. *Ҳаётнинг энг оддий жисмларидан то энг мураккаб мавжудотларигача — ҳаммаси унга ҳайрат бағишларди.* Газетадан.

Ҳайрат бармоғини тишламоқ Ниҳоят даражада ҳайрон бўлмоқ; ҳайратда қолмоқ. *Хон олдида у ҳамиша оқ йўрғасини миниб борарди. Бу отни кўрганлар ҳайрат бармо-*

ғини тишлаб қолар ва ичида «баайни дулдул», деб қўярди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХАЙРАТАНГИЗ [а. + ф. حيرت انگيز — ҳайрат кўзғовчи, ҳайрат ифодали] кам қўлл. айн. **ҳайратомуз**. У гулнинг нозиккина бармоқлар билан тўсилаётганини кўриб, қизчага ҳайратангиз қаради. Н. Қиличев, Ёронгул.

ХАЙРАТБАХШ [а. + ф. حيرت بخش — ҳайрат бағишловчи, ҳайрон қолдирувчи] кам қўлл. айн. **ҳайратомуз** 1. *Ҳайратбахш бир ғайрат билан ишламоқ* ■ *Ўрмонсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноксиз дарахтар манзараси, айниқса, мароқли, гўзал, ҳайратбахш туйилди*. Ойбек, Қуёш қораймас.

ХАЙРАТЛАНМОҚ Кучли даражада ҳайрон бўлмоқ, ҳайратга тушмоқ. *Қиз оҳиста қўлини бўшатди ва қоронғи кечада келган меҳмонга ҳайратланиб қараб қўйди*. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади*. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАЙРАТЛИ Ҳайрат, таажжуб ифодали. *Раис сергакланиб, менга ҳайратли кўз ташлади*. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ХАЙРАТОМУЗ [а. + ф. حيرت آميز — ҳайрат ифодали, ҳайрон қилувчи] 1 Кишини ҳайратга соладиган, ҳайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. *Навқарларнинг ҳайратомуз ҳозиржавоблигига Қурбон қойил қолди*. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бола хотирасининг ҳайратомуз ўсаётгани катта-кичикни тонг қолдира бошлади*. Газетадан. *Уста Ширинларнинг меъморчилик санъати ўз гўзаллиги билан ҳайратомузидир*. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳайрат ифодали, ҳайратли ҳолда. - *Кўп шаҳарларни билар экансиз, — деди Меъмор ҳайратомуз.. Мирмуҳсин, Меъмор. Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга ҳайратомуз тикилди*. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХАЙРОН [а. حيران — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] Моҳият-сабабига тушунмай, англаб етмай қизиқсинган, ажабланган ҳолатли; шундай ҳолатда. *Шундай тўнолончи боланинг бирданига ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари ҳайрон эди*. Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳақим ака ҳайрон бўлиб, кўзларини пирпиратди*. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор нарса ҳақида аниқ тўхтам, хулосага келолмаган, гаранг ҳолатли. *Отабек гарангсиз қолган.. бу олийжаноб гўзалга*

нима дейишини билмас, қаердан сўз бошлашга ҳайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзини қаёнга уришни, жигаридай азиз бўлиб қолган оқкўнги, тўпори йигитни қайдан ахтаришни билмай ҳайрон эди*. С. Сиёев, Аваз.

Ҳайрон бўлмоқ 1) таажжубланмоқ, ҳайратланмоқ. *Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради*. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) нима қиларини билмай, ўйланиб қолмоқ, эсанкирамоқ. *Абдурасул ёрдамга кимни чақиршини билмай, ҳайрон бўлиб турганда, бозор йўлидан бир отлик ўтиб қолибди*. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳайрон қолмоқ** 1) таажжубга тушмоқ, ҳайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. *Жаллод шунда дорга тортмоқ бўлади, Бу дор тўхматлардан ҳазар қилади. Дор йиқилиб, жаллод ҳайрон қолади*. «Ширин билан Шакар»; 2) қойил қолмоқ. *Унинг абжирлигига ҳамма ҳайрон қолар эди*.

ХАЙРОНА [а. حيرانه — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] *поэт. айн. ҳайрон*. *Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сураб, Бир неча кундир келмадинг, ҳайрона бўлдим соғиниб*. Ҳамза. *У, бекнинг бежо кўзларига ҳайрона термилиб, бошидаги зангори духоба паранжисини секингина қўлига олди*. Ҳ. Фулом, Мағғал.

ХАЙРОНЛИК Таажжуб, ҳайрат; ҳайрон бўлиш; саросима(лик). *Жувон санчиб ўрнидан турди. Унинг ранги бир оз ўчган, кўзларида ҳайронлик ва кўркўв аломати бор эди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Марҳаматнинг ҳайронлиги ошди*. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Самоварнинг отаixonасига маҳси кийдириб ўт олдираётган дадаси ҳайронликда туриб қолди*. С. Аҳмад, Уфқ.

ХАЙТ унд.с. 1 Ҳайвонларни кўзгашни, ҳайдашни билдиради. «*Ҳайт*» деган тўяга мадад. Мақол. ■ *Ҳайт, деб Ҳасан мард Ғиркўкни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб.. ҳа, деб кетиб бораётир*. «Равшан».

2: **ҳайт деб** (ёки дея) айн. **ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай**. - *Шошма. Аввал ганни эшит, — деди Тожбой*. — *Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусофир одам. Бир кун ҳайт дейди-ю, кетади-қолади*. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙТОВУР 1 Ҳар қалай, нима бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам. *...магазинда бошқа нарса топилмаса ҳам, ароқ деганнинг кети узилмайди, уруғи кўпми сабилнинг ёки було-*

ги борми, ҳайтовур, босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон. Уғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми, ҳайтовур, биз сенинг устингдан бириши қилиб қўйдик. А. Қодирӣ, Утган кунлар. Бу — киноями ёки чинми, ҳайтовур, Қосимов тушунолмади. Й. Шамшаров, Довруқ.

2 Яхшики, яхшиямки; хайрият, хайриятки. Раҳим Саидов шошиб телефон китобини қўлига олди. Ҳайтовур, телефони бор экан. Трубкани олди. Ҷ. Умарбеков, Ёз ёмғири. Ётиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовур, дадам ёшлигида шоҳи тўқишни чала-чатти ўрганиб олган экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙТО-ҲАЙТ: ҳайто-ҳайт деб айн. ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай. Ҳайто-ҳайт деб, йўлга равона бўдилар.

ҲАЙТ-ҲУЙТ: ҳайт-ҳуйт дегунча Қисқа вақт ичида, кўз очиб юмгунча. «Ҳайт-ҳуйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўлнинг юзасида кўрган эдик. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЙФ [а. حيف — адолатсизлик, ноҳақлик ва шундан етган озор, алам] 1 Арзимаслик, муносиб эмасликни, ачинишни билдиради; аттанг, афсус, эсиз. Чуруқ уйингга ҳайф шундай фаришта! Ойбек, Улуғ йўл. Нима қиласиз суриштириб? Ҳайф мактаб, ҳайф буларга сарф бўлган пул! П. Турсун, Ҳукувчи. —Йўқ, адрас ҳайф, Раъно, — деди тўнни таҳига солиб [махдум], — ҳалиги бўзни беравер! А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

2 Тан олмасликни, эътирозли муносабатни билдиради. ..ҳатто кўчаларда уни тўхтатиб, «ҳайф сенга» деганларнинг кўлигини жиғибийрон бўлиб гапирди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳайф шунақа овқатга.. ахир менга ҳам калла гўштидан қилинган овқат келтирасанми?! «Муштум». Нима деярсиз ўзингиз?. Кап-катта одам.. Ҳайф сиздай оқсоқолга! П. Турсун, Ҳукувчи.

Ҳайф кетмоқ Бекор, бефойда кетмоқ. ..шунча вақти ҳайф кетганига афсусланиб, яна шитоб билан ёзишга киришди. Х. Султонов, Онаминг юрти. Афанди унинг сохт-сумбатига қараб туриб: —Ун беш кундан кейин ўласан, дори ҳайф кетади, — деди. «Муштум». **Ҳайф кўрмоқ** Бирор нарсага лойиқ, муносиб ҳисобламаслик, нолойиқ топмоқ. ..сиз бўлсангиз, бензинни ҳайф кўриб юрибсиз. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. Майнани бошдан-оёқ кўздан кечириб, ойдек ёш

жувонни эски-туски кийим-кечакда ҳайф кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ҳайф қилмоқ** кам қўл. Бекор кетказмоқ, Қизининг биришлик умрини ҳайф қилиши онага мумкин эмасдай кўринарди. П. Қодиров, Уч илди. **Ҳайфи келмоқ** Ачиниш билан қарамоқ, ачинмоқ. Майнанинг бу улуғ, содда кишиларнинг гўшtsiz шавла, ёғсиз нон ейишларига ҳайфи келди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЙФКИ(М) [а. + ф. حيفك — эсиз, афсус] эск. кт. Афсус, аттанг. Ҳайфким, ахли тамиз ушбу маҳалда хор экан.. Муқимий. Теша ёнидаги ўртоғига Саудийни кўрсатиб, —Ёзувчи бўлса, тузук ёзувчи бўлар, ҳайфки, бизнинг кишимиз эмас, — дебди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбеҳ, жиддий огоҳлантириш. Ҳайфсан олмоқ. Ҳайфсан эълон қилмоқ. ■ Ҳали, ҳайфсан оладиган бўлдик, деганингизда, бир воқеа ёдимга тушиб қолди. О. Носиров, Ҳайфсан. ..партиядан учирлиши даражасига борганда, кимдир жонига аро кириб, ҳайфсан билан қутулган эди. О. Ёқубов, Ларза.

ҲАЙФСИНМОҚ Ҳолига ачинмоқ, раҳми келмоқ. Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига ҳайфсиниб қўйди. А. Қодирӣ, Утган кунлар. Собир ота ҳайфсинаётгандек қилиб кулумсиради. М. Исмоилӣ, Бизнинг роман.

ҲАЙЪАТ [а. هيئة — шакл, сурат, кўриниш; таркиб, ходимлар; ташкилот, муассаса; комиссия] 1 Бирор вазифани бажаришга белгиланган, сайланган кишилар гуруҳи; таркиб. Мажлис президиуми ҳайъати. Таҳрир ҳайъати. ■ Шу кундан бошлаб Фафур ака журналимиз ҳайъатининг фахрий аъзоси бўлиб қолдилар. М. Жўра, Ноширнома. Мажлис очилди. Ҳайъат сайланди. Ё. Шукуров, Қасос.

Ҳайъати риёсат (ёки раёсат) эск. Мажлисни бошқарувчи президиум, президиум таркиби. Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Ҳайъати риёсатга Карим, Жўра, Қўшоқ, Нодира хола ва Норбувилар сайланди. Ҳ. Шамс, Душман. **Ҳайъати таълимия** эск. Ҳукув юртининг педагогик кенгаши. Уни кўрқитиш керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, ҳайъати таълимияда ўзим олиб қоламан. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳайъати таҳри-

рия эск. Таҳрир ҳайъати. Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати таҳририя аъзоси қилиб тақиб қўйишди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 эск. айн. астрономия. Домлам бу масалани [Ой тутилиши масаласини] менга, ҳайъат фанида бўлгани каби, шарҳлаб тунтирдди. С. Айний, Эсдалиқлар.

Илми ҳайъат эск. Астрономия.

ҲАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, газаб, азоб каби кучли туйғуларни, шунингдек, чақирик, ҳайдаш кабиларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. «Ура» ҳайқириқлари еру кўкни титратди. ■ -Ёлгон! - Фуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу дардли ҳайқириқ Нигоранинг қулоғига етиб, юрагини ўйнатиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча томондан подачининг: -Ҳайдо-о!.. деган чўзиқ ҳайқириғи эшитилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Қўйлар чўпонларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 кўчма Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўладиган қаттиқ овоз ҳақида. Дарёнинг ҳайқириғи. Паровознинг ҳайқириғи. Ҳайқириқ солмоқ. ■ Ҳамла қилган кўшин сингари Кумуш ёлли тўлқинлар елар. Бўронларнинг ҳайқириғидан Нахимовнинг овози келар. Уйғун. Баҳорда у [сой] ҳамма ёққа ҳайқириқ солиб оқади. Й. Шамшаров, Довруғ.

ҲАЙҚИРМОҚ 1 Қаттиқ шиддатли овоз (ҳайқириқ) чиқармоқ (қ. ҳайқириқ 1). Ҳожи сўзини тугата олмади, ҳожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Тўхта, борма! - хотинига аламли ҳайқирди Малик муаллим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кейин юганни тортиб: -Ҳай! Чу, чу! - деб ҳайқира бошладилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 кўчма Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар товуши ҳақида; қ. ҳайқириқ 2). Бир томонда трактор ҳайқирар, тинмас.. Ғайратий. Дара остида ҳайқириб, паровоздай пишқириб, сой оқмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЙҚИРОҚ с.т. 1 Ҳайқиришга одатланган, шовқин-сурон соладиган, бақироқ (қ. ҳайқирмоқ 1). Ҳайқиरोқ одам.

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган (қ. ҳайқирмоқ 2). Халқи-

миз беқийс баланд тоғ ошгандай ва ҳайқи-роқ дарё кечиб ўтгандай қаҳрамонлик кўрсатди. Газетадан.

ҲАЙ-ҲАЙ 1 Ҳай с. тақр. -Ҳай-ҳай, шахтингиздан қайтинг-а, - деди Ҳошим Фулом акага. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан, эшикка чиқдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Қизиқмисизлар, жиянлар? Ҳай-ҳай, уят бўлади.. «Муштум». -Ҳай-ҳай, сизга нима бўлди? - деди Меъмор югуриб бориб. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳай-ҳай солмоқ Шовқин-сурон кўтармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайҳайламоқ. Етти маҳалладан ўтарли бақирани эшитган кўн-қўшинлар саросимага тушиб, ким шам, ким пилтачирок, ким фонус кўтарганича, ҳай-ҳай солиб, ёпирилиб келиб қолишди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 Ҳайрон қолиш, ҳайратланишни билдиради. Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми, ҳай-ҳай.. С. Зуннунова. Эшик олдида етганда, тўсатдан тўхтаб, орқасига ўгирилган эди, ҳай-ҳай, юзлари табассум нуридан гул-гул яшнаб кетибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ҲАЙҲАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ; бирор ишга даъват, ёрдамлаиши мақсадида турли овозлар чиқармоқ. Марасул бува ҳай-ҳайлаб, боғдан чумчуқларни ҳайдар эди. «Эртаклар». Саялка ҳайдовчиларнинг отларга ҳай-ҳайлаган овозлари эшитиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ноҳўя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. Эшбой узун оёқларини кўтариб, ўша томонга чопган эди, Шерали уни ҳайҳайлаб тўхтатди. С. Кароматов, Олтин кум. Марасул Насибани урмоқчи бўлганда, Заргаров ҳайҳайлаб қўймади. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Тарғилни ечаётсак, сўридан туриб, бувим ҳайҳайлаб қолдилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ Ҳайҳайламоқ фл. бирг. н. Отни бир четга чиқариб қўйдиларда, араванинг гилдирагидан ҳайҳайлашиб итариб, балчиқдан чиқармоқчи бўлдилар. Ойдин, Фонарь тағида.

ҲАЙҲОТ [ا. هيهات - қанчалик узоқ! қандай катта фарқ! афсус, эвоҳ!] унд.с. Бирор кўнгилсиз ҳодисадан нолиш, афсусланишни ифодаловчи хитобни билдиради. Ҳай-ҳот, мамлакат яна парчаланди, юрт вайрон

бўлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёвуз тақдир тиг урди қалбима, дод! Нетай энди тугалди сабрим, хайҳот! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отани сотқинлар осибди дорга. Хайҳот! Бахт устига қандай кўргилик?! Р. Бобожон.

ХАЙҲОТДАЙ, -дек с.т. Бўш, хувуллаган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. *Шамол боягидан кучайиб.. хайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган кампирнинг юрагига баттар ғулғула соларди. Р. Файзий, Эл меҳри. Унастликдаги хайҳотдек жарликни, уфқларни кўришни ҳаял қилганди чоғи. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Узини машинадан ташласинми? Шу хайҳотдек чўлда-я? И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

ХАЙ-ХУВ: хай-хув қилмоқ Шодлик, газаб каби кучли ҳис-ҳаяжонларни ифода-лаб, турли овозлар чиқармоқ. *Бир куни Ҳиндистон парламенти биноси ёнида одамлар хай-хув қилиб, байроқ кўтариб турарди. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.*

ҲАКАЛАК 1 Бир оёғи йўқ. *Чап оёғингизни кесибармиш. Икки оёқ билан сиздан кўрганим шу бўлса, энди ҳакалак бўлганда нима қилардингиз. Бир камим чўлоқ боқишми-ди! С. Кароматов, Бир томчи қон.*

2 бол. Ерга чизилган катаклар бўйлаб бир оёқлаб сакраб ўйналادиган болалар ўйини. *Ҳакалак ўйнамоқ.*

Ҳакалак отмоқ Бир оёқлаб ирғиб-ирғиб юрмоқ. *Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. Нафси ҳакалак отмоқ 1) иштаҳаси жуда очилиб, ейиш, ичишдан ўзини тўхтатолмаслик. Нафси ҳакалак отиб кетганда, подадаги икки-учта сигирни ушлаб, навбати билан соғиб ичарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар; 2) ўзиники қилиш, ўзлаштиришда иштаҳаси карнай бўлмоқ. Эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйишди. А. Тўлаганхўжаев, Чигиртқалар. Нафси ҳакалак отган Ҳамро Сафоев бирдан давлат ҳисобидан жарақ-жарақ пул ундириш пайига тушиб кетди. «Муштум».*

ҲАКАМ [а. حَكَم — судья, қози; тренер] 1 Тарафлар ўртасидаги келишмовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи ҳолис воситачи; арбитр. *Унча катта бўлмаган бу қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахт-*

сизлари бор. «Ёшлик». Кетдилар-ку шум риёлар имонни алдаб, Ҳакам бўлсин, ҳақни айтсин биладиганлар. А. Исроилов.

2 айн. судья 1. *Иигитали шу дамларда худди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳужми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдек, таҳликага тушиб қолди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

3 Спорт, шунингдек, санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи шахс; арбитр. Ҳакамлар ҳайъати. ■ *Улоқни олган одам даврани уч айланиши керак бўлади. Шундан кейингина уни ҳакамлар олдига ташлаб, совринни олиш ҳуқуқига эга бўлади.. К. Яшин, Ҳамза. Айтмайлик, футбол бўйича жаҳон чемпионатида манман деган ҳакамлар ҳам дунё кўз олдига фирромликка йўл кўядилар-ку! Газетадан.*

ҲАКАМЛИК Ҳакам лавозими, вазифаси, иши. *Бизнинг ҳакамликка муҳтождир энди Давр ҳар саволи, ҳар жавобиди. А. Мухтор. Спорт комитетининг мутасадди кишилари мусобақаларни ўтказиш, ҳакамлик қилиш ишларига бевосита жамоатчи судьяларни.. жалб этишмоқда. Газетадан.*

ҲАКАЧАҚЛАМОҚ *шв. айн. ҳаккаламоқ 1.* *Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачақлаб борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҲАКАЧАЛАМОҚ *айн. ҳаккаламоқ 1.* *Раис олдинда ҳакачалаб бораётган Исомиддинга эргашди-ю, бир оз юргач, тақир-тошлоқ даштга қараб, тақа-тақ туриб қолди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.*

ҲАКИЛЛАМОҚ *шв. айн. ҳаккаламоқ 1.* *Кўзи бечора уч оёқлаб ҳакиллаб, жон-жаҳди билан маърайди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАКИМ [а. حَكِيم — доно, оқил, донишманд; табиб; файласуф] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. *Қадимги дунё ҳакимлари киши асабига музиканинг таъсирини алоҳида таъкидлаганлар. Газетадан. Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб: -Сизники касиб касали, далага чиқинг.. — деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *Донишманд, файласуф. -Бир замонда, — деди дадам, — Афлотун деган бир ҳаким ўтган экан. Ойбек, Танланган асарлар. Форобий улуғ юнон ҳакимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари мағзини чақиб берган. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

3 *Ҳаким (эркаклар исми).*

ҲАКИМА [a. حَكِيمَة — донишманд аёл; табиб аёл] 1 Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. Сайёра Ҳақназаровани бекорга мақтамайдилар, бекорга шифокор, қўли енгил ҳакима, деб атамайдилар. Қ. Исломов, Шифокор — санъаткор.

3 Ҳакима (хотин-қизлар исми).

ҲАКИМЛИК Ҳаким иши, машғулоти, касби. Аввалга келиши биланоқ ҳакимлик ишига шўнғиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАККА айн. зағизгон. Ҳаккалар кўп, улар дарахтларнинг чакалак шохлари орасида типирчилаб, япроқларни учириб юришади. Ш. Холмирзаев, Зов остида олишув.

Ҳакка уйғонмасдан Эрта тонгда, барвақт. Абдусамад ҳар кун эрта билан, ҳакка уйғонмасдан, кўчага отилар эди. Ойбек, Навоий.

ҲАККА-ДУККА айн. ҳаккам-дуккам.

ҲАККАЛАК: нафси ҳаккалак отмоқ айн. нафси ҳакалак отмоқ қ. ҳакалак. Нафси ҳаккалак отган бир кишининг димоғига қаёқдандир келаётган зира-кабоб ҳиди гун этиб урилибди. «Муштум». Аммо бу билан унинг кўнгли тўлмади, нафси яна ҳаккалак отаверди. «Муштум».

ҲАККАЛАМОҚ 1 Бир оёғини босолмай ёки тушовли оёғи билан сакраб-сакраб юрмоқ. - Қўлтиқтаёқ тутган касаллар ҳаккалаб, ҳар томонга қочар, аянчли товушлар эшитилар эди, — деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нормат бор кучини ўнг оёғига тўплаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Текис юрмай, ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб юрмоқ. [Ражаббойнинг] Машинаси текис йўлдаги сингари равон юрмади, эгат, ўйдим-чуқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди. Й. Шамшаров, Довруқ. *Нотекис жойда ҳаккалаб, тупроқ тўзитиб бораётган мотоцикл тўсатдан тошга урилиб, бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАККАМ-ДУККАМ с.т. Унда-бунда, якка-дукка, жуда сийрак. Ҳаккам-дуккам дарахтлар. Экилган уруғлар ҳаккам-дуккам чиқди. ■ Адирлар бағридаги, харсангтошдан қурилган ҳаккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига мингашиб кетгандай эди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Холиқвой ҳаккам-дуккам сариқ тишларини кўрсатиб, ғалати жилмайди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҲАККАР: ҳаккар кавуш эск. шв. Ёғоч кавуш. Маҳалла сўфиси нималардир деб гудиллаб, ҳаккар кавушини дўқиллатганча, уларнинг ёнидан ўтиб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАККАЧАКЛАМОҚ айн. ҳаккачакламоқ. [Муттилла] *Ўнг оёғини ерга теккизолмай, ҳаккачаклаб юра бошлади.* Мирмуҳсин, Муттилла.

ҲАККАЧОВЛАМОҚ шв. Ҳаккачакламоқ. *Искандар.. бедаси ўрилган пайкалда тушовини судраб, ҳаккачовлаб юрган эшакдан кўзини узмасди.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАККОК [a. حَكَاك — сангтарош, тоштарош; сайқал берувчи] Қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пардоз берувчи уста. *Хива ёғоч, тош, ганч ўйиб нақш ишлайдиган наққошлари, заргарлари, ҳаккоклари, ғилам тўқувчилари билан шухрат қозongan.* Газетадан. *Фарҳод бўшаса, кўнглига келса, бир ҳаккок тош биткичларнинг дўкони қошига бориб туради.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАКЛАМОҚ айн. ҳатламоқ. *Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди.* А. Қаҳдор, Сароб. *Эргаш ака «Победа» ҳаклаб бораётган асфальт лентадан кўз узмайди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҲАЛ 1 [a. حَل — чигални, тугунни ечиш, ойдинлаштириш] Ечимини топган, бир ёқли этилган; нима қилиш лозимлиги аниқланган (муаммоли, чигал масала ҳақида). *Масала ҳал.* ■ *Ҳар лаҳза замонлар умридек узун, Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал.* Ғ. Фулом. *Бир масаланинг ҳали учун қошингизга келган эдим.* Ойбек, Навоий.

Ҳал қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бирор масала, муаммо юзасидан аниқ тўхтама келмоқ, муаммони бартараф этмоқ, ечмоқ. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдидан кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳар турли мушкулотларни ҳам ақл билан ҳал этмишлар.* Ойбек, Навоий. *Бу масалани мутахассислар ҳал қилишади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. - *Ҳали корхонада ҳал қилинмаган муаммолар.. анчагина.* Газетадан; 2) тақдирини белгиламоқ, тақдири боғлиқ бўлмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Кузги ҳосил тақдирини сафарбарлик, уюшқоқлик, қатъият ҳал қилади.* Газетадан. *Бу ерда масалани сот эмас, минутлар ҳал қилади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Мирзамуҳаммад*

Расулович ходимларнинг орқасидан тақдирларини ҳал қиладиган бошиқлардан эмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳал қилувчи ўйинда спартакчи қизлар ўзига хос чаққонлик, ирода ва йиғинчоқлик кўрсатишди. Газетадан.

ҲАЛ II [а. حل — эриш, эритиш] Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан ясалган бўёк. Деҳлидаги масжид ва мезаналарнинг керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Тонг алақачон отган, дарахт учларига олтин ҳал юритилгандек эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ҲАЛАК [а. هلاک — ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалок бўлиш] Ҳолдан тойган, азобли ҳолатда. Изингиздан чопаман, Ҳайқираман мен ҳалак. С. Очил, Умидвор кушча. Нега бугун бемадорсан, ҳалаксан?.. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. ..кўзим қиймаганидан, шимм кўплигига қарамай, келишга келдим-у, кетишининг иложини тополмай ҳалакман. Ойбек, Улуғ йўл.

Жони ҳалак Куйинган, куйманган ҳолатда; бирор нарса кўйинла, ҳаракатида безовта, нотинч ҳолатли. Эрталаб нонуштангизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Бунинг устига ҳар қадамда душман. Бир фалокат бўлмаса, деб жоним ҳалак. Ҳ. Ғулум, Машъал. Ҳалак қилмоқ Азобга қўймоқ, қийнамоқ. Бу сўзимни энам, синглим билмасин, Йиғлаб, ўзин отиб ҳалак қилмасин. «Мурдохон».

ҲАЛА-ҲУЛА шв. Унча-мунча. Аёл кишининг жони қирқта бўлади, ҳала-ҳулага ўлмайди. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАЛВО [а. حلواء — ширинлик, қандолат маҳсулооти] айн. **ҳолва**. «Ҳалво» деган билан оғиз чучмайди. Мақол. Сабр қилсанг, ғўрдан ҳалво битар. Мақол.

Бу (ҳали) ҳалво Ҳали ҳеч гап эмас, чиласа бўлади. Қор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор. Бу-ку, ҳалво. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛВОГАР [а. + ф. حلواگر — ҳолва тайёрловчи ёки ҳолва сотувчи] айн. **ҳолвагар**. [Улар] Асабга тегадиган болғача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар растасига бурилиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР [а. + ф. حلواىتر — нам, ҳўл (сувли) ҳолва] айн. **ҳолвайтар**. Қўшини-

лардан бир хотин менга тутмайиздан ҳалвойтар пиширишни ўргатди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲАЛДОР [а. + ф. حلدور — ҳалланган, ҳал қопланган] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида. .. қизил духобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ I Бундан бир оз илгари; боя. -Қачон келдинг? -Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди. ■ -Уйларинда ким бор? -Ҳали кирганимда, дадам билан Йўлчи акам бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен ҳали уни кўшингиз уйдан чиққан ҳолда кўрган эдим. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Кўп вақт ўтмасдан, яқин орада; ҳализамон. Ҳали келса кўрарсиз, Кула-кула ўларсиз (маймун). «Тоғишмоқлар». Ҳали ўғилларим ҳам молдан келиб қолишади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Иш-ҳаракат, ҳолатнинг амалга ошмаган, белгининг, белги-ҳолатнинг тўлиқ даражага етмаган вақтини билдиради; ҳозирча. Тонг отишига ҳали вақт эрта. Ҳали хомсан — пишарсан, Бу дамингдан тушарсан. Мақол. ■ Қўёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган. Ойбек, Танланган асарлар. Алишер ўйинқароқлиги тутди-ю, ҳали қуриб улгурмаган нам этикчасини кия солиб, ҳовлига тушди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. -Тўпқайрағочга яқин қолдимиз? -Ҳали бор. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳали ҳам Шу вақтга қадар; ҳануз, ҳамон. Баширжон трубкани кўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жилмайди. Н. Аминов, Суварак. ..баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини ҳисобга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. Вой шармандалар, ҳали қочириб юбордик денглар-а. Н. Фозилов, Дийдор. Сен писмиқни, ҳали шошмай тур. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Ҳали шунақами! — деди ва эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетди. «Муштум». Ошани дамлаб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Такрор ҳолда қўлланиб, айирувчи богловчи вазифасида келиб, «гоҳ.. гоҳ», «дам..

дам» маъноларини билдиради. -*Фарғонага боргунимизча ҳали Шукрулло, ҳали Мирмуҳсиннинг танишлари топилаверса, бу яқинда манзилга етолмаймиз, — деб Саид Аҳмад ҳазиллашди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ҲАЛИ-БЕРИ Яқин вақт ичида, яқин орада; тезда (инкор мазмунли гапларда қўлланади). *Маҳкам ака ҳам ҳали-бери турадиган ҳолатда эмас эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ҳавонинг авзойига қараганда, ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди.. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам, ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҲАЛИГА: ҳалига қадар айн. ҳалигача. *Ҳалига қадар хабар йўқ.*

ҲАЛИГАЧА рвш. Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. *Ҳалигача идора очилмабди-я! ■ Олимжондан ҳалигача дарак йўқ! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҲАЛИГИ олм. 1 Бундан сал илгари тилга олинган, бўлган шахс, нарса ўрнида қўлланади, унга ишора қилади; бояги, ўша. *Ҳалиги машина кимники? Ҳалиги келган ким эди? ■ Атрофимга алангласам, ҳалиги шерикларим ҳам кетиб бўлишибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлчи ўз манзилига қайтиб, пичан «тўшакка» чўзиларкан, ҳалиги ердан яна ногора тарақлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..Ҳалиги юрак ўйноғиси тағин ҳам кучайди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Айтилмоқчи бўлган шахс, нарса ҳақидаги сўз, гап ёдга келмай турган пайтда худди шу ҳолатни қайд этиш учун қўлланади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тоштемирнинг тоғаси дум келди. «Ёшлик». Ҳалиги, оти қурсин.., Маликбойнинг майдонида! А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Ҳалиги, айтмоқчи, чақаси нима бўлади, — деди ошхона мудирин.. «Муштум».*

ҲАЛИГИДАЙ, -дек 1 Ҳалиги с. нинг ўхшатиш шакли; боягидай. *Ҳалигидай иш-қимларни жиним суймайди. Ҳалигидай гапларни гапирмагин! Фронтдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда. ■ Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.*

2 с.т. Кўнгилдагидек эмас; ёмон (иш, аҳвол ҳақида). *Ишлари ҳалигидай. Кўнелига ҳеч нарса сиғмайди. ■ Ишқилиб, акамдан ҳалигидай хат келмаган бўлсин-да. Йўғ-э, келмагандир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲАЛИГИДАҚА с.т. Ҳалигидай. *Ҳалигидақа гаплар. Ҳалигидақа ишлар. Ҳалигидақа одамлар.*

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳадеганда, ҳадеб, ҳали ҳам. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқши бағишлаган бўлсалар, бу гап уни нафратлантирадилар, бормай қайтиш фикри ҳалидан-ҳали кўнелига келиб турадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига қатъий ишонар эдим, — деди Нафиса. Файратий, Узоқдаги ёр.*

ҲАЛИЗАМОН с.т. Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичида. *У ҳализамон келиб қолади. ■ Булутиларнинг ҳаракати бежсо. Ҳализамон тепамиздан челақлаб қуйиб берса ҳам эҳтимол. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳализамон чўл «оқ олтин» ўлкасига, гуллаган воҳага айланади. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҲАЛИЙДАҚА с.т. Ҳалигидай. *-Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим. Аммо, ҳалийдақа одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди, — деди Норбуви. Ҳ. Шамс. Душман.*

ҲАЛИМ 1 [а. *حليم* — юмшоқ, ювош, мулойим, беозор; сабр-тоқатли] 1 Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ёқимли (товуш, муомала ва шундай муомалали киши ҳақида). *Ҳалим муомала. ■ Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариш билан иш кўришига тиришадилар. Ойбек, Танланган асарлар. Бир-икки дақиқа сукутдан сўнг Саидахмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлади. Ойбек, Улуғ йўл. Ҳар гапидан, ҳаракатидан гурур акс этади. Муомалада ҳалим. А. Қаҳҳор, Сароб. Умар қишлоққа кўчиб келган кезлари юмшоқ супургидай ҳалим йигит эди. «Муштум».*

2 Ҳалим (эркаклар исми).

ҲАЛИМ 2 [а. *هليم* — ёпишқоқ, елимшак] 1 Сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат. *-Ҳазратойим-*

нинг даҳалари бўлди. Чунонам басавалят, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар, — деди Анзират. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Пишган ҳалимнинг бугдойи эзилиб, гушти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 *кўчма* Қаттиқ эмас, юмшоқ. *Гушт қайнайвери*б, ҳалим бўлиб кетибди. ■ *Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ҲАЛИМДАЙ, —дек Юмшоқ, мулойим, ёқимли. *Ҳалимдай қиз.*

ҲАЛИМХОНА [ҳалим + хона] Ҳалим пишириладиган ва улашиладиган жой. *Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда.* Мақол.

ҲАЛИНЧАК айн. *ҳайичак*. *Ойчинор юзени сувага ювиб, ҳалинчакни арчага осиб.. ҳалинчак уча боилади.* «Ойсулув». *Ҳалинчак бир чап сайин, бир ўнг сайин юқорилаб турди. Қиз ҳалинчак учишга қараб, гоҳ ўтирди, гоҳ турди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАЛИТДАН 1 Меъёрдаги, мўлжалдаги вақт келмай, ундан аввалроқ; ҳозирданок. *Сен ҳалитдан кўриқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди?* «Равшан». «*Ҳалитдан қўлига бизиз-сўзан берсанг, эзилиб қолади.*» деб ўйларди у. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Ҳалитдан кўз ёши тўксанг, ҳамшаҳарингни кўрганда, дод солиб йиғлар экансан-да?* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бундан бир оз илгаридан; боядан. *Ҳалитдан бери буларнинг гапларига қулоқ солиб, жимгина ўтирган Норбой ганга аралашиди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача; ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. *Ҳали-ҳали ёдимда.* ■ *Ҳали-ҳали эсласам, вужудим зирқирайди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда.* ■ [Обиджонни] *Косовни олиб қувшишга қувдим-у, ҳали-ҳали ичим ачийди: бола бечора нима гуноҳ қилибди?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *У очган музликлар, олимнинг жасорати ҳали-ҳали машҳурдир.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўямоқ, безамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтирилган. *Олтин ҳалли курси. Кумуш ҳалли безаклар.* ■ *Мунира бежиримгина, ҳалли пиллага шампан қуйиб, ўртага чиқди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ҲАЛЛОС: ҳаллос урмоқ айн. ҳаллосламоқ. *Кўчқор пешонаси, ёноқлари, кекирдаги, муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб, лўкиллаб югурди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез, кўп ва қаттиқ ҳаракат (мас., югуриш) туфайли оғир-оғир нафас олмоқ, хансирамоқ. *Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётибди.* «Равшан». *Узоқдан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди.* «Эртақлар». *Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб, Раҳим чиқиб қолади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ Ҳаллосламоқ фл. орт. н. —*Мени сув ташишга ўтказишди: ҳаллослатиб қўйяпти,* — деди қария Аҳмаджонга. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАЛОВАТ [a. حلاوت — лаззат, завқ; хузур; ёқимлилиқ; ширинлик, нозиклик] 1 Тинч, озорсиз, беташвиш ҳолатда уйғонадиган, юзага келадиган ҳис-туйғу; ором, роҳат. *Ҳазал ёзишдан мақсад жонга роҳат ва дилга ҳаловат келтиришдир.* М. Шайхзода, Ҳазал мулкининг султони. *Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Зирапча кирса ҳам, тиш оғриси ҳам, ҳаловат йўқолади.* «Фан ва турмуш».

2 Тинч, осойишта ҳолат. *Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг уйида — кўрғониди ўрмалашиб юрган бу йигит ким экан-а?* Ғ. Ғулом, Соялар. *Жаббор полвон полга жой солиб ётди. У тинчиб, кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир ҳаловати қочган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳақат Юлдузхонни кўрдим-у, ҳаловатимни йўқотдим, юрагимга худди чўғ тушгандай.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Бирор нарсанинг бошқасига нисбатан «ҳеч гап эмас», «чидаса бўладиган», «буниси ҳолва» экани маъносини билдиради. *Буниси ҳаловат..* ■ *Қор ҳам ҳаловат экан, эртасидан бошлаб қаттиқ қорасовуқ бошланди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАЛОВАТЛИ 1 Ҳузур-ҳаловат бағишловчи. *...ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Осойишта, тинч; сокин. *Ҳаловатли тун.*
ҲАЛОВАТСИЗ 1 Ором, роҳати йўқ; ху-
зурсиз. *Ҳаловатсиз ҳаёт.*

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; но-
тинч, ташвишли. *Ҳаловатсиз тун.*

ҲАЛОВАТСИЗЛИК Ҳаловатсиз, нотинч
ҳолат. *Домланинг оилавий ҳаловатсизлиги
ҳасрат қиларлик даражага етганлигидан
Аббосхон чўчиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу кун-
дан ҳаловатсизлиги бошланиб кетди. «Муш-
тум».*

ҲАЛОК [а. هلاک — ўлим, ўлиш; вафот
қилиш; ҳалокат]: **ҳалок бўлмоқ** 1) фожиали
равишда ўлмоқ. *Зокирнинг отаси бир йил
олдин урушда ҳалок бўлган. П. Қодиров, Уч
илдиз; 2) бахтсиз ҳодисага, ҳалокатга уч-
раб нобуд бўлмоқ, Кема ҳалок бўлди; 3) ҳа-
лок қилмоқ, ўлдирмоқ. Норбўтабек сизни
ҳам отамдай ҳалок қилади. Ғ. Расул, Адолат.*

ҲАЛОКАТ [а. هلاکت — вайрон бўлиш (қи-
лиш), ўлим; ўлиш; фалокат, хавф-хатар] 1
Фожиали ўлим. *..кўзига ҳеч нарса кўринмас,
фақат Худойбердиевни ҳалокатдан қутқариш
тўғрисида ўйлар эди. Т. Рустамов, Мангу
жасорат. Бектемир шу пайт, «қимирлаш —
ҳалокат» деган синалган дастурдан воз
кечди-да, оқондан иргиб чиқди ва гоҳ эмаклаб,
гоҳ сакраб чонди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Бирон сабаб туфайли юз берувчи фа-
локатли ҳодиса. *Машина ҳалокати. Поезд
ҳалокати. ■ Ҳасан сўфи билан Алим бувани
қишлоққа қайтарган нарса минут сайин
хавфга, кун сайин ҳалокатга айланиб бора-
ётган унгур масаласи эди. М. Исмоилий,
Фарғона т. о.*

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод
бўлиш. *Кескинлашган синфий зиддиятлар
миллий озодлик ҳаракатини янада кучай-
тириб, колониализмнинг ҳалокатини тезлаш-
тирди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.*

4 Катта фалокат, ўлим келтирувчи ҳо-
лат. *Ҳалокат олдида турмоқ. ■ Бу эса
одамларни қийнаши, ҳалокатларга сабаб
бўлиши, эҳтимол. М. Исмоилий, Фарғона
т. о. -Қаёққа кетамиз, тақсир? — Бобоқул
ҳалокат оғзида қолган кишидай Махсумга
умид билан тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАЛОКАТЛИ Ҳалокатга сабаб бўлади-
ган, олиб борадиган (**ҳалокат** — барча маъ-
ноларида). *Гапнинг хулласи — Урта Осиё
шароитида меринослар учун ҳалокатли бўл-
ган заифликлар бартараф этилар эди. С.*

*Анорбоев, Оқсой. Ҳалокатли жараён ку-
тилмаганда тез юзага чиқди. Газетадан.
Алкоголь нафақат жигарга.. умуман, бутун
ички аъзоларга ҳалокатли таъсир кўрсата-
ди. Газетадан.*

ҲАЛОЛ [а. حلال — руҳсат этилган, йўл
қўйилган; қонуний, асосли; тўғри, виж-
донли одам] 1 дин. Шариат ҳукмига муво-
фиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳа-
ром эмас. *Пулни олмадим, минг марта ро-
зиман, сизга она сунтидай ҳалол бўлсин.. А.
Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 *кўчма* Кишининг ўзига қарашли, ўз
меҳнати билан, пешона тери тўкиб топил-
ган; хиёнат, фирромлик қабилардан холи.
*Жон-дилидан ҳалол ишлайдиган одамлар би-
лан иноқ.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Тўғ-
ри тут ишингни ва ҳалол яша! Шухрат.
Маҳфуза энди қинғирликни ташлар, бола-
ларини ҳалол пул билан боқиб, вояга етка-
зар.. Газетадан.*

3 *кўчма* Фирромликка ўрганмаган, қин-
ғир йўлга бормайдиган, бировни алдамай-
диган; тўғри, софдил. *Ҳалол киши. Ҳалол
ишламоқ. ■ Колхоз раиси умри етимлик
билан ўтган ҳалол одам. Ш. Рашидов, Бў-
рондан кучли. [Заргаров:] Бечора Оқила ўзи
жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда
меҳрибон аёл. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Аза-
лий халқинг бор бир эл қатори, Тантию
меҳнаткаш, тўғриси, ҳалол. А. Орипов,
Йиллар армони.*

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин
ҳақида). *Бировнинг ҳалолини биров суюдиган
замон экан-да, водариг? С. Спеев, Отлиқ аёл.
Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла ту-
риб, тагин бир йигитнинг ҳалоллига кўз
олайтириш.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 *спрт.* Ўзбек курашида соф ғалабага
бериладиган баҳо.

ҲАЛОЛА [а. حلاله — ҳалол хотин] 1 Эрига
хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛОЛИ [а. حلالی — руҳсат этилган; қо-
нуний, тўғри] Никоҳли эр-хотиндан тугил-
ган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 дин. Ҳалол қилмоқ,
шариат қонун-қондасига мувофиқ еса-ичса
бўладиган қилмоқ.

2 *кўчма* Бирор нарсани оқлайдиган, ун-
га арзийдиган, муносиб иш қилмоқ. *Еган
тузингни ҳалолла! ■ Инсоф ҳам керак-да!*

Нонни ҳалоллаб ейиш керак. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Уруида ҳам ўғлим сутимни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.

Қўлини ҳалолламоқ (ёки ҳалол қилмоқ) Хатна қилдирмоқ. Ҳа, полвон ака, жияларингизнинг қўлини ҳалол қилмоқчи эдик. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Шоймардон — ферма мудир, ўғлининг қўлини ҳалоллади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАЛОЛЛИК I Виждон билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўғрилиқ, софлик. Ҳалоллик, тўғрилиқ, поклик — одамийликнинг энг зарурий мезонидир. Газетадан. Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Эрга ёки хотинга хиёнат қилмаслик; вафодорлик.

3 Ҳалол эканлик. Мен мавизни тамом шаръий қилиб тайёрлайман, тунов кун маҳалламизнинг охунлари ҳалоллигига фатво бериб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛХҲР {а. + ф. حلال خور — ҳалол еовчи; ҳалоллик билан кун кечирувчи} кам қўла. Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, ноини оқлаб еовчи. Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр «муштум»чилармиз. С. Абдулла. Томошага чиққан жами фуқаро, Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон, бечора. «Хушкелди».

ҲАЛП: жон ҳалпида Жон ҳолатда, нафаси оғзига тикилиб. Майна энди орқадаги вагонга юк ташийётганларга қарарди. Юкчилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳалпида олдинга интилишади. Ш. Тошматов, Эрк куши. Хотини жон ҳалпида югуриб бориб, эрига ёпишди. «Муштум».

ҲАЛП-ЗАЛП I Оғир меҳнатдан ҳарсиллаш, ҳаллослаш.

2 кўчма Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залпнинг меҳими булар! Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ I Кенглигидан киши қалдига салқин келиб, осилиб турмоқ (кийим ҳақида). Ҳар қадамда дастурхон, қанорқондай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илинавериб безор қилди. Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар. Устида отасининг чопони

ҳалпиллаб турарди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Лапанглаб югурмоқ, елмоқ; селкилламоқ. Арслонқул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб, уйга қайтди. Ойбек, Навоий. Уйдан боланинг бўғиқ чинқирғи эшитилиб, хотин ҳалпиллаганича уйга югурди. С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

ҲАЛПИНЧОҚ шв. Ҳайинчак. Қалдирғон мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, салпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, ўйнагани кўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ. «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: ҳалп-ҳалп қилмоқ айн. ҳалпилламоқ.

ҲАЛФАНА {а. + ф. حليف < حليفان — шерик, иттифоқдош} Ўртада масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат. — Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлди.. Хуснибий ошпаз бўладиган бўлди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси. — Ёр эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан мағно чиқмас эди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЛҚ {а. حلق — томоқ, бўғиз; танглай} эск. айн. ҳалқум.

ҲАЛҚА {а. حلقه — чамбар, гардиш, гилдирак; тўгарак; кишилар давраси} I Металлдан эгиб, икки учини бир-бирига қўшиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. Темир ҳалқа. Эшик ҳалқаси. ■ Айвон эшигида бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб, таажжубланди. Д. Нурий, Осмон устун. Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб, тақирлата бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 эск. Доира шаклида ясалган, билак, бармоқ ёки қулоққа тақиладиган безак буюми. [Кумуш] Кичкина олтин ҳалқани кутидан олиб, қулоғига тақди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Авазнинг ёдига.. бармоғига ҳалқа таққан олакўз кимсанинг суқ назар ила тикилиб тургани келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Чойхоначи чўчиб, ирғиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман, доира шаклидаги, доирасимон нарса. ..пичоқ шириллаган сайин юпқа пийёз ҳалқалари олдидидаги лаганчага тушиб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кел, истасанг, ой ҳалқасини қулоғингга тақай, дилбарим.. Э. Воҳидов. Ноиб қамчи

ҳалқасини билагига узатаркан, Аваз ҳалиги йигитга қараб қўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 кўчма Қуршов, қуршов доираси. Душман ҳалқани ёриб чиқиб кетишга жонжаҳди билан уринарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қорақулов автоматчиларнинг кичик гуруҳи билан қуршов ҳалқасидан ўтиб, батальонга борди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Занжир ва шунга ўхшаш нарсаларнинг ўзаро боғланган, уларни ташкил этувчи ҳар бир қисми. *Занжир ҳалқаси. Кишан ҳалқаси.*

6 кўчма Ўзаро боғланган, боғланадиган нарсаларнинг ўзаро боғланувчи, боғланиш учун хизмат қилувчи ҳар бир қисми. *Фарзанд — бу келажак, фарзанд — ўтган ажодларни келажак авлодлар билан абадий боғлайдиган олтин ҳалқа.* К. Яшин, Ҳамза. *У терговни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбномани бошқанинг оғзидан эшитганда, жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

7 кўчма Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа. *Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим, — деди Шум бола.* Ҳ. Фулом, Шум бола.

Ёш ҳалқаси (ёки ҳалқа ёш) Кўз гўласи (соққаси)да тўпланган ёш; шундай ёш шакли. *Нодирнинг кўзларида ёш ҳалқаси сузарди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *У киши.. кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб, пешонамдан упдилар.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЛҚАЛАМОҚ I Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. *Дарвозани ҳалқаламоқ. Қуш оёқларини ҳалқаламоқ.*

2 кўчма Ҳалқа шаклига келтирмоқ. *Арқонни ҳалқаламоқ.*

3 кўчма Қуршов, ҳалқага олмоқ, қуршаб олмоқ. *Фриц ҳалқалаб қисди-ю, аммо эп-лолмади, бир илож қилиб, қушовдан қутулиб чиқдик.* Ойбек, Куёш қораймас.

4 айн. ҳалқаланмоқ 4. *..Ҳалима опа.. кўзларида ёш ҳалқалагандай туюлди.* О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

ҲАЛҚАЛАНМОҚ I Ҳалқаламоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Қушлар тажриба учун ҳалқаланади.* ■ *Ҳалқаланар трубада тутунлар..* М. Шайхзода.

2 Ҳалқа шаклини олмоқ. *..кулдоннинг четидаги сигаретадан ҳалқаланиб тутун*

чиқарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч уч-рашув.

3 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (кўз ёши ҳақида). *-Партиёнинг қизи, илойим айтганинг келсин, кам бўлма, — отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҲАЛҚАЛИ Ҳалқаси бор. *..дарвозаси нақидор қилиб ишланган бўлиб, мисдан қилинган ҳалқали дасталари бўларди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛҚУМ |a. حلقوم — томоқ, бўғиз| I *анат.* Оғиз бўшлиғини қизилўнғач билан туташтирадиган ҳазм йўлининг бошланғич, олдинги қисми; ютқун. *Мастонбиби ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувага ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешиқни тинтишади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Ҳазабидан ҳалқумига келиб тиқилган тупугини зўрға-зўрға ютди-да, яна қадамига қамчи босди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма Отадиган қуролнинг ичи, оғзи; оғиз. *Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутиб беради?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

Жони ҳалқумига келмоқ қ. жон I.

ҲАМ I |ф. هم — шунингдек, ҳамда; яна, шу билан бирга| I *боғ.* Тенг қийматли гап бўлаклари ёки содда гапларни, шунингдек, тўлиқсиз гап қисмларини боғлаш учун хизмат қилади. *Битибдур беш равоат ҳам учта ҳаммом.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш йигит.* Ишни пухта қилади. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикри-ёди блокнотда экани.. кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Куёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Таъкид, кучайтириш билдиради. *Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлдими? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У опасига ҳеч ҳам ўхшамайди.* ■ *У туфлисини ҳам ечмай, наматга оёқ қўйди.* Газетадан. *Ниҳоят, улар ҳам чарчади шекилли, вагонга сукунат чўкди.* Газетадан.

ҲАМ- II: кўчма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, муайян иш-фаолият ва ш.к. да «бирга бўлувчи», «бирга бажарувчи»,

«тенг, бир хил» деган маъноларни билдиради: ҳамдард, ҳамфикр, ҳамшаҳар, ҳамтовоқ ва б.

ҲАМ III: ҳам қилмоқ бол. Емоқ, ошамоқ.

ҲАМА [ф. همه — ҳамма, барча, бутун; ҳар бир] эск. кт. айн. ҳамма. Ҳама обод бўлди-ю, бўлмадим обод дастингдан. Машраб.

ҲАМАВАҚТ [ҳамма + вақт] Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [Мастура:] Сизники ҳамавақт.. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАМАЛ [а. حمل — кўй; кўзичоқ] **1** (Ҳ — катта) астр. Ун икки буржнинг бири: Ҳут ва Савр буржлари орасида жойлашган (қ. бурж). Баҳор кирди. Деҳқон ҳисоби билан ҳут чиқиб, ҳамал кирди. Газетадан.

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи: 22 мартдан 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. Ҳамал кирди — амал кирди. Мақол. ■ Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида — мартнинг охирида туркман саҳросига жўнади. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲАМАСР [ҳам + аср] Бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. Ажойиб ижод аҳлининг кашфиётларига ҳамасрмиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАМБЎЙИНСА шв. Тенглош, тенгқур. Келавер бизникига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан уйнайсан. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҲАМГАП [ҳам + гап] кам қўлл. Ҳамсуҳбат. Мен илгари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамгап бўлганим йўқ. «Ёдгор».

ҲАМД [а. حمد — мақтов, мадҳ, улуглаш; шукур, ташаккур] дин. Худо, пайгамбар ва халифалар, шоҳлар шаънига айтиладиган мақтов, шеър, мадҳия. Мусулмон ўлкаларида асарни ҳамд, муножот.. каби худо, пайгамбар ва халифаларга бағишланган анъанавий муқаддима билан бошлаш одат эди. «ЎТА».

ҲАМДА боғл. Гапда тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бир-бирига боғлайди. Мен фарзандларим ҳамда шогирдларимдан ҳақиқий инсон бўлишни.. талаб қилиб келдим. Газетадан.

ҲАМДАМ [ф. همدم — самимий, яқин ўртоқ, дўст] **1** Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи шахс ёки нарса. Қаламкашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳам-

нафасинг, ҳамдаминг. Ҳабибий. Аё, менинг ош-нонимни еганлар, Суҳбат қуриб, менга ҳамдам бўлганлар. «Ширин билан Шакар».

2 Ҳамдам (эркаклар исми).

ҲАМДАМЛАШМОҚ 1 Иш-фаолият, суҳбат ва ш.к. да бирга бўлмоқ; биргалашмоқ. Шундай экан, ҳаммаҳаллалар ҳамдамлашамиз, деса, сиз ранжишингиз, хижолат тортишингиз ноўрин.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. -Ғойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим.. — деди Қумри. М. Жўра, Изтироб. Равшан Мусоев ёз кунлари келган кетганлар билан худди шу шийпонда ҳамдамлашади. «Муштум».

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбағалга, муҳтожга ҳамдамлашди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҲАМДАРД [ҳам + дард] **1** Кимсанинг ғам-қайғусини бирга кечирувчи, дардининг тарқалишига кўмаклашувчи; дардкаш, қайғудош. Қани энди, унинг оху зорига қулоқ соладиган бирон ҳамдард бўлса-ю.. бутун алам ва ҳасратларини айтиб, юрагини бир оз бўлса ҳам бўшатса! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Шунақа кунларда далда берадиган дўст, ҳасратини эшитиб, кўнглини кўтарадиган ҳамдард ҳам зарур эди Аҳмадга. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Синф раҳбари ўқувчининг энг яқин сирдоши ва ҳамдарди, маслаҳатгўйи бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одбнома.

2 Кимсанинг жисмоний дардини, оғригини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларга ҳамдард бўлиш — шарафли иш. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Дардмандларга ҳамдард бўлгин, Йиқилганга қўл узат. Э. Раҳим.

ҲАМДАРДЛАШМОҚ кам қўлл. айн. дардлашмоқ. ..хат ёзди, ёзганда ҳам очиқ, юрак сирларини баён қилди, гўё у отаси билан ҳамдардлашарди. Газетадан.

ҲАМДАРДЛИК Кимсанинг ғам-қайғуси, дардига шериклик, биргалик ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат. Хонзода бегим унинг муҳаббат дардини билади. Биладигина эмас, балки ўз қалбида унга ҳамдардлик ҳам сезади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳамдарлик билдирмоқ (ёки **изҳор қилмоқ**) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамдардик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон изидан; 2) кўнгил кўтариш учун, яқин кимсаси ўлган кишининг қайғусига шерик эканлигини билдирмоқ. *Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардик билдирди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲАМДАСТ [ф. *هم دست* — қўли бир: бирга қатнашувчи, шерик] *кам қўлл. кт.* Кимсага кўмак берувчи киши; шерик; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қинғирларга қарши шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуғ, халқларимиз ҳамдил, ҳамжиҳат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [а. *حمدونه* — маймун] *айн. маймун йили қ. маймун* 3. Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМДЎСТ [ҳам + дўст] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДЎСТЛИК 1 Ўзаро ҳамдўст ҳолат. *Ҳамдўстлик, ҳамкорлик яхши кунларимизда ҳам, ёмон кунларимизда ҳам бизга доим асқатиб келган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Иттифоқ, уюшма. *Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ).*

ҲАМЁЗА [ф. *خميازہ* — бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳамёза тортмоқ** *айн. эснамоқ.* *Мавлоно Шаҳобиддин бу сўзлардан зериккандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортди.* Ойбек, Навоий. *Лаб эмас, ҳамёза тортган тундай, Гўр каби оғизда тишлари кемшик.* Ф. Ғулом.

ҲАМЁН [ф. *هميان* — пул солинадиган халтача; пул қопчиги] 1 Асосан пул солиб, ёнда, чўнтакда олиб юриладиган халтача; кармон. *Меъмор қўйнидан ҳамёнини олиб, эллик динор санаб берди.* Мирмуҳсин. *Меъмор. Сатторов чўнтагидан ҳамён чиқарди.* *Кўк эллик сўмликларни кўриб, холанинг кўз-*

лари ўйнади. Ю. Шомансур, Қора марварид. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шахзодани йўлга солибди.* «Эртақлар».

2 *кўчма с.т.* Чўнтак (пул солинадиган жой маъносида). *Ўғрининг катта-кичиги бўлмайди. Ҳамёндан ўмаргани бир сўмми, юз сўмми, бари бир — киссавур.* Газетадан.

Ҳамён куруқ Пул йўқ. *Пулдорлар, албатта, нозу неъмат ичида, аммо ҳамёни куруқлар-чи?* «Муштум».

3 *кўчма* Кимса ихтиёридаги, унга тегишли пул, маблағ. *Ҳисобини билмаган — ҳамёнидан айрилади.* Мақол. — *Олий ўқув юрталарида эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишга қабул қилиш ҳоллари илдиз отиб кетган эди.* «Муштум». *Пошша хола жонини суғургандай, ҳамёнидан пул сарфлаб, катта тўй қилиб берди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

Ҳамён касал Пул йўқ, пул, маблағнинг мазаси йўқ. *Бухорода ўқимоқ учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш урнишлари.

ҲАМЁСТИҚ *кам қўлл. айн. ёстикдош.*

ҲАМЁТОҚ *айн. ётоқдош.* Саидий буни ўзининг ҳамётоқларига айтиб берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИНС [ҳам + жинс] 1 Бир жинсга (эркак ёки аёллар жинсига) оид; жинсдош.

2 Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурут ҳам нокларга ҳамжинсдир.*

3 *кўчма* Бир тоифа, турга оид. *Эркак одам бундай пайтларда ўз ҳамжинсларига интилиб, улардан тасалли топгиси келар экан.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҲАМЖИХАТ [ҳам + жиҳат] Иш-фаолият, интилиш ва ш.к. да бирликда бўлган, бир-биридан ажралмас; аҳил. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАМЖИХАТЛИК Ҳамжиҳат бўлиш, ҳамжиҳат ҳолат. *Соли отанинг.. уйида энди тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Бахтлигимиз — меҳнатда, тотувликда, ҳамжиҳатликда..* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАМЗА [а. *همزة* — нина санчиш; сатр усти белгиси] 1 Араб алифбосида бўғиз тову-

шини ифодаловчи, ҳарфнинг устига қўйиладиган белги (ء) нинг номи.

2 Ҳамза (эркаклар исми).

ҲАМИН [ф. *همين* — айни ўша, айни шу; фақат, ёлғиз]: **ҳамин қадар** 1) жуда кўп, ҳисобсиз. *Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ. С. Аҳмад, Чўл шамоллари; 2) шунга яраша, шунга лойиқ; шунча. — Бухоройи азимга келиб, муллаваачча ҳам бўливолдик. Тўн тўпиққача, салла ҳамин қадар, — деди Мамаражаб. С. Сиёев. Қиз боланинг панди; 3) унчалик, у қадар эмас. Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам кўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.*

ҲАМИША [ф. *هميشه* — доимо, ҳамма вақт] **Ҳамма вақт, доимо. Нон ҳақида гап борганда, ҳамиша кўз ўнгимда ёшлигимда зшитган бир воқеа гавадаланди. Газетадан. Синглиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуқтадан узмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ҲАМИШАБАҲОР [ҳамиша + баҳор] **айн. гулҳамишабаҳор.** *Богбон меҳмонни кечки пайт бўшатди ва ўшанда ҳам «аттанг, фурсатларинг бўлганда, ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим», деб қолди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҲАМИШАГИ **Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.**

ҲАМИШАГИДАЙ **Ҳар доимгидай; одатдагидай. Хамбер Фарҳод билан ҳамишагидай фурс тилида гаплашиб кетди. А. Ҳақимов, Иллон изидан.**

ҲАМИШАЛИК **айн. ҳамишаги.** *Бу одат тўйга борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан, сайислар бу ишни ҳар вақт шундай бажарар эканлар. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҲАМИЯТ [а. *حيات* — жаҳди тезлик; жиззакилик; ғайрат, кунт; манманлик, такаббурлик; мағрурлик] **1** Ор-номусини, қадр-қимматини пок сақлаш туйғуси; орият. *Тамагирлик — инсон ҳамиятини ерга уради. Газетадан. [Шарофат] Ўртага тушмоқчи бўлган кимнидир юлади; ҳамма эркакларни ҳамиятсиз, ҳамма хотинларни бузуқ, дейди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

Ҳамиятга тегмоқ **Ҳамиятсизликда айблаб, виждонан азобламоқ. Унинг охириги гапи Мансурнинг ҳамиятга тегди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.**

2 **Инсонийлик ҳис-туйғуси; шундай ҳис-туйғули муносабат. ..камтарин бир кексадаки шунча ҳиммат ва ҳамият бўлса.. иш барор топмаслиги ҳам мумкинми!? Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унутмайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Замондан замон ўтиб, уларнинг [одамларнинг] дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироғи ёнармикан.. С. Сиёев, Аваз.**

ҲАМИЯТЛИ **Ҳамияти бор, ҳамият билан иш тутадиган, муносабатда бўладиган. — Ганингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллачи Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола. Полавоннинг эса ўз божасидан умиди узилган, ёлғиз шу дилкаш, ҳамиятли чолга ялиниб-ёлворишдан бўлак иложи қолмаганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Душманларга берилмаган парча ер. Ориятли, ҳамиятли ботир эр. Ҳабибий.**

ҲАМИЯТСИЗ **Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. Биз каби йўқдир беор, ҳамиятсиз бебошлар.. Ҳамза.**

ҲАМКАСАБА **айн. ҳамкасб. [Халфа] Ўзи мустақил бўлиб иш бошлашдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасабаларига зиёфат берар.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор бу сўзларни ҳамкасабалари, шогирдлари ичида эмас, мансабдорлар олдида ҳам тажанг бўлиб айтган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.**

ҲАМКАСБ [ҳам + касб] **Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Аҳмад ака ички бир табассум билан ҳамкасбларини тинглар, ҳали янги ходим бўлгани учун, гапга аралашини ўзига эп кўрмай, жимгина ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.**

ҲАМКОР [ф. *مكار* — бирга ишловчи, ҳамкасаба] **1** **Бирор иш-юмушни бирга бажарувчи, бирга амалга оширувчи. Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб кулди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу пайт у Маҳкамга машҳур олим бўлиб эмас.. ўртадаги оғир юкни бирга кў-**

тараётган ҳамкор бўлиб кўринди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош; ўзаро ёрдам, бамаслаҳатлик билан ишловчи. *Ҳамкор корхоналар.* ■ -Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак, — дерди командир. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМКОРЛИК 1 Иш-фаолиятда бирга, ҳамкор бўлиш, айти бир ишда биргалашиш, уни тенг бажариш (қ. **ҳамкор 1**). *Автоматчилар танкчилар билан ҳамкорликда ҳужумни давом эттириб, душман мудофаасини ёриб ўтишди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Марҳум устозим Зиё Саид билан ҳамкорликда «Тарих тилга кирди» китобини ёздик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда, ҳамкор бўлиб иш олиб бориш. *Иқтисодий ҳамкорлик.* ■ «Тоҳир ва Зухра» фильми тугар-туғамас, *Наби Фаниев кинорежиссёр Комиш Ёрматов ҳамкорлигида «Насриддиннинг саргузаштлари» кинокомедияси устида иш бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Биз физиология мутахассислари билан ҳамкорликда ядро нурланишларининг уруғлик чигитга таъсирини ўргандик.* «Фан ва турмуш». *Аҳдлашувчи томонлар радиозийиттириш ва кинематография соҳасида ҳамкорликни кучайтирадилар.* Газетадан.

ҲАМКУРС [ҳам + курс] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. *Бир вақтлар ҳамкурслари билан мана шу япроқлар шивирига қўлоқ солиб туриб, қайси дарахтлигини аниқлашарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳакимжон у билан ҳамкурс, келишган.. йигит эди.* С. Аҳмад, Зумрад.

ҲАМЛ [а. حمل — кўтариш, кўтариб туриш; ташиш; ҳомиладорлик] эск. Қоринда бола бўлиш ҳолати. *Ҳамл вақти (с.т.).*

ҲАМЛА [а. حمل — интилиш; ҳужум, отилиш, ташланиш] **1** Кимса ёки нарса устига ташланиш. *У бир ҳамла билан Султоннинг ёқасидан ушлаб, ўзига тортди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тажанг бўлса, қоплон ҳамласи билан Писмиқ гирибонига чанг солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жанг, кураш ва ш.к. да куч билан олға ташланиш; ҳужум. *Разведка маълумотига қараганда, бу тепаликни бир ҳамла билан қўлга олиш мумкин эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бизнинг ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани*

сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош бера олмадик. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. **ҳужум.** *Унинг дастурхондан ҳамон кўз узмай, жим ўтирганини кўриб, очиқ ҳамлага ўтди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Ҳамла қилмоқ Ташланмоқ, ҳужум қилмоқ. *Ёқутойим эрига қутуриб ҳамла қилди, юзига чанг солди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Навқирон йигитнинг чарчаганини сезган Темур Малик устма-уст ҳамла қилиб, йигитни орқага тисарилтира бошлади.* «Саодат». *Очиқ қолган марказдан Бобур аскарларининг бир қисми аланга тилидай отилиб чиқди-ю, Шайбонийхон турган тепаликка ҳамла қилиб кела бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАММА [ф. همه — барча, жами, бутун] олм. Шахс, нарса, унинг белгиси, сони ва б. хусусиятларини жамлаб ёки ажратиб кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Бу гап ҳаммага аён.* *Ҳамма жим бўлди.* *Ҳамма ёқда баҳор.* *Ҳамма нарса тайёр.* *Ҳамма етиб келди.* *Ҳаммадан ёш.* ■ *Севинч, кўрқув, бахиллик — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, Жонфигоннинг боши ғовлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтак. *Ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ҲАММАБОП [ҳамма + боп] Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; оммабоп. *Ҳаммабоп китоб.* *Ҳаммабоп фильм.* *Ҳаммабоп одам.*

ҲАММАКТАБ [ҳам + мактаб] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. *Икковларинг ёшликда ҳаммактаб эканликларингни билар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [ҳам + маслак] Маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош. *Бу ерда фаол ҳаммаслаклар йиғилган экан, ўз олдимизга муҳим вазифаларни белгилаб олишимиз лозим.* Газетадан. *..ўз қора ниятини амалга ошириш учун шошилди, ҳаммаслаклариغا мурожаат қилди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ҲАММАҲАЛЛА [ҳам + маҳалла] Бир маҳаллада турувчи, бир маҳаллалик киши. *Кунлардан бир кун Юсуфжоннинг ҳаммаҳалласи — Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Юраги тўлиб кетган пайтларда ҳаммаҳалласи Зубайдахонниқига чиқади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАММИЛЛАТ [ҳам + миллат] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. Бергер, одадига хилоф равишда, ҳаммиллатига қандайдир хушчақчақ савол берди. А. Мухтор, Чинор.

ҲАММОЛ [а. *حقال* — юк ташувчи, ортувчи] Юк кўтарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. Хўп, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегармидингиз! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Шундай қилиб, Йўлчи ҳаммол бўлди.. шаҳарнинг турли томонларига.. юк ташиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчада одам кўп эди. Сават кўтарган нонвойлар, қоп орқалаб келаётган ҳаммоллар.. С. Сиёев, Аваз.

ҲАММОЛЛИК Ҳаммол иши, юк ташувчилиқ. Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик.. ҳаммаси қўлимдан келади. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Қўлимда ҳунарим бўлмаса, ҳаммолликдан бошқага ярамасам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Айниқса, ўзга шаҳарларда мардикорлик, ҳаммоллик қилиб юрган миллатдошларимиз аҳволи гоёя ачинарли. Газетадан.

ҲАММОЛЧИЛИК с.т. Ҳаммоллик. Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАММОМ [а. *حمام* — чўмилиш жойи, ванна] Чўмилиш, ювиниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган махсус бино. Ҳаммомга тушмоқ. ■ [Жалолiddин:] Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чапа, хом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўстон саройининг бир четида.. мармар ҳовузли ҳаммом бор эди. Кечки пайт шу ҳаммомга Султон Али мирзонинг ҳарамидаги чиройли қизлар чўмилишга келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетди ни бошқариб турувчи хизматчи. Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, йиртиқ лунги берди. «Латифалар». Ҳаммом ёпиқлигини кўрган кишилар «ҳаммомчи касал экан, у ёниғига кетганмиши», деган миш-мишларнинг гувоҳи бўлишди. «Муштум».

ҲАММУАЛЛИФ [ҳам + муаллиф] Адабиёт, илм-фан ёки санъат асарларига, бирор кашфиётга тенг даражада ҳуқуқи бўл-

ган шахсларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан).

ҲАММУАЛЛИФЛИК Бирон-бир адабий, илмий, санъатга оид асар ёки кашфиётга нисбатан муаллифлик ҳуқуқининг икки ёки ундан ортиқ шахсга барабар алоқадорлиги.

ҲАМНАФАС [ҳам + нафас] Иш-фаолиятда, ҳаётда доим биргаликда бўлувчи, «бир хил нафас олувчи». Ўзим кўрдим, турли миллат кишилари билан ҳамнафас, ҳамтовоқ, ҳамдард, қуролдош бўлдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Замон билан ҳамнафас бўлган санъаткоргина ўз замондошларининг образларини ярата олади. Н. Сафаров, Оловли излар. Малъун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас. Ф. Фулом.

ҲАМНАФАСЛИК Ҳамнафас бўлиш, ҳамнафасга хос муносабат. Ижодкорнинг халқ ҳаёти билан ҳамнафаслиги — расом иқтидорининг муҳим томонларидан. Газетадан. Турли халқларнинг ўзаро яқинлашувида, инсониятнинг маънавий ҳамкорлиги ва ҳамнафаслигида бадий таржиманинг роли беқиёсдир. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҲАМНИШИН [ф. *همنشین* — бирга ўтирувчи] кт. Ўзаро суҳбат, ўтириш, улфатчилик кабиларда бирга бўлувчи шахс. Ахир тирик жонга.. ҳамдаму ҳамнишин элу юрт керак. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Муҳаммад Шариф, энди кўрада ҳамнишин йўқ, ёлғиз ўзи яшайди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ҲАМОВОЗ [ҳам + овоз] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 кўчма Бирор иш, мақсад бўйича айтиладиган гап-сўзи, фикри, «овози» бир; тилақдош. Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз, Ёр меҳри эди кўнгилга пардоз. С. Абдулла.

ҲАМОЙИЛ [а. *حمایل* — тасма, қайиш; камарбоғ] Елкадан белга тушадиган камар, тасма, боғич. Устига хилъати заррин, совутлар кийган, белида қилич, ҳамойил, сурати подшога ўхшайди. «Бўтакўз». Туморчалар, ҳамойиллар тақмасдан, Гўзал қизлар, ёш келинлар меҳнатда. Файратий.

ҲАМОН [ф. *همان* — худди, айни ўзи] рвш. 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. Сенинг гапинг ҳамон қулоғимда. Ҳамон ишляпти. Ҳамон сўзляпти. ■ Довул ҳамон қутурмоқда. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Орадан

қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди. Газетадан.

2 кўм. вэф. Пайт муносабатини билдиради; ўша (шу) ондаёқ, билан(оқ). Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшитдилар. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [Гулнор] Йўлчи тўғрисида Нурунинг сўзларини эшитган ҳамон, олам унинг кўзига қоронғиланди. Ойбек, Танланган асарлар. ..ёнбош қўйгани ҳамон кўзи юмилиб, уйку босарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАМОНО [ф. *همانا* — айнан, ҳақиқатан, шубҳасиз; модомики, қачонки] айн. **ҳамон 2.** Йигитали поезддан тушган ҳамоно унинг кўнгли хиралашиб, кеча ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди. Д. Нурий, Осмон устунни. Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамоно, орқада шатиллаб келаётган киши қадамини сезди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМОҚАТ [а. *حماقت* — аҳмоқлик, тентаклик; жаҳл, ғазаб] кт. Аҳмоқлик, тентаклик, ақлсизлик. -Бу сийёсат эмас, ҳамоқатдир, — деди Маждиддин. Ойбек, Навоий.

ҲАМОҲАНГ [а. *همآهنگ* — бир хил оҳанглаги] **1** Оҳанглош, бир хил оҳангли. Соҳилларда най чалай, Куйла, ҳамоҳанг бўлай. Миртемир. Ҳамоҳанг жаранглар бирдай куйимиз, Узоқ-узоқларда яшаймиз гарчанд. Сулфия.

2 кўча Бир-бирига уйғун, монанд; мос, бир хил. Буюк дўстлар ҳижронда ҳам фикрдош. Улуғ қалблар тепаётир ҳамоҳанг. М. Шайхзода. Қушлар товуши, сувлар шовқини қалбимизга ҳамоҳанг, яқин. Уйғун. Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулига тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бадиа қулочларини ёзиб, чирманда «гижбанг»ига ҳамоҳанг уйинга тушиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМПО (Й) [ф. *همپای* — бирга қадам ташловчи: ҳамроҳ, йўлдош] кам қўлл. Ишларида бирга бўлувчи, кўмаклашувчи. Шакар, уйдан кўнгли тўлмаган бўлса ҳам, шундоқ кампир чекига тушганидан хурсанд. Ахир тайёр ҳампо.. беминнатгина суюнчиқ топаман, деб тушига кирибдими! Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАМПОЛИК Ҳамкорлик, ишда, ҳаётда биргалик. Қиздаги бундай табиатни Наби

дўстлик, курсдошлик, ҳамрозу ҳамполик туйғуси деб тушунарди. Н. Ёқубов, Жон.

ҲАМРАНГ [ҳам + ранг] кт. Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. Туку кун Волгада Ҳеч тўхтамай жанг, Бўлиб дарёда сув Қон бирла ҳамранг. Ҳабибий.

ҲАМРОЗ [ф. *همراز* — сирдош] Юракдаги гап-сирларини ўртоқлашадиган, уни бир-бирдан яширмайдиган киши (бир-бирига нисбатан). Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади. «Ёшлик». 150 нафар қария бир оила аъзоларидай иноқ, бир-бирларига ҳамдам, ҳамроз бўлиб яшайди бу боғда. Э. Охунова, Чўққиларда қор. Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгли ҳамрози бўл, Эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл. Э. Воҳидов.

ҲАМРОҲ [ф. *همراه* — йўли бир, бирга юрувчи; йўлдош] **1** Йўлда бирга борувчи; йўлдош. Ҳамроҳ бўлмоқ. ■ Ярим кеча вақтида шаҳарга киради, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагида бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. ..меҳмонхонага қайтаётганимизда, ҳамроҳлардан бири: -Темир йўл билан шаҳар ўртасидаги яйдоқ майдон қани? — деб сўради. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда бирга бўлувчи шахс. Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси Хайрибиби олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди. Д. Нурий, Осмон устунни.

3 кўча Бирга бўлувчи; бирга. Ўшанда менга ўкинч доимий ҳамроҳ эди. «Ёшлик». Ойбек ўз қаҳрамонларини иложи борича яхшилик билан ҳамроҳ бўлишга, доимо эзгу ният билан яшашга даъват этади. «ЎТА». Улар вақтда ҳамроҳ бўлсин имоним. «Муродхон».

ҲАМРОҲЛИК Ҳамроҳ ҳолат; йўлда, иш-фаолият ва ш.к. да биргалик. Кечга яқин меъмор бир мударрис ва яна бир мансабдор ҳамроҳлигида. Арк дарвозасидан обхоналар ёнидан ўтиб, юқорига кўтарилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМСАФАР [ҳам + сафар] Сафарда бирга бўлувчи (бўлган) киши. Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим билан қўл бериб хайрлашдим. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Ҳамсафар дўстларим катта ҳаёт йў-

лини босиб ўтган ажойиб, дилкаш кишилар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҲАМСИНФ [ҳам + синф] Бир синфда ўқувчи (ўқиган); синфдош. *Дорилфунундаги собиқ ҳамсинфларни хаёдан кечирди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМСОЯ [ф. *همسایه* — соя остида бирга: кўшни] *шв.* Ёнма-ён ҳовлида яшовчи; кўшни. *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳамсоя экан. «Эртақлар». Салом-алиқдан сўнг, албатта, ҳамсоянгиз «хўш, хизмат?» деб сўраши тайин. Газетадан. Бизда йўғи — ҳамсояда, уларда йўғи бизда бор. Газетадан.*

ҲАМСОЯЧИЛИК *с.т.* Кўшничилик. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам кўни-кўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.*

ҲАМСУҲБАТ [ҳам + суҳбат] *айн. суҳбатдош.* *У ёнидаги жавондан таклиф ва шикоятлар дафтарини олиб, ҳамсуҳбатининг олдига қўйди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҲАМТОВОҚ [ҳам + товоқ] **1** Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еювчи. *Овқат тайёр бўлганда, ҳамтовоқларингни чақир, улар сен билан бирга таом есинлар. «Қобуснома».*

2 *кўчма салб.* Иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бир-бирини қўлловчи; шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтовоғингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас. Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида. ...матлубот жамиятининг собиқ раиси ва унинг ҳамтовоқлари қилмишларига яраша жазоландилар. «Муштум».*

ҲАМФИКР [ҳам + фикр] Фикри, тушунчаси, дунёқараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам.. гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Мавлон ҳам. Карим оҳунга ўхшаш хушчақчақ, ҳашилкаш эди. Улар ҳамфикр бўлиб қолишди. А. Ҳақимов, Илон изидан. Турмуш ўртоғим билан ҳаммаслак, ҳамфикр эдик. Газетадан.*

ҲАМХОНА [ҳам + хона] **1** Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазиломуз гап ташлашди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

2 *кўчма поэт.* Ғам, азоб каби кечинмаларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турли*

бало, минг ғам билан Ҳамхона бўлдим соғиниб. Ҳамза.

ҲАМШАҲАР [ҳам + шаҳар] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. *Ҳамшаҳар йигитлар. — Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамшаҳарларимиз жуда кўнглили дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради. Газетадан.*

ҲАМШИРА [ф. *همشیره* — бирга сут эмишган: опа ёки сингил] **1** *шв.* Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларидagi гапни топиб гапирди. Ҳ. Гулом, Машғал.*

2 Шифохонада ишловчи, ўрта тиббиёт маълумотига эга бўлган ходим; тиббий ҳамшира. *Шерзод кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲАМШИРАЛИК Ҳамшира иши, касби. *Ватан, халқ кўлимга ҳамширалик гувоҳномасини тутқазди. Газетадан. Уларнинг кўмаги билан шу йили.. тиббиёт коллежининг ҳамширалик бўлимига ўқишга кирдим. Газетадан.*

ҲАМШИША [ҳам + шиша] *с.т.* Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликдаги улфат; шишадош. *Агар Эҳсон олдида, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғрилиқда айбланган ёш боладай нам тортар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; юртдош. *Ҳамюртларимиз — ўзбек сейсмологларининг ҳам қўлга киритган ютуқлари диққатга сазовордир. Газетадан.*

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *Қумри — Сарагулнинг ҳамқишлоғи, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди. А. Мухтор, Чинор. — Эй, сен шуни бир ёзсанг экан, — деди ҳамқишлоқларим афсус оҳангида. Газетадан.*

ҲАМҚУР *айн. тенгқур.* Йўлчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, кўёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАМҲУЖРА [ҳам + ҳужра] Бир ҳужрада яшовчи киши. *Саидий қайтиб келганида,*

ҳамхужраси Эҳсон тор ва дам уйда иштончан, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАНГАМА қ. ҳангома.

ҲАНГИ 1 Ҳалеб ҳанграйверадиған (эшак ҳақида). Эшакнинг ёмони — ҳанги, одамнинг ёмони — банги. Мақол. ■ Бир танишим ҳангисига тўқим қидириб юрган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Эркак эшак. Қирга ўрлаб бораётган ҳанги чарчаб, тўхтаб қолди. Т. Мурод, Кўшиқ.

3 Бақироқ, шанги.

ҲАНГ-МАНГ Гангиб, эс-хуши қочган ҳолатли; ҳайратга тушган. Абдуллажон ҳангманг, оқариб-бузариб туриб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар ёнғин атрофида ҳамон чинқириб, дод солиб юрган Лаълини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАНГ-МАНГЛИК Эс-хушини йўқотиб гангиб қолиш; ҳанг-манг ҳолат. -Бургут, — деди Мансур бир дамлик ҳанг-мангликдан кейин. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАНГОМ [ф. هنگام — вақт, давр; юриш. силжиш] махс. Тўқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиги.

ҲАНГОМА [ф. هنگامه — оломон, йиғин; гурунглашиш, хушчақчақ суҳбат] **1** Бир неча киши ўртасида кўтаринки руҳдаги, ширин, хушчақчақ суҳбат. Ҳангома қилмоқ. ■ Яшил уватларда завқли кўшиқлар, Шавқли ҳангомалар бўлар кўп шинам. Ғ. Фулом. Куюқ зиёфат, ўйин-кулги, ҳангома ярим кечагача давом этди. Ж. Шарипов, Саодат. Содда ва самимий ҳангома билан чой ичилар экан, дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳангома қилмоқ айн. ҳангомалашмоқ. У-бу тўғрисида бирпас ҳангома қилиб Усаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди. Ойбек, О.в. шабадалар. ..Иложи бўлса, ишни қўйиб, ҳангома қилгимиз келади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қизиқарли, кишини ҳайратга соладиган воқеа. Қизиқ ҳангомалар айтиб, кўнглини хуш қиладиган кишилар бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шундай қилиб, ёр-биродар, трамвайлар ҳангомаси ҳозирча тура турсин, энди гапни биринчи автобазадан

эшитинг. «Муштум». Эналаринг кўчада туққанми, бу нима ҳангома! Ойбек, Танланган асарлар. Шаҳар sanoat корхоналарини газлаштиришдаги ҳангомаларни гапириб, таъбни хуфтон қилмай қўя қолайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАЛАШМОҚ У ёқ-бу ёқдан, қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида суҳбат билан вақтичоғлик қилмоқ; ҳангома қилмоқ. Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи билан ҳангомалашиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, бу ёққа кел, ўғлим. Бир оз ҳангомалашайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАТАЛАБ [ҳангома + талаб] Ҳангомани, ҳангомалашини яхши кўрувчи. Икковимиз ҳам ҳангоматалаб бўлаганимиз учун кўналаримиз ҳазил-хузулсиз ўтмади. Газетадан.

ҲАНГРАМОҚ 1 «Ҳанг, ҳанг» деб овоз чиқармоқ, шундай овоз билан қичқирмоқ (эшак ҳақида). Афандининг эшаги кўприкка етганда ханграб юборибди. «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; ўхшатмоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ. Бир кунни бойваччалар менга, эмгақлаб хангра, дейишди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майлароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ этиладиган бир тури. Мулла Обид сабзи ва бодрингни сотиб битириб, ҳандалагини узади, кўшинилар ҳандалак узганда, мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАНДАСА [а. هندسه — геометрия] эск. айн. **геометрия**. Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, ҳандаса, тарих.. ўқитилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик йўқдир. Аммо ҳисоб, жабр, ҳандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табиёт каби кўп илмлар бор, — деди Анвар қори. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲАНДАСАВИЙ, ҳандасий [а. هندسه‌وى, هندسى — ҳандасага, геометрияга оид] эск. Ҳандасага оид. Меъмор илгари бир лойиҳалари йўқолгани сабабли қоғозу тасвирчиликларини, ҳандасавий ҳисобларни жуда эҳтиёт қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАНИК Уйнинг пойгагида ёки даҳлизда ювиниш, юз-қўл ювиш учун махсус ишланган жой; обрез. Даҳлиздаги ҳаник четида чўнқайиб ўтириб, Умид қайноққина

сувда юз-қўлини ювиб, ичкарига кирди. Мирмуҳсин, Умид. *..уйга ечинди, ханикда бет-қўлини ювиб, юқорига чиқиб ўтирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ХАННОТ [а. حنّاط — жасадни мумийёловчи; галла сотувчи] тар. Дон олиб сотувчи савлогар, донжаллоб. *Унинг шарафига.. тошкентлик йирик ханнотлар Шокир ҳожи, Комил ҳожилар катта зиёфат берди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ХАНСИРАМОҚ Югуриш, оғир юк кўтариш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш.к. туфайли тез-тез, оғир нафас олмақ; ҳаллосламоқ, ҳарсилламоқ. *Шу заҳоти эшик тарақлаб очилиб кетди-да.. нафаси бўғзига тикилиб, хансираган ҳолда Марат Маматов пайдо бўлди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Маҳди терлаб кетган, оғзини каппа-каппа очиб хансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХАНСИРАТМОҚ **Хансирамоқ** фл. орт. н. -Кўйи тиккага келмасданоқ саҳронинг ловуллаган нафаси хансиратиб кўйди мени, — деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХАНСИРОҚ **Хансираб** нафас олиш; шу тарзда олинган нафас. *Қизлар чарчашгандай, юзларига толим-толим бўлиб тушган сонларини тузатиб, хансироқ билан келиб ўтирдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ХАНУЗ [ф. هنوز — ҳали, ҳали ҳам, ҳалигача, ҳамон] Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. *Қахрамон билан турмуш қурганларига ун йил бўляпти. Хануз бефарзанд.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Сидиқжон гарчи хануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

ХАНУЗГАЧА айн. хануз. *Лекин дард қолганимда, ханузгача қўлидан келадиган ёрдамини аямайди, ўзи мард йигит.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАП I тақл.с. Оғизнинг тез очилиб-ёпилишини, шунда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳап этмоқ (ёки демоқ) Тишлаш учун очилган оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри ҳақида). *Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб ташланди.*

ҲАП II шв. унд. с. Жим! Ая!.. *Рисолат хола шошиб, Абдувалига ўғирилди. -Ҳап, —*

кўрсаткич бармоғини лабларига босиб, Ҳабиба хонимнинг уйи томон кўз ташлаб олди. Ш. Тошматов, Эрк куши. *Хариш отга ўхшаб тайсалламай ҳап турсанг-чи! С. Аҳмад, Чўл бургути. -Ҳап ўтир, тирмизак, — ҳисобчи болани жеркиб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИЛЛАТМОҚ с.т. Шоша-пиша ошамоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. *У [Абдуллахон] ҳамма болалар каби балх тутга уч, ярим челагини ҳапиллатиб ево-рар.. эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кўк от.. ерга эгилиб, нам ўтти ханиллатиб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИНМОҚ шв. Орзқмоқ, дукилламоқ (юрак ҳақида). *Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Эъвозхоннинг юраги ҳапинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПРИҚМОҚ айн. ҳовлиқмоқ. *Юраги ҳаприқиб, ўрнидан туриб кетди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲАПҚАТ кам қўл. Каттақон, улкан, кент. *Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар.* ■ *Арслонқул.. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади.* Ойбек, Навоӣ.

ҲАП-ҲАП I **Ҳап I** с. тақр.

Ҳап-ҳап қилмоқ бол. Шоша-пиша ошамоқ, еб қўймоқ.

2 Фойдасиз гап, беҳуда вайсаш. *Юзта ҳап-ҳапдан — битта чап-чап афзал.* Мақол.

ҲАР [ф. هر — ҳар; ҳар қандай, истаган, ҳар қайси] белг. олм. **1** Шаҳ ёки нарсаларни, уларнинг белгиси, ҳаракати ва б. жиҳатдан бўлган туридан ажратиб (яккалаб) кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Ҳар тўқисда бир айб.* Мақол. ■ *Демак, бекор бўлмабди қурбон, Ҳар қурбонга бўлсин шарафшон!* Ҳ. Олимжон. *Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўхтар.. эди.* А. Қодирӣ, Утган кунлар. *Рўзимбой эликларни қоралаган, басавлат, ҳар би-лаги келисоддай полвон киши эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Фотима янги кетмон билан ер чопар, ҳар урганда, ернинг киндигини узиб оламан дерди.* Т. Ашуров, Оқ от.

Ҳар қалай Нима бўлса (бўлганда) ҳам. *Аламданми ёки йигитлик гурури устун келдим, ҳар қалай, бир нафас билан тоғорага солиб олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Лунжига туширган бўлса керак. Ҳар қалай, шундан кейин Умри мени кўрганида, кўчанинг у бетига ўтиб кетадиган бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Боя янгалари қош-кўзлари-*

га сурма тортиб, ёноғига сурма суртганиданми, ё шунча одам унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, ҳар қалай, юзлари лов-лов ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Ҳар ҳолда айн. ҳар қалай.** *Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ҳар ҳолда, бу оддий ҳол эмас.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Сўроқ оломошлари ва бир, нарса каби баъзи сўзлар билан бирикиб, белгилаш оломошининг умумлаштирувчи турига мансуб оломошларни ҳосил қилади. *Ҳар қандай тасодифнинг олдини олиш керак-да!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Тилак тиллар эл дуосида: Ҳар қайсингиз бўлинг мингга бош.* Ҳ. Олимжон. *Ёмон одам бўлсангиз, мени ҳар нима қилишингиз қўлингиздан келар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *-Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? — деди аччиқланиб Мирзакаримбой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳайдар ота, ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб, [Асрорқулни] кўриб келай, деб йўлга чиқди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 Вақт, жой-макон билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, қўшма сўзлар ҳосил қилади: *ҳар доим, ҳар гал, ҳар сафар, ҳар замон* ва б. *Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоӣ товуши эшитилади.* А. Қаҳҳор, Бемор. [Гулнор] *Ҳар гал кампир билан ёлғиз қоларкан, дарров кизнинг ҳолини сўрарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сайхонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди.* Ойбек, Куёш қораймас.

ҲАРАКАТ [а. حرکت — юриш, қимирлаш, тебраниш; фаолият; жараён; арабча сўзларда қисқа унлиларни кўрсатувчи белгилар] **1** Киши ва нарсаларнинг ёки уларнинг қисмларининг тинч ҳолатдан чиқиши: кўзғалиши, қимирлаши ва ш.к.; тинч ҳолатга қарама-қарши ҳолат. *Одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида қандайдир нотинчлик сезди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг юришлари, кифтларининг ҳаракати ниҳоятда чиройли эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу қоронғиликда алақандай махлуқларнинг лип-лип ҳаракати аранг кўзимга чалинарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қудратли ғилдираклар ҳаракатидан келаётган овоз Ойбекни хаёлга чорлади.* Газетадан.

2 Ишни бажаришда фаолиятнинг ҳолати, бажарувчининг фаолият тарзи, йўси-ни. *Ҳали ўринларини йиғиштириб улгурмаган жангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Киши тана аъзоларининг маълум бир маъно, мазмунни ифодаловчи ҳаракат-ҳолати. *Табиб.. кўрбошига нимадир деди. Унинг юз ва қўл ҳаракатидан «сиздан нима кетди, бир кўрайлик», деган маъно англашилиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Улар энг ибтидоий тилга — ҳаракатлар, имолар билан фикр ўқтиришга мурожаат қилдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотин унинг ҳаракатидан «ўлич бер» деган маънони англади..* А. Қаҳҳор, Нотик.

4 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш. *Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди.* ■ *Шерали ҳамширанинг ҳаракатини кузатаркан, юраги сиқилиб, зўрға гапирди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Муталнинг биринчи ҳаракати бўш кетди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон.. бир ҳаракат билан пулемёт тепкисини босди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Ҳаракат қилмоқ Уринмоқ, интилмоқ. *У йиғлаб юбормасликка шунча ҳаракат қилса ҳам бўлмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Бола тақлидчи бўлади, у.. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Пайида бўлиш; тараддуд. *Режамиз амалга ошаётганига суюниб, тўй ҳаракатига тушди.* «Муштум». *Қорининг хотини дастурхон ҳаракатида юрганида, у гап бошлади.* Мирмуҳсин, Бир хум тилла. *Яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

6 Хатти-ҳаракат; қилиқ. *Унинг бу ҳаракатлари кўпчиликни ранжитди.* ■ *Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турар эди.* Ф. Мусаёнов, Ҳури.

7 Маконда бирор йўналиш бўйича бўладиган силжиш, юриш ва б. *Кўча ҳаракати.* *Йўл ҳаракати қоидалари.* *Транспортлар ҳаракати.*

8 кўчма Ўсиш, ривожланиш. *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварда ўсишлари керак.* Газетадан.

9 флс. Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтовсиз жараёни. *Модда доимо ҳаракатда.* ■ *Материянинг асосий намоён бўлиши эса ҳаракат, фазо ва вақт билан боғлангандир.* «Фан ва турмуш».

10 Маълум мақсадга қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш, меҳнат. *Ҳаракат, ҳаракатда — баракат.* Мақол. ■ *Полвонёнда кечан кундуз ҳаракат тўхтамас, юк ортилган кемалар бу кенг, сунъий анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизга тушиб, Ғаззолига кетарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 кўчма Белгили мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. *Миллий-озодлик ҳаракати. Ишчилар ҳаракати. Тажовузкорлик ҳаракати. Ядро қуролларидан воз кечиш ҳаракати.* ■ *Афғонистон ҳаракатчилигини кўзловчи «ёш афғонлар» ҳаракати бошланади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳаракат номи тили. Феолийнинг иш-ҳаракатнинг номинигина билдирувчи (уни атовчи), замон, шахс-сон, майл каби маъноларга эга бўлмайдиган шакли. Бу шакл -(и)ш, -(у)в, -моқ кўшимчаларидан бири билан ҳосил қилинади: ўқиш, ўқув, ўқимоқ каби.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; кўзгалмоқ; юрмоқ. [Кумуш] *Энди бояига қараганда бир оз енгиллангансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, буғриққан қизил юзлари очилинқираган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ Ҳаракатланмоқ фл. орт. н. *Новча бўйли Каримжон ўн кўлини ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди.* Газетадан.

ҲАРАКАТЛИ 1 Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган, ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ 1 Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, кўзгалмас ҳолатли (ҳолатда); бир жойда туриб қолган. *Қутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. *Ҳаракатсиз одам.*

3 кўчма Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган ҳолатда(ги). *Китоб ойлигининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўндан буён ҳаракатсиз ётган эски китобларга иккинчи умр бахи этилади.* Газетадан.

ҲАРАКАТЧАН 1 Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. *Ҳаракатчан ҳужайралар (биол.). Ҳаракатчан бола.* ■ «*Вася*» деганда, бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қамати одамларнинг кўз олдига келиб туради. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Серғайрат, ишчан. *Муҳиддин Қориеқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА Ялло қилиб, кайфсафо билан кун ўтказиш. *Баъзи бир фирқа аъзоларининг гапхонада ноз-неъматларга фарқ бўлиб, эрта-кеч ҳарала-тарала билан умр ўтказганларини ёзсак нима бўлади.* «Муштум».

Ҳарала-тарала қилмоқ Беғам, беташвиш, ялло қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. *Бўрибой бўлса рўзғордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас йўллар билан пул топиб, ҳарала-тарала қилиб яшайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. -*Баъзилардек кулиб, ҳарала-тарала қилгим келмайди, — деди Чўтир хола Умидга.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [а. حرم — хос, бегоналар кириши ман этилган жой; муқаддас, азиз жой; хотинлар; аёллар] 1 *дин.* Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас., Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 *тар.* Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). *Хон аъёнларга рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гўрўғли ана шундай насиҳатларни қилиб, ўзи ҳарам сари қараб кетди.* «Гулихиромон».

Ҳарам оғаси Ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юривчи бичилган қул. *У бир неча кун ҳарам ичидаги хужрада ётади. Ўзига келгач, шу ҳовлида ҳарам оғаси бўлиб ишлаб юради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАРАМХОНА [ҳарам + хона] *айн.* ҳарам 2. *Чап томонида амирнинг ҳарамхонасига*

ва қушбегининг ҳовлисига бориладиган йўлак. С. Айний, Эсдалиқлар. ..инқилобдан илгари шу бино ҳарамхона бўлиб, унда канизаклар турарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАРБ [а. حرب — уруш, жанг] эск. кт. Уруш, жанг. Жаҳон кўз тутди бу қудратли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарбга. Уйғун. Ҳарб илмида ҳамма йўл бекилганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қилади, дейилади. С. Аҳмад, Ҳукм.

Ҳарб олишмоқ Бир иккинчисига ҳамла қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [Набижон] Ҳўриллатиб, серқатиқ маставани ичишга тутинди. Лекин мастава ичаяптими, заҳар ичаяптими — фарқ қилмас, хаёлида ҳамон ўша раис билан ҳарб олишар эди. Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [а. حربہ — найза, санчқи] фольк. Найза, қилич каби жанг қуроли. Одам кўп-да, ҳамма ўртага олиб, Ҳар тарафдан ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушиди қилич олиб ғазога, Бек Гурўғли қолди энди қамалиб. «Хушкелди».

Ҳарба қилмоқ фольк. Ҳамла қилмоқ. Ҳолинг билмай, мунча сен ҳарба қилдинг, Парилар султони, сен энди ўлдинг. «Баҳром ва Гуландом». Бу билан аждаҳор ҳарба қилмади, Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади. «Муродхон».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб [а. حرب ضرب — жанг ва зарба] Уруш, жанг, саваш. Кунлардан бир кун Чангали Мозандарон томондан йиртқиқ ҳайвонлар мўр-малахдек бостириб келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал, ҳарбу зарб бошланибди. А. Мухтор, Чинор. Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон чиқар жойига тушириш керак: панд беролмасанг — ўзинг панд ейсан. Ҳарб-зарб қонуни шу. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРБИЙ [а. حربى — урушга, қўшин, армияга оид] 1 Урушга алоқалор; уруш, жанг ишлари билан боғланган. Ҳарбий асир. Ҳарбий сир. Ҳарбий ҳолат. Ҳарбий техника. ■ **Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ водийларга сув берувчи, нур берувчи канал эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар қовланиб, ёв йўлига ғов тикланаётганини сизди.** И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. Ҳарбий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳарбий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм. ■

Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган машиналарнинг кети қарийб узилмас эди. Ойбек, Куёш қораймас. У ерда бир тўп противогаз таққан йиғитлар ҳарбий машқ учун сафланмоқда эди. П. Қодиров, Уч илди. Хонага ҳарбий медицина формасидаги.. офицер кирди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши, ҳарбий хизматчи. Ҳеч ким ҳарбийларга хос чаққонлик билан жавоб бермади. Шухрат, Шинелли йиллар. У олиму шоирлардан кўра ҳарбийларни иззат қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 от, с.т. Ҳарбий хизмат; армия. Ўғлим ҳарбийда.. у кетди-ю, икки кундан кейин немислар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳарбийга чақирилгунча Тошкентнинг йирик заводларидан бирида смена инженерини бўлиб ишлаган. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий шароитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари учун ишлашга ўтказмоқ; фуқарони ҳарбий ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЛИК 1 Ҳарбий хизматчи, аскар эканлик.

2 Ҳарбий хизмат, ҳарбийдаги ҳаёт. Ҳарбийлик давримнинг биринчи олти ойида — сержант, сўнги ойида эса лейтенант бўлиб қайтганман. А. Баҳромов, Осон яшашнинг йўли.

ҲАРБИЙЧА Ҳарбий кишиларга хос, ҳарбий хизматга тегишли. Ҳарбийча ишламоқ. Ҳарбийча кийинмоқ. Бу ерда ҳам ҳарбийча қаттиқ интизом ўрнатилган эди. ■ Элмурод «салом», деб ҳарбийча кўришиш учун қўлини чеккасига қўйган эди, у қўл узатди, кўришдилар. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЧАСИГА Ҳарбийларга хос бир тарзда, ҳарбий кишиларга ўхшаб; ҳарбийча. Бир аскар йиғит ҳарбийчасига салом бериб: -Бизда ака-ука Ражабовлар хизмат қилишади, — деди грузинча оҳангда. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАРВОНА эск. Лўк, туянинг ургочиси.

ҲАРГИЗ [ф. هرگز — ҳеч вақт, асло; қачондир] кам қўлл. 1 Асло, сира, ҳеч. Ҳаргиз билдирма. ■ Бу гапларни ҳаргиз ҳазил билмагил! «Гурўғли». У тарафи билан ҳаргиз ишинг бўлмасин. Ҳамза, Паранжи сирлари. Аммо Адаш Карвон имону диёнатни ҳаргиз унутмади. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Буткул, бутунлай. *Жоҳилликни ҳаргиз ташла, фарзандим, Энди токи, Оловхўжа нирингман.* «Юсуф ва Аҳмад».

ҲАРДАМХАЁЛ [a. هر دم خيال] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиган, иккиланадиган; турлича, тайинсиз хаёллар огушида бўлган. *Врач нима қиларини билмай, ҳардамхаёл бўлиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кейин, ҳай, майли дегандек, ҳардамхаёл кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАРДАМХАЁЛЛИК Ҳардамхаёл ҳолатлилик. *Низомжон акасининг гапига тушунмади. Урндан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳардамхаёллик билан яшаган одам фойдали ишни ҳам вақтида қилолмай.. қолаверади.* Шукрулло, Жавохирлар сандиги.

ҲАРИНА [ф. هرینه]: *дарди ҳарина* 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) кўчма кутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб; шундай белгили, хусусиятли нарсага нисбатли ҳақорат сифатида қўлланади. *-Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, бари бир, ҳаммамиз ҳам қирилиб кетамиз. Бу турмуш эмас, дарди ҳарина, — деди Рафозл.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Шошманг, бу дарди ҳарина озроқ тутақсин! Пуф-пуф. Уҳў, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАРИР [a. حرير — ипак; шойи мато] 1 Юпқа ипак газлама. *Ҳарирдан тикилган кўйлак. Ҳарир дурра.* ■ Мулозимлари тилладўз чопон ва ҳарир кўйлақлар тугилган зарбоф бўғчани малика оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Карвон йўларида.

2 Умуман, юпқа, нозик газлама. *Ҳарир шол рўмол.* ■ Раққоса устидаги ҳарир матоларни итқитиб ташлаб.. ўйин тушди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавохир. *Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиглиқ турар эди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

3 кўчма Тоза, мусаффо, шаффоф. *Кеч кириб, оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёпди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Тонг отган, ҳавони қоплаган ҳарир туман орасидан олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАРИС [a. حرير — ҳирсли, бирор нарсага берилган; очкўз, тамагир; тежамкор] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; иш-

кивоз, жуда орзуманд. *Шахматга ҳарис одам. Хоккейга ҳарис.*

2 Очкўз, тамагир; қурумсоқ. *Мен қорнидан бўлак ғами йўқ, ҳарис, жоҳил уламоларни ёмон кўраман.* С. Сиёев, Аваз.

ҲАРИСЛИК Ҳарис бўлиш, ҳарисга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Ҳарислик билан пул йиғмоқ.* ■ Самандар унинг қўлидаги шишага ҳарислик билан қараб қўйди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *..сотувчи йигит унинг ҳар бир қилиғи, хатти-ҳаракатини ҳарислик билан кузатмоқда эди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҲАРИФ [a. حريف — шерик, бирга ишловчи; ўртоқ, улфат; бирга ўйновчи; мижоз] 1 кт. Шерик, жўра, улфат. *Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган Утарбой унга жавоб берди.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Ахир, бекас бир нотавон, унутилган ғарибни Қаҳратон қиш кечасида йўқларди қай ҳарифи.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи; рақиб. *Кураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар.* М. Шайхзода. *Табибий билан муносабатлари бузуқлигини эшитиб, Саид Ғозига ўхшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНА 1 фольк. белг. олма. Барча, ҳар нима, нимаки. *Қулоқ солдим ҳарна деса амрига..* Ҳ. Олимжон. *Ҳарна сирни айтаверинг ўзима.* «Ҳасанхон». *Кўнглидаги ҳарна губорлар кетди..* «Баҳром ва Гуландом». *Аркон давлатимни сенга топширдим, Ҳарна ихтиёрим сенга топширдим.* «Ҳасанхон».

2 Нима бўлганда ҳам, ҳар ҳолда. *Ҳўжа-бековнинг сўзига кириб, ҳарна ялама бўлади, деб ҳамма йўлбошловчи серкаларнинг жунини қирқтириб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Лекин Қўлдош ҳарна ўзини Каримдан ожиз санаб, гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 с.т. Шуниси ҳам ёмон бўлмаслиги, ҳечдан кўра шуниси ҳам маъқуллиги маъносини билдиради. *..бутун бир мавсумда ўн меҳнат кунини пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна!* А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. *Икковизга биттадан эшак ёзсаям, ҳарна.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНЕЧУК кам қўлл. айн. *ҳарна* 2. *Ҳарнечук иш бўлса, бажариб ташлаймиз.* ■

Сидиқжон далани яхшироқ кўрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у [Мунисани] тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади. Ё. Шукуров, Орзулар.

ҲАРОМ [a. حرام — фойдаланиш, истемол этиш шаръан ман этилган нарса; муқаддас; ноқонуний] **1** дин. Шариат ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром деганларидек. ■ У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўчқабоқар-да! Балки чўчқа шариатда ҳаром махлуқ ҳисоблангани учун ундан ҳазар қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаром ўлмоқ Сўйилмасдан, бирор касаллик ёки бошқа сабаб билан ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида; бундай ҳолларда уларнинг гўштини ейиш ман этилади, яъни ҳаром ҳисобланади). Қўйивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади. Мақол. ■ Отамнинг «Чемберлен» деган эчкилари бор эди, ҳаром ўлай деганда, бўғзига пичоқ тортиб юборганлар. С. Аҳмад, Хукм. **Ҳаром қилмоқ** Ҳаром ҳолга келтирмоқ. Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охириги мартаба ўнай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қизишманг! Табаррук қиличингизни бу ифлоснинг қони билан ҳаром қилманг! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Шариат бўйича, анъана ёки тартиб-қоидаларга кўра ман этилган иш, хатти-ҳаракат; шу йўл билан топилган нарса; ҳаётида шундай йўл тутувчи кимса. Тўғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиғлаб турган ғарибнинг ёнига кир, кўнглини ол, дегансиз. С. Сиёев, Аваз. **Жиноятчилик йўли билан топган ҳаром пулингиз ҳисобига еган овқатларимиздан ҳали ҳам ўқчиб юрибмиз.** «Муштум». Шунақа ҳаром одамлар ўз эгаларига яхши хизмат қиладилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с.т. Жинсий муносабатдан сўнг ғусл қилмаган, чўмилмаган.

4 Фойдаланиш мумкин бўлмаган, эсиз кетган нарсаларга нисбатан қўлланади. У бу мажлисга Саидғози билан бирга кечалари уйқусини ҳаром қилиб тайёрланди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ё ҳафтада бир келадиган дам олиш кунини ҳам ҳаромга чиқариб, бозор-ўчар қилсинми? Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Энди бу ерлар бизга ҳаром бў-

либди, Бу араб юртида бизга нима бор? «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРОМЗОДА [a. + ф. حرام زاده — ҳаромдан, никоҳсиз туғилган] **1** айн. **ҳароми.** -Қоч, ҳаромзода! — деб Султонга таҳдид қиларди Бўронбек. Ҳ. Фулом, Машъал. [Қутидорнинг] Кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайганча қолди. Яна «яхшиликни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..тузингни ичиб, тузлуғинга тупураман, дегин.. Ҳаромзодаларнинг йўлига тушдингми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма кам қўл. Ўз жинси, зотидан бўлмаган; бегона (нарсалар ҳақида). Тош-ойнанинг олдига утириб олиб, мўйчинак билан соқол-мўйловининг ҳаромзода тукларини юлди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи жойларни баланд бўйли ғумайлар босиб, ҳалиги «ҳаромзода»ларни ҳам кўриб бўлмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАРОМИ [a. + ф. حرامى — кимсанинг молига, ҳаром нарсага дахл қилувчи; ўғри, қароқчи] **1** Ўзаро никоҳ қилинмаган эркак ва аёлдан туғилган бола. -Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳажм йўлида орттирган ҳаромимга қўйлакча тикаётган эдим, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг юзимизга оёқ қўйиб, никоҳсиз загасдан ўтиб олдинг. Энди уялмасдан, ҳароми болангни кўтариб келдингми?! Файратий, Довдираш.

2 кўчма Шундай маъноли сўкиш, ҳақоратни билдиради; ифлос, ярамас. Сут кўр қилгур, ҳароми Гитлер оқпадар.. Ф. Фулом. Мен сени жоҳил, шухратпараст бир сак деб юрсам, одам қонига ташина зулук экансан-ку, ҳароми! С. Сиёев, Аваз.

ҲАРОМЛАМОҚ **1** Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. Кучук қозонни ҳаромлаб кетибди.

2 кўчма Номусига тажовуз қилмоқ. Тоқай пок қизни ҳаромлаб, яна — Тарвуз каби узар ота калласин! С. Назар. **Ширин, Шакар ҳаромлади танамни..** «Ширин билан Шакар».

ҲАРОМЛИК Ҳаром бўлиш, ҳаром иш, хатти-ҳаракат. Ҳаромликдан ўзини тиймоқ. ■ Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман. Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАҒИЗ [a. + ф. حرام مغز — мияча; орқа мия] Марказий нерв системаси-

нинг умуртқа погонаси канали ичида жойлашган қисми; орқа мия. *Буниси елкамдан сўяб олиб, ҳароммағизимга урди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Султон, ҳароммағиздан намуна олишнинг қандай азоб эканини бошидан кечириб билган эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҲАРОМНАМАК [а. + ф. حرامنامک - ҳаром туз: ичган тузини оқламаган] Тузни оқламайдиган, тузини ичиб, тузлугига тупурадиган. *Бўлмаса, подшоҳ ҳақида иғво қилганларнинг ганини эшитган ҳамоно оғзига урмасиди! Ёки у ҳаромнамакларни бизга тутиб бермасиди?!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Муҳаммад Дўст асли ҳаромнамак экан, Андижон томонларда фитна-иғволар қилиб юрганида, яна Шайбоний қўлига тушидию, кўзларини ўйиб олдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан, бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. *Меҳнат замонидир бу яхши замон. Ҳаромтовоқ одам ўридан ёмон.* Уйғун.

ҲАРОМТОМОҚ 1 айн. *ҳаромтовоқ.* *Январь ойи кўк ялғизни қайдан топай?.. Она-бола қичқирдилар унга шу чоқ: -Кўп гапирма, ол саватни, ҳаромтомоқ!* А. Муҳтор.

2 Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, порахўрлик, товламачилик ва ш. к. нопок йўллар билан яшовчи. *Тошкент вилоят судида Ҳидоятова ва унинг ҳаромтомоқ шерикларининг жиноий иши кўрилди.* Газетадан. *Бозордагиларни дўқ билан чўчитиб олган бундай ҳаромтомоқларни ким тийиб кўяр экан-а!* Газетадан.

ҲАРОМХҲҮР [а. + ф. حرامخور - ҳаром (қилинган) нарсани еювчи] **1** дин. Ҳаром, шариятда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. *Ҳаромхўр киши.*

2 кўчма айн. *ҳаромтомоқ.* *Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса.* Уйғун. *Бировнинг дўпписини бировга кийгизиб кун кўрувчи бунақа ҳаромхўрлар бозорда кезиб юришаркан.* «Муштум».

3 Ўлимтикларни еювчи (қушлар ҳақида). *Жилганинг устида бир гала қорақуш.. ва калхатлар гир айланиб учиб юрарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРОМХҲҮРЛИК Ҳаромхўрга хос иш, хатти-ҳаракат. *Тўтининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фирибгарлик.. билан дунё орттириб, «Болта кўпас» деб ном чиқарган катта савдогарнинг ўктам мирзоси эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юмолмайман.* Н. Аминов, Суварак.

ҲАРОМ-ҲАРИШ [ҳаром + ф. هراش - қайт қилиш; қусуқ] Ҳаром нарсалар, ҳаром иш, қилмишлар. *-Дўхтирхонаси қурсин, ҳаром-ҳаришни фарқ қилмайди.. - деди Савриниса Халниса холага.* Мирмуҳсин, Чинқиш. *Ҳаром-ҳаришга аралашиб юриб, сен ҳам чарви боғлаб қолдингми? Уйғун, Ҳуррият. ..тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-ҳаришлардан асраб келган, болам.. «Ёшлик».*

ҲАРОРАТ [а. حرارت - иссиқлик, ҳарорат, температура; тошма; аччиқлик] **1** Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли даражадаги иссиқлик. *Оловнинг ҳарорати. Кўешнинг ҳарорати. ■ Дашт, дашт! Ҳарорат зарбидан ҳамма ёқ лип-лип этади.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Қора кигизларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтов ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини кўйдираётгандек, пуф-пуфлаб нафас олиб ўтирган мингбоши келувчига бош ирғади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик ҳолати; температура. *Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзгариб туриши. Мўътадил ҳарорат. Юқори ҳарорат. Совуқ ҳарорат. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади. ■ Жўра полвон.. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати.. суғориш усуллари яхши бўлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳарорат етарли бўлса, тўққиз-ўн кунда шולי униб чиқади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. *Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ. ■ Меъморнинг ҳарорати настга тушмас, бунинг устига тинмай алаҳларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 кўчма Рухий кўтаринкилик, жўшқинлик. *Фуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфжон қизиқ тўқсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлик ҳарорати сўнган эмасди.* Т. Обидов,

Юсуфжон қизик. *Ҳарорат билан айтилган бу сўзлар замирида улкан бир ҳақиқат ётибди.* Газетадан.

5 кўчма Ҳиссий тафт, завқ, лаззат. *Элмурод Зебони кузатиб кўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломлади. Шухрат, Шинелли йиллар. Уша тунги энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин.* Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. *Кўёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди.* Газетадан. *Гулнор.. ҳароратли кўллари билан унинг юзини силади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳиссий, руҳий тафтги, кўтаринки руҳдаги; жўшқин. *Ойсанамнинг чехраси ёришиб.. кўзларидан у ёшдаги қизларгагина хос ҳароратли жозоба учкунланди.* М. Хайруллаев, Кўшнилари. *Ҳаётхон Фуломжоннинг ҳароратли сўзларини, ишқ таронасини эшиттаётгандек, берилиб эшитди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. *Энди кўёш ёрқин! Лекин менинг учун Юлдуз каби ҳароратсиз, хайр! А. Мухтор.*

2 кўчма Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишламайдиган, «совуқ». *Ана қаранг, куз кўёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилмайишидай ҳароратсиз. Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган — оқиш хира.* С. Анорбоев, Оксой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ Ҳарс-ҳарс қилмоқ (қ. *ҳарс-ҳарс*). *Нафаси томоғига тиқилиб, ҳарсиллаб тўхтар.. боши гир айланарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Юрагим гун-гун уриб, ҳарсиллардим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Оқсоқол иссиқдан ҳарсиллаб, бир муддат сукут қилди.* Ойбек, Навоий. *..офтоб жуда қизиб кетган пайтда, Абдурасул ҳарсиллаб қолган ҳўкизларни кўшдан чиқариб дам беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРС-ҲАРС тақл. с. Иссиқ, тез ёки оғир меҳнат, ҳаракат туфайли қийин, оғир нафас олиш ҳолатини билдирадн.

Ҳарс-ҳарс қилмоқ Шу тарзда (оғир ва қийин) нафас олмоқ. *Тез юриб келганларидан бўлса керак, нафаслари оғизларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..икки отлиқ этиб олишига сал қолибди, саман от ҳарс-ҳарс қилиб келарди.* Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЛ мод. с., с.т. Ҳар қалай, хайрият, хайриятки. *-Мен ойим уришиб берадиларми деб, кўрққандим. Йўқ, ҳартугул, индамадилар, — деди Эргашининг ўртоғи.* А. Мирзахмедов, Кулган чечаклар.

ҲАРФ [а. حرف — товушнинг ёзувдаги шакли; ундош товуш; сўз] Товуш (фонема)нинг ёзма нутқ учун қабул қилинган шакли, белгиси. Ҳар бир товуш (фонема), одатда, бир белги билан ифодаланади. Мас., а, б, к, у ҳарфлари. Баъзи фонемаларгина, маълум талаб, сабабга кўра, бирдан ортиқ белги билан ифодаланади.

Бош ҳарф Кичик ҳарфдан ҳажми ёки шакли ва ҳажми билан фарқланувчи ҳарфлар. Мас., А ҳарфи шакли ва ҳажми билан кичик а ҳарфидан, В ҳарфи фақат ҳажми билан кичик в ҳарфидан фарқланади. **Кичик ҳарф** Имло қоидаларига кўра бош ҳарф ёзиладиган ҳоллардан бошқа ҳар қандай ҳолатда ишлатиладиган ҳарф. **Ҳарф танимоқ** Ҳарфларни биладиган, ўқийдиган бўлмоқ. *Одамлар ҳарф таниб, сал-пал ўқийдиган бўлгандан кейин, Ўрмонжон правление олдиға ҳамма бригада ва звено бошлиқларини ўқишга мажбур қилиш масаласини кўйди.* А. Қаҳҳор. Кўшчинор чироқлари.

ҲАРФИЙ [а. حرفى — ҳарфга оид; сўзма-сўз] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид, ҳарф билан боғлиқ. **Фонемаларнинг ҳарфий ифодаси.** ■ *Афтидан. Акрамжон ёзишда анча шошилган бўлса керак, анча-мунча ноаниқликлар, ҳарфий хатоларга йўл кўйибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАРФМА-ҲАРФ Ҳар бир ҳарфни алоҳида; сўзма-сўз. *Матини ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ.* ■ *Бу таржималарнинг бари айнан, ҳарфма-ҳарф асл нусхага мос бўлсада, маъноси чақилмаган.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. *..бир аёл бир доскага, бир дафтарига энгашиб, охириги сатрни ҳарфма-ҳарф кўчирар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАРФХҲҲ [а. + ф. حرف خور — ҳарф еювчи: расмиятчи, шаклбоз] Масаланинг моҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майда-чуйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи. *Ҳалиям ҳарфхўрлигини қолмабди, ҳарфхўр! С. Сиёев, Эркалар эртаги. Кўявер бу ҳарфхўрларни. Бу журналист деганинг ҳаммаси шунақа бўлади.* Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ҲАРФХҲҮРЛИК Ҳарфхўрларга хос иш тутиш. Бу ҳол ҳарфхўрлик, ишга масъулиятсизлик билан қараш ва ўқувчиларда қироатхонлик кайфиятини вужудга келтиради. Газетадан. Қироатхонлик, ҳарфхўрлик, қозғолардан ташқари чиқа олмаслик фикрингизни ўтмаслаштиради. М. Мансуров, Лектор.

ҲАРЧАНД [ф. هرچند — -са ҳам, -га қарамай] 1 кам қўлл. Тўсиқсиз эргаши гап таркибида «ҳар қанча», «қанчалик», «имкон борича» маъносини билдиради. Парда ёпилди. У одамлар ҳарчанд чапак чалинса ҳам, қайта очилмади. А. Эшонов, Чоргоҳ. Султонов ҳарчанд уринмасин, уларнинг гапи қовушмади. Э. Усмонов, Ёлқин. Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлгон гапиролмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 с.т. Инкор маъносини кучайтиради; асло, ҳеч. Ҳасанхоннинг панду насихатларини Зевархон қабул қилмади, ҳарчанд гапга қулоқ солмади. «Баҳром ва Гулаңдом».

ҲАРЧИ эск. кт. айн. ҳар қалай қ. ҳар. Ҳар қалай, ишқилиб. -Бозорлар яхшими? — Бир нави.. ҳарчи, тириклик тебраниб туради, ука. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСАД [а. حسد — рашк; кўролмаслик, қизганиш; суқ] Кимсага хос, унга тегишли нарса, фазилат ва ш.к. ни кўролмаслик, хуш кўрмаслик ҳис-туйғуси. Ҳасад ва рашкдан ичи ёниб кетаётган бўлса ҳам, сохта бепарволик билан деди: ..бизлар сахий одам, бахтиёр бўлинглар. Ф. Мусажон, Ҳури. Жавондаги қимматбаҳо буюмларни кўриб, ҳасадни кўзгалди. «Муштум». ..бу икки донгдор меъмор ўртасида азалий бир яширин рашку ҳасад мавжуд. Мирмуҳсин, Меъмор. Юрагида уйғониб ҳасад, Ич-этин еб, Қийналди беҳад. С. Очил.

Ҳасад қилмоқ Ҳасад билан қарамоқ, ҳасадли муносабатда бўлмоқ. Малика Ойқизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди. М. Маҳмудов. Мангу куй излаб. Лабинг тегса, ҳасад қилгум Гилос бирлан узумдан ҳам. Э. Воҳидов. Бахтли одамларга ҳасад қилманг, ҳавас қилиб меҳнат қилсангиз, сиз ҳам бахтли бўласиз. Газетадан.

ҲАСАДГҲЙ [а. + ф. حسدگوى — ҳасад гап айтувчи; ҳасад қилувчи] айн. ҳасадчи. Ичи қора, ҳасадгўй киши ақлли ва талантли

ли кишилардан ўрганиш ўрнига уларга бахиллик қилади. Р. Усмонов, Одобнома.

ҲАСАДЛИАНМОҚ кам қўлл. айн. ҳасад қилмоқ қ. ҳасад. Зайнаб унга [Кумушга] ҳасадланиб қаради ва кучланиб айтди: -Ҳали ёшга ўхшайсиз-ку. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Чавандоз қургур, дунёнинг завқини билади-да, — ҳасадланиб гапирди Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасадли бор, ҳасад ҳис-туйғули, ҳасад, рашк ифодаловчи. -Таҳсин-таҳсин! — дейди Ҳатиб домла ҳасадли таажжуб билан, — тоза ҳам пулни қирдик, денг. Таҳсин-таҳсин! А. Қодирий, Обид кетмон. Ҳасадли кишиларга асло дўст бўлмагил, кин-адоватли, ҳасадли киши дўстликка лойиқ эмас. «Қобуснома».

ҲАСАДЧИ Кўролмаслик, ҳасад туйғуси кучли, ҳасад билан муносабатда бўлувчи шахс. Ҳасадчи, кек-адоватли, бор бўлсанг — кўролмайдиған, йўқ бўлсанг — беролмайдиған шахслар ҳам дўстликка нолойиқдир. «Фан ва турмуш». Ҳасадчи ўзига ҳам яхшилик қила олмайди. Газетадан.

ҲАСАЙНИ [ф. < а. حسيني — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг гужуми (донаси) ҳусайниникидан тўлароқ бир тури. Нимранг тоифи, пуштиранг ҳасайни.. ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон — ҳаммаси шигил пишган. С. Анорбоев, Меҳр.

ҲАСАНА [а. حسنه — хайрли, савобли иш; хайр, садақа, эҳсон]: қарзи ҳасана Устига фойда (фоиз) қўйилмайдиған қарз. -Жуда яхши, — деди хўжайиннинг мақсадини англаган мирзо, — бу пулни қарзи ҳасана берадизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда биланми? С. Айний, Дохунда. Мен сизга беш юз сўм қарзи ҳасана берганман, яъни ижара фойдаси билан қайтаришни шарт қилмай.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАСАНОТ [а. حسنات — яхшиликлар, хайрли ишлар]: қадамларига ҳасанот «Хуш келибдилар», «пойқадамлари муборак» маъносидан меҳмонни табриклаш учун миннатдорчилик ифодаси сифатида қўлланувчи ибора. Э, қадамларига ҳасанот.. зап улуг иш бўлибди-да, қайси шамол учирди? «Муштум». Келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот. С. Зуннунова, Янги директор.

ҲАСИП Сўйилган қўй ёки қорамолнинг ичагига гўшт, жигар, қораталоқ каби-

ларнинг қиймаси ва гуруч аралаштириб солиниб, қозонда қайнатиб ёки қасқонда димлаб тайёрланадиган таом. *Тансиқ таомларнинг масаллиғи ноёб хиллари ҳам бор, булар: оғиз оши, сўк оши, димлама ҳасип кабилардир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Рўзи полвон олдинига ёғлиқ яхна билан, сўнгера сих-кабоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасипи совиди Кўнгли совиди, ҳафсала-си пир бўлди. *Худой ҳаққи.. хумсаларингдан ҳасипим совиди..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб сотувчи киши.

ҲАСРАТ [а. *حسرت* — қайғу, алам; дард, оғриқ; азоб чекиш; зориқиш, соғиниш] 1 Ички дард; дард-алам. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мақсадингни англа, Матпано! Кўринган одамга ҳасратингни айтиб, дунёдан йиғлаб ўтмоқчимсан?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Не ҳасратда Жуда қийинчилик(лар) билан, не машаққатлар билан. *Не ҳасратда обод қилган боғининг колхозга ўтиб кетишидан кўрқиш унинг кўзини кўр, қулоғини кар қилиб қўйди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина. *Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. Не ҳасратда йиққан.. пулини бузиб, мен учун харажат қилиб келди-я!* С. Аҳмад, Таъзим. **Ҳасратда ўт с.т.** Бирор иш-юмушдан ранжиш, уни маъқул кўрмаслик, шу ҳақда енгил койишни билдиради. *Ўқиб туриб кўрсатган кароматинг шу бўладиган бўлса, ўқимай ҳасратда ўт!* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дард-алам, шикоят, нолиш кабиларни ифодаловчи гап-сўз. *Асад, қараса, холасининг ҳасрати тугамайдиган.* Ф. Мусаёнов, Нозик масала. *У тўғралган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ҳасрат қилмоқ 1) дард-аламини изҳор қилмоқ. *Отам ўлди, эрим ўлди, дедим, йиғладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нар-

садан зорланиб шикоят қилмоқ. *Пошша хола кўнгли чўкиб, уйига қайтди-ю, шу кунни биринчи марта Дороббекка куёвидан ҳасрат қилди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Умрида бир нарсадан шикоят қилмайдиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлда тута биладиган бу зийрак, нозиктабб аёл билан мен келган масалада гаплашиш анча мушкул эканлигига ақлим етиб турарди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. **Ҳасратидан чанг чиқади қ. чанг 1.**

ҲАСРАТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасрат қилмоқ қ. ҳасрат.** *Кейингилар эса, масалан.. бир савдогар, ўзининг жуда фақирлигидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, ғам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, шундай мазмунли суҳбат қурмоқ; дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда ўрта ёшли икки деҳқон ўтирар, бу йил сабзи-пийёзнинг бозори қасодлигидан ва уловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрибиби.. Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҲАСРАТЛИ 1 Дард-ҳасратга эга, ғам-аламдан иборат. *..ҳасратли қора кунларини бу яқин орада ҳозиргидек эзилиб эсламаган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Қаршингда ҳасратли ўйга толаман. Қачон халқ бўласан сен, эй оломон?! А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Дард-ҳасрат акс этувчи, дард-алам ифодали. *Лабларидан учади Ҳасратли фарёд.* Файратий. *Чой устида она Толибжоннинг қаршисига ўтириб, ҳасратли бир товушда деди: -Болам, билиб турибман, ичингда ўт ёнапти. Нима бўлди, айт!* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАСРАТО: во **ҳасрато** [ф. + а. *واحسرتا* — эвоҳ, ҳайҳот, афсус] Каттиқ афсусланиш, ачиниш ҳис-туйғусини билдиради; эвоҳ. *Олиб кенглар иккигина гўдагим, Во ҳасрато, учар бўлди чирогим.* «Эрали ва Шерали».

ҲАССА [а. *حساء* — таёқ, асо, ҳасса] Қўлла тутиб, ерга тираб, таяниб юришга хизмат қиладиган маҳсус таёқ; асо. *Ёғоч ҳасса. Темир ҳасса. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. ■ *Шу он Ҳасан сўфи халойиқ ичидан ҳассасига таяниб, олдинга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кампир бир қўлида*

ҳассага, иккинчи қўлида Анорхонга суянганича қабристонга йўл олди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАССАКАШ [а. + ф. عساکش — ҳасса тутиб, йўл бошлаб борувчи] *эпн.* 1 Аза ёки тўйда эшик олдида туриб, келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб борувчи киши. *Лошлалаб бораётган тобут, ярми тепада, ярми настда қолиб кетган ҳассакашлар.. унинг кўз олдида кетмас эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

ҲАССОС [а. حساس — таъсирчан, ҳиссиётга берилувчи; сезувчан, сезгир] 1 Нарсаҳодисанинг моҳиятини тез, тўғри ва тўла ҳис этувчи, бирор соҳа ёки соҳаларда ўта билагон, ўткир билимли ва сезгир. *Ҳассос шоир. Ҳассос санъаткор.* ■ *Шоир ва ҳассос публицист Фахур Фулом тараққиёт душманларининг турли кўринишдаги найрангларини ўз шеърларида ўткир сўз билан фош қилди.* Газетадан.

2 кўчма ўткир, сезгир. *Ундаги ҳассос қалб, қувликни билмайдиган соддалик, элтишудлик.. аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Унинг ҳассос қалами билан битилган шеър мисралари илгарга тизилган шодашода марваридлардир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҲАСТИ *эск. с.т.* Ҳазрат. *Елкага рўмол ташлаб.. меҳмонхонага кириб келган Мавлавийга .. Мирзакарим ҳожи вофуруш ҳустоқлик билан арз қилди.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҲАТЛАМОҚ Нарса ёки жойнинг устидан қарама-қарши томонига ирғиб ўтмоқ; қаламлаб устидан ўтмоқ; сакрамоқ. *-Қани, тўйга юринг! — деди тоға зовурдан ҳатлаб ўтиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давлатёр кўприқдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Фуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшини дарчага икки ҳатлаб етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен икки дунёни бир ҳатлаб ўтиб, Оғзимга солганим — бор-йўғи толқон.* Э. Шукур, Ҳамал айвони. *-Мени шу ерда кутасан, — деди-да зинадан тез-тез ҳатлаб, бинонинг ичига кириб йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч-тўрт ҳатлашда йиштакчага етиб олди.* С. Нуров, Нарвон.

Остона (дан) ҳатламоқ Бирон жойга (уй, хона ва ш.к.) кирмоқ ёки ундан чиқмоқ. *Туғуруқхона остонасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдиридан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади.* Газетадан. *Остонадан ҳатлаган меҳмон, Меҳмон бўлиб кел яна бир бор.* Б. Бойқобилов. *Чордевор, остона ҳатлаб, кўчага чиқмасдик..* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТТО [а. حَتَّى — гача, қадар, то; ҳатто, ҳам] *юкл.* Ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Райимбек додхоҳ.. қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушиди. Ҳатто Азизбекнинг буйруғига ҳам қулоқ солмай, тўс-тўсга қоча бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уйда ҳамма нарса ҳам унга ёт.. ҳатто онаси ҳам бегона каби.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАТТОКИ *айн. ҳатто.* Бир — доктор, бири — ҳамшира, Усча ҳамки ҳаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар.. Ҳ. Пўлат. *..улар масжид ва мадрасаларга қўйилмасин.. ҳаттоки шаҳри Қўқондан чиқариб юборилсин..* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАФРАНГ *с.т.* Ҳафтранг. *Навоий манқалага яқин, ҳафранг қоғоз тиззасида, қалами енгил қитирлаб, чиройли хатлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий.

ҲАФСАЛА [а. حوصلة — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] Иш-юмуш, ҳаракат ва ш.к. га бўлган майл, истак; иштиёқ. *Ҳафсаласи йўқ. Ҳат ёзишга ҳафсалам бўлмади.* ■ *Бувинисо холаининг қўлидан супурғи тушмайди, уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Хайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрарди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

Ҳафсала қилмоқ Ҳафсала билан киришмоқ, диққат, эътибор қаратмоқ. *Ҳафсала қилсам, икки кунда тугатаман.* ■ *..буни Тошкентга боргач, бир ҳафсала қилсам, ўзгартираман.* Н. Фозилов, Шонли авлод. **Ҳафсаласи пир бўлмоқ қ.** *пир П. Раҳимдан ҳафсаласи пир бўлган Кўзибой шийпонга етгунча бир марта ҳам орқасига қарамади.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди шекилли, дафтарини ёнди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАФСАЛАЛИ Ҳафсаласи бор, хоҳиш-истаги яхши. *Ҳафсалали йигит.*

ҲАФСАЛАСИЗ Ҳафсаласи, майл-рағбати йўқ. -Заргаров.. *ғайратли одам, — деди Ҳайдаров жуда кўпайиб кетган қоғозларини ҳафсаласиз варақлаб.* А. Мухтор, Бўронларда бордек халоват.

ҲАФТА [ф. هفته — етти кун, етти кеча-кундуз] Душанбадан якшанбагача (илгари — шанбадан жумагача) бўлган етти кеча-кундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бирлиги; умуман, шунча кеча-кундуздан иборат бўлган вақт. *Ҳафтанинг иккинчи кунини. Утган ҳафта. Дарс келаси ҳафтадан бошланади. Ишимиз яна икки ҳафтада тугайди. Кўришмаганимизга бир ҳафта бўлди. ■ Унга ўғлидан ҳар ҳафта хат келади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳожи ва Отабеклар яна бир неча ҳафта қолишга қистасалар ҳам бўлмай, [қутидор] узр айтди.* А. Қодирӣ, Утган кунлар.

ҲАФТАЛАБ Бир неча ҳафта давомида. *Султонмуродга бир-икки соат дарс бермоқ учун у баъзан ўз уйида ҳафталаб китоб кўрар эди.* Ойбек, Навоӣ. *Ё ҳафталаб ёмғир қуяди, ё лоп этиб қор ташлайди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага мўлжалланган. ҳафта ичида бўладиган. *Ҳафталик йиғилиши. Тўгаракнинг ҳафталик машғулотини. Ҳафталик журнал. Беш ҳафталик таътил. Бир кунлик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!* Мақол. ■ *Кўрмайсизми ҳаром ўлгурни.. бир ҳафталик хашакни бир ейишда еб қўйибди.* «Муштум». *Батальон Н. шахри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қатори кириб борди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *У бизнинг жўрабoshiмиз, ҳафталик тўкмамиз бор эди-да.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бир ҳафта муддат ичида бўлиб ўтадиган бирор тadbир, иш. *Кўчат экиш ҳафталиги. ■ Утказиладиган ҳафталик кишиларимизнинг маънавий ҳаёти юксалаётганини намойиш қилади.* Газетадан.

ҲАФТАФАҲМ Бирор нарсани дарров уқиб, тушуниб ололмайдиган, фаҳми калта; анқов, бефаросат. *Муллаваччалар зехни ўткирроқ шерикларини «хушфаҳм», зехнсизларини «ҳафтафаҳм» деб аташарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -*Қаердан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм!* — *Али тажаннинг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲАФТИЯК [ф. هفتيك — еттидан бир] Қуръоннинг еттидан бир қисм суралари танлаб олиб тайёрланган ва ўтмишда диний мактабларда хрестоматия вазифасини бажарган алоҳида китобча. *Мен Турбатда болаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб, кунда беш вақт азон айтиб, имомгарчиликка ўтиб турдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар.. абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [ф. هفت رنگ — етти хил ранг, камалакнусха] Турли рангда гуллар солинган, товланиб турадиган. *Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳисини ва ҳафтранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди.* С. Айний, Куллар.

Ҳафтранг қоғоз тар. Ўрта асрларда Туркистон хонликларида косиблар томонидан ишлаб чиқариладиган яхши сифатли, ҳар хил рангли қоғоз. *Биз ўқувчиларга таниш-тирмоқчи бўлган.. мажмуа ўрта настағлик хатида ҳафтранг қоғозга ёзилган бўлиб.. унда ўттиздан ортиқ шоирнинг шеърлари бор.* «ЎТА».

ҲАЧЧА шв. Айри (ёғоч), тиргак, тирговуч. *Тоға гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳаччага қараб турди-да, сўнг қўлини сирмади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАШАМ [а. حشم — ҳурмат, эҳтиром; хизматкорлар, навкарлар] **1** Безаш учун ишлатиладиган нарса, буюм; безак. *Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Юзлаб улкан биноларнинг ички ҳашами, беағи у ишлаб чиқарадиган буюмларга муштоқ.* «Муштум». *Уй-жой қурмаган, латта-путта йиғмаган, машина, ҳашамларга ҳам хуши бўлмаган.* С. Нуров, Нарвон.

2 Уй, иморат ва ш.к. нинг безак ишлари ва б. ишлов, қурилмалардан иборат кўркли, салобатли, дабдабали кўриниши, ҳолати. *Рўзматов бизни ичкарига таклиф қилди. Кирдик. Ана клубу мана клуб. Кенглигини кўринг-у, ҳашамини томоша қилинг.* «Муштум». *Раис.. ўзининг иккинчи участкасига ҳашам бериш билан банд эди.* «Муштум». *Қарши шахрининг ҳашами, салобати, боғларининг сўлимлиги юқоридан [самолётдан] яна ҳам латофатли.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҳолат; безовталиқ. Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўёнинг так-рорланишини интиқ бўлиб кутади. С. Сиёев, Аваз. Қиз даҳлизда, эшиқ орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қучоқлади, секин шивирлади: -Қайгурманг, онажон. Ойбек, Танланган асарлар. Шербекда уйғонган руҳий кўтаринкилик чехрасини ёритиб, аззойи бадани ҳаяжондан титради. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаяжонга келмоқ айн. ҳаяжонланмоқ. Кекса чўпон, кесилган икки қулоғи ва бурнига куйдирилган намаг босиб, сизиб оқаётган қонни тўхтатишга ҳаракат қилар эди. Қўтилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаи.

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ҳаяжонга тушмоқ, ҳаяжонли ҳолатда бўлмоқ. Мусофир ҳаяжонланиб йиғлаб, Меъморга қай йўл билан ташаккур айтишини билмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттароқ ҳаяжонланарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликдан дарак берарди; у эрига тикилди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ҲАЯЖОНЛИ 1 Ҳаяжонга тушган ҳолатли. Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабий кўринарди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Безовталиқ, ҳаяжон ифодали. Мирзакаримбой ҳаяжонли, титроқ товуш билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади. Ойбек, Танланган асарлар. Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..унинг кўзлари беқарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди. Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқинлантирадиган. Ҳаяжонли фильм. Ҳаяжонли асар. ■ Тақдир хотиралари, ўтмиш қисматининг ҳаяжонли воқеалари қалам тебратилишга имкон бермасди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Хонага ҳаяжонли сукунат чўккан, салқин эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲАЯЛ: ҳаял ўтмай Озгина вақт ўтмай; тезда. Ҳаял ўтмай етиб келди. ■ Турғуной

шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди. А. Қаҳҳор, Мастон. Ҳаял ўтмай кўчадан унинг шанғиллаган овози эшитилди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳаял ўтмай ёрдамчи кирди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАЯЛЛАМОҚ айн. кечикмоқ. Бир соат ҳаяллади. ■ Кел, болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама. «Равшан». Ҳаяллаб кетганингизга, бир бориб хабар олиб келай-чи, деб келдим. М. Ҳазраткулов, Журъат. Набижонов анча ҳаяллаб машинани олиб келди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ҲАҚ(Қ) [а. حَق — тўғри, рост, чин, ҳаққоний; ҳуқуқ; адолат; маж. худо] **1** Ҳақиқий ҳолатга мос; ҳаққоний, рост. Ҳар замон «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшитилар, қарсақ кўтарилар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳақ гапни гапирдингиз, амирзодам, жуда ҳақ! Она рози — худо рози.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳаққин айтсам, ота-энам ҳозир бор.. «Эрали ва Шерали».

2 Ҳақиқий ҳолат; ҳақиқат. Ҳақ жойига қарор тонди. ■ Шўх, ерга урса булутга сакрайдиган, ҳаққа бўйин эгиб, ноҳаққа сакраб кетадиган Сарсенбойнинг ор-номуси зўр эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. ..гулзору вайрона, ханжару андава.. ҳақу ноҳақ ёнма-ён турибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқат эртатка эрилир эрта, Эртага афсона ҳаққа дўнади. «Шарқ юлдузи».

3 Шахс билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, ҳақиқатнинг шу сўз билдирган шахс томонида эканини билдиради. Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Маҳкам Зикир билан тўқнашувда ўзининг ҳақ эканлигига ишончи комил.. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳар касбдаги одамлар хат ёзишибди-ю, аксарияти Собирни ҳақ, хотинини ноҳақ, деб кўрсатишибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 Бирор нарса, иш-ҳаракат учун қонуний бўлган, талаб, тартиб-қоидага тўғри келадиган асос, эрк-имконият; ҳуқуқ. Унинг пенсия олишга ҳақи бор. Сизни айблашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. ■ Раиснинг мағрурланишга ҳақи бор. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад ҳали ўзини Раҳим акалар қаторига қўшишга ҳақи йўқ деб ҳисоблар, хиралик қилмай, ўзини четга торттиб юрарди. Ф. Музажонов, Ҳиммат. Музаффар зотларга мо-

там ноҳусоз, Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Ҳуқуқ, қонун ва ш.к юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегишли ҳисса, тўланадиган ёки олинадиган нарса. *Электр ҳақи. Квартира ҳақи.* ■ Кўринишдан шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор, деб сизирнинг сунтини ичмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Миша, берган сутим ҳақи қутқар, ўламан! «Муштум». Завод Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳақи йўқ. С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Иш, меҳнат, хизмат эвазига тўланадиган, олинадиган пул ёки бошқа нарса. *Хизмат ҳақи. Иш ҳақи.* ■ Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз. Ойбек. Танланган асарлар. Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи. Одамларни ишлатиб ҳақ тўлаш, ишоот учун гишту ганч, ёғочларни келтириш унинг зиммасида. Мирмуҳсин, Меъмор.

7 дин. Худо, оллоҳ, тангри, парвардигор (худонинг сифатларидан бири). *Ҳақ таоло.* ■ Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим! «Алпомиш». Ох тортсам, тўкилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар гамли қулнинг товуши. «Рустамхон».

8 (3-ш. эгалик шаклида — ҳақи, ҳаққи) Бирор гап, фикрнинг ўзи боғланиб келган сўз аниқлашга шахс, нарса ва ш.к. ни ўртага қўйиб айтилаётгани маъносини билдиради. *Кўйинг!.. Худо ҳақи, тегманг! Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Мана шу Қуръон ҳақи, йўлдан озғанларни қатл қилиш.. савоби азимдир. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутиб айтаман: Қанийди куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб. А. Орипов, Юртим шамоли.*

9 (эгалик ва ў.-п. к. шаклида — ҳақида) кўм. өзф. Қаратилганлик муносабатини билдиради; тўғрисида, тўғрида. *Пахта планининг бажарилиши ҳақида маълумот. Обҳаво ҳақида маълумот. Мажлисда сен ҳақингда яхши гаплар айтилди.* ■ Фронт газетасида Ҳасанов ҳақида ёзилган бир хабар ҳамиша чўнтагимда. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Ҳақ деб Бирор нарсанинг юз бериши, амалга ошувини кутиш, илинжида бўлиш ҳолатини билдиради. *..уйига келса-ю, кўча шикда ҳақ деб ўтирган раҳматлик онасига*

йўлиқса.. она унга савағич олиб югурса, нима бўларди? Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Фашистнинг снайпери ҳам қудуқни нишонга олиб, тун-кун ҳақ деб кутарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАҚҒҲЙ [а. + ф. *حقگوئى* — ҳақ сўзни, ҳақиқатни айтувчи] Ҳақ сўзни айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Рост гапни айтганларни иввогар, ёлгон гапни айтганларни, лаганбардорларни ҳақгўй десангиз, ҳақиқат қаёқда қолди. Уйғун, Асарлар. У ҳақиқатни тилга кирита олди, ҳақгўйлар қалбига йўл топа олди. Газетадан.*

ҲАҚҒҲЙЛИК Ҳақгўй бўлиш, ҳақгўй кишига хос хислат, хусусият. *-Извош ўзиники бўлса, шунақа кишим киймасди, — болаларча ҳақгўйлик билан тушунтирди иккинчи бола. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳукмдор қанчалик оқил ва одил бўлса.. уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка шунчалик юз тутади. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

ҲАҚДА кўм. Асосан, кўрсатиш олмошлари билан қўлланиб, ҳаракат ва объект муносабатларини кўрсатади; тўғрида, борада. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Шу ҳақда гап борганида, Элмурод Сайфуллани эсга олди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАҚДОР [а. + ф. *حقدار* — ҳаққи бор, ҳуқуқдор] Маълум ҳақ-ҳуқуққа, мас., мол-мулкка эгалик ҳуқуқи бор (шахс); ҳақли. *Ҳақдор киши.*

ҲАҚИР [а. *حقير* — разил, қабиҳ, жирканч; тубан, паст; қадрсиз; хор] 1 Ҳеч ким иззат-ҳурмат қилмайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Сиз каби улуг одам мендек фақир ва ҳақир мусофирни мамнунлик билан кутиб олгани учун бошим осмонга етди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Фуломжон.. ҳақир ота ёнида кўз ёшларини юм-юм тўкиб турган бахтсиз болаларнинг яланғоч, озғин бада-нига қараб, юраги эзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 кўчма Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. *Ҳақирингиз хизматга тайёр.*

ҲАҚИРЛИК Ҳақирларга хос ҳолат, яшаш тарзи. *..бири фақирлик ва ҳақирлик захрини ютса, бири жудалик ўтида ёнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲАҚИҚ [а. *عقيق* — ақиқ; бир қанча қимматбаҳо тошларнинг умумий номи] 1 *от*

Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. Унинг ўнг қўлининг синчалоғида ҳақиқ кўз-ли узуги бор. А. Ҳақимов, Илон изидан. Улугбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган. А. Толибов, Ўзбек мармари. Марҳамат пиёлани қўлга олиб, унинг ичидаги қип-қизил, ҳақиқ сингари виного тикилди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

2 сфт. Қизил рангдаги; қизил, қирмизи. Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди. Ойдин, Эр юрак. Ўша анор донасидай ҳақиқ юз, ўша тим қора кўз, ўша жозибадор табассум ҳамон ўтган кунларни эслатиб турибди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚИҚАТ [a. حقیقت — чинлик, ростлик, тўғрилиқ; чин, тўғри гап; туб маъно] **1** Чиндан ҳам бўлган, воқеликка мос ҳолат, нарса. Ишга келганидан бери энди битта жиддий топшириқ олди, ҳақиқатни айтмаслик гуноҳ. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Инсон бахти меҳнатда эканлиги айни ҳақиқат. Газетадан. Дейдилар: ҳар замоннинг бордир ўз тарозуси, Оҳ, нақадар рост эрур ушбу буюк ҳақиқат. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Маълум тартиб-қоида, қонунларга мос иш, хатти-ҳаракат, ҳолат; ростлик, тўғрилиқ. Халқ афсоналарида ўз орзу-умидларини, юрак нидосини.. яхшилик ва ҳақиқат учун курашни ифодалаган. «Ўзбекистон кўриқлари». Қаҳрамонлар ҳақида очерк ёзиш учун уларни қидириб топиш, саргузаштларни ҳақиқат, адолат тарозисида тартиб кўрмоқ керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳақиқат қилмоқ Ҳақиқат, тўғрилиқ юзасидан иш тутмоқ. Ҳоким тўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат пулини ўғирлаётганларни жазолайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 флс. Киши онгида воқеликнинг, объектив борлиқнинг ҳаққоний, тўғри акс этиши.

4 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада синалган ҳолат, ҳукм, фикр. Мана шу соддагина ривоят замирига санъатнинг моҳияти ҳақидаги улуг ҳақиқат сингдириб юборилган. «Ёшлик». Мен Мирзо сўзига амал қиламан, унинг гапида ҳақиқат

борлигига дилим ишониб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 дин. Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ходиса деб тушуниш.

ҲАҚИҚАТАН [a. حقیقتاً — чиндан, ҳақиқат, ростлик жиҳатдан] Рости билан; ростдан, чиндан. Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвишли эди. Н. Аминов, Суварак. Ҳақиқатан ҳам Аҳмаднинг мақолани ўқишдан булак қиладиган иши йўқ эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиддий сабаб бор эди. П. Қодиров, Уч ил-диз.

ҲАҚИҚАТГҲЙ [a. + ф. حقیقتگوی — ҳақиқатни, рост гапни айтувчи] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапирувчи, ростгўй. Аввалги оқкўнги, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди. Уйғун, Дўстлар. Ҳа, кўрсроғ-у, лекин ҳақиқатгўй чол ўзи. С. Нуров, Нарвон.

ҲАҚИҚАТДА 1 Аслини олганда, аслида (эса); амалда. Қишлоқлар сиз билан менинг кўзимга «анойи» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундай эмаслар. А. Қодирий, Обид кетмон. Шоир соддагина чодирда зотан тинч яшагандек кўринса ҳам, ҳақиқатда.. қўшинни мустаҳкамлашга ҳаракат қиларди. Ойбек, Навоий.

2 айн. ҳақиқатан. Уф, ҳақиқатда хотинларни очиш ҳамоқатлик экан.. Ҳамза, Танланган асарлар. Ҳақиқатда, бошқа қардош халқлар фарзандлари қатори, ўзбек ўғлонларининг салмоқли ҳиссалари бор. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [a. + ф. حقیقتپرست — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатгўй] кт. Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутувчи.

ҲАҚИҚАТПАРВАР [a. + ф. حقیقتپرور — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатпараст] қ. ҳақиқатпараст. Ҳатто Алишер Навоийдек ҳақиқатпарвар шоир ҳам замоннинг талаби билан бу тантанавор услубдан зарур пайтда фойдаланган. П. Қодиров, Тил ва эл.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлиқ, адолатсизлик. Аҳоли ғалаёнга келди, кўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. *Ҳақиқатчи судья. Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради. Мақол.*

ҲАҚИҚИЙ [а. حقیقى – чин, рост; асл, ҳаққоний] 1 Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган; асл, ҳаққоний. *Ҳақиқий аҳвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса.* ■ *Ҳожиди хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштини шу ерда яшириб, ёлгон айта бошлаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳақиқий фамилияси-чи? Шунга айтишди! К. Яшин, Ҳамза. Дадам ноёб усул яратиб, ҳақиқий инсондан фарқ қиладиган сунъий одам – биороботни вужудга келтирибдилар. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Ўз номи, унвони ва ш.к. га тўла муносиб, лойиқ. *Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз. Ойбек, Нур қилдириб. Ҳақиқий олим шухрат учун эмас, ҳақиқат, фан равақи учун курашади. Р. Усмонов, Одобнома.*

3 Чин маънодаги. *Аммо ҳақиқий қиш биринчи қор ёққанда билинди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Ҳақиқий ҳаёт меҳнатдан бошланади, меҳнатли ҳаёт гўзалдир. Газетадан. Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай гов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Ҳақиқий дўстда инсоннинг энг яхши хислатлари мужассамлашган бўлади. Газетадан.*

ҲАҚЛАМОҚ: тузини ҳақламоқ айн. тузини оқламоқ. қ. туз 1 4. *Омин дегин, қўлинг кўтар, отажон, Хизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни. «Хулқелди». Аё соқи, сен тузингни билмадинг, Тузим ҳақлаб, менга хабар қилмадинг. «Нурали».*

ҲАҚЛИ 1 Ҳақи бор, ҳақ-ҳуқуққа эга. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. Ҳар бир фожиага, ҳар бир шарафга Нисбат бермоқча ҳам ёлғиз сен ҳақли! Х. Даврон, Болаликнинг овози.*

2 айн. ҳақ 3. *Сиз ҳақлисиз, аммо ихтилофни тинчлик йўли билан ҳал қилайлик. М. Осим, Карвон йўлларида. Ҳар жиҳатдан қараганда ҳам, сиз бу масалада ҳақлисиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Асосли ва ўринли, тўғри. *Бинокорларни ҳақли равишда кашшофлар дейишади. Газетадан. Нега машъал жамоа орқада қо-*

лаётир, деган ҳақли савол туғилади. Газетадан.

ҲАҚОРАТ [а. حقارت – пастлик, разиллик, тубанлик; пасткашлик; таҳқирлаш] 1 Кишининг ор-номуси, шахсиятини пастга уралитган, таҳқирловчи маъно-мазмунли сўз, гап. *Тўлқинжон буни дарров пайқади, кўзини яшириб, оғзидан чиқиб кетай деган ҳақоратни «қулт» этиб ютди. Ф. Мусажон, Ҳури. Абдубилол энди йиғлаб, оғзига келган гапни қайтармади, алаmidан акасининг юзига тугурди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 Шундай маъно-мазмунли муомала, хатти-ҳаракат, ҳолат. *У [ўқувчи бола].. ловуллаб турган қулоғини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз» деди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Асал хола ўғлининг ичмаслигини биларди, терговчининг бу гапи ҳақорат бўлиб тўқадди. С.*

Юнусов, Кутилмаган хазина. Фуломжон столдаги нонларга қараб, кўнгли бузилди. Унинг соф ниятига бу бир ҳақорат бўлса ҳам, одамларнинг маърифат учун оғзиларидаги ошларини беришга тайёр эканликларини ўйлаб, Матқовул камбағалга раҳми келиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бирлаша олмагани туфайли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.. хотинларимиз, қизларимиз олиб кетилди. Бундан ортиқ ҳақорат борми, Меъмор?! Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳақорат қилмоқ айн. ҳақоратламоқ. *Сиз бўлсангиз, «мешчан», деб ҳақорат қилдингиз уларни. А. Мухтор, Тугилиш. Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Д. Нурий, Осмон устун. Баҳода қизишган, бақирган, қарши тарафни ҳақорат қилган одам доим ютқзади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҲАҚОРАТЛАМОҚ Кимса шаънига ҳақоратли гап, сўз айтмоқ, ҳақорат бўладиган иш, хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Ия, ҳа, бошқа билан қовушдик денг, – у кўзини қисиб, қизни ҳақоратлашга оғиз жуфтлади. Ф. Мусажон, Ҳури. Бу ўткинчи беш кунлик дунёда биз ёқалашамиз, қон тўкамиз, бир-биримизни ҳақоратлаймиз.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ Ҳақоратламоқ фл. ўзл. н. *У ҳақоратланган, камситилиб, бетига*

туфланган одамдай кўкрагини кўтаролмай ётди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Ҳақорат мазмунли, ҳақорат бўлувчи; тақирли. *Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.*

ҲАҚОРАТОМУЗ [а. + ф. *حقارت آمين* – ҳақорат тарзидаги, тақирловчи] Қўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. *Узининг ҳақоратомуз кинояларига яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун [Қаландаров] Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади. А. Қаҳҳор, Синчалак. Ҳодий маҳбуснинг ҳақоратомуз гапига жаҳли чиқди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲАҚПАРАСТ [а. + ф. *حق پرست* – ҳақни, ростликни ёқловчи] айн. **ҳақиқатпараст**. *Ижод аҳлига кундай аён: Абдулла Қаҳҳор адабиёт тақдири учун қайғурган ҳақпараст адиб эди. Газетадан.*

ҲАҚРАҲА [ф. *حق رها* – ҳақли йўл; кимсанинг ҳақи бўлган йўлак] **1** Қўшнинг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. *Қўшга ҳақраҳа бермоқ.*

2 Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми. *-Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз кўрган ва ҳақраҳаларини супуриб, тозалаб, сув сепиб қўйсин! – жар солди Қулаҳмад оға. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҲАҚРОСТ [ҳақ(қ) + рост] Бирор фикр, айтилган гап ва ш.к. нинг ростлигини, тўғрилигини қайд этади, ҳақиқатан тўғри. *Айтинг-чи, оға, Николайдан кутулдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан? Ойбек, Улуғ йўл. Мол оласи сиртида, одам оласи ичида дейдилар. Ҳақрост! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. *Ҳақсевар одам. Ҳақсевар миллат.*

ҲАҚСИЗ **1** Шахсан ҳақи йўқ. *..югуриб бориб, қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир» дегиси келар, аммо.. бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 кам қўлл. Ҳақ тўламай, текин. *Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз – муфт ишлатиб, янги раста қурдирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

3 кам қўлл. айн. **ноҳақ**. *Худо ҳақни ноҳақ қилмади, бечора ёш йигитнинг ҳақсиз қони тўкилмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўй-*

ла энди, кўп ҳақсиз Оққан ёшлардан.. Файра-тий. -Ҳақсиз жазо! – деб Отабек кулумсираб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 эск. Бирор нарса қилиш ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум бўлган, маҳрум этилган. *Бир вақт шўрога сайлов олдида ҳақсизлар рўйхати қишлоқ кўчаларига ёпиштириб қўйилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир кун келиб, юпун, ҳақсиз қори халқ бошини тик кўтаришига, кўзларини ишқалаб, асрий уйқудан уйғонишига умид боғлади. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАҚСИЗЛИК **1** Ҳақ-ҳуқуқдан маҳрум этилган, ҳақ-ҳуқуқ топилган ҳолат. *Бу қандай кун, бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-ихтиёрингга ҳам чанг солиб, сенинг номингдан бошқаларнинг никоҳига ҳам розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза. Менинг бошимга ҳақсизликлар, ҳақоратлар, хўрликлар тушгандан кейин.. оқ-қорани анча танийдиган бўлдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ноҳақ иш, ҳатти-ҳаракат; ноҳақлик. *Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз кўзгаларкан, халқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан ачиқ шикоят қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жаҳон тинчилигига хавф солса биров, Ҳақсизлик юз берса, қололмайман жим. Уйғун, Ҳаёт чақиради.*

ҲАҚҚАСТ [а. + ф. *حق است* – ҳақ эканлик, ҳақлик]: **ҳаққаст рост **1**** айн. **ҳақрост**. *Ҳайдар.. чой хўплар экан, кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди. -Ҳаққаст рост, – деди Содика хола ўғлининг сўзини эшитиб. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 Суҳбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. *«Навоийнинг дили билан халқнинг дили ҳамиша пайванддир».. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта ашурди [аксирди]. «Ҳаққаст рост!» – буюқчига қаради чол. Ойбек, Навоий.*

ҲАҚҚОНИЙ [а. *حقانى* – ҳуқуқ ва ҳуқуқшуносликка, адолат, ҳақиқатга оид] Ҳақиқатга тўри келадиган, асл ҳолати мос, мувофиқ. *Энг асосий гап ҳаётни ҳаққоний, у қандай бўлса, шундай акс эттиришдадир. Газетадан. Юрагидагини тўқ солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерз Қамбаровичга оғир ботарди. Ў. Усмоно Сирли соҳил. Матбуотда халқ ҳаёти*

қишлоқ аҳолига доир ҳаққоний бир сўз ҳам йўқ. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақ, асосга эга; асосли, ҳақли. *Ҳаққоний танқид* — ишдаги нуқсонларни барта- раф этишининг таъсирчан воситаси. Газета- дан. *Китобхонлар наشريётлар олдига кат- та ва ҳаққоний талаблар қўйишати*. Газе- тадан. *Шу ўринда ҳаққоний савол тугилади*. «Шарқ юлдузи».

ҲАҚҚОНИЙЛИК Ҳаққоний ҳолатга, ҳақиқатга мослик. *Бу ўринда драматург, шахслар ва ҳодисалар ҳаётда қандай бўлса, унинг ўзидай акс эттириб, бадиий ҳаққо- нийликка эришади*. «ЎТА». *Гавҳар хаёлида бирлаштира олмаётган икки ўтли истак — отасига ёрдам бериш, айни вақтда, ўз иде- алларига содиқ қолиш истаги — ҳаққонийлик масаласига келиб бирлашди-ю, ҳаяжонидан эти жимирлаб кетди*. П. Қодиров, Уч илдиш.

ҲАҚҚОНИЯТ [ا. حَقَانِيَّت — адолат, одил- лик; ҳақиқат қилиш; ҳуқуқшунослик]: **1** айн. **ҳаққонийлик**. — *Бу катталаринг баъзи вақт- да ҳаққониятдан чизи тойиб кетади, — деди Али тажанг жиддий, — қани, кўрамиз!* Ой- бек, Қуёш қораймас.

2 айн. **ҳаққиқат**. *Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса*.

ҲАҚҚУВ айн. **ҳаққуш**. *Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб.. боққа оройиш бериб, нағма- созлик бир муносиб ярашиб турибди*. «Рав- шан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар турку- мининг қарқаралар оиласига кирувчи пар- ранда. *Аввали бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқ- ма*. А. Қаҳҳор, Мастон.

ҲАҲ унд. с. Норозиликни, дўқ-пўписа ва ш.к. ни ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчитвординг-ку! Ҳаҳ, ҳали қа- раб тур, адабингни ейсан!* ■ *-Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоирлигимни назарингга илмадинг- ми! — деб [подшо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишни буюрди*. «Латифалар».

ҲА-ҲА унд.с. **1** Бирор иш-ҳаракатга ун- даш, қисташ маъноларини ифодалайди. *Ҳа- ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тик- ка қилиб олдик*. ■ *Кўришмасдан илгари Жон- дор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик туриб ичишди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **ҳа II 2**. *-Ҳа-ҳа, — деди Ольга Пет- ровна ажаблангандек. — Бувингнинг оти*

нима? — «Бувим», — деди Тўтиқиз ишонч би- лан. М. Исмоилов, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ I Ҳайвонларни юргизиш, тезлатиш учун «ҳа». «ҳа» деган овоз чи- қармоқ, бақирмоқ. *Мўрдак арава яна те- паликка кўтарилди; аравакаш билан нав- карлар ҳаҳалаб, отга қамчи уришди*. Мир- муҳсин, Чўри.

2 Худди шундай ва шунга яқин товуш- лар билан бирон ишга рағбатлантирмоқ, далда бермоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонлар- нинг тахта ва қозиқларини йўниб, миҳлаб, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар*. Ҳ. Назир, Сўн- мас чақмоқлар.

ҲАҲАЧИ кам қўлл. Ҳаҳалашиб, ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи (одам). *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмай- ди, дейишади. Энди ҳаҳачи Холдоровнинг ра- фиқаси Қосимова жонга ора кирди*. В. Маҳ- камов, Айбсиз айбдорлар.

ҲАҲА-ҲАҲА унд.с. Таажжуб, тасдиқни билдиради. *Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа», деб қўяр эди*. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: **ҳа-ҳу** дегунча Ана-мана дегун- ча, тез орада, бирпасда. *Ҳа-ҳу дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди*. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. *-Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни битириб, институтга ҳам кирдик, — деди Нодир Қундузхонга*. И. Аҳмедов, Оғир опе- рация.

ҲАҲҲА унд.с. Таажжубланиш, эътироз, газабланиш каби туйғуларни ифодалайди. *Ҳаҳҳа! Ҳали шундай ишлар бўлдимми?*

ҲЕ унд.с. **1** Мурожаат, чақириқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. *Ҳе, бормисиз, биродар!* ■ *-Ҳе, тақсир! — деди афанди*. *-Сиз гап бошлаганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у йирилиб кетадиган дара- жага етди*. «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. *Ҳе, нимасини сўрайсиз, афанди! Ишлар чатоқ!* «Латифалар». *Ҳе, бу уруш бош- га битган бало бўлди-ку!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жирканиш, нафрат билдиришда, қар- гаганда ишлатилади. *Ҳе, лаънати! Ҳе, баша- ранг курсин!*

Ҳе йўқ, бе йўқ Дабдурустдан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, суриштирмасдан. *Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕЗ [ф. *هيز* — номуссиз; хотинчалиш] **1** Жинсий қуввати заиф эркак. *Қип-яланғоч бўлиб ётиб берди-ку! Узинг ҳез бўлгач, менда нима гуноҳ! Ҳақини тўла [деди фоҳишахона эгаси]. Мирмуҳсин, Меъмор. Узи уdda қилломай, кетидан хотинлардай фисқу фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши. О. Ёқубов, Излайман.*

2 айн. **ҳезалак 2.** Ухлаганим йўқ, й-й-йўқ, ҳез, доридан қуй-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЕЗАЛАК 1 айн. **ҳез 1.**

2 ҳақр. Эркаклик хусусияти йўқ; хотинчалиш. *Вой, ҳезалак-ей. Шундан қўрқдингми?! — Раҳмонқул Бекнинг урушида қочганини айтиб, «ҳезалак», «хоин», деб сўқди. Х. Фулом, Машъал.*

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ Ҳезалакка хос белги-хусусиятли. *Соқол-мўйлови сийрак, овози ингичка, ҳезалакчалиш одам эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲЕЗИМКАШ айн. **ҳезалак.** *Мени номард деб ўйлаясанми? Сени ёлғиз юборадиган ҳезимкаш йўқ. Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҲЕЗУМКАШ [ф. *هيزمكاش* — ўтинкаш, ўтин ташувчи] эск. кт. Ўтин тайёрлаб сотувчи, ўтин ташувчи киши; ўтинчи. *Бир тўнар [тўнори] ҳезумкаш ўтаётган эди, Мирзахон эшонга деди: -Мен Авазхон билан дўстлашмоққа келянман.. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҲЕЙ айн. **ҳе.** *Ҳей, нега серрайиб турибсан? Ҳей, кимсан ўзинг?*

ҲЕМИРИ с.т. Умуман йўқликни, «ҳеч қанча» деган маънони билдиради (асосан пул ҳақида). *Уч-тўрт кундан буён Шералининг ёнида ҳемири йўқ. С. Кароматов, Олтин кум. Қиммат бўлса ҳам ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Мен, ҳар қалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕМИРИЛИК с.т. Бирор тийинга арзийдиган, ҳеч қанчалик. *Улар ҳемирилик*

ҳам хизмат қилгани йўқ. — Ҳемирилик иши йўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди — шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЧА с.т. Ҳемирилик. *Боёнлари-мизнинг, қозикалонларнинг ғариблар аҳволидан ҳемирича иши йўқ, эл фойдасини сира ўйламайдилар. Ойбек. Улуғ йўл.*

ҲЕЧ [ф. *هچ* — ҳеч ким, ҳеч қандай; умуман, мутлақ, бутунлай; ноль] **1** Сўроқ олмошлари, шунингдек, «нарс», «вақт» ва б. баъзи сўзларга қўшилиб, бўлишсизлик олмошлари ҳосил қилади. *Мас., ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳеч қандай, ҳеч нима, ҳеч қачон, ҳеч қайси ва б.*

2 юкл. Инкор билдиради; йўқ, асло. *Мен ортларидан югурдим. Ҳеч етолмасдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кимни олса, олсин, ҳеч ишим йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳеч шубҳасиз, баҳор ёшларга олам-олам шодлик келтиради. Газетадан. Нима, менга ёқиш учун кестирибдими? Ҳеч-да! Менга буқоғинг билан ҳам ёқа берар эдинг. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

Ҳеч бўлмаса Жуда бўлмаса, лоақал, ақалли. *Ма, бир хўла, ҳеч бўлмаса! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳар бир оила, ҳеч бўлмаса, бирон жангчини меҳмон қилгиси келади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ҳеч бўлмаса, сиз шу ерда бўлсангиз ҳам, Сергейнинг йўқлигини билинтирмай турардингиз. С. Зуннунова, Олов. Ҳеч гап эмас 1) бўлиши, юз бериши мумкинлигини ва бунинг қийинчилиги йўқлигини билдиради. Бир ишора билан бош узилиб кетиши ҳеч гап эмас. Қизим, тилга эҳтиёт бўл! Мирмуҳсин, Меъмор. Бўғиб ўлдиришим ҳеч гап эмас. Лекин ҳали-бери ўлдирмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати; 2) қиёсланаётган нарсанинг унисига етолмаслигини, даражаси ундан пастлигини бидиради. Оқ кишимидан тайёрланган ишнинг жуда хушхўр бўлади, унинг олдида асал ҳеч гап эмас. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

3 Йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. *Лекин.. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуғ қалби ва севгиси олдида ҳеч эканини чуқур сезди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ҳечга чиқмоқ Йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. *Бутун орзу-умидлар ҳечга чиқди. — У ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг тар-*

жиман ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу япроқлардан айира билмас эди. А. Қодирий. Ўтган кунлар.

ҲЕЧҚИСИ: ҳечқиси йўқ Зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмайди (ўйлашга, ташвишланишга арзимас нарса ҳақида). *Оёгингиз.. бир оз шикастланибди. Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетасиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Асад, кўнгли яримта, ҳечқиси йўқ, бунақасини биринчи кўряпмизми..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *-Бевақт келганим учун узр. -Ҳечқиси йўқ. Мен ҳозир отамни чақириб чиқаман..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲЕЧҚУРСА *шв.* Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса биронтасини такрорлаганда, эҳтимол, Ойна она у ҳақда тезгина бир тўхтамага келган бўлармиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *..ҳечқурса ўлаётган чоғида ҳақиқатнинг кўзига тик қарай олиши учун кун, жасорат топсин.* Газетадан.

ҲЕҲ *унд. с.* Норозиликни ифодалайди. *Ҳеҳ, шу ҳам гап бўлдими? Ҳеҳ, сени қара-ю.*

ҲЕ-ҲА *унд. с.* Таажжуб ифодалайди. *Мад-ёров.. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли белгичаларини текширди: -Ҳе-ҳа, взвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ *тақл. с.* Босиқ, енгил кулгини билдиради. *-Мастлик кўрсин, тоза машамаша қилибман, ҳе-хе-хе, — совуқ кулди бойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕҲ-ҲА *айн. ҳе-ҳа.* *-Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳеҳ-ҳа, тўлиб ётибди, — деди Абдуваҳоб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕҲ-ҲЕ *айн. ҳе-ҳа.* *Ҳеҳ-хе, соат ўн бўлиб қолибди-ку. Ҳеҳ-хе, ҳали қанча ишлар турипти!*

ҲИБС [а. حبس — қамаш, тутқунликка олиш; турма, қамоқ] *эск.* Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш; қамоқ. *Юсуповни уч ой ҳибсда сақлашди.* М. Ҳазраткулов, Журъат. *Паймонаси тўлиб турган Дороббек кутилмаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Кўкминор эшигидан чиқиши биланоқ уни навкарлар салом-аликсиз ҳибсга олиб, қўлларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Чўри.

Ҳибс қилмоқ (ёки **этмоқ**) Қамоққа олмақ; қамамоқ. *..шаҳардаги шубҳали одам-*

ларнинг ҳаммасини ҳибс қилиш борасида фармони олий олиб, шу заҳоти ишга тушишибди.. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Шаҳарнинг Маиҳад йўлида.. Ихтиёриддин қалъаси қад кўтарган, бу ерга оғир гуноҳ қилганлар ҳибс этиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИБСХОНА [ҳибс + хона] Қамаб қўйиладиган жой; қамоқхона, турма. *Тахтапулнинг остида кейинги вақтларда эшиги бекитилиб, номаълум қилиб қўйилган, «каннахона» номли, амирнинг ҳибсхонаси бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲИД 1 Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. *Ҳиди бор нарса. Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Кабоб ҳиди. Ҳандалак ҳиди. Зира ҳиди. Пиёздоғ ҳиди. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа. Мақол. ■ Ота, манови беҳиларни қаранг, ҳиди оламни тутуди, бирам пишибдики! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тутаб куюётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

Ҳипдан латта ҳиди келади Ёқимсиз, бемаъни гапга нисбатан қўлланади. *Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, анчадан бери гапидан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 кўчма Бирор нарса, ҳодиса ёки ҳолатнинг белгиси, шарпаси. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса. А. Ҳакимов, Илон изидан. Бунинг ҳар бир варағидан шахсий ғараз ҳиди келади. А. Қаҳҳор, Сароб. Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола ғудраниб, стол устига дастурхон ёза бошлади. «Муштум». ..юзидан нур ёғилиб турибди, сўзларида меҳр-шафқатнинг ҳиди бор. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

Ҳид олмақ Бирор маълумот, белги, шарпани сезмоқ, ундан хабардор бўлиш илинжида юрмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку. А. Қаҳҳор, Кўшгинор чироклари. Ҳиди чиқмоқ* Хабар тарқалмоқ, ошкор бўлмоқ. *..қоровул чолни уриб, яхши иш қилмади. Ими-жимиди бўладиган ишнинг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Эҳтиёт бўлмасангиз, буларнинг ҳам ҳиди чиқиб қолади. «Муштум».

ҲИДДАТ [a. *حذت* — қизиққонлик; жиз-закилик; ғазаб; рашк; куч, шиддат; ғайрат] кам қўлл. Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДДАТЛАНМОҚ кам қўлл. Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ. *Фуломжон калласини баланд кўтарди, кейин мингбошига юзланиб, мўлтираган, жавдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ; искамоқ. *Қуёш исси анқиб турган бойчечакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келиб кетди.* У. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. *Анвар.. қизнинг юзидан ўнди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокиллариининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Отлиқ.. беҳшардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАНМОҚ Ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Ичига йиғилган сув қаровсизликдан ҳидланиб кетган, турли чиқиндилар билан тўлиб тошган.* «Муштум». *Усават, унда гўшт бор. Шабадада ҳидланмай туради.* С. Нуров, Нарвон.

ҲИДЛИ Ҳиди бор; исли. *Ҳидли гул. Яхши ҳидли совун.* ■ *Атир ҳидли лолалари-ла Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Ҳуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

ҲИДОЯТ [a. *هدایت* — бошлаб бориш; етаклаш, тўғри йўлга бошлаш, бошқариш] 1 Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. *Ҳидоят қилмоқ.* ■ *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Худо томонидан белгиланган тўғри йўл; ҳақиқий эътиқод йўлидан юриш; *зид. залолат.*

3 Ҳидоят (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИДСИЗ Ҳиди йўқ. *Ҳидсиз гул. Ҳидсиз олма.*

ҲИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга, айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ.

Баҳодир китобдан «она», «ота», «она» сўзларини ҳижжалаб ўқий бошлади. Ж. Шарипов, Хоразм. *Нодир билан Омил Раҳималарнинг ёруғ деразаси олдига бориб, она-бола «Алифбе» китобини ҳижжалаб ўқишаётганини кўришди.* С. Юсупов, Кутилмаган хазина.

2 *кўчма* Синчиклаб ўрганмоқ, бирмабир кўздан ўтказмоқ. *Уч марта ҳижжалаб чиқиб, калаванинг учини тополмай гарангман.* Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! *Уни [вакилни] объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар рақамга ёпишиб ҳижжалаб бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Тугилиш.

ҲИЖО [a. *هجا* — ҳажв қилиш; бўғинлаб, ҳарфлаб ўқиб] эск. айн. *бўғин.* *Ҳунарим, мағлумингиз, ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Фулом. *Бундай ортиқчаликларга, ҳижо, қофия учун сўзни атайин қурбон қилишга ўрин қолмайди.* «ЎТА».

ҲИЖОБ [a. *حجاب* — ёпинчик; парда; ниқоб; тўсиқ] Юзга тутиладиган парда, тўсиқ. *Бошларида осмони настарин рангидagi нафис ҳижоби.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ҲИЖОЛАМОҚ айн. *ҳижжаламоқ* 1. *Бир қўллаб қоғоз олиб, телефондаги сўзларни ўзича ҳижжолоб ёза бошлади.* «Муштум».

ҲИЖОЛИ эск. айн. *бўғинли.* *Ўзи бир ҳижжолли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога.* Уйғун.

ҲИЖРА, ҳижрат [a. *هجرت , هجره* — кўчиш, кўчириш; чет мамлакатга кўчиб кетиш] 1 эск. кт. Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат тариқасида Фарғонага йўл олдилар.* «Муштум».

Ҳижрат қилмоқ Ўз жойи, юртини тарк этиб, бошқа жойга, юртга кўчмоқ, кетмоқ. *Биз Афғонистонда тузуккина тайёрланиб.. мамлакатни большевиклардан тозалаш учун вақтинча ҳижрат қиламиз.* С. Айний, Дохунда. *Асакадан ҳижрат қилмоқ учун.. маориф шўросига ариза берсам, молия мудирлигини ҳам менга топширдилар.* «Муштум».

2 Муҳаммад пайгамбарнинг ўз саҳобалари, тарафдорлари билан бирликда Маккадан Мадинага кўчиши (бу воқеа милодий 622 йил 16 июль куни бўлиб, ислом

тарихи ва мусулмонларнинг йил ҳисоби тизими шу кундан бошланган).

Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ Ўлмоқ, вафот этмоқ.

ҲИЖРИЙ [а. هجرى] Ҳижра(т)га, мусулмон йил ҳисобига тегишли. Ҳижрий йил ҳисоби. ■ Мен абжад ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Унг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннатмакон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих кўйилган эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҲИЖРИЯ [а. هجرية] айн. ҳижрий. 1264 ҳижрия, дала ойининг ўн еттинчиси, қишқи кунларнинг бири, кўш ботган, теваракдан иом азони эшитиладир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲИЖРОН [а. هجران – ташлаб, қолдириб кетиш; ажралиш, видолашиш; айриқ] поэт. Айриқлик, жудолик, фироқ. Булбул этди, гул қолди, Уртага тушди ҳижрон. Ўғит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон. Олимжон. Бахтиёр севини куйларди соим, Ўлим ханжарига тегди-ю синди, Ҳижрон арёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг қини тинди? Зулфия. Бир ўғит ҳижрони тазан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ тар. Ф. Фулом.

ҲИЖРОНЗАДА [а. + ф. هجرانزاده – ҳижронда эзилган; ёридан ажралиш] Ҳижрон файли азоб чеккан, эзилган. Қаҳрамон ота, асур ўғил, жафокаш она, ҳижронзада қалқ – ҳурматли ёдгорлик олдиди узоқ бош иб турдим. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Дарга пиробга тушди, юраги эзилди, шоир кўз уни артар экан, кекса капитаннинг ўзи ҳам жронзада эканлиги билинди. С. Абдулла, вгунда.

ҲИЙЛА [а. حيله – айёрлик, маккорлик; р, найранг] Алдаш учун ишлатилган йўл; овчи, чалғитувчи иш, талбир, хатти-ҳарат; найранг, фириб. Даврон бир неча бор ман исканжасига тушган, бироқ довклик билан ёвга чап бериб, ҳийлаю хунар атиб, голиб чиққан. Т. Рустамов, Мангу орат. Қиз полициянинг даҳшатини яхшир, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турлийлалар билан қочган. Ойбек, Нур қилб. Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди.

Ҳийла билан касалликка ўзин солди. А. Мухтор.

Ҳийла қилмоқ Ҳийла ишлатмоқ. Кампир уларга ҳийла қилиб йиғлабди. «Эртақлар». Ҳийла қип кўзинг ёшлайсан. Бошмалдоғингни тишлайсан. «Юсуф ва Аҳмад».

Ҳийлан шаръий қ. шаръий.

ҲИЙЛАГАР [а. حيله گر – ҳийла қилувчи] айн. ҳийлакор. Ўқитувчи давом этди: -Шундай қилиб, оми халқ ҳийлагар одамларнинг бўлмағур гапларига ишониб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар. «Ширин билан Шакар». Элда бундай ёлғончилар бўлмасин, Ҳийлагар кишилар омон қолмасин. «Баҳром ва Гуландом».

ҲИЙЛАГАРЛИК айн. ҳийлакорлик. Эшонман, деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин. «Ёдгор».

ҲИЙЛАКОР [а. + ф. حيله کار – ҳийла қилувчи, ҳийла ишлатувчи] Ҳийла ишлатишга уста, ҳийла билан кўп шуғулланувчи (шахс). Ёлғончи, ҳийлакор бой – Доғули хасис Холвой. Уйғун. Билмакс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод.. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Ҳийлакордир – билагиндан тутмасин, Жодугардир – сени жоду қилмасин. «Ойсулув».

ҲИЙЛАКОРЛИК Ҳийлакор бўлиш, ҳийлакорга хос иш, хатти-ҳаракат. [Ашур] Ҳийлакорликда Шерназарбойдан ҳам ўтар эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИЙЛАКОРОНА [а. + ф. حيله کارانه – айёрларча, маккорона] рвш. Ҳийлакорларга хос равишда, маккорона. Мирсодиқ сакраб чорпоёга чиқди-да, Жанишининг елкасидан ушлаб, ўнгланиб ўтирди ва ҳийлакорона илжайиб суриштира бошлади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган, ҳийла ишлатадиган.

ҲИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёрлик.

ҲИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар. Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўхшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. Ҳийласиз иш.

ҲИЙЛАЧИ с.т. Ҳийлагар.

ҲИКМАТ [а. حکمت – билимдонлик, до-нишмандлик; ҳикматли сўз, мақол; тибби-

ёт илми, шифокорлик] I Ақл-заковат, донолик ва унинг ифодаси бўлган, уни акс эттирувчи нарса — гап-сўз, фикр ва ш.к.; донолик белгиси. *Оз емак — тани соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. *Нодоннинг кулфати кўп, Дононинг — ҳикмати.* Мақол. ■ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруғ йўлдир: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл, дер. Э. Воҳидов. Подшоҳ билан шерга яқин бўлмоқ ҳикматдан эмасдир. «Эртақлар». «Курашмоқ — ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» — деган эди муаллимнинг, файласуфларнинг ҳикматини баён қилиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳаракатда баракат — кўп қадим ҳикмат.. М. Шайхзода.*

2 Тагини англаш қийин бўлган, яширин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бу ойнада қандай ҳикматни кўрдиг? Жоним болам, сенинг ҳолинг на бўлди?* «Баҳром ва Гуландом». *Олдинга келган йигит кетолмайди, сизларда бирор ҳикмат бор экан-да. «Оқ олма, қизил олма». Бектемир генералларни урушининг бутун ҳикматини биладиган бағоят ҳурматли азиз одамлар деб тушунади. Ойбек, Қуёш қораймас. Булбул сайрайди, хўроз қичқиради, эшак ҳанграйди, от кишнайди. Буларнинг тирикчилиги шу-да. Бунда нима ҳикмат бор дейсиз? П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 *кам қўл.* Фойдали томон; наф, фойда (иш, ҳаракат ҳақида). *Раҳмат Отабекка кулумсираб қаради-да, тоғасига жавоб берди. -Хотин кўпайтириб, улар орасида азобланишининг нима ҳикмати бўлсин? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Тўғри, шоликорликда ҳикмат кўп бўлади. Ш. Фуломов, Ташаббус.*

4 Ҳикмати бор нарса, ҳикмат билдирувчи фикр, гап. *Қуриб кетманг! Кўчқор ёғи еб, энди бир ҳикмат кўрсатмоқчимидилар!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб. *Қори, худди фавқулодда бир ҳикмат эшитгандай, оғзини ва кўзларини катта очиб, Тўпанисога қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ёш хотин қари эркакни яшартиради, деган гаплар бор; қариганда уйланадиган эркаклар ана шу ҳикматга амал қилар эмиш.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

5 *эск. айн. физика.* -Ҳа, ҳикмат кесакдан аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган билимларингизни турмуш мактабида синовдан ўтказинг, — деди қиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

Илми ҳикмат Физика. *Мадраса — диний мактаб. Лекин риёзиёт, илми ҳикмат, ҳандаса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 Ҳикмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИКМАТЛИ Ҳикмати бор, ҳикмат ифодали; чуқур мазмунли; сирли. *Ҳикматли гапларга қулоқ солмоқ даркор, Қулоқ солмоқ даркор халқнинг сўзига. А. Орипов, Йиллар армони. Халқона ўтқур иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар унинг нутқининг жоли, ёрқин безаклари эди. Ойбек, Нур қидириб. Миллатни фақат илм-маърифатгина жаҳолат ботқоғидан олиб чиқади, деган фикрни ҳурматлайман. Бунда катта ҳикмат бор.. кўп табаррук зотлар бу хусусда ҳикматли гаплар айтиб қолдирганлар. К. Яшин, Ҳамза. Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб, қуённи пиширишга киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҲИКМАТОМУЗ [а. + ф. *حکمت آمیز* — ҳикмат ифодали, ҳикматли] Ҳикматли, ҳикматга бой, ҳикмат, панд-насихат тарзидаги. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.*

ҲИКОЯ [а. *حكاية* — гапириб, сўзлаб бериш; қисса; тарих] I Кимса, нарса ва у билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларнинг оғзаки тафсилий баёни. *Мулла Фазлиддин.. ёш Бобурга Навоий ҳақида жуда кўп ажойиб ҳикоялар айтиб берган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳойиб энди «студентликнинг олтин даври» ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя бошлади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Чол бошлар умрининг ҳикоясини, Бир-бир сўйлаб чиқар бор-барчасини. Ҳ. Олимжон.*

ҲИКОЯ ҚИЛМОҚ Баён қилмоқ, сўзлаб бермоқ. *У йўл-йўлакай бирталай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳикоя қилди. Газетадан.*

2 Эпик турга мансуб кичик ҳажмли жанр; шу жанрда ёзилган асар (сюжет ва композициянинг нисбатан соддалиги, баённинг бир шахс томонидан олиб борилиши билан роман ва повестдан фарқланади; асосан насрий ифодага эга бўлади). *Ҳикоя ёзмоқ. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар тўплами. ■ Езувчиларимиздан Саида Зун-*

мунова, Раҳмат Файзий оила масаласида тинчгина ҳикоя ёзишган. «Муштум».

ҲИКОЯНАВИС [а. + ф. *حکایه نویس* — ҳикоя ёзувчи] Ҳикоя ёзувчи. Биринчи ўзбек ҳикоянависси Ойдин ижоди янги ўзбек адабиётининг тараққиётида муҳим ўрин тутди. С. Мамажонов, Ҳаёт куйчиси. Ёш ҳикоянавис Ў. Умарбековнинг. «Солиҳ хола», «Чўлда бир кун» каби ҳикояларида кишининг юксак фазилатларини очиб беришга уриниш сезилди. «Шарқ юлдузи».

ҲИКОЯНАВИСЛИК Ҳикоя ёзиш иши. Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик.. ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲИКОЯТ [а. *حکایت* — сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 эск. айн. **ҳикоя**. Мақолларга, эртаққа, ҳикоятларга. Мен умримда жуда кўп кўлоқ осибман. М. Шайхзода. Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган ҳикоятнинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар. Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф аллоmaları.

2 Ҳикоят (хотин-қизлар исми).

ҲИКОЯЧИ 1 Ҳикоя қилувчи, эртақ ва ҳикояларни сўзлаб берувчи.

2 Ҳикоялар ёзувчи, ҳикоянавис.

ҲИКОЯЧИЛИК Ҳикоячининг машғулот, ҳикоялар ёзиш иши. Бизда кичик жанрга — ҳикоячиликка етарли диққат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади. Ғ. Ғулом, Талант ва маҳорат.

ҲИЛВА 1 Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик. Ҳилвагина, оппоққина экан.. Ҳамиятчи қизга ўхшайди. А. Муқимов, Келин.

2 шв. Ялпиз.

ҲИЛВИЛЛАМОҚ с.т. Ҳилвирамоқ.

ҲИЛВИРАМОҚ 1 Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг ҳилвираган озғин танасида гўё ёшлиқ қони бирдан жўш ургандай бўлди. С. Анорбоев, Дўстлар. -Йилламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Ғуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аваз устоднинг салқиган қовоқларига.. ҳилвираган бармоқ-

ларига разм солди. Унинг бармоқлари билинар-билинмас титрарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Эскириб, ночор ҳолга келмоқ, футури кетмоқ; тўзмоқ. Ҳадемай дарчада Утар бонинг ҳилвираган сариқ тўни кўринди. С. Сиёев, Ёруғлик. Эскириб, қирралари ҳилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чиройли ҳарфлар билан «Ҳолида» деб ёзилган эди. Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сирри.

3 с.т. Ҳилпирамоқ. Ҳа, атласларни кийиб олиб, Ҳилвираб келасиз-а бизга. «Кўшиқлар».

ҲИЛЛА 1 с.т. Ҳийла. Ургани йўқ моли билан тиллани, Бир аёл юрдирди макру ҳиллани. «Эрали ва Шерали».

ҲИЛЛА 2 [а. *حله* — сарпо, либос, кийим-бош] айн. ҳулла. Рўмолим бор ҳилладан, Ғижимлари тилладан. «Оқ олма, қизил олма».

ҲИЛОЛ [а. *هلال* — янги ой] 1 кт. Янги чиққан ой. Кўкка боқса, Зухро юлдуз қолар экан дол, Ҳасад қилар экан унинг қошига ҳилол. Т. Тўла. Бу тун осмон ҳам нотинч. Нозик ҳилол бедор кеза-кеза, булутлар қаърига кетмоқда. Газетадан.

2 Ҳилол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИЛПИЛЛАМОҚ айн. ҳилпирамоқ. Ошхонанинг тўрида ҳилпиллаб турган байроққа кўзимиз тушди, бу — ёшларнинг ғолиблик нишони экан. М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар. Қирғоқдаги ҳаворанг чодир аста ҳилпиллайди. Газетадан.

ҲИЛПИРАМОҚ Силкиниб, тебраниб елпингансимон ҳаракатланмоқ; ҳилп-ҳилп қилмоқ (баъзи енгил, майин нарсалар ҳақида). Ҳамма деразалар ланг очик. Енгил шабададан дарпардалар ҳилпирайди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда ҳилпираган майин, олтин сочларини силади. Ойбек, Кўёш қораймас. Кузатувчилар қўлида рўмолчалар ҳилпирайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲИЛПИРАТМОҚ Ҳилпирамоқ фл. орт. н. Юлдуз кўк шойи кўйлакчасини ҳилпиратиб, айвонга югуртилади. Ойбек, О.в. шабадалар. У ўгирилиб қараса, бир варақ қоғозни қўлда ҳилпиратиб, Зокир келяпти. П. Қодиров, Уч илдиш.

ҲИЛП-ҲИЛП: ҳилп-ҳилп қилмоқ Ҳилпирамоқ.

ХИЛ-ХИЛ: хил-хил пишмоқ Етилиб, юмшаб пишмоқ. *Хил-хил пишган шафтоли. Гўшт хил-хил пишди.* ■ *Хил-хил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб ея бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Чанқаб кетган Ҳайдар қовунни эгарга уриб, иккига бўлди-ю, шошганича хил-хил пишган босволдининг сувини шимирди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ХИМ айн. **ҳимм.** Вавда.. *Ҳим. Нодон. Хўжайин деган хизматкорни қизиқтириш учун вавда қилаверади-да.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Келинойимга ўша совғадан насиба олиб келган эдим.* -*Ҳим.. — деди Бўтабой ўнғайсизланиб, — шунақами..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ХИМАРМОҚ 1 Эшиб ёки бураб йиғиштирмоқ, қайтармоқ; шимармоқ. *Абулзий қўлтиғидан оғир шоҳи халтача чиқарди-да, халта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди.* Ойбек, Навоий. *Султонов кўзларини очиб, шимининг почасини аста ҳимариб, кўтара бошлади.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Эшиб, бураб пишитмоқ. *Кампир қўлидаги нахтани ҳимариб, қорачироққа пилик тайёрлади.* «Эртақлар». *У ин учини тишлаб узиб, бармоқлари билан ҳимариб, дурни инга тизаркан, гапини лоқайд давом эттирди.* Мирмуҳсин, Кумри ва Таманно.

3 Тўғрилаш, тартибга солиш ёки шунчаки эрмак тарзида бармоқлари орасида олиб бурамоқ, ўйнамоқ. *Тансиқ ҳаворанг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Лабини ялаб, соқолининг учини ҳимарганича, бир нафас индаёлмай қолди.* С. Зуннунова, Олов. *Рассом дастурхон попугини ҳимарганча, Тоғанинг томидан кўз узмай ўтирар эди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

ХИММ унд.с. **1** Таажжуб, шубҳа, ишонмаслик, кесатиш, пичинг кабиларни билдиради. -*Сен аввал секин даромад қилсанг, яхши бўлар эди.* -*Ҳимм.. — деди Сорахон лабини буриб.* А. Қаҳҳор, Сароб. -*Ҳимм, — деди маҳдум, — қишлоғингизда оқсоқол йўқми?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни, тутилишни билдиради. [*Бақоев:*] *Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни.. ҳимм.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун бўлганликни ифодалайди. *Мен касалнинг боиланиши жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим.* *У ора-чорада «ҳимм, яхши-яхши, ҳимм, безарар, ўтиб кетади», дея кўярди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

ХИММАТ {а. *همت* — ғайрат-шижоат, жўшқинлик; ҳаракат, ҳафсала, кунт; югур-югур, ташвиш] Одамгарчилик, мурувват юзасидан қилинадиган яхшилик, яхши иш, ёрдам; инсондаги шундай ишга бўлган туйғу, ҳислат, фазилат. *Элга хизмат — олий ҳиммат, дейди халқимиз.* ■ *Халқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр. Ота-онасиз болаларни ўз бағрига олди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Уста миришкорлар билан қўлни қўлга бериб, далаларда жавлон ураётган шаҳарликлар ва студентлар ҳимматига балли.* Газетадан. *Элнинг ғайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Худди шу буйруқни кутиб тургандай, бирварақайига ишга ёпишиб кетди.* Ойдин, Фарҳодлар. *Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни.. ҳимматга қарайди, ҳимматга.* «Муштум».

Ҳиммат камарини боғламоқ қ. камар 1.
ХИММАТЛИ Ўзгалар манфаати йўлида ёрдамини, иш-меҳнатини аямайдиган, ҳиммати зўр. *Ҳимматли киши.* ■ [*Йўлчи*] *Пул берган ўртоқларини қучоқлаб ўнгиси келди, улар шу тонда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли ёшлари.. агрегатлар ишлаб чиқаришни ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган.* Газетадан.

ХИММАТСИЗ Бировга ёрдам қилмайдиган, ҳиммати йўқ. -*Ҳа, уялдим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳимматсиз ва қизганчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим, — дейди чол.* «Эртақлар».

ХИМО 1 кам қўлл. Бирор иш-ҳаракатни бажаришда кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. *Турсунбой қанорни кўтаришиб, машинасининг тумшугига олишди.* *Сўнгга ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Сени минган йигит кирар савашга. Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга, Ўн тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабнинг додин берган бевдовсан.* «Хушкелди».

ХИМО II с.т. Имо. *Манови паканагина одам бир химо билан ўзини ҳурмат ва қадр-қийматнинг энг баланд поғонасига кўтариб қўйишига имони комил!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ХИМОЯ [a. حمايه — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа, тўсиқ, гов; ҳомийлик] I Ҳаёт, иш-фаолиятда бўладиган ёрдам, қўллаб-қўлтиқлаш; ҳомийлик, паноҳ. *Подшоҳ ҳазратлари мени сизнинг ҳимоянгиизга топширган эдилар!* Агар босқинчиларни топиб жазо бермасангиз, мен подшоҳ ҳазратларининг ҳузурларига паноҳ истаб кетишига мажбурмен! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *У ҳазратнинг укалари Бойсунқур мирзо отамларни ва устоз Қавомни ўз ҳимояларига олганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У Бобурнинг отаси ўрнига ҳукмдор бўлганини эшитиб, ундан ҳимоя сўраш ниятида аркка борган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Хавф-хатар, ҳужум кабилардан сақлаш, кўриқлаш иши; муҳофаза, мудофаа. *Ҳар куни бирор уйдан кимдир хайрлашгани киларди. Қишлоқнинг сара йиғитлари армияга — Ватан ҳимоясига кетдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳимояда ётган одамларга тунги ҳужум ва шовқин-сурон оғир таъсир қилишини Шайбонийхон яхши билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Умуман, бирор хавfli, зарарли нарса-ҳодисадан сақлаш, сақланиш иши. *Реактор сув қатлами, темир ҳалқа ва бетон девордан ташкил топган кучли ҳимоя воқитаси билан ўралган.* «Ған ва турмуш». *Механизатор кабинадан тушиб, ҳимоя тўсиқларини яна бир карра текшириб кўрдида, рулга ўтирди.* Газетадан.

4 *спрт.* Футбол, волейбол каби ўйинларда команданинг рақиб томон ҳужумини қайтариш вазифасини бажарувчи қисми. *Бу ўйин команданинг ҳимоясида етарли муаммолар борлигини кўрсатди.* ■ Бундай команда билан ҳимояда туриб ўйнаш ҳазилми? *Бирор хатога йўл қўйдинг — балога қоласан.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

5 ҳуқ. Судланувчи тарафини олиб қилинадиган хатти-ҳаракат, айтиладиган фикр-мулоҳаза; оқловчи томон.

6 Илмий кенгаш ёки маҳсус комиссия муҳокамасига тақдим этилган ишда (диссертация, лойиҳа ва ш.к. да) олға сурилган қарашлар, фикр-мулоҳазаларнинг эътироф

этилиши ва тегишли илмий даража ёки унвонни олишга ҳаракат қилиш иши. *Лойиҳани ҳимояга қўймоқ.* ■ *Пошша холанинг кўнгли жойига тушиди. Куёвининг кандидатлик ҳимояси кунни олдинги қаторда савлат тўжиб ўтирди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

Ҳимоя қилмоқ 1) ҳимоясига олмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳомийлик қилмоқ. *Подшолик ҳамма вақт юртнинг обрўли одамларини ҳимоя қилади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз; 2) хавф-хатар, ҳужум кабилардан кўриқламоқ. *Ватанни ҳимоя қилмоқ.* ■ *Юртни босқинчидан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши!* Мирмуҳсин, Меъмор; 3) хавfli, зарарли нарса таъсиридан сақламоқ. *Асални мунтазам истеъмол қилиб туриш кишини кўп касалликлардан ҳимоя қилади, юқумли касалликлардан асрайди.* М. Тўйчиев, Асаларичилик; 4) ҳимоя ишини бажармоқ, ҳимояда ўйнамоқ; ҳимояламоқ, ҳимояланмоқ. *Боксчимиз ҳужум билан бирга ҳимоя қилишни ҳам эсдан чиқармайди;* 5) судланувчи, айбланувчи тарафидан иш юритмоқ; 6) диссертация, лойиҳа ва ш.к. нинг ҳимоясини ўтказмоқ. *Докторлик диссертациясини ҳимоя қилмоқ.*

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки биров ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси (ҳимоячиси) йўқ; кўриқланмайдиган. *Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-кўзига, бурнига мушт ёғдира бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қумда, биздек ҳимоясиз одамлар орқасида юриши жуда таажжуб.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХИМОЯТ [a. حمايت — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа; паноҳ; ҳомийлик] эск. кт. айн. **ҳимоя** I. *Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлғуси куёви билан куч синашарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Бир хил ота-оналар касаллик ё қариллик натижасида болаларининг моддий ҳимоятларига муҳтож бўлсалар, бошқалар бунга эҳтиёж сезмайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳимоят қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) айн. **ҳимоя қилмоқ** I қ. **ҳимоя**. *Агар қилмади эл ҳимоят санга, Ўзингдан керакдир шикоят санга.* Алишер Навоий. *Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошбағир надар олдида бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ХИМОЯТЛИ Қўллаб-қувватлайдиган, ҳомий бўлувчи; ҳимоячиси бор, кимнингдир паноҳида бўлган. *Яхши кунларимда салтанатли онам, Ёмон кунларимда ҳимоятли онам. «Оқ олма, қизил олма». Оқ сут берган оналари Рози бўлсин, ёр-ёр. Ҳимоятли(к) оналари Қози бўлсин, ёр-ёр. «Кўшиқлар».* - Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиган муслмон бир касобнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллагчи Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола.

ХИМОЯЧИ 1 Қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий. *Отаҳўжа аканинг гапида жон борлигини тушуниб, корандалар жим ўтирар, энди уларнинг ҳимоячиси борлиги далда берарди. С. Юнусов, Кутилмаган хази-на. Дарҳақиқат, ҳимоячи акалари туфайли унинг дўпписи доимо қайтоқи. «Муштум».*

2 Хужум, босқин ва ш.к. дан кўриқловчи, ҳимоя қилувчи. *Ватан ҳимоячилари. ■ Самарқанддан қайтган чопар Бобурнинг ҳаёт билан ўлим орасида беҳуш бўлиб ётганини айтиб бергандан кейин, қалъа ҳимоячиларининг бир қисми фитначилар томонга қочиб ўтиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Армия ҳарбий советининг.. мурожаати, айниқса, кичик ер ҳимоячиларининг кучига куч, ғайратига ғайрат кўшди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

3 ҳуқ. Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи. *Жамоат ҳимоячиси. ■ Тергов, суриштирув органлари томонидан олиб борилган тақдирда, ҳимоячининг ишда иштирок этиши ман этилади. Газетадан.*

4 спорт. Команданинг ҳимоя қисмида ўйновчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, копток тепишарди.. Икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу ўйинда ҳамшаҳарларимиз таркибида ҳимоячи Николай Маслов биринчи марта ўйинга тушди. Газетадан.*

5 Диссертация, лойиҳа ва ш.к. ни ҳимоя қилувчи, ёқловчи. *Ҳимоячи ўз қарашларини ишонarli далиллар билан асослаб, саволларга тўлиқ ва аниқ жавоб берди. Газетадан.*

ХИНГИЛЛАМОҚ с.т. Ҳирингламоқ, -Сизга ўша қурилишингиздаги хингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса, нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига. С. Ка-

роматов, Бир томчи қон. [Икки синфдош] *Хингиллаб кулишар, катталардек қўлларини ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб кўйишарди. Мирмуҳсин, Умид.*

ХИНГИЛЛАШМОҚ Ҳингилламоқ фл. бирг. н. *Обиджон жуда кўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади, болаларга кўшилиб хингиллашган Нурига пичинг қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ХИНГИР-ХИНГИР айн. ҳиринг-ҳиринг. *Ашир мастликдан юмшалаётган кўзини илттиратиб, хингир-хингир кула бошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

ХИНД 1 Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳолининг номи. *Ҳинд халқи (қ. хиндлар).*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Ҳинд чойи. Ҳинд аёли. ■ Маъсума қизлигида ҳар замонда бир — ҳинд фильмлари кўйилаётганда борарди кинога. А. Ибодинов, Бир томчи ёш.*

ХИНДИ(Й) Ҳинд халқига мансуб шахс. *Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Утган кунлар. Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қопқора, катта-катта кўзлари ёниб турган бир йигит.. камоли эҳтиром билан кутиб олди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ХИНДЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъи назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли.

ХИНДУЛАР қ. индейлар.

ХИНДЧА с.т. Ҳинд халқи томонидан ишланган, яратилган. *Клубда ҳиндча кино кетаётган экан.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқармоқ, шундай товуш чиқариб кулмоқ. *У.. бир четда ҳиринглаб турган букри йигитга юзланди. С. Сиёев, Ёруғлик. Аҳмад ҳам жилмайди. У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. Жамол кумуш тишларини кўрсатиб, ҳиринглаб кулди. Э. Усмонов, Ёлқин. Кўзибой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.*

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ тақл.с. Паст овозли кулги товушини билдиради. -*Ган-сўзда*

ҳам бир маъни бўлиши керак, — деди Гулшан, бўшдан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан кўра тинч ухлаган яхши. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Низомиддинов орқасидан эргашиб келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирар, ҳадеб ҳиринг-ҳиринг кулар эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу.. мастона довдирашлар, бу беҳаё ҳиринг-ҳиринглар жонингга тегмадими? С. Сиёев, Ёруғлик.

ХИРОВУЛ [мўғ.] тар. Қўшиннинг олдинги сафи, авангард, илғор. Қўшин ичида энг иш кўрган.. баҳодирларни саралаб, хировул тузиб.. Арғунбекка топширди. Ойбек, Навоий.

ХИРС [а. حرص — бирор нарсага қаттиқ берилиш, интилиш; тама, очкўзлик] 1 Етишиш, эришишга бўлган кучли интилиш, истақ, майл. Мол-дунё тўплашга бўлган ҳирс. ■ Мерос олиш ҳирси билан ота-онанинг ўлимини асло истамасин. «Қобуснома».

Хирс кўймоқ Бирор нарсага ўта берилмоқ, ружу қилмоқ, кетидан қувмоқ. Пулга ҳирс кўймоқ. ■ Сарви холанинг ҳам суяги меҳнатда қотди. Аммо у мол-дунёга сира ҳирс кўймади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Отасининг феълени билган Таманно бирикки кундан бери ичкиликка ҳирс кўйган эрини туртиб уйғотди: -Туринг-э, уят бўлиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 салб. Жинсий ҳиссиёт, шундай ҳиссиётли майл. ..кўзлари сузук, лағча чўкқа айланган қалби бетўхтов урар, шу чўғ туфайли аланга олаётган ҳирсни босишга қурби етмасди ҳатто. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..ўзига қайноқ ҳирс билан ёпишишини ҳам доимо истарди. Мирмуҳсин, Умид.

ХИРСИЙ [а. حرصى — ҳирс, майл, очкўзликка оид] кам қўлл. Ҳирсга оид. Буни [бу гапни] Аъзам ўзича тушунди: қиз унинг ҳирсий ниятини тушунди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ХИРСЛИ 1 Ҳирс кўйган; берилган. Мол-дунё орттиришга ҳирсли одам.

2 Жинсий ҳиссиётли, шундай ҳиссиёт акс этувчи (қ. **ҳирс** 2). Ортиқнинг ҳирсли кўзлари буни ҳам авради. Ўзига қараб кўз уриштирмаса тура олмайдиган қилиб кўйди. Шухрат, Сайланма.

ХИС(С) [а. حِس — сезги, туйғу; идрок] 1 Ташқи таъсирни қабул қилиш қобилияти ва шу таъсирдан юзага келадиган ҳолат;

сезги, туйғу. Хаёлим саҳрода кезади уйғоқ, Ҳиссимни тортгани поёнсиз қирғоқ. Файратий. Бу кўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканини билмайдиган ҳислар уйғотар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Сен чал бугун яли ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссим билан тинглайин. Файратий. Низомжон хатни кўрди-ю, қувончли, аламли, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди. С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳис қилмоқ (ёки **этмоқ**) 1) ҳис, сезги қобилияти билан нарса, ҳаракат-ҳолат ва ш.к. ни билмоқ, илғамоқ; сезмоқ. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар.. юраги ҳаяжондан гуллагаб урар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Мулла Фазлиддин ўз юзида Хонзода бегимнинг нафасини ҳис қилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Манглайида совуқлик ҳис этиб, Қумуш кўзини очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек.. Нигорага қаттиқ боғланиб қолганини ҳис этди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор ҳолатда билмоқ; сезмоқ, туймоқ. Ўзини енгил ҳис қилмоқ (этмоқ). ■ Адиба шу бир уй меҳмон орасида ҳам ўзини ёлғиздек ҳис қилди. Газетадан. Бу магазинда у ўзини ўз уйидадек ҳис этишини яна бир марта кўрсатиб кўйгиси келди. Ф. Мусажонов, Нозик масала.

2 Киши руҳияти, қалбидаги бирор нарсани акс эттирувчи, у билан боғлиқ сезги, туйғу. Севги деб аталган бу ҳислар баҳор ёмғиридек шарр этиб ўтиб кетмасмикан? Мирмуҳсин, Умид. Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди? Уйғун. Унинг қарашида таҳлика, саросима ёки «ажаб бўлибди!» деган бир маъно, бир ҳис йўқ эди. Ойбек, Навоий.

ҲИСЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ҳис қилмоқ** 2. қ. **ҳис** 1. «Мен сеники», дея киргандай У ўзини хўжа ҳислайди. Ҳ. Олимжон.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезгир; хушёр.

ҲИСОБ [а. حساب — ҳисоблаш, ҳисоблаб, санаб чиқиш; санок; ҳисоб-китоб; якун чиқариш, ҳисобот] 1 Сон, миқдорни белгилаш учун рақамлаб аташ; санок, санаш. Оғзаки ҳисоб. Ҳисобда янглишмоқ. ■ Ясовулбоши ҳисобидан янглишмай, ўлим кал-

тагини санайди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қирмоқ-даман фашист ўғрини, Ҳисобимда ҳозир юз ўттиз. Р. Бобожон. Сенинг ҳисобингга тўғри келадими? Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳисобда бўлгани; миқдор, саноқ. Ҳашарда қатнашаётганларнинг ҳисоби. Фермадаги қўйларнинг ҳисоби. Оларда ҳисоби — тўққиз, Берарда саногӣ — ўттиз. Мақол. ■ Рус шаҳарларига бориб савдо қилувчилар Туркистонда жуда оз ҳисобда бўлиб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўрта ҳисобда Ўртача ҳисоб билан айтганда. Жамоа ўрта ҳисобда йигирма беш центнердан ҳосил олади. Ҳисобга олмоқ 1) ҳисобини, миқдорини белгиламоқ. Мажлис қатнашчиларини ҳисобга олдим; 2) ҳисобдагилар қаторига киритмоқ, ҳисобга қўшмоқ; ҳисобламоқ. Ака-ука Ҳасанбек, Ҳусанбек, томда ишлаётган гуржи ва настдаги икки йигитни ҳисобга олмаганда, қурилишда одам йўқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор; 3) эътиборда тутмоқ, эътиборга олмоқ. Самарқанд ҳокими этиб тайинланган амирзоданинг ғоятда ёш эканини ҳисобга олиб.. шоҳ Малик Тархонни унга маслаҳатгўй ва ҳимоячи этиб тайинлади. Мирмуҳсин, Меъмор. ..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов; Қалбингга кулоқ сол. Ҳисоби йўқ Сон-саногини белгилаб бўлмайдиган (белгилаш қийин) миқдорда, жуда ҳам кўп; беҳисоб, ҳисобсиз. Хизмат қилар ҳисоби йўқ сипойи.. «Баҳром ва Гуландом». ..бир томондан кириб келаётганларнинг ҳисоби йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳисобига етмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда) Сон-миқдорини белгиламоқ. Қишлоқ кулбаларининг чети кўринмас, ҳовлиларнинг ҳисобига этиб бўлмасди. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш рўйхатидаги, унда қайд этилувчи мажмуи; қайд этилувчилар (этилганлар), борлар гуруҳи, қатори. Инвентарь ҳисоби. Ҳисобга киритмоқ. Ҳисобдан чиқарилмоқ. ■ Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боягиси ўн битта-миди? Мана шу сўнггисини ҳисобга ёзинг.. Шухрат, Шинелли йиллар.

Ҳисоб дафтари 1) шахс, нарса ёки сон-миқдор қатори қайд этилувчи дафтар. У тирмашиб, хирмонга чиқа бошлади.. тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб келди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) сарф-харажат, тушум ва ш.к. лар қайд этилган дафтар. -Ҳай, майли.. менда одамгарчилик бор, — дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтти олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 айн. ҳисоб-китоб 5. У [Отабек] ўзининг душманларини ўлдирши учунгина Марғилонга қатнаб юрган экан, ҳисобини тугатди-да, бедарак кетди-қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳисоб қилмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ қ. ҳисоб-китоб 1. У савдогарни ўз ҳузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хўброқдир. «Бўтакўз».

5 Ўзаро келишув, битимга кўра олиндиган улуш, ҳақ. Марғилондан арава миниб келувчи ёлланган киши бўлиб, Тошкентга келишининг эртаси кунни ҳисобини олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 (асосан эгалик, ж.к. ва ч.к. қўшимчалари билан) Кимса, жамоа ва б. тасарруфида, унинг ихтиёрида бўлган нарса, моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш.к. Гапнинг қисқаси, ўзга халқлар ҳисобига яшади. С. Кароматов, Олтин қум. Энди командировкага ҳам ўз ҳисобингиздан бориб келасизми? С. Нуров, Нарвон.

7 Кўпчиликка ёки кимсага қилинган, бўлган ишлар ҳақида берилдиган маълумот. Кейин қўли билан пешонасини сиқдида, ҳисоб беришга бошлади.. қалтираган кўллари билан чўт қоқди. Ойбек, Танланган асарлар. Отни бир оз совитдим, беда солдим, — Қобил, биров ундан: «Нима қилиб юрибсан?» деб сўраётгандай, ҳисоб берди. Ҳ. Фулом, Машғал. Меҳмонхоналардан биринда Мирзакаримбой ўз гунаҳасидан ҳисоб олар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

8 кам қўлл. айн. ҳисобот. Раҳбарнинг ярим йиллик ҳисоби. ■ Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

9 эск. айн. арифметика. Янги мактаблар очиб, Қуръони карим ва бошқа диний дарслар билан бирга, жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик. Ой-

бек, Танланган асарлар. *Иккинчи дарсда Зоҳидов деган ёшгина.. бир йигит ҳисобдан дарс берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

10 махс. Ҳисоблаш, ҳисоблаб чиқиш натижаси. *Баъзан у узундан-узоқ ҳандасавий ҳисобларни қоғозга ёзиб қолар, яна ўйчанлик билан қамиш қалам орқасини ғажий бошларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

11 Бирор нарса учун тўланадиган пул суммаси қайд этилган ҳужжат. *Ҳар бир студент-қурилиш отрядида иқтисод ва ҳамкорлик шахсий ҳисоблари очилган.* Газетадан.

12 бух. Бирор муассаса, ташкилот ва ш.к. да бухгалтерия иш-муомаласини олиб бориш (юрйтиш) учун хизмат қилувчи молиявий операция, шунингдек, ҳужжатлар.

13 Спорт ўйинида томонлар очкосини белгиловчи рақамлар (рақамларда ифодаланувчи сонлар) нисбати. *Ўйинда ҳисоб тенглашди — 2:2. Бу гал 5:2 ҳисоби билан меҳмонлар ғалаба қилишди.*

Ҳисобни очмоқ Ўйинда биринчи бўлиб 1 рақами билан қайд этилувчи амални ба-
жармоқ. Мас., биринчи тушни киритмоқ. *Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

14 Гап охирида (кесим таркибида) «деса бўлгудек», «деярли» маъносини билдиради. *Газ қуриладиган саккизта насоснинг ҳаммаси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб.* Газетадан. *На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Элчиев Ғузиев билан унчалик яқин эмас, ошқатиқ бўлган жойи ҳам йўқ ҳисоб.* Э. Аъзам, Жавоб.

15 Бирор иш, хатти-ҳаракатнинг қаноатланарлигини, ўрнига ўтишини билдиради. *Оёғингизга қуй сўйсак арзийди, Юсуф-жон ака. Бу ҳисоб эмас, ҳовлига борамиз..* К. Яшин, Ҳамза.

16 с.т. Илож, чора; имконият. *Дарёдан ўтишининг ҳисоби борми? ■ Қайтай десам — қувади, ўтиб кетишининг сира ҳисоби йўқ..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Дардим ичимда. Бир олдингизга бориб, юрагимни ёзиб келаман дейман, сира ҳисобини қилолмайман.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

17 фольк. Нима қилиш, иш-фаолият режаси, иш олиб бориш йўли. *Бу сўзни қиз*

эшитиб, ақлини йитириб, ҳисобини йитириб, шошиб қолди. «Муроҳон».

18 (3-ш. эгаллик ва ж.к. шаклида — **ҳисобига**) кўм. в.зф. Асос, сабаб, қарашлилик каби муносабатларни ифодалайди; эвазига, учун, туфайли. *Катта меҳнат ҳисобига шундай натижаларга эришилди. ■ Бу йил узумдан биринчи мартаба давлат ҳисобига ҳосил йиғиб олинди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Оғир минутларда биз фақат солдатларимизнинг мардлиги ва қатъийлиги ҳисобига душманни тутиб турардик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Бир ҳисобда Бошқа томондан олиб қараганда; бир жиҳатдан. *Бир ҳисобда, айтмаганимиз дуруст бўлди. ■ Бир ҳисобда, дадамнинг ухлаб қолгани менга яхши бўлди.* «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҲИСОБДА айн. **ҳисобли** 1. *Ҳозир тракторларнинг ҳар бир минути ҳисобда.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Сув ноёб, унинг ҳар томчиси ҳисобда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲИСОБДОН [а. + ф. حسابدان — ҳисобни (яхши) билувчи; аниқ, пухта ишловчи] эск. кам қўла. *Ҳисобда адашмайдиган, ҳисобини яхши биладиган, тўғри ҳисоб юриладиган. -Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг, — деди гапга қўшилмай.. ўтирган соқоли қирқик бир йигит, — ёлланиб ишловчилар ҳам ҳисобдон бўлган.* С. Айний, Қуллар. *Соат кундуз бирдан кечиксак, овқатимиз даладан қайтиб келади. Одамлар жуда ҳисобдон бўлиб қолган, ҳар бир дақиқасини ҳисоблаб юради.* И. Раҳим, Ҳилола. *Уни қилни қирқ ёрадиган ҳисобдон, деб таърифлашади.* М. Назаров, Жўш лочини.

ҲИСОБДОР [а. + ф. حسابدار — ҳисобга эга; ҳисоб берувчи; ҳисобчи; бухгалтер] эск. Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки ташкилотга ҳисобот бериб турадиган. *Ҳисобдор шахс.*

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Бажарилган иш, хизмат учун қилинган сарф-харажат ва тўланадиган ҳақнинг ҳисоби. *..шу кунгача баъзиларнинг ҳақиға хиёнат қилинди. Ҳисоб-китобда улар ўз ҳақларини талаб этадилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Шартномани бажардик, хўжайин, энди ҳисоб-китоб.. — деди секингина.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қутбинисо бойнинг ҳисоб-китобини тинглаб..*

ниҳоят, беш қадоқча хашаки ўрик ундириб қайтади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳисоб-китоб қилмоқ Шундай ҳисобни амалга оширмақ, ҳисобламақ. Қиз машинадан тушиб, шофер билан ҳисоб-китоб қилаётиб, кулиб қўйди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Қараса, кабобпаз йигит: -Ҳисоб-китобни қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, — деб турибди. «Гулдаста».

2 Кирим-чиқим, даромад ва харажатлар ҳисобини қилиш; ҳисоблаш. Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, ҳисоб-китоб билан машғул эди. Х. Фулом, Машъал.

3 Шундай ҳисоб ишларини олиб бориш ва қайд этиш, шунингдек, қайд этилган ҳужжат. Ҳисоб-китоб ишларидаги чатоқликларни туфайли бухгалтер Маюсуф ишдан бўшаб кетди. «Муштум». Жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишли кишилар керак. Х. Фулом, Машъал.

4 Умуман, бирор нарса ҳақида олиб борилган ишлар ҳисоби, ҳисоб натижалари. Ҳисоб-китобларга кўра.. бундай чиқиндилар миқдори 1980 йилга бориб йилига 30 миллион тонна, Ўзбекистонда эса Олмалиқ, Самарқанд ва Қўқондаги ўғит заводлари чиқиндисиди саккиз миллион тоннани ташкил этади. «Фан ва турмуш».

5 кўчма Ўзаро муносабат, уни бир ёқли қилиш. Рўҳингиз шод бўлсин, қурбон бўлаганлар, Келди ёв-ла ҳисоб-китоб онимиз. В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадиият тароналари. Бөлшевиклар билан ҳисоб-китобни тугатамиз! Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳисоб-китоб қилмоқ 1) бир ёқли қилмоқ, ҳисоблашмоқ. Душман билан ҳисоб-китоб қиладиган вақт етди; 2) ишдан бўшамоқ. Мунира туғуруқхонадалигида Аҳмад ишхонасига бориб, узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб келди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ҳисоб-китобни олмоқ** айн. **ҳисоб-китоб қилмоқ** **2**. Маҳкамовнинг отпускази тугаши билан унга «ҳисоб-китобингни ол», дейишди. «Муштум».

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб, миқдорини аниқламоқ, санамоқ. Пулни ҳисобламоқ. Минутларни ҳисобламоқ. Бармоқ билан ҳисобламоқ. Экилган кўчатларни ҳисоблаб, яна 20 туп экиш кераклигини айтди.

2 Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ. Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига

тушади? Ўрмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..ўз имкониятларини ҳисоблаб чиқиб, яна давлатга қўшимча «кумуш тола» етказиб беришга аҳд қилишди. Газетадан. ..ҳисоблаб қарашса, йигитчанинг гарданига пирасант [процент] билан роса саккиз юз сўм пул тушибди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳисобга олмоқ, ҳисобланувчи нарсалар қаторига қўшмоқ. Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман.. «Муштум». Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизиталоқ [бой]. Ойбек, Танланган асарлар. Ёғга ҳисоблаб, 35 минг 500 сўмга сут сотиб олиб топширганмиз дегин.. «Муштум».

4 Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ; -деб билмоқ, ўйламоқ. Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. ..шу мактубни олган кунингиздан бошлаб ўзингизни мендан беғона ва никоҳимдан ташқари ҳисобласангиз бўладир.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Операция пайтида хирург энг яқин одамини ҳам беғона ҳисоблайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Аёлни камситган кимсани одам ҳисобламанг. Газетадан.

5 махс. Номаълум сонни ҳисоблаб чиқармоқ, шу мақсадда ҳисоблаш иши олиб бормоқ. Бу формулалар шамолнинг тезлигини ҳисоблаш имконини беради.

ҲИСОБЛАНМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Тарозида тортиш натижаларига қараб, тухумнинг вазни ўрта ҳисобда неча грамм ва неча процент камайганлиги ҳисобланади. «Ўзбекистон паррандачилиги». Суиқасдга алоқадор ҳисобланиб, ҳибсага олинганлар ичида машҳур меъмор Нажмиддин Бухорийнинг ўғли Низомиддин ҳам бор эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Боғлама вазифасини бажаради (қ. **боғлама**). Кислород ҳавонинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Газетадан. Ўтар бобонинг отаси.. ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди. С. Сиёев, Ёруглик. Беғаразлик билан қилинган яхшилик — ҳар икки киши учун ҳам катта бойлик ҳисобланади. Газетадан.

ҲИСОБЛАШ 1 айн. **ҳисобламоқ**. Бу ишга қанча вақт ва маблағ кетишини ҳисоблаш

қийин эмас. ■ ..дафтардан бошини кўтармай, ниманидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳисобловчи, ҳисоблаб чиқарадиган. Ҳисоблаш машинаси. Ҳисоблаш техникаси.

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. бирг. н. Анови кун Маражаббек билан ҳисоблашиб кўрсак, Қўқоннинг ўзидан икки йилнинг ичида етмиш саккиз бек ўлдирилибдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баъзилар Саудийнинг бу шошқалоқлигига, ўзини тутолмаслигига катта аҳамият бериб, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очик қилмоқ.

3 («билан» кўмакчиси ёрдамида) Иш-фаолият, муомала ва ш.к. да ҳисобга олиб иш тутмоқ; ҳисобга олмақ. Шароит билан ҳисоблашмоқ. Қонун билан ҳисоблашмоқ. ■ Козимбек ўқитувчилар у ёқда турсин, ҳатто илмий мудир билан ҳам ҳисоблашмади. А. Иброҳимов, Сўнги нур. Ўша йиллари Уйғур актёр сифатида танилган эди. Шунинг учун ҳам ёш театр ишқибозлари унинг фикри, маслаҳати билан ҳисоблашардилар. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисоби, сони, миқдори белгили. Омонатин ахир бир кун олади, Ҳисобли кун ахир бориб тўлади. «Эрали ва Шерали».

2 Ҳисобга олинган, ҳисобда бор; ўлчовли. Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..вақтинги кўп олиб ўтирмай, ҳар минутинг ҳисобли. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, санокли. Янги йилга ҳисобли кун қолди.

4 Ўзаро ҳисоби, ҳисоб-китоби жойида бўлган. Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

ҲИСОБОТ [a. حسابات — «ҳисоб» с. нинг кўпл] 1 Ўз ишлари, топшириқнинг бажаралиши ва ш.к. ҳақида тегишли масъул шахс, ташкилот кабиларга бериладиган (берилган) оғзаки ёки ёзма тарздаги расмий ахборот. Йиллик ишлар ҳисоботи. Командировка ҳисоботи. Депутатнинг сайловчилар олдидаги ҳисоботи. ■ Йиғим-терим даврида айрим бригадаларнинг ҳисоботи эшитиб турилди. Газетадан. Мана бу ҳисоботларни институт илмий секретарига

топшириб, кейин «Фан»га ўтасиз. С. Нуоров, Нарвон.

2 Шундай ахборотни эшитиш учун бўладиган йиғин. Йиллик ҳисоботга уч кун қолганда «Ғалаба» колхозининг раиси Маҳмуд Бекмирзаевни райкомга чақирди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳисоботдан сўнг Султонов райондан келган икки вакилни капасига таклиф этди. «Ўзбекистон кўриқлари».

Ҳисобот даври Ҳисоботда қайд этиладиган ахборот, маълумотларни ўз ичига оладиган давр. Ҳисобот даврида асосий эътибор пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди. Газетадан.

ҲИСОБСИЗ 1 кам қўлл. Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноксиз, чегарасиз, беҳад. Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият. ■ Нима кўп — деҳқон кўп. Кўшни қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Раёно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпича ҳисобсиз саволлар билан уни кўмиб ташларди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш.к. да молия операциясини, ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи ходим. Ҳисобчи Қамбарали Мадиев бу йилги дала ишлари учун қанча маблағ ажратилганини, ундан қандай фойдаланиш зарурлигини билмайди. Газетадан. Раис мовун [муовин] айлади битта божасин, Ҳисобчига танлади катта поччасин. Э. Охунова, Қулоғингизга гапим бор.

2 Сарфланган нарсани, мас., меҳнатни ҳисоблаб боровчи шахс; табелчи. Трактор бригадасининг ҳисобчиси. ■ Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани кўрқинишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёпишади. «Ёшлик».

ҲИСОБЧИЛИК 1 Ҳисобчи, ҳисоб-китоб иши, ҳисобчи вазифаси (қ. **ҳисобчи 1**). Бундай қараганда, ҳисобчилик шунчаки енгил-елли юмушдек туюлади. Бироқ бу иш мураккаб. С. Қодиров, Минг бир бўстон бағрида.

2 Ҳисобчи, табелчи иши, вазифаси (қ. **ҳисобчи 2**). Ўскинбой далада кетмон чопди, ер суғорди, пахта терди, бригадага ҳисобчилик қилди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲИСОРИ(Й) [ф. حصار < a. حصار — ўраб олиш; қуршов, қамал; мустаҳкам

қалға] Тожикистон Республикасининг Ҳиссор ҳудудига оид; шу ҳудудда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. *Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқи қилинган ҳисори қўй келтириб, шу куниеқ сўйди-да..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..вақти чоғ — бугун қозонга бутун бир ҳисорий қўчқорнинг гўшт-ёғи солинган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бўриев бўғжомадан ҳисори беқасамдан тикилган бир тўнни олиб, мулла Обидни чақиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲИССА [а. *حصة* — бўлак, қисм; улуш; фойданинг бир қисми] **1** Маълум мақсад билан бўлинган, қисмларга ажратилган нарсанинг ҳар бир бўлаги, қисми; қисм, бўлак. *Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси.* ■ *Кейин лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани кўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муайян шахс ёки нарсанинг ҳақ-хуқуқи, имкони; тан, чек. *Мажиддин.. ўз ҳиссасига тушган туманларни санаб чиқди.* Ойбек, Навоий.

3 айн. улуш **1.** *Ўз ҳиссасини ортиғи билан олди.* ■ *Илгарига, ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз ҳиссаси тушади, деган умид бор эди. Энди уч хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *..мадраса вақфидан кутубхонадор учун ҳам ҳисса тайин қилганлар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

4 Бирор нарса, умумий иш ва ш.к. ни ташкил этувчи қисм; унга қўшиладиган қисм; улуш. *Бу ишда менинг ҳам муносиб ҳиссам бор.* ■ *Ислоҳ маданиятини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган муҳтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур.* Газетадан. *Ушбу нашрға Лутфийнинг ўзбек классик шеърояти тараққиётига залворли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърый меросидан намуналар киритилди.* Газетадан.

5 эск. Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

6 Марта, баробар. *Уч ҳисса ортиқ. Даромад ўтган йилгига нисбатан икки ҳисса кўпайди.* ■ *Бурноғи йили.. саноат корхоналари икки ярим ҳисса маҳсулот етказиб берди.* Газетадан. *..шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг*

ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишга сўфиларнинг азони ҳам қор қилмай қолди. П. Турсун, Уқитувчи.

Қиссадан ҳисса қ. қисса 3. Ҳиссасини чиқармоқ Йўл қўйилган хато-камчилик, йўқотилган нарса, имконият ва ш.к. нинг ўрнини тўлдирмоқ, уни қоплайдиган, ўрнини босадиган иш қилмоқ. *-Кун шундай исиб турса, июлда мўлжалга етиб олиш мумкин. Куз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди, — деди Холмирза.* И. Раҳим, Ҳилола. *Сидиқжон, худди кеч келганимнинг ҳиссасини чиқараман дегандай, дарров ишга тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲИССАДОР [а. + ф. *حصدار* — ҳиссаси бор; ҳиссага эга; шерик, пайчи] эск. Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик. *Уша кунларда бир ҳиссадор ширкатга оз сармоя билан бўлса ҳам шерик бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҲИССИЁТ [а. *حسيت* — ҳис-туйғулар ва уларга берилганлик; ҳиссий ҳолатлар] Киши руҳиятида юзага келган ҳиссий ҳолат; шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган кечинмалари. *Хулқарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни алақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *У ширин, оромбахш ҳиссиётлар қуршовида туннинг қандай ўтганини ҳам билмай қолди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бугунги кун ёзувчиси замонамиз кишининг ўй-хаёллари ва ҳиссиётларини ўз қалбида туйган ижодкордир. «ЎТА». Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Ислоҳхўжа қизидagi аламизтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИССИЁТЛИ 1 Ҳис этиш қобилияти кучли. *Ҳанифа Мавлонова ниҳоят баланд овозли, лирик ҳиссиётли артистка.* Ю. Ҳамдам, Дўстлик қўшиқлари.

2 Ҳиссиёт ифодали. *Бердақ нафис ҳиссиётли, теран ижтимоий мазмунли лирик шеърлар яратди.* В. Зоҳидов, Ҳақиқат жарчиси.

ҲИССИЁТЧИ с.т. Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга ғоят берилувчи.

ҲИССИЙ [а. *حسئي* — сезгига, ҳис-туйғуга оид; сезиб, билиб бўладиган; сезиларли] **1** Ҳис, сезгига оид. *Дунёга келган чақалоқлар*

улайгани сайин, уларда хиссий абзолар аста-секин шакллана боради. «Фан ва турмуш».

2 Хис-туйғу билан боғлиқ, хиссиётни ифодаловчи. Хиссий ҳолат. Хиссий кечинмалар. ■ Қитъа тили учун газалга хос бўлган хиссий бўёқлар ёлқинида сўзларни жилвалантириш тамойили характер касб этмайди. «УТА». Узида юксак хиссий-ахлоқий маданиятни мужассамлантирган тарбиячигина бола кайфиятига мос воситаларни танлай билади. «Фан ва турмуш».

ХИССИЗ 1 Сезиш, хис этиш қобилиятидан маҳрум, сезмайдиган; ҳусисиз. Наҳот жумҳурият матбуоти Кенжалар сингари бадхоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай турганлар қўлида бўлса! А. Қаҳҳор, Сароб. Шоирни ҳеч таниганим хиссиз димоғдор.. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Хиссиёт, хис-туйғудан холи; бирор хис-туйғу уйғотмайдиган. Очеркда қахрамон ҳақида фақат унинг планни ортиғи билан бажариши хиссиз баён этилган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -Бўлди.. йиғламанг, - унинг овози негадир хиссиз, совуқ эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХИС-ТУЙҒУ Хис ва туйғу; хислар, хиссиёт. Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида қўзғалган хис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади. «Адабиёт назарияси». Учиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақидаги хис-туйғуларини яхши билмас эди. П. Кодиров, Уч илдиш. Йиллар ўтган сари шоир ижодида фикрлар уфқи кенгайиб, хис-туйғулар тобора сержилди бўлиб боради. У. Норматов, Кўнгилларга кўчган шеърят.

ХИФЗ [a. حفظ - сақлаш; сақланиш, муҳофаза; эсда тутиш] эск. Сақлаш, сақланиш; муҳофаза, паноҳ. Парвардигор! Жигарбандларимни ўз ҳифзинга олишингни сўрайман! Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

Ҳифзи сихҳат эск. 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозаллик, гигиена. Ҳифзи сихҳатга риоя қилмоқ. ■ Аввал бозорига бориб, савдо-сотик қилаётган эркак-аёлларга ҳам ҳифзи сихҳат, покизаликнинг фойдасини қайта-қайта тушунтирар эди. К. Яшин, Ҳамза. **Ҳифзи ҳимоят** эск. Ҳимоя, паноҳ. ..биз дуоғуй надарингиз, муштипар онангиз ва яқин дўстларингиз мунда ҳақ таолонинг ҳифзи хи-

мойида сихҳат-саломат бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚ тақл.с. Ҳиқичоқ тутганда, нафас тикилганда ҳосил бўладиган узук, қисқа товушни билдиради (қ. **ҳиқичоқ**). Элмурод фақат Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшитиб қолди, холос. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлининг (бурун бўшлиғидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи аъзо (кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суяқ моддалар тушишига тўсқинлик қилади).

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. Шу вақт унинг [Муталнинг] қўлиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбир каби сиқиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

(Жони) **ҳиқилдоғига келмоқ** (ёки етмоқ) қ. жон 1. Бу «ахборотчи» амаки Ҳалиманинг ҳиқилдоғига келган. У пок-у бошқалар суюғ-оёқ, у билимдон-у бошқалар нодон.. «Ўзбекистон кўриқлари». У вақтда машина яхши. тоза термас эди. Шермат аканинг эса жони ҳиқилдоғига келар эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Ниҳоят, сен айтгандек, жоним ҳиқилдоғимга етди-да, ўғлингни.. йўлдан қайтариб қолувчи ҳам мен ўзим бўлдим.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ. Ҳиқиллаб йиғламоқ. ■ Нурхон ҳиқиллаб, кўзларини арта бошлади. О. Ёкубов, Ларза. Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиллаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. У ҳиқичоқ тутган каби ҳиқиллаб, ютина-ютина ташқарига чиқди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Этишиш, эришиш талабида бўлмоқ, шу мақсадда қаттиқ сўранмоқ, зорланмоқ. Мен шаҳарни ҳеч кўрган эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб, ҳиқиллаб борардим. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. Қумринисо ўлгур «Бурушган, тиришган башарамизни кўргани ким ҳиқиллаб турган экан», деб қочиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲИҚИЧОҚ Диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида нафас йўлидан тўсатдан, гайриихтиёр чикадиган товуш ва шу жараённинг ўзи (қорин бўшлиғининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради). Маддорсиз одам овоз чиқариб йиғламас экан.

Унинг йиғиси бориб-бориб, ҳиқичоққа айлан-ди. Н. Фозилов, Куш — қаноти билан.

ҲИҚИЧОҚ ТУТМОҚ Ҳиқичоқ ҳолати юз бермоқ. Боғланган қўлим билан оғзимни па-на қила-қила, нонни туширдим. Бирдан хи-қичоқ тутиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Эрининг пойма-пой алжирашидан кўра тин-май ҳиқичоқ тутиб ҳиқиллаши унинг гаши-га тегмоқда эди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҲИ-ҲИ тақл.с. Файритабиний кулгида чиқадиган товушни билдиради. Радио қўшин-ларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида ха-бар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳо-вучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: -Оббо! Ҳи-ҳи.. — деди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. «Енгилтак», деб сўкинди Саидғози ичида. Бўлмаса, қаламнинг учи синса ҳам хи-ҳи-ҳими!.. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИҲИЛАМОҚ «Ҳи-ҳи» деган товуш чи-қармоқ (енгил кулгида). Нега ҳиҳилайсан?! ■ Бу гап мулла Аброрга таъсир қилди ше-килли, ҳиҳилаб кулиб юборди. «Муштум».

ҲММ айн. ҳимм. Элмурод хаёл ичида ас-та-секин одимлар экан, гапирди: -Ҳмм.. Ҳали гап шунақа денг, мен эшитмаган эканман. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳмм... биламан, дар-дингизни учуруқсиз айтаверинг. Ҳамза, Па-ранжи сирлари.

ҲО I унд. с. I Чақирик, мурожаатни бил-диради; ҳой, ҳей, эй. -Болалар, ҳо болалар! — деб чақириб қолди Боқ, звеносининг ер-ларини айланаркан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. -Қани, ҳо йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! — деган товуш эшитилди. А. Қаҳ-ҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Чақирикқа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшитаман» каби маъно-ларда ишлатилади. Биров чақиряпти, «ҳо» деб қўй.

3 («о» — чўзиқ) Таажжубланиш, ишон-маслик, кесатиш каби маъноларни бил-диради. -Энг баланд чўққига чиқдик. -Ҳо, шунақами? ■ -Ҳо, ҳали шундай денг. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

4 бол. Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди. -Уйинчоғингни бе-риб тур! -Ҳо!.. (бермайман).

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброқ талаффуз этилади). [Юсуфбек ҳожи] Ҳаса-налини кўриши ҳамони: -Ҳо-о-о, бизнинг

Ҳасанали-ку! — деди. А. Қодирий, Ўтган кун-лар.

ҲО II айн. ҳов I I. Чўпон қарши томонда-ги тоғнинг осмонга тегай деб турган чўқ-қисини кўрсатди: -Ҳо, кўрдингми, бургут қўниб турган чўққини? П. Турсун, Ўқитув-чи.

ҲО III [ф. خواه — хоҳловчи, истовчи; ис-так, ният]: **ҳою ҳавас** Кўнгилда бўлган, амалга ошириш кўзда тутилган орзу-истак, эзгу ниятлар. Яқиндагина автомобиль юрт-дошларимиз учун ҳою ҳавас ҳисобланган бўл-са, бугунги кунда у одатдаги транспорт воситасига айланди. Газетадан. Менимча, ақл-лиликнинг нишонаси шуки, оқил киши ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, сабр ва чидамга эга бўлади, ҳою ҳавасни ўзидан узоқлаштириб, ақл доирасидан четга чиқ-майди. Газетадан.

ҲОВ I I Узоқдаги кимса ёки нарсага ишорани билдиради. Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўрясанми? -Сигирлар қани? -Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юрипти. ■ Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг! М. Ис-моилий, Фарғона т. о. Бирварақайига одам-лар орасида гап тарқалди: -Ҳасанова келяп-ти, қаранглар, ҳов ана. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Анча илгариги нарса, ҳодисага ишо-рани билдиради. Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сарибойнинг дуконида чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушди-ми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳов бирда с.т. Бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. Агар рух-сат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҲОВ II унд.с., с.т. айн. ҳо I I. [Ёрмат] Йўлчига буюрди: -Ҳов йигит, кечаги чопиқ-ни битириб қўйинг! Ойбек, Танланган асар-лар.

ҲОВ III тақл. с. Ит хургандаги овозни ифодалайди; вов. Лекин кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ёт-ди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВВА шв. Жавобда розилик, тасдиқ маъноларини билдиради; ҳа. -«Кофир» Аваз шул йигит экан-да? -Ҳовва. С. Сиёев, Ёруғ-лик.

ҲОВЛИ I Бирор оила, хўжалик, таш-килот ва ш.к. га тегишли жойнинг иморат

қурилмаган, олатда, атрофи ўралган қисми. Қўшинининг ҳовлиси. Мактаб ҳовлиси. Ҳовлига сув сепмоқ. Ҳовлига гул экмоқ. ■ Тўйга келганларнинг бари шовқин-сурон билан охири ҳовлидаги столларга бир-бир жойлашиб ўтиришди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Чап соҳилда эса, қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Шу лаҳза карвонсарой ҳовлисида ўзининг саман йўрға байталида Ҳожи табиб пайдо бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бирор онла, хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга); ҳовли-жой, уй-жой. Ҳовли сотиб олмақ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли олма, қўшни ол. Мақол. ■ Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дала ҳовли, далаҳовли Шаҳарликларнинг ёзда дам олиш учун шаҳардан четда жойлашган ҳовлиси. Дала ҳовлининг олди-дан катта сой оқиб ўтади. Газетадан. Ички (ёки ичкари) ҳовли айн. ичкари 2. Бойбува ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди. «Эртақлар».

3 Хонадон, онла. Мирзо Анвар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда кўниб юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Аҳмаджон «урушга кириб кетдим», деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёлларга боришган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ айн. ҳовли 2. Орадан кўп ўтмай Меъморнинг ҳовли-жойларини сотиб, шаҳардан чиқиб кетганини эшитди. Мирмуҳсин, Меъмор. -Пулни беҳуда сарфламанг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сизир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув, — деди Олахўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОВЛИҚМА 1 Иш-ҳаракатда ўйламасдан, ўта шошма-шошарлик қиладиган, ҳовлиқаверадиган. Мирсаид аканинг ўғли. энгил табиат, ҳовлиқма, асабий бир йигит эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Шу ишнинг шундай бўлишига ҳам Бутанинг ўзи айбли, ўлгудек ҳовлиқма. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Иш-фаолиятда, муомалада ўзини қўлга ололмайдиган, ўзича пала-партиш иш тутадиган. Биласизлар, жамоатчи бўлиб сай-

ланса, боши осмонга етиб, ҳеч кимни писанд қилмайдиган ҳовлиқмалар бор. П. Қодиров, Уч илдиз. Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи. Амалга минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маънисиз жиддий ва мағрур. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВЛИҚМАЛИК 1 Ҳовлиқиб иш тутиш. Бу ишда ҳовлиқмалик кетмайди. ■ Ҳовлиқмалик сендан ўтиб, менга келгани йўқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Ҳовлиқма эканлик. Нури бир оз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигидан ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини билар эди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОВЛИҚМАЧИ с.т. айн. ҳовлиқма. -Ишдан, қийинчиликдан қочмайман, деб қасам ёд қилганман, — Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушди. Кеча тоғам ҳовлиқмачи билан гап талашганда, шу фикрларини унга айтмабди-да. Газетадан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб-пишиб, шошма-шошарлик, шошқалоқлик билан ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Ҳовлиқиб гапирмоқ. Ҳовлиқиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлиқмай секин келавер. ■ [Элмурод] Жилгадан жилгага нарилаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандирақлиб тушган ерга қоқила-қоқила, ҳовлиқиб югурар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Барзанги зингилаб арава ёнига борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Киши ёшликда кўп ҳовлиқади, хато қилганини билмай қолади. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Безовта, ҳаяжонли ҳолатга тушмоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ. У вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради, унча-мунчага ҳовлиқиб кетмайди. Мирмуҳсин, Сураат. -Нима қилди опамга, аяжон, бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир! — деди ҳовлиқиб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳовлиққанимдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҲОВОНЧА [a. حاون — ўғир(ча), кели(ча)] Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган махсус идиш; келича, ўғирча. Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ. ■ ..бангидевона, бўригул, кам-

пирчопон сингари доривор гиеҳларни топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб, туяр. эди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲОВР айн. **ҳовур**. ..сурув из қувиб келяпти. Ундан оппоқ тумандай ҳовр кўтариларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲОВРИҚМОҚ с.т. **ҳовлиқмоқ**. Дилора кулиб юборди, бўласининг ҳовриқиб, шошилиб берган саволларига эмас, йўқ, у ўзини танимаганга сояланти, деб кулди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОВУЗ [а. حوض — сув тўпланган жой, чуқурлик; бассейн; сув идиши] 1 Сув сақлаш учун хизмат қиладиган, махсус қазилган чуқурлик. *Чуқур ҳовуз. Саёз ҳовуз. Ҳовуз ковламоқ. Ҳовуз суви.* ■ *Мажнун-толнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Агарда сардоба ичини яна ҳам чуқурлаштириб ҳовуз қилинса, бу ерда доимо сув бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Уй шипига ишланадиган чуқур нақш-безак.

Ҳовуздан ҳўплам Жуда оз, арзимаган даражада. *Мухторнинг сандиғидаги олтинлар олдида Бекнинг червонлари ҳовуздан ҳўплам, холос.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲОВУЗЧА 1 **Ҳовуз** 1 с. кичр. У [сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

2 *тех.* Деталнинг ўйма жойи, чуқурлик, чуқурча.

ҲОВУЛЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **вовилламоқ**. *Ҳазабланган кучукларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. *Ҳовул* аччиқланмоқ, ўта даражада ғазабланмоқ.

ҲОВУР 1 Иссиқликдан кўтарилган кучсиз, енгил буғ. *Кунлар ярақлаб кетган, шудгор бетидан жимир-жимир ҳовур кўтариларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иссиқлик таъсири; ҳарорат, тафт. *Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳр-газаб билан сочган бутун ҳовурини инсонга пуркаб, бағрига ҳеч кимни йўлатмаган.* С. Кароматов, Аму-Бухоро. *Қуёш тиккайган сайин ҳаво кучлироқ қизийди. Соч толасини елпирга шамол йўқ. Ердан иссиқ ҳовур уради.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Асфальт йўллар, шифер ва тунука томлардан қайноқ ҳовур кўтариларди.* С. Нуров, Нарвон.

3 *кўчма* Кишининг қизишган ҳолати. *Асло менинг ҳовурим босилмайди, Бетингдан тишлаб олиб қонатмасам.* «Оқ олма, қизил олма».

Ҳов(у)рини босмоқ 1) ўзига келмоқ; тинчланмоқ. *Бир пиёла чой бер, болам, ҳовуримни босиб олай, кейин айтаман.* «Муштум». *Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-нўписа қилар, шу билан ҳовурини босар эди.* Ҳ. Нурмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) қизишган ҳолатдан қайтармоқ; тинчлантирмоқ. *Расулжон қизишиб бораётган чолнинг ҳовурини босишга уринди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Ҳоврини олмоқ** *Нохуш, лоҳас ҳолатдан чиқармоқ. Иш овутиган бўлса, ёру дўстлари кўнглини кўтарди, ҳовурини олди.* Шухрат, Умр поғоналари. **Ҳовуринга ош пишади** (ёки **ош дамласа бўлади**) ўзини жуда юқори тутиб, ҳаддидан ошганликни билдиради. *..ҳовурига иккита ош пишадиган бошлиқ бурнига қўнган пашшага дағдаға қилиб, мушти билан қўриб ҳайдади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *..чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошганки, ҳовурига ош дамласа бўлади.* «Муштум». **Ҳовур(и)дан тушмоқ** 1) қизишиш, жаҳдан қайтмоқ. *Султонов чўнтагини титкилаб, калитини топди шекилли, сал ҳовуридан тушди.* М. Мансуров, Ёмби. «Универсал».. *бир текисда ишлаётганини кўриб, Умарали ҳовурдан тушди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) манманлик, ўзини юқори тутиш ҳолати йўқолмоқ; попути пасаймоқ. *Холмат йиғилишдан кейин анча ҳовуридан тушди, пасайиб қолди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Йигит-яланнинг арзини эшитдим.. Ёдгорхўжа ўшқириб келиб эди, қаматиб қўйдим. Жиндек ҳовуридан тушмаса бўлмайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲОВУРЛИ Ҳовури кўтарилиб, буғланиб турган. *Ялтираб кўринади қуёш шуғлалари-*

да Сирдарёнинг қўрғошиндай ҳовурли сувлари. Миртемир.

ХОВУЧ 1 Бир қўл бармоқларини букиб, шунингдек, икки қўлнинг кафт ва бармоқларини ёнма-ён бирлаштириб, бармоқларни букиб, чуқурча қилинган ҳолати. «Ҳи-ҳи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулоғига қўйиб тинглайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Хўжайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб туриб, кинояли жшлмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Далавой катта-катта қўлларини ҳовуч қилганча, Бекка чўзди. «Ёшлик». Муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида ғижимлашиб ётган ҳўл рўмолга кўзи тушди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳовучга сифарли микдорни билдиради. Икки ҳовуч сув. ■ Тушига яқин Аваз бозордан патир, яхна эт, кўкат, бир ҳовучдан ширинлик олиб келиб, дастурхон тузади. С. Сиёев, Аваз. У икки-уч ҳовуч тутни оғзига тикди-ю, яна бир ҳовуч териб, жувонга ўгирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бир ҳовуч Микдори, ҳажми жуда оз бўлган. Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лаънати бўрондан соғ қолмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чўнтагинизда бир ҳовуч сўзингиз бор, шу сўзларни шу қадар кўп ишлатасиз.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Уйлаб қаранг: бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарсага эга; ҳисобсиз, китобсиз фуқаро-чи? Ойбек, Танланган асарлар.

ХОВУЧЛАБ Ҳовуч билан, ҳовучга олиб. Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчамоқ. ■ Зиёдахон.. қоннинг оғзини аста очиб, челака ҳовучлаб ун солди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сув топиш керак. Ҳовучлаб бўлса ҳам сугорамиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(ни) [ёки юрак(ни)] ҳовучлаб Қўрқувга тушиб, ваҳима босиб. Одамлар жон қафаслари бўлган уйларида, аждарнинг оғзидан қочган каби, жон ҳовучлаб югурадилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Бу жойлардан кундуз кунни юрган киши жонини ҳовучлаб ўтарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир оз вақт.. ҳозир автоматчи ўққа тутиб қолади, деб юрагини ҳовучлаб ётди. Шухрат, Умр поғоналари.

ХОДИС [a. حادث — воқеа, ҳодиса, можаро; бахтсиз воқеа; ҳол, ҳолат]: **олам ҳодис** эск. Башарти, мабодо; эҳтимол; тасолифан. [Ҳомид Содиққа:] Олам ҳодис қўлга

тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйнингга олиб, орага мени қотиштирмайсан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОДИСА [a. حادثه — воқеа; можаро; бахтсиз воқеа; ҳолат] **1** Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. *Мудҳиш ҳодиса. Қувончли ҳодиса. Бахтсиз ҳодиса. Кутилмаган ҳодиса.* ■ Ҳодиса рўй берган жойга зудлик билан етиб борган оператив гуруҳ айбдорларни топмади. Газетадан. «Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз. «Фан ва турмуш». Ёши ишғирма иккига қадам қўйганда, Берунийни ҳам ҳодисалар сели юмалатиб, ўзи билан бирга жанубга олиб кетди. М. Осим, Жайхун устида булутлар. Булар энди бир ҳовлида туриш эмас, бир уйда ётиб қолишни ҳам бировнинг эътиборини жалб қиладиган ҳодиса деб билишмас эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлар.

2 Бирор нарсанинг воқеланиши, воқеланиш факти. Қишдан кейин баҳорнинг келиши объектив ҳодиса. ■ Сўз бўғинларидан бирининг ёки гапдаги сўзлардан бирининг ажратиб, кучли талаффуз этилиши ҳодисаси урғу дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги. Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОЖАТ [a. حاجت — эҳтиёж, талаб, зарурат; истак-хоҳиш; зарур, керакли буюм] **1** Кераклик, зарурлик, зарурият. Бу гапнинг нима ҳожати бор. ■ Иш тамом, вассалом. Бундай кўз ёши томизиб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ. С. Айний, Қуллар. Кўрмана ҳожат бўлса, унга ҳам тайёрмиз! А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор нарсага бўлган талаб; эҳтиёж. Ҳасан сўфи билан Алим бува.. ўз дардларига тушунгучи дардманд, ҳожатларини англовчи ҳожатманд излардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Унинг олдига кимки бирор ҳожат билан келса, ноумид қайтмаган. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Шудир насиҳатим; кечикмай еткар, Рустамдай кўзимнинг ҳожатин биткар. «Муродхон».

Ҳожати раво бўлмоқ кам қўлл. айн. **ҳожати чиқмоқ** ёки **ҳожатини чиқармоқ**. *Отанинг ўлимида ҳам у «ҳожатимизни раво қилиб».. бизни юз танга — 15 сўм қарздор қилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. **Ҳожати чиқмоқ**

ёки ҳожатини чиқармоқ Эҳтиёжи, талаби битмоқ, амалга ошмоқ (эҳтиёжини битирмоқ, қондирмоқ). *Жамоа идораси айвонидан юрган бир-икки киши, ҳожатлари тезда чиқмагани учун бўлса керак, асабийланар ва болохонадан кўчага зўр бериб нос ту-пураддилар. Ҳ. Шамс, Душман. Умирзоқ ота бир неча пуд буғдойни оқлаб, беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди. Д. Нурий, Осмон устун. ..қурилиш материаллари комбинати цемент ва бетонлар етказиб, бинкорлар ҳожатини чиқармоқда. Газетадан.*

3 кўча Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш. *Хосият биби, тўй қувончи қувват бўлдими, ўз ҳожатига ўзи юриб чиқа бошлади. С. Анорбоев, Меҳр. Ҳали бу ҳолва. Занг урганда, ўрнингдан туриб, занг урганда, ҳожатга борасан.. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ҲОЖАТБАРОР [а. + ф. حاجت‌بارار - кимсанинг ҳожатини чиқарувчи, раво қилувчи; маж. оллоҳ, худо] Кишининг ҳожатини чиқарувчи. *Қишлоқнинг тўю маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тайёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди. Ҳ. Назир, Васият. Илоё, назр қилган қўйингиз нуасиротда ҳожатбарорингиз бўлсин! А. Муқимов, Қопқон.*

ҲОЖАТБАРОРЛИК Ҳожат чиқариш (иши). *Шу ҳожатбарорлик фазилати билан у, ёш бўлса-да, эл оғзига тушган эди. Н. Сафаров, Наврўз.*

ҲОЖАТМАНД [а. + ф. حاجتمند - эҳтиёжли, муҳтож] Эҳтиёжи, талаби бор (одам). *Бугун жума ҳамма хунарманд, ҳожатмандларни тирикчилик гами бозорга қувган эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. [Абу Сирож] Ҳаркунни эртадан кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойчақа топади. Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ.*

ҲОЖАТРАВО [а. + ф. حاجت‌روا - ҳожатини чиқарувчи] айн. **ҳожатбарор**. *Зориққанга, толиққанга ҳожатраво ўзингсан. «Кўшиқлар».*

ҲОЖАТХОНА [ҳожат + хона] Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилинган махсус жой. *Саройнинг ғулхонаси сунурилиб, у ерга сув идишлари қўйилди. Ҳатто ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эсдан чиқарилмади. С. Айний, Қуллар.*

ҲОЖИ [а. حاجى < حاج - ҳаж қилувчи] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. *Маъсума бека шогирдлар юзидаги мамну-*

ниятни кўриб, гап ташлади: -Маккадан ҳожиди келганда ҳам бунчалик қилинмайди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..Фуод афанди бандалик қилгандан кейин, ҳаждан келаётган бир ўзбек ҳожига тегдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. *Ҳожиди бува. Ҳожиди ака. ■ -Саройда на гап, ҳожиди ота? - деб сўради Аваз пиёлада чой узатиб. С. Сиёев, Ёруғлик. Абдурасулнинг отаси Пириккул ҳожига қарол бўлган экан. П. Турсунов, Ўқитувчи.*

ҲОЖИБ [а. حاجب - хизматкор; дарвозабон, эшик қоровули] 1 эск. Дарвозабон, эшик олшидаги қоровул.

2 тар. Хон эшигидаги ходим, маҳрам.

ҲОЖИДЎППИ Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. *Қаршидаги деворда икки кишининг сурати кўзга ташланади: ..иккисининг ҳам бошида «ҳожидўппи», бири серсоқол. Ойбек, Таъланган асарлар.*

ҲОЖИХОНА [ҳожиди + хона] Ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар қўниб дам оладиган махсус жой, меҳмонхона. -*Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишга ёрдам излар эди, - деди Ҳожиди хола. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ҳайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҲОЗИР [а. حاضر - бор, мавжуд (бўлган); қатнашаётган, иштирок этаётган; ҳозирги, жорий; нақд, шай] 1 Бирор иш, вазифа учун тайёр; шай. *Машиналар теримга ҳозир. Уроқда йўқ, машоқда йўқ - хирмонда ҳозир. Мақол. ■ -Жавоб беришга ҳозирмиз, - деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нимаики маслаҳат ёки ёрдам керак бўлса.. биз хизматингизга ҳозирмиз. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -На десангиз - шу, ёшулли, - деди Аваз, - қўлимдан келган барча ишга ҳозирман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Ҳозир бўлмоқ Бирон жойда пайдо бўлмоқ, бирон жойга келмоқ. *Ҳа, мен керак вақтда инс-жинсдек ҳозир бўламан. К. Яшин, Ҳамза. Кўп ўтмай кенг кўчада ҳозир бўлдиқ.*

О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ҳозир қилмоқ айн. ҳозирламоқ.** Керакли анжомларни ҳозир қилмоқ.

2 Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақт; шу он, шу пайт, шу давр. **Ҳозир чиқиб кетди.** Ҳозир келиб қолади. *Отам ҳозир нафақадалар.* Ҳозир шароит тамомила бошқача. Ҳозир айна йиғим-терим мавсуми.

■ **Ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай, ранги ўчиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Бекмирзаевага ҳозир чойдан кўра ҳам муздеккина сув яхши эди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ҳозир кеч куз, ҳадемай қиш-қировли кунлар бошланади.* Газетадан. *Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Чақирӣқ, мурожат ва ш. к. га жавоб сифатида ишнинг тезда, шу онда амалга оширилишини билдиради. *-Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб кўйинг!* -Ҳозир, ҳозир.. - *Йўлчи.. кетмон олиб югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ўғлингизни чиқариб юборинг!* -Ҳозир. «Гулдаста». *Кўрпача ёзиб, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Кейин «ҳозир, бойваччам», деди-да, кетаётганларга қуллуқ қилиб, изига қайтди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЗИРГАЧА *рвш.* Шу пайтгача, шу дамгача. *Бу буйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди.* А. Қодирӣй, Мехробдан чаён.

ҲОЗИРГИ Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақтга (ҳозирга) оид; шу ондаги, шу пайтдаги, шу даврдаги; ҳозирда мавжуд бўлган; амалдаги. *Унинг ҳозирги гаплари кўпчиликка маъқул бўлди.* Ҳозирги ёшлар. *Илм-фаннинг ҳозирги тараққиёти.* Унинг ўтмиши ва ҳозирги ҳаёти. *Ҳозирги ўзбек адабиёти.* Ҳозирги алифбо. *Мактабимизнинг ҳозирги директори.* ■ *Набиғулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда, ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтақ. *Амалдаги дарсликларимизнинг кўпчилиги ҳозирги талабларга тўла жавоб бера олмайди.* Газетадан.

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгига, ҳозир бўлаётган ёки кўриниб турган каби. *У ишлар ҳозиргидай эсимда.*

ҲОЗИРДАН *рвш.* Шу пайтнинг ўзидан; олдиндан. *Олиб чиқишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтиб бўлмайди.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ҲОЗИРЖАВОБ [*а. حاضر جواب* – билагон; гап, суҳбатда ўзини йўқотмайдиган] 1 Савол, луқма ва ш.к. гап-сўзларга ўринли тарзда ва тезда жавоб қайтариш қобилиятига эга. *Унинг.. серғайрат, ҳозиржавоб, фикри ўткир эканлигини ўқитувчилар билишар эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳожатхонага кирганлар калга ҳазил қилиб, уни уялтирмоқчи бўлар, лекин сурбет ва ҳозиржавоб кал, бўш келмай, ҳар бир гапга ўн гап билан жавоб қиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *У ниҳоятда серҳаракат, ҳозиржавоб – гап билан енгиб бўлмайдиган кимса эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳаёт, давр талабига ўз иш-амали билан тезда жавоб берувчи. *Устознинг публицистик асарлари билан танишар экансиз, у бениҳоя ҳозиржавоб, фаол ижод қилганлигига амин бўласиз.* Газетадан. *Улкан адабиётимизнинг дангалчи.. ҳозиржавоб қисми бўлган сатира-юморнинг вазифаси Тяньшан тоғидан ҳам баланд.* «Муштум».

ҲОЗИРЖАВОБЛИК Ҳозиржавоб бўлиш, ҳозиржавоб шахсга хос хислат, муомала, хатти-ҳаракат (**ҳозиржавоб** – ҳар икки маъносидан). *Дилиоднинг ҳозиржавоблиги меҳмонни ҳайрон қолдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Меъмор.. гўзал қизи Бадияни кичиклигидан эркаларди, у ўзининг сезгир ва ҳозиржавоблиги билан отасига тортган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ташаббускорларга ҳозиржавоблик, ўзаро ёрдам.. – мана бугунги кунимизнинг қиёфаси.* Газетадан.

ҲОЗИРЛАМОҚ 1 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун тайёр ҳолга келтирмоқ; тайёрламоқ. *Сафарга отларни ҳозирламоқ. Машиналарни теримга ҳозирламоқ.* ■ *Келин ишком тағига ўрнатилган чорпоя сўрига жой ҳозирлашга тутинди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Отабек тушга яқин уйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. *Буюрсангиз, йўлга керакли нарсаларни ҳозирласалар.* «Олтин бешик».

ҲОЗИРЛАНМОҚ Ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Катта кўчадаги икки туп тол кесилиб, ўтин ҳозирланди.* И. Раҳим, Ихлос. *Учала меҳмон ва табибга том шийпонидан*

жой ҳозирланди. С. Абдулла, Қувғунда. Анвар кечқурун ўрдадан қайтишга ҳозирланар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРЛИК 1 Ҳозир, тайёр эканлик. *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириш.*

2 Тайёрланиш ишлари; тайёрланиш, тайёргарлик. *Азизбек фотиҳа берди. Халқ уруш ҳозирлигига киришди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баҳорга ҳозирлик ишларининг катта-кичиги, майда-чуйдаси бўлмайди. Газетадан. Йўл ҳозирликлари битиб, Ўзбек ойимнинг қутидор ва Офтоб ойим ҳамда Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ҳозирлик кўрмоқ Ҳозирлик, тайёргарлик ишларини бажармоқ, қилмоқ; тайёргарлик кўрмоқ. *Имтиҳонларга ҳозирлик кўраётган Содиқжон эрталаб поччасини кузатиб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 (эғалик ва ў.-п. к. шаклида ёки «билан» кўмакчиси ёрдамида — ҳозирлигида, ҳозирлиги билан) кам қўлл. «Иштирок» маъносини билдиради. *Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲОЗИРЧА 1 Ҳозирга қадар. *Мен сизларга барча гапларни айтдим. Ҳозирча шу. Ҳозирча ҳеч нарса дегани йўқ. ■ Ҳозирча гуруҳимизда саноқли одам бор. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Ҳозирдан маълум вақтга қадар, маълум вақт ўтгунча. *Бу хабар ҳозирча сир тутилмоғи керак эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Раис унамай турибди-да, ҳозирча машинани ҳайдаб тур, ука, деб қўймапти. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ...ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаши лозимлигини айтди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОЗИРЧАЛИК айн. **ҳозирча 2.** *Ҳозирчалик Ойшахон билан яшаб турибман. «Муштум».*

ҲОЗИҚ [а. حاذق — уста, маҳоратли, моҳир, билимдон] эск. кт. Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўткир. *Ҳозиқ ҳаким бошини ожизона чайқади, холос. Ойбек, Навоий.*

Табиби (ёки ҳакими) **ҳозиқ** Энг тажрибали, моҳир, ўткир табиб. *Подшо, девон маъмури бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабар-*

ни эшитиб, уни дарҳол ҳузурига чорлатди. М. Осим, Аждошларимиз қиссаси. Ҳоқон, яралик кўнгилларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак. Ойбек, Навоий.

ҲОЙ унд.с. Чақириш ёки мурожаатни билдиради. *Ҳой, аравакаш бола, отингни торт. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳой чол, манави ер ўлгурга. озгина сабзи сепиб қўйсангиз-чи?! «Гулдаста». Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳой, кўнчиликдан юз ўғирманг. Бунинг хосияти бўлмайди, — дейишди одамлар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОЙНАҲОЙ криш. с. Сўзловчининг тахминий ўй-мулоҳазасини билдиради; ҳар ҳолда, -са керак. *Ҳойнаҳой, ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйландим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Толиб ака, ҳойнаҳой, Аҳмаднинг устидан шикоят қилиб кирган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. «Бу суҳбатда гапирадиганлар, ҳойнаҳой, мени тилга олишади», деган ташвиш билан бошини кўтарди Аъзам. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Шундай товуш чиқариб ҳайдамоқ, йўлга бурмоқ, тартибга чақирмоқ; тергамоқ; огоҳлантирмоқ. *Чол тутга чиққан болаларга ҳойҳойлаб турарди. Ҳойҳойлаб чуғурчуқларни қочирмоқ.*

ҲОЙ-ҲУЙ: **ҳой-ҳуй қилмоқ** «Эй», «ҳей», «ҳой» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, ундамоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлари билан чақирмоқ, ундамоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдиради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОКАЗО [а. حكاذا — шунақа, худди шундай; шундай қилиб, шу тарзда] (одатда «ва» боғловчиси билан) Шу сингари, шунга ўхшаган(лар), бошқалар. *Аёл урушга кетган эри, ўзининг иши, турмуши ва ҳоказолар ҳақида гапирди. Ойбек, Куёш қораймас. Тулаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушиди ва ҳоказо. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

ҲОКИМ [а. حاكم — ҳукмдор; бошқарувчи; бошлиқ; судья, ҳакам] **1 тар.** Ўрта Осиё хонликларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар устидан хону

бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйилган амалдор. *Ҳолвани ҳоким ер, калтакни — етим.* Мақол. ■ Бу ҳукмимизни ижро этувчи, Тошкент ҳокими Нормухаммад қушбегига марҳамати шоҳонамиз шулдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 тар. Собиқ Туркистон ўлкасидаги айрим шаҳар ёки музофотларда чор ҳукматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Маҳкама биносига кетган ўт обдан авжига чиққан бир пайтда шаҳар ҳокими Мединский ва подполковник Китаевлар икки взвод жазо отряди билан майдонга кириб келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни огоҳлантирди.* И. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳокими мутлақ Маълум бир ҳудудда чексиз ҳокимликка эга бўлган мансабдор (подшоҳ, амир ва ш.к.).

3 Умуман, ҳукмини, буйруғини ўтказувчи (шаҳс, синф ва ш.к.) **Ҳоким синф.** ■ Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни.. талаб қилишади. Чунки улар — ҳоким, биз — фуқаро. Ойбек, Тунланган асарлар.

4 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар ва туманларнинг биринчи раҳбарлик лавозимидаги шахс; ҳокимликнинг биринчи раҳбари. *Бу муҳим масаланинг муҳокамаси учун кенгашига вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари таклиф этилди.* Газетадан.

5 *кўчма* Ўз ихтиёрига олган, эгаллаган нарса ҳақида; «хукмрон». *Мункиллаган кампирлар жим шам ёқади мазорларда, Сарпоннинг иси ҳоким мудраб ётган бозорларда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Туни бўйи кўк озининг ҳокими бўлган ой ётоғига отлаётган.. шу палладаги салқин, мусаффо шапада.. роҳат бахш этарди.* Р. Файзий, Сишиларимиз қиссаси. *Ўз-ўзимни тутдим аволга, Ҳоким эди қалбда бир туйғу.* Н. Ўрзуллаев.

Ҳоким бўлак тлш. Синтактик алоқада обе бўлган қисмни бошқарувчи, унга нисбатан ҳоким вазиятдаги бўлак. Мас., *Бизни*

суҳбатга таклиф этди гапида *таклиф этди* — ҳоким бўлак.

6 **Ҳоким** (эркаклар исми).

ҲОКИМИЯТ [a. *حاكمت* — давлатчилик; бошқарув; ҳокимлик] 1 Давлатни бошқариш ҳуқуқи; сиёсий ҳукмронлик; давлат органларининг ҳуқуқ ва ваколати. *Ҳокимиятни қўлга олмақ. Ижро этувчи ҳокимият. Қонун чиқарувчи ҳокимият.* ■ *Бу орада февраль инқилоби бўлиб, Николай подшо тахтдан ағдарилди. Ҳокимият муваққат ҳукумат қўлига ўтди.* К. Яшин, Ҳамза. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат. *Кўш ҳокимият узоқ муддат давом этди.*

3 Бошқариш, буйруқ бериш ва ш.к. ҳуқуқи, имкони. *Ҳокимият жуда ширин нарса экан. «Шарқ юлдузи». Одамнинг пуч, сараси ҳокимият қўлига текканда дарров ажрайди-қолади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОКИМЛИК 1 Ҳоким иши, вазифаси; шу вазифага мансуб, тегишли. *Ҳокимлик либоси.* ■ *Юсуфбек ҳожи: —Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўладир; бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Темурбек, мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Ҳоким, ҳукмрон ҳолати; ҳукмронлик (тўғри ва кўчма маънода). *Замон ишчи, деҳқон замони бўлиб, чиновникларнинг ҳокимлиги, ерлик халқнинг маҳкумлиги битган.* Газетадан. *Рашикли алам ўйи ҳокимликни ўз қўлига олди.* М. Каримов, Сени дейман, жоним.

3 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар, туман бошқарув органлари ва улар ўрнашган жой. *Шаҳар ҳокимлигидан вакиллар келди.*

ҲОКИМЛИК ҚИЛМОҚ 1) ҳоким лавозимида ишламоқ, ҳоким вазифасини бажармоқ. *Хуллас, ҳар қайсиси ўзи ҳокимлик қилаётган ўлкада фан ва санъат, ободончилик ишларига эътибор берардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) ҳоким, ҳукмрон ҳолатида бўлмоқ (қ. **ҲОКИМЛИК** 2). *Уйдан чиққанидан беританига ҳокимлик қилиб келаётган карахтлик шу оннинг ўзидаёқ ғойиб бўлди-қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 тли. Ўзаро алоқа (боғланиш)да бирор қисмининг ҳоким вазияти; *зид. тобелик*. Мас., *кенг кўча, бешинчи хона бирикмаларидаги кўча, хона сўзларининг вазияти*.

ҲОКИМОНА [а. + ф. حاکمانه — ҳокимлардай, ҳоким каби; буйруқ тарзида] *кам кўл*. 1 *рвш*. Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмини ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Буйруқ тарзидаги. *Бир оз сукунатдан сўнг Ботиралининг ҳокимона командаси янгради*. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОЛ [а. حال — ҳолат, равиш] 1 Ҳаётдаги муайян бир ҳолат, вазият; аҳвол. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир*. Газетадан. *Шунақа, бу чўлни осонликча енгмаганмиз, қурбонлар бериб, жон фидо қилиб, шу ҳолга келтирганмиз*. «Ўзбекистон кўриқлари». ..мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустаҳкам изга тушиб кетди. Бу ҳол қишлоқда сезилмай қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвозалар ёнида сарбозлар юриб туриши.. душманга қарши тadbир-чоралар кўрилаётганини ҳисобга олмаганда, шаҳар ўлик ҳолда эди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳолига вой Кишининг иши, аҳволи ёмон бўлишини, ачинарли аҳволга тушишини билдиради. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолига вой!* «Муштум».

2 Кимса ёки нарса жисмида юзага келган муайян ҳолат. *Автор яна ўз савлатли ҳолига қайтди*. *Қаддини ғоз тутганича, оёғини кериб, йирик-йирик қадам ташлаб чиқиб кетди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ўзимку, ғўзаларни шу ҳолга етказгунча лабларимни(нг) уч марта пўсти тушди*. С. Нуоров, Нарвон.

3 Кишининг жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат; кайфият, авзо, кўриниш. *Меъморнинг хаёл суриб, гиёҳвандлардек қотиб қолганини кўрган Ҳорунбек.. устод баъзан шундай ҳолга тушиб қолармикан, бу, эҳтимол, аччиқ аламнинг оқибатидир.. деб ўйларди*. Мирмуҳсин, Меъмор. *Тешабой, бир томондан, кооперативчининг ҳолига ачинди, иккинчи томондан, гитлерчиларга хизмат қилаётганидан ғазабланди*. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 (ў.-и. к. шаклида — ҳолда) Ҳолат билдирувчи (*ғамгин, маъюс* каби) баъзи сўзлар, шунингдек, *-ган* аффиксли феъл билан кўлланиб, бирор ҳаракат-ҳолатнинг шу сўз билдирган ҳолатда юз бериши, бажарилишини билдиради. *Ҳусайннинг дадаси маъюс ҳолда, билинар-билимас бош чайқаб кўйди*. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Суюм оға гаранг, дардли, оч ҳолда тена устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради*. Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳусайн Бойқаро.. қийиқ, тез ўйнайдиган кўзларини шоирга тикиб, ғамгин ҳолда деди..* Ойбек, Навоий. *Имом ерга қараган ҳолда бошини қимирлатиб кўйди*. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

5 Баъзи сўзлар билан кўлланиб, руҳий ёки жисмоний имконият, куч-қувват маъносини билдиради. *Унинг оҳ дегани ҳоли йўқ*. С. Сиёев, Аваз. *Боланинг йиғлашга ҳам ҳоли қолмаган эди*. Газетадан. *Ҳосият ҳоли бир хўплам чой ичган бўлди-ю, ҳоли келмай, ётиб қолди*. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 тли. Иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини, унинг бажарилиш сабаби, мақсади, ўрни, пайти ва ш.к белгиларини билдирадиган иккинчи даражали бўлак. Қандай белгини билдиришига кўра ҳолнинг *сабаб ҳоли, ўрин ҳоли, пайт ҳоли, тарз ҳоли* каби турлари фарқланади. *Кеча кўрдим (кеча — пайт ҳоли)*. *Кўчада учрашдик (кўчада — ўрин ҳоли)* ва б.

Акс ҳолда қ. акс. **Арзи ҳол айламоқ** (ёки **қилмоқ**) Ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ. **Аҳли ҳол эск. кт.** Раҳмдил, кимса учун қайгурувчи, жонкуяр одам(лар). **Илми ҳол эск. кт.** Илмининг, илм ишларининг ҳолати, аҳволи. *Мадрасаларда илми ҳол ўғай ўғил ҳолатига тушиб қолди*. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Таржимаи ҳол қ. таржима**. У ҳолда Ундай бўлса, шундай бўлган тақдирда. *Хайр, кетмаган ҳам бўлсин*. У ҳолда, ўзингиз айтгандек қилиб, *тўпнатўғри эртага Салим шарбатдорнинг олдига бораман-да, ўғлингни Мирзакарим аканинг тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўз ҳолига** Ўз эрки-ихтиёрига. *Шундай қилиб, «бечора» Содиқни ўз ҳолига кўймай, кўчадан анчагина нарига сургаб кетдилар*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъморни ўз ҳолига кўйиб бериш керак*. У шунини хоҳларди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Бошини кўтариб, елка-*

ларини ўз ҳолига қўйди, оёқларини ҳам узатди. С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз ҳолича** Бировнинг аралашувисиз; ўз билгича, ўзича. *Уйда ўз ҳолича ивирсиб юриб, темир-терсақлар йиғди, асбоблар тонди, ишлай бошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ҳол тили** эск. Ҳол-аҳволдан сўзловчи, уни билдирувчи хатти-ҳаракат, белги ва ш.к.; шундай «тил». *Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккаласи ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қилмоқда эдилар.* С. Айний, Докунда. *Нариси уват билан буниси бир-бирига нисбатан фарқини ҳол тили билан сўзлаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАНКИ [а. + ф. حال آنکه — гап шундаки, ҳақиқатда эса, ҳолбуки] *кам қўлл. айн. ваҳоланки.* *Сиз ўқиган китоб бир-икки ойда ҳам сув кўрмайтурсан иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [а. حالت — ҳол, аҳвол; тузилиш] **1** Юзага келган, мавжуд бўлган вазият, аҳвол. *Жанговор ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Шаҳар қамал ҳолати.* ■ *Ишлайётган одамлар уни [Олахўжани] бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма сергак тортиди, унга қулогини тугиб жим қолди. Бу ҳолатдан фойдаланган шайх сўзига пардоз бериб, давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали ҳам бу тўқнашувдан Тўлғоной билан ёлғиз қолгандаги ҳолатга тушди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Жисмоний ёки руҳий жиҳатдан бўлган ифода, кўриниш; қиёфа, авзо. *Асабий ҳолат. Қулғили ҳолат. Аянчли ҳолат.* ■ *Мен унинг ҳолатидан нимадир ичини куйдираётганини.. билиб турардим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Унинг.. мажақланиб, таниб бўлмас ҳолатга келган юзини оқ шоҳи билан ёпиб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир ҳолатда Ачинарли, ночор, путурдан кетган аҳволда. *Қандолат биби бир ҳолатда бўлиб чуқиб қолган, ранги заъфарон..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Энди букчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Жон ҳолатда қ. жон.**

3 ив. Куч-қувват, дармон, малор; қудрат. *Ҳознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган.* «Алпомиш». *Энди мендан ҳолат*

кетди, бек Шакар, Бу чўлларда энди қолдим хору зор. «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [ҳол + а. احوال — «ҳол» с. нинг кўпл.] Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. *Эшон билан қассоб тиз чўкишиди-да, қўлларини фотиҳага очишди. Сўнгра Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ қ. бақадриҳол. *Ишингни айтавер, ҳол-бақудрат қила берамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ушанда Кўпайсинхон онасига эргашиб, далага чиқар.. ишлайётганларга чой қайнатиб берар, ҳоли-бақудрат пахта терарди.* А. Абдукаримов, Чўл бургути.

ҲОЛБУКИ *зидл. боғл.* Маъноси (мазмунни) бир-бирига қарама-қарши (зид) бўлган қўшма гап таркибидаги гапларни боғлаш учун хизмат қилади; аслида эса, бироқ. *Ўқувчи «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб уйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Гўё биз бир-биримизни кам биладигандай. Ҳолбуки, сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛВА [а. حلواء — ширинлик; қандолат маҳсулот] **1** Ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, мағиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. *Пашмак ҳолва.* ■ *Арава-арава ун, гуруч, қоп-қоп бодом, писта, кажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик катта-кичик яшиқда ҳар хил мевалар. Ойбек, Танланган асарлар. Айланиб, уйда қолган жу-жуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмақчи бўлди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

2 кўчма Қиёс мазмунли гапларда фикр юритилаётган нарса, иш, воқеа-ҳодисанинг бошқасига (қиёсланаётганига) нисбатан ёмон (ҳеч гап) эмаслиги, ундан дуруст, чидаса бўладиган эканлиги каби маъноларни билдиради. *Ҳали бу-ку ҳолва, қамоқхонадаги — якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Менинг гуноҳим олдида сизники ҳолва-ку.. «Муштум».* Наманган вилоятига ўтдим. *Фарғонадаги машмашалар ҳолва экан. «Муштум».* Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдида ҳолва экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон

Сувдан ҳолва ясамоқ Бўлмайдиган ишга уринмоқ, бекорга уринмоқ. *Мамлакатдан*

чет эл капиталини ситиб чиқармасдан туриб.. халқни қаттиқ оёққа бостириш — сувдан ҳолва ясайман, дейиш билан барабар. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. **Ўғилми, ҳолва?** *эти.* Ўғилми-қизми? — янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда, куёв томондан қиз томонга юбориладиган совгаларга ҳолва қўшиб юбориш одат бўлгани учун шундай дейилади). Ҳасанали ҳам илжайиб, ёнчиқ ковлашга тутинди ва: -Ўғилми, ҳолва? — деб сўради хотинидан. -Ўғил! А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳолва деган билан оғиз чучимайди** Курук гап билан мақсад амалга ошмайди. *Дарҳақиқат, ҳолва деган билан оғиз чучимайди-да.. Халқ — оми.. бизнинг маърифат ҳақидаги гапларимиз уларнинг қулоғига киришига унча ишонмайман.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЛВАГАР [а. + ф. حلواغر — ҳолва қилувчи, ҳолвапаз] *айн.* **ҳолвачи.**

ҲОЛВАЙТАР [а. + ф. حلوائى تر — ҳўл (нам), сувли ҳолва] Доғ қилинган ёққа ун солиб, сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом. *Бола чинни товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. ..ҳолвайтардан эҳтиёт бўлинг. Ёғу шакарминан пишганданми, билмадим, иссиқ нарса бўлади. Газетадан.

ҲОЛВАПАЗ [а. + ф. حلواپاز — ҳолва пиширувчи, тайёрловчи] *айн.* **ҳолвачи.** Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор. Мақол.

ҲОЛВАФУРУШ [а. + ф. حلوافروش — ҳолва сотувчи] Ҳолва сотувчи; ҳолвачи. *Бир томонда ҳолвафурушлар бақаришиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, «от нон» сотмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз. *Сайил кунларида шаҳардан ҳолвачию шакарпазлар.. аравада бу жойга келишарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳолва сотувчи; ҳолвафуруш.

Ҳолвачининг тешасидай қ. теша.

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймаслик Унамаганига қарамаслик; кўярда-қўймаслик. *Лекин Ўлжаев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан, келавериб, ҳол-жонимизга қўймади.. «Муштум». Рўзивой мени ҳол-жонимга қўймай ўтиргизди-да, ўзи бужетчининг олдига кетди. «Гулдаста». Унинг*

мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан кетган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. *Арча сандиқ ёнидаги намат устида ҳолсиз чўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзю уст-боши қандай — билиб бўлмас.. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Йигитали ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримоқ, ҳолдан кетмоқ; дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. *Пошша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб ўтириб олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *..йигитча қорларни фарч-ғурч босиб келди-да, сувдаги киши қўлидан ҳолсизланиб, қолган қизни олди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Қусиб чарчаган Кумуш ҳолсизланиб, бошини ёстиққа ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЛСИЗЛИК Куч-мадори йўқ, ҳолсиз ҳолат. *Ранги оқарган, ҳолсизликдан кўзларини юмиб ётган бу аёл Набижоннинг хаёлида аллақачон ўрнидан турган.. у билан бошлашиб юрарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Йигиталининг бутун вужудини тер босган, ҳолсизликдан гандираклар, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲОЛ-ҚУДРАТ *айн.* бақадриҳол, баҳоли қудрат. -Оббо, ношукур бандалар-эй, шунча неъматни [дастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!.. — деди Хўжаназар ака Моҳидилга. Ж. Абдуллахонов. Тўфон. Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир оила ҳол-қудрат уй қуриб олди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ҲОМИЗ [а. حامض — аччиқ, нордон; кислота]: **ҳомизи қорбун** эск. Карбон гази; карбонат ангидрид.

ҲОМИЙ [а. حامى — химоя қилувчи] 1 Қўллаб-қувватлаб, тарафини оловчи; ёрдам берувчи, химоя қилувчи шахс. *Шариат ҳомийси. Миллат ҳомийси.* ■ *Ислохўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айлана борди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мирзо Улуғбек.. биргина илмининг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди.* К. Яшин,

Ҳамза. *Участканинг қаҳрамонини эшакка ўтқазиб, кеча келган ўғри-безорилар ҳомийсини мансабга кўтарибсиз.* А. Мухтор, Тугилиш.

2 иқт. Бирон тадбир ёки фаолиятни амалга оширишда молиявий ёрдам кўрсатувчи, молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи жисмоний ёки юридик шахс.

ҲОМИЙЛИК 1 Ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; қўллаб-қувватлаш. *Косонда.. техникага меҳр-муҳаббати, эътиқоди зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик этишмаётир.* Газетадан.

2 Бирор тадбир ёки фаолиятни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам.

Ҳомийлик қилмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ, тарафини олмоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 1**, **ҳомийлик 1**). *— Ёшларга ҳомийлик қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир, — деди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб; **2)** молиявий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ, ёрдам бермоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 2**, **ҳомийлик 2**). *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган.. одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусофир юртда у мафосил касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сехрли сўз.

ҲОМИЛА [а. *حامله* — иккиқат хотин] Она қорнида 2-ойнинг охиридан (9-ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигача (40-ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). *Ҳомиланинг муъжизали ривожланиш жараёни биологлар олдида турган энг мураккаб муаммолардан биридир.* «Фан ва турмуш». Алпомиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди. «Алпомиш». *Бобур.. ҳомиланинг неча ойлик бўлганини билгиси келди, аммо рўйирост сўрашга тили бормай, гапни айлантирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲОМИЛАДОР [а. + ф. *حامله دار* — ҳомиласи бор] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. *Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганни*

туйди.. Дарров англади — у ҳомиладор! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОМИЛАДОРЛИК Қорнида ҳомиласи бор ҳолат; уруғланган тухум ҳужайранинг она организмда ривожланиб, етук ҳомиллага айланишидан иборат физиологик жараён. *Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан чўчилашиб уларди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ айн. **ҳомиладор**.

ҲОМУЗА [ф. *خمیازه* — бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]; **ҳомуза тортмоқ** айн. **ҳамёза тортмоқ** қ. **ҳамёза**. *Болалар бирин-кетин ҳомуза тортиб, ўринларидан эринчоқлик билан туришди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҲОПИТМОҚ шв. Чўмилмоқ.

ҲОРДИҚ 1 Иш-меҳнат, ҳаракат қилиб чарчаган, толган ҳолат; ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиқни сугургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг «казак»ини бажаришига кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўкрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эркин меҳнат кўшиқларининг басталаб, Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Файратий.

Ҳордиқдан чиқмоқ айн. **ҳордиғи чиқмоқ**

2. *У ўшанда яна бир ҳордиқдан чиқди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Шунча коммунистларнинг бошини кестириб ҳордиқдан чиқмаган Бадрий афанди энди менинг ҳам бошимни мўлжалга оляпти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Ҳордиғи чиқмоқ 1)** чарчоғи ёзилмоқ, тарқалмоқ; шу тарзда дам олмоқ. *Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; **2)** алами тарқамоқ, кўнгли жойига тушмоқ. *Ҳозир кенгаши чақириб қўймаганида, жиянининг тавъирини бериб, ҳордиғи чиққан бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Дам олиш; дам. *Куй берар юракка ҳордиқ ва дармон.* Ҳ. Олимжон. *Отақўзининг раис бўлганига йигирма йилдан ошди. Йигирма йил ҳордиқ нима, ҳузур-ҳаловат нима — билмайди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин, касалхона гавжум бўлиб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Тонг ғира-ширасида ухлаб, ҳордиқ олган аравакаш отларни суғориб, араваларга қўшди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с. т. Дам олиш кунни. У ҳордиқ оқишми ҳаммомга тушиди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

ҲОРДИҚ КУНИ айн. **ҳордиқ** 3. Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина кўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚХОНА с. т. Ишдан сўнг кириб дам олинадиган махсус бино, хона. [Улар] Клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқхонага кириб, музика эшитишди, Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. Узоқ пиёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинглар, — деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ айн. **ҳориб-толиб**. [Икромжон] Ҳориб-чарчаб, чодирни олдида якка ўзи чой ичиб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб толиқмоқ; чарчамоқ. Озиқли от ҳоримас. Мақол. ■ Ермат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга йўлчи қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Бош муҳаррир анчайин ҳориган кўринар, лекин сир бой бермай, ўзини тетик тутишга ҳаракат қиларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОРМА(НГ) унд. с. Ишлаётган ёки ишлаб келган (ишдан чиққан) кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилашни билдиради (жавоби — **бор бўл(ниг)**). -Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун кўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ҳорма, йигит, ўтир-чи, — Йўлчига бошдан-оёқ тикилиб деди бойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. «Ҳорма — бор бўл»дан кейин Жўра қамчисини тоқчага ташлади-да, ўтга келиб исинди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲОРМОҚ айн. **ҳоримоқ**. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин тоза кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲОРҒИН Ҳориган, чарчаган ҳолатли; шундай ҳолатни ифодаловчи. Ғамгин ва ҳорғин Абдулвоҳид боғдан астагина чиқди. Ойбек, Нур қидириб. Шунданми ёки чар-

чоқнинг зўриданми, Ҳотам ҳорғин хаёл суриб келарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Муаттар эрининг ҳорғин юзига тикилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ниҳоят, Сардорнинг ҳорғин овози эшитилди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОРҒИНЛИК Ҳориган, чарчаган ҳолат; ҳорғин эканлик. Йигитали вужудини чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади, ўзини кўрпачага ташлади. Д. Нурий, Осмон устунни. Кўк чой ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди. «Ўзбекистон кўриқлари». Уринга ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳорғинлигига қарамай, уйқуси ўчди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОСИД [а. حاسد — ҳасад қилувчи, бад-хоҳ] эск. кт. Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, бахил. Даричалари ёпиқ машқхонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронғи, даромад ҳам ёпилгандан сўнг, уй гўё лаҳад тусига кирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОСИЛ [а. حاصل — натижа, оқибат; якун, самара; мазмун, моҳият] 1 Экин, дарахт кабилардан етиштирилдиган, олинандиган дон, сабзавот ва ш.к. *Халқим етиштирган ҳосил чўғига Баланд тоғлар ҳайрон қараб турибди.* А. Орипов, Йиллар армони. *...тарвузнинг энг қимматли навлари экилиб, мўл ҳосил олинди.* Газетадан. *Самарқанд атрофидаги боғларда мевали дарахтларнинг шохлари, етилган ҳосилдан эгилиб, ерга салом беради.* «Саодат». Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари тола сифатига алоҳида эътибор берилади. Газетадан.

Ишонч ҳосил қилмоқ қ. **ишонч**. **Мурод ҳосил бўлмоқ** Мақсад амалга ошмоқ, орзу ушалмоқ. *Бу билан мурод ҳосил бўлмайди: каттароқ миқёсдаги ишни уйлаш керак.* К. Яшин, Ҳамза. *Сен йўлиқиб ҳосил бўлди муродим.* «Нурали». **Қаноат ҳосил қилмоқ** қ. **қаноат**. **Ҳосил бўлмоқ** Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Тўғон битиб, жар ўрнига катта кўл ҳосил бўлди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Реакторда ҳосил бўладиган иссиқликни чиқариб ташлаш учун икки контурли система қўлланади.* «Фан ва турмуш». *Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳосилга кирмоқ** Ҳосил бера бошламоқ (асосан мева, мевали дарахт ҳақида). *Ҳовлиларда ҳосилга кирган нок, олмалар кўзга ташланади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Ҳосил (эркаклар исми).

ҲОСИЛА [а. حاصله — натижа, оқибат; самара] 1 Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсдан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа, нарса. *Гарчанд, инсон онги, тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да.. «ЎТА».*

2 мат. Дифференциал ҳисобда: функциянинг ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

3 Ҳосила (хотин-қизлар исми).

ҲОСИЛДОР [а. + ф. حاصلدار — ҳосили бор, ҳосилга эга] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Беш туп ҳосилдор тупни қирқтириб, Ҳўжабодда турувчи онаси саржин қилиб берди. «Муштум».* Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуруллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОСИЛДОРЛИК 1 Ўсимлик (экин) ёки ернинг ҳосил етказиш, ҳосил бериш имконияти, хусусияти, ҳолати. *Пахта ҳосилдорлигини оширмоқ.* ■ Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда микроэлементларнинг ҳам роли катти. Газетадан.

2 Муайян ҳажмдаги ердан олинадиган ҳосилнинг миқдори. *Ҳосилдорлик гектаридан 40 центнерга етказилди.* ■ *Пахта ҳосили 20 центнердан 30 центнергача етди.* Бу — ҳосилдорликнинг ортиши. Ялли ҳосилчи? «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган. *Ҳосилли боғ.* ■ Умаралининг бригадаси юқори ҳосилли бригада ҳисобланади. И. Раҳим, Ихлос.

ҲОСИЛОТ [а. حاصلات — «ҳосил» с. нинг кўпл.] эск. айн. **ҳосил** 1. *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.. Ҳар йил хўжайинга арава-арава ҳосилот бераман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биз топширган ҳосилот Сизга ширин ош бўлсин.* 3. Диёр.

Ҳосилот совети (ёки кенгаши) тар. Колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правлениеси Урмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 тар. с. т. Ҳосилот кенгашининг раиси. *У [Пирназар] узоқ йиллар колхозда раҳбарлик ўринларида ишлаган, бригадир бўлган,*

ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган. Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҲОСИЛОТЛИК тар. Ҳосилот вазифаси (қ. **ҳосилот** 2). *У.. правление шундай одамни ҳосилотликдан олиб, чорвачилик фермасига қўйганлиги ва унинг ўрнига пахтани фақат китобда кўрган Иброҳимовни тайинлагани чакки бўлганлиги тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲОСИЛОТХОНА [ҳосилот + хона] тар. Ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Ҳосил бермайдиган ёки камҳосил. *Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.*

ҲОТАМ [а. حاتم — киши номи] 1 айн. **ҳотамтой**. *У.. вақти келса қаттиққўл, виқтида сахий, одамохун ва хотам киши эди.* Ғ. Фулом, Қаҳрамонлар ўлмайдн. *Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди хотам.* Фозил Йўлдош ўғли.

2 Хотам (эркаклар исми).

ҲОТАМЛИК айн. **ҳотамтойлик**. *Унинг хотамлиги тутиб кетди.* ■ *У бу нотаниш йигитнинг хотамлигидан жуда ҳайратда эди.* Ф. Насриддинов, Кўнгиш.

ҲОТАМТОЙ [а. حاتم طاش — тойлик (той қабиласидан бўлган) Ҳотам] Сахий, саховатли, олийжаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган, ўзининг ўта сахийлиги билан машҳур бўлган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Одамларинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошқони.* Йигитали хотамтойнинг даврида давронини сурсин. Т. Малик, Ажаб дунё. *Бу ердагилар эса ўзларини «танги», балки «ҳотамтой» деб ҳисоблар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОТАМТОЙЛИК Ҳотамтойга хос иш, хислат, фазилат; хотамтой эканлик. *Чарчининг.. хотамтойлиги қассобни гижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. *У Миробиднинг топши-тутишини, хотамтойлигини, тантилигини оғиз кўпиртириб мақтарди,* В. Ғофуров, Вафодор.

ҲОФИЗ [а. حافظ — сақловчи, муҳофаза қилувчи; ёдла сақловчи; қуръонни ёдлаб олган киши] Уста, етук ашулачи. *Халқ ҳофиз.* ■ *Ногоҳ жимжит ва қизгин ҳавони янграшиб, ҳофизнинг таъсири овози кута-*

рилди.. Ойбек, Танланган асарлар. *Олим илми билан хурмат топур, ҳофиз хуш овози билан одамларнинг дилини хуш қилур, ҳунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур..* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳофиз йигит ҳали ўн саккиз-ўн тўққиз ёшда бўлса-да, овози ширали, юракларни сел қилиб, тингловчини ерга қаратиб кўярди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲОФИЗА [a. حافظه — хотира; эсда сақлаш қуввати] Эсда сақлаш қобилияти (қ. **хотира** 1). *Сенинг ҳофизанг кучли. ■ Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги аримайди.* М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. *Муқимий ҳофизаси яхши ва сермахсул шоирлардан эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Кошки эди сиздаги ҳофиза қувватининг ўндан бири менда бўлса!* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ҲОШИЯ [a. حاشيه — бирор нарсанинг чети, айланаси, зиҳи; китоб, дафтар четдаги ёзувлар, изоҳлар] 1 Кийим, мато ва ш. к. нинг айланаси, чети. *Белида ҳошиясига ғазал битилган қийиқ, оёғида кўнжи тор ағдарма этик..* К. Яшин, Ҳамза. *Мен кетдим, деб.. ҳошиялари титилган қалин портфелни кўлтиқлаганча. хонадан чиқди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай живир-живир гул нақшланган бу тўн унинг паст бўйига, қотма гавдасига жуда ярашиб тушибди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Кийим, мато кабиларнинг четига, айланасига тортилган, солинган нарса (лента, нақш ва ш.к.). *Уларнинг кўзлари Пўлат-жоннинг кўкрагидаги орден, медаллар, елкасидаги погон, енгидеги ялтираган.. сариқ ва ҳаворанг ҳошияларда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Оқ тунука парчаси текис қилиб қирқилган.. атрофларига усталик билан болганинг учидега нозик жимжима ҳошия солинган эди.* И. Раҳим, Ихлос. *Чеккасида қора ҳошия тутилган байроқ олдинда хомушлик билан силкиниб, ҳилтираб борарди.* С. Зуннуова, Гулхан.

3 Китоб ёки дафтар варағи атрофидаги хат ёзилмай очик қолдирилган қисм. *..кўксини ўртаётган ўкинч, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтамайди, варақнинг икки бети ҳошиялари ажи-бужси майда ҳарфлар билан тўлаверади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 тар. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуи). *Соҳиб ўғли.. мадрасада «Ҳошия»гача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган.* Газетадан. *Уларнинг [толиби илмларнинг] қай бири «Ҳофия»да, қай бири «Ҳошия»да, қай бири «Шамсия»да.* Ойбек, Навоий.

5 Ҳошия (хотин-қизлар исми).

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четиде ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. *Гилямни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.*

2 Ҳошия қадамоқ, ўтказмоқ, туширмоқ. *Байроқни ҳошияламоқ.*

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. *Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ. ■ Оддий кўкракбурма ҳаворанг батис кўйлақдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра танғиган..* Ойниса.. *Хондаилиқ қишлоғидан. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Пиёзи чакмонининг барини тақимига қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд паҳсадан осилиб тушган беҳи шоҳига қараб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОШО [a. حاشا — бошқа, -дан ташқари, -дан бошқа, мустасно қилганда] эск. кт. Худо сақласин, худо ҳақи; асло. *Ҳошо, бу гапни мен айтганим йўқ. ■ -Талоқ хати ёзғувчи Отабек эмасми? -Ҳошо.. Отабек мундай гаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ хати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲО-ҲО айн. ҳо 1. [Жамила:] *Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҲУ 1 айн. ҳов 1. *Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди? ■ Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳу бир вақтда юборган ҳикоям энди чиқибди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУ II унд. с. Қарғиш, сўкиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб, кучли қаҳр, ғазаб, нафрат ҳис-туйғусини билдиради. *Ҳу, ер ютсин сени! ■ Девор устиде турган ўн икки ёшлардаги бир қиз*

девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норкўзига ўқталди: -Ху, ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майнз емаган хотин.

ХУ III унд. с. дин. Илоҳий кучга ёрдам сўраб мурожаат қилганда айтиладиган ниҳо. Хасан «ҳақ!» деб, «ху!» деди, Фирқўк отини чу деди. «Равшан». Бу мудҳиш, машғум базмга ҳалиги ялмоғиз фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши кўшилди: -Ё султон! Ё чилтан! Ху, ху, ху! Ойбек, Танланган асарлар.

ХУ IV тақл. с. Кумри, гуррак каби кушларнинг сайрашидаги товушни билдиради. Мусича, гурраклар гуруллаб, ху тортиб.. боққа оройиши бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. «Равшан».

ХУББУЛМАЛИК (a. حب الملوك - шоҳлар уруғи, донаси) эск. Бир нав сурги дори (эски табобатда қўлланган).

ХУВ I айн. ҳов I. Хув анови катта иморат олдида автобуслар тўхтади. ■ Хув оқ ерни қирқ йил экдим даҳякка. Ф. Фулом. Хув ана икки нақир, Қани, дарров олингиз. К. Муҳаммадий.

ХУВ II унд. с. I айн. ху II. Хув, кўзингни ел есин, бир даста парингни Ёқут опангдан аяйсанми, буларни мен ёвга олиб бораманми? Ф. Фулом, Соялар.

2 (одатда, хотин-қизлар нутқида) Кимсанинг чақирғига жавоб сифатида қўлланади. -Салимаҳон, ҳо Салимаҳон! -Хув, келаверинг.

ХУВ III айн. ху III. Назари чўлга тушиди, Хув, дея йўлга тушиди. Ҳ. Олимжон. Қорахон подшо.. пайти саҳар, хув, деб шаҳардан чиқиб кетди. «Эрали билан Шерали».

ХУВ IV: хув этмоқ айн. хувулламоқ II. -У кетди-ю, уйимиз хув этиб бўшади-қолди, кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди, - деди Зумрад ўртоғига. Ойбек, Улуғ йўл.

ХУВАЙДО [ф. هویدا - очиқ-ошкор, равшан, аниқ кўришиб турадиган] I эск. кт. Аниқ кўришиб турадиган; аниқ; равшан. Сени, болалигим, мен кўрдим боя Баҳор дийдориди равшан - хувайдо. Миртемир.

2 Хувайдо (хотин-қизлар ва эркаклар исми).

ХУВУЛЛАМОҚ I Майин овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изғирин ҳақида). Шамол, ўчакишгандек, хувулламоқча дақиқа сайин кучаяр.. ҳали-вери тинадиганга ўхшамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Кейин

хувуллаб, боягидан кучлироқ шамол эсиб ўтди. М. Мансуров, Ёмби.

ХУВУЛЛАМОҚ II Кимсасиз, бўм-бўш ҳолатда бўлмоқ. У [Самандаров] кетгандан кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб, хандон-хушон суҳбат қилиб ўтирган бир таллай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли хувуллаб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўчалар алланечук хувуллаган. Босилмаган қор отларнинг тиззасига чиқади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Маҳкам ака эшикдан кирибоқ икки катта ўғлининг ўрни хувуллаб турганини пайқади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ҳозир хувуллаб турган чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХУВУЛЛАТМОҚ Хувулламоқ II фл. орт. н. Бувиси бўлса, буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни хувуллашиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХУВ-ХУВ Хув III с. нинг тақр. Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган ҳалойиқнинг олдиди саф бойладилар. Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига таяниб, «хув-хув» деб, тебраниб турар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ХУВХУВЛАМОҚ «Хув-хув» деган овоз чиқариб сайрамоқ (кумри, гуррак каби кушлар ҳақида).

ХУДА-БЕХУДА(ГА) [ф. هدهديه - фойдали-фойдасиз, керакли-кераксиз] Бекордан-бекорга, керак бўлса-бўлмаса; ўринсиз. Тошев келгандан бери Маҳкам деканатга ҳуда-беҳуда киришдан жуда тортинарди. П. Қодиров, Уч илди. Кўшиларидан ташвишланманг.. ҳуда-беҳуда шовқин қилиша бермайди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳуда-беҳудага ўзингни койитма.. Ҳ. Назир, Утлар туташганда.

ХУДАЙЧИ тар. Хон ва амирнинг хузурига иш ва арз билан келганлар ҳақида хон, амирга хабар берувчи ва хон, амирнинг жавобини уларга етказувчи амалдор. Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қарсақ товушига ҳудайчи кирди. -Келтир! - деди хон унга ияк қоқиб. Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Аваз.

ХУДУД [a. حدود - «ҳадд» с. нинг кўпл. - чегаралар] кт. I Чегара, ҳад. Ҳудуддан ўтганда фашист - олчоқ ёв, Ободон шаҳарлар

ёнганда лов-лов.. Шухрат, Сенинг севгинг. Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудида турардик.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Маълум чек-чегарасига эга бўлган, шундай чегара билан ўралган (ажралган) ер; маълум давлат, вилоят ва ш. к. га тегишли бўлган ер, майдон. *Туманимиз ҳудудидаги шаҳар ва қишлоқлар.*

ҲУДУДСИЗ *кт.* Чек-чегараси йўқ; чексиз, поёнсиз. *Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиғи билан ўз қишлоғида, кенг дала, ҳудудсиз қирларда кўрарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳудудсиз осмон остида, сариқ қумлар, юлғунзор орасида танҳо ҳаёл суриб ўтиришни тусаб қоларди. С. Сиёев, Аваз.*

ҲУДҲУД [*а.* همدد — попишак; сассиқ-попишак] *шв.* Попишак. *Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тўти, ҳуд-худ, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

ҲУЖАЙРА [*а.* حجره — кичкина хона, ҳужрача; катакча] *биол.* Ўсимлик ва ҳайвон организмнинг такомиллашиши, тузилиш ва яшаш жараёнларининг асоси бўлган элементар тирик система (Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги ҳужайра ҳосил қилиши ва доимо янгиланиб туриши ҳужайранинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади). *Ҳужайра девори. Ҳужайра маркази. Ҳужайра назарияси.* ■ *Олимларнинг яқдиллик билан айтишларича, марказий нерв системаси ниҳоятда нозик нерв ҳужайраларидан иборат. «Саодат».*

ҲУЖАЙРАВИЙ [*а.* حجره‌وى — ҳужайрага оид; ҳужайрадан иборат] *Ҳужайраларга хос, ҳужайралардан таркиб топган. Организмларнинг ҳужайравий тузилиши.* ■ *19-асрнинг 30-йиллари охирида ўсимликларнинг деярли барча органлари ҳужайравий тузилишга эга эканлиги аниқланди.. «ЎЗМЭ».*

ҲУЖАЙРАЛИ *Ҳужайраси бор, ҳужайралардан иборат. Бир ҳужайрали микроблар. Кўп ҳужайрали организмлар.*

ҲУЖЖАТ [*а.* حجت — далил, исбот; сабаб, баҳона] **1** *Кимсанинг кимлигини (шахсиятини), маъгулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи гувоҳнома (паспорт, гувоҳнома, талабалик билети, аъзо-*

лик билети ва ш. к.). Эракк киши ичкарига кирди ва соат чўнтагидан ҳужжатини олиб кўрсатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Муҳиддиннинг ўрта мактабни кумуш медаль билан тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидаги ҳужжатларни кўздан кечириб, бир чеккага суриб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Инспектор ҳужжатларимни синчиклаб текширди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *Бирор иш-фаолият ёки нарсага ҳақ-ҳуқуқ ва ш.к. ни кўрсатувчи, тасдиқловчи иш қоғози. Эрталаб бориб, жўнаш учун керакли ҳужжатларни олди. Шухрат, Шинелли йиллар. Қумқишлоққа ишга борасиз. Мен ҳужжат ёзиб бераман. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳўжабеков — раис, Саидғози — унинг қўл остида юрган кичик бир одам.. барча ҳужжатларда Ҳўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Улар савдо-сотиқ ҳужжатини расмийлаштиргач, ҳақиқий зиёфат бошланиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.*

3 *Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. Ўрхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий ҳужжатлардир.* ■ *Умид келибоқ.. профессорнинг мақоласини ёзишга киришиб кетди. Китоблар титди, газеталарда босилган ҳужжатларни ўқиб чиқди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳозир шаҳримизда ана шу муҳим ҳужжат катта қизиқиш билан муҳокама этилмоқда. Газетадан.*

ҲУЖЖАТЛАМОҚ *эск.* Ҳужжат билан (ҳужжат қилиб) расмийлаштирамоқ (мол-мулк ва ш. к. ни). *Тўғри, бой отам мол-мулкни ҳужжатлаб беришдан бош тортегандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲУЖЖАТЛАШТИРМОҚ *Ҳужжатлар билан асосламоқ, ҳужжатли ҳолга келтирмоқ. Тураржойни ҳужжатлаштирамоқ.*

ҲУЖЖАТЛИ 1 *Ҳужжати бор, ҳужжатга эга бўлган. Ҳужжатли шахсий автомобиль. Ҳужжатли ҳовли.*

2 *Маълум ҳужжатларга, ҳақиқий воқеаларга асосланган; воқеий. Ҳужжатли фильм.* ■ *Ўзбекистонда биринчи ҳужжатли фильмни Худойберган Девонов суратга олган. «ЎЗМЭ». Ҳужжатли қиссанинг ёзилишига устозларнинг сўнмас хотираси ундади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

ҲУЖЖАТЧИ *с. т. 1* *Ҳужжат(лар)ни тайёрловчи, расмийлаштирувчи.*

2 Хужжат(лар) асосида фильм, асар ва ш. к. лар устида ишловчи. Бу талантли фильм *Ўзбекистон кино хужжатчиларини ўз ижодларига янгича назар билан, атрофимизда юз бераётган воқеаларга чуқурроқ ёндашишга даъват этади.* Газетадан.

ХУЖЖАТЧИЛИК 1 Хужжат ишлари.

2 Бирор нарсани хужжат билан асослаш, хужжатлар билан иш олиб бориш. Кейинги вақтларда *драматургияда хужжатчилик анча кенг расм бўлди.* Газетадан.

ХУЖРА [a. حجرة — хона, бўлма; каюта] 1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. *Раъно шу сўзни айтиб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёпиб, хужрадан йироқлашди.* А. Қодирий, *Меҳробдан чаён.* Чўлда мен ўзимга кичкинагина хужра қуриб олганман. «Ўзбекистон қўриқлари». *Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиқлик айвон олди-дан аста одимлаб, ўз хужрасига ўтди.* П. Турсун, *Ўқитувчи.*

2 тар. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домулалар яшаши учун ажратилган кичик хона(лар). Бу *хужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан кирарди.* С. Айний, *Эсдалиқлар.* Мадраса хужраси сочади зиё, *Асрлар қаърига зулматни қувиб.* А. Шер.

ХУЖРАБАЗМ [хужра + базм] Уй ичи, хона(хужра)да бўладиган ўйин-қулги, базм. *Машиқлар чолғуларни қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о.*

ХУЖРАДОР [a. + ф. حجرة دار — хужра эгаси] тар. Хужра эгаси, хужраларни бошқарувчи (қ. хужра 2). -*Тўхтанг, — деб имомнинг сўзини бўлди янги хужрадор, — мен «мақбуз» деган ганни тушунмадим. Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз.* С. Айний, *Қуллар.*

ХУЖРАДОШ тар. Бир хужрада турувчи шахс (бири иккинчисига нисбатан; қ. хужра 2). *Мадрасанинг катта мударриси мени бир қирғиз хатмкардага хужрадош қилиб қўйди.* М. Муҳаммаджонов, *Турмуш уринишлари.*

ХУЖУМ [a. هجوم — ҳамла, тажовуз, босқин; касаллик хуружи] 1 Эгаллаш, йўқ қилиш, қайтариш ва ш. к. мақсадда ҳаракат қилиш; шундай мақсаддаги ҳаракат, ури-

ниш; ҳамла. *Аёллар тош, гишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга хужум қила кетди.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Шу пайт қўққисдан иккинчи бургут ҳам хужумга ўтди. Оқсоқ тўнғизча анчагача чийшлаб турди, сўнг овози тинди.* «Фан ва турмуш». *Раҳим итининг олғирлиги, қўй подасини қандай қилиб бўрининг хужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди.* Ҳ. Назир, *Сўнмас чақмоқлар.*

2 ҳарб. Бирор ҳудудни забт этиш, душманни йўқ қилиш учун техника ва ш. к. билан ҳаракат қилиш, ташланиш. *Хужумга ўтмоқ. Душман хужумини қайтармоқ. Ҳаво хужуми.* ■ *Бомбардимончиларнинг хужуми ўн беш минут давом этди.* И. Раҳим, *Чин муҳаббат.* *Душман қанчалик гангитилса.. хужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, *Олтин юлдуз.* *Ўрмон яқинида шох-шабба билан яширилган иккита душман танки хужумга шай турганлиги ҳақида хабар келтиришди.* Газетадан.

3 спорт. Қарама-қарши томонли спорт ўйинларида рақибнинг ҳимоясини енгиш, ҳимоя нуқтасини ишғол этиш учун ташланиш ҳаракати. *Кетма-кет бўлган хужумлар ўз натижасини берди: футболчиларимиз рақиб дарвозасига жавобсиз икки тўп киритдилар. Боксда хужум билан бирга ҳимояни ҳам эсдан чиқармаслик керак.* ■ *Унинг рақибни шохни хужумдан мудофаа қилиш учун узоқ ўйланиб қолди.* И. Раҳим, *Чин муҳаббат.*

4 кўчма Танбех, ҳақорат қилиш, сўкиш ва ш. к. билан кимсага ташланиш; ҳамла. *Хушрўй чодирдан чиқмасданоқ, чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатиқ билан хужум бошлайди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* *Шунинг учун Убайдулла ака ҳар бир масалада куёвининг ёнини олар, хотини сал гиниши бошласа, дарҳол хужумга ўтарди.* Ў. Усмонов, *Сирли соҳил.*

5 кўчма Бирор катта иш ёки тадбирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. *Саводсизликка қарши хужум. Паранжиге қарши хужум.* ■ *Машиналар ишлаётган жойда чўлга қудратли хужум бошланганлиги сезилиб турибди.* Р. Файзий, *Чўлга баҳор келди.*

ХУЖУМКОР [a. + ф. هجومكار — хужум қилувчи] 1 Хужум қилувчи, хужум билан ҳаракатланувчи (хужум — тўғри ва кўчма

маънода). Хуррамов бўлинмаси ҳужумкор гуруҳлар билан душманнинг ўқ олмас жойларини портлатиши керак эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ҳужумкорлар қанча кўпайса, чўл шунча тез чекинади. Газетадан. Душман жанг билан чекинади, лекин бирон маррада ҳужумкорларимизни тўхташиб қолишдан оғиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳужумга асосланган, ҳужум билан характерланувчи (иш-фаолият кабилар ҳақида). Командалар ўтган давр мобайнида кўпгина қизиқарли, ҳужумкор футбол ўйинини намойиш қилиб, мухлислар қалбига олам-олам қувонч бағишладилар. Газетадан.

ҲУЖУМКОРЛИК Ҳужумкор ҳаракат; иш-ҳаракатдаги ҳужумкор руҳ. Баъзи футбол жамоалари ўйинида ҳужумкорлик этишимайди. ■ Айрим жамоат ташкилотлари.. жамиятга зарарли хатти-ҳаракатларга қарши ҳақиқий ҳужумкорлик кураши олиб бормаяптилар. Газетадан.

ҲУЖУМЧИ 1 ҳарб. Душман устига босиб боровчи, ҳужум қилувчи. Ҳужумчи танкчилар. Ҳужумчи учувчилар. ■ Комилов ротадан ўттиз жангчини танлаб олдида, ҳар бири ўн кишидан учта ҳужумчи гуруҳи тўзди. «Гулистон».

2 спорт. Команданинг ҳужум чизигида ўйновчи спортчи; зид. **ҳимоячи**. Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, тўп тегишарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу тўпни олтинчи минутда ҳужумчи Б. Иброҳимов киритди. Газетадан.

ҲУЗН [а. *حزن* — ғам-ғусса; мотам; қайғу, ҳасрат] эск. кт. Ғам, қайғу. Унинг [Кумушнинг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир ҳузн, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нашъалардан хаёлингга маржон тиз, Кипригинга асло ҳузн кўнмасин. Ойбек.

ҲУЗНЛИ эск. кт. Ғамли, қайғули. *Ўзбек қизларининг юрак дардлари Нақадар ҳуззли бу олти ҳарфда!* Х. Расул.

ҲУЗУР 1 [а. *حضور* — бор, мавжуд бўлиш, ҳозир бўлиш; келиш, кўриниш, намоён бўлиш] Юқори даражадаги қаноат, қониқиш ҳисси, киши вужуди, аъзоларининг яйраш ҳолати; роҳат. *Ўз меҳнатининг ҳузурини кўрмоқ.* ■ *Канал суви қирғоққа*

бир маромда ел пурқаб, саратонда одамга ҳузур бағишлайди. «Ўзбекистон қўриқлари». *Пахтачиликнинг азоби ҳам, ҳузур ҳам бор.* Газетадан. *Латофат.. гуллар ичида юргандек, ҳузур билан нафас олди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ҲУЗУР ҚИЛМОҚ Ҳузур, роҳат ҳиссини туймоқ; ҳузурланмоқ. Ҳузур қилиб нафас олмақ. *Совуқ сувда ҳузур қилиб ювинмоқ.* ■ *Баҳор ҳавосидан кўнгиллар ҳузур қилади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Умид югуриб чиқиб, қўлини совунлаб ювиб келди, овқатни ҳузур қилиб ичди.* Мирмуҳсин, Умид. *Мирвалиев ўз гапидан ўзи ҳузур қилиб кулди.* «Муштум».

ҲУЗУР 2 [а. *حضور*] (ж.к., ў.-п.к. ёки ч.к. да — **ҳузурига**, **ҳузуриди**, **ҳузуридан**) кўм. *взф.* Макон муносабатларини билдиради. *Азимжон ишдан қайтаётиб, бугун яна онасининг ҳузурига кирди.* «Саодат». *Тошпўлатов раис билан.. мактаб ҳузуриди курс очилиш учун махсус жой ажратиш режалари ҳақида узоқ суҳбатлашди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ташаббускор қурувчилар ҳузуридан қайтар эканмиз, улар амалга ошираётган ишлар ва белгилаётган режалар ҳақида ўйладик.* Газетадан.

ҲУЗУРБАХШ [а. + ф. *حضوربخش* — ҳузур бағишловчи] Ҳузур бағишлайдиган. *Боғ қанчалик чиройли, салқин, ҳузурбахш бўлса ҳам, ёлғиз одамни тез зериктирар экан.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲУЗУРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳузур қилмоқ** қ. **ҳузур 1**. *Кўқон дарвозасига тўлган халқ Азизбекнинг от оёқлари остида судралиб кетишига ҳузурланиб томоша қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Каримжон.. азбаройи ҳузурланганидан, қоронғиликда ўз ўзича жилмайиб қўяди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. *Чавандоз.. ҳузурланганидан кўзларини юмиб олган.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. *Фотима яна бояғидай ҳузурланиб, табассум қилди.* Т. Ҳайит, Вафо маликаси.

ҲУЗУР-ҲАЛОВАТ Ҳузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. *Шундай қилиб, раис ҳузур-ҳаловатда яшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲУЙТ 1 унд. с. Қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қўлланади.

2 тақл. с. Саъва, булбул каби қушларнинг сайраш овозига тақлидни билдиради.

ҲУЙТҲУЙТЛАМОҚ «Хуйт-хуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. *Чол боши билан*

булбул хўйтхўйтлаётган томонга ишора қилиб давом этди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ХўЙЯ, хўйя-хўй *шв.* Ота томонидан айтиладиган алла. Хўйя, улим, хўйя-хўй; Жоним улим, хўйя-хўй. «Фольклор». Жоним болам от чопсин, Отига бахмал ёпсин, Хўйя солсин отаси. Т. Мурод. От кишнаган оқшом.

ХўКАМО [а. حكاماء — «ҳаким» с. нинг кўпл.] 1 *эск. кт.* Ҳакимлар, табиблар. Қазо етганда, барча хўкамо ожиз қолдиларким, одам тангри хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади? Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. Хўсайн ҳар кун ирим кечагача ўтириб, юнон ва араб хўкамоларининг тиб ва фалсафага доир китобларини ўқир эди. М. Осим, Ибн Сино киссаси.

ХўКМ [а. حكم — хўкмронлик: ҳокимият, бошқариш; тузум; қарор, тўхтаб, буйруқ; фикр, тушунча] 1 *ҳўк.* Суд, хўкуқий маҳкама ёки шахснинг жинойий иш юзасидан чиқарган узил-кесил, қатъий қарори; шунингдек, бирор иш юзасидан бўлган ажрим хўлосаси, қарори. *Ижобий хўкм.* Салбий хўкм. *Қатъий хўкм.* Қозининг хўкми. Хўкмни *ижро этмоқ.* ■ Сидиқжон суднинг хўкмидан жуда хўрсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш хўкуқидан хавотирга тушди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Хўзир Николайнинг фуқаросиман, хонингнинг хўкми ўтмайди менга.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Бизни кимнинг хўкми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз? — деди хатирчилик банди миршаб одамига.* С. Айний, Куллар. *Фақат айблов хўкми билан судланувчи айбдор деб топилади ва жазога тортилади.* «ЎЗМЭ».

Хўкм қилмоқ (ёки *этмоқ*) Жинойий жазо ёки бирор иш ҳақидаги қарорни белгиламоқ, суд қарори билан жинойий жазони белгиламоқ. *..халқ суди Собир Сайдаровни ўн беш йил, Мирзажоновни ўн йил қамоқ жазосига хўкм қилди.* Газетадан. Суд Насибалини Сидиқжон Соҳибжоновга хўкм қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Умуман, бир иш, масала юзасидан бўлган, хўлоса тарзидаги фикр; қарор. *Баротнинг ҳаққоний сўзи, хўкми мингбошини ерга киргизиб юборди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Отанинг хўкми вожиб, унинг иродасига бўйсунмай иложи йўқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Эргаш Соттининг бугунги кирдикорини кўпчилик хўкмига ташламоқчи бўлса*

ҳам, гапни нимадан бошлашни билмай ўйлашиб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Хўкм юритмоқ *айн.* хўкм қилмоқ (қ. хўкм 1). *Эҳтимолки, унинг топган давлати ўғрилик орқасидадир, кишининг давлатига қараб хўкм юритиш қийин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хўкм қилмоқ** Хўлоса тарзидаги фикр билдирмоқ, қарорга келмоқ. *«Бу ҳам ўшалардан бўлса керак» — хўкм қилди ўзича чол.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Бу нарсага олдиндан хўкм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши ёки нарсанинг бирор иш қилиш изм-ихтиёри (тўғри ва кўчма маънода). *У ҳозир жувоннинг хўкмида бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса деёлмас эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сенга зулам қилган шу икки оғанг сенинг хўкмнингда!* «Олтин бешик». *Ер-сув, бошқа моддий бойликлар бир тўда бойлар хўкмида бўлган..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Оёқдан ажралган пайтимда, умр йўлдошим мени тақдирнинг аччиқ хўкмига ташлаб жўнаб қолганда, мен нима қилмоғим керак?* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Одат хўкмига кирмоқ Одатга айланмоқ, одат тусини олмоқ. *Уйқу ва ҳаловатнинг баҳридан кечиб, ҳар бир туп гўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат хўкмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Буйруқ, амр. *Сенинг хўкмнинг ўтмайди.* ■ *Шу кемачи кўрқиб, бўзариб Деди Омон ёнига бориб: -Дарё теран, таёв етмайди, Сувга, ўғлим, хўкм кетмайди.* Э. Раҳим. *Дин ва олтин хўкми-ла, Кўп уй бузилди.* *Ҳисобсиз маъсум бошлар Тандан узилди.* Файратий.

Хўкм сурмоқ 1) хўкмронлик қилмоқ. *Бобурнинг Туркистон ва Афғонистонда яшаган ва хўкм сурган вақтида ёзган шеърлари Париждаги миллий кутубхонада мавжуд экани аниқланди.* «ЎТА»; 2) бирор ҳолат чулғамоқ, эгалламоқ. *Бемор кўзини очган маҳал.. хонада сокинлик хўкм сурарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Уйда ғалати бир тантана хўкм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Хўкмни ўтказмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз хоҳишига бўйсундирмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *«Мен валийман», деб подшоҳларга хўкмни ўтказиб, жуда катта бойлик орт-*

тирган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳозир энг қизгин палла бошланмоқда — баҳор ўз ҳукмини ўтказишга киришмоқда. Газетадан.*

5 мнт. Нарса ва унинг белгиси ҳақидаги тасдиқ ёки инкор мазмунли фикр.

6 эск. айн. кесим 3.

ҲУКМДОР [а. + ф. حکمدار — ҳукм қилиш ҳуқуқи бўлган, ҳокимият эгаси] тар. Бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо. *Сўғд мамлакатининг ҳукмдори. Қабила ҳукмдорининг мақбараси. ■ Жаллод айтар: — Амр қилди ҳукмдор, Булар учун тиклангандир тилла дор. «Эрали ва Шерали». Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистоннинг фарбига ҳужум қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Тангада Қорахонийлар сулоласининг ўша даврдаги ҳукмдорлари кўрсатилган. «Фан ва турмуш».*

ҲУКМДОРЛИК Ҳукмдор ҳолати, ҳукмдор эканлик. Ҳукмдорлик удумига биноан, унинг фақат баъзи тунларни хотини билан ўтказиши расм-русумга хилоф ҳисобланмас, Бобурнинг отаси Умаршайх мирзо ҳам шундай қиларди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Темурийзодалар ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилло сочарди-ю, аммо уларнинг ҳукмдорлигига қиттаккина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲУКМИКУШ [а. + ф. حکمکش — ўлим (ўлдирриш) ҳукми] эск. Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. *Арзимиз шулки, бугун ҳукмикушга буюрган одам жуда ёш бола экан. «Равшан».*

ҲУКМНОМА [ҳукм + нома] Суднинг ҳукми ёзилган қороз; суд ҳукми. *Ниёз қушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲУКМРОН [а. + ф. حکمران — ҳукмдор, ҳоким; бошқарувчи] **1** Ўз ҳукмини ўтказадиган шахс; ҳукмдор, ҳоким. [Худоёр] *Астойдил Мусулмонқулнинг оталиғидан қутулишни ва мустақил равишда ҳукмрон бўлишни орзу этган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахсининг ҳукмрони Умаршайх мирзо бу кеча ҳарамда ўн саккиз ёшли Қоракўз бегимнинг хобгоҳида ухлаб ётибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 кўчма Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган; ҳукмдор. *Миллий тилнинг сақлани-*

ши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг, ҳукмрон синфнинг одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш».

3 кўчма Ҳукм сурган, забт этган, эгаллаган ҳолатли. *Мана энди дафъатан фикр сиз, ўйсиз қолди, юраги бўм-бўш, бунда фақат ғашлик ва оғриқ ҳукмрон. Х. Султонов. Онамнинг юрти. Тонг ёришди, юлдузлар учди, Яна офтоб кўкда ҳукмрон. Р. Бобожон.*

ҲУКМРОНЛИК 1 Ҳукмрон бўлиш ҳукм юритиш. *Хонларнинг ҳукмронлик даври. ■ Урта Осиёда икки асрлик араблар ҳукмронлиги даври бир қатор туркий тилларда шу қатори, ўзбек тилида белгиланган қолдириди. «ЎТА».*

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ; ҳукм сурмоқ; ҳукм юритмоқ. *Ривоят қилишларича, Дехлида, шоҳ Акбар ҳукмронлик қилган замонда, бир савдогар яшаган экан. Газетадан. Бу мамлакатда Нодиршоҳ деган ҳукмронлик қилар экан. «Олтин бешик».*

2 Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эгалик ҳукмини ўтказиш. *Мўғуллар ҳукмронлиги. ■ Бу [1555 йил 27 майдаги] ғалаба Шимоли Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийла сулоласи ҳукмронлигининг ўрнатилишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».*

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукмини ўтказмоқ. *Чоризм ҳукмронлик қилган даврда меҳнаткаш инсоқадри тунроқ билан тенг эди. Н. Сафаров. Оловли излар.*

3 кўчма Ҳукм сурган, эгаллаган ҳолат. *Бечора ошиқ-маъшуклар қочишмоқчи! Ҳал бу ерда ўз ҳукмронлигини зимдан даволаттираётган жаҳолатдан қочишмоқчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукм сурмоқ. *1916 йил охири, ўлка хароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда. Газетадан.*

ҲУКМФАРМО [а. + ф. حکمفرما — ҳукмронлик, ҳокимлик қилувчи; ҳукм қилувчи] эск. кт. айн. **ҳУКМДОР**.

ҲУКУМАТ [а. حکومت — бошқариш, бошқарув; ҳукумат, бошқарув маҳкамаси] Давлат ҳокимиятининг давлат бошқаруви ни бевосита амалга оширувчи, фармойни берувчи ва ижро этувчи олий органи. *1955 йил январда кўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида ҳукуматнинг қарори эълон қилинди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мамлакат қонун-*

қондасига мувофиқ сайланиб, барпо этилган Туркистон мусулмонлари ҳукуматига ҳурмат шуми? К. Яшин, Ҳамза. Солиқни одатда қонуний ҳукумат солади. Фуқаро тўлайди. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳукуматнинг қарори бор.. фронтовикларнинг оиласига зудлик билан ёрдам берилсин, деган. Уйғун, Танланган асарлар.

2 с. т. Давлат. Ер одамга қараб экиладиган бўлса, Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйишти? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уруш пайтларида Люблин Польша ҳукуматининг пойтахти эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲУКУМАТДОР [а. + ф. حکومتدار — ҳукумат эгаси; ҳоким, ҳукмдор] эск. Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. Абдурахмон.. айниқса, орада хонга тегишли ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса, жаннат ва жаҳаннам устидаги масалани дарҳол хонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 айн. сурайё 1. Ҳулкарга боқиб, Қоратойникига боришга ҳали вақт эрта эканини билди. Ойбек, Танланган асарлар. Шимол томондан кўтарилган Ҳулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

2 Ҳулкар (хотин-қизлар исми).

ҲУЛЛА [а. حله — сарпо, либос, кийим-бош] Нозик ва нафис мато, шундай матодан тикилган кийим. Ҳуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшади, қандай мунги бор? Миртемир. Олисдан мен кўрдим, мангалайнинг ёзиқ, Кийганинг ҳулладир, белларинг нозик. «Оқ олма, қизил олма».

ҲУМО [ф. هما (ي) — эзгулик рамзи бўлган афсонавий қуш номи] Кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, давлат ва салтанатга эришади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; бахт қуши, «давлат қуши». Ҳумо қуши қўнган бошингда, Учиб юрди фалокат қушлар. Жихоз тўла санъат уйдан Ўғирланди олтин, кумушлар. Т. Тўла. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларда, амалий безак санъати буюмларида ҳумо тасвири қадимдан кўп учрайди. «ЎзМЭ».

ҲУМОЮН [ф. همایون — қутлуғ, муборак; бахту омадли; равнақли; худо сийлаган] эск. кт. 1 «Буюк подшоларга хос»,

«олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн. ■ Мен жаноби олийнинг ҳумоюн ҳузурларига бориб, ишорат билан бу масалани арз қиламан. С. Айний, Эслаликлар. -Қани, омин, амиралмўъминининг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ганимлари хокпой бўлсин, — деган овоздан сўнг ҳамма қўлини фотиҳага кўтарди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 айн. ҳумо. Жонивор, Қўнғирот элдан келдингми? Ҳумоюндай менга соя солдингми? «Алпомиш». Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар. Ф. Фулом.

3 Ҳумоюн (эркаклар исми).

ҲУНАР [а. هنر — санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб] 1 Муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот; касб. Ҳунар, ҳунардан унар. Мақол. Йигит кишига етмиш ҳунар оз. Мақол. ■ Онам ҳам ўқитувчи, Бир ҳунари — тўқувчи, Мен-чи аъло ўқувчи. К. Муҳаммадий. Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор. Ойбек, Танланган асарлар. Отасининг ҳунарини яхши эгаллаб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди. С. Аҳмад, Ҳукм. -Бошқа бир ҳунарга берсак бўлмайди-ми? — дадамнинг сартарошликка ҳеч кўнгуллари йўқ эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Бирор ишдаги маҳорат, санъат; моҳирлик, усталик талаб этувчи иш, хатти-ҳаракат.. Ҳунарининг борин унда билдирган, Кунгурасин пўлатдан қип эндирган. «Муродхон». Конферансье «иккинчи номерда хоҳлаган киши хоҳлаган ҳунарини кўрсатиши мумкин», деб ҳаммани кулдирди.. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Чекиниш учун ҳам ҳунар керак.. бу ҳам санъат талаб қилади.. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Одат тусидаги иш, ҳаракат. Аммо эски ҳунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, мендан шафқат кутманг! Мирмуҳсин, Меъмор. Уйда қовоғини оситтириб, кўчада бегона аёлни кўрганда илжаядиган, тиржаядиган ҳунарга ўрганди. «Муштум». Кесатик ҳунаринг эсингдан чиқдими, деб турган эдим. Ҳарнечук ёдингда экан.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Бўлмағур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. Абдишукур, овозни бунчалик бошқача қилишни кимдан ўргандинг? Ҳуна-

ринга балли-е.. Ойбек, Танланган асарлар. Фаройиб кучдан «шер» бўлиб кетган болалар тарбиячиларини кўриб хижолат тортиш, изза бўлиш ўрнига гилайлашган кўзларини сузиб, ўз «хунар»ларини давом эттираве-ришиди. Газетадан.

Хунар кўрсатмоқ 1) бирор ишга бўлган маҳоратини намойиш қилмоқ. Лекин энди-ги кўрғазмага томоша қилгани эмас, хунаримни кўрсатгани бораман. *Ғалати пай-вандлар қилганман.* А. Қаҳҳор, Танланган асарлар; 2) бўлмагур, келишмайдиган иш, ҳаракат, қилиқ намойиш қилмоқ. *Меъёрини билганлар ширин ўтириб, ҳордиқ чиқарди, хурмачасига сиғмаганлар хунар кўрсатди. Ширин ошга паиша тушиди..* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. **Хунар чиқармоқ** Бўлмагур, ёқимсиз иш, ҳаракат, қилиқ қиладиган бўлмоқ; шундай иш, хатти-ҳаракат, қилиқни одат қилмоқ. *Мактабда энди йиғилиш бўлиб қолса, уни бўлар-бўлмас-га мақтайдиган хунар чиқарди.* «Гулдаста». *Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди хунар чиқаряпсизми?* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Хунар қилмоқ** 1) бирор касб-хунарни эгалламоқ. *Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса. Ёки ўқиб, илм ила ўзни гуҳар қилмаса.* Ҳабибий; 2) бирор бўлмагур иш, хатти-ҳаракат, қилиқни касб қилмоқ, одат қилмоқ. *Шеър ёзиб, хону хонзодалар зар-дасини қайнатмоқни ўзига хунар қилиб олган.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

ХУНАРБОЗ [ф. هنرياز — хунар қилувчи, хунар кўрсатувчи] с. т. кам қўлл. Турли хунарлар қиладиган, кўрсатадиган (қ. хунар 2). -*Йигитча жуда хунарбоз экан-ку, — деди кулиб чойхоначи Дадамат.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУНАРЛИ Хунари бор, хунар эгаси, хунар ўрганган. *Хунарли эр хор бўлмас.* Мақол. ■ *Лекин ўзлари тўрт оға-ини эдилар, тўртови ҳам кал эди, бариси ҳам хунарли эди.* «Равшан». *Бу орзуга эришмоқ учун астойдил ишлаб, хунарли бўлиб олиш керак.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ХУНАРМАНД [ф. هنرمند — санъат ар-боби; моҳир, юксак маҳоратли; истезодли, қобилиятли] 1 Уйида ёки ўз дўконида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси; касиб. *Давр тақозоси билан хунармандчиликнинг янги-янги турлари вужудга келди. Хунармандлар ҳам*

турли маҳсулотлар тайёрлаш бўйича их-тисослаша бордилар. «ЎЗМЭ. Расталари турли касбдаги хунармандлар — темирчилар, мис чўкичлар, нақшили баркаш, чойдиш, чилобчин, хилма-хил буюмлар ясовчи мисгарлар.. тақачилар, кулол, баққол ва касиблар билан обод эди. К. Яшин, Ҳамза. *Йиғилди турли касиб, турли деҳқон, Хунарманду шакарпаз, турли боғбон.* Ҳабибий.

2 Ўз иш-касбининг моҳир устаси. *..бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.* -*Кўп хунарманд йигит экан, азамат!* — дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Турли хил рангларнинг мутаносиблиги, олтин қўлли хунармандлар сеҳрли жозиба бағишлаган шиша буюмларни кўриб, кўзингиз тўймайди.* Газетадан.

ХУНАРМАНДЛИК Хунарманд эканлик. *Арабжоннинг хунармандлиги оғиздан оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади.* С. Зуннунова, Излар.

ХУНАРМАНДЧИЛИК Ишлаб чиқаришнинг касб-хунар эгалари (хунармандлар) фаолият юритадиган соҳаси (қ. хунарманд). *Хунармандчилик буюмлари.* ■ *Ўтган аср ўрталарида Тошкент аҳолисининг кўп қисми хунармандчилик, савдо ва деҳқончилик билан шуғулланган.* «Фан ва турмуш». *Карим қорининг асли касби хунармандчилик бўлса ҳам, адабиётни тушунадиган, ўзи ҳам шеърлар машқ қиладиган, одамларни гапга солишга уста эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ХУНАРСИЗ Бирор хунарни эгалламаган, хунари йўқ. *Донишманд унга: -Хунарсиз кишининг қўли боғлиқ, — дебди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Яхши бир меъмор хунарсиз асилзоданинг юзтасидан афзал эмасми?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳар хунарнинг бир гашти бор, Хунарсизнинг не гашти бор?* Қ. Муҳаммадий.

ХУР I [а. حر — озод, эркин; мустақил; эрксевар; асил, тоза] Бировнинг измидан холи, эрки ўзида бўлган; озод, эркин. *Хур ўлка. Хур инсон.* ■ *Ғоят мамнун бўлдик.. чиндан ҳам хур фикрли киши экансиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУР II [а. حوریت < حور — шаҳло кўз (қизлар)] 1 Ислом анъанаси ва Куръонга кўра, тақводорлар билан биргаликда жаннатда яшайдиган, жисмоний ва маънавий камчиликлардан холи бўлган ниҳоятда гў-

зал қиз(лар). Масжидда намозшомдан кейин имом намозхонларни тўплаб, жаннатдаги хурларнинг ҳуснини мақтай кетди. «Латифалар». Беҳишдаги хурлар каби, Билмам, ёрим қайга кетди. «Ширин билан Шакар».

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [Маждиддин:] Хазинангизни бойтаман, ҳарамингизни хурлар билан тўлдираман, сўнгра, майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 кўчма Шарм-хаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). Мана, икковларинг, худога шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб этишдинелар. Кўзларинг эркак бетини кўрмади. Сизлар ҳур экансизлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ХУРИЛИҚО қ. хурлиқо. Биламан, сен топган қизнинг олдига тушадиган хурилиқо бўлмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтир ҳам соҳибжамол хурилиқо бўлиб кўринади шекилли-да! Шухрат, Шинелли йиллар.

ХУРКАГИЧ айн. хурковуч. Кийик бола-сидай хуркагич, зийрак — Ёшлигини қўмсаб, орзиқар юрак. С. Акбарий.

ХУРКАК айн. хурковуч. Хатар устидан чиқиб қолган хуркак қуён сингари жонсарак бўлиб қараб, ундан кўзларини узоқламайди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. Ҳанифанинг хуркак кўзларида қувонч лип этиб ёнди-ю, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгаллади. С. Анорбоев, Меҳр.

ХУРКИТМОҚ Хуркмоқ фл. орт. н. У иштаҳа билан ўтлаётган қўйларни хуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурувни айлана бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. - Сиз.. полиздаги қўриқчидай хотинларни хуркитаяпсиз, — деди Жўрахон. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХУРКМОҚ 1 Чўчиб кетмоқ (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Узоқда хуркиб қочган отни етаклаб келишарди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Қўйлар хуркиб кетди. Холёр, бўри келдими, деб ташқари чиқди. «Ойсулув».

2 кўчма Қўрқув ҳис этмоқ; чўчимоқ. Дилбар хуркиб, зингилаб кўчанинг нариги бетига ўтиб олган эди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Аъзам ҳамон бирор сўз айтишдан хуркар эди: ахир Нафиса унинг ўлчовига

тўғри келмас эди-да! Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ХУРКОВУЧ 1 Хуркиш туйғуси кучли; хуркак; чўчийдиган (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Болалар яшиқни ўрашиб тикилишаркан, хурковуч кўк қуён галвир сеткадан олхўридай йилтироқ кўзларини милтиратиб турарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Чўчиб, қўрқиб тинчсизлана-верадиган (шахс ҳақида). Унинг бундай тортинчоқлиги кўпларни ҳайрон қолдирса, баъзиларни «ўз уясида қанот чиқармаган шунақа хурковуч бўлади!» деган фикрга келтирарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи хурковучларнинг сўзи билан айтганда, машина пахтани нобуд қилади.. Газетадан.

ХУРКОНҒИЧ шв. Хурковуч. Тоғ кийи-гидек хурконғич бу қизни бир-икки кўрган-да ҳам.. орқасидан қараб қолган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

ХУРЛИК Хур, эркин ҳолат; шундай ҳолатга эгалик. Тинчилигим — хурлигим. «Қанотли сўзлар». Қулликни сезмаган хурлик қадрига ета олурму?! Ҳамза. Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен хураликнинг ёрқин тимсоли. Зулфия. На зулмат, на бўрон, на офат, на ўт Тўсолмас ҳақиқат, хурлик йўлини. Уйғун.

ХУРЛИҚО [а. حور لقا — хур кўринишли, хурчехра, хур юзли] Хур каби гўзал; хур (гўзал) юзли. Майнагинамнинг қайси хурлиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди, холос. Ш. Тошматов, Эрк куши. ..унинг бор умиди, фикри-ёди шу хурлиқо севгилиси билан чамбарчас боғланган. У. Исмоилов, Сайланма.

ХУРМАТ [а. حرمت — ман қилинган нарса, муқаддас нарса; муқаддаслик, дахлсизлик; иззат, эҳтиром; сийлов] 1 Кимса ёки нарсага бўлган қадрлаш, улуғлаш туйғуси; шундай туйғули муносабат. Ота-онага хурмат. Кексаларга хурмат. Устозларга хурмат. Ўз касбига хурмат. ■ Бу оилада ўзаро хурмат, ўзаро ёрдам, обрў-эътибор.. мужассамлашган. Газетадан. Хурмат инсонга меҳнат орқали, камтарлик, ҳалоллик орқали келади. «Ёшлик». Меҳнатга хурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан биридир.. Ойбек, Нур қидириб.

2 Қозонилган, орттирилган хурмат; обрў, эътибор. Элда хурмати зўр. ■ Мен ўз

меҳнатим билан жамоада танилдим, ҳур-
мат қозондим. Газетадан. Эшитишимча, Ах-
сида ҳазрати олийни, ҳурматларига яраша
маърака ўтказиб, қабрга қўйишганлар.. П.
Қодиров, Юлдузли тунлар. Оҳ, она тупро-
ғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар
ҳурматинг, қадринг. Миртемир.

Ҳурмат қилмоқ 1) ҳурмат билан муно-
сабатда бўлмоқ. Камтарлик — инсон ўзлиги-
ни билишни, ўзгаларни ҳурмат қилишни,
одамийликнинг: самимийлик, меҳрибонлик..
ростгўйлик каби нодир фазилатларини ўзи-
да мужассам этади. Газетадан. Меҳнатни
ҳурмат қилиш.. самарали ва сифатли иш-
лашга интилиш ҳар бир йигит ва қизнинг
бурчи ва вазифасидир. Газетадан; 2) айн.
ҳурматини қилмоқ Бошқаси бўлса, қамчин
билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳур-
мат қилдим.. Ойбек, Танланган асарлар.
Ҳурматини қилмоқ Ҳурмат(и) юзасидан иш
тутмоқ. Отаннинг ҳурматини қилиб, сени
зовутимдан ҳайдамадим.. К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳурмат (эркаклар ва хотин-қизлар
исми).

Ҳурмат тахтаси Ишлаб чиқариш илғор-
ларининг номлари ва суратлари намоён
қилинадиган махсус тахта. *Гаражимиздаги*
*«Ҳурмат тахтаси»га менинг ҳам суратим-
ни қўйишмоқчи экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲУРМАТАН [а. حرمت — ҳурмат юзаси-
дан] кам қўлл. Ҳурмат юзасидан; ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ айн. **ҳурмат қилмоқ**
қ. **ҳурмат**. Созандаларни, устозларингизни
қадрланг, ҳурматланг. Т. Обидов, Юсуф-
жон қизиқ. Салом бувиш яна кулди, ўздан
катталиги учун уни ҳурматлаб индамади.
Ҳ. Шамс, Душман.

ҲУРМАТЛАШ Ҳурматламоқ фл. ҳар. н.
-Сен билан бизни дунёга келтирган аёллар-
ни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга со-
тиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч
нарса эмас! — деди Элмурод зарда билан. П.
Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ Ҳурматга лойик, ҳурмат-
эътибор қозонган; иззат-обрўга эга. *Бек-
темир генералларни урушининг бутун ҳик-
матларини биладиган бағоят ҳурматли,
азиз одамлар деб биларди.* Ойбек, Куёш
қораймас. *Асқар ота бу ҳурматли жувон
бошқа хотинлардан рафтори билан ажра-
либ турар, деган бир ўйда эди, бироқ Со-
бирахон ёру дўстлари орасида шуларнинг*

бири бўлиб қолганини кўриб, ажабланди. А.
Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Мурожаатда ҳурмат, такаллуфни ифо-
далайди. *У костюмининг чўнтагидан бук-
логлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди:
«Ҳурматли институт раҳбарлари, домла-
лар..». Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.
Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди: -Ҳур-
матли Асрорқул ота!.. Эртага кечқурун
меҳмонлар билан бирликда хизматингизда
бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

ҲУРМАТСИЗ 1 Ҳурмат-эътибор қозона
олмаган, эл ичида обрўйи, эътибори йўқ.
Ҳурматсиз одам.

2 Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат
қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадр-
ламайдиган. *Ўзига бино қўйган, ўз ман-
фаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳур-
матсиз бўлган одам ҳақиқий раҳбар бўла
олмайди.* Ж. Абдуллахонова, Тўфон.

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ Ўз ҳурматини,
обрў-эътиборини ёки ўз қадрини йўқот-
моқ; обрўсизланмоқ. *Сағдий айтибдирки,
«бир мамлакатда хароб бўлсанг, ҳурмат-
сизлансанг, сафарни ихтиёр қил»,* деб. Ф. Фу-
лом, Шум бола.

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 Ҳурмат-эътибор-
сиз қараш, шундай муносабатда бўлиш. *Бу
эҳтиётсизлик Мирвали акага бир ҳурмат-
сизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас.* А. Қо-
дирий, Обид кетмон. *Маҳкам уларнинг учо-
вини ҳам ўздан юқори қўяр ва ҳурмат
қиларди, айнни вақтда, ҳозир юз берган
ҳурматсизликни кўнглига сиғдирмасди.* П.
Қодиров, Уч илдиш.

2 Ҳурмат, эътибор ёки обрў қозонма-
ганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-эъ-
тиборини йўқотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТЛАБ [а. حرمت طلب] Ўзини
иззат ва ҳурмат этишни истовчи. *Ёзувчилар
ҳурматталаб халқ, аммо кўплари буни энг
сўнги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар.*
А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУРМОҚ «Вов-вов», «ак-ак» каби то-
вуш чиқармоқ; вовилламоқ, акилламоқ. *Ит
хурар — карвон ўтар.* Мақол. ■ *Қоронғи,
узоқ-яқинда итлар хурар эди.* А. Қаҳҳор,
Анор. *Уер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-
дукка итлар хургани эшитиларди.* М. Ис-
моилӣ, Фарғона т. о.

ҲУРПАЙМОҚ 1 Тиккайган, тўзгитан
ҳолат олмақ (соч, жун, пат кабилар ҳақи-

да). Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари хурпайган бир йигит ҳам ўтирди. Ойбек, Нур қидириб. *Бўғот лабида бир-бирига қараб хурпайиб турган икки мушукнинг бири нишиллаб, кейин чақалоқнинг йиғисидек миёвлаб юборди.* С. Аҳмад, Хукм. *..қиз қараса, икки мусича хурпайиб олиб, бир-бири билан уришяпти.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

2 кўчма Авзойи бузуқ, ёқимсиз қиёфага кирмоқ. -*Оғир ҳақорат билан тепамга хурпайиб келган Қоплонбеков, кучли қўллари билан юзимга бир туширди, — деди Пулат.* Файратий, Менинг ёшлигим. *Аммо Зайнаб. хурпайиб, ҳеч ким билан сўзлашмай кўяр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лобар, жангга ҳозирланган хўроздай хурпайиб, нанжаларини кенг ёйиб, Гулнознинг устига бостириб келди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Қишлоқлар хурпайган, сукунатга чўмган.* Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. *Хурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғмади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХУРПАЙТИРМОҚ *Хурпаймоқ* фл. орт. н. Ана, қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, қирқилган жулларини хурпайтириб, селкиллашиб, таққа тўхтади. С. Анорбоев, Оксой.

ХУРПАК кам қўлл. Хурпайган ҳолатли. Қизлар хурпак сочларин силаб, Чолнинг атрофини аста қуршади. Ойбек.

ХУРРИЯТ [а. *حرّيّت* — озодлик, эркинлик, хурлик] 1 Сиёсий, иқтисодий ва б. зулм, тазйиқдан халослик; эркинлик, озодлик. 1917 йил февраль инқилоби туфайли эълон қилинган хуррият ишчи-деҳқон тилагини том маънода рўёбга чиқазмаганди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу муқаддас қасам — минг-минглаб муҳтарам оналар олдиди, эркимиз, хурриятимиз олдиди ичилган қасам.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бир ойдан бери зиндонларда ғалати гаплар эшитила бошлади: Хуррият бўлармиш!* С. Айний, Дохунда.

2 Хуррият (хотин-қизлар исми).

ХУРРИЯТПАРВАР [а. + ф. *حرّيّت پرور* — хуррият тарафдори хурриятни ёқловчи] Хурриятни, озодликни севувчи, хуррият тарафдори.

ХУРРИЯТЧИ Хуррият учун, озодлик, эркинлик учун курашувчи. *Норозилик ғалаёнлари тобора кўпаймоқда. Хурриятчилар*

Когонга етишди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХУСАЙНИ [ф. < а. *حسینی* — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг ҳасайнидан кўра нозикроқ, чўзинчокроқ ўртапишар хўраки бир тури; шундай ҳосил берувчи ток. *Дилдор дала шийпониди бир бош хусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Токнинг тоифи, нимранг, хусайни, қирмиска.. каби навларини ўстириши мақсадга мувофиқ.* Газетадан.

ХУСН [а. *حسن* — кўрк, чирой; гўзаллик, латофат; яхши сифат, хислат] 1 Ёқимли, ўзига тортувчи тус, кўриниш; чирой, кўрк (инсон юз тузилиши, ифодаси, ранги ва ш.к. га нисбатан). *Хусн тўйда керак, ақл кунда керак.* ■ *Гулшанбону Худоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз хусни билан бир неча мартаба хоннинг илтифотига сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Содиқжон одобли, ақлли, қомату хуснда ҳам кўзи тушган қизларни қоқилтирадиган йигит эди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ташвиш қиз боланинг хуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёқимли кўриниш; чирой. *Биз, этагимиздаги ямоқ кўрпадай, қишлоғимиз хуснини бузиб турган чўл нарчасига сўнги марта ҳужум қиламиз.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кечаги чанғосди ёмғир табиатга хусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам бахридилини очиб юборади.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 кўчма Чирой бўлувчи нарса, чирой тимсоли; чирой. *Фарғона — Ўзбекистоннинг хусни, холи.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Яхши йигитлар — армиянинг хусни!* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркамки.. металлурғлар шаҳарчасига хусн бўлиб тушган эди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Хусни ахлоқ эск. кт. Яхши хулқ, гўзаллик ва бу ҳақдаги таълимот. *Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга хусни ахлоқни таълим [бериш] хусусида бир оз даҳанаки жанг қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Хусни мутлақ** эск. кт. Яратувчи, худо. *Уч кунлик ҳаётнинг неъматларидан қўл қоқиб, хусни*

мутлақнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улуг. бахт борми?. Табиатнинг ўзи ҳусни мутлақнинг бепоеън жилвалар кўрсатган улуг кўзгусидир. Ойбек, Навоий. **Ҳусни қабул эск. кт.** Иззат-икром билан, яхши кутиб олиш. *Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуонгизни эшиттирамиз; ҳусни қабулингизни, ижобатингизни уқтирамиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУСНБУЗАР 1 Ёғ безлари функциясининг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши (кўпинча балоғатга етиш даврида йигит-қизларнинг юз, кўкрак, энса терисидида пайдо бўлади). *..лейтенант борку.. анавчи-чи, юзларига ҳуснбузар тошиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тутинарди. Баъзан кўпик остидаги ҳуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Манзарани хунулаштирадиган, қиёфани ёмонлаштирадиган хунук нарса. *Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёпиштирилган ҳуснбузар эълонларга кўзингиз тушса, таббингиз хира бўлади.* Газетадан.

ҲУСНДОР [а. + ф. حسن دار — хуснли, гўзал, чиройли] айн. **хуснли.** *Хусндор йигит. — Уйдан Ўрмонжоннинг хотини — тўлагина, хийла ҳусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲУСНИХАТ [а. حسن خط — чиройли ёзув, каллиграфия] **1** Қоидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. *..институт ҳузуридаги бошланғич таълим кабинетида ўқувчиларга ҳуснихат ўргатиш бўйича бир ойлик семинар ўтказилди.* Газетадан.

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [Пўлат] *Конверт устидаги адресга, таниш ва қадрли ҳуснихатга тикилганча, хаёлга чўмди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Нафис гулли лаганларнинг ўртасига ҳуснихат билан байтлар битилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲУСНИЯ [а. حسنيه — энг яхши, энг гўзал нарса; эзгу иш(лар)] **1:** **ахлоқи ҳусния** айн. **ҳусни ахлоқ қ. ҳусн.** *Ахлоқи ҳуснияни айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз ҳам вожиб.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ҳусния (хотин-қизлар исми).

ҲУСНЛИ Яхши ҳуснга эга. *Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркам, ҳуснли*

аёл эканини базўр фарқ қилдилар. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲУСНСИЗ Ҳусни, чиройи йўқ; хунук.

ҲУТ [а. حوت — катта, наҳанг балиқ; кит] **1** (Ҳ — катта) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль — 21 март даврига тўғри келади). *Ҳут ойи. Ҳут чиқиб, ҳамал кирди.*

ҲУТ-ЮТ с. т. Қиш охири, қишки озиқ-овқат захираси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-хашак топилмайдиган бир давр. *-Қишдан қиттай боғ. Ҳут-ют, сариқ сумалак, аямажиз.. қаторлашиб турибди, — кулумсиради Раъно.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҲУШ [ф. هوش — онг, шуур; ақл, идрок; эс, фаҳм; хотира; эсда тутиш қобилияти] Кишининг бирор нарса-ҳодисани сезиш, идрок этиш, англаш қобилияти, шундай сезги, идрокка эга ҳолат. *Кумуш.. сесканиб ўзига келди. Ҳушдан ажралаёзган бечоралар [қутидор, Офтоб ойим] бу ҳолдан бир оз жонлангандек бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг гапи Сидиқжоннинг қулоғига кирмас эди. Сидиқжон то ҳушини ўнглагунча, Болтабой бостирмага кириб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ҳуши (бошдан) учмоқ 1) ҳушини, ўзини йўқотмоқ. *«Дараксиз» деган сўзни эшитди-ю, онанинг ҳуши бошидан учди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Улимни биринчи марта кўрганим учунми, ҳушим учиб, қотиб қолдим.* О. Ёкубов, Излайман; **2)** ҳангу манг, ҳайрон ҳолатга тушмоқ. *Бирдан босди орқадан Туполон, милтиқ товуши. Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан ҳуши.* Файратий. *Ловуллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, ҳуши учганча, автобусга ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ҳуши кетмоқ** Бирор нарсага маҳлиё бўлмоқ; етишишни орзу қилмоқ. *«Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига ҳуши кетди», деб ўйлади қорабайирдаги кекса киши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳушига келмоқ** Эс-ҳуши, идроки ўз ҳолига келмоқ. *Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб, ҳушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота ҳушига келиб, кўзини очди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Ҳушидан кетмоқ** Эс-ху-

шини йўқотмоқ; ўзидан кетмоқ. *Топди, жи-гарбандини топди, Хосият хола муздек мар-мар тошни кучоқлаб, хушидан кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Яраланган Абдуллаев қимир этмай хушидан кетди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Хушини йиғмоқ** Эс-хушини меъерий ҳолга келтирмоқ. *Искандаров бир сесканиб, яна хушини йиғиб олди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Ҳовли ўртасида қаққайиб турган Меъмор ниҳоят хушини йиғиб олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Хушини олмоқ** Эс-хушидан айирмоқ; эс-хушини ўзига тортмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Бахт Фуломжоннинг хушини олиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоронғи кечада вавағ ва битбилдиқлари билан киши хушини олгувчи беданалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУШЁР [ф. *هوشيار* — ақлли, идрокли, фаросатли, эс-хушли; зехни ўткир, зийрак; сергак, сезгир; маст эмас] 1 Шароит, ҳолатни, нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез англаш қобилиятига эга; шундай қобилият, идрок билан иш тутадиган; зийрак. *Ҳакимбойваччадек хушёр йигит қайда?.. Бойларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *У сув тўлдириб қўйилган қумғон тағига олов ёқди.* *Хушёр шогирдлари ҳатто тутантириқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Теварак-агрофга, ён-верига ҳодисаларга сезгирлик билан кўз-қулоқ бўлиб турувчи; сергак. *Чегарада хушёр туради посбон, Бегона бирор хас учиб ўтолмас.* Р. Бобожон. *Хушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман.* Уйғун.

3 Эс-хуши жойида, хушини йўқотмаган (асосан, ичкилик, кайф таъсирида эмасликни билдиради). *Алимардон қанча май ичганининг.. ҳисобига етмади.. Хушёр пайтларида у ўзининг аҳволини уйлаб кўрар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Абдишукурнинг кайфи баланд бўлса-да, хуши ҳали ўзида, мумкин қадар ўзини хушёр тутушига тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Хушёр тортмоқ Эс-хушини йиғиб олмоқ, эс-хуши жойига келмоқ; сергакланмоқ (**хушёр** — ҳар учала маъносига). *Муҳаммадиев хушёр тортди-да, тавба-тазарруга ўтди.* И. Раҳим, Қадрибад одамлар. *Ши-*

ракайф ўтирган йигит милиция ходимини кўриб, хушёр тортди. Газетадан. *Тунғич ботир хушёр тортиб, яроғларини тайёр қилибди.* «Чалпак ёққан кун».

ХУШЁРЛАНМОҚ кам қўлл. Эс-хушини йиғмоқ, хушёр тортмоқ, хушига келмоқ.

ХУШЁРЛИК Хушёр ҳолат, хушёр (сезгир, сергак) бўлиш. *Бизни ҳамма вақт хушёрликка даъват этиб турувчи бир нарса бор.* Газетадан. *Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва хушёрлик зарур бўлади.* Газетадан.

ХУШЁРХОНА [хушёр + хона] Маст кишиларни хушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-тиббий муассасаси. *Хушёрхона заб жойи экан, Совуқ сувга солди мени.* «Муштум». *Дадабойнинг тунар ери хушёрхона, Хиҷолатдан ерга боқар ота-она!* «Муштум».

ХУШЛИ Хуши бор, хуши жойида; идрок этиш қобилияти яхши. *Лекин барака топкур хўн ақлли, хушли қиз бўптимми?!* Уйғун, Сайланма. *Ўзиям нақ кўрсангиз, ақлли, хушли, топиш-тутушли.* Ойдин, Ҳиқоялар.

ХУШСИЗ 1 Хушидан кетган, хушини йўқотган; беҳуш. *Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва хушсиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб, касалхонага жўнатилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тун бўйи хушсиз ётди.* *Тонгга яқин аранг кўзини очди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Эс-хуши жойида эмас, хаёли паришон; беҳуш, паришонхотир. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибо қилмай, гўё хушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашиди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эсиз, хушсиз қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ХУШСИЗЛАНМОҚ 1 Хушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. *Бир вақт хушимга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсага ўралганман. Извоида кетаётганимни пайқадим. Яна хушсизландим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; паришон бўлмоқ. [Отабек] *Беш дақиқалаб йўл устида эсанкираган, хушсизланган куйи қотиб тургач.. бирдан юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛАРЧА *рвш.* Хушсиз ҳолда, хушсиз кишилар каби. *Эрта биландан бошланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва [Отабек] хушсизларча ўтириб қолди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ХУШСИЗЛИК **1** Хушсиз ҳолат; беҳушлик. *Бозор ҳали унинг юзини кўролгани йўқ, қоронғи. Шунинг ҳаммаси тунми ёки хушсизликмикан?* А. Мухтор, Чинор.

2 *тиб.* Миянинг қон билан таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат; хушдан кетиш.

ХУШТ *унд. с. 1* Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашни билдиради; кишт, ҳуйт, ҳайт. *Кампир хушт деб, чумчуқларни ҳайдади.* ■ *Ман хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тикай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мани «хушт!» деб ҳайдасин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ қилиш, қўлга олиш қабилар ҳақида сигнални билдиради; фишт. *Эсинг жоёйдами ўзи? Хушт, деса, қаматиб юборди-я, жинни! С. Сиёев, Отглиқ аёл.*

ХУШТАК **1** Ҳавони пуфлаб чиқариш йўли билан чалинадиган асбоб, мослама. *Сопол хуштак. Милиционер хуштаги.* ■ *Йўлчи уни [болани] овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб, кичкина хуштак ясади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ана шундай асбоб, мослама ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво чиқариб ҳосил қилинган товуш. *Кўча қоровули хуштагини эшитиб тўхтади.* ■ *Одамлар норозилик билан қарсақ чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан хуштак овозлари эшитилиб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Турсунбой икки бармоғини оғзига тикиб, хуштак чалди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бирор таъсир, табиий ҳодиса туфайли ҳосил бўладиган, хуштакка ўхшаш товуш. *Тўсатдан девордаги радиокарнай хуштак чалиб, кейин хириллай бошлади.* «Муштум». *Қалдирғочнинг ташландиқ уясидан.. ингичка хуштак овози чиқарди: изғирин беркиниб олиб, шўхлик қилаётганга ўхшайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Кучли шамол дарахт шоҳларини бир-бирига қасир-қусур уриб, хуштак чалди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ХУШТАКБОЗ Хуштак чалишни яхши кўрадиган, доим хуштак чалиб юрадиган.

ХУКНА [a. حقه — укол билан дори юбориш, қуйиш; шундай йўл билан юборилган дори; клизма] *тиб.* Даво мақсадида тўғри ичакка орқа чиқарув тешиги орқали махсус асбоб ёрдамида суюқлик (кўпинча сув) юбориш; клизма. *Врачлар ошқозонни ювишди. Болада ўзгариш сезилмайди.* -Клизма қилинлар.. -Ҳа, тезда ҳукна қилинсин. -деб тасдиқлади врач Фаттоев. Газетадан.

ХУКУҚ [a. حقوق — «ҳақ(қ)» с. нинг кўпл.] **1** ҳқ. Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини ва б. ни тартибга соладиган қонун-қондалар, меъёрлар мажмуи. *Фуқаролик ҳуқуқи.* ■ *Тинчлик, озодлик, аёллар ҳуқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳуқуқ бузилишига қарши малакали кураш олиб бориш милициянинг хизмат бурчидир.* Газетадан.

2 Кимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, қафолатланган имконият, эрк, ихтиёр. *Сайлов ҳуқуқи. Пенсия олиш ҳуқуқи. Дам олиш ҳуқуқи. Меҳнат қилиш ҳуқуқи.* ■ *Инсон ҳуқуқи нима? Озод яшаш, кўнглига ёққан уқув, қобилият, қолаверса, талант тақозо этган ишни бажариб яшашми? «Ўзбекистон қўриқлари».* *Мен раислик ҳуқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни ғўза парваршига ташлайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бу кишини ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сизмайди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 с. т. айн. ҳуқуқшунослик. ..кашандаликни тугатиш дастурини ишлаб чиқиб, унда тиббиёт, ҳуқуқ, ташкилотчилик ва тарбиявий тадбирларнинг кенг комплекси кўзда тутилсин. Газетадан.

4 *кўчма кам қўлл.* Бирор нарсага хос мақом, ўрин. *Шунинг учун ҳам ўз даврида пуристик ҳаракатнинг қурбони бўлган бу муаллим ва муаллима сўзларини ўз ҳуқуқларида қайтадан тиклаш мақсадага мувофиқ бўлур эди.* «ЎТА».

ХУҚУҚБУЗАР Мавжуд қонун-қондалар, ҳуқуқий меъёрларга амал қилмайдиган, уларни бузувчи; жиноятчи. *Суднинг ҳужмига асосан, ҳуқуқбузар тегишли жазосини олди.* Газетадан.

ХУҚУҚБУЗАРЛИК Мавжуд қонун-қоидаларга амал қилмаслик, уларни бузиш; шу йўлдаги хатти-ҳаракат; шахсга, мулкка, давлатга ва бутун жамиятга зарар келтирувчи ижтимоий хавfli қилмиш; жиноят. ■ *Мактабларда ёшлар ўртасида майда безорилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида суҳбатлар уюштираман. Газетадан. Шунингдек, ноқонуний нақд пул айланмалари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш борасида ҳам бир қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан.*

ХУҚУҚИЙ [a. حقوقى - ҳуқуққа, одиллик ва адолатга оид; ҳуқуққа асосланган] юр. Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид, ҳуқуқ юзасидан бўладиган. *Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб. Ҳуқуқий билимлар.* ■ *Ҳуқуқий муносабатларнинг объекти ҳаёт ҳодисалари, ижтимоий воқеликлар каби турли-тумандир. «ЎЗМЭ».*

ХУҚУҚЛИ Ҳуқуққа эга. *Тенг ҳуқуқли. Тўла ҳуқуқли.*

ХУҚУҚСИЗ Ҳуқуқи йўқ, ҳуқуққа эга эмас. *Муртазиннинг озодлик ҳақида гапирган гапларидан сўнг эрксиз, ҳуқуқсиз одамлар қайта тирилди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ХУҚУҚСИЗЛИК Ҳуқуқсиз ҳолат, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумлик. *Ҳуқуқсизлик, миллий тенгсизлик фақат шулар билан чекланмасди. Н. Сафаров, Оловли излар. Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак. Ойбек, Нур қидириб.*

ХУҚУҚШУНОС [a. + ф. حقوق شناس - ҳуқуқни ўрганувчи, ҳуқуқ билимдони] Ҳуқуқшунослик мутахассиси. *Алишер машҳур ҳуқуқшунос Ҳўжа Фазлулло Абуллайсдан муттасил дарс олар экан. Ойбек, Навоий.*

ХУҚУҚШУНОСЛИК Ҳуқуққа оид фанлар (мажмуи). *Қиёсий ҳуқуқшунослик.* ■ *Ҳуқуқшунослик илми кўп вақтлардан бери жиноятларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади. Газетадан. Мухтор молия-иқтисод институтига, Тожиддин эса ҳуқуқшунослик институтига ўқишга кирган эди. М. Хайруллаев. Тилла маржон.*

ХУҚҚА [a. حقه - қутича, яшикча] эск. кам қўлл. Майда нарсалар солиб қўйилдиган, тўгарак ёки тўртбурчак шаклидаги қутича. *Афанди бир қуни ўзига зеб бериб. бир қўлига хуққа, тасбеҳини ушлади. «Муштум».*

ХУҚҚАБОЗ [a. + ф. حقه باز - найранг-боз, фирибгар, товламачи; фокусчи] эск. 1 *Кутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб, ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. Хитой кийимида, кўзини хитойчасига бўяган, сочини орқасига ўраган иккита хуққабоз талинка [тарелка]ларни чўлларда ўйнатиб чиқади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

2 *кўчма Ҳийлагар, фирибгар, найранг-боз. -Мустамлакачиликнигина эмас, агрессив блокларни ҳам.. ҳимоя қилиш бу — кўзбоғловчи хуққабозларнинггина қўлидан келиши мумкин, — деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ХУҚҚАБОЗЛИК Ҳуққабоз ўйини. *Қизиқчи хуққабозлик қила туриб, оёғини бошига уриб олади ва аразлаб, майдондан чиқиб кетади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ХУҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган раҳна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. *Қўққисдан муз устидаги тешикка — хуққи-га бир бола тушиб кетади. Ойбек, Болалик.*

ХУҲ I унд. с. Пўписа учун ишлатилади. *-Хуҳ, сени!.. Мунчоқни суиистеъмола қилсин деб, сенга ким айтди? — деди Меҳмононов қизчасига. С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.*

ХУҲ II тақл. с. Ўпкадаги ҳавони, нафасни оғиздан зарб билан чиқаришда юзага келадиган товушни билдиради. *Қосимжон ёнини ковлаётганида, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди: -Шошманг, шошманг, битта хуҳ, деб юборинг-чи. С. Аҳмад, Кайтайс.*

ХУҲЛАМОҚ «Хуҳ» деб нафас чиқармоқ; «хуҳ» демоқ. *Буни кўриб, «Тўймас» уйга кирадиган бўлди, деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, хуҳлаганича, эшик томонга келаверди. Ойдин, Ҳазил эмиш.*

ХУ-ХУ тақл. с. Мусича, кумри каби қушлар сайраганда чиқадиган товушни билдиради.

Ху-ху тортмоқ Хуҳулаб сайрамоқ. *Мусичалар ху-ху тортиб, булбуллар кўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди. «Равшан».*

ХУҲУЛАМОҚ «Ху-ху» деб сайрамоқ (кумри, мусичалар ҳақида). *Кумрилар мунгли-мунгли хуҳулар. Ойбек, Навоий. Мусичалар хуҳулайди, дарахтларда, деворлар устида бир-бирини қувлашади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Хў кўрс. олам. 1 Узоқдаги нарсани кўрсатишни, унга ишорани билдиради. -*Бригадир қаерда? -Хў, анави найкалда. ■ Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Хў, анави, ўртадаги қора камзулик!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш.к. га ишорани билдиради. *...хў, бурноғи йили серёғ, серғушт паловхонни Бабуоддан осонгина ундирган эди. «Муштум».*

3 Мурожаатда диққатни жалб этиш учун ишлатилади. -*Хў, ишёқмас, манглайи қора, — деди Мадрайим навкар ўшқириб унга. Ж. Шарипов, Хоразм.*

4 Ундов сўз олдидан маънони кучайтириш учун қўлланади. *Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! Хў, баракалла, мулла Суяр! Отасини суярми, онасини суярми, а? Ё иккаларини ҳам суярми? А. Қаҳҳор, Ўжар.*

ХўВ айн. хў 1.

ХўЙ айн. ҳой. Фахриддин кирганда, Меҳри энди уйқудан турган экан. -*Э, хўй.. Яхшимисан.. хўй! — деди Фахриддин. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.*

ХўКИЗ 1 Икки ёшдан ошиб, қўшга ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак қора мол. *У ердан сув чиқади деб ўйлаш — хўкиз сут беради, деб ўйлашдай гап. Х. Назир, Ёнар дарё. У колхознинг қўш хўкизи билан ўз ерини ҳайдамоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кўчма сўк. Шу молга нисбатли ҳақоратни билдиради. -*Анави хўкизни қаранг-у, манави парини! — деди Заврак анча нарида ўз чодирни ёнида турган Худододбекни яна кўрсатиб.. — бийрон ва шаддоод қиз ўшанинг қўлига тушяпти. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ХўККИ шв. Букур. Эгам сени хўкки қилиб яратиб қўйибди. С. Сиёев, Еруглик.

ХўЛ 1 Сувга ивиган, сувланган. *Хўл кийим. Қўлим хўл. Ёмғирда костюмим хўл бўлди. ■ Аҳмад бригадир қўлларини қозикдаги хўл сочиққа тортинмай артди. С. Нуоров, Нарвон. ..бир қанча гул япроқлари Чароснинг хўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Ўзида бўлган суви, нами, шираси қочмаган. *Хўл мева. Хўл новда. Тўқайга ўт кетса, хўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. ■ [Йўлчи] Ёрмат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ хўл бедага қўйиб, уйқуга кетди. Ойбек,*

Танланган асарлар. У болалари олдида айбдордек, хўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа қаради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХўЛЛАМОҚ Хўл қилмоқ, сув тегизмоқ, нам бермоқ. *Рўмолчани хўлламоқ. Латта хўлаб, пол ювмоқ. Сочини хўлламоқ. Бармоғини хўлламоқ. ■ Қизини бағрига босиб, пешонасидан ўнганда, кўз ёшлари Жумагулнинг юз-кўзини хўллади. Ж. Шарипов, Хоразм. Ўғли бўлса чойга нон хўлаб емоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Чол лаблари билан бир парча эски чармни хўлаб туриб деди.. Ойбек, Танланган асарлар.*

Томоқни хўлламоқ Бир оз ичмоқ. *Юринглар, томоқни хўлаб оламиз, ҳам чайласини кўрамиз. С. Нуоров, Нарвон. Ёшлиkning охири, қариликнинг боши, дегандай озроқ томоқни хўлаб олсак бўларди. «Муштум».*

ХўНГИЛЛАМОҚ шв. айн. хўнграмоқ. У дик ўрнидан туриб, хўнгиллаб йиғлаганча, ташқарига чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Фельлан кучсизлик.

ХўНГИР-ХўНГИР тақл. с. қ. хўнг-хўнг. *Устига тоғ ағдарилган маҳдум бошини яна қуйроққа солиб, хўнгир-хўнгир йиғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қўй, юлдузим, қизим, ўксима, Кўз намлама, қўй хўнгир-хўнгирингни. С. Жўра.*

ХўНГРАМОҚ «Хўнгир-хўнгир», «хўнг-хўнг» товуш чиқармоқ, шундай товуш чиқариб йиғламоқ. [Канизак] *Бирдан лаби пирпираб, хўнграб юборди-да, дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўгирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар. Армон бари бир дош беролмади, хўнграганча, уйга отилди. «Ёшлик». Сорахон ўзини диванга кўтариб уриб, бир товуши билан хўнграб йиғлади. А. Қаҳҳор.*

ХўНГ-ХўНГ тақл. с. Эзилиб, куюниб йиғлашдаги қаттиқ товушни билдиради. *Мунира кичкинагина курсида мункайиб ўтириб, хўнг-хўнг йиғларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Пошша хола хўнг-хўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйга қайтди. Д. Нурий, Осмон устун. Фор ичида Лаълининг юракни эзадиган хўнг-хўнг йиғиси эшитиларди. Х. Фулом. Машъал.*

ХўП унд. с. Сакраш, ҳатлаш пайтида айтиладиган нидо.

ХЎПЛАМ Бир ҳўплаб, оғизга олинган суюқлик миқдори. *Бир ҳўплам сув.* ■ [Ибн Сино] Уйқуси келиб, кўзига қум тиқилганда, аллақандай бир ўтқи қайнатиб тай-ёрланган доридан бир ҳўплам ичар, кўзи яна очилиб, зеҳни равшанлашарди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Икки чимдим ош еди-ю, бир ҳўплам чой ичди.* У. Умарбеков, Юлдузлар.

ХЎПЛАМОҚ I Бир ҳўплам, ҳўплам-ҳўплам оғизга олмоқ. *Норбой ярим коса шўрвани остонада тик турганча ҳўплаб ичди.* «Ёшник». *Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши ҳўплаган чойни пуркаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..уградан бир қошиқ ҳўплаган эди, қалқиб кетиб, қаттиқ ўқчиди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 *кўчма* Ўзига олиб (ютиб) йўқ қилмоқ. *Пахтанинг фойдасини ҳўплаб турар фермамиз, Чорванинг кам-кўстини Бозордан сотволамиз.* «Муштум». *Ҳафта ўтди, кун ўтди, Қаторлашиб анча ой. Жўш уриб, қирғоғини ҳўплар эди телба сой.* Файратий. *Ўртоқ Рустамов, айш-ишрат анча нулни ҳўпласа керак?* «Муштум».

ХЎППАК I Икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан уриш.

Хўппак олмоқ 1) икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан урмоқ; 2) *кўчма* ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Қумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЎППАК II с. т. Пахтаси етилиб, яхши очилган кўсак. *Хўппак пахта.*

ХЎППОЗ Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва тери безларининг ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёғ қатламининг ўткир йирингли яллиғланиши; карбункул, кўк яра. *Сизлогич, чипқон, хўппоз.. ва бошқа касалликлар келиб чиқиши мумкин.* Газетадан.

ХЎШШАЙМОҚ *шв.* Ўшшаймоқ. *Хўшшаймай ўл!.. Қачонгача мен сенинг эрингни пойлайман?! А. Қаҳҳор, Сароб.*

Хў-Хў-ў *унд. с.* Кучли таажжуб, ҳайрат маъноларини билдиради. *Элмурод хаёлида ҳисоблаб кўриб: -Тахминан икки минг йиллардан кўпроқ бўлсам.. — деди. -Хў-хў-ў.. — деди Мели полвон. П. Турсун. Ўқитувчи.*

СЎЗ ЯСОВЧИ ВА ШАКЛ ШҶИ ИНГ ИЗОҶЛИ-ИЛЛЮСТРАТИВ КЎРСАТКИЧИ

Ушбу кўрсаткични тузишда З. Маъруфовнинг «Словообразовательные и словоизменительные аффиксы узбекского языка» (Узбекско-русский словарь, М. 1959, 716-727-бетлар), А. Гуломов, А.Н. Тихонов ва Р. Қўнгуловларнинг «Ўзбек тили морфем лугати» (1977), А. Ҳожиёвнинг «Ўзбек тили сўз ясалиши» (1989), «Ўзбек тили сўз ясалиши тизими» (2007) асарларидан, мавжуд ўзбек тили грамматикаларининг сўз ясалиши қисмларидан унумли фойдаланилди. Кўрсаткичда асосий сўз ясовчи ва шакл ясовчи қўшимчалар келтирилиб, баъзи вариант аффикслар, форсча ва арабча сўзлар таркибидаги айрим аффиксоидлар ўз аксини топмаган. Шу нуқтаи назардан тузувчилар кўрсаткични тўлиқ, мукамал, деган даъводан йироқдирлар.

Тузувчилар: Н. Маҳкамов, А. Мадвалиев.

-а I сўз ясовчи: 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни ифодаловчи феъл ясайди: *ошамоқ, тунамоқ, қонамоқ*. Бунда баъзи ясалмаларнинг асослари фонетик ўзгаришга учрайди: *ўйнамоқ < ўйин + а; яшамоқ < ёш + а; санамоқ < сон + а* каби; 2) сифатлардан асос англаган ҳолатга ўтиш маъносини билдирувчи феъллар ясайди: *қийнамоқ, бўшамоқ*; 3) тақлидий сўзларга қўшилиб, ўша овоз билан характерланган ҳаракатни англатувчи феъл ясайди: *жилдирамоқ, шилдирамоқ, қалтирамоқ*; 4) феъллардан сифатлар ясайди: *кўтара (савдо), қўша-қўша (уйлар)*; 5) якка ёки такрорланган тақлидий сўзлардан от ясайди: *жизза, дўмбира; қаҳқаҳа, шаршара*; 6) тақлид сўзлардан равиш ҳосил қилади: *гуппа-гуппа, таппа-таппа, таққа (тўхтади), шартта*.

-а II шакл ясовчи: 1) феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, узоқ давом этиши, интенсивлик каби маъноларни ифодалайди: *бурамоқ, ур(и)намоқ* каби; 2) такрор ёки жуфт феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *кута-кута, чона-чона, шоша-пиша, юра-юра*; 3) феълларга қўшилиб, равишдошнинг давомийлик маъносини ифодаловчи шаклини ҳосил қилади ва мустақил феълларни кўмакчи феълларга боғловчи восита ҳисобланади: *ёза тур, кела қол*.

-ажак ундош билан тугаган феъл асосларидан келаси замон сифатдоши шаклини ясайди: *боражак, бўлажак*. Бундай сўзларнинг баъзилари отлашган ҳолатда ҳам бўлади: *келажак*.

-ай I сифат ва равишлардан асос билдирган белги, ҳолатга ўтиш маъносини ифо-

даловчи феъл ҳосил қилади: *кўпаймоқ, озаймоқ, пасаймоқ, тораймоқ*.

-ай II ундош билан тутаган феъллардан феълнинг истак майл шаклини ҳосил қилади: *ёзай, терай, турай, қолай*.

-ак 1) отдан кичрайтиш ва ўхшатиш маъносини ифодаловчи от ясайди: *баргак, ичак, йўлак*; 2) отлардан ўхшатиш, ҳолат, тур билдирувчи сифатлар ясайди: *мурғак* (бола), *қирмизак* (олма), *ғалвирак* (ёнғоқ); 3) якка ёки такрорланган тақлидий сўзлардан от ясайди: *варрак, гулдурак, қарсак, ғуррак; бизбизак, дардарак*.

-акам от ва сифатлардан модаллик маъносига равиш ва сифат ҳосил қилади: *ёлғон(д)акам, ростакам, чинакам, ҳазилакам* каби.

-аки 1) отдан сифат ясайди: *оғзаки, юзаки, қалбаки*; 2) отдан равиш ясайди: *бурунаки*; 3) сифатдан сифат ясайди: *пучаки, хомаки, шўраки*; 4) тақлидий сўзлардан характер-хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *жиртаки, шартаки, ғирғираки*.

-ала I баъзи сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англатувчи жамловчи сон шаклини ясайди: *бешала, иккала, тўртала, учала*.

-ала II (-а + -ла) феълларга қўшилиб, интенсивлик маъносини ифодалайди: *қайталамоқ, қуваламоқ*.

-алак сифатдан кичрайтириш маъносини билдирувчи от ясайди: *дўнгалак*.

алла- 1) сўроқ олмошлари олдидан қўшилиб, предмет, белги, пайт, ўрин ёки ҳодиса ҳақида ноаниқликни англатувчи гумон олмошини ҳосил қилади: *аллаким, алланечук, алланима, аллақаер, аллақачон*; 2) вақт, маҳал сўзлари олдидан келиб, пайт равишини ҳосил қилади: *аллавақт, алламаҳал*.

-ан араб тилидан ўзлашган, ҳаракатнинг бажарилнш ҳолатини билдирган равишлар таркибида гўё ясовчи каби ажралади, аслида у ўзбек тили материаллари асосида сўз ясамайди: *мажбуран, руҳан, тамаман*.

-ар I 1) айрим сифатларга қўшилиб, асос англатган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясайди: *кўкармоқ, оқармоқ*; 2) от + феъл компонентли сўзлардан қўшма отлар ясайди: *бешиқтерватар, буйўсар, изқувар, отчопар, қўйбоқар, хуснбузар*; 3) от +

феъл компонентли сўзлардан хусусият билдирувчи қўшма сифатлар ясайди: *ишбузар, меҳнатсевар, тинчликсевар*.

-ар II ундош билан тутаган феъллардан келаси замон сифатдоши шаклини ясайди: *борар, ёзар, келар*.

-аро аслида аффикслаша бошлаган мустақил *ора* сўзи бўлиб, отларга қўшилиб келади, бундай сўзлар кўпинча сифат вазифасида қўлланади: *базмаро, туманлараро, халқаро, ўзаро, ҳужайралараро, ҳукуматлараро* каби.

-аси (-а + -си) феъл негизидан унинг сифатдош шаклини ясайди: *келаси* (йил), *ўласи* (мол).

-ат I феъл асосларидан от (*ўлат, кўчат*), шунингдек, отдан от (*элт*) ясайди.

-ат II араб тилидан ўзлашган баъзи сўзлар таркибида учрайди ва гўё қўшимча тарзида ажралади; аслида у ўзбек тилида сўз ясамайди: *зарурат, камолат, охират* (яна қ. **-ият**).

-ақай *чан, ўнг* каби айрим сўзлардан сифат ясайди: *чанақай, ўн(г)ақай*.

-ағон феъл асосларидан англашилган маънонинг ортиқлигини, мукамаллигини ифодаловчи хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *билағон, кулағон, сузағон, тепағон, топағон, чонағон, қопағон*.

-б феъл негизларидан ўтган замон равишдоши шаклини ҳосил қилади: *сўзлаб, тараб, ўйнаб, қариб* каби. Бундай равишдошларнинг айримлари кўмакчига кўчган: *Қишлоққа қараб* (томон) кетди.

ба- [ф. *با* – биргалик, бирор нарсага эгалик маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эгалик ёки ортиқлик маъноларини билдирувчи сифат ясайди: *бадавлат, баҳаво, баҳайбат, бақувват* (яна қ. **бо-**).

бад- [ф. *بد* – ёмон, ярамас] отдан салбий маъно, яъни «ёмон» маъносидаги сифатлар ясайди: *бадбахт, бадбашара, баджаҳл, баднафс, бадном, бадхулқ*.

бар- [ф. *بر* – -га, томонга, устида, олдида, учун маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, шу от ифодалаган маънога эгалликни, унга эришганликни билдирувчи сифат ёки равиш ҳосил қилади: *барвақт, баркамол, барқарор, барҳайёт, барҳақ*.

-бахш [ф. *بخش* – берувчи, бағишловчи; *ا. بخشیدن* – «бермоқ, бағишламоқ, совға

қилмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани бериш, бағишлаш, шу нарса билан таъминлаш хусусиятига эга деган мазмундаги сифатлар ясайди: *илҳомбахш, оромбахш, роҳатбахш, ҳаётбахш*.

бе- [ф. *بی* – инкорни, йўқликни ифодаловчи олд қўшимча] от асосларидан олдин қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эга эмасликни, муайян белги-хусусиятнинг йўқлигини англатади: 1) шахсга оид характер-хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *беармон, беодоб, бераҳм, бесабр, беҳафсала*; 2) асосдан англашилган шакл-қўриниш, хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *бевақт, бежанжал, беўхшов*. **бе-** қўшимчаси орқали ясалган баъзи сифатлар яхлит ҳолга келиб, қисмларга ажралмайди: *бежирим, безовта, бекор, бесунақай*. Баъзан қўшма сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *бекам-кўст, беном-нишон* каби. Баъзан тожик тилидаги **но-** олд қўшимчаси, баъзан эса ўзбекча **-сиз** аффикси билан функционал алмашиши мумкин: *беайб – айбсиз, беандаза – андазасиз, беармон – армонсиз, бебахт – бахтсиз, беваж – важсиз, бевосита – воситасиз, бедаво – давосиз*. **Бе-** билан **-сиз** ёки **но-** аффиксларини алмаштириш мумкин бўлмайдиган ўринлар (семантик фарқланадиган ўринлар) ҳам бор: *бебош – нобош* қўлланмайди ёки *бебош* (шўх) – *бошсиз* (бошқа маънода); *нотинч* сўзи ҳам айни маънода *бетинч, тинчсиз* тарзида қўллана олмайди.

бо- [ф. *ب* – бирор-бир сифатга, белгига эгаликни билдирувчи олд қўшимча] **айн. ба-**: *боадаб, боақл, бообрў, бохабар*.

-боз [ф. *باز* – ўйновчи; *باختن* – «ўйнамоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса ёки ҳодиса билан фаол шугулладиган, унга қизиқадиган, жуда берилган (шахс) каби маъноларни берувчи сифатлар ясайди: *ариабоз, каптарбоз, сафсатабоз, қиморбоз* каби. Баъзан у оғзаки нутқда **-воз** шаклида ҳам ишлатилади (б→в): *беданавоз, майнавоз, масхаравоз, найзавоз*.

-бон [ф. *بان* – қўриқловчи, сақловчи, асровчи] бирор нарсага қараб турувчи, уни сақловчи, қўриқловчи шахс маъносидаги от ясайди: *боғбон, дарвозабон, саройбон*. **-бон**

морфемаси баъзан **-вон** шаклида ҳам учрайди (б→в): *соввон, тарозивон* каби.

-в унли билан тутаган феъл асосидан ҳаракат номи, жараёни билдирувчи отлар ясайди: *айблов, бағишлов, безиллов, мақтов, сайлов, синов, сўзлов, тергов, ундов, қишлов, ҳайдов*; бундай вақтда **в** олдидаги **а** товуши **о** га ўтади (а→о). Ушбу қўшимча, шунингдек, конкрет предмет номини кўрсатувчи от ҳам ясайди: *бутов, яйлов, қишлов*. Ўрнига қараб, **-(и)ш**, **-(у)в**, **-моқ** аффикслари билан функционал алмашиши мумкин. Мас.: *айблов // айблаш // айбламоқ; қутлов // қутлаш // қутламоқ*.

-ванд отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эга эканликни билдирувчи (шахсга хос) сифат ясайди: *касаванд, нашаванд* (яна қ. **манд**).

-вачча [ф. *بچه* – бола, гўдак] 1) бирор қариндошнинг, умуман, бирор кишининг боласи (ўғли, қизи) маъносига отлар ясайди: *акавачча, амакивачча, бойвачча, жианвачча, холавачча, қозивачча*; 2) жониворларга нисбатан ишлатилганда ҳам, «айни жониворнинг боласи» маъносини билдиради: *итвачча, кучуквачча, мушуквачча*. *Итвачча, қулавачча* типдаги қўлланишларда услубий бўёқдорлик кузатилади.

-вер *бермоқ* ёрдамчи феълнинг интервокал ҳолатдаги асоси бўлиб, аффиксга айланиш жараёнидадир (б→в). **-а** ёки **-ий** шаклидаги равишдошдан давомлилик, такрорланганликни билдирувчи феъл ясайди: *ёзаверди, сўзлайверди, ўқийверди* каби. Баъзан «бошлайвер», «тортинма» каби тўсиқсизликни билдириш маъносига ҳам эга бўлади: *Нега жимсан, гапиривер*.

-вий [а. *وى* – унли билан тутаган отлардан сифат ясовчи қўшимча] одатда, араб ва эроний тиллардан кирган сўзларда – нисбий сифатлар таркибида учрайди: *афсонавий, замонавий, оилавий, қабилавий* каби (қ. **-ий**).

-вор от, сифат туркумига оид сўзлардан хослик, характер-хусусият, шакл, ҳолат каби белги маъноларини англаувчи сифат ва равиш ясайди: *афсонавор, доривор, мардонавор, улугвор, умидвор*.

-га I жўналиш келишигининг асосий шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг луғавий маъносига кўра ҳаракатнинг йўналиш нуктасини, объект, ўрин, пайт каби маъ-

ноларни ифодалайди: *далага, мактабга, менга, уйга*; баъзан келишик аффикси ўзи бириккан асос билан қотган ҳолда равишга ўтади: *бекорга, бирга, гўрга* («майли» маъносида), *индинга, текинга, эртага*. **-га** аффикси *бекорга, беҳудага, жўрттага, қайтага* каби равишлар таркибида ҳам учрайди. Шунингдек, III шахс эгалик аффикси билан қўшилган ҳолда, сифат, равиш, баъзан отдан равиш ясайди: *айланасига, очиқчасига, тиккасига, чаппасига, ялтисига, қаторасига*.

-га II айрим феълларда интензивликни кўрсатиш учун хизмат қилади: *сургамоқ*.

-газ феъл асосига қўшилиб, феълнинг орттирма даражасини ҳосил қилувчи аффикс; асоснинг тугалланма товуши тақозоси билан унинг **-каз, -қаз, -ғаз** вариантлари ҳам қўлланиши мумкин: *етказ, кўргаз, ўтказ; етқаз, тутқаз; турғаз*. Бу аффикснинг **-кар** тарзидаги варианты ҳам мавжуд: *ўтказ // ўткар*. **-газ** нинг турли хил шакллари ўрни билан орттирма даража ясовчи бошқа шакллар билан вазифадош бўла олади: *кўргаз // кўрсат, битказ // битир, тўйғаз // тўйдир* каби.

-ган феъл асосига қўшилиб, айна феълнинг ўтган замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *борган, келган, турган, ўқиган* каби.

-гани (-кани, -қани) феъл негизларидан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *ёзгани, кўргани, таққани, эккани* каби. Шеърятда **-гани** аффиксининг **-гали (-қали, -қали)** каби архаик шакли ҳам учраб қолади. Ҳозир ушбу архаик шакл қўлланишдан чиққан. **-гани (-кани, -қани)** ҳозирги ўзбек тилида учун кўмакчиси билан синонимик муносабатда бўлиши мумкин: *кўргани // кўриш учун*.

-ганча (-ганича) ҳолат, пайт билдирувчи равишдош шаклини ясайди: *ётганча, кетганча* (шу *кетганча* қайтиб келмади), *югурганча, ўтирганча*. Баъзи ҳолатларда **-гунча (-кунча, -қунча)** аффикслари **-ганча** аффиксининг грамматик синоними ҳисобланади.

-гар [ф. *گار < كار* - иш, фаолият; қилмиш, хатти-ҳаракат] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан шуғулланувчи, уни бажарувчи маъноларини билдирадиган, шахсга хос белги сўзларини ҳо-

сил қилади. Улар бугунги кунда шахс оти сифатида қўлланади: *жодугар, иғвогар, сеҳргар, ситамгар, фирибгар*. Шунингдек, **-чи** билан биргаликда ҳам келади: *савдогарчи*. Бу плеонастик аффикслардир. Бунда улардан бири семантик жиҳатдан кучсизланиб, сўз ясовчидан шакл ясовчига ўтади.

-гарчилик (-гар + -чи + -лик) қўшма аффикс: 1) от асосларидан хусусият, ҳолат, баъзан касб номини англаувчи мавҳум отлар ясайди: *ёғингарчилик, исрофгарчилик, лойгарчилик, оворагарчилик, совунгарчилик* каби; 2) ясама сифатларга қўшилиб, хусусият номини англаувчи от ясайди: *бемазагарчилик, бемаънигарчилик, се-робгарчилик* каби.

-гач феълларга қўшилиб, пайт ва сабаб маъносини англаувчи равишдош шаклини ясайди: *битиргач, ёзгач, кўргач, юргач*. Унинг пайт ва сабаб маънолари, одатда, умумий матнда аниқлашади (мас., у *айтгач..*), лекин инкор шакли билан келганда, кўпинча, сабаб билдиради: *У бормагач, мен бордим (яна қ. -қач, -қач)*.

-гача (-га +-ча) қўшма аффикс. От, сифат, равиш, олмошдан пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ясайди: *кечгача, кузгача, мактабгача, уйгача* каби (яна қ. **-қача, -қача**).

-ги I I) феъл асосларидан нарса-объект ва қурол отларини ясайди: *сузги, сугурги*; 2) феъл асосларига қўшилиб, мавҳум от ясайди: *кулги, сезги*.

-ги II унли ёки жарангли ундош билан тугаган от, равишларга қўшилиб, пайтга муносабат, ҳослик билдирувчи, кўпинча нисбий сифат ҳосил қилади: *аввалги, бурунги, кечаги, кузги, кундузги, тонгги, тунги, эндиги, қадимги* каби.

-ги III эгалик аффикслари билан бирликда **келмоқ** феъли билан қўшилганда, хоҳиш маъносини англантиш учун хизмат қилади: *кўрги + м келди, ўқиги + м келди* каби. Худди шу маъно **-ги+м** аффиксли сўзларни **бор** ва **йўқ** сўзлари бошқарганда ҳам юз беради: *сўраги + м бор, ухлагги + м йўқ* каби.

-ғиз феъл асосларига қўшилиб, феълнинг орттирма даражаси шаклини ҳосил қилади; **-ғиз** қўшимчаси аксар ҳолларда ўтимсиз феълга қўшилиб, уни ўтимли

фeълга айлантиради: *боргиз, егиз, кийгиз, юргиз*.

-гин фeълдан англашилган маънони алоҳида таъкидлаш, кучайтириш билан ифодаладиган, фeълнинг II шахс бирлик сондаги буйруқ майлини ҳосил қилади: *боргин, ёзгин, келгин, оагин, ўтиргин* (қ. **-кин I, -қин II**).

-гина I модал муносабат ёки субъектив баҳо шаклини ҳосил қилади: 1) отнинг эр-калатиш-кичрайтириш шаклини ҳосил қилади: *болагина, жонгина(м), қизгина* каби; 2) сифатнинг субъектив баҳо шаклини ҳосил қилиб, предметга, шахсга бўлган ижобий муносабат маъноларини англатади: *енгилгина, жажжигина каттагина, кичкинагина, соддагина, ширингина, яхшигина, қаригина*; 3) равишга қўшилиб, модал маъно ҳосил қилади: *анчагина, астагина, кўпгина, озгина, эндигина, ҳалигина*.

-гина II урғусиз ҳолатда айирув-чегаралов юкламаси вазифасини бажариб, ажратиш кўрсатиш, алоҳидалик маъноларини ҳосил қилади: *бизларгина, сенгина, сўзларнигина, фақатгина* каби.

-гир I фeълларнинг буйруқ шаклига, яъни асосига қўшилиб, бирор ҳаракат ёки хусусиятнинг ориқлигини билдирувчи сифат ясайди: *билгир, сезгир, тезгир* каби.

-гир II [ф. *گیر* – тутувчи, ушловчи; бўйсундирувчи; *گرفتن* – «олмоқ, тутмоқ, ушламоқ; босиб, эгаллаб олмоқ, бўйсундиarmoқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асос англаган нарсани тутиб, ушлаб олувчи, ўзига бўйсундирувчи маъносигадаги шахс отини ясайди: *жаҳонгир, оламгир, фазогир*.

-гич фeълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи қурол, асбоб отини ясайди: *бириктиргич, ковлагич, кўтаргич, майдалагич, нуркагич, сузгич, ўтказгич, қистиргич, (қозон)ювгич* каби.

-гоҳ [ф. *گاھ* – вақт, пайт; қўшма сўзнинг ўрин билдирувчи иккинчи қисми] асосдан англашилган воқеа-ҳодиса билан боғланган ўринни билдирувчи от ясайди: *жангоҳ, оромгоҳ, сайилгоҳ, қароргоҳ* каби.

-гудек фeълларга қўшилиб, равиш ясайди: *еб қўйгудек, мақтаса мақтагудек, ўлгудек* каби.

-гувчи фeълга қўшилиб, типик ҳаракат маъносини ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади (бирмунча архаиклашган *интилгувчи, қолгувчи* (У ҳамма вақт ер қараб *юргувчи* эди).

-гулик қўшма аффикс, фeълларга қўшилиб, фeълнинг сифатдош шаклини ҳосил қилади: *айтулик, егулик* (овқат), *етгулик* (сита).

-гун *-дай, -дек* аффикслари билан биргаликда келиб, фeъл асосларидан иш ярадли, мос келувчи, арзийдиган, шунингдек, ўхшашлик маъноларидаги (қ. *-дай, -дек*) равиш ясайди: *арзигундай, айтгундай, ўлгундек* каби.

-гунча фeъллардан пайт маъноси билан алоқадор равишдош шаклини ясайди: *боргунча, ёзгунча, пишгунча, узгунча, юргунча* каби. Бунда давомлилик маъноси (Шаҳарга *етгунча* суҳбатлашиб келди) ҳамда ишнинг мўлжалланган иккинчи ишдан кейин бажарилиши маъноси (Овқат *пишгунча*, бола ларни ювинтирди) ифодаланади.

-гур фeълга қўшилиб, (ижобий ёки салбий) истак маъносини ифодалайди; одатда, сифатдош ва сифатларга тўғри келади. Боласи *тушмагур* ёш-да. Умринг узоқ бўл *гур*. *Ўлмагур* отам бермайди севганимга, ёр ёр; *Ўлгур! Кўр бўлгур! Яш(ш)амагур!*

-гуси фeълнинг келаси замонини кўрсатувчи тарихий шакл. Ҳозир ўзбек тилида фақат шеърятда услубий мақсадларда ишлатилади: Ҳосилнингиз мўл бўл *гуси*, Душман куйиб кул бўл *гуси* (қ. **-гуси**).

-гўй [ф. *گوی* – айтувчи, сўзловчи; *گفتن* – «айтмоқ, сўзламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат, ҳодисани доим бажариб (айтиб) турадиган шахс отини ясайди: *ваддагўй, дуогўй, насихатгўй, ҳақиқатгўй*.

-да I пайт билдирувчи сўзларга қўшилиб келганда, маъноси ўрин равишига тўғри келади: *ёзда, кузда, тезда, яқинда*.

-да II фeъл ясовчи архаик қўшимча *алдамоқ, индамоқ, ундамоқ, ҳайдамоқ*. Ҳозирги *-ла* ясовчисининг алломорфидир.

-да III ўрин-пайт келишигининг шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг (баъзан предметнинг бўлиш нуқтасини, ўрин, пайт, объект маъноларини ифодалайди: *далада, дарсда менда, сойда* каби.

-да IV таъкид, тўсиқсизлик юкласи вазифасини бажаради: *битса-да, бўлса-да, келса-да, сен-да*.

-да V боғловчи, бундай вақтда у ва, ҳам боғловчилари билан синонимик муносабатда бўлади (лекин маъновий жиҳатдан фарқланади): *келди-да кетди // келди ва кетди; келса-да ишламади // келса ҳам ишламади*.

-даги кўшма аффикс (ўрин келишиги кўрсаткичи **-да+/-ги**); от, сифат, равиш ва олмошдан сифат ясайди: *биздаги, боғдаги, булдаги, галдаги, мендаги, навбатдаги, режадаги, сендаги, сиздаги, узоқдаги, уйдаги, яқиндаги, қуйидаги* каби.

-дай // -дек от, сифат, олмош туркумидаги сўзлардан қиёслаш, ўхшатиш йўли билан предмет ва иш-ҳаракатнинг белгисини билдирувчи сифат ва равиш ясайди: *аввалгидай (-дек), бургутдай (-дек), гулдай (-дек), кафтдай (-дек), муздай (-дек), ойдай (-дек), сиздай (-дек), тоғдай (-дек), чамандай (-дек), ўқдай (-дек), қадимгидай (-дек), қиличдай (-дек), қушдай (-дек)*. -дай // -дек орқали ясалган баъзи сифатлар ажралмас ҳолга келиб қолган: *жиндай, жўжабирдай (жон), қитдай (туз)*.

-дак I феъл асосидан от ясовчи каммаҳсул кўшимча: *кекирдак, югурдак* каби.

-дак II -дай ёки -дек элементининг сўзлашув нутқидаги фонетик кўриниши (ҳ. -дай // -дек).

-дан I от, сифат, равиш ва сонлардан парадигмадан ажралиб — қотиб, бошқа туркумга кўчиш йўли билан равиш ясайди: *атайдан, афтидан, бехосдан, бирдан, ростдан, тездан, тубдан, тўсатдан // тўсиндан, чиндан, янгитдан, қайтадан, қасддан, кўққисдан, ҳалитдан* каби.

-дан II чиқиш келишигининг шаклини ҳосил қилиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг чиқиш нуқтаси, объект, ўрин, пайт, сабаб каби маъноларни англатади: *китобдан, мактабдан, ундан, шаҳардан* каби. -дан аффикси **билан, сабабли** кўмакчилари ҳамда тўдалан ажратилганлик маъносини билдирганда, қаратқич келишиги кўшимчаси **-нинг** билан синонимик муносабатда бўлади. Такрор сўзларнинг биринчи қисми таркибида келиб, кучайтириш маъносини билдиришга хизмат

қилади: *кундан-кун, кўндан-кўп, узундан-узоқ, янгидан-янги* каби.

-дан III донна сонларга қўшилиб, бўлиш, тақсимлаш маъносини англатувчи тақсим сон шаклини ҳосил қилади: *бештадан, учтадан, ўнтадан* каби.

дар- [ф. در — да, ичида, давомида; бўйлаб] форс тилидан тайёр ҳолда ўзлашган *дарғумон, дарғазаб, дарҳақиқат, дарҳол* каби сўзлар таркибида ажратилади; ўзи қўшилган асос англатган тушунчага эгалик, шу нарса қуршовида бўлиш маъноларини билдиради; **-ли, -да** кўшимчаларининг маъносига тўғри келади. Қиёс.: *дарғумон // гўмонли // гўмонда; дарҳақиқат // ҳақиқатда*.

-дек // -дай қ. -дай // -дек.

-ди ҳаракатнинг ҳозирги-келаси, келаси ёки ўтган замонда бажарилганлиги ёки бажарилажагини кўрсатадиган тусловчи аффикс: *ишлайди, ўқийди; ёзади, теради; ёзди, келди, ўқиди* каби. Бу кўшимча **-ар** аффикси воситасида ясалган сифатдошларга қўшилиб, давомлилик, такрорланиш каби маъно англатувчи шакл ҳосил қилади: *борарди, келарди, кўрарди, сузарди, ташларди* каби.

-диган равишдош шаклидан келаси замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *ёзадиган, келадиган, ўқийдиган* каби.

-дик шеъриятда, сўзлашув нутқида баъзан эдик феъли (I шахс кўплик) **-ар** аффикси воситасида ясалган сифатдошлардан сўнг **-дик** шаклида ишлатилади ва давомилик, такрорланганлик маъносини билдиради: *ёзардик, келардик, турардик, ўқирдик*.

-дин ҳозирги **-дан** шаклининг арханк кўриниши.

-дир I III шахс бирликдаги кесимлик аффикси; феълдан бошқа сўз туркумларига қўшилиб, айна вазифани бажаради: *акам инженердир, синглим учувчидир, укам ўқувчидир* каби.

-дир II сўзларга қўшилиб, гўмон, таҳмин, ишонмаслик маъноларини ҳосил қилади: *бажаргандир, боргандир* (борган бўлса керак), *келгандир, студентдир* (студент бўлса керак), *тургандир, ўқигандир* каби.

-дир III сўроқ олмошларига қўшилиб, ноаниқ шахс, предмет, белги маъноларини англатувчи гўмон олмоши шаклини ясайди: *кимдандир, кимдир, нимадир, қаердандир, қаердир, қандайдир* каби.

-дир IV феъл асосларига қўшилиб, унинг ортгирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ёздир, кулдир, кўндир, олдир, толдир, тўлдир*. Жарангсиз ундошдан сўнг **-тир** шаклида айтилади ва ёзилади (қ. **-тир**). Лекин **н, л** товушлари билан битган кўп бўғинли сўзларда **-дир** эмас, **-тир** қўлланади: *чўмилтир, қувонтир*.

-диқ айрим феъллардангина от ясайди: *ташландиқ, топилдиқ, қолдиқ, қоқиндиқ, қувондиқ* (асли сифатдош), *ҳордиқ*.

-дон I [ф. دان — бирор нарса сақланадиган идиш маъносидаги қўшимча] отларга қўшилиб, бирор предметни сақлаш учун хосланган нарса, идиш оти ясайди: *гулдон, кулдон, сиёҳдон, сувдон, сурмадон, туздон, ўқдон, қаламдон* каби.

-дон II [ф. دان — билувчи; دانستن — «билмоқ, хабардор бўлмоқ; ўрганмоқ; билиб олмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, «билувчи» маъносидаги, шахснинг характери, хусусияти, белгисини кўрсатувчи сифат ясайди: *билимдон, гандон, қадрдон, ҳисобдон*.

-дор [ф. دار — эга бўлувчи; сақловчи, қўриқловчи; داشتن — «бирор нарсага эга бўлмоқ, эгалламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан от туркумидаги сўзлардан куйидаги маъноли сифатлар ясайди: 1) отларга қўшилиб, шу сўз орқали ифодаланган предметга эгалликни, ўша маънодаги нарса ёки ҳодисанинг мавжудлигини англатади: *айбдор* (киши), *байроқдор, диндор* (одам), *нишондор, рангдор* (чит), *қарздор* (одам), *ҳамиладор* (аёл); 2) сўз асосидан англашилган тушунчанинг (предмет, хусусиятнинг) ортиқлигини, катталигини билдирувчи сифатлар ясайди: *гўштдор, донгдор, жаҳлдор, пулдор, ширадор, ҳосилдор, ҳусндор* каби.

-дош отлардан биргалик, шериклик, умумийлик каби маъно англатувчи от (шахс оти) ясайди: *ватандош, замондош, йўлдош, курсдош, синфдош, фикрдош, қариндош, қуролдош*.

-доқ I буйруқ феъли шаклидан нарса оти ясайди: *қовурдоқ, кўндоқ*.

-доқ II *у, бу, шу* кўрсатиш олмошларидан *ундоқ, бундоқ, шундоқ* каби сифатлар ясайди (кўпроқ сўзлашув нутқида учрайди).

-дўз [ф. دوز — тикувчи; دوختن — «тикмоқ, тикиб қўймоқ, чатмоқ, чокламоқ»

фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосдан англашилган предметни тикувчи ҳунарманд маъносидаги от ясайди: *дўппидўз, зардўз, каштадўз, мўйнадўз, чопондўз, этикдўз*.

-ётган унли билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдирувчи сифатдошнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораётган, келаётган, сўзлаётган, чиқаётган, ўқиётган* каби.

-ётир равишдош шаклига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини англатувчи феълнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораётирман, бораётирсан, бораётир* каби.

-жон I аффиксоид, асосан, атоқли отлар, қавм-қариндошлик терминларига қўшилиб, эркалатиш, ўрни билан кесатиш маъносини билдиради: *дадажон, онажон, тоғажон, укажон; Набижон, Қосимжон* каби; *бақлажон, маймунжон, патинжон* каби отлардаги **-жон** бошқа функциядаги омоним аффиксдир.

-жон II [ф. جان — қалб, дил; руҳ] турли сўз туркумларига оид бирликлардан сифат ясайди (бундай сўзларнинг баъзилари форсча изофалардан иборат): *жонажон, нимжон, оромжон, роҳатижон, қақажон*.

-зор [ф. زار — бирор нарса кўп бўлган жой маъносини ифодаловчи қўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг кўп тўпланган ёки мўл бўлган ўрнини билдирадиган отлар ясайди: *бодомзор, гулзор, илонзор, олмазор, пахтазор, узумзор, чакалакзор, қамишзор*.

-и I айрим сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатнинг амалга ошишини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *бойимок, тинчимок, чангимок*.

-и II [ф. ی — ёйи нисбат, яъни айрим нисбий сўзлар ясовчи қўшимча] бошқа тиллардан кирган сўзларда учрайди, одатда, ўрин-жойга муносабатни билдирувчи сифат ясайди: *кашмири, кобили, самарқанди, хитойи* каби.

-и III ундош товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг III шахс бирлик ёки кўпликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгаллик қўшимчаси: *ватани, дўсти, китоби, қалби* каби. Уларда асосан кўплик маъноси ўзи-

дан олдин келган **-лар** орқали ифодаланади: *дўстлари, китоблари, қаламлари* каби.

-иб ундош билан тугаган асослардан феълнинг хосланган шаклини ҳосил қилади: ҳаракатни бошқа бирор ҳаракатдан олдин бажарилганлигини билдиради: *бориб* (олди), *ёзиб* (олдим), *келиб* (турди), *эшитиб* (келди), *қўзғалиб* (ўтирди) каби.

-из феъл асосидан унинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади. Лекин маълум фонетик шароитдагина қўлланади: *оқиз, тегиз, томиз, эмиз*.

-ий [ф. *ی* – нисбий сифат ясовчи кўшимча] 1) ундош товуш билан тугаган отлардан хослик, тааллуқлилик маъносини англатувчи нисбий сифат ясайди: *амалий, марказий, одамий, танқидий, тақлидий, шаклий* каби. Бу аффикс баъзи сўзлар таркибида ажратилади, баъзиларида эса мустақил морфема сифатида ажратилмайди: *маданий, самимий, сиёсий, ҳаққоний*; 2) топонимик номлардан ёки бошқа баъзи бир отлардан ёки сифатлардан атоқли отлар (лақаблар) ясайди: *Хоразмий, Навоий, Муқимий, Чустий* каби. Бу аффикс билан ясалган сўзлар пассив бўлиб, шоир, олим ва ёзувчиларнинг фамилиясини ҳам кўрсатади: *Амин Умарий (Умаров), Душан Файзий (Файзиев), Жалола Икромий (Икромов), Раҳмат Файзий (Файзиев), Юнус Ражабий (Ражабов)*.

-ик I ундош билан тугалланувчи феъл асосларига кўшилиб, от ва сифатлар ясайди: *кесик, кўрик, тешик, ўлик*.

-ик II турли сўз туркумларидан феъл ясайди: *бирикмоқ, ичикмоқ, кечикмоқ, кўзикмоқ* каби.

-ил ундош билан тугаган сўзлардан феълнинг мажхул нисбат шаклини, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *айтилди, борилди, етилди, отилди, сурилди*; **-ил** аффиксининг ўзлик нисбатда ёки мажхул нисбатда эканлиги кўп ҳолларда умумий матнда билинади (қ. **-ин**, **-л**, **-и**).

-илдоқ тақлидий сўзлардан от ва сифат ясайди: *бижилдоқ, бизилдоқ, жикилдоқ, ликилдоқ, пирилдоқ, пирсилдоқ, нўрсилдоқ, сўлқилдоқ, хирилдоқ, шақилдоқ, шилпилдоқ, ҳикилдоқ* каби.

-илла тақлидий сўзлар асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатнинг

амалга оширишни билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *акилламоқ, визилламоқ, физилламоқ, диркилламоқ, лопилламоқ, серкилламоқ, чирқилламоқ, шивилламоқ, қарсилламоқ* каби. *Увилламоқ, шувилламоқ, хувилламоқ* каби ясалмалар имлоси ҳануз тўлиқ меъёрлаштирилмаган: *ловулламоқ // ловилламоқ, шувулламоқ // шувилламоқ*.

-им I ундош билан тугаган феъл асосларидан жараён, ҳаракат натижасида ҳосил бўладиган фаолият отларини ясайди: *билим, босим, бўлим, кесим, кийим, кирим, кўчим, терим, тилим, тиним, чиқим, ўлим, ўрим, қочирим, қўним*.

-им II сифатлар ва даража-миқдор равишлари ясайди: *айрим, сиқим, чеким, қисим* каби.

-им III ундош товуш билан тугаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс бирликка нисбат берилганлигини ифодаловчи эгалик кўшимчаси: *боғим, ватаним китобим, кўзим, уйим, фикрим, шахрим*.

-имиз (**-им** + **-из**) ундош товуш билан тугаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс кўпликка нисбат берилганлигини ифодаловчи эгалик кўшимчаси: *китобимиз, мактабимиз, юртимиз* каби.

-имтил қ. **-имтир**.

-имтир ранг-тус билдирувчи сифатларга кўшилиб, белгининг кучсизлигини, камлигини билдирувчи сифат шаклини ясайди: *кўкимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир*. Бу аффикс баъзан **-имтил** шаклида ҳам келади: *кўкимтир // кўкимтил* каби.

-ин I феъл асосли сўзлардан, асосдан англашилган иш-ҳаракатни амалга ошириш натижасида ҳосил бўлган отлар ясайди: *ёғин, йиғин, тиқин, экин, қўшин* каби.

-ин II от асосли сўзлардан ҳолат билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *оташин* (нутқ), *эркин* (қуш), *ғиштин* (уй) каби.

-ин III буйруқ феълларидан характерхусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *соғин* (сигир), *тўкин* (дастурхон), *тўлин* (ой), *яширин* (гап).

-ин IV ҳолат, пайтга муносабат билдирувчи жуфт равишлар ясайди: *бирин-кетин, ёзин-қишин, очин-тўқин, эртан-кечин*.

-ин V феълнинг ўзлик нисбатини, баъзан мажхул нисбатини ҳосил қилади: *бе-*

кинмоқ, ёпинмоқ, илинмоқ, кийинмоқ, олинмоқ, тақинмоқ, чекинмоқ, ювинмоқ, қилинмоқ каби (қ. -л, -н, -ил).

-ин VI борайин, ёзайин, ўқийин типдаги қўшилмаларда маънони кучайтирувчи элемент сифатида қўлланади.

-инг I ундош билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимча: мактабинг, уйинг, фикринг, юртинг, қаламинг, қошинг.

-инг II қаратқич келишиги қўшимчаси; мен, сен олмошларидан сўнг **-инг** шаклида (менинг, сенинг) бўлади, яъни бир **-н** товуши тушиб қолади.

-инг III ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс ҳурмати, баъзан эса ўша шахснинг кўплиги маъносини ифода қилади: боринг, ёзинг, ишлатинг, келинг, кулдилинг, олинг, топинг каби. Бу аффикснинг эгалик шакли ва тусловчи аффикс ҳолатлари (кўзинг — кўринг) тарихий жиҳатдан алоқадор: булар бир манбага эга.

-ингиз I (**-инг** + **-из**) иккинчи шахс эгалик аффиксининг кўплиги. Ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, асосдан англашилувчи II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодалайди: ватанингиз, дўстингиз, китобингиз, сўзингиз, уйингиз каби.

-ингиз II ундош билан тугаган феъл асосларидан буйруқ майлининг II шахс кўплик шаклини ҳосил қилади: айтингиз, ёзингиз, келингиз, чалингиз, ўтирингиз. Бунда ўрни билан ҳурмат маъноси ҳам бўлиши мумкин. Нутқда кўпинча **-инглар** шакли қўлланади: айтинглар, келинглар.

-инди феъл асосларига қўшилиб, айна феъл билдирган ҳаракат натижасида пайдо бўлган предметни билдиради, натижа оти ясайди: йиғинди, куйинди, оқинди, супуринди, чиқинди, чўкинди, ювинди, қиринди каби (қ. **-нди**).

-инчи ундош билан тугаган санок сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англаувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: бешинчи, биринчи, учинчи, юзинчи, ўнинчи, қирқинчи каби (қ. **-нчи**).

-ир I от ва тақлидий сўзлардан феъл ясайди, сўз асосидан англашилган маъно

билан боғлиқ бўлган ҳаракатни бажаришни билдиради: гапир, тупир, шопир каби.

-ир II 1) тақлидий сўзларга қўшилиб, унинг кенгайган шаклини ҳосил қилади: тақ-тақ — тақир-тақир каби; 2) феълларга қўшилиб, орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: битирмоқ, ичирмоқ, кўчирмоқ, очирмоқ, оширмоқ, пиширмоқ, ўчирмоқ, қочирмоқ.

-ира ундош билан тугаган баъзи тақлид сўзлардан ўша товуш ёки ҳолат билан характерланадиган ишни бажариш маъносига феъл ясайди: гурқира, милтира, шарқира, ярқира.

-истон (ф. *ستان* — «эгалловчи» маъносини билдирувчи қўшимча) 1) халқ, миллат номига қўшилиб, у яшайдиган жойни англаувчи ўрин оти ясайди: Ўзбекистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистон, Фарангистон каби; 2) отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўллигини, маконини ифодаловчи ўрин оти ясайди: гулистон, қабристон каби.

-иш I ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, ҳаракат номини ҳосил қилади: бориш, ёзиш, келиш, кулиш, олиш, чиқиш, экиш, юриш, ўтиш каби.

-иш II феълларга қўшилиб, бирдан ортиқ бажарувчи томонидан бажарилган ҳаракат ёки ҳолатни ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: ёзишди, жўнат-тишди, кўришди, кўтаришди, текширишди, тикишди, чиқишди, экишди, ярашишди, қозишди.

-иш III ранг-тус билдирувчи сифатларга қўшилиб, белгининг меъерий даражага етмаганлигини, камлигини ифодаловчи сифат шакларини ясайди: кўкиш, оқиш, сарғиш.

-ият (**-ий** + **-(й)ат**) [а. *يَات* — нисбий сифатлардан от ясовчи қўшимча] араб тилидан ўзлашган мавҳум отларда гўё сўз ясовчи сифатида ажралади, лекин у ўзбек тилида сўз ясамайди: зарурият, имконият, инсоният, мажбурият, масъулият, мағлубият, қобилият ва бошқалар.

-иқ I ундош билан тугаган феъллардан турли маънодаги отлар ясайди: ёриқ, солиқ, тортиқ, тутантириқ, чизик, чониқ, қилиқ каби.

-иқ II ундош билан тугаган феъллардан ҳолат, шакл, хусусият ифодаловчи сифатлар ясайди: *бурушиқ, синиқ, сиқиқ, тиниқ, чўзиқ, қиссиқ*.

-иқ III отларга қўшилиб, бирор предметга, ҳолатга муносабат билдирувчи феъл ясайди: *йўлиқ, чиниқ* каби.

-иқ IV феълнинг буйруқ майли шаклига қўшилиб, кучайтириш, интенсивлик маъноларини шакллантиради: *толиқмоқ, қониқмоқ*.

-й I сифатларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган ҳолатга ўтмоқ, шунга эга бўлмоқ каби маънони ифодаловчи феъл ясайди: *қорай*.

-й II унли билан тугаган феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдириш вазифасида асосан такрорий равишдошлар шаклини ҳосил қилади: *йиғлай-йиғлай, сўрай-сўрай* каби.

-й III феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажаришга бўлган истак майлининг I шахс бирлик шаклини ҳосил қилади: ундошлардан кейин қўшилганда **-а** боғловчиси билан келади: *бошлай, ташлай, ўқий; бор(а)й, кел(а)й*.

-йин (**-айин**) феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажариш истагини ифодаловчи буйруқ-истак майли шаклини ҳосил қилади: *борайин, кўзлайин, сўзлайин* каби.

-к I унли билан тугаган феъл асосларидан нарса-қурол, натижа ёки ҳолат оти ясайди: *безак, истак, курак, тилак, тўшак, элак*.

-к II таклидий сўзлардан ясалган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни бажарувчи предметлар номини ясайди: *бизбизак, гулдурак, пиртирак*.

-к III ўтган замон III шахс бирлигига қўшилиб, ўтган замон феълнинг I шахс кўплиги шаклини ҳосил қилади: *бордик, ёздик, келдик, ўқидик* каби.

-ка I айрим отлардан феъл ясайди: *иска* (искабтопар).

-ка II отлар таркибида келиб, кичрайтиш маъносини билдиради: *йўлка*.

-ка III феълнинг кучайтирувчи аффикси бўлиб келади: *суркамоқ*.

-ка IV *к, г* товушлари билан тугаган сўзларга қўшиладиган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра йўналиш, объект, ўрин,

пайт каби маъно оттенкаларини ифодалайди: *илгакка, малакка, чангакка, эркакка, эшакка, ўрдакка, ҳандалакка; баркка*.

-каз жарангсиз ундош билан тугаган феълларга қўшилиб, феълнинг бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракат маъносини ифодаловчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *етказ, кетказ, ўтказ* каби.

-кали *к, г* ундошлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, мақсад равишдоши шаклини ҳосил қилади: *теккали, чўккали, эккали* (қ. **-гали, -қали**).

-кан I феълнинг ҳаракат ёки ҳолат ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади: *буккан, теккан, тўккан, чеккан, эккан* каби (қ. **-ган, -қан**).

-кан II оғзаки нутқда **экан** тўлиқсиз феълнинг қисқарган шаклида намоён бўлади ва у бажарган вазифани бажаради: *бораркан* (қиёс.: *борар экан*), *келаркан* (қиёс.: *келар экан*).

-кани *к, г* билан тугаган феъл асосларидан мақсад билдирувчи равишдош шаклини ясайди: *буккани, чеккани, эккани*.

-канча феъл асосларига қўшилиб, бирор ҳаракатнинг юзага келишига қадар иккинчи ҳаракатнинг бажарилишини кўрсатишга хизмат қилувчи пайт равишдоши шаклини ҳосил қилади: *текканча, тўкканча, экканча*.

-кар жарангсиз ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, касб-ҳунар билан боғлиқ шахс отлари ясайди: *мискара* каби (қ. **-гар, -кор**).

-кач феълнинг пайт маъносини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилиб, ҳаракатнинг ўзи билдирган ҳаракатдан кейин бажарилишини англатади: *теккач, тўккач, эккач* каби.

-кача *г, к* товушлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ҳосил қилади: *барккача, зираккача, тоқкача, узуккача* каби (қ. **-гача, -қача**).

-каш I [ф. *كاش* – от ясовчи қўшимча; *كشيدن* – «тортмоқ, чекмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] 1) отларга қўшилиб, касб-ҳунар эгаси бўлган шахс оти ясайди: *аравакаш, киракаш, пахсакаш, чизмакаш, чилдирмакаш, қаламкаш* (қ. **-чи**); 2) бирор нарса чекувчи, бирор воқеа-ҳодисани боши-

дан ўтказган, ўтказаетган киши маъноларига отлар ясайди: *носкаш, чилимкаш; болокаш, заҳматкаш*.

-каш II от туркумидаги сўзлардан инсонга хос турли хусусият, ҳолат каби белгиларни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *дилкаш, жафокаш, пасткаш, сусткаш*.

-ки I феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат натижасида вужудга келувчи жараён отларини ясайди: *кўчки, тепки, туртки* каби.

-ки II от, сифат ва равиш туркумидаги сўзларга қўшилиб, пайт ва ўринга муносабатни билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ички, кечки, остки, пастки, сояки, устки, юзаки, қишки*.

-ки III кучайтириш, таъкид маъноларини англантиш учун қўлланувчи грамматик шакл: *афсуски, демакки, жамики, наҳотки, нимаики, хайриятки, ҳанттоки, ҳолбуки* каби.

-киз жарангсиз ундош билан тугаган феъл асосига қўшилиб, бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракатни англатувчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *еткиз, кеткиз, ўткиз* каби (қ. **-газ, -ғиз, -қаз, -қиз, -ғаз, -ғиз**).

-ким қ. **-ки**.

-кин I буйруқ феълидан ҳолат маъносини англатувчи сифат ясайди: *кескин* (қ. **-гин, -қин, -ғин**).

-кин II *г, к* товуши билан тугаган II шахс феълларига қўшилиб, таъкид, кучайтириш каби маъноларни беради: *теккин, тўккин, эккин* каби (қ. **-гин, -қин II, -ғин I**).

-кин III оғзаки нутқда **экан** тўлиқсиз феъли вазифасида ишлатилади: *борармикин // борар эканми, ёзармикин // ёзар эканми* каби.

-кина I *г, к* товуши билан тугаган от ва бошқа сўзларга қўшилиб, кичрайтиш-эркаланиш маъносини ифодалайди: *билаккина, гўдаккина, эркаккина* каби (қ. **-гина, -қина**). Бу аффикс ургули бўлиб, ургулисиз ҳолатда чегараланиш, таъкидлаш, ажратиш каби вазифаларда келувчи юкламадир.

-кина II сифатларга қўшилиб, субъектнинг шахсий модал муносабатини ифодалайди: *кичиккина, нозиккина, пастаккина, сергаккина*.

-кир феълларнинг буйруқ шаклига қўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат

ёки хусусиятда ортиқлик маъносини англатувчи сифат ясайди: *кескир, ўткир*.

-кич жарангсиз ундош товуш билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарса-курол оти ясайди: *кескич, куқунлаткич, кўрсаткич, сенкич, совуткич, тепкич* каби (қ. **-ғич, -қич, -ғич**).

-кор I [ф. *كار* – иш; меҳнат, фаолият, қилмиш, хатти-ҳаракат] касб эгаси, мутахассислик, машгулот билан боғлиқ бўлган шахс оти ясайди: *бинокор, халоскор, хизматкор* каби (қ. **-гар, -қар**).

-кор II от туркумидаги сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эгаллик, у тушунчанинг ортиқлигини ёки унга хослик, ўхшашлик, хусусият, ҳолат маъноларини ифодаловчи сифатлар ясайди: *нақшинкор, риёкор, фусункор, шиддаткор, ҳаваскор* каби.

-кор III [ф. *كاريدن, كاشتن* – «экмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани экувчи шахс оти ҳосил қилади: *пахтакор, шоликор, ғаллакор*.

-ку таъкидлаш ва кучайтиришни билдирадиган юклама: *бординг-ку, инсон-ку, она-ку, олдинг-ку, сен-ку, ўқидинг-ку* каби.

-кунча *к, г* ундошлари билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг бажарилиш вақтини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *тўккунча, чеккунча, эккунча*.

-л унли билан тугаган феълларга қўшилиб, мажхул нисбат, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *сўралди, чайқалди, ўралди, қийналди, кўзгалди* каби.

-ла I I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса билан боғлиқ ишни юзага келтириш, амалга ошириш маъноларини билдирувчи феъл ясайди: *аррала, ишла, кўзла, мойла, қишла*; 2) сифат ва равишларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга, тусга эга бўлиш маъноларини ифодаловчи феъллар ясайди: *ёмонла, секинла, тезла, текисла, тикла*; 3) ундов ва тақлидий сўзларга қўшилиб, уларга хос ҳис-ҳаяжон, буйруқ-хитоб, мурожаат, товуш ёки бирор ҳолат кабиларни амалга ошириш, бажариш маъноларини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *додла, уфла, чухла, ҳиҳила; гумбура, шитирла, ялтилла* каби. **-ла** қўшимчаси энг маҳсулдор

бўлиб, феълдан ташқари деярли барча туркумлардан феъл ясайди.

-ла II феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, кучайиши, узоқ давом этиши каби маъноларни ифодаловчи шакл ҳосил қилади: *савала, қаш(и)ла, қуела* каби.

-ла III шеъриятда билан кўмакчиси қисқартирилиб, -ла шаклида ишлатилади, алоҳида морфема сифатида ажратилади: *Қўла* сошлаб бўлмайди яратган ҳайкалимни (А.С.Пушкин «Ҳайкал»). Бу элемент феъл ясовчи -ла аффиксидан ургусизлиги билан ҳам фарқланиб туради. Қиёс.: *кўзла* (феъл: мўлжалламоқ) – *кўз-ла* (кўз билан: от + кўмакчи).

-лаб I турли хил сўз туркумларидан равиш ясайди, ҳаракатнинг бажарилиш ҳолатини, пайтини ва миқдорини билдиради: *атайлаб, йиллаб, кунлаб, кўнлаб, ойлаб, саҳарлаб, теналаб, яхшилаб*. Лекин -ла + -б шаклида бўлганда, икки аффикс саналади, бунда -б аффикси феълнинг равишдош шаклини ҳосил қилади: *майдалаб*.

-лаб II асосан йирик миқдор ифодаловчи санок сонларга қўшилиб, предметнинг ноаниқ миқдорини, тахминий ҳисобини билдирувчи чама сонлар шаклини ҳосил қилади: *ўнлаб, юзлаб, минглаб* каби.

-лай сўзларга қўшилиб, ҳаракат белгисини ифодаловчи равиш ясайди; *бутунлай, тириклай* каби. Баъзан кучайтирувчи -ин аффикси билан кенгайди: *бутунлайин, тириклайин*.

-лан I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатни амалга ошириш, бажаришни ифодаловчи феъллар ясайди: *афсуслан, завқлан, овқатлан, қаноатлан*; 2) сифат ва равишлардан белги, ҳолатни ифодаловчи ҳаракатларни (феълларни) ҳосил қилади: *асабийланмоқ, сергакланмоқ, хавотирланмоқ*. -лан кўшимчиси сон туркумида фақат икки сўздан феъл ясайди: *иккиланмоқ*.

-лар I отларга қўшилиб, предметнинг бирдан ортиқлигини, яъни ноаниқ кўпликни кўрсатади. -лар кўпликнинг морфологик кўрсаткичи бўлиб, у шакл ясовчидир: *гуллар, китоблар, одамлар, уйлар, қушлар*. -лар морфемаси кўпликдан ташқари ҳурмат, кесатиш, муболаға каби маъноларни ҳам билдиради.

-лар II 1) атоқли отларга қўшилиб, кўплик + ўхшашлик, алоқадорлик, қуршов оттенкали отлар ясайди: *Алишерлар, Фарҳодлар*; 2) жой номларини англатувчи атоқли отларга қўшилиб, шу жой қуршовида бўлган каттароқ ҳудудни билдиради: *Самарқандлар, Янгийўллар*; 3) саналмайдиган нарсани англатувчи отларга қўшилиб, «кучайтирув», «мўл-қўл» каби маъноларни ифодалайди: *баданларим, бошларим, юракларим; музлар, қумлар*; 4) баъзи сон, равиш туркумига оид сўзларга қўшилиб, чама-тахмин маъносини ифодалашга хизмат қилади: *бешталар, илгарилар, яқинларда, ўнларда* каби; 5) сифатларга қўшилиб, отлашиш вужудга келтиради: *катталар, кичиклар, яхшилар*.

-лар III бу аффикс кесимнинг эга билан сонда мослашувини кўрсатганда, синтактик вазифа бажаради ва сўз ўзгартувчи саналади: *Болалар йиғилдилар*.

-лари I) отларга қўшилиб, III шахс кўплигининг нейтрал шаклини ҳосил қилади; 2) отларга қўшилиб, III шахс бирлигининг сизлаш шаклини ҳосил қилади. Қиёс.: *Алишернинг укалари* (кўплик ёки сизлаш).

-ларча (-лар + -ча) сўзларга қўшилиб, ҳаракатнинг қай тарзда бажарилиши, ҳаракат ва белгининг ўхшашлиги каби маъноларни англатувчи равишлар ҳосил қилади: *болаларча, ваҳшийларча, дўстларча, мардларча, оталарча, телбаларча, ўртоқларча, қадрдонларча* каби.

-лаш I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни бажариш маъносидаги феъллар ясайди: *гаплашмоқ, дўстлашмоқ, савдолашмоқ, суҳбатлашмоқ*; 2) сифат ва равишлардан феъллар ясайди: *асабийлашмоқ, йириклашмоқ, осонлашмоқ, тезлашмоқ, яқинлашмоқ* каби.

-лаштириш (-ла + -ш + -тир + -иш) тўрт морфеманинг бирикишидан ҳосил бўлган қўшма аффикс; рус тили орқали ўзлашган сўзлар таркибидаги -изация, -фикация каби аффиксларни калькалаштириш натижасида келиб чиққан: *автоматлаштириш, газлаштириш, радиолаштириш, экранлаштириш, электрлаштириш* каби.

-ли отларга қўшилиб, сўз ўзагидан англашилган маънога эга эканликни ёки ўша маъноли нарса, ҳодисанинг мавжудлигини, ортиқлигини билдирувчи сифат ясайди: *ақли, виждонли, кучли, мазали, мевали, тузли*,

шакарли каби. Бу қўшимча жуфт сўзларга, қўшма сўзларга ва ибораларга қўшилиб, сифатлар ясайди: *ақлли-хушли, қўлли-оёқли; тўла қонли, тўрт бурчакли*. **-(а)р** билан ясалган сифатдошларга қўшилиб, «шу ҳолатга эгалик, шунга мос, арзийдиган» деган маънони ифодалайди: *айтарли, етарли, тушунарли, қониқарли*.

-лик I турли хил сўз туркумларига қўшилиб, мавҳум маъноли от ясайди (белги оти): *болалик, ботирлик, дўстлик, ёлғизлик, заргарлик, оналик, талабалик, тезлик, эскилик, янгилик, яхшилик*. Баъзан аниқ предмет отини ясайди: *дарслик, кундалик, ичимлик, ширинлик*. Географик номларга қўшилганда, шахснинг ўша ерга тегишли эканлиги, у ерлик эканлиги англашилади: *андижонлик, тошкентлик, қишлоқлик* каби.

-лик II шахс отларига қўшилиб, алоқадорлик, мансубликни билдирувчи сифатлар ясайди: *атторлик* (касби), *темирчилик* (устахонаси). Айрим турдош отларга қўшилиб, характер-хусусият билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *болалик* (чоғлар), *кўйлақлик* (чит).

-лик III ҳаракат номларига қўшилганда, маънони бир оз кучайтиради, таъкид билдиради: *айтишлик, бормоқлик, демаклик, ёзмоқлик*. Бундай ҳолларда у маъно ва вазифасига кўра шакл ясовчи аффиксга тўғри келади.

-лик I турли хил сўз туркумларидан мавҳум маъноли от ясайди: *айрилиқ, борлиқ, бошлиқ, бўшлиқ, йўқлиқ, отлиқ, оқлиқ* каби.

-лик II отларга қўшилиб, ўша отдан англашилган предметнинг ўрни, жойи, шунингдек, идиш маъносини билдиради: *Бўстонлиқ, Олмалиқ, тузлик* (тузлуқ) каби.

-лик III **-иқ, -иғ** аффикслари ҳамда **-ган** морфемаси воситасида ясалган сўзлар (*осиғ // осиган, ёпиқ // ёпилган*) англаган маънода келиб, предмет ҳолатини кўрсатувчи сифат ҳосил қилади: *ёпиқлиқ* (қозон), *осиглиқ* (қозон), *солиғлиқ*.

-лоқ I отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг ўрнини, баъзан шу ўринда (жойда) ўша предметнинг мўллиги маъносини англади: *суvloқ, тошлоқ, ўтлоқ, қумлоқ*.

-лоқ II от, сифат туркумидаги сўзлардан ҳолат, хусусият каби маъноларни ифодаловчи сифат ясайди: *бақалоқ* (одам), *овлоқ*

(жой), *қатқалоқ* (йўл) каби. **-лоқ** билан ясалган сифатлар от вазифасида ҳам қўлланади.

-лоқ III отларга қўшилиб, модаллик шаклини ҳосил қилади; кичрайтириш ва эркалаш маъносини билдиради: *бўталоқ, тойлоқ, чақалоқ, қизалоқ*.

-луқ: *тузлуқ* (қ. **-лиқ**).

-м I унли товуш билан тугаган феъл асосларидан: 1) ҳолат оти (*алдам, чидам*); 2) ҳаракат натижаси оти (*тўплам, тўғрам*); 3) миқдор англатувчи отлар (*дамлам, тишлам, хўплам*) ясайди.

-м II унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг I шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик аффикси: *болам, кўрпам, онам, отам, тоғам*.

-м III феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи шахсни билдирувчи, I шахсга оид шахс-сон аффикси: *ёздим, келдим кўрдим, олдим, севдим, ўқидим* каби.

-ма I феълдан от ва сифат ҳосил қилувчи урғули морфема: *бостирма, газлама, димлама, йўқлама, сузма, терлама, тугма, юклама, қотирма, қўлзма*.

-ма II 1) феълларга қўшилиб, иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган белгини билдирувчи сифатлар ясайди: *осма, сочма, тизма, улама, эзма, ясама, қовурма*; 2) ўтимсиз феълларга қўшилиб, хусусият, хосса, ҳолат, шакл, усул билдирувчи сифатлар ясайди: *айланма, қотма, ҳовлиқма*; 3) тақлидий сўзлардан **-илла** билан ясалган феълларга қўшилиб, хусусият билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ланғиллама* (чўғ), *қирчиллама* (совуқ), *ғирчиллама* (қор).

-ма III такрор шаклдаги равишларнинг биринчи қисми таркибида келиб, ҳолат, ҳаракатнинг белгисини билдириш учун хизмат қилади: *бирма-бир, ёнма-ён, йилмайил, кетма-кет, устма-уст, қўлма-қўл* каби. Ушбу аффикс форсча «ба» қўшимчаси таъсирида пайдо бўлган. Қиёс.: *даражабадаража // даражама-даража* ва ш.к.

-ма IV феълнинг бўлишсиз шакли кўрсаткичи сифатида ажратиладиган урғусиз аффиксдир. Инкор, тақиқлаш, огоҳлантириш, тахмин каби маъноларни англади: *бормади, ёзмади, кўрмади, ўқимади; тегма, яқинлашма; (олов ўчиб қолган) бўлмасин* каби.

-ман кесимларда I шахс бирлигини кўрсатадиган шакл ясовчи аффикс: 1) феълларда: *бажараман, бораман, ишлайман, кўзлайман, сузаман* каби; 2) бошқа сўзларда: *биттаман, деҳқонман, ишчиман, каттаман, яхшиман*. Биринчи ҳолатдаги -ман урғули бўлиб, кейингиси урғусиздир.

-манд отларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган предмет маъносига эга эканлик, ортиқлик, давомийлик маъноларини ва хусусият, ҳолат каби белгиларни ифодаловчи, шахсга хос сифатлар ясайди: *аёлманд, давлатманд, дардманд, иштиёқманд* каби. Бу қўшимча ва унинг -ванд шакли орқали ясалган сифатларнинг баъзилари от туркумига оид сўзлар вазифасида қўлланади: *нашаванд, хунарманд* каби. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар отлар олдига келганда, сифат каби қўлланади, лекин кўпинча шахс оти бўлиб қўлланади: *давлатманд, ихлосманд*.

-мас (-ма + -с) I -(а)р аффикси воситасида ясалган сифатдошнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилади: *билмас, кўрмас, сезмас, топмас, тўймас, ўзгармас, қўрқмас*. Бу морфема сифатдош таркибида келиб, айрим ажратилади. Редупликация йўли билан ясалган равишларда ҳам шундай ҳолни кузатиш мумкин: *айтар-айтмас, билар-билмас* (гапиради), *зиштар-зишмас* каби.

-мас II баъзи сўзларда -ган шаклли сифатдошдан кейин эмас тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли сифатида ажратилади. Бу, одатда, оғзаки нутқда, шеърятда учрайди. Қиёс.: *ёзганмас//ёзган эмас, келганмас//келган эмас, ёмонмас, одаммас, сузганмас//сузган эмас; юрганмас//юрган эмас, яхшимас* каби оғзаки нутққа хос қўлланишларда айни ҳолат кузатилади.

-масдан -(и)б шаклли равишдошларнинг бўлишсиз шаклини ясайди: *билмасдан, кўрмасдан, қўрқмасдан*.

-маслик (-ма + -с + -лик) феълга қўшилиб, ҳаракат, ҳолат номи ясайди: *мавҳум маъноли сўз ҳосил қилади: ишламаслик, кўрсатмаслик, қўрқмаслик* каби.

-миз I унли билан тугаган отлардан кейин қўшилувчи I шахс эгалик аффиксининг кўплик шакли: *акамиз, онамиз, опамиз, отамиз, тоғамиз*.

-миз II феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи I шахснинг кўпчилигини

кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борамиз, ёзамиз, кўрамиз, сузамиз, топамиз, юрамиз*; худди шу вазифада феъл бўлмаган сўзларга ҳам қўшилиб келади. Лекин бунда урғусизлиги билан ҳам фарқланади: *ишчимиз, педагогимиз, талабамиз* каби.

-миш I эски ўзбек тилида ўтган замон сифатдошининг кўрсаткичи бўлган бу шакл ясовчи аффикс ҳозирда сўзлар таркибида ажралмайди: *ўтмиш* (йил), *қилмиш-қидирмиш*.

-миш II *эмиш* тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли бўлиб, сифатдошларга қўшилганда, гумон, ишончсизлик маъноларини ифодалайди: *борганмиш, ёзганмиш*.

-мон -ар шаклли феълларга қўшилиб, асосдан англашилган маънонинг ортиқлигини ифодалаб, характер-хусусият билдирувчи ва айни пайтда кесатиқ, киноя каби маъноларни ҳам ифодаловчи сифатларни ҳосил қилади: *билармон, ишбузармон, устабузармон, ўлармон*.

-моқ I феълларга қўшилиб, нарсасиз предмет оти ясайди: *илмоқ, тўқмоқ, чақмоқ, қуймоқ* каби.

-моқ II феъллардан ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *бошламоқ, ёшламоқ, ишламоқ, ташламоқ, яшамоқ*.

-моқда (-моқ + -да) феъл асосларига қўшилиб, ҳозирги замон давом феъли шаклини ҳосил қилади: *бошламоқда, ёзмоқда, ишламоқда, яшамоқда, ўқимоқда*.

-моқлик (-моқ + -лик) (қ. -моқ, -лик III): *ўқимоқлик*.

-моқчи феълларга қўшилиб, келаси замон мақсад маъносини ифодаловчи феъл шаклини ҳосил қилади: *бормоқчи, кетмоқчи, ўқимоқчи* каби.

-мтир (-имтир) ранг-тус билдирувчи сифатларга, яъни унли билан тугаган сифатларга -мтир, ундош билан тугаган сифатларга -имтир шаклида қўшилиб, белгининг меъёрий даражага етмаганлигини, пастлигини билдирувчи сифат шаклини ҳосил қилади: *кўкимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир, қорамтир*.

-н I феълнинг ўзлик, баъзан эса мажҳул нисбат шаклини ҳосил қилади: *кавшанди, мақтанди, сўзланди, тайёрланди, таранди, ўқланди* (қ. -ни, -ил, -л).

-н II шеърый асарларда баъзан III шахс эгалик аффиксидан сўнг қўшилган тушум

(-ни) ва қаратқич (-нинг) келишиги кўрсаткичи сифатида қўлланади: Чиройлидир гўё ёш келин, икки дарё ювар *кокилин* (кокилини). (Х. Олимжон). Ҳар оила *ўчоғин* (ўчоғининг) ўз қутлуг тарихи бор (Х. Фулом).

-навис [ф. *نویس* – ёзувчи; *نوشتن* – «ёзмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ёзиш билан шуғулланувчи шахс отини ясайди: *масалнавис*, *романнавис*, *қасиданавис*, *қиссанавис*, *ҳикоянавис*.

-намо [ф. *نما* – ташқи кўриниш, қиёфа; кўрсатувчи, намоён қилувчи] от, сифат ва сифатдошларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолат тушунчасига «ўхшаш» деган маънони берувчи сифатлар ясайди: *аёлнамо*, *жинниннамо*, *кулганнамо*, *мажнуннамо*, *олимпнамо*, *ҳазилнамо* каби.

-нг I унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *боланг*, *оиланг*, *отанг* каби.

-нг II унли билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс кўпликдаги буйруқ майли шаклини ҳосил қилувчи тусловчи қўшимча: *бошланг*, *ишланг*, *яшанг*, *ўқинг*.

-нгиз (-нг + -из) I унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *болангиз*, *мартабангиз*, *опангиз*, *орзунгиз*, *тоғангиз*.

-нгиз II феълларда II шахс кўплик шаклини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *бошлангиз*, *ташлангиз*, *узмангиз* (қ. **-нингиз**).

-ни тушум келишиги кўрсаткичи бўлиб, ўзи қўшилган асосдан англашилган предметнинг ҳаракатни ўзига тўла олишини ифодалайди: *китобни* (ўқиди), *Салимани* (кўрди).

-ники от ёки олмошларга қўшилиб, қарашлилик маъносини англатадиган шакл ясовчи аффикс: *бизники*, *мактабники*, *меники*, *сизники*, *укамники*, *ўзимники* каби.

-ним [ф. *نیم* – ярим, яримта] асосан отлар олдидан қўшилиб, асосдан англашилган тушунчанинг, белгининг кучсизлигини, одатдагидан камлиги, кичиклигини билдиради: *нимжон*, *нимкоса*, *нимранг*, *ним-*

пушти; баъзи ўлчов бирликлари таркибида учраб, айни бирликнинг ярми маъносини ифодалайди: *нимчорак*.

-нинг қаратқич келишиги кўрсаткичи. Бирор предмет ёки ҳодисанинг бошқа бирор предмет ёки шахсга тегишли эканлигини билдиради: *кўзнинг қораси*, *Навоийнинг мероси*, *оиланинг аъзоси*, *Салиманинг куйлаши*, *сўзнинг кучи*, *қаламнинг учи* каби.

но- I [ф. *نا* – инкор маъноли сўз ясовчи олд қўшимча] I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эга эмаслик, йўқликни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *ноилож*, *ноумид*, *ношукур*, *ноўрин*, *ноҳақ*; 2) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги, хусусият, ҳолатга эга эмаслик маъносини билдирувчи сифатлар ясайди: *нотекис*, *нотинчи*, *нотўғри* каби. **но-** олд қўшимчаси билан ясалган баъзи сўзларда ясаиш учун асос бўлган сўз ўзбек тилида мустақил қўлланмайди, шу сабабли улар ажралмас ҳолга келган: *нодон*, *ноёб*, *нокас*, *нотавон*.

-нома [ф. *نامه* – ёзув, хат, ҳужжат] асосан турдош отлардан ёзма ҳужжат, расмий иш қоғозлари номини билдирувчи отлар ясайди: *айбнома*, *арзнома*, *ваколатнома*, *ғувоҳнома*, *жангнома*, *йилнома*, *табрикнома*, *таклифнома*, *талабнома*, *шартнома*.

-нчи унли билан тугаган санок сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англатувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: *еттинчи*, *иккинчи*, *йигирманчи*, *олтинчи* каби (қ. **-инчи**).

-ов айрим санок сонларга қўшилиб, биргалик, жамлик, тўда, йиғинди маъноларига сон ҳосил қилади: *бешов*, *еттов*, *икков*, *олтов*, *тўрттов*, *учов*.

-овлон (-ов + -лон) санок сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англатувчи жамловчи сонлар шаклини ҳосил қилади: *олтовлон*, *тўрттовлон* (қ. **-ов**).

-ой аёллар исмларига қўшилиб, эркалатиш маъносини билдиради: *Барчиной*, *Салимаой*, *Туйғуной* каби.

-омуз [ф. *أمیر* – қўшувчи, аралаштирувчи; аралаш, таркибида бирор нарса бўлган] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага «ўхшаш», «аралаш» деган маъноларни берувчи, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *маслаҳатомуз*, *масхараомуз*, *насиҳатомуз*, *ҳазиломуз* каби.

-он I феъллардан натижавий жараён оти ясайди: *тўзон, кўзғолон*.

-он II *-б (-иб)* билан ҳосил қилинган равишдошларга қўшилиб, кучайтириш, зудлик билан амалга оширилган ҳаракат пайтини ифодаловчи феъл шаклини ясайди: *битирибон, келибон, кўндирибон* каби.

-она от ва сифатлардан тақлид ва ўхшатиш маъносидаги ҳолат билдирувчи равишлар ясайди: *сузонғич, тепонғич, чопонғич, қопонғич*.

-онғич феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг кучли белгисини билдирувчи сифат ясайди: *сузонғич, тепонғич, чопонғич, қопонғич*.

-ос тақлидий сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган хусусиятга эга бўлган маъносидаги сифат ясайди: *гулдурос, чуввос, шаррос, ғуввос*.

-от [а. ات — арабча муаннас кўплик қўшимчаси] араб тилидан кирган сўзларнинг таркибида келиб, шу сўзларнинг кўплигини билдиради; ўзбек тилида сўз ясаш хусусиятига эга эмас: *ажойибот, ахборот, баёнот, машғулот, маҳсулот, маълумот, тартибот, ҳисобот* каби.

-оқ 1) феълларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *бақироқ ўтироқ, қолоқ, қочоқ, қўроқ*, каби; 2) феълдан от ясайди: *ётоқ, ўроқ, қўноқ, қўшоқ* каби.

-паз [ф. پز — пиширувчи; پختن — «пиширмақ; пишмоқ; куйдирмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан, овқат, таом номларига қўшилиб, уни пишириш, тайёрлаш билан шуғулланувчи шахсни — касб эгасини билдиради: *кабобпаз, мантипаз, ошпаз, сомсапаз, ҳолвапаз*.

-параст [ф. پرست — бир нарсанинг мухлиси, унга қаттиқ берилган, уни қаттиқ севувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодисага жуда берилган, одатланган, мойиллик каби маънолардаги, шахсга хос сифатлар ясайди: *амалпараст, мансабпараст, молпараст, хаёлпараст*.

-парвар [ф. پرور — тарбияловчи, ғамхўрлик қилувчи; эркаловчи] отларга қўшилиб, тарбиялаш, яхши муносабат, севиш маъноларини англатувчи сифат ясайди:

ватанпарвар, инсонпарвар, сояпарвар, тараққийпарвар.

пеш- [ф. پيش — олд, олд томон; аввалги; олдиндаги] отларга қўшилиб, асос англашган тушунча (нарса, предмет)нинг олди ёки олдида маъносидаги от ва сифатлар ҳосил қилади: *пешайвон, пештахта, пешқадам* каби.

-р I айрим сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясайди: *эскирмақ, ўзгармақ, қисқармақ* каби.

-р II унли товуш билан тугаган феъллардан сифатдош шаклини ясайди: *бўзлар, бошлар, ишлар, қайнар* каби (қ. **-ар**).

-ри феъллардан ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *бугри // букри, эгри*.

-роқ 1) сифатларга қўшилиб, белги маъносининг меъерий даражага етмаганлигини, бир оз камлигини, айна пайтда чоғиштиришни, қиёслашни билдирувчи шакл ясовчи қўшимча: *оқроқ, совуқроқ, қалинроқ, қоронғироқ*; 2) равишларга қўшилиб, ҳаракат белгисининг у ёки бу даражасини ҳосил қилади: *тезроқ, эртароқ*.

-с бўлишсизлик шаклидаги буйруқ феълларига қўшилиб, хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *арзимас* (баҳона), *индамас* (одам), *толмас* (курашчи), *ўтмас* (пичоқ). Бундай сифатлар таркибидаги **-ма** + **-с** қўшимчаси ҳозирги пайтда бўлинмас қўшимча сифатида қаралиб, сифатдош ҳосил қилувчи қўшимча деб ҳисобланмоқда (қ. **-мас**).

-са I отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни хоҳлаш, исташ маъносидаги феъллар ясайди: *сувсамоқ* каби.

-са II феълларда шарт майли, III шахс бирлигининг кўрсаткичи: *борса, бошласа, ёзса, ишласа, кўрса, ташласа* каби.

-сан I 1) II шахс бирлигини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борасан, ёзасан, ишлайсан, кетасан* каби; 2) феъл таркибида кесимлик кўрсатувчи морфема сифатида ажратилади: *деҳқонсан, ёшсан, каттасан, одамсан, ўқитувчисан* каби.

сер- [ф. سير — тўқ, тўйган; тўйинган; кўп, мўл; куюқ, тўқ (ранг)] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўллигини, шунга эга бўлишда ортиқликни англатувчи сифатлар ясовчи олд қўшимча: *серғуит, серпул, серсув, серунум, сершовқин*,

серҳосил. Баъзи сўзлар таркибида *сер-* қўшимчаси асос билан бирикиб, ажралмас ҳолга келиб қолган: *сероб*.

-си II унли товуш билан тугаган сўзларга қўшилиувчи эгалик аффиксининг III шахс бирлиги кўрсаткичи: *бобоси, онаси, орзуси, отаси, танаси, укаси*. Баъзан эгалик аффиксидан сўнг қўшилиб, аффиксал плеоназм яратади: *бириси, ярмиси, синглиси* каби.

-сиз I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолатнинг йўқлиги ёки камлигини билдирувчи сифатлар ясайди: *ақлсиз, билимсиз, ёғсиз, жонсиз, илмсиз, мазасиз, онгсиз, режасиз, сабабсиз, сўзсиз, тажрибасиз, тузсиз, ҳаракатсиз*.

-сиз II 1) II шахс кўплик шаклини ҳосил қилувчи тусловчи аффикс: *борасиз, ёзасиз* каби; 2) феълдан бошқа сўз туркумларида кесимлик аффикси саналади ва тусловчи қўшимча ҳисобланади: *каттасиз, одамсиз, яхшисиз, ўқитувчисиз* каби (қ. **-ман, -сан**). Юқоридаги икки хил **-сиз** аффикси урғу орқали фарқланади. Масалан, *одамсиз* (хона) — *одамсиз* (сиз яхши одамсиз). Баъзан отдан бошқа сўзларга ҳам қўшилади: *тенгсиз* (тенги йўқ).

-симон асосан отларга қўшилиб, «шу асосга ўхшаш» маъносидаги, хусусият, шакл билдирувчи сифатлар ясайди: *газсимон, ёйсимон, кумушсимон, одамсимон, тухумсимон, қалқонсимон, ҳалқасимон* каби.

-син феълларда буйруқ майлининг III шахс бирлиги кўрсаткичи бўлиб, II шахс орқали буюриш, огоҳлантириш, истак, илтимос ва бошқа маъноларни ифодалайди: *борсин, ишласин, келсин, ўқисин* каби.

-сира I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсага эҳтиёж, шуни исташ, шунга мойиллик каби маъноларни англадиган феъл ясовчи унумсиз аффикс: *сувсира, тузсира, уйқусира, қонсира*.

-сира II баъзи кишилик олошларига қўшилиб, *сен* ёки *сиз* деб гапиришни ифодаловчи феъллар ҳосил қилади: *сенсира, сизсира* каби.

-соз [ф. ساز — қурувчи; ساختن — «яратмоқ, ишлаб чиқармоқ; қурмоқ, таъмирламоқ, тузатмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани қурадиган, ясайдиган, тузатадиган шахс отлари ясайди: *аравасоз, асбобсоз, кemasоз, машинасоз, самолётсоз, станоксоз*.

-т унли товуш билан тугаган сўзларга, шунингдек, **р, й** ундошлари билан тугаган кўп бўғинли сўзларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *бошлатмоқ, ишламоқ, сўзлатмоқ, тўхтатмоқ; камайтмоқ, кенгайтмоқ, кичирайтмоқ, насайтмоқ, сусайтмоқ, узайтмоқ, улғайтмоқ, қорайтмоқ; ёшартмоқ, кўкартмоқ, ўзгартмоқ, қабартмоқ* каби.

-та санок сонларга қўшилиб, предметларни доналаб кўрсатиш учун хизмат қилади: «дона», «нафар» маъносини беради: *бешта, иккита, ўнта* каби.

-тадан санок сонларга қўшилиб, нарсаларнинг миқдорини тақсимлаб кўрсатиш маъносидаги тақсим сон шаклини ҳосил қилади: *бешадан, олтиадан, ўнтадан*.

-тарош [ф. تراش — қирувчи, қиртишловчи; ўйиб, йўниб, нақш солувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни яшаш, қуриш, унга ишлов бериш билан шуғулланувчи шахс отини ясайди: *тоштарош, қаламтарош, ҳайкалтарош* каби.

-тача санок сонларга қўшилиб, нарсанинг миқдорини тахминлаб кўрсатувчи чамасон шаклини ҳосил қилади: *мингтача, юзтача, ўнтача*.

-тир феълларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *келтир, чоптир*.

-(у)в феълнинг ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *борув, ёзув, кўрув, тортишув, ўқув*. Бундай ҳаракат номлари отларга хос хусусиятларга эга бўлади.

-ум феълга қўшилиб, ҳаракат натижасида ҳосил бўлган предметнинг отини, жараён номини ҳосил қилади: *тушум, унум, ютум* каби.

-уқ таркибида **у** ёки **ю** товуши бўлган феъллардан натижа оти ёки ҳаракат натижасида туғилган белгини билдирувчи от ва сифат ҳосил қилади: *бузуқ, буйруқ, узук, учук, юлук, ютуқ*.

-фуруш [ф. فروش — сотувчи; فروختن — «сотмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни сотиш билан шуғулланадиган шахсни билдирувчи от ясайди: *гулфуруш, дўппифуруш, китобфуруш, мевафуруш, олмафуруш, читфуруш, шойифуруш, ҳолвафуруш* каби.

-хон I [ф. خوان — ўқувчи; куйловчи; خواندن — «ўқимоқ, ёддан айтмоқ, куйла-

моқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ўқийдиган, ўқийётган шахсни кўрсатувчи от ясайди: *газетхон, журналхон, китобхон, намозхон, шеърхон* каби.

-хон II асосан, хотин-қизлар исмига қўшилиб, эркалалаш ёки кесатиш каби маъноларни англатади: *Барнохон, Лолахон, Раисахон, Салимахон, Ҳабибахон* каби.

-хона [ф. خانه — уй, бино, иморат; тураржой] отларга қўшилиб, асосдан англашилган иш бажариладиган ёки бирор нарса сақланадиган бино маъносини англатади: *босмахона, гримхона, касалхона, ошхона, пиллахона, тўйхона, чойхона* каби.

хуш- [ф. خوش — яхши, ёқимли; кувноқ] I) асосан, отлар олдидан келиб, «яхши», «ёқимли» маъносидаги сифат ҳосил қилади: *хушахлоқ, хушбичим, хушманзара, хушмуомала, хушовоз, хуштабиат, хуштаъм* каби; 2) баъзи ҳолларда айни маънода отдан от ясайди: *хушхабар*.

-хўр [ф. خور — еювчи, ичувчи; очкўз; خوردن — «емоқ, овқатланмоқ, ичмоқ, ютмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни ейдиган, ичадиган ёки кўп ейдиган, кўп ичадиган шахсни билдирувчи, хусусият, ҳолат сифатларини ясайди: *ароқхўр, гўжахўр, гўштхўр, нонхўр, паловхўр, чойхўр, шафтолихўр, қимизхўр*. Бундай сифатлар баъзан от вазифасида ҳам қўлланади.

-ч I) феълнинг ўзлик нисбати шаклидан мавҳум от ва сифатлар ясайди: *ишонч, севинч, суюнч, ўтинч, қувонч, кўрқинч*; 2) н товуши билан тугаган сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *жирканч, тинч* каби.

-ча I 1) тил ёки миллат номини англатувчи сўзларга қўшилиб, тур, хил билдирувчи сифатлар ясайди: *арабча (ўйин), афғонча (рубоб) ўзбекча (одат)* каби; 2) сўзларга қўшилиб, ҳажм-миқдор билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *заррача (фойда), зиғирча (туз), тариқча (ақл)*.

-ча II от, олмош ва сифатларга қўшилиб, ўхшатиш, тарз каби маънолар билан боғланган равишлар ҳосил қилади: *болаларча, европача, янгича, ўзгача, қушча* (урғуси биринчи бўғинда) ва бошқалар; сон туркумига онд сўзларга кўплик ёки -та қўшимчасидан сўнг қўшилиб, чама, тахмин, ортиқлик маъноларини билди-

ради: *минларча, юзларча, ўнларча; элик-тача, юзтача*.

-ча III отларга қўшилиб, кичрайтириш ва эркалатиш маъносини ҳосил қилади: *аравача, йигитча, китобча, лампача, хўрозча, юлдузча, қизча, қушча*; бу қўшимча айрим ҳолларда бир қўшилманинг ўзида икки хил вазифани бажаради: сифатга қўшилиб, кичрайтириш маъносини сақлаган ҳолда, уни отга айлантиради: масалан, *қизилча* (лавлагиннинг бир тури, шунингдек, касаллик номи), *кўкча* (қовуннинг тури). Бундай ҳолларда -ча морфемаси сўз ясовчи саналади.

-чак I феълнинг ўзлик нисбати шаклига қўшилиб, шу хусусият билан характерланувчи шахснинг белгисини англатувчи сифат ясайди: *ийманчак, куйинчак, эринчак* каби (қ. -чоқ).

-чак II келинчак, тугунчак каби отлар таркибида -ча аффикси англатган кичрайтириш маъносини билдиради (қ. -ча III).

-чан I отларга, ҳаракат номларига қўшилиб, характер-хусусият, ҳолат билдирувчи сифат ясайди ва асосдан англашилган нарса, ҳодиса, тушунчаларга ортиқлик, фаоллик каби белги маъноларини қўшади: *ишчан, талабчан, уятчан, ўзгарувчан*.

-чан II отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди: *қўйлакчан, майкачан, маҳсичан, яқтакчан* ва б. Баъзи ҳолларда -чан билан параллел ҳолда -чанг қўшимчаси ҳам ишлатилиши мумкин.

-чанг қ. -чан.

-часига (-ча + -сига) от ва сифатларга қўшилиб, ҳаракатнинг қандай бажарилишини, бу жиҳатдан асосдан англашилган предметга ўхшатиш маъносини билдирувчи равишлар ясайди: *аскарчасига, деҳқончасига, йигитчасига, мардчасига, очиқчасига, қаҳрамончасига, ҳарбийчасига*.

-чи I 1) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги билан характерланувчи шахс отларини ясайди: *қизиқчи, бекорчи* каби. Бунда асли сифатга кўчиш воқе бўлади; 2) сонларга қўшилиб, шахс оти ясайди: *бешмингчи (асли: беш минг килограммчи), иккичи (икки олувчи)*; 3) отлардан шахс оти ясайди: *ёрдамчи, ашулачи, асаларичи*; 4) ҳаракат номидан шахс оти ясайди: *бошқарувчи, айбловчи*.

-чи II 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эгалликни билдирувчи сифатлар ясайди: *ёлгончи* (бола), *уйинчи* (қиз), *ҳасадчи* (одам). Бундай сифатлар асосан от туркумига оид сўз сифатида қўлланади; 2) турли сўз туркумларидан хусусият билдирувчи сифат ясайди: *айирмачи* (киши), *бекорчи* (гап), *дангалчи* (хотин), *қизикчи* (одам).

-чи III сўроқ, кучайтирув, таажжуб маъноларини англаувчи юклама: *Карим-чи*, *келсанг-чи*, *отсанг-чи*, *сен-чи* каби.

-чил I отларга қўшилиб, сифат ясайди, бирор хусусиятга эга эканлик ва бундаги ортиқликни англатади: *дардчил*, *изчил*, *халқчил*, *энчил*.

-чил II сифат ва равишларга қўшилиб, уларнинг озайтириш-кучсизлик маъносидаги шаклини ҳосил қилади; бунда **-роқ**, баъзан **-иш**, **-имтир** аффикслари англаган маънога яқин мазмун ифодаланади: *камчил* // *камроқ*; *кўкчил* // *кўкроқ* // *кўкиш*; *оқчил* // *оқроқ* // *оқиш* // *оқимтир*.

-чилик (**-чи** + **-лик**) қўшма аффикс; от ёки сифатлардан касб-ҳунар, фаолият-жараён, ҳолат билдирувчи от ясайди: *оилачилик*, *ошначилик*, *хурсандчилик*, *қассобчилик*, *қудаччилик*, *ғаллачилик* каби.

-чиқ I от ва сифатларга бирикиб, кичрайтириш маъносини англаувчи отлар ясайди: *қопчиқ*, *қорачиқ*.

-чиқ II феълнинг буйруқ шаклидан характер-хусусият билдирувчи сифат ясайди: *сирпанчиқ*, *қизганчиқ* каби.

-чоқ I феълнинг буйруқ шаклига қўшилиб, хусусият, ҳолат, шакл каби маъноларни билдирувчи сифатлар ясайди: *тортинчоқ*, *чўзинчоқ*, *эринчоқ*.

-чоқ II отларга қўшилиб, кичрайтиш ва эркалаш маъносидаги от шаклини ҳосил қилади: *тойчоқ*, *қўзичоқ*.

-ш I феълдан ҳаракат номи ясайди: *ёзиш*, *фикрлаш*, *яшаш*, *ўқиш*.

-ш II феълларга қўшилиб, ҳаракат бирдан ортиқ бажарувчи томонидан биргаликда амалга оширилганлигини ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: *айблашди*, *ишлашди*, *қарашди*, *қучоқлашди* каби.

-шунос [ф. شناس — билувчи, билимдон; شناختن — «билмоқ, таниш бўлмоқ; танимоқ, тушунмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, касб-ҳунар, мутахассислик,

машғуллик оти ясайди: *адабиётшунос*, *тилушунос*, *товаришунос*, *тупроқшунос*, *шарқшунос*, *ҳуқуқшунос* каби.

-яп **-а**, **-й** билан ясалган равишдошлардан феълнинг ҳозирги замон давом шаклини ҳосил қилади: *бошляпман*, *ишляпман*, *кел(а)япман* каби.

-қ I унли билан тугаган феъллардан нарса, қурол ва жараён билдирувчи отлар, шу ҳаракат билан боғлиқ турлича белгини англаувчи сифатлар ва отлар ясайди: *иссиқ*, *совуқ*; *сувоқ*, *ямоқ*, *ўтоқ*. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар ҳам от, ҳам сифат вазифасида қўллана олади.

-қ II унли билан тугаган феъллардан ҳаракат ва ҳолат натижасида юзага келган белгини билдирувчи сифатлар ясайди: *порлоқ*, *тарқоқ*, *типроқ*, *хириллоқ*, *чанқоқ*, *шилдироқ* каби (қ. **-к**, **-ак**, **-ик**, **ик**, **-оқ**, **-уқ**).

-қа I баъзи феъл ва отлардан ҳажм, хусусият билдирувчи сифат ясовчи каммаҳсул аффикс: *лойқа*, *қисқа*.

-қа II қ, ғ товушлари билан тугаган сўзлардан кейин қўшиладиган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракат йўналишини, ўрин, пайт каби маъноларни ифодалайди: *боққа*, *ўтоққа*, *қирғоққа* каби.

-қаз жарангсиз ундош товушдан сўнг қўшилиб, феълнинг орттирма нисбатини кўрсатади: *тутқазмоқ*, *ютқазмоқ*, *ўтқазмоқ*, *қутқазмоқ* (қ. **-газ**, **-ғиз**, **-каз**, **-қиз**, **-газ**, **-ғиз**).

-қали феълларга қўшилиб, мақсад билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *йиққали*, *туққали*, *уққали*, *чиққали* (қ. **-ғали**, **-ғани**).

-қан феъллардан ҳаракат белгисини ифодаловчи сифатдош шаклини ясайди: *таққан*, *уққан*, *чиққан*.

-қани феъллардан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *боққани*, *туққани*, *чиққани* (қ. **-қали**).

-қач феъллардан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ясайди: *боққач*, *таққач*, *туққач*, *чиққач*, *қизикқач* (қ. **-ғач**, **-қач**).

-қача феъллардан ўрин, чегара маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади. *тоққача*, *қирққача*, *қишлоққача* (қ. **-ғача**, **-қача**).

-қи I жарангсиз ундош товуш билан тугаган феъл асосларига кўшилиб, нарса, қурол, объект оти ясайди: *ачитқи, ивитқи, сачратқи, сочқи, чопқи, қичитқи* (қ. **-ғи, -ки**).

-қи II сўзларга кўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат билан боғлиқ белги, ўрин, вақтга алоқадорликни билдирувчи сифат ясайди: *вайсақи, сиртқи, ташқи, қабаринқи*.

-қиз феъллардан ортгирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ютқизмоқ, ўтқизмоқ* (қ. **-ғиз, -қиз**).

-қин I феълга кўшилиб, иш-ҳаракат натижасида юзага келган жараён, ҳолат номини ҳосил қилади: *босқин, тошқин, тўсқин, учқун*.

-қин II буйруқ феълларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *ёрқин, жўшқин, сотқин*.

-қин III қ, ғ, ундошлари билан тугалланган буйруқ майлидаги феъл асосларидан II шахс бирлик шаклини ҳосил қилади: *боққин, таққин* (қ. **-ғин, -қин**).

-қина отларга кўшилиб, асосдан англашилган предметни эркалаш маъносини ифодалайди: *бўталоққина(м), дўндиққина(м), қароққина(м), қизалоққина(м)* каби (қ. **-ғина, -қина**).

-қир феълларнинг буйруқ шаклига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *топқир, учқир, чопқир*.

-қич жарангсиз ундош товушлар билан тугаган феълларга кўшилиб, қурол-асбоб отини ясайди: *ёритқич, қисқич* каби.

-қоқ I феълдан жой оти ясайди: *ботқоқ* (қ. **-ғак, -қак, -ғоқ**).

-қоқ II феъллардан характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди: *бурушқоқ, ёпишқоқ, тиришқоқ, урушқоқ, уюшқоқ, қайишқоқ, қочқоқ* каби.

-қу эск. қ. **-қи** I: *чопқу*.

-қун феъллардан нарса оти ва ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *тутқун, учқун* (қ. **-ғин, -қин, -ғин**).

-қунча феъл асосларидан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади. *ёққунча, туққунча, чиққунча* (қ. **-ғунча, -қунча**).

-қур феъл асосларидан ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *учқур*.

-ғаз феъл асосларига кўшилиб, ортгирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *турғаз, тўлғаз* каби.

ғайри- [а. *غير* – бошқа, ўзга; ёт, бегона] одатда арабча сўзларга (сифатларга) кўшилиб, асосдан англашилган белгига зид, қарама-қарши маъноли сифатлар ҳосил қилади: *ғайриодабий, ғайрияхлоқий, ғайриилмий, ғайритабиий, ғайриқонуний*.

-ғиз феъл асосларига кўшилиб, ортгирма нисбат шаклини ясайди: *тўйғизмоқ, тўлғизмоқ, ўтирғизмоқ* каби (қ. **-ғаз, -қаз, -қаз, -ғиз, -қиз, -қиз**).

-ғин I буйруқ шаклидаги феъл асосларидан иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган жараён оти ясайди: *ёнғин, қирғин, қувғин* каби.

-ғин II феъл асосларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *озғин, сўлғин, қизғин*.

-ғир буйруқ шаклидаги феъл асосларига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *олғир, ўзғир*.

-ғич I феъл асосларига кўшилиб, ундан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарса-қурол отини ясайди: *еллиғич, саванғич, сўрғич, томизғич, тўгнағич, чизғич, қашлағич, қирғич* (қ. **-ғич, -қич, -қич**).

-ғич II феъл асосларига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *бошланғич, юлғич* каби (қ. **-ғич, -қич**).

-ғоқ I феъл асосларига кўшилиб, ҳаракат-ҳолат номини билдирувчи от ясайди: *тўлғоқ*.

-ғоқ II феъл асосларига кўшилиб, характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифат ясайди: *тойғоқ, тўзғоқ, қурғоқ*.

-ғу феъл асосларига кўшилиб, натижа оти ясайди: *урғу, тўйғу, чолғу* (қ. **-ғу, -қу**).

-ғун феъл асосларига кўшилиб, «шу хусусиятга эга бўлиш» мазмунидаги сифат ясайди: *бузғун, тўйғун, уйғун* (қ. **-ғин, -ғин**).

ҳам- [ф. *هم* – бирга, бир-бири билан; бирга бажарувчи, тенг, бир хил] отларга кўшилиб, асосдан англашилган тушунчага алоқадорлик, уни биргаликда бажариш каби маъноларни ифодаловчи отлар ясайди: *ҳамкасб, ҳамсуҳбат, ҳамфикр* каби. Кўп ҳолларда бу кўшимча **-дош** кўшимчаси билан синоним бўла олади (қ. **-дош**).

81.2Ў36-4

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУГАТИ

Ў 16 **Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси.** Ж. В. Шукрона-Ҳ/ Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2008.-592 б.

ББК 81.2Ў36-4

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУГАТИ

V жилд

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриёти

(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй)

Факс: (371) 244-24-91

E-mail: ume2@yandex.ru

Нашриёт сайти: www.ensiklopediya.uz

ISBN 978-9943-07-051-6

9 789943 070516

2008 й. 27 майда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100 1/16. Офсет қоғозда босилди.
64,82 нашриёт-ҳисоб табағи. 48,1 шартли босма табақ.
Алади 3000. Баҳоси шартнома асосида. 08-707-буюртма.

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриётининг ишлаб чиқариш,
харитаграфия ва безак бўлимида саҳифаланди.

"Ўзбекистон" нашриёт-матбаа ижодий уйи корхонасида босилди
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй).

